

MTA PTI
Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont

Etnoregionális Munkafüzetek 108.

Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon

Szerkesztette

A.Gergely András – Papp Richárd – Szász Antónia – Hajdú Gabriella – Varga Andrea

MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont
ELTE TÁTK Kulturális Antropológia Tanszék
Nyitott Könyv Kiadó
Magyar Kulturális Antropológiai Társaság

Budapest 2010

MTA PTI
Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont

Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon

Második, bővített, javított (on-line) kiadás

Szerkesztette

A.Gergely András – Hajdú Gabriella – Papp Richárd – Szász Antónia – Varga Andrea

Szakszerkesztők

Boglár Lajos (vallásantropológia),
Kolozsi Ádám (ismeretelmélet, interpretatív antropológia)
Papp Richárd (vallásantropológia),
Szász Antónia (olvasószerkesztő, belső lektor)
Varga Andrea (kisebbségsszociológia, tudománytörténet)
Vincze Kata Zsófia (szakralitás)

Tanácsadók

Boglár Lajos, Hofer Tamás, Papp Richárd, Sárkány Mihály, Szarka László

További munkatársak

(előkészítés, szerkesztés, fordítás, szöveggondozás)
Hajdú Gabriella, Hajnal Virág, Horváth Éva, Kálmán Tamás, Koronczi Barbara, Soós Kata

Főmunkatárs: Szász Antónia

Főszerkesztő: A.Gergely András

*Munkánkat a 100 éves Claude Lévi-Strauss tiszteletére
és Boglár Lajos emlékére ajánljuk*

Kiadja az
MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont,
Budapest 2010

A kiadvány megjelenéséhez hozzájárult a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, az ELTE Társadalomtudományi Kar Kulturális Antropológia Tanszéke, az MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, továbbá a Könyv Kiadó Kft.

Második, a teszt-jellegű on-line verziót követő javított és valamelyest bővített kiadás

© A.Gergely András és a Szerzők

© Andits Petra, Biczó Gábor, Bindorffer Györgyi, Bisztrai Márton, Boér Hunor, Boglár Lajos, Demeter Zayzon Mária, Éber Márk Áron, Főzy Vilma, A.Gergely András, Hajdú Gabriella, Hollós Marida, Horváth Réka, Ivády Lilla, Jacsev Nikolaj, Karádi Éva, Kolozsi Ádám, Kovács Katalin, Ladányi Norbert, Láng Zsófia, Lux Éva, Nagy Károly Zsolt, Okváth Anna, Osgyáni Gábor, R.Nagy József, Schiller Katalin, Szabó Levente, Szász Antónia, Szentágotay Rita, Szijártó István, Szilágyi Imre, Szűcs Balázs, Tánczos Vilmos, Tomory Ibolya, Udvarhelyi Éva Tessa, Vanicsek Réka, Varga Andrea, Varró Zsuzsa, Vincze Kata Zsófia, Vörös Júlia, Zsinkó-Szabó Zoltán

A borító Marakkesh egyik szőnyegpiacán készült felvétel felhasználásával készült.

Sorozatszerkesztő: A.Gergely András

Kiadni, másolni csak a Szerzők engedélyével és az MTA Politikai Tudományok Intézetének hozzájárulásával lehet.

Tárgyszavak: városantropológia, településkutatás, narratíva, tértudomány, társadalomismeret, időfelfogás, ifjúsági értékrend, etnikus kultúra, politikai antropológia, néprajztudomány, szociológia, kutatás-elméletek, kultúratudomány, etnológia, várostörténet, vallásantropológia, mikrotörténelem.

ISBN 978-963-7372-74-2

**Kiadja
az MTA Politikai Tudományok Intézete
Budapest, 2007–2010**

Mottó helyett:

A glosszárrium jelenlegi állapota nem több, mint kezdemény, kísérlet, kihívás, amolyan Nulladik Változat, amely arra a célra szolgál, hogy mindenki belemárthassa töltőtollát, kritizálja, ki akarja egészíteni, írni akarjon egy jobbat és teljesebbet. S ha ez teljesül, a kísérlet elérte célját. A szócikkek javát egyedül komponáltam, sokan ígértek segítséget a két és félezer tervezett szócikkhez, de csupán néhányan küldtek el megírt változatot, ezeket bele is építettem, minden szócikket szerzői névvel ellátva. Őket minden tekintetben szerzőtársaknak tekintem, ahogyan hasonló hálával tartozom szerkesztői, fordítói, szöveggondozási munkákért sok más Kollégának és Hallgatónak is.

*Szeretném, ha a kislexikon teljesebb lenne, ha használhatóságát a folyamatos bővítés és csiszolgatás aprómunkája biztosítaná. Nincs ilyen szószedet magyar nyelven, pedig szükség volna rá... Legyen ez idővel majd a mindannyiunk számára elfogadható első szaklexikon...!
Addig pedig Mindenki szíves közreműködését a szakma (és jövőendő kutatói) nevében is köszönöm...!*

A.G.A.

Bevezető

Bárki humán érdeklődőnek, de tán még szakembernek is jogos első kérdése lehet e cím láttán: hogyan jön össze ez a három tudományterület egy szótárba...?!

A válasz szűkre szabva: egykönnyen, hiszen mindhárom a globalizáció ellenoldalán szinte bárhol fölismerhető lokális (helyi) társadalmakról, saját szuverén kultúrájukat őrző etnikus identitásokról és a maguk komplexitását örökségnek tekintő közösségek identitáshelyzetéről, szubkultúrákról, mikro-minoritásokról kínál körvonalazott fogalmakat. A világ minden csücskében, régtől fogva és mindmáig együtt élnek a nemzeti és kisebbségi, a globális és mikro-térben olyan társadalmi csoportok, „primitív” vagy univerzális kultúrák, melyek áthatják egymást, megütköznek, változnak és újraépülnek, eltűnnek meg életre kelnek, s mindegyikük egyik mérvadó (vagy legfőbb meghatározó) vonása etnikai-kulturális mivolta. Amit a kutatások nyomán, a megértés révén és a megbecsülés alapján tudhatunk ezekről a népekről és kultúrákról, azt a leggyakrabban alig tudjuk definiálni, mert többnyire nehezen lennének képesek a világ makro- és mikro-kultúrái között elhelyezni, s még kevésbé lát(hat)juk át emberi-társadalmi-kulturális teljességüket. Lehet ugyan az univerzalizálódás, uniformizálódás és egységesülés pártján állni, és lehet valamely mikro-minoritás pártolójának is lenni, de mindig bevallhatóan szegényebbek vagyunk e sokféleség mélyebb és teljesebb ismerete nélkül.

Ennek a lehetséges tudásnak kíván szolgálni ez a szó(cikk)gyűjtemény, nem titkolva az első, alapozó ismeretanyag összeállításának nehézségét és a kezelhető terjedelem okán mindenképp korlátozott voltát. A lexikális anyag szükségképpen válogatott, s a szócikkek megválogatása, illetve is terjedelme azt tükrözi, amit az utóbbi évtizedek (vagy évszázad) etnikai-kisebbségi-kulturális tudástárában egy-egy fogalom valamilyen oknál fogva elnyert. Összeállításunk hiánypótló, de bővítésére, finomítására bizonyosan szükség lesz későbbi, újabb kiadásokban vagy honlap-változatokban. Ezidő szerint a legfontosabbnak tetsző fogalomkörökből, a legismertebb problémakörökből, az utóbbi évszázadban jelentőséget nyert szaktudományi terminológiából merítettünk, vállalva a társadalomtudományok esetében elfogadott „határátlépéseket”, a diszciplína-közi jelentéstartalmak szűkebb definícióját és az ebből fakadó szükségképpen hiányérzeteket is. Szem előtt tartottuk a szakirodalomban előforduló szakkifejezések idegen és magyar nyelvű változatait (ezeket adott helyen *utalók* jelzik), nem törekedhettünk azonban teljességre sem az összes terminus, sem a jeles szakkutatók névsora, sem pedig a kiegészítő bibliográfia szempontjából – ezek későbbi kiegészítése és folytonos gyarapítása előre tudott feladat. Elsősorban a praktikus használatot vettük figyelembe (midőn még nem létezett Wikipédia, amely egyébiránt is főként közismereti forrás és nem szakmai), arra számítva, hogy egyetemi-főiskolai hallgatók, kommunikációs szakemberek, rokon diszciplínák kutatói és a társadalomtudományok iránt érdeklődő szélesebb közönség ily módon kézikönyvként használhatja ezt a glosszáriumot. Nem a lehetséges legszélesebb merítéssel, de talán a legfontosabb kutatók körét jelezve állítottuk össze a kötetvégi névjegyzéket, amelybe talán nagyobb terjedelem esetén még háromszor ennyien is bekerülhettek volna, s tettük ezt az (elsősorban magyar vonatkozású) kisebbségtudományi kutatók és kulturális antropológusok esetében is – közülük sokan, a szakma relatíve fiatal volta miatt egyúttal a szócikkek szerzői is. A tudománytörténet nagyjait természetesen a szócikkek között mutatjuk be jelzésszerűen, jobbra életművükre utaló publikáció-jegyzékkel (mely természetesen sok esetben szintén nem lehet teljes körű).

A szógyűjtemény tartalmaz általános antropológiai, etnológiai, szakantropológiai, kisebbségtudományi és társadalomelméleti fogalmakat, amelyeket a kutatók használnak és az érdeklődők szeretnének jobban megismerni; tartalmaz kutatási területeket, kutatási eredményeket, módszertani fogalmakat, más tudáságazatokkal kialakult közös szókincset

(melyet itt saját nézőpontunkból kell megvilágítanunk), illetve olyan fogalomköröket, amelyek összefüggésbe kerültek (vagy kerülhetnek) az efféle értelmezésmóddal; jelen van benne a tudománytörténeti szempontból érdemleges ismeretek (és kutatók) tekintélyes köre (a bővítésről majd a második vagy többedik kiadásnál lehet szó!); valamint a kutatási területek közül is számos helyszín, ahol (amelyeken és amelyekről) jelentős kutatások folytak jelentős eredményekkel, vagy más aktualitás miatt irányul rájuk figyelem (ilyenek például a nagytájak, földrészek, konfliktus- vagy fejlődésközpontok, s ilyenek a kisebbségek-etnikumok vagy tájegységi kultúrák köréből is az a néhány, amely tükrözi itt a kutatási irányokat, a nyilvánosságot vagy a szakembereket izgató térségeket, a sajtót vagy a közvéleményt időről-időre megérintő-megihlető természeti vagy kulturális tájakat, a nemzetközi érdeklődés fókuszába került népcsoportokat stb.). Vitatható ez az elgondolás, de remélhetőleg kellő mennyiségű és minőségű szakkönyv-ajánlással bármely olvasót további önálló tájékozódás felé lehet terelni – mondjuk a Wikipédia kizárólagos használata helyett a nyomtatott *Etnikumok enciklopédiája*-ra, *A kultúra világa / A föld országai* c. kötetre, vagy valamelyik kurrens európai kisebbségi, antropológiai és kultúrakutató (Unesco) kiadványra utalhatnánk.

A szószerkesztet összeállításánál figyelembe vettük a szakirodalom számos fontos kézikönyvét, forráshelyét és adatbázisát, de szerkesztési és kiadási okok miatt egyetlen egyet sem vehettünk át teljességgel. Ha már majd tizenöt ilyen lexikon-értékű kiadvány lesz forgalomban, azok között bizonyosan helyet kaphatnak fordítások, vagy más értelmezésmódok, tagolást és arányokat tükröző kézikönyvek is. A hazai lexikai szakirodalom hiányát pótolni azonban sürgetőbb feladat volt, mint a szakemberek számára mérvadó legjobb forrásművek átvétele. Első kísérletünk sem „a szakmának” szól, hanem *közismereti, szakmai ismeretterjesztést segítő*, az első eligazodást megkönnyítő szándékú gyűjtemény inkább, mely a kortárs társadalomtudományi területek közül a történettudományi, politológiai, szociológiai, néprajztudományi, társadalomlélektani, kultúraelméleti és kommunikációs tudásbázisból építkezik. S lévén ezeknek olykor évtizedes-évszázados szakirodalma, vagy éppen évezredes öröksége, az egyes szócikkeknek utalt forrásművek között rendszerint feltüntettük e diszciplína alapirodalmához tartozó kézikönyveket is, ha nem is mindegyiket. Kényszerűen szűkre szabott azonban a legfontosabb szakirodalom földelése: terjedelmi okokból legfőleg néhány fontosabb alpművet tudtunk csak beemelni a sokművű szerzők esetében, s csak a legszükségesebbeket a fogalmi szócikkeknek is. Kiegészítettük mindezt egy válogatott bibliográfiával, s ahol lehetett, ott valamely, a világhálón elérhető internet-címmel is (ezek persze sokszor változnak, megszűnnek, elérhetetlenné válnak). A kiadvány eredeti tervét egy (rövidre szabott), jelzésértékű „Ki kicsoda” zárja, bemutatva az antropológusok és a társtudományok képviselőit, de a lexikon hosszas készülése ellenére kevesen voltak hajlandók/képesek a rövid önbemutató választ időben visszaküldeni, holott ez is mutathatná: a címben jelzett tudásterületek között egyre kevesebb lesz (vagy lehet) a szakmai távolság az érdeklődési területek sokszoros összefonódása és (talán) egy új diszciplína intézményesülése időszakában. Ez a kortárs névtár talán majd egy későbbi kiadás része lesz. A kisebbségkutató területek és szakemberek közvetítése, a lexikon kiadásában felkínált segítség folytonossága okán azonban külön köszönet illeti az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet igazgatóját, Szarka Lászlót, a lexikon eredeti tervét szakmai kritikával fogadó, de lehetőségei szerint még támogató Boglár Lajost, a kortárs fogalmak bekerülését érdemben szorgalmazó Hofer Tamást, és a végtelen szótömeg dacára finomító javításra hajlandónak mutatkozó Sárkány Mihályt.

a szerkesztők

A glosszárrium felhasznált főbb forrásai

- Barnard, Alan – Spencer, Jonathan ed. 1998 *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Routledge, London and New York
- Birx, H. James ed. 2006 *Encyclopedia of Anthropology*. Thousand Oaks, Sage Reference, 2373 pp. vol. 1–5. Web: http://www.fszek.hu/konyvtaraink/kozponti_konyvtar/szociologiai_gyujtemeny/e-referenz_polc
- Bodrogi Tibor *Társadalmak születése*. On-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/html/mestersegek0002.html>
- Boglár Lajos (et al.) 2005 *A tükök két oldala*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest
- Bonte, Pierre – Izard, Michel 2000 *Dictionnaire de l'ethnologie et de l'anthropologie*. Presses Universitaires de France, Quadrige. Paris
- Copans, Jean – Godelier, Maurice – Tornay, Serge – Backès-Clément, Catherine dir. *L'anthropologie. Sciences des sociétés primitives?* Editions E.P., Paris
- Dictionary of anthropology*. <http://www.anthrobase.com/Dic/eng/index.html>
- Erdélyi Magyar Adatbank / Transindex <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?k=34>
- Eriksen, Thomas Hylland 2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Gondolat, Társadalomtudományi könyvtár, Budapest
- Gravitz, Madelaine 1996 *Méthodes des sciences sociales*. Dalloz, Paris
- Gresle, François – Perrin, Michel – Panoff, Michel – Tripier, Pierre 1990 *Dictionnaire des sciences humaines. Sociologie, psychologie sociale, anthropologie*. Nathan, Université, Paris
- Hollós Marida 1995 *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Szimbiózis, Budapest
- Lexique*. Elektronikus forrás: www.index.htmindex.htm, <http://echo.fr/estat-jump>,
- Karádi Éva szerk. 2003 *Szociálanropológia. Elmélettörténeti szöveggyűjtemény*. Kézirat, ELTE ÁJK Filozófia tanszék, Budapest
- Mauss, Marcel 1969 (1947) *Manuel d'ethnographie*. Payot, Paris
- Nanda, Serena – Warms, Richard L. 2002 *Cultural Anthropology*. (Seventh Edition). Wadsworth, Belmont, USA
- Vincent, Joan 1998 *Political anthropology*. /Szócikk, forrás: Barnard, Alan – Spencer, Jonathan ed. 1998 *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Routledge, London and New York, 428-434./
- Vincent, Joan 2002 *The anthropology of politics. A reader in ethnography, theory and critique*. Blackwell, Oxford
- Jakabffy Elemér Alapítvány / Transindex <http://www.adatbank.ro/belso.php?k=14>
- Magyar Néprajzi Lexikon: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/>
- Al-Zubaidi, Layla 2005 *Urban Anthropology. An Overview*. <http://www.indiana.edu/~wanthro/URBAN.htm>
http://www.worldlingo.com/ma/enwiki/en/List_of_sociologists

A glosszárrium anyagában fölhasználtuk az egykor Boglár Lajos kezdeményezésére indult lexikon-fordítás anyagait (ezeknél Boglárt „szerzőtársként” tüntettem föl, de a szócikkeket gyakran rövidítettem vagy bővítettem); a fordítás – „házi”, oktatási használatra és javarészt diákok segítségével – egy német lexikonból készült, anyagára csupán töredékekből derült fény, s ami kis kartonokon lektorátlanul megmaradt, az sem az alapozó szándékú magyar ismeretközlés céljainak felel meg. A tapasztalat azt sugallja, hogy a fordítással készülő lexikonok a pusztá átvétellel nem használhatóak, mert más tudományos közeg, más interdiszciplináris miliő és más korszak más beszédmódja jellemzi őket. Felhasználható volt az ugyancsak Boglár Lajos kezdeményezte „*Bevezetés a vallásantropológiához – vallási fogalomlexikon*” szintűgy diákok által írott néhány kisebb anyaga is, ezeknél szintűgy a szerzők nevei szerepelnek, amennyiben utólag ez még kideríthető volt.

Rövidítések

~ = a címszót helyettesítő jel a szócikk szövegében

→ = utalójel, lásd az utána következő *dőlt betűs* szót önálló szócikként!

CNRS = Centre National Recherche Scientifique, a francia Tudományos Akadémia névbetűinek rövidítése

dir. = direction, „irányításával”, „gondozásában” (francia)

ed. = szerkesztő; eds. = szerkesztők (angol)

ELTE ÁJK = Eötvös Loránd Tudomány Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest

ELTE K.A. = Eötvös Loránd Tudomány Egyetem (Bölcsészettudományi Kar, jelenleg Társadalomtudományi Kar) Kulturális Antropológia (szakcsoport, tanszék)

et al. = /nevezett szerző/ és munkatársai (angol)

F.m. = főbb munkáiból (válogatás, nem teljes életmű)

Hrsg. = szerkesztő, összeállító (német)

In = valamely kötetben, többszerzős műben (folyóiratnál nem!)

Ir.: szakirodalom, vonatkozó szaktanulmányok

KJK: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

KVAT = Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszéke

LSE = London School of Economics and Political Science

MM = Művelődési Minisztérium, Budapest

MTA TK = Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központja, Budapest

MTA KI = Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest

MTA PTI = Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete, Budapest

PUF = Presses Universitaires de France, („Egyetemi”) Könyvkiadó, Párizs

RAI = Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, London

RKK = /Magyar Tudományos Akadémia/ Regionális Kutatások Központja, Pécs vagy más régióközpont

szerk. = szerkesztette

TLA = Teleki László Alapítvány, Budapest

TIT = Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest

Abélès, Marc (1950 –): francia társadalomkutató, politikai antropológus, a Francia Tudományos Akadémia LAIOS kutatóközpontjának igazgatója, akadémiai kutató, a francia kormány európai uniós kulturális képviselőjének vezetője, a kortárs társadalmi és politikai intézményrendszer szimbolikus politikai mechanizmusainak kutatója. Kutatásait a politikai hatalomról kezdte, elsősorban az intézmény témakörében, melynek térbeliségét és mozgósító rituáléit elemezte az etióp társadalomban. Ezt a politikai intézmények antropológiájával folytatta, elsőként egy francia megyében (Yonne), később a Nemzetgyűlés, majd a brüsszeli Európai Parlament belső rendszerét („törzsies” mivoltát) vizsgálva. Elemzéseiben a politikaformálás helyszínein zajló törvényalkotási folyamat világosul meg, ellenpontként pedig a kortárs társadalmak fejlődésével kapcsolatos eszmék és gyakorlatok kontrasztját mutatja fel. Terepkutatásaiban egyfelől a filantropia, s ennek különösen amerikai változata irdeklő mostanság, a magán- és a közjavak speciális és kulturális formái, az adományozás gyakorlata, amely megteremti a különbségeket a modern társadalmi fejlődésben, főképp a francia társadalom közelmúlt negyedszázadában a külföldhöz, valamint a globalizációhoz való viszonyulásban. Mindezekben elsősorban az antropológus számára megjelenő kulturális és politikai kapcsolatok kapnak hangsúlyt, Franciaország másképpen, mint az USA, de egyaránt az intézményes (tudás)tőke beruházásai révén. Főbb kérdései a kortárs (avagy korhoz, időhöz kötött folyamatok) változási képzetek, a jelen- és jövőképeket/képzeteket célozzák meg.

F.m.: *L'anthropologue et le politique. L'Homme*, 1986:97-98, XXVI (1-2), 191-212; *Modern Political Ritual. Current Anthropology*, 1988, 29, 3:391-404; *Jours tranquilles en 89, ethnologie d'un département français*. Paris, O. Jacob, 1989; *Anthropologie de l'État*. Paris, Armand Colin, 1990 (m. 2007 *Az állam antropológiája*. Századvég Kiadó, Budapest); *Anthropologie du politique* (H.P. Jeudy-vel) Armand Colin, Paris, 1997; *Political Anthropology: new challenges, new aims. International Journal of Social Sciences*, 1997, 153:329-332; *La Résistance comme ressource politique dans l'après-guerre*. In J. Y Boursier ed. 1997 *Résistants et résistance*, L'Harmattan, Paris, 305-318; *Ecology, political action and discourse*. In S. Perry – M. Cross, ed. 1997 *Voices of France. Social, Political and Cultural Identity*. 217-233; *Homo Communautarius*. In R. Kastoryanous ed. 1997 *Le multiculturalisme européen*. La Découverte, Paris, 27-45; *How the Anthropology of France has changed the Anthropology in France: Assessing New Directions in the Field. Cultural Anthropology*, 1999, 14, 3:404-408; *Du local à l'Europe: itinéraire d'un anthropologue*. In R. Balme – A. Faure – A. Mabileau ed. 1999 *Les nouvelles politiques locales*. Presses de Sciences de Po, 135-145; *Un ethnologue à l'Assemblée*. 2000 Odile Jacob, Paris; *L'Échec en politique*. Belval, Circé, 2005; *Anthropologie de la globalisation*. Payot, Paris, 2008; *Politique française: le désarroi des Élus. Socio-Anthropologie*, 1998, No 4, on-line: <http://socio-anthropologie.revues.org/index129.html>.

A. Gergely András

aborigine (latin = *kezdetektől, születéstől*): őslakos, bennszülött, eredeti népesség. Gyakorta szinonimaként használják az őshonos, autochton, „született”, (bel)földi, „természeti”, természetes, „eredeti”, „hazai” fogalmakkal, elsősorban olyan emberekre alkalmazva, akik saját országukban laknak, jobbára már elszenvedték azt, hogy „fölfedezték” (esetleg le is igázták) őket, és vagy turisztikai látványossággá váltak mint „eredeti” lakosság, „ősi” kultúra vagy „természetközeli” létformában megrekedt népek, mindenesetre erőteljes külső befolyás hatására megindult átalakulásuk (átalakításuk) egy tőlük idegen „modernizációs” folyamatban. Történetileg a gyarmatosítási időszakokig megy vissza a fogalom használata, minthogy az őslakosok számára nem volt szükséglet e sajátosságuk meghatározása azt megelőzően, hogy ekként megkülönböztessék magukat, csupán a gyarmatosítók kerestek rá alkalmat, hogy a betolakodókat és idegeneket fogalmilag is elkülönítsék az eredeti lakosságtól, vagy „meghódítottak” területek népeitől. Az antropológia szótárában

leggyakrabban az ausztrál őslakosságra (*Aborigines*) és a dél- vagy észak-amerikai indiánokra alkalmazzák; a szociológiai vagy kisebbségkutatói szaknyelvben ezen túl még előfordul a helyi társadalmak és a betelepülő idegenek viszonyfogalmaként is, publicisztikai értelemben továbbá az ősiség és modernitás ellenfogalmaként, származási- és értékkülönbségek tartalmaként is megjelenik. A szóhasználat tükrözi nemcsak a hatni és befolyást gyakorolni akaró kultúrák önképét, „magasabbrendűségük” tudatát, hanem azt a feltételezett evolúciós folyamatot is, amelyet minden népnek végig kell járnia, így e felfogás szerint az „elmaradottságnak” a bennszülöttek szintjén tapasztalható formája valamiféle „megcivilizálásra” tart igényt, melyet a „fehér ember”, az „európai” vagy más földrészekben az amerikai („gringó”) hivatott véghezvinni. A külső megítélés szerinti fogalmi képzet tartalmazza a zárványjellegű, „fejlődésben” és modernizáció előtti fázisban megrekedt „bennszülött” minősítést, ezzel szemben a lokális értékrendben „eleve előnyt” jelent, sőt értéktöbbletet formáz a helybeli származás és lakóhelyi identitásvállalás, még inkább az etnikai csoportozathoz (is) tartozás. Az antropológiai kutatások mindezeknek az „elmaradottság-képleteknek” jórészt az ellenkezőjét nevezik meg mintegy évszázada, a kisebbségkutatások pedig rendszerint szembesülnek azokkal az államasult eszközökkel, amelyek egy kisebbségi csoport elmaradottsága ellenében politikai-gazdasági ellenerőket kíván mozgósítani, épp ezzel szorítva „elmaradott” szerepbe. A kutatástörténetben az antropológusok elleni vádak egyike volt, hogy elfogultak, →*etnocentrikusan* elkötelezettek az őslakosok irányában, mely vádat egyes kutatók vállalták is, mások a tudományos (→*objektivitásra* építve tiltakoztak ezellen, kutatás közben azonban szükségképpen átvették az őslakosság saját értékrendjét és nézetrendszerét, melynek megítélése ugyancsak korszakok és kutatási módszertanok, tudományos viták és morális ítélezések témájává vált.

Ir.: Wissler, Clark 1926 *The Relation of Nature to Man in Aboriginal America*. Oxford University Press, New York; Morgan, Lewis H. 1965 *Houses and House-life of the American Aborigines*. Government Printing Office, Washington D.C.; Man, Edward Horace 1932 *On the Aboriginal Inhabitants of the Andaman Islands*. Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, London; Burridge, Kenelm 1973 *Encountering Aborigines; a Case Study: Anthropology and the Australian Aboriginal*. Pergamon Press, New York; Hackenberg, Robert A. – Underhill, Ruth M. 1874 *Aboriginal land use and occupancy. Acculturation at the Papago village of Santa Rosa*. Garland Pub., New York; Ribeiro, Darcy 1979 *Frontières indigènes de la civilisation*. Union Générale d'Éditions, Inédit, s. 10/18., Paris; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár, 574 oldal; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktójában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár, 284 oldal.

A. Gergely András

achievement and ascription (angol = *megvalósítás és végrehajtás*): a politikai antropológia elkülönített fogalmainak egyike, a hatalomviselő teljesítési megbízást jogosultan kiadó személy, és a végrehajtásra kötelezett, feladattudatos, külső kényszernek engedelmeskedő személyiség közti különbségek megnevezésére. Szociológiai értelemben a hatalom szereplőiről van szó, de strukturális helyüket és funkcionális szerepüket megkülönböztethetővé teszi nemcsak elhelyezkedésük a hatalmi szerkezetben, hanem magatartásuk, örökölt vagy kiérdemelt pozíciójuk, előjoguk vagy nem örökletes helyzetük, tehát a tevékenység kiterjedésének és hatásfokának jelentősége is.

Ir.: Lapierre, Jean William 1973 *L'analyse des systèmes politiques*. PUF, Paris; Apter, David 1965 *The Politics of Modernisation*. Chicago University Press; Kraus, Wolfgang 1993 *Kultúra és hatalom. A vágyak átváltozása*. Európa, Mérleg könyvek, Budapest; Almond, Gabriel A. – Powell, G. Bigham 1992 *Comparative Politics Today: a World View*. Harper Collins, New York (m. *Összehasonlító politológia*. Osiris, Budapest, 1996); Janos, Andrew C. 1986 *Politics and Paradigms: Changing Theories of Change in Social Science*. Stanford University Press.

A. Gergely András

Adams, Robert McCormick (1926, Chicago –): amerikai antropológus, egyetemi és doktori tanulmányait Chicagóban végezte (1947–1956, ahol egyetemi tanár is lett (1955–84), továbbá az Oriental Institute igazgatója (1962–68), 1984–1994 pedig a Smithsonian Institution egyik vezetője és a Johns Hopkins University tanára. Kutatási érdeklődési köre, kiszemelt térsége főként Irak volt, a terület régészeti értékeit, a paraszti közösségek magatartását, az öntözéses gazdálkodás technológiáit, a hadakozást, a korai államfejlődés és a gazdasági eltérések összefüggéseit kutatta munkáiban. Főbb munkái egyesítik a tradicionális nagyterg gazdaság és a városfejlődési korszakok kérdéseinek archeológiai-gazdasági-társadalomszervezeti kezelését.

F.m.: *Land Behind Baghdad: a history of settlement on the Diyala Plains*. University of Chicago Press (1965); *The Evolution of Urban Society: early Mesopotamia and prehispanic Mexico*. Aldine, Chicago (1966); *The Uruk Countryside: the natural setting of urban societies* (szerzőtárs H. J. Nissen), University of Chicago Press (1972); *Heartland of Cities: surveys of ancient settlement and land use on the central floodplain of the Euphrates*. University of Chicago Press (1981), *Paths of Fire*. University of Chicago Press (1996).

Ir.: Elizabeth C. Stone ed. 2007 *Settlement and society: essays dedicated to Robert McCormick Adams*. Cotsen Institute of Archaeology, Los Angeles. További információk:

http://www.mnsu.edu/emuseum/information/biography/abcde/adams_robert.html

A. Gergely András

adaptáció (latin „*alkalmazkodás*”): alkalmazkodási és formálódási képesség vagy gyakorlat, amely természeti vagy társadalmi környezethez való viszonyban, ill. folyamatban nyilvánul meg. Biológiai-fiziológiai szintje az élő organizmusok jellemzői szerint az élettérben adott viszonyokhoz képesti átformálódást, belső változást is tartalmazhatja. Társadalmi szintje a társas környezet kihívásai és szorítása alapján kialakítható létfeltételeket, azok formálhatósági viszonyait jelenti, elsődlegesen a túlélés és a reprodukció biztosíthatósága értelmében. Az alkalmazkodás minősége, módja, időtartama szerint megkülönböztetnek a társadalmi ~ban is időleges-alkalmi, részleges vagy teljes átformálódást, beleértve a túlélést, →*kultúraváltozást* (→*akkulturáció*), illeszkedést, együttélést, valamint szimbiózist. Az ~ mértéke nemcsak az átalakulást vállalótól függ (pl. a vadász-gyűjtögetők és →*zsákmányolók* legkezdetlegesebb vagy legrégebb stratégiáit, amelyek azonban meglehetősen komplexek), hanem az átalakító hatások együttesétől is (pl. az abiotikus, élettelen környezet, a talaj, a vízmennyiség, a hőmérséklet, a széljárás), valamint a természeti és társas környezet komplex folyamataitól, tempójától, energiaháztartásától (növényvilág, fauna, termesztési lehetőségek, népsűrűség stb.) szintűgy. Általánosabb értelemben az ~ képességét és a feltételekhez való alkalmazkodás rugalmas vagy merev voltát mérlegelik aszerint is, hogy bármely változásban mennyire résztvevő vagy ellenálló az a csoport, amelynek az újdonsághoz viszonyulni módjában áll, s milyen célokat képes azáltal megvalósítani (→*életmód*, *világkép*, *közösség*). A változás hajlandóságát és az ebben résztvevőket a létező közösségek „motorjának”, „cselekvő magjának” tekintik, a kutatók rendszerint nemcsak arra kíváncsiak, milyen szociokulturális feltételeknek képes egy közösség megfelelni, és mennyiben tudja ezeket módosítani, hanem arra is, milyen döntési helyzetek, nehézségek, rítusok, normák és szabályok segítik ill. akadályozzák ezt, valamint hogyan folyik az érintettek egyéni-csoportos túlélési gyakorlata, konfliktusa vagy szimbiózisa lakókörnyezetükkel és társas világukkal. Az adaptációs folyamatok kifejezetten társas viszonyokra fókuszált vizsgálata ezen túl arról is szól, hogy egy közösség esetében milyen elkülönülési vagy →*asszimilációs* rutinok alakulnak ki, pl. kisebbségi csoport esetében milyen a többséghez való csatlakozásra vonatkozó döntése, milyenek túlélési és megélhetési stratégiái, milyen a változások elfogadása iránti pozitív vagy negatív beállítódása. A kulturális ~ több fázisból is állhat, egyfelől az →*átadás* fázisából, amelyben valamely →*kulturális elemet* átadók a befogadó felé közvetítik azt (→*befogadás*), a befogadók pedig saját kulturális örökségükhöz alkalmazzák, azzal harmóniába hozzák

(→átvétel). Az →akkulturáció ekként egy →kulturális komplexumhoz illesztést tartalmaz, amely lehet ellenállást (negatív ~) vagy feloldódást eredményező is (pl. a →vallási szinkretizmusok esetében, ahol néhány új elemet a régiek helyébe, vagy intenzívebb érvényesülésének reményével illesztenek be). Formailag az ~ része lehet a *reinterpretáció* is, amely a kölcsönvett-átvett kulturális elemet felruhazza a saját kultúrában meglévő jelentéssel, segítve annak teljes beolvadását (pl. modern városi →sámánizmus). Az így létrejövő kultúraváltozási folyamatban nem mellékes elem a →kulturális kontaktusok hatása, a →konfliktus vagy a →multikulturális összehatás lehetősége. A kultúrák kölcsönhatásai ezért olyan komplex alkalmazkodási folyamatot feltételeznek, amelyben a részkultúrák elemei szervesülnek vagy ideig-óráig állandósulni is képesek. Ezért például a szervezetszociológiának, csoportlélektannak, fejlődéstudományoknak, kisebbségjognak, politikai rendszerelemzésnek éppúgy tárgya az ~, mint az ökológiai, kulturális, gazdasági, jogi, város- vagy vallásantropológiának.

Ir.: Lewis, Oscar – Butterworth, Douglas 1968 *A Study of Slum Culture; Backgrounds for La vida*. Random House, New York; White, Leslie A. 1997 *Az energia és a kultúra evolúciója*. In Bohannon – Glazer szerk. *Mérőkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest: 461-486; Herskovits, Melville Jean 1949 *Man and His Work: The Science of Cultural Anthropology*. Knopf, New York; Tax, Sol 1952 *Acculturation in the Americas*. Chicago University Press; Wissler, Clark 1926 *The Relation of Nature to Man in Aboriginal America*. Oxford University Press, New York; Anderson, James 1973 *Ecological Anthropology and Anthropological Ecology*. In Honigsmann, John Joseph ed. *Handbook of Social and Cultural Anthropology*. Rand-McNally, Chicago, 179-240; Kardiner, Abram – Preble, Edward ed. 1961 *They Studied Man*. World Pub. Co., Cleveland; Castro, Vanessa Smith 2003 *Acculturation and Psychological Adaptation*. Greenwood Press, Westport; Teller, Judd L. 1965 *Acculturation and Integration*. American Historical Cultural Exchange Institute, New York; Csanády András 1998 *Hagyományos térségek megélhetési szerkezete*. AB Aeterno, Budapest; Csányi Vilmos 1994 *Etológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest; Kardos László szerk. 1970 *Behaviorizmus*. Gondolat, Budapest; Watts, Meredith W. ed. 1981 *Biopolitics, ethological and physiological approaches*. Jossey Bass, San Francisco; Lorenz, Konrad 1984 *Összehasonlító magatartás-kutatás. Az etológia alapjai*. Gondolat, Budapest; Kéri László szerk. 1998 *Változatok az adaptációra*. Társadalomtudományi Intézet, Budapest; Barkow, John – Cosmides, Leda – Tooby, John eds. 2000 *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. Oxford University Press, New York; Williams, George Christopher 1966 *Adaptation and Natural Selection*. Princeton University Press; Seward, Albert Charles ed. 1909 *Darwin and Modern Science; Essays in Commemoration of the Centenary of the Birth of Charles Darwin and of the Fiftieth Anniversary of the Publication of the Origin of Species*. Cambridge University Press; Jordan, David Starr 1908 *Evolution and Animal Life: an Elementary Discussion of Facts, Processes, Laws and Theories Relating to the Life and Evolution of Animals*. D.Appleton and Company, New York; Thurnbull, Colin M. 1983 *Mbuti Pygmies: Change and Adaptation*. CBC College Publishing, New York; Morgan, Thomas Hunt 1903 *Evolution and Adaptation*. Macmillan, London – New York; Sárkány Mihály 2000 Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 89-99; Veres Emese-Gyöngyvér szerk. 2005 *Vallási néprajz, 12. Tanulmánykötet*. ELTE Folklore Tanszék – Magyarországi Evangélikus Egyház Néprajzi Munkacsoportja, Budapest; Hofer Tamás 2009 *Egy falu az országban. Képek Átányból 1953 és hozzátétel 1962 között*. Néprajzi Múzeum, Budapest, Képtár 2; Munn, Norman L. 1961 *Traité de sociologie. Les principes fondamentaux de l'adaptation humaine*. Payot, Paris; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest; Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter szerk. 2010 *Kép-Keret. Az identitás konstrukciói*. Nyitott Könyvműhely – ELTE BTK Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

A. Gergely András

adatközlő: etnográfiai, etnológiai, antropológiai kutatások egyik szereplője, aki a kutató segítségére van a kutatás folyamatában és terepén abban, hogy az kérdéseire választ kapjon, a kérdezett helyzetéről és az általa belátott folyamatokról véleményt formáljon. Az ~ révén szerzett információk (vélemények, számok, történetek, minősítések, narratívák stb.)

voltaképpen nyers adatok, melyek feldolgozása, kontextusba helyezése, értelmezése, más adatokkal való összevetése a kutatás folyamatának lényeges tartalmi eleme. Az ilyen módon „nyert” ismeretek ellenőrzése ténylegesen már az ~-vel való kapcsolat kialakulási folyamatának elején befolyásolhatja az ismerkedés perspektíváit. A hagyományos néprajzi adatgyűjtés az ~től származó információkat adattári tételként tartja nyilván, értékük felbecsülése nem okvetlenül a gyűjtő feladata. Az antropológiai kutatásban az ~ szerepe nemcsak egy felmérés „névtelen adatszolgáltatói” rangja, hanem „szerzői” funkciója is lehet: kérdések nyomán adott válasza vagy elbeszélése máris értelmezés, közlése üzenet is egyúttal. A szimpla „adat” közlése amúgy is vitatható annak alapján, mi minősül adatnak vagy adathiánynak, válasznak egy kérdésre, vagy megkerült válasznak, esetleg félrevezető szándékú „tény”közlésnek. Ezért már maga a kérdésfeltevés sem lehet mentes a várható reakcióktól, vagyis az adat „objektív tényként” kezelése számos kutató szerint tévedés, az ~ maga is már csupán reflektál, adott kontextusban válaszol, sőt közlésformán befolyásol is; ennek ellenére nem lehet kevésbé értékelni válaszait, mint olyan (→*kommunikációs* elemeket, amelyek utólagos feldolgozása sokoldalú és folyamatszerű értelmezést érdemes, még mielőtt „értékelése” befejeződné. Az adat-jelleg egyébiránt takarhat akár évszámot, emlékképet, mítoszt, értelmezési módot, reflexiót is, így a közlési helyzettől (is) függő értékelés az informátor tételezhető vagy kinyilatkoztatott szándékától részben nem független, részben arra vissza is hat. Az ~ mint szereplő mellett az utóbbi évtizedek kutatásai fölvetik az ~ mint alkotó vagy szerző kérdését, amely nemcsak stílári vagy kutatómódszertani probléma, hanem az értelemtulajdonítás olyan elemi szintje is, amely nélkül talán kár is lenne kutatást indítani. Szerzői mivolta nemcsak adatainak vélt és valódi tartalmait illetően lehet „költői”, „drámai”, „igaz” vagy „hamis”, hanem egész attitűdje, amellyel a kérdésfeltevésre, interjúzó kutatóra, kérdőívre vagy statisztikai adatlapra válaszol, eleve tükröz egy megalapozott (vagy alkalmi) beállítódást nyilatkozata értékét, hatását, vélemény- vagy ténytudatosságát illetően is. Az ~ szerepjátéka egyrészt szituatív, másrészt részvételi hajlandóságától, szereplői funkciójától, csoporton belüli vagy kisközösségi szerepvállalásától is nem kevésbé meghatározott.

Ir.: Geertz, Clifford 1994 A „benszülettek szemszögéből”. In *Az értelmezés hatalma*. Századvég, Budapest, 200-216; Clifford, James 1983 De l'autorité en ethnographie. *L'Ethnographie* 90-91:87-100; Clifford, James 1994 A törzsi és a modern. *Café Babel*, 4; Clifford, James – Marcus, George E. ed. 1986 *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press, Berkeley; Vörös Miklós 1999 James Clifford és az antropológia termékeny illúziói. *Helikon*, 4; A.Gergely András 2001 A helyi társadalmak antropológiai kutatása. In Holló Imola Dalma – Komjáthy Zsuzsa szerk. 2001 *Jelen lenni és antropológiát írni: a kutatás és a szöveg talányos viszonya*. MTA PTI, Budapest. On-line: http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=165; Hofer Tamás 2009 *Egy falu az országban. Képek Átányból 1953 és hozzávetőleg 1962 között*. Néprajzi Múzeum, Budapest, Képtár 2; Sebők Marcell szerk. 2000 *Történeti antropológia*. Replika könyvek, Budapest; Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos szerk. 2008 *Az eltűnt katona*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyvei, 16. Kolozsvár; Kézdi Nagy Géza szerk. *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008.

A.Gergely András

adelphikus poliandria: a (poligám) házasság egyik esete, két vagy több testvér házassága ugyanazzal a nővel. Formális megfelelője a poliginia, több nőtestvér házas viszonya ugyanazzal a férfival. (Adelphi egyébiránt London egyik városrésze, 18. századi neoklasszikus stílusú teraszos tömbházak sora, melyet az Adam-testvérek építettek – Sárkány Mihály szíves közlése alapján –, az *adelphoi* szó pedig testvéreket jelent a görög nyelvben).

Ir.: Morgan, Lewis Henry 1870 *System of Consanguinity and Affinity of the Human Family*. Smithsonian Institution; Lubbock, Sir John 1871 *Extract from the European Travel Journal of Lewis H. Morgan*. Rochester Historical Society Publication XVI:371-374. (m. *A történelem előtti idők, I-II*. Budapest, 1876); Sarva Daman Singh 1978 *Polyandry in ancient India*. Vikas, New Delhi; Chandra Coomar, Palash 1987 *Polyandry in India*:

demographic, economic, social, religious, and psychological concomitants of plural marriages in women. Gian Pub. House, Delhi; Parmar, Yashwant Singh 1975 *Polyandry in the Himalayas*. Vikas Pub. House, Delhi.

Boglár Lajos – A. Gergely András

adhézió (latin *kötődés, tapadás*): →E.B.Tylor szakkifejezése a kultúra azon elemeire alkalmazva, amelyek mindenki számára alapvetőek. Hitt abban, hogy az emberi elme a világ minden részében azonos, az emberiség ún. *pszichikai egységben* él, de evolúciós fejlődésük különböző fokán állnak (*kognitív evolúció*), s ha bizonyos csoportok kultúrája magasabb rendű, komplexebb is, ennek hagyomány-elemei (→*survival*) mint „fennmaradt csökevények” tapadtak meg és válnak ma is tanulmányozhatóvá, összehasonlíthatóvá. A részletek kidolgozásában a bécsi →*Kultúrkörök Iskolája (Kulturkreis)* vállalt főszerepet, de számos árnyalata megjelenik →G.B.Murdock kultúraközi összehasonlításában is.

Ir.: Tylor, Edward Burnett 1871 *Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom*. J.Murray, London (m. A primitív kultúra. Bohannon, Paul – Glazer, Mark: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem, Budapest, 1997:108-127; Murdock, George Peter 1949 *Social Structure*. Macmillan, New York; Lefèvre, Frédéric 1943 *L'adhésion*. E. Aubanel, Avignon; Houwink, R. – Salomon, G. ed. 1965-1967 *Adhesion and adhesives*. Elsevier Pub. Co., Amsterdam – New York; Orfali, Birgitta 1990 *L'adhésion au Front national: de la minorité active au mouvement social*. Kimé, Paris; Manly, Richard S. ed. 1970 *Adhesion in biological systems*. Academic Press, New York; Comyn, John 1997 *Adhesion science*. Royal Society of Chemistry, Information Services, Cambridge; Szakfolyóirat: *The Journal of Adhesion* (1969-től). Gordon and Breach, New York.

A. Gergely András

aerofon (aerophon): az etnomuzikológia tárgykörébe tartozó fogalomkör, a levegő mozgása vagy szélfuvalat révén megszólaló hangszer, lényegében fúvóhangszer vagy hangszertípus. Ide tartozik az óceániai tengeri kagylóktól az afrikai jajoukán át az opto-fonetikus kísérleti hangszerekig számos hangképző eszköz.

Ir.: Hornbostel, Erich M. von – Sachs, Curt: Classification of Musical Instruments. *The Galpin Society* 14, 1961: 3-29; <http://web.uni-bamberg.de/ppp/ethnomusikologie/HS-Systematik/aerophone> ; <http://www.schuelke.org/orgam.html> ; <http://africanmusic.org/index.html> ; <http://jardindhelys.free.fr/index.htm> ; <http://africanmusic.org/artists/jajouka.html>

A. Gergely András

affinális rokonság (házassági rokonság): a rokonsági terminológia egyik szakkifejezése. Ide számítanak a házasságok családjának (családjainak) tagjai, valamint a házasságot követően egymással rokoni kapcsolatba kerülő személyek – ellentétben a vérrokonsággal, amely leszármazáson alapszik. →*Affinitás* tehát az a viszony, amely az egyik házasság és a másik házasság között van – leggyakrabban „sógorság”. Az ~ törvényes vagy törvénytelen a szerint, hogy törvényes házasságban vagy házasságon kívül történt elháláson alapszik. Az ~ ágát és fokát az annak alapjául szolgáló rokonság ága és foka határozza meg. Vagyis az egyik fél a másik félnek egyenes ágbeli vérrokonaival egyeneságbeli, annak oldalágbeli vérrokonaival oldalágbeli rokonságba lép. A házassági kapcsolat, szövetség elmélete a legegyszerűbb formájában úgy szól, hogy a primitív emberek elkerülték a konfliktust és növelték túlélési és boldogulási esélyeiket, ha házasság révén rokoni kapcsolatba kerültek másokkal. Az ~ba tartozik az após, anyós, meny, vő, sógorok, sógornők stb. és ezek rokonsága. A népi szokásjog a rokonokhoz, az atyafisághoz számítja az ~ot is, ezeket *sógor, sógorság* névvel emlegetik. Két család közti kapcsolatot jelent, mely távolabbi rokonok összeházasodásából ered. Ez, tulajdonképpen nem is rokonság, mert semminemű egyházi v.

polgárjogi jelentőséggel nem bír (*műrokonság*). A kifejezés a régi magyar nemesi társadalomból származik, melyben a legtávolabbi rokoni kapcsolatot is számon tartották kiaknázható összeköttetések (*nepotizmus*), valamint kedélyes, családi jellegű érintkezések ápolása céljából. Később e kifejezés elterjedt a nagyon távoli rokonság fogalmának megjelölésére, még általánosabb értelemben a bizalmas viszonylatokra utalószóként ugyancsak használatos.

Ir.: Bodrogi Tibor 1962 *Társadalmak születése*. Gondolat, Budapest (On-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/html/mestersegek0002.html>); Boas, Franz 1921 *Ethnology of the Kwakiutl. Based on Data Collected by George Hunt*. Government Printing Office, Washington; Bodrogi Tibor 1961 *A magyar rokonsági terminológia vizsgálatának néhány kérdése*. Műveltség és Hagyomány, Akadémiai, Budapest; Boas on-line: <http://socio-anthropologie.revues.org/index117.html>.

Boglár Lajos – Vanicsek Réka

affinitás (latin *vonzódás, rokon/ság/i viszony*): házassági kapcsolatrendszer képzete, mely ellentétben áll a vér szerinti leszármazással; sógorság, másként szólva: affinális rokoni kötelék, egyének közötti viszonylat, amelybe a házasságkötés révén kerül mindenki. Angolszász megfelelője a frankofón etnológiában gyakrabban használt →*alliansz*-nak; lásd még →*affinális rokonság*.

Ir.: Morgan, Lewis Henry 1870 *System of Consanguinity and Affinity of the Human Family*. Smithsonian Institution; Dumont, Louis 1983 *Affinity as a Value*. University of Chicago Press; Leach, Edmund R. 1954 *Political Systems of Highland Burma*. Athlone, London; Lévi-Strauss, Claude 1949 *The Elementary Structures of Kinship*. Eyre and Spottiswood, London; Needham, Rodney 1962 *Structure and Sentiment*. University of Chicago Press; van Wouden, F. A. E. 1935 *Types of Social Structure in Eastern Indonesia*. Nijhoff, The Hague; Dumont, Louis 2002 *Bevezetés két szociálanropológiai elméletbe. Leszármazási csoportok és házassági szövetség*. L'Harmattan, Budapest.

A. Gergely András

afrikai amerikaiak (*African Americans*): ma az Egyesült Államok legnagyobb kisebbségi etnikai csoportját alkotják (a teljes népesség 12%-át). A történelem során elnevezésük számos változáson ment keresztül: Negro (néger), Colored (színesbőrű), Black (fekete), Afro-American (afro-amerikai), és African American. Az ~ elnevezés az Egyesült Államokban élő feketék (többek között) közös afrikai kulturális gyökereit igyekszik hangsúlyozni. Noha ma a hivatalosan bevett formula az ~, a legelterjedtebb elnevezés még mindig a „Black”.

A mai ~ nagytöbbsége az angol gyarmatokra a 17–18. század folyamán behurcolt afrikai rabszolgák leszármazottja. Noha az amerikai kontinensre eredetileg számos afrikai etnikai csoport tagjai érkeztek, az amerikai körülmények között a kulturális különbségek elmosódtak és egy egységesnek mondható afrikai amerikai kultúra jött létre. Az amerikai polgárháborút (1860-1865) követően hivatalosan eltörölték a rabszolgaságot és kiterjesztették az állampolgárságot a volt rabszolgákra. Ennek ellenére tovább folytatódott a feketék diszkriminációja és szegregációja az ország egész területén.

1913 és 1946 között váltak az ~ vidékiből túlnyomóan városi népességgé, amikor több millió afrikai amerikai vándorolt az északi nagyvárosokba. A ~ urbanizációja kiéleltette a faji ellentéteket (→*négerkérdés*). Az 1920-as és 30-as évek az ~ kulturális reneszánszát is hozta a nagyvárosokban (Harlem Renaissance). A második világháború után egyre nőtt az ~ elégedetlensége, és ezzel együtt a szegregáció-ellenesek tábor. 1954-ben törvénytelennek nyilvánították az iskolai szegregációt, és az 1960-as évektől megindult a feketék polgárjogi mozgalma. Ennek hatására egy sor törvényt hoztak, melyek a faji, társadalmi, gazdasági és jogi egyenlőtlenségek megszüntetését célozták.

Az ~ túlnyomó többségének ma az angol az anyanyelve, noha megindult egy mozgalom, mely az *Ebonics*-ot (angol szókészlet, afrikai szintaxis) is hivatalosan tanítható nyelvvé kívánja nyilvánítani. Az ~ monogám házasságokban élnek, a gyerekek szocializációjában nagyon fontos szerepet játszik a család és az egyház. Az afrocentrista mozgalom hatására egyes családokban afrikai átmeneti rítusokat tartanak. Az ~ többsége keresztény, de számosan vannak az afrikai vallások vagy kultuszok követői, és egyre terjed az iszlám is. Noha növekszik és erősödik az afrikai amerikai középosztály, társadalmi szervezetüket tekintve az ~ nagyrészt még mindig kívül állnak a többségi társadalom intézményein.

Az ~ két jellegzetesen elkülönülő csoportja a főleg Louisiana államban élő →*kreolok*, és a Tenger-szigeteken élő, *Gullah*-t beszélő feketék.

Ir.: Asante, Molefi Kete 1994 African Americans. In O'Leary, Timothy J. – Levinson, David szerk. *Encyclopedia of World Cultures*. Vol.1. North America. G.K. Hall&Company, New York, 10-13; Franklin, John Hope – Moss, Alfred A. Jr. 1994 *From Slavery to Freedom. A History of African Americans*. 7th ed. McGrawHill, New York; Moran, Mary H. 1994 Sea Islanders. In O'Leary, Timothy J. – Levinson, David szerk. *Encyclopedia of World Cultures*. Vol.1. North America. G.K. Hall&Company, New York, 308-311; Spitzer, Nicholas R. 1994 Black Creoles of Louisiana. In O'Leary, Timothy J. – Levinson, David szerk. *Encyclopedia of World Cultures*. Vol.1. North America. G.K. Hall&Company, New York, 36-40; Dillard, J. L. 1973 *Black English: Its History and Usage in the United States*. Vintage Books, New York; Herskovits, Melville Jean 1930 The Negro in the New World: the Statement of a Problem. *American Anthropologist*, XXXII, jan-márc.; Jackson, Blyden 1989 *A History of Afro-American Literature*. Louisiana State University Press, Baton Rouge; Kolchin, Peter 1993 *American Slavery 1619-1877*. Hill and Wang, New York; Levine, Lawrence W. 1978 *Black Culture and Consciousness: Afro-American Folk Thought from Slavery to Freedom*. Oxford University Press; Patton, Sharon F. 1998 *African-American Art*. Oxford University Press; Ploski, Harry A. – Williams, James 1983: *The Negro Almanac: A Reference Work on the Afro American*. 4th ed. John Wiley&Sons, New York; Stack, Carol 1970 The kindred of Viola Jackson. In Whitten, Norman Jr. – Szwed, John F. *Afro-American anthropology*. The Free Press, Glencoe; Southern, Eileen 1983 *The Music of Black Americans: A History*. Norton, New York; Baldwin, James 1983 *Ha a néger utca beszélni tudna*. Európa, Budapest. Internetes forrás: <http://www.cwis.org/> (Center for World Indigenous Studies); <http://www.loc.gov/folklife/folkcat.html>, <http://www.mnsu.edu/emuseum/cultural/oldworld/africa.html>

Udvarhelyi Éva TESSZA

afro-amerikaiak: a 16–19. században Dél-, Közép- és Észak-Amerikába behurcolt afrikai rabszolgák leszármazottai. Az ~ elnevezés csupán egy a sok közül, mellyel az afrikai származású lakosságot illetik ezeken a területeken. Latin-Amerikában és a Karib-térségben is sokszor több tucat elnevezés forog közszájon (ezek közül a legnevezetesebb a brazil „faji” terminológia bonyolultsága). A szakirodalomban általában az afro-brazil, afro-kolumbiai stb. elnevezések a bevettek az általánosító ~ helyett; az USA-ban élő afrikai származásúakról (→*afrikai amerikaiak*), a Karib-szigeteken ún. kreol kultúráról beszélnek (→*kreolizáció*).

Az európai gyarmatosítók által behurcolt rabszolgák főleg a cukor- és kávéültvényeken dolgoztak, de több országban, pl. Kolumbiában bányákban dolgoztatták őket. A rabszolgák helyzete, a velük való bánásmód és a rabszolgaság intézményének szigorúsága és élettartama az adott gyarmatosító országtól függött és nagy eltéréseket mutatott. A rabszolgaságot Latin-Amerika térségében Kubában törölték el legutoljára, 1886-ban. Noha több területen voltak jelentős rabszolgalázadások és ellenállási mozgalmak, a legjelentősebb ezek közül az 1791-es Haitin kitört rabszolgalázadás, amely az ország függetlenségéhez vezetett.

Ma Latin-Amerikában a legnépesebb afro-amerikai népességgel rendelkező országok, ahol a lakosság több, mint 1/3-a afrikai származású (noha a nagymértékű keveredés miatt nehéz a pontos arányokat meghatározni) Brazília, Kuba, a Dominikai Köztársaság, Puerto Rico, Venezuela és Kolumbia. A térségben élő ~ semmilyen szempontból sem tekinthetők egységes népességnek: különböznek afrikai kulturális hátterüket, integrációjuk mértékét,

társadalmi státuszukat és megbecsülésüket, a többi népcsoporttal való keveredésüket, ön-definíciójukat, és azt tekintve is, hogy milyen mértékben rendelkeznek a többségi társadalomtól elkülönülő kultúrával. Tapasztalatuk közös jellemzője azonban, hogy politikailag gyengék és alulképviseltek, még mindig szembesülniük kell a $\rightarrow$ rasszizmussal és a $\rightarrow$ diszkriminációval, és általában a társadalom alsó, alulképzett és aluliskolázott rétegeiben vannak jelen a legnagyobb számban. Az ~ politikai mozgalmainak intenzitásában, a rájuk vonatkozó hivatalos ideológiákban és politikában nagy a változatosság a térség országaiban. Jellemző azonban a legtöbb országra a $\rightarrow$ „fajiség” kérdésének elhallgatása és a nem-európai származásúak helyzete megvitatásának hiánya.

Az ~ súlya és jelentősége ugyan a politikában nem, de a kulturális szférában annál inkább megjelenik. A nyelvek, a vallás, a folklór, a művészetek és az expresszív kultúra terén nagyon jelentősek az afrikai elemek ezekben az országokban. Ezek azonban $\rightarrow$ szinkretikus kultúrák, hiszen az afrikai kulturális elemek sehol sem tisztán és önmagukban, hanem más elemekkel keveredve, megváltozva jelennek meg.

Ir.: Minority Rights Group, szerk. 1995 *No Longer Invisible. Afro-Latin America Today*. Minority Rights Publications, London; Tenenbaum, Barbara szerk. 1996 *Encyclopedia of Latin-American History and Culture*. Charles and Scribner's Sons, New York; Wilbert, Johannes szerk. 1994 *Encyclopedia of World Cultures. Vol. VII. South America*. G.K. Hall & Company, New York; Dow, James W. szerk. 1995 *Encyclopedia of World Cultures. Vol. VIII. Middle America and the Caribbean*. G.K. Hall and Company, New York; Blackburn, Robin 1998 *The Making of New World Slavery: From the Baroque to the Modern, 1492-1800*. Verso, London, New York; Ellis, David 2000 *The Rise of African Slavery in the Americas*. Cambridge University Press; Thornton, John 1998 *Africa and the Africans in the Making of the Atlantic World, 1400-1800*. 2nd ed. Cambridge, University Press; Valdman, Albert ed. 1997 *French and Creole in Louisiana. Topics in Language and Linguistics*. Plenum, New York; Voeks, Robert A. 1997 *Sacred Leaves of Candomblé: African Magic, Medicine, and Religion in Brazil*. University of Texas Press, Austin; Dornbach Mária 2009 *Istenek levesestálban: az afrikubai santería*. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó, Budapest.

Udvarhelyi Éva Tessa

agámia: az $\rightarrow$ exogámia és $\rightarrow$ endogámia nélküli házasság, amely lehetővé teszi, hogy az egyén szabadon választhatja meg társas kapcsolódásait, s főként házassági-rokonsági hovatartozását.

A. Gergely András

agnatikus: férfiági vérrokon, jelzőként gyakorta használják a $\rightarrow$ patrilineáris leszármazás szinonímájaként ($\rightarrow$ kognatikus).

Ir.: Bodrogi Tibor 1997 *Mesterségek, társadalmak születése*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Rivers, William Halse 1924 *Social Organisation*. Kegan Paul, London; Rivers, William Halse 1910 *The Genealogical Method of Anthropological Inquiry*. *Sociological Review*, No.3.

Boglár Lajos

agrárium, agrárkultúra: legáltalánosabb értelemben a társadalom számára szükséges élelem biztosítására kialakított hagyományos (vagy részben modernizált) tevékenységi kör, vagyis termesztés, tenyésztés, vadászat és halászat, továbbá a mindezekhez szükséges eszköztár, ismeretanyag és technikai civilizáció együttese. A fogalom általános tartalma (szélesebb értelme) magába foglalja a kertkultúra, kertészeti és szőlészeti termesztés, munkaintenzív művelési ágak (búza-félék, kukorica, burgonya, manioka, yam-gyökér, rizs, rozs, stb.), fűszernövények, takarmánynövények, zöldségek, gyümölcsök, méz, kávéfajták, kakaó, mezei

és erdei vagy kerti termények széles körét, feldolgozóiparát, technológiáit, kereskedelmi és szállítási módjait, tradicionális mintáit és modernizált eszközeit is. Szűkebb jelentéstartalmát tekintve megkülönböztetik a szántóföldi, kertgazdasági, erdei, folyó- és tóvidéki, tenger melléki ágazat-típusokat, ezeken belül pedig az éghajlat és a növénytakaró szerinti trópusi, sivatagi, síkvidéki, erdő- és hegyvidéki stb. termelési kultúrákat. Valójában tehát az ~ is különböző kultúrák összefoglaló neve, takarva egyes övezetek (pl. pálma, datolya, banán, szőlő, olivák, fenyő, zuzmó és moha, kaktuszok stb.) másságát, melyek az egyes térségek táplálék-ellátó funkcióit, ennek révén pedig ezek megélhetési típusait, népességszámát, kialakult szakmakultúrákat és tájegységi funkciókat is meghatározzák. Az ~ olykor önállóan látszik (s bizonyos áréakban ténylegesen a lakosság főfoglalkozásának minősül is), de szervesen ráépül számos ellátó, kiszolgáló, kereskedelmi, ipari, irányítási, áruforgalmazási struktúra is, melyeket a komplex kulturális kölcsönhatásokat kutatók jó, ha figyelembe vesznek. Az antropológiai leírások közel egy fél vagy egész évszázadig megannyi agrártérseget részesítettek figyelemben, azonban megváltozott az agrárium felfogásának módja és helye, midőn a mezőgazdaság termelési és forgalmazási kultúrái a primér csereforgalmon túl az ipari vidékek, városok, más ágazatok és szolgáltatások elletására is vállalkozhattak, s midőn az agrárnépesség 19-20. századi városba-áramlását követően az urbanizálódás is intenzíven visszahatott a mezőgazdasági szférára. Így szükségképpen témává válhatott az agrártársadalmak és más kultúrák kölcsönhatásának, városok és városkörnyékek, iparágak és urbánus szociokulturális csoportok kutathatósága is (csupán egy-két jellemző tendenciát említve: F.Engels, F.Le Play, R.Redfield, P.Gutkind, P.Lazarsfeld, F.Braudel, P.-H. Chombart de Lauwe, H.Mendras, E.Weber, I.Chiva, D.Fabre, T.Zaniecki, D.Gusti, Erdei Ferenc, Pethő László, Márkus István könyvei-tanulmányai vallanak minderről). Említésre érdemes az antropológiai áttekintések mellett a szociokulturális változások, a nagy tömegek életmódváltozása, munkássá válása, városba költözése, kétlaki életmódja, adaptációja, kultúraváltása, és pszichés megterhelődése számos problémakörét vizsgáló szociológiai, munkatudományi, munkásszociográfiai ismeretanyag gazdagodása, továbbá az etnikai, kisebbségi, kultúraközi kommunikációs kérdésekre fókuszált kisebbségtudományi elemzések sora, melyek tanúbizonysága szerint a gyors vagy súlyos változáson átment térségekben növekvő arányú az öngyilkosság, a dezintegráltság, a kisebbségi konfliktusok előfordulása, s nehezebb a megoldások keresése vagy megtalálása is. Az ~ átalakulása persze nem csupán a termelési módok történelmi változásának lenyomata, hanem a munkaágazatok arányának módosulását korszakonként, térségenként is eltérő képpen felmutató más társadalomkutatások szerint igencsak mély kultúraváltási, tudáselavulási, technológia-lemaradási paradigmákban is megjelenő folyamat.

Ir.: Ecsedy Csaba 1976 Földtulajdon és államszervezet Fekete-Afrikában. In Tőkei Ferenc szerk. *Őstársadalom és ázsiai termelési mód*. Akadémiai, Budapest, 233-242.; Firth, Raymond 1929 *Primitive Economics of the New Zealand Maori*. E.P.Dutton and Co, New York; Firth, Raymond William 1965 *Primitive Polynesian Economy*. Routledge & K. Paul, London; Csanády András szerk. 1998 *Hagyományos térségek megélhetési szerkezete*. AB Aeterno, Budapest; Kovács Teréz szerk. 1995 *A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. III.Falukonferencia*. RKK, Pécs; Márkus István 1996 *Polgárosodó parasztság. A magyar társadalomfejlődés egy faluszociológus szemével*. Szerk. Benda Gyula. Dinasztia, Budapest; Polgárosodás-vita, *Replika*, (1993):11-12; Herskovits, Maleville Jean 1952 *Economic Anthropology. A Study in Comparative Economics*. A.Knopf, New York; Tax, Sol ed. 1968 *The People vs. the System, a Dialogue in Urban Conflict; Proceedings*. Acme Press, Chicago; Tax, Sol – Herskovits, Melville Jean ed. 1952 *Acculturation in the Americas; Proceedings and Selected Papers*. Cooper Square Publishers, New York; Pitt-Rivers, Julian ed. 1963 *Mediterranean Countrymen; Essays in the Social Anthropology of the Mediterranean*. Mouton, Paris; Thurnwald, Richard 1932 *Economics of Primitive Peoples*. Oxford University Press; Weber, Max 1927 *General Economic History*. Collier Books, New York (m. *Gazdaságtörténet*. KJK, Budapest, 1979); Jahoda, Marie – Lazarsfeld, Paul F. – Zeisel, Hans 1933 *Die Arbeitslosen von Marienthal* (m. *Marienthal*). Új Mandátum, Budapest, 1999); Tímár Lajos szerk. 1999 *A brit gazdaság és társadalom a XVIII-XIX. században*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen; Thomas, William I. – Znaniecki, Florian 1918-20 *The Polish Peasant in Europe and America*. University of Chicago Press (m. *A lengyel paraszt, 1-6*. Új Mandátum, Budapest, 2002–2004); Steward, Julian H. 1938 Basin-Plateau Aboriginal

Sociopolitical Groups. *American Ethnologist*, Bull. 120; Polanyi, Karl 1944 *The Great Transformation*. Beacon Press, Boston (m. *A nagy átalakulás*. Mészáros Gábor kiadás, Budapest, 1997); Thurnwald, Richard 1975 Az akkulturáció pszichológiája. In Maróti Andor szerk. *Forrásmunkák a kultúra elméletéből. Szöveggyűjtemény*. Tankönyvkiadó, Budapest, 179-190; Herskovits, Melville Jean 1938 *Acculturation: the Study of Culture Contact*. J.J. Augustin, New York; Redfield, Robert 1956 *Peasant, Society and Culture*. University of Chicago Press; Mayo, Elton 1956 *The Human Problems of an Industrial Civilisation*. Harvard University Press, Boston; Mendras, Henri 1976 *Sociétés paysannes*. Armand Colin, Paris; Forde, C. Daryll 1931 Hopi Agriculture and Land Ownership. *Journal of Royal Anthropological Institute*, Vol. LXI:357-405; Fortes, Meyer – Fortes, S. L. 1936 Food in the Domestic Economy of the Talensi. *Africa*, Vol. 9:237-276; Buxton, Leonard Halford Dudley 1924 *Primitive Labor*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd., London; Durheim, Émile 1893 *De la division du travail social*. P.U.F., Paris (m. *A társadalmi munkamegosztásról*. MTA, Budapest, 1986); Sárkány Mihály 1998 *A közösségek közötti csere*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest; Potter, Jack M. – Dias, May N. – Foster, George M. eds. 1967 *Peasant Society. A Reader*. Little&Brown, Boston; Ujváry Zoltán 1981 *Agrárkultusz*. KLTE, Néprajzi Tanszék, Debrecen; Simon Zoltán: Responsibility for Each Other. Cross-Border Discourses on National Constellation (Transylvanian-Hungarian, Hungarian-Transylvanian). In Bodó Barna – Tonk Márton eds. *Nations and National Minorities in the European Union*. Scientia Publishing House, Cluj-Napoca, 2009:223; Hofer Tamás 2009 *Egy falu az országban. Képek Átányból 1953 és hozzátétel 1962 között*. Néprajzi Múzeum, Budapest, Képtár 2; Valuch Tibor 2006 Agrárkérdések és a magyar falu 1956–57-ben; A gulyáskommunizmus. In *Metszetek. Válogatott tanulmányok*. Argumentum – 1956-os Intézet, Budapest, 114-130; 202-221; Tarrósy István 2011 *Kelet-Afrika a fejlődés útján. A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebbről*. IDResearch Kft – Pécs, Afrikai-Magyar Egyesület (AHU) Budapest – Publikon Kiadó, Pécs; Alden, Chris 2010 *Kína az afrikai kontinensen*. Publikon, Pécs.

A. Gergely András

akcióantropológia: a fogalom lényege, hogy az antropológus közreműködik egy probléma fölismerésében, megnevezésében, vagy problematikus helyzetek meghatározásában, a megoldási mód megtalálásában, megoldásában, adott esetben megvalósításában is. Ez többnyire valamilyen – várhatóan pozitív – változást, változtatást von magával az érintett csoport, közösség életében, körülményeiben. Nem tévesztendő össze az →*alkalmazott antropológiával*, mert míg az akció elindítása önkéntes egy adott helyen tett látogatás és tapasztalatszerzés után, addig az alkalmazott antropológia esetében a kutatót felkérlik, mintegy „alkalmazzák” egy már meglévő tervhez, elképzeléshez közreműködőként, segítségadás, felmérés, véleményezés formájában. Mindkét eset igen alapos megfontolást és a terepen való jó tájékozottságot igényel az antropológustól, mert a közreműködésben benne rejlik a rövidtávú, látszattmegoldások veszélye, a kultúrávesztés lehetősége idegen elemek beépítésével.

Ir.: Tax Sol 1975 Action Anthropology. *Current Anthropology*, 16; Tax Sol 1973 A community of anthropologists. In *Practicing of anthropologists*; Ember, Carol R. – Ember, Melvin 1973 *Cultural Anthropology*. Englewood Cliffs, Prentice Hall; Bodley, John H. 1976 *Anthropology and contemporary Human Problems*. Cummings Pub. Co., Menlo Park, 1976; Boglár Lajos 1999 *A kultúra arcai*. Napvilág, Budapest; Boglár Lajos 1992 Akcióantropológia, avagy hol húzódnak a tolerancia határai. In Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa szerk. *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon*. Miskolci Egyetem, KVAT, Miskolc, 107-109; Appadurai, Arjun 2004 The Capacity to Aspire: Culture and the Terms of Recognition. In Rao, V. – Watson, M. ed. *Culture and Public Action: A Cross-Disciplinary Dialogue on Development Policy*. Stanford University Press, Stanford, 59-84; Haraszti Anna 2002 Az akció-antropológia elméleti és etikai áttekintése. *Kultúra és Közösség*, 3:79-94; Haraszti Anna 2005 Alkalmazott és akcióantropológia. *Világosság*, szerk. A. Gergely András, tematikus szám, /7–8. <http://www.vilagossag.hu/pdf/20051101085327.pdf>

Tomory Ibolya

akcionizmus: társadalomtudományi teória, az ipari társadalmak termékkínálatának gazdagságát elutasító mozgalmak sajátos cselekvéseméleti megközelítése (a marxizmus nyomán és ellenében is), melyek ideológiái a 20. század második felében a termelés és

elosztás fennálló modelljét a posztindusztriális értékek nevében totálisan vetették el. Alain Touraine, az ~ fő francia teoretikusa mozgalom-elméletének központjába a társadalmi cselekvések konfliktusosságát helyezte, rendszerjellegű elemzésében a történetileg kínálkozó források mozgósításának mint kulturális modellnek és ellenőrzési gyakorlatnak szerkezetét vázolta föl. Az akcionalista világképben a cselekvés révén megvalósuló társadalmi kontroll-szerep (→*akciócsoportok*) mint az osztályok közötti kapcsolatok szabályozó eszköze jelenik meg. Touraine hatása az olasz Melucci elméletére, valamint a poszt- és neomarxista társadalomelméleti modellekre nézve érvényesült, egészében pedig úgy tűnt fel, mint az antikapitalizmus egyik nem-marxista, nem-szocialista és nem posztgyarmati teóriája. Saját értelmezése szerint a kulturálisan megformált társadalmi modellek (s köztük a →*funkcionalizmus* és a →*strukturálisizmus*) ellenében föllállított cselekvéseméleti alapvetés a természeti környezet változásával is összefüggésben kell érvényre jusson és társadalmi mozgalomban kell megjelenjen. Touraine szerint a társadalom elgondolható a társas cselekvések hierarchikus érvényesülési rendszere alapján is, merthogy szereplői kollektívan érdekeltek az egymással kialakítandó és történetileg is indokolt vertikális kapcsolatháló létrehozásában, tehát egy és ugyanazon szociokulturális mezőn való érdek megjelenítésben. A politikai antropológia mint alternatív hatalomelméleti kérdéssel találkozik az ~ tételeivel, egyúttal fölveti azt az (egyértelműen mindeddig meg nem oldott) dilemmát, hogy meddig terjedhet az antropológiai belátás, kutatás és interpretáció, s mikortól kezdve köteles a kutató a föltárt helyzetek megváltoztatásában morálisan is állást foglalni, vagyis akcionalistává válni (→*Sol Tax*, →*akcióantropológia*, →*alkalmazott antropológia*).

Ir.: Touraine, Alain 1965 *Sociologie de l'action*. Seuil, Paris; Touraine, Alain 1969 *La société préindustrielle*. Denoël/Gonthier, Paris; Touraine, Alain 1978 *La voix et le regard*. Seuil, Paris; Touraine, Alain 1984 *Le retour de l'acteur*. Fayard, Paris; Abélès, Marc 1990 *Anthropologie de l'État*. A. Colin, Paris (m. Az állam antropológiája. Századvég, Budapest, 2005); Abélès, Marc 1986 L'anthropologue et le politique. *L'Homme*, 97-98, XXVI (1-2), 191-212; Abélès, Marc 1988 Modern Political Ritual. *Current Anthropology*, 29, 3, 391-404; Bourdieu, Pierre 1981. La représentation politique. *Éléments pour une théorie du champ politique*. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 36-37:3-24; Crozier, Michel – Friedberg, Erhard 1977. *L'acteur et le système*. Seuil, Paris; Tax, Sol ed. 1968 *The People vs The System: a Dialogue in Urban Conflict Proceedings*. Acme Press, Chicago; Tax, Sol 1952 *Heritage and Conquest: the Ethnology of Middle America*. Viking Fund seminar, New York City, 1949.09.03; Tax, Sol 1975 Action Anthropology. *Current Anthropology*, Vol. 16; Felföldi Barnabás 2006 A diskurzus fogalma a szervezetkutatásokban. In Földi Éva szerk. *Társadalom és kultúra*. A Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet tanulmánykötete. Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 35-45.

A. Gergely András

akciócsoport: társadalmi cselekvők (aktorok), vagyis egyének és kiscsoportok szerepköre, mely közös célokért mozgósít olyan egyedeket, akiknek szerepkészletét nem uralja egységes vezérelv vagy testületi identitás. A kifejezés használata az 1960-as évek mozgalmaszociológiájának és politikai antropológiai elméleteinek meghatározásaira vezethető vissza, mikoris különféle tevékenységi körök, cselekvő csoportok és önszervező képviseletek jelentek meg a közpolitikában, kiegészítve vagy éppen nem-legitim ellenzékként felülmúlva a politikai érdekképviseleti rendszer hivatott szereplőit. A tudományos leírás és értelmezés a különféle társadalmi csoportokat célrendszerük, eredményeik, hatékonyságuk és kiterjedésük (nagyságuk) alapján próbálta felosztani vagy típusok szerint rendezni a döntésre jogosultak és a döntéseket elvitatók körét, elismerve, hogy az alulról szervezett és jobbra fölülről jóvá sem hagyott törekvések sajátos funkcionálnak, ezzel pedig magát az →*intézménységet* tágítják ki a közpolitika horizontjáig. A cselekvési programok megvalósításában érdekelt civil törekvések éppúgy, mint a rendszerellenes lázadásig még nem jutott, de a fennálló állapotokat ellenzéki oldalról támadó tevékenységek antropológiai megközelítése részint a gyarmati uralom alól felszabadulni próbáló társadalmak leírására (G.Balandier, Marton Imre), részint a politikai változást kezdeményező alternatív mozgalmak

Ir.: Meunier, Jacques – Savarin, Anne-Marie 1969 *Le chant du Sibalco*. Paris (m. Szibalko éneke. *Vérfürdő Amazóniában*. Európa, Budapest, 1971); Münzel, Mark Hrg. 1988 *Die Mythen sehen: Bilder und Zeichen vom Amazonas*. Museum für Völkerkunde, Frankfurt am Main; Tax, Sol 1975 *Action Anthropology. Current Anthropology, Vol. 16.*; Touraine, Alain 1965 *Sociologie de l'action*. Seuil, Paris; Asad, Talal szerk. 1973 *Anthropology and the Colonial Encounter*. Ithaca Press, London; Bailey, Frederick George 1980 *Stratagens and Spoils: A Social Anthropology of Politics*. Basil Blackwell, Oxford; Balandier, Georges 1959 *Anthropologie politique*. P.U.F, Paris; Cohen, Abner 1969 *Politikai antropológia: a hatalmi relációk szimbolizmusának elemzése*. MAN, 4:215-235; Boglár Lajos 1993 *Akcio antropológia*. In A.Gergely András szerk. 1999 *Filozófiai, történeti és kulturális antropológia. Szöveg- és szemelvénygyűjtemény*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Munkafüzetek No. 54:103-116.

akefalosz (acephalous – görög, *fő nélküli*): központi, vagy általában vezető hatalom (fő ember, hatóság, uralkodó, kinevezett döntéshozó, egyszemélyi vezető, „felkent” vagy szakrálisan megerősített főhatalom) nélküli társadalmi-politikai szerveződés, amely ennek ellenére képes számos csoport összehangolt működését előidézni, és komplett politikai entitásként tud működni. Ilyenek pl. a gyűjtögető- és pásztortársadalmak, amelyekben a tevékenységek és döntések ellenőrzése az egész csoport (horda, nagycsalád) feladata, de hasonlóképp ~-jellegű egy sor helyi, vagy nem vérségi leszármazáson alapuló csoport is. Számos melanéziai, új-guineai törzsi társadalom sorolható ugyanide, Afrikában a legismertebbek a →*nuerek* (Dél-Szudán) és a →*tallenszik* (Észak-Ghána) társadalmi. Több dél-amerikai vadász-csoport, valamint a →*busmanok*, veddák, →*pigmeusok*, negritók, alaszakai eszkimók számos csoportja is. Egyes kutatói felfogások szerint (pl. →*Birket-Smith*) az ausztrál bennszülöttek döntéshozó testületei (→*titkos társaságok*, *öregek tanácsa*), valamint az amerikai síksági indiánok törzsi tanácsai, továbbá a berber falvak *amin*-jai (kinevezett felelősei), a türkmének *sedar*-jai (ideiglenes vezetői) ugyancsak a fő-nélküliség példái. Bodrogi a →*hordák* szerveződésének és irányításának családszervezeti kérdéseként, a „természetes főség” spontán irányítási gyakorlatával összefüggésben tárgyalja az ~ jellegzetességét. Az ~ kifejezés az egyszemélyi vezetői felelősség hiányára utal csupán, de egyúttal rejtetten tartalmazza a köznapi gondolkodás- vagy beszédmódban egyaránt használatos „fejetlenség” jelentésrétegét is.

Ir.: Birket-Smith, Kaj 1969 *A kultúra ösvényei*. Gondolat, Budapest; Bodrogi Tibor 1997 *Mesterségek, társadalmak születése*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Evans-Pritchard, Edward Evan 1940 *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*. University Press, Oxford; Fortes, Meyer 1945 *The dynamics of clanship among the Tallensi*. London, Oxford University Press; Fortes, Meyer 1949 *The web of kinship among the Tallensi*. London, Oxford University Press.

akkulturáció (vagy akulturáció): kultúraváltozás ill. kultúraváltás, másképpen szólva olyan kulturális kölcsönhatások együttese, amely két vagy több hagyomány találkozásakor, hasonulásakor vagy keveredésekor lép érvénybe. Az „átkulturálódás” alapszintje lehet az →*adaptáció*, közbülső szintje a kultúrafelvétel, legkomplexebb szintje a teljes és befejezett kulturális átformálódás, melyben már nem mutathatók ki az átalakulás elemi egységei, hatásai, csak végső állapota, amely azonban sosem befejezett, tehát szükséges egyes

szakaszait (ha lehetséges) mindig a látható-tételezhető hatások közegeiben értelmezni. Ennek árnyaltabb taglalásakor a kutatások megkülönböztetnek eltéréseket, másságokat, körülmény-együtteseket, eltérő hatásfokot, időhosszt, kapcsolatsűrűséget, domináns és alávetett szerepválaszokat, közvetlen vagy közvetett befolyást, önkéntes vagy kényszerített változást, beolvadást, belső átstrukturálódást, önelhagyást, nyelvváltást vagy nyelvcserét, imitációkat, adaptív technikákat stb. Az ~ összességében olyan folyamat, melynek eredményeként a kultúra lenyomatai, mintái, jellemző vonásai a kapcsolatok és áthatások során formálódnak. Rendszerint úgy képzelik el, mint a kultúra változásának azt a formáját, amelyben vannak átadók és ezek eltérnek az átvevőktől (→átadás, →kultúraváltozás, →átvétel, →adaptáció, →asszimiláció, →belső kifejeződés), mégpedig a fejlődés alacsonyabb szintjén álló társadalom egy magasabb szintű társadalomhoz kulturálisan hasonulási formában).

A fogalom használata az angolszász antropológiai kutatásoknak, főként az amerikai →*Kultúra és Személyiség Iskola* irányadó személyiségeinek (Ruth Benedict, Margaret Mead, Ralph Linton, Abram Kardiner, Melville Herskovits) hatására terjedt el arra alkalmazva, hogy egy komplex kölcsönhatás-együttes eredményeként, két különböző kultúra közreható elemeinek átalakító hatásaként végbemennek olyan változások, amelyek nyoma utóbb érzékelhetővé válik. Köztes fázisban lehet a kölcsönhatásoknak kultúralebontó, elválasztó, beépítő, integráló, átvezető szakasza, s a belső ellenállásoktól függ, hogy eredménye szinkretikus, kevert, kultúraközi, beolvasztott, felülrétegzett vagy más formáció lesz. Számítani lehet az átmeneti szakaszokban olyan ellenállásra is, amely nemegyszer önálló kulturális törekvéssé vagy céljá, esetleg programmá, mozgalommá növekszik – mint volt a gyarmatosítás elleni küzdelmek során megannyi nép esetében nyelvi vagy szimbolikus háború, politikai ellenállás, vagy a vallási hatások ellenében az alternatív vallási mozgalmak, a millenarizmus, nativizmus, chializmus, továbbá a generációs jellegű ellenkulturális mozgalmak esetében a beat, hippy, punk, underground és más, a fennálló társadalmi-politikai és értékrenddel szembehelyezkedő törekvések alakjában is. A kulturalista értelmezések utóhatásaként és az →*ellenkultúra*-filozófiák körében megjelenő kultúraváltási viták ma már inkább az ipari társadalmak fogyasztói trendjeivel szembeni „kulturátlantás” nevében hangzanak el, elvetve a kultúra fokozatokba, rendszerbe tagolhatóságát, illetve ellenezve a jogosultságot, amely a „kulturált” és a „kulturátlant” közötti határt megszabhatja. A kultúra fogyasztóivá válása és az anyagi kultúrát a szellemitől, az erőszakos →*kultúraváltást* a szabad választástól elkülönítő problémafelvetések hatása annyiban függeszti fel a kultúraváltás fogalmát, hogy relativizálja azt a mezőt, amelyben mindez végbemegy, illetve elvitatja azt a célt, amelyet valahol valakik előírnak, s másokat elérésére kívánják késztetni. A kultúra szociológiájával és a kortárs antropológiai kérdésfelvetésekkel kapcsolatos elméletek messzire vezetnek a kultúra típusait, a kultúrák természetét, a kultúra jelentéskörébe sorolható jelenségek kiterjedését, körülírhatóságát, definícióit illetően; másik végleten a kultúrák összecsapása, háborúja, erőszakos átadása vagy éppoly erőszakos rombolása jelentkezik mint kultúraközi dilemma és az ~ kisközösségi szintű modelljei már régen földrésznyi népesség konfliktusaival terheltek.

Ir.: Herskovits, Melville Jean – Campbell, Donald T. – Segall, Marshall H. ed. 1969 *A cross-cultural study of perception*. Bobbs-Merrill, Indianapolis; Herskovits, Melville Jean 1964 *Cultural dynamics*. Knopf, New York; Honigsmann, John Joseph 1946 *Ethnography and acculturation of the Fort Nelson Slave*. Oxford University Press, London; Boglár Lajos 1977 Mitől „magas” a kultúra? *Élet és Irodalom*, 21. évf. 20:5; Wessely Anna 1998 szerk. *A kultúra szociológiája*. Osiris, Budapest; Niedermüller Péter 1993 Empirikus kultúrákutató, avagy az antropológia esélyei Kelet-Európában. In Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa szerk. *A komplex kultúrákutató dilemmái a mai Magyarországon*. KVAT, Miskolc, 27-84; Balandier, Georges 1957 *Afrique ambiguë*. Plon, Paris; Fortes, Meyer 1936 Culture Contact as a Dynamic Process. *Africa*, 9.; Herskovits, Melville Jean 1938 *Acculturation: the Study of Culture Contact*. J.J. Augustin, New York; Gloucester; Herskovits, Melville Jean – Linton, Ralph 1940 *Acculturation in Seven Indian Tribes*. Appleton-Century Co., New York; Kardiner, Abram 1939 *The Individual and his Society*. Columbia University Press, New York; Kardiner, Abram 1961 *The Dynamics of Culture Change*. Greenwood Press, Westport; Redfield, Robert 1950 *A Village that Chose Progress: Chan Kom*

Revisited. University of Chicago Press; Tax, Sol 1952 *Acculturation in the Americas: Proceedings and Selected Papers*. Cooper Square Publishers, New York; Padilla, Amado M. 1980 *Acculturation, Theory, Models, and some new Findings*. Westview Press, Boulder; Weinstock, S. Alexander 1969 *Acculturation and Occupation: a Study of the 1956 Hungarian Refugees in the United States*. Nijhoff, The Hague; Castro, Vanessa Smith 2003 *Acculturation and Psychological Adaptation*. Greenwood Press, Westport; Le Goff, Jacques – Nora, Pierre 1974 *Acculturation*. In *Faire de l'histoire, tome 1*. Gallimard, Paris; Barber, Bernard Akkulturáció és messianisztikus mozgalmak. In Boglár Lajos – Holló Imola Dalma szerk. 2000 *Vallásantológia I*. Szimbiozis, Budapest, 83-87; Augustin; Beals, Ralph 1953. *Acculturation*. In: Kroeber ed. *Anthropology Today*. Chicago Univ. Press, 329-354; Malinowsky, Bronislaw 1945. *The Dynamics of Culture Change*. New Haven; The Social Science Research Council: *Acculturation*. *American Anthropologist*, 1954; Smith, R. J. 1964 Az amerikai etnológusok akkulturációs kutatásai: a kialakulás és az újabb fejlemények. In *Műveltség és Hagyomány, VI*. Tankönyvkiadó, Budapest; Ujváry Zoltán 1961 Az átadás-átvétel és a funkció kérdései egy népszokásban. *Műveltség és Hagyomány*. Akadémiai, Budapest; Murdock, George Peter 1956 *How Culture Changes*. In Shapiro, Harry L. ed. *Man, Culture and Society*. Oxford; Hofer Tamás 2009 *Egy falu az országban. Képek Átányból 1953 és hozzávetőleg 1962 között*. Néprajzi Múzeum, Budapest, Képtár 2; Veres Emese-Gyöngyvér szerk. 2005 *Vallási néprajz, 12*. Tanulmánykötet. ELTE Folklore Tanszék – Magyarországi Evangélikus Egyház Néprajzi Munkacsoportja, Budapest; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest; Kézdi Nagy Géza szerk. 2008 *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest; Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter szerk. 2010 *Kép-Keret. Az identitás konstrukciói*. Nyitott Könyvműhely – ELTE BTK Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport, Budapest.

A. Gergely András

aktor: szereplő, a cselekvésemlétek egyede, akinek személyes nézőpontja vagy tevékeny szerepvállalása a társas viselkedésben (akciókban) és társadalmi folyamatokban (változásokban) nemcsak önként vállalt és választott, hanem kapott és „rendezett” részfeladat(ok) szerint alakul. A társadalmi cselekvők főként a politikatudomány, a tömeglélektan, a mozgalmakutatás vagy a politikai szociológia érdeklődését érdemelték ki, köreikkel a politikai antropológia mint a kultúrák közötti konfliktusok vagy hatalmi erőviszonyok közötti arányváltozások résztvevőivel foglalkozik. A szereplő fogalma részben a szerepviselekedések okán, részben az antropológia szimbolikus folyamatokat leíró ágazatainak tézisei alapján gazdagodott a rítusleírásokban (→Lévi-Strauss, →Victor Turner), ellenállásokban (→Pierre Clastres, →Meyer Fortes), államiasodott rendszerben (→Clifford Geertz, Frederick G. Bailey, →Max Gluckman), vagy politikai kapcsolatrendszerben (Simon Harrison, Abner Cohen) megjeleníthető sajátosságaival, illetve lett az akciók résztvevőinek/elszenvedőinek megnevezhető típusává (→akcióantropológia).

Ir.: Cohen, Abner 1969 *Politikai antropológia: a hatalmi relációk szimbolizmusának elemzése*. MAN, 4:215-235 (m. *Kultúra és Közösség*, 2002/3:5-48); Comaroff, Jean – Comaroff, John szerk. 1993 *Modernity and its Malcontents: Ritual and Power in Postcolonial Africa*. University of Chicago Press; Dirks, Nicholas B. – Eley, Geoff – Ortner, Sherry B. szerk. 1993 *Culture/Power/History*. Princeton University Press; Ferguson, J. 1990 *The Anti-Politics Machine: 'Development', Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho*. Cambridge University Press; Fortes, Meyer – Evans-Pritchard, Edward Evan szerk. 1940 *African Political Systems*. Oxford University Press; Vincent, Joan 1990 *Anthropology and Politics: Visions, Traditions and Trends*. University of Arizona Press, Tucson; Rivière, Claude 2000 *Anthropologie politique*. A. Colin, Paris; John Borneman 1998 *Subversions of International Order: Studies in the Political Anthropology of Culture*. State University of New York Press, Albany; Clastres, Pierre 1974 *La société contre l'État*. Minuit, Paris; Bailey, Frederick George 1963 *Politics and Social Change*. University Press, Berkeley; Geertz, Clifford ed. 1963 *Old Societies and New States*. Free Press, Glencoe; Gluckman, Max 1965 *Politics, Law and Ritual in Tribal Society*. Blackwell, Oxford; Balandier, Georges 1980 *Le pouvoir sur scènes*. Balland, Paris; Rivière, Claude 1988 *Les liturgies politiques*. PUF, Paris; Turner, Victor W. 1969 *The Ritual Process*. Gruyter, New York (m. 2002 *A rituális folyamat*. Osiris, Budapest); Harrison, Simon 1995 Four Types of Symbolic Conflict. *Journal of RAI, Vol. 1*. No.2:255-272. (m. A szimbolikus konfliktus négy típusa. In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt szerk. 2000 *Szövegváltozatok a politikára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 193-211); Sebők Marcell szerk. 2000 *Történeti antropológia*. Replika könyvek, Budapest.

algonkin indiánok: mai szóhasználatban az Atlanti-óceán és a Sziklás-hegység közötti terület indián törzseinek összefoglaló neve. Történetileg a Hudson-öböltől délre, az Ottawától keletre élő folyómenti törzs neve volt (használgák rá a Weskarini nevet is), nyelvcsaládja később összefoglaló neve lett a Quebec és Ontario közötti összes (pl. Arapaho, Cheyenne, Huron, Massachusetts, Micmac, Ojibwa) törzsnek. Vadász és ültetvényes földművelő csoport, településein jellegzetes nagy kollektív házak állnak. A törzsek népességének többsége mára eltűnt, maradékaik rezervátumokba költöztek.

Ir.: Leland, Charles G. 1884 *The Algonkin Legends of New England*. Cambridge Riverside Press, London; Young, Egerton Ryerson 1903 *Algonkin Indian Tales*. Eaton & Mains, New York; Spencer, Robert – Jennings, Jesse D. 1965 *The Native Americans: prehistory and ethnology of the North American Indians*. Harper and Row, New York; Kroeber, Alfred L. 1939 *Cultural and Natural Areas of Native North America*. University of California Press, Los Angeles; Murdock, George Peter 1960 *Ethnographic Bibliography of North America*. HRAF, New Haven; Wissler, Clark 1917 *The American Indian; an Introduction to the Anthropology of the New World*. McMurtrie, New York.

alkalmazott antropológia: a (kulturális vagy ágazati) →*antropológia* elméleteinek és eredményeinek, felfedezéseinek és szakjellegű ismeretanyagának roppant gyakorlatias felhasználásával, ill. az antropológiai tudás közvetlen hasznosításával foglalkozó tudományág. Megismeréstudományi területeken rendre fölmerülő alkalmazási elvárások késztették a kutatók egy részét a társadalmi terepeken megismert értelmezések, problémák gyakorlatias szintjeinek keresésére (pl. a társadalmi termelés mód változásai során az agrártevékenységek szerepének változása, fejlesztésük módjai, migrációs vagy urbanizálódási problematikák, etnokulturális típusok kialakulása és átalakulása, emberi problémák megoldására alkalmas ismeretek hasznosítása, stb.). Az ~ keletkezése és kialakulásának meghatározó időszaka a brit és amerikai antropológiában volt látványos, ill. számos más tudományos mezőben, ahol az egykori gyarmati népek felszabadulásának időszaka, a korábbi cserekapcsolatok és piaci viszonyok, társadalmi tagoltság és élethelyzetek nagymérvű átalakulása külső segítséget igényelt, vagy szabad átalakulás helyett erre ítéltetett (pl. az észak- és dél-amerikai indián őslakosság, az afrikai vagy óceániai gyarmatok népei esetében). Több földrajzi-társadalmi térben az alkalmazott tudás magára a változásra fókuszálódott, esetenként az →*akkulturáció*, a kultúraváltozási folyamat, a nyelvi vagy szocializációs minták átformálódása adott feladatot az etnikai, szociokulturális terekben élő népcsoportok kényszerű-kényszerített átalakulására, majd ennek nyomán a fejlesztési célok és igények megfogalmazódására, a szétzilált társadalmak újraintegrálási programjának elősegítésére. A legkorábbi ~i kutatások a fejletlen, elmaradottabb országokban indultak, de a módszertan átkerült a gazdasági vagy piaci, társadalmi vagy kulturális szempontból komplexebb államokra és kulturális miliőkre is, ahol éppúgy számos gondot okozott a fejlesztési célú, növekedés-orientált változások sora és a tradicionális társadalmi-kulturális rendszer sajátosságainak megfogalmazási-megismerési igénye. Az ~ programjai során lehetett befolyásolni egykori gyarmati uralom alól felszabadult területeket, lehetett átalakítani a gyarmati közigazgatás belső rendszerét, az új államok szervezeteit és kapcsolatrendszeit, az utólagos „közvetett uralom” gyakorlatát (a kisebb helyi közigazgatási vagy települési egységek irányítását a helyi vezetőkön keresztül, hatalmi és politikai érdekcsoportok támogatásával, vagy közvetlenül a helyi és állami hatóságok számára gyakorlati útmutatással segédkező „kormányzati antropológusok” intézményét, a helyi „agyelszívás” technológiáit, a természeti értékek, kulturális és művészeti produktumok eltulajdonítására alkalmazott bennszülött érdekkörök befolyásolását, stb.). Az alkalmazási

technikák az elmúlt fél évszázadban a nyelvtanítástól a turizmuson át a katonai beavatkozások és helyi háborús konfliktus-elhárítások módszertanáig megannyi változatot öltöttek (pl. „military anthropology” kutatások pakisztáni nők munkába-állítási lehetőségéről, hogy ezzel csökkentsék a tálib fegyveresek gyerekkatona-utánpótlásának esélyeit; eltűnő helyi nyelvi kultúra megmentésének eszközeként írott ABC kialakítása a korábban csak orális kultúrával élő környezetben; az egzotikum és a turizmuskutatás perspektívái a kortárs kommunikáció-kutatásban, stb.).

Ir.: Evans-Pritchard, E. E.: *Applied Anthropology* (Africa, 1946); Barnett, H. G.: *Anthropology as an Applied Science. Human Organization*, 1958; coll. *Studies in applied anthropology*. Athlone Press, University of London, 1957; Blahó Györgyi 2005 A lokális tudás szerepe és az alkalmazott antropológiai megközelítés lehetősége a Somlói Borvidéken. *Anthropolis*, 2/1-2/2; Haraszi Anna 2005 Alkalmazott és akcióantropológia. Elméleti és etikai alapkérdések. *Világosság*, 8-9. (Elektronikus forrás: <http://www.vilagosság.hu/pdf/20051101085327.pdf>); Frida Balázs 2005 Civil – társadalom – tudomány. Alkalmazható-e a kultúra tudománya? *Anthropolis* 2, on-line: <http://www.anthropolis.hu/folyoirat.html>; Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt szerk. 2000 *Turizmus és kommunikáció*. PTE – Néprajzi Múzeum, Tabula-könyvek, Budapest – Pécs; Fejős Zoltán – Pusztai Bertalan szerk. 2008 *Az egzotikum*. SZTE – Néprajzi Múzeum, Szeged – Budapest, Tabula-könyvek 9.; további hálózati források: <http://anthropology.tamu.edu/>; www.aaanet.org/; www.sfaa.net/; www.indiana.edu/~wanthro/applied.htm; <http://hpsfaa.org>; <http://www.theasa.org/>; <http://www.iupui.edu/~anthpm/applied.html>; <http://www.mnsu.edu/emuseum/cultural/Applied/index.html>; http://www.indiana.edu/~wanthro/theory_pages/Applied.htm; <http://www.iupui.edu/~anthpm/applied.html>; <http://www.hpsfaa.org/?section=about&subsection=applied>; <http://www.csulb.edu/programs/applied-anthro/>; <http://wings.buffalo.edu/anthropology/Faculty/mcelroy/ApplMedAnthro.htm>, <http://bara.arizona.edu>; <http://anthropology.unt.edu>.

A. Gergely András

ágazat (angol *lineage*): leszármazási (családi, rokonsági) csoport. Az ág ill. ágazat összetartozása házassági kapcsolat vagy/és vérszerinti leszármazás révén jön létre. A rokonság-fogalom nem merev kategória, a hozzátartozás gyakorlatilag térben és időben igen eltérő lehet. Alapvető elgondolás szerint az egyvonalú leszármazási csoport nyilvántartása a közös őstől (vagy ősektől) a konkrét egyénig végigkövethető, mégpedig a →*matrilineáris* vagy →*patrilineáris* (anyai ill. apai) ágon. Ez a deszcendencia (latin *leszármazás*) az „ivadékok” szabályos vonalán az egyének elsődleges rokoni kapcsolatait és kötelezettségeit is az anyjuktól (*matrilineal descent*) vagy apjuktól (*patrilineal descent*) eredő „örökségként” teszi meghatározottá. Az ~ az egyenesági vagy lineáris rokonság, a közvetlen leszármazók és felmenők összefoglaló fogalma, amelybe beletartoznak a szülők, gyermekek, unokák, nagyszülők, dédszülők is. A rokonság ismerete és a rokoni kapcsolatok erőssége-tartóssága általánosságban a nagyszülőkig terjed ki, de a leszármazási rend megkülönböztetése eltérő a férficentrikus (archaikus, „primitív”, paraszti) társadalmak és a modern rokonsági csoportismeret területén. A rokonsági csoportba beletartozik a vérszerinti és a házassági rokonság mellett a befogadottak köre is. A rokonság leszármazási rendjébe tartozóik az ág is, mint a férfiágon nyilvántartott leszármazási vonal, amely az oldalági rokonokkal együtt változó számú, több párhuzamos ~-tal bővíthet, fontos eleme a leszármazás távolsága, az ő és a további generációk viszonya. Mindez nemcsak a személyes hovátartozás rokonsági rendi szabálya, hanem életút-szervező erejű kötelezettség, kapcsolathálóba tartozási (filiációs) kényszer, gazdasági előny vagy hátrány (~i öröklés) és olykor politikai ideológia is, mely elől lehet elmenekülni, vagy lehet ellene lázadni, de ez a családi közösség és kapcsolatrend teljes szembenállását eredményezheti, esetleg az egyén identitásának végső elbizonytalanodásával kísérvé.

Ir.: Fried, Morton H. 1957. *The Classification or Corporate Unilineal Descent Groups*. In: *Journal of the Royal Anthropological Institute*, No. 87, Part I.; Rivers, William Halse 1910 *The Genealogical Method of Anthropological Inquiry*. *Sociological Review*, No.3; Sahlins, Marshall 1973 *Törzsek*. Kossuth, Budapest, 210-251; Schweitzer, Peter P. ed. 2000. *Dividends of Kinship. Meanings and Uses of Social Relatedness*.

A. Gergely András

ágens: az a személy, aki egy cselekvés alanya. A kifejezés komplexebb formájában (*agency*) tevékenységet, képviselőt jelent, vagyis → *akciók* közepette a létfeltételek biztosítását. Az ágens mint cselekvő résztvevő minden társadalom aktív tagja lehet, ez nem rang vagy kiváltság, hanem aktivitás függvénye. Az antropológiai szóhasználatban megjelenik Max Weber hatása is, aki cselekvési kényszert tulajdonít azoknak a szereplőknek, akikkel szemben maga a struktúra egésze áll.

Ir.: Clastres, Pierre 1974 *La société contre l'État*. Minuit, Paris; Bailey, Frederick George 1963 *Politics and Social Change*. University Press, Berkeley; Geertz, Clifford ed. 1963 *Old Societies and New States*. Free Press, Glencoe; Gluckman, Max 1965 *Politics, Law and Ritual in Tribal Society*. Blackwell, Oxford; Balandier, Georges 1980 *Le pouvoir sur scènes*. Balland, Paris; Riviére, Claude 1988 *Les liturgies politiques*. PUF, Paris.

A. Gergely András

államnélküli, államalatti társadalom: társadalomszervezeti forma, amely az állami komplexitást még el nem érő, de már nem csupán kiscsoportos létszámú közösségek alakzata. Lehet horda, törzs, törzsi szövetség is, megannyi formája ugyanakkor épp olyan irányítási univerzumot épít ki magának, amely a meglévő társadalmi egységet (formációt) irányítani, védelmezni, szervezni képes.

Ir.: Balandier, Georges 1959 *Anthropologie politique*. P.U.F., Paris; Fortes, Meyer – Evans-Pritchard, Edward Evan szerk. 1940 *African Political Systems*. Oxford University Press; Leach, Edmund 1954 *Political Systems of Highland Burma*. Bell & Sons, London; Swartz, Marc – Turner, Victor – Tuden, Arthur eds. 1966 *Political Anthropology*. Aldine, Chicago; Clastres, Pierre 1974 *La société contre l'État*. Minuit, Paris; Gluckman, Max 1965 *Politics, Law and Ritual in Tribal Society*. Blackwell, Oxford; Régi Tamás 2005 Yanomamö.com (Patrick Tierney: The Darkness in Eldorado). *Anthropolis*, 2/1-2/2.

Boglár Lajos

állatszellelem(ek): számos vadásznépnél azok az isteni lények, védőszellemek, akik a vadon élő állatok oltalmazói, esetenként pedig a vadász számára ők biztosítják a szerencsés pillanatot, amikor az állat elejtése sikeres lehet. Az ~ tisztelete nem csupán a horda- vagy törzsi társadalmakban van jelen, hanem az antik kultúrákban vagy a mai vadásztársasági szokásnormákban is. Az állatok szellemei jobbára megszemélyesítettek, de elnevezésük nélkül is a vadász tiszteletére tartanak igényt (pl. egyes állatok vadászatának tilalma, → *animizmus*, → *totemizmus* is sok esetben erre vezethető vissza). Az ~ Délkelet-Ázsia, Afrika és Észak-Amerika számos őslakos népének hitvilágában meghatározó módon jelen van, az „*animatizmus*” (latin *animatus* = „élő”) az animizmustól eltérően (amely meghatározott lelket jelent) feltételezi, hogy „minden ugyanúgy él, mint az ember”, sőt nemcsak lelke van, hanem birtokosa is, mely kifejezi a természetes életét. Ezt R.R.Marett „pre-animizmusnak” nevezte el, amiben nem a régebbi volta a fontos, hanem a lélekkel összefüggő tartalma, mely (pl. az Északnyugat-Amerikai eszkimóknál külön elnevezésekben is tartalmat kap, emberhez hasonló élő lényeknek vélik e szellemeket, s hiszik, hogy állatként csupán az emberek előtt jelennek meg). A Tylor szerinti vallás, „mint szellemi lényekbe vetett hit”, esetenként állatok alakját ölti, de nem szimbolikus vagy asszociatív értelemben, hanem a lények és a képzet elválaszthatatlan egysége és láthatatlan hatalmak működésének összehatása értelmében (→ *Lévy-Bruhl*). Ennek felfogása azonban nehezünkre esik, mert a magunk

logikájával méricskelt „primitív gondolkodás” olyan értelemadási és intellektus-összehasonlítási tévképzetté állt össze, amely az Európán kívüli társadalmak „civilizátlanságát” kívánja összevetni a fehér ember fennsőbbiségével. Éppen ellenkezőleg, mint az antropológiai gondolkodás teszi... Boglár Lajos brazil kutatásában is talál példát az állatszellemekre vagy állatvédő erdei szellemekre (*tchividjá*), akik a vadászatok alkalmával az „állatokat adják”, illetőleg emberekre, akik az állatok tulajdonságait, szellemét testesítik meg. „Az állatok ura a vadásznépeknél az elejteni kívánt vadak isteni védőszelleme és a vadász-szerencse adományozója” (Boglár 2005).

Ir.: Lévy-Bruhl, Lucien 1927 *L'âme primitive*. Paris; Cocchiara, Giuseppe 1961 *L'eterno selvaggio*. Il Saggiatore, Milano (m. *Az örök vadember*. Gondolat, Budapest, 1965:166-246.); Birket-Smith, Kaj 1965 *The Paths of Culture*. University of Wisconsin Press (m. 1969 *A kultúra ösvényei. Általános etnológia*. Gondolat, Budapest, 312-321); Boglár Lajos 1996 *Mítosz és kultúra. Két eset*. Szimbiózis, Budapest, 104, 111; Ujváry Zoltán 1981 *Agrárkultusz*. KLTE, Néprajzi Tanszék, Debrecen; Marett, Robert Ranulph 1979 *The Threshold of Religion*. AMS Press, New York; Boglár Lajos 2005 Szógyűjtemény. In *A tükrök két oldala*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest.

A. Gergely András

alliansz (francia „frigy”, „szövetség”): egyének közötti viszonylat, amely a házasságkötés révén kerül nyilvános elfogadásra; közelebből olyan kötelék, amelybe a rokonsági háló révén kerül mindenki. Angolszász megfelelője, gyakrabban használt fogalompárja az →*affinitás*. Először →*W.H. Rivers* fejté ki, a későbbiekben Lévi-Strauss és főként Dumont érdemben tárgyalja, hogy az egyén nem a leszármazás, hanem a házasság révén nyeri el társadalmi csoport-hovatartozását, ez tölti ki élete nagyobb hányadát és maga is ennek révén ad módot utódainak a rokonsági hálóból való kerülésre. Különösen a nők oldaláról tekintették igaznak ezt, aki a házasság révén nyeri el igazi státuszát, (szimbolikus és valódi) javait, ill. teheti gazdaggá azt a jelentésrendszert, amely az összetartozást testesíti meg. A kibocsátó és a befogadó csoport számára is a frigy legitimálja, teszi elfogadottá az egyének közötti kapcsolatból „kinövő” generációs viszonyt, amely újraformálja, kontextualizálja az egyének egymáshoz való viszonyát, pl. apai vagy anyai ágazattá és ennek tagjává teszi, elkülöníti a vérrokont és a frigy révén jött rokont, a sógort inkább a gyermekeim nagybátyjává avatja stb. Az antropológiai elméletek közötti alliance-vita nem csupán az angolszász és francia teóriák mérkőzése, terminológiai háború, vagy kutatási tapasztalatok egybevetése volt, hanem a házassági kapcsolat választhatóságának a polgári (és egyéni) szabadságjoggal összefüggő kérdése is, amely nagy mértékben politikai, gazdasági, jogi, humanitárius kérdésekkel szoros kapcsolatban van. Mögöttes hatóerőként az emberi szellem vezérlő ereje, a normák és szokások, a családrendszer integráló funkciója, a hagyománytartás és a modernitás problematikája is munkál a vitatkozókban (így pl. →*Meyer Fortes*, →*Jack Goody*, →*Edmund Leach*, →*Ronald Needham*, David M. Schneider). A (talán korántsem) végső szó a teljes vitafolyamatot érdemben ismertető →*Louis Dumont* volt.

Ir.: Rivers, William Halse 1924 *Social Organisation*. Kegan Paul, London; Lévi-Strauss, Claude 1949 *Les structures élémentaires de la parenté*. Mouton, Paris; Needham, Rodney 1971 *Rethinking Kinship and Marriage*. Tavistock, London; Wake, C. Staniland 1967 *The Development of Marriage and Kinship*. University of Chicago Press; Leach, Edmund Ronald 1950 *Social Science Research in Sarawak*. HMS, London; Needham, Rodney 1962 *Structure and Sentiment*. University of Chicago Press; Dumont, Louis 2002 *Bevezetés két szociálandropológiai elméletbe. Leszármazási csoportok és házassági szövetség*. L'Harmattan, Budapest.

Boglár Lajos – A. Gergely András

álom (latin *somnium*): az alvás fázisaira jellemző, elkülöníthető elméleti (mentális) folyamat, amelyet pszichológiailag az alábbiak jellemeznek: 1. külső inger nélkül létrejött,

túlnyomórészt látási érzécsalódások, hallucinációk, amelyek valóságosnak tűnnek az egyén számára; 2. képzeleti, értelmi módon nem hozzáférhetők élmények; 3. bizonytalanságok, váratlan ugrások, logikátlanság, lehetetlenségek, meg nem felelések mutatkoznak benne; 4. felerősödő és gyengülő érzelmek hatják át (igen gyakori a kényszeres aggodás valami elszalasztott, befejezetlen vagy nem tökéletes miatt); 5. az emlékezet alig őrzi meg. Ez a fajta ~ az alvás paradox fázisára jellemző (REM = rapid eye movement – gyors szemmozgású alvás). Az alvás kezdetén lassan úszó képzeleti képek jelentkezhettek, amelyeket az elesés érzése kísérhet. A nyugodt (lassú hullámú) alváskor az ~ során az elméműködés gondolkodásszerűbb, nem kíséri bizarr érzelmi sajátosság, de egyes részei tartósan, makacsul ismétlődők, ám nem kísérik élénk látási káprázatok.

Tudományos elemzése a XIX. században *A. Maury* megfigyelésével indult, aki külső ingereknek az ~tartalomra való hatását mutatta ki. *S. Freud* ezzel szemben az *Álomfejtés* c. könyvében az ~ tudattalan (azaz a belső történések szerinti) hatását véli felismerni (álommunka). Szerinte az ~ a tudattalan megismerésének „királyi útját” jelöli ki. A látens ~tartalom szabad asszociációk segítségével történő megfejtése a freudi pszichoanalízis alapja. Az ~ Freudnál vágyteljesítő funkciót tölt be, elsősorban szexuális vágyakat fejez ki rejtett formában, vannak azonban traumatikus élményeket felelevenítő álmok is. *C.G. Jung* szerint az ~ a kollektív tudattalanról is árulkodik, benne, ahogy a mesékben, mítoszokban, archetípusok jelennek meg, amelyek az álmodó aktuális problémáira nézve adhatnak útmutatást, ily módon a jövőre irányulnak, rejtett szándékokat tárhatnak fel. Freudnál az ~ a múlt elfojtott emlékeit és vágyait idézi, Jungnál a személyiség formálódó terveit jelzi előre. A modern felfogás szerint az ~ funkciója az emocionális élmények feldolgozása analógiás alapon, ill. a viselkedéstervek módosítása az új tapasztalatok mentén. E felfogás értelmezni tudja az ~ alatti problémamegoldás különös, de nem ritka jelenségét. A kontinuitás-hipotézis értelmében az ~ stílusjegyeiben a személy kognitív stílusa ismerhető fel.

Ir.: Freud, Sigmund *Die Traumdeutung* (1900; m.: *Álomfejtés*, 1935; Helikon, Budapest, 1985); Coxhead, David – Hiller, Susan 1990 *Dreams: Visions of the Night*. Thames & Hudson, London; Vollmar, Klausbernd 2004 *Az álomfejtés könyve*. Bioenergetic, Budapest; *Dictionary of Dreams* 1977 (m.: *Álomfejtő A-tól Z-ig*. Józsefvárosi Műhely, Budapest); Baumgarten, Andreas 1997 *Álmoskönyv: az álomfejtés lexikona*. Helikon, Budapest; Hahn István 1992 *Traumdeutung und gesellschaftliche Wirklichkeit*. Universitätsverlag, Konstanz; Jung, Carl Gustav 1993 *Az ember és szimbólumai*. Göncöl Kiadó, Budapest; Jung, Carl Gustav 1995 (1931) *Föld és lélek. Az archaikus ember*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest; Cohen, Abner 1983 *A szimbolikus cselekvés és az én struktúrája*. In: Hoppál Mihály – Niedermüller Péter szerk. *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 69-76; Ecsedy Ildikó 2001 *Álom és álomfejtés a régi Kínában*. Eötvös Könyvkiadó, Budapest; Holló Domokos 1937 *Az álom jelentősége a primitív embernél*. *Vasi Szemle Könyvei*, 98:245-257; Ewing, Katherine P. 1994 *Dreams from a Saint: Anthropological atheism and the temptation to believe*. *American Anthropologist*, Vol 96 (3):571-583; Jung, Carl Gustav 1993 *A kollektív tudattalan archetípusairól*. In *Mélysegeink ösvényein*. Gondolat, Budapest; Erős Ferenc „Kísérteties” találkozások az alter-egóval. <http://art.pte.hu/muveszetterapia/download/eros/kiserteties-talalkozasok-az-alteregoval.rtf>. További források magyarul: http://lajoss.galeon.com/jung/jung_book_hu.htm

Horváth Réka

Althabe, Gérard (Gelos, 1932. 12. 06. – Paris, 2004. 06. 09.): francia antropológus, a város- és politikai antropológia művelője. Egyike volt Colette Pétonnet, Jacques Gutwirth, Marc Augé, Michèle de la Pradelle mellett azoknak, akik kutatási terepként a várost választották, azon belül viszont a nem magukban vett, hanem a társas vagy kulturális csoportokat, melyek között a diszfunkcionális működésmódokat vizsgálták, vállalva a köztes, még inkább az ellenoldali nézőpontokat, a társadalmi játszmákban a hatalom elleni viselkedésmódok képviselőivel szolidáris szemléletet, a társadalomból „kicsukottak” sok fajtájának elemzését. Pályáját 1958-ban kongói terepen kezdte, elsősorban Brazzaville-ben megjelenő falusi

munkavállalók csoportjainak foglalkozási és munkanélküliségi stratégiáit elemezve; minthogy azonban a korszak főiránya (egyben Althabe professzora) Georges Balandier nyomán az afrikai városok kutatása volt, (a francia afrikanista antropológiai kutatások terén ez volt a *marxista* irány, nem világképét, de érdeklődési körét tekintve, ellentétben a Lévi-Strauss uralta strukturalista és kvantitatív főiránnytól), elemzéseit Magadaszskáron folytatta, majd ismét a Kongó folyó partvidékén a *→kimbanguizmus* szinkretista (városi) vallás vidéki közösségekre gyakorolt hatását vizsgálva, ezután 1972-ben a francia oktatásba visszatérve a párizsi *École des hautes études en sciences sociales* (EHESS) tanára lett, mellette Ivry, Amiens és Nantes külvárosainak kutatója. A kilencvenes években Buenos Aires és Bukarest kutatásával töltötte idejét, városi terepkutatóként, nem madárperspektívából, hanem élményközelből készítve elemzéseit.

F.m.: *Le chômage à Brazzaville*. Orstom, Paris, 1963; *Oppression et libération dans l'imaginaire – Les communautés villageoises de la côte orientale de Madagascar*. Maspero, Paris, 1969; *Les fleurs du Congo. Une utopie de Lumumbisme*. Maspero, Paris, 1972; Les manifestations paysannes d'avril 1971. *Revue française d'études politiques africaines*, Dakar, Senegal, 1972, 78:70-77; *Urbanisme et réhabilitation symbolique*. Ivry, Bologne, Amiens. (Bernard Légé-vel és Monique Sélim-mel). *Anthropos*, Paris, 1984; *Urbanisation et enjeux quotidiens*. (társszerző: Marcadet, Christian – Michèle de la Pradelle – Monique Sélim). L'Harmattan, Paris, 1993; *Ethnologie du contemporain et Enquête de terrain*. *Terrain*, No. 14, 1990; La grande banlieue de Buenos Aires: maison et salut politico-religieux. *L'Homme et la Société*, No. 104, L'Harmattan, Paris, 1992; *Vers une ethnologie du présent*. (Társszerk. Daniel Fabre – Gérard Lenclud) Maison des sciences de l'homme, Paris, 1992; La construction de l'étranger dans les échanges quotidiens. *Enquêtes d'identités. Civilisations*, Paris, 1994; *Regards sur la ville*. (Jean-Louis Comolli-val). Centre Georges-Pompidou, Paris, 1994; La ville, miroir de l'État: Bucarest. (Monique Sélim-mel). *Journal des anthropologues*, No. 61-62, automne 1995; Le Centre civique de Bucarest, de l'idée à la mémoire. *Enquête*, No. 4, 1996; In Fabre, Daniel ed. *L'Europe entre cultures et nations*. MSH, Paris, 1996; *Villages roumains – entre destruction communiste et violence libérale*. (Alina Mungiu-Pippidi-vel). Harmattan, Paris, 2004; *Démarches ethnologique au présent*. (Monique Sélim-mel). L'Harmattan, Paris, 1998; *Anthropologie politique d'une décolonisation*. L'Harmattan, Paris, 2000; *Secera și bulldozerul București*. (Alina Mungiu-Pippidi-vel). Polirom, Bucuresti, 2002; *Ethnie, ethnicisme, ethnicisation en anthropologie*. (vitatárs: Monique Sélim, Olivier Douville). L'Harmattan, Paris, 2003.

Ir.: Marc Augé: Gérard Althabe. *L'Homme*, 171-172, 2004/juillet-décembre. Elektronikus forrás: <http://lhomme.revues.org/document1542.html> ; <http://urbanisme.u-pec.fr/documentation/paroles/gerard-althabe-64760.kjsp>

A. Gergely András

ambilaterális leszármazási rend: ritkán érvényesül, főként új-guineai csoportoknál, ahol a csoporthoz tartozást vagy az apai, vagy az anyai ágon tartják nyilván, így két fivér közül is zavartalanul lehet az egyik az anyai, másik az apai csoporthoz tartozó. Kifejeződik ebben a rendszerben az a felismerés vagy gyakorlat is, hogy a családi társadalomszervezet nem egyszerűen a szaporodás biológiai ritmusával szabályozott, nem a genealógia adja teljességét, hanem (*→Radcliffe-Brown* szavaival): „... egy ember rokonsági fogalmakkal határozhatja meg kapcsolatát minden személyhez, akihez bármiféleképpen társadalmilag köze van, akár saját törzsébe, akár másikba tartozik”.

Ir.: Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1930 The Social Organisation of Australian Tribes. *Oceania* 1:44-45.; Bodrogi Tibor 1962 *Társadalmak születése*. Gondolat, Budapest, 56-60; on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>.

Boglár Lajos – A. Gergely András

American Anthropological Association (AAA): az Amerikai Antropológiai Társaság, mely 1902-ben alakult, mára a legnagyobb antropológusokat és az antropológia iránt érdeklődőket tömörítő tudományos szervezet. Fő céljának az antropológiai tudás terjesztését, gyakorlatban való alkalmazását, az antropológiának mint tudománynak népszerűsítését és támogatását, az

antropológiai tárgyú publikációk elősegítését, továbbá az antropológusok számára egy közös fórum megteremtését tűzte ki. Az ~, amely számos antropológiai társaságot és szervezetet tömörít, ma kapcsolatot tart fenn a privát és üzleti szféra, a nyilvánosság, a kormány és az amerikai antropológusok között. Több kiadvánnyal rendelkezik (pl. *American Anthropologist*), égisze alatt jelennek meg a különböző szekciók kiadványai is (pl. *American Ethnologist*, *Museum Anthropology*, *Visual Anthropology Review*). A társaságnak saját kiadványvállalata van, az AAA Press. Több állásfoglalást (statement) adott ki tudományos (pl. *Statement on „Race”*), politikai (pl. *Statement on Cuban Embargo*), és társadalmi (pl. *Statement on Violence Against Women*) kérdésekről.

Ir.: Woodbury, Richard B. 1996 American Anthropological Association. In Levinson, David – Ember, Melvin szerk. *Encyclopedia of Cultural Anthropology*. Vol. 1. Henry Holt and Company, New York, 52-55; Internetes forrás: www.aaanet.org

Udvarhelyi Éva Tessa

ancestral cults →ősök kultusza

andamánok: az Andamán-szigetek négy nagyobb és mintegy kétszáz kisebb szigetből álló területet alkotnak a Bengáli-öböl keleti részén, egykor brit fennhatóság alá tartoztak, ma a Nicobar-szigetekkel együtt India egyik államát alkotják. A térség lakói minden bennszülött negrito népet magukba foglalnak, de az „andamán” megnevezés kimondottan a Nagy-Andamán csoport tíz törzsére utal, melyek több eltérő dialektust és/vagy nyelvet beszélnek, amelyek Greenbergnél az *Indo-Pacific* törzsbbe vannak sorolva (Voegelin 1977:20). Jelesebb antropológusok közül Radcliffe-Brown és Service is önálló munkát szentelt nekik. Az állandó brit adminisztráció bevezetése után 1958-ban, brit hivatalnokok összegezték az itt élő törzsek fellelhető adatait (12-13 csoportot különböztettek meg, amelyek főként a beszélt dialektusban tértek el). Jellegadó nyelvi és kulturális különbségeik alapján két fő csoportba sorolják őket, ezek nagyjából megegyeznek a főbb földrajzi felosztással, azaz Nagy-Andamán és Kis-Andamán csoportba tartoznak. Utóbbi tíz törzsből áll, két alcsoportjuk némileg eltér kulturális és nyelvi sajátosságokban. Lakóhelyük alapvetően a trópusi esőerdő, a napi hőmérséklet keveset változik az év során, átlagosan 30 C fok. Két évszak van: az esős vagy monszun évszak május közepétől november közepéig, és a száraz évszak, november közepétől május közepéig. Az erőteljes esőzés okán a vidéket sűrű trópusi növényzet borítja, a korallzátonyok és öblök is bővelkednek tengeri élőlényekben. Az Andamán-szigetek lakóinak gazdasági és társadalomszervezetére vonatkozó minden beszámolót és adatot némi fenntartással érdemes fogadni, mivel hosszabb időtávon át senki sem kutatta őket. A Nyugattal való kapcsolat a lakosság gyors kulturális dezintegrációját és megritkulását hozta magával: előtte mintegy 5000 főre becsült lakosság élt itt, de 1901-re már csupán 2000 maradhatott, amikor Temple (1903) vezetett ott egy brit népszámláló csoportot. Az 1950-es évek kevesebb, mint 700 lakója maradt a Nagy- és a Kis-Andamán szigetcsoportnak, kiegészülve a szociokulturális változásokkal. A szigetek lakói *zsákmányoló* életmódot folytattak, vadásztak, halásztak és gyűjtögettek. Ez okból több szerző is két adaptív típusra osztja őket: azokra, akik nagyrészt parti forrásokra hagyatkoznak; és azokra, akik nagyrészt szárazföldi forrásokat használnak ki. A férfiak elsősorban vadászok és halászok voltak, de másodlagos gyűjtögető tevékenységet is folytattak. Íjakat és nyilakat használnak a vadászatra és a halászára is (a szigonyos halászat és kutyával vadászás későbbi átvételnek tűnik), a korall-gyűjtést helyileg szőtt hálójával végezték. A nők alapvetően zöldség terményeket, a korallzátony faunáját és kis állatokat gyűjtöttek. Az Andamán-szigetek lakóinak étrendje főként gyümölcsökből, gyökerekből, magvakból és más növényi terményekből állt, állati tápláléka sertés, cibetmacska, gyíkok, patkányok, kígyók, rovarok, madarak, teknősök, halak, puhatestűek és rákfélék köréből került ki. Időszakos

vadmézlakomákat is feljegyez a szakirodalom. Az Andamán-szigetek lakói helyi csoportokba vagy egyletekbe szerveződtek, amelyek körülbelül 20-50 tagból álltak. Minden csoport egy hagyományos táplálékforráshoz települt, tagjainak egyformán joga volt az élelemforrásokhoz a területen belül, ahol egész évben éltek, és rendszerint engedélyt kaphattak, hogy szomszédos területeken zsákmányoljanak. A települési mód mutat (1) állandó táborokat, ahol ugyanazokat a lakóhelyeket foglalták el évről évre; (2) ideiglenes táborokat, amelyeket egy évszakon át laktak; és (3) vadásztáborokat, amelyek alig álltak többől néhány viskónál, amelyet a kis vadászegyletek állítottak fel. A lokális csoport több *nukleáris család*ot és néhány még nem házasság felöltöttet foglalt magába. A kutatók eltérnek a lokális csoport vezetésének kérdésében, és annak indoklásában, hogy a lokális csoportok politikailag vagy inkább nyelvi alapon szerveződtek-e törzsekbe. Man szerint voltak törzsi és lokális csoport-„főnökök” is (Man 1932:40-41). Ezzel szemben Radcliffe-Brown azt állította, hogy nem voltak törzsfőnökök, és hogy a vezetés a helyi szinten informális volt, ami a közösség idősebb és tehetségesebb tagjai véleményének tiszteletén alapult, a társadalmi kontrollt informálisan gyakorolták, a vitákat az érdekelt felek simították el (Radcliffe-Brown 1922:44). A csoportközi kapcsolatok békésnek tűntek, szabadon mozogtak a szomszédos csoportok között, akár látogatóba mentek vagy épp lakóhelyet cseréltek. Bő zsákmány idején a szomszédos csoportok lakomákat tartottak, az olykor felmerülő csoportközi viszályoknak kiegyező békemegállapodásokkal gyorsan véget vetettek. Úgy tűnik, hogy a tipikus háztartás a monogám *nukleáris család* volt. A házassági szabályok tiltották a közeli rokonok házasságát, az unokatestvéreket is beleértve, de máskülönben a párválasztást nem korlátozták. Gyakran találtak párt más csoportokban vagy törzsekben, és a házasság utáni lakóhelyválasztási minták rugalmasak voltak. A válás ritka volt, különösen az első gyermek megszületése után; csecsemőgyilkosságot nem jegyezték fel, ellenben az örökbefogadás gyakori volt: a legtöbb gyereket 6-10 éves korában a szülei egy másik családnak adták. A fiúk és lányok egyaránt átették kamaszkori beavatási rítusokon. A *sámán* szerepét férfiak vagy nők is betölthették, de ez azon múlt, hogy a csoport elfogadta-e az adott egyén különleges képességeit, a gyógyításhoz, varázsláshoz és álmefjtéshez szükséges erőt bizonyítva látták-e. Az andamánok kozmológiája egy sor különböző *animisztikus* szellemet és a halottak szellemeit foglalta magába. A szigetekkel általánosságban foglalkozó néhány forrás közé tartozik Guha antropológiai áttekintése (1953), amely a települési mintákra és a lokális csoportok népesség-összetételére koncentrál (ehhez hasonló Service munkája is, 1971); Sen beszámolója a szigetek fizikai földrajzáról (1962) magába foglalja mindegyik főbb törzsi csoport etnokulturális történetjének összegzését; Heine-Geldern áttekinti az andamánok körében végzett terepmunkákat, és felsorolja az alapvető publikációkat (1958); Nag pedig végigveszi az Andamán-szigeteket lakó valamennyi populációt (1972), külön érdeme, hogy számos kihalt törzs még szerepel benne.

Ir.: Lagace, Robert O. – Guha, Eleanor C. Swanson 1953 *Report of a survey of the inhabitants of the Andaman and Nicobar Islands during 1948-49*. India, Government Department of Anthropology, Bulletin, 1: 1-7; Heine-Geldern, Robert ed. 1958 A special list of tribes of primitive hunters and food-gatherers. In Heine-Geldern, Robert – Hohenwart-Gerlachstein, Anna szerk. *International Committee on Urgent Anthropological and Ethnological Research, Bulletin, 1* (1958): 13-47; Man, Edward Horace 1932 *On the aboriginal inhabitants of the Andaman Islands. With report of researches into the language of the South Andaman Island*. A.J.Ellis, London, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 32; Nag, Moni 1972 Andamanese. In Frank M. LeBar, ed. *Ethnic groups of Insular Southeast Asia, Vol. 1*:4-7. New Haven, Human Relations Area Files Press; Fitzsimmons, Thomas et al ed. 1957 RSFSR. *Russian Federated Socialist Republic*. Country Survey Series Vol I. Human Relations Area Files, Yale Station, New Haven; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1922 *The Andaman Islanders: a study in social anthropology*. Cambridge University Press, 14; Sen, Probhat Kumar 1962 *Land and peoples of the Andamans: a geographical and socio-economical study with a short account of the Nicobar Islands*. Post-Graduate Book Mart, Calcutta; Service, Elman R. 1971 *The Andaman Islanders*. In *Profiles in Ethnology*. Harper and Row, New York, rev. ed., 44-62; Temple, Richard C. 1903 *The Andaman and Nicobar Islands: report on the census*. Calcutta, Office of the Superintendent of Government Printing, India, 11; Voegelin, Carl F. – Voegelin, Florence M. 1977 *Classification and index of the world's languages*. Elsevier,

A. Gergely András

animatizmus: hívó kapcsolat egy személytelen természetfölötti erővel; ilyen pl. a $\rightarrow$ mana.

A. Gergely András

animizmus (latin anima = *lélek*): természetfeletti lények hite és a természeti jelenségeket lelki tényezőkkel, „tulajdonságokkal” képzeletben kiteljesítő gondolkodásmód; korai ill. naiv-tudományos értelmezése szerint egyfajta „primitív vallásosság” megnyilvánulása, tartozéka a lélek tulajdonítása élettelen vagy nem emberi jelenségeknek, melyben megjelenik az antropomorfizáló szándék, az elemi értelmezési igény, a „dolgok” vagy jelenségek rendszerének képzeleti felépítése is. Mint a vallás legelső fejlődési szakaszát definiálta Sir Edward $\rightarrow$ Tylor, s a kifejezést 1871-ben úgy vezette be az antropológiába, mint a szellemi lényekben való hit megnevezésére alkalmas legalapvetőbb vallási eszmét. Ezt tekintette a vallás legősibb formájának a politeizmus és monoteizmus előtt, abból kiindulva, hogy az ember saját magához hasonlóan képzelel el az éltető erőt magát, és a természetet is hasonló lélekkel ruházza fel. Ez $\rightarrow$ álomképhez hasonló megjelenési formát vesz fel, valamiféle átszellemült képmásunk. A lélek az ember álmában átmenetileg elhagyja a testet, önálló életet élve jön-megy. Ehhez kapcsolódhat pl. az alvó felébresztésének tilalma egyes népeknél, nehogy a test nélküle megbetegedjen, mert az ember csak vele együtt egész, önmaga. Az árnyékkal és a lélegzettel is összekapcsolódik a lélekhitnek is nevezett animizmus, de kötődhet a vérhez, és jelentheti a nemzedékeken át fennmaradó életerőt is. Számos földrész kultúrájában föllelt változatai (pl. a melanéziai-polinéziai $\rightarrow$ mana, vagy a $\rightarrow$ manitu az algonkin indiánoknál, *orenda* az irokézeknél vagy *wakan* a sziúknál) igen sokfélék, ennek következtében is erőteljesen eltér pl. korai $\rightarrow$ kulturalista, a későbbi, marxista filozófia alapján álló és a posztmodern felfogás; még árnyaltabb megközelítést igényel pl. a tamagocsi vagy a számítógépes „gondoskodási elfoglaltságot” kínáló játékok mai értelmezése. Talán csak távoli asszociáció, de a kisebbségpolitikák és a nemzetképek között is szerepel a „néplélek”, „tájlélek” fogalma, amelyek egy „belső szellemre” utalnak (olykor hegyek vagy folyók, csillagzatok vagy nevek mögötti ártó vagy védő erőket képzelnek működésbe jönni). Alapvetően talán minden valláson belül megtalálható valamely jelképes hatás, amelyhez lélek-képzetek kötődnek, belőle fakadóan esetleg „isteni szándékot” tételeznek (pl. a történeti egyházakról levált kultikus közösségek esetében), gyógyító vagy ártó hatást teljesíthetnek be ($\rightarrow$ sámánizmus), $\rightarrow$ kultuszokat építenek föl általuk (akár a tudomány ürügyén, lásd $\rightarrow$ szcientológia). A néprajztudomány az élők és halottak körüli hitek, tevékenységek összefüggéseiben tárgyalja (lásd a Magyar Néprajzi Lexikon „lélek” szócikkét). A kortárs kulturális jelenségek esetében is ugyanaz a feltételezett jellemvonás befolyásolja a „hívót”, amely a 19. század több antropológusánál már úgy jelent meg, mint a nem ember-alkotta tárgyakban jelen lévőnek tekintett lélek, $\rightarrow$ Edmund Leach kifejezésével $\rightarrow$ „fétis”. Fétis-mivoltában pedig a tárgyimádás és tárgyfüggés, a javak fölhalmozása és pusztítása, a földöntúli erők és lények titkos működése nemcsak igen sokrétűen elemzett, de annál intenzívebben jelen van a $\rightarrow$ kultúra és a $\rightarrow$ kommunikáció számos mai változatában.

Ir.: Ingold, Tim ed. 1994 *Humanity and Animality*. In *Companion Encyclopedia of Anthropology*. Routledge, London, 14-32; Durkheim, Émile 1912 *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Alcan, Paris (m. Az animizmus. In *A vallási élet elemi formái*. L'Harmattan, Budapest, 2003:55-74); Leach, Edmund Ronald 1961 *Rethinking Anthropology*. Athlone, London; Marett, Robert Ranulph 1900 *The Threshold of Religion*. Routledge, London; Hahn István 1968 *Istenek és népek*. Gondolat, Budapest; Albert Réka 1997 *Tájak és nemzetek*. MTA

PTI, Budapest; Lévy, Pierre 1997 *Cyberculture*. Odile Jacob, Paris; Tylor, Sir Edward Burnett 1871 *Primitive Culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom*. J. Murray, London; Szendrey Ákos 1986 *A magyar néphit boszorkánya*. Magvető, Budapest; Néprajzi Lexikon: <http://www.mek.ro/02100/02115/html/3-1279.html>; Seymour-Smith, Martin 1997 *Dictionary of Anthropology*, Barnes & Noble, New York; Peoples, James – Bailey, Garrick ed. 1991 *Humanity*. St. Paul, New York; Boglár Lajos – Holló Imola Dalma szerk. 2001 *Vallásantológia*. Jegyzet, ELTE TÁTK Kulturális antropológia Tanszék; Hardavay, Donna 1995. *Simians, Cyborgs and Women*. In www.cybersoc.com

Tomory Ibolya – A. Gergely András

anómália (görög „rendellenesség”, a szabályszerűtől való eltérés): a tudományfilozófia és tudománytörténet Thomas Kuhn utáni korszaka szerint a tudományos fejlődés lényegi eleme, a →*paradigmaváltás* szükséges, de nem elégséges feltétele. A paradigma által kínált magyarázati sémába tartósan be nem illeszthető megfigyelések, melyeket a tudós közösség aktuálisan elfogadott tudása nem tud megmagyarázni. A felfedezés egy ~ tudatosulásával kezdődik: a természet valamiképpen nem felel meg a tudós várakozásainak. Kuhn példája az oxigén és a röntgensugarak fölfedezése. Az ~ tudatosulása időigényes és ellenállásba ütköző folyamat, az ~val sokáig együtt lehet élni anélkül, hogy az alapjaiban veszélyeztetné a paradigma egészét. Ha ez mégis bekövetkezik, a tudományos közösségben a kutatást a rejtély feloldásának irányába tereli. Amennyiben ez a tevékenység nem vezet eredményre, a fennálló paradigma válságba kerül. Új, alternatív paradigmák kéznél lévősege esetén a tudományos közösség érdeklődési iránya, alapvető elméletei, legitim módszerei, megfigyelési technikái és fogalmi hálójá visszavonhatatlanul transzformálódhatnak, azaz bekövetkezik a tudományos forradalom és a paradigmaváltás. Későbbi kritikák szerint paradigmaváltás ~ nélkül is bekövetkezik, ahogyan az ~ is sok esetben inkább paradigmán belüli megoldások, új segédhipotézisek megfogalmazásához vezet.

Ir.: Fehér Márta 1983 *A tudományfejlődés kérdőjelei*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Laki János szerk. 1998 *Tudományfilozófia*. Osiris, Budapest; Kuhn, Thomas 2000 *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris, Budapest; Tibori Tímea – T. Kiss Tamás 2000 *Közösségi formációk. (Szöveg- és szemelvénygyűjtemény)*. Új Mandátum – SZIE JFK, Budapest.

Kolozsi Ádám

antiszemitizmus: zsidóellenesség, sémitaellenesség, a 19. század második felében terjedő fogalom, melynek tartalma az ókortól dokumentálható. Általában olyan zsidóellenes mozgalmat, áramlatot, később programot, pártot jelöl, amely meg kívánja fosztani a zsidókat politikai, társadalmi, gazdasági vagy személyi egyenjogúságuktól. A fogalom tartalma →*etnocentrikus* szemléletből ókori görög sztereotípiákból építkezett, amelyeket a rómaiak népszerűsítettek a II. Templom lerombolásakor és a zsidók Jeruzsálemből való kiűzésekor. A keresztény középkorban az ~ vallási alapon fogalmazódott meg. Ahhoz azonban, hogy a zsidógyűlölet etikailag felülírja a keresztény feltétel nélküli ellenségszeretet-elvet, a legerősebb vallási vád legitimizációjára volt szükség: amely a zsidóságban Jézus örök gyilkosát tételezte (annak ellenére, hogy a megváltástörténet Jézus megjövendölt szenvedéstörténetére mint áldozatra alapszik). Ám mint az ~ történetében mindvégig, a középkorban is a zsidóüldözésnek gazdasági, pontosabban pénzforgalmi háttére volt. Mivel Európában a zsidók nem lehettek földművelők vagy iparosok, nem viselhettek közhivatalokat, nem lehettek nemesekké, ezért a rendi társadalomszerkezeten kívülállónak minősültek. Ebben a helyzetben vagy vallási, vagy kereskedői funkciókat tölthettek be. Csakhogy a kereszténység elveiben tiltotta, morálisan elítélte a pénzügyleteket, kölcsönzést, kamatszédést. Másfelől a pénzforgalomra az államban szükség volt. A vallási és gazdasági paradoxon feloldására a zsidók kereskedelemre, pénzügyletekkel való foglalkozásra

kényszerítése kiváló megoldás volt. Így egy olyan társadalmi réteg viselhette a pénzforgalom morális felelősségét és terhét, amely kívülállónak, idegennek, →*kisebbség*nek számított, és amely ellen éppen ezért bármikor az aktuális gazdasági igény szerint jogfosztó, megszorító intézkedéseket lehetett hozni. Például: Nagy Lajos óta létezett az ún. „levéllövés-joga”, amely feljogosította az uralkodókat a keresztények zsidókkal szembeni tartozásainak eltörlésére; az esztergomi zsinat 1114-ben megtiltotta a zsidóknak a földművelést; 1222-ben II. Endre által kiadott Aranybulla megfosztja a zsidókat az állami hivatalok viselésétől, uő. a beregi esküben (1233) megerősíti a szentszéki követel kötött szerződést, miszerint a zsidóknak megkülönböztető jelet kell viselniük; az 1279-es budai zsinat előbb a ruházaton piros folt viselését, majd a budai törvénykönyv 1421-ben az Európában már elterjedt sárga folt viselését írta elő (amilyent a korabeli prostituáltaknak kellett viselni). Közben folytak a szentszéki parancsra történő zsinagóga-rombolások, a városokból való kiűzetések (állami engedéllyel), a zsidók külön vámot fizettek (vö. a soproni „zsidó-vám”), sőt a máglya általi kivégzések a középkortól igen népszerű →*vérvád* rágalma okán, mely szerint a pészáchi kovásztalan kenyérbe rituálisan meggyilkolt keresztény embervért sütnek. Az ~ sztereotípiái többnyire a felszínesen ismert zsidó vallás eltérő rítusaiból, eltérő étkezési szokásaiból és a zsidók által folytatott foglalkozásokból kiindulva szerkesztődnek, és félelmet, gyűlöletet, undort keltő rágalmakat fogalmaznak meg: pl. a zsidók kiválasztottság-tudatuknál fogva világalomra törnek, egymással összetartóak, de másoktól ellenségesen elkülönülnek, rituális gyilkosságokat végeznek, a zsidóknak van egy titkos (*Khagal* című) keresztényellenes könyve, a zsidók pénzéhesek, csalók, uzsorakamatot szednek, gazdagok, koldusok, ravaszak, buták, okosak, de erkölcstelenek, szexuálisan kicsapongók, alacsonyrendű hibás fajok keverékéből származnak, stb. A polgárosodás, az industrializáció, a városiasodás, a bankrendszer, a részvénytársaságok, a tőzsde kiépülése olyan túlélési stratégiákat feltételezett, amelyre a zsidók korábbi rendiségen kívüli pozíciójuk, kereskedői, pénzügyekkel való foglalkozásuk miatt be voltak már rendezkedve. Ezzel szemben a korábbi rendiségbe tartozó rétegek hagyományos szocializációs értékrendje statikusabb, tekintélyelvű gazdálkodási, túlélési stratégiával rendelkezett. A versenyhelyzetben a látszat szerint a „modern polgári zsidó” és a „nemzeti értékek” álltak egymással szemben, amelyben az előbbi gazdaságilag sikeresebbnek mutatkozott. Mivel az ~ voltaképpen mindig gazdasági érdekek miatt használt manipulációs eszköz volt, a 19. században a kornak megfelelő „hihető”, „tudományos” (és már sem →*etnocentrikus*, sem vallási) érveken kellett alapulnia, amelyhez a franciák által kidolgozott fajelmélet bizonyult a legalkalmasabbnak. A francia →*Gobineau* kifundálta fajelméletet, a német L. Woltmann alkalmazta a zsidó népekre, amelyeket az árjakkal szemben mindenekelőtt erkölcsiségükben alacsonyrendűnek vélt. Woltmann után a legnépszerűbb Houston Steward Chamberlain →*fajelméleten* alapuló munkája. A német fajelmélet alapján alakultak és lettek egyre népszerűbbé Európában az antiszemita és a fajvédő pártok (pl. Magyarországon német mintára 1883-ban Istóczy Győző alapította az első antiszemita pártot). Mindezek fokozatos következményeként jöttek létre az ún. zsidótörvények, gettósítások, deportálások, kivégzések. (→*Holocaust*, →*nácizmus*).

Antiszemita forrás-irodalom: *Ébresztő Hangok* c. folyóirat, *Hiteles Zsidó Káté* (1884), *Antiszemita Káté a Magyar nép számára*; Ónody Géza: *Tisza-Eszlár a múltban és jelenben* (1900); u.ő.: *A zsidókról általában*; u.ő.: *Zsidó mysteriumok*; Egan Lajos: *A zsidók Magyarországon*; Dánér Béla: *A magyarországi zsidókérdés megoldása* (1919); Kmoskó Mihály: *Zsidó-keresztény*; Haller István: *A numerus clausus* (1920).

Ir.: Csepeli György 1998 *Előítélet és antiszemitizmus*. Jászóveg Budapest; Csepeli György 1990 *...és nem is kell hozzá zsidó. Az antiszemitizmus társadalomlélektana*. Kozmosz Könyvek, Budapest; Gereben Ágnes 2003 *„Engedd el népemet!” Zsidók a háború utáni Szovjetunióban*. Athenaeum, Budapest; Hanák Péter szerk. 1984 *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus*. Gondolat, Budapest; Kaufmann Dávid 2002 *A zsidók utolsó kiűzése Bécsből és Alsó-Ausztriából. Előzményei (1625–70) és áldozatai*. Múlt és Jövő, Budapest; Kovács András 1997 *A különbség közöttünk van. Az antiszemitizmus és a fiatal elit*. Cserépfalvi, Budapest; Kovács András 1992 *Asszimiláció, antiszemitizmus, identitás*. In *Hogyan éljük túl a 20. századot?* 262-285; Léon, Abraham 1950 *The Jewish Question. A Marxist interpretation*, Pathfinder Press, Inc., New York; Manucci Cesare 1993 *L'odio*

antico l'antisemitismo cristiano e el sue radici. Monadori, Milano; Ormos Mária 1987 *Nácizmus, fasizmus.* Magvető, Budapest; Pelle János 1990 *Antisemitizmus és totalitarizmus.* Józsoveg, Budapest; Sartre, Jean-Paul 1947 *Vádirat az antisemitizmus ellen.* Káldor, Budapest; Strauss Herbert szerk. 1989–1993 *Bibliographie zum Antisemitismus.* Technischen Universität Berlin, Zentrum für Antisemitismusforschung. München; Strauss Herbert szerk. 2001 *Hostages of modernization studies on modern antisemitism 1870–1933/39 Austria-Hungary-Poland-Russia.* Aldershot, Ashgate; *Zsidókérdés Kelet-Közép-Európában* 1985 (Szövegválogatás) ELTE AJTK, Budapest; Dranik Réka 2008 *Sztereotípiák és előítéletek.* BBTE – Presa Universitara Clujeana, Kolozsvári Egyetemi Kiadó. Cluj-Napoca; Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter szerk. 2010 *Kép-Keret. Az identitás konstrukciói.* Nyitott Könyvműhely – ELTE BTK Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport, Budapest.

Vincze Kata Zsófia

antropofágia (görög *anthropophag*): emberevés, kannibalizmus. „Seligmant idézve Malinowski azt írja az Új-Guineától keletre élő, az északi masszimok nyugati ágához tartozó trobriandi szigetlakókról, hogy 'régebben, a fehér ember ideérkezése előtt ezek a kedves, látszólag puhány emberek megrögzött kannibálok és fejevadászok voltak; nagy harci csónakjaikban alattomos, kegyetlen portyákra indultak. Egymás után rontottak rá az alvó falvakra, legyilkolták a férfiakat, nőket gyermekeket, s a holttestestekből mindjárt nagy lakomát csaptak” (Bindorffer 1997).

Ir.: Forgács A. 1991 Az étel, az evés és a testméretek pszichoarchaikus jelentésrétegei. *Pszichoszomatikus füzetek*, 25. Budapest; Guest, Kristen 2001 *Eating their words: cannibalism and the boundaries of cultural identity.* [elektronikus forrás] State University of New York Press, Albany; Bindorffer Györgyi 1997 A trobriandi krikett, avagy a kultúra adaptációs ereje. In Kézdi Nagy Géza szerk. *Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára.* Szimbiózis, Budapest, 233-240, továbbá: http://www.mtaki.hu/docs/bindorffer_gyorgyi_mek_collection/index.htm; Róheim Géza 1984 *A primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata.* Gondolat, Budapest; Stingl, Miloslav 1971 *A nyugalmazott emberevők szigetei.* Gondolat, Budapest; Boglár Lajos 1958 Ein endokannibalischer Ritus in Süd-Amerika. *Miscellanea Paul Rivet.* México, 57-85; Bodrogi Tibor 1961 Emberevés és „istenevés” a primitív társadalmakban. *Világosság*; Bjerre, Jens 1974 *The last cannibals.* Drake Publishers, New York; Codrington, Robert Henry 1891, 1972 *The Melanesians; studies in their anthropology and folk-lore.* Clarendon Press, Oxford; Malinowski, Bronislaw 1922 *The Argonauts of Western Pacific.* Routledge et Sons Ltd, London; Volhard, Ewald 1939 *Kannibalismus.* Strecker und Schröder, Stuttgart.

A. Gergely András

antropofóbia (görög): kóros emberkerülés, félelem vagy iszony az emberektől. Bizonyos mértéken felül patológus.

A. Gergely András

antropogeográfia: legismertebb nevén „emberföldrajz”, vagy „faj-földrajz” (F. Ratzel), amely az etnikai és fizikai jegyek alapján az embercsoportok térbeli eloszlására fókuszál. Minthogy a speciális tudásterület a régészet és a társadalom földrajzi elhelyezkedésének tudományos területéből vált ki, egyrészt forrásai (geológia, archeológia, meteorológia, energetika, biológia, demográfia) révén, másrészt az egyes rasszok, fajok, embercsoportok adottságait és egymáshoz viszonyított „fejlettségét” vagy elmaradottságát kívánta igazolni tudományos bázison, több szempontból is az antropológiai gondolkodás egyik előzményének mondható. Elsősorban is azért, mert az empirikus kultúrakutatás éppen ellenkezőleg gondolkodik az emberek „értékéről”, kategorizálhatóságáról, így (legalább is Európában) mindenekelőtt le kellett válnia a fajok földrajzának főirányáról, sőt mereven el kellett zárkóznia a fajelméletek igazolásának antropológiai „feladatától”, amelyre nemzetpolitikai célok és ideológiák

készítették (volna). Másodsorban azért, mert a rasszok megismerésében és aprólékos leírásában rendkívül hasznos fizikai-biológiai sajátosság-együtttest rögzítettek az „emberrel kapcsolatos tudományok” szakemberei, a humán földrajz nem különben sokat köszönhet az egzakt tudományágak képviselőinek, s ezeknek háttérével, ismeretlen térségeket is föltérképező kutatásaival egy sor addig valóban „terra incognita” nyílt meg a népelet és népszokások kutatói, az etnológusok és antropológusok előtt. A kutatók számára például olyan lehetséges áttekintések nyíltak ezáltal, mint pl. Dumézil számára, aki a mítoszokat geográfiai nagytérségekre osztotta föl, Hames és Tedlock például „etnopoétikai” alapon stiláris és narratív megjelenítéseket osztályozott, Lévi-Strauss pedig kimutatta (1950), hogy a legtöbb →mítosz vezérmotívumokra (mythèmes) épül, valamilyen kategorizációval él, továbbá tükröz különböző kódhasználatot, melyek (pl. társadalmi, szexuális, meteorológiai, életviteli stb.) belső tartalmai összefüggésrendszerbe és értékstruktúrába rendezhetők.

Ir.: Ratzel, Friedrich 1882-1891 *Anthropo-Geographie oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte, I-II.* Engelhorn, Stuttgart (m. *A Föld és az ember.* Akadémiai, Budapest, 1887); Fraser, James George 1911, 1993 *Az aranyág.* Budapest, Századvég; Lévi-Strauss, Claude 1971 *Mythologiques.* Paris, Plon; Drobnjakovic, Borivoje M. 1923 *Jasenica.* In Malone, Martin J. ed. 1973 *Anthropogeographic Researches.* Human Relations Area Files, New Haven, 196-435; Fitzsimmons, Thomas et al ed. 1957 RSFSR. Russian Federated Socialist Republic. Country Survey Series Vol I. Human Relations Area Files, Yale Station, New Haven; Strasser, Max 1939 *Völker und Kulturen: Geschichtstafeln in vergleichender Darstellung von Urbeginn bis heute.* Verlag von Ernst Klett, Stuttgart; Pavlovic, Jeremija M. 1973 *Folk life and customs in the Kragujevac region of the Jasenica in Sumadija.* In Malone, Martin J. ed. 1973 *Anthropogeographic Researches.* Human Relations Area Files, New Haven; Ratzel, Friedrich 1897 *Politische Geographie.* R. Oldenburg, München – Leipzig; Tedlock, Dennis 1972 *Finding the center; narrative poetry of the Zuñi Indians.* Dial Press, New York; Dumézil, George 1956 *Aspects des fonctions guerrières chez les Indo-Européens.* P.U.F., Paris; Kiszely István 1979 *A Föld népei, 1-3.* Gondolat, Budapest; Bruce-Mitford, Miranda szerk. 1993 *Etnikumok enciklopédiája.* Kossuth, Budapest.

A. Gergely András

antropoida: emberszabású, pl. a magasabbrendű majmok, főemlősök (gorilla, csimpánz, orángután). Gyakori használata a tudományos szövegekben és pl. tudományos-fantasztikus történetekben, filmekben.

A. Gergely András

antropológia (görög „embertan”): a reneszánsz óta az emberrel foglalkozó különböző tudományok (vagy tudásterületek) elnevezésére alkalmazott fogalom. (Közelebbi meghatározását szinte lehetetlen egy szócikkbe tömöríteni, de egész kötetünk talán segít pontosítani az értelmezések rendkívüli sokféleségét és az interpretációk jelentés-háttérét). Német nyelvterületen ma önmagában a humánbiológiával rokon ágazat, angol és francia nyelvterületen legtöbbször az etnológiával azonos tudományág, amelynek azonban egyes ágai a hagyományos néprajzhoz, etnográfiahoz, szociográfiahoz, kisebbségsszociológiához, etnokulturális kutatáshoz, nyelvtudományhoz, valláselméleti és valláskutatási irányzatokhoz, →etnohistóriához, →etnometodológiához, hermeneutikához, kultúra-szociológiához közelebbiek. A kifejezés használatát pontosítandó: egyre gyakoribb az ~ szó használata olyan általánosító jelleggel, ami valójában a kulturális ~-át takarná, de rövidített használata félreértésre adhat okot, hisz sokan a 18.–20. század során a fizikai vagy biológiai embertan eredményeire és hatására asszociálnak, vagyis olyan alaktani, származástudományi, rasszelméleti, etnogenetikai kutatásokra, amelyek a biológiai tudományok körébe tartoznak, nem pedig a →kultúrakutatás és a →szociál~ tárgyterületére. Minthogy esetünkben egy antropológiai lexikon pontosságra kényszerít, a teljes körű feldolgozás helyett utalni fogunk az →etnográfia, →etnológia, lélektan, archeológia, szociológia, pszichológia rokon

területeire, valamint olyan (egyre önállósulni látszó) szaktudományokra, mint az →alkalmazott~, a →város~, →vizuális~, →gazdasági~, →fotó~, →orvosi~, →ökológiai~, →pszichológiai~, →vallás~, →akció~, stb.

Ir.: Boglár Lajos et al. *A tükör két oldala*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest; Hollós Marida 1993, 1995 *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Szimbiózis, Budapest; Bohannan, Paul – Glazer, Marc szerk. 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft, Budapest; Leach, Edmund 1996 *Szociálanropológia*. Osiris, Budapest; Kézdi Nagy Géza szerk. *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008; Thomas Hylland 2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Gondolat, Társadalomtudományi könyvtár, Budapest; Karádi Éva szerk. 2003 *Szociálanropológia. Elmélettörténeti szöveggyűjtemény*. Kézirat, ELTE ÁJK Filozófia tanszék, Budapest.

Boglár Lajos – A. Gergely András

antropometria: szószerinti értelemben „embermérés”(-tan), amely történelmi előzményeit tekintve a leggyanúsabb fajelméleti okoskodással terhelt; mai, kiterjedtebb tudományterületi értelemben azonban átmenetet képez az →evolúciós fejlődéstanulmányok és a térségi fejlesztéstudományok között. Közeli társterületei, amilyen a humánbiológia, a viselkedéskutatás, a környezet és ember kapcsolatában elmélyedő humánökológia stb. számos olyan program és eszme kapott terepet, amelyek az emberi kultúrák közül a leghátrányosabb helyzetűek felé fordultak az emült évtizedekben. Becslések szerint mintegy 900 millió – 1,2 milliárd ember él a Földön olyan szélsőségesen szegény vidéki (agrár, trópusi, sivatagi stb.) környezetben, ahol megélhetése, biológiai túlélési esélyei rendkívül csekélyek. A humánökológiai programok (pl. az IFAD számos projektje), melyekre nemzeti költségvetéseket meghaladó léptékű milliárdokat költenek nemzetközi szervezetek és humanitárius alapítványok, így sem képesek megoldani a legszükségesebb élelemellátás, betegápolás, iskolázás, életmentés feladatait – ezért a fejlesztési és mentési célok között főszerepet kapott nemcsak a reménytelen helyzetű lakosság „felkarolása”, hanem inkább „revitalizálása”, találékonyságra edzése, vagyis annak megszervezése, hogy önerőre épülő és bizakodó megoldásokat találjon az ökológiai környezettel kialakítható szimbiózis terén. A 19. század közepén még utazók becslései és „egzakt mérései” alapján összeállított „benszülött” vagy „antropo-kozmológiát” és „raciológiai” szakmunkákat (Galton, Ratzel, Churchill) a 20. századi fejlődéstudományok letisztulása utáni kiegyensúlyozott teoretizálás, valódi térségi mikrokutatások, illetve a megélhetés-módszertan gyakorlati oktatási programjai követhették. Az egykori „faj-földrajz” (Ratzel antropo-geográfiája) után táplálkozástudományi, ergológiai, humánbiológiai ágazatok keresnek és kapnak teret, az ember mérését nem a kultúrhierarchia mentén elvégezve, hanem környezetével való kapcsolatát (*bioszociális antropológia*) a relációk, lehetséges harmóniák, fejlődéslélektani belátások és mentális ökológiák helyben érvényes léptéke alapján építve.

Ir.: Galton, Francis – Schuster, Edgar 1906 *Noteworthy Families (Modern Science) an Index to Kinships in near Degrees Between Persons whose Achievements are Honourable, and have been Publicly Recorded*. J.Murray, London; Galton, Francis 1889 *Natural Inheritance*. Macmillan, London; Galton, Francis 1971 *The Narrative of an Explorer in Tropical South Africa*. Johnson Reprint Corp., New York; Galton, Francis 1908 *Memories of my life*. Methuen, London; Galton, Francis 1928, 1973 *Inquiries into Human Faculty and its Development*. Dutton, New York; Verma, Krishna Kumar 1977 *Culture, Ecology, and Population: an Anthroppo-Demographic Study*. National Pub. House, New Delhi; Chaventré, André 1983 *Evolution anthroppo-biologique d'une population touarègue: les Kel Kummer et leurs apparentés*. PUF, Paris; Bagchi, Tilak 1994 *Profile of some Indian Tribes: an Anthroppo-Nutritional Micro Study*. Punthi Pustak, Calcutta; Finks, Eugen – Wirth, Stephen 1995 *Mensch und Welt: die Anthroppo-Kosmologie*. Gardez! Verlag, Mainz; Finot, Jean 1907 *Race prejudice*. E.P.Dutton and Co., New York; Vallois, Henry Victor 1943 *Le noir d'Afrique; anthroppo-biologie et raciologie*. Payot, Paris; *Urwaldmenschen am Ituri, anthroppo-biologische Forschungsergebnisse bei Pygmäen und Negeren im östlichen Belgisch-Kongo aus den Jahren 1934/35*. Springer-Verlag, 1948, Wien; Ghruye, Govind Sadashiv 1963 *Anthroppo-sociological papers*. Popular Prakashan, Bombay; Semple, Ellen Churchill 1911 *Influences of Geographic Environment, on the Basis of Ratzel's System of Anthroppo-Geography*. Holt and Co., London;

Cleves Mosse, J. 1993 *Half the World, Half a Chance: An Introduction to Gender and Development*. Oxfam Publishing, Oxford; Zoomers, Annelies 1999 *Linking Livelihood Strategies to Development: Experiences from the Bolivian Andes*. KIT Publishers, Amsterdam; *Anthropozoologica* (periodikum, 1984-), *L'Homme et l'animal*, Société de recherche interdisciplinaire, Paris; Roszak, Betty – Roszak, Theodore eds. 1969 *Masculine/Feminine. Readings in Sexual Mythology and Liberation of Women*. Harper, Colophon Books, New York – Easton – London.

Internetes tájékozódáshoz lásd pl.:

<http://www.fantaproject.org/publications/anthropom.shtml>

http://www.ifad.org/gender/tools/hfs/anthropometry/ant_toc.htm

<http://www.ifad.org/pub/index.htm>

Bioszociális antropológia: <http://www.anth.ucsb.edu/graded/gradbio.html>

A. Gergely András

antropomorf (görög): emberszerű, emberiesített, ember alakú, vagy vele kapcsolatos jelenség; vallási megnyilvánulásként a természeti jelenségek emberi tulajdonságokkal való felruházása. Számos kultúrában eredettörténetek, mesék, mitológiák, irodalmi művek élnek az antropomorfizálás eszközével, a képzelet, álom, félelmek ugyancsak telítettek velük, a népi kultúra „képtára” végtelen mennyiségben szolgál példákkal. Pl. az androidok, robotok témakörének regényes és képes változatai (sci-fi irodalom, képregény, rajzfilm, számítógépes játék, fantasztikus film) ezt a megszemélyesítő, de még uralható szférát közvetítik, szemben a félelmetes formált lények világával, akikkel szemben az ember érzelmi, viselkedési, morális és megismerési stratégiái hatástalanok maradnak. Egyes játékelméletek és pszichológiai értelmezések szerint mindez mint folyamat éppen a nem-emberi kihívások, próbatételek nehézségeire adott antropofóbiás válasz tükröződése... Az emberiesített lények olyan szórakoztató (és egyúttal szocializációs) forrásokban is jelen vannak, mint Esopus meséi, a Maugli vagy Mickey Mouse históriája, Orwell *Állatfarmja* és a *Csillagok háborúja* vagy az *E.T.*

Ir.: Masahiro Mori 1970 Uncanny Valley. *Energy*, 7(4):33-35; MacDorman, Karl F. 2005 Androids as an experimental apparatus. *CogSci-2005 Workshop: Toward Social Mechanisms of Android Science*, 106-118; Tarr Dániel <http://tarrdaniel.fw.hu/documents/buddhizmus.htm> ; Ingold, Tim ed. 1994 Humanity and Animality. In *Companion Encyclopedia of Anthropology*. Routledge, London, 14-32; Runciman, Walter Garrison 2000 *The Social Animal*. University of Michigan Press, Ann Arbor; Douglas, Mary 1963 Animals in Lele religious symbolism. *Africa*, 27:46-58. (Magyarul bővebben: Magától értődőség. In *Rejtett jelentések*. Budapest, Osiris, 2003:317-360); Douglas, Mary 1970 *Natural symbols*. Harmondsworth: Penguin Books; Szász Antónia 2005 Szimbólumok természete (Mary Douglas: Natural Symbols. Explorations in cosmology). *Anthropolis*, 2/1-2/2; Régi Tamás 2005 Rituális folyamatok rejtett jelentései. Mary Douglas: Rejtett jelentések és Victor Turner: A rituális folyamat). *Anthropolis*, 2/1-2/2; http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm

A. Gergely András

antropomorfizmus (görög „ember” és „alak”): *emberiesítés*, tudatos törekvés arra, hogy az eredetileg emberi vonatkozással nem rendelkezőt felruházzák valamely emberi vonással, jelentéssel, jellemzővel, tulajdonsággal. Történhet tárggyal, állattal, vagy valamely hit/képzet révén istenséggel is, függetlenül attól, hogy annak eredeti természete közeli-e az emberéhez. A kifejezést a 18. század óta használják (francia fejlesztés...), de közismert példák (Apokalipszis, egyiptomi istenalakok, korai görög filozófusok, kínai vagy indiai papok, az irigység, szerelem vagy bosszúvágy jelképes megtestesülései) ősidők óta tartalmazzák a megszemélyesítés törekvését; mítoszok, mitológiák, szakrális képzetek rendszerint élnek a perszonifikáló megoldással, de a hétköznapi gondolkodásban is előfordul (pl. háziállatokkal kapcsolatos képzetek, falfirkák, jelek olvasata esetében), a vizuális ábrázolások pedig

meglehetősen gyakran használják eszközként (pl. a szerelem, öröm, bánat, hűség, gonoszság filmi, képzőművészeti, színpadi megjelenítései, népművészeti jelképrendszerében). Irodalmi művekben a legelemibb hatáskereső (megszemélyesítés), amely célját és eljárás módját tekintve is ellenkezik a tudományos szándékkal (ez utóbbi a törvényszerűségek lehető „legobjektívabb” megfogalmazására törekszik, ezáltal tudatosan dezanropomorfizál, eltávolít s szubjektív képzetektől). Az archaikus vagy „primitív” gondolkodásban a természet jelenségei is jelentésekkel egészülnek ki (pl. kozmikus képzetek, szakrális tárgyak, megszemélyesített természeti jelenségek, stb.), ezek „olvashatók” úgy, mint emberi jellegű megnyilvánulások. Túlegyszerűsített (bár ökümenikusan megformált) változatban az ~ Isten valóságának emberi tulajdonságokkal való leírása is lehet. A kortárs jelentésemélet (a humánológia, intencionális filozófia, poétikai retorika, vagy bibliai egzisztencia egyaránt) az egyik legmaradandóbban vitatható és mégis örök tartalom formaváltozataiban talál az antropológusok számára is megfontolandó interpretációkat (v.ö. Flusser, Pléh).

Ir.: Guénon, René 1999 Szimbolika és antropomorfizmus. In *Általános bevezetés a hindu doktrínák tanulmányozásához*. Kvintesszencia Kiadó, Debrecen; <http://oikumene.meot.hu/szoal.html>; Rosenzweig, Franz 1937 *Kleinere Schriften*. Schocken Verlag / Jüdischer Verlag, 526-533. (m. Az antropomorfizmusról. In Beke László – Csanády Dániel – Szőke Annamária szerk. *Hasbeszélő a gondolatban*. Bölcsész Index, Budapest, 1987:23-27. (<http://home.fazekas.hu/~lsuranyi/ANTR.htm>); Flusser, Vilém 1993 Informationsgesellschaft als Regenwurm. In *Kultur und Technik im 21. Jahrhundert*. Campus Verlag, Frankfurt/Main-New York (m. Az információs társadalom mint földgömb. In *Az ágy*. Kijárat Kiadó, Budapest, 1996); Bánkuti Zsuzsa: Filozófiai szempontok a természettudomány oktatásában (<http://www.oki.hu/printerFriendly.php?kod=testveri-Bankuti-filozofiai.html>); Pléh Csaba 1999 Dennett „hozzáállásai” mint lehetséges rendező elvek a pszichológiatörténetben. *Replika*, 38. (<http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/36/06pleh.htm>); Biczó Gábor 2009 *Hasonló a hasonlónak...* *Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram, Pozsony-Budapest.

A. Gergely András

antroposzociológia: az →*evoluzionizmus* francia ágának egyik képviselője, Pierre Saintyves által használt kifejezés, amely az archaizmusok és a survival-jelenségek kutatásában, gyűjtésében használható átfogó kategóriaként öleli fel az anyagi és szellemi kultúra teljességét mindazon népeknél, amelyek nem rendelkeznek írott forrásokkal, s azoknál is, amelyek alávetett léthelyzetben élnek, de az uralkodó kultúra elfogadta, tudomásul vette vagy fel is dolgozta speciális kulturális örökségüket (pogány vallások, albigensek, Szent Kristóf legendáriuma, városok védőszentjei, stb.). Összefoglaló műve (1936) és szaktanulmányai hatottak →*van Gennep* elméleti rendszerére, a →*népi kultúra* dinamizmusának leírására éppúgy, mint a szokások lélektani hátterét kereső későbbi szemléletmódokra.

Ir.: Saintyves, Pierre 1914 *La force magique*. Paris; Saintyves, Pierre 1923 *Les contes de Perrault et les récits parallèles*. Nourry, Paris; Saintyves, Pierre 1936 *Manuel de folklore*. Librairie Emile Nourry, Paris; van Gennep, Arnold 1937–58 *Manuel de folklore français contemporain*. Robert Laffont, Paris (1999).

A. Gergely András

anyaági (matrilinéáris) leszármazás: az unilinéáris leszármazás azon fajtája, melyben az egyén a leszármazását csak az anyai ágon tartja számon, s örökölni elsősorban az anyjától, vagy annak fivérétől (→*avunkulátus*), vagy más anyaági rokontól fog, legfontosabb családi kapcsolatait is ez a vonal jelenti. Az anyaági és apaági leszármazást gyakorta együtt tartják nyilván, névadás és örökség szempontjából olykor keverve. A matrilinéáris vonal is öröklődhet a vagyon, rang vagy családnév szempontjából (az európai paraszti hagyomány jobbára az apaági névadást részesíti előnyben), de számos helyen (pl. erdélyi hagyományban, így többek között Kalotaszegen) a gyermek kaphatja a nagyanyja vagy anyja nevét is (ez a vősegi kapcsolatra épül).

Ir.: Barnard, Alan – Spencer, Jonathan ed. 1998 *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* Routledge, London and New York; Bodrogi Tibor 1997 *Mesterségek, társadalmak születése*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Hollós Marida 1995 *Bevezetés a kulturális antropológiába* Szimbiózis, Budapest; Morvay Judit 1956 *Asszonyok a nagycsaládban. Mátraaljai palóc asszonyok élete a múlt század második felében*. Akadémiai, Budapest.
Ábrázolását lásd: http://www.umanitoba.ca/faculties/arts/anthropology/tutor/image_list/index.html

Boglár Lajos – A. Gergely András

anyakultusz: olyan képzelt vagy valóságos személyek kultikus tisztelete, akiknek fő funkciója vagy meghatározó vonása éppen az anyai szerepe. Imeretese pl. a görög kultúrában, vallásban, költészetben és mitológiában Ízisz vagy Déméter szerepei, a szépség, jószág, szerelem, termékenység, családiasság számos megszemélyesített alakzata, Aphrodité, a múzsák, s más istennők irányadó vagy sorsmeghatározó mintája, miként a rómaiaknál Vénusz alakja is. Antropológusok terepkutatásaiban jobbra mint a matrilineáris leszármazási rendszerrel összefüggő jelenség mutatkozik, de megannyi társadalmi jogszabály, norma, tiltás, értékrend veszi körül az anyák kultikus tiszteletét az európai, afrikai, óceániai, ázsiai és amerikai tradíciókban, eredettudatokban és származás-képzetekben is (pl. Szűz Mária, Willendorfi Vénusz, matriarchátus, Vesta-szüzek stb.). Az anyakultuszok részei az ősök kultuszainak, melyek egy sor embercsoport vallásában központi helyet foglalnak el, aminek magyarázatát abban lelhetjük, hogy az ősökkel való érintkezés része a termékenység növelésével, biztosításával kapcsolatos mágikus-vallásos cselekedeteknek és képzeteknek. A termékenységi rítusok bemutatása alkalmával az ősök tevékenyen részt vesznek az egyes szertartásokon, szellemeik ugyanakkor fölöttébb változatos funkciókat látnak el, s nemcsak hasznot, hanem kárt is okozhatnak. Nem pusztán a rítusok részei tehát (e téren a →*Frobenius* és Jensen által képviselt német „kultúrmorfológiai” iskola nem is értett egyet a szociológiai rítusteóriákkal, s különbséget láttak a szimbólumokkal „terhelt”, egyébként rítusként jellemzett kultusz, illetve az „értelmét vesztett” rítus között, szembeállítva a „valódi” és teremtet kultuszt a „degenerált” és „megmerevedett formákkal”), hanem az istenségek tiszteletéhez hasonló kultuszok főszereplőivé tették az anyákat, akikkel kapcsolatosan egyes kutatók úgy vélik, a személyes szellemekben, felmenői körben való hit „egyidős” a mágikus képzetekkel, nem jellemezheti őket kizárólagosan a kényszerítés, mivel az istenséggekkel kapcsolatban is előfordulnak, ugyanakkor nem kizárólag a →*vallási kultusz* sajátja a *hódolat*, az *ima*, az *áldozat*, stb. sem. Az anya-szerep kultusszá erősödéséről →*Freud* (főképpen persze Frazer kutatásaira támaszkodva) írta meg *Totem és tabu*-t, amelyben két hipotézist kötött össze az Ödipusz-komplexussal: úgy vélte, az ősidőkben az ember kis csoportokban élt, s az erősebb férfiak kisajátították a nőket, felnőtt fiaikat pedig riválisnak tekintették. Robertson Smith áldozatelméletéből Freud átvette azt a tételt, hogy minden kultusz alapja a véres áldozat, s ezt általánosította a →*tabuizálás* folyamatára. Több más kutató, akik az áldozat, az ima vagy az areligiózus kultuszok jelenségeivel foglalkoztak, ugyancsak másképpen jellemezték ezt a témakört, mivel téziseik szerint a hitek eredendő alapjegyének lényegéhez tartozik valami mágikus vonás, továbbá az áldozat is, mely megidézi az istenségek hajlamát és ellene hat morális fennsőbbiségüknek is; a kultikus áldozat így tulajdonképpen megvesztegetési kísérlet, amely parancsolóan követeli jutalmát, a hálaíma is lényegében további jótéteményekre kötelezi az isteneket, közéjük sorolva az anyát is egy sajátlagosan perszonifikált állapotban.

Ir.: Frazer, James George, Sir 1910 *Totemism and Exogamy, a Treatise on Certain Early Forms of Superstition and Society*. Macmillan, London; Levy Thomas E. ed. 2004 *Archaeology, Anthropology, and Cult: the Sanctuary at Gilat, Israel*. Oakville, London; Young, William A. ed. 2004 *The World's Religions: Worldviews and Contemporary Issues*. Westminster College, Upper Saddle River, N.J.; Cartwright, Jane ed. 2003 *Celtic Hagiography and Saints' Cults*. University of Wales Press, Cardiff; Jensen, Adalbert E. 1960 *Mythos und Kult bei Naturvölkern*. Wiesbaden: Steiner Verlag; Davis, Susan S. 1984 *Patience and Power, Women's Lives in a*

Maroccan Village. Cambridge University Press; Manna, Sibendu 1993 *Mother Goddess Candi: its socio ritual impact on the folk life*. Punthi Pustak, Calcutta; Kakati, Banikanta 1948 *Mother Goddess K'zamZakhy'za, or, Studies in the Fusion of Aryan and Primitive Beliefs of Assam*. Punya Prasad Duara, for the Assam Pub. Corp., Gauhati, Assam; Gesy, Lawrence J. 1993 *Today's Destructive Cults and Movements*. Our Sunday Visitor Pub., Huntington; Gadney, Reg 1998 *Mother, son and Holy Ghost*. Faber and Faber, London; Stafford, Emma – Herrin, Judith ed. 2004 *Personification in the Greek World: from Antiquity to Byzantium*. Hants, Aldershot; Lalich, Janja 2004 *Bounded Choice: True Believers and Charismatic Cults*. University of California Press, Berkeley; Ekroth, Gunnel 2002 *The Sacrificial Rituals of Greek Hero-cults in the Archaic to the early Hellenistic Periods*. Centre international d'étude de la religion grecque antique, Liège, Belgium; Hadzisteliou, Theodora Price 1978 *Kourotrophos: Cults and Representations of the Greek Nursing Deities*. Brill, Leiden; Linssen, Marc J.H. 2004 *The cults of Uruk and Babylon: the temple ritual texts as evidence for Hellenistic cult practises*. Brill, Leiden; Conner, Randy P. – Sparks, David Hatfield 2004 *Queering creole spiritual traditions: lesbian, gay, bisexual, and transgender participation in African-inspired traditions in the Americas*. Harrington Park Press, New York; Olmos, Margarite Fernández – Paravisini-Gebert, Lizabeth 2003 *Creole religions of the Caribbean: an introduction from Vodou and Santería to Obeah and Espiritismo*. New York University Press;

Hálózati forrás: <http://reference.allrefer.com/country-guide-study/india/india54.html>, Eszter könyve. Fordította: Naftali Kraus és Nagy Zsuzsanna. Forrás: <http://www.zsido.com/purim/eszter2.htm> ; http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm

A. Gergely András

apaági leszármazás (patrilineáris leszármazás): az unilineáris leszármazási rend azon formája, amikor az egyén a leszármazását az apai ágon tartja számon, s örökölni elsősorban az apjától, vagy más apaági rokonoktól fog. Az apa után örököl nevet, vagyont és rangot az utód, nemcsak az európai paraszti hagyományban, hanem pl. a magyar nemesi szokásjog is nehezményezte nemes hölgy nem-nemes férfival kötött házassága esetén a rang öröklődését, ellenkező esetben viszont jóváhagyta. Az apaági öröklés mind a paraszti, mind a középosztályi miliőben csak a fiú utódokat illette meg, egészen a 19. század közepéig. Tradicionális, Európán kívüli társadalmakban ennek számos változata érvényesül.

Ir.: Barnard, Alan – Spencer, Jonathan ed. 1998 *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Routledge, London and New York; Bodrogi Tibor 1997 *Mesterségek, társadalmak születése*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Hollós Marida 1995 *Bevezetés a kulturális antropológiába* Szimbiozis, Budapest; Gross, Daniel R. ed. 1973 *Peoples and Cultures of Native South America*. Natural History Press, Doubleday, 122-142; Fél Edit 1944 *A nagycsalád és jogszokásai a komárommegyei Martoson*. Érsekújvár.

Ábrázolását lásd: http://www.umanitoba.ca/faculties/arts/anthropology/tutor/image_list/index.html

Boglár Lajos – A. Gergely András

Appadurai, Arjun (1949, Bombay): indiai születésű amerikai antropológus, kultúraelméleti szaktekintély, egyetemi tanár, a kortárs kulturális antropológia egyik legizgalmasabb személyisége, legtöbbet idézett és (talán) vitatott szakembere. Pályáját az Intermediate Arts at the University of Bombay-en kezdte (1967), az amerikai Brandeis University-n folytatta történész szakon (1970), és Chicagóban fejezte be a Társadalomtudományi Karon (1973). Doktori disszertációját ugyanitt védte meg (1976), majd tanársegéd lett a University of Pennsylvania antropológiai oktatásában (1981-ig), ezt követően rendes tanár (1981–87), főállású professzor (1987–92), s mellesleg az Asian Section of the University Museum tanácsadója. 1992 óta a Humántudományi Intézet igazgatása mellett a Chicagói Egyetem antropológia-professzora, valamint a Dél-Ázsiai Nyelvek és Civilizációk intézetének, továbbá az egyetem Globalization Project-jének is irányítója. Vizsgálódási területei a szociálintropológia, a globalizáció, a public culture és a tömegkommunikáció szerveződési módja, az oktatási rendszer állampolitikai, történeti és nemzetközi összefüggéseinek kérdésköre. Számos terület, így a történeti antropológia, a fogyasztás és a globalizációs

hatások elemzése folyik irányításával, nagytérégi szempontból főként Dél-Ázsia területén. 1997 óta az etnikai alapú erőszak és a modern államról kialakult víziók elemzését is végzi, a két szféra kölcsönhatásait, imázsait külön-külön is. Terepkutatásait öt nagyobb időszakra lehet osztani, javarészt az indiai térségben: 1974–77 forráskutatások az Indian Office Library és a British Museum gyűjteményeiben; 1973–74, 1977 etnológiai és archívumi kutatások Madrasban, 1981–82 Maharashtra állam vidéki térségeiben; 1986, 1988 Madras, Bombay és Delhi; 1995–96 Bombay területén.

Főbb tematikus kérdésköréit elméleti és elmélettörténeti kérdésekkel veszi körül kezdetben, elsősorban a modernizáció és globalizáció mint témakör helyi érvényesülésének, lenyomatainak vizsgálati problémájaként, minthogy erről az antropológus kutató felfogása teljességgel más, mint a válaszadó helyi kultúráké (példaképpen a fogyasztás, a közös kultúrakincs értéke és használata, kiterjedése és rugalmas változása terén). Míg a hagyományos antropológiai terepmunkavégzés a hosszú időtartamú állomásozásra épült, és közege a nem túlságosan gyakran változó kultúra volt, mind empirikus, mind elméleti olvasatok készítése bevált eszköz maradt – ám ezeknek relativizálható érvényessége annál jelentősebb, minél dinamikusabb maga a változó helyi világ. Önreflexív megfogalmazásában: a nemzeti keretekben és kultúrákban gondolkodás megszokott nézőpontja egészen más szuverenitás- és lokalitás-képekkel bánt, mint amelyeket a helyi közösségek közötti és fölötti (territoriális) kölcsönhatások megkívánnának. Ekként az antropológus a létező és változó világok aktualitásainak mintegy „archivátora” (1996a, 1996b, 19997), akinek része van a másságok és a másmilyen közelségek fogalmi megformálásában, akár a nemdefiniálható jelenségek leírásában is. Amit tehet, az a társadalmi gyakorlatok és kivételes állapotok diakritikus megjelenítése bizonyos kulcskérdések vagy kulcsfolyamatok bemutatásával. Mindez alapvetően átalakító hatást gyakorol a változások kulturális dimenzióinak megnevezése, a globalizációs és fogyasztási szférák formálódását elemző érdeklődés terén is. Különösen dél-ázsiai tapasztalatai alapján a térségtanulmányok egy sajátlagos formáját igyekszik megalkotni az elhatárolható csoportkultúrák (marking groups) és a nemzeti kulturális különbségek részletes térképeit cizellálva az életközösségek, életutak, létformák rajzolataival. A földrajzi megosztottság, a kulturális különbségek és a nemzeti határok át-meg-áthullámozó folyamatok közepette inkább úgy szemlélendők ma már, mint a globalizáció történeti dimenzióban összevethető jelenségei és helyi kontextusban újragondolandó verziói. Aláhúzza, hogy a térségtanulmányok nem okvetlenül erősítik meg a homogenizációs vagy amerikanizációs folyamatokat, a különböző társadalmak másként-másként reagálnak a modernitás kihívásaira, ezért róluk bármit megtudni már leginkább csak speciális földrajzi, történeti és nyelvészeti áttekintések alapján lehet, ide értve a kultúrák keletkezési és átalakulási folyamatait, a térségek közötti kölcsönhatásokat, a megjelenési formák és a domesztikált hatások lenyomatait, helyi folyamatokba illeszkedését. Ennyiben a helyi-ségek részint tárgyai, részint újraformáló alanyai is a globális dinamizmusoknak, ezek megjelenési formái pedig a gyarmatosítástól a jelenkori politikákig történeti és genealógiai értelemben is többféle külső hatásra adott válaszként mutatkoznak.

Életművének kulcsfogalmait csak felsorolás-szerűen ide-idézve: a *modernitás* (Comte, Marx, Tönnies, Weber, Durkheim nyomán) a nyugati teóriák múlt és jövő közötti felfogásával együtt immár a *törésvonalak* („theory of rupture”) mentén megfogalmazhatóak, beleértve a médiák és a migrációk tömeghatásait, a képzelet és a modern szubjektum viszonyában mindennapos hatást gyakorló mediatizált belátásmódokat is. A tömegkultúra kritikusai (Frankfurti Iskola, Max Weber, Talcott Parsons, Edward Shils, Alex Inkeles) által leírt modern világ a racionálisnak tekintett növekedés talaján állt, de még nem számolhatott a média globális hatásaival, a hamis tudat és a „nép ópiuma” kortárs jelenségeivel, hatalmával és érdekköreivel, még kevésbé azzal, hogyan teresedik mindez a hatás a cselekvésre készítő, de azt térben lehetővé nem tevő módon. Az így keletkező képzelt közösségek, kollektív

tulajdonná vált látszatvilágokat is beleértve, immár nemcsak a nemzet és a nemzeti tér mint belakott dimenzió lehetetlenségét kell átéljük, de a szemtől-szembe kapcsolatok ritkulásával a nemzeteken túli, transznacionális és nemzetközi szintekre kerülnek, elvben lehetővé téve, de gyakorlatban megszüntetve a kollektív cselekvések platformját. A „hétköznapi szubjektum” kiszolgáltatottsága a médiának és a képzelt világoknak immár nem csupán kulturális tény, hanem mélyen politikai függésrend része, mely elmetszi a nemzeti kötődések szálaait is, diaszpórákká változtatja a plurális világokat a térben és törekvéseikben is felmorzsolja őket, egyúttal megteremtve a transznacionális teret, amelyben a racionális/demokratikus/szabadpiaci közösségek jövőképe kap szerepet, de valójában részvételük nélkül, hisz ebben nem a széleskörű társadalmi tervezés, hanem a mérvadó elitek kapnak meghatározó súlyt, és a mindennapi élet kulturális gyakorlatai csak elszenvedik ezeket, előidézve az el-nem-fogadás, az erőszak, a krízisek és konfliktusok új korszakát, mely a klasszikus társadalmi függésrendeknél jelentősebb kiszolgáltatottságokhoz vezet. Ilyen jelenségek például a transznacionális konfliktusok, a nőmozgalmi vagy migrációpolitikai sodrások, a menekültek végtelen tömegei, a nemzet-képzeteken túlélő hovatartozások elbizonytalanító hatásai, a környezeti krízisek, az emberjogi drámák, stb. A kultúra ebben a stádiumban behelyettesíthetővé lesz a *kulturálissal*, mint fizikai és metafizikai tárggyal és lényeggel, a *szubsztancializáció* révén szinte visszavezeti átélőit a faji szintérre és az ebből fakadó konfliktusok mezejére, az életvezetési különbségek tartományába, ahol viszont az eltérések, kontrasztok és összehasonlíthatóságok kerülnek fókuszba. A kulturális ekként a különbségek elméletévé válik, az elkülönbözés pedig a társas hovatartozás alapjává lesz (osztályok, nemek, szerepek, csoportok, nemzetek szintjén), egyúttal a helyzetkülönbségek (situated difference) fölismerésének helyszínévé, kölcsönkapcsolatok tartományává. Appadurai számára a kultúra csoporttulajdon marad, vagy még inkább a különbségek elbeszélhetőségének terepe, illetőleg a csoportidentitások mutatkozási módja. Ennyiben a világ népeinek kulturái elsőként is az etnikus másságukból erednek, illetve azt foglalják magukba, ettől válnak ellenállóképessé, és felismerésük is ebben a kontextuális, heurisztikus dimenzióban válik érvényessé, vagy mint csoport-hovatartozások rendszere. Az etnicitás képződménye ugyan természetes csoport-hovatartozás eszméjén nyugszik, de a *csoportidentitás* sokszor főképpen határkérdés, melyet nyelvi, anyagi-fizikai vagy épp territoriális attribútumok jellemeznek, de gyakorta a határ megfogalmazása épp ez attribútumok fölismerésével kezdődik, hiszen az nem egyszerű leszármazási helyzet kiterjesztése, hanem sokkal inkább a *különbség* megalkotásának és megjelenítésének formája. A kultúra épp ezért egyrészt nyílt végű avagy végtelen kapcsolódási lánc másokhoz elérésének, érintésének folyamata, megőrzött öröksége, másrészt épp a kapcsolatok értelmében a hozott és a kiterjesztett tartalmú etnicitás felülete. Ehhez kapcsolódik a *kulturalizmus*, mint multikulturalizmus, kétkultúrájúság, interkulturális jelleg alapja, vagyis valamely identitáspolitika következménye (leginkább a nemzetállamoké, de olykor az ellenkultúrák magy metakulturális folyamatok visszahatása is), melyet az etnikus kultúrák zártsága és a kulturális kategorizálási eljárások vesznek körül. Ide tartoznak a kulturális mozgalmak is, melyek hovatartozás szintjén a kultúrákba, örökségbe, mozgósítható stratégiákba vetítik ki a maguk másságát vagy eredetiségét és érvényesítik törekvéseik jogosságát (akár egyezkedési, stratégiai vagy popularizálható tematikákban is, pusztá fogyasztói termékké téve olykor). A Frederic Jameson megrajzolta fogyasztóiség itt kiegészül a Mauss által megjelenített test-technikákkal, mivel az önreprezentációnak épp az elfogadtatás és a periodikus vagy ismétlődő megjelenítés az érvényesülési módja, lett legyen akár esztétizált vagy láthatatlanná tett, divatszabályoknak kitett vagy fogyasztói mintákat alig követő. Ugyanaz a multicég érvényesülhet az elmaradott indiai térségben, mint a francia fogyasztói piacon, ha a forgatókönyv megfeleltetett a helyi mintáknak, miként Gandhi lemondásképessége is tükre John Ruskin küldetéstudatának, ami a természetpárti és

iparosítás-ellenes tartalmat illeti. De ezzel együtt is, minél tagoltabb és komplexebb egy társadalom, annál széttagoltabb fogyasztási gyakorlata is. Ez azonban nem mindig akadályozza az egyoldalú vagy egyenirányított dominanciáknak, melyek a *globalizációs* folyamatok által jellemezhetőek. Ilyen példaképpen a képzeleti tájak (vagy képzelt vidékek, „imaginary landscapes”) területei, melyek a globális kulturális hatások jelképiségében testesítenek meg új konjunktúrákat, példaképpen a kitalált tradíciókat (invention of tradition) vagy más identitás-meghatározó jegyeket, melyek szabályosan frusztrálják a transznacionális kommunikációt. Az irániak „amerikanizálódása”, a koreaiak „japánizálódása” vagy Sri Lanka és Kambodzsa indiaiasodása, Örményország és a Balti-vidék oroszosodása ekként földézi az egyes ember számára a képzelt közösséget, de egy másik képzet szerint „politikai börtönként” is szolgálva (Appadurai 1990-es munkái ennek sorozatos példáival bővelkednek). Ugyanakkor éppen a globális tájak és kulturális határok témakörében dolgozza ki kulcsfontosságú elméleti kategóriáit: az 1) *ethnoscape* olyan személyes táj víziója, ahol a sodró világ mint életkörülményt adó tér jelenik meg; 2) a *technoscape* olyan globális és technológiai konfiguráció, ahol a felfokozott sebesség meghaladja az ismert határokat; 3) a *financescape* a tőke- és pénzfolyamatok virtuális terévé és spekulációs zónájává válik; 4) a *mediascape* az információ roppant széles és komplex ellenőrzési, terjesztési övezete mindazon képeknek és narratíváknak, melyek épp önmaguk érvényesítésére szolgálnak, bizonyítva ezzel saját létjogukat is; 5) az *ideoscape* akár egyes társadalmi vagy állami szintű ideológiák mozgásteré, amelyekben (vagy amelyek körül) e szereplők a maguk politikai kultúráját forgalmazzák. Mindezen komponensek közrejátszanak abban, hogy a globalizáló hatások egyikeként megjelenik a „globális homogenezáció” és a „heterogenezáció”, másrészt ezek maguk sem csupán termékek vagy kísérő jelenségek, hanem kiváltói a helyi közösségek védekező ellenállásának, amely új lehetőséget biztosít az antropológusok számára a „helyi-ség kitermelését” („production of locality”) ismételt felmutatni képes közösségek intenzív tanulmányozására.

F.m.: *Könyvek: Worship and conflict under colonial rule: A South Indian case.* Cambridge University Press, New York, 1981, 1983; *Modernity at large: cultural dimensions of modernity.* University of Minnesota Press, London and Minneapolis, 1996; *Tanulmányok: Right and left hand castes in South India. Indian Economic and Social History Review, 11 (2-3) 1974:216-59; Kings, sects and temples in South India, 1350–1700 A.D. Economic and Social History Review 14 (1) 1977:47-73; Understanding Gandhi. In Peter Homans ed. 1978 Childhood and selfhood: essays on tradition, religion and modernity in the psychology of Erik H. Erikson.* Bucknell University Press, Lewisburg, Pennsylvania, 113-143; Comment on the female lingam: interchangeable symbols and paradoxical associations of Hindu gods and goddesses by G. Eichinger Ferro-Luzzi. *Current Anthropology 21 (1) 1980:54; Contributions to South Asian Studies 1. Delhi. American Ethnologist 8 (1) 1981a:211-212; Gastro-politics in Hindu South Asia. American Ethnologist 8 (3) 1981b:494-511; The past as a scarce resource. Man 6 (2) 1981c:201-219; Rituals and cultural change. Reviews in Anthropology 8 (2) 1981d:121-138; The puzzling status of Brahman temple priests in Hindu India. South Asian Anthropologist 4 (1) 1983:43-52; Wells in western India: irrigation and cooperation in an agricultural society. Expedition 26 (3) 1984a:3-14; „Cow”, man and animals: living, working and changing together (Gregory Possehl-el). University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1984b:47-56; How moral is South Asia's economy? A review essay. Journal of Asian Studies 43 (3) 1984c:481-497; The cult of the goddess Pattini, by G. Obeyesekere. Journal of Asian Studies 44 (3) 1985a:647-649; Understanding green revolutions: agrarian change and development planning in South Asia. Bayliss-Smith, Tim P. – Sudhir Wanmali, eds. Third World Quarterly. London, 1985b; Introduction: commodities and the politics of value. In Arjun Appadurai ed. The social life of things. Commodities in cultural perspective. Cambridge University Press, 1986:3-63; Center and periphery in anthropological theory. Comparative Studies in Society and History 28 (2) 1986b:356-361; History of the study of Indian religions. (társszerző Wilhelm Halbfass) In Mircea Eliade ed. Encyclopaedia of Religion. Macmillan, New York; Is Homo Hierarchicus? American Ethnologist 13 (4) 1986d:745-761; Street culture. The India Magazine 8 (1) 1987:2-23; How to make a national cuisine: cookbooks in contemporary India. Comparative Studies in Society and History 30 (1) 1988a:3-24; Putting hierarchy in its place. Cultural Anthropology 3 (1) 1988b:36-49; Imagined worlds: the decolonization of cricket. In Kang, S.P. – J. McAloon – R. da Matta eds. The olympics and cultural exchange. Hanyang University, Seoul, Institute for Ethnographic Studies, 1988c:163-190; Small-scale techniques and large-scale objectives. In Parnab Bardhan ed. Conversations between economists and anthropologists. New Delhi: Oxford University Press, 1989:250-282; Disjuncture and difference in the global*

cultural economy. *Public Culture* 2 (2) 1990a:1-23; Disjuncture and difference in the global cultural economy. *Theory, culture, and society* 7 (2-3) 1990b:295-310; Topographies of the self. In Lutz, C.A. – Lila Abu-Lughod eds. *Language and the politics of emotion*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990c:92-112; Technology and the reproduction of values in western India. In Marglin, Stephen A. – Frederique A. Marglin eds. *Dominating knowledge: development, culture and resistance*. Clarendon Press, Oxford; Dietary improvisation in an afri-cultural economy. In Sharman et al, eds. *Diet and domestic life in society*. Temple University Press, Philadelphia, 1991a:207-232; Marriage, migration and money: Mira Nair's cinema of displacement. (Carol A. Breckenridge-el) *Visual Anthropology* 4 (1) 1991b:95-102; Global ethnoscapes: notes and queries for a transnational anthropology. In Richard G. Fox ed. *Recapturing anthropology. Working in the present*. School of American Research Press, Santa Fe, 1991c:191-210; Museums are good to think: heritage on view in India. In Karp, Ivan – Steven D. Levine – Christine Mullen Kraemer eds. *Museums and communities: the politics of public culture*. Smithsonian Institution Press, Washington D.C., 1991d:34-55; Patriotism and its futures. *Public Culture* 3 (5) 1993a:411-429; The heart of whiteness. *Callaloo* 16, 1993b:797-807; Consumption, duration and history. *Stanford Literary Review* 10 (1-2) 1993c:11-23; The geography of canonicity. In *What is Fundamental?* Chicago: the University of Chicago: The Committee on Social Thought; 1993d:3-12; The Capacity to Aspire: Culture and the Terms of Recognition. In Rao, V. – Watson, M. ed. 2004 *Culture and Public Action: A Cross-Disciplinary Dialogue on Development Policy*. Stanford University Press, Stanford, 59-84; The production of locality. In Richard Fardon ed. *Counterwork*. Routledge, London, 1995a; Playing with modernity: the decolonization of Indian cricket. In Carol A. Breckenridge ed. *Consuming modernity: public culture in a South Asian world*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1995b; Public modernity in India. In Carol A. Breckenridge ed. *Consuming modernity: public culture in a South Asian world*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1995c; Sovereignty without territoriality: notes for a postnational geography. In P. Yaeger ed. *The geography of identity*. Ann Arbor, The University of Michigan Press, Michigan, 1996a:40-58; Diversity and disciplinarity as cultural artifacts. In Nelson, Cary – Dilip Gaonkar eds. *Disciplinarity and dissent in cultural studies*. Routledge, New York 1996b; Cities and citizenship. (James Holston-nal) *Public Culture* 8, 1996c:187-204; Szerkesztés-kiadás: Appadurai, Arjun ed. 1986 *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge University Press, Cambridge; Appadurai, Arjun – Breckenridge, Carol A. eds. 1987 *Special Annual Issue on „Public culture” of The India Magazine*. New Delhi; Appadurai, Arjun ed. 1988 *Special Issue of Cultural Anthropology on „Place and voice in anthropological theory”* 3 (1); Appadurai, Arjun – Frank J. Korom – Margaret A. Mills eds. 1991 *Gender, genre, and power in South Asian expressive traditions*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press; Különváltások és különbségek a globális kulturális gazdaságban. In Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest, 238-261. Feischmidt Margit 2010 *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. Szerkesztői tevékenység: *Journal of Asian Studies*, 1983–86; *Public Culture*, 1988– ; *American Ethnologist*, 1989–94; Special issue of *Daedalus* („Another India”), Fall 1989; *Public Worlds* (könyvsorozat), University of Minnesota, 1992– ; *társszerk.* Jean Comaroff-al és Judith Farquhar-ral *Bodies, Texts, Commodities* (könyvsorozat), Duke University Press. 1992– ; *Positions*, 1992– ; *International Journal of Comparative Religion*.
Bővebb információk A.A. weblapján: <http://www.appadurai.com/homebio.htm>; <http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/754431>.

A.GergelyAndrás

arandák (arunta): bennszülött népcsoport Közép-Ausztráliában, fehér gyarmatosítókkal kialakult kapcsolatuk miatt már a 19. században a kihalás határán álltak.

Boglár Lajos

arapaho: síksági nomád indián törzs, tagjai a Platte és az Arkansas folyók mentén éltek a 19. században. Hgyományaik szerint a keleti erdőségekben laktak állandó falvakban, ahol mezőgazdasággal foglalkoztak. Vándorlásaik során északi és déli csoportra szakadtak. Közele kapcsolatban álltak a déli cheyennekkel, akik George Armstrong Custer ezredes ellen harcoltak Little Bighornnál. A 20. század végén kb 2000 arapaho él egy wyomingi rezervátumban és több mint 3000 Oklahomában.

Nomád életmódjuknak megfelelően tipiben laktak és az alapvető táplálékért bölényre vadásztak. Más indián törzsekkel (pl. mandan és arikara) kereskedtek is. Amikor fiatal

arapaho férfiak európai és csendes-óceáni hadszíntereken harcoltak, az 1940-es években alakult ki zászlajuk, mely a törzsi öregek tanácsának döntése alapján az arapaho nemzetet szimbolizálja. A zászló hét csíkból áll, melyek a szertartásokban is megjelenő hét szent alapelemet jelképezi. Csúcsán egy fehér háromszög van, amely egy fekete és piros színű körkörös eszközt tartalmaz. A piros szimbolizálja az emberi lényeket, a fehér hosszú életet vetít előre, a fekete pedig a boldogságot jelképezi. A háború végével a zászló jelentősége elhalványult. Akkoriban az arapahók új zászlót akartak, amellyel azt mutatják meg mindenkinek, hogy büszkéek arapaho mivoltukra. 1956. június 15-én az arapahók központi tanácsa elfogadta az új zászlót, amely hét csíkból áll, piros, fehér és fekete színekben. a felhúzásnál ott van egy fekete végű fehér háromszög, amely tartalmaz egy fekete alapon piros kört, amelyet keskeny fehér csík választ el. Az arapaho zászló az észak-amerikai indiánok egyik legnagyobb nemzetének jele maradt.

A vallás is fontos szerepet játszott az életükben. A mindennapi tárgyakkal és cselekvéseknek fontos és szimbolikus jelentésük volt. Mint más törzsek, ők is táncoltak naptáncot. Régi történetek mesélnek egy szent sípról, amelyet az északi csoportok mindig magukkal vittek vándorlásaik során. A síp hordozója adott jelet az aznapi út kezdetére és befejezésére. Éjjel a törzs a síp hordozója körül kört alkotva táborozott le. Az északi arapahóknak ma is birtokában van ez a szent síp.

Irodalom: *Arapaho*. In The New Encyclopedia Britannica. 1994, *Arapaho*. The World Book Encyclopedia. 1995, *The Arapaho*. Internet. 28 Nov. 1998. Elektronikus forrás: user.aol.com/Donh523/navapage/arapaho.htm

Hajdú Gabriella

archaikus államok, magaskultúrák: történelmi korszakokat jellemző nagy, központosított kultúrák, amelyek birodalmi jellege egyaránt hatással volt a földrajzi térségek politikai és kulturális differenciálódására, konfliktusaira. Egyúttal ezeknek részben következményei is voltak, a kulturális antropológia számára ezáltal olyan modellek, amelyek révén egyes térségi vagy részkultúrák fejlődését lehetett magyarázni. Jellegzetességük, hogy a termelés és építkezés nagyfokú szervezettségét, a társadalmi tagoltságot, és a hódító birodalompolitikát is magukba foglaló rendszerekként funkcionáltak. Ilyenek volt pl. az Indus-völgyi, az egyiptomi, a mezopotámiai, a kínai, továbbá az ó-amerikai kultúrák. Elsősorban az →*evolucionizmus* és a →*diffuzionizmus* elmélete törekedett „őseredeti” kultúra-központokat megnevezni, e téren egyaránt a „legkiválóbb tudás” helyszíneként értékelték az egyiptomi, azték vagy más birodalmi kultuszhelyeket. Karl Marx még összefoglalóan →*„ázsiai termelési móddal”* jellemezte azokat a nagy tradicionális államokat és archaikus civilizációkat, amelyekben a termelési erők (föld, anyagi javak) és tulajdonviszonyok még „eredeti” ősi egységükben funkcionáltak. A szintúgy nagy kultúraelméleti összefoglalót formáló Oswald Spengler például Hegel és Marx fejlődés-teóriáival ellenkezve a zárt nagy kultúrák és elpusztuló birodalmak (kínai, indiai, babilóni, egyiptomi, antik, arab, nyugat-európai és mexikói) elméletét alkotta meg, kifejtve, hogy ezek történelmi ideje lejárt, fejlődésük csúcspontján a hanyatlás (alkony) vár rájuk, és várhatóan mindegyik elpusztul majd. Spengler a kulturális változások meghatározó törvényét látta a kultúrák életének forgandó mivoltát, az emberi életre emlékeztető fejlődéstörvényét, beleértve végzetszerűségét is. Elméletileg nem kevesebbet állított, mint (→*Arnold Toynbee*-vel egybehangzóan), mint hogy államok és kultúrák egyaránt növekedésben és pusztulásban megfogalmazható ciklikusságot mutatnak fejlődésük során, s egyetlen kivételesen nagyszabású kultúra sem lehet kivétel a romlás folyamatában. Ezzel kimondták a →*kulturális ciklusok* létét és lefektették a kultúra →*relativista* felfogásának alapjait. A kultúra (ill. kultúrák) történetének továbbá művelődéstörténeti és művészeti értelmezései is kapcsolódtak ehhez a (magas-)kultúrafogalomhoz, bővítve a kultúra képleteit a görög, az északi, a kínai és indiai, zsidó és

keresztény, muszlim és nyugat-afrikai vallási-irodalmi-művészeti hagyomány központi helyszíneivel, régészeti és mentális örökség-anyagával. Magának a „magaskultúra-felfogásnak” is számos változata van, de hétköznapi értelemben a társadalmi-hatalmi elitnek által befogadott, pártolt, népszerűsített alkotások, alkotók és intellektuális közéleti események határozták meg a besorolás vagy kizárás mértékét. Számos → „nemzeti” kultúrában nem, másokban csak időlegesen kapott szerepet példaképp az építészet vagy a tánc, az opera vagy a technológiai tudás; némelyikben a vallás alapszintű fontossága volt meghatározó mindig is (pl. keleti → *ortodoxia*, → *iszlám*, → *buddhizmus*, → *judaizmus*, → *sámánizmus*), máshol a hatalmi vagy gazdasági elit → *kultushelyeinek* és „templomainak” központositottsága (pl. Isztambul, Róma, Párizs, Kiev, Algir, München, Bécs, Velence, Firenze, Madrid, Rio de Janeiro, Cuzco, stb.). A „magaskultúra” fogalma a köznap szöhasználatban a társadalmi ranglétra magas fokán állók („elit”) „saját kultúrájával” került azonosításra, nem ritkán a → „népi kultúra” (vagy → „populáris kultúra”) ellenoldalán, esetleg belőle kiemelkedett, s önmagát vele szembenállóként definiáló minőségében.

Ir.: Bausinger, Hermann 1990 *Folk Culture in a World of Technology*. Indiana University Press, Bloomington; Bausinger, Hermann – Köstlin, Konrad (eds.) 1980 *Heimat und Identität: Probleme regionaler Kultur*. Neumünster; Bausinger, Hermann 1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris-Századvég, Budapest; Durkheim, Émile 2003 *A vallási élet elemi formái*. L'Harmattan, Budapest; Frazer, James George 1993 *Az Aranyág*. Századvég, Budapest; Grillo, Ralph David – Stirrat, R. L. ed. 1997 *Discourses of Development: Anthropological Perspectives*. Berg, Oxford – New York; Harmening, Dieter – Wimmer, Erich (Hrsg.) 1986 *Volkskultur und Heimat*. Königshausen und Neumann, Würzburg; Jeggle, Utz et al (eds.) 1986 *Volkskultur in der Moderne*. Rohwohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbek bei Hamburg; Kraus, Wolfgang 1993 *Kultúra és hatalom. A vágyak átváltozása*. Európa, Mérleg könyvek, Budapest; McGee, Jon R. – Warms, Richard L. 1996 *Anthropological Theory: An Introductory History*. Mayfield Publishing, Mountain View, CA; Polanyi, Karl 1944 *The Great Transformation*. Beacon Press, Boston (m. *A nagy átalakulás*. Napvilág, Budapest, 2004); Ribeiro, Darcy 1977 *Fronteras indígenas de la civilización*. Siglo Veintiuno, México, D.F. (1979 *Frontières indigènes de la civilisation*. Union Générale d'Éditions, Inédit, s. 10/18, Paris); Sahlins, Marshall 2000 *Culture in practice: selected essays*. Zone Books, New York; Said, Edward W. 1978 *Orientalism*. Random House, New York (m. *Orientalizmus*. Európa, Budapest, 2000); Santini, Alceste 1988 *Ezeréves az orosz egyház. Beszélgetés Pimennel, Minden Oroszok Pátriárkájával*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest; Scharfe, Martin 1979 Towards a cultural theory: notes on contemporary Volkskunde (folklore) in German-speaking countries. *Social History* 4/2:333-343; Spengler, Oswald [1918-22] 1995 *A Nyugat alkonya: a világtörténelem morfológiájának körvonalai. I-II*. Európa, Budapest; Wessely Anna szerk. *A kultúra szociológiája*. Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1998.

A. Gergely András

area (latin „tér”, „terület”): gyakran több országra, országrészre kiterjedő, általában a → *régió*-nál nagyobb méretű, adott földrajzi terület, melyet valamilyen szempontból egységes jellemzőkkel rendelkezőnek foghatunk fel, s melyet a nyelvészet, a néprajz, az antropológia, a politológia és több más társadalom- vagy kultúratudomány előszeretettel kutat (→ *area studies*, → *areális nyelvészet*, → *kulturális area*). Szerepét a társadalomtudományi érdeklődéssel társuló tér- vagy térségkutatások révén nyeri el és önállósul a nyolcvanas évek nyugati tudományosságában. Egyik legjelentősebb a Yale Egyetem központja.

Ir.: Steward, Julian Haynes 1950 *Area Research, Theory and Practice*. New York, Social Science Research Council; Kroeber, Alfred Louis 1939 *Cultural and Natural Areas of Native North America*. Berkeley, University of California Press; Smith, Harvey H. et al. 1970 *Area handbook for the United Arab Republic (Egypt)*. Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, 7858; Mason, J. Alden 1946 *Notes on the Indians of the Great Slave lake area*. New Haven, Dept. of anthropology – Yale University – Oxford University Press; Honigsmann, John J. – Honigsmann, Irma 1970 *Arctic townsmen: ethnic backgrounds and modernization*. Canadian Research Centre for Anthropology, Saint Paul University, Ottawa; Fitzsimmons, Thomas et al ed. 1957 RSFSR. *Russian Federated Socialist Republic*. Country Survey Series Vol I. Human Relations Area Files, Yale Station, New Haven; Vörös Miklós – Nagy Zsolt 1995 *Kultúra és politika a mindennapi életben. Bevezetés a kritikai kultúrakutatásba*. Replika, 17-18. On-line: <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/1718/voros.htm>; http://www.atlantikutato.hu/arp_hu_kiadv_ang.html; <http://www.yale.edu/macmillan/flash.htm>

area studies (angol „areális kutatások”, *térsgéstanulmányok*): valamely földrajzi terület komplex vizsgálata, tanulmányozása, feltárása. Ezek az „areák” általában azért tartanak számont különös érdeklődésre a kutatók részéről, mert valóban kultúrtörténetileg összetartozó, ugyanakkor igen sokszínű területekről van szó (például a Földközi-tenger kapcsként szolgál a körülötte élő sokféle népek, országok számára, melyek több szempontból releváns módon összehasonlítható jelenségekkel szolgálnak, mint azt F.Braudel híres Mediterránium-könyve sokrétűen illusztrálja). Egyes areákat gyakorlati okokból már régóta egységbe foglalt a köztudat is (ilyen területre irányulnak például az Afrika-, vagy a Dél-Amerika-kutatások), de számos area „felfedezését”, jelentőségének tudatosítását köszönhetjük a kultúratudományoknak (például →Malinowski munkái az észak-nyugat melanéziai szigetvilágban mint komplex térségben). Lásd még: <http://www.wcsu.edu/socialsci/area.html>; <http://www.yale.edu/macmillan/flash.htm>

Ir.: Braudel, Fernand 1996 *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában III.* Akadémiai – Osiris Kiadó, Budapest (eredeti kiadása: 1949 *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Vol. I–III.); Murdock, George 1951 *South American Culture. Areas*, *Southwestern Journal of Anthropology* 7: 415-436; Steward, Julian Haynes 1950 *Area Research, Theory and Practice*, *Social Science Research Council Bulletin* 63: 1-164; Fitzsimmons, Thomas et al ed. 1957 *RSFSR. Russian Federated Socialist Republic*. Country Survey Series Vol I. Human Relations Area Files, Yale Station, New Haven.

Jacsev Nikolaj

areális nyelvészet: a nyelvészet egyik viszonylag fiatal ága, mely bizonyos nyelvi jellemzők megléte vagy hiánya alapján rokon vonásokat keres és tár fel egymással szomszédos területeken beszélt nyelvekben, függetlenül attól, hogy azok nyelv-eredet szempontjából rokonok-e egymással. Az ilyen kutatások legelső feladata a vizsgált nyelvek közötti egyezések kimutatása egybevetés révén, interlingvális módszerrel. Az ~i kutatások végső soron nyelvi areákra (*Sprachbundok*ra) irányulnak. Az ilyen jellegű vizsgálódások csak térben és időben szorosan körbehatárolt jelenségekre vonatkozhatnak, nem lehetnek olyan egyetemes érvényűek, mint az *univerzálé*- és tipológiai kutatások.

Az egymás mellett huzamosabb ideig élő, és egymással szoros kapcsolatba került népek nyelvei sok tekintetben hasonlunk egymáshoz, ami nem kifejezetten szavak átvételét jelenti, hanem sokkal inkább az érintett nyelvek mélyebb szerkezetét, morfoszintaktikai jellegét érinti. A jelenség alapja lehet erős kulturális kölcsönhatás vagy befolyás, mint amilyen például a német nyelv hatása Közép-Európában, de lehet szubsztrátum-jelenség is, mint ahogy azt például a balkáni nyelvek esetében feltételezik.

Legelőször a balkáni nyelvcsövetséget kezdték felfedezni. A kutatóknak már a 19. század elején szemükbe ötlött az, hogy a bolgár, román és albán nyelvterületen ugyanaz a „nyelvi forma” uralkodik – igaz, más-más „nyelvi anyagból”. A későbbi kutatások megerősítették e nyelvek összetartozását, sőt ma már a görögöt és a macedónt is e nyelvcsövetséghez soroljuk.

A balkáni nyelvi area legismertebb egyezései: az infinitívus eltűnése, az esetrendszer elcsökevényesedése és helyette a névszói viszonyok analitikus jelölése, a jövő időnek az *akar* jelentésű segédigével való kifejezése, úgynevezett hátravetett névelő alkalmazása, genitívus-dativus alaki egybeesése, változó szóhansúly, bizonyos ritkábban előforduló veláris magánhangzók megléte, stb. E jelenségek közül természetesen nem mind játszik egyformán fontos szerepet az egyes nyelveknél (vagy ezek nyelvjárásainál), mégis összességében egymással areális kapcsolatban lévő nyelvekről beszélünk. Az egyes nyelvi jegyek előfordulási

területeit *izoglosszáknak* nevezzük, amelyeket a térképen ún. izoglossza-vonalakkal határolunk körbe.

Egyéb, jól ismert nyelvi areák a *dunai nyelvsvöetség* (német, magyar, cseh, szlovák, részben a szerb, horvát és román), *kárpáti nyelvsvöetség* (német, magyar, szlovák, lengyel, ruszin, ukrán, román), a *volga-káma vidéki nyelvsvöetség* (csuvas, tatár, baskir, mari, udmurt, részben mordvin és komi), vagy a *balti-skandináv nyelvi area*. Meg kell említenünk még az eurázsiai fonológiai nyelvsvöetséget és a szibériai nyelvek areális kapcsolatait, de említetlen marad még számos nagy nyelvi area Ázsiában, Afrikában, Amerikában vagy Ausztráliában (→*area*, →*area studies*, →*kulturális area*).

Ir.: Balázs János szerk. 1983 *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest; Balázs János 1983 *Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest; Balázs János szerk. 1989 *Nyelvünk a Duna-tájon*. Tankönyvkiadó, Budapest; Braden-Ebinger, Nelu 1991 *Sprachkontakte und Zweisprachigkeit in Fennoskandinavien*. Akadémiai, Budapest; Décsy Gyula 1973 *Die linguistische Struktur Europas*. Harrossowitz, Wiesbaden; Winter, Werner 1973 *Areal linguistics: some general considerations*. *Current Trends in Linguistics*. Vol. 11:135. Bloomington; Nichols, Johanna 1992 *Linguistic Diversity in Space and Time*. Chicago University Press; Horváth István – Tódor Erika Mária szerk. 2009 *Nemzetállamok, globalizációs és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kritérion, Kolozsvár; Sapir, Edward 1997 *A nyelvészet mint tudomány*. In Bohannon – Glazer szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest.

Jacsev Nikolaj

asantik: afrikai népcsoport, mely mintegy háromszáz kilométeres szakaszon Elefántcsontpart, Togo és Ghána területén él, a niger-kongói nyelvek egyikét, a kva nyelvcsaládhoz tartozó akan nyelvet beszéli. Az asanti állam 1701 óta létezik, amikor az akan hatalom által elfoglalt területen alakult ki, alapvető megélhetési módnak a tópusi erdő-övezet kínálta térségben intenzív mezőgazdaságba kezdtek. Földművesek és a földek nagy részét a matrilineáris rokonszövetek közösen birtokolják. A 17. század végén független politikai egységgé váltak, a 18–19. sz.-ban uralkodó státuszba kerültek az egykori Aranyparton. Az asanti állam egysége tulajdonképpen matrilineáris ágazatok összefogásából állt, amelyek ugyanakkor megőrizték önállóságukat, saját vezetőiket megtartva. Mint a ghánai akan csoportok legnagyobbika, elkülönült államformában él a brit gyarmatosítás vége, 1957 óta is, fővárosa Kumasi. Szociálintropológiai szempontból a családot meghatározó anyai klán kiemelt fontosságú, de a leszármazáson túli jelentőség tekintetében úgy vélik: a gyermek az apa lelkének, szellemének (*ntoro*) hordozója, viszont testét az anya húsa és vére (*mogya*) alkotja, így ez utóbbi a meghatározó ágazat. A családon belüli vezető szerep rendszerint az idősebbik testvéré („Atyának” vagy „A ház atyjának” nevezik), akinek funkcióját az öregek hagyják jóvá. A népcsoport a kiterjesztett családi rendszerben él, kunyhóik udvarszerű formát zárnak körül. A szokásrend alapján a fiúgyermeket az apja neveli nyolc-kilenc éves koráig, akitől megtanulja a szükséges alapjártasságokat, majd gondoskodik a gyermek iskoláztatásáról is. Megtanítják a dobok nyelvére is, valamint az ünnepi események szokásrendjére is, melyekben kiemelt szerepe van a rituális doboknak. A lányok anyjuk oktatja háztartásvitelre és főzési ismeretekre, továbbá a vízfordás feladatára, mely a közösségi élethez szükséges. Az asanti család poligám házasságra épül, így a családi kör szélesítésében van komoly szerepe. A nő korántsem egyenrangú házasság, számosan töltik éveiket házvezetéssel, főzéssel, még mielőtt férjhez mennének, s ezt is csupán szüleik jóváhagyásával tehetik. Ezekből a válás rendkívüli módon ritka az asanti kultúrában. A társadalomszervezet és a kormányzás hierarchikus, az Asanti Konföderációs Tanács élén a király áll, udvartartása a legfőbb főnökökből áll, akik rendszerint a tartományi (megyei) vezetők, csoportjuk alkotja a Tartományi Öregek Tanácsát, alárendeltségükbe tartozó alfőnökökkel. Az alfőnökök jobbára a falufőnökök, akiknek saját ügyintézői körében találjuk a házfőnököket. Az asanti vallás rendszere meglehetősen vegyes,

egyszerre tartalmazza a szellemi és a természetfölötti hatalmakkal kapcsolatos képzeteket (köztük növények, állatok, boszorkányok és tündérek, valamint erdei szörnyek sokaságát). A vallásos hitvilág őrzi az ősök, különböző istenek, és Nyame, a legfőbb lény jelenlétének formáit. Rituális szokások veszik körül a születést, felnőtté válást, házasodást és halált. Szakrális tárgyuk az Aranyszék, mely az asantik legrégebbi őseitől származik, ezért különös védelemben részesítik, ráülni tilos, érinteni is büntetendő, hiszen olyan eredendő kapcsolatot szimbolizál, amely az asanti nép kialakulásához fűződő kapcsolatot reprezentálja. Számos művészeti tevékenység jellemzi e népet, többek között kiváló gyapot- és selyem-feldolgozók, viseletük jelzésértékű szimbolikával kialakított (neveket és hovatartozást jelző díszeket használnak), fazekastermékeik is a nők családon belül megtanult jelképanyagával díszítettek vagy színeztettek, fa- és fémeszközöket is maguk készítenek. Híres faszobraik, az *akuabák* világszerte ismert termékenységvarázsló művészeti alkotások, csakúgy, mint a férfiak által szőtt leplek, átalvetők. Uralkodók híres arany zsámolya oltárszerű tárgyként kap helyet minden háztartásban. Ez szimbóluma volt egyfelől a jogi szuverenitásnak, másfelől az asantik természetfeletti erőkhöz fűződő kapcsolatát is megtestesítette.

Ir.: Nanda, Serena – Warm, Richard L. 2002 *Cultural Anthropology*. Wadsworth, Belmont, USA, 279-281; Henige, David – McCaskie, T.C. eds. 1990 *West African economic and social history*. African Studies Program, University of Wisconsin, Madison; McCaskie, T.C. 2000 *Asante identities: history and modernity in an African village, 1850-1950*. Edinburgh University Press; Bloomington; McCaskie, T. C. 1995 *State and Society in Pre-Colonial Asante*. Cambridge University Press; Wilks, Ivor 1993 *Forests of Gold: Essays on the Akan and the Kingdom of Asante*. Ohio University Press; Fortes, Meyer – Evans-Pritchard, Edward Evan eds. 1940 *African political systems*. Oxford University Press, London; Fortes, Meyer 1950 *Ashanti Kinship*. In Radcliffe-Brown, Alfred Reginald *African systems of Kinship and Marriage*. Oxford University Press, London; Rattray, Robert Sutherland 1923 *Ashanti Law and Constitution*. Clarendon Press, Oxford, 1923; Rattray, Robert Sutherland *The Tribes of Ashanti Hinterland*. Clarendon Press, Oxford; Bleeker, Sonia 1966 *The Ashanti of Ghana*. William Morrow and Company, New York; Lystad, Robert A. 1968 *The Ashanti: A Proud People*. Greenwood Press Publishers, New York; Rattray, Robert Sutherland 1969 *Religion and Art in Ashanti*. Clarendon Press, Oxford; Laude, Jean 1972 *Fekete-Afrika művészete*. Corvina, Budapest; Bodrogi Tibor 1981 *Törzsi művészet*. Corvina, Budapest; Murdock, George Peter 1959 *Africa: its Peoples and their Culture History*. McGraw-Hill, New York; Polcz Alaine 1998 *Ideje a meghalásnak*. Pont Kiadó, Budapest.

Elektronikus forrás: http://www.mnsu.edu/emuseum/cultural/oldworld/africa/ashanti_culture.html;
<http://www.ashanti.cam.au>; <http://www.encyclopedia.com/articles/00799.html>

Tomory Ibolya – A. Gergely András

askenázi (héberül *germánt* jelent): bibliai eredetű név, a *Tóra* genézise szerint Gomer fia volt Askenáz, Rifát és Togirma, a hagyomány Askenáz leszármazottainak tartja azt az indogermánnak tartott néphullámot, amely i.e. 3. évezredben meghódította Elő-Ázsiát. Az askenázi kifejezést a középkorban kezdték alkalmazni a Rajna mentén élő zsidókra, majd a későbbi zsidó migrációk után askenáznak számított a németországi és a keleti, a lengyel, orosz, lett, szláv, illetve az Angliában, Franciaországban, Hollandiában, Belgiumban, Ausztriában, Magyarországon, Csehországban, sőt Ausztráliában és Kelet-Ázsiában élő zsidóság is. A többnyire jiddist beszélő askenáziakat a →*ladinó* nyelvet beszélő →*szefárd* zsidóktól különböztetik meg, akik származásilag spanyol és spanyol eredetű levantei, olasz és dél-francia zsidók. Ma már nem annyira a származás, mint a vallási rítus és a nyelv választja el a szefárd és az askenázi zsidóságot, azonban a zsidóság 613. életviteli útmutatásait tartalmazó Sulcán Áruhot mindkét csoport elfogadja.

Ir.: Cohn-Sherbok, Lavinia – Cohn-Sherbok, Dan 1994 *A judaizmus rövid története*. Akkord Kiadó, Budapest; Hahn István 1996 *A zsidó nép története*. Makkabi, Budapest; Heiko Haumann 2002 *A keleti zsidóság története*. Osiris, Budapest; *Az askenázi kultúra ezer éve* 2003 Kalligram, Pozsony; Johnson, Paul 2002 *A zsidók története*. Európa Könyvkiadó, Budapest. További tájékozódás: <http://www.zsido.hu/vallas/>

Vincze Kata Zsófia

aszkéta, aszketizmus: „megszabadult” és „megvilágosodott” ember, akinek a testi élet korlátain, nehézségeitől független körülményein túl a szellemi szabadság elérése a fő célja. Leggyakoribb előfordulási területe India, de egyes aszketák vándorolnak is, terjesztve a hitet és reményt, hogy sokak által megjárta útra, a világi életről lemondó szerzetesek útjára lépve elérhető a cél, és az Abszolútum mindenki előtt nyitva áll. Az aszketai létmódot sokszor a világi örömeiről lemondó, az önálló életvezetést egy tanítómester (→*guru*) gondjaiba ajánló magatartással azonosítják. Még általánosabban, a →*jóga* technikái révén az önsanyargatásig eljutó egyént tekintik tanítványnak, akinek egyik első próbatétele éppen a tanítómester megtalálása és vele a kapcsolat kialakítása. Kettejük kapcsolatában a Mester útmutatása és a Tanítvány hajlandósága lesz a kapott feladatok elvégzését meghatározó irány. A tanítványok száma a Mester rangját növeli, de eredményességük nem elsősorban a Mestertől, hanem saját kitartásuktól, teljesítményüktől függ. Minthogy az élet legfőbb célja az anyagi kötöttségektől és a világi élettől való megszabadulás és a helyes, isten(ek)nek tetsző életmód kialakítása (→*Manu törvényei* ezt mindennapi részletekig aprólékosan szabályozták), így az önmegtartóztató vagy önsanyargató életforma eleve része az erkölcsi magasztosulásnak. Transz-állapot, extázis, vagy Buddha és a jóga együttes megértési kísérlete jellemzi az ~ törekvését, melyben a testnek, a testről kialakult képnek és a test transzcendentális felfogásának kötelei meghatározóak.

Ir.: Eliade, Mircea 1994-96 *Vallási hiedelmek és eszmék története I-III*. Osiris, Budapest; Mookerje, Ajit – Khanna, Madhu 1977 *The Tantric Way*. London, New York. Bharati, Agehananda 1970 *The Tantric Tradition*. Doubleday, Garden City; Eliade, Mircea *From Primitives to Zen* (hálózati forrás: <http://alexm.here.ru/mirrors/www.enteract.com/jwalz/Eliade/>); Tarr Dániel *Az indiai aszketizmus* (ELTE 1998), (hálózati forrás: <http://www.freeweb.hu/tarrdaniel/documents/HinduTantra/AzIndiaiAszketizmus.doc>); valamint Tarr Dániel <http://tarrdaniel.fw.hu/documents/buddhizmus.htm>

Boglár Lajos – A. Gergely András

asszimiláció (simili, assimulo = lat. *hasonló, hasonulás*): beolvadás, beolvasztás folyamata, ill. olyan lélektani és éleviteli gyakorlat, amelyben egyén vagy társadalmi csoport saját identitásának, kulturális hovatartozásának vagy tanult kultúrájának elemeit önként vagy kényszerűen hagyja elhalványodni, s cserében elfogadja az asszimiláló kultúra normáit és formáit, melyet attól kezdve sajátjának is vall. Mindig időt igénylő folyamat, s mivel az asszimilált és az asszimiláló egyaránt változik a beolvadás szakaszában is, ezért sokszor jár önelvesztéssel, személyiségválsággal, kultúrafeladással, esetenként a személyiség számos jegyének részleges-időleges megsemmisülésével is. A hasonításra törekvés és a hasonítás mint elvárás vagy cél olyan értéktételezést hordoz, amelyben a saját és az idegen mássága óhatatlanul az utóbbi igazodáskényszerét követeli meg – holott minden ember jórészt másokkal és idegenekkel van körülvéve, akik pusztán ettől még nem kevesebbek. „Az amerikai szociológia és antropológia kutatásai egyértelműen bizonyították, hogy az asszimilációs folyamat kutatása elégtelen, amennyiben elsősorban érzelmileg, vagy előítéletesen megalapozott. Az elméletek többsége az asszimiláció történetének vizsgálatakor éppen arra mutat rá, hogy miként lett egy spontán, de negatív karakterű társadalmi folyamatból – Észak-Amerika benépesedéséhez kapcsolódó nativizmusból és spontán asszimilációból – értékkepző, értékteremtő affirmatív esemény. Israel Zangwill, →*Robert Ezra Park*, Milton Yinger, Milton Gordon kutatásai kiválóan fémjelzik az asszimiláció fogalmának effajta jelentésmódosulását az amerikai társadalomelméletben. Az asszimiláció interdiszciplináris kategória, vagyis önmagában is hiteles és elismert tudományterületek határterületeinek érintkezési pontja, aminek kutatását – úgy tűnik – bölcséleti értelemben megalapozhatja a fogalom fenomenológiai, hermeneutikai, strukturális és etikai kidolgozása.

/.../ Husserl az életvilágot a természetes beállítódás világaként, az 'én' és a környezet kapcsolatának összefüggésrendszerében vizsgálta. Az asszimilációt a szociokulturális életvilág állapotaiban bekövetkező változásként fogjuk fel, ahol az asszimilációnak kitett egyének és társadalmi csoportok státusza, valamint általános karaktere a hasonulás, a hasonlóná válás szabálya alapján változik meg. Értelmezése szerint a szemléleti mezőhöz tartozó valóság: adottság. A világ azonban nemcsak a tisztán rögzíthető tapasztalatok és érzetek világa, hanem „a meghatározatlan valóság homályosan tudott horizontja” is. Az asszimilációs helyzet valójában az 'én' ('mi') és a 'te' ('ti' vagy a 'másik') között rögzíthető interaktív, kommunikatív séma kereteit alkotó feltételeket jelöli. A 'te' az életvilágnak, mint fenomenológiai világfogalomnak szükségszerű velejáró adottsága. A 'te', amin keresztül a másik individualitása belátható dologként megnyilvánul. A 'te' így módon idegen. Az idegen meghatározásának egyik legsikeresebb kísérlete → *Georg Simmel* szociológus nevéhez fűződik, aki 1908-ban írt – *Excurs über den Fremden* – ma már klasszikusnak számító szövegében az idegen fogalmát metaforikus allúziókkal terhelt meghatározással jellemezte. Az idegen olyasvalaki, aki tegnap érkezett és tartósan nálunk marad...” (Biczó Gábor 2004:5-7). Rokon fogalomként kezelik az → *adaptációt*, mely inkább eszköze az összehangolódásnak, de semmiképp nem végeredménye az asszimilálódni, vagyis a többihez-többséghez hasonlóvá válni próbáló számára, illetőleg az *integrációt*, mely megjelenhet mint az adaptáció magasabb foka, teljesebb minősége, de inkább tükrözi a befogadó akaratát, mint az alkalmazkodni próbáló céljait. Számos antropológiai, szociológiai, kisebbségkutatási elemzése szerint a hasonlítani próbálás szándéka (bármennyire épp a környezet által kikényszerített) kénytelen találkozni az előítéletekkel, hátrányos megkülönböztetéssel, marginalizálással, nehézségek kialakításával, sőt a személyiség ellen irányuló leépítő hatások sokrétű tömegével is, ezért a beolvadás szándéka mindig sokkal erősebb kell legyen, mint a befogadó szándék, ellenkező esetben csupán köztes helyzetbe, el nem fogadott identitás-állapotba kerül, de elismerésre annál kevésbé lesz érdemesítve. Az ~-fogalomhoz hétköznapi jelentéstérben társított ellenérzés, óvatosság vagy gyanakvás tágabb értelemben sokszor agressziót sugall, vagy erőszakos illesztési-beolvasztási hatásokat, beleértve olyan átváltozást is, amely szükségképpen leépülést és romlást, idomuláskényszert hordoz vagy idegenség-átélést eredményez. Az antropológiai kutatások igen nagy tömege találkozik az asszimiláló törekvésekkel szinte minden népcsoport körében, különösen ahol etnikai vagy származási különbségtétel kap hangsúlyt a társadalmi egyensúlyok kialakulásában (pl. a kisebbségkutatásoknak szinte alig van ettől eltérő tapasztalati terepe). Szélesre nőtt az asszimilációs/disszimilációs szakirodalom a 20. század végén, nemcsak a világ szinte minden országára jellemző néptömeg-mozgások (→ *migrációk*, *bevándorlások*) okán, hanem amiatt is, mert a korszak uralkodó kulturális főárama, s leginkább az Egyesült Államok bevezetett „olvasztótégely-elmélet” alapján a saját kultúra megőrzésére irányuló tradíció-védelem is szembekerült az asszimilacionista globális politikával és egységesítő hatásaival.

Ir.: Katz, Jakov 1980 *From Prejudice to Destruction. Anti-Semitism, 1700-1933*. Harvard University Press, Cambridge (m. *Az előítélettől a tömeggyilkosságig*. Osiris, Budapest, 2001); Mirnics Károly 1996 *Kis-Jugoszlávia hozománya. Írások az asszimilációról és a kisebbségről*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest; Keszeg Vilmos 2001 A kisebbségi sors narratív megjelenítése. *Kisebbségkutatás*, (10) 1; Kovács Nóra – Szarka László szerk. 2004 *Tér és terep*. Akadémiai, Budapest; Steinberg, Stephen 1994 *Az etnikum mítosza*. Cserépfalvi Alapítvány, Budapest; Keményfi Róbert szerk. 2002 *Régiók és kultúrák találkozása*. Ethnica, Debrecen; Bíró Gáspár 1995 *Az identitásválasztás szabadsága*. Osiris-Századvég, Budapest; Borsányi László 2003 *Hontalanok a hazájukban. (Az első amerikaiak történelme Észak-Amerika történetében – XVII-XIX. század)*. Helikon Kiadó, Budapest; Connor, John W. 1977 *Acculturation and the Retention of an Ethnic Identity in Three Generations of Japanese Americans*. R & E Research Associates, San Francisco; Cornell, Stephen – Hartmann, Douglas 1998 *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World*. Pine Forge Press, Thousand Oaks; Gurr, Ted Robert 2000 *Peoples Versus States: Minorities at Risk in the New Century*. United States Institute of Peace Press, Washington, D.C.; Várady Tibor 1995 *Történelemközelben*. Forum, Újvidék; Young, Robert J. C. 1995 *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture, and Race*. Routledge, London; McGrane, Bernard 1989 *Beyond Anthropology: Society and the Other*. Columbia University Press, New York; Gyáni Gábor 2002 Az asszimiláció

fogalma a magyar társadalomtörténetben. In *Történetészdiskurzusok*. L'Harmattan, Budapest, 119-133; Biczó Gábor 2004 *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. MTA PTI, Etnoregionális Munkafüzetek, No. 96. Budapest; Tamás Pál 2002 Történeti minták a magyar diaszpóra-gondolkodásban. In *Magyarország és a magyar kisebbségek*. Magyar Tudományos Akadémia, Műhelytanulmányok (Kisebbségkutatás), Budapest, 47-53; Simon Zoltán: Responsibility for Each Other. Cross-Border Discourses on National Constellation (Transylvanian-Hungarian, Hungarian-Transylvanian). In Bodó Barna – Tonk Márton eds. *Nations and National Minorities in the European Union*. Scientia Publishing House, Cluj-Napoca, 2009 217-223; Csizmadia Sándor – Tarrósy István szerk. 2009 Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés. Publikon, Pécs; Gulyás László – Szávai Ferenc – Keczer Gabriella szerk. *A II. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia tanulmányai*. Virtuális Intézet Közép-Európa kutatására (VIKEK) évkönyv 2009. Szeged–Kaposvár; Dranik Réka 2008 *Sztereotípiák és előítéletek*. BBTE – Presa Universitara Clujeana, Kolozsvári Egyetemi Kiadó. Cluj-Napoca; Biczó Gábor 2009 *Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram, Pozsony-Budapest; Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter szerk. 2010 *Kép-Keret. Az identitás konstrukciói*. Nyitott Könyvműhely – ELTE BTK Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport, Budapest; Mester Tibor 2002 *Sémaelmélet az antropológiában*. PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Disszertációk 2., Pécs; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

A. Gergely András

avunkulátus (latin: *avunculus*, német nyelvterületen: Oheim) kötelességek és jogok együttese, amelyek révén egy férfi magára vállalja, hogy leánytestvére gyermekeinek gondját viseli, amennyiben környezete elismeri erre való alkalmasságát. Ezzel a társadalomszervezet biztosítja a nagybácsi jogosultságát az atyai feladatok ellátására, ugyanakkor a gyermekek nevelésének gondját is intézményesíti. Rendszerint az utódlás fontossága (mind a *→matrilinéáris*, mind a *patrilinéáris* ágon) kifejeződik abban, hogy cím, rang és tisztség férfiról férfira száll (a matrilinéáris utódlás esetén anyai ágon, de ritka az anyáról leányára hagyományozás, viszont ez sem lehetetlen, ha az öröklő nem a fiú, hanem az anyai nővér fia).

Boglár Lajos – A. Gergely András

avunkulokális: a házasodás utáni lakóhelyválasztás szokásai közül az a forma, amely esetében az új házaspár a férj anyai nagybácsijához költözik és a továbbiakban vele él együtt. Ez a megoldás a rokonsági csoportok alrendszerének egyike, amelyben a rezidenciális lakóhelyválasztás szabályai (mintegy hét-nyolc típus) közül azt választja, amelyben nem az anya és nem az apa családjához költözés a főszabály, ugyanakkor nem is marad magára, nem függetlenedik teljességgel a fiatal pár. Mint a többi rendszert, ezt is nagymértékben meghatározza a tulajdon esetében fennálló öröklés lehetősége, továbbá a feleség vagy a férj (női vagy férfi) rokonaival való együttműködés adottsága, mely a megélhetést a továbbiakban megkönnyíti. Tapasztalható jelenség, hogy a modernizáció folyamatában mind a lokális kötődés, mind a rokonsági rend tradicionális szabályai gyengülni látszanak, a fiatal házasságokat jóval inkább a mobilitás, a munkahely-keresés lehetősége készíti lakóhelyváltoztatásra, mintsem a családi kötelékek szoros őrzése.

Ir.: S. Molnár Edit 1999 *Családi értékek – magatartások – demográfiai tendenciák*. *Századvég*, új folyam 14:31-48; Segalen, Martine 1980 *Mari et femme dans la société paysanne*. Flammarion, Paris; Medick, Hans 1994 *A protoindusztriális családi gazdaság*. In Kövér György szerk. *Magyarország társadalomtörténete*. II., Új Mandátum, Budapest; Laslett, Peter 1983 *Family and household as work group and kin group: areas of traditional Europe compared*. In Wall, Richard – Robin, Jean – Laslett, Peter szerk. *Family forms in historic Europe*. Cambridge University Press; Goody, Jack 1983 *The Development of the Family and Marriage in Europe*. Cambridge University Press; Faragó Tamás 1983 *Háztartás, család, rokonság*. Jegyzetek a legújabb család- és rokonságkutatási eredmények kapcsán. *Ethnographia*, 216-255.

Bachman, John (1790–1874): a korai amerikai antropológia fontos személyisége volt. A dél-karolinai Charleston főiskolájának természettörténet-professzoraként tevékenykedett, ugyanakkor kora egyik legkiválóbb természettörténésze volt. Közreműködött Audubon (1805–1851) nagy természettörténeti művének megírásához végzett kutatásokban (*Az észak-amerikai elevenesvilág négy lábúak*. J.J. Audubon-nal közösen, 1845–1848. 3 kötetben, New York, 1846–1854). Bachman korának legnagyobb formátumú antropológiai vitája, az emberi faj egységének kérdése megosztotta a kor tudóstársadalmát. Morton, Nott és Gliddon az időszak legnagyszerűbb fizikai antropológusai a „többszörös faj” elméletének hívei voltak. Bachman, aki egy rabszolgatartó államban élt, mindazonáltal úgy érezte, hogy a téma morális gyökerei elkerülhetetlen kihívást jelentenek. Az emberi faj egységéről írt rövid munkája egy a charlestoni irodalmi klubban tartott előadásából nőtt ki (*A nemi és faji jellemvonások, mint az emberi faj egysége elméletének alapvetése*. 1854). További fontosabb írásai: *Két levél a vegyesfajúságról* (1850), *Luther és a reformáció védelmében* (1853), *Megjegyzés Nodd és Gliddon az emberi faj típusairól vallott nézeteihez* (1854). Tudományos munkássága mellett 1815-től haláláig a charlestoni evangélikus templom lelkipásztoraként dolgozott.

F.m.: *The quadrupeds of North America*. New-York, V. G. Audubon, 1854-55; *The doctrine of the unity of the human race examined on the principles of science*. Charleston, S.C., C. Canning, 1850; *An inquiry into the nature and benefits of an agricultural survey of the state of South Carolina*. Charleston, Miller & Browne, 1843; *A notice of the "Types of mankind", with an examination of the charges contained in the biography of Dr. Morton*. Charleston, [S.C.] James, Williams and Gitsinger, Steam-Power Press, 1854; *Additional observations on hybridity in animals*. Charleston [S.C.] Steam-Power Press of Walker & James, 1850; *Letter to the Rev. John Bachman, D.D., on the question of hybridity in animals*. Charleston, Steam-Power Press of Walker & James, 1850; *Tributes and memories*. Boston, The Sanctuary publishing co., 1914.

Biczó Gábor

balafon: afrikai ütőhangszer, más néven keretes xilofon. Nyugat-Afrika elterjedt hangszertípusa, leggyakrabban Gambia, Mali, Szenegál, Kongó, Bissau-Guinea területén használják. Fából készül, négy ívelt keretre feszített vékonyabb falapokból áll (változó számuk 7-20 lapig terjed), melyeket egymás mellé helyezve különböző hangmagasságokat (hangzósorokat) alakítanak ki. A felfüggesztett 25-30 vagy olykor 60-70 cm hosszú bambusz vagy más fából készült lapokat alsó közepük és széleik hosszúsága alapján hangolják, két ütővel szólaltatják meg, a hangképzést a lemezlapok alá helyezett üres tökhéjak segítik, melyek fölerősítik a rezgéshangot. Egyszerűbb változataik hasonlítanak a gyermekek zeneiskolai xilofonjához, a bonyolultabbak méterszer-félméteres komoly eszközzé válnak. Alkalmazzák kísérőhangszerként, de szólístáik is vannak, akik a dobzenekarok mellett lépnek fel. Első változatairól már a 14–17. századból is létezik leírás vagy ábra.

Ir.: Brauer-Benke József 2007 *Afrikai hangszerek*. L'Harmattan, Budapest.

A. Gergely András

Balandier, Georges (Leon) (1902. dec. 21, Aillevillers, Franciaország –): francia szociológus, politikai antropológus. A párizsi Sorbonne-on szerezte meg doktori diplomáját (1954), közben a Tengerentúli Tudományos és Technológiai Kutatások Hivatalának kutatásvezetője volt (1946–52, Szenegál, Guinea, Kongó, utóbb Zaire kutatási helyszínekkel), a Politikatudományi Kutatóintézet munkatársa és professzora 1952–62, majd a Sorbonne szociológiai professzora 1962-től; a Nemzeti Tudományos Kutatások Központja

(CNRS) kutatója, 1952–54, továbbá a Francia Nyelvű Szociológusok Nemzetközi Egyesületének tiszteletbeli elnöke; a Belga Királyi Tudományos Akadémia és az Athéni Akadémia, illetve az Amerikai Filozófiai Társaság tagja. Kutatói munkásságára a francia típusú terepmunka-végzés, az állomásozó jelenlét jellemző, oktatói és szakírói tevékenysége főként a Fekete-Afrikában indított kutatásokra koncentrált. Szakmai nyelvezetében az 1940–50-es évek jellemző „harmadik világbeli szociológia” uralkodik, habár frankofón nyelvterületen alighanem az első, aki →*politikai antropológiai* kérdésköröket feszeget. Első írásaiban a demográfiai, szociológiai (és az afrikai fejlődés- vagy fejlesztéskutatásban nélkülözhetetlen) gazdasági kérdésfelvetések túlsúlyosak, majd a fejlődési utak és társadalmi dinamizmus-változások kutatójaként a politikai szervezetrendszer alkalmasságát, rugalmasságát és lokális válaszait tárja föl. Mint a Cahiers Internationaux de Sociologie főszerkesztője és a pluralizálódási folyamat megfigyelője azt a gyarmatosítás utáni korszakot írja le, amelyben az átalakulás állandósult, az „afrikai civilizációk” pedig a folytonos felfordulások áldozataivá válnak. Mások teóriái közül a szimbolikus antropológia (Gurvitch, Turner, Geertz) nézőpontját látszik átvenni annyiban, hogy a politikai logikák nyílt színpadra kerülését, a hatalom közszereplővé és látványossággá válását konstatálja. Pályatársai a francia politikai antropológia (főként afrikanista) megteremtőjét és első rendszerezőjét látják benne, olyan kutatót, aki a „kolonizáció szociológiáját a dekolonizáció szociológiájává kívánta tenni, szemben a szakmai és a politikai dogmatizmusokkal, a „jelen etnográfiaját” a tradíciók és a modernizáció határán elhelyezve, a politikai játszmákat (amilyen a regionalizmus, a posztmodern teória-építés) mindig világossá téve az antropológus szubjektív szerepét és kifejeződő vállalásait is. A modernitás korát Balandier a belévetített tartalmak által meghatározottnak tartja, s mint ilyet a mozgalmak/mozgások és bizonytalanságok/kiszolgáltatottságok által határoltnak. Az antropológiai gondolkodás új tétjeit és kihívásait mérlegelő 1988-as Cerisy-i konferenciát kortársai és diákjai Balandier életművének és inspiráló hatásának értékelésére szentelték, az ebből született tisztelegő kötet háromszáz oldalon át illusztrálja hatását és morális-tudományos példájának értékét (lásd Gosselin 1993).

M.: *Tous Comptes Faits* (1948); *Les villages gabonais: aspects démographiques, économiques, sociologiques, projets de modernisation* (társszerző Jean-Claude Pauvert-rel, 1952); *Les écheurs Lebou du Senegal: Particularisme et évolution* (szerzőtárs Paul Mercier-vel, 1952); *Sociologie actuelle de l'Afrique Noire: dynamique des changements sociaux en Afrique centrale* (1955, 1963, 1971); *The Sociology of Black Africa: Social Dynamics in Central Africa* (1970); *Sociologie des Brazzavilles Noires* (1955); *L'anthropologie appliquée aux problèmes des pays sous-développés* (1955); *Le „tiers-monde”: sous-développement et développement* (1956, 1961); *Afrique ambiguë* (Plon, Paris, 1957); *Ambiguous Africa: Cultures in Collision* (Chatto & Windus, London, 1966; Pantheon Books, New York, 1966); *Les pays „sous-développés”: aspects et perspectives* (1959); *Economic Development and Its Social Implications: Technological Change and Industrialization* (társszerző, 1962); *Les pays en voie de développement: analyse sociologique et politique* (1964); *La vie quotidienne au royaume de Kongo du XVI au XVIII siècle* (1965); *Daily Life in the Kingdom of the Kongo from the Sixteenth to the Eighteenth Century* (1968); *Anthropologie politique* (P.U.F., Paris, 1967, 1978); *Political Anthropology* (1970); *Dictionnaire des civilisations africaines* (társszerző Jacques Maquet-val, 1968); *Perspectives de la sociologie contemporaine: Hommage a Georges Gurvitch* (szerzőtárs, P.U.F., Paris, 1968); *Social, Economic and Technological Change: A Theoretical Approach* (szerzőtárs, 1968); *El concepto de „situación” colonial* (1970); *Sociology des mutations* (szerk., Anthropos, Paris, 1970); *Sens et puissance: les dynamiques sociales* (1971, 1981); *Gurvitch* (1972); *Anthropo-logiques* (P.U.F., Paris, 1974); *Histoire d'Auties* (1977); *Autres et l'ailleurs: hommage a Roger Bastide* (szerk., Berger Levrault, Paris, 1976); *La Ruse* (szerzőtárs, Union générale d'éditions Paris, 1977); *Violence et transgression* (szerzőtárs, Éditions Anthropos, Paris, 1979); *Le pouvoir du scènes* (1980); *Autour de Georges Balandier* (1980); *Sociologie pluraliste et pluralisme sociologique* (szerzőtárs, EDES, Neuchâtel, 1986); *Conjugaisons* (Fayard, Paris, 1987); *Sociétés: de l'animal à l'homme* (társszerző, L'Harmattan, Paris, 1990); *Dictionnaire critique de la communication* (társszerk. Lucien Sfez-zel, P.U.F., Paris, 1993); *Demain l'Afrique: le cauchemar ou l'espoir?* (szerzőtárs, Editions Complexe, Bruxelles, 1998); *Civilisations et puissance*. (Éditions de l'Aube, La Tour d'Aigues, 2004).

Ir.: Adler, Alfred et al. 1986 *Afrique Plurielle, Afrique Actuelle: Hommage a Georges Balandier* (Karthala, Paris, 1986); Gosselin, Gabriel (ed.) 1993 *Les nouveaux enjeux de l'anthropologie. Autour de Georges Balandier*. L'Harmattan, Logiques Sociales, Paris; Maffesoli, Michel – Rivière, Claude (ed.) 1985 *Une*

anthropologie des turbulences: Hommage à Georges Balandier. Berg International, Paris. Elektronikus forrás: <http://catalog.loc.gov/cgi-bin/Pwebrecon.cgi?Search%5FArg=Balandier&Search%5FCode=NAME%5F&CNT=25&PID=21047&BROWSE=4&HC=60&SID=1>

A. Gergely András

bantuk: Fekete-Afrika szudáni szavannai övezetétől délre eső területeken, mintegy 600-800 dialektust magába foglaló bantu nyelvcsaládhoz tartozó nyelveknek és „tulajdonosaiknak” összefoglaló neve. A szó a „tu” (ember) tö többes számából, a „bantu” (emberek) több nyelven hasonló alakot öltő terminusból származik, azonban egyetlen bantu nyelven beszélő nép sem nevezi így magát. Ebben nyelvészek és afrikanisták egyetértenek: nem bantu népek, hanem bantu nyelvű népek értendő alatta. A bantu alapnyelv rekonstruálása ugyan maig folyamatban van, de nincs egyetlen egyezményes felosztási rendszer, hanem különböző szempontú (fonetikai, morfológiai, földrajzi, kultúrtörténeti) verziók léteznek, hasonlóan az eredet helyére vonatkozó elméletekhez. Guthrie elmélete szerint az őshaza leginkább a mai Kamerun vidékére tehető, illetve szóba jöhet azonos időben az ún. tóközi területek, valamint a Kongói-medence keleti térsége. Ez közel esik Johnston véleményéhez, aki szintén közép-kelet-afrikai eredetről beszél. A dél-afrikai C. M. Doke egyszerre több szempont figyelembevételével hét földrajzi zónára osztotta rendszerét, ezeket tovább bontva az egyes nyelveket beszélő népeket is említi, akikről viszont →G. P. Murdocknál érdemes tájékozódni. Ir.: Guthrie, Malcolm 1970–72 *Comparative Bantu, I-IV*. Gregg, Farnborough, London; Murdock, Murdock, George Peter 1959 *Africa: its Peoples and their Culture History*. McGraw-Hill, New York; Schneider, H. R. 1964 Confusion in African Linguistic Classification. *Current Anthropology*, 2; Murphy, John D. – Goff, Harry 1969 *A bibliography of African languages and linguistics* Catholic University of America Press, Washington; Doke, Clement Martyn 1935 *Bantu linguistic terminology*. Longmans, Green, London-New York.

Tomory Ibolya

azandék: Szudán, a Közép-Afrikai Köztársaság és Zaire határai által közrefogott terület lakosai, mai fogalomként a bennszülött és hódító szudáni népek összessége, akiknek különböző származása, nyelve és kultúrája két évszázad leforgása alatt egy többé-kevésbé közös társadalmi mintává homogenizálódott. Ez a folyamat az ambomu hódítók katonai és politikai uralma alatt zajlott le, az uralkodó sib (egyenesági leszármazottainak csoportja), az avungarák vezetése alatt. Nevüket sok változatban írják: asande, assandeh, asandeh, badjane, bazende, basingi, sande és sandeh; a köznyelvi használatban az „azandét” egyszerűen jelzőként, vagy akkor alkalmazzák, ha egy egyénre utalnak. Néha egy ágazat nevét használják az egész csoport jelölésére, mint abandiya, adio, avungara, makaraka és niam-niam (gnam-gnam-nak, dem-demnek, jem-jemnek, és lem-lemnek is hívják őket). Az ~ nyelve a niger-kongói nyelvcsalád keleti ágához tartozik, és az egész régióban beszélik első vagy második nyelvként. Több különböző, de kölcsönösen érthető dialektusra oszlik tovább. Az azande lakosság számára vonatkozó becslések meglehetősen eltérnek, minthogy nehéz pontosan megmondani, az egyes becsléseknél milyen határokat tartottak szem előtt, vagy számításba vették-e a rokon etnikai csoportokat is. Az ilyen becslések az 1870-es két milliótól (Schweinfurth 1874) az 1920-as három-négy milliós létszámbecslésig terjednek (Van den Plas 1921), de lehet, ezek csupán közelítések vagy túlbecslések. Egy újabb, 1949-es becslés 725.000-730.000 lakos számát adja meg, akikből 500.000 Zairében, 200.000 Szudánban, és 25-30.000 a Közép-afrikai Köztársaságban él (Baxter és Butt 1953:13). Az ~ által lakott területeken a születési arány mindenütt stabilan csökken. Az európaiak és az arabok először a Nílus mentén vették föl a kapcsolatot az ~-kal, akik aktív kereskedők voltak a térségben az

európai hódítás előtt. Az első szisztematikus kísérletet, hogy kapcsolatba lépjenek velük, 1841-ben a Mehmet Ali Szudán Expedíció tagjai tették meg. Hamarosan követték őket a rabszolga és elefántcsont-kereskedők, felfedező-kereskedők, majd a kereskedelem egyiptomi fennhatóság alá helyezésével hamarosan elefántcsont- és rabszolgakereskedő állomásokat állítottak fel jócskán lenyúlva dél felé. Amikor Schweinfurth felkereste a régiót (1868–71), akkor volt a rabszolgatartó rendszer a csúcán. Míg a korai arab befolyás az ~ra minimális volt, az egyiptomi és szudáni hivatalnokoké, és később kereskedőké sokkal nagyobb, ez végül a nagy királyságoknak kisebb főnökségekre való fokozatos lebomlásához vezetett. Az 1899-es angol-francia egyezmény eredményeként katonai adminisztrációt állítottak fel azande területen (1914-ig), amely hatékonyan leállította a rabszolgakereskedelmet, és megakasztotta a további terjeszkedést, sőtpróbálta megtörni az avungarák hatalmát is, de 1920-ban egy civil közigazgatás vette át az irányítást Szudánban, és megfordította ezt a politikát, az avungara főnökök támogatására használva a befolyását. Az európai megszállással egyidejűleg terjedt el az egész térségben az álomkór, melyet a kormány által támogatott közegészségügyi intézkedésekkel – szigorú karanténokkal, elszigeteléssel, lakossági áttelepítéssel, stb. – csak 1940-re sikerült visszaszorítani. A szudáni ~ 1945 után olyan tervezet kísérleti alanyai voltak („Zande Terv”) mely megpróbálta emelni a törzs életszínvonalát „egy ’egészséges piac’ bevezetésével és manufaktúrák felállításával Dél-Szudánban” (Baxter és Butt 1953:24). Az azande gazdaság elsősorban mezőgazdaságra alapult, talajváltó, égetéses és terményváltó földműveléssel, de a termények csíráztatása nélkül. A főtermény az aszályfű volt, amit a kukorica, édesburgonya, manióka követett, és a földi mogyoró, banán (főleg délen), valamint számos más hüvelyes és olajos magvú növény egészített ki. A nem tápláléknövények közé tartozott a juta, a dohány és a gyapot (aprólékosabb információk az azande mezőgazdaságról de Schlippe munkájában, 1956). Szarvasmarhát nem tartottak a vidéket elárasztó tripanoszóma (álomkórbacilus) miatt. Tartottak kutyát vadászathoz és élelemnek, tyúkokat jóslásra, de nem élelemnek, a birkák és kecskék pedig teljesen hiányoztak. A vadászatnak és halászatnak csekély gazdasági jelentősége volt, a gyűjtögetés maradt az ~ étrend alapja (legfőképpen vad magvak, gombafélék, hernyók, szárazföldi tarisznyarakok, békák, csigák és természetangyák nagy mennyisége szolgált választékul). Az osztályszerkezet világosan megrajzolt volt az uralkodó főnökök vagy nemesek (az avungarák) és a közemberek közti éles határral. Murdock szerint (1958) a közemberek a mbomukra (ambamukra) – a hódító ~ leszármazottaira – és az aurokra oszlottak, akik a leigázott népek vagy idegenek leszármazottai voltak. A Seligman-szerzőpár azonban úgy beszél a mbomukról, mint átmeneti osztályról az avungarák és a közemberek vagy aurok között (Seligman és Seligman 1932:495-496). A társadalmi rend alján a rabszolgák voltak, akiket háborúban szereztek, vagy egy bűncselekményért büntetésképpen kerültek rabszolgasorba. A sib szisztéma, amely a házasságot szabályozta, keresztezte az osztályszerkezetet. Az Azande birodalom hagyományosan több királyságra oszlott, amelyek mindegyikét egy avungara főnök vagy nemes alapította. Mindegyik királyság autonóm volt, és egy király vagy legfőbb főnök kormányozta. Mindegyiknek megvolt a saját katonai szervezete támadásra és védekezésre, és ez volt a legnagyobb egység, amelyen belül a kialakított jogi szankciókat elismerték. Ezek a királyságok további tartományokra oszlottak, amelyek mindegyikét egy kormányzó (általában a király öccse vagy fia) irányította, vagy néhány közember, akiket ő nevezett ki (és akik maguk sosem váltak avungarává). A tartományi kormányzók helyi megbízottakon keresztül gyakorolták a hatalmat, akik közvetlenül felelősek voltak saját körzetük irányításáért. A politikai engedelmesség merev követelményei az egyes megbízottak révén a szomszédok csoportja iránti mindennapi rokoni kötelezettségek sorává alakultak, amely csoportok élén ők álltak. A főnöki hivatal patrilineárisan öröklődött, általában az idősebb vagy az apa által kiválasztott másik fiúra. A hasadásra való hajlam gyakori volt az ilyen politikai csoportok között, és a tartományi főnökök (különösen egy új király választása idején) néha eltértek előírt

szerepüktől, és hódító karrierbe és államalakításba fogtak egyedül. (Az azande társadalom régi politikai struktúrájának összefoglaló tárgyalásához lásd Baxter és Butt 1953:48-51) Az ~ jellemzően többnejű családi birtokokból álló szomszédságokban éltek, amelyek egymástól 100-300 yardnyi távolságban szétszóródva terültek el. A tartományi kormányzók azonban általában faluközpontokban laktak, a legfőbb főnökök pedig többszáz fős falvakban. Számos nem-szervezeti, nem-lokalizált totemisztikus patrisib volt az ~ között, amelyek mindegyike exogám volt mind a házasság, mind a szex tekintetében. Az avungara sib, minthogy az azande nemességből állt, kivételt képezett ezek alól az exogám korlátozások alól, sőt agám volt, még azt is megengedve, hogy a férfiak feleségül vegyék saját lányukat és nővérüket (valószínűleg féltestvérüket). A többnejűség volt a házasság kedvelt formája, ahol minden feleségnek saját kunyhója volt. A házasságok egy menyasszony-pénz kifizetésével történtek, hagyományosan vas lándzsákban a menyasszony családjának (a feleség apjának vagy fivérének). Minél több lándzsát fizettek – általában húszat vagy többet –, annál stabilabbnak ígérkezett szerintük a házasság. A házasság előtti menyasszony-szolgálat szintén szokás volt az ~ között, akárcsak a levirátus és a szororátus. Előfordult a nőrokonok cseréje is két férfi között. A válás ritka volt és nehezen végbevihető, de ha mégis megtörtént, a férj egyszerűen visszaadta a feleségét a családjának, aki visszaadta a lándzsáit. A gyerekek felügyelete a férjre hárult. Az ~ mágikus-vallási rendszere közismertségre tett szert antropológus körökben Evans-Pritchardnak a boszorkányságba vetett hitükre vonatkozó úttörő kutatásai révén (1937). Ahogy Mary Douglas rámutat, ez alapvetően a tudásszociológiáról szóló könyv. Megmutatja, hogy a boszorkánysággal kapcsolatos hiedelmek tartották fenn az azande erkölcsi értékeit és intézményeket, miközben arra is rávilágított, hogyan voltak úgy kimódolva e hiedelem határai, hogy olyan kontextusban ne legyen használható, ahol a szembenálló feleknek érdekében állhatna a tagadásuk (Douglas 1970: xiv, xvi). Sőt, Evans-Pritchard részletes elemzése arról, ahogy az ~ megkülönböztetik a „boszorkányságot” és a „varázslást”, ezt a megkülönböztetést alapvető mintává tette a mágikus rendszerek brit szociálanropológiai kutatásaiban. Murdock (1958) és Seligman (1932) hasznos bevezetést adnak az ~hoz.

Ir.: (kulturális összefoglaló): John M. Beierle Baxter, P. T. W. 1953 *The Azande, and related peoples of the Anglo-Egyptian Sudan and Belgian Congo*. P. T. W. Baxter and Audrey Butt. London, International African Institute, 10, 152 p. map.; Douglas, Mary 1970 Introduction: thirty years after Witchcraft, oracles and magic. In Mary Douglas szerk. *Witchcraft. Confessions and Accusations*. A.S.A. Monographs, 9. London, Tavistock Publications, 1970: xiii-xxxviii. Evans-Pritchard, Edward Evan 1937 *Witchcraft, oracles and magic among the Azande*. Oxford, Clarendon Press, 25, 558 p.; Murdock, George Peter 1958 Azande. In *African Cultural Summaries*. New Haven, Human Relations Area Files; Schlippe, Pierre de 1956 *Shifting cultivation in Africa: the Zande system of agriculture*. London, Routledge and Kegan Paul, 31, 304 p. illus., maps.; Schweinfurth, Georg 1874 *The heart of Africa: three years' travels and adventures in the unexplored region of Central Africa from 1868 to 1871*. New York, Harper and Brothers, 2 v. illus., maps.; Seligman, Charles Gabriel 1932 *The Azande*. In *Pagan Tribes of the Nilotic Sudan*. London, George Routledge and Sons, 495-539; Van den Plas, V. H. 1921 *La langue des Azande*. [*The language of the Azande*.] Volume 1. Ghent, 7829; ol-kine: Forrás: <http://era.anthropology.ac.uk/>

VARRÓ ZSUZSA

barkók: Borsod, Nógrád, Heves és Gömör megye területén élő néprajzi csoport. A néprajzi szakirodalom a barkókat vagy a palócokkal együtt, vagy annak egyik alcsoportjaként említi. Földrajzilag nehéz pontosan behatárolni az élőhelyüket, azonban a kutatók nagy része abban egyetért, hogy a Sajótól délnyugatra a Rima, a Hódos és a Hangony patakok környékén lévő körülbelül ötven falut nevezik Barkóságnak. A barkó néprajzi csoport első írásos említése 1833-ból származik, de a XIX. század közepére már gúnynévként „ostoba”, „együgyű”, „elmaradott” jelentésben használták inkább. Maga a *barkó* szó etimológiája bizonytalan, a legáltalánosabban elfogadott nézet szerint a Barkó személynév köznevesült formája. Paládi-Kovács Attila feltevése szerint a barkók Barco Vince tábornokról kapták a nevüket, aki az

1700-as évek végén a 10. magyar huszárezred tulajdonosa volt, fő toborzóvidéke a Barkóság lévén. Valószínű, hogy már eredeti jelentésében is gúnynévként használták, s ezért a földrajzi behatárolást az is nehezíti, hogy némelyek nem szívesen vállalták vagy vállalják a barkó nevet. A Barkóság határai a történelem folyamán állandóan változtak: míg a XVIII. században csak a jobbágyok és zsellérek által lakott településeket nevezték barkónak, addig a jobbágyfelszabadítás után, a rendi különbségek eltűnésekor már az eredetileg (köz)nemesi eredetű parasztságra is kiterjesztették a barkó nevet. Gömörben és Borsodban a barkók elsődleges kritériuma a gyakran felekezeti *endogámiával* párosuló katolikus vallás. Mivel a katolikus barkók felekezeti kisebbségben maradtak ebben a térségben, és az ellenreformáció térnyerése ellenére a vidék politikai életét sokáig a kálvinista nemesség irányította, a barkók mindig is elkülönültek a vidék többi lakóitól. A barkó öntudat igazán a terület északi-északkeleti részén és a gömör-borsodi vallási határ mellett erős, délre és nyugatra már kevesebb nyoma van. A barkó nyelvjárás az eddigi kutatások során nem alkotott önálló nyelvjárási egységet. Általában a *palóc* nyelvjárás sajátosságai jellemzik, attól nehezen elkülöníthető. A barkó folklórra jellemző a számos monda IV. Béla királyról, aki állítólag megfordult a Barkóságban, s Bélapátfalva is róla kapta a nevét, a másik pedig Vidróczky, a barkósági betyártörténetek központi alakja, aki maga is a vidék szülötte volt. Ismertebb barkó települések: Ózd, Domaháza, Hangony, Csernely, Szentsimon.

Ir.: Kósa László – Filep Antal 1975 *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Lajos Árpád 1937 A barkó népelnevezés magyarázatához. *Ethnographia* XLVIII:422-424; Paládi-Kovács Attila 1968 *A barkó etnikai csoport*. In Gunda Béla szerk. *Műveltség és Hagyomány*. Akadémiai, Budapest; Paládi-Kovács Attila 1982 *A Barkóság és népe*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.

Vanicsek Réka

Barnow, Victor (1915. máj. 15, Hága – 1989. Visconsin): Hollandiában született amerikai antropológus, a *→kultúra és személyiség* témakörben írt műveivel vált híressé. Szülei (Adriaan Jacob és Anne Barnow) 1919-ben költöztek az Egyesült Államokba, ő 1924-ben kapott állampolgárságot. 1927–1933 között a Horace Mann Iskolában tanult, majd 1933-tól 35-ig a Princeton Egyetemen. 1935–37 között az Iparművészeti Egyetemen (National Academy of Design), majd a Columbia Főiskolán fejezte be tanulmányait egyetemi kitüntetéssel, itt 1940-ben szerzett Ph.D. fokozatot is. 1964-ben feleségül vette Sachiko Miyagawat. 1989-ben, kicsivel 75. születésnapja előtt hunyt el hasnyálmirigy-rákban. Ekkor a Wisconsin-Milwaukee Egyetem nyugalmazott professzora volt.

Barnow Brooklynban kezdett antropológiát tanítani (1945–48), majd a New York-i Buffalo Egyetemen lett meghívott tanársegéd (1948–51). 1951–53 között további képzésen vett részt a Pennsylvania Egyetem Dél-Ázsiai Tanulmányok tanszékén, ahol dél-ázsiai és indiai kutatásokat végzett. 1953–54-ben egy arizonai magániskolában tanított Verde Valleyben. 1955–56-ban az Illinois-i Egyetemen volt tudományos segédmunkatárs, ahol meghívott segédprofesszorként dolgozott 1956–57-ben. A Wisconsin-Milwaukee Egyetemen 1958–61-ig volt tanársegéd, 1960-tól haláláig az antropológia professzora, 1976–79-ig tanszékvezető, 1982-től haláláig nyugalmazott professzor.

Barnow tagja volt az Amerikai Antropológiai Társaságnak is, amelytől 1968-ban Stirling Díjat kapott a „*Kultúraközi kutatás a ház-fa-személy tesztel*” című kultúra-és-személyiség témájú kutatásáért. Barnow több szépirodalmi és tudományos könyvet írt, amelyeket „antropológiai”-ként határozott meg, és mindegyik kapcsolódik antropológia-professzorként végzett munkájához. Fontosabb művei közt tartják számon a *Dream of the Blue Heron* (A kék gém álma. 1966) című regényét, melyet fiatal felnőttek számára írt, s ezt Barnow legfontosabb szépirodalmi művének tekintik. Barnow ezt mondta erről: „Bár fő foglalkozásom az antropológia tanítása volt, írtam szépirodalmat is. Ezen a téren a *Dream of the Blue Heron* c. regényem volt a legkomolyabb próbálkozásom. Az általam írott

szépirodalom is „antropológiai”, általában kapcsolatban van azzal a terepmunkával, amit végeztem. Ez a regény, például, egy chippewa indián fiúról szól”. Bár novellákat és regényeket is írt, elsősorban az antropológiának szentelte az életét. Hasonlóképpen híres munkája a *Wisconsin Chippewa Myths and Tales and Their Relation to Chippewa Life* (1977), ez volt a chippewa folklór első olyan gyűjteménye, amely a wisconsini chippewa indiánok életének összehasonlító és szociológiai kontextusát biztosította a mesék és mítoszok megértéséhez. A könyvben található mítoszokat fiatal terepmunkások jegyezték le 1941 és 1944 között, akikből később olyan antropológusok lettek, mint Barnow is. Victor Barnowra úgy emlékeznek, mint melegséggel, humorral teli személyiségre, aki nagyon tehetséges és szerény volt.

F.m.: *Anthropology: A General Introduction* (1975, Homewood, Dorsey Press); *An introduction to anthropology* (1987, Chicago, Dorsey Press); *Culture and Personality* (1963, Homewood, Dorsey Press); *Chippewa myths & tales and their relation to Chippewa life: based on folktales* (1977, collected by Victor Barnouw, Joseph B. Casagrande, Ernestine Friedl, Robert E. Ritzenthaler. Madison, University of Wisconsin Press); *The portraitist: a historical novel* (1992, Benson, Chalidze Publications); *Acculturation and personality among the Wisconsin Chippewa* (1950, Menasha, American Anthropological Association).

Ir.: Bernard, Russell 1990 „Obituary Victor Barnow 1915-1989”. *American Anthropologist*, Vol. 92. (June), Washington, D.C., American Anthropologist Association; Commire, Anne 1990 „Barnow, Victor.” *Something about the author*, Vol. 28 and 43. Gale Research Company Book Tower: Detroit Michigan, 1982-1990; Locher, Frances Carlos 1980 „Barnow, Victor.” *Contemporary Authors*, Vol. 85-88. Gale Research Company Book Tower: Detroit Michigan.

Hajdú Gabriella

Barth, Fredrik (1928. december 22, Lipcse –): német származású norvég antropológus. A Chicagói Egyetemen végzett 1949-ben, majd Cambridge-ben szerezte meg Ph.D. fokozatát 1957-ben. Édesapja, Thomas Fredrik professzor volt, 1974-ben vette feleségül Unni Wikant, aki szintén antropológus. Tudományos pályafutása a Bergeni Egyetemen kezdődött, ahol a szociálintropológia professzora lett. Részt vett az egyetem társadalomtudományi profiljának kialakítását célul tűző bizottságban, ezzel fontos szerepet vállalt abban, hogy a Bergeni Egyetem a szociálintropológiai kutatások központja lett Skandináviában és a nemzetközi közösség is nagyra értékelte az ott folyó tudományos munkát. Leghíresebb (általa szerkesztett és részben írt) könyve, az 1969-ben megjelent *Ethnic Groups and Boundaries (Etnikai csoportok és határok)* azt a gondolatot tartalmazza, mely szerint a határok helyettesíthetők a „kulturális különbségeket”. Véleménye szerint az etnikai csoportok nem annyira a közösen birtokolt kultúra, mint inkább a kulturális különbségek mentén szerveződnek: „Az egyén a mindennapi cselekedetekben, választásokban, helyzetekben és körülmények között találja meg önmagát, és az, amit választanak, hogy azonosuljanak vele, meghatározza az etnikai csoport szerveződését”. Barth alkotott egy modellt az összetett mindennapi élethelyzetek elemzésére, melyben megkülönbözteti a szituációk mikro, medio- és makro szintjeit, amelyek egymásnak visszajelzést szolgáltatnak (feedback). A szinteket összekötve láttatta, hogyan érzékeli az adott csoport saját magát a világ közösségben más csoportokkal lezajló interakciók fényében. Az 1969-es konferencia-kötetet, annak Barth által írott összefoglaló bevezetését és politikai antropológiai esettanulmányát pakisztáni terepkutatásai alapján mindmáig komoly respektus övezi: a kötetet részint újra kiadták (1998-ban), részben maga Barth is újraformálta egykori teóriáját (utóbbi írása magyarul is megjelent, 1996-ban).

F.m.: *Ethnic Groups and Boundaries. The social organization of culture difference* (1969, Bergen, Universitetsforlaget; London, Allen & Unwin); *Mennesket som samfunnsborger* (1971, Oslo, Universitetsforlaget); *Scale and social organization* (ed. 1978, Oslo: Universitetsforlaget); *One discipline, four ways: British, German, French, and American anthropology* (2005, Chris Hann előszavával, Chicago: University of Chicago Press); *Cosmologies in the making: a generative approach to cultural variation in inner New Guinea* (1987, Cambridge; New York: Cambridge University Press); *Features of person and society in Swat: collected essays on Pathans* (1981, London – Boston, Routledge & K. Paul); *Manifestasjon og prosess*

(1984, Oslo: Universitetsforlaget); *Models of social organization* (1966, London, Royal Anthropological Institute); *Nomads of South Persia, the Baseri tribe of the Khamseh Confederacy* (1961, 1965, New York, Humanities Press); *Political leadership among Swat Pathans* (1965, University of London, Athlone Press – New York, Humanities Press); *Principles of Social Organization in Southern Kurdistan* (1953, Oslo, Brødrene Jørgensen boktr.); *Process and form in social life* (1981, London – Boston, Routledge & Kegan Paul); *Ritual and knowledge among the Baktaman of New Guinea* (1975, Oslo, Universitetsforlaget – New Haven, Yale University Press); *The role of the entrepreneur in social change in Northern Norway* (1967, Bergen, Oslo [etc.] Universitetsforlaget); *Socialantropologiska problem* (1971, Stockholm, Prisma; Uppsala, Verdandi); *Sohar, culture and society in an Omani town* (1983, Baltimore, Johns Hopkins University Press); *Balinese Worlds* (1993, Chicago, University of Chicago Press); *Vi mennesker: fra en antropologs reiser* (2005, Oslo, Gyldendal); Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 7. évf., 1996/1:3-25; Feischmidt Margit 2010 *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

Irodalom: *Contemporary Authors*, New Revision Series. Gale Research Company. 1984. Vol.11; *The Ecology of choice and symbol: essays in honour of Fredrik Barth*, ed. by Reidar Grønhaug, Gunnar Haaland, Georg Henriksen (1991, Bergen, Norway, Alma mater forlag); *På norsk grunn: sosialantropologiske studier av Norge, nordmenn og det norske*. Szerk. Ottar Brox & Marianne Gullestad (1989, Oslo, Ad Notam); Mihangul, Jahanzeb 1985 *The last wali of Swat: an autobiography – as told to Fredrik Barth*. (Oslo, Universitetsforlaget – New York, Columbia University Press); A.Gergely András 2005 Határok és határátjárások. Barth kötetéről, új kiadása ürügyén. *Anthropolis*, 2:226-229. (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=96).

Hajdú Gabriella

Bastian, Adolf (1826, Bréma – 1905, Trinidad): német antropológus, a legelsőik egyike, aki főművében (*Der Mensch in der Geschichte I-III.*, 1860) a különböző népek kultúráinak megfigyeléseiből készített összegzést. Heidelberg, Jéna, Berlin egyetemén természet- és orvostudományt tanult, Prágában doktorált (1850), majd hajóorvosként Ausztriát, Perut, a Nyugat-Indiákat, Mexikót, Kínát és Malájföldet, Indiát és Afrikát is beutazta. Ez volt későbbi munkáinak alapja, kiterjedt utazásai alapján alkotta meg a környezeti hatások révén általánosan, minden egyedre kiható, de egyedi fizikai és környezeti hatásoktól függő közös jegyek teóriáját (Völkergedanken, folk ideas). Felfogásának fókuszában az „elemi eszmék” (Elementargedanken, elementary ideas) mint a különféle népeket láthatatlanban összekötő, közöttük hasonlóságokat a különbségeik (variációk) ellenére is megfogalmazhatóvá tévő egység állt, amely meghatározza a környezeti hatásegységet, az eszmék közötti kapcsolatokat, a kulturális keveredést, s ezáltal a jellegadó civilizációt is. Hatása erőteljes volt a Bécsi Körre, különösen Wilhelm Schmidtre, de áttételesen Franz Boasra is, akivel együtt dolgozott a Berlieni Néprajzi Múzeumban. Olykor evolucionistának tartják, de valójában nem hitt az unilineáris evolúcióban, sőt, meggyőződése volt, hogy egyazon eredmény vagy kialakult helyzet oka is lehet különböző előzmény, az emberiség gyökereinek monogenetikus felfogása ezért lehet magyarázata a fajok elkülönült fejlődési útjának. Életútja során, az ázsiai országokban tett utazásait követően javarészt Berlinben élt, itt tanított és alapította meg a Királyi Etnográfiai Múzeumot és az Antropológia, Etnológia és Prehistória berlini Társaságát is. Bastian főbb írásai a *Zeitschrift für Ethnologie* hasábjain jelentek meg, ezeket később az általa létrejönni és megjelenni segített, majd szerkesztett *Ethnologische Forschungen*-ben folytatta (1871–73). Halála éppen egyik utazása során, egy spanyol kikötőben érte.

F.m.: *Die Völker des östlichen Asien, I-VI.* (1866–1871); *Das Beständige in den Menschenrassen und die Spielweite ihrer Veränderlichkeit: Prolegomena zu einer Ethnologie der Kulturvölker* (1868); *Sprachvergleichende Studien mit besonderer Berücksichtigung der indochinesischen Sprachen* (1870); *Offner Brief an Herrn Prof. Dr. E. Häckel, Vergasser der „Natürlichen Schöpfungsgeschichte”* (1874); *Schöpfung oder Entstehung* (1875); *Die Kulturländer des alten Amerika* (1878); *Die Heilige Sage der Polynesier: Kosmogonie und Theogonie* (1881); *Der Völkerdanke in Augvau einer wissenschaft vom Menschen und seine Begründung auf ethnologischen Sammlungen* (1881); *Die Vorgeschichte der Ethnologie* (1881); *Allgemeine Grundzüge der Ethnologie* (1884); *Zur Lehre von den geographischen Provinzen* (1886); *Kontroversen in der Ethnologie I-IV* (1893–94); *Ethnische Elementargedanken in der Lehre vom Menschen* (1895); *Die Lehre vom Denken zur Ergänzung der Naturwissenschaftlichen Psychologie, für Überleitung auf die Geisteswissenschaften I-III.* (1902–05).

Ir.: Baldus, Herbert 1968 *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Volume 2. David L. Sills, ed. The Macmillan Company & The Free Press; Winick, Charles 1956 *Dictionary of Anthropology*. Philosophical Library, New York.

A. Gergely András

Bateson, Gregory (1904. máj. 9. Grantchester, Anglia – 1980. júli. 4., San Francisco, USA): brit antropológus, nyelvész, kibernetikus. Édesapja, William Bateson a genetika úttörője volt. Bateson egy karthauzi iskolába járt 1917-től, majd Cambridge Egyetemen folytatta természettudományi (biológiai) tanulmányait. „21 éves korában, 1925-ben kapta meg diplomáját. Egy hosszú utazás után elhatározta, hogy antropológiát szeretne tanulni. Ekkor visszatért Cambridge-be, ahol több ismert antropológussal tanult együtt. Radcliffe-Brown irányítása alatt nyelvészeti előadásokat tartott. Tudományos fokozatát 1930-ban szerezte meg. Miután antropológusi diplomáját megkapta, Bateson két évre Új-Guineába ment tanulmányokat folytatni. Itt ismerkedett meg későbbi feleségével, →Margaret Meaddel. Itt fejezte be a *Naven* c. könyvét (1936-ban jelent meg) az Új-Guinea-i *iatmul* népről, mely az egyik legjelentősebb →*rítus*-leírást tartalmazza. E tanulmányútja után az Egyesült Államokban utazgatott, különféle főiskolákban és témakörökből tanított vagy tartott előadásokat. Érdeklődött a kibernetika iránt, amit John von Neumannal és Norbert Wienerrel együtt tanult. Ez az új terület lehetőséget adott arra, hogy régi érdeklődési területével, az egyének közti és egyénen belüli kommunikáció kérdésével foglalkozhasson (schismogenesis, double bind, deuterolearning, ecology of mind). 1941-ben a New York-i Modern Művészetek Múzeumában dolgozott mint a német propaganda-filmek elemzője. Ezután a Stratégiai Hivatalban szolgált (Office of Strategic Services), valamint előadásokat tartott a Columbia Egyetemen, később Kínában, Burmában, Ceylonon és Indiában tanított. A háború után sok időt töltött a Harvard Egyetemen mint vendégprofesszor, majd San Franciscóba ment kommunikációt, rendszerelméleteket tanulmányozni. 1963–64-ben Bateson volt a Virgin-szigeteki St. Thomas Kommunikációkutató Intézet igazgatója, majd 1964–1972-ig a Hawaii Óceánkutató Intézeté. Ezidő alatt a barna delfinek kommunikációját tanulmányozta, amely mindmáig vitatott kutatási terület. Kevés konkrét eredménnyel zárult ez a hosszú megfigyelés. Életútja során Bateson nem csak egyetlen tudományterülethez kötődött, foglalkozott zoológiával, pszichológiával, antropológiával és etnológiával is.

F.m.: *Steps to an ecology of mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology* (1972, University Of Chicago Press); *Mind and Nature: A Necessary Unity (Advances in Systems Theory, Complexity, and the Human Sciences)* (1980, Hampton Press); *Angels fear: toward an epistemology of the sacred* (1988, Mary Catherine Batesonnal, University of Chicago Press); *Naven: A Survey of the Problems suggested by a Composite Picture of the Culture of a New Guinea Tribe drawn from Three Points of View* (1936, Stanford, University Press); *Balinese Character: A Photographic Analysis* (1942, Margaret Mead-del közösen, New York Academy of Sciences); *Communication: The Social Matrix of Psychiatry* (1951, Ruesch, J.-el közösen, W.W. Norton & Company); *A Sacred Unity: Further Steps to an Ecology of Mind* (1991, Donaldson, Rodney E.-vel, Harper Collins).

Film: az 1930-as években rövid dokumentumfilm Margaret Mead-del közösen, *Trance and Dance in Bali* (1952-ig bemutatás nélkül, ma a Library of Congress adatbázisában).

További adatokat itt: <http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Gregory+Bateson>

Hajdú Gabriella

batik: mintázási (és festési) eljárás, eredetileg Jáván kialakított technológia segítségével hoz létre egy sajátos felületet, mely a textilanyag kezelése közben képződik, s ennek színezésével, formálásával (batikolás) alakítják ki a később már formatartó (viaszborítással fixált) végterméket. A népi iparművészet (háziipari tevékenységek) egyikeként

Magyarországon (és még számos helyen, pl. Mozambique) is alkalmazzák mint eljárást (lásd pl. www.afrikaimuveszet.com).

Ir.: Suyanto, Oleh D. 2002 *Makna simbolis motif-motif batik busana pengantin Jawa: laporan penelitian*. Lembaga Penelitian, Institut Seni Indonesia, Yogyakarta; Katalog batik Indonesia. 1997 Badan Penelitian dan Pengembangan Industri dan Perdagangan; Dyrenforth, Noel 2003 *Batik: modern concepts and techniques*. Batsford, London; Thambrin, Irin 2001 *Ragam hias batik Jawa Barat: usaha melestarikan dunia perbatikan*. Indonesia; Kerlogue, Fiona 2004 *Batik: Design, style, and history*. Thames & Hudson, New York; Smiley, Jan Bode 2004 *Focus on batiks: traditional quilts in fun fabrics*. C&T Pub., Lafayette; Shiffrin, Laurie J. 2003 *Batiks and beyond: quilts from fabulous fabrics*. Martingale & Co., Woodinville.

Boglár Lajos – A. Gergely András

Bausinger, Hermann (1926. szept. 17., Aalen, Württemberg –): német folklorista, 1960 óta a tübingeni egyetem folklorisztikai intézetének igazgatója, a *Zeitschrift für Volkskunde* szerkesztője, a második világháború utáni német néprajztudomány leghatásosabb és legjelentősebb kutatója. Néprajzi munkái a viselet, a mindennapi élet, a farsang, a mesék, a népdal és a sláger, a ponyva és a szórakoztató irodalom műfajelemzésétől a modernitás és a technológizálódó társadalom interdiszciplináris leírásáig ívelnek. Magyarul egy fontos alapműve és egy tanulmánykötet is megjelent, néhány apróbb írásával egyetemben, melyek érzékenységet, az etnikai és kulturális korkérdésekre adható elmés válaszait tükrözik. Munkássága és hatása (leginkább a Berlini Egyetemen kialakult tanszék) az európai etnológia intézményi és szellemi központjára meghatározó volt, főként az identitások, szubkulturális jegyek, idegenség és adaptáció, hazafiságtudat és szimbolikus reprezentációi, valamint az egyesülő Európa kulturális diverzitása, a *→regionalizmus* történeti és táji-kulturális toposzai révén sürgetővé váló empirikus kultúrakutatás fontossága emelik ki a német szakkutatók köréből. Elemzéseiben és megannyi érzékeny példája révén nem pusztán leltárát vagy típustanát adja a kutatott jelenségeknek, hanem mindenkor társadalmi modellben gondolkodik, funkcionális kontextusban helyez el, történeti dimenziók közt analizál, ami nem teszi őt szimplán kisebbségkutatóvá, de még csak antropológussá sem, viszont a nemzetközi (elsősorban persze az európai) néprajztudomány fejlődéséhez gazdagon hozzájárul annyival, amennyit nem csupán a népművészetek, a táji-történeti összefüggések, a kulturális kölcsönhatások és kultúraváltási korszakok számos témakörének árnyalt elemzése révén enged belátni, de érdemben hozzásegít ahhoz is, hogy a kortárs európai társadalmak interetnikus és költúraközi kommunikációja a maga teljesebb körképét tekintve is földolgozható legyen.

F.m.: *Lebendiges Erzähle*. Tübingen, 1952; Arno Rouff-al *Beuern Kreis Wagen im Allgäu*. Göttingen, 1959; *Schwäbische Weihnachtspiele*. Stuttgart, 1959; *Volkskultur in der technischen Welt*. Stuttgart, 1961 (m. *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris-Századvég, Budapest, 1995; *Formen der „Volkspoesie“*. Berlin, 1968; *Volkskunde. Das Wissen der Gegenwart*. Berlin-Darmstadt, 1971; *Deutsch für Deutsche, Dialekte, Sprachbarrieren, Sondersprache*. Frankfurt, 1972; Utz Jegglé-vel, Gottfried Korff-al és Martin Scharfe-val *Grundzüge der Volkskunde*. Darmstadt, 1978; *Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse*. Tübingen, 1979; *Kulturelle Identität*. Bonn, 1982; *Der Blinde Hund. Anmerkungen zur Alltagskultur*. Tübingen, 1992; *Az újrarajzolt nép*. (Vál. Voigt Vilmos). ELTE BTK Folklór Tanszék, Budapest, 1982; A folklorizmus fogalmához. *Ethnographia* 94 (1983) 3:434-440; Párhuzamos különidejűségek. A néprajztól az empirikus kultúrakutatásig. *Ethnographia* 100 (1989) 1-4:24, 37; A haza fogalma egy nyitott társadalomban. *Regio*, 1991, 4:3-21.

A. Gergely András

beavatás: az amerikai antropológia képviselői, Peoples–Bailey definíciójában „egy rítus, amely egy személy vagy azonos nemű egyének egy csoportja szexuális érettségének jelzésére tartanak”. Ez összekapcsolódik bizonyos szerepkörökhöz szükséges értelmi, ismereti,

szociális és pszichológiai érettséggel. A ~ a törzsi társadalmak többségében fellelhető szokás, a felnőtté válást jelképező esemény, illetve az ezt megelőző, tanulási folyamathoz kapcsolódó események sora. →*Émile Durkheim*, francia társadalomtudós szerint az oktatási folyamat része, mely az egyén társadalmi integrálását szolgálja. Hasonlóan kapcsolódik az átmeneti rítusokhoz, mivel lényege az egyik korból/állapotból/társadalmi státuszból a másikba való átlépés. →*Colin Turnbull* a beavatáshoz kapcsolódó, tapasztalati, hasznos ismereteket és még továbbiak elsajátítását hangsúlyozza: „hogyan kell elviselni a rossz bánásmódot, ...miért helyes bizonyos szabályokat megtartani...” stb.

A „kiképzési” szakasz idején a beavatandók feladatok, fizikai, szellemi próbatételek elé állnak (tanulás, étel és ital nélkülözése, elkülönítés, valamely állat elejtése, sebek ejtése, fájdalompróbák stb.). A ~ fő szempontja lehet az életkor is, mint pl. az állattartó népek ide kapcsolódó sajátos rendszerében, a →*korcsoportok* esetében. Az amerikai antropológiában a ~t „*puberty rites*”-nak is nevezik, mert a ceremóniák gyakran a pubertás kor körül történnek. →*Victor Turner* antropológus a zambiai ndembuk között végzett megfigyelései alapján a ~ három fázisát különböztette meg: szeparáció, liminalitás, egyesítés. Ezek összhangban vannak az *átmeneti rítusok* (→*van Gennep* által leírt) természetével: egyének elválasztása társadalmi helyükről egy átmeneti időszakra, mely alatt köztes állapotot kapnak a normál státuszok és szociális kategóriák között, majd végül visszahelyeződnek a társadalomba, de már mint új személyiségek, új jogokkal és köteleességekkel.

Ir.: Peoples, James – Baley, Garrick ed. 1991 *Humanity*. St.Paul, New York; Turnbull, Colin M. 1961 *The forest people*. Simon and Schuster, New York. (m. *Az afrikai törzsek élete*. Gondolat, Budapest, 1970); Turnbull, Colin M. 1983 *The Mbuti pygmies: change and adaptation*. Holt, Rinehart, and Winston, New York; Blakemore, Kenneth – Cooksey, Brian 1980 *A Sociology of Education for Africa*. Allen & Unwin, London; Sankan, S. S. Ole 1995 *The Maasai*. East African Literature Bureau, Nairobi; Turner, Victor W. 1967 *The Forest of Symbols*. Cornell University Press, Ithaca; Turner, Victor 1997 Átmenetek, hatások és szegénység: a communitas vallási szimbólumai. In Bohannan – Glazer szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest.

Tomory Ibolya

beduinok (líbiaiak): nomád népcsoport, amely a Líbiai sivatagban, különösen Líbia Kirenaika körzetén belül, és Egyiptom Nyugati-sivatagában él, részint helyváltoztató, részint letelepedett élethelyzetben. Az észak-egyiptomi Szíva oázisban és a déli oázisokban (pl. Kharga) élő csoportok nem tartoznak ebbe a kulturális egységbe. A beduinok az arab hódítók és az észak-afrikai bennszülött *berber* lakosság leszármazottai. Észak-Afrika első arab hódítása az i.sz. 643-ban történt, de a teljes arabizáció csak a *hilal* inváziót követően következett be, i.sz. 1050 körül. A *bani hilalok* nyugatfelé nyomultak Egyiptomból Tunéziába és Tripolitániába. A *bani szulaimok* nagyrészt Kirenaikában telepedtek le. A *bani szulaimok* és az őshonos berberék leszármazottait *sa'adi* beduinokként ismerjük. Kirenaikában két águk van: a *jibarna* és a *harabi*. Az *avlad alik* Egyiptom Nyugati-sivatagában élnek, al-Sallumtól Alexandriáig. Rokonságban állnak a harabikkal, de Egyiptomba kellett vándorolniuk a tizenkilencedik században a harabi nyomás miatt (Evans-Pritchard 1949:48-49). Jelentős különbségek vannak a kirenaikai és az egyiptomi beduinok között elkülönülésük és a saját külön kormányaik politikáinak eredményeképpen. Nagy általánosságban azt lehet mondani, hogy az egyiptomi Nyugati Sivatag beduinja inkább letelepedettek, mint kirenaikai rokonaik. A népesség számát nehéz meghatározni. Az 1940-es évek elején, Evans-Pritchard becslése szerint (1949) hozzávetőleg 200.000 ember élt egész Kirenaikában, akiknek a háromnegyede volt beduin. Obermeyer szerint (1969) az egész egyiptomi Nyugati-sivatag lakossága 1960-ban 98.000 volt, akiknek a nagy részét a beduinok tették ki. Smith és mások (1970) szerint a becslés a Nyugati-sivatagra 50.000 volt az 1960-as évek végén. Mohsen (1971) azt állítja, hogy az *avwlad alik* teljes népessége körülbelül 100.000 volt 1965-ben. Murdock (1958) úgy vélte, hogy a kirenaikai beduinok körülbelül 150.000-en vannak. Ha összevetjük ezeket az

adatokat, 200.000-250.000 beduin lehet Kirenaikában és a Nyugati-sivatagban. A beduinok arab dialektusokat beszélnek. Evans-Pritchard szerint „a nyelvük a tizenegyedik századi hilali invázióból ered, és semmilyen idegen nyelv nem vetekedik vele” (1949:47). A kirenaikai beduinok között nagyon kevés a teljesen nomád, de elég nagy számban vannak a fél-nomádok. Az igazi nomádok csak tevéet tartanak, és szabadon vándorolnak. A fél-nomádok gabonát termesztenek a fennsíkon, elsősorban árpat és búzát. Ezután legelőre hajtják birka-, kecske- és marhanyájukat délfelé, majd visszatérnek a síkságra, hogy itathassák a nyájaikat a száraz évszakban. Evans-Pritchard hangsúlyozta, hogy bár a beduinok pásztornak tartják magukat, az állattartás a legfontosabb gazdasági tevékenységük; valamilyen mértékben mindannyian termesztenek gabonát is (1949:37). Egyiptom Nyugati Sivatagában láthatóan nagyon változatosak a létfenntartási és települési minták. A Mohsen által tanulmányozott beduinok a kirenaikai beduinokhoz nagyon hasonló életmódot folytattak, azaz birkára és kecskére alapozott pásztorkodást némi árpatermesztéssel. Al-Qasr közössége azonban, akiket Obermeyer tanulmányozott (1969), inkább letelepült, és egyre jobban a pénzpiacot szem előtt tartó olajbogyó-termesztésre koncentrálnak. Al-Qasr-ban az árpat étkezési főterményként tartják, és a termesztett zöldségek közé tartozik a hagyma, retek, a paprika és menta. A kormány által bevezetett termények között van a gombó, tök, uborka, paradicsom, spenót és dinnye. Obermeyer ezt a népet úgy írja le, mint ami „letelepedett helyhez kötött beduin társadalom, nem egészen törzsi, és nem is egészen paraszti” (1969:18). Az egyiptomi kormány alávetette a beduinokat, elérte, hogy felhagyjanak a nomadizmussal, és növényeket termesztenek (lásd Abou-Zeid /1959/ jelentését néhány, a beduinok letelepítésére szánt kormányzati programról). Míg az egyiptomi gazdasági körülmények a központi kormányzattól és egy pénzgazdaságtól való függésbe kényszerítették a beduinokat, Kirenaikában a beduinok és a városiak eléggé elkülönülnek. Bár van némi kölcsönös gazdasági függés közöttük, Evans-Pritchard szerint a városiaknak soha sem sikerült annyira uralmuk alá vonni a vidéket, mint más arab országokban (1949:43-44). Az újabb beszámolók szerint azonban a II. világháború óta egyre több beduin vándorolt a városokba, bár továbbra is fenntartották kapcsolataikat az őshonos társadalmi csoportokkal. Ahogy korábban említettük, a sa’adik a bani szulaimok és a bennszülött berberok leszármazottai. A föld a „hódítás jogán” van a tulajdonukban. A nem-sa’adikat *marabtinnak* hívják. A 11. század előtti arab hódítók és a bennszülött berberok leszármazottainak tartják őket. „Megtűrt lakókként” vagy kliensekként ismertek. Az ilyen „kliens törzsek” családjai járadékot fizetnek egy sa’adi „törzsnek”, és cserébe védelmet kapnak. A kliensektől elvárják, hogy csatlakozzanak a sa’adikhoz bármilyen konfliktusban. Úgy tartják, hogy egy „törzs” tagjai egy közös névadó ősi patrilineáris leszármazottai. Minden „törzsnek” van saját területe, vannak vízhez jutási jogai, és megvan a saját tevéfajtája. Egy „törzs” több „elsődleges” ágra oszlik, és mindegyik elsődleges ág tovább oszlik kisebb és kisebb ágazatokra, le az összetett családig. „Mindegyik kisebb ágazat a nagyobbak mása, és ugyanazokkal az elsőbbségi és kizárólagos jogokkal rendelkezik” (Evans-Pritchard 1949:55). A szociopolitikai struktúra minden szintjén, az összetett családtól magáig a „törzsig” van egy sejk. A sejkek jómódú és befolyásos férfiak, de nem szükséges úgy gondolni rájuk mint uralkodókra. A beduinok a szenúsi szektához tartozó muzulmánok. Ezt a rendet 1843-ban a Nagy Szenúsi alapította Kirenaikában. Konzervatív természetű vallási-politikai mozgalom volt ez, amelynek ideológiája török-ellenes és Nyugat-ellenes érzelmeken alapult. A „törzsi” szegmensek igényeinek megfelelően szenúsi központokat (*zawiya*) hoztak létre. Ezek a zawiyák kolostorként és szállóhelyként szolgáltak az utazóknak, és a társadalmi és politikai tevékenység központjaivá váltak. A zawiyák felállításával a szenúsi mozgalom gyorsan elterjedt egész Észak-Afrikában. Ennek eredményeképpen a beduinoknak olyan politikai szervezetük lett, amellyel addig nem rendelkeztek.

Ir.: Marlene M. Martin – Abou-Zeid, Ahmad M. 1959 The sedentarization of nomads in the Western Desert of Egypt. *International Social Science Journal*, 11:550-558; Evans-Pritchard, Edward Evan 1949 *The Sanusi of Cyrenaica*. Oxford, Clarendon Press; Mohsen, Safia K. 1971 *The quest for order among Awlad Ali of the*

Western Desert of Egypt. Ann Arbor, University, Microfilms Publications, no. 71-31, 226). Dissertation (Anthropology), Michigan State University, 1970; Murdock, George P. 1958 *Libyan Bedouin*. In *his African Cultural Summaries*. New Haven, HRAF; Obermeyer, Gerald Joseph 1969 *Structure and authority in a Bedouin tribe; the 'Aishaibat of the Western Desert of Egypt*. Ann Arbor, University Microfilms, 1969 [1973 copy]. 3, 13 (University Microfilms Publications, no. 69-10, 572) Disszertáció (Antropológia), Indiana University, 1968; Smith, Harvey H. et al 1970 *Area handbook for the United Arab Republic (Egypt)*. Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, 7858.

Varró Zsuzsa

behaviorizmus (angol „viselkedés”): amerikai viselkedéstudományi irányzat, amely a pszichológia eszköztárából a megfigyelési módszert emelte ki annak bizonyítására, hogy az emberi magatartások objektívan leírhatók, ha úgy tekintik őket, mint az emberi szervezet válaszait a külső stimulusok (hatásegységek) főként társadalmi környezet általi kihívásaira. Az 1913-ban, az USA-ból kiinduló pszichológiai irányzat a viselkedés objektív tanulmányozását hangsúlyozza a tanulás vizsgálatának vezértémájával; az irányzat kutatói és hívei Watson, valamint Thorndike alapvetését fölhasználva olykor túlságosan mechanikus viselkedési válaszokra letek, mint pl. a tanulási folyamat doktriner értelmezése esetében, mikor is a személyiség befolyásolásának alapját a környezet túlsúlyos nyomásának tartották (E.Guthrie). Úgy vélték, hogy a magunkkal hozott sajátosságok alig, a tanulás/nevelés annál inkább formálhatja az embert, ami az ösztönelméletek elvetését is jelenti. Fő kérdés: hogyan jött létre az egyén viselkedése, és hogyan módosítható az. Ezért nemcsak a tanuláselméletek, de a társadalmi reformizmus pszichológiájának is tekintendő a maga korában. A korai behaviorista felfogás szerint minden lelki jelenség az inger-válasz (stimulus-response, azaz S-R) által jön létre, ennek tükrében kell értelmezni is. Későbbi vonulata, a *neo-behaviorizmus* továbbra is tagadja a belső folyamatokat, Skinner és követői úgy tartják: a viselkedés a korábbi jutalmazások, megrősítések következtében alakul, aminek törvényei felfedezhetők minden viselkedés mögött (ez az operáns kondicionálás-elmélet). A pszichológiai antropológiában e nézetek a kultúrközi pszichológia számára vetettek fel kérdéseket, illetve más kultúrákban való „tesztelési”, ellenőrzési lehetőségeket a behaviorizmus szempontjából. Míg a watsoni ~ valamennyi viselkedésre érvényes, egyetemes törvényeket próbált feltárni és leszögezni, ez ma már (többek között az antropológusok megfigyeléseinek, összehasonlítási perspektíváinak hatására) mérséklődött, és bizonyossá vált, hogy a különböző viselkedéseket nem lehet sem szélsőséges környezetelvűséggel, sem túlságosan általánosított jellemzők mentén leírni. A *→pszichológiai antropológia* szerint vannak ún. *→kulturális univerzálák*, és helyi, egyéni sajátosságok. Margaret Mead például Szamoán, egy a nyugatitól eltérő kultúrában vizsgálta például a szocializáció folyamatát, illetve annak kultúrák közti összehasonlítását tette lehetővé. A behaviorista tanuláselmélethez hasonlóan, a *→pszichológiai antropológia* az egyén viselkedését szintén kapcsolatba hozza a tanulóssal, de az itt sajátos kulturális kontextusban értelmezendő, nem hagyva figyelmen kívül, amit ahhoz hozzáad. Ez a *→szocializáció*, a nevelés felé visz, ami kultúrák közti különbségek és hasonlóságok megértéséhez is elvezet. A ~ antropológiai fontosságát részint az ember és környezete közötti kapcsolatok (élettani, adaptációs, kultúraváltási, szocializációs folyamatok), részint a környezettel összefüggő viselkedésmódok, családi minták, környezeti modellek személyiségfejlődésre és csoportkapcsolatokra vonatkozó tartalmi teszik kiemelkedővé; közelebből a *→Kultúra és Személyiség Iskola*, *→Margaret Mead*, *→Ruth Benedict*, *→Abram Kardiner*, Cora DuBois és munkatársaik foglalkoztak a viselkedésmodellek rendszerezésével. Későbbi felfogásokban (pl. Leach 1982) a külső világról a személyiségbe „átszüremlő” hatások, s az ezekből fakadó képzetek, hiedelmek, szimbólumok, értékek ilyenén felfogását *funkcionalista →empirizmusnak* nevezik, csak részben elfogadva az érzéki benyomások meghatározó voltát (v.ö. Leach, 1996:195).

Ir.: Guthrie, Edwin Ray 1935 *The Psychology of Learning*. Harper, New York; Guthrie, Edwin Ray 1938 *The psychology of human conflict: the clash of motives within the individual*. Harper & Brothers, New York, London; Mead, Margaret 1928 *Coming of Age in Samoa*. Morrow, New York; Thurnbull, Colin M. 1983 *Mbuti Pygmies: Change and Adaptation*. CBC College Publishing, New York; Barnouw, Victor 1985 *Culture and Personality*. Dorsey Press, Homewood; Hunt, Robert ed. 1967 *Personalities and Cultures: Readings in Psychological Anthropology*. Natural History Press, Garden City, New York; Norbeck, Edward – William, Douglas Price – McCord, William eds. 1968 *The Study of Personality: an Interdisciplinary Appraisal*. Holt, Rinehart and Winston, New York; Wallace, Anthony 1970 *Culture and Personality*. Random House, New York; DuBois, Cora 1944 *The People of Alor*. University of Minnesota Press; Leach, Edmund 1982 *Social Anthropology*. Fontana Paperbacks, Glasgow (m. *Szociálanropológia*. Osiris, Budapest, 1996); Dubois, Cora 1939 *The 1870 Ghost Dance*. California University Press, Berkeley; Hollós Marida 1997 *Pszichológiai antropológia*. MTA Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest; Kardos László szerk. 1970 *Behaviorizmus*. Gondolat, Budapest; Pléh Csaba 1994 *Pszichológiatörténet*. Osiris, Budapest; Serpell, Robert 1981 *Kultúra és viselkedés*. Gondolat, Budapest.

Tomory Ibolya – A. Gergely András

Benedict, Ruth Fulton (1887. New York City – 1948. New York City): amerikai antropológus, Boas tanítványa és követője, a korai kulturális antropológia meghatározó alakja, korának egyik első antropológusnője. Édesapja elhunyt még Benedict két éves korában, anyai nagybátyjához költöztek tanítónő édesanyjával, végzős középiskolás korukban húgával együtt elnyerték a Vassar Főiskola ösztöndíját, ahol annak idején édesanyjuk is tanult. Főiskola éve alatt Ruth díjakat nyert esszéivel, ami arra indította, hogy keresse az értelmet egyéni céljaiban; egy évig a tengerentúlon utazgatott, de hazaérve még nem volt biztos benne, mit is szeretne kezdeni az életével. Pár évvel később feleségül ment Stanley Benedicthez, aki a Cornell Orvosi Karán volt a biokémia professzora. Ruth 1919-ben tért vissza tanulmányaihoz, az antropológiára szakosodott, Ph.D. fokozatát a Columbia Egyetemen szerezte 1922-ben. A híres diffuzionista, Franz Boas tanítványaként és később asszisztenseként Margaret Meadet is tanította, akivel egy életre összebarátkoztak. Benedict különböző (öslakos amerikai, ill. európai és ázsiai) kultúrák tanulmányozására fordította erejét, amelyről legtöbb írása szól. A világban megfigyelhető kultúrák közti különbségekről írt, valamint a kultúrához és viselkedéshez kapcsolódó „konfigurációkról”, jellegzetes „mintázatokról” (patterns), amilyenek pl. a nemzeti karakterek, vagy a kultúra szerepe a személyiség fejlődésében. Művei széles körben segítettek népszerűsíteni a kultúra fontosságát, valamint szembesíteni a rasszizmussal és etnocentrizmussal is. Mikor 1923 és 1948 között a Columbia Egyetemen tanított, diákjai eltérően viszonyultak a siketségéhez, de ez a hiányosság látszólag nem befolyásolta sem a képességeit, sem az előadásait. Elismert képessége volt, hogy világosan összefoglalja és hatásosan elrendezze a tényeket, ami jellemző az írásaira is, és végső soron az egész antropológiához való közelítésére; valószínűleg ez magyarázza, hogy pályafutása során sok összefoglaló elemzését közltek különféle szakfolyóiratban. Tanulmányai és kötetei hatásos vonatkozási pontot jelentenek a 20. század humanisztikus gondolkodása számára. Munkájával segítette az antropológia mint diszciplína formálódását nem csak az Egyesült Államokban, hanem az egész világon.

F.m.: *Concept of the Guardian Spirit in North America* (1923); *Patterns of Culture* (Houghton, Mifflin Company, Boston, 1934); *Zuni Mythology* (AMS Press, New York, 1935); *Race: Science and Politics* (Viking Press, New York, 1940, 1943); *The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture* (Houghton, Mifflin Company, Boston, 1946) (m. *Krizantém és kard. A japán kultúra újralfedezése*. Mori Szadahiko-val, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2006).

Ir.: Margaret Mead ed. 1959, 1966, 1974 *An Anthropologist at Work* (Houghton Mifflin, Boston); Modell, Judith S. 1983 *Ruth Benedict: Patterns of Life*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

Hajdú Gabriella

berdache (eredetileg francia *bardache* = fiatal homoszexuális passzív férfi): olyan ember, aki megálmodja vagy elképzei (leginkább kamaszosan átéli) a nemi életbe való bevezetés gyönyörét, s ennekutána dönt úgy, hogy női szerepben és ruházatban fogja partnerét keresni. A fogalom legkorábbi használata a Kanadát először előzőnlő franciák elleni indulatot tükrözi. Általánosabb (pejoratív) értelmén túl azt a szerepvállalást szimbolizálja, amelynek része a menstruáció önsebzés általi szimulálása, a ruházat kitömése terhesség képzetét keltő módon, továbbá a férfi szexualitás erőteljes kihívása, esetenként még nők férfinak öltözéséről is készültek leírások. Számos etnológus szerint példák igazolják, hogy nem pusztán homoszexualitásról van szó, hanem esetenként a társkeresés vagy pszichés ellentétre vágyás szélsőségéről, de például sámánisztikus szerepkeresésről is. Észak-Amerika indiánjai körében is jelentéssel bír a kifejezés, azt a személyt jelenti, aki „mint egy asszony”, vagy „férfinőként” viselkedik (*winke* a sziúknál, *nadle* a navahóknál), továbbá megtalálható Szibériában, az ománi *xanith* formájában az arabiai félszigeten, a *zuníknál* és *bantuknál* Afrikában, a *hijra* alakjában Indiában, a borneói *dayákoknál*, és Polinéziában a *manu-k* (vagy *mahu-k*) körében. Boglár Lajos meghatározása szerint a fogalom az olasz *bardossa* szóból ered, jelentése: homoszexuális férfi; önkéntesen felvett női szerep.

Ir.: Déry, P. 1968 *L'homme-femme*. Libre 3, Payot, Paris; Nanda, Serena 1999 *Neither Man nor Woman: the Hijras of India*. Wadsworth, Belmont; Marshall, Donald S. – Suggs, Robert C. eds. 1971 *Human Sexual Behavior: Variations in the Ethnographic Spectrum*. Basic Books, New York; Roscoe, Will 1991 *The Zuni Man-Woman*. University of New Mexico Press, Albuquerque; Roscoe, Will 1995 *Strange Craft, Strange History, Strange Folks: Cultural Amnesia and the Case of Lesbian and Gay Studies*. *American Anthropologist* 97:448-452; Blackwood, Evelyn 1984 *Sexuality and Gender in Certain Native American Tribes*. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 10:27-42; Blackwood, Evelyn 2000 *Webs of Power: Women, Kin, and Community in a Sumatran Village*. Rowman and Littlefield, New York; Ortner, Sherry B. – Whitehead, Harriet eds. *Sexual Meanings: the Cultural Construction of Gender and Sexuality*. Cambridge University Press; Wikan, Unni 1977 *Man Become Woman: Trans-sexualism in Oman*. *MAN*, N.S. 12:304-319; Brettel, Caroline B. – Sargent, Carolyn F. 1996 *Gender in Cross-Cultural Perspectives*. Prentice Hall, New Jersey; Schlegel, Alice ed. *Sexual Stratification: a Cross-Cultural View*. Columbia University Press, New York; Levy, Robert 1973 *Tahitians: Minds and Experience in the Society Islands*. University of Chicago Press; Herdt, Gilbert H. ed. 1996 *Third Sex, Third Gender: Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History*. Zone, New York; Pálkás János 2004 *Androgínia, a nemek cseréje és a harmadik nem a hinduizmusban*. In A.Gergely András – Kemény Márton szerk. *Motogoria*. MTA PTI – Könyv Kiadó – ELTE Kulturális Antropológia Szakcsoport, Budapest (http://www.antroport.hu/lapoza.php?akt_cim=144).

A.Gergely András

Bécsi Kör (Der Wiener Kreis, Vienna Circle): az 1920-as években német nyelvterületen alakuló, de a bölselet kontinentális hagyományával szakítani kívánó filozófiai csoport. A tudományos tudás szerkezetével és igazolhatóságával, az egyéb tudásformáktól való megkülönböztethetőségével, a demarkáció problémájával nyelvfilozófiai-analitikus alapon foglalkozó neopozitivisták (logikai pozitivisták, logikai empiristák) irányzat megteremtői. Alapítója Moritz Schlick, legnevesebb tagja Rudolf Carnap. Az iskola „belső ellenzékének” számított Karl Popper. Erősen hatott a csoport gondolkodására Ernst Mach pozitivizmusa, Frege logikája, Russell filozófiája, de mindenekelőtt a korai Wittgenstein munkássága. A ~ tudományfilozófiája szerint az igaz ismereteknek csak két forrása lehet: az a priori logikai szabályok és az empirikus ismeretek. A tudomány kizárólag kísérleteken keresztül képes igazolni állításait, egy állítás jelentése nem más, mint igazolásának módja. A kísérletileg nem ellenőrizhető állítások jelentés nélküliek. Kritikájuk értelmében ilyen látszatállítások alkotják a hagyományos filozófia gerincét is. Az iskola álláspontja szerint a filozófia egyetlen legitim funkciója az állítások jelentésének (vagy jelentés nélküiségének) tisztázása. A ~ metafizika-ellenessége és liberális politikai elköteleződése miatt a húszas-harmincas évek német

nyelvterületén számos támadás érte tagjait, Schlick-kel egy egyetemista merénylet végzett 1936-ban. A náciizmus elől többen az Egyesült Államokba menekültek.

Ir.: Altrichter Ferenc szerk. 1972 *A Bécsi Kör filozófiája*. Gondolat, Budapest; lásd részleteiben is: <http://phil.elte.hu/students/files/jegyzet/fl6/08Becsikor.doc>; tudás- és tudománytörténeti vitákról Laki János szerk. *Tudományfilozófia*. Osiris-Láthatatlan Kollégium, Budapest 1998, Székely László <http://epa.oszk.hu/00100/00186/00004/szekely.htm>

Kolozsi Ádám

bifurkáció (latin): kettéválasztás, elágazás, amely a rokonsági terminológia használatában az apai és az anyai oldalt szétválasztja (→ *eszkimó, hawaii, szudáni rokonsági rendszer*). A magyar vagy a francia nyelvben a nagynéni lehet akár apai, akár anyai ágon rokon, de az például óceániai nyelvekben igen finom és szigorúan használt a két ágazat közötti megkülönböztetés, a hawaii osztályozó terminológiában pedig az apa és a nagybácsi éppúgy ugyanazon szóval neveztetik, mint amiként a báty és nővér is. Az elágazási rendnek a szexualitás, a házasodás, a gondoskodás, öröklés, letelepedési hely, a nevelés, az esküvői szerepek, és számos szívesség-kötelezettség szempontjából van komoly jelentősége.

Ir.: Maddock, James W. – Larson, Noel Ruth 1995 *Incestuous Families: an Ecological Approach to Understanding and Treatment*. W.W.Norton, New York; Murdock, George Peter 1949 *Social Structure*. Macmillan, New York; Bodrogi Tibor 1962 *Társadalmak születése*. Gondolat, Budapest, 44-61, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Fortes, Meyer 1953 The Structure of Unilineal Descent Groups. *American Anthropologist*, LV.; Smith, Michael Garfield 1956 Segmentary Lineage Systems. *Journal of Royal Anthropological Institute*, LXXXVI.; Barnes, John Arundel 1964 *Kinship*. Encyclopaedia Britannica; Lévi-Strauss, Claude 1949 *Les structure élémentaires de la parenté*. PUF, Paris; Fried, Morton H. 1957 The Classification of Unilineal Descent Groups. *Journal of Royal Anthropological Institute*, LXXXVII.; Goody, Jack ed. 1958 *The Developmental Cycle in Domestic Groups*. Cambridge University Press; Bohannan, Paul – Middleton, John ed. 1968 *Kinship and Social Organisation*. Natural History Press, Garden City; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 2004 *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai, Debrecen.
On-line forrás: <http://www.jstor.org/pss/2793670>

Boglár Lajos – A. Gergely András

Big Man: nem hivatalos vezető személy törzsi társadalmakban, hovatartozása (például egy rokonsági csoporthoz) helyett presztízssre támaszkodik. A főnöki hatalom egy típusa, lásd bővebben → *Nagy ember*.

Boglár Lajos

bilaterális: minden társadalomban, legyen az primitív vagy fejlett, a rokonsági, családi leszármazási rend szükségképpen két ágról (apai és anyai) fejlődik ki.

Boglár Lajos

bilaterális rokon: unokatestvéri (unokanővéri és -fivérei) kapcsolatban álló, egyazon generációhoz tartozó kétoldali (matri- és patrilineáris) ágazat képviselőiből kialakult rokonsági viszony. Lényeges eleme a tényleges vérségi leágazás apai és anyai ágon, mely minden agnatikus rokonságra jellemző, valamint az, hogy az egyén nem létezik magában valóként, csakis a rokonsági rendszer vagy klán tagjaként, egy (közös) ős leszármazottjaként és a többi csoporthoz való viszonyában.

Ir.: Rivers, William Halse 1924 *Social Organisation*. Kegan Paul, London; Rivers, William Halse 1910 The Genealogical Method of Anthropological Inquiry. *Sociological Review*, No.3; Bodrogi Tibor 1962 *Társadalmak születése*. Gondolat, Budapest, 95, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>.

Boglár Lajos – A. Gergely András

bilingvizmus (lat. *kettős nyelvűség*): kétnyelvűség, vagyis olyan beszélt és kommunikatív tudáskészlet, amely két nyelv ismeretén és gyakori (vagy gyakorlott) használatán alapul. Szokványos jelenség a nyelvhatárok, etnikai csoportok együttélése, vegyesházasság, határmenti életközösségek, eltérő származási vagy kulturális közösségek esetében. Kulturális szempontból a kettős nyelvismeret és nyelvhasználat olyan többletet jelent, amely a mindennapi életben két kultúrában való otthonosságot, közlési gyakorlatot, írási és olvasási tudást takar. Számos kutatási, különösen interkulturális, etnikai vagy kisebbségi érintkezési térségben a kettősség csak látszólagos, jobbra csak fél- vagy töredék nyelvtudás is lehet formája a nyelvközösségi tagságnak – ezt a kisebbségtudomány a nyelvvesztés körébe sorolja, az etnikai csoportok és közösségek kölcsönhatásának veszélyeként értelmezi.

Ir.: Bartha Csilla Nyelvhasználat, nyelvmegtartás, nyelvcsere amerikai magyar közösségekben. In Kovács Nóra – Szarka László szerk. 2002 *Tér és terep*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest; Bartha Csilla 1999 *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest; Edwards, John 1995 *Multilingualism*. Penguin, Harmondsworth; Romaine, Suzanne 1995 *Bilingualism*. (Language in Society 13.). Blackwell, Oxford; Weinreich, Uriel 1953 *Language in Contact. Findings and Problems*. Linguistic Circle, New York; Grosjean, François 1982 *Life with Two Languages: an Introduction to Bilingualism*. Harvard University Press, Cambridge; Gal, Susan 1979 *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. Academic Press, New York; Hoffmann, Charlotte 1991 *An Introduction to Bilingualism*. Longman, London; Horváth István – Tódor Erika Mária szerk. 2009 *Nemzetállamok, globalizációs és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Auer, Peter 1984 *Bilingual Conversation*. John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia; Simon Zoltán: Responsibility for Each Other. Cross-Border Discourses on National Constellation (Transylvanian-Hungarian, Hungarian-Transylvanian). In Bodó Barna – Tonk Márton eds. *Nations and National Minorities in the European Union*. Scientia Publishing House, Cluj-Napoca, 2009:217-223.

A. Gergely András

bilokális letelepedés: a friss házások választási lehetősége aközött, hogy a feleség családjában (ill. annak környezetében), vagy a férj családja térbeli közösségében keresnek új lakóhelyet. A döntés jelentőségét az antropológusok egyre növekvő hányada nem a szexuális tabuk (→*incestus*) fennállásával magyarázza, hanem az életmóddal és önfenntartással összefüggő családi kötelek főként gazdasági logikájával (pl. →*Claude Lévi-Strauss*, →*Bodrogi Tibor*, →*Kaj Birket-Smith*).

Ir.: Birket-Smith, Kaj 1969 *A kultúra ösvényei*. Gondolat, Budapest, 210-230; Dumont, Louis 2003 *Bevezetés két szociálandropológiai elméletbe*. L'Harmattan, Budapest; Radcliff-Brown, Alfred Reginald 1952 *Structure and Function in the Primitive Society*. Free Press, Glencoe (m. *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004:35-84).

Boglár Lajos

bináris oppozíciók (binary oppositions, oppositions binaires): kétosztatúság, fogalmi vagy szimbolikus ellentétpár szembenálló, egymást kölcsönösen kizáró jelentéssel. A strukturalista elméletben két elem közötti kizárásos, oppozíciós viszony. Saussure és a strukturalista nyelvészeti gondolata: a jel csak a szótár többi tagjától való különbség révén nyeri el jelentését: a jel az, amit kizár. Nem az egyes elemek önálló szubsztanciája, hanem az elemek egymáshoz való viszonya hozza létre a jelentést. →*Lévi-Strauss* szerint a hagyományos

antropológia hibája ugyanaz, mint a Saussure előtti nyelvészeté: a terminusok tartalmát és nem egymáshoz való viszonyát vizsgálta. Lévi-Strauss mítoszelméletében a $\rightarrow$ mítosz jelentését a benne szereplő lények, dolgok, istenek, vagyis jelek közötti $\sim$ hozzák létre. A mítosz jelentése, akárcsak az egyes jeleké, tehát nem önmagában vizsgálható, azt csak egy struktúra tagjaként nyeri el. Lévi-Strauss szerint a kulturális $\rightarrow$ szemiotikának azért kell az alapvető $\sim$ -at megtalálnia, mert maga az emberi értelem bináris, dualisztikus természetű: egy digitális számítógéphez hasonlóan osztja folyamatosan ketté a valóságot, egészen addig, amíg igennel vagy nemmel tud válaszolni alapvető kérdéseire. A kritikai elméletek és a posztstrukturalizmus szerint a feladat nem pusztán a $\sim$ leírása, hanem azok politikai kritikája illetve dekonstrukciója (Derrida).

Ir.: Lévi-Strauss, Claude 2001 *Strukturális antropológia I-II*. Osiris, Budapest; Hankiss Elemér szerk. 1988 *Strukturalizmus*. Európa, Budapest; Józsa Péter 1980 *Lévi-Strauss, strukturalizmus, szemiotika*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Gunton, James D. – Droz, Michel 1983 *Introduction to the theory of metastable and unstable states*. Berlin – New York, Springer Verlag; Markey, Thomas L. 1976 *Studies in European linguistic theory: the dichotomy precept*. Hoffmann, Grossen-Linden; Lotman, Jurij M. – Ginsburg, Lidia I. – Uszpenszkij, Boris A. 1985 *The Semiotics of Russian cultural history: essays*. Cornell University Press; New York; O'Brien, Jodi 1999 *Social prisms: reflections on everyday myths and paradoxes*. Pine Forge Press, Thousand Oaks; Reiner, Erwin 1983 *Etudes de linguistique dualiste*. Braumüller, Wien; Leibniz, Gottfried Wilhelm 1968 *Zwei Briefe über das binaire Zahlensystem und die chinesische Philosophie*. Belser-Press, Stuttgart; Felföldi Barnabás 2006 A diskurzus fogalma a szervezetkutatásokban. In Földi Éva szerk. *Társadalom és kultúra*. A Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet tanulmánykötete. Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 35-45; Forth, Gregory L. 2001 *Dualism and hierarchy: processes of binary combination in Keo society*. Oxford University Press, New York. Elektronikus forrás: <http://www-as.phy.ohiou.edu/~rouzie/307j/binary.html>

Kolozsi Ádám

biológiai determinizmus: természet- ill. részben társadalomtudományi tétel, mely szerint az ember örökli ama meghatározottságokat, amelyekkel azután egyénként, közösségként vagy kultúráként együtt fog élni, ezek pedig (egyrészt, bizonyos teóriák szerint) meghatározó hatásúak egész viselkedésére, gondolkodására és alkalmazkodási-változási képességére nézve; (másrészt) az $\rightarrow$ evolúció elve, amely fejlődési folyamatban írja le a személyiség változásait és lehetőségeit, tételez egy „primitívebb”, időben korábbi változatot, hosszan tartó átmenetet, valamint egy „civilizált” vagy „kulturált” véghelyzetet, amely felé irányul maga a teljes folyamat, ezáltal az „evolúció logikája” nem utasítható el, parancsoló jellege az élők egyetemességére nézve kötelező. E fizikai, biológiai és mentális különbségekkel indokolta a felvilágosodás kora előtti embercentrikus gondolkodás a meglévő egyéni- és csoportkülönbségeket, ennek alapján keletkezett a „vadak civilizálása” mint humánus program, valamint a (főként európai) kultúra magasrangúságának tételezése az „elmaradottakkal”, „primitívekkel” összefüggésben (például a tengeren túli gyarmati területek elfoglalásának gyakorlatában is); találkozott a biológiai és főként a genetikai fejlődési elgondolás Haeckel biogenetikai elvében, mely az egyedfejlődés és a törzsfjlődés mentén a feudi pszichikus énefejlődés-elméletnek adott tápot; végső soron a fajelmélet teljesítette ki a determinizmusok megváltoztathatatlanságáról vallott nézeteket, s jutott el a $\rightarrow$ népirtásig, ennek áltudományos igazolásáig, és mindennemű hatalmi terjeszkedés, alárendelés „biológiai törvényeknek megfelelő” logikájáig.

Ir.: Meunier, Jacques – Savarin, Anne-Marie 1969 *Le chant du Sibalco*. Paris (m. Szibalko éneke. Vértürdő Amazóniában. Európa, Budapest, 1971); Firth, Raymond Williams 1958 *Human Types*. Nelson and Sons, New York, London; Rose, Steven ed. 1982 *Against biological determinism. The Dialectics of Biology Group*. Allison & Busby, New York; Labooy, Guus H. 2002 *Freedom and dispositions: two main concepts in theology and biological psychiatry. A systematic analysis*. Peter Lang; /szerző nélkül/ 1927: *Christianity and the present moral unrest*. Oxford University Press, New York; Fox, Sidney B. ed. 1984 *Individuality and determinism: chemical and biological bases*. Plenum Press, New York; Grdiny, Jaroszlav Ivanovics 1916 *Zamietki po Dinamike zhivyykh organizmov*. I.Kogana, Jekaterinoslav; Carlton, Eric 2004 *Dancing in the dark: reflections on*

the problem of theodicy. Fairleigh Dickinson University Press, Madison; Hüttemann, Andreas ed. 2003 *Determinism in physics and biology*. Mentis, Paderborn; Rutherford, Donald – Cover, Jan A. ed. 2004 *Leibniz: nature and freedom*. Oxford University Press, New York; Girard, Kan 1928 *Do human beings have free will? A debate / affirmative, George Burman Foster, negative, Clarence Darrow*. Haldeman-Julius Publications.

A.Gergely András

biopszichológiai funkcionalizmus: funkcionalista antropológiai irányzat, mely szerint a társadalmak kulturális komplexitásának, ill. ezek egyes elemeinek fő szerepe abban áll, hogy az egyének materiális és mentális szükségleteit teljessé tegye és kielégítse. A társadalmi struktúrát, a benne elhelyezkedő csoportok egyensúlyviszonyait és szervező funkcióit is a szükségletkielégítés alapfunkciója szerint értelmezi ez a teória (→B.Malinowski, valamint →A.Kardiner is), ugyanakkor máig ható distinkciót használ az intézmények kapcsán: nem csupán épületes organizációs központok lehetnek intézmények, hanem a (másodlagos) szükségletek, a kultúra, a vallás, a rítusok, értékek is hasonló szervező-közvetítő erővel és eszköztárral bírnak, mivel az alkalmazkodás folyamatában születtek és új kulturális válaszokat igényelnek (példa erre a modern építészet LeCorbusier óta divatossá vált számos irányzata, a funkcionális nyelvészeti és irodalmi hatásmechanizmusok többféle megközelítésmódja, a történeti gondolkodásban vagy a társadalomelméletben kialakult megannyi elemzési mód).

Ir.: Malinowski, Bronislaw 1960 *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*. Oxford University Press, New York; Gould, Stephen Jay 1982 *The Mismeasure of Man*. Norton, New York; Descola, Philippe 1993 *Az oksági magyarázat*. In Descola, Philippe – Lenclud, Gérard – Severi, Carlo – Taylor, Christine 1988 *Les idées de l'anthropologie*. A.Colin, Paris (m. In *A kulturális antropológia eszméi*. Századvég, Budapest, 13-73.); Stocking, George W. Jr. 1984 *Functionalism historicized: Essays on British Social Anthropology*. University of Wisconsin Press, Madison; Hamilton, Leonard W. – Timmons, C. Robin 1990 *Principles of Behavioral Pharmacology: a Biopsychological Perspective*. Englewood Cliffs, Prentice Hall; Alexander Jeffrey C. – Boudon, Raymond – Cherkaoui, Mohamed ed. 1997 *The Classical Tradition in Sociology: the American Tradition*. Sage, London; Steppi, Christian R. 1991 *Motivation und Moral: Anwendung des Heckhausenschen – handlungspsychologischen Phasenabfolgemodells auf prosoziale „Motive“ (mit historisch-systematischen, ideengeschichtlichen und anthropologischen Bezügen)*. Peter Lang, New York – Frankfurt; Goldschmidt, Walter 1966 *Comparative Functionalism: an Sssay in Anthropological Theory*. University of California Press, Berkeley; Crider, Andrew 1979 *Schizophrenia, a Biopsychological Perspective*. Lawrence Erlbaum Associates, New York; Martindale, Don ed. 1965 *Functionalism in the Social Sciences: the Strength and Limits of Functionalism in Anthropology, Economics, Political Science, and Sociology*. American Academy of Political and Social Science, Philadelphia; Owens, Alfred D. – Wagner, Mark ed. 1992 *Progress in Modern Psychology: the Legacy of American Functionalism*. Praeger, Westport; Martínez, Jorge Hernández – León, José Balcells – Maggi, Roxana Vieta 1983 *Funcionalismo y cultura burguesa: crítica a sus concepciones en la etnología y sociología contemporáneas*. Editorial de Ciencias Sociales, La Habana; Devriendt, Betty – Goossens, Louis – Auwera, Johan van der 1996 *Complex structures: a functionalist perspective*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.

A.Gergely András

Bloch, Marc (1886. júl. 6. Lyon – 1944. jún. 16. Trévoux és Saint-Didier-de-Formans között, Ain dép.): francia történész. A Sorbonne-on, az École Normale Supérieure-ön, majd Lipcsében és Berlinben végezte tanulmányait. 1914-ig montpellier-i és amiens-i gimnáziumokban tanár. Az I. világháborúban tisztként vett részt. 1919-1936 között a strasbourgi egyetem tanára, tagja az ott működő kultúrtörténeti műhelynek. A műhely egyik meghatározó alakjával, Lucien Febvre-rel 1929-ben megalapította az *Annales de l'histoire économique et sociale*, rövidebb nevén az *Annales* című folyóiratot. A Sorbonne-on 1936-ban kinevezték tanszékvezető tanárrá, ahol ebben a minőségében 1940-ig tevékenykedett, és 1939-ben megszervezte a gazdaságtörténeti intézetet. Részt vett a „fürcsa háborúban” (1939. szept.–1940. jún.), azután a vichyi Franciaországba (az ún. szabad zónába) menekült, és

1941–1942-ben Clermont-Ferrand-ban és Montpellier-ben tanított. 1942 novemberében a megszálló német csapatok elől illegalitásba vonult, és Lyon környékén bekapcsolódott az ellenállásba. 1944 júniusában a németek elfogták, megkínozták, végül agyonlőtték.

Bloch a modern francia társadalomtörténeti kutatás egyik legjelentősebb képviselője. Kezdetben a Középkor tanulmányozásának szentelte magát. Ebből a témából írta „Királyok és szolgák” című művét (*Rois et serfs*), doktori értekezését, a „A csodatevő királyok”-at (*Les rois thaumaturges*), később egy tanulmányt a francia vidék történetének jellegzetességéről (*Les Caractères originaux de l'histoire rural française*), majd 1939–40-ben a feudális társadalomról szóló kétkötetes főművét, a *La société féodale*-t. Bloch felfogásában a történelem a társadalomban, pontosabban annak folytonosan változó körülményei között élő ember tudománya. A történelem rekonstruálásához a módszerek, segédeszközök, források lehető legszélesebb körét használta fel. Figyelmét nem a hagyományosan vizsgált politikai eseménytörténetre összpontosította, hanem a gazdaságot, technikai fejlettséget, életmódot, mentalitást áttekintő társadalomtörténetre. Ehhez felhasználta a társtudományok (mint a statisztika, demográfia, néprajz, földrajz) eredményeit és módszereit is. Történetkutatási ideálja szellemében több tanulmányt írt az *Annales*-ban, majd 1941-ben elkészítette módszertani jegyzeteit, melyeket halála után Febvre rendezett sajtó alá *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien* címmel (1949). Ebből magyarul 1974-ben jelent meg válogatás, *A történelem védelmében* címmel.

Bővebben ld: *Mélanges historiques* 1–2. (1963); www.marcbloch.fr

F.m.: *Rois et serfs* (Paris: Champion, 1920); *Les rois thaumaturges* (Paris: N.R.F., Gallimard, 1924); *Les Caractères originaux de l'histoire rural française* (Paris: Les Belles Lettres, in 4°, 262 p. 1931); *La société féodale* 1–2. (Paris: Albin Michel, 1939–40); *L'étrange défaite* (Paris: Atlas, Franc-Tireur, 1940); *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien* (Paris: Cahier des Annales, n°3, Armand Colin, 1949); *A történelem védelmében. Válogatott művek* (vál., bevezető tanulm.: Kosáry Domonkos, Budapest: Gondolat Kiadó, 1974).

Szász Antónia

Blumenbach, Johann Friedrich (1752–1840): német természettudós és antropológus, az embertudományok korai képviselője, aki az összehasonlító anatómia bevezetésén fáradozott Németországban. Főműve (*De generis humani varietate nativa* (1775; tr. *On the Natural Varieties of Mankind*, 1865, repr. 1969) a fizikai antropológia kezdeteit jelzi, meghatározva a fajok közötti különbségek szerinti felosztás eszköztárát. Élete során jelentős gyűjtőmunkát végzett (*Collectio craniorum diversarum gentium*, 1790–1828), szellemi hagyatéka a rokon tudásterületeken is elismert.

Ir.: *The Anthropological Treatises of Johann Friedrich Blumenbach* (1865, 1969).

A. Gergely András

Boas, Franz (1858. júl. 9. Minden, Németország – 1942. dec. 22.): német születésű amerikai antropológus, a tudományág történetének egyik legnagyobbja. A Heidelbergi Egyetemen végzett 1881-ben, és még ugyanebben az évben Ph.D. fokozatot szerzett a Kieli Egyetemen, Németországban, 1899-től lett professzor a Columbia Egyetemen. Jelentős kutatást szervezett 1883-ban a Baffin-szigeteki *középső eszkimók* terepkutatására. Legismertebb munkája a *kwakiutl*-indiánok körében, Észak-Vancouverben és a hozzá kapcsolódó British Columbiái területeken, Kanadában végzett kutatása (1886). A *kwakiutl* indiánok tanulmányozása során fogalmazta meg új elgondolását a kultúrával és a fajokkal kapcsolatban. Úgy döntött, hogy a kultúra tanulmányozásához mindenre kiterjedő vizsgálatot kell folytatni, nagy fontosságot tulajdonított a mindenre kiterjedő adatgyűjtésnek. Szemléletmódjának legfőbb vonását, a *→kulturális relativizmus* elgondolását úgy tekintik, mint Boas hozzájárulását az antropológia-

elméletéhez. Boas a *történeti partikularizmus* híve volt; a kulturális relativizmus révén rámutatott, hogy az emberek, népcsoportok közti különbségek a történeti, társadalmi és földrajzi körülményekből következnek, és minden népcsoportnak ugyanolyan jól fejlett, teljes kultúrája van. A történeti partikularizmus elgondolása értelmében minden egyes kultúrát saját egyedi történelmének fényében kell vizsgálni és nincs alapunk feltételezni, hogy egyetemes törvényszerűségek határozzák meg a kultúrák működését. Ez a nézet szemben állt a *korai evolucionisták*, mint Louis Henry Morgan és Edward Tylor nézeteivel, amelyek szerint minden kultúra ugyanazokat a fokozatokat járja végig fejlődése során. Boas következetesen nem a fejlődéselvű felfogás követőjeként nyilatkozik, amikor „a kultúra” fejlődése helyett a többes számú „kultúrák” fogalmát használja, és megközelítésmódjában a humán evolúció mellett a régészeti, nyelvi és életvitelszerű jellegzetességek sajátlagos egységét szemléli, megkülönböztetett szerepet juttatva így az antropológiai komplexitásnak. Használja és újraelemzi a fizikai antropológia tapasztalati tudását, az elsők egyikeként alkalmazza a statisztikai módszereket és a biometriai tanulmányokat is. Ezzel mintegy kritikát gyakorol a természettudományok és a társadalomtudományok szétválasztói fölött, kiemelve fontosságát a környezetnek, amely az egyének személyes képességeit, adottságait is meghatározza (ezzel hozzájárul pl. a Mexikóban zajló régészeti feltárások értelmezéséhez is). Mint az amerikai őslakos nyelvek tanulmányozója, hangsúlyozza a nyelvészeti elemzésben a nyelvtani struktúrák belső rendszerének átlátását, s ezáltal a kultúra egyik alapvető meghatározójának jelentőségét. Szigorú módszertani következetessége nemcsak szolgálta, de egyenesen megalapozta a társadalomtudományi kutatások terén azt az értékelvet, amelyet azután művek és következtetések sora követett, ezzel is széleskörű hatást gyakorolva kora kutatóira.

Első oktatói álláshelyét a Clark University-n kapta (1889), egyúttal az American Museum of Natural History munkatársa is lett (1895–1905). Előadásokat tartott a Columbián 1896-ban, majd 1899-től az antropológia történetének első kinevezett professzora lett. E pozícióját 37 éven át megőrizte, tanításai és tanítványainak nézetei egyszer s mindenkorra áthatották az amerikai antropológiát. Sok egykori tanítványa híres antropológus lett, közülük Margaret Mead és Ruth Benedict a „*kultúra és személyiség*” iskola főbb képviselői.

F.m.: Boas n.d. „The relation of Darwin to anthropology”, notes for a lecture; Boas papers (B/B61.5) American Philosophical Society, Philadelphia. Published on line with Herbert Lewis 2001b; *The History of the American Race*. Annals of the New York Academy of Sciences, Vol. XXI, 1912:177-183; Changes in the Bodily Form of Descendant of Immigrants. *American Anthropologist*, Vol. 14, No. 3, July-Sept, 1912; [Folk-tales of Salishan and Sahaptin tribes](#) (DJVU), 1917, Washington State Library's Classics in Washington History collection., Published for the American Folk-Lore Society by G.E. Stechert; *Report on an Anthropometric Investigation of the Population of the United States*. Journal of the American Statistical Association, June 1922; *The Measurement of Differences Between Variable Quantities*. Quarterly Publication of the American Statistical Association, December, 1922; *The Eruption of Deciduous Teeth Among Hebrew Infants*. The Journal of Dental Research, Vol. vii, No. 3, September, 1927; *The Tempo of Growth of Fraternities*. Proceedings of the National Academy of Sciences, Vol. 21, No. 7:413-418, July, 1935; Boas, Franz 1887 „The Principles of Ethnological Classification”. In *A Franz Boas reader* ed. by George W. Stocking Jr. Chicago: The University of Chicago Press, 1974; További művei, több kiadásban: *The Mind of Primitive Man* (1911, rev. ed. 1983); *Anthropology and Modern Life* (1928-1938, repr. 1984); *Kwakiutl Ethnography* (1966); *Growth of Children* (1896–1904); *The Mind of Primitive Man* (1911, 1938); *Kultur und Rasse* (1913); *Primitive Art* (1927); *General Anthropology* (társszerző) (1938); *Race, Language, and Culture* (1940); *Dakota Grammar* (társszerző Ella Delora) (1941).

Ir.: Stocking, George W. Jr. ed. 1982 *Franz Boas Reader: Shaping of American Anthropology, 1883–1911*; Herskovits, M. J. 1953, 1973 *Franz Boas – A Biography*; Baker, Lee D. 1994 The Location of Franz Boas Within the African American Struggle. *Critique of Anthropology* Vol 14(2):199-217; Baker, Lee D. 2004 Franz Boas Out of the Ivory Tower. *Anthropological Theory* 4(1):29-51; Bashkow, Ira 2004 A Neo-Boasian Conception of Cultural Boundaries. *American Anthropologist* 106(3): 443-458; Boas, Norman F. 2004 *Franz Boas 1858–1942: An Illustrated Biography*. Seaport Autographs Press, Mystic, Connecticut; Bunzl, Matti 2004 Boas, Foucault, and the 'Native Anthropologist'. *American Anthropologist* 106(3): 435-442; Cole, Douglas 1999 *Franz Boas: The Early Years, 1858-1906*. University of Washington Press, Washington; Darnell, Regna 1998 *And Along Came Boas: Continuity and Revolution in Americanist Anthropology*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam; Herskovits, Melville J. 1958 Some Further Comments on Cultural Relativism. *American Anthropologist* 60(2):266-273; Kuper, Adam 1988 *The Invention of Primitive Society: Transformations of an*

Illusion. Routledge, London, New York; Kroeber, Alfred 1949 An Authoritarian Panacea. *American Anthropologist* 51(2) 318-320; Lesser, Alexander 1981 Franz Boas. In Sydel Silverman, ed. *Totems and Teachers: Perspectives on the History of Anthropology*. Columbia University Press, New York: 1-34; Lewis, Herbert 2001a The Passion of Franz Boas. *American Anthropologist* 103(2): 447-467; Lewis, Herbert 2001b Boas, Darwin, Science and Anthropology. *Current Anthropology* 42(3): 381-406 (On line version contains transcription of Boas's 1909 lecture on Darwin); Price, David 2000 [Anthropologists as Spies](#) *The Nation* Vol. 271, Number 16:24-27, November 20; Price, David 2001 [‘The Shameful Business’: Leslie Spier On The Censure Of Franz Boas](#) *History of Anthropology Newsletter* Vol. XXVII(2):9-12; Stocking, George W. Jr. 1968 *Race, Culture, and Evolution: Essays in the History of Anthropology*. Free Press, New York; Stocking, George W. Jr. ed. 1996 *Volksgeist as Method and Ethic: Essays on Boasian Ethnography and the German Anthropological Tradition*. The University of Wisconsin Press, Wisconsin; Williams, Vernon J. Jr. 1996 [Rethinking Race: Franz Boas and His Contemporaries](#). Lexington: University Press of Kentucky; Glick, Leonard B. 1982 Types Distinct from Our Own: Franz Boas on Jewish Identity and Assimilation. *American Anthropologist* 84(3):545-565; Frank, Gelya 1997 Jews, Multiculturalism, and Boasian Anthropology. *American Anthropologist* 99(4):731-745; Mitchell Hart 2003 Franz Boas as German, American, Jew. In C. Mauch – J. Salomon *German-Jewish Identities in America*. Madison: Max Kade Institute, 88-105; Kézdi Nagy Géza szerk. 2008 *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest; Boas on-line: <http://socio-anthropologie.revues.org/index117.html>.

Hajdú Gabriella

Boglár Lajos (1929. dec. 29. Sao Paulo, Brazília – 2004. szept. 23. Budapest): néprajzkutató, kulturális antropológus, egyetemi tanár, az MTA doktora, a magyar kulturális antropológia „alapító atyja”. Egyetemi tanulmányait az ELTE-n végezte etnológia-ösrégészet szakon, Vajda László tanítványaként az első képzett etnológusok körébe tartozott. A néprajztudományok kandidátusa (1969), a szociológiai tudományok akadémiai doktora (1999), számos nemzetközi fórum résztvevője, tagja, serkentője. 28 éven keresztül dolgozott a Néprajzi Múzeum munkatársaként. Terepmunkáit Braziliában a nambikuarák között (1959, Mato Grosso), Venezuelában a piaroaknál (1967–68 és 1974), 1978-ban Mexikóban, 1986–89 között a braziliai guarani indiánoknál és Francia-Guayanában wayanáknál (1992–94) végezte. Utolsó kutatóútja a braziliai sokleng néphez és az itt élő magyar bevándorlók közösségéhez vezetett. Kutatómunkái során többször biztosított lehetőséget tanítványainak, hogy együtt dolgozhassanak vele, és a helyszínen sajátítsák el módszereit és technikáját. 1990-ben alapította meg munkatársaival a Kulturális Antropológia Szakcsoportot és indította el az amerikai típusú kulturális antropológia oktatást. 1991-ben szakmai segítségével indult el a „Világ Népei” elnevezéssel a kulturális antropológia oktatás a Kolumbusz Humángimnáziumban. Létrehozta a Szimbiózis Kulturális Antropológiai Alapítványt, elindította és szerkesztette a tanszék évkönyvét, a Szimbiózist. A nemzetközi tudományos élet kiemelkedő amerikanistaként és vallásantropológusként tartja számon. Több szakmai és televíziós dokumentumfilm készítője és a hazai vizuális antropológia úttörőjének tartják. Halála nemcsak az egyetemi oktatás számára pótolhatatlan veszteség. A Kolumbusz Oktatási Központ a „Világ Népei” tantárgyának szülőatyját, egyik lelki és szellemi támogatóját, vigyázó sámánját gyászolja. Emlékét a 2004. decemberében megalapított Multikulturális Kutatóintézet segítségével szeretnék megőrizni, melynek egyben névadója is.

Az ELTE BTK docense, a Kulturális Antropológiai szakcsoport vezetője (1990), 1989-től a Magyar Latinamerikanisták Társaságának alelnöke és a Szimbiózis Alapítvány elnöke, Továbbá a Brazil–Magyar Társaság elnöke volt. Számos kiadvány mellett a *Revindi* és a *Szimbiózis* című szaklapot is szerkesztette.

Egyetemi kiadványban megjelent nekrológja szerint:

„Boglár Lajosról van szó, akinek az a bizonyos folyosó végi szobája mindig nyitva állt, legyen szó szakmai vagy bármilyen más irányú problémáról.

Boglár Lajosról van szó, aki mindig óriási lendülettel dolgozott, alkotott, szervezett.

Boglár Lajosról van szó, akinek előadásai mindenki számára komoly értéket és élvezetet jelentettek.

Boglár Lajosról van szó, aki egyszerre tanított és nevelt, akinek élete és munkássága egyaránt példaértékű.

Boglár Lajos Braziliában született és élt tizenhárom évig, az indiánok közelében. Ezért utazott évente – már felnőtt néprajzkutatóként – több ezer kilométert, hogy a nambikuarákkal, a piaorákkal, a guaranikkal, majd a wayanákkal éljen. Három éve, hetvenkét évesen ment utoljára az őserdőbe, a botokudó indiánok közé. Elsősorban mint amerikanista, a dél-amerikai indián kultúrák nemzetközileg tisztelt szakértőjét, vallásantropológust lehet ismerni. Mindenekelőtt azonban ki kell emelni iskolateremtő tevékenységét.

A kulturális antropológia egyetemi oktatásának intézményesülése az egykori szocialista országok közül először Magyarországon indult meg 1989–1990-ben, Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Ennek alapítója és első vezetője Boglár Lajos volt, aki több évtizeden keresztül tartott előadásokat és szemináriumokat. Korábban a Folklor Tanszéken végzett oktatói tevékenységet, és már akkor láthatóvá vált „iskolateremtő képessége”, az a fajta karizma, amely képessé tette arra, hogy a hallgatóknak olyan lelkes csoportját gyűjtse maga köré, amely arra készül, hogy a világ kultúráit megismerje. Ez lett az alapja annak a „mozgalomnak”, amely 1989-ben az ún. amerikai típusú kulturális antropológia magyarországi meghonosítását tűzte ki céljául.

A „Boglár Iskola” 1989–1990-es megalapítása egyértelműen amerikai típusú, résztvevő megfigyeléses terepmunkán alapuló kulturális antropológiát jelent, ami alapvető fordulatot hozott a magyarországi tudományos életben, és ebben Boglár Lajos döntő szerepet játszott.

Huszonnyolc éves múzeumi gyakorlata (Néprajzi Múzeum) során és következtében számtalan színvonalas kiállítást alkotott meg itthon és külföldön egyaránt. Tatabányán (1989 óta) állandó életmű-kiállítása van, és a város díszpolgárává is választották.

Végezetül álljon itt egy idézet Boglár Boglár Lajostól, ezzel is adózva emlékének: „Rettegek attól, ha valaki azt tanítja, hogy ez vagy az az izmus vagy elmélet az egyedül célravezető. (...) Nekünk eklektikusoknak kell lennünk. Én nem engedhetem meg, hogy a munkámat alárendeljem egyetlen elméleti iskolának. (...) Nincs olyan kulcs, amely minden zárat felnyit. Az csak álkulcs lehet. Ha én egyetlen iskolához vagy eszméhez leszegődnék, akkor álkulcsot tartanék a kezemben. Tehát nekem olyan kulcscsomóm van, amin rengeteg kulcs van”.

Emlékét megőrizzük. /*KisTáska*, ELTE Társadalomtudományi Kar, 2004. 13. szám/

Boglár Lajos kutatási beszámolói, könyvei, tanulmányai, előadásai füzérré állnak össze az indián kultúrákat bemutató *Sámán nyaklánc* kötet lapjain, akár egy piaroa sámán énekei. Ahogyan minden transzállapot és varázslat az egység felé irányul, és csak a teljesség tükrében válhat beteljesüléssé, úgy ezek a tanulmányok is egymáshoz fűzve egészként rajzolják elénk a neves etnológus pályáivét. Boglár Lajos gyakran nevezte „mozaikmódszernek” kutatói tevékenységét. Miután megértett és elemzett egy kulturális-társadalmi jelenségekört, megvizsgálta annak más jelenségekörökhöz való viszonyát, s végül így ragadta meg és mutatta be az adott kultúra „globális sokrétűségét”. Ez a kötet is ennek megfelelően tárja fel Boglár Lajos kutatásainak elvi, elméleti és módszertani hátterét. Az esettanulmányok egymáshoz kapcsolódva állnak össze „mozaikká”. Az írások egyaránt szólnak az indián időfelfogásról, szexualitásról és gyermeknevelésről, a sámánizmus kapcsolódásairól a pszichoterápiához, a kulturális adaptáció és a kultúra változásainak etikai és politológiai vetületeiről, a guarani, a wayana, a piaroa és a botokudo indiánok világáról. Módszertani alapelveit nemcsak a „Boglár Iskola” követte, hanem az egyike a megismeréstudományok antropológiai ágának, melynek lényege a hosszan tartó terepkutatás, a résztvevő megfigyelés és sokoldalú értelmezés (*A tükör két oldala*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007).

Kutatásainak eredményeit számos kötetben (*Trópusi indiánok között*, *Wahari*, *Mitosz és kultúra*, *Pau Brasil – őslakók és bevándorlók a Dél-Keresztje alatt*) közölte. Több száz

hangfelvétel, több ezer fotó és számos film tartozik archívumához, gyűjteményi tíz múzeumban láthatók. 1960 és 1964 között részt vett amatőr filmfesztiválon, több díjat nyert. 1962-től több néprajzi dokumentumfilmet forgatott (*Asszonyfarsang*, *Bödönhajó* stb.), utána Dél-Amerikában filmezett: *A piaroák világa* (1968): az első keskenyfilm, amelyet felnagyítva mozikban is vetítettek, *A sámán nyaklánc* (1968), *L'Indien* (1974, Jacques Willemont, francia operatőrrel), *Wayana úti napló* (1991–1996), *Magyarok Brazíliában* (1997) voltak további művei. Munkásságának újradíjazására a Nyitott Könyvműhely Kiadó vállalkozott: http://www.nyitotkonyv.hu/konyveink/konyv/99/A_saman_nyaklanca.

További részletek: <http://www.mindentudas.hu/mindentudasegyeteme/20041006boglas.html>; http://hu.wikipedia.org/wiki/Bogl%C3%A1r_Lajos.

F.m.: *Wahari. Az őserdei kultúra*. Gondolat, Budapest. (Új kiadásban: *Wahari*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009); *Még találkozunk...* (Tari János és Prónai Csaba filminterjúja). Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2006; *A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába*. (Papp Richárddal). Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007; A vallás és mitológia strukturalista vizsgálatáról. In *Népi kultúra – Népi társadalom IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970:323–331; *A sámán nyaklánc. Indián kultúrák*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010; Borges, Jorge Luis 1978 *Bábeli könyvtár*. Fordította: Boglár Lajos. In *A titokban végbement csoda*. Kriterion, Bukarest; Kézdi Nagy Géza szerk. *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008.

Ir: Főzy Vilma 2010 *A piaroa gyűjtemény*. A Néprajzi Múzeum Tárgykatalógusai 15. Néprajzi Múzeum, Budapest; Kézdi Nagy Géza szerk. 1999 *Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára*. Szimbiozis 8, Budapest; Tari János – Prónai Csaba szerk. 2006 *Még találkozunk*. (Interjúkötet). Nyitott Könyvműhely, Budapest; Kézdi Nagy Géza szerk. 2008 *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest; A.Gergely András – Papp Richárd – Prónai Csaba szerk. 2006 *Kultúrák között. Hommage à Boglár Lajos*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.

Papp Richárd – A.Gergely András

Bohannon, Paul James (1920. Lincoln, Nebraska – 2008. júli 13., Visalia, California): amerikai antropológus. Tanulmányait az Oxfordi Egyetemen kezdte, itt szerzett Ph.D. fokozatot 1951-ben. Oxfordban volt professzor, majd a Princeton Egyetemen, később Chicagóban a Northwestern University-n tanított (1959–75), egyetemi oktatóként és kutatóként vált nevéssé. Chicagóba az vonzotta, hogy az antropológia tanszék egyre inkább az afrikai etnográfia helyezett a hangsúlyt. Ottléte alatt elősegítette a gazdasági antropológia honosodását, majd Santa Barbarában, a Kaliforniai Egyetemen tanított (1982–1987), azóta a Dél-Kaliforniai Egyetem nyugalmazott antropológia professzora. Egyetemi posztjai mellett az Afrikanisztikai Társaság elnöke volt, 1960-ban pedig elnyerte az Amerikai Kriminológiai Társaság „August Volmer kutatói díját” az afrikai gyilkosságok és öngyilkosságok témájú kutatásáért. Afrikai népcsoportok körében és a TIV-ről végzett kutatásokat, leginkább a jogi és gazdasági antropológiai területén, de foglalkozott a nyugati társadalmak középosztályi házassági stratégiájával, a család jelentőségével és a válásokkal is.

F.m.: *Tiv Economy* (Laura Bohannon-nal, 1968); *Divorce and After* (1970); *Law, Biology and Culture: The Evolution of Law* (társszerk. Margaret Gruter, Santa Barbara, Ross-Erickson, 1983); *All the Happy Families: Exploring the Varieties of Family Life* (New York, McGraw-Hill, 1985); *High Points In Anthropology* (társszerk. Mark Glazer. New York, McGraw-Hill, 1988) (m.: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft. 1997, 2005); *Africa & Africans* (társszerző Philip Curtin, Prospect Heights, Waveland Press, 1964, 1971, 1995); *How Culture Works* (New York, Free Press, 1995); *Culture As Given, Culture As Choice* (társszerző Dirk Van der Elst, Prospect Heights, Waveland Press, 1999).

Ir.: *Biography.com*. Accessed December 16, 1999. <http://www.biography.com>; Ethnographics Publications, The Tiv. Accessed December 16, 1999: <http://www.usc.edu/dept/elab/publications/tiv.html>; *Northwestern: Anthropology Dept.* Accessed December 16, 1999. <http://www.nwu.edu/anthropology/identity.htm>; *WebPals*. MnSCU/PALS. Last modified October 10, 1997. Accessed December 1, 1999. <http://www.pals.msus.edu>; e-museum @ Minnesota State University http://www.mnsu.edu/emuseum/information/biography/abcde/bohannon_paul.html

Hajdú Gabriella

Bulányi páter, bulányisták: teológus és mozgalma az 1980-as évek magyarországi jézuskövetési (és tágabban értve: aktív vallás)-gyakorlaton belüli megújulást kezdeményezett ill. eredményezett. Az ún. bokor-közösségek révén nyilvános megjelenítés formájában olyan mozgalmi törekvést és gyakorlati teológiát intézményesített, amelynek „tulajdonképpeni célja az volt, hogy rögzítse önmaga és a mozgalom tagjai számára: a jézusi gyakorlatra épülő vallásosságnak és a felelős felnőtt egyháziasságnak akkor is van létjogosultsága, ha adott társadalomban elméletileg és gyakorlatilag megfosztják őket létjogosultságától... P. Bulányi nem írt a szó szaktudományos értelmében vett fundamentálteológiát, hanem többek között arra tett kísérletet, hogy fundamentálteológiai érvekkel megalapozza lelkipásztori alapbeállítottságát, és a mozgalom tagjait intellektuálisan is felnőtt becsületességre nevelje a hit kérdéseivel kapcsolatban” (Máté-Tóth 1996). Szemben az „ész fényében” megismerhető isten apologetikus tanával, illetve az értelem elsődlegességét a hit elsődlegességével szembehelyező karteziánus hagyománnyal ugyancsak szakítva, nem a saját üdvösség-osztó funkcióját kívánta hangsúlyozni, hanem az állami egyházfelügyelettel éppúgy szembekerült, mint a katedrateológia professzoraival, tudományos (és kevésbé teológiai, mint inkább filozófiai) beállítottsága és a neoskolasztika programjának elutasítása marginálissá tették, és Henri Bergsonra, →Arnold Toynbee-ra és Claude Geffère támaszkodó „magánteológiáját” olyan mozgalomként ítélték meg, amely közel állt a szektás eltévelyedések megítéléséhez. A bokorközösségi mozgalom és Péter Bulányi szerepe a magyar vallásgyakorlás, a teológiai és morálfilozófiai élet olyan eseménye és közösségi-kulturális tartalma lett, amely mind a vallásantropológia által tanulmányozott kisközösségek (pl. szekták, államegyház, alternatív vallásosság stb.), mind pedig a mikrominorításokra vonatkozó kisebbségi szakirodalom egy példázatos korszak elemzésre méltó jelenségeként értékelhet és kutathat.

Ir.: Kamarás István 2003 *Kis magyar religiográfia*. Pro Pannonia, Budapest; Máté-Tóth András 1996 *Bulányi und die Bokor-Bewegung. Eine pastoraltheologische Würdigung*. Otto Mauer Fond, UKI – Szeged–Wien.
Elektronikus forrás: <http://www.vallastudomany.hu/liminalitas/m-ta/bulanyi/>

A. Gergely András

Burawoy, Michael: brit marxista szociológus, Cambridge-ben matematikát végzett (1968), majd felsőfokú tanulmányait az újonnan felszabadult országok közül Zambiában végezte, ahol a nemzeti újjászületést tanulmányozta egy angol-amerikai érdekképviselő kutatójaként. Zambiai egyetemi évei után (1972) a Chicagói egyetemen doktorált a chicagói munkásokról írt értekezéssel (*Manufacturing Consent...*), utóbb afrikai tereptapasztalatait további chicagói, magyarországi és poszt-szovjet kutatásokkal bővítette, elsősorban résztvevő megfigyelés és etnográfiai terepkutatás formájában. Mindezek alapja a posztkoloniális és államszocialista átmenet kérdéskörének közpolitikai tartománya (public domain) elemzése, melyből a *public sociology* irányzatát formálta meg négy pillérre építve: a nyilvános, a professzionális szakszociológiai, a kritikai szociológiai és a politikai szociológiai tudás reflexív szintjét. Munkássága nem ismeretlen a magyar szociológusok számára (mint ahogy Magyarország sem ismeretlen Michael Burawoy számára). 1992-ben jelent meg Lukács Jánossal közösen írt, magyarországi terepmunkájának eredményeit összegző könyve, *The radiant past: Ideology and reality in Hungary's road to capitalism*. 2004-ben jelent meg az American Sociological Association elnökeként elmondott előadása *For Public Sociology* címmel, amely nagy nemzetközi visszhangot keltett, s amely a Replika 54-55. számában (2006:97-103) magyarul is megjelent *Közérdekű szociológiát!* címmel, nálunk is nagy figyelmet keltve.

F.m.: *The Colour of Class on the Copper Mines: From African Advancement to Zambianization*. Manchester, University Press, 1972; *Manufacturing Consent: Changes in the Labor Process Under Monopoly Capitalism*. Chicago: University of Chicago Press, 1979; *The Politics of Production*. Verso, London, 1985; *The Extended Case Method: Four Countries, Four Decades, Four Great Transformations, and One Theoretical Tradition*.

University of California Press, 2009; *Ethnography Unbound: Power and Resistance in the Modern Metropolis*. Berkeley, University of California Press, 1991; *Global Ethnography: Forces, Connections and Imaginations in a Postmodern World*. Berkeley, University of California Press, 2000; Verdery, Katherine-vel eds. 1999 *Uncertain transition. Ethnographies of change in the postsocialist world*. Rowman, Littlefield Publishers Inc. New York; Between the labor Process and the State: Factory Regimes Under Advanced Capitalism. *American Sociological Review*, 1983, 48:587-605; Lukács Jánossal Mythologies of Work: A comparison of Firms in State Socialism and Advanced Capitalism, *American Sociological Review*, 1985, 50:723-737. (m.: 1987 Mítoszok a munkáról: gyárak összehasonlítása egy szocialista és egy fejlett tőkés országban. *Társadalomkutatás*, 5(1): 43-62); Transition without Transformation: Russia's Involutionary Road to Capitalism. *East European Politics and Societies*, 2001. Vol. 15. No. 2; Krotov, Pavel-lel 1992 The Soviet Transition from Socialism to Capitalism: Worker Control and Economic Bargaining in the Wood Industry. *American Sociological Review*, 57:16-38; Krotov, Pavel-lel – Lytkina Tatyana-val Involution and Destitution in Capitalist. Russia. In *Ethnography*. vol 1(1), 43–65, London–CA and New Delhi, 2000, Sage Publications; Neoclassical Sociology: From the End of Communism to the End of Classes. *American Journal of Sociology*, 2001/1; Katherine Verdery-el 1999 The Politics of Reproduction in Ceausescu's Romania. *East European Politics and Societies* 6:364-418; szerk. többekkel *Public Sociology*. Berkeley, CA, University of California Press, 2007; *Bourdieu and the Fall of State Socialism*. 2009 (előadás, ELTE); Leiris, Michel 2005 Etnográfia és gyarmatosítás. *Anthropolis*, 2/1-2/2.. Részletesebb információk és írások: <http://burawoy.berkeley.edu/>; <http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/3045456>; <http://burawoy.berkeley.edu/Biography/CV.pdf>; http://www.worldlingo.com/ma/enwiki/en/Michael_Burawoy.

Karádi Éva

busmanok: igazi nevükön, azaz önelnevezésben *szanok*. Botswanában (Becsuanaföld), Namíbiában (Kalahári-sivatag) és a Dél-Afrikai Köztársaság területén vadászó-gyűjtögető népként élnek a *koiszan* népek, e nyelvcsalád egyik ága a busman (a másik ág a hottentották, azaz *koi-koinok*). Számuk ma kb. 50.000 főre tehető, a lakosság elenyésző hányadát teszik ki. Jellemzőes nyelvük csettintő mássalhangzóinak kiejtése szinte utánozhatatlan. Afrika népei közül egyedüli sajátosságuk a szigetszerű csomókban növvő „borsszem” haj, a mongolredő, és a „steatophygia”, a zsírfarúság. A szanok kiváló alkalmazkodóképességét a XVII. századtól vándorló bantu nyelvű népek, majd a XVIII. századtól a fehérek terjeszkedésének kényszere is alakította. A sivatag „túlélői” kis csoportokban, hordákban vándorolnak, mindent megosztva, vezető hatalom, főnök nélkül. A súlyos aszályok miatt, és nem kevésbé a külső, „civilizációs” törekvések nyomására (pl. vadvédelem, bányászati kezdeményezések a területen, formális oktatás megjelenése stb.) egyre-másra vállalnak munkát a falvakban, városokban, kiszorulva saját, megszokott életterükből. Ez gyakran gyökértelenséghez, megélhetési problémákhoz, alkoholizmushoz, kultúrávesztéshez vezet, ami további szociális problémákat, konfliktusokat eredményez, és lesz a szanokkal szembeni előítéletek „melegágya”.

Ir.: Bruce-Mitford, Miranda szerk. 1993 *Etnikumok enciklopédiája*. Kossuth, Budapest; Laurens van der Post 1986 *A kalahári letűnt világa*. Európa Kiadó, Budapest; Bjerre, Jens 1960 *Kalahari*. Hill and Wang, New York. (m. *Kalahári*. Gondolat, Budapest); Bradford Keeney P. 2004 *Bushman shaman: awakening the spirit through ecstatic dance*. Destiny Books, Rochester; Bleek, Dorothea Frances ed. 1978 *The Naron: a Bushman tribe of the central Kalahari*. AMS Press, New York; Perrott, John 1992 *Bush for the Bushman: need „the Gods must be crazy” Kalahari die?* Beaver Pond Pub., Greenville; Bregin, Elana – Kruiper, Belinda 2004 *Kalahari rainsong*. University of Kwa-Zulu Natal Press, Scottsville, South Africa; Veth, Peter – Smith, Mike – Hiscock, Peter ed. 2001 *Desert peoples: archaeological perspectives*. Blackwell Pub., Malden; Keeney, Bradford – Hill, Paddy M. ed. 2003 *Ropes to God: experiencing the Bushman spiritual universe*. Ringing Rocks Press, Leete's Island Books, Chicago; Schadeberg, Jurgen 1959 *The San of the Kalahari*. Protea Book House, Menlo Park, South Africa; Krempel, Ulrich – Weinberg, Paul 2002 *Bushman art: zeitgenössische Kunst aus dem südlichen Afrika*. Arnoldsche, Stuttgart; Saugestad, Sidsel 2001 *The inconvenient indigenous: remote area development in Botswana, donor assistance and the first people of the Kalahari*. Nordic Africa Institute, Uppsala.

Tomory Ibolya

busómaszk: a magyarországi népi kultúrában sajátos vonásként tovább élő ún. busójárás kelléke, táncos és alakoskodó öltözet fejrésze, vagyis olyan álarc, amelynek viselője az álöltözet, a mozdulatok és arcjáték segítségével valakit vagy valamit megjelenít, „formáz”. Célja lehet mágikus-vallásos, segítségével megjelenítik az őseket, szellemeket, istenségeket vagy pedig utánczás és szórakoztatás funkcióval bír. Fő keletkezési helye Mohács, ahol a busójárás (tél-űző ill. tavaszünnepe) során a „maszkák” táncot járnak, rituális cselekményeket hajtanak végre, esetleg *dramatikus játékokat* adnak elő tréfás, adománygyűjtő felvonulások keretében, vagy házakhoz, ill. a mulatságokba betérve. Európában a keresztény egyházak kialakulásuk óta rendelkezéseket bocsátottak ki a pogánynak tűnő rituális alakoskodás, főleg az *állatalakoskodás* ellen, így a busómaszk is tiltott volt. Mint kvázi-rituális tárgy bekerült múzeumokba, gyűjteményekbe is, újra megkezdett „gyártása”, faragása és megrendelésre készítése turisztikai-idegenforgalmi értékűvé tette. A farsangi előkészületekről és a „busuk” identitás-formáló szerepkereséséről szól Füredi Zoltán antropológiai dokumentumfilmje (*Busók*, 1993, 39 perc), továbbá számos dramatizált filmi feldolgozás is (→*dramatizált dokumentumfilm*).

Ir.: Ujváry Zoltán 1957 Egy farsangi játék funkciójának kérdéséhez. *Ethnographia*; Ujváry Zoltán 1961 Az átadás-átvétel és a funkció kérdései egy népszokásban. *Műveltség és Hagyomány*. Budapest, Akadémiai; Mándoki László 1961 Busómaszkok. *Janus Pannonius Múzeum évkönyve*, 159-180; Gelencsér József 1991 Busók a Dráva menti sokácoknál. In Halász Péter szerk. *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 429-434; Füredi Zoltán 1999 A média szerepe a rítusok életében (esettanulmányok). In Kézdi Nagy Géza szerk. *Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára*. Szimbiózis 8, Budapest, 327-344; Füredi Zoltán 1998. *Mohács – rítus és identitás (Busójárás)*. ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszék, szakdolgozat; Füredi Zoltán 2002 A mohácsi busójárással foglalkozó filmek hatásvizsgálata. In (Füredi et al. szerk.) *Dialéktus Fesztivál 2002. Filmkatalógus és vizuális antropológiai írások*. Budapest, Palantír Film Vizuális Antropológiai Alapítvány, 122-126; Ujváry Zoltán 1997 *Népi színjátékok és maszkos szokások*. Multiplex Média, Debrecen.

Boglár Lajos – A. Gergely András

Cargo-kultusz (pidgin = *szállítmány*): a vallási megújulás-mozgalmak egyik sajátos fajtája Melanéziában, amely képzetek, hitek és rituális gyakorlatok sorával arra az elgondolásra alapul, hogy a fehér gyarmatosítóknak hajón vagy repülőgéppel érkező ellátmányok egyszer majd az őslakosoknak fognak érkezni, hogy ezzel jobb életüket és kényelmüket biztosítsák, de ehhez az ősek hitéhez való visszatérés (revitalizmus) szükséges. A légiszállítás bennszülöttek számára megmagyarázhatatlan jelensége összefonódott az ősek és halottak kultuszával, hangsúlyozva a melanézek és a fehérek életszínvonalbeli különbségét, ugyanakkor azt a reményt keltve, hogy a gazdagságot felhalmozó gyarmatosítók, mivel elhagyták isteneiket és erkölcsi érzéküket, megbűnhődnek kegyetlenségükért és az ültetvényeiken dolgozó „feketék” pedig elnyerik méltóképpen megérdemelt jutalmukat. A kultuszt a →*szinkretikus vallások* klasszikus példájának tekintik az antropológusok, mivel a gyarmatosítás és a vele együtt járó „evangelizáció”, vallási térítés következtében jött létre, de számos esettanulmányban a föld több tájegységén is kimutatták e →*kultusz* kialakulási folyamatában a nemzeti ébredés és függetlenségi célok irányába induló politikai mozgalmak előzményeit. Egyes értelmezések szerint a szigetlakók tradicionális képzetek és szokásai olyan módon kerültek itt szembe a betolakodók életmódjával és javaiknak pazarságával, hogy mintegy védekezéséppen rituális befolyásuk alá vonni is megpróbálták a repülőgépeket (kis, kezdetleges változataikat maguk faragták-fonták és bővölték), vagyis a ráhatás szándéka és a gyógyulás képzelete egyesül e felfogásban, valamint az is, hogy a „civilizáltak” élethelyzete a „vadak” számára is elérhető. A kultuszban lévő erős indulati töltet megerősíti, hogy a bennszülöttek tudatában is jelen van a közismert feltételezést, mely szerint a kultúrák között rangsor van, így alá- és fölérendelődés

is fennáll; de párhuzamosan domináns az a hit is, hogy kell legyen valahol egy igazságtevő erő, amely fordít a rangsoron és az érdemeseknek juttatja a megszolgált javakat...

Ir.: Worsley, Peter 1957 *The Trumpet Shall Sound: a Study of 'Cargo' Cults in Melanesia*. Schocken, New York; Wachtel, Nathan 1971 *La vision des vaincus. Les indiens du Pérou devant la conquête espagnole*. Gallimard, Paris; Mühlmann, Wilhelm E. et al 1968 *Messianisme révolutionnaires du Tiers Monde*. Gallimard, Paris; Jacobs, Janet Liebman 1989 *Divine Disenchantment: Deconverting from New Religions*. Indiana University Press, Bloomington; Lawrence, Peter 1964 *Road Belong Cargo; a Study of the Cargo Movement in the Southern Madang District, New Guinea*. Manchester University Press; Keck, Verena – Wassmann, Jürg ed. *Common Worlds and Single Lives. Constituting Knowledge in Pacific Societies*. Berg Publishers, Oxford; Loelinger, C. – Trompf, Garry ed. 1985 *New Religious Movements in Melanesia*. University of South Pacific, Suva, Fiji; Otto, Ton – Borsboom, Ad ed. 1997 *Cultural Dynamics of Religious Change in Oceania*. KITLV Press, Leyde; Swain, Tony – Trompf, Garry 1995 *The Religions of Oceania*, Routledge, London; Barber, Bernard Akkulturáció és messianisztikus mozgalmak. In Boglár Lajos – Holló Imola Dalma szerk. 2000 *Vallásantológia I*. Szimbíózis, Budapest, 83-87.

Boglár Lajos – A. Gergely András

chefferie: egy, az evolucionista antropológiában meghatározott csoport fölött gyakorolt folyamatos hatalmat jelent, rendszerint egyetlen egyént (olykor kettőt, hogy ellensúlyozzák egymást), aki örökli politikai hatalmát vagy választással nyeri el, s ez többnyire olyasvalakit illet meg, aki gazdasági, ceremóniális vagy szexuális kivételességgel bír. Hatalma kényszerítő, néha konszenzuális, gyakorta szakralitással rendelkezik, amelynek révén gonosz-űző erejét, illetve politikai hatalmával kapcsolatos ideológiáját, jogi szerepét és vallási elhivatottságát igazolni tudja. (Lásd bővebben →*főnökség*).

Boglár Lajos

chiliasmus (görög *chilion* = ezer): alternatív világkép és ebből kifejlődött mozgalom, mely a megjósolt ezredvégi katasztrófa (→*millenarizmus*, →*megújulási mozgalmak*) előtti évezredet tekinti az érdemesek számára érvényes világnak, azután pedig olyan másik jövőt jósol, amelyben a megváltás lesz része a kivételezetteknek, büntetés a méltatlanoknak. E felosztás és értékrend nemcsak vallási irányultságot, hanem erős morális ítélkezési jogosultságot is feltételez.

Ir.: Mühlmann, Wilhelm E. et al. 1961 *Chiliasmus und Nativismus: Studien zur Psychologie, Soziologie und historischen Kasuistik der Umsturzbewegungen*. Dieter Reimer, Berlin; Graebner, Theodore 1941 *War in the light of prophecy; „was it foretold?”*. A reply to modern chiliasm. Concordia Publishing House, St. Louis; Barber, Bernard Akkulturáció és messianisztikus mozgalmak. In Boglár Lajos – Holló Imola Dalma szerk. 2000 *Vallásantológia I*. Szimbíózis, Budapest, 83-87; Ladislaus Radványi 1985 *Der Chiliasmus*. MTA Filozófiai Intézet Lukács Archivum, Budapest.

A. Gergely András

Chomsky, Noam Avram (1928. dec. 8. Philadelphia –): amerikai nyelvész, nyelvfilozófus. Édesapja, az orosz emigráns William Chomsky héber nyelvet tanított, az ő nevéhez fűződik a középkori héber nyelvtan tudományos kiadása. Noam Chomsky korai tanulmányait Philadelphiában végezte, majd 1945-50 között a Pennsylvania Egyetemen tanult nyelvészetet, matematikát és filozófiát. 1955-ben szerezte meg a Ph.D. fokozatot a Pennsylvania Egyetemen, bár a disszertációjához felhasznált kutatások nagy részét a Harvard Egyetemen végezte 1951 és 1955 között. Tudományos fokozata megszerzése óta a Massachusetts Institute of Technology tanára, ahol az egyik legmagasabb egyetemi poszt birtokosa (Ferrari

P. Ward Chair of Modern Language and Linguistics). Carol Schatz-zal, a Harvard Egyetem professzorával 1949. december 24-én házasodtak össze. Két gyermekük született.

Chomsky nyelvészként szerzett hírnevet magának, elsősorban a generatív grammatika elméletének kidolgozásával, amely a modern logika és matematika alapjai iránti érdeklődéséből indult. Végeredményben ezt a rendszerelméletet alkalmazta a természetes nyelvek leírására. Még diákként nagy hatással rá volt Zellig Harris, a Pennsylvania Egyetem nyelvész professzora. Harris politikai nézeteivel való egyetértése terelte Chomskyt a nyelvészet irányába. Mindig is érdeklődött a politika iránt, azt mondják, a nyelvészethez is a politikán keresztül került közel. Szocializmus és anarchizmus irányába mutató politikai irányultságát, mint mondotta, „a New York-i szélsőséges zsidó közösségnek” köszönheti, amellyel 1940 és 1945 között ismerkedett meg. 1965 óta ő az Egyesült Államok külpolitikájának egyik vezető kritikusa. 1965 és 1973 között fontos szerepe volt a vietnámi politika elleni amerikai ellenállásban, Dél-Ázsiával és az Egyesült Államok politikájával kapcsolatos nézeteit olyan lapokban publikálta, mint a *New York Review of Books and Ramparts*, kiadott egy esszégyűjteményt *American Power and the New Mandarins* címen, ami az egyik legalapvetőbb gyűjteménye volt vietnámi beavatkozás elleni érveknek. Közvetlenül a kambodzsai invázió előtt töltött egy hetet észak Vietnámban.

Chomskyt nagy tisztelet övezi a tudományos életben, számos alkalommal részesült magas kitüntésekben. A Londoni és a Chicagói Egyetem díszdoktora, emellett az egész világon hívták előadásokat tartani. 1967-ben a Berkeley Egyetemen tartotta a Beckman Előadásokat, 1969-ben Oxfordban a John Locke előadásokat és a Sherman Emlékelőadásokat a Londoni Egyetemen. Doktori disszertációjában (1955) és a *Szintakszis-struktúrák* című művében (1957) a minimális hang, a kiejtismódok szerkezete és az egyszerű mondat felől indulva jut el a megszámlálhatatlan kombinációjú kifejezési szerkezetekhez. Ennek alapjait és valamiféle univerzális nyelvi megértés lehetőségét tételezve az emberi gondolkodás képességeinek, a kifejezések megépítettségének és formagazdagságának grammatikai formajegyeit tárja föl. A nyelvi logikák megváltozásában és változási képességének elemzésében jelen van már a nyelvpszichológiai hatások sokfélesége, a nyermeknyelvi kutatások megannyi tanulsága is – Chomsky ezt egyfajta „minimalista programnak” tekinti és bizonyítja a nyelvhasználat gyakorlatában a szimbolikus megjelenítésmódok könnyebb előfordulását. Az életművét értékelők közül többen kölcsönhatást vélnek fölfedezni →*Sapir*ral, s eredendően a Boas-iskola kutatóival, különösen →*Margaret Mead*-del és →*Ruth Benedict*-tel. Chomsky olyan szabálykövető lényként mutatta be az embert, aki a maga anyanyelvét nem pusztán viselkedésében, de mentális reprezentációként is birtokolja és érvényre juttatja. Közmegbecsült státusát fölhasználta szabadelvű politikai nyomásgyakorlásra és politikai hatalomelemzésre is (főképpen az amerikai hadigépezet működtetését, a kormányzati politikát analizálva), ezeket ugyancsak impozáns tudományos és kritikai munkákká (pl. morfofonológia, 1951) foglalta össze, bírálva az új politikai mandarin-réteg kialakulását, a közel-keleti békefolyamatot, a térség- és külpolitikát, a média és az értelmiség szerepét, a hegemoniák túlélési stratégiáit, vagy éppen a szeptember 11-i terrorjelenség mögötteseit (olvasatában maga az Egyesült Államok nevezhető terrorista államnak).

F.m.: *Syntactic Structures* (1957); *Current Issues in Linguistic Theory* (1964), *The Sound Pattern of English* (szerzőtás Morris Halle, 1968); *Language and Mind* (1972); *Studies on Semantics in Generative Grammar* (1972); *Human Rights and American Foreign Policy* (1978); *Knowledge of Language* (1986); *American Power and the New Mandarins* (1969); *Peace in the Middle East?* (1974); *Manufacturing Consent* (szerzőtárs E. S. Herman, 1988); *Profit over People* (1998); *Rogue States* (2000); *Hegemony or Survival* (2003); *9-11* (2002).

Ir.: Lyons, John 1970 *Modern Masters: Noam Chomsky*. The Viking Press, New York; Rai, Milan 1995 *Chomsky's Politics*. Verso, London; Leiber, Justin 1975 *Noam Chomsky: A Philosophic Overview*. G.K. Hall and Co., Boston. További részletkérdések: Bíró Tamás 2004 *Nyelvek és írárok* <http://www.biroth.hu/publications/seminyelvek/>

Film: *Manufacturing Consent: Noam Chomsky and the Media* (rend. P. Wintonick – M. Achbar, 1992); *Power and Terror: Noam Chomsky in Our Times* (dokumentumfilm, rend. J. Junkerman, 2002).
További részletek: http://en.wikipedia.org/wiki/Noam_Chomsky

Hajdú Gabriella

circumcisio: → *körülmetélés*

civilizáció: Tylor számára a kultúrával egyező jelentésű fogalom. A szaktudomány elmélet-történetében éppúgy, mint a rokon tudásterületeken vagy a közgondolkodásban, a kultúra fogalmi körébe sorolt jelenségek szűkebb körűek és időben határoltabbak, a ~ inkább használatos a több részkultúrát magába foglaló és hosszabb időtartamú korszakokra. Így pl. Gordon Childe megkülönböztetésében (1941) a közel-keleti „neolitikus forradalom”, majd a városi lakosság felgyülemzése nyomán a „városi forradalom”, vagyis a társadalmi cselekvések, gazdálkodás és politika, szakrális ceremóniák egy helyre csoportosulása teszi a különbséget, mások számára a kulturális specifikumok által karakteressé tett társadalmi létmódok adják a ~t (pl. paleolitikus, hellenisztikus, ipari, stb.). Olykor a ~ számos egyszerűsítésben nem több, mint →*kulturális area* biztosította körülmény-együttes (pl. prekolumbián – azték, inka, maya – vagy kínai), megint más esetekben a dogon, pueblo vagy trobriandi kultúrák teljessége is ~nak minősül, függően attól is, milyen lényegi, ismeretelméleti vagy megismeréstudományi nézőpontnak kívánják megfeleltetni. Így az egyes ~k leírásai gyakorta tükrözik a megismerő Én felfogásmódját, elfogadó, →*etnocentrikus* vagy épp lekezelő attitűdjét. Maga a ~ fogalma a 18. századi európai gondolkodásban „tisztult le” a filozofikus és „eszélyes” történeti gondolkodásban, körvonalazandó a nyugat-európaiktól eltérő „vad” népek gondolkodásától különböző tartalmat. Ekként az 1770-es években a francia felvilágosodásban a fejlődés egy adott, elért fokát, technikai, társadalmi és intellektuális együttesét volt hivatva jelölni, beleértve az egyén iskolázottsági, természetkihasználási és a természeti meghatározottságtól, alárendelődéstől eltávolodott szintjét is. Vagyis a ~t eredménynek tekintették, de visszafejlődésétől nem félve beleértették a haladás és tökéletesedés útján való továbbjutást is – ekként részint ideál, a szó főnévi egyes számában, részint a későbbiekben már az újonnan megismert távoli más ~k (Kína, India, Újvilág, stb.) viszonyítási pontja is lett. E.B.Taylor 1871-ben már „primitív kultúrákról” beszél (többes számban), „alávetett” vagy „visszamaradt” népek civilizációjáról, mely kifejezés azután a régészeti nyelvi anyagban meg is maradt, miközben az antropológusok áttértek a kultúrafogalom használatára (az előbbi javarészt a történeti és technológiai, utóbbi pedig a szociológiai és kortárs értelművé vált).

Ir.: Chatelet, F. 1978 *Histoire des idéologies I-III*. Hachette, Paris; Fèvre, Lucien et al. 1930 *Civilisation: le mot et l'idée*. Centre national de synthèse, Paris; Morgan, Lewis Henry 1877 *Ancient Society, or Researches in the lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism to Civilisation*. H. Holt and Company, New York; Stocking, George W. Jr. 1982 *Race, Culture and Evolution. Essays in the history of anthropology*. University of Chicago Press, Chicago – London; Tylor, Edward Burnett 1858 *Primitive Culture: Researches into the development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom I-II*. Smith, Rochester; Childe, Vere Gordon 1928 *The most ancient East: The oriental prelude to European Prehistory*. London; Childe, Vere Gordon 1951 *Man Makes Himself*. Watts Co. Ltd, London (m. *Az ember önmaga alkotója*. Kossuth, Budapest, 1968); Childe, Gordon Vere 1951 *Social Evolution*. Schuman, London – New York; Bastide, Roger 1967 *Les Amériques Noires. Les civilisations africaines dans le Nouveau Monde*. Payot, Paris; Balandier, Georges 2004 *Civilisations et puissance*. Éditions de l'Aube, La Tour d'Aigues; Stewart, Julian Haynes 1955 *Irrigation Civilisations*. Pan American Union, Washington DC; White, Leslie A. 1997 *Az energia és a kultúra evolúciója*. In Bohannon, Paul – Glazer, Marc szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest: 461-486; Perry, William James 1918 *The Megalithic Culture of Indonesia*. Green & Co., New York; Goody, Jack ed. 1958 *The Developmental Cycle in Domestic Groups*. Cambridge University Press; Steward, Julian H. 1972 *Theory of Culture Change: the Methodology of Multilinear Evolution*. University of Illinois Press, Urbana; Harris, Marvin 1988 *Theoretical Principles of Cultural Materialism*. In *High Points in Anthropology*. Bohannon,

Paul and Glazer, Mark, eds. New York: McGraw-Hill, Inc., (m. In Bohannon, Paul – Glazer, Marc szerk. *Mérőföldkövek...*, 1997:517-551); Trigger, Bruce G. 1989 *A History of Archaeological Thought*. Cambridge University Press; Gedeon Péter – Pál Eszter – Sárkány Mihály – Somlai Péter 2004 *Az evolúció elméletei és metaforái*. Napvilág Kiadó, Budapest; Mead, Margaret 1964 *Continuities in Cultural Evolution*. Yale University Press, New Haven; Frazer, James George 1911–36 *The Golden Bough*, I–XIII., Macmillan Company, London (m. *Az Aranyág*. Gondolat, Budapest, 1965); Sahlins, Marshall David – Service, Elman Rogers 1966 *Evolution and Culture*. University of Michigan Press, Ann Arbor; White, Leslie A. 1973 *A kultúra fejlődése*. MM, Budapest; Service, Elman Rogers 1975 *Origins of the state and civilization: the process of cultural evolution*. Norton, New York; Malinowski, Bronislaw 1952 *The Dynamics of Culture Change: An Analysis and Bibliography of Anthropological Sources to 1952*. Stanford Univ. Press; Lowie, Robert Harry 1937 *The History of Ethnological Theory*. Farrar & Rinehart, New York; Polányi Károly 1976 Társadalom és gazdasági rendszerek. In *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 49-79; Boglár Lajos 1992 Tolerancia és intolerancia. Civilizációk találkozása. *Rubicon*, 5. szám. Forrás: <http://www.rubicon.hu/assign.php3?ID=1992050506>; Cole, Sonia 1970 *The Neolithic Revolution*. Trustees of the British Museum, London; Kaschuba, Wolfgang 2004 La civilisation comme dynamique auto-réflexive. In Sophie Chevalier – Jean-Marie Privat Hg. *Norbert Elias et l'anthropologie*, Paris, 65-68; Kieniewicz, Jan ed. 2009 *Silent Intelligentsia. A Study of Civilizational Oppression*. University of Warsaw, Institute for Interdisciplinary Studies; Kieniewicz, Jan 2008 *Ekspansja, kolonializm, cywilizacja*. Warszawa, Wydawnictwo DIG; Malinowski, Bronislaw 1921 The Primitive Economics of the Trobriand Islanders. *Economic Journal*, volume 31:1-16, On-line: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/malinowski/prim>.

A. Gergely András

cognatus (latin „vérrokon”): rokonság, rokonsági rendszer, ama társas viszonyok rendje, amely az anya- vagy apaági (→*bilaterális*) leszármazás nyomán tartja nyilván az egyedet, ennek alapján sorolja be a társadalmi kapcsolatok rendszerébe, ennek nyomán támogat vagy tilt párkapcsolatot és házasságot, eszerint kezeli a gyermek hovatartozását. A vérrokonság az egyén helyét nem elszigetelten határozza meg, hanem leszármazási rend szerint (angol *agnatus*). Számos korai antropológiai elméletben a ~ egyértelműen az anyaági vonalat jelölte. A társadalmi struktúra alapvető elveit taglalva →*Radcliffe-Brown* az alapvető jogok és kötelességek, a stabilitás és az áttekinthetőség fontosságát hangsúlyozza a rokonsági rendszer szempontjából. A nyelvészeti fogalomkészletben a ~ egyező gyökerű szót jelöl.

Ir.: Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1930 The Social Organisation of Australian Tribes. *Oceania* 1:44-45.; Radcliff-Brown, Alfred Reginald 1952 *Structure and Function in the Primitive Society*. Free Press, Glencoe (m. *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004:35-84; Bodrogi Tibor 1962 *Társadalmak születése*. Gondolat, Budapest, 56-60, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Dumont, Louis 2003 *Bevezetés két szociálanropológiai elméletbe*. L'Harmattan, Budapest, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>.

A. Gergely András

compadrazgo (spanyol): rokonsági viszonyt jelző kifejezés, lényegében komaság, keresztapaság. Tartalmát tekintve egy gyermek szüleinek viszonyrendszere a keresztapák és keresztanyák kapcsolatát illetően. Alapja a keresztszülői tisztség elnyerésének és a vele járó patronálási kötelezettségnek kiosztása, jóváhagyása. Latin-amerikai változatában a „pseudo-rokonság”, vagy „rituális rokonság” intézményévé változott, mely katolikus hitelvi alapon megteremtette a patronátus intézményét, vagyis jogok és kötelezettségek ama rendszerét, amelyet az azonos ill. szembenálló társadalmi csoportok közötti érdekelismerés vezet. Hébe-hóba ez lehetővé teszi egy magasabb csoport-státusú egyénnel való magán-egyezség megkötését, vagyis a védelmébe ajánlkozás legitim módját. Esetenként e komasági kötelezettségi kör elérheti akár a százas létszámot is, a keresztapák köre mindig magasabban pozicionált, így pl. a kultúraváltás övezetében, ahová a helyi indiánok kerülnek a feltörekvés útján, jól megformált helyi képviselői kör szerveződik, melynek hatása és hatalma van a helyi

hatalmasságok révén. A komasági rendszer ezért gyakran hívek és politikai szereplők kapcsolatrendszerének stabil alapját is jelenti, érvényre juttatva a gazdasági és politikai-szociális befolyás módjait, a hívek szerzésének családi kapcsolatokra épített formai megoldásait. Ezekkel együtt, vagy ezek nélkül is a ~ intézménye erőteljes jelképi érdekkifejező erővel bír a társadalmi →*identitás* szempontjából, ennek képviseleti, reprezentatív és mintaszolgáltató szerepe igen sajátos politikaformáló hatást intézményesít.

Ir.: Bloch, Marc – Guggenheim, Scott 1981 *Compadrazgo, Baptism and the Symbolism of the Second Birth*. MAN; Christinat, Jean-Louis 1979 *Parenté rituelle et société à Chia, Pérou*. IE/EHESS, Paris; Pitt-Rivers, Julian Alfred 1954, 1971 ed. *The People of the Sierra*. Chicago University Press; Christinat, Jean-Louis 1989 *Des parrains pour la vie: parenté rituelle dans une communauté des Andes péruviennes*. Institut d'ethnologie, Neuchâtel; Maison des sciences de l'homme, Paris; Segundo Montes 1979 *El compadrazgo, una estructura de poder en El Salvador*. UCA Editores, San Salvador; Mitchell, Simon 1978 *The patterning of compadrazgo ties in Latin America*. Institute of Latin American Studies, University of Glasgow; Wood, Elena Uribe 1982 *Compadrazgo en Apas*. Instituto Nacional Indigenista, México; Berruecos, Luis ed. 1976 *El compadrazgo en América Latina: análisis antropológico de 106 casos*. Instituto Indigenista Interamericano, México; Cerón Velásquez, María Enriqueta ed. 1995 *Redes sociales y compadrazgo: indicadores de vitalidad etnolingüística en una comunidad indígena de Puebla*. Instituto Nacional de Antropología e Historia, México.

A. Gergely András

couvade (férfigyermekágy, a francia „couver” = *kikelteni* szóból): rituálisan kialakított, számos (pl. szexuális, étkezési, viselkedési) tilalommal körülvett időszak, amely a szülés előtt (a terhesség késői szakaszában) vagy azt követően is az apa viselkedésére vonatkozik, aki mintegy „részt vesz” a gyermekszülésben, az anya nyugalmi, fekvő, elkülönített állapotát a magáévá „dramatizálva”, elvárja, hogy szülőképesként ápolják, átéli a szülés fájdalmait és veszélyeit. Egyes teóriák a matrilineáris alapú szokásrend része, általánosabb értelmezésben a szülés megkönnyítését célzó mágikus rítus. A szokás nemcsak Melanézia, Hátsó-India, Indonézia, Észak- és Dél-Amerikában (az Amazonas-vidéki indiánoknál) található meg, hanem Európában (pl. a baszkoknál) is. →*Bachofen* materialista felfogása szerint (és ókori előfordulásai alapján) a →*matriarchátushoz* kapcsolódik, →*Frazer* a születésmágia részeként (elhárító mágikus eljárás) elemezte, tételezve, hogy az ártó hatalmak megtévesztése a fő célja, az anyát és a gyermeket így egyéni önfeláldozással védendő. P.W.Schmidt az „anyajogú kultúrkör” részeként kezeli, →*Birket-Smith* cáfolja ezt annak alapján, hogy számos matriarchális társadalomban elő sem fordult; megint más teóriák szerint a szociológiai értelemben vett apa (páter) és a nemző atya (genitor) viszonyát, valamint az apa és anya közös szerepét kiemelni próbáló jelentésrendszer egy sajátos megnyilvánulása ez; pszichoanalitikai esettanulmányok gyakran a rituális gyilkossággal összefüggésbe hozva tárgyalják. Niels Fock Brit-Guayanában tanulmányozta, szerinte az apának veszélyektől, vadásztattól való távoltartása a magyarázata, mert a leölt állatok lelkei veszélyt hozhatnak a gyermekekre.

Ir.: Dawson, W. R. 1929 *The Custom of Couvade*. Manchester University Press; Bodrogi Tibor 1962 *Társadalmak születése*. Gondolat, Budapest, 132-133, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Birket-Smith, Kaj 1969 *A kultúra ösvényein. Általános etnológia*. Gondolat, Budapest, 269-271; Dawson, Wade R. 1989 *The custom of Couvade: a psychological essay on men in childbirth*. Spring Publications, Dallas; Casas, Enrique 1924 *La covada y el origen del totemismo*. Editorial católica toledana, Toledo; *Gebräuche des Ehemannes bei Schwangerschaft und Geburt. Mit Richtigstellung des Begriffes der couvade*. 1955 Verlag Herold, Wien; Gluscevic, Manojlo 1964 *Kuvada: etnosocioloska studija*. Servis Saveza udruzenja pravnika Jugoslavije, Beograd; Guting, Wolfgang 1986 *Zur Funktion prä- und postnataler Bräuche bei den Indianern im Tiefland Südamerikas*. Holos, Bonn; Gilkes, Michael 1974 *Couvade: a Dream-Play of Guyana*. Longman Caribbean, 1974; Formanek Zsuzsanna 2006 A couvade fogalma a kulturális antropológiában, http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=38

A. Gergely András

crow-indiánok (jelentése: *varjú*): észak-amerikai síksági indián csoport, nevük egy sajátos rokonsági terminus leírásához szolgált példaként (Robert Lowie tanulmányozta őket az 1930-as években, majd Murdock egy évtizeddel később). Sziú nyelvet beszélnek, népességük kb. 5000-7000 lélek lehet, földrajzi szempontból Montana és Wyoming államokban éltek ill. élnek, ma már jobbra rezervátumban. Az indiánok és fehérek közötti cserekereskedelemben fontos szerepük volt (egyebek között a ló átvételében és bivalycsordák telerésére használatban). E kapcsolatuk, valamint a Missouri- és a Soson-indiánok közötti közvetítő funkciójuk miatt vált ellenségükké a Feketelábú indiánok és a dakoták csoportja, akikkel belső háborút is vívtak. Jellegzetesen matrilineáris rokonsági csoport, a keresztunokatestvér-házasság dívik náluk, melyben az apa nővérének lánya és fia párhuzamos unokatestvére az apa fivérének és az anya nővérének fiával/lányával. Mivel az apa nővérének gyermekei és az anya fivérének gyermekei házasodhatnak egymással, ezért külön névvel szerepelnek és megkülönböztetődnek a kortárs többiektől. A „varjú nemzetségen” belül nincs generációs megkülönböztetés, ezt szimmetrikus rendszernek (patrilineáris *omaha-rendszernek*) is nevezik.

Ir.: Murdock, George Peter 1949 *Social Structure*. Macmillan, New York; Bodrogi Tibor 1997 *Mesterségek, társadalmak születése*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Haviland, William A. 1975 *Cultural Anthropology*. Holt, Rinehart and Winston, New York, 248-251; Schursky, Ernest L. 1983 *Manual for Kinship Analysis*. University Press of America, Lanham.

A. Gergely András

csiklómetszés (labiotómia, kliterodektómia) lásd még →*körülmetelés*

cultural area →kulturális areák

cultural lag: „William Fielding Ogburn szerint bizonyos kulturális jelenségek (survivals) elmaradottsága az általános fejlődéshez képest” (Boglár Lajos). Az amerikai szociológus, aki a Columbia és a Chicagói Egyetem kutatója volt, a társadalomtudományok statisztikai elemzési módszereiben hozott újat, a *társadalmi változás* folyamatához tartozó fogalomként vezette be a ~ elgondolását (→*Ogburn*). A korszak és a fejlődés-elvű társadalmi folyamatok elemzése (elsősorban a mennyiségi mutatók alapján) lehetővé teszi kiemelkedés és elmaradás közötti különbségtételt, ezt azonban az antropológia →*relativizáló* és →*holisztikus* tapasztalati felfogása számos esetben alapvetően cáfolja.

Ir.: Bohr, Klaus Josef 1955 *Ein Beitrag zur Theorie des cultural lag*. Mainz; Hall, Edward Twitchell ed. 1976 *Beyond culture*. Anchor Press, Garden City; Donohue, Dan 1965 *Guidelines for teaching the „under-educated” adult*. Olympia; Valdés, José Santos 1937 *La batalla por la cultura*. Ediciones Morelos, México; Sowell, Thomas 1998 *Race, culture, and equality*. Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford; *United States Office of Education* 1966 (Office of the Disadvantaged and Handicapped). Office of Education programs for the disadvantaged. Washington.

Elektronikus forrás: <http://www.aasianst.org/Viewpoints/Nathan.htm>

A. Gergely András

család: szülők és gyermek(ek) közössége, amely rokonsági típusú, házasságon alapuló személyközi kapcsolatból áll (nukleáris család, családmag, kiscsalád), ehhez kapcsolódik a rokonság köre (bővített család, nagycsalád, esetenként kettőnél több generációt is magába foglalva). Az antropológiai kutatásokban (a szociológiai vizsgálatokhoz képest) nem pusztán a család formális egysége a kiemelten kutatott téma, hanem a rokonság, a leszármazás, az

ágazatok, a $\rightarrow$ klánok, az $\rightarrow$ endogámia és $\rightarrow$ exogámia, az $\rightarrow$ incesztus, a gyermek és szülők viszony, a létmódn belüli kapcsolatformák stb. A legegyszerűbb, nukleáris családot és az együttélés formáját számos változat egészíti ki a képzelt együttléttől a fiktív rokonságig, a közös lakástól a szétagolt életmódig. A formális vagy tényleges közösség alapja egy hierarchikus társadalmi közösségben horizontálisan áttekinthető összefüggésrendszer, amelyet térbeli együttlét, területbirtoklás, gazdasági feladat vagy nevelési kötelesség tagol. Ebből következőleg a családi együttlét és a gyermek(ek) felnövekvésének, oktatásának, tanításának és mintaszolgáltatásnak, védelmének és életvezetési orientációjának elősegítése is alapfeladata...

Ir.: Briggs, Jean 1970 *Never in Anger: Portrait of an Eskimo Family*. Harvard University Press, Cambridge; Bohannan, Paul James 1985 *All the Happy Families: Exploring the Varieties of Family Life*. McGraw-Hill, New York; Engels, Friedrich 1884 *The Origin of the Family, Private Property, and the State*. (m. *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. In Marx-Engels Összes Művei, MEM 21. Kossuth, Budapest, 1970); Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1948 *The Andaman Islanders*. Free Press, Glencoe; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1952 *Structure and Function in Primitive Society*. Free Press, Glencoe (m. *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai, Debrecen, 2004); Fortes, Meyer 1945 *The Dynamics of Clanship among the Tallensi*. Oxford University Press, London; Fortes, Meyer 1962 *Marriage in tribal societies*. Dept. of Archaeology and Anthropology at the University Press, Cambridge; Lewis, Oscar 1961 *The Children of Sanchez: Autobiography of a Mexican Family*. Penguin, Harmondsworth (m. *Sanchez gyermekei*. Európa, Budapest, 1968); Lewis, Oscar 1964 *Pedro Martínez; a Mexican peasant and his family*. Random House, New York; Lewis, Oscar 1966 *La Vida: a Puerto-rican Family in the Culture of Poverty*. Random House, New York, 1966; Erlich, Vera 1966 *Family in transition: a study of 300 Yugoslav villages*. Princeton University Press; Gies, Frances – Gies, Joseph 1987 *Marriage and the Family in the Middle Ages*. Harper and Row, New York; Goodenough, Ward 1955 A Problem in Malayo-Polynesian Social Organization. *American Anthropologist* 57: 71-83; Goody, Jack 1983 *The development of the Family and Marriage in Europe*. Cambridge University Press; Lévi-Strauss, Claude 1969 *The elementary structures of kinship*. Beacon Press, Boston (m. *A rokonság elemi formái*.; Firth, Raymond 1930 Marriage and the Classificatory System of Relationship. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 60:235-268; Fortes, Meyer 1945 *The dynamics of clanship among the Tallensi*. London, Oxford University Press; Fortes, Meyer 1949 *The web of kinship among the Tallensi*. London, Oxford University Press.

A. Gergely András

csángók: Románia keleti, Moldvának nevezett tartományában – Bacău, Botosani, Iasi, Neamt, Vaslui és Vrancea megyékben – az 1992-es román népszámlálás szerint közel negyedmillió (243.133) katolikus él, akik a szakirodalom alapján (leszámítva a korábban beolvadt csekély számú román, német, lengyel, olasz és cigány népességet) magyar származásúak. A tudomány és a köztudat is ~ néven tartja számon őket (habár ugyancsak ~nak nevezik a Gyimes-szorosban és a Brassó közelében fekvő Hétfaluban élő magyar etnikumú népességet, sőt olykor a XVIII. század végén Bukovinába kivándorolt, majd onnan később a Kárpát-medencébe visszatelepített székelyeket is). A moldvai magyarokat a történeti források a XIII. századtól kezdve említik. Valószínűsíthetően Moldva görögkeleti (ortodox) román lakossága is egykor magyar etnikumú volt. Következtethető vagy sejthető, hogy a moldvai magyar katolikusok XVI–XVIII. századi asszimilációja részben nyelvi, részint vallási természetű volt, számos faluban nyelvüket is, és a külső, bojári-fejedelmi nyomásra vagy a paphiány következtében vallásukat is elvesztették. A ~ és katolikusok közé gyakran egyenlőségelet tesznek, akarva vagy akaratlanul. Tudni kell azonban, hogy a moldvai katolikus híveknek csak egy részét alkotják a ~. Akik ezt összemoszák, szándékosan próbálnak leplezni egy történelmi igazságot, hogy elfedjék a ~ beolvasztására irányuló összehangolt akciót. Nem feledkezhetünk el arról a tényről, hogy a moldvai katolikus egyház 1857 óta folyamatosan, több-kevesebb engedmény és adomány fejében (a katolikus egyház hivatalos elismerése az ortodox mellett, számos, az államtól kapott birtokok és egyéb javak) lemondott híveinek egy jelentős részéről: a ~ról és a XVIII. század folyamán Moldvában letelepült székelyekről. A

katolikus ~, akik egy régi magyar dialektust beszélnek, a 19. század elején (1859-es moldvai népszámlálási adatok szerint) mintegy 18 ezren voltak az akkoriban Moldvában számon tartott 32-33 ezer katolikus között. Ezt a közösséget, a ~ és románok mellett kis számban lengyel, cseh, olasz, orosz és német katolikusok is alkották. A moldvai katolikus közösséget ma több mint negyedmillió hívő alkotja. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint közülük csak 1500 ~ (igaz, róluk a hivatalos Egyház egyáltalán nem vesz tudomást). Félretéve a természetes szaporulat és a demográfiai mozgások kérdését, a ~ asszimilációját, elrománosítását célzó akciónak mi is tanúi lehetünk. Az önálló nemzeti kisebbség formája ellen szól az is, hogy számos zavaros ideológiai tézis alapján, különböző román politikusok immáron 86 éve szeretnék a romániai magyarságot székelvényekre, magyarokra és újabban ~-ra megosztani. Tehát a ~-at a moldvai római katolikus egyház közel 150 éve próbálja asszimilálni. Ez időszak alatt a moldvai katolikus közösség népességileg kicserélődött. Míg 1841-ben a magyarok/nem magyarok aránya 56/44% volt, ez most 1:99-hez, és közben se tifusz, se kolera-járvány nem pusztított köztük. A katolikus egyház közleményei azt hirdetik, hogy Moldvában 250 ezer katolikus él – kizárólag románok. Hasonlóan ködös és állandó az ortodox egyházzal vívott harc a romániai felekezetek sorában elfoglalt második hely megszilárdításáért. Az 1918-as egyesülésig a stratégia egymás kölcsönös vatikáni és hatósági feljelentésére alapult. Ezt követően, és különösen a Konkordátum 1929-es aláírása után a katolikus egyház betagozódott a két világháború közti időszak ultranacionalista áramlatába – ezt bizonyítja egy sor dokumentum, de a „Presa Bună” kiadó kiadványai is (1928). Azóta a harmadik szakaszba lépett a kitartó küzdés (az asszimiláció, a magyar nyelven beszélő elem semlegesítésének folyamata), melynek kezdete egybeesik a kommunizmus romániai uralmának kezdetével. Tíz-tizenkét év után, miközben a rendszer üldözte a vallási felekezeteket, valamelyest javult a kommunista államvezetéssel való viszony. Az ortodox egyház szinte kiváltságos helyzetben volt: csak azokat a papokat börtönözték be, akik a legionárius mozgalommal, vagy a történelmi pártokkal szimpatizáltak. Ez időszakot ismertető dokumentumok szerint a katolikus egyház jelenlegi helyzetét három tényező befolyásolta: a Vatikán, a romániai, illetve a moldovai katolikus klérus, valamint a Szekuritátéra támaszkodó kommunista hatalom. A második világháború utáni a Kelet-Európával való viszonyában a Vatikán közvetlenül ütközött a kommunista ideológiával, amelynek doktrínájával határozottan, érvekkel szállt szembe, már a Szovjetunió létrejötte óta. Romániában a Konkordátum bukaresti részről történő egyoldalú visszamondása, a görög-katolikus egyház törvényen kívül helyezése, több száz katolikus pap elítélése nyomán a Vatikán veszélyben látta térségbeli érdekeit. A kapcsolatok működtetése érdekében a Vatikán kompromisszumok elfogadására kényszerült, és engedményeket tett a Romániával és a szovjet tömb többi országaival fenntartott kapcsolatokban. Mindez persze a Szovjet Kommunista Párt 20. kongresszusát követő ideológiai lazítás (desztalinizáció) hátterével történt. A Konkordátum érvénytelenítése után a romániai katolikus egyház vezetésében pánikhangulat alakult ki a minden egyházban ellenséges ügynököket látó ateista és KGB-s politikai rendszer fenyegetése nyomán. Egy másik fenyegetés az ortodox egyház részéről jött, amelyet zavart a „katolikus enklávé”. Miután birtokba vett több mint nyolcszáz görög-katolikus templomot, a román ortodox egyház doktrínájában újra feléledt a katolikusok elleni nyílt harc – immár a hatóságok támogatásával. A kommunista állam veszélyforrásnak tekintette az egyházat, a törvényhozó és a végrehajtó hatalom, illetve a Szekuritáté segítségével próbálta uralni a helyzetet. Míg az egyházak jogállásáról és a kultuszügyi főosztály hivatalos tevékenységéről szóló jogszabályok ismertek, az aprólékos megfigyelések titokban zajlottak. Hogy megszerezze a hatóságok által kért információkat, a Szekuritáté a klérus egészét, de a hívek közösségét is megfigyelés alatt tartotta. Az állambiztonság szemmel tartotta az egyház teljes tevékenységét, a vallási ceremóniáktól a Vatikánnal fenntartott kapcsolatokig. Az eredményes munka érdekében a Szekuritáté a klérus soraiból is beszervezett informátorokból álló aktív és nagy létszámú

hálózattal dolgozott. A Szekuritáté irattárának dokumentumai szerint minden negyedik papot (kultuszszolgálatot, ahogy a biztonsági szolgálat meghatározta) „forrásként” vagy „minősített informátorként” szerveztek be. Ez a rendszer mind az ortodox, mind pedig a katolikus klérus esetében működött, attól függetlenül, hogy erdélyi magyar, vagy román papokról volt-e szó. Eleinte a bebörtönzött papokat szervezték be, nyomásgyakorlással vagy ígéretekkel nagy számú nyilatkozatot sikerült begyűjteni a szabadulás utáni együttműködésről. 1964 után az együttműködési nyilatkozatokat önkéntes alapon íraták alá, ezek nagy része előjogok (külföldi utak, jobb parókia vagy tisztség, személyes, vagy a parókiának kedvező anyagi előnyök) ígérete ellenében született. A teljes igazsághoz tartozik, hogy a KGB mintájára felépített és kiképzett Szekuritáté nyomást gyakorolt ugyan a klérusra, de a papok közül is sokan – emberek lévén – megtalálták saját kompromisszumaikat. Az összehasonlító és kiegyensúlyozottabb szempontrendszerű történeti kutatások az ideológiai és egyházpolitikai nyomástól független belátásokat is megengednek: ezek alapján a moldvai települések földrajzi névanyaga, továbbá a családnevek és a történeti tudósítások is arra engednek következtetni, hogy a román anyanyelvű román lakosság beolvadása, a fordított asszimiláció is bekövetkezett, bár jóval kisebb arányban. A ~ népcsoport széles körben vallott, de még meggyőzően nem bizonyított tudományos nézet szerint a ~ szó a „kószál, csavarog, vándorol, elkóborol” stb. jelentésű *csang/csáng* ige származéka, eszerint tehát a népcsoport neve világosan utal a ~ költöző, telepes mivoltára. Szinte kínálkozik az értelmezés, hogy az egységesítő ~ kifejezés használatát is elhibázottnak tartjuk, hisz a kutatók egy része elkülöníti a középkorban telepített régebbi moldvai magyarságot a XVII–XIX. században (legfőképpen a XVIII. század végén) kisebb-nagyobb hullámokban érkező székely menekülöktől. Egyesek *moldvai magyarságról* és *moldvai székelységről* beszélnek (Lükő 1936), mások a nyilvánvaló különbségeket a *csángó-magyarok* és a *székely-magyarok* terminusok által vélik megragadhatónak. A ~ név kiterjesztett használata ma mégis általánosnak mondható, nemcsak a köznapi szóhasználatban, hanem a történészek, nyelvészek és néprajzkutatók körében is. A moldvai magyar etnikum azonban sem történeti, sem nyelvi-néprajzi szempontból nem egységes. A Moldvában zajló asszimilációs és akkulturációs folyamatok egyre inkább egybemossák a hagyományos népi kultúrában, nyelvben, történeti tudatban stb. rejlő kulturális különbségeket, úgyhogy a székely eredetű népesség, amely korábban egyáltalán nem tartotta magát ~nak, mintha ma magára nézve ugyancsak elfogadni látszana a ~ megnevezést. Ez a szó ma mindkét csoport számára a se ide, se oda nem tartozót, illetőleg a románságtól és a magyarságtól egyaránt eltávolodottat jelenti, s ugyanakkor magában hordozza az „elfajzottság, keveredettsé, tökéletlenség” pejoratív jelentéstartalmát is. Az etnikus identitás szempontjából, eredetük kérdésében azonban máig sincs megnyugtató tudományos álláspont. A ~at a kunok leszármazottainak tekintő romantikus felfogás régóta megdőlt, a Kárpátokon kívül maradt, a honfoglalásban részt nem vett magyar töredéknek tekintő álláspont is csupán keveseké. Eközben már általánosan elfogadottá vált az a nézet, hogy a moldvai magyarok nem keletről, hanem nyugatról, a Kárpát-medencéből érkeztek mai településhelyükre valamikor a középkor folyamán, ennek pontos körülményeiről és okairól még vita folyik. A kutatók többsége e népességet a Szamos-völgyi, sőt Felső-Tisza vidéki magyarokkal hozza rokonságba. Egy nyelvföldrajzi megalapozású elmélet szerint viszont a csángóság zöme a belső-erdélyi Mezőség magyarságából szakadt ki. Általánosan elfogadott nézet, hogy a ~ ősei egy tervszerű magyar birodalmi politika támogatásával érkeztek Moldvába, feladatuk a középkori magyar királyság keleti határainak ellenőrzése, védelme volt. Ez a határvonal a Szeret vonalánál húzódott, tehát a magyar etnikum középkori keletre húzódása nem állt meg a Kárpátoknál. Az első moldvai határőr-települések legkorábban az 1241–42-es tatárjárás után, majd a XIV. század elején létesülhettek. A XV. században a moldvai magyarok számát a Dél-Magyarországról idemenekült, az inkvizíció által üldözött huszita eretnekek is gyarapították. Moldva helynévanyagából, az időközben elrománosodott

falvak elhelyezkedéséből, a fennmaradt írott emlékekből egyértelműen következtethetünk arra, hogy a középkorban Moldvába települt magyarság településterülete jóval nagyobb volt, mint az a vidék, ahol e népesség mai leszármazottai élnek. A háborús dúlások és a nyelvi-vallási asszimiláció miatt bizonyos vidékekről teljesen eltűnt a magyar etnikum, a falvak „lánca” több helyen megszakadt és a településterület összezsugorodott. A középkori eredetű, nem székely származású moldvai magyarság utódai ma csupán két nyelvszigeten, a Románvásártól északra (ún. *északi* ~) és néhány Bákótól délre eső faluban (ún. *déli* ~) élnek. A máig fennmaradt falvak központi földrajzi helyzete, előnyös gazdasági feltételei arra utalnak, hogy lakóik az országrész első betelepítői közé tartoztak. Az északi és a déli csángóságot egyaránt jellemzi az erősen archaikus nyelv (pl. az *s* hang *s* és *sz* közötti „sziszegő” ejtése, a ma *ly*-nal jelölt *lj* hangkapcsolat régies ejtése stb.), továbbá a sok régi elemet megőrzött népi kultúra. A moldvai magyarság a mohácsi vész (1526) idejéig az erős, központosított Magyar Királyság védelmét élvezte, hiszen ez az etnikum ekkor egy birodalmi politika egyik fontos tényezője volt. Történeti forrásokkal igazolható, hogy a XV–XVI. század fordulóján az etnikailag sokszínű Moldva lakosságának legszámosabb nem-román népe a mintegy 20–25 000 főnyi magyarság volt. Egészében véve azt mondhatjuk, hogy a XVIII–XIX. század folyamán Moldvába érkező székelyek a még be nem telepedett, jobbára hegyi jellegű – csak korlátozott mértékű mezőgazdálkodásra, szőlőművelésre alkalmas, de állattartásra, erdőgazdálkodásra is megfelelő – vidékeket szállták meg, s viszonylag nagy területen szóródtak szét. Falvaik lélekszáma általában kisebb a középkori telepítésű moldvai magyar falvakénál, sok helyen élnek etnikailag-vallásilag vegyes, szórvány jellegű környezetben, ami elősegíti a románsághoz való nyelvi asszimilálódásukat, melyről a XVII–XVIII. századi misszionáriusi jelentések már értesítenek. Később a Moldvában megforduló XIX. századi magyar utazók tudósításai a nyelvvesztéshez vezető asszimilációs folyamatok meglétére vonatkozó korábbi közléseket megerősítik. Mivel a hivatalos román szemlélet sohasem akart tudni a Moldvában élő magyar etnikumról, ezért a ~ létszámára, magyar nyelvismeretére, nemzeti identitására vonatkozó XX. századi népszámlálási adatok sem jelenthetnek kiindulópontot. Csupán a vallási hovatartozásra vonatkozó népszámlálási eredményeket tekinthetjük nagy vonalakban helytállóaknak, az anyanyelvre, nemzetiségre, etnikai eredetre vonatkozó felmérések megbízhatatlanok. A közölt adatok egymáshoz viszonyítva is következtetlenség. Az 1859. évi népszámlálás még 37 823 magyart mutatott ki Moldvában (a római katolikus népesség 71,6%-át), míg az 1930-as népszámlálás már csak 23 886 (21,7%), az 1992-es pedig mindössze 1800 csángó-magyarról tud a moldvai megyékben (0,7%). Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi két szám töredéke csupán a még magyarul tudó katolikusok valós számának, de a nyelvi asszimiláció mértéke, intenzitása tekintetében a ~ települések között különbségek mutatkoznak. Emiatt 1930 óta jelentősen módosult a magyar nyelvet ismerők számának és arányának falvankénti megoszlása: bizonyos falvak teljesen vagy csaknem teljesen beolvadtak, másokban ellenben jelentős mértékben nőtt a magyarul (is) beszélők száma. A szórványhelyzetben lévő ~ esetében, a vegyes lakosságú, esetleg román környezetben fekvő kisebb lélekszámú falvakban – összesen több mint 50 településen – a magyarul beszélők számának csökkenése vagy szinten maradása következett be. A magyar nyelvet ismerők abszolút számának 1930–1992 közötti egyértelmű és jelentős növekedése összesen csak mintegy 25–30 településen, a moldvai ~ legnagyobb, legismertebb falvaiban figyelhető meg. Elsősorban az etnikailag homogén, nagyobb lakosságszámmal rendelkező falvakban történt gyarapodás, amelyekben csak az utóbbi egy-két évtizedben vált nyilvánvalóvá az őket is fenyegető nyelvi asszimiláció. Sok faluban a ma magyarul tudók száma eléri az 1930-ban kimutatott katolikusok számának kétszeresét, sőt olykor meg is haladja azt. A gyarapodás legnagyobb része voltaképpen az etnikailag jobbára homogén székelyes falvaknak tulajdonítható, ahol néhány kedvező tényező (pl. a magyar irodalmi nyelvhez közelebbi nyelvváltozat, a falvak Székelyföldhöz való közelebbi fekvése és a

kapcsolatok intenzívebb jellege, a betelepülés újabbleletűsége és a magyar etnikai származástudat előbb volt, a román népesség hiánya, az ötvenes évek magyar iskoláinak emléke stb.) késleltette a nyelvi asszimilációt. A magyar eredetű (mintegy negyedmilliónyi) és jelentős számban még magyarul is beszélő (kb. 62 000) moldvai csángóságnak 1992-ben csak elenyésző része (alig 1800 fő) vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Közülük 1301 főt városokban írtak össze, vagyis a népszámlálás a ~ autentikus települési helyein, a moldvai falvakban mindössze félezer magyar nemzetiségű katolikust talált. Ennek okát egyfelől az összeírás manipulatív, erősen torzító jellegében – a népszámlálási biztosoknak adott felsőbb utasítások a magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek jelenlétének eltitkolására szólítottak fel, a csángó lakosság körében az egyház erőteljes propagandát folytatott, a magukat magyarnak vallókat kitelepítéssel fenyegették, az összeírás a tömegtájékoztatási eszközök által felajzott nacionalista légkörben zajlott stb. –, másfelől a csángó identitástudat sajátosságaiban kereshetjük. A ~ kutatása az erdélyi magyar néprajztudomány egyik kitüntetett terepe, de újabb időkben a történeti és politikatörténeti elemzések számára is számos problematikát kínál: a titkos szolgáltnak dolgozó, besúgó papok (Varga A.), a munkahelyek hiányában elvándorló fiatalok (Boross B.), az elnéptelenedés (Keszeg V., Ilyés Z.), a városokban megtelepedő és gyári munkássá lettek munkavesztése és hazatelepedése (Vincze G.), a szakrális identitás megtartásáért újabban vállalt egyházi missziók (Pozsony F., Peti L.), a külföldi életút-vállalásra kényszerülők sorshelyzete (Boross B.), a tájegységi kultúra veszélybe kerülése mint örökségvédelmi kérdés (Kinda I. – Pozsony F.), a falusi turizmus esélyei és megannyi kortárs probléma súlyosbítja a ~ mai léthelyzetét. Korunk antropológiai kutatásaiban ez utóbbi kérdéskörök mind számosabban szerepelnek, némiképpen vitában vagy átinterpretációs küzdelemben állva a román néprajztudományi és szociológiai-demográfiai, történeti-levéltári szakterület vagy a pártpolitikai és regionális képviselői körök érvekészleteivel.

Ir.: Peti Lehel 2008 *A moldvai csángók vallásossága. Hagyományos világkép és modernizáció*. Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest; Kinda István – Pozsony Ferenc szerk. 2005 *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár; Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc szerk. 2008 *Local and Transnational Csángó Lifeworlds*. Kriza János Ethnographical Society, Cluj-Napoca; Dr.Kós Károly – Szentimrei Judit – Dr.Nagy Jenő 1981 *Moldvai csángó népművészet*. Kriterion, Bukarest; Boross Balázs 2002 „Majd egyszer léssen, de nem most”. Adalékok a moldvai csángók identitásának komplex valóságához egy kulturális antropológiai esettanulmány tükrében. *Pro Minoritate, Tél*, 48–62; Pozsony Ferenc 2005 *A moldvai csángó magyarok*. Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet, Budapest; Pozsony Ferenc 2002 *Ceangăii din Moldova*. [A moldvai csángók.] Asociația Etnografică Kriza János. Cluj; Pozsony Ferenc szerk. 1999 *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. (A Magyarságkutatás könyvtára XXIII.) TLA. Budapest; Isohookaana-Asunmaa 2002 Ajánlás – A csángó kisebbségi kultúra Romániában. Az Európa Tanács parlamenti közgyűlése, 9078. sz. Dokumentum. In *Veszélyeztetett kisebbségi kultúrák Európában*. Budapest, 105–117; Pozsony Ferenc szerk. 1997 *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5., Kolozsvár; Diószegi László – Pozsony Ferenc 1996 A moldvai csángók identitásának összetevőiről. In Diószegi László szerk. *Magyarságkutatás 1995–1996*. (A Magyarságkutatás Könyvtára XX.) TLA, Budapest, 105–111; Tusnádi Imets Fülöp 1870 Jákó gymn. igazgató-tanár uti-naplója, 1868. In *Veszély, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhhonban, 1868*. Ny. Imreh Sándor az Ev. Ref. Főtanoda Gyorssajtóján, Maros-vásárhely; Varga Andrea Dokumentumok a csángók helyzetéről http://umsz.manna.ro/index.php?menu_id=2105&cikk=54912; Lükő Gábor 2002 *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. (2. kiadás) Táton Kiadó, Budapest; Domokos Pál Péter szerk. 1979 „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”. Szent István Társulat, Budapest; Domokos Pál Péter 1987 (5. kiadás) *A moldvai magyarság*. Magvető, Budapest; Gazda József 1993 *Hát én hogyan síratnám. (Csángók sodró időben)*. Szent István Társulat, Budapest; Pozsony Ferenc 2003 *A moldvai csángók érdekvédelmi törekvései 1989 után*. *Korunk*, 3. f. XIV. évf. 9:3–20; Varga Andrea 2006 Moldvai katolikusok a Vatikán és a Szekuritáté között. In *A moldvai csángók. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kultúrák*. TLA, Budapest, 2006, 157–161; Tánczos Vilmos 1996 „Én román akarok lenni!” Csángók Erdélyben. In *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék*. KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár, 174–189; Tánczos Vilmos 2001 *Szappan a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája*. *Kisebbségkutatás*, X. évf. 1:53–62. (on-line: http://www.adatbank.ro/html/cim_pdf428.pdf); Vincze Gábor 2004 Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori Könyvtára, XXVII. TLA, Budapest, Erdélyi Múzeum

Egyesület, Kolozsvár; Vincze Gábor szerk. *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)*. (A Magyarországtudományok Könyvtára XXVII.) TLA, Budapest, on-line: http://www.adatbank.ro/html/cim_pdf437.pdf. További forrásanyag a Tansindex oldalain <http://www.adatbank.ro/belso.php?alk=44&k=5>; Tánczos Vilmos 1999 A moldvai magyarok lélekszámáról. In Pozsony Ferenc szerk. *Csángósors. Moldvai csángók a változó időben*. TLA, Budapest, 12-14; Schilverbush, Wolfgang 2001 *Die Kultur der Niederlage*. Alexander Fest, Berlin; Gazda Árpád 2006 Moldvai összefonódások? Interjú Varga Andrea történésszel. www.erdely.ma/moldvaimagyarsag.php?id=58&what=archivum#7; Peti Lehel 2006 A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítő stratégiákra. In Jakab Albert Zsolt – Szabó Árpád Töhötöm szerk. *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 129-155; Klimstein, Franz von 2006 *Die Csango-Problematik der Neuzeit*. Miron Verlag, Temeswar, on-line: <http://www.csango.ro/index.php?page=tudomanyos-irasok>; Jakab Attila *Csángóság és katolicizmus*. Műhelytanulmány 18., Budapest, on-line: <http://www.csango.ro/index.php?page=tudomanyos-irasok>; Borit, Cornél 2006 Schema conflictelor greu de rezolvat. Examinarea teoretică a conflictului identității ceangăilor din cadrul statului național român, on-line: <http://www.csango.ro/index.php?page=tudomanyos-irasok>; Boross Balázs 2004 *Mi az, hogy Csángóföld?* On-line: http://www.mtaki.hu/tanulmanyok/boross_balazs/; Első lépések a terepen. Találkozásom a pusztinai csángókkal. In A. Gergely András – Papp Richárd szerk. 2004 *Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok I.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – MTA Politikai Tudományok Intézete – ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoport, Budapest, on-line: http://www.mtaki.hu/docs/kisebbsseg_es_kultura/boros_balazs_elso_lepesek_a_terepen.pdf; Benda Kálmán szerk., bev., jegyz. 1989 *Moldvai csángó-magyar okmánytár. I–II*. Budapest. Tánczos Vilmos 1997 A moldvai csángók lélekszámáról. *Magyar Kisebbség*, Új folyam, III, 1-2:370–390; Domokos Pál Péter szerk. 1979 „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”. Szent István Társulat, Budapest; Domokos Pál Péter 1987 (5. kiadás) *A moldvai magyarság*. Magvető, Budapest; Vincze Gábor 1999 Csángósors a második világháború után. In: *Csángósors. (Moldvai csángók a változó időben)* TLA, Budapest, 203-250; Tánczos Vilmos 1997 Hányan vannak a moldvai csángók? *Magyar Kisebbség*, 1-2:370-390; Tánczos Vilmos 1994 *Bevezető javaslat a moldvai csángó kérdés politikai rendezésére*. Csíkszereda, május 20-27. Gépett kézirat, 13. A szerző tulajdonában; Szabó T. Attila 1981 A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. In *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek V.* Kriterion, Bukarest; Vincze Gábor 2001 A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944). *Pro Minoritate*, 3:141-187; Vincze Gábor 2003 *Történelmi kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához. II. kötet: 1944–1989*. Pro-Print Könyvkiadó (Magyar Kisebbség Könyvek), Csíkszereda; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc szerk. 2008 *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. További forrásanyag a Tansindex oldalain <http://www.adatbank.ro/belso.php?alk=44&k=5>, valamint <http://www.csango.ro/index.php?page=tudomanyos-irasok>; <http://keresztiszulok.hu/regi-honlap/kikacsangok/csangok.htm>

Tánczos Vilmos – Varga Andrea

cselekvés (~elmélet): minden társadalmi aktivitás, amelynek tárgya van, és az erről való tudat serkenti. A társadalomtudományok többsége által kialakított kép alapján ezek esetenként vissza- és ellenhatások csupán, továbbá mindezeknek kísérő jelenségei is a ~ komplexitásához sorolhatók. Kutatók kiemelik a vezető nélkül is formálódni képes értelmes működésmód és bizonyos szintű tervezés fontosságát (pl. a fő-nélküli társadalmakban és a rurális közösségekben), vagy éppen egy akaratérvényesítés módját-útját, valamint az aktorok (cselekvők) egyéni szerepét, a tevékenységük okát és lefolyásuk módjait (pl. rituális folyamatban, termelési rendszerekben, cserekapcsolatokban stb.), melyeknek elősegítője a *szereplő*. A cselekvő vagy szereplő mint aktor nemcsak az antikvitás „színlapjain” lelhető fel, hanem a modern politikai rendszerekben és mozgalmakban is mint a berendezkedés egészének formálójá lép színre (ld. →*kollektív cselekvés*). A szociológia mint cselekvésemélet ugyancsak él a cselekvők fogalmával: Max Weber célracionális és értékrationális készleteteket különböztet meg, Vilfredo Pareto ésszerű és nemlogikus

cselekvéseket, Talcott Parsons rendszerjellegű és értékvezérelt kulturális magatartásokat, Jürgen Habermas kommunikatív indíttatást, Alain Touraine pedig a funkcionalizmus és strukturalizmus melletti harmadik nagy rendszert, az $\rightarrow$ akcionalizmust formálta ki. A kortárs $\rightarrow$ módszertani individualizmus szemléletmódja szerint a cselekvők egyénenként nyilvánulnak meg, mégis közösséggé váló kölcsönhatás-rendszert alakítanak ki. A társadalmi ~ repertoárját a $\rightarrow$ szocializáció folyamata, a normák és értékek kulturális elsajátítása teszi teljessé, mintaválaszték biztosítja a késztetést, értékőrző magatartás kíséri az érzelm kifejezéseket és szükségleteket.

Ir.: Geertz, Clifford ed. 1963 *Old Societies and New States*. Free Press, Glencoe; Geertz, Clifford 1964 Ideology as a cultural system. In Apter, David ed. *Ideology and Discontent*. Free Press, New York (m. *Az ideológia mint kulturális rendszer*. In *Az értelmezés hatalma*. Osiris-Száadvég, Budapest, 22-62); Gluckman, Max 1942 *Analysis of a Social Situation in Modern Zululand*. University Press, Manchester; Gluckman, Max 1954 *Rituals of Rebellion in South-East Africa*. University Press, Manchester; Camus, Albert 1951 *L'homme révolté*. Gallimard, Paris (m. *A lázadó ember*. Nagyvilág, Budapest, 1999); Lloyd, Peter C. 1965 The Political Structure of African Kingdoms: an Exploratory Model. In Banton, Michael ed. *Political Systems and the Distribution of Power*. Tavistock Publications, London, 63-112; Turner, Victor W. 1964 Symbols in Ndembu ritual. In *Closed Systems and Open Minds*. Oliver and Boyd, Edinburgh; Fernandez, James 1991 ed. *Beyond Metaphor: The Theory of Tropes in Anthropology*. Stanford University Press; Canetti, Elias 1960 *Masse und Macht*. Claassen Verlag, Hamburg (m. *Tömeg és hatalom*. Európa, Budapest, 1991); Grillo, Ralph D. 1998 *Pluralism and the Politics of Difference: State, Culture, and Ethnicity in Comparative Perspective*. Oxford University Press, New York; Crozier, Michel – Friedberg, Erhard 1977 *L'acteur et le système*. Seuil, Paris; Sebők Marcell szerk. 2000 *Történeti antropológia*. Replika könyvek, Budapest; Turner, Victor 1997 *Átmenetek, hatások és szegénység: a communitas vallási szimbólumai*. In Bohannon – Glazer szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest; Felföldi Barnabás 2006 A diskurzus fogalma a szervezetkutatásokban. In Földi Éva szerk. *Társadalom és kultúra*. A Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet tanulmánykötete. Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 35-45.

A. Gergely András

csoportházasság: a poliandrikus házasságból (többférjűségből) kialakult házassági forma, melyet a 19. században általánosnak vélték bizonyos népek körében. Bodrogi Tibor föl hívja a figyelmet arra, hogy ez a felfogás „összetéveszti a házasságot a megtúrt, sőt időközönként szükségesnek, kötelezőnek tartott szexuális kapcsolattal. Ausztráliában pl. bizonyos ünnepek, törzsi összejövetelek alkalmával a két csoport tagjai – házassági kapcsolataiktól függetlenül – szexuálisan érintkezhetnek egymással. Ez azonban csak időleges volt... Szabályos ~-gal találkozunk viszont India egy-két vidékén, ... Lohari vidékén pl. a poliandrikus családok között vannak olyanok, amelyekben két vagy három fivér több nővel él együtt szabályos házasságban” (Bodrogi 1962:70-71). Az antropológusok ritka jelenségnek tartják, de egyes kutatók emlékeztetnek arra, hogy a modern házassági ill. együttélési formák között is helyet kapott a kommunák számos fajtája, mint (egyebek között) a nők ill. férfiak közösségének átmeneti formája, kölcsönös szexuális szabadsága. A ~-ról folyó viták Lubbock és $\rightarrow$ Bachofen teóriájára, $\rightarrow$ Morgan és $\rightarrow$ Engels néhány vonatkozó tézisére nyúlnak vissza, akik a nemi promiszkuitást mint a primitív házasság intézményét szemlélték és minősítették (MacLennan 1865). $\rightarrow$ Radcliffe-Brown hangsúlyozza, hogy a rokonsági rendszerek vizsgálatai alapján a világ 200-300 különböző rokonsági rendszere nemcsak összetettségében különbözik, hanem abban is, hogy az örökség és a leszármazás mentén a nemi és strukturális szerepeket eléggé mereven szabályozza, enélkül azonban ritkán létezik házassági kapcsolat, hiszen annak egyik fő vonása, hogy a kötelezettségeket és jogokat egyszerre „osztja szét” az érintett egyének és csoportok között.

Ir.: Bodrogi Tibor 1962 *Társadalmak születése*. Gondolat, Budapest, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Westermarck, Edward 1891 *The History of Human Marriage*. (m. *Az emberi házasság története*. Athenaeum, Budapest, 1910); Spencer, F. Gillen 1899 *The Native Tribes of Central Australia*. Macmillan, London; Haviland, William A. 1975 *Cultural Anthropology*. Holt, Rinehart and

Winston, New York, 208-210; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1952 *Structure and Function in Primitive Society*. Free Press, Glencoe (m. *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai, Debrecen, 2004:49-84.); Cocchiara, Giuseppe 1965 *Az örök vadember*. Gondolat, Budapest, 135-143.

A. Gergely András

csurunga (vagy csuringa): ausztráliai férfi őslakosok fa vagy faragott kő készítménye, amely mint szakrális tárgy a nők és gyermekek előtt elrejtendő.

Ir.: Röheim Géza 1932 *A csurunga népe*. Leblang Könyvkiadó, Budapest.

A. Gergely András

Dahomey: a mai Benini Köztársaság területén létezett önálló államalakulat Nyugat-Afrikában, Ghána és Nigéria (ma Togo és Nigéria) között. 1625-ben alapították az *eve* néphez tartozó *fonok*, Abomey fővárossal. A jól kiépített társadalmi-politikai és gazdasági szervezettel rendelkező, erősen centralizált királyságot istenkirályoknak tartott uralkodók és hierarchikus hivatalnoki-ellenőrzési rendszer irányította. Egy papok által ápolt állami kultusz lépett a térségben elterjedt *→titkos társaságok* helyébe, amelyek betiltása az ellenhatalom kialakulásának elkerülése volt. A hangsúly a beavatási rítusokra került a papok vezetésével, ugyanakkor az államhivatalnokok közemberek soraiból kerültek ki, a királyi családból, a hivatalnok által „anyának” nevezett nő ellenőrizte munkájukat, a király utódai pedig a nem nemesi származású feleségek fiai lehettek a belső viszályok elkerülése érdekében. 16–17. sz.-tól Dahomey bekapcsolódott a rabszolga-kereskedelembé, amelynek következtében háborúkat folytattak terjeszkedés és minél több „áru” szerzése céljából. Egyedülálló amazonhadseregét Agadsa király alapította 1708-ban, a férfikatonák kíséretére. Ghezo király aztán továbbfejlesztette kiképzésüket, harci technikáikat, és győzelmeiben fontos szerepet szánt a 80-90 fős női alakulatoknak.

Ir.: Davidson, Basil 1984 *The Story of Africa*. London; Wolf, Erik R. 1982 *Europe and the People Without History*. University of California Press, Berkeley (m. *Európa és a történelem nélküli népek*. Akadémiai – Osiris-Századvég, Budapest, 1982); A kultúra világa 5. – Vécsey Zoltán 1960 *A föld országai*. Gondolat, Budapest; Alpern, Stanley Bernard 1998 *Amazons of black Sparta: the women warriors of Dahomey*. New York University Press; Davidson, Basil 1964 *Which way Africa? The search for a new society*. Penguin Books, New York; Davidson, Basil 1994 *Modern Africa: a social and political history*. Longman, New York; Davidson, Basil 1984 *Southern Africa: progress or disaster?* British Defence and Aid Fund for Southern Africa, London; Fondation allemande 1971 *Aspects culturels du développement social en Afrique...* Fondation allemande pour les pays en voie de développement, l'Institut des recherches appliquées du Dahomey. Berlin; Cornevin, Robert 1970 *Le Dahomey*. PUF, Paris; Forbes, Frederick Edwyn ed. 1966 *Dahomey and the Dahomans*. Cass, London; McCarthy, Maxine 1996 *Benin (Dahomey)*. American Association of Collegiate Registrars and Admissions Officers, Washington, DC.; Herskovits, Melville Jean 1938 *Dahomey, an ancient West African kingdom*. J.J. Augustin, New York City; *Le Dahomey à la Conférence des chefs d'état ou de gouvernement des pays non-alignés*. (Le Caire, octobre 1964). Services de la Présidence de la République, 1965; Akinjogbin, Isac Adeagbo 1967 *Dahomey and its Neighbours, 1708-1818*. Cambridge University Press; Polanyi, Karl 1966 *Dahomey and the slave trade*. University of Washington Press, Seattle. (m. *Dahomey és a rabszolgakereskedelem: egy archaikus gazdaság elemzése*. KJK, Budapest, 1972).

Tomory Ibolya

Dahrendorf, Ralph (Hamburg, 1929. máj. 1. – Köln, 2009. júni 17.): német születésű szociológus, politológus, publicista. Filozófiai és filológiai tanulmányait Hamburgban végezte 1952-ben, egy Marx-tanulmánnyal doktorált, 1952–54 között a London School of Economics posztgraduális hallgatója volt, 1956-ban védte meg disszertációját, 1957-től privát docens a Saarbrückeni Egyetemen, 1957–58 a Palo Alto-i Center for Behavior Sciences ösztöndíjasa,

1958–74 a hamburgi, tübingeni és a konstanzi egyetem szociológia-professzora, 1974-től a London School of Economics igazgatója, 1987–97 az oxfordi St. Anthony's College rektora, 1991–97 az Oxfordi Egyetem protektora. A hatvanas-hetvenes években oktatói munkája mellett több politikai szervezet (FDP), parlamenti bizottság, tartományi és szakmai testületek vezetője (1967–70), államtitkár Willy Brandt kormánya idején, majd az Európai Közöségi brüsszeli bizottsági tagja, II. Erzsébet királynő báróvá és Peer-ré avatja. Munkássága rendkívül sokoldalú: foglalkozott a kortárs strukturalista-funkcionalista iskolákkal, a német szociológiával, a harmadik utas- és konszenzus-elméletekkel, a politikai liberalizmussal, a konfliktusmegoldási gyakorlattal, a társadalmi szerepekkel, a szabadidővel, a pozitivizmussal Karl Popper és Theodor W. Adorno filozófiai munkásságával, az intézményiséggel, az osztályérdekekkel, a társadalmi normákkal és karakterekkel stb. Műveinek szociológiai hatása az életvilág-elméletekkel és a modern osztálykonfliktusokkal kapcsolatos teóriáiban csúcsonyosodik ki, ezek magyarul is jobbra hozzáférhetők. S kitetszik belőlük az a fajta angolszász politika- és társadalomszemléleti beállítódás, amelynek kritikai felhangjai az 1968-as diáklázadások tónusával is találkoznak, a konszenzuskeresés és a társadalom intézményiségének árnyalódása azonban ennél is időszerűbbnek tetszett akkoriban. Amit az antropológiai és kisebbségkutatások „hasznosítani” tudnak munkásságából, az a fajta rendszerszemlélet, amelynek filozófiai síkján az európai (és angolszász) szabadságfogalom, szerepképzetek, demokrácia-értékek szerepelnek, nem utolsósorban pedig a határ fogalmának gyakorlatias relativizálása politikák, kultúrák, csoportminőségek és politikai izmusok között.

F.m.: *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft*, 1957; *Class and class conflict in industrial society*. Stanford Univ. Press, Stanford 1973; *Die angewandte Aufklärung: Gesellschaft u. Soziologie in Amerika*. Piper, München 1962; *Homo Sociologicus: ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle*. Westdeutscher Verlag, Köln/Opladen 1965; *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*. Piper, München 1965; *Konflikt und Freiheit: auf dem Weg zur Dienstklassengesellschaft*. Piper, München 1972; *Pfade aus Utopia: Arbeiten zur Theorie und Methode der Soziologie*. Piper, München 1974; *Die neue Freiheit*, 1975; *Lebenschancen: Anläufe zur sozialen und politischen Theorie*. Suhrkamp-Taschenbuch, Frankfurt am Main 1979; *The Modern Social Conflict*, 1988 (m.: *Modern társadalmi konfliktus*. Gondolat, Budapest, 1994); *Die Chancen der Krise: über die Zukunft des Liberalismus*. DVA, Stuttgart 1983; *Fragmente eines neuen Liberalismus*. DVA, Stuttgart 1987; *Die Zukunft des Wohlfahrtsstaats*. Neue Kritik Verlag, Frankfurt am Main 1996; *Liberale und andere: Portraits*. DVA, Stuttgart 1994; *Liberal und unabhängig: Gerd Bucerius und seine Zeit*. Beck, München 2000; *Über Grenzen: Lebenserinnerungen*. Beck, München 2002; *Auf der Suche nach einer neuen Ordnung: Vorlesungen zur Politik der Freiheit im 21. Jahrhundert*. Beck, München 2003; *Der Wiederbeginn der Geschichte: vom Fall der Mauer zum Krieg im Irak; Reden und Aufsätze*. Beck, München 2004.

Ir.: Jürgen Kocka 2004 Dahrendorf in Perspektive. *Soziologische Revue*, (XXVII): 151-158. Hálózati tájékoztatóhoz: <http://www.uni-bielefeld.de/iwt/mw/lf/dahrendorf.htm>

A. Gergely András

Darwin, Charles (1809. febr. 12., Shrewsbury, Anglia – 1882. ápr. 19., Downe, Kent): brit természettudós, nevéhez fűződik a *természetes kiválogatódás* elméletének kidolgozása, ő volt az első evolucionista biológus. A családi házból már természettudományi érdeklődést hozott, apai ágon ugyancsak több természettudós és orvos volt felmenői között. Charles nyolcéves volt, mikor édesanyja meghalt; 16 éves korában elhagyta Shrewsburyt és az Edinburghi Egyetemen kezdett orvosi tanulmányokat, melyeket megszakított, mert nem bírta az érzéstelenítés nélküli sebészeti beavatkozások látványát. Végül a Cambridge Egyetemen végzett lelkészként. Ezt követően öt évig tartó tudományos expedíció vett részt Dél-Amerika Csendes-óceáni partjai mentén a H.M.S. Beagle-n 1831–1836 között. Híres művében, az 1856-ban megjelent *Fajok eredetében* (*On the Origin of Species*) leírja az evolúció és a természetes kiválogatódás elméletét, valamint elméleti magyarázattal szolgál az élőlények és a fossziliák változatosságára. Bár teóriáján több mint húsz évig dolgozott, könyvének

általános fogadtatása meglehetősen negatív volt (elsősorban is egyházi részről), mert az olvasók nagy része leértékelésnek érezte azt az elgondolást, hogy az emberek holmi majomformájú teremtmény leszármazottai és nem isten szerencsés de bűnös teremtményei. A tudományos közvélemény viszont megértette Darwin elméleteit és ma is az ő könyve képezi sok modern régészeti elmélet alapját. A genetika és a molekuláris biológia idővel módosította Darwin hipotézisét, de teóriája révén egycsapásra bekerült a közmegebecsülésnek örvendő tudósok köreibé.

1839-ben feleségül vette az unokahúgát, Emma Wedgewood-ot. Ezután idejének nagy részét kertészkedéssel és galambtenyésztéssel töltötte. Feleségével és gyermekeivel élt az angliai Downe-ben levő otthonukban. Többen azt gondolják, hogy dél-amerikai útján kapott valamilyen betegséget, amely lassan végzett vele; közmegebecsülése azonban nem maradt el: mikor meghalt, a Westminster apátságban temették el. Hatása tovább élt olyan kutatók életművében is, mint Franz Boas, aki a nem-nyugati kultúrák tanulmányozásánál (pl. a Baffin-szigeteki eszkimók vizsgálatában) kortársa, Ernst Haeckel hatására a genetika és a környezet befolyásoló erejének összhatását kívánta áttekinteni, nem gondolván az alkalmazkodást az ember saját erőforrásai termékének, sem pedig a részenkénti változás mechanikus folyamatának, vagyis a fajok és a társas kapcsolatrend pusztá véletlenszerűségének, a természetes kiválasztódás esetleges eredményének, vagy a környezethez való alkalmazkodás esetleges esélyének. Boas Darwinnal vitázva nem a kultúrákban meglévő mintákat vagy struktúrákat (vagyis nem a diffúziót, a szétterjedést) tekintette érvényesnek, de az alkalmazkodás változatosságát már a társadalmi környezet éltető és formáló hatásaként regisztrálta). Ebben az értelemben Darwint az antropológiai gondolkodás egyik serkentőjének tekintette, evolúciós elképzelését a fizikai antropológia alapjaként fogadta el, bár az adaptációt sokkal inkább a migrációk okozta hatásnak tartotta, de épp emiatt az etnológia fejlődésében a biológiai evolúció folyamatainak felismerését látta kibontakozni (erre 1909-ben külön előadást is szentelt: *The relation of Darwin to anthropology*). Sarkítottan fogalmazva: az antropológus számára a megfigyelés alanya az egyén, a személyiség, és nem absztrakcióként, hanem történetét és közvetítő mivoltát tekintve.

Darwin hatott James George →*Fraserre* is, valamint →*Mendelre*, az embriológiai megfigyelésekre, és a genetika 20. századi fejlődésére is. →William Graham *Sumner* (1840–1910) szociológus, a Yale egyetemi tanára kifejezetten követője volt, mi több, a →*szociáldarwinizmus* amerikai honosítója is, aki kiegészítette a darwini tanokat a szétterjedés (→*diffúzió*), a →*népszokások* térségi hatása és az →*etnocentrikus* felfogások felé.

F.m: *The Origin of Species* (m: A fajok eredete, 1856); *Variation in Animals and Plants Under Domestication* (1868); *The Descent of Man* (m.: Az ember származása, 1871). Lásd még: <http://www.sonic.net/tfoot/darwinbio/darwin.htm>;
http://www.mnsu.edu/emuseum/information/biography/abcde/darwin_charles.html

Hajdú Gabriella

darwinizmus: társadalomelmélet, amely a 19. század második felében kiemelkedő jelentőséggel bírt az angolszász kultúrában. Alapja →*Charles Darwin* nevéhez fűződő felfogás *A fajok eredetéről* (1845), amely szerint a társadalmak életét és fennmaradását egy természetes szelekció segíti, ennél fogva maradhatnak fenn az életképesebbek, akik képesek a táplálékforrások megtalálására, egy-egy tér kisajátítására vagy használatára, állati és növényi szinten éppúgy a túlélésért küzdve, mint az emberek körében. A kiválasztódás térbeli eltéréseket is mutat a szigetek, alföldek, hegyvidékek, éghajlati övezetek, sivatagok, őserdők szintjén, vagyis lehetővé tesz adaptációt és megélhetési stratégia-különbségeket, mely által olyan törések, határvonalak képződnek, amelyek betöltésére mindig az éppen alkalmasabb, életképesebb lesz esélyes. A darwini elgondolás nem tekinti célnak, csupán érvényesíthető

eszköznek a természetes kiválasztódásnak ezt a módját, de vitatói politikai, ideológiai, morális, szociológiai és biológiai ellenvetésekkel halmozták el, nem utolsósorban a rasszok (fajok) elméletét és lehetséges fasisztoid felfogását elítélve, de a 20. század végi ökológiai viták és környezetvédő mozgalmak a nemtermészetes környezeti károkozással szembeni pozitív érvként is alkalmazták. Vitatói és hívei kevésbé citálják Darwin másik fontosabb művének, az érzelmek emberi és állati kifejezésének tétéleit, amelyekre viszont az etológia támaszkodik nem egy ponton. A darwini teóriák között →*Herbert Spencer* is föllege az a lehetséges érvrendszer, amely az érzelmek társadalomlélektani rendszerét taglalva a →*superorganikus*, funkcionális és strukturális elemekből építkező evolúciós vonalat (→*egyvonalú evolúció*) hangsúlyozza, illetve olyan analógiára építi, amelynek mintája az élő szervezet képessége az alkalmazkodásra. Erre a differenciáló rendszerleírásra (egyszerű ill. elkülönült struktúrák, összehangolt és konfliktusos funkciók rétegzettségére) alapozza a (később Sapirra és Kroeberre is ható) superorganizmust, amely jellegzetes idákat, eszméket, kollektív tudatot és evolutív szerepet tartalmaz, és mint fő szervező erőre a tömegek viselkedéskutatási irányzatának egy sajátlagos ága, a →*szociáldarwinizmus* elmélete is hivatkozik.

Ir.: Seward, Albert Charles ed. 1909 *Darwin and Modern Science; Essays in Commemoration of the Centenary of the Birth of Charles Darwin and of the Fiftieth Anniversary of the Publication of the Origin of Species*. Cambridge University Press; Jordan, David Starr 1908 *Evolution and Animal Life: an Elementary Discussion of Facts, Processes, Laws and Theories Relating to the Life and Evolution of Animals*. D.Appleton and Company, New York; Morgan, Thomas Hunt 1903 *Evolution and Adaptation*. Macmillan, London – New York.

A.Gergely András

Descola, Philippe (1949): francia antropológus, a Collège de France természet-antropológiai tanszékének vezetője és szociálandropológiai tanszékének professzora, valamint a Társadalomtudományi Akadémia tanszékvezetője, a Nemzeti Tudományos Kutatási Központ (CNRS) tagja. Tanulmányait az Ecole normale supérieure-ön kezdte, majd az amerikai etnológia felé fordult érdeklődése, 1976–79 között a zsivaro-indiánok körében végzett terepkutatást, főként a természeti környezettel való kapcsolatukat elemezve. 1983-ban védte meg doktori disszertációját Claude Lévi-Strauss témavezetésével a zsivarókról, majd óraadó, 1989-től tanszékvezető az E.H.E.S.S.-en, 2000 óta a Collège de France professzora. Munkássága az összehasonlító antropológia területén belül a természeti népek szocializációs folyamatát részesíti figyelemben, Amazóniában végzi terepkutatásait.

F.m.: *La Nature domestique. Symbolisme et praxis dans l'écologie des Achuar*. 1986 Éditions de la MSH, Paris; *Les Lances du crépuscule*. 1993 Plon, Paris; társszerző: *Les Idées de l'anthropologie*. 1988 Armand Colin, Paris (m.: *A kulturális antropológia eszméi*. Századvég, Budapest, 1993); *Dictionnaire de l'ethnologie et de l'anthropologie*. 1992 PUF, Paris; *Nature and society*. 1996 Routledge, Londres; *La Production du social*. 1999 Fayard, Paris.

A.Gergely András

Diderot, Denis (Langres, 1713 – Párizs, 1784): francia filozófus, közíró, politikai publicista, könyv- és lapkiadó. Kritikai munkásságában a korabeli közfelfogás és az abszolutista politikai gondolkodás kemény bírálata fogalmazódik meg, elsősorban a népakarat és az egyenlőtlenség-elmélet Rousseau-i koncepciójával szemben. A politikai →*ellenzékiesség*, ateizmus és materializmus jogának kimondásával és a *társadalmi szerződés* szükségességének meghirdetésével az angol típusú képviselői demokrácia, a felvilágosult uralkodó híve, ám a gyarmati uralom kegyetlenségének kritikusa volt; emellett a saját munkán alapuló tulajdon elvének elfogadásával az egyén szuverenitásának hirdetőjét látják benne, aki a „romlott és természetellenes” feudális viszonyok megszüntetését követelte. Az uralkodói hatalom korlátozásának elméletével az egyén felszabadításának, illetve a természeti adottságok (a

környezet) megismerhetőségének és tudományos megfigyelésének híve volt; Szerinte a természet örök körforgása révén a biológiai →*fajok*, és az ember tudatának hatása révén az →*evolúció* az, ami az isten létével szembeni legfőbb érv; *A fiziológia elemei*-ben még az erkölcsi érzékenység anatómiai helyének meghatározásával is kísérletezett. Az emberi jogok állampolgári szabadságfeltétellel tételével pedig az „általános akarat” normatív elfogadásának szorgalmazójává vált. Az utókor ~ politikai és történeti szerepét az *Enciklopédia* kiadásában, az „Ész századának” (a 18. századnak) felvilágosult racionalitásában és az igazságos közélet megvalósításában, az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* kiadásában, valamint a nagy francia forradalom eszmei előkészítésének vállalásában látja. A társadalmi fejlődés elvének képviselője korának nem túl népszerű gondolata volt, így jelentősége nemcsak a polgári korszak haladó világképét építő mozgalom szempontjából értékelhető, hanem a társadalmi önismeret, a materiális bizonyosság és a spirituális érzékenység egyaránt arra készítette, hogy az idealizáló spekulációk helyébe egy környezetével összhangban élő ember modelljét javasolja. Megismerési metodológiájában a megfigyelésre, a tények egybegyűjtésére, az elmélkedés és értelmezés munkájára, valamint a megértési kísérlet ellenőrzésére helyezett hangsúlyt, mintegy elméletben (avagy természettudományos kísérletezés mintája ismeretében a gyakorlatban is) előkészítve azokat a társadalom-interpretációs felfogásmódokat, amelyek változataiként a korai szociológia, szociálpszichológia, államelmélet és politikatudomány fejlődött ki, nem utolsósorban pedig az antropológiai gondolkodás európai hagyományainak fejlődés-teóriákra nyitott ága is.

F.m.: *A francia felvilágosodás. Válogatás Diderot és az Enciklopédisták műveiből.* Művelt Nép, Budapest, 1954; *Rameau unokaöccse.* Európa, Budapest; *Természet és társadalom.* Debrecen, 1945; Válogatott filozófiai művei, 1. *Gondolatok a természet értelmezése felől.* Franklin, Budapest, 1915; *A francia felvilágosodás morálfilozófiája.* Gondolat, Budapest, 1975.

Ir.: Estève, Laurent 2002 *Montesquieu, Rousseau, Diderot: du genre humain au bois d'ébène. Les silences du droit naturel.* Éditions UNESCO, Paris; Ludassy Mária 1999 *A francia felvilágosodás: multikulturalizmus és az emberjogi univerzalizmus válaszfútján.* In *Elhiszem, mert ésszerű.* Osiris, Budapest, 100-123.; Berthold, Fred, Jr. 2004 *God, Evil, and Human Learning: a Critique and Revision of the Free Will Defense in Theodicy.* State University of New York Press, Albany; Paczolay Péter – Szabó Máté 1984 *A politikaelmélet rövid története.* Kossuth, Budapest; Szigeti József 1962 *Denis Diderot – une grande figure du matérialisme militant du XVIIIe siècle.* Akadémiai, Budapest.

A. Gergely András

diffúzió (lat. *szétterjedés*): kulturális értelemben egy egyes kultúrákra jellemző elemek térbeli „mozgása”, áttérjedése, illetve átadása és átvétele környezetükben élő népek által. Tárgya lehet eszköz, életmód, használati tárgy, eszme, vallási képzet, értéktartalom, technikai találmány, intézmény, nyelvi jelenség, magatartásminta vagy szerep, értékrend, önkép vagy létfelfogási mód is. A fogalom alapszinten nem tartalmazza sem az átadás módját, helyét, az átvevők adottságát vagy fogékonyságát, de beleértődik az a „képessége” egy jelenségnek, hogy hatással van (ill. lehet) olyanokra is, akik számára újdonság, idegen vagy addigi életüknek nem része. Rendszerszerű szétterjedési mintákat ill. módokat a legkülönbözőbb népek közötti kutatások összehasonlító jellegű leírása, valamint ennek „iskolája”, a →*diffuzionizmus* kínált. Számos – egymástól távolinak tetsző – eltérő területen keresték jelesebb kutatók is a diffúziók hatását és folyamatait, →*Franz Boas* nyomán →*Lowie*, →*Herskovits* és mások is mintákat mutattak föl a terjedési útvonalak komoly vitáiban, nem utolsósorban a marxista fejlődéselmélet szűkösségének felismerését követően, →*Thor Heyerdahl* 1947-es Kon-Tiki expedícióját is nem kevéssé a szétterjedés-kutatás motiválta, a →*nyelvészeti antropológia* úgyszintén megihletődött a kulturális elemek, tárgyi emlékegyanyag és funkcionális tárgyhasználat nyelvi megjelenésének vizsgálatában. Szélesebb értelemben használva a ~ megjelenik a tanult viselkedésben mint a kultúra személyre szabott formájának

elgondolásában is. Csupán említendő, hogy „izmus” nélküli, de kihívó teóriák úgyszintén megfogalmazódnak a kultúra egészét és különösen fogyasztását szorgalmazó, univerzalizáló célokban (pl. médiahasználat, nyelvi modellek, számítógépes hálózatok, mobiltelefon, CD-piacok, televíziós közléskultúra, fogyasztási szokások, sportágak befogadását stb.), illetőleg ennek kritikai értékelésében. Kissé egyszerűsítve kijelenthető: valószínűsíthetően nincs olyan kultúra, amely „tisztán” maradna meg, sosem is volt (vagy lehetett) a külső hatásoktól teljesen elzárkózó kulturális gyakorlat. A változás, megújulás, áthatás lényegi eleme a kultúráknak, még olyan formában is, mint az etnikai konfliktusok, háborúk, gyarmatosítások, iparosítás, nyelvtanítás, globalizáció, nyugatellenes mozgalom, keleti vallások, fűszerpiac, autómmodellek, homoszexualitás, női egyenjogúság-igény... Az utóbbi évtizedekben a földrajzi, nemzeti és kulturális térségeket átható vagy felülmúló hullámmozgásokat a *transzkulturalitás* fogalmával és a →*multikulturalizmus* elméleteivel is modellezni próbálják.

Ir.: Taylor, Anne-Christine 1993 A történelem megértési modelljei. In Descola, Ph. – Lenclud, Gérard – Severi, Carlo – Taylor, A.-Ch. 1988 *Les idées de l'anthropologie*. A. Colin, Paris (m. In *A kulturális antropológia eszméi*. Századvég, Budapest, 185-236); Graebner, Fritz 1905 Kulturkeise und Kulturgeschichte in Ozeanien. *Zeitschrift für Ethnologie*, vol. 37.; Graebner, Fritz 1911 *Die Methode der Ethnologie*. Winter, Heidelberg; Heyerdahl, Thor 1950 *Kon-Tiki*. Allen & Unwin, London (m. *Tutajjal a Csendes-óceánon: a Kon-Tiki expedíció*. Gondolat, Budapest, 1969); Wissler, Clark 1927 *Distribution of moccasin decorations among the Plains tribes*. New York; Taheri, Amir 1986 *The Spirit of Allah: Khomeini and the Islamic Revolution*. Adler, Bethesda; Wolf, Erik R. 1982 *Europe and the People Without History*. University of California Press, Berkeley (m. *Európa és a történelem nélküli népek*. Akadémiai – Osiris-Századvég, Budapest, 1982); Ortiz, Fernando 1969 *The Tewa world; space, time, being, and becoming in a Pueblo society*. University of Chicago Press; Feischmidt Margit szerk. 1997 *Multikulturalizmus*. Osiris, Láthatatlan Kollégium, Budapest; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; Argejő Éva szerk. 1998 *Jelentések könyve*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest; Fejős Zoltán 2002 Az etnikai konfliktusok kulturális magyarázata: mozaikok a „kultúra” viszontagságos sorsához. In *Hatalom és kultúra / Power and Culture*. Szerk. / Edited by: Tuomo Lahdelma – József Jankovics – Judit Nyerges – Petteri Laihonon. In V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Jyväskylä. Web: <http://mek.oszk.hu/05500/05558/05558.htm>.

A. Gergely András

diffuzionista, diffuzionizmus: 1) antropológia-elméleti irányzat, amely a társadalmi-kulturális elemek, minták és értékek elterjedését tekintette a kultúrák sokfélesége magyarázatának. Főként az átadás és átvétel fontosságát, a szétterjedés jelentőségét hangsúlyozza az ember és a *milieu* (francia „közeg”, „belső környezet”) viszonyában. Kutatói egyes elemeket vizsgáltak, tételezve, hogy ami elterjedtebb, az egyúttal ősi is. Sarkítottabb nézetek szerint a világ összes kultúrája egyetlen központból (a brit iskola szerint Egyiptomból és a „heliotikus” kultúrából, a bécsi →*kultúratörténeti iskola* („kultúrkörök”-elmélete) szerint az „etnológiailag legrégebbi” népektől) terjedt szét (*diffusio* latinul „szétterjedés”, „lassú behatolás”) régióról régióra kihatóan. Az →*etnoesztétika* szempontjából pl. annyi lényeges, hogy akik egyetlen (vagy több-központú) hatás szétsugárzását képviselik, egyúttal azt is állítják, hogy a kulturális jelenségek inkább kölcsönzött és átvett, mintsem sajátosan alakított tartalmakat tükröznek; valamint nincsenek tekintettel a jellegzetességek független alakulásának lehetőségére, sem a helyi formálódásra, a változatok létrejöttére, a művészi önkifejezés fontosságára, ezért a részek vizsgálatával az egész komplex jelentését is sokszor elvetik.

2) antropológiatörténeti iskola, ill. felfogásmód, amely a 20. század első évtizedeiben a már meglévő kutatási anyagok alapján megfogalmazta, hogy számos kulturális jelenség (olykor számottevően nagy földrajzi távolságok ellenére és eltérő kulturális létmódok felülmúlása révén is) képes áttérjedni egyik térségből a másikba, s ott elfogadásra találhat a helyi lakosság körében. Mint kultúratörténeti teória már kialakulási időszakában magán viselte híveinek tudományos ellenszegülési szándékát az →*evolucionista* elmélettel szemben,

vagyis elfogadtatásáért szakmai harc dúlt azok között, akik a kultúrák topológiai szempontból független (egy- vagy többközpontú) kialakulását vallották (→Morgan, →Spencer, →Tylor, →Stewart, →White, →Sahlins, →Murdock), illetve azok között, akik a kultúratörténet folyamatában bizonyos hatások túlerejét, mások elhalványodását tételezték, avagy az evolúció elvére hivatkozva minden kultúra egyirányú fejlődését fogalmazták meg, tagadva a kölcsönhatásokat, időbeli egybeeséseket vagy ciklikus folyamatokat. Ezért az összehasonlító kutatásokat megelőző időszakban nehezen lett elfogadásra az magyarázat, hogy a kultúra térbeli szétterjedése evidencia, hiszen a világ eltérő pontjain megtalált és leírt számos jelenség néhány tagadhatatlanul hasonló vonása (pl. napimádat, tárgyak és emberek elnevezése, rítusok és szakrális fogalmak stb.) egyértelműen átvételnek tűnik, s amennyiben nem egymástól vették át azokat a vándorlások során, nem is lehet értelmezni (→Boas). Néhány kutató az emberi jellemvonások, a pszichikum hasonló voltaához kapcsolja ezeket a magyarázatokat (pl. →Frobenius), mások a hasonló evolúciós lépcsőfokon álló népek hasonlatosságának fejlődési magyarázatát adták. A ~ 1880–90 körül Németországban kialakult irányához köthető maga a megnevezés is (elsőként →F.Ratzel használta, 1882) továbbá az a feltételezés, miszerint a különböző népeket jellemző hasonlóságok arra vallanak, hogy egy vagy néhány centrumból ered a világ valamennyi kultúrája, s vándorló népeknek köszönhető a tovaterjedés (G.Gerland, M.F.Wagner, F.Graebner, B.Ankermann). Intenzív forráskutatások és kiterjedt anyaggyűjtés nyomán a Bécsi Iskola” kezdi fölmelegíteni a teória lehetőségességét (Schmidt 1937; Koppers 1955, Haekel 1956), majd egy évtized múltán a brit ~ (→W.R.Rivers, G.Elliot Smith) meg is nevezte a fő centrumot Egyiptomban, s tételezte, hogy kevésbé fejlett népek vették át a kulturális kisugárzást. Az általános vándorláselmélet vagy a heliocentrikus magyarázat ugyanakkor nem függetleníthető történeti stádiumoktól és meghatározott irányoktól, így e teóriák kritikusai hiányolták az integrált egységben látott kultúra belső tartalmait, a szerkezetet és a funkciók formáit is, továbbá nehezményezték a feltételezett érdeket az eltérő kulturális átvételére, a meg nem magyarázott eredeti keletkezési okokat, és a tételezett értékrangsor a kultúrák között („fejlett, fejlettebb, primitívebb”), melyet elutasítottak (Taylor 1993). A kulturális ~ teóriái részben német hatásra megjelentek a kultúrák kereszteződését (mint kölcsönhatások formáját) tételező →Kulturkreis-iskola elméleteiben is, sajátos változatban pedig az amerikai →„cultural area”-felfogásokban.

Ir.: Rivers, William Halse Rivers ed. 1968 *Social organization*. Dawsons, London; Vajda László 1949 A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a „bécsi iskola”. *Ethnographia* 60 (1-4):45-71.; Descola, Philippe – Lenclud, Gérard – Severi, Carlo – Taylor, Anne-Christine 1988 *Les idées de l’anthropologie*. A.Colin, Paris (m. In *A kulturális antropológia eszméi*. Századvég, Budapest, 1993:215-221); Gunda Béla 1980 A kulturális areák néhány kérdése. In Paládi-Kovács Attila szerk. *Előmunkálatok a magyarság néprajzához*, 7. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 9-23.; Bodrogi Tibor 1972 Bronislaw Malinowski. In Malinowski, Bronislaw *Baloma*. Gondolat, Budapest, 441-462.; Steward, Julian H. 1972 *Theory of Culture Change: the Methodology of Multilinear Evolution*. University of Illinois Press, Urbana; Wissler, Clark 1929 *An Introduction to Social Anthropology*. H.Holt and Company, New York; Wissler, Clark 1971 *The Relation of Nature to Man in Aboriginal America*. AMS Press, New York; Wissler, Clark 1946 *Rice as a World Food*. American Museum of Natural History, New York; Braudel, Fernand 1996. *A Földközi-tenger II. Fülöp korában. I-III. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Engels, Friedrich 1884 *The Origin of the Family, Private Property, and the State*. (m. *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. In Marx-Engels Összes Művei, MEM 21. Kossuth, Budapest, 1970); Herskovits, Melville Jean 1964 *Cultural Dynamics*. Knopf, New York; Herskovits, Melville Jean 1972 *Cultural Relativism; Perspectives in Cultural Pluralism*. Random House, New York; Harris, Marvin 1969 *The Rise of Anthropological Theory*. Th.K.Crowell Co. New York; Lewis, Herbert S. 2001 Boas, Darwin, Science and Anthropology. *Current Anthropology* 42 (3): 381-406. WGFAR, Chicago; Steward, Julian Haynes 1955 *Theory of Culture Change; the Methodology of Multilinear Evolution*. University of Illinois Press, Urbana; Perry, William James 1935 *The Primordial Ocean: an Introductory Contribution to Social Psychology*. Methuen & Co., London; Lowie, Robert Harry 1937 *The History of Ethnological Theory*. Farrar & Rinehart, New York; Höhfeld, Volker 1985 *Städte und Städtewachstum im Vorderen Orient: vergleichende Fallstudien zur regionalen Differenzierung jüngerer städtischer Entwicklungsprozesse im orientalischeslamischen Kulturkreis*. Reichert, Wiesbaden; Nations, Regions and the Future of Europe, *Journal of Area Studies*, 9 (1996):126-141; Gleichén-Russwurm, Alexander von 1930 *Der Kulturkreis des Imperium Romanum*. Gutenberg-Verlag Christensen, Wien;

Unger-Sternberg, Roderich von 1932 *Die Ursachen des Geburtenrückganges im europäischen Kulturkreis*. R.Schoetz, Berlin; Schchhardt, Karl 1913 *Westeuropa als Alter Kulturkreis*. Berlin; Brandenburg, Erich 1907 *Phrygien und seine Stellung im kleinasiatischen Kulturkreis*. J.C.Hinrichs, Leipzig; Boas, Franz 1924 *Evolution or Diffusion*. *American Anthropologist*, 26:340-344; Elliot Smith, Grafton 1927 *Culture: the Diffusion Controversy*. Kegan Paul, London; Frobenius, Leo 1898 *Der Ursprung der afrikanischen Kulturen*. Bornträger, Berlin (m. *Afrikai kultúrák. Válogatott írások*. Gondolat, Budapest); Gerland, Georg 1875 *Anthropologische Beiträge*. Niemeyer, Halle; Gräbner, Fritz – Ankermann, Bernhard 1905 Kulturkreise und Kulturschichten in Ozeanien. *Zeitschrift für Ethnologie*, 37:28-53; Gräbner, Fritz – Ankermann, Bernhard 1905 Kulturkreise und Kulturschichten in Afrika. *Zeitschrift für Ethnologie*, 37:54-84; Gräbner, Fritz – Ankermann, Bernhard 1911 *Die Methode der Ethnologie*. Carl Winter, Heidelberg; Haeckel, Josef Hrsg. 1956 *Die Wiener Schule der Völkerkunde*. F.Berger, Wien; Koppers, W. 1955 *Diffusion: Transmission and Acceptance*. In Thomas, W.L. ed. *Yearbook of Anthropology*. The Wenner-Gren Foundation, New York; Ratzel, Friedrich 1882-1891 *Anthropo-Geographie oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte, I-II*. Engelhorn, Stuttgart (m. *A Föld és az ember*. Akadémiai, Budapest, 1887); Schmidt, Wilhelm 1937 *Handbuch der Methode der Kulturhistorischen Ethnologie*. Aschendorffschen Verlag, Münster; Schmidt, Wilhelm – Koppers, Wilhelm 1924 *Völker und Kulturen*. Habel, Regensburg; Wagner, M.F. 1889 *Die Entstehung der Arten durch räumliche Sondenung*. Bâle; Kroeber, Alfred L. 1963 *Anthropology: Cultural Process and Patterns*. Harcourt, New York; Schmidt, Wilhelm 1939 *The culture historical method of ethnology; the scientific approach to the racial question*. Fortuny's, Westport; Kézdi Nagy Géza szerk. 2008 *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.

Boglár Lajos – A. Gergely András

diszkurzív politika: a kortárs politikai antropológia és politikatudomány egyik kiemelt témaköre, a politikai kultúra sajátos megjelenésmódja. Fő mozzanata a kommunikáció és a társadalmi diskurzus folyamatossága egyfajta „beszédközpontú” és interpretált gyakorlatban „átbeszélési technikák”). A politikai közéletben érintettek nyelvi praxisa, a tudás és az intézmények szerepe a közügyek kezelésében, valamint a nyilvános tevékenység ebben a „beszédesemény-folyamatban” különböző jelentések, szokások, értelmezések „köznapi szövegvalóságává” válik, s kiegészül a közösségi problémaérzékenység illetve közösségi észjárás elemeivel, amelyek révén megjeleníthetővé lesznek a közlések, értelmezések, viták és politikai tartalmak. A politikatudomány fordulata, amely a diszkurzív jelző vállalásával egy sajátos „szövegteret” formált magának, e ponton találkozunk a szimbolikus antropológiai kutatások és narratív szövegelemzések hermeneutikai törekvéseivel. A témakörbe olyan összefüggések ágaznak, mint az ideológia mint kulturális rendszer (→Clifford Geertz), „a hatalom nyelve” (Harold D. Lasswell), a „politikai nyelv mint retorika” (Paul Ricoeur), a politikai kommunikáció stílusjegyei (Walther Dieckmann), a politikai szimbolizmus (Rozann Rothman), a metaforák politikai köznyelvi formái (Murray Edelman), a retorikai cselekvés (Kenneth Burke, Susan Gal), a szimbolikus konfliktusok típusai (Simon Harrison), a munkásnyelv és a politikai jelszó (Nicoletta Vasta, Gabriella Klein), a diskurzus-politika (Michel Foucault, William E. Connolly) stb. A politikai antropológián túli és kulturális antropológián belüli kutatási térben ennek alapján olyan kérdéskörök lépnek aktivitásba, mint a textualitás (→C.Geertz, →J.Clifford, P.Ricoeur), a szimbolizációs eljárások (→V.Turner), a mindennapi élet tudáshorizontjai (→James Clifford, George E. Marcus) és a jelenkori narratológiai paradigmák előzményei (Schütz, →Lévi-Strauss, Koselleck, →Bourdieu, →Bausinger elméleteiben), melyek részben vitákat provokáltak, részben „helyére tették” az oksági magyarázatok képviselőit az antropológiai elméletek láthatárán.

Ir.: Szabó Márton szerk. 1998 *Diszkurzív térben*. MTA PTI, Budapest; Szabó Márton szerk. 2000 *Beszélő politika*. Józsoveg, Budapest; Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt szerk. *Szövegváltozatok a politikára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest; Geertz, Clifford 1994, 2001 *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég, Budapest; Zentai Violetta szerk. 1997 *Politikai antropológia*. Osiris, Láthatatlan Kollégium, Budapest; Wolf, Eric R. 2000 *Az antropológia a hatalmi erőterben*. *Magyar Lettre Internationale*, 38.; Geertz, Clifford 1995 *A tényeken túl*. *Magyar Lettre Internationale*, 18.; Foucault, Michel 2000 *A szavak és a dolgok*. Osiris, Budapest; Lévi-Strauss, Claude 2001 *Strukturális antropológia I-II*. Osiris, Budapest; Koselleck,

Reinhart 1997 *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Józsoveg, Budapest; Dryzek, John S. 1990 *Discursive Democracy*. Cambridge University Press; Rivière, Claude 2000 *Anthropologie politique*. Armand Colin, Paris; Sebők Marcell szerk. 2000 *Történeti antropológia*. Replika könyvek, Budapest; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest; Turner, Victor 1997 *Átmenetek, hatások és szegénység: a communitas vallási szimbólumai*. In Bohannan – Glazer szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest.

A. Gergely András

djembe (vagy dzembe): nyugat-afrikai dobtípus, a tölcserdobok családjából való. Ezek ún. egymembrános ütőhangszerek, az egy (ritkán kettő) fából faragott, belül üregessé formált, kb. 50-80 cm magasságú dobokra bőrt (jobbára kecske-, ritkábban tehénbőrt) feszítenek és egy körformájú fémkerettel leszorítva feszes, erősen üthető felületet formálnak általa (ez kb. 30-70 cm átmérőjű). A bőrral fedett felület szélesebb, faragási típustól (származási országtól is függően) a láb keskenyebb, a bőrt zsineggel húzzák feszesre a dob felsőteste körül. Kézzel ütve, a közepén mélyebb, basszus hangot, a szélén tompább de magasabb hangot, a legszélén csattanó hangot képeznek. Eredeti használata szakrális szertartás-zenéhez, köznapi kommunikációhoz vagy szertartási kísérethez egyaránt bevált, európai (s újabban magyarországi) elterjedése a népzenei idéző, világzenei vagy effektuális hatások elérésére vezethető vissza. Csoportos hangszer, egyszerre 5-25 djembe-játékos szólal meg basszusdobok előterében, rendszerint egy (vagy olykor megosztva, két-három) szólólista körében. Ülve, térdek közé szorított, földre támasztott (vagy olykor nyakba vett) eszközként használják, a tradicionális hangzásokat („dobnyelvet” és „ritmus-nyelvtant”) speciális iskolákban tanítják, elsajátítását és „szaknyelvkénti” használatát mintegy 6-10 évnyi gyakorlathoz kötik.

Ir.: Brauer-Benke József 2007 *Afrikai hangszerek*. L'Harmattan, Budapest.

Ill.: magyar játékosok: <http://djembe.lap.hu/>; hazai dobfesztivál: <http://87.229.26.143/pados/dobfesztival2007/main2007.htm>; Afrobreakz: www.afrobreakz.com; zenei illusztráció: http://www.youtube.com/watch?v=66d3nf_kStM; <http://www.youtube.com/watch?v=TNZfEU9Xvg&NR=1>

A. Gergely András

domesztikáció (latin = *házasítás*): állatok és növények adottságai, biológiai reprodukálhatósága függvényében előidézhető folyamat, amely a használhatóság (pl. táplálékra, földolgozásra alkalmasság) vagy mennyiség (termésbőség, szaporaság) alapján alkalmassá teszi ezeket az irányított kezelésre, felhasználásra, utánpótlás biztosítására, ellátásra vagy cserére való termesztésre ill. tenyésztésre. Szükségletként jelentkezett akkor, midőn a zsákmányoló életmód, amely csupán négyzetmérföldenként egy-két ember ellátására biztosít teret, már nem tudott eltartani nagyobb népsűrűséget, így az élelemforrások biztosítása nem volt megoldható a korábbi módon, a térbeli terjeszkedés és mozgás pedig egyéb (földrajzi, családstrukturális, vadászterületi stb.) nehézségekbe ütközött. Rendszerint alaptípusaként kezelik a kutyát, juhót, kecskét, szarvasmarhát, rénszarvast, disznót, antilopot, lovat, a kukorica és búzafélék egy részét, az ember környezetéhez „idomítható” állatok és a „háza környékén” megtermő növények hosszú sorát. A legkorábbi házasítási folyamatok mintegy 8-10.000 évre tehetők. Általánosabb értelmű jelentésben a „házasíthatóság”, „szoktathatóság”, „szelidíthetőség” folyamatát és technikáit is jelenti.

Ir.: Shapiro, Harry Lionel 1956 *Man, Culture, and Society*. Oxford University Press, New York; Perry, William James 1935 *The Primordial Ocean: an Introductory Contribution to Social Psychology*. Methuen & Co., London; Spencer, Herbert 1887 *The Factors of Organic Evolution*. Williams and Norgate, London; Childe, Vere Gordon 1968 *Az ember önmaga alkotója*. Kossuth, Budapest.

Douglas, Mary Tew (San Remo, 1921, márc. 25. – London, 2007. máj. 16.): brit kulturális antropológus, a szimbolikus antropológia egyik legjelesebb képviselője. Egyetemi tanulmányait Oxfordban végezte, az MA fokozatot 1947-ben, a Ph.D.-t 1951-ben szerezte meg → *Evans-Pritchard* hallgatójaként. Szakmai tekintélyét a *lelék* között – az egykori Belga-Kongóban (ma: Zaire) 1948 és 1950 között, az International African Institute for Fieldwork kutatómunkatársaként – végzett kulturális antropológiai terepmunkája alapozta meg. Antropológiát tanított a londoni University College-ban (1951–1962), majd előadó volt a University of London-on (1963–1970), a kulturális antropológia professzora a University College-ban (1971 és 1978 között). Az Egyesült Államokban él 1977 óta. Vezette a new york-i Russel Sage Foundation kulturális kutatásait (1977–1979), tanított Chicagóban is. 1981-től kezdve az evanstoni Northwestern University-n tanszékvezető, 1986-tól pedig vendégprofesszor a Princeton University-n. Karrierje első 15 évében Douglas szinte kizárólag Afrikára összpontosította figyelmét. Az 1960-as évek közepén fordult érdeklődése az átfogóbb elméleti és komparatív témák felé. Első könyve, a *Purity and Danger* (1966) meghozta számára a szélesebb társadalomtudományi körök elismerését. A *London Times* azt írta róla, hogy egyike azon száz könyvnek, mely a legnagyobb hatást gyakorolta a nyugati világ közéleti diskurzusaira a második világháború után. A *Natural Symbols* a brit antropológusnő második könyve. Először 1970-ben jelent meg, s Douglast a nemzetközi figyelem középpontjába állította. A szakma szerint máig ez az egyik legfontosabb bevezetés a kultúraelemzés elméletébe. Sokan tartják Mary Douglast a XX. század egyik vezető és legnagyobb hatású antropológusának – különösen azért, mert a nyugati világ filozófiai elképzeléseinek és társadalomtudományi elméleteinek egyfajta szintézisét adva, nagyban hozzájárult a kulturális antropológia filozófiai háttérének kimunkálásához, továbbá bepillantást engedett abba, hogyan osztályozzák az emberek az általuk megfigyelt jelenségeket, és kapcsolnak szimbolikus jelentést ezen klasszifikációkhoz, illetve hogyan rendezik el ily módon a világukat. Ez elméleti alapokon nyugszik *Implicit Meaning* című könyve, mely 1975-ben látott napvilágot. Magyarul *Rejtett jelentések* címmel jelent meg az Osiris Kiadónál 2003-ban.

F.m.: *The Lele of the Kasai*. Oxford University Press, London, 1954, 1963; *Purity and Danger: an Analysis of Conceptions of Pollution and Taboo*. Routledge and Kegan Paul, London, 1966; *Natural Symbols. Explorations in Cosmology*. Barrie and Rockliff, London 1970; *Implicit Meaning. Essays in Anthropology*. Routledge and Kegan Paul, London, 1975 (m. *Rejtett jelentések*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003); *Cultural Bias*. Royal Anthropological Institute, London, 1978; Baron Isherwood-dal *The World of Goods. Towards an Anthropology of Consumption*. Allan Lome, London, 1979; *Evans-Pritchard*. Harvester Press, Brighton, 1980; *In the Active Voice*. Routledge and Kegan Paul, London, 1982; *Essays in the Sociology of Perception*. (Ed.) Routledge and Kegan Paul, London, 1982; *Risk and Culture*. (Aaron Wildavsky-val) University of California Press, Berkeley, 1982; *Risk Acceptability According to the Social Sciences*. Russel Sage Foundation, New York, 1986; *How Institutions Think*. Syracuse University Press, New York, 1987; *The Self as Risk Taker: A Cultural Theory of Contagion in Relation to AIDS*. Marcel Calvez-zel, 1990 *Sociological Review*, 38(3): 445-464; *Risk as a Forensic Resource*. 1991 *Daedalus*, 119(4):1-16; *Risk and Blame. Essays in Cultural Theory*. Routledge, London, 1992; A két test. (Karády Éva fordítása). *LETTRE* 1995. Ősz/18:8-11; On-line:

<http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre18/04.htm> ; <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00002/04.htm> ; A kockázat és a hibáztatás. Az erkölcsök és a veszély. *Replika* 1998/31–32; Baron Isherwood-dal: A javak használatának változatai. In Wessely Anna szerk. *A kultúra szociológiája*. Budapest, Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1998; Külső határok. In Biczó Gábor szerk. 2003 *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Csokonai, Debrecen, 239-251.

Ir.: Dupcsik Csaba 1993 Mary Douglas kulturális antropológiája. *Szociológiai Szemle*, 3-4:177-184; Szász Antónia 2005 Szimbólumok természete (Mary Douglas: *Natural Symbols. Explorations in cosmology*). *Anthropolis*, 2/1-2/2; Régi Tamás 2005 Rituális folyamatok rejtett jelentései. Mary Douglas: *Rejtett jelentések és Victor Turner: A rituális folyamat*). *Anthropolis*, 2/1-2/2.

További részletek: http://en.wikipedia.org/wiki/Mary_Douglas

dramatikusság: drámai játékra jellemző tartalmi jegy, amelynek a színházon kívül a →*performance*-ban, zenei és vizuális ábrázolásban, táncban és irodalomban is megvannak sajátos formái. Különösen hangsúlyossá válnak továbbá a →*ritusokban*, melyek szervezett és sztereotípiákra épülő hatáseggyüttese, természetfeletti hatalmakkal kapcsolatot kereső jellege számos kultúrában és etnospecifikus megnyilvánulásban feltűnik. Az antropológiai tudás- vagy megismerési elméletek közül a szimbolikus antropológia egyik fő képviselője, →*Victor W. Turner* elemezte részletesen a rituális folyamat és a dramatikus cél együttesének okait: hármas sémájában a jelentés eltérő szerkezetét és fokozatait vázolja fel (lásd még →*exegetikus*, →*operacionális*, →*pozicionális jelentés*).

Irodalom: Turner, Victor 1967 *The Forest of Symbols*. Ithaca, Cornell University Press; ugyanő 1969 *The Ritual Process*. Bungay, Penguin Books (magyarul *A rituális folyamat*. 2002 Budapest, Osiris); Zolnay Vilmos 1983 *A művészetek eredete*. Budapest, Magvető; Turner, Victor 1997 *Átmenetek, hatások és szegénység: a communitas vallási szimbólumai*. In Bohannon – Glazer szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest.

Boglár Lajos – A. Gergely András

dramatizált dokumentumfilm: olyan vizuális közlési műfaj, amely a „valóságábrázolás” módjaként nem a valós helyzetek oknyomozó leírását, lényegi folyamatkövetését vállalja, hanem hatásos dramaturgiával él, rendezett helyzeteket, előzetesen forgatókönyvben is rögzített szituációkat épít a filmbe, függetlenül annak életszerűségétől és (vélt) hitelességétől – vagyis a hatás kedvéért a tényleges szituáción módosít. Szélsőségesebb esetben ez alkotói és interpretációs hamisítást is jelenthet, vagyis alkotásetikai szempontú manipulációs kérdéssé lehet.

Ir.: Füredi Zoltán 1999 A média szerepe a ritusok életében (esettanulmányok). In Kézdi Nagy Géza szerk. *Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára*. Szimbiózis 8, Budapest, 327-344; Füredi Zoltán 1998. *Mohács – ritus és identitás (Busójárás)*. ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszék, szakdolgozat; Füredi Zoltán 2002 A mohácsi busójárással foglalkozó filmek hatásvizsgálata. In Füredi et al. szerk. *Dialektus Fesztivál 2002. Filmkatalógus és vizuális antropológiai írások*. Budapest, Palantír Film Vizuális Antropológiai Alapítvány, 122-126; Voigt Vilmos 1987 Etnikus film és etnográfiai film. In *Modern magyar folklorisztikai tanulmányok. Folklór és etnográfia sorozat, 34.* KLTE Debrecen, 125-138, 177; Grierson, John 1964 *Dokumentumfilm és valóság*. Magyar Filmtudományi Intézet, Budapest; Clifford, James 1999 Az etnográfiai allegóriáról. In Thomka Beáta – N. Kovács Tímea szerk. *Narratívák 3*:151-179; Thomka Beáta szerk. 1998 *Narratívák 1. Képleírás, képi elbeszélés*. Kijarat Kiadó, Budapest; Rouch, Jean 1968 A néprajzi film. In Szilágyi Gábor szerk. *A népszerű-tudományos film*. Magyar Filmtudományi Intézet, Budapest, 207-263; Császi Lajos 2002 *A média ritusai*. Osiris, Budapest; Gerbner, Georg 2002 *A média rejtett üzenete*. Osiris, Budapest; Kádár Anna 2010 „Körberajzolni a tűz árnyékát”. *Újrafelhasznált felvételek a Balázs Béla Stúdió 1968–1979 között készült filmjeiben*. PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Diplomamunkák 6., Pécs, 62 oldal.

Boglár Lajos – A. Gergely András

dualizmus, duális szervezet (latin = *kettősség, kettős rendszer*): olyan társadalmi szerveződésmód, amely egy létező közösséget két csoportra (nemzetségre, →*klánra*, párhuzamos csoportra) oszt, amelyek rendszerint →*exogámok*, közöttük pedig a szolidaritási kapcsolatok vagy ellenséges érzületek állandósulnak. Mindez nem kedvez a házassági-párvalasztási szabadságnak, mert a társas csoportot anyagi viszonyok szerint osztja meg. A duális szervezetnek jobbra alapja a duális világkép (kozmológia) és a mitológiában, →*ritusokban*, →*állatszellemek* vagy növénysszellemek hitében is meglévő osztozottság (példaképpen a →*kulturhéroszok* között is jelen lévő Jó/Rossz testvériség, vagy a világ

teremtésében az Ég és Föld, Nap és Hold, ár és apály, esős évszak és szárazság, továbbá a szín-ellentétek, jobb/bal osztottság, Alvilág és életvilág, stb.) → *Lévi-Strauss* érdeme volt nemcsak e kettős szerveződésmódokba tagolt világkép részletező leírása, hanem kiegészítése olyan ellentétpárokkal is, mint a dinamikus és statikus, körkörös és koncentrikus, szimmetrikus és aszimmetrikus, egyenlőségen alapuló és hierarchizált stb.

Ir.: Dumézil, Georges 1952 *Les dieux des Indo-Européens*. PUF, Paris; Lévy-Bruhl, Lucien 1910, 1961 *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*. PUF, Paris; Lévi-Strauss, Claude 1958 *Anthropologie structurale*. Plon, Paris; Needham, Rodney 1971 *Rethinking Kinship and Marriage*. Tavistock, London; Needham, Rodney ed. 1973 *Right and Left. Essays of the Dual Symbolic Classification*. Chicago University Press; Lévi-Strauss, Claude *Négy winnebago mítosz strukturális vázlata* (1960) In Biczó Gábor szerk. *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Csokonai, Debrecen, 2003:104-115; Marquard, Odo 1987 *Lob des Polytheismus. Über Monomythie und Polymythie*, in: Ders. *Abschied von Prinzipiellen*, Distzingen, 91-116.

A. Gergely András

Duverger, Maurice (Angoulême, 1917. jún. 5.–): francia szociológus, közíró, egyetemi tanár. Jogi tanulmányait Bordeaux-ban végezte, 1942–43 Poitiers-ban, 1943–55 Bordeaux-ban, 1971 óta Párizsban jogprofesszor, a Politikai Rendszerek Összehasonlító Elemzésének Központja alapítója, 1946 óta a *Le Monde* kiadói szakembere, 1966–70 a *Nouvel Observateur* munkatársa, európai és amerikai egyetemek érdemes tanára, jogi és politikatudományi egyetemi jegyzetek és kézikönyvek szerzője. Fontosabb munkái összehasonlító rendszerelemzések és a francia politikai világ áttekintő leírásai, de a többpártrendszerek rendszerszerű bemutatásához is nagyban hozzájárult a hagyományos néppárti ambíciók, szociáldemokrata érdektörekvések és polgári konzervatív aspirációk kimunkált megjelenítésével. Noha jogos lenne egy olyasfajta kritika, mely szerint a „főlelnöki rendszer” elméleti és gyakorlati bevezetésének előkészítője nemigen van mit keresen egy antropológiai glosszáriumban, mégis annyit megér említése, hogy a politikai antropológia által tanulmányozott „államalatti közösségek” szempontjából meghatározó funkciójú → *Big Man*, valamint a szegmentált politikai rendszerekben egzisztáló „beépített ellenzéki többség” (a Lévi-Strauss-i *bináris oppozíció* formai alapja) egy modern kivitelben és állampolitikában szinte analógiát kínál; ezenfelül érdemi megfigyelései a bizalmi tőke politikai kereteit és a „felhatalmazás”, avagy az „együttélés” formai jegyeit illetően teljességgel párhuzamban áll mind a kisebbségpolitikákban kardinális jelentőségű pártvezető, mind a társadalmi jóváhagyás, képviseleti autonómia, s végső soron a → *Marc Abélès* által is elemzett államantropológia kérdéseivel.

F.m.: *Partis politiques*, A. Colin, Paris, 1951; *The political role of women*. UNESCO, Paris, 1955; *Méthode de la science politique*, PUF, Paris, 1959; *De la dictature*. Julliard, Paris 1961; *Introduction à la sociologie politique*. Cours de droit, Paris 1964; *Sociologie politique*. PUF, Paris, 1966; *Institution politiques et droit constitutionnel I-II.*, PUF, Paris 1955, 1989-91; *Party politics and pressure groups; a comparative introduction*. Crowell, New York, 1972; *Les orangers du lac Balaton*. Seuil, Paris, 1980; *Les Régimes semi-présidentiels*. (dir.) PUF, Paris, 1986.

Hálózati kereséshez: <http://de.wikipedia.org/wiki/Duvergers>; <http://www.denistouret.net/textes/Duverger.html>

A. Gergely András

Easton, David (Toronto, 1917. jún. 24. –): kanadai rendszerkutató, politológus. A torontói és a Harvard Egyetemen folytatott tanulmányai után, 1944–1947 a Harvard közigazgatási tanszékének oktatója, 1947–1953 a Chicagói Egyetem politikatudományi tanszékének tanársegédje, 1953–1955 docense, 1955– professzora, később számos neves egyetem politológiai tanszékének irányítója, ideig-óráig az Amerikai Politikatudományi Társaság

elnöke. 1982 óta a California Egyetem nyugalmazott egyetemi tanára. 1984–90 az Akadémia elnökhelyettese, 1970-től a jogtudományok doktora. Munkássága során a politikai rendszerek elemzésében ér el sikereket, a politika szerkezete, a politikai élet és a rendszerkutatás, a hatalom legitimitása és az állam szerepének változása a fő témái. A modern nyugati politológia egyik megalapozója, egyik korai kritikusa a →*politikai antropológiának*, sürgetve a szintéziseket és összehasonlító kutatásokat. Általános „politikai rendszer-sémájában” a →*funkcionalizmus* és a →*strukturizmus* meghaladásával, de rendszerszerű megközelítésben a politikai hatások dinamikájával foglalkozik mindenekelőtt, kimutatva, hogy maga a rendszer és annak →*adaptációs* képessége az ellenőrzés, a változtatás és a változás hullámai révén hat környezetére. Ennyiben „a politikai rendszer” nem megállapodott →*intézmények* sémája és erők állandósult egyensúlya, hanem cselekvési folyamatok, interakciók és cserefolyamatok együttese. Ha (és aki) valamiféle „fekete doboznak” tekinti a politika rendszerét, akkor lemond az átláthatóságról, a ráható és belőle szükségképpen fakadó hatások mérlegeléséről, egyúttal a visszahatások belátásáról is, tehát kezelhetetlennek tekinti a politikai *közösség* (→*állam*, →*törzsfőség*, →*etnikum*) sokarcú tömegét, eltekint a *rendszer* strukturális, normatív, játékszabályokból álló és mechanizmusokat gerjesztő masinériájának megismerésétől, végső soron pedig a harmadik fő komponens, a *hatalomviselők* csoportjának emberi arculatától, erényeitől és hibáitól is. Utóbbi pedig nemegyszer forrása, célja, eredménye is a hatalmi szertartásokat fenntartó rendszer működésének, melynek pedig szüksége van a társadalmi visszajelzésekre, az uralmi rend fennmaradásának forrásaira és ellensúlyaira, vagyis a rendszer „kimeneti” oldalának és visszajelzéseinek (feed back) egészére is. Berendezkedés és rendszerműködés ez egyensúlya Easton szerint a közhatalom, a közszabadságok, a szocializációs mechanizmusok, kiválasztási normák és a változásokat garantáló dinamikák ilyen felfogása részint már megjelenik az →*Evans-Pritchard* által leírt →*nuer* politikai rendszerben, részint olyan mintaszolgáltató berendezkedésekben, amilyen az azték állami rendszer vagy a görög polis volt. Végül érinti a válságjelek, kríziskezelések különböző módjait, melyek például a kisebbségpolitikai stratégiákban is (v.ö. →*etnopolitika*, →*státusztörvény*, bizalmi tökefolyamatok, erőkonvertálási stratégiák stb.) megjelennek napjainkban.

F.m: *The Political System, an Inquiry into the State of Political Science*, Knopf, New York, 1953; *A Framework for Political Analysis*, University of Chicago Press, 1965; *A Systems Analysis of Political Life*, Wiley, New York, 1965; *Varieties of Political Theory*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1966; Dennis, Jack-el és Easton, Sylvia-val 1969 *Children in the Political System: Origins of Political Legitimacy*. McGraw-Hill, New York; *The Analysis of Political Structure*, Routledge, New York, 1990; Gunnell, John G.-vel és Graziano, Luigi-val *The Development of Political Science: a Comparative Survey*, Routledge, New York, 1991; Schelling, Corinne S.-el szerk. *Divided Knowledge: Across Disciplines, Across Cultures*, Sage, Newbury Park, 1991; Gunnell, John G.-vel és Stein, Michael B.-vel ed. *Regime and Discipline: Democracy and the Development of Political Science*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1995.

Ir.: Baruah, Apurba Kumar 1987 *Systems analysis in political science: a Marxist Critique of David Easton*. Uppal Pub. House, New Delhi. További információk: http://en.wikipedia.org/wiki/David_Easton

A. Gergely András

egalitárius társadalom: egyenlőségi elvet vállaló és azt érvényesíteni képes emberi létforma, melyben a kiváltságok eltörlését szorgalmazza és a javakhoz való hozzáférés egységesen érvényes feltételrendszerét vallják, beleértve az egyenlőtlenségi esélyek csökkentésére irányuló szándék kollektív elfogadását is. Tételezett formában ilyen volt a naiv történeti képekből konstruált „ősi társadalom” a vadság korában (→*F.Engels*, →*G.Childe* tézisei alapján), ilyen a Paradicsom számos vallási tanítás szerint, „Eldorado” a dél-amerikai spanyol hódítók szerint, és az →*Utópia* számos újkori filozófus szótárában, továbbá a marxista világkép szerinti „kommunista társadalom” alakjában is. Szélesebb értelemben olyan szellemi képződményként és morális rendként megfogalmazott emberi környezet, amely a

különbségek tagadására, vagy legalább eltörölhetőségére tesz ígéretet, tételezve egy társadalmi rendet, amely ezt megtestesíti, felépíti és megvédi a legkülönbözőbb egyenlőtlenségekkel szemben is. Az etnológiai kutatások alapján nemigen létezik ilyen társadalmi formáció, (többé-kevésbé a *vadász-gyűjtőket* ilyennek minősítik), de egyes elemei, pl. az „Isten előtti egyenlőség” vagy a „törvény előtti egyenlőség” elve számos társadalom kulturális rendszerének, értékrendjének tartozéka, nemegyszer csupán normatív része (ld. morálfilozófiai elvek rendszere Európában, „mindenki saját sikerének kovácsa” az amerikai értékrendben, homogén egységességre törekvés Japánban, a középosztályi angoloknál vagy a forradalmi Kubában). Egalitáriusnak tűnhet egyébiránt messziről nézve számos népcsoport, de közelebből a belső tagoltság és értékrendként hangsúlyozott másság minden társadalmi formációban jelen van, nemegyszer éppenséggel annak olyan alapelemét alkotja, amely nélkül esetleg dezorganizálna, szétmállana. Kutató (s kivált a kisebbségkutató ill. az antropológus) számára az egyenlőség megfogalmazódása vagy követelése inkább az egyenlőtlenség elfedésére alkalmas eszme helykeresését, térhódítását sugallja, s kevésbé a teljessé vált egyenrangúság megvalósult voltát jelzi.

Ir.: Leach, Edmund R. 1961 *Rethinking Anthropology*. Athlone, London; Salzman, Philip C. 1967 *Political Organisation among Nomadic Peoples*. In *Proceedings of the American Philosophical Society*, 111:115.131; Schrire, Carmel ed. 1984 *Past and Present in Hunter Gatherer Studies*. Academic Press, Orlando; Childe, Gordon Vere 1946 *What Happened in History*. Pelican Books, New York; Childe, Gordon Vere 1951 *Social Evolution*. Schuman, London – New York; Engels, Friedrich 1884 *The Origin of the Family, Private Property, and the State*. (m. *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. In Marx–Engels Összes Művei, MEM 21. Kossuth, Budapest, 1970).

A. Gergely András

égetéses-irtásos földművelés: trópusi gazdálkodási és termesztési forma, amelynél az erdőterületek elhódítását és a felszíni terméshéteg termővé tételét irtással ill. felégetéssel oldják meg. A hamu ugyanis tápsóként funkcionál, ez a technika a gyomokat és kártevőket is irtja, valamint könnyíti az ásóbotos ültetési megoldást. Mivel a talaj tápértékei, levegőzése és nedvességtartalma az intenzív kihasználástól és az égetéstől néhány év alatt elpusztul, csak rövid ideig tartó művelést biztosít, utána hosszabb ideig parlagon hagyják. Az Amazonas-menti indiánok (→*piaroák*) például ezt az ültetvényes (váltó)gazdálkodást folytatják, de a technológia eredménye sosem lehet akkora termés, mint az öntözéses kultúrák esetében, így a gazdálkodás módja a társadalmi csoportok együttélési módját, létszámát és megélhetési stratégiáját, szállítási és tárolási technikáit, mozgási és kapcsolathálózati megoldásait is meghatározza. A megélhetési stratégiák és ökológiai modellek alapján rendszerezett →*etnokulturális típusok* egyike tehát (s főképpen a trópusi tájakon gyakori) az irtásos gazdálkodást folytatók csoportja, amely átmenetet képez a →*vadász-gyűjtő* létmód és a letelepedett intenzív földműves kultúrák típusa között.

Ir.: Schrire, Carmel ed. 1984 *Past and Present in Hunter Gatherer Studies*. Academic Press, Orlando; Vayda, Andrew P. ed. 1969 *Environment and Cultural Behavior*. Natural History Press, Garden City, New York; Denslow, Julie Sloan – Padoch, Christine eds. 1988 *Tropical Forest People*. University of California Press, Berkeley; Barfield, Thomas J. 1984 Introduction. *Cultural Survival Quarterly*, 8. Spring; Borsos Balázs 1994 Táj – ember – kultúra. Az ökológiai megközelítés társadalomtudományi alkalmazásához. *Dimenziók* 2 (3):95-105.; Steward, Julian Haynes 1955 *Theory of Culture Change; the Methodology of Multilinear Evolution*. University of Illinois Press, Urbana (m. részlet In Bohannon, Paul – Glazer, Mark *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft. Budapest 1997:442-456); Bodrogi Tibor 1997 *Mesterségek, társadalmak születése*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 203-237, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>.

A. Gergely András

ego (latin = „én”): egyén, vonatkoztatási pontként értelmezve a rokonsági terminológiában használatos megnevezés.

Boglár Lajos

egyszerű horda: szakkifejezés, mely a nagyobb családnál alig népesebb embercsoport jelölésére szolgál; rendszerint a komplexebb társadalmi egységekről leszakadt vagy azokhoz nem csatlakozó autonóm kiscsoport, melynek formális (választott, kijelölt) vezetője többnyire nincs is, irányító feladatot ezért az öreg vagy hatékonyabb, döntésképesebb családtagok egyike vállal. Létszám tekintetében is jelentősebb, a társadalmi szervezettség bonyolultabb szintjét jellemzi már a →*horda*, más szerkezetű a →*család* vagy a →*nagycsalád*, ezért kerül az „egyszerű” (angol *simple*) jelző a megnevezésbe. Szintén jelzős szakkifejezés az *összetett horda*, amely komplexebb közösséget és politikai egységet takar, jobbra kettőnél nagyobb számú család térbeli együttlétére utal.

Ir.: Hollós Marida 1995 *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Szimbiózis, Budapest, 49-53.; Service, Elman Rogers 1979 *The Hunters*. (2. kiadás) Englewood Cliffs, New Jersey (magyarul In Service, Elman Rogers – Sahlins, Marshall D. – Wolf, Eric R. 1973 *Vadászok, törzsek, parasztok*. Gondolat, Budapest, 9-133.); Régi Tamás 2005 Yanomamö.com (Patrick Tierney: The Darkness in Eldorado). *Anthropolis*, 2/1-2/2; Service, Elman Rogers 1962 *Primitive Social Organisation*. Random House, New York; Sororate – *Chipewyan (electronic resource)*: ND07 in Human Relations Area Files, New Haven: 2001; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1952 *Structure and Function in Primitive Society*. Free Press, Glencoe (m. *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai, Debrecen, 2004:49-84.).

A. Gergely András

egyvonalú evolúció: a társadalmi fejlődés-elméletek egyik 19. századi teóriája, melynek alapján az →*evolúció* hívei elméletileg igazolni próbálták (→*evolucionizmus*), hogy életvitel, szervezettség, megélhetési struktúrák és →*adaptációs* folyamatok szempontjából minden társadalom és kultúra egyformán megjárja a komplexebbé válás útját (→*L.H.Morgan*, →*E.B.Taylor*, →*H.Spencer*), ugyanazokon a fázisokon haladnak át az egyszerűtől a bonyolultig (→*vadság*, *barbárság*, *civilizáció*), mechanikus folyamatban és szakaszosan alakultak ki ill. fejlődtek (→*Tylor*), átalakulásuk iránya és módja tehát azonos (→*J.Stewart*), csupán jelenlegi (kutatható és már meglévő ismeretanyag alapján összehasonlítható) állapotukban tartanak még eltérő fokon. Az ~ teoretikusaival vitában álltak a többirányú (pl. →*M.D.Sahlins*), vagy többvonalú (multilineáris) evolúció hívei, akik szerint nem minden társadalom járja végig (és semmiképp sem ugyanúgy) ugyanazt az utat, s nem fejlődési központból ívelt tovább minden kultúra a maga földrajzi körzete felé (→*diffuzionizmus*), hanem több központ, több fejlődési vonal és többféle evolúciós dinamika létezett (multiregionális modell), vagyis inkább kultúrák vannak, semmint kultúra (→*White*, →*Sahlins*, →*Murdock*, →*Lowie*), továbbá nemcsak a szociális társulási viszonylatok részei a kultúrának, hanem a környezettel kialakított szimbiózis és a más típusú keveredések (hibridizáció) is (→*White*).

Ir.: Sahlins, Marshall D. 1960 *Evolution and Culture*. University of Michigan Press, Ann Arbor; Taylor, E.B. 1871 *Primitive Culture*, II. Murray, London; Spencer, Herbert 1897 *The Principles of Sociology*, I-III. Appleton, New York (magyarul részlet: *A társadalom evolúciója*. In Bohannon, Paul – Glazer, Marc szerk. Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Panem Kft., Budapest: 32-62; Sahlins, Marshall D. 1997 *Specifikus és általános evolúció*. In Bohannon, Paul – Glazer, Marc szerk. Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Panem Kft., Budapest: 487-514; White, Leslie A. 1997 *Az energia és a kultúra evolúciója*. In Bohannon, Paul – Glazer, Marc szerk. Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Panem Kft., Budapest: 461-486.; Dennett, Daniel C. 1995 *Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life*. Simon and Schuster, New York; Shapiro, Harry Lionel 1956 *Man, Culture, and Society*. Oxford University Press, New York; Chagnon, Napoleon A. – Irons, William ed. 1979 *Evolutionary Biology and Human Social Behavior*. Duxbury Press, North Scituate; Lowie, Robert Harry 1923 *Primitive Society*. Liverigh, New York; Lowie, Robert Harry 1937 *The History of*

Ethnological Theory. Farrar & Rinehart, New York; Perry, William James 1918 *The Megalithic Culture of Indonesia*. Green & Co., New York; Brown, Willard Olander 1933 *A Study of Private Property: its Origin, Historical Evolution and Theories of Development*. Thesis, Louisiana University; Fortes, Meyer 1953 *The Structure of Unilineal Descent Groups*. *American Anthropologist*, LV.; Smith, Michael Garfield 1956 *Segmentary Lineage Systems*. *Journal of Royal Anthropological Institute*, LXXXVI.; Barnes, John Arundel 1964 *Kinship*. Encyclopaedia Britannica; Lévi-Strauss, Claude 1949 *Les structure élémentaires de la parenté*. PUF, Paris; Fried, Morton H. 1957 *The Classification of Unilineal Descent Groups*. *Journal of Royal Anthropological Institute*, LXXXVII.; Goody, Jack ed. 1958 *The Developmental Cycle in Domestic Groups*. Cambridge University Press; Steward, Julian H. 1972 *Theory of Culture Change: the Methodology of Multilinear Evolution*. University of Illinois Press, Urbana.

A. Gergely András

Eisenstadt, Samuel Noah (Varsó, 1923. szept. 10. –): lengyel születésű izraeli szociológus, politológus. 1947-ben doktorált, 1949–57-ig docens, 1951–69-ig az izraeli egyetem szociológiai és szociálpszichológiai intézetének munkatársa, tanszékvezetője, 1959-től a szociológia professzora, 1962–66-ig antropológiai, filozófiai és társadalomtudományi akadémiák, bizottságok tagja. Azóta Oslo, Chicago, Michigan, Zürich, Stanford, Manchester, Sidney, California ill. Kanada egyetemeinek vendégelőadója. Kezdetben a társadalmi rendszer korosztályi jellegzetességei, szerepek, interpretációk, ön-identifikációk és szereppercepciók elemzője, majd a politikai modernizáció rendszerszerű alakulásának, folyamatos fejlődésének és differenciálódásának, a politikai egységesítésnek és a rendszercentralizálásnak kutatója, a hatalom és forrásainak kritikusa. Életművének már néhány hivatkozása is mutatja, hogy bevándorláspolitikával, birodalmak sajátosságaival, konfliktuselemzéssel, kortárs mintakészletek formálódásának okaival és típusaival egyaránt foglalkozott, számos egyéb művében is rendszerezett adalékokat kínálva a kisebbségpolitikai, rendszertipikus és politikai közviselkedési tradíciókat érintő részpolitikákról (a Library of Congress több mint száz könyvét tartja nyilván). A nevéhez nem véletlenül kötődő egyik fő kérdéskör, a modernizációs és fogyasztási paradigma épp az a makro- és mikrokörnyezetekben is vizsgálható jelenség, melynek belátása kutatót és elméletírókat egykönnyen összeköt.

F.m.: *The political systems of empires*, Free Press, Glencoe, 1963; *Essays on comparative institutions*. Wiley, New York, 1965; *Modernization: protest and change*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1966; *Israeli society*. Weidenfeld & Nicolson, London, 1967; *Readings in social evolution and development* (ed.) Pergamon Press, Oxford, 1970; *Tradition, change, and modernity*. Wiley, New York, 1973; *The absorption of immigrants: a comparative study based mainly on the Jewish community in Palestine and the State of Israel*. Greenwood Press, Westport, 1975; *Socialism and tradition* (ed. Azmon, Yael-al). Humanities Press, New Jersey, 1975; *Revolution and the transformation of societies: a comparative study of civilizations*. Free Press, New York, 1978; *Social change in Latin American societies: a comparative perspective* (ed.) Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem, 1986; *Japanese civilization: a comparative view*. The University of Chicago Press, 1996; Sachsenmaier, Dominic-kal *Reflections on multiple modernities: European, Chinese, and other interpretations*, Brill, Leiden – Boston, 2002, *Fundamentalizm u-modernizacii*. Mi'srad ha-bitahon, Tel Aviv, 2002; *Comparative social dynamics: essays in honor of S.N. Eisenstadt* (ed. Erik Cohen – Moshe Lissak – Uri Almagor). Westview Press, Boulder, 1985. Háttér-irodalomként: Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest. További információk: http://en.wikipedia.org/wiki/Shmuel_Eisenstadt

A. Gergely András

Elster, Jon (Oslo, 1940. febr. 22. –) kortárs norvég-amerikai társadalomtudós. Egyetemi tanulmányait Párizsban végzi (1972-ben doktorál), tanul Oslóban, majd a Chicagói Egyetem Politikatudományi Tanszékének tanára, az oslói Társadalomkutató Intézet vezető munkatársa, 2002-től a Békakutató Intézet igazgatója. Kutatási témaköreiben az emberi cselekvések és interakciók típusainak, az egyéni és kollektív viselkedésnek, a racionális döntéseknek és

irracionális következményeknek, a normák és intézmények szerepének, a társadalmi rend konfliktusos és kooperációs viszonyainak elemzését vállalja. Politikatudományi elméletével az analitikus marxizmus irányzatához tartozik, ami nem izmusos elkötelezettséget jelent, hanem a Hegel, Marx és Tocqueville nyomán kialakult társadalomértelmezés egy sajátos módját: ebben az alkotmányozási folyamat összehasonlító elemzése éppúgy elfér, mint a szövetségi alkotmány vidéki térségekre vonatkozó igazságosság-elosztási normái, beleértve az autoriárius és a totalitárius hagyományok érvényesülési módját is. Elsősorban elméleti szaktudós, de kutatási témakörei a politikatudomány ama területén keresnek érvényességet, amelynek mindig is reflexív, válaszadó viszonya volt mind a hatalom működését, mind a társadalom pszichológiai értelemben vett motivációit illetően. E „társadalmi fogaskerek” ugyan nincsenek közvetlen összefüggésben a politikai antropológiai kutatásokkal, sem a direkt kisebbségkutatásokkal, ám e két terület számíthat arra, hogy az elméleti keretek egyúttal tesztjei a társadalmi önismeretnek, egyben eszközei is a hatalom korlátozásának, lett legyen az demokratikus berendezkedésű (föderatív, önkormányzati, részvételi vagy parlamentáris), esetleg egycentrumú túlhatalom, amelyre mind a kevésbé modernizált, mind pedig a perfekcionált hatalmi berendezkedéseknél számos példát találhatunk. Elstart a társadalmat „összetartó”, egybefogó, működését intézményesen garantáló racionalitások („a cement”, a racionális döntések elméletei) érdeklik, de az egyéni cselekvések és motivációk sorra vételénél számít a nemracionális, nemkooperatív, nemnormatív hatások együttesére is, közelítve ezzel ahhoz a komplexitáshoz, melyet az antropológia kultúrakutatási eszköztára is kitüntet figyelmével.

F.m.: *Ulysses and the Sirens: studies in rationality and irrationality*. Cambridge University Press, 1979; *Explaining technical change: a case study in the philosophy of science*. Cambridge University Press, 1983; *Sour grapes: studies in the subversion of rationality*. Cambridge University Press, 1983; *Making Sense of Marx*. Cambridge University Press, 1985; *The cement of society: a study of social order*. Cambridge University Press, 1989; *Solomonic judgements: studies in the limitations of rationality*, Cambridge University Press, 1989; *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge University Press, 1989 (m. *A társadalom fogaskerekei*. Osiris, Budapest, 1995); *Local Justice: how Institutions Allocate Scarce Goods and Necessary Burdens*. Russell Sage Foundation, New York, 1992; *Political Psychology*. Cambridge University Press, 1993; *Deliberative Democracy* (ed.) Cambridge University Press, 1998; szerk. *Addiction: Entries and Exits*. Russell Sage Foundation, New York, 1999; (Karl Ove Moene-nel) *Alternatives to capitalism*. Cambridge University Press; szerk. (Aanund Hylland-al) *Foundations of social choice theory*. Cambridge University Press, 1986; szerk. *The Multiple Self*. Cambridge University Press, 1986; *Alchemies of the mind: rationality and the emotions*. Cambridge University Press, 1999; *Closing the books: transitional justice in historical perspective*. Cambridge University Press, New York, 2004. (Mintegy húsz további művét lásd honlapján): www.columbia.edu/cu/polisci/faculty/elster.htm; egyéb információk: http://en.wikipedia.org/wiki/Jon_Elster; www.reocities.com/hmelberg/elster/.

A. Gergely András

emberiség pszichikai egysége: a fogalom használata arra utal, hogy a világon minden területen ugyanazok a gondolatok, logikák, érzelmek alakulnak ki és ezáltal adottak, ez pedig azonosságot képez az emberek között, az eltérés csak a fejlettségi fokban van. (Ebből következik, hogy minden társadalomnak ugyanazon fejlődési fokokon kell keresztülmennie – amit az evolucionista szemlélet feltételez, → *evolúció*). A → *pszichológiai antropológia* is az emberiség pszichikai egységéből indul ki: eszerint a → *Freud* által meghatározott pszichológiai jellemzőknek mindenkire érvényesnek kell lenniük. Ez azonban nem állja meg a helyét, hiszen pl. a → *Trobriand-szigeteken* nem létezik az Ödipusz-komplexus (→ *kula*).

Boglár Lajos

embertani tanszék (ELTE TTK): a budapesti egyetem Anthropologiai Intézetét 1881. szeptemberében alapították, a világ egyetemi antropológiai intézeteinek sorában ötödikként, Európában pedig negyedikként. Török Aurél 1881. szeptember 8-án kapta meg professzori kinevezését a tanszékre és 1881. októberében kezdte meg egyetemi előadásait, először csak két hallgatónak, Thirring Gusztávnak, a fővárosi Statisztikai Hivatal későbbi igazgatójának és Pápai Károlynak, aki osztyákföldi kutatásaival írta be nevét a hazai antropológiai történetébe. Török előadásai népszerűek voltak, így egyre több hallgatója lett. Az 1900-as évek elején már 200-300 hallgató vett részt az előadásain. Ezek egyike volt Bartucz Lajos, későbbi tanársegédje, majd utóda a katedrán.

Az Intézet alapításának azonban előzményei is voltak. Az antropológia a 19. század második felében még fiatal tudomány volt, mert a „modern” antropológia (biológiai antropológia) története csak 1861-ben kezdődött el, amikor Paul Broca Párizsban megalapította a Párizsi Antropológiai Társaságot. Az antropológia tudomány 1873-ban jelent meg Magyarországon, amikor 1873-ban Jókai Mór lapjában, a *Hon*-ban Scheiber Sámuel (aki az orvostudomány több ágát is művelte). Trefort miniszterhez írott „*Pro Memoria*”-jában részletesen kifejtette az antropológia jelentőségét, érvekkel támasztotta alá annak szükségességét, hogy ezt a tudományágat hazánkban is művelni kell. Ennek alapfeltételeként Scheiber három dolgot tartott fontosnak: (1) létesüljön Antropológiai Intézet és Gyűjtemény, (2) alakuljon Antropológiai Társaság, és (3) induljon antropológiai folyóirat. Scheiber javaslata azonban, amelyet 1875-ben megismételt, majd 1876-ban a 8. Nemzetközi Őstörténeti és Embertani Kongresszuson – immár Rómer Flóris és Lenhossék József támogató egyetértésével – is előadott, sajnálatos módon nem kapott érdemi támogatást. Lenhossék József, az egyetem orvoskara Anatómiai Intézetének professzora végezte az első antropológiai kutatásokat és ő jelentette meg az első antropológiai tárgyú könyvet „*Az emberi koponyaismé.* *Cranioscopia*” címmel 1875-ben.

Török Aurél a pesti tudományegyetem kezdte orvosi tanulmányait, amelyeket azonban Bécsben fejezett be 1867-ben. Visszatérve Pestre Jendrassik Jenő tanársegédje lett az Élettani Intézetben, majd 1869-ben nyert magántanári címet „*Ébrénytán*”-ból és „*Szövetfejlődéstan*”-ból. Még ebben az évben a kolozsvári Orvossebészeti Tanintézetbe nevezték ki az élettan, a szövettan, az orvosi fizika a kórtan és az igazságügyi orvostan professzorának. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem megalapításakor 1872-ben pedig az élettan és a szövettan professzora lett az orvoskaron. 1878-ban a párizsi világkiállításon találkozott Brocával és ekkor támadt fel az érdeklődése az antropológia iránt. Az első antropológiai tárgyú írásai 1879-ben jelentek meg a Természettudományi Közönyben. Török Aurél nagy lendülettel fogott hozzá a tanszék szervezéséhez: osteológiai gyűjteményt, demonstrációs anyagokat, mérőeszközöket, könyvtárat stb. kellett teremtenie. Hamarosan hatalmas gyűjtemény, több, mint 10 000 koponya és mintegy 1 000 csontváz alkotta a Török által tervezett Anthropológiai Múzeum anyagát. Kutatásaiban részben a „régiegyeklyék” gyűjtésére és feldolgozására, részben az újonnan kialakuló tudományág módszertani kérdéseinek megoldására összpontosította tudását és energiáját. Ő volt az, aki III. Béla királyunk csontmaradványait elsőként vizsgálta. Osteológiai, kraniológiai munkájához szellemes mérőeszközöket tervezett. Számos kraniometriai munkája keretében az elsőként alkalmazott biometriai módszereket és valószínűség-számítást. Ennek a munkásságnak mintegy betetőzése volt az 1890-ben kiadott 631 oldalas könyve: „*Grundzüge einer systematischen Kraniometrie*”. Ez a munka a kraniometria módszertani kézikönyve, amelyet szerzője az antropológusok, anatómusok, orvosok széles társadalmának szánt. A több, mint 5 000 koponyaméret azonban kissé elriasztotta a kor tudósait, szép elismerések mellett ugyanis éles, sőt gúnyos kritikák is érték őt. Válaszul még tovább igyekezett finomítani módszereit. Joggal illette őt a kortársak jellemzése: Török Aurél valóban „a kraniológiai pesti reformátora” volt. Így betartotta

professzori kinevezésekor Trefort Ágoston m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek tett ígéretét, hogy „kötelessége leszen ezen új szaktudományt tőle telhetően meghonosítani”.

1882-ben indította el Török Aurél nagy reményekkel az „*Anthropologiai Füzetek*” című szakfolyóiratot, amely első évfolyamának mind a 16 tanulmányát ő maga írta. A folyóirat azonban érdeklődés híján csupán egyetlen kötetet élt meg. Tanítványa, Bartucz Lajos indította újra a folyóiratot 1923-ban, és 1939-ig négy évfolyamot tudott megjelentetni. Az újabb folytatást az 1953/54-ben induló Biológiai Közlemények „*Pars Anthropologica*”-ja jelentette, amely négy év után önálló „*Anthropologiai Közlemények*” címmel jelenhetett meg. Az érdem Malán Mihály professzoré volt, aki nagy szakértelemmel szerkesztette a lapot. 1966-ban Nemeskéri János és Eiben Ottó vette át tőle a szerkesztést, majd 1971-től kezdve az akkori szerkesztőnek, Eiben Ottónak sikerült egyre inkább nemzetközivé tennie a folyóiratot, anélkül persze, hogy a biológiai antropológia/humánbiológia „nemzeti tudomány” jellege a legkisebb mértékben is háttérbe szorult volna.

Török Aurél 1912-ben bekövetkezett halála után az 1912-1913-as tanévben nem volt az egyetemen antropológiai előadás, a tanszékre pedig Koch Antal geológus személyében helyettes igazgatót neveztek ki. A következő tanévben (1913-1914) Lenhossék Mihály, aki édesapja, Lenhossék József után szintén professzora lett az Anatómiai Intézetnek, kapott 1919-ig ugyancsak helyettes igazgatói megbízást az Intézet vezetésére. 1913 és 1917 között Lenhossék Mihály, 1917 és 1920 között Lenhossék Mihály, Bartucz Lajos és Hillebrand Jenő tartották az előadásokat. A hallgatók létszáma magas volt, hiszen az 1913-1914-es tanévtől az 1919-1920-as tanévvel bezárólag összesen 1998-an hallgatták az antropológiai előadásokat. Lenhossék Mihály időszakában négy egyetemi doktori értekezés készült a tanszéken, és három volt hallgató kapott magántanári képesítést. A doktoranduszok elsősorban osteológiai témákat választottak.

Bartucz 1914-ben az Emberméréstanból lett magántanár. Hillebrand 1915-ben „*A kőkori emberről különös tekintettel a diluvium emberére*”, Kadics Ottokár pedig 1917-ben „*Karsztgeológia és a gerincesek őslénytana*” címmel készített munkája alapján kapta meg ugyanezt a címet. Az első világháború alatti időszakra Bartucz feljegyzései szerint „fellendülés, a hallgatók számának gyarapodása, jó előadások, gyakorlatok, kapcsolat az orvostanhallgatókkal, bizonytalanság a jövő iránt, a tanszék elkapcsolási terve” volt jellemző.

Az 1919-1920-as tanévben hallgatta az antropológiai előadásokat Malán Mihály, a kolozsvári, majd a debreceni egyetem későbbi antropológus professzora.

Bartucz Lajos már első éves egyetemista korában érdeklődést mutatott az antropológia iránt és Török mellett 1904-ben megbízott tanársegéd lett. Török halála után Lenhossék mellett dolgozott a tanszéken. Tudományos érdeklődése széleskörű volt, az 1908-ban megjelent doktori értekezését követően 1920-ig 45 közleménye jelent meg. Ezekben átfogva csaknem az egész antropológia területét vagy a feltárt leletekről, vagy az élő magyarság és a gyermekek tanulmányozásáról, vagy az ősember problémájáról írt.

1920-ban a tanszék megbízott vezetője Méhely Lajos lett. Az 1920 és 1930 közötti időszak a tanszék számára az egyik legkritikusabb korszak volt. 1920 és 1923 között Tóth Zsigmond anatómus professzor tartotta az előadásokat, majd miután a pécsi egyetemre nevezték ki, az 1924-1925. tanév első felében nem volt hivatalosan embertani előadás. E tanévtől kezdve Malán Mihály, az 1928-1929-es tanévtől pedig Gáspár János (mint fizetés nélküli adjunktus) tartották az előadásokat. 1920 és 1929 között összesen 373 hallgatója volt a tanszéknek. Az események így módon való alakulásában minden valószínűség szerint szerepe volt Méhely szélsőséges fajbiológiai szemléletének és tevékenységének. Igazgatása alatt mindössze két egyetemi doktori értekezés készült, antropológiából pedig senki nem ért el magántanári minősítést.

Ez időszak tanszéki munkájáról Bartucz a következőket jegyezte fel: „Tudományos kutatások süllyedése, elfogult, szélsőséges faji előítélet” jellemezte a kutatás irányát.

Méhelyről a következőket írta: „Amilyen jó herpetológus, olyan rossz antropológus. Kevés volt az antropológiai tárgyi tudása, nem ismerte jól a primates morfológiáját, sem az ősemberleleteket. Ehhez járult szélsőséges elfogultsága, a Gobineauizmus alapján állott, üldözte az ellenkező véleményeken lévőket”. A tanszéken folytatott kutatások meglehetősen egyoldalúak, Méhely célkitűzéseinek megfelelőek és a tanszék korábbi kutatásaitól távolállók voltak. Ennek a hatását csak bizonyos mértékben tudták ellensúlyozni Malán 1926-tól kezdett vizsgálatai, melyek részben a régészek által feltárt temetők embertani anyagára, részben az egyetemi hallgatók és tanoncok testi fejlettségének tanulmányozására irányultak.

Az 1920 és 1930 közötti időszak másik eseménysorozata szorosan összefügg Bartucz nevével. Őt 1920 szeptemberében megfosztották egyetemi adjunktusi állásától. 1921-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya teremtett számára lehetőséget Jankó János antropológiai hagyatékának rendezésére, valamint, hogy hazánk különböző vidékein embertani vizsgálatokat végezzen és folytathassa a régészek által feltárt leletek gyűjtését. 1926-ban Bartucz felemelte szavát Méhely és mások fajbiológiai nézetei ellen, amikor a róla készült riport *„Tudományos kutatásokat nem szabad a politika és a félremagyarázott fajvédelem szolgálatába állítani”* címmel jelent meg a Magyar Hírlapban. Ebben leszögezte, hogy „Nincs magyar típus és magyar faj, mint ahogy nincs indogermán vagy német rassz sem”.

1931-ben Bartucz újra megbízást kapott egyetemi előadások tartására, hatásköre azonban gyakorlatilag nem volt és a tanszék fejlesztésére sem volt lehetősége, így a következő évek során a fiatal antropológus generáció nevelésére fordított nagyobb figyelmet. Az 1932/1933 tanévtől kezdve az 1938/1939-es tanévvel bezárólag a tanszék helyettes igazgatója Paál Árpád, a neves növényfiziológus volt. Személyében a tanszék élére ismét nem antropológus szakember került. Megbízott előadói minőségben Bartucz tartotta az előadásokat. Mellette az 1932/1933-es tanévtől az 1938/1939-es tanévig Malán Mihály működött tanársegédként. Az 1935/1936-es tanévtől ugyancsak az említett időszak végéig Lipp Imre, 1936/1937-ben Stein Erzsébet, 1937 és 1939 között Allodioris Irma voltak díjtalan gyakornokok a tanszéken. Az 1933/1934-es tanévtől kezdve a később antropológusként működő Lipták Pál, Allodioris Irma, Lipp Imre, Stein Erzsébet, az 1934/1935-ös tanévtől Nemeskéri János, Fehér Miklós, Bottyán Olga voltak Bartucz előadásának hallgatói. Tíz év alatt öt egyetemi doktori értekezés készült a tanszéken és 1937-ben habilitálta a budapesti egyetem (Pázmány Péter Tudományegyetem) Malán Mihályt magántanárává.

1938-ban megjelent Bartucz *„A magyar ember”* című munkája, amelyben összefoglalta mindazokat az ismereteket, amelyeket addig az élő magyarságra és a feltárt leletekre vonatkozóan a hazai antropológusok publikáltak. 1940-ben jelentette meg *„Fajkérdés, fajkutatás”* című könyvét, melyben egyértelműen állást foglalt az emberiség faji egysége mellett mindazokkal szemben, akik a „fajbiológia” hirdetésével igyekeztek az emberiség megosztottságát elhíttetni.

1940/1941-es tanévben Entz Gézárt bízták meg a tanszék vezetésével, akit az 1943/1944 és az 1944/1945-ös tanévekben ebben a minőségben Papp Károly geológus professzor váltott fel. Bartucz Lajosnak a szegedi egyetem Embertani Tanszéke professzorává 1940-ben történt kinevezése után új oktatók kerültek a tanszékre, így 1940-től tanársegédként Fehér Miklós, aki azután 1963-ig volt a tanszék munkatársa és elsősorban származásmegállapítási vizsgálatokkal foglalkozott. „Szünetelő tanszéket ellátó megbízott előadói” minőségben Hillebrand Jenő és Kadič Ottokár tartották még az előadásokat.

Az 1950-es években a tanszék nehéz körülmények között működött, lényegében egyetlen kinevezett oktatója volt Fehér Miklós személyében. 1956-ban jelent meg Farkas Józseffel társszerzőségben *„Szakértői bizonyítás a származásmegállapítási és a gyermektartási perekben”* című könyve. Fehér céljai voltak: a gyermekek testi fejlődéséhez

országos érvényű normaértékek meghatározása, a jelenkori magyarság embertani jellemzőinek meghatározása, valamint humángenetikai és fiziológiai jellemzők figyelembevételének bevezetése az antropológiai kutatásokba.

1959-ben Bartucz Lajost tanszékvezető egyetemi tanárnak nevezték ki az Eötvös Loránd Tudományegyetem Embertani Tanszékére. Ezáltal 47 évvel Török Aurél halálát követően ismét antropológus professzor lett a korábbi Anthropologiai Intézet vezetője. Bartucz a tanszéken folytatta a Szegeden megkezdett kutatásait, elsősorban azonban a különböző történeti korokból származó leletek paleopatológiai vizsgálatára helyezte a súlyt. Különösen érdeklődött a trepanációk iránt, de torzított koponyákon is folytatott vizsgálatokat.

1963-ban nevezték ki adjunktusnak a tanszékre Eiben Ottót, aki Bartucz halála után gyakorlatilag a tanszék oktató- és kutatómunkáját irányította. 1965 és 1971 között a tanszék adminisztratív irányítója az Állatrendszer-tani Tanszék professzora, Dudich Endre, majd Dudich halála után 1974-ig Balogh János volt. 1974-től Eiben Ottó kapott megbízást a tanszék vezetésére. Vezetésével kialakítottak egy szomatometriai laboratóriumot. A hetvenes évek elején új irányt vett az oktatási tematika, programba vették a humángenetika, a humánökológia, a speciális humánbiológia oktatását. Horváth László a klinikai genetikát, Lengyel Imre a paleoszerológiát és paleobiokémiát, Éry Kinga a paleoantropológiát oktatta. Az 1990/1991-es tanévben megkezdődött a humánbiológus/antropológus posztgraduális szakképzés három éves oktatás keretében főiskolai és egyetemi diplomával rendelkezők részére. A posztgraduális képzés hat féléve alatt a hallgatók intenzív képzést kapnak a biológiai antropológia valamennyi területére és a kapcsolódó természet- és társadalomtudományokból.

A tanszék munkatársainak a létszáma is bővült. 1966-ban fejezte be a tanulmányait a Természettudományi Kar biológia-antropológia szakán Gyenis Gyula és ekkor gyakornokként, majd tanársegédként, adjunktusként, docensként, 1999-től pedig egyetemi tanárként folytatja munkáját, 1996-tól, mint a tanszék vezetője. Bodzsár Éva a kar biológia-kémia szakán végzett 1970-ben és 1972 óta dolgozik teljes állásban, jelenleg egyetemi tanárként. Eiben Ottó, mint egyetemi tanár 2001-ben nyugdíjba vonult, de 2002. december 31-ig mint tudományos tanácsadó folytatta munkáját. Eiben Ottó 2004. november 16-án, életének 74. évében hunyt el. 2001-ben került a tanszékre a szintén biológia-kémia szakot végzett Zsákai Annamária tanársegédként.

Az 1970-es évek közepétől kezdve többen (Vágó Ildikó, Kardos Ildikó, Susa Éva, Pápai Júlia) dolgoztak kinevezettként, vagy végezték a tudományos fokozat megszerzésére irányuló kutatómunkájukat a tanszéken.

A tanszék munkatársai vezető szerepet játszanak a hazai és az európai biológiai antropológia szervezeteiben és vezető testületeiben, valamint a hazai és nemzetközi folyóiratok szerkesztő bizottságaiban. Ugyancsak fontos szerepet játszanak az 1993-ban bevezetett új tudományos minősítési rendszer feladatainak az ellátásában is.

Forrás: a Tanszék honlapja, <http://ludens.elte.hu/~anthrop/tortenet.htm>

endogámia: a társas együttélési módok egyik alaptípusa, amely kívánatos normaként vagy merev szabályként írja elő a *saját társadalmi csoportból* (etnikai, kaszt, osztály, kultúra, leszármazási vagy rokonsági kör, vallás stb.) való párválasztást és házasodást. Célja a csoport saját értékeinek, vagyonának, biztonságának, származási „tisztaságának” garantálása, szemben a kívülről való párválasztás (→*exogámia*) esetleges veszélyeivel. Többnyire számos belterjesség-ellenes párválasztási rendszabály egészíti ki, de előfordul a csoport (család) zártsága következtében előálló degeneráció, fogyatékos utódok születése is. Az ~ szabálya (angol: *endogamous rules*) a belső, avagy „természetes” szabályok egyik alaptípusa, mely megszabja, hogy mindenki a saját társadalmi csoportjából vagy kategóriájából származó

egyénnel házasodjék. Ebben kevésbé a kívülről megkövetelt zártság, inkább a tartós önérdek játszik szerepet. Kisebbségi csoportok esetében gyakorta előfordul, hogy más társadalmi normák is segítik ill. előidéznek az etnikai alapú párválasztást, a más etnikai csoporthoz tartozók kizárását, a szándékos térbeli elkülönülést stb. A jelenség szociológiai és szociálpszichológiai szakirodalma igen bőséges, ez egyúttal gazdagítja az antropológiai ismeretanyagot és a kutatások révén feltárt példák adattárát.

Ir.: Steward, Julian Haynes 1955 *Theory of Culture Change; the Methodology of Multilinear Evolution*. University of Illinois Press, Urbana; Conrad, David C. – Frank, Barbara E. 1995 *Status and Identity in West Africa: Nyamakalaw of Mande*. Indiana University Press, Bloomington; Raglan, FitzRoy Richard Somerset, Baron 1933 *Jocasta's Crime; an Anthropological Study*. Methuen, London; Frazer, James George, Sir 1910 *Totemism and Exogamy, a Treatise on Certain Early Forms of Superstition and Society*. Macmillan, London; McLennan, John Ferguson 1896 *Studies in Ancient History. The Second Series; Comprising an Inquiry into the Origin of Exogamy*. Macmillan, London; Nuer. Human Relations Area Files, 2002, electronic resource: FJ22; Service, Elman Rogers – Sahlins, Marshall D. – Wolf, Eric R. 1973 *Vadászok, törzsek, parasztok*. Gondolat, Budapest, 44-54.

A. Gergely András

Engels, Friedrich (1820 Bréma – 1895 London): német szocialista gondolkodó, polgári történész, mozgalmi ideológus. A 19. századi rendszerkritikus polgári gondolkodás és a német természetfilozófia hagyományaiból építkező teoretikus, barátja, munkatársa és követője Karl Marxnak, akivel számos ifjúkori alapművét írta, így a *Komunista Kiáltvány*-t (1847) és a *Tőke* harmadik kötetét, továbbá a vallásról és a hegeli jogfilozófiáról szóló munkákat. Tudományos munkásságából máig érvényesnek tekintik *A munkásosztály helyzete Angliában* (1844), a *Lakáshelyzetről* és a *Parasztfelkelésekről* (1850) írott műveit; kiemelkedő a társadalmi átfejlődés-elméletekről, valamint a Morgan munkássága nyomán írott rendszerező műve *A család, a magántulajdon és az állam eredetéről* (1884), továbbá a híressé vált *Anti-Dühring tézisek* (1878). Míg Marx életműve a szociológia, a közgazdaságtan és a politikatudomány szempontjából volt meghatározó jelentőségű mintegy száz éven át, addig ~től inkább a társadalomábrázoló, természettudományos és antropológiai teóriák kerültek át a tudományos gondolkodásba, főképp a nem elvont elmeszüleményekre, hanem inkább empirikus tényanyagra épülő, leggyakrabban reflexív, nem egy esetben a korszak filozófiai-közgazdasági publicisztikáját közelítő stílusban. *A család és magántulajdon...* körül kialakult korszakos vita az antropológiatörténet szempontjából is figyelemre méltó, hisz az időszak még az amerikai „majomper” vitáinak hatását viseli, napirenden van az ember származásának és a lehetséges fejlődésnek egyenlőtlenségeket eredményező felfogása, a nemzetformálás, a kis nemzetek, valamint a kisebbségi kultúrák (pl. vallások, szakmacsoportok, új osztályformációk) konfliktusos helykeresése is. A történeti és bölcsellettörténeti alapú engelsi gondolkodásban a háborúk, nemzetállami konfliktusok, etnikai és kulturális alternatíva-keresések evolúciós vagy más modelljének vitatása is erős hangsúlyt kap, mindenekelőtt a gazdasági alapon hatást gyakorló fejlődési fázisok alapján. A Morgantól átvett tételt, mely szerint a társadalmak a primitív szerveződési szint felől a civilizáció felé haladnak, az engelsi teória kiegészíti az átmenet fázisainak másik léptékével: a primitív közösségiség, a feudálisizmus és a kapitalizmus fázisain át fejlődik a kommunizmus irányába, melyben a korábbi igazságtalan elosztási modell átalakul igazságossá annak révén, hogy a termelési erők és eszközök tulajdonlása nem a kizsákmányolóknak, hanem maguk a társadalmak kezébe kerül az osztályok harca nyomán. Ezáltal megszűnik az elvonás, az infrastruktúra fejlesztése nem a kormányzatok és apparátusai kiváltságos érdeke lesz, hanem közös társadalmi érték, melyet majdan az egész felépítményi rendszer (beleértve vallást, kultúrát, ideológiát, eszméket, vajakat stb.) fog birtokolni. Mindennek ára és feltétele a régi rendszerek megdöntése az új társadalmi szereplők által, az erősödő munkásosztály segítségével és vezetésével, melynek

létérdeke immár elősegíteni vagy erőszakkal kimódolni a társadalom régi rendjének átalakítását. Ezt az osztályrétegződési ideológiai modellt, társadalmi szerepeket és konfliktusmegoldási képleteket megformáló elméleti bázist építi azután tovább a →*marxista antropológia* számos követője, (köztük Maurice Bloch, Maurice Godelier, Eric Wolf, Emmanuel Terray), valamint a kulturális és ökológiai materializmust, az ember termelési és túlélési (ezenközben hadakozási, jogi-érdekvédelmi, társadalmi rétegváltási) gyakorlatát történetileg elemzők közül ugyancsak többen is (pl. Gordon Childe, Louis Althusser, Paul Bohannon, Vincent Joan, Georges Balandier, Isac Chiva, Eric Hobsbawm).

Ir.: Gouldner, Alvin Ward 1980 *The two Marxisms: Contradictions and Anomalies in the Development of Theory*. Seabury Press, New York; Gouldner, Alvin Ward ed. 1958 (eredetileg Marcel Mauss szerk.) *Socialism and Saint-Simon (Le socialisme)*. Antioch Press, Ohio; Levine, Norman 1975 *The Tragic Deception: Marx contra Engels*. Clio Books, Santa Barbara; Sartre, Jean-Paul 1949 *Situations*. Gallimard, Paris; Bloch, Maurice 1983 *Marxism and Anthropology: The History of a Relationship*. Clarendon Press, Oxford; Borofsky, Robert ed. 1994 *Assessing Cultural Anthropology*. McGraw-Hill, New York; Donham, Donald L. 1990 *History, Power, Ideology: Central Issues in Marxism and Anthropology*. Cambridge University Press; Hobsbawm, Eric J. 1989 *Politics for a Rational Left. Political Writing 1977-1988*. Verso, New York, London; Ribeiro, Darcy 1977 *Fronteras indígenas de la civilización*. Siglo Veintiuno, México, D.F.; Fluehr-Lobban, Carolyn ed. 1989 *International Perspectives on Marxist Anthropology*. MEP Publications, Minneapolis; Godelier, Maurice 1978 *Perspectives in Marxist Anthropology*. Cambridge University Press; Hakken, David – Lessinger, Hanna eds. 1987 *Perspectives in U.S. Marxist Anthropology*. Westview Press, Boulder; Harris, Marvin 1988 *Theoretical Principles of Cultural Materialism*. In *High Points in Anthropology*. Bohannon, Paul and Glazer, Mark, eds. New York: McGraw-Hill, Inc., (m. In Bohannon – Glazer szerk. *Mérőföldkövek...*, Budapest, 1997); Hodder, Ian 1992 *Theory and Practice in Archaeology*. Routledge, London; Ingold, Tim ed. 1994 *Companion Encyclopedia of Anthropology*. Routledge, London; Kautsky, John H. ed. 1989 *Karl Kautsky and the Social Science of Classical Marxism*. Brill, Leiden, The Netherlands; Mintz, Sidney – Godelier, Maurice – Trigger, Bruce 1984 *On Marxian Perspectives in Anthropology: Essays in Honor of Harry Hoijer 1981*. Undena Publications, Malibu; Nelson, Cary – Grossberg, Lawrence eds. 1988 *Marxism and the Interpretation of Culture*. University of Illinois Press, Urbana; Ollman, Bertell – Vernoff, Edward eds. 1982–1984 *The Left Academy: Marxist Scholarship on American Campuses*, vol. 1-2. McGraw-Hill Book Company – Praeger Publishers, New York; Terray, Emmanuel 1972 *Marxism and „Primitive” Societies*. Monthly Review Press, New York; Trigger, Bruce G. 1989 *A History of Archaeological Thought*. Cambridge University Press; Vincent, Joan 1990 *Anthropology and Politics: Visions, Traditions, and Trends*. The University of Arizona Press, Tucson; Wenke, Robert J. 1990 *Patterns in Prehistory*. Oxford University Press, New York.

A. Gergely András

enkulturáció: kultúratanulás, ill. a kulturális szokások, tapasztalatok, ismeretek átadása a nevelés során, tudatos vagy tudattalan folyamatban. Nem azonos a szocializáció fogalmával, de számos közös vonásuk megnevezhető (pl. hogy csoportok, kultúrák és társadalmi kontextusok függvényei, normák és szabályok, értékek és érzékenységek átadása zajlik bennük). Az ~ képzetéhez nemegyszer a zártság rendelődik, holott a környezet reakcióival szembeni válaszok tanulása az életciklus teljes hosszában zajlik, így a „nevelés” folyamata voltaképpen kölcsönhatások együttese, több ponton is összefügg az →*adaptációk* és az →*akkulturáció* területével. A keletkező teóriák egyik erős ága az egyén alkalmazkodási (pszichodinamikai) struktúráját mint gyermekkori személyiségformáló hatást elemző teória (v.ö. →*Kardiner* 1945). Nyomatékos hatása volt →*Ruth Benedict* teóriájának, amely a kulturális magatartásminták (*patterns*) rendszerét és a mintakövetés folyamatát is átfogta. →*Herskovits* a kapcsolatok rendszerét tanulmányozta inkább. Általánosabb értelemben a hagyomány átadását és átvételét ugyanebben a folyamatban tárgyalják a szakemberek. Megfogalmazódott az is, hogy a társadalmi tényekkel összefüggésben, hogy a kulturális belenevelődés egy adott jelenség és az egyénre jellemző szokások kulturális megjelenítése közötti viszony, ezért egyes szakaszait a kultúra és a megújulási (innovációs) képesség áttételei jellemzik. Megkülönböztetik olykor az ~ első szakaszát, az *endokulturációt*, amely a korábbi és a fiatalabb nemzedékek közötti, felnőttek és gyerekek közötti összekapcsolódásból ered.

Ir.: Kardiner, Abram 1945 *The Psychological Frontiers of Society*. Columbia University Press. (részlet magyarul: A pszichodinamikus analízis módszere. In Bohannon – Glazer szerk. *Mérőkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest: 293-320); Bastide, Roger 1971 *Anthropologie appliquée*. Payot, Paris; Herskovits, Melville Jean 1948 *Man and His Works*. Knopf, New York; Herskovits, Melville Jean – Campbell, Donald T. – Segall, Marshall H. ed. 1969 *A Cross-cultural Study of Perception*. Bobbs-Merrill, Indianapolis; Herskovits, Melville Jean 1938 *Acculturation: the Study of Culture Contact*. J.J. Augustin, New York; Gloucester; Herskovits, Melville Jean – Linton, Ralph 1940 *Acculturation in Seven Indian Tribes*. Appleton-Century Co., New York; Kardiner, Abram 1939 *The Individual and his Society*. Columbia University Press, New York; Kardiner, Abram 1961 *The Dynamics of Culture Change*. Greenwood Press, Westport; Tomory Iboya 2004 *Enkultúráció-szocializáció-nevelés elméleti és gyakorlati oldalról*. In A. Gergely András – Kemény Márton szerk. *Motogoria*. MTA – Könyv Kiadó – ELTE, Budapest, 256-276. (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=144); Simon Zoltán: Responsibility for Each Other. Cross-Border Discourses on National Constellation (Transylvanian-Hungarian, Hungarian-Transylvanian). In Bodó Barna – Tonk Márton eds. *Nations and National Minorities in the European Union*. Scientia Publishing House, Cluj-Napoca, 2009:216-223; Lammel Annamária – Nemes Csaba 1998 *Az istenanyák indiánjai. Egy szubtrópusi indián kultúra*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

A. Gergely András

enyecek: az enyecek, akárcsak a →nganaszanok és a →nyenyec, a →szamojédok északi ágához tartoznak. Lélekszámuk 2-300 fő, melynek kb. harmada beszéli a nyelvet. Lakóhelyük igen pontosan meghatározható, mivel a letelepítésük után életterük két falura korlátozódik. Mindkét falu a Tajmiri Dolgan-Nyenyec Autonóm Körzetben található. A *tundrai enyecek* a Jenyiszej deltájában található Voroncovo nevű településen élnek, míg az *erdei enyecek* innen jóval délebbre, a Jenyiszej partján található Potapovo faluban laknak. Ezen kívül néhány enyec Dugyinka és Norilsk városába, vagy nyenyec falvakba (pl. Uszty-Port, Noszok, Turhard) települt. A *turhardi enyecek* férfiágon egy családba tartoznak, feleségeik pedig kivétel nélkül nyenyec. Mivel nyenyec között élnek, gyermekeik általában nyenyec identitásúak. Néhány enyec család nganaszan környezetben telepedett le (pl. Volocsánkában vagy Uszty-Avamban). Természetszerűleg ezek a családok a nganaszanokhoz asszimilálódnak. Az asszimilációs folyamatokat jól szemlélteti az, hogy pl. az Uszty-Avamban élő nganaszanok 41%-a rendelkezik valamilyen ágon enyec összel.

Forrás: <http://fu.nytud.hu>; Továbbá: Hajdú Péter – Domokos Péter 1978 *Uráli nyelvrokonaink*. Tankönyvkiadó, Budapest; Hajdú Péter szerk. 1975 *Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai*. Corvina, Budapest; Csepregi Márta szerk. 1998 *Finnugor kalauz*. Panoráma, Budapest; Nanovszky György szerk. 2000 *Nyelvrokonaink*. Teleki László Alapítvány, Budapest; Domokos Péter szerk. 1984 *Finnugor-szamojéd (uráli) regék és mondák. I-II*. Móra Kiadó, Budapest; Hajdú Péter 1968 *The Samoyed Peoples and Languages*. Indiana University, Bloomington; Hajdú Péter válog. 1975 *Tundraföldi öreg. Szamojéd mesék*. Európa, Budapest.

Jacsev Nikolaj

Erikson, Erik Homburger (Frankfurt am Main, 1902. jún. 15. – Harwick, USA, 1994. máj. 12.): német születésű amerikai pszichoanalitikus, társadalomtudós. 1933– tagja a Bécsi Pszichoanalitikus Iskolának, a német megszállástól az USA-ba menekül, gyermekpszichológus Bostonban, 1935–36 a Harvard Medical School, 1936–39 a Yale School of Medicine, 1939–50 a California és a Berkeley University, majd 1950 után ismét a Harvard tanára, utóbb nyugdíjas. Kutatási területei: az emberi fejlődés gyermekkortól öregkorig, életciklusok, kulturális válságok, gyermekkorban fixálódó személyiségtípus freudianus felfogása, identitásválság. Az életciklusok, az élettörténeti „útleírás”, a „helyek és távolságok jegyzetei” alapján formálódott „gyermekkor-kötet” olyan „nukleáris konfliktusként” robbant be a társadalomtudományi szakirodalomba, melynek nem véletlen előzményeiként Erikson az európai Dél és a német írók kultúrájával, klinikai antropológiai és gyermeklélektani vizsgálódásokkal, az anyaság intézményével és az „egészséges

személyiség” problematikájával foglalkozott. Ezenközben korántsem felületesen érintett szíű gyermeknevelést, Naptáncot, lazachalász világképet, „amerikai identitást”, orosz idegenpolitikát, néger sorsot és „okságot”, Alfred Kroeber kaliforniai terepmunkáját, „gondoskodó generatív lelkiismeretet”, „felsőbbrendű hatalmat”, büntető és harcias apai én-t, neurózisokat, kultúrát, vallást és forradalmat is. Végső soron azt (az antropológia számos ágazatában egyre erőteljesebben megfogalmazódó) tételt igazolja, hogy nem csupán az etablirozódott intézmények bírnak sorsalakító szereppel olykor, hanem az ember „belső intézménye”, identitása éppoly sorsfordító módon lehet alkotója és rombolója is a kultúra és a személyiség teljességének.

F.m.: *Childhood and Society*, 1950 Norton, New York. (m. *Gyermekkor és társadalom*, Osiris, Budapest, 2002), *Young man Luther*, 1958 Norton, New York. (m. *A fiatal Luther és más írások*, Gondolat, Budapest, 1991); *Ghandi's Trough on the Militant Nonviolence*, 1969 Norton, New York.

A. Gergely András

eszkimó: sarkkőri népcsoport, amely Grönland és a Labrador-áramlat nyugati részén, a Bering-szoros keleti partján él. Elnevezésük az →*algonkin* nyelvjárából származó „húsevők” jelentést hordozza, amely nem kevésbé vitatott. Magukat gyakorta →*inuit*oknak nevezik inkább, mely ugyancsak főként egy csoportot takar. Regionális hovátartozásuk esetében Szibéria, Alaszka és Kanada, valamint Dánia közötti politikai megosztottság jellemző rájuk. Számuk kb. 80.000-re tehető, nyelvileg ez is két nagyobb csoportra osztható: a keleti *inupik* és a nyugati *yupik* változataira, kultúrájuk ugyancsak kevésbé homogén. Hagyományos életmódjuk a vadászatra és halászatra épül (karibu, rénszarvas, halak, foka, rozmár), s rendszerint az adaptációs stratégiák kivételes gazdagsága jellemzi feldolgozási és tartósítási módjukat. Mai etnológiai kutatásuk (a meglehetősen régóta változatlan tetsző életmódjukra tekintettel) kevésbé van előtérben, de az ökológiai zónákat fenyegető globális katasztrófák (pl. olvadás, állatpusztítások, iparszerű vadászatok) és az ipari civilizációs ártalmak (olajkitermelés, tankhajó-süllyedés, északi ipari zónák légszennyező hatása) veszélyeztetni látszik a sarkkőri életmód egészét, így életformájukat is.

A térség mint →*kulturális area* jellegzetesen tengermelléki adaptációs mintát tükröz (tenger-régészeti leletek alapján 3500–4000 éves kultúráról és egy sarkvidéki őslakosság muzeális leletanyagáról van szó), több belső kultúrkörre oszlik, neveik a törzsek és nyelvek sokszínűségét tükrözik (pl. az *algonkin*, a *creek* stb.), a paleo-eszkimó életmód és anyaghasználat európai kölcsönhatásairól úgyszintén gazdag ismeretanyag állt össze a National Museum of Man (Canada) és a Canadian Museum of Civilization gyűjteményeiben.

Ir.: Mauss, Marcel – Beuchet, H. 1904 *Essai sur les variations saisonnières des sociétés eskimo* (1950, m. Társadalomföldrajz. In *Szociológia és antropológia*. Osiris, Budapest, 2000:449-535.); Boas, Franz 1975 *The Eskimo of Baffin Land and Hudson Bay*. AMS Press, New York; Birket-Smith, Kai 1936 *The Eskimos*, 1937 *Moeurs et coutumes des Eskimo*. Payot, Paris. Részletesebb és naprakész tájékozódáshoz lásd az Interneten: <http://www.civilization.ca/aborig/inuvial/indexe.html>

A. Gergely András

etnicitás: egyes társadalmi csoportokat (ill. azok tagjait) más (esetenként hasonló etnikus jegyekkel jellemezhető) csoportoktól elválasztó kulturális normák és értékek rendszere. Az ~ szempontjából együvé sorolható közösségek olyan közös identitástudattal (rejtett vagy vállalt én-identitással és csoportidentitással) rendelkeznek, amely alapján megkülönböztethetők a körülöttük élőkől. A definíció olykor vállalt, máskor rejtett, titkolt vagy éppen hamis identitást tartalmaz, utóbbi eset szélsőségesebb formája a faji jellegű (rasszista) megkülönböztetés.

Ir.: Bakó Boglárka szerk. *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA TK, Budapest; Járosi, Katalin 2003 *Ethnizität, Großstadt, Repräsentation*. Waxmann, Münster, New York, München, Berlin; Feischmidt

Margit ed. 2001 *Ethnic relations in Eastern Europe: A selected and annotated bibliography*. Open Society Institute, Budapest; Feischmidt Margit 2003 *Ethnizität als Konstruktion und Erfahrung: Symbolstreit und Alltagskultur im siebenbürgischen Cluj*. LIT, Hamburg-London-Münster; Seligman, Charles G. 1930, 1966 *Races in Africa*. T.Butterworth, London; Simon Zoltán 2009 Responsibility for Each Other. Cross-Border Discourses on National Constellation (Transylvanian-Hungarian, Hungarian-Transylvanian). In Bodó Barna – Tonk Márton eds. *Nations and National Minorities in the European Union*. Scientia Publishing House, Cluj-Napoca, 217-223; Bodó Barna 2009 *Szórvány és nyelvhatár. Tanulmányok*. Kisebbségkutatás könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest; Biczó Gábor 2009 *Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram, Pozsony-Budapest; Vidacs Bea 2009 *Egy szebb jövő felé. A futball a kameruni közgondolkodásban*. L'Harmattan, Budapest; Kovács Nóra – Szarka László szerk. 2002 *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréről*. /Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve I./ Akadémiai Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_01_main.html; Kovács Nóra – Szarka László szerk. 2003 *Tér és Terep II. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. /Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve/ Akadémiai Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_02_main.html; Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. 2004 *Tér és terep III. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_03_main.html; Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. 2005 *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. (Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4.) Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_04_main.html; Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László szerk. 2007 *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. (Tér és terep 5). Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve, Balassi Kiadó, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kritérion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kritérion, Kolozsvár; Feischmidt Margit 2010 *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

A.Gergely András

etnikai állam: a politikai antropológia szótárában az a sajátos államirányítási-kormányzási típus, amelyre egy specifikus etnikai csoport különérdekeinek, értékrendjének intézményes képviselete és védelme, az etnokratikus politizálás jellemző; vagyis annak képviselete, hogy az etnikai csoporttudat „értényesebb” kormányzati hatékonysággal kell rendelkezzen, mint az uralmi racionalitás (demokratikus, kéviséleti, esetleg többpárti parlamentáris) körülményei azt lehetővé tehetik. Ilyesfajta intézményes uralmi gyakorlat formálódik Indonézia több térségében, a Fülöp-szigeteken, Latin-Amerikában, Biafra, Zaire, Uganda politikai rendszerei közt, Izrael és a palesztin állam esetében, továbbá számos más államon belül. Az ~ politikai gyakorta faji alapú, szűk látókörű, →*etnocentrikus* gondolkodással jár, mely a sajáttól eltérő társadalmi és etnikai csoportokkal, idegen kultúrákkal szemben intoleráns, azokat „különböző” voltuk miatt háttérbe szorítja, befogadásukat vagy →*asszimilációjukat* megnehezíti, olykor ellenségesen kezeli vagy kifejezetten üldözi (pl. Csecsenföldön, Szerbia nem egy körzetében). A nemzetállamok és a modern politikai közösségek válsága, valamint olykor hiánya teszi lehetővé, hogy az etnikai elvet államalkotó igénynek tüntessék fel, vagyis nem-politikai természetű jelenségből politikait faragjanak. A jelenség eltérő díszletek között is lehet hasonló dramaturgiájú, pl. Kubában, Észak-Írországon, Romániában, Indiában, vagy a Bali-szigeteken (C.Geertz „színházi állama”). Az államkonstituáló etnikai szerepek megjelenése a huszadik század végén a nemzetállami politikai keretek lebomlásából és a pártállami rendszerválság kiterjedéséből is származhat (pl. a kelet-európai szocializmusok utáni időszakban), ugyanakkor az etnikai alapú államszerveződés képzete védekezés is az államokfeletti (szupranacionális) és globális integrációk ellenében. Az ~ elméletileg a szeparatista, nacionalista politizálás célja is lehet, s ennek oka főképp a politikai közösség kiválása egy etnikailag vegyes államegységből. Gyakorlatilag az állampolitika etnicizálódása nem új államok keletkezését, hanem a régiók részeinek, töredékeinek háborús konfliktusait

eredményezi (pl. a volt Szovjetunió, Jugoszlávia vagy Ruanda esetében). Sajátos változatban az államjellegű etnikai képviselő formálódhat (ill. jelentést kaphat) vallási-kulturális interpretációban is (lásd Papp 2003; A.Gergely–Papp 2004; Bartha 2004).

Ir.: Gombár Csaba 1996 *Magammal vitázom*. Helikon – Pénzügykutató, Budapest; Szilágyi Ákos, Heller Ágnes és mások (Politikatudomány 1994/4., 1995/1-2.); A.Gergely András – Galló Béla – Hülvely István szerk. 1995 *Szuverenitás – nemzetállam – integráció*. MTA PTI, Budapest; Horowitz, Donald L. 1985 *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press, Berkeley; Salat Levente 2001 *Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely; Papp Richárd 2003 *Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léhelyzetek kulturális antropológiai értelmezései*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, Budapest; A.Gergely András – Papp Richárd 2004 *Kisebbség és kultúra*. MTA PTI – MTA KI; Bárdi Nándor – Fedinec Csilla szerk. 2003 *Etnopolitika*. TLA, Budapest; Bhabha, H. K. ed. 1990 *Nation and Narration*. Routledge, London; Kovács Éva 2002 *Identitás és etnicitás Kelet-Közép-Európában*. TLA, Budapest; Barta Géza 2004 *A Nap és a Hold születése. Donyipoloizmus Északkelet-Indiában*. MTA PTI, Budapest; Kovács Nóra – Szarka László szerk. 2003 *Tér és terep*. MTA KI, Budapest; Bakk Miklós – Bodó Barna 2003 *Státusdiskurzus*. Szórvány Alapítvány, Temesvár; Bíró Gáspár 1995 *Az identitásválasztás szabadsága*. Osiris-Századvég, Budapest; Bodó Barna – Tonk Márton eds. 2009 *Nations and National Minorities in the European Union*. Scientia Publishing House, Cluj-Napoca; Riviére, Claude 2000 *Anthropologie politique*. Armand Colin, Paris; Papp Richárd – Szarka László szerk. 2008 *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta; Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán szerk. 2007 *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Lucidus Kiadó, Budapest; Feischmidt Margit 2010 *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Szarka László – Vizi Balázs – Majtényi Balázs – Kántor Zoltán 2007 *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Gondolat Kiadó, Budapest. /Tér és Terep. VII./ On-line: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/uj_intezeti_kiadvanyok_20080521_1.html; Szarka László – Vizi Balázs – Tóth Norbert – Kántor Zoltán – Majtényi Balázs 2009 *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*. Gondolat Kiadó, Budapest. /Tér és Terep. VII./ On-line: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/etnopolitikai_modellek_a_gyakorlatban.html; Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László szerk. 2007 *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. (Tér és terep 5). Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve, Balassi Kiadó, Budapest; Seewann, Gerhard 2000 *Ungarndeutsche und Ethnopolitik – A magyarországi németek és az etnopolitika. Ausgewählte Aufsätze – Válogatott tanulmányok*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely – Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, Budapest. Kisebbségek Közép-Kelet-Európában sorozat, IV. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/seewann_ungarndeutsche_m.html; Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. 2007 *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/karpat_panel_2007.html; Kieniewicz, Jan ed. 2009 *Silent Intelligentsia. A Study of Civilizational Oppression*. University of Warsaw, Institute for Interdisciplinary Studies; Geertz a színházi államról: <http://nitrodownloads.net/signup/Negara:-The-Theatre-State-In-Nineteenth-Century-Bali.rar>; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

A.Gergely András

etnikai csoport (etnikum, gör. *nemzetiség*): legelterjedtebb értelmezésében népet jelent, kulturális közösség tartalommal. A nép emellett felfogható politikai vagy szociális közösségként is. Antropológiai értelemben leginkább a közös eredet és kulturális hagyományok, valamint közös történelem alapján magukat egymástól is megkülönböztető csoport. Elsősorban a néprajz és a szociológia, később a politológia nyelvezetében a tartós kulturális (nyelvi, néprajzi, vallási) sajátosságokkal jellemezhető közösség, népcsoport fogalmaként került a múlt században. A nemzetiség terminus térségünkben mély gyökerű. Történetileg megelőzte a nemzeti kisebbség fogalmát, amely rokonértelmű, s az állam nemzeti jellegét meghatározó néphez képest kisebb számarányú népcsoportot, etnikai elemet, nemzetiséget jelent; az általánosan használt „etnikai” jelző egy sajátos, főként Közép- és Kelet-Európára jellemző közösség leírására szolgál. A történeti Magyarországon a nemzetiség

terminus a nem magyarokat jelentette; nemzetiségekről beszélt a törvényhozás és a tudományok egy része is. Értelmezését szélesebb földrajzi körben nehezíti, hogy egyszerre jelent áll. és népi hovatartozást, valakinek, valaminek a nemzeti jellegét. Az I. világháborút lezáró nagy birodalmi integrációk felbomlása után Közép-Európában sorra keletkeztek nemzeti kisebbségek. A kisebbség jogi-politikai fogalom tartalmát kapott első sorban, amely az adott közösség státusát kívánja kiemelni. Használata a nemzetközi jogi és diplomáciai nyelvezetben az I. vh. után a népszövetségi rendszerben vált gyakorivá: a Népszövetség kisebbségvédelmi garanciái már a nemzeti kisebbségekre vonatkoztak. Ott a fogalom viszonylag egynemű és területileg körülhatárolható volt, de a fogalom lebecsülést is jelentett, diszkriminációt, peremhelyzetet, amit maga a kisebbség szó is sugall. A II. vh. után éppen a kisebbségvédelmi rendszer felszámolása következtében kezdte el a kommunista nyelvhasználat ismét a nemzetiség kifejezést alkalmazni. Néhány évtizedes szünet után a hatvanas-hetvenes évektől ismét polgárjogot nyert a nemzeti kisebbség kifejezés is. A II. vh.-t követő évtizedekben tört.-i tendenciának tűnt, hogy a térség minden országában jelentősen csökkent a nemzeti kisebbségekhez tartozók száma, abszolút és relatív értelemben is, főként a kitelepítések, lakosságcserek, a kisebbséghez tartozás elhallgatása következtében. A hatvanas évek végén a világviszonylatban ált. etnikai reneszánsz folyamatával összhangban újra előtérbe került az etnicitás kérdése térségünkben is. Ebből eredően feszültségek, követelések keletkeztek, mivel Közép-Európában a nemzeti kisebbségek kérdése szorosan kapcsolódik a nemzetek közötti viszonyhoz. Felmerül az új szempontú, egyetemes igényű definíció kérdése. Mennyiséget jelöl-e a szó (statisztikai kisebbség) vagy helyzetre utaló minőséget (szociológiai kisebbség), objektív vagy szubjektív ismérvek szerepeljenek-e a meghatározásban? Capotorti szerint a kisebbség „olyan csoport, amely az állam népességének nagy részével szemben számszerű kisebbségben, tehát nem uralkodó helyzetben van, s amelynek tagjai – az adott állam polgárai – etnikai, vallási vagy nyelvi jellegzetességeik folytán különböznek a lakosság többségétől, illetve – legalább hallgatólagosan – olyan szolidaritási érzés jellemzi őket, amely kultúrájuk, vallásuk vagy nyelvük megőrzésére irányul”. A terminológiával és a meghatározással kapcsolatos gondok főként abból erednek, hogy körülötte eltérő politikai érdekek, célok és nézetek ütköznek: a nemzeti kisebbségek megmaradásáé és fejlődéséé, vagy az állami-nemzeti elzárkózásé és erőszakos homogenizálásé. Az ~ok a nyelv, a kultúra (főként annak hagyományos komponensei) azonosságára épülnek, de létrejöttük döntő mozzanata az öntudatosulás. Az etnikum lényege a tudatosult különbözőség; fennmaradását, működését a közös értékek, normák nemzedékeken keresztüli átadása biztosítja. A közösségi ismérveket a szakemberek szűkebb vagy tágabb idő- és térsíkon keresik. Legkönnyebben megragadható jegy a nyelv, de a nyelv és etnikum viszonyát nem mindig jellemzi a kölcsönös megfelelés. A vallásnak mint hitéleten túlmutató csoportképző jegynek közösségképző ereje főként az Európán kívüli térségekben mutatkozik meg, de kontinensünkön is találunk rá példát. Ezekben a vallás részben vagy egészében átveszi a nyelv etnikai megkülönböztető funkcióját. Az utóbbi évtized német nyelvű szakirodalmában a Volksgruppe (népcsoport) terminus az etnikum lényegét adó kulturális jegyekre összpontosít. Ez olyan népi közösséget jelent, „amelynek olyan ismertetőjegyei vannak, mint a saját nyelv, kultúra vagy hagyományok. Hazájában nem alkot saját államot, vagy települése nemzeti államán kívül van”. Ez a meghatározás összemosza a különböző jogi és politikai helyzetben lévő kisebbségeket. Megkülönböztetendők az ún. belső csoportok (azok a közösségek, amelyek etnikai állományának zöme – ha számszerű kisebbségben is – az adott államban él) és a külső csoportok (amelyek etnikai tömegükkel az ország határain kívül élnek). Felix Ermacora szerint az etnikum „...személyek olyan csoportja, amely az etnikai kisebbségre jellemző tulajdonságokon túl tudatosan akarja, hogy mint csoport olyan jogokkal bírjon, amelyek lehetővé teszik részvételét egy adott terület vagy az egész ország politikai döntéshozási folyamatában anélkül, hogy az illető állam más etnikumaival egy sorba állítanák”. Az ENSZ

egyetemes volta nehezítette a pontos és egyértelmű kisebbségmeghatározást. Csak huszonegy évvel a II. vh. befejezése után esik szó ENSZ-dokumentumokban a kisebbségek jogairól, a politikai és polgári jogok nemzetközi egyezségokmányának 27. cikkelyében. Itt nyelvi, vallási és nemzeti kisebbségekről esik szó. Érvényes meghatározása magának a nemzetnek a meghatározásától függ. Az angolszász és francia nemzetfogalom hagyománya a nemzet és az áll. fogalmának teljes azonosítását tükrözi. Eszerint a nemzet pol.-i fogalom, és a jelenségek más síkjában helyezhető el, mint az etnikumok, a közös nyelv és kultúra alapján elkülöníthető közösségek. Ebből az is következik, hogy az etnikumok nyelvi-kulturális különbözősége másodlagos, elsősorban a származáshoz kapcsolódik, külön szint jelent a nemzeten belül, de nem léphet fel önálló politikai szubjektivitás igényével. Közép-Európa keleti felében viszont a nemzetfogalomban sokkal jelentősebb a nyelvi és a kulturális összetartozás. Az államnemzet-kultúrnemzet ellentétpár a különféle népek egy államban való élésének problémáját tükrözi. Helytől, időtől, tudományágtól, eszmei irányzattól függően eltérnek a definíciók, melyek gyakran regionális érvényűek. Az elnevezések változatossága tükrözi az embercsoportok történeti fejlődése és társadalmi feltételei sokféleségének, valamint egy-egy közösség azonosságát meghatározó jegyek lehetséges egyedi kombinációit. Ezek térségenként, földrajzi zónánként, országonként, de akár egy államon belül, csoportonként is különbözhetnek. Eredendően sokarcú, nem lehet mereven körülírni. Elmélet és gyakorlat nagy változatosságot mutat, bonyolult etnikai-nyelvi valósággal bíró országok és népek, etnikai képletek és problémák léteznek. Az *Etnikumok enciklopédiája* c. kézikönyv a történeti, politikai és kulturális jellemzők alapján 11 régióba sorolja a világ kisebbségeit, miközben öt területen foglal össze regionális összefüggéseket: az amerikai földrészre, Európára, Közel-Keletre és Észak-Afrikára, a Szaharától délre fekvő Afrikára, Ázsiára és Óceániára vonatkozóan. E felfogásban az etnikum jellegzetesen más népű környezetben élő közösség. A dilemma, hogy áll.-polg. közösséggel azonosított nemzeti kisebbség-e, vagy zömmel a határon túl élő, etnikai-kulturális paraméterekkel meghatározott nemzet része, így annak kisebbsége. A Németországtól keletre és Oroszországtól nyugatra terjedő közép-európai térség nemzeti kisebbségeire Kiss Gy. Csaba három tipológiai szempontja a következő: 1. a nemzeti kisebbség számossága, relatív és abszolút nagysága; 2. a népcsoport térbeli elhelyezkedése (kompakt területen élnek-e vagy szórványban vannak, milyen távolságra találhatók anyanemzetüktől); 3. identitástudatuk milyensége. E legutóbbi annak függvénye, hogy milyen körülmények között jött létre a kisebbség. E szerint három identitástípus észlelhető: 1. azoknak a kisebbségeknek, amelyek a nemzetté válás idején a nemzet részét képezték és csak később váltak kisebbséggé, erős nemzeti, az anyanemzettel szoros nyelvi-kulturális összetartozás-tudatuk van, magukat az anyanemzet részének érzik; 2. a kisebbségi identitás fontos vagy meghatározó tartalma a vallási identitás; 3. bizonytalan, „lebegő” identitású kisebbségek. A legutóbbiak a nemzetté válás idején perifériális helyzetben voltak, és történetileg hosszú időt töltöttek kisebbségi körülmények között. Kiss Gy. Csaba meghatározása szerint a jellegzetes közép-európai nemzeti kisebbséget „...erős identitástudat jellemzi, a kulturális értelemben vett, határokon átívelő nemzethez való tartozás tudata. Ugyanazt a tört.-i és kulturális örökséget mondják magukénak, jelentős számú közösséget képeznek hazájukban, rendszerint nem túl nagy földrajzi távolságban »anyanemzetüktől«. Nyelvük nem valami távoli dialektus, anyanyelvük köznyelvi változatát használják. Számos régióban és kistájon abszolút vagy relatív többségben élnek, társ.-uk szerkezete többé-kevésbé teljes. (...) többnyire részt vettek a múlt századi nemzetté válás folyamatában. Nem egy közülük így került kisebbségi sorba, vagyis nemzetrészből lettek történeti-politikai változások következtében nemzeti kisebbségek”. Magyarországon a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. tv. taxatív felsorolása szerint 13 nemzeti és etnikai kisebbség tekintendő honosnak, azaz legalább 100 éve itt fellelhetőnek: a bolgár, a cigány (roma), a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a szerb, a szlovák, a

szlovén, a ruszin, az ukrán. Közülük a cigány (roma) kisebbséget a hivatalos szóhasználat etnikai kisebbségnek nevezi, azon érv alapján, hogy nem rendelkezik önálló anyaországgal, ill. anyanemzettel.

Ir.: Straka, Manfred Hrsg. 1920 *Handbuch der europäischen Volksgruppen*. Wien–Stuttgart; Kövágó László 1977 *Kisebbség – nemzetiség*. Kossuth, Budapest; Capotorti, Frederico 1979 *Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities*. New York; Ermacora, F. 1988 *Der Minderheitenschutz in Rahmen der Vereinten Nationen*. Wien; Forray R. Katalin szerk. 1993 *Kisebbségek. Educatio*, 2; Bruce-Mitford, Miranda szerk. 1993 *Etnikumok enciklopédiája*. Kossuth, Budapest; Sárkány Mihály 2000 Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 89-99; Gulyás László – Szávai Ferenc – Keczer Gabriella szerk. *A II. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia tanulmányai*. Virtuális Intézet Közép-Európa kutatására (VIKEK) évkönyv 2009. Szeged–Kaposvár; Dranik Réka 2008 *Sztereotípiák és előítéletek*. BBTE – Presa Universitara Clujeana, Kolozsvári Egyetemi Kiadó. Cluj-Napoca; Bodó Barna 2009 *Szórvány és nyelvhatár. Tanulmányok*. Kisebbségkutatás könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest; Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos szerk. 2008 *Az eltűnt katona*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyvei, 16. Kolozsvár; Ágnes Tóth ed. 2005 *National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920–2001*. Social Science Monographs, Boulder, Colorado – Atlantic Research and Publications, Highland Lakes, New Jersey. /East European Monographs, No. DCXCVIII./ Bővebben: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/agnes_toth_ed_national_and_ethnic_minorities.html; A.GergelyAndrás – Papp Richárd szerk. 2004 *Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok I.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – MTA Politikai Tudományok Intézete – ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoport, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/kisebbseg_es_kultura_main.html; Tóth Ágnes – Vékás János szerk. 2006 *Egység a különbözőségben. Az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek*. Friedrich Ebert Stiftung, Budapest. Bővebben: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/egység_a_kulonbozosegben.html; Sisák Gábor szerk. 2001 *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest. /Kisebbségek Közép-Kelet-Európában sorozat, V./ Online: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/nemzeti_etnikai_kisebbsegek_20_szazad_vegen.html; László Szarka ed. 2004 *Hungary and the Hungarian Minorities. Trends in the Past and in Our Time*. Social Science Monographs, Boulder, Colorado – Atlantic Research and Publications, Inc. Highland Lakes, New Jersey. /East-European Monographs, No. DCLVII. Distributed by Columbia University Press, New York/. Bővebben: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/szarka_laszlo_ed_hungary_and_hung_minorities.html; A.Gergely András – Papp Richárd szerk. 2004 *Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok I.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – MTA Politikai Tudományok Intézete – ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoport, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/kisebbseg_es_kultura_main.html; Papp Richárd 2003 *Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léhelyzetek kulturális antropológiai értelmezései*. Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. Kisebbségi monográfiák, II.

Demeter Zayzon Mária

etnikai párt: etnikai-kulturális programmal, ideológiával vagy tevékenységi körrel jelentkező politikai szervezet, melynek csoportegységei az etnikai alapú politizálást vállalják. Gyakorta egy ~ keletkezését a többség és kisebbség(ek) viszonyának konfliktusossá válása okozza: etnikai kisebbség elnyomása, kultúrájának „értéktelenebbként” való beállítása, válsághelyzet vagy a nemzetállami egység gyöngülése előidézhethet olyan politikai feszültséget, melyet kihasználva egy politikai törekvés vagy mozgalom legitim helyzet keresésével, pártalakítással válaszol. Az ~ tagja rendszerint csakis az érintett etnikai csoporthoz tartozó egyén lehet, kivételes esetben szimpatizáns is, de a pártprogram megvalósításában mindenkire kötelező a saját etnikai csoport pozitív megkülönböztetése. Előfordul, hogy nemzetközivé váló szervezet tagjai között erősödik meg etnikai és egyben politikai párt-jellegű kooperáció (ilyen esetek pl. a baszkok, írek, amerikai afrikaiak, erdélyi magyarok, litvániai oroszok, francia algériaiak, németországi törökök, kanadai britek, izraeli oroszok stb. közötti nemzetközi kapcsolathálózat) jön létre. Mind a kisebbségkutatások, mind a politikai antropológiai értelmezések lehetőséget kínálnak „megoldáskeresésre”, melyek közt a pozitív diszkrimináció, a kultúraközi kutatások, a multikulturális kapcsolatkeresés, a szomszédsági etnicitásmegértés, a térségi beágyazottság → *etnikai tájja* formálása kap hangsúlyt a pártjellegű zártság ellenében. A politikai nyilvánosság szintjei (a kenyai öregek törzsi gyülekezeteitől az

indián fiatalok közös kunyhójáig, az angol hippiktől az egyiptomi baloldali pártokig, a Serakat-Iszlám mozgalmától az amerikai feketék radikális pártjáig vagy a romániai RMDSZ-ig) számos példa mutatja az etnicitás pártformájú megjelenését és a társadalmi struktúra rétegeit átmetező életmód- és értékközösség szimbolikus megteremtődését, interkulturális kölcsönhatások érvényesülését, amelyek az antropológia és a kisebbségkutatások számára egyaránt izgalmas kutatási területek.

Ir.: Baumgartner, Gerhard – Kovács Éva – Vári Attila 2002 *Távoli szomszédok. Andau és Jánossomorja 1990-2002*. Regio könyvek, TLA, Budapest; Bárdi Nándor 2004 *Tény és való*. Kalligram, Pozsony–Budapest; Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv szerk. 2002 *Viszolygás a várostól. A szerb társadalomtudomány Milosevic Szerbiájáról*. Regio könyvek, TLA, Budapest; Bakk Miklós 2002 *Lassú valóság*. Ambrózia, Kézdivásárhely; Simon János szerk. *Demokráciák és pártok. Válogatás a spanyol politikatudományból*. Villányi úti könyvek, Budapest; Borsi-Kálmán Béla 1999 *A békétlenség stádiumai*. Osiris, Budapest; Bíró Gáspár 1993 *Autonómia és integráció*. Magyar Szemle Alapítvány, Budapest; Bodó Barna 2009 *Szórvány és nyelvhatár. Tanulmányok*. Kisebbségkutatás könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest; Bodó Barna – Tonk Márton eds. 2009 *Nations and National Minorities in the European Union*. Scientia Publishing House, Cluj-Napoca; Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. 2008 *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

A. Gergely András

etnikai tisztogatás: a publicisztikai köznyelv kifejezése olyan helyzetekre, amelyekben ellentétes társadalmi csoportok között etnikai alapú különbségek „faji” konfliktusként fogalmazódnak meg és ezek rendezését az érintettek a szembenálló csoportok fizikai megsemmisítésével, elűzésével, elkülönítésével vagy megkülönböztetésével oldják meg, gyakran lakóhelyükről való kizárásuk mellett. Az ~ esetén az erőhatalom gyakorlása egyes csoportokkal szemben azon az ideológián alapul, hogy a társadalmi többség hátrányos helyzetének bizonyos kisebbségek az okai, ezektől „megtisztítva” a politikai közösséget ismét az egység és harmónia megvalósulása várható. Az etnikai tartalmú politikai konfliktusok (mint pl. a volt az amerikai polgárháború, az iraki kurdok sorsa, a ciprusi görög-török viszály, a Gházai-övezet folytonos robbanékonyága, az indiai mohamedánok helyzete, a Szovjetunió és az egykori Jugoszlávia, vagy Észak-Írország esetében) rendszerint választ „revansvágyat” szítanak és a kapcsolatok megromlását az ~ gyakorta polgárháborúvá fokozza. Az amerikai egyetemek antropológiai tankönyveiben a náci haláltáborok fotói mellett a mai közel-keleti és afrikai fegyveres konfliktusok fotóit közlik, jelezvén, hogy nincs változás az etnikumközi kapcsolatok és a politikai agresszió történetében, mint ahogy egy fejezettel odébb a megkötozött vietnámiak kivégzése és az azték szakrális szívtépés is ugyanazon az oldalon szerepelhet a jog és jogtalanság, „rend” és „igazság” etnikai-kulturális érveivel takart agresszió példaként. Az ~ fogalma a nemzetközi szakirodalomban sok esetben szinonimaként szerepel a népiirtás, a fizikai megsemmisítés, egy nemzeti, származási, etnikai vagy vallási csoport tudatos ellehetlenítése, gondolkodásának és kultúrájának megszüntetésére törekvés, mozgáskorlátozás és egyedeit illető szabadságjogok korlátozása, lakótérségének elbirtoklása, tömeges kitelepítés vagy elűdözés, tömeges gyilkosság, népellenes nyomásgyakorlás, megalázás, kínzások, nők megerőszakolása, gyermekek elrablása stb., melyek a Föld számos területén mindmáig nemegyszer érvényesülnek.

Ir.: Altermatt, Urs 2000 *Szarajevói jelzőtűz: etnonacionalizmus Európában*. Osiris, Budapest; Münzel, Mark 1993 Höflichkeit und Barbarei: Eine indianische Gegenthes. *Etno*, 30:29-38; Li, Tania Murray 2002 Purification ethnique, savoir récursif et dilemmes du territorialisme. In *Revue internationale des sciences sociales*, No. 173. *Les savoirs autochtones*. UNESCO, Érès, Toulouse, 400-412; Meunier, Jacques – Savarin, Anne-Marie 1969 *Le chant de Sibalko*. Paris (m. Szibalko éneke. *Vérfürdő Amazóniában*. Európa Kiadó, Modern Könyvtár 213., Budapest, 1971); Krieg-Planque, Alice 2003 *Purification ethnique: une formule et son histoire*. CNRS, Paris;

ENSZ 1992 deklaráció: Nations-Unies, Assemblée générale, Conseil de sécurité, A/47/666-S/24809, 17 novembre 1992; Camus-Lazaro, B. 1993 *Le nettoyage ethnique*. L'année 1992 dans „Le Monde”. Paris.

A. Gergely András

etnikum (gör. *ethnos*: nép): természetes társadalmi csoport, amelyet a közös társas jegyek (pl. nyelvi, kulturális, származási, közérzeti elemek) azonossága, ill. ezek képzete, tudata köt össze. Nem azonos a *fajjal*, összetevői nem elsősorban biológiaiak, hanem szociológiaiak és lelkiek. Gyakran vitatott fogalom, pontatlanul azonosítják a *kisebbséggel*, a *származási csoporttal* vagy a *nemzetiséggel*. Ugyanakkor sokoldalúan elemzett fogalom: az ~ helyét, szerepét, társadalmi integráltságát, belső és külső kapcsolatrendszerét, történetét, átélhetőségét vagy konfliktusait stb. számos társadalomtudomány tekinti kutatási területének. Első hivatalos definícióját dr. F. Regnault adta az 1927-es amsterdami antropológiai kongresszuson, azóta többszáz definíció vált ismertté.

Ir.: Herskovits, Melville Jean 1955 *Cultural Anthropology*. Knopf, New York; Lévi-Strauss, Claude 1952 *Race et histoire*. UNESCO, Genève (m. *Faj és történelem*. Napvilág, Budapest, 1999); Sumner, William Graham 1911 *Folkways*. Ginn & Co., Boston (m. *Népszokások*, Gondolat, Budapest, 1987); Bruce-Mitford, Miranda szerk. 1993 *Etnikumok enciklopédiája*. Kossuth, Budapest; A. Gergely András 1997 *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. MTA PTI, Budapest; A. Gergely András 1996 *Identitás és etnoregionalitás. A kisebbségi identitás történeti és regionális összefüggései Nyugaton és Kelet-Közép-Európában*. MTA PTI, Budapest; Bodó Barna – Tonk Márton eds. 2009 *Nations and National Minorities in the European Union*. Scientia Publishing House, Cluj-Napoca; Ágnes Tóth ed. 2005 *National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920–2001*. Social Science Monographs, Boulder, Colorado – Atlantic Research and Publications, Highland Lakes, New Jersey. /East European Monographs, No. DCXCVIII./ Bővebben: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/agnes_toth_ed_national_and_ethnic_minorities.html; A. Gergely András – Papp Richárd szerk. 2004 *Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok I.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – MTA Politikai Tudományok Intézete – ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoport, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/kisebbsseg_es_kultura_main.html; Tóth Ágnes – Vékás János szerk. 2006 *Egység a különbözőségben. Az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek*. Friedrich Ebert Stiftung, Budapest. Bővebben: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/egyseg_a_kulonbozosegben.html; Feischmidt Margit 2010 *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Sisák Gábor szerk. 2001 *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest. /Kisebbségek Közép-Kelet-Európában sorozat, V./ Online: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/nemzeti_etnikai_kisebbssegek_20_szazad_vegen.html; László Szarka ed. 2004 *Hungary and the Hungarian Minorities. Trends in the Past and in Our Time*. Social Science Monographs, Boulder, Colorado – Atlantic Research and Publications, Inc. Highland Lakes, New Jersey. /East-European Monographs, No. DCLVII. Distributed by Columbia University Press, New York/. Bővebben: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/szarka_laszlo_ed_hungary_and_hung_minorities.html; Kovács Nóra – Szarka László szerk. *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréről*. /Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve I./ Akadémiai Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_01_main.html; Kovács Nóra – Szarka László szerk. 2003 *Tér és Terep II. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. /Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve/ Akadémiai Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_02_main.html; Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. 2004 *Tér és terep III. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_03_main.html; Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. 2005 *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötelezettségek*. (Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4.) Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_04_main.html; Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László szerk. 2007 *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. (Tér és terep 5). Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve, Balassi Kiadó, Budapest.

A. Gergely András

etnocentrikus (nép-központú): a saját etnosz (görög „*nép*”) előtérbe helyezése, túlértékelése, elfogult szemlélete. Jellemző lehet politikai, állami, intézményi, vagy akár kulturális, tudományos, társadalmi felfogásmódokra is. Az antropológusok (helyenként a kisebbségkutatók, szociológusok, történészek) elleni egyik (nem)tudományos vád, hogy tárgyukkal kapcsolatosan nem objektívek, vagyis elfogultak, így kisebbségi, etnikai vagy kulturális csoporttal, kutatott közösséggel összefüggésben a tudománytalan szubjektivizmus jelentéssel társul. Az antropológiai gondolkodásban és kutatástörténetben ez a vád olykor indokolt is, nemegyszer maguk a kutatók ismerik el (közvetlenül vagy művük, kutatásuk összegzése alkalmával), hogy áthatotta őket a kutatott társadalom vagy kultúra, ezért elfogódottságuk fennállhat – egyes kutatási irányok, csoportok ezt nem tekintik rejtenivalónak, ha mértékét, az elfogódás folyamatát maga a kutatás is híven tükrözi (→*objektivitás*).

A kisebbségkutatási „módszertan” kevésbé kidolgozott mivolta okán még gyakoribb a kutatók elköteleződése egy kutatott-tárgyalt közösség iránt, nemegyszer a kutató is körükből kerül ki, saját életmód- vagy származási közössége, nyelvi vagy kulturális háttere maga a kutatás tárgya. Ám a nyelvészeti, etnodemográfiai, kisebbségstatisztikai, helytörténeti vagy mikrotörténeti kutatások tradíciói ezidő szerint még kevésbé tűrik meg az objektivitás-kritériumoktól eltérő interpretációkat, a helyenként szépírói minőséggel formált antropológiai értelmezésekhez képest e téren még zordabbak a szakmai kritériumok. Vitatott azonban, hogy pl. a magyar társadalomtörténeti gondolkodás olyan időszakában, amilyen a népi írók kora (1930–40-es évek, Feja Géza, Kovács Imre, Szabó Zoltán munkássága) vagy a magyar publicisztikai- és esszéahagyományok hosszabb időszaka (Kölcsey Ferentől Moldova Györgyig, vagy Bálint Györgytől Illyés Gyuláig és Csalog Zsoltig, esetleg ide számítva Makkai Sándort, Kós Károlyt, Gáll Ernőt is) miként értékelhető az elvont, „tisztá” tudományosság felől mindaz, ami társadalomismereti szempontból kiemelkedő volt, bármily kisebbségi elfogultság nyomai éktelenkednek is rajta.

Ir.: Delannoi, Gil 1999 Sociologie de la nation. Armand Colin, Paris; Allport, Gordon W. 2002 Az előítélet. Gondolat, Budapest; A.Gergely András 1995 „Megapolitika”, mikropolitika és virtuális kisebbségiség. Politikatudományi Szemle, 2:87-101; Connor, Walter 1977 „Ethnonationalism in the First World: The Present in Historical Perspective”. In Esman, Milton J. ed. 1977 Ethnic Conflict in the Western World. Cornell University Press, Ithaca; A.Gergely András 1997 Államválság – régiók – civil társadalom, II. MTA PTI, Budapest; Papp Richárd 2003 Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, Budapest; A.Gergely András – Papp Richárd 2004 Kisebbség és kultúra. MTA PTI – MTA KI; Bárdi Nándor – Fedinec Csilla szerk. 2003 Etnopolitika. TLA, Budapest; Bhabha, Homi K. ed. 1990 Nation and Narration. Routledge, London; Kovács Éva 2002 Identitás és etnicitás Kelet-Közép-Európában. TLA, Budapest; Kovács Nóra szerk. Tanulmányok a diaszpóráról. Gondolat – MTA ENKI, Budapest; Csizmadia Sándor – Tarrósy István szerk. 2009 Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés. Publikon, Pécs; Papp Richárd – Szarka László szerk. 2008 Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta; Barley, Nigel 2006 Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkunyhóból. Typotex, Budapest; Horváth István – Tódor Erika Mária szerk. 2009 Nemzetállamok, globalizációs és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kritikon, Kolozsvár.

A.Gergely András

etnocentrizmus: antropológiai, etnológiai, szociológiai (vagy szélesebb értelemben társadalomtudományi) fogalom, melynek első alkalmazója →W.G.Sumner volt (1906), akinek definíciója szerint ~ akkor nyilvánul meg, mikor a „saját társadalmi csoport” a többivel szemben többletértékekkel rendelkezőnek minősül, s ennek értékesülését a többiek rovására kívánja megvalósítani, egyúttal a maga elsődleges fontosságát is védeni igyekszik a társadalmi kölcsönkapcsolatokban. Az ~ előfordul mind az archaikus társadalmakban (saját mítoszok, legendák, ellenségek képei szolgálják), mind pedig a modern társadalmak →*rasszizmusában*. Jelen lehet egyéni-, csoport- és ossztársadalmi méretekben,

megnyilvánulhat önfelértékelésben és mások lebecsülésében, kulturális vagy faji fennsőbbiségérzet kialakulásában egyaránt. Általános értelemben más kultúráknak a kutató, s főképp az egyén saját kultúrájának szempontjából való elfogódott értelmezése, ily módon félreértelmezése, vagy előítéletes kezelése. Az antropológiai kutatások az *→etnocentrikus* és ön-túlértékelő felfogásmódot sem elfogadni nem tudják, sem igazolni nem látják jogosnak, rámutatván, hogy más kultúrák és társadalmak nem kevesebbek vagy többek, hanem csupán másfajta, de elfogult kezelésük ellen a kutatás és értelmezés nem igazán bizonyul hatékony eszköznek. Maga a kutató is szembesül a kutatás helyszínén a saját, hozott kultúrája másságával, miként a kutatott társadalmi csoportok is belátják a kutatói motivációk számos mögöttes elemét. Az antropológusokat érő elfogultsági vád sokszor épp annak szól, hogy a megismert kultúra értékeit túlbecsülve olyan kontrasztot mutat fel, melyet más kutatók és a saját társadalmának egyedei nem fogadnak el. Ennek a helyzetnek föloldásaképp vállalkozik az antropológus (hovatovább a kisebbségkutató éppúgy) a kulturális relativizálás, a viszonyítás alapú értékelés, az egyidejűleg *→étikus* és *→émikus* (hétköznapien szólva: belülről és kívülről egyformán áttekinteni képes) megismerésmódra és a tapasztalatait közlő interpretáció kulturális kontextusba helyezésére. Lévi-Strauss ugyanakkor az egyes kultúrák védekezési formáját, értékrendjük és önvédelmük megnyilvánulását látja az egészséges „öntúlértékelésben”, amíg az nem érzi feljogosítva magát más kultúrák elutasítására, lebecsülésére és megsemmisítésére. Clifford Geertz hangsúlyozza, hogy a társas létben a „mi”-tudatok és az „ők” megkülönböztetései egyre lehetetlenebbek, mert a kölcsönhatások, a sokféleség, a „kollázs-állapot” egyre vitathatatlanabban kizárja a kultúrák újrateremtett „rangsorából” azokat, akik nemcsak rangsorolni kívánnak, de azonnal az élen lenni is.

Ir.: Csepeli György 1984 *Nemzeti tudat és érzésvilág*. Századvég, Budapest; Herskovits, Melville Jean 1955 *Cultural Anthropology*. Knopf, New York; Lévi-Strauss, Claude 1946 *Race et histoire* UNESCO, Genève (m. *Faj és történelem*. Napvilág, Budapest, 1999); LeVine, Robert A. – Campbell, Donald T. 1972 *Ethnocentrism. Theories of Conflict, Ethnic Attitudes, and Group Behavior*. Wiley, New York; Sumner, William Graham 1911 *Folkways*. Ginn & Co., Boston (m. *Népszokások*, Gondolat, Budapest, 1987); Geertz Clifford 1994 A sokféleség édes haszna. In *Az értelmezés hatalma*. Századvég, Budapest, 170-199; Hofer Tamás 1980 The Creation of Ethnic Symbols from the Elements of the Peasant Culture. In P. Sugar szerk. *Ethnic Diversity in Eastern Europe*. Santa Barbara: ABC Clio. 101-145; Niedermüller Péter 1989 National Culture: Symbols and Reality. The Hungarian Case. *Ethnologia Europaea* XIX:47-56; Niedermüller Péter 1991 Die Volkskultur und die Symbolisierung der Gesellschaft: Der Mythos der Nationalkultur in Mitteleuropa. *Tübinger Korrespondenzblatt*. 40(8):27-43; A.Gergely András szerk. 2004 *A nemzet antropológiája*. Új Mandátum Kiadó, Budapest. (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_rovat=9); Boglár Lajos szerk. 2004 „Így kutatunk mi...” – az antropológiai terepmunka módszereihez II.–III. Szimbiózis, Budapest; Ilyés Zoltán – Papp Richárd szerk. 2005 *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Bodó Barna 2009 *Szórvány és nyelvhatár. Tanulmányok*. Kisebbségkutatás könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest; Sebők Marcell szerk. 2000 *Történeti antropológia*. Replika könyvek, Budapest; Feischmidt Margit 2010 *Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Szarka László 2004 *Kisebbségi léhelyzetek – közösségi alternatívák*. Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/kisebbségi_lehelyzetek_main.html; László Szarka ed. 2004 *Hungary and the Hungarian Minorities. Trends in the Past and in Our Time*. Social Science Monographs, Boulder, Colorado – Atlantic Research and Publications, Inc. Highland Lakes, New Jersey. /East-European Monographs, No. DCLVII. Distributed by Columbia University Press, New York/. Bővebben: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/szarka_laszlo_ed_hungary_and_hung_minorities.html; Szarka László szerk. 2003 *A szlovákiai magyarok kényszerkitelepítésének emlékezete, 1945–1948*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Komárom, (CD melléklet); Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. 2008 *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Kovács Nóra – Szarka László szerk. *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréről*. /Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve I./ Akadémiai Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_01_main.html; A.GergelyAndrás – Papp Richárd szerk. 2004 *Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok I*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – MTA Politikai Tudományok Intézete – ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoport, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/kisebbsseg_es_kultura_main.html; Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László szerk. 2007 *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. (Tér és terep 5). Az

MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve, Balassi Kiadó, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

A. Gergely András

etnocide: identitásvesztéssel járó erőszakos akkulturáció.

Ir.: Boglár Lajos 2005 Amerika 500 éve: etnikai tolerancia és intolerancia (in *Indiák kultúrák*. Kézirat, kiadás alatt); Kutasi Kovács Lajos 1986 *A mohikánok visszatérnek*. Magvető, „Gyorsuló idő” sor, Budapest; Münzel, Mark 1973 *The Aché Indians: Genocide in Paraguay*. IWGIA Document, No. 11, Copenhagen; Jaulin, Robert ed. 1972 *L’ethnocide à travers des Amériques*. Fayard, Pais; Jaulin, Robert 1970 *La paix blanche. Introduction à l’ethnocide, I-II*. Inédit, Paris, 10/18, No. 904-905; Escobar, Ticio 1989 *Ethnocide: Mission Accomplished?* IWGIA Document, No. 64. Copenhagen; A. Gergely András szerk. 2001 „Primitív kultúrák, ősi hitek, modern genocidium”. MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont, Munkafüzetek. Hálózati forrás: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/neprajz/primitiv/primitiv.mek>

Boglár Lajos – A. Gergely András

etno-esztétika: az esztétikai antropológia (vagy művészetetnológia) egyik meghatározó ága. Kutatóinak megismerési célja az volt, hogy ismert klasszifikációs rendszerek segítségével megragadjunk egy kultúrát, mint kívülállók, majd lehetőség szerint belülről, hogy e kísérletek nyomán megfogalmazódjanak az ~ alapkritériumai. A tudományterület művelői évtizedeken át kutatták a különböző etnikai csoportok művészetét, elemzéseikben nemcsak leírások vagy múzeumi gyűjtemények, hanem terepmegfigyelések alapján kerestek választ arra, milyenek az adott etnikai csoportok szépségesszményei, milyen a szépségideáljuk, milyen elképzeléseik vannak saját művészetükről, s hogyan vélekednek más csoportok művészeti alkotásairól vagy ideáljairól. Számos etnológiai/kulturális antropológiai vizsgálat igazolja, hogy a törzsi művészet „alkotásai” csak akkor ismerhetők meg a maguk teljességében, ha nem szakítjuk ki azokat a 3 M, azaz a *mítosz–mágia–művészet* láncolatából. A kutatók gyakran készen kapott formákat elemeznek (különösen a terepkutatás nélkül, múzeumi gyűjteményekben talált tárgyak esetében, melyeket nem tudtak a keletkezési környezetben vizsgálni), s ezzel mintegy kiszakítják a rítusokban megjelenő csaknem minden „művészetinek” nevezett műfajt a teljes expresszív kultúrából (*Gesamtkunstwerk*), amelyben minden tárgy egy szerves egység része, kiragadva pedig olyan, mint a mozgófilm egy kockájának kimerevítése. Ráadásul ott, ahol a törzsi kultúra még alkotó fázisában van, a formák-objektumok csaknem folyamatos átalakulás eredményei, és valóságos értéküket az adott kontextus határozza meg, legyenek azok ideológiák, mitológiák, elképzelések, periodikus vagy rituális tevékenységek. Az esetek többségében különböző ideák fonódnak össze, az egyéni és közösségi cselekvésben individuális és kollektív funkciók ötvöződnek, boncolgatásuk pedig nem egyszerű, mivel ami rituális kommunikációnak nevezhető, természetesen több csatornán át történik, több rituális szakaszban, és az előkészületek is a rítusok részei, mert egyúttal egy sajátos *megismerési folyamatot* is rögzítenek, majdnem folyamatosan elhangzanak mitikus szövegek, ezekben gyakran szó esik teremtésről, mintegy előrejelezve a rituális alkotási processzust. Nagyon leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy *a rituális művészet = mítosz + „barkácsolás” rituális körülmények között*. A törzsi társadalmaknál nemcsak művészet és ideológia összefüggései figyelhetők meg, hanem a művészet közösségi beágyazottsága is, amit a *tradicionális forma* és a *technikai pontosság* juttat kifejezésre. A hagyományos mintát követő mű (tárgy) közösségi hatása nyilvánvaló, de az elfogadottól eltérő, cifrázott munka többnyire visszhangtalan. Ezért vélik úgy a szakemberek, hogy a törzsi művészet konzervatív, hiszen *hagyományos formákat ismétel*. Megfigyeléseim szerint az anyagok és technikák pontos használata egyik előfeltétele, hogy az alkotásnak kollektív visszhangja legyen: akkor tud egy

személy azonosulni egy ábrázolt szellemlénnyel, ha az „tökéletes”, azaz megfelel a törzsi „előírásoknak”. Ezt a szabályrendszert nevezem 3 T-nek (*Tradíció – Technika – Tökély*). Gyakran találkozunk az etnológus egyéni jelek, jegyek szerepével: minél közelebb kerül az alkotó a *törzsi mintához*, annál inkább elláthatja azt egyéni jegyekkel, természetesen azzal összefüggésben, milyen *funkciót* látnak el a szóbanforgó művek: szellemet vagy istenséget ábrázolnak, közösségi rítus vagy egyéni praktika kellékei-e? A mágikus-vallási funkciók mellett néha más funkciókat is szolgálhatnak az *expresszív kultúra* megnyilvánulásai, akár *statikusak* (pl. szobrok, sziklarajzok stb.), akár *dinamikusak* (maszkok, táncok, vagy testfestések). Ezek nagyhatású „eszközei” lehetnek ugyanis a közösségi összetartásnak, az etnikai identitás látható szimbólumaivá válhatnak, hiszen „törzsi esztétikáról”, a szépség szerepéről szólva említeni kell, hogy az öröm, a szépre való törekvés velejárója az alkotásnak, de *a törzsi kultúrákban a szép, a tetszetős csaknem azonos a technikai és formai tökély eszményével*. A törzsi művészetet, az expresszív kultúrát elsősorban a *közösségi rítusok és mítoszok elemzésével* ismerhetjük meg, ez pedig minden ismeretünk szerint a legegyszerűbb, s így homogénnek tűnő *közösség* esetében is *rétegzett ismereteket* jelent: ugyanarról a „tárgyról” más a közölnivalója alkotónak, interpretátornak és szemlélőnek. Ez önmagában is jelzi, hogy a *kommunikáció* (és így a megértés) több síkban, különféle minőségeket képviselve történhet. E folyamat „külső”, mindenki által látható síkja az előadás, a performance. A mélyebb, kognitív síkon csak az alkotók, az értők maroknyi csoportja érzik, tudja, hogy a rituális tárgyban (pl. egy szellem-maszkban) egy folyamat rögzítődik, és további élete maga a mozgás, a tánc, ami mások szeme láttára zajlik. Ezért igen egyszerű formák sokszor bonyolult tartalmakat hordoznak, s közelebb akkor kerülhetünk értelmezésükhöz, ha megeléjük hozzájuk a mitikus „forgatókönyvet” – addig azonban csak a szóbanforgó kultúra birtokosai (és ők sem mindig) foghatják fel szimbolikus jelentésüket. Gyakran a rítusok pusztá elnevezését is homály fedi, és a több változatos anyagot egymásra építő montázs szintű gondolati és cselekvési rétegek rögzítése lesz: pl. a komplex rítus, a mítosz nem csupán távoli emlék, hisz ahol a törzsi hagyományok még az élő valóság részei, ott megfigyelhetjük, hogy a *mítosszal összefonódott rítus*, vagyis nemcsak a világkép egyik kifejezési módja (azaz egy mitológiai forgatókönyv színrevitele), hanem állandó hatóereje a közösségnek. Ezért van, hogy európai szemlélő zsákutcába kerülhet, azt híve, hogy maga az „előadás” a teljes üzenet. A mitikus tanításokból kirekesztettek nem tudják, hogy az előadásban megjelenített szellemlény egy mitikus hős megtestesítője, de azt sem, hogy e lény megformálásához hányféle nyersanyagot kell összeállítani, hogy mágikus erejű mitikus tartalmú tárgyak jöjjenek létre. Az etno-művészetben a tradíció és a technika egymás béklyói, és nem a virtuozitást, hanem az ideához (modellhez) való hűséget kell értékelni, a *jó* kosár, maszk vagy tárgy ugyanis az, amelynek anyaga, technikája, formája, tehát minden részlete „tökéletes” – ettől lesz minősíthető egy belső, azaz etno-esztétikai értékrend szerint, amely nem mindig esik egybe a laikus fogalmak szerinti szép tárggyal. A másik kritérium lehet a *tartalom* (szimbolikus jelentés): ez a törzsi rituális művészet esetében többnyire rejtve marad és jelentései félreérthetők. A „tartalom” formai elemei is megtéveszthetik a nem őslakót, hiszen tisztában kell lennünk a preferenciákkal, saját szavainkkal, a szépségideállal. A tartalom megközelítéséhez elemeznünk kell a *szimbólumokat* és az *ikonográfiát* is. Sőt, fölvetődik a kérdés: léteznek-e etno-esztétikai *univerzálisok*? Erre Reck filozófiai és pszichológiai alapon fogalmazott válasszal veti el az egyetemes esztétikák létét: „Az esztétikai univerzálisok terén egy szkeptikus funkcióelméletet a következőképpen lehet összefoglalni: nincsenek esztétikai univerzálisok”.

Ha filozófiailag egyet is értünk ezzel az állásponttal, különböző kultúrák konkrét vizsgálata alapján állíthatom, hogy a változás esztétikája legalább is folyamatában eredményez univerzálisokat, különben miként tudnánk pl. az afrikai, amerikai vagy ausztráliai (múlt századi vagy század eleji) törzsi művészetet az új fejleményektől, mint a „repülőtéri”

(bizsu, utánzat, „kegytárgy”, piaci termékek) művészettől megkülönböztetni, ami kétségtelenül egyetemes folyamat. Anderson szerint (1979:196) nem könnyű univerzálákat találni, bár talán a *technikai virtuozitás* lehet egyik értékelési alap. Boas (1955:21) is úgy tartotta, hogy a „szép” tárgy alapja a technikai színvonal, a kidolgozás minősége – pl. simasága – vagy az arányosság, s a design szabályossága alapján lehet közös etno-esztétikai kritériumoknak tartani, bár ez csak a „legügyesebbek” sajátja.

Az etnológiai-antropológiai gyakorlat is azt mutatja, hogy minden egyes – a maga teljességében kutatott – kultúra „felmutat” általánosítható tanulságokat: minél több konkrét esettanulmányunk (monográfiánk) van, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy eljussunk valamiféle szintézisig. Mindenesetre legalább is munkahipotézis szintjén keresnünk kell az etno-esztétikai fogódzókat, hogy megkülönböztessük az egyesre és az általánosra vonatkozó kritériumokat. Az egyik legnehezebben megragadható kérdés az *esztétikai preferenciákkal* kapcsolatos. Leach szerint (1954) a tartalmak többnyire három fő témához kötődnek, és pedig a reprodukcióhoz, a táplálkozáshoz, vagy a mások feletti dominanciához, amelyeket számos példa igazol a rituális művészetben. A hierarchikus ábrázolásra Anderson (1979:136) is hoz példát az afrikai plasztikából: a társadalom rangosabb tagjának ábrázolási méretei is nagyobbak az átlagnál. De a teljesebb értékeléshez ismernünk kellene minden egyes társadalom esztétikai normáit, ugyanis *az értékrendet is a kultúra determinálja*. Az *összehasonlítás* is segítheti a megközelítést: egy magyar vidéki család számára a félmeztelen, ágyékkötős, pálmakunyhóban lakó indián azon túl, hogy megtestesítette az „idegent”, az „egzotikust”, a „primitívet” (aki a fehér ember életszínvonalától messze elmaradva él), „megnyugtatja” a fehér embert és bizonyosságul szolgál, hogy összehasonlíthatatlanul jobb körülmények között él. Itt az életvitelhez kötődő értékrendhez kapunk információt, az esztétikai értékelés fel sem merül! Indiánoknak is mutattam fotókat részben a szomszédos törzsekről, részben idegen népekről (lásd Halasy 1995:88-89) – ha láttak egy olyan tárgyat, amely valamelyik szomszédos etnikumtól származott, sosem kaptam esztétikai értékelést, de beszéltek arról, miből és hogyan készült: tehát az esztétikailag steril nyersanyagról és technikáról szóltak az informátorok, és ritkábban a funkcióról, nem beszélve a szimbolikus tartalmakról! A „mások ilyenek”, amit egy idős indiántól hallottam Tibetről bemutatott videók után, egy sajátosan közömbös, türelmes vélekedést tükröz, ami nem biztos, hogy minden etnikumra jellemző lenne...

A kutató számára azonban a művészeti jelenségek elemzése a „mély” struktúrához tartozó „tartalom” megközelítése, avagy a *szimbolikus jelenségek feltárása*. A tartalomnak lehet egy látható (vagy annak tűnő) látens megjelenése, amelynek alapján következtetni lehet a jelentésre vagy jelentésekre. A rejtett „tartalom” totális összefüggései, s így a szimbólumrendszeren belül elfoglalt helye alapján – talán – megérthetjük az esztétikai, pontosabban az *etno-esztétikai értékrendet*. Egy példa talán segít ebben: a közismert busómaszket, amely a mohácsi busójárás igen fontos kelléke, közegéből kiszakítva önmagában is megtekinthetem, leírhatom, elemezhetem forma, anyag és technika szerint, és ennek alapján még minősíthetem is (egy muzeológiai értékrendnek megfelelően) jó, rossz, szép vagy csúnya *tárgyként*. Ez azonban csak az első lépés: a második lépésnek a tartalomról, azaz szimbolikus jelentésekről kell szólnia. S ha megfigyeljük a tárgy készítését, megtudhatjuk, hogy 1) miként érvényesül a 3 T (mennyire standardizált a tradicionális forma az anyag felhasználásában, vannak-e hangsúlyok a technika használatában?); 2) mi a készítő (alkotó) és a 3 T viszonya? (létezik-e specializálódás? Mit tud a specialista a szimbolikus tartalomról? S a nem specialista?); 3) megragadható-e készítés közben valamilyen ritualizált folyamat?

E módszertani fejtegetéshez még annyit, hogy az adott szociokulturális háttér megismeréséhez nem elengedhetetlen a készítés folyamatának megfigyelése, de akkor a ritust kell etnográfiai hűséggel leírni..., ahogyan a busómaszket esetében Füredi Zoltán tette (1993-ban készített videójával), nem elsősorban a busómaszketek formai megoldásainak etnográfiai

részleteit firtatva, hanem közvetlen a *szociokulturális tartalmat*, és így a *szimbolikus jelentéseket* követve, melyeket meghatározott az adott funkció; ugyanakkor nem követve a hivatásos rendező, Szöts István dramatizált dokumentumfilm-technikáját, forgatókönyvben rögzített pontos beállítási eljárását és a „filmes” elemek hangsúlyozását (pl. hajnali átkelés a párás-ködös folyón, amely misztikussá tette a rítust, de szándékosan hangsúlyozta az erotikus vonásokat, stb.). A „Busófilm” példája is mutatja, hogy a fentiek értelmében miként (nem) elemezhető a busómaszk vagy maga a rítus; miként vesz részt az antropológus a cselekvésben és megfigyelésben; miképp lehet tárgyilagos, amikor rögzít és nem rekonstruál; hogyan veszi észre, s nem beleviszi a folyamatba a drámaiságot; s ami alapvető: aktív részvétellel megragadhat és rögzíthet a rítusból annyit, amennyi annak aktuális funkcióját, üzenetét, s az adott időszakban a konkrét tartalmát is megláthatóvá teszi (miről szoltak a szimbólumok?).

A megismerés és megértés módszereitől nem választható el a művészeti stílusról kialakult, a szimbólumvizsgálathoz nélkülözhetetlen *művészeti stíuselemzés*. Shapiro (1956:8) erről azt írja: a stílus egy közeg, amely kommunikálja és fixálja a vallási, társadalmi és morális élet bizonyos értékeit a formák szuggesztivitása útján. Wollheim kifejti (1978:8), hogy a „mi” kultúránkban egy műtárgy esztétikai fontosságának előfeltétele az egyéni stílus ideája. Gombrich is hasonlóan fogalmaz (1972:29-33), de az expresszivitásra helyezi a hangsúlyt. Swinton (1978:78) elválasztja a formát és a stílust: szerint a forma mindig konnotációban van a belső szerkezettel, a formai renddel, és bizonyos mértékig a dekorációval. Míg a forma a tartalomra adott közvetlen és dramatizált választ, addig a stílus hangsúlyt ad egy elfogadott – formalizált – tartalmi „tálalásnak”, és ezért inkább a retorikához kötődik...

Stílusok reprezentálnak és strukturálnak tárgyi megjelenést, vagy formai jellegzetességek alkotnak stílusirányzatot, amikor hasonló jegyekben mutatkoznak ... – vitatott, és a művészet ill. tudomány eredendően más természetűsége közötti közelítés lehetetlenségét mutató felfogások kerülnek lehetséges összhangba a primitív művészetekkel összefüggésben is. Az antropológiai feladata lehet annak vizsgálata, hogy a partikuláris stílusoknak mik lehetnek a kulturális okai, a vizuális kifejezésnek vagy az alkotók szociokulturális jellegzetességeinek van-e inkább jelentősége, esetleg a tárgyak közösségi használatának, vagy a minták vándorlásának és átvételének, kulturális preferenciáknak vagy közösségi és gazdasági rétegződésnek... Mindezek még korántsem „objektívan” megítélhető véleményegyüttest tükröznek, s teszi ezt a muzeológia a másolatok és hamisítványok kapcsán elkészített leírásokkal, amelyek rendszerint elválnak a tárgykészítőktől, nélkülözik a konkrét közeg feltárását, ám gyakorta a gyűjtő értékrendjét tükrözik sokkal inkább, mint a kutatott társadalmi csoportok esztétikai adaptációs folyamatait.

Az antropológiai megközelítést – amelyet olykor még mindmáig befejezetlen viták tarkítanak –, egyaránt lehet az ún. „primitív művészet” felfedezésekor még ható *evolúciós* és *diffuzionista* szempontokra utalva jellemezni (az Afrikából Angliába került törzsi művészeti alkotásokat a kutatók többsége elsősorban a motívumok, ornamensek alapján elemezte), de azt a felfogást, hogy a kultúrák „meghatározott fokozatokat követve fejlődnek”, időközben felváltotta a kulturális javak terjedésében más utakat megvilágító *bécsi (vagy kultúrtörténeti) iskola* (jelentős alakjai: Graebner, Schmidt, Koppers), továbbá a *kulturális areák iskolájának* felfogása, mely szerint a kulturális javak terjedésében az alkotói invenciónak nem volt kiemelkedő szerepe. Mivel elsősorban az anyagi kultúra jelenségeit elemezték (beleértve a művek stílárís vizsgálatát és osztályozását is), úgy látták, hogy az egyes nagy „kultúrkörök” átvételének, terjedésének előidézője a népek migrációja volt (lásd Wissler és Kroeber munkáit), ezért a „fejlődés” vagy az „átvétel” jelensége kevésbé fontos, de még súlytalanabb az önálló, független kreativitás. Mindezt gazdagította Boas evolúciót is és diffúziót is egyaránt kétségbe vonó álláspontja (vö. 1908:321-344), szerinte a művészeti stílusok vizsgálatakor nem kardinális kérdés az evolúció, amit bizonyított is a geometrikus stílusjegyeiktől eltérő naturalista stílusjegyek összevetésével. A technikai meghatározottságot

és a kreativitást együttesen tárgyalva (1927:146) abban is segített, hogy cáfolatot kapjon a technikai meghatározottság (mások által mellékesnek nevezett) oka: a kollektív reprezentáció és az egyéni teremtőerő összevetésekor javasolta, hogy kiegyensúlyozottan értékeljük az alkotás anyagi, technikai és pszichikai faktorait, mert csak így érthetjük meg, hogyan alakulnak ki a művészeti stílusok, és hogyan lehet a legjobban megérteni tartalmukat (jelentésüket). Boas követői, pl. Kroeber szerint a stílust csak kiindulópontnak tekintette Boas, hogy egy sajátos elméleti kérdést megvizsgáljon (pl. a konvenciók kialakulásának folyamatát). Egy másik Boas-tanítvány, Bunzel szerint a művészeti stílusban jelentőségre kell jusson az alkotó személyisége és mentális készlete is: az elfogadott kifejezőmódok formailag mindig elemezhetők, bár figyelembe kell venni a stílusok változatosságát is, melyet az alkotók száma is meghatározhat (Bunzel 1972:89). Stílusok és tartalmak, művészeti korszakok és társadalmi hatások kölcsönhatásainak viszonyát Shapiro szerint az egész kultúra érzelmi és intellektuális felkészültsége formálja, vagyis nem mondhatjuk el, hogy „a stílus maga a kultúra”! (Shapiro 1956:304).

Részletes és kiterjedt elemzést igényelne a *szimbolikus antropológia* kiemelkedő kutatóinak (elsők között is Edwin Panofskynak és Victor W. Turnernek) az *intuitív* és *ikonografikus* jelentéstereket, valamint a jelentéstulajdonítás eljárásainak vagy (Turnernél, 1969:172-177, magyarul 2002:186-191) exegetikus, operacionális és pozicionális) jelentésrétegeknek *rituális tartalmait* felmutató *dramatikusság* áttekintése. További, de a megközelítésmódok között a szerepjátékok, szerepek és dramaturgiák fontosságát hangsúlyozó Lévi-Strauss *szemantikai és szintetizációs funkciókra* vonatkozó meglátásai (arról, hogy egy tárgy végső jelentése csak akkor válik világossá, ha megfelelően tükrözi a struktúrát, a külső-dekorációs jegyeket és a funkciót, mint a maszkok, szerepek és szerepjátékosok esetében – bővebben lásd 1979, valamint 2001:I:193-205; II:194-205) ugyancsak hosszabb fejezetet igényelnének, mivel szerinte a művészi alkotás szintetizál ugyan, de minden társadalomban van szemantikus funkciója is a művészetnek, s ez döntő különbség a törzsi és a nyugati művészetek között. Silver (1979:281) és Munn (1966:936-950) *strukturalista* megközelítései nemkülönben fontos adalékokat szolgáltatnak a *pszichológiai hátterek*, a kultúra integráló szerepére vonatkozó *tudás*, valamint az *összehasonlító* és egymás tükrében, a törzsi művészetet a modernitással szemben is értékelő felfogásoknak.

Az etno-esztétika legfőbb kategóriáinak megállapításakor a művészettörténészek és az etnológusok véleménye (leegyszerűsítve) egybeesik abban, hogy

- 1) a törzsi művészetben az ábrázolás (valaminek megjelenítése) az esetek többségében nem öncélú;
- 2) az ábrázolás minőségét a funkció vagy funkciók határozzák meg;
- 3) az ábrázolást nem stílusjegyek, hanem a tartalmi oldal felől kell megközelítenünk;
- 4) a törzsi művészet alkotásaiban nem az a kérdés, vajon előbb volt-e a mértánias vagy naturalista stílus, hanem az, hogy ezek párhuzamosan, egymás mellett is megjelennek (egy körplasztikán is lehetnek mértánias jelek, mégha a plasztikán van is a hangsúly).

További kutatást igényelnek olyan kérdések, mint a stílus és technika, az absztrakció és a naturalizmus viszonya, és mindezek kötődése alkotókhoz, egészen odaig feltárva, körüljárva a kérdéseket, hogy megállapíthatók-e külön maszkulin és feninin technikák vagy stílusok, köthetők-e stílusok meghatározott technikákhoz, nemek közötti munkamegosztáshoz, tárgyhasználati eljárásokhoz, társadalmilag kötött konvenciókhoz, kollektív reprezentációkhoz vagy egyéni teremtőerők különbségeihez.

A törzsi művészet és az etno-esztétika fogalmi körei több ponton találkoznak, de nem minden elemzésben található meg a különbségtétel néhány főbb szempontja. Számos szerző inkább az egyik vagy másik kontextusban értékeli a tárgyi anyagot és a szimbolikus jelentéseket, mások a többjelentésű kontextusokból hámozzák ki a kulturális témák vagy

rituális sémák rendszerét. Annyi azonban mindkettőről elmondható, hogy a szimbólumok és a tárgyhasználati összefüggések rendszeréből kiragadni egyik jelentéstartományban sem érdemes – annál is kevésbé, mert a jelentések rendszerét mindennemű vizuális művészetre egyaránt és biztonsággal alkalmazhatjuk.

Ir.: Anderson, Richard L. 1979 *Art in Primitive Societies*. New Jersey, Englewood Cliffs, Prentice-Hall; Boas, Franz 1927, 1955 *Primitive Art*. New York, Dover. Magyarul 1975; Boas, Franz 1975 Primitív művészet. / Általános antropológia XII. In *Népek, nyelvek, kultúrák*. Budapest, Gondolat, 131-231; Bodrogi Tibor 1968 A művészet-etnológia helyzete és problémái. In *Műveltség és hagyomány 10*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 93-120; Bodrogi Tibor szerk. 1981 *Törzsi művészet I-II*. Budapest, Corvina Könyvkiadó; Boglár Lajos 1976 Creative process in ritual art: Piaroa Indians, Vanezuela. In *The realm of the extra-human. World Anthropology*, The Hague, Mouton, 347-353; Boglár Lajos 1986 Az őserdők művészete avagy a művészetek őserdeje. In *A kultúra arcai*. Budapest, Napvilág, 2001:35-43; Boglár Lajos 2001 *Etno-esztétika – bevezetés*. Kézirat, Budapest, Szimbiozis; Boglár Lajos írásai: „Fogalmak és nézetek a művészetről”, „Az esztétikai objektum vagy cselekvés”, „A törzsi művészet esztétikája”, „Creative process in ritual art”; Boglár Lajos 1988 *Nekrei. Federkunst der Indianer Brasiliens. / Arte plumária dos Índios do Brasil. / Feather art of the Brazilian Indians*. Aachen, Ludwig Forum; Boglár Lajos 1992 A tárgyteremtés mágiája és mítosza. *Magyar Szemle*, 2:60-64; Boglár Lajos 1995, 2001 A változás esztétikájához. In *A kultúra arcai*. Budapest, Napvilág, 2001:45-50; Bunzel, Ruth Leah 1928 *The Pueblo Potter: A study of Creative Imagination in Primitive Art*. New York, Columbia University Press. (Új kiadásban 1972, New York, Dover Publications); Douglas, Mary 1963 Animals in Lele religious symbolism. *Africa*, 27:46-58. (Magyarul bővebben: Magától értődőség. In *Rejtett jelentések*. Budapest, Osiris, 2003:317-360.); Douglas, Mary 1970 *Natural symbols*. Harmondsworth: Penguin Books; Szász Antónia 2005 Szimbólumok természete (Mary Douglas: Natural Symbols. Explorations in cosmology). *Anthropolis*, 2/1-2/2; rrraro, Gary 1992 *Cultural Anthropology. An applied perspective*. St.Paul – New York, West Published Co, 283-299; Fischer, John L. 1961 Art styles as cultural cognitive maps. *American Anthropologist* 63 (1):79-93; AA 68:156-160; Forge, Anthony (ed.) 1973 *Primitive art and society*. London, Oxford University Press; Fraser, James 1890, 1998 *Az aranyág*. Budapest, Osiris; Régi Tamás 2005 Rituális folyamatok rejtett jelentései. Mary Douglas: Rejtett jelentések és Victor Turner: A rituális folyamat). *Anthropolis*, 2/1-2/2; Füredi Zoltán 1993 Busók. (Írásos formában lásd: *Mohács – rítus és identitás*. Szakdolgozat, ELTE); Gombrich, Ernst Hans 1972 *Művészet és illúzió*. Budapest, Gondolat; Goodale, Jane C. – Koss, Joan D. The cultural context of creativity among Tiwi. In Otten, Charlotte M. 1971 *Anthropology and art: readings in cross-cultural aesthetics*. Garden City, Natural History Press, 182-200; Goodmann, Nelson 1969 *Languages of art. An approach to the theory of symbols*. London, Oxford University Press; Halasy Márta 1995 *Tények és mítoszok*. Budapest, Barabás I. KKT; Haselberger, Herta 1961 Methods of studying ethnological art. *Current Anthropology*, 241-384; Layton, Robert 1991 *The anthropology of art*. Cambridge, Cambridge University Press; Leach Edmund Ronald 1954 *Aesthetics*. In Evans-Pritchard, E. E. ed. *The Institutions of Primitive Society*. Oxford, Basil Blackwell, 25-38; Lévi-Strauss, Claude 1962 *La pensée sauvage*. Paris, Plon; Lévi-Strauss, Claude 1979 *La voie des masques*. Paris, Plon; Lévi-Strauss, Claude 2001 *Strukturális antropológia 1-2*. Budapest, Osiris; Merriam, Allan P. The arts and anthropology. In Otten, Charlotte M. 1971 *Anthropology and art: readings in cross-cultural aesthetics*. Garden City, Natural History Press, 93-105; Miklós Pál 1976 *Vizuális kultúra*. Magvető, Budapest; Miklós Pál 1977 A „szép” tárgy jelentései. *Ethnographia* LXXXVIII (1):91-99; Munn, Nancy D. 1966 Visual categories: an approach to the study of representational systems. *American Anthropologist* 68:936-950; Németh Lajos 1990 *Törvény és kétely*. Budapest, Gondolat; Németh Lajos 1992 *A művészet sorsfordulója*. Budapest, Cicero; Otten, Charlotte M. ed. 1971 *Anthropology and art: readings in cross-cultural aesthetics*. Garden City, Natural History Press; Panofsky, Edwin 1955 *Meaning in the visual arts*. Garden City, Doubleday-Anchor; Reck, Hans Ulrich 1988 *Kanalarbeit. Medienstrategien im Kulturwandel*. Basel-Frankfurt, Stroemfeld-Roter Stern; Reck, Hans Ulrich Hrsg. 1990 *Nicht Stil: Konstruktion: Siah Armajanis Aneignung der Moderne*. Frankfurt am Main, Das Museum; Reck, Hans Ulrich 1991 *Grenzziehungen: Ästhetiken in aktuellen Kulturtheorien*. Würzburg, Königshausen & Neumann; Redfield, Robert 1959 Art and icon. In Redfield, Robert – Herskovits, Melville Jean – Ekholm, G. F. eds. *Aspects of primitive art*. New York, The Museum of Primitive Man, 12-40; Seeger, Anthony 1980 Os índios e nós : estudos sobre sociedades tribais brasileiras. Rio de Janeiro, Editora Campus; Seeger, Anthony 1981 Nature and society in central Brazil: the Suya Indians of Mato Grosso. Cambridge, Harvard University Press; Shapiro, Harry Lionel 1956 *Man, Culture, and Society*. New York, Oxford University Press; Silver, Harry 1979 Ethnoart. *Annual Review of Anthropology* 8:267-307; Swinton, George 1978 *Sculpture of the Inuit*. Toronto, McClelland & Stewart; Turner, Victor W. 1967 *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*. Ithaca, Cornell University Press; Wissler, Clark 1916 *Structural Basis to the Decoration of Costumes among the Plains Indians*. Anthropological Papers, American Museum of Natural History, 17. New York, The Trustees; Wollheim, Richard 1978 Aesthetics, anthropology and style: some programmatic remarks. In Greenhalgh, Michael – Megaw, Vincent eds. *Art in Society*. New York, St.Martin's Press. Lásd még: http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm

etnográfiai kutatás, autoritás: az etnográfiai kutatással először találkozók vagy ezirányú megismerés eredményeit felmutatók gyakran érzik kisértést, hogy lelkesen megígérjék: „objektívek” lesznek a kutatásban, és abban, hogy megtudják, mi történik „tényleg” a (társadalmi) terepen. Az antropológusok azonban már belátták, hogy az etnográfiai kutatás a legkevésbé sem objektív (lásd még →*objektivitás*). Csupán néhány ok, ami ehhez a szaktudományi értékelés-változáshoz, belátáshoz vezetett: az *etnográfia értelmezési kísérlet*, amit összetett és különbözőféle elkötelezettségű emberi lények végeznek, ez pedig hatással lehet és van is arra, ahogy a kutatást elvégzik és ahogy beszámolnak róla. Mindannyiunknak van valamilyen háttere, életrajza és identitása, ami befolyásolja azt, milyen kérdéseket teszünk fel, hogyan és mit tudunk meg a terepen, továbbá hogy az adatközlők hogyan engednek be minket az életükbe, és hogyan működik a saját értelmező belátásunk, milyen szemüvegen át tekintjük a helyzeteket és szövegeket. Nem is minden helyszín egyformán „idegen” az etnográfusok számára: pl. néhány etnográfus beleszületett a közösségbe, amit kutat, míg mások tökéletesen idegenként lépnek be oda, nem állnak semmilyen nyilvánvaló közös alapon, nem is okvetlenül értik meg teljességgel, amiről tájékozódnak. Bár némileg különböző dolgokat tudhatnak meg, mindkét fajta kutató képes legitim módon etnográfiai kutatást végezni – de eredményeik el fognak térni, ez szinte bizonyos. Legalábbis idővel, utólag ez gyakorta kiderül: mi miatt lett más a konklúzió, miért és mennyiben tért el a korábbiaktól vagy későbbiektől. Viszont a természettudományi értelemben vett vizsgálatokhoz képest az etnográfia nem megismételhető kutatási szituáció, sem a megfigyelés és leírás pillanata, sem a helyzetek és a kutató tudásának változása miatt nem az. Időbeli eltérések szinte csakis a változott helyzetet tükrözik, nem lehet ugyanott, ugyanazzal az emberrel, sem helyzettel még egyszer ugyanúgy találkozni. Továbbá az etnográfiai és etnológiai-antropológiai kutatás nem nagy számú eseten alapszik (mint a kvantitatív jellegű kutatások statisztikai, szociológiai, demográfiai, stb. változatai), akár egyetlen egyén, család, kisebb közösség, jelenség vagy időszak is lehet értékelhető formája az adatgyűjtésnek, nincs szükség nagyszámú egyező adatra egy állítás vagy hipotézis feltételezéséhez, igazolásához. De akkor hogyan lehet egyáltalán bármilyen értéke olyan kutatásnak, amit ilyen körülmények között végeznek, és ami még csak nem is tesz úgy, mintha objektív lenne? Más szóval: hogyan támaszthatunk igényt a kulturális szokásokba való etnográfiai betekintésre? Ilyen körülmények között mi lehet az alapja az etnográfiai tekintélynek? Az antropológusok komolyan fontolóra vették ezeket a kérdéseket (sőt időnként vádakot), és arra a következtetésre jutottak, hogy az alábbi módokon lehet meggyőzően felismeréseket és *autoritást* elvárni az etnográfiai kutatásban: *a)* az antropológusok általában elfogadják a kulturális relativizmus valamilyen formáját, ami azt jelenti, hogy szerintünk nincs egyetlen olyan nézőpont, ahonnan meg lehetne ítélni minden kultúrát és a világban létezés módjait. Emiatt olyan helyzetben vagyunk, hogy a különféle perspektívákat „pozicionálnak” (Abu-Lughod 1991), a terepen megtudott dolgokat pedig „részleges igazságoknak” (Clifford 1986) kell tekintsünk. Ennélfogva nincs egyetlen feltárandó igazság a kutatási helyzetben – hanem sok „igazság”, „valóság”, „tény”, „objektíváció” van, s ezek összessége adja a relatív objektivitást, amelyre a sokféleség felmérhetetlenségének dacára a kutató törekszik. Ez teremti meg a hitelességet, a szaktudomány számára elfogadható kutatási eredményt; *b)* az etnográfusok egymástól elvárják, hogy a munkájukban „reflexívek” legyenek, ami azt jelenti, hogy olvasóiknak egy rövid, világos képet kell adniok arról, az általunk végzett kutatásra hogyan hatott vagy hathatott volna az, amit belevittek – kérdésként, válaszként, hatásként, beavatkozásként. Sok esetben már a puszta kérdezési helyzet, a kérdezett által önmagának és környezetének soha föl nem tett kérdés is okozhat valamely beavatkozás-érzetet, s ennek a

kutató tudatában is kell legyen. Az objektivitásra törekvés e téren állhat abból is, hogy saját tapasztalataink vagy háttérünk, kérdéseink, beavatkozásunk részleteit nyíltan és érzékletesen feltárjuk az olvasónak, leírásunk részévé tesszük tehát, rábízva a mérlegelést, mennyire fogadja el objektívnak az ekként megszerzett ismereteinket, eredményeinket vagy következtetéseinket; c) az etnográfusoknak egynél több módon kell megmutatniuk, hogyan jutottak a kutatásukból fakadó következtetésekre; elvárható, hogy legyen egy kollekciójuk a terepen készített feljegyzésekből, interjúkból és a helyszínrre vonatkozó dokumentumokból (ha lehetséges minél több anyagból, minél több eltérést is magába foglaló készletből, forrásból, „tényből”, leírásból), amelyek együttesen vezethetnek arra, hogy alátámasszák az állításaikat (ezt gyakorta „háromszögelésnek” hívják, az együttes képnek mindenképp része a kérdező, a kérdezett és maga a kérdés, a helyzetről megrajzolható viszonyrendszer, az interaktív kölcsönösség is). Az „objektivitás” mint cél kívánatos, de nem a megismerés nehézségeit, a felismerések és következtetések erejét-súlyát kell nyomtatékosítsa, hanem a belátások lehetőségeit és értékét. Ez teszi hitelesebbé magát a kutatást – és nem kisebb mértékben, mint a sokszor megismételhető laboratóriumi kísérletek sorozata, melyek elemszáma adott esetben súlyozza a tapasztalati megfigyelést, vizsgálatot.

Az etnográfiai kutatás mélyre hatóan és hosszú időn át történik; gyakran hónapokig vagy évekig is tart a hivatásos etnográfusoknál. Etnográfiai következtetésekre tehát csak hosszas megfontolás után lehet jutni, az alkalmi, rövid ideig tartó jelenlét inkább „publicisztikus”, tudósítás- vagy pillanatfelvétel-jellegű információ-szerzéshez elegendő csupán, mely szükséges, de nem elégséges része az etnológiai, társadalomleírási, értelmezési komplexumnak. E komplex megismerési, feltárási és feldolgozási, majd „tálalási” folyamat technikai, értékei, szabályai maguk a kutatók által (és a társtudományok felől is) vitatottak, állandóan változóak, csiszolódnak, elméletibb vagy gyakorlatibb tónusok által meghatározottak. Az antropológusok nyolcvanas évektől megélénkülő vitái ezért már sokszor az etnográfiai megközelítést kevésnek, eredményeit pedig nem a kutató (mint adatközlő, információ-felhalmozó és -közvetítő), hanem a kutatás szereplőinek, alanyainak (a tényleges adatközlőknek, elsődleges informátoroknak) tulajdonítja, őket nevezi meg „szerzőként” (auktor, autoritás – e szó a latin szerzői-alkotói „hatalom” és morális felelősség felidézője is). Clifford Geertz, James Clifford, George F. Marcus és mások vitái érlelték ki az írott, az elbeszél, a hagyománykötött és a „fordításokban” megjelenő interpretációk kulcsfontosságú szempontjait. E vitában például Sanjek azt javasolja (1990), hogy az etnográfia olvasói és írói arra koncentráljanak, amit ő az etnográfia „érvényességének” nevez. Ilyen módon megítélhetjük, hogy az elméleteknek az adatokra való alkalmazásával, a hipotéziseknek vagy kérdéseknek a terepen kapott válaszaival kapcsolatban hozott utólagos értelmezések mennyire vannak világosan megindokolva, valamint követhetjük, hogy a szövegbeli események milyen módokon, mennyire hathatósan kapcsolódnak össze, hogy elvezessenek az előadott következtetésekhez. Az antropológia értelmezési felelőssége, „játékai”, árnyalatai és „objektivitása” ezáltal nemcsak a téri, idői és megismerési relativizálás részévé válnak, de immár önképéhez is hozzátartozik az „objektivitás” viszonylagosként tételezése, az eltérő mivoltukban lehetséges be- és rálátások összességének együttes felmutatása.

Ir.: Abu-Lughod, Lila 1991 Writing against Culture. In Fox, Richard G. ed. *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe, School of American Research Press, 137-162; Clifford, James 1986 Introduction: Partial Truths. In Clifford, James – Marcus, George E. eds. *Writing Culture: the Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press, 1-26. (m. Bevezetés: részleges igazságok. *Helikon*, 1999/4:494-513); Sanjek, Roger 1990 On Ethnographic Validity. In *Fieldnotes: the Making of Anthropology*. Ithaca: Cornell University Press, 385-418; Leiris, Michel 2005 Etnográfia és gyarmatosítás. *Anthropolis*, 2/1-2/2; Geertz, Clifford 1994, 2001 *Az értelmezés hatalma*. Századvég, Osiris, Budapest; Wessely Anna 1998 szerk. *A kultúra szociológiája*. Osiris, Budapest; Niedermüller Péter 1993 *Empirikus kultúrakutatás, avagy az antropológia esélyei Kelet-Európában*. In Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa szerk. *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon*. KVAT, Miskolc, 27-84; N. Kovács Tímea szerk. *Kulturális antropológia és irodalomtudomány*. *Helikon*, 4; Thomka Beáta szerk. 1999 *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat, Budapest.

ethnohistória: szűk szótári értelemben kisebbségtörténet, kiterjedtebb értelmezésben olyan nép- vagy társadalmi csoporttörténet, amelynek kutatása nem elsősorban a jelenre, hanem a múltból fennmaradt (könyvtári, levéltári, muzeális) dokumentumok tanulmányozására épül. Kialakulásában a rendszerint nagyobb földrajzi és társadalmi egységek (nemzetek, népek, etnikai csoportok) számos generációjának makrohistóriai szemléletmódja játszott szerepet, melynek tudományos „ellentábora” az egykori birodalom-históriák, királytűkrök, nemzeti és állami szintű nagy folyamatok feltárása vagy elemzése után szinte újrafölfedezte a mikrotörténelem fontosságát. →Clifford Geertz kifejezését parafrázálva úgy fogalmazható, hogy az antropológusok nem nemzeteket, hanem nemzetekben, nem országokban, hanem közösségekben, nem nagyléptékű történelmi folyamatban, hanem →lokális szinten zajló mikrotörténetek sorában találják meg kutatásuk forrásanyagát. A huszadik század harmadik harmadában Európa-szerte fölerősödött a francia →*Annales*-iskola érdeklődési mintájának követése, a jelenkortörténetből kivált a →mikrotörténetírók köre, és számos, a történetírás forrásanyagait antropológiai témaként vizsgáló kutató életrehívta az *etno-storia* hagyományira támaszkodó →történeti antropológiát. Ennek jellegzetes főiránya a történeti jelenségek, elbeszélések, értelmezések „lenyomatait” tanulmányozza, s köztük találhatók azok, akik az elpusztult kultúrák vagy teljességgel →akkulturálódott társadalmi csoportok történeti (és régészeti) anyagából indirekten olvassák ki a lehetséges nyomokat. Ilyen pl. az inka és azték múlt elemzése, a 19–20. század fordulóján gyarmatosított népek írás nélküli kultúrájának történeti megközelítése, vagy a Samoa szigetén a 19. században élt nagycsaládok politikai rivalizálásának témaköre.

Ir.: Sebők Marcell szerk. 2000 *Történeti antropológia*. Replika könyvek, Budapest; Burke, Peter 1991 *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Századvég, Budapest; Burke, Peter ed. 1992 *New Perspectives on Historical Writing*. Pennsylvania State University Press; Cohn, Bernard S. 1971 *India: the Social Anthropology of a Civilisation*. Englewood Cliffs, New Jersey; Cohn, Bernard S. 1987 *An Anthropologist Among the Historians and other Essays*. Oxford University Press; Darnton, Robert 1987 *Lúdanyó meséi. / A nagy macskamészárlás*. Akadémiai, Budapest; Davis, Natalie Zemon 2001 *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban*. Balassi, Budapest; Geertz, Clifford 1995 *After the Fact: Two Countries, Four Decades, One Anthropologist*. Harvard University Press, Cambridge; Ginzburg, Carlo 1991 *A sajt és a kukacok. Egy 16. századi molnár világgépe*. Gondolat, Budapest; Le Roy Ladurie, Emmanuel 1997 *L'historien, le chiffre et le texte*. Fayard, Paris; Gyáni Gábor 2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Budapest; Lawrence, Peter 1964 *Road belong cargo; a study of the cargo movement in the Southern Madang District, New Guinea*. Manchester University Press; Maude, Henry Evans 1963 *The Evolution of the Gilbertese Boti, an Ethnohistorical Interpretation*. The Polynesian Society, Wellington; Métraux, Alfred 1951 *L'Île de Paques*. Gallimard, Paris (m. *A Húsvét-sziget. Kőkori kultúra a Csendes-óceánon*. Gondolat, Budapest, 1962); Shineberg, Dorothy 1967 *They Came for Sandalwood; a Study of the Sandalwood Trade in the South-West Pacific, 1830-1865*. Melbourne University Press; Wachtel, Nathan 1971 *La vision des vaincus. Les indiens du Pérou devant la conquête espagnole*. Gallimard, Paris; Bodó Barna – Tonk Márton eds. 2009 *Nations and National Minorities in the European Union*. Scientia Publishing House, Cluj-Napoca; Kovács Nóra – Szarka László szerk. *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréről*. /Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve I./ Akadémiai Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_01_main.html; A.GergelyAndrás – Papp Richárd szerk. 2004 *Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok I.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – MTA Politikai Tudományok Intézete – ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoport, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/kisebbseg_es_kultura_main.html; Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László szerk. 2007 *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. (Tér és terep 5). Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve, Balassi Kiadó, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

A.Gergely András

etnokrácia (gör. *ethnos* = népcsoport, *kratos* = hatalom): etnikai szervezőerőre, történeti múltra és etnikailag tagolt társadalom igényeire hivatkozó politikai hatalom, amely a bürokrácia vagy a technokrácia mintájára alakítja ki elkülönült-elidegenedett szervezetét, s a politikai-állami élet fő szervezőelveként kívánja kezelni az etnikai-kulturális mássággal kapcsolatos jogi, területi, nyelvi-kulturális-oktatási problémákat, nemegyszer a parlamentáris, piacracionális, értékracionális alternatívák helyett is. Az ~ olyan identitás-egységre hivatkozik, amely (akár a többségi társadalom nevében, vagy helyében, akár a kisebbségi érdekek jogszerű érvényesülése érdekében) az etnikai alapú párt- és hatalomszervezet fenntartását látja indokoltnak, vagy etnikus identitás alapján választja meg hétköznapi taktikáit, politikai intézményrendszeri befolyását, nemzetközi szinten megjelenített képviselőt, vagy a belső politikai erőviszonyokra gyakorolt nyomás révén minden lehetséges hatásmechanizmusát. A kisebbségtudományi kutatásokban ekként jelenik meg pl. a cseh vagy szlovák politikai érdekképviselői rendszer, a román nemzetpolitika, a szerb idegenpolitika vagy az észak-ír függetlenségi program is, de számos vetületével és reprezentációs formájával lehet találkozni a keleti társadalmakban, afrikai közpolitikában, francia területpolitikában vagy üzbég gazdaságpolitikában is. A kulturális antropológiai kutatások számára az etnokratikus elv megjelenése korántsem okoz meglepetést, de a →*politikai antropológia* és a politikai filozófiák szótárában az etnokratikus önérvényesítés egyfajta modern →*törzsiségként* jelenik meg inkább, mint modern „policy”-ként.

Ir.: Balibar, Etienne 1991 *Is There a Neo-Racism?* In Etienne Balibar – Immanuel Wallerstein eds. *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. Verso, London, 18-28; Beer, William R. 1980 *The Unexpected Rebellion: Ethnic Activism in Contemporary France*. New York University Press; Fijulkowski, Juergen 1993 *Aggressive Nationalism, Immigration Pressure and Asylum Policy Organization in Contemporary Germany*. German Historical Institute, Washington; Le Goffic, Charles 1902 *L'âme bretonne*. Honoré Champion, Paris; Lorcin, Patricia 1995 *Imperial Identities. Stereotyping, Prejudice and Race in Colonial Algeria*. I.B. Tauris, London; Nandy, Ashis 1983 *The Intimate Enemy. Loss and Recovery of Self Under Colonialism*. Oxford University Press, Delhi; Pujadas, David – Salam, Ahmed 1995 *La tentation du Jihad. L'islam radical en France*. JC Lattès, Paris; Chong, Li Choy 1981 *Open Self-Reliant Regionalism: Power for Asean's Development*. Institute of Southeast Asian Studies. Singapore; Dér Aladár 1998 *Politikum és etnikum: az osztrák szociáldemokrácia nemzetfelfogása a múlt század végén*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen; Gallagher, A.M. 1989 *Social Identity and the Northern Ireland Conflict*. *Human Relations*, Volume 42, Number 10; Hobsbawm, Eric 1996 „Le nouveau désordre mondial”. In Teló, Mario – Magnette, Paul ed. 1996 *Repenser L'Europe*. Editions de l'Université de Bruxelles; Pye, Lucian W. – Pye, Mary W. 1985 *Asian Power and Politics: The Cultural Dimensions of Authority*. The Belknap Press, Cambridge; Waddel, Neil-Caims ed. 1991 *Identity preferences in Northern Ireland. Political Psychology*, Vol. 12. No. 2; Watts, Meredith W. ed. 1981 *Biopolitics: Ethological and Psychological Approaches*. Jossey Bass, San Francisco; Whyte, John 1990 *Interpreting Northern Ireland*. Oxford University Press; Eisenstadt, Samuel Noah 1974 *Post-traditional Societies*. W.W.Norton and Co., New York; Gellner, Ernest 1995 *Anthropology and Politics: revolution in the sacred Grove*. Blackwell Publishers Ltd., Oxford; Bond, George C. 1976 *The Politics of Change in a Zambian Community*. University of Chicago Press; Borsi-Kálmán Béla 2004 *Kérdések és álkérdések*. Akadémiai, Budapest; Salat Levente 2001 *Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely; Bodó Barna 2009 *Szórvány és nyelvhatár. Tanulmányok*. Kisebbségkutatás könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest; Bárdi Nándor – Fedinec Csilla szerk. 2003 *Etnopolitika*. TLA, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Feischmidt Margit 2010 *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

A. Gergely András

etnológia: (görög: etnosz=nép, logosz=tanulmányozás, tudomány), a világ népeinek tanulmányozására, s e feladat révén feltáruló tudás(ok) összegző áttekintésére vállalkozó humántudományi ágazat, közeli kapcsolatban az etnográfival (=népélet-leírás) és kulturális antropológiával (a megismeréstudományi értelemben vett, széleskörű és összehasonlító emberélet-tanulmányozással). A fogalom kialakítója Alexandre César de Chavannes, svájci tudós, aki 1787-es korszakos tanulmányában az értelmi nevelés és az új tudáságazatok kapcsolatát hangsúlyozta. Későbbi értelmezői a 19. sz. elején a „fajok fizikai osztályozásának tudományát” nevezték így, ami egy évszázadon át fennmaradt a fizikai antropológiához kapcsolódó ágazatként, mintegy a társadalomtudományok „primitívnek” mondott csoportokra alkalmazott leíró közelítésében. Helyét fokozatosan átadta az elsősorban írásbeliség nélküli, „ősi”, Európán kívüli világok leírásának, a ma már mind gyakrabban antropológiának nevezett érdeklődésmódnak. Az ~ megmaradt a nemzeti néphagyományok feltárására és gyűjtésére orientálódó folklorisztika és etnográfia komplexebb akadémiai változatának, a „Volkskunde” mellett azonban a nem-európai társadalmak történetének és struktúrájának, életmódjának, gazdaságának, vallásának és szokásrendszereinek leírásában megerősödő „Völkerkunde” lett erőteljesebb tudományos programmá. A különböző kultúrák eltérő feldolgozását vállaló kutatások főként adatgyűjtő, leíró, klasszifikáló, később összehasonlító jellege mellett fokozódóan erősödött a teoretikus igény, az akadémiai diszciplína helykeresése, melynek egyes nemzeti tudományokban megkülönböztetett helye és szerepköre alakult ki: a német kezdetek az „etnosz-alapú” felfogást vállalva a törzsi világok, a nem-államiasult kultúrák leképezésére vállalkoztak, párhuzamosan az írásbeliség mellett a szimbolizációs, rituális, társadalomszerkezeti tartalmak feltárásával pedig elősegítették az „európai etnológia” leírásrendszerének kialakulását. A brit társadalomfelfogás sokáig az ember és környezet kontextusában készítette etnológiai alapmunkák sorát, idővel ez közelített a szociálintropológia, etnoszociológia, kulturális antropológia formatív és strukturális programjához. A francia szóhasználatban közel napjainkig szinonimaként kezelik az ~ és antropológia fogalmait, tekintet nélkül arra, írásbeli vagy hagyománykött struktúrák keretében marad(t) fenn egy társadalom kutatott kulturális öröksége. Az amerikai ~ az indián őslakosság konstans jelentését részint az írásbeliséget helyettesítő (etno)logikák és szimbolizációs eljárások tapasztalati tanulmányozása révén kezelte, kezdetben a „primitívek” melletti kulturális magasabbrendűség fölfedezésén munkálkodott, majd ezt szakmai körben is vitatva a kulturális relativizmus elvét kezdte követni, melyben a fogalmak nemzetközi kölcsönhatása már szerepet kapott, midőn az euro-amerikai kultúrák keveredésével, kölcsönhatásaikkal, s főként a bevándorló, migráns, letelepült vagy mobil, marginalizált vagy asszimilálódni kész társadalmi csoportozatok (rétegek, szubkultúrák, etnokultúrák, stb.) recens jelenlétével kezdett számolni. Francia és angolszász kutatásokban sokszor az ~ feladatává a kortárs kutatások szintéziseinek, elméleti következtetéseinek, dokumentált és gyűjtött adatainak kezelését teszik, kiemelten figyelve a kultúrák közti terjedésekre, kapcsolathálózatokra, az eredet és folyamat, a múlt és a jelen rekonstrukciós jegyeinek feltárására, s mindezeknek következetesen az etnológiai mezőben tartására is készen (azaz: interdiszciplináris mezőkben vagy kölcsönhatásokban ritkábban számolva). Megannyi kutatási kérdéskör ettől még megmarad a szociálintropológia vagy kulturális antropológia térfelén belül, ha mégoly formális brit/francia vagy francia/német viták tárgyát képezi is..., gyakorta csupán korosztályi terminológiai szempont dönt a tudásterület elnevezéséről vagy kutatási anyagok besorolásáról (etnográfia, etnológia, antropológia, szociálintropológia, kulturális antropológia, „társadalomantropológia”, stb.). Az ~ mindenesetre olyan társadalomtudományi terület, melynek tárgyaként és kutatási témáiként leíró és összehasonlító értelmezésben társadalmi és/vagy kulturális jelenségek, embercsoportok legkifejezőbb jegyei kerülnek fölismerésre. Az elméleti vagy kutatási keretek gyakorta a társas létmódok, funkciók, struktúrák megnevezését tekintik alapvetőnek a társadalmi fejlődéstörténetben,

ennek gondolati bázisa a korai kutatások anyaggyűjtéseinek feldolgozásától, hivatalnokok, hittérítők vagy katonatisztek beszámolóitól a tradíciók megmaradását kortárs világainkban vizsgáló érdeklődésig kiterjed, német, francia vagy brit földön kifejezetten értelmiségi gondolkodási hagyományokba és társadalomismereti képletekbe is beépül. Ennek oka részint a társtudományoktól kialakuló távolságtartás is, történeti értelemben a kortárs szociológia gyarmati területekre kiterjesztésének időszakában, az iparosodott társadalmak önképének lenyomataiban is keresve a közösségi tradíciók megmaradási esélyeit/feltételeit, a „primitív” és az ipari társadalmak közötti másságok megfogalmazásában vagy utóbbiak által az előbbiek befolyásolásában vállalható feladatában. Az utóbbi évtizedekben, mikoron az egykori „primitívek” mind migrációs tömegként, mind vallási-kulturális import során, mind pedig etnokulturális konfliktusok alakjában újabb formaváltozatokban lesznek a modernizációs problematikák részeivé-részeseivé, alkalmanként újra fölmerül a vita a vizsgálatok „tárgyaiként” megnevezett *kvantitatív* kutatások (kérdőívek, adatfelvételek, statisztikák, közvélemény-kutatások) szereplői és az etnológiai megközelítésekben immár „alanyként”, adatközlőként, interjú-adóként megnevezhetők *kvalitatív* mutatózásai között. A „reprezentativitás” mértékét a mennyiségi alapon igazolni kívánó szociológiai gyakorlat e téren kerül szembe a hosszú távon jelen lévő, résztvevő megfigyelő, a maga szubjektív belátásáról is önkritikus képet alkotó etnológusi-antropológusi tevékenységgel. Helyenként és egyes elméleti bázisokon az ~ szerepét inkább kötik a konkrét közösségek szimbolikus mutatózását vagy képzeteit is feltáró rítus- vagy mítosz kutatáshoz, jelképhasználathoz, a környezethez mint permanens interakció/kölcsönhatás partneréhez alkalmazkodó gyakorlathoz, ezen belül a társadalmi csoportok tradíció-követő késztetéseire, mintsem a pusztán praktikus közösségi együttlétek lehetséges (materiális vagy strukturális) harmóniaihoz, konfliktusaihoz (pl. *közösség-tanulmányokhoz*). Lévi-Strauss teoretikus megkülönböztetése alapján az etnográfia a fontosabb dokumentumok összeállításának-gyűjtésének fázisa, mely az ~ alapjául szolgálhat, s ebbe kapcsolható be az archeológia és a megismerés „archeológiai” anyagának összegző áttekintése, mely az ~-i elmélet(ek)kel kiegészülve kínálja az etnológiai tudást, ekként része az antropológiának. Más kutatók életműve alapján inkább úgy értelmezhető mindez, hogy a ~ ad teoretikus alapot az etnográfiai gyűjtéshez egy etnikai csoportegység, embercsoport megismerésekor, s ezt egészíti ki a nyelv és a kultúra megannyi más eleme. Utóbbiak az antropológusok tanulmányozta főbb területek közé tartoznak. E felosztás alapján a *kulturális tipológia* elkülönült területekként tartja számon a kulturális legitimitást, a tömegkultúrát, a népi kultúrát, az ellenkultúrát, a szubkultúrát, a kulturális tökeformákat, a tradíciókat, az elbeszélésformán megmaradt szóbeli (orális-verbális) kultúrát, a civilizációkat és a viselkedéskultúrát; a *kultúrák közötti kölcsönhatások*, átadások és befogadások rendszerén belül értelmezi a szocializációt, nevelést, akkulturációt, asszimilációt, transzkulturációt, kulturális kisugárzásokat, kultúra-rendszereket, kulturális hegemoniát, és etnociditumot; a ~ területén belül kiemelt témakörnek minősül a *dinamizmusok* leírása, a kultúrák terjedése, a kulturalizmus folyamata, a strukturalizmus, és a megkülönböztetődés rendszerszerű jelensége; mindez tehát a kulturális dinamikák vizsgálhatóságát tagolja etnológiára, etológiára, szociológiára és antropológiára. Dan Sperber például az etnológiai tudást az antikvitásig visszanyúló filozófiai alapokból értelmezi, szemben a Lévi-Strauss-féle nézőponttal, amely a struktúrák meghatározó vonalainak leírásában és a társadalmi fejlődési utak megnevezésében látja az ~ sajátlagosságát, továbbá azt a lehetőséget, hogy ebből a különböző népleírási eredményből összehasonlításra alkalmas dimenziók kínálkoznak antropológiai meta-analízis elvégzéséhez. Ugyanakkor éppen az etnográfiai, majd utóbb az antropológiai lokalitáskutatások köréből válhat ki a helyi tudásmodellek és ezek összefüggésrendszerei alapján körvonalazódó általánosítás, mely épp a cselekvési gyakorlatok mintáiból olvassa ki a formális struktúrák

szélesebb érvényességi- vagy hatóterületét, melyet az *etnometodológia* tanulmányoz, vagy épp a generálisabb teoretikus szférát, melyet a kritikai kultúrakutatás fed le.

Ir.: Kézdi Nagy Géza szerk. 2008 *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest; Chavannes, Alexandre César de 1787 *Essai sur l'éducation intellectuelle avec le projet d'une science nouvelle*, III. 48; *Wörterbuch der Soziologie*. 1989 Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart; Lenclud, Gérard 1998 L'ethnologie. In Mattéi, Jean-François ed. *Le Discours philosophique*, vol. 1., PUF, Paris; Creswelle, Robert 1992 L'ethnologie. In André Jacob ed. *Encyclopédie philosophique universelle, I.*, L'Univers philosophique, PUF, Paris, 1310-1316; Mattéi, Jean-François – Poirier, Jean 1992 Conceptualisation des sociétés traditionnelles. In André Jacob ed. *Les Notions philosophiques, Encyclopédie philosophique universelle, I.*, L'Univers philosophique, PUF, Paris, 789-971; Poirier, Jean 1992 L'écriture des traditions orales. In André Jacob ed. *Les Notions philosophiques, Encyclopédie philosophique universelle, I.*, L'Univers philosophique, PUF, Paris, 791-813; Poirier, Jean 1992 Ethno-logique. In L'Univers philosophique, u.o. 1435-1570; Poirier, Jean 1992 Traditions et écritures, u.o. 1571-1684; Sperber, Dan 1982 *Le savoir des anthropologues*. Hermann, Paris; Gresle, François – Panoff, Michel – Perrin, Michel – Tripier, Pierre 1990 *Dictionnaire des sciences humaines*. Nathan, Paris, 111-112; Lévi-Strauss, Claude 1958 *Anthropologie structurale*. Plon Paris; Servier, Jean 1986 *Méthode de l'ethnologie*. PUF, Que sais-je?, Paris; Poirier, Jean 1984 *Histoire de l'ethnologie*. PUF, Que sais-je?, Paris; Laburthe-Tolra, Philippe – Warnier, Jean-Pierre 1993 *Anthropologie, ethnologie*. PUF, Paris; Augé, Marc 1984 *Pour une anthropologie des mondes contemporains*. Aubier, Paris; Copans, Jean 1996 *Introduction à l'ethnologie et à l'anthropologie*, Nathan, Paris; A.Gergely András szerk. 2003 Kulturális antropológia. On-line : <http://mek.niif.hu/01600/01668/01668.htm>; Kant, Emmanuel 1964 *Anthropologie du point de vue pragmatique* (ford. Michel Foucault). Vrin, Paris (m. *Antropológiai írások*. Osiris/Gond, 2005); Geertz, Clifford 1986 *Savoir local, savoir global. Les lieux du savoir*. PUF, Paris (*Local Knowledge*. New York, 1983); Malinowski, Bronisław 1922 *Argonauts of the Western Pacific*. Routledge, London; Stocking, George W. 1987 *Victorian anthropology*. Free Press, New York; Stocking, George W. 1987 *Observers Observed. Essay on the Ethnographic Fieldwork*. Madison, U.P.; Rivière, Peter (ed.) 2007, 2009 *A history of Oxford anthropology*. Berghahn Books, New York, Oxford (on-line: books.google.hu/books?isbn=1845456998...); Kuper, Adam 2000 *L'anthropologie britannique au XXe siècle*. Karthala, Paris (1983 London); Karady, Victor 1988 Durkheim et les débuts de l'ethnologie universitaire. *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol. 74, septembre, Recherches sur la recherche, 23-32; Mauss, Marcel 1926, 1967 *Manuel d'ethnographie*. Payot, Paris (on-line verzió: http://classiques.ugac.ca/classiques/mauss_marcel/manuel_ethnographie/manuel_ethnographie.html); Kaschuba, Wolfgang 2006 *Bevezetés az európai etnológiába*. Csokonai, Debrecen; Kolozsi Ádám 2007 Az etnológia új útjai. http://www.iskolakultura.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=69;

A. GERGELY ANDRÁS

etnoregionalizmus: társadalmi és politikai elv ill. mozgalom, mely a nemzetállami keretek között folyó állampolitikai irányítási gyakorlatot az egyes földrajzi, politikai vagy kulturális régiók (tájegységek) szerepének megfelelően kívánja átalakítani. A regionalista (mozgalmi, s részben tudományos) felfogásmód az állam, a makrotársadalom egységét elvitatja, a helyi érdekek, térségi identitások, lokális követelések nevében a sajátos tájegységi értékrendet kívánja szembeállítani az állam-léptékű nagy entitással, értékrangsorában kiemelve a régiók minőségét, továbbá hangoztatva a helyi közösségek állam általi elnyomottságát. Különös változata ezért a →*regionalista* politizálásnak az etnikai egység alapján megfogalmazott területi autonómiakövetelés, amely az újkori állam kezdeteitől jelen van az európai országok nemzeti politikai küzdőterein, s mintegy félévszázadonként új, identitáskereső mozgalmakban keres érvényesülési lehetőséget (pl. az írek, korzikaiak, wallonok, baszkok, szárdok, oxitánok [provanszálók], Quebec-iek stb. törekvéseiben). A politikai állam képzelt (ill. formalizált) egységét elvitató törekvések a →*szeparatista* szélsőségeségtől a jogilag elfogadott regionális érdekképviseleten át az önkéntes identitáscseréig számos változatban megjelennek, nemegyszer a szuverenitás fogalmának újraértelmezésére, kompromisszumos külpolitikára, kisebbségi különjogok megajánlására kényszerítve a politikai államokat. A kisebbségkutatások által preferált egyik témakör, de kontextusa nem mindig egynemű: számos kutató elvitatja a helyi identitások fontosságát (pl. Arjun Appadurai a nagyhatású „*local etno-scape*”-vitában, lásd még Kovács Éva tanulmányát In Bárdi–Fedinec 2003), mások a helyi tudás súlyozott értékelését tartják érvényesnek (pl. Clifford Geertz a *Local*

Knowledge-ben, marokkói és indonéziai tereptapasztalatai alapján, vagy Boglár Lajos a *Mítosz és kultúra*-ban). Szemben a globalizációs folyamatokkal számtalan formában jelenik meg a kutatók által →„régióként” körülhatárolt etnikai térség, amely nemcsak ezek folyékonyságára utal, hanem a regionális politikák, helyi interpretációk, nemzetközi (pl. európai integrációs) horizonton jól értékesíthető tudástartalmak forgalmazhatóságára is. Számos etnikai térség, amely korábban földrajzi vagy gazdasági színpadon jelent meg csupán, reprezentálja magát immár „etnoföldrajzi” felületen. A politikai antropológia e téren kiegészül a szimbolikus-, tér-, narratív- és identitás-kutatások terepkutatási anyagaival, kölcsönhatásba kerül a kulturális antropológia egyéb (pl. →*ökológiai*, *ergológiai*, →*szociálanropológiai*, →*városantropológiai*) problematikáival is.

Ir.: A. Gergely András 1996 *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. MTA PTI, Budapest; Joó Rudolf 1988 *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Kossuth, Budapest; Hódi Sándor 2003 *Nemzeti önkép. Régiókutatás*. Logos, Tótfalu; Szarka László – Filep Tamás Gusztáv – Tóth László szerk. 1998 *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Ister, Budapest; Feischmidt Margit ed. 2001 *Ethnic Relations in Eastern Europe: A selected and annotated Bibliography*. Open Society Institute, Budapest; Tamási Péter szerk. *Regionalizmus. Info-Társadalomtudomány*, tematikus szám, Budapest; Bárdi Nándor – Fedinec Csilla szerk. 2003 *Etnopolitika*. TLA, Budapest; Boglár Lajos 1996 *Mítosz és kultúra. Két eset*. Szimbiozis, Budapest; Geertz, Clifford 1983 *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. Basic Books, New York; Bodó Barna 2009 *Szórvány és nyelvhátár. Tanulmányok*. Kisebbségkutatás könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest; Bodó Barna – Tonk Márton eds. 2009 *Nations and National Minorities in the European Union*. Scientia Publishing House, Cluj-Napoca; Gulyás László – Szávai Ferenc – Keczer Gabriella szerk. *A II. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia tanulmányai*. Virtuális Intézet Közép-Európa kutatására (VIKEK) évkönyv 2009. Szeged–Kaposvár; Faeta, Francesco 2008 *Az olasz kérdés. Demonológia, antropológia és kultúrkritika*. L'Harmattan, Budapest; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; Prónai Csaba szerk. 2005 *Lokális cigány közösségek Gömörben. Identitásváltozások marginalitásban*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/pronai_csaba_lokalis_cigany_kozossegek_gomorben_main.html; Majtényi Balázs – Vizi Balázs szerk. 2005 *Európa kisebbsége. A roma kisebbség a nemzetközi dokumentumokban*. Gondolat Kiadó, Budapest; Salat Levente: Erdély státusa, *Élet és Irodalom*, 2001. 46; Salat Levente: Autonómiák évadja. *Krónika*, 2004. január 11; Salat Levente: Kisebbségi magyar jövőképek esélyei és buktatói Erdélyben. *Kisebbségkutatás*, (12) 2003. 3. 560; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

A. Gergely András

émikus: a kulturális antropológia egyik legfőbb tudomány-specifikus kategóriája, amely a megismeréstudomány feladatának a kutatott terület/témakör/csoport/fogalom belső, lényegi kategóriái. Normái szerinti felismerésekre alapul. Terepkutatások esetében a „vizsgált”, tanulmányozott társadalmi csoport saját fogalmaival, hiteivel, normáival, kategóriáival, kulturális univerzumának öntörvényű elemeit alapul véve alkot „olvasatot” a jelenségről. Fogalmi párja, ellenéte az *étikus*, mely hasonló megismerési komplexum esetén a kívülálló nézőpontot hangsúlyozza, mintegy „rátekin” a tüneményre. Az elnevezés a generatív grammatika szótárából származik, legegyszerűbb analógiáit a fonetikus/fonémikus (alak, formai / tartalmi, lényegi) mintázat kínálja. Az émikus kategória a beleélés lélektana szerinti tartalmat hangsúlyozza, kutatás közben egyúttal arra is törekedve, hogy a külső nézőpont is megjelenjen, kontrasztként jelen legyen a belátásokban és interpretációkban.

Ir.: Buda Béla 1998 *Empátia: a beleélés lélektana*. Gondolat, Budapest; Hall, Edward T. 1975 *Rejtett dimenziók*. Gondolat, Budapest; Buda Béla 1986 *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Animula, Budapest; Fernández-Armesto, Felipe 1995 *Európa népei*. Corvina, Budapest; Braudel, Fernand 2003 *Franciaország identitása. I-II*. Budapest: Helikon Kiadó; Lévy-Bruhl, Lucien 1938 *L'expérience mystique et les symboles chez*

le primitifs. Paris (m. 1971 A természeti népek vilásképe. In Ferge Zsuzsa szerk. *A francia szociológia*. Budapest, 161-178); Laqueur, Thomas 2002 *A testet öltött nem. Test és nemiség a görögöktől Freudig*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest; Leeuw, Gerardus van der 1970 *Phänomenologie der Religion*. Tübingen (m. 2001 *A vallás fenomenológiája*. Typotex, Budapest); Losonczy Annamária 2001 *A szentek és az erdő*. Helikon, Budapest; Huseby-Darvas Éva Veronika 1983 *Fogalmak és élettörténetek az identitás vizsgálatához Cserépfaluban*. KLTE, Debrecen; Mohay Tamás 2000 Egyének és életutak. In Főszerk. Paládi-Kovács Attila, szerk. Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai, Budapest, 760-790; Becskeházy Attila 1991 Valóságfelépítés az élettörténetekben. *Valóság*, 7:65-73; Levi, Giovanni 2000 Az életrajz használatáról. Ford. Czoch Gábor. *Korall*, 81-92; Baumgartner, Gerhard – Kovács Éva – Vári Attila 2002 *Távoli szomszédok. Andau és Jánossomorja 1990-2002*. Regio könyvek, TLA, Budapest; Papp Richárd 1999 *Intuitív antropológia*. In Kézdi Nagy Géza szerk. Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára. Budapest: ELTE Kulturális Antropológia Tanszék Évkönyve; Papp Richárd 2000 A jugoszláviai zsidóság zentai kutatója. *Remény* 5:53-57; Papp Richárd 2001 Fonott kalács. Egy zsinagógai beszélgetés értelmező leírása. *Kultúra és Közösség*, 1:91-99; Papp Richárd 2003 „Úgy a földön is”. *Zsidó és keresztény kultúrák vallásantropológiai nézőpontból*. Egyetemi jegyzet. ELTE, BTK, Budapest, 2003; Hofer Tamás 1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Budapest, Balassi Kiadó; Hofer Tamás 2009 *Egy falu az országban. Képek Átányból 1953 és hozzátételleg 1962 között*. Néprajzi Múzeum, Budapest, Képtár 2; Hofer Tamás 2009 *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. L'Harmattan, Budapest; Prónai Csaba 2002 Az olaszországi kulturális antropológiai cigánykutatások története. In Prónai Csaba szerk. *Cigányok Európában 2. Olaszország*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 9-25; Prónai Csaba szerk. 2006 *Cigány világok Európában*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest. Bővebben: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/pronai_csaba_szerk_cigany_vilagok_europaban_main.html; Sárkány Mihály 2000 Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest; Boglár Lajos 1976 Creative process in ritual art: Piara Indians, Venezuela. In *The realm of the extra-human. World Anthropology*, The Hague, Mouton, 347-353; Crary, Jonathan 1990 *Techniques of the Observation*. (m. *A megfigyelő módszerei*. Osiris, Budapest, 1999); Turner, Victor W. 1969 *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Routledge & Kegan Paul, London (m. *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*. Osiris, Budapest); Geertz, Clifford 1994 *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég Kiadó, Budapest; Geertz, Clifford 1983 *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. Basic Books, New York; Geertz, Clifford 1988 *Works and Lives*. Stanford University Press, Stanford; Bán András 1999 *Körülírt képek. Fényképezés és kultúrakutatás*. Oktatói és hallgatói dolgozatok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszékéről, Miskolc–Budapest: Miskolci Galéria–Magyar Művelődési Intézet; Ilyés Zoltán 2008 *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*. Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest; Vidacs Bea 2009 *Egy szebb jövő felé. A futball a kameruni közgondolkodásban*. L'Harmattan, Budapest; Thomas Hylland 2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálandropológiába*. Gondolat, Társadalomtudományi könyvtár, Budapest; Karádi Éva szerk. 2003 *Szociálandropológia. Elmélettörténeti szöveggyűjtemény*. Kézirat, ELTE ÁJK Filozófia tanszék, Budapest; Szántó Diana 2007 *Squat-világ, squat-kultúra. Etnológiai megfigyelések egy francia kisvárosban*. In A.Gergely András – Bali János szerk. *Város-képzetek. Az antropológiai megismerés árnyalataiból*. MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont – ELTE BTK – Könyv Kiadó, Budapest, 122-135, on-line: <http://mek.oszk.hu/08100/08152/>; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kritérium, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kritérium, Kolozsvár; Borsányi László 2009 Émikus perspektívából. *Megfigyelési ügyek. AnBlok*, tematikus szám, No. 3:64-67.

A.Gergely András

étikus: a nyelvészetből átvett fogalom („fonetikus”, azaz kiejtési alakzat szerinti), az émikus (fonémikus) ellenpárja, rátekintő, kívülálló nézőpont. (Szakirodalmi hivatkozásokat lásd az émikus szócikknél!)

A.Gergely András

Evans-Pritchard, Edward Evan (Crowborough, Sussex, Anglia, 1902 – Oxford, 1973. szept. 11.): brit antropológus, a társadalomszervezet és a vallások neves kutatója, a brit

szociálanropológia sokáig meghatározó vezéregyénisége, kinek hol inkább terepkutatásait, hol elméleti hatását tekintik fontosabbnak. Egyetemi tanulmányait a Winchester College-ben (1916–21), az Exeter College-ben (1921–24), végezte, majd Oxfordban tanult modern történelmet, majd posztgraduális képzésben antropológiát hallgatott a London School of Economics and Political Science-n (Londoni Közgazdasági és Politikatudományi Főiskola). 1927-ben védi meg doktorátusát, 1928–31-ig Londonban, 1931–32-ben a kairói egyetemen, majd 1936–40-ig ismét Oxfordban tanít antropológiát. 1940– Etiópia, Észak-Afrika, Líbia, Szudán primitív társadalmait kutatja, 1946– nyugdíjazásáig (1970) a *→szociálanropológia* oxfordi professzora, 1963-tól 1965-ig igazgatóhelyettese. Tanszékvezetőként 1946-ban Radcliffe-Brown-t, egykori tanárát követte, nem utolsósorban a Durkheim meghatározta francia és a brit szociálanropológiát próbálva harmonikus egységbe foglalni. Egykori gyarmati szolgálatait, de különösen a nuerek rokonsági rendszerének árnyalt finomságú leírása és a kutatói érzékenység eredményes oktatása miatt 1971-ben lovaggá ütötték.

Terepmunkáját a dél-szudáni *azande* és *nuer* törzsek közt végezte. Az erről írott könyvei – *Witchcraft* (Boszorkányság), *Oracles and Magic among the Azande* (Jóslás és mágia az azandék körében), és kiváltképp a *Nuer* jelentős hírnevet szereztek számára. Bár sokat írt a későbbiek során is, első művei a leghíresebbek és idézettebbek. Későbbi munkái leginkább elméleti írások vagy előadások az antropológia és más társadalomtudományok kapcsolatáról. Ezeknek egy példája az *Institutions of Primitive Society* (A primitív társadalom intézményei) című könyv, amely valójában a leírt változata egy előadás-sorozatnak, amelyet a BBC rádió közvetített, ezért célja az volt, hogy a laikusok is megértsék, miről szól valójában az antropológia tudománya. Előadásai átfogóan taglalják a vallás, a gazdaságról, az esztétika, jog, rokonság, politika és gondolkodásmódok rendszereit. Tanárként figyelemreméltó hatással volt tanítványaira, irányítása alatt az Oxfordi Szociálanropológiai Iskola az egész világból vonzotta a diákokat. A Gyarmati Társadalomtudományi Kutatási tanács (Colonial Social Science Research Council) tagjaként terepmunkákat támogatott Afrikába és máshová.

Elemzéseiben a legitim uralom természetéről, a társadalmi egyensúlyról, a funkcionálisan felosztott szociális szerepekről és a primitív társadalmak hatalmi-koordinációs gyakorlatáról kifejtett elméletei, tapasztalatai a legfontosabbak. Megállapította, hogy az autonóm politikai intézmények nem föltétlenül jelennek meg az állampolitikában, hiszen jelen vannak az államnélküli társadalmi rendszerekben, a munkaerő szabályozásában, a háború vagy a joggyakorlás alkalmazásában is, mint a társadalmi kohézió eszközei és a rend védelmét szolgáló eljárásmodok. Elméleti eredményeinek újrafelfedezése épp napjainkban tapasztalható.

F.m.: *Science and Sentiment* (Oxford, 1936); *Witchcraft, oracles and magic among the Azande of the Anglo-Egyptian Sudan* (Oxford, Calendron Press, 1937); *Nuer Time–Recoving* (Oxford, 1939); *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People* (Oxford: Clarendon Press, 1940); *The Nuer of the Southern Sudan*. In *African Political Systems* (társszerk. M. Fortes, Oxford University Press, London, 272-296); *The divine kingship of the Shilluk of the Anglo-Egyptian Sudan* (Cambridge, University Press, 1948); *The Sanusi of Cyrenaica* (Oxford University Press, Oxford, 1949); *Kinship and Marriage Among the Nuer* (Clarendon Press, Oxford, 1951); *Kinship and Local Community among the Nuer*. In *African Systems of Kinship and Marriage* (szerk. A.R. Radcliffe-Brown – D.Forde) Oxford University Press, London, 1951:360-391; *Social anthropology* (Cohen and West, London, 1956); *Nuer Religion* (Clarendon Press, Oxford, 1956); *Social Anthropology and Other Essays* (Free Press, New York, 1950, 1962); *The Institutions of Primitive Society* (Free Press, New York, 1961); *Theories of Primitive Religion* (University Press, Oxford, 1965); *The Zande Trickster* (Clarendon Press, Oxford, 1967);

Ir.: *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Free Press, New York, 1979; *Encyclopedia Britannica*, 1994; Douglas, Mary *Edward Evans-Pritchard*. Penguin Books, Kingsport, 1981.

Hálózati források: [Photography by Evans-Pritchard in the Southern Sudan held at the Pitt Rivers Museum collection](#) ; ["The scope of the subject" - first chapter from "Social Anthropology and Other Essays"](#)

Hajdú Gabriella – A. Gergely András

evolúció: (latin „fejlődés”) teoretikus irányzat, mely a természet és társadalom fő mozgási formájának adott irányát feltételezi az egyszerűbb felől a bonyolultabb felé, beleértve szüntelen mennyiségi (és olykor) minőségi változást is. →Tylor ezt a vadság-barbárság-civilizáció folyamatában (progresszív, azaz fejlődő változásában), →Morgan a kerámia-domesztikáció-fémművesség technológiai sorában nevezte meg, több gondolkodó a lehetséges sorrend megváltoztatásával, de ugyanazon a fejlődésvonalon keresztüli, „ugrás nélküli” folyamatábrával írja le az egyvonalú, esetleg a többvonalú evolúciót. Az etno-esztétika és a művészetek szempontjából kulcskérdés, mit tekintünk kiindulási pontnak, mihez mérjük a „fejlődést” (lásd: →„primitív művészet”, →„törzsi művészet”, →„magaskultúra”), föltételezzük-e, hogy hasonló gondolatok vagy viselkedésmódok, jelek és jelentések kialakulhatnak-e több népnél is, akiknek kapcsolatáról nincs ismeretünk.

Ir.: Gedeon Péter – Pál Eszter – Sárkány Mihály – Somlai Péter 2004 Az evolúció elméletei és metaforái. Napvilág Kiadó, Budapest; Lammel Annamária 2004 A kogníció, a kultúra és az evolúció. In Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor szerk. 2004 *Fehéren, feketén: Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére I-II.* L'Harmattan, Budapest, 181-202; Kézdi Nagy Géza szerk. 2008 *A magyar kulturális antropológia története.* Nyitott Könyvműhely, Budapest.

Lásd még: <http://www.anthrobase.com/default.html>

Boglár Lajos – A. Gergely András

evolucionizmus: értelmezésekben kivételesen gazdag antropológiai elmélet, amely fejlődés (→*egyvonalú evolúció*) ill. progresszív változások folyamatában látja megragadhatónak az emberi kultúra történetét, ezen belül szakaszokat különít el, de minden esetben céltételező elvet követ. Az ~ elmélettörténete ókori filozófusok (pl. Lucretius), természettudósok (pl. →Darwin, Lubbock) és felvilágosult gondolkodók (pl. →Condorcet, →Voltaire, →Rousseau, Turgot, →Kant) tételeiig visszavezethető. Főbb korszaka volt az ún. *etnológiai evolucionizmus*, amely az ember állatvilágból kiemelkedő szerepét és biológiai-fiziológiai magasrendűségét tekintette főtételeknek, valamint *szociológiai* szempontból a 18–19. századi skót morálfilozófusok (Adam Ferguson, James Burnet, James Dunbar, stb.) szerepe tekinthető kiemelkedőnek, akik teóriává formálták az unilineáris, szakaszosan végbemenő változások fontosságát az →*emberiség pszichikai egysége* szempontjából. Míg Charles Darwin „*A fajok eredete*” c. főművében (1859) a természettudományos fejlődésemélet igazolására törekedett, addig a szociokulturális szempontot érvényesítő gondolkodásmódban az egész emberiség fejlődésének főbb szakaszai fogalmazódtak meg (vadság, barbárság, civilizáció fázisaiban), a skandináv régészeti és néptörténeti kutatások eredményei pedig már az őskor komplexitásfokozatokra feloszthatóságának (kő-, bronz- és vaskor) elméletét dolgozták ki (19. század eleje). Ez elméletek követői sok esetben támaszkodtak az univerzális evolúció eszméjét népszerűsítő valláskutatók, földrajzosok, demográfusok és filozófusok munkáira (ld. még *Herbert Spencer*). A század második felében már találkozni lehet az etnológiai evolucionizmus olyan alapozó személyiségeinek műveivel, mint E. B. Tylor, L. H. Morgan, F. Engels, akik a kultúra egészét átfogó teória megalkotására vagy értelmezéseire vállalkoztak, vagy J. J. Bachofen, J. G. Frazer, akik teóriáikkal főként egy-egy részterületet, intézményeket, irányzatokat képviseltek, de lényegében feltették, hogy az emberiség kultúra-egészének fejlődése egészében véve *azonos* irányok mentén, s jobbra *megegyező fokozatokon keresztül* érvényesült. Nem volt minden mechanikus elgondolás nélküli ez a teoretikus, terepkutatási alapokat rendszerint nélkülöző etnologizálás, de az emberi társadalom (vagy társadalmak) →*belső fejlődését* hangsúlyozva éppúgy „főelvet”, kizárólagos feltétel-együttest kerestek, mint az evolúcióban *speciális körülményeket* fölismerő kollégáik (Tylor és Morgan), akik az összehasonlítás módszerét szorgalmazták, legalább annyiban, amennyiben erre utaló jeleket, intézményi formákat vagy alakzatok komplexitásának gazdagodását vélték fölfedezni. Az etnológiai evolucionizmus követői a századforduló éveitől

viisszaszorultak más típusú kutatások ellenében, bár ezek nem vitatták a fejlődés elvét (pl. F. Boas, R. H. Lowie, B. Malinowski), de a kutatást immár kevésbé az íróasztalok és könyvtárak terepén, inkább a konkrét társadalmi terepeken szorgalmazták, figyelemmel kísérve a hosszabb időn át megismerhető közösségek változásait, kölcsönhatásait (→*diffuzionizmus*), strukturáját (→*strukturálisizmus*) és funkcionális sajátosságait (→*funkcionalizmus*). Az evolúciós hangsúlyú etnológiai (és más társadalomtudományi) gondolkodásmódban továbbra is „érvényben” maradt, néhol fölerősödött az első félszáz év hatása: több irányzata, pl. a marxista fejlődésemélet (Gordon Childe, Maurice Godelier, Emmanuel Terray), a kultúrkörök és kulturális areák teóriái (Wilhelm Schmidt, Elliot Smith, Fritz Graebner, Alfred Kroeber), a folytonosság értéke és intézményes háttere, vagy *multilineáris fejlődésvonalak* kialakulása (Leslie A. White, Marshall D. Sahlins, Elman R. Service, Morton Fried, Julien H. Steward) továbbra is újra-újrátárgyalt témakörök maradtak.

Ir.: Tylor, Edward Burnett 1871 *Primitive culture. Research into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom*. John Murray, London; Steward, Julian H. 1955 *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution*. UIP, Urbana; Meggers, Betty J. ed. 1959 *Evolution and Anthropology*. Washington; Morgan, Lewis Henry 1964 *Az ősi társadalom*. Gondolat, Budapest; Mead, Margaret 1964 *Continuities in Cultural Evolution*. Yale University Press, New Haven; Frazer, James George 1911–36 *The Golden Bough*, I–XIII., Macmillan Company, London (m. *Az Aranyág*. Gondolat, Budapest, 1965); Sahlins, Marshall David – Service, Elman Rogers 1966 *Evolution and Culture*. University of Michigan Press, Ann Arbor; White, Leslie A. 1973 *A kultúra fejlődése*. MM, Budapest; Service, Elman Rogers 1975 *Origins of the state and civilization: the process of cultural evolution*. Norton, New York; Malinowski, Bronislaw 1952 *The Dynamics of Culture Change: An Analysis and Bibliography of Anthropological Sources to 1952*. Stanford Univ. Press; Sárkány Mihály – Somlai Péter 2003 A haladástól a kontingenciáig. Vázlat a szocio-kulturális evolúció változó elméleteiről. *Szociológiai Szemle*, 3:3-26; Taguieff, Pierre-Andrés 2001 *Du progrès. Biographie d'une utopie moderne*. Libro, Paris; *The Cultural Dimension of Development. Towards a Practical Approach*. 1995 Unesco Publishing, Paris; Grillo, Ralph – Stirrat, R. L. ed. 1997 *Discourses of Development: Anthropological Perspectives*. Berg, Oxford – New York; Sperber, Dan 2001 *A kultúra magyarázata. Naturalista megközelítés*. Budapest, Osiris; Somlai Péter – Sárkány Mihály – Gedeon Péter – Pál Eszter 2004 *Az evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban*. Napvilág, Budapest; Spencer, Herbert 1897 *The Principles of Sociology, I-III*. Appleton, New York (magyarul részlet: *A társadalom evolúciója*. In Bohannan, Paul – Glazer, Marc szerk. Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Panem Kft., Budapest: 32-62; Sahlins, Marshall David 1997 *Specifikus és általános evolúció*. In Bohannan, Paul – Glazer, Marc szerk. Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Panem Kft., Budapest: 487-514; White, Leslie A. 1997 *Az energia és a kultúra evolúciója*. In Bohannan, Paul – Glazer, Marc szerk. Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Panem Kft., Budapest: 461-486.; Dennett, Daniel C. 1995 *Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life*. Simon and Schuster, New York; Shapiro, Harry Lionel 1956 *Man, Culture, and Society*. Oxford University Press, New York; Chagnon, Napoleon A. – Irons, William ed. 1979 *Evolutionary Biology and Human Social Behavior*. Duxbury Press, North Scituate; Lowie, Robert Harry 1923 *Primitive Society*. Liverigh, New York; Lowie, Robert Harry 1937 *The History of Ethnological Theory*. Farrar & Rinehart, New York; Perry, William James 1918 *The Megalithic Culture of Indonesia*. Green & Co., New York; Brown, Willard Olander 1933 *A Study of Private Property: its Origin, Historical Evolution and Theories of Development*. Thesis, Louisiana University; Fortes, Meyer 1953 The Structure of Unilineal Descent Groups. *American Anthropologist*, LV.; Smith, Michael Garfield 1956 Segmentary Lineage Systems. *Journal of Royal Anthropological Institute*, LXXXVI.; Barnes, John Arundel 1964 *Kinship*. Encyclopaedia Britannica; Lévi-Strauss, Claude 1949 *Les structure élémentaires de la parenté*. PUF, Paris; Fried, Morton H. 1957 The Classification of Unilineal Descent Groups. *Journal of Royal Anthropological Institute*, LXXXVII.; Goody, Jack ed. 1958 *The Developmental Cycle in Domestic Groups*. Cambridge University Press; Steward, Julian H. 1972 *Theory of Culture Change: the Methodology of Multilinear Evolution*. University of Illinois Press, Urbana; Tylor, Edward Burnett 1871 *Primitive culture. Research into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom*. John Murray, London; Kardiner, Abram – Preble, Edward ed. 1961 *They Studied Man*. World Pub. Co., Cleveland; Firth, Raymond Williams 1958 *Human Types*. Nelson and Sons, New York, London; Service, Elman Rogers – Sahlins, Marshall D. – Wolf, Eric R. 1973 *Vadászok, törzsek, parasztok*. Gondolat, Budapest, 9-133; Marett, Robert Ranulph 1935 *Head, Heart & Hands in Human Evolution*. Hutchinson, London; Leach, Edmund Ronald 1961 *Rethinking Anthropology*. Athlone, London; Malinowski, Bronislaw 1921 The Primitive Economics of the Trobriand Islanders. *Economic Journal*, volume 31:1-16, On-line: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/malinowski/prim>; Barley, Nigel 2006 *Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkunyhóból*. Typotex, Budapest.

exegetikus jelentés: a szimbólumok jelentéstartalmait elemző →Victor Turner szakkifejezése, lényegileg a helyi informátorok, meginterjúvoltak véleményének kifejeződését takarja valamely szimbólum jelentéséről. Leegyszerűsítve a →kommunikáció adó és vevő kapcsolatára, ez a megértési mód az →etno-esztétikai rendszerek struktúrájának felfedezésére alkalmazható, olykor kiegészítve az →étikus megismerés, a sajátos társadalmi kontextusban előforduló tárgyhöz kapcsolódó jelentéstartalmak áttekintésével.

Ir.: Turner, Victor W. 1967 *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*. Ithaca, Cornell University Press.

Boglár Lajos

exogámia: számos szempontból az →endogámia ellentéte, vagyis a társas együttélési módok egyik alaptípusa, amelyben kívánatos normaként vagy merev szabályként (*exogamous rules*) írják elő a saját társadalmi (etnikai, kaszt, osztály, kultúra, leszármazási vagy rokonsági kör, vallás stb.) csoporttól eltérő házassági csoport kiválasztását, a „külső házasságot”. Célja rendszerint a „saját csoport” gazdagítása, frissítése a „másik csoport” értékeivel, gazdagságával, genetikai örökségével, kulturális hagyományaival, vagy legalább annak kizárása, hogy a párválasztás a saját csoportszinten történjen.

Ir.: Steward, Julian Haynes 1955 *Theory of Culture Change; the Methodology of Multilinear Evolution*. University of Illinois Press, Urbana; Conrad, David C. – Frank, Barbara E. 1995 *Status and Identity in West Africa: Nyamakalaw of Mande*. Indiana University Press, Bloomington; Raglan, FitzRoy Richard Somerset, Baron 1933 *Jocasta's Crime; an Anthropological Study*. Methuen, London; Frazer, James George, Sir 1910 *Totemism and Exogamy, a Treatise on Certain Early Forms of Superstition and Society*. Macmillan, London; McLennan, John Ferguson 1896 *Studies in Ancient History. The Second Series; Comprising an Inquiry into the Origin of Exogamy*. Macmillan, London; Nuer. Human Relations Area Files, 2002, electronic resource: FJ22.

Boglár Lajos

exorcizmus: ördögűzés, a megszállottság megszüntetése (latin *exorcismus* szó a görög *exorkizó* ige származéka = „ünnepélyesen felszólít”, „Isten nevében kényszerít”).

Ir.: Kósa Gábor 2002 Exorcizmus és samanizmus az ókori Kínában. In Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András szerk. *Mir - susné - hum* (A Világügyelő Férfi. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére, 1-2.), Akadémiai, Budapest, 806-833; Szacsavay Éva 2002 Az ördögűzés református szabályozása 1636-ban. In Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet szerk. *Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből*. Szegedi Tudományegyetem, 79-92; Munck, Victor C. De 1990 Choosing Metaphor: A Case Study of Sri Lankan Exorcism. *Anthropos*, 85, 4-6:317-328; Pócs Éva 2003 Megszállottságjelenségek, megszállottságrendszerek. Néhány közép-kelet-európai példa. In Vargyas Gábor szerk. *Népi kultúra – népi társadalom 21*. Akadémiai, Budapest, 211-271. Lásd még: <http://www.hagiosz.net/?q=exorcizmus>.

Boglár Lajos – A. Gergely András

életmód: társadalomtudományok által gyakran használt fogalom, antropológiai értelmezése csak egy változat. Szociológiai értelemben az alapvető szükségletkielégítés érdekében végzett tevékenységek rendszere, beleértve szereplőket, helyszíneket, társas-csoportos működésmódokat, feltételeket, célokat és értelemtulajdonításokat is. Ilyen megszokott, „sztenderd” tevékenység a létfenntartás (körülmények, természeti és társadalmi környezet is ide véve), a munka (módja, célja, változatai), a megélhetési feltételek és normák (nomadizálás, zsákmányolás, jószágirtás, agrártevékenység, vadászat, szellemi munka, szokások, kooperációk, stb.), a kulturális gyakorlatok sora (tanulás, szocializáció,

időhasználat, térbeli létmódok, vallások és hitek, rítusok, stb.), a társas együttélés struktúrája (csoportkapcsolatok, társadalmi struktúra, osztályhelyzet, másodlagos szerveződések, család, rokonsági rendszer, stb.), valamint a fogyasztás módjai (természeti, termelési kultúra, kereskedelem és piac, vásárlási szokások, életmód-befolyásoló gyakorlatok mint sport, tudásgyarapítás, szórakozás, presztízsjavak, ízlés, stb.). Nem azonos, de közeli fogalom az *életstílus*, *életvitel*, amely a külsődleges feltételektől függő mindennapi tevékenységek és preferenciák rendszerét tükrözi. Bourdieu például ennek részeként kezeli a *praxist*, amely a hétköznapi cselekvéseken kívül ezek értelmét is magában foglalja (munkáiban ez mint a cselekvő egyének számára átélhető tartalom, „ízlés” jelenik meg, kiegészülve a *habitu*ssal, amely a hétköznapi létformák és ízlésválasztási változatok mögötti tevékenységek preferencia-rendszerét, életlehetőség-választást is tükrözi). Az ~ a strukturális besoroltsági helytől függ, a különbségek életmód-elemekre épülnek, a praxis ezért az egész társadalmi berendezkedéssel és étellel kapcsolatos habitust tükrözi, melynek része az életviteli divatok követése is. Max Weber háromdimenziós szerkezeti modellbe tagolja az ~ elemeit (gazdasági, hatalmi, és megbecsülési, presztízsbeli, vagyis életlehetőségekből, választásokból és életesélyekből álló rendszert mutat ki), melyek meghatározzák a társadalmi státuszhoz kapcsolódó iskolai végzettséget, munkamegosztási pozíciót és a településtérben lehetséges megnyilvánulásmódokat, továbbá az egyéni viselkedés módjait (önfeláldozás, szolidaritás, szokások, vallás, hagyománytartás stb.). Giddens szerint az életvitel kultúra-függő és egy adott csoport által őrzött értékekből, a csoport tagjai által követett normákból, illetve az általuk létrehozott anyagi javakból áll. Utasi Ágnes kilenc kategóriába sorolja az életmód-függő minőségeket (strukturális, kapcsolati, életviteli, fogyasztási, normakövetési, stb.). Losonczi Ágnes nagy életmódkutatása a lakás, táplálkozás, munka, szabadidő, öltözködés gyakorlatát sorolja közös fogalomkörbe, melyek a szellemi javak fogyasztására is kiterjednek, a kultúrát pedig a személyiség egyfajta kiterjesztésének, az értékek rendszerének fogja fel, jelezve a képességek, adottságok és társadalmi lehetőségek együttesét, melyek az életmód meghatározói, ekként pedig összefüggenek a létfenntartás körülményeivel, a reprodukciós és rekreációs szükségletekkel, célokkal is. Az antropológia klaszikusai a legkülönbözőbb életmódok leírására vállalkoztak, a megközelítés és megjelenítés komplexitása adta a megnevezés fogalmi hálóját. A hagyománytartó közösségek életmódjának leírásai adják az antropológia tudománytörténetének java többségét, de a 20. század közepétől egyre több lett a komplex („modern”) társadalmak leírására fókuszált, csoportspecifikus megközelítés. Oscar Lewis például a nagyvárosba került és városi létfenntartásra kényszerülő csoportok speciális életmódját nevezi meg a falusi-vidéki létmódoktól minőségileg eltérőnek (a „szegénység kultúráját” leírva ezáltal), s beleérti a társadalmi felemelkedésre fordított energiák összességét is. Giddens szociológiájában „a kultúra egy adott csoport által őrzött értékekből, a csoport tagjai által követett normákból, illetve az általuk létrehozott anyagi javakból áll”, ez pedig az életmód megteremtésében kap sajátos formát, amely a posztmodern társadalmakban relativizálhatóvá teszi a hagyomány jelentőségét és kiemeli a választás súlyának megnövekedését a helyi lehetőségek, globális feltételek és az önkreatív identitás megteremtésében („Az egyetlen választási lehetőség immár maga a választás”). Az életmód javakkal, birtoklással, idő-tárgy-térhasználattal összefüggő problémái, mintakövető magatartások uralkodóvá válása adja egyre gyakrabban korunk kultúrakutatási tematikáit.

Ir.: Appadurai, Arjun 1996 Fogyasztás, időtartam, történelem. *Replika* 21-22:81-97; Douglas, Mary – Isherwood, Baron 2003 A javak használatának változatai. In Wessely Anna szerk. *A kultúra szociológiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 150-159; Evans-Pritchard, Edward Evan 2000 Nuer idő. In Fejős Zoltán szerk. *Idő és antropológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 69-84; A. Gergely András 2000 *Létmódok és kimódolt létek*. MTA PTI, Budapest; Hoggart, Richard 1975 *Művelődés, gondolkodás, szokások. Az angol munkásosztály – belülről*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest; Hoppál Mihály 1984 Életmódmodellek – kulturális paradigmák. In *Életmód: modellek és minták*. Szerk. Hoppál Mihály – Szecskő Tamás. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 374-390; Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor szerk. „Jelbeszéd az életünk”. Osiris-Századvég, Budapest; Leach, Edmund 1996 *Szociálandropológia*. Osiris Kiadó, Budapest; Lewin, Roger 1986 Bevezetés a bőségbe. In Cherfas, Jeremy

– Lewin, Roger szerk. *Nem csak munkával él az ember*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 9-16. Losonczi Ágnes 1977 *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Bp. Gondolat; Malinowski, Bronislaw 1972 *A Nyugati Pacifikum argonautái*. In *Baloma. Válogatott írások*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 7-109; Mauss, Marcel 2000 *Tanulmány az ajándékról. Az ajándékcseré formája és értelme az archaikus társadalmakban*. In *Szociológia és antropológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 195-342; Polányi Károly 1976/a *Társadalom és gazdasági rendszerek*. In *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 49-79; Thomson, Edward P. 1990 *Az idő, a munkafegyelem és az ipari kapitalizmus*. In Gellériné Lázár Márta szerk. *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 60-116; Argejő Éva szerk. 1998 *Jelentések könyve. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest; Utasi Ágnes 1984 Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák*. Budapest; Veblen, Thorstein 1975 *A dologtalan osztály elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest; Kézdi Nagy Géza szerk. *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008; Wolf, Eric R. 1995 *Európa és a történelem nélküli népek*. Akadémiai – Osiris – Századvég, Budapest; Valuch Tibor 2006 *Agrárkérdések és a magyar falu 1956–57-ben; A gulyáskommunizmus*. In *Metszetek. Válogatott tanulmányok*. Argumentum – 1956-os Intézet, Budapest, 114-130; 202-221; Tarrósy István 2011 *Kelet-Afrika a fejlődés útján. A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebről*. IDResearch Kft – Pécs, Afrikai-Magyar Egyesület (AHU) Budapest – Publikon Kiadó, Pécs; Alden, Chris 2010 *Kína az afrikai kontinensen*. Publikon, Pécs; Malinowski, Bronislaw 1921 *The Primitive Economics of the Trobriand Islanders*. *Economic Journal*, volume 31:1-16, On-line: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/malinowski/prim>.

A. Gergely András

élménytársadalom: a fogalom Gerhard Schulze (1944–) német társadalomkutató 1992-ben megjelent *Die Erlebnisgesellschaft* (Élménytársadalom: a jelenkor kultúrszociológiája) című művéhez kapcsolódik. Szemben például a „fogyasztói társadalom” sajátos kordiagnózist is magában foglaló kvázi-társadalomelméleti kategóriájával, az élménytársadalom fogalma pontosan kidolgozott, precízen rögzített jelentéssel bíró kifejezés. Schulze szerint nyugaton, a második világháborút követő gazdasági növekedés és oktatási expanzió eredményeképpen a szűkösen rendelkezésre álló gazdasági erőforrások egyenlőtlen elosztásán alapuló társadalomelméletek már nem tudják megvilágítani a társadalmi kapcsolatok és kollektív identitások szerveződésének mintázatait. A nyugati jóléti társadalmakban a társadalom kulturális szerkezete nem vezethető le a gazdasági-termelési viszonyokból. Az objektív életkörülmények mellett, illetve azok rovására különös jelentőségre tesznek szert a szubjektív (fogyasztói) preferenciák az életstílus és – ezen keresztül – a társadalmi kapcsolatok megválasztásában. Schulze munkája az árnyalt társadalomelméleti gondolkodás és a szakszerű empirikus társadalomkutatás programjának összekapcsolásával a kortárs szociológia egyre mélyülő szakadékát igyekezett áthidalni. Hasonlóan Pierre Bourdieu *La distinction* c. művéhez – bár annak megközelítésmódját majd minden ponton vitatva –, Schulze is a késő modern társadalom kulturális tagolódását, nagycsoport-szerkezetét, a jellemző (kultúra)fogyasztási mintázatokat és mentalitástípusokat vizsgálja.

Ir.: Schulze, Gerhard 1992 *Die Erlebnisgesellschaft: Kultursoziologie der Gegenwart*. Campus Verlag, Frankfurt am Main – New York; Bourdieu, Pierre 1979 *La distinction: Critique sociale de jugement*. Les Editions de Minuit, Paris; /Lásd még továbbá:/ Lury, Celia 1996 *Consumer Culture*. Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey; Appadurai, Arjun szerk. 1986 *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. University Press, Cambridge; Baudrillard, Jean 1988 *The Consumer Society*. Thousand Oaks – New Delhi, Sage – London; Douglas, Mary – Isherwood, Baron 1980 *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption*. Penguin, Harmondsworth; Bauman, Zygmunt 1998 *Globalization: the Human Consequences*. Polity Press, New York (m.: *Globalizáció: a társadalmi következmények*. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2002); Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest.

Éber Márk Áron

faji kérdés: valójában deklaratív felfogásmód, mely az emberi sajátosságokat és az egyes (eltérő) embercsoportok közötti „értékkülönbségeket” faji, leszármazási, etnikai vagy etnokulturális alapon értelmezi, meghatározva alárendelt és felsőbbrendű társadalmi csoportkülönbségeket. Kérdéssé mindig akut mivoltában válik, pl. pogromok, éhséglázadások, rasszizmus, négerüldözés, szélsőséges politizálás, genocidium vagy etnocidium, migrációs kényszerek nyomán. Lényege a faji megkülönböztetés, a →*diszkrimináció*, következménye pedig az adódó társadalmi problémák „magyarázata” a faji egyenlőtlenséggel, ill. a konfliktusok kezelése faji különbség alapú elgondolás szerint. A ~ a 20. század egyik legsúlyosabb konfliktusait okozó probléma, amely a „tiszta fajok” és a fajkeveredések kérdését a társadalmi érdekellentétek kifejezőjeként értelmezi, s megoldásait radikális népiértéssel, →*etnikai tisztogatással*, faji megkülönböztetési gyakorlattal, törvény előtti egyenlőtlenség kialakításával vagy közvetlenül háború útján véli rendezhetőnek. Tudománytörténeti érvkésztetét a ~ értelmezői történetfilozófiai (J.A. Gobineau, J.de Maistre, F.Nietzsche), →*antropometriai* (F.Galton), vallási és kulturális felfogásmódokból (→*M.Eliade*, J.Ortega y Gasset) veszi, antropológiai és szociológiai értelemben azonban a fajok közötti különbségekben megtestesülő sajátosságok összhangja szolgál a ~ cáfolatául (→*C.Lévi-Strauss*).

Ir.: Lévi-Strauss, Claude 1999 *Faj és történelem*. Napvilág, Budapest; Herskovits, Melville Jean 1928 *The American Negro; a study in racial crossing*. Knopf, New York; Steinberg, Stephen 1994 *Az etnikum mítosza*. Cserépfalvi Alapítvány, Budapest; Miers, Suzan – Kopytoff, Igor eds. 1978 *Slavery in Africa*. PUF, Paris; Bazin, Jean – Terray, Emmanuel eds. 1982 *Guerres de lignage et guerres d'États en Afrique*. Archives Contemporaines, Paris.

A.Gergely András

faluantropológia: összevont fogalom, magában véve még részben kialakulatlan irányzat, mely az antropológiai kutatások falusi miliőre fókuszált gyakorlatát lenne hivatott jelezni. Mint egy részletesebb előtörténettel az jelezhető (A.Gergely 2005), a falu mint hagyományosan néprajzi, etnográfiai, folklorisztikai terület csupán olyan kortárs érdeklődés/témaválasztás révén kerül a recens antropológiai megfigyelés alá, mint pl. a jelenkori életmódváltozások, szubkultúra-kölcsönhatások, klasszikus falutematikától eltérő problematikák, vizuális modernizáció (a Kapitány-házaspár kutatásaiban, Lágler Péter kísérleteiben, Bodó Julianna és a KAM munkatársainak felvételeiben, Boross Balázs vagy Kiss Márta erdélyi-moldvai terepanyagában, Bakó Boglárka empíriájában, Baumann Tímea vagy Tucza Rita olvasataiban), idegenbefogadás, migrációs stratégiák, idegenforgalmi vagy turisztikai innováció (Pusztai Bertalan, Sziájtó Zsolt, Biczó Gábor, Kotics József, Ilyés Zoltán, Pulay Gergő, Kovács Éva kutatásaiban), vagy megannyi szubkulturális rész kérdésben. Gyakorta még ekkor sem tér el a falunéprajzi, szokásnéprajzi, társadalomnéprajzi vizsgálatokról, közösségtanulmányokról, különösen nem a Dimitrie Gusti kezdeményezte román falumonografikus kutatásoktól, melyeknek másod-harmadgenerációs képviselői még visszatérnek a komplex lokális kutatás nyolcvan-száz éves tradícióihoz, vagy a magyar szociografikus hagyománytól, melyben az írói megjelenítés kap kiemelt szerepet. Mindez kiegészül a publicisztikai-, riport-, dokumentumfilm-, szociofilm-, hagyományokkal és fotótörténeti imázsfelújítással, kortárs kulturális mediációval és változásvizsgálatokkal (pl. nyelvi, értékrendi, szomszédsági, tradíciófenntartási, dekonstrukciós vagy kollektív emlékezeti) miliőkutatásokkal, ezzel is képlékennyé téve a szaktudományi határokat. A faluantropológiai kutatási irány ezért a témaválasztáson túl javarészt nem „iskolás” formában, hanem szellemi történeti tradíciók mentén gazdagodik napjainkban is. Pl. *regionális* (Ilyés Zoltán, Kotics József, Papp Richárd, Hajnal Virág, Kunt Ernő, Hódi Sándor), *etnospecifikus*

(Keményfi Róbert, Simon Zoltán, Veres Emese-Gyöngyvér, Schiller Katalin, Antos Balázs, Tesfay Sába, Michael Stewart, Peti Lehel, Szuhay Péter, Horváth Kata), *szociokulturális* (Hunyadi Márton, Kiss Antal, Kemény Márton, Hofer Tamás, Pozsony Ferenc, Frida Balázs, Kovai Cecília, Mátyus Alíz, Gagyí József, Túros Endre, T.Kiss Tamás, Tibori Tímea) vagy még komplexebb tematikát felölelve lényegében megbontja-feloldja a falu mint témakör egységét és más *integrációs terekbe* kapcsolja be a *történesek* rendszerét (pl. Bali János, Tánczos Vilmos, Gulyás Gyula, Sárkány Mihály, Nagy Zoltán, Farkas Judit, Kuti Klára, Vintila Mihajlescu, Fejős Zoltán, Bódi Jenő, Letenyei László, Molnár Ágnes, R.Nagy József, Rékai Miklós, Szarvas Zsuzsa, Papp Richárd, Bögre Zsuzsa, Frazon Zsófia, Biczó Gábor, Oláh Sándor, Sárpátki Paula, Pálincás János, Szeljak György, Victor Sibianu, stb.) dimenziókban és folyamatokban bomlik ki a tematikus feltárások sokaságából.

Ir.: Hofer Tamás 2009 *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. L'Harmattan, Budapest; A.Gergely András 2005 Faluszociológia – faluantropológia. In Bognár László – Csizmady Adrienne – Tamás Pál – Tibori Tímea szerk. *Nemzetfelfogások / Falupolitikák*. Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 108-117; Fél Edit 1991 A saját kultúrájában kutató etnológus. *Ethnographia* 102 (1-2): 1-8; Hofer Tamás – Fél Edit 1969 *Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village*. Chicago, Wenner Gren Foundation – Aldine; Huseby-Darvas Éva Veronika 1983 *Fogalmak és élettörténetek az identitás vizsgálatához Cserépfaluban*. KLTE, Debrecen; Hann, Chris 1980 *Tázlár: A village in Hungary*. Cambridge University Press; Stewart, Michael 1994 *Daltestvérek*. T-Twins – Max Weber Alapítvány, Budapest; Bodó Julianna szerk. 2002 *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda; Mihailescu, Vintila ed. 2002 *Vecini si vecinitati în Transilvania* [Neighbours and Neighbourhoods in Transylvania]. Paideia, Bucuresti; Mungiu-Pippidi, Alina – Althabe, Gérard 2002 *Secera si buldozerul. Scornicesti si Nucsoara. Mecanisme de aservire a taranului roman* [The Sickle and the Bulldozer. Scornicesti and Nucsoara. Enslaving Mechanisms of the Romanian Peasant]. Polirom, Iasi; Rostás Zoltán 2003 *Sala luninoasa. Primii monografisti ai Scolii gustiene* [The Light Room. The First Monographers of the Gusti School]. Paideia, Bucuresti; Valuch Tibor 2006 Agrárkérdések és a magyar falu 1956–57-ben; A gulyáskommunizmus. In *Metszetek. Válogatott tanulmányok*. Argumentum – 1956-os Intézet, Budapest, 114-130; 202-221; Tarrósy István 2011 *Kelet-Afrika a fejlődés útján. A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebbről*. IDRResearch Kft – Pécs, Afrikai-Magyar Egyesület (AHU) Budapest – Publikon Kiadó, Pécs; Stahl, H. Paul ed. 2002 *Cum s-a stins Tara Vrancei. Nereju, sat din Vrancea* [The Extinction of Vrancea Country. Nereju, a Village of Vrancea]. Paideia, Bucuresti.

A.G.A.

Febvre, Lucien Paul Victor (Nancy, 1878. jún. 22. – Saint-Amour, Jura, 1956. szept. 25.): francia társadalomtörténész, szociológus, politológus. Történeti tanulmányai után a Strasbourg-i Egyetem professzora (1919–), majd a párizsi Collège de France tanára (1933–), utóbb az École Pratique des Hautes Études igazgatója (1947–), a francia Társadalomtudományi Enciklopédia egyik irányítója (1938–). Már munkássága kezdetén szakított a hagyományos történeti szemlélettel: 1911-ben publikálta II.Fülöpről írt doktori tézisét, amelyben széleskörűen tájékozódott a politikai, gazdasági, társadalmi és →*mentalitástörténeti* témakörök között. Későbbi munkáiban is diplomáciai és katonai témákat választott, elemzéseit regionális keretbe illesztette, bevezette a térbeliség kereső szempontját a történettudományi kutatásba, s a nem-írott források elemzésével, a hívó ember mentalitásának vizsgálatával foglalkozott. 1929-től az →*Annales-iskola* egyik alapító tagja volt (→*Marc Bloch*-al), 1946-tól az irányzat folyóiratának szerkesztője, kora legjelentősebb történészeinek egyike. Diszciplínánk szempontjából kiemelendő, hogy bár meglehetősen elutasító volt a historizáló történetfelfogással szemben, és relativizálta az írásos dokumentumok önálló forrásértékét, de beemelte a nyelvészeti és etnológiai tudásanyagot, problémaköröket és tárgyi eszköztárat abba az értelmezési tartományba, amelyben a későbbi kutatók (pl. Fernand Braudel, Georges Friedmann, Maurice Halbwach, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie) a mentalitástörténet irányába indulhattak tovább, a francia társadalomtörténet, etnográfia és etnológia pedig a jelentések és értelmezések egy új

korszakát kezdhette. Febvre érdeklődése később Rabelais és kora vallásosság-interpretációi, valamint a tájegységi-történeti interpretációk felé fordult, földrajzi és lokális terepen kutatva, mi az, ami a hadvezérek és államférfiak históriáján túl az interdiszciplináris közelítések számára fontos: „egész életük, egész anyagi és erkölcsi kultúrájuk, az a fejlődés, amely tudományosságukban, művészetükben, technikáikban, kereskedelmükben, társadalmi osztályaikban és csoportjaikban végbement” – írja *A Föld és az emberi fejlődés* című könyve előszavában. Valahol talán azt a komplexitást kereste, melyet évtizedekkel később az antropológusok már merészebben föl-fölmutattak a világ számos pontján.

F.m.: *La Franche-Comté*. L.Cerf, Paris, 1905; *Guillaume Budé et les origines de l'humanisme français*. Strasbourg, 1907; *Philippe II, et la Franche-Comté*. H.Champion, Paris, 1911; *Martin Luther: a destiny*. E.P. Dutton & Co., New York, 1929; *Martin Luther: un destin*. PUF, Paris, 1945; *Souvenirs d'une Grande Histoire*. Faculté des Lettres, Strasbourg, 1945; *Combats pour l'histoire*. A.Colin, Paris, 1953; *Débats autour de la sociologie*. Flammarion, Paris, 1954; *Philippe II et la Franche-Comté, étude d'histoire politique, religieuse et sociale*. Flammarion, Paris, 1970; *Histoire de Franche-Comté*. Laffitte Reprints, Marseille, 1983.

Ir.: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor 1995 *Társadalomtörténet másképp*. Csokonai, Debrecen; Le Goff, Jacques Van-e Annales-iskola? *Századok*, 1968:145-167.

A.Gergely András

fejlődés-tanulmányok: az antropológia egyetemes történetének talán legsúlyosabb értelmezési kérdése körüli törekvések összefoglaló neve, melynek alapja a társadalmi komplexitások eltérő voltának feltételezése és kinyilatkoztatása, gyakorlata pedig a (főként nagyhatalmi, beavatkozó, érdekszférákat kiterjesztő vagy újragyarmatosító) politikai törekvések fejlesztési programok mögé rejtése. Az evolúciós „úton” elmaradottnak, megrekedtnak titulált országok, térségek, ágazatok (agrárium, kultúra, iparosítás, oktatás vagy egészségügy-fejlesztés) megsegítése külső erővel – ez támaszt ideológiai alapot a fejlettebb országok beavatkozásához. A fejlődés mint cél vagy végcél, a hozzá vezető út mint exportálható tudás, és a modernizációs lejtőn elindulás (szinte morális vagy „racionális”) kötelezettsége mint befogadói program áll a fejlesztési elgondolások fókuszában, a praktikum eltérő mivolta, a „bevezetés” tempója vagy az érdekek elrendezésének módja pedig a kivitelezés sikerét biztosítja – vagyis a világ újrafelosztásában „fejlesztőkre” és fejlesztendőkre tagolja a partnereket, belső és nemzetközi presztízst teremtve a „felzárkóztatás” indoklásához, ennek jogosultsága alapján akár a katonai, pénzpolitikai, háttér- vagy piacgazdasági, nyelvi-kulturális és más beavatkozások sorozatára építve a fejlesztés célrendszerét. Az elméletek vitatott volta (kell-e, lehet-e, szabad-e megismerni „az indiánokat”, „a primitíveket”, „az elmaradottakat”, stb. – s ha igen, milyen modernizációs program „segíthet” vagy ronthat helyzetükön, avagy mennyire lehet mindez piaci alkuk tárgya és milyen szerepe lehet mindebben a „segítő”, feltáró, kutatásokat végző antropológusoknak) szinte a legkorábbi amerikai indián-kutatásoktól a mai globalizációs foratókönyvekig át-meg-átírja az érték-, cél- és normarendszert, melyben a kutatók részt vesznek, vagy melynek szerepe lehet a tudományos megismerés, „szakértés”, „tanácsadás” egész folyamatában. A gyarmati sorból felszabaduló „harmadik világ” e támogatási, fejlesztési, befolyásolási kérdésekre a 20. század második felétől igen eltérő válaszokat, szembesülő politikákat és megalkuvó opportunizmusokat fogalmaz meg, folytonos vita tárgyává téve az elmaradottság léte, az elmaradottságban tartás, oda beszorítás és konzerválás, vagy épp onnan való „kiemelés” kérdéseit. A háttérben a kulturális univerzumok, egyetemes értékrendek, egységesre formálандó világképek, piaci szerepleosztások fő problematikái állnak, mind a „befogadó”, fejlesztést „igénylő”, mind a beavatkozást mintegy „morális kötelezettségnek tekintő” oldalon. A vita és a fejlesztés szükségességének, árának problematikája a legeltérőbb nézőpontok megfogalmazását teszi lehetővé, egyértelmű állásfoglalás nemigen lehetséges, még akkor sem, ha az „elmaradott” világok elvben vagy ténylegesen „igényelnék” a

fejlesztéseket, vagy meg is rendelnék ezeket.... – külföldről, a „fejlettek” világából. Ezzel ellentétes álláspont szerint maguk a „fejlesztendő” államok és nemzetgazdaságok egyfelől önfejlődésükkel életerősek maradnának, ha nem akarnák őket kívülről „megfejleszteni”, részint a fejlesztésben való részvétel korántsem előzmények (gyarmatosítás, háborúk, felszabadítás, szovjet vagy amerikai térségi érdekek, energiapolitikák, stb.) nélküli, tehát ha nem erőltetnék rájuk a „fejlődést”, fejlődőnének maguktól is a saját tempójuk és mértékeik szerint (ld. Geertz vonatkozó tépelődéseit az „új államok” megsegítésének feladatával létrehozott amerikai kutatóközpontról). A szakmai kutatások egész tudásterületi anyaga számos esetben fejlesztési intézményeket, kutatásokat, tőkeháttérrel, kormány-megállapodásokat, kutatói részvétel organizálását foglalja magában, ezért szinte majd’ minden antropológiai térségtanulmány, helyi kutatás alkalmassá lehet arra, hogy „fejlődés” programjának bázisa, „fejlesztési” célok háttéranyaga legyen. Ennek morális felelősségi oldala az →AAA etikai deklarációjának kialakulásában is szerepet játszott, a kutatói erkölcs részévé vált a 20. század második felének szakmai vitáiban és kutatás-támogatási programjaiban is. A fejlesztési kérdések egyik fő területe a globális vagy ökopolitikai válság, melyben a *fejlődő világ* (sic!) formálásának problémái az egyenlőtlenségeken alapuló nemzetközi kapcsolatok, a válságba jutott modernizációs programok és az átmeneti társadalmak strukturális kérdései terén fogalmazódtak meg (pl. Samir Amin, Immanuel Wallerstein, André Gunder-Frank, Henry Kissinger vagy épp Clifford Geertz dilemmáiban vö. *Fejlődés-tanulmányok 1980–87, Válság* című 9. kötetét).

Ir.: Dudás Katalin – Lágler Péter szerk. 2007 *Helyi érték. Fejlesztéskutatói esettanulmányok*. Magyar Művelődési Intézet, Budapest; Clifford Geertz 1963 *Peddlers and Princes: Social Development and Economic Change in Two Indonesian Towns*. University of Chicago Press; Geertz, Clifford 1964 *Agricultural Involution: the process of ecological change in Indonesia*. Chicago Univ.; Meier, Gerald M. ed. *Politics and Policy Making in Developing Countries*. International Center for Economic Growth, San Francisco; Béládi László – Gáthy Vera – Magyar György – Marton Imre – Mészlivetz Ferenc szerk. 1980–87 *Fejlődés-tanulmányok*. ELTE ÁJK – MTA Szociológiai Kutató Intézet sorozata, 14 kötetben, Budapest; Augé, Marc 1994 *Pour une anthropologie des mondes contemporains*. Aubier, Paris; Sillitoe, Paul – Bicker, Alan – Pottier, Johan 2002 *Participating in Development: Approaches to Indigenous Knowledge*. Routledge, London; Lewellen, Ted C. 1995 *Dependency and Development: An Introduction to the Third World*, Bergin & Garvey, London; Frida Balázs – Barta Géza és mások 2008 *Globalizációs túlélőkönyv*. Anthropolis Egyesület, Budapest; Geertz, Clifford 1994, 2001 *Az értelmezés hatalma. Századvég, Osiris, Budapest*; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; Valuch Tibor 2006 *Agrárkérdések és a magyar falu 1956–57-ben; A gulyáskommunizmus*. In *Metszetek. Válogatott tanulmányok*. Argumentum – 1956-os Intézet, Budapest, 114-130; 202-221; Tarrósy István 2011 *Kelet-Afrika a fejlődés útján. A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebről*. IDResearch Kft – Pécs, Afrikai-Magyar Egyesület (AHU) Budapest – Publikon Kiadó, Pécs; Alden, Chris 2010 *Kína az afrikai kontinensen*. Publikon, Pécs; Appadurai, Arjun 2004 *The Capacity to Aspire: Culture and the Terms of Recognition*. In Rao, V. – Watson, M. ed. *Culture and Public Action: A Cross-Disciplinary Dialogue on Development Policy*. Stanford University Press, Stanford, 59-84, Kieniewicz, Jan ed. 2009 *Silent Intelligesia. A Study of Civilizational Oppression*. University of Warsaw, Institute for Interdisciplinary Studies.

A. Gergely András

félíg strukturált interjú: Bryman (2001) meghatározása szerint egy sor előre meghatározott kérdést tartalmaz, ám az interjú készítőjének jogában áll megváltoztatni a kérdések sorrendjét, illetve további kérdéseket feltenni. Kvale (1996) értelmezésében viszont nem a kérdések, hanem a témák standardizáltak, és az interjú készítője nemcsak a kérdések sorrendjét, hanem formáját is belátása szerint határozhatja meg, az adott szituációtól függően. Számos változata és értelmezésmódja mindenesetre a nyitottság és interaktivitás szemléleti lehetőségeit követi.

Ir.: Bryman, Alan 2001 *Social Research Methods*. University Press, Oxford; Kvale, Steinar 1996 *InterViews*. London: Sage Publications; Blanchet, A. et al 1987 *Les techniques d'enquête en sciences sociales*. Dunod, Paris; Kovács Éva szerk. 2007 *Közösségtanulmány*. Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és

Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs; Cresswell, R. – Godelier, Maurice ed. 1976 *Outils d'enquête d'analyse anthropologiques*. Maspero, Paris; Griaule, Marcel 1957 *Méthode de l'ethnographie*. PUF, Paris; Kaplan, A. 1964 *The conduct of inquiry*. Chandler Publishing Company, San Francisco; Kovács Éva szerk. 2007. *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Regio könyvek. Pécs – Budapest.

Szász Antónia

fétis (portugál *feitiço* = „varázslat”): tárgyasult jelenség, aminek varázserőt tulajdonítanak. Boglár Lajos vallásantropológiai jegyzetei alapján Tylor szerint a „megtestesülés” és a „megszállottság” koncepciói vezettek a „fetizmus” doktrínájához. „Mivelhogy a szellemek képesek voltak behatolni tárgyakba, ezek a tárgyak sajátos erőhöz jutottak, és úgy bántak velük, mintha személyes tudatuk lett volna. Használták őket, hogy felfedjenek ellenséget vagy betegséget: az ember tisztelettel övezhette, de manipulálhatta is. Ha a fétis tárgyát részben megváltoztatták, hogy speciális funkciója legyen (pl. egy szellem tartózkodási helye volt), a fetizmus *idolatriává* vált. Az *idoll* egyesítette egy portré tulajdonságait egy fétisével, emberi személyiséget öltve magára” (Boglár 1995). A jivarok az ellenség levágott fejének (trófea) mágikus tartalmát a rítus különböző műveleteivel növelik, s így annak erejét felfokozva, az *fétissé* válik: ez biztosítja a jivarok gazdagságát, a harcosok erejét, és a földek termékenységet. Nehezen elválasztható egymástól a *fétis* és az *amulett* is. Vannak fétisek, amelyek egyéni akarat vagy szellem „tartózkodási” helyei, és vannak amulettek, amelyek hatékonysága egy személytelen erőnek köszönhető, ami pedig önmagában hatékony. Az afrikai – többnyire szoboralakú – fétisnél szinte észrevétlenül mosódik egybe a két hatás: a fétis tulajdonképpen egy szellem lakhelye: az őslakos azonban aligha tesz különbséget szellem és ábrázolás között. Ha a törzstagok a vallási specialistát megkérlik: verjen szöveget a tolvajt ábrázoló szoborba, akkor egy megszemélyesített lény képzetével állunk szemben. Viszont ha a szobor erejét annak tulajdonítják, hogy a specialista a szoborba juttat egy – csontból, vérből, földből, stb. összegyűrt – mágikus anyagot, akkor ez tisztán mágikus cselekedet. Az elsősorban Nyugat-Afrika népei vallásosságának tartott, majd később többek által cáfolt fétishit, fetizmus gondolata azonban már jóval Tylor előtt érdeklődést keltett. Charles de Brosses (1709–1777) francia történétíró és geográfus 1760-ban könyvet jelentetett meg a fétisistenek kultuszáról, melyben korabeli utazók tudósításait vette alapul, akik leírták az afrikai portugál gyarmatok őslakosságának egy kultuszát. E kultuszban a helyi lakosság bizonyos élettelen, elsősorban természeti tárgyak iránt különleges tiszteletet mutatott, mivel azok birtoklóiknak természetfeletti hatalmat biztosítanak (Cocchiara 1965:110). A fétis lehetett ember is, általában azonban valamilyen talizmán, vagy amulett alakját öltötte fel. Az amulett, ill. a fétis hatékonyságát a benne összegyűlt erő határozza meg. Az orvosságos ember ezt az erőt használja fel. De Brosses két alaptételből indul ki: 1. a fétisek alkotják a primitív vallás egyik formáját; 2. ez a forma megnyitotta az emberiség gondolkodása előtt az utat. Ennek bizonyítására összehasonlította az afrikai és az egyiptomi fétiseket: azt állította, hogy a világ minden vallásában megtalálható közös alapot a fétiskultusz őseredeti elemeivel magyarázhatjuk meg. Véleménye szerint ez a közös alap a művészetet és a tudományt is magában foglalja, mivel ezek születése és fejlődése a vallással hozható összefüggésbe. Meggyőző erejű dokumentációval, bizonyítékkal ellátott írásában kifejti, hogy „az embert magában az emberben kell tanulmányozni, tehát nem lehet és nem is kell kieszelni azt, amit az ember cselekedett. A fetizmus fenomenológiája ebből a szempontból *deus ex machina*, amelynek meg kell világítania az ember eredetét. A fetizmus természetes székhelye Afrikában van, és Afrikát úgy kell tekinteni, mint magát az emberiség bölcsőjét” (Cocchiara 1965:110). Később August Comte (1798–1857) a szociológia elméleti alapvetéseinek francia megalkotója De Brosses írását, ill. az általa kidolgozott fetizmuselmélet fenomenológiáját felhasználva több kötetes munkát írt a fetizmusról, amelyet 1830 és 1872 között jelentettek

meg. *Cours...* c. művében kifejti, hogy az emberiség történeti fejlődésére három szakasz jellemző: 1. teológiai állapot (amelyet a természetfeletti erők és lények uralma jellemez), 2. metafizikai és 3. pozitivistá állapot. De Brosses gondolatmenetét követve határozza meg a vallási evolúció három lépcsőfokát: első fokozat a fétisizmus, második fokozat a sokistenhit, harmadik fokozat az egyistenhit. Comte a fétisizmust eleinte az ember tudományos hajlamainak elfojtására irányuló gondolkodásnak tartotta. A fétisizmus a képzelőerő és nem a fogalmi gondolkodás korszaka, s ebből következően ebből származtatja a művészeteket, sőt a költészetet is. Az is igaz – állítja, hogy ezek majd csupán a sokistenhitben érik el teljes virágzásukat. „A szépművészetek tekintetében a fétisizmusnak az emberi értelemre gyakorolt általános hatása kétségkívül nem elnyomó... Nyilvánvaló, hogy egy olyan filozófiának, amely közvetlenül élettel töltötte meg az egész természetet, arra kellett irányulnia, hogy különösen a képzelőerőnek spontán lendületét mozgítsa elő... ..minden szépművészetre – a költészetet sem kivéve – vonatkozó első értekezések közvetlenül a fétisizmus korára vezetnek vissza...” (Cocchiara 1965:112). A fétisizmus „társadalmi fejlődés egészére gyakorolt sajátos befolyása, amely ennek a primitív vallásnak egyrészt a hasznos állatok, másrészt a növények rendszeres fenntartásában jellemzően jelentkező, ilyen spontán módon betöltött fontos funkciójában áll... A fétisizmust tehát úgy kell tekinteni, mint egy olyan vallást, amely az egyetlen akkor járható úton felvázolta az emberi intézmények legemelkedettebb és akkor még nagyon kevésbé átértézt rendjét... /.../ A teológiai szellem őseredeti alapját szükségszerűen a fétisizmus alkotja, ha (ezt a teológiai szellemet) a legtisztább elemi naivságában és mégis kifejtett értelmi teljességében tekintjük... Így a megfelelőképpen elmélyített teológiai bölcsesletnek mégis szükségszerűen a tiszta fétisizmus az alapja... A fétisizmus távol áll attól, hogy a teológiai szellem egyszerű eltévelyedése legyen...” (Cocchiara 1965:111). Comte életműve az evolúciós eszme erőteljes hatását tükrözi vissza, habár többször hangsúlyozta, hogy az ő gondolatmenete más síkon mozog. Comte szerint „az emberi gondolkodásnak a fétisizmusban feltételezett kezdete nem fogalmilag, vagy időnkívülként felfogott 'első', hanem időrendileg az első” (Cocchiara 1965:116). Egyébként az emberiség fejlődésének történeti és társadalmi folyamatát és az ezt irányító természeti törvényt, azaz a fétisizmusból való átmenetet a sokistenhitbe, majd a sokistenhitből való átmenetet az egyistenhitbe evolúciós átalakulásának tekinti. „A fétisisták népek ... megfigyelése azt látszik mutatni, hogy az első vallásos korszak egyáltalán nem zárja ki bizonyos papi osztály kialakulását... Nekem azonban úgy tűnik, hogy ezeknek a társadalmi lépcsőfokoknak elmélyült vizsgálatából mindig felismerhető, hogy a fétisizmus elérkezett a bálványimádás stádiumába, amely az előbbinek a tökéletesedése, és amelyben megtörténik a tulajdonképpen sokistenhitbe való átmenet” (Cocchiara 1965:112). Comte fétisizmusról alkotott nézeteit többen is kétségbevonták. Sorel kimutatta, hogy a fétisizmus mégcsak nem is a vallás csírája és nagyon távol áll attól, hogy a vadaknak tartott népek fenomenológiája legyen. Szerinte a fétisizmus egy fejlettebb kultúrához tartozó másodlagos jellegű megnyilvánulás, és nem központi kategória (Cocchiara 1965:115). Comte kritikussai közé tartozott Frobenius is, aki szerint nincs egyetlen olyan primitív nép sem, amelynél a fétisizmus igazi és valódi vallásos jellegű fenomenológiát alkotna.

Ir.: Boglár Lajos 1995 *Vallás és antropológia*. Szimbiozis, Budapest (on-line: <http://netem.hu/szimbiozis/>); Brandon, S. G. F. 1970 *A dictionary of comparative religion*. Weidenfeld and Nicolson, London; Cocchiara, Giuseppe 1965 *Az örök vadember*. A primitív világ jelenléte és hatása a modern kultúrára. Gondolat Kiadó, Budapest; Douglas, Mary 1970 *Natural symbols*. Penguin Books, Harmondsworth; Douglas, Mary 1989 *Purity and danger*. An analysis of the concepts of pollution and taboo. Ark Paperbacks, London – New York; Durkheim, Émile (1912) 1961 *The elementary forms of the religious life*. Collier Books, New York; Evans-Pritchard, Edward Evan 1965 *Theories of primitive religion*. University Press, Oxford; Evans-Pritchard, Edward Evan 1976 *Witchcraft, oracles and magic among the Azande*. Clarendon Press, Oxford; Frazer, James George 1910 *Totemism and exogamy*. Macmillan, London; Frazer, James George (1890) *The Golden Bough: a Study in Magic and Religion I-II*. (1890; m. *Az aranyág*. Gondolat, Budapest, 1965); Kluckhohn Clyde 1969 Navaho categories. In *Primitive views of the world* (szerk. Diamond, Stanley). Columbia University Press, New York, 95-128; Laburthe-Tolra, Ph. – Warnier, J. P. 1993 *Ethnologie – Anthropologie*. Presses Universitaires de

France, Paris; Lévi-Strauss, Claude 1962 *La pensée sauvage*. Plon, Paris; Lessa, William – Vogt, Evon szerk. 1979 *Reader in comparative religion*. Harper-Row, New York; Lowie, Robert 1952 *Primitive religion*. New York; Malefijt, Annemarie de W. 1968 *Religion and culture. An introduction to anthropology of religion*. The Macmillan Co., New York; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1952 *Structure and function in primitive society*. The Free Press, Glencoe (m. *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004); Swanson, G. E. 1969 *The bird of the gods: the origin of primitive beliefs*. University of Michigan Press, Ann Arbor; Turner, Victor 1964 Symbols in Ndembu ritual. In *Closed systems and open minds* (Gluckman, Max szerk.) Edinburgh, 20-51; Turner, Victor 1967 *The forest of symbols*. Cornell U. P., Ithaca; Tylor, Edward B. (1872) 1958 *Primitive Culture*. Harper Torchbooks, New York; Szász Antónia 2005 Szimbólumok természete (Mary Douglas: Natural Symbols. Explorations in cosmology). *Anthropolis*, 2/1-2/2.

Bindorffer Györgyi

finnugor népek → Uráli népek

Firth, Sir Raymond William (1901. 03. 25. Auckland, Új-Zéland – 2002. 02. 22. London): brit szociálintropológus. Aucklandi egyetemi éveit követően a London School of Economics-on fejezte be tanulmányait → *B. Malinowski* mellett (1927-ben doktorált). Kutatásai elsősorban Óceániába irányultak, leginkább a társadalomszervezet és a gazdasági rendszer összefüggéseire fókuszálva, s főként a → *maorikra* összpontosítva. 1932-től a LSE előadója, 1944-től professzora. 1968-ban visszavonul az oktatásból, de könyvei folyamatosan jelennek meg később is. Foglalkozott a kauri kaucsuküzemek és a maláj halfeldolgozó gazdaságok kérdésével, jeles témaköre volt a társadalmi struktúra és a vallás rendszerének összefüggése → *Tikopián* és a Salamon-szigeteken. Pályája során az ideológia és a szakralitás kölcsönhatásai, valamint mindezeknek gazdasági háttere, racionalitása és tervezhetősége érdekelték leginkább, életútja végén a → *szimbólum*használat foglalkoztatta.

F.m.: *Economics of the New Zealand Maori*, E.P. Dutton and Co, London, 1929; *Economics of the New Zealand Maori*, R.E. Owen, Govt. Printer, Wellington, New Zealand, 1959; *We, the Tikopia; a sociological study of kinship in primitive Polynesia*. Allen & Unwin, Ltd, London, 1936; *Human Types*. Nelson and Sons, New York, London, 1938; *Elements of social organisation*. London, Watts, 1951; *Social Change in Tikopia*. 1959; *Symbols: Public and Private*, 1973; *Themes in economic anthropology* szerk. Tavistock Publications London; *The Skeptical Anthropologist? Social Anthropology and Marxist Views on Society*. Oxford University Press for the British Academy, London, 1972; *Social organization; essays*. Aldine, Chicago, 1967; *Themes in economic anthropology*. szerk. Tavistock Publications, London, New York, 1967; *Art and life in New Guinea*. AMS Press, New York, 1973; *Elements of social organization*. Watts, London, 1951; *The fate of the soul; an interpretation of some primitive concepts*. Cambridge University Press, 1955; *History and traditions of Tikopia*. Polynesian Society, Wellington, New Zealand, 1961; *Malay fishermen: their peasant economy*. Norton, New York, 1966; *Symbols: public and private*. Allen & Unwin, London, 1973; *Tikopia ritual and belief*. Allen & Unwin, London, 1967; *Two studies of kinship in London*. University of London, Athlone Press, 1956; *Primitive Polynesian economy*. Routledge, London, 1939; *Problem and assumption in an anthropological study of religion*. Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, London, 1959; *Rank and religion in Tikopia; a study in Polynesian paganism and conversion to Christianity*. Beacon Press, Boston, 1970; *Religion: a humanist interpretation*. Routledge, London, 1996; *The work of the gods in Tikopia*. London School of Economics and Political Science, 1940; *Man and culture; an evaluation of the work of Bronislaw Malinowski*. Routledge & K. Paul, London, 1957; *Commentaires*. (Schneider, David M.-el) In *Kinship and social organization; together with The genealogical method of anthropological enquiry by W. H. R. Rivers*. Athlone Press, London, 1968.

A. Gergely András

fizikai antropológia: az antropológia tudományterületének egyik ágazata, mely az ember(iség) fizikai adottságainak, *biológiai* változatosságának és szervezeti törzsfejlődésének tanulmányozására vállalkozik. A tudományág főbb érdeklődési területe a csontozat, a táplálkozás, a szaporodás, a betegségek, a törzs- és egyedfejlődés megannyi biológiai

aspektusa. Történetileg a rassz-típusok, fizikai jellegzeteségek térbeli eltéréseinek, összehasonlításának természettudományi területe volt (a magyar akadémiai rendszerben is az élettudományok körébe tartozik „antropológia” néven), emiatt rendszerint a kulturális antropológia jóval szélesebb területét tekintik specifikációnak, a biológiai tudáscsoportot pedig az embertudomány fő területének. Napjainkra a ~ inkább csupán társtudománya vagy alterülete a történetileg őt követő kulturális antropológiának.

Ir.: Harris, Marvin 1997 A kulturális materializmus elméleti alapelvei. In Bohannan, Paul – Glazer, Mark szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest, 515-551; Nanda, Serena – Warm, Richard L. 2002 *Cultural Anthropology*. (Seventh Edition). Wadsworth, Belmont, USA; Firth, Raymond Williams 1958 *Human Types*. Nelson and sons, New York, London; *Biological Anthropology in the Pacific*. Special Issue, March 1994. The University Press of Hawaii, Honolulu, Hawaii; Are the poor politically dangerous? In Mair, Lucy Philip szerk. 1975 *Colonialism and change*. Mouton, The Hague.

Biológiai antropológiai források az Interneten: <http://vlib.anthrotech.com/bin/jump.cgi?ID=754>

A. Gergely András

fogyasztás (*consumption, consumer culture*): definíciója és megítélése a társadalomtudományokban nem egységes. Marx és a Frankfurti Iskola a ~-ra mint a fetisizmus egy formájára tekintettek, és úgy vélték, hogy a modern kapitalista gazdaságban az emberek végtelenül ki vannak szolgáltatva a piaci viszonyoknak és a nagytőkéseknek. J. Baudrillard szerint, aki osztja ezt a pesszimista nézőpontot, mára a fogyasztás az egész életet átszövi és dominálja, az áruk és a piac uralkodnak az emberek és az emberi viszonyok fölött. Mivel a ~ tulajdonképpen jelek összességévé változtatta az életet, az emberek a fogyasztói társadalomban egy hiperrealitásban élnek. Z. Bauman a ~ ellentmondásosságára hívja fel a figyelmet: noha a fogyasztói kultúrából a társadalom jelentős része ki van zárva, mégis mindenkinek valamilyen módon viszonyulnia kell hozzá, így saját magát a fogyasztásra való képessége szerint lehet elhelyeznie a társadalmi spektrumon.

Míg az előbbi gondolkodók a ~-ra mint olyan folyamatra tekintettek, amelyben a fogyasztó passzív, kiszolgáltatott és a piac által befolyásolt, a másik értelmezés éppen a fogyasztók aktív közreműködését hangsúlyozza, mondván: általuk képes a ~ kifejezni társadalmi viszonyokat és identitásokat. Ezt az irányzatot képviseli, elítélően véleménye dacára Th. Veblen, aki a ~-t látta az osztály-keresés és annak megteremtése kulcsának. Az ízlés társadalmi konstrukciójával foglalkozó P. Bourdieu számára is a ~ különböző társadalmi csoportok (osztályok) közötti különbségek megteremtésére (és nemcsak kifejezésére) szolgáló eszköz.

Az 1980-as években indult el az a több tudományágot egyesítő irányzat, amely a ~-t egy többsikű és bonyolult társadalmi viszonyrendszernek tekintette. → M. Douglas és B. Isherwood úgy gondolja, hogy a ~-t rítusként elemezve fény derül annak társadalmi jelentőségére, vagyis arra a funkciójára, hogy láthatóvá és konkrétá tegye a kultúra kategóriáit és stabilizálja azokat. Daniel Miller a ~-t a történelem mozgatórugójának tekinti: számára a ~ a modern embernek a világ ellentmondásosságára adott válasza. A. Appadurai a ~-t nem az emberek, hanem a tárgyak oldaláról közelíti meg: a tárgyak „életének” tanulmányozása, vagyis az, ahogyan a társadalmi térben mozognak, termékenyen tárja fel a ~ társadalmi kontextusát.

Ir.: Bocock, Robert 1993 *Consumption – Key Ideas*. Routledge, London; Falk, Pasi – Campbell, Colin szerk. 1997 *The Shopping Experience*. Sage, London; Lunt, Peter K. – Livingstone, Sonia M. 1992 *Mass Consumption and Personal Identity*. Open University Press, Buckingham, Philadelphia; Lury, Celia 1996 *Consumer Culture*. Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey; Appadurai, Arjun szerk. 1986 *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. University Press, Cambridge; Baudrillard, Jean 1988 *The Consumer Society*. Thousand Oaks – New Delhi, Sage – London; Bourdieu, Pierre 1979 *La distinction. Critique sociale de jugement*. Les Editions de Minuit, Paris; Douglas, Mary – Isherwood, Baron 1980 *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption*. Penguin, Harmondsworth; Marx, Karl 1967 *A tőke*. Kossuth, Budapest; Miller, Daniel 1987 *Material Culture and Mass Consumption*. Blackwell, Oxford; Veblen, Thorstein 1975 *A*

dologtalan osztály elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest; Frow, John 1997 *Time and Commodity Culture: Essays in Cultural Theory and Postmodernity.* Oxford University Press, New York; Bauman, Zygmunt 1998 *Globalization: the Human Consequences.* Polity Press, New York (m.: *Globalizáció: a társadalmi következmények.* Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2002); Hofer Tamás 2009 *Egy falu az országban. Képek Átányból 1953 és hozzátétel 1962 között.* Néprajzi Múzeum, Budapest, Képtár 2; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban.* L'Harmattan, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban.* L'Harmattan, Budapest.

Udvarhelyi Éva Tessa

fogyasztói társadalom (*consumer society*): igen homályos és vitatott, de fölöttébb gyakran használt fogalom. A következő jellemzőkben azonban a legtöbb, a témával foglalkozó társadalomtudós egyetérteni látszik: kialakulásának egyik előfeltétele, hogy a társadalomszerveződés a termelés által való meghatározottságról áttér a fogyasztás-központúságra, ezáltal látványosan kiterjed az anyagi javak, illetve áruk jelentéstartalma, és megnő ezek megszerzésének, de főleg birtoklásának és demonstrálásának →szimbolikus fontossága. Járulékos kísérője, hogy a ~-ban a társadalom és a kultúra egyre több aspektusa kerül a piacra és válik fogyasztói cikké (pl. munka, oktatás, sport), nemegyszer a fogyasztás mint életmód jelenik meg. Az áruk szimbolikus jelentésterének kiszélesedésével megnövekszik ezek „csomagolásának” jelentősége is (pl. marketing, reklám).

A ~ kialakulásának „időpontjára” vonatkozóan több elmélet is napvilágot látott. A legbefolyásosabb, de sokat támadott McKendrick és társai által kialakított nézet szerint a 18. sz.-i angol ipari forradalom egy ún. fogyasztói forradalmat is hozott. A keletkezés okait tekintve sincs egyetértés a kutatók között. Míg McKendrick szerint a fogyasztóiség kialakulásának fő oka a kereslet megnövekedésében keresendő, Colin Campbell egy általánosabb társadalmi/kulturális átalakulás részének tekinti, a romantika hatásait hangsúlyozva. A legtöbb társadalomtudós, aki megkísérelte értelmezni és értékelni, végeredményben a fogyasztásnak mint társadalmi-kulturális tevékenységnek értelmezéséig jutott, az értékmódosulást mint rendszerváltozást mutatva ki (→fogyasztás).

Ir.: Agnew, Jean-Christophe 1993 *Coming Up for Air: Consumer Culture in Historical Perspective.* In Brewer, John – Porter, Roy szerk. *Consumption and the World of Goods.* London: Routledge, 19-40; Balfet, Michel – Droit, Hubert – Truchon, Michel 1985 *La consommation.* Privat, Toulouse; Lury, Celia 1996 *Consumer Culture.* Rutgers University Press, New Jersey; McCracken, Grant 1990 *Culture and Consumption. New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities.* Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis, 1990; McKendrick, Neil – Brewer, John – Plumb, John Harold 1982 *The Birth of a Consumer Society: The Commercialization of Eighteenth-Century England.* Europa, London; Campbell, Colin 1987 *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism.* Blackwell, Oxford; Williams, Rosalind 1982 *Dream Worlds: Mass Consumption in Late Nineteenth-Century France.* University of California Press, Berkeley – Los Angeles; Mukerji, Chandra 1983 *From Graven Images: Patterns of Modern Materialism.* Columbia University Press, New York; Miller, Michael B. 1981 *The Bon Marché: Bourgeois Culture and the Department Store, 1869-1920.* Allen and Unwin, London; Gregory, C. A. 1997 *Savage Money: The Anthropology and Politics of Commodity Exchange.* Studies in Anthropology and History. Gordon & Breach, Langhorne, PA.; Gagy József 2009 *Fogyasztói magatartás.* Scientia Kiadó, EMTE, Sapietia, Marosvásárhely; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban.* L'Harmattan, Budapest.

Hálózati kereséshez: <http://www.indiana.edu/~wanthro/consum.htm>

Udvarhelyi Éva Tessa

főnökség (vagy **főség**): törzsi hatalmi és társadalmi szerveződés, főként a pásztorkodó vagy az intenzív mezőgazdaságot folytató társadalmak között (bár léteznek Amerika északnyugati partjain és Polinéziában fellelhető vadászó-halászó népcsoportok között is). A főnökség (= *chefferie*) uralmi reláció, valamely csoport-egység szempontjából gyakorolt hatalmi viszony,

amely egy választott vagy örökölt hatalmi státus elfoglalására jogosítja a kivételes képességgel felruházott egyént. Kivételessége akár valamely varázserő, vagyoni helyzet, fizikai képesség vagy eredményesség alapján áll, a törzsi érdekek szerint erről bizonytságot kell adnia és folytonosan meg is kell tudnia védeni jogosultságát. A *chefferie* mint politikai szervezet egyszersmind egy meghatározott területen élő alávetett közösség, amelyet a belőle való vezető, szokások, régről örökölt csoportszerkezeti és strukturális szerepek jellemeznek. A fogalom eltérő néven, gyakran a bennszülöttek nyelvén jelenti a "főnököt": Észak-Amerikában "sachem", Latin-Amerikában "cacique", Észak-Afrikában "cheikh", másutt a „Chef” = Big Man, a „Nagyember” fogalma szimplán vezetőt jelent, megint másutt örökölheto vagy kivételes dicsőséget, s ugyanígy változó tartalmú a „Chief” és a „Chieftainship” is. Eltérő az etnológusok fogalomhasználata is, hiszen e politikai funkció hol egyetlen emberre, hol kiválók közösségére vonatkozik, akik közül az egyik a többiek szószólója (pl. a trópusi Amerikában). Szemben a törzsek szerkezeti- és szerephasonlóságával, a főnökségek olyan strukturálisan és funkcionálisan is megkülönböztethető részekből állnak, melyek az egyes rokoni csoportokat (ágazatokat) státusuk alapján magasabb vagy alacsonyabb rangúvá teszik (ekként pl. az uralkodó nemesség és a közrendűek lazább vagy szorosabb kapcsolatban állnak a főnökkel, továbbá térben is távolabb állhatnak, belsőleg megosztottak is lehetnek saját főnökeik vagy tanácsadó testületeik alapján). Az egyes törzsek és a főnökség közötti viszonyban további különbség, hogy a főnökségnek központosított vezetése (tisztviselő főnöke) van, ami a politikai hatalom szerepének kisajátítására is alkalmassá teszi, továbbá lényeges összefüggésben van az újraelosztási cserével, a javak központba gyűjtésével és a főnöktől függő újraelosztásával, valamint az ünnepek szervezésén keresztül a támogatók köreinek megnyerésével (→*potlacs*). A főnökségi szervezet által létrehozott gazdasági felesleg elvileg az egész társadalom hasznára válik, ugyanakkor sorsa mégis elsődlegesen a főnök hatalmától és presztízsétől függ. A gazdasági felesleg a főnökség tagjainak fokozott biztonságát is szolgálja, hiszen a főnök nemcsak élelmet, hanem munkaerőt is eloszthat. „Közhaszna” mégis megvan abban, hogy a központosított hatalom meggátolja a társadalom szegmensei között az erőszak kitörését, egyben szervezett katonai hatalmat is biztosít a többi törzsi csoporttal szemben (lásd Bindorffer 1997). A főnöknek jogában áll bíraskodni, büntetni, és meg kell oldania latens belső konfliktusokat, vitás kérdéseket, természetesen teljhatalommal, olykor mágikus erők (pl. varázsló, sámán, orvosságos ember) segítségével. A →*Trobriand-szigeteken* például a főnök varázslót fogad fel, aki fekete mágia segítségével készségesen megöli a rendbontót. Mindenütt jellemző, hogy tekintélyét a szimbolikus, természetfeletti, valamint adminisztratív-gazdasági-katonai hatalom kézbentartása biztosítja. Egyes törzsi szerveződésben a csoportok eltérő létszámát és erejét veszi igénybe, mindenkor és mindenütt elvárva a tisztelet és lojalitás kinyilvánítását. Mindez összességében nagyobb stabilitást biztosít a főnökségben, mint a törzsekben, bár a főnöki hivatal birtoklásáért olykor meglehetősen erőszakos verseny folyik, versenytársaik lázadásával vagy fenyegetéseivel kíméletlenül leszámolnak.

Ir.: Clastres, Pierre 1962 *Échange et pouvoir: philosophie de la chefferie indienne*, in: L'Homme, vol. 3.1.; Clastres, Pierre 1974 *La société contre l'État*. Paris, PUF; Lévi-Strauss, Claude 1944 *The Social and Psychological Aspects of Chieftainship in a Primitive Tribe*. New York Academy of Science, Series 2., 7., no.1.; Sahlins, Marshall 1976 *Against Sociobiology*. Chicago, Aldine; Strathern, Andrew 1971 *The Rope of Moka. Big Man and Ceremonial Exchange in Mount Hagen New Guinea*. Cambridge University Press; Bodrogi Tibor 1962 *Társadalmak születése*. Gondolat, Budapest, 56-60, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Bindorffer Györgyi 1997 A trobriandi krikett, avagy a kultúra adaptációs ereje. In *Kézdi Nagy Géza szerk. Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára. Szimbiózis, Budapest, 233-240*; Malinowski, Bronislaw 1959 *Crime and Customs in Savage Society*. Littlefield, New York.

A. Gergely András

frátria: házassági osztály, az unilineáris társadalmak leszármazás szerinti csoport-sorrendjében (család-ág-ágazat-nemzetség-klán-frátria-törzs) az egyik legkiterjedtebb változat, két vagy több nemzetséget felölelő exogám csoport, számos klánt is magába foglalhat, egy törzsben rendszerint kettő is van. Morgan úgy vélte: két nemzetség osztódott újabb nemzetségekre, de a közös leszármazás tudata fennmaradt. A frátria ezért a házasságot is szabályozta, elláthatott vallási funkciókat, pl. az *→irokézek* gyásszertartásainál, vagy háború esetén. Bodrogi szerint átfogóbb tartalmú a fogalom köre: „Rendszerint minden házassági osztály két alosztályra is (szubfrátria), az egész törzs tehát négy alosztályra oszlik; az alosztályok a fratriák és totem-nemzetségek között állanak. A tizenkét totem-nemzetség négy alosztályban és két osztályban helyezkedik el. Mindegyik osztály exogám” (Bodrogi 1962). Ugyancsak fratriák találhatók az obi-ugoroknál, ahol az egyes nemzetségek a *por* (medve) és a *mos* (nyúl) fratriákba tömörültek. Lényegi meghatározó eleme, hogy a jogok és kötelezettségek rendszerében a *→rokonsági kapcsolatok* a törzseken belüli tilalmak rendszerének részei, így a rendszer funkciója a házastárs-választás és a szexuális szabadság korlátozása, a szexuális közeledés tilalma, az *→incesztus* elkerülése ugyanazon *→klán* tagjai között (Freud 1990:14-15).

Ir.: Bodrogi Tibor 1962, 1997 *Mesterségek, társadalmak születése*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Bodrogi Tibor 1987 Morgan-tól Godelier-ig. A rokonság kutatása. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XIV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 7-48; Freud, Sigmund 1913 *Totem und Tabu*. H.Heller, Leipzig (m. *Totem és tabu*. Dick Manó kiadása, Pest, 1918, reprint: Göncöl, Budapest, 1990); Durkheim, Emile (1897) 1963 *Incest: the Nature and Origin of the Taboo*. L.Stuart, New York. (Eredetileg 1897 *La prohibition de l'inceste et ses origines, L'Année sociologique*, v. 1.); Maddock, James W. – Larson, Noel Ruth 1995 *Incestuous Families: an Ecological Approach to Understanding and Treatment*. W.W.Norton, New York; Twitchell, James B. 1987 *Forbidden Partners: the Incest Taboo in Modern Culture*. Columbia University Press, New York; Morgan, Lewis H. 1961. *Az ősi társadalom*. Gondolat, Budapest.

A.Gergely András

Frazer, Sir James George (1854. jan. 1., Glasgow, Skócia – 1941. máj. 7., Cambridge): skót szociálintropológus, a modern mitológia és az összehasonlító valláskutatás egyik (ha nem a leg)tekintélyes(ebb) szakembere. A Glasgow-i és a Cambridge-i Egyetemen tanult klasszikát (később kiadott disszertációja *The Growth of Plato's Ideal Theory* máig alapműnek minősül), ahol később a Trinity College tagjává választották 1879-ben, és haláláig megőrizte tisztségét. A Liverpool-i Egyetemen lett a szociálintropológia professzora, és 1922-ig folytatta a tanítást.

Frazer munkássága széleskörű antropológiai kutatásokat foglalt magába. Szakterületévé a *→mítosz* és vallás kutatása vált. Ő volt az első, aki kapcsolatot feltételezett a mítoszok és *→rítusok* között. Ez a mítoszok legitimálását eredményezte a társadalmak rendjében. Elméletét kiterjesztette, hogy a sajátjához hasonló, írással rendelkező társadalmakban is megmagyarázhassa a mítoszok szerepét. Monumentális munkájának serkentő hatása volt a 20. századi gondolkodásra, szakralitás-kutatásra, etnográfiai interpretációra. Mindazonáltal egy görög és egy olasz nyaraláson túl ki sem mozdult élete helyszínéről, összefoglaló munkájának forrásait történeti források és a Gyarmati Hivatal révén kiküldött kérdésekből álló misszionárius-levelek képezték. Frazert érdekelték a szociálintropológia kérdései, *→E.B. Tylor Primitive Culture*-jét (1871) elszántan olvasta, miként barátjának, egy bibliai iskola oktatójának, William Robertson Smith-nek tanításait az Ószövetségről és a héber folklóról. Nem véletlen, hogy első vallás-elemző művei a kultúra teológiai nézőpontú értelmezését tükrözték. Kortársaival egyetemben a darwinista fejlődélmélet híve volt, ezt mint társadalmi paradigmát értelmezte, a haladás szakaszait pedig a *→mágia* vallásban betöltött szerepével társította.

Legjelentősebb műve a *The Golden Bough* (Az aranyág), ősi kultuszok, rítusok, mítoszok és a korai keresztény párhuzamainak vizsgálata, több más erényt is egyesít

magában, úgymint kifinomult írás, stílus és kivételesen széles körű szaktudás. A modern mitográfia és számos rokon szakterület itt keresi gyökereit a kétkötetes alapműben. E könyvének köszönhetően ismerték el Frazert mint kora egyik legkiemelkedőbb tudósát. Hatással volt René Girard-ra, a mimézis-kutatásra, az élet szimbolikus ciklusainak (halál és újjászületés), valamint kora lírai poézisének egész jelképtárára, s nem különben kora szaktudományos érdeklődésére. A következő negyedszázadban 12 kötetre kibővítette az eredeti művet a világ kultuszainak, legendáinak, mítoszainak és rítusainak tanulmányozása során, midőn a vallás fejlődésére gyakorolt hatásukat is megvizsgálta. 1914-ben a szakterületén elért eredményeiért lovaggá ütötték.

F.m.: *Totemism* (1887); *Descriptions of Greece by Pausanias* (1897); *Psyche's Task* (1909); *Totemism and Exogamy* (1910, Macmillan, London); *Folk-lore in the Old Testament* (1918); *The Belief in Immortality and the Worship of the Dead I-III.* (1913-24); *The Library by Apollodorus I-II.* (1921); *The Worship of Nature* (1926); *Man, God, and Immortality* (1927); *The Gorgon's Head and other Literary Pieces* (1927); *Devil's Advocate* (1928); *Fasti by Ovid I-V.* (1929); *Myths of the Origin of Fire* (1930); *The Growth of Plato's Ideal Theory* (1930); *Garnered Sheaves* (1931); *Condorcet on the Progress of the Human Mind* (1933); *The Fear of the Dead in Primitive Religion* (1933-36); *Creation and Evolution in Primitive Cosmogonies, and Other Pieces* (1935); *The Golden Bough: a Study in Magic and Religion I-II.* (1890; m. *Az aranyág.* Gondolat, Budapest).

Ir.: Phillips, Robert S. *New Encyclopedia.* Funk & Wagnalls, Inc., United States, 1983, Vol 11:27; Jan Harold Brunvard ed. *American Folklore – An Encyclopedia.* Superstition (692-697).

Hálózati források: A&E Biographies www.biography.com; Trinity College Library, UK, rabbit.trin.cam.ac.uk/~jon/Msscolls/Frazer.html

Hajdú Gabriella

Freud, Sigmund (1856. máj. 6. Freiberg, Morvaország, ma Příbor, Csehország – 1939. szept. 23. London): osztrák pszichoanalitikus, a pszichoanalízis megteremtője. Négyéves korától családja Bécsbe költözött, s ő jóformán az egész életét ott töltötte. Orvosi diplomáját 1881-ben a bécsi egyetemen szerezte. Ezután E. W. Brücke mellett élettani tanulmányokat folytatott, majd a klinikai gyakorlatok után 1885-ben egyetemi magántanár lett. 1885-86-ban féléves látogatást tett J. M. Charcot párizsi klinikáján, majd a neurológiai tanulmányok mellett magánorvosi praxist is folytatott. Elektroterápiával kísérletezett, majd áttért a hipnózisra. Nancyban 1889-ben megismerkedett H. M. Bernheim felfogásával. Ettől kezdve elsősorban a hisztéria kezelésével foglalkozott. 1893-ban J. Breuerral közösen közzétette a *Hisztériás tünetek pszichológiai mechanizmusa* c. cikket, majd ugyancsak Breuerral a *Studien über Hysterie (Tanulmányok a hisztériáról,* 1895) c. könyvet. E mű megjelenésétől számítják a pszichoanalízis kezdetét. ~ leírta a pszichoanalízis klinikai módszerének alapvető mozzanatait, a katarzist, a szabad asszociációk alkalmazásait, és bemutatott olyan alapfogalmakat, mint a „szorongás” (Angst), „szorongásos neurózis”, „elfojtás”, „elhárító mechanizmus”, „libidó”, stb. Későbbi művei közül kiemelkedik az *Álomfejtés* (1900; m. 1935), amelyben leírja az álom szerepét. Az álom ~ szerint a nappali élmények lecsapódása, többnyire egy lappangó vágy teljesülését ábrázolja. Tanait másfél évtizeden át szinte mindenki visszautasította, később fokozatosan és egyre nagyobb mértékben befolyásolta a pszichiátriát, a pszichológiát, ill. a művészeteket. ~ körül csoportosultak a pszichoanalízis támogatói, akik közül legjelentősebb C.G. Jung, A. Adler, Ferenczi S. ~ idős koráig folytatta pszichoanalitikai gyakorlatát és több tucatnyi tanulmányt, ill. könyvet jelentetett meg. Kultúraelméleti munkáiban, és főként a kultúra ontogenetikus elméletében (mely szerint az emberiség fejlődése az egyén személyiségfejlődésével függ össze, születés és halál alapkérdéseire keresve a választ) a tudattalan vágyképződés szublimációját találja a művészetekre érvényes hatótényezőnek, az ember kulturális beállítódását pedig az örömszerzésre törekvés és az ezt nehezítő társadalmi körülmények (kontroll) örök küzdelmeként fogalmazza meg. Kiemelkedő műve a *Totem és tabu* kérdésével foglalkozó, a „primitív művészet” és az elfojtás viszonyrendszerét komplexitásukban megfogalmazó kötet,

melyben a rítus, a vallás, a család és a tiltási rendszerek osztályozását is elvégzi. Az antropológiai gondolkodás történetében a (→*Frazer* munkássága által befolyásolt) freudi interpretációk a szimbólumokról és a primitív mítoszokról nem kevés vitát provokáltak az etnológusok körében (legkivált →*Lévi-Strauss* tanulmányaiban), de a →*Kultúra és Személyiség Iskola*, az *etnopszichiátria* és a →*pszichoanalitikus antropológia* számára irányadónak minősültek. Pszichiátriai módszere lévén a beszéltetés, ennek technikáival és interpretációival közel állt a →*narratív interjúkészítés* módszertanához.

Magánéletében házas ember volt, és hat gyermeke született. Élete alkonyán az állkapcsán rákos daganat képződött, javulást remélve 1923-tól több mint harminc műtéten esett át. A munkát azonban folytatta, s ezekben a kései éveiben néhány fontos művet alkotott. Ausztria náci megszállása (1938. márc.) után, nemzetközi tudós közösség, ill. F.D.Roosevelt amerikai elnök segítségével, nyolcvankét évesen, zsidó lévén, sikerült Angliába menekülnie, ahol a következő esztendőben meghalt.

F.m.: *A mindennapi élet pszichopatológiája* (1904; m. 1923, 1958); *Három értekezés a szexualitás elméletéről* (1905; m. 1915, 1995); *Totem és tabu* (1913; m. 1913, 1990); *A pszichoanalitikai mozgalom története* (1914; 1936); *Bevezetés a pszichoanalízisbe* (1916-17; m. 1932); *A halálösztön és az életösztönök* (1920; m. 1923, 1991); *Tömeglélektan és én-analízis* (1921; m. 1969); *Az ősvilág és az én* (1923; m. 1937, 1991); *Önéletrajz* (1925; m. 1936); *Egy illúzió jövője* (1927; m. 1945; 1991); *Mózes és az egyistenhit* (1938; m. 1946, 1987); *Esszék* (1982; 1995).

Ir.: Bocock, Robert 2002 *Sigmund Freud*. Routledge, London; Laqueur, Thomas 2003 *Makig Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Harvard University Press, Cambridge – London (m. *A testet öltött nem*. Új Mandátum, Budapest, 2002); Jones, Ernest 1973 *Sigmund Freud élete és munkássága*. Európa, Budapest; Harmat Pál 1986, 1994 *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Gábor, Budapest; Nyíri Tamás 1993 *Mélylélektan és ateizmus. Sigmund Freud kultúraelmélete*. Herder Kiadó, Budapest; Szummer Cs., Erős F. szerk. 1994 *Filozófusok F.-ről és a pszichoanalízisről*. Cserépfalvi, Budapest; Popper Péter – Paneth Gábor et al 1997 *Freud, avagy a modern individuum felfedezése*. Napvilág, Budapest; Marcuse, Ludwig 1972 *Sigmund Freud*. München; Jahoda, Marie 1977 *Freud and the dilemmas of psychology*. Hogarth Press, London;

Horváth Réka

funkcióelmélet: olyan teoretikus megközelítés, amely a társadalmi-kulturális elemeket annak tükrében vizsgálja, hogy azoknak milyen strukturáló hatásai vagy hasznos funkciói vannak az egész társadalomra nézve. Mint →*funkcionalizmus* az antropológia egyik fő irányzata. Úgy tekint a kultúra egy-egy jelenségére, mint a társadalom szükségleteinek kielégítését (→*Malinowski*), vagy az önfenntartást (→*Radcliffe-Brown*) szolgáló elemre, főként annak tükrében, hogy az adott időben és helyen együtt létezők intézményei (beleértve társas kapcsolatokat, normákat, tilalmakat és elveket is) miként „illeszkednek össze” a bennük élők számára többé-kevésbé értelmes, összefüggő egésszé. A funkciókat elemzők ebben némiképp eltérnek az antropológia számos irányadó szempontrendszerétől, mivel nem elemeire bont egy-egy intézményt és utána vizsgálja kultúraközi hatásait, hanem a működő egész „beágyazottságát” szemlélve követi a részek harmonikus vagy diszharmonikus formáit. A funkciók kutatásához hozzátartozik a diszfunkciók (latin *dysfuntio* = ellentétes, ellensúlyos hatás) elemzése is, így pl. a művészeti alkotások esetében ennek szemléletmeghatározó hatása is lehet.

Ir.: A funkcionális elmélet. In *Baloma. Válogatott írások*. Szerk. Bodrogi Tibor. Budapest, Gondolat, 1972:403-424; Radcliff-Brown, Alfred Reginald 1952 *Structure and Function in the Primitive Society*. Free Press, Glencoe (m. *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004:35-84); Lévi-Strauss, Claude 1949 *The Elementary Structures of Kinship*. Eyre and Spottiswood, London.

Boglár Lajos – A. Gergely András

funkcionalizmus: a kulturális antropológia egyik nagy korszaka és számos kutatójának elméleti irányzata, amely az egyes kulturális rendszereket és megnyilvánulásokat aszerint kutatja, milyen társadalmi funkciókat teljesítenek be a rendszer egészében élők számára, miként hatnak vissza a rendszer működésére és a struktúra alapvonalaira. Számos ágazata, irányzata van (pl. a biopszichológiai ~, strukturalista ~, stb.), képviselői is a maguk (illetve olykor iskolájuk, irányzatuk) elgondolása szerinti jelenségeket írnak körül. →Émile Durkheim például bizonyította, hogy „valamely társadalmi tény funkciója mindig valamely társadalmi célhoz való viszonyában keresendő”, ez pedig a kiváltó folyamat belső szerkezetében található, s rendszerint nem valami végső ok vagy cél elérése indokolja, hanem a hasznosság, ami a környezethez képest funkcionális. Unokaöccse, →Marcel Mauss ezt az áldozatról, ajándékról szóló íásaiban vitte tovább, arra törekedve, hogy „totális társadalmi tényként” lásson mindent; ebben a nézőpontban tárgy és alany (vagyis dolog és képzet) a totálisan fölfogott tárgy kívülnézetét úgy tartalmazza, mintha olyan szubjektív megértés részévé tennénk, amelyet rendszerbe állítva ugyan, de úgy interpretálunk, amiként maguk a bennszülöttek tennék. →Malinowski úgy értelmezte, hogy a társadalmi értékek egymás függvényei, s inkább állandósult kapcsolatokat bizonyítanak, de pontos szabályaik feltárhatóak, mert megvan a funkciójuk, legfőljebb az az eldöntendő, mit írjon le a kutató: „az elmélet képletét, vagy a bennszülött valóság bennszülött elméletét” – Mauss ez utóbbi mellett érvelt és döntött (így jellemzi őt Lévi-Strauss). Malinowski, akire hatott Durkheim „empirikus szociológiája”, a maga természettudományos tanárember módjára értelmezte az egyéni szükségleteket, s azok átalakulását másodlagos (biopszichológiai) jellegűvé, amelynek voltaképpen kielégítésére hivatottak a társadalmi →intézmények. Így számára a kultúra is eszköz, valamely adaptációs stratégia fölötti szerveződésmód, amelynek →funkciója („instrumentális imperatívusza”) nem az egyének anatómiai és fiziológiai viszonyainak elrendezése csupán, hanem a kondicionálás és formálás (pl. nevelés, minták, vallás, térhasználat), együttműködés és →csere, értékközlés és szimbólumhasználat épp annyira. De már Malinowski is →R.H.Lowie „tisztá” és „enyhébb” →funkcionalizmusára hivatkozik, elválasztva ezeket →Radcliffe-Brown „igazi” funkcionalizmusától, amely már a *strukturalista funkcionalizmus* megalapozása kívánt lenni, nem utolsósorban francia hatásra (Durkheim és Mauss nyomán). Radcliffe-Brown számára nem az egyén a társadalmi kategóriák alanya, hanem a rendszer maga, a szerkezet, a folyamat és a funkció összefüggésében, melyek szabályszerűségei szinkron folyamatok és kapcsolatok (hasonlatai fiziológiaiak, természettudományosak voltak, nem úgy, mint a franciáké, akik diakron, vagyis hosszú lefolyású folyamatokban és csoportokban, kulturális kölcsönhatásokban gondolkodtak). Radcliffe-Brown a társadalmi pozíciók kölcsönhatásait, hálózatok rendjét hangsúlyozta, szükségletek helyett szükséges létfeltételeket javasolt elemezni, egy társas organizmus működését struktúrája funkcionálásának tartotta (innen az irányzat neve is), amelyet folytonossága alapján mint életfolyamatot és elemi tevékenységeket vizsgált.

Ir.: Durkheim, Émile 1997 A társadalmi tények magyarázatával kapcsolatos szabályok. In Bohannon, Paul – Glazer, Mark szerk. 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest: 326-352, valamint In *A társadalmi tények magyarázatához*. KJK, Budapest, 108-140; Lowie, Robert Harry 1937 *The History of Ethnological Theory*. Farrar & Rinehart, New York; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1952 *Structure and Function in Primitive Society*. The Free Press, New York (m. részlet In Bohannon, Paul – Glazer, Mark szerk. 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest: 409-435; valamint In *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai, Debrecen, 2004); Malinowski, Bronislaw 1939 *Argonauts of the Western Pacific*. Dutton, 1961 (m. részlet In Bohannon, Paul – Glazer, Mark szerk. 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest: 379-405); Lévi-Strauss, Claude 2000 *Bevezető Marcel Mauss életművéhez*. In Mauss M. *Szociológia és antropológia*. Osiris, Budapest, 11-47; Butler, Christopher S. 2003 *Structure and Function: a Guide to Three Major Structural-Functional Theories*. J.Benjamins Pub. Co., Philadelphia; Alexander, Jeffrey C. 1996 A strukturális funkcionalizmus. In *Szociológiai elmélet a II. világháború után*. Balassi, Budapest, 40-73; Malinowski, Bronislaw 1921 *The Primitive Economics of the Trobriand Islanders*. *Economic Journal*, volume 31:1-16, On-line: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/malinowski/prim>.

Gadamer, Hans Georg (1900. febr. 11. Marburg – 2002. márc. 13. Heidelberg): német filozófus. A *Martin Heidegger* utáni korszak legismertebb gondolkodója, a filozófiai hermeneutika megújítója. Az egyetemen Heidegger tanítványa volt. Marburgban professzor (1937), majd a lipcei egyetemen rektor (1938, 1947). 1949-től Heidelbergben élt. Fő műve az *Igazság és módszer* (*Wahrheit und Methode*, 1960; m. 1984), ebben a *W. Dilthey* és Heidegger által kidolgozott elméletet fejleszti tovább. ~ szerint a modern pozitivisták filozófiák tévednek akkor, amikor az ún. „előítélet-mentes” tudásra akarnak támaszkodni a társadalmi megismerésben: a szellemtudományokban a megértés mindig valamilyen „előzetes megértésre” támaszkodik, ami egyúttal mindig „előítélet” (Vor-Urteil) is. Ez az előzetes ítélet azt fejezi ki, hogy a megismerő szubjektum mindig vmilyen megértő- és nyelvközösség tagja, életét és interpretációit a szokások és a hagyomány alapvetően irányítják. Mesterei – F. Schleiermacher és Dilthey – nézeteivel ellentétben tagadja, hogy a másik ember mentális világát a beleérzés (Einfühlung) révén tudjuk feltárni. A megértés, akár a kortársakról, akár letűnt korok szubjektumairól van szó, az ún. „horizont-összeolvadás” során valósul meg. A megértő személy – anélkül, hogy feladná a maga történeti, kulturális, mentális stb. pozícióját – igyekszik egy olyan közös horizontra lelni, ahol a saját és a megértett személy (kultúra, korszak stb.) értékvilága összekapcsolódhat. A megértés sohasem lehet tökéletes, mivel az értelmezés mindig találhat újabb, előre számításba nem vehető szempontot. Fontos kategóriája még a „hatástörténeti tudat”. Eszerint minden megértés a „már egyszer megértett” újra megértése; a szellemtudományokban „ismeret a maga tisztaságában nem létezik”. A megértés mindig körkörös természetű, az egésztől halad a részek felé és vissza. A tekintély (autoritás) szerepét is hangsúlyozza a hermeneutikai megismerésben; a tekintély azonban nem alapulhat (autoriter) erőszakon. Az MTA tagja lett (1983), ami nem jelenti azt, hogy munkássága vitathatatlanul beilleszkedett a magyar tudományos gondolkodásba; a hazai és határon túli kisebbségtudományi vagy antropológiai tudományosságban alig-alig van még szerepe, noha éppen az antropológia köszönhet számos struktúra-felfogást, határfogalmat, interdiszciplináris megközelítést a szaktudományi elméletet is érdemben gyarapító ~-nek.

Fm.: *Wahrheit und Methode*. Tübingen, Mohr, 1960. 1960, 1965, 1972 (m. *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Osiris, Budapest 1984, 2003); *Kleine Schriften I*. Mohr, 1967; *Theorie – Technik – Praxis, die Aufgabe einer neuen Anthropologie*. In Paul Vogler-rel szerk. 1972 *Neue Anthropologie. Bd. I*. Stuttgart; *Gesammelte Werke*. Mohr, Tübingen, 1986; *A szép aktualitása* (Bacsó Béla szerk., T-Twins, Budapest, 1994); *A filozófia kezdete: két tanulmány* (Osiris, Budapest, 2000); *Das Problem des historischen Bewusstseins*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2001; *Gedicht und Gespräch: Essays*. Insel, Frankfurt, 1992; *Volk und Geschichte im Denken Herders*. Mohr, Tübingen, 1942; Paul Vogler-rel szerk. *Psychologische Anthropologie*. Deutsche Tachenbuch Verlag, München, 1973; Paul Vogler-rel szerk. *Kulturanthropologie*. Deutsche Tachenbuch Verlag, München, 1973; Paul Vogler-rel szerk. *Sozialanthropologie*. Deutsche Tachenbuch Verlag, München, 1972; Paul Vogler-rel szerk. *Biologische Anthropologie*. Deutsche Tachenbuch Verlag, München, 1972; Paul Vogler-rel szerk. *Philosophische Anthropologie*. Deutsche Tachenbuch Verlag, München, 1974; *The enigma of health: the art of healing in a scientific age*. Polity Press, Cambridge, Oxford, 1996; *A műalkotás eredete*. Európa Kiadó, Budapest, 1988.

Horváth Réka

Geertz, Clifford (1926. aug. 23., San Francisco – 2006. okt. 30., Philadelphia): korunk egyik legnagyobb hatású amerikai kulturális antropológusa. Mind kultúra-, mind társadalomkutatási elméletei meghatározó fordulatot hoztak az antropológiába, a gondolkodás kereteit a kutatott társadalmi csoportok életének és sajátosságainak jellege szerint elfogadó mintája pedig az Ő hatására érvényesült, akár az iszlám vallás, a bazar kereskedelem, a gazdasági fejlődés, a

hagyományos politikai struktúrák vagy a falusi családi életmód volt kutatási terepe. Sokáig megmaradt irányadó érdeklődése is az etnikai eltérések modern világra gyakorolt hatását illetően.

Az Antioch Főiskolán kezdte tanulmányait Ohióban, angol nyelv és irodalom szakra járt (1950-ig), írónak készült, csak egy tanárja javaslatára kezdett el antropológiával foglalkozni. Geertz és felesége felvételt nyert a Harvard Egyetem antropológia szakára, ahol mindketten a társadalmi kapcsolatok tanulmányozásával foglalkoztak (PhD-ját 1956-ban védte meg). Két év tanulás után kezdte első terepmunkáját az Egyesült Államok délnyugati részén fekvő Rimrock-ban. A szárazság okozta károkat és az alkohol hatását tanulmányozta a térségben található öt kultúra esetében. Terepmunkája eredményeit első tudományos cikkében foglalta össze. Amikor ez a projekt befejeződött, lehetőséget kapott arra, hogy feleségével Indonéziában végezzen kutatást, ahol a vallást, felesége pedig a rokonsági rendszert és a család szerepét tanulmányozta. Indonéziából hazatérve Geertz megírta első könyvét *Agricultural Involution* (*Mezőgazdasági hanyatlás*) címen. Ebben bemutatja az Indonéziában legfontosabb két földművelési módszert (swidden és sawah, öntözött rizsföldek), és földrajzi elhelyezkedésük korszakos kérdéseit. Az indonéz mezőgazdaság fejlődését vázolja azt a hipotézist állítja fel, hogy az agrárium meglévő formái nem változtak, hanem intenzívebbé váltak. Chicagói évei (1960–70) alatt a *→szimbolikus* (vagy gyakori megnevezéssel: a *szimbolikus és interpretív*) *antropológia* fő szószólója lett, figyelmét a társadalmi gondolkodás és szimbolizáció felé fordítva, amely a társas cselekvés meghatározója. Hazánkban legismertebb művében (*The Interpretation of Cultures*, 1973) a kultúrát a szimbolikus formákban megjelenő kommunikáció, a folytonos hatások és az életet szervező szabályok tudati tükréként értelmezi, melyek leképezik a világot és megismerhetővé teszik. Az antropológus szerepe ezért, hogy megkísérelje (tudván ennek vélhető sikertelenségét) a meghatározó szimbólumok bemutatását a saját kulturális univerzumon belül (*→„sűrű leírás”*). Azóta Geertznek tucatnyi könyve jelent meg (1970–2000). Pályája végén a New Jersey-i Princeton Egyetem (Institute of Advanced Studies) nyugalmazott professzora. Geertz elgondolásai serkentő, sőt kihívó hatást gyakoroltak antropológusok és más diszciplínák képviselői körében egyaránt. Munkája a társadalmi érdeklődést szolgálja azzal, ahogy „egy sokkal inkább realiztikus mint platonikus képet fest más kultúrákról”. Sosem volt célja, hogy egy bizonyos metodológiát meghonosítson (vagy egy adott módszertan mellett elkötelezze magát), inkább jellemzi, hogy beállítson egy hangulatot, olyan pontokat mutasson, amelyekre az emberek reagálni tudnak, akár ellene, akár mellette.

F.m.: *The Religion of Java* (1960, University of Chicago Press); *Peddlers and Princes: Social Development and Economic Change in Two Indonesian Towns* (1963, University of Chicago Press); *Agricultural Involution: the process of ecological change in Indonesia* (1964); *Islam Observed, Religious Development in Morocco and Indonesia* (1968, University of Chicago Press); *The Interpretation of Cultures* (1973, Basic Books); *Kinship in Bali* (1975, 1978 társszerző: Hildred Geertz, University of Chicago Press); *Negara: The Theatre State in Nineteenth Century Bali* (1980, 2001 Princeton University Press, on-line: <http://nitrodownloads.net/signup/Negara:-The-Theatre-State-In-Nineteenth-Century-Bali.rar>); *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology* (1983, 2000, Basic Books); *Anti-Anti-Relativism* (1984), *American Anthropologist*, vol. 86, no. 2:263-278; *Works and Lives: The Anthropologist As Author* (1988, 1990 Stanford University Press); *After the Fact: Two Countries, Four Decades, One Anthropologist* (1995, Harvard University Press); *Available Light: Anthropological Reflexions on Philosophical Topics* (2000, Princeton University Press); m. *Az értelmezés hatalma*. Századvég, Osiris, Budapest, 1994, 2001; Sebők Marcell szerk. 2000 *Történeti antropológia*. Replika könyvek, Budapest.

Ir.: Geertz, C., Shweder, R. A., & Good, B. (2005) *Clifford Geertz by his colleagues*. Chicago: University of Chicago Press; Geertz, C. and al (1963) *Old Societies and New States: the Quest for Modernity in Asia and Africa*. New York, Free Press of Glencoe; Olson, Gary A. 1991 Clifford Geertz on Ethnography and Social Construction. *JAC* 11(2); Windschuttle, Keith 2002 The ethnocentrism of Clifford Geertz. *The New Criterion*, 21(2).

Elektronikus források: Ingo Mörtz – Gerhard Fröhlich szerk. [HyperGeertz WorldCatalogue extended bibliography](#) ; [Interview of Clifford Geertz](#) (video); <http://www.sociosite.net/topics/sociologists.php#GEERTZ> ; [Obituary at Institute for Advanced Study](#) ; [Big Ideas: Clifford Geertz](#) ; [Clifford Geertz: A Life of Learning](#)

Hajdú Gabriella

generatív grammatika: Noam Chomsky (Philadelphia, 1928. 10. 07. –) amerikai filozófus, nyelvész szerint a nyelvi operáció modelljei alkotják, elemi struktúrákból áll össze a legegyszerűbb gondolkodási formai elemmé, majd a legkülönbözőbb kifejezési formák révén (transzformálódik) sokoldalúan komplex szerkezetekké. A nyelvtan rendszerét Chomsky olyan szabályrendszerként elemzi, amelyben a jel, a jelekből képzett kezdőszimbólumok, a helyettesítő és terminális jelekkel kiegészülő tartalom *generálás* során (például helyettesítésekkel, kitüntetett szerepekkel) meghatározza és létrehozza az adott nyelvben nyelvtanilag lehetséges vagy helyes mondatok körét. E folyamatban a nyelv *felszíni és mélystruktúrája* a nyelv alapja, amely szabványos transzformációs szabályok segítségével létrehozza a felszíni struktúrát, tehát a nyelvi megnyilvánulás-formákat, s lehetővé tesz „halmazműveleteket” a szövegkezelés során. A nyelvhasználat képessége mindenkinek veleszületett tulajdonsága, vagyis általános struktúra része, melyet a nyelvi kompetencia tesz kibontakoztathatóvá minden nyelv esetében. A nyelvtanulás e struktúra elsajátításának, kitüntetett szimbólumainak, rögzülésnek (*paraméter-fixációnak*) és a nyelvre jellemző tulajdonságok, beállítások, rendezett szabályok komplexitásának folyamatát jelenti. Könyvet írt az anarchizmusról (AK Press, 2006), hatásos liberális közíróként is elkötelezetté vált, polgárjogi aktivista tevékenysége is ismeretes. Hatása az antropológusok szótárára az *émikus* (fonémikus) és *étikus* (fonetikus) fogalmai voltak, a köztük létrehozott szintaxisok pedig a kutatómetodológia szemléleti alapjává, az élményközeli és élménytávoli megismerés feltételeivé változtak az interpretációk során.

F.m.: *Syntactic Structures* (1957, Mouton & Co., The Hague; m. *Mondattani szerkezetek.* Osiris, Budapest, 2003); *Review of Skinner* (1959, Language. 35, 26–58); *Cartesian Linguistics* (1966) Harper & Row, New York; *Language and Mind* (1968, Harcourt Brace Jovanovich, New York; m.: *Nyelv és elme.* Osiris, Budapest, 2003); *L'analyse formelle des langues naturelles. Introduction to the formal analysis of natural language* (1968); *Barriers* (1986); *The Pisa lectures* (1988); *Generatív grammatika* (1985, Európa Könyvkiadó, Budapest); *Lectures on Government and Binding* (1981, Foris, Dordrecht); *The Minimalist Program* (1995, MIT Press, Cambridge). Saját honlapján tanulmányai, könyvei, referenciák: <http://www.chomsky.info/>.

Ir.: <http://www.matud.iif.hu/09sze/04.htm>

A. Gergely András

Gesamtkunstwerk: (német „összművészeti”) Richard Wagner kifejezése saját műveire, amelyekben a zene, a szöveg és a színpadi megjelenítés együttes összhatásának tulajdonított fontosságot, tételezve, hogy bármelyik hiánya esetén romlik a műegész minősége. A kifejezés értelmezése és használata korunkban inkább a többféle művészeti elem és hatás együttes komponáltságának, hatásának és befogadásának élményére építő kulturális komplexitás megnevezésére alkalmazott.

Boglár Lajos – A. Gergely András

Gluckman, Max (1911, Johannesburg, Dél-Afrika – 1975, Manchester): egyetemi tanulmányait a Witwatersrand University-n (1930) és Oxfordban (1936) végezte, majd Közép- és Dél-Afrika törzsi világában folytatott terepkutatásokat (1936–47). Ez időtől 1971–75-ig a Manchesteri Egyetem szociálintropológia professzora, majd kutatóprofesszora, elsősorban a törzsi politikai rendszerekről készült áttekintésekkel szerzett tekintélyt magának.

Emellett politikai aktivitása is jelentős volt, szembeszállva kora szokványos szemléletmódjával, erőteljesen gyarmatosítás-ellenes maradt. Fő témakörei, tudásterületei is ezt tükrözik: a társadalmi konfliktusok, kulturális ellentmondások, rasszizmus, városformálódás és migrációs trendek kritikájában az antikolonialista nézpontot képviselte.

F.m.: *The kingdom of the Zulu of South Africa*. In Fortes, Meyer – Evans-Pritchard, Edward Evan ed. 1940 *African Political Systems*. Oxford University Press.

További részletek:

<http://www.answers.com/topic/gluckman-herman-max>;

http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Max_Gluckman;

<http://www.infoplease.com/ce6/people/A0821049.html>;

<http://www.biography.com/search/article.do?id=9313524>.

A. Gergely András

Goodall, Jane /von Lawick/ (1934 ápr. 3., London –): brit primatológus (főemlőskutató), antropológus, az egyik legismertebb etológus (állatviselkedés-kutató). Gyerekkorától állatkedvelő volt, 1960-tól 45 évet töltött a Gombe Stream National Park (Tanzánia) csimpánzainak megfigyelésével, társas viselkedésük és családi életük tanulmányozásával. Etológiai doktorátusát 1964-ben védte meg Cambridge-ben, 1977-ben létrehozta a Jane Goodall Institute-ot (JGI), amelyből ma már 19 van a világon, elsődleges feladatként a közösség-központú egyedek (mintegy 8 ezer csoport, 96 országban) viselkedésének megőrzését és fejlesztését tekintve, főként afrikai területeken, környezetük védelmét is beleértve. Tanulmányozza a társas viselkedés (családi, utódgondozási magatartás), eszközhasználat, megélhetés (gyűjtögetés, tárolás, élelemválaszték, vadászat, energiaellátás), főemlősök közötti különbségek, a felismerés, gondolkodás és kultúra jelenségeit a hominidák szélesebb köréhez viszonyítva. Számos természettudós támaszkodik megfigyeléseire az emberi viselkedés analógiáit látva; amivel módszertani értelemben újítást vezetett be, az egyedek megfigyelése, nem hagyományos módon való követése (szinte együtt élés), megszemélyesítő elnevezése, környezetük és életmódjuk együttes tanulmányozása volt, metodikájában fontos szerepet kapott és a szakmai kritikával szemben megvédésre került a csimpánzok megfigyelésének érdektelen objektivitása. Meglátási megannyi társadalmi analógiát kínálnak főként a csoportközi és csoporton belüli viszonyok, az élelemszerzés módjai, a csoportkonfliktusok, harcok, intim viselkedésmódok leírásával. Tevékenységét magas rangú brit kitüntetéssel és az ENSZ béketevékenységért kiadott elismerésével díjazták. Goodall az állati jogok és az állatvédelem nemzetközi tekintélyű harcos képviselője is, Skóciában nemzetközi egyesületet alapított az állatok védelme, gyógyítása, kutatása céljával, ennek ma már magyar fiókjintézete is van.

F.m.: *My Friends the Wild Chimpanzees*. Washington, DC, National Geographic Society, 1970; *Innocent Killers* (Hugo van Lawick-kal). Boston, Houghton Mifflin – London, Collins, 1971; *In the Shadow of Man*. Boston, Houghton Mifflin – London, Collins (48 nyelven jelent meg), 1971 (m.: *Az ember árnyékában*. Gondolat, Budapest); *The Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behavior*. Boston, Belknap Press of the Harvard University Press, 1986; *Through a Window: 30 years observing the Gombe chimpanzees*. London, Weidenfeld & Nicolson – Boston, Houghton Mifflin, (15 nyelven), 1990; *Visions of Caliban* (társzerző Dale Peterson), Boston, Houghton Mifflin, 1993; *Brutal Kinship* (társzerző Michael Nichols), New York, Aperture Foundation, 1999; *Reason For Hope; A Spiritual Journey* (társzerző Phillip Berman), New York, Warner Books, 1999; *40 Years At Gombe*. New York, Stewart, Tabori, and Chang, 2000; *Africa In My Blood* (Dale Peterson szerk.). New York, Houghton Mifflin Company, 2000; *Beyond Innocence: An Autobiography in Letters, the later years* (Dale Peterson szerk.), New York, Houghton Mifflin Company, 2001; *The Ten Trusts: What We Must Do To Care for the Animals We Love* (társzerző Marc Bekoff), San Francisco, Harper, 2002; *Harvest for Hope: A Guide to Mindful Eating*. New York, Warner Books, 2005; *Rickie and Henri: A True Story* (társzerző Alan Marks) Penguin Young Readers Group, további 14 gyermekeknek készült kötete és 14 filmje ismeretes;

Ir.: Power, Margaret 1991 *The Egalitarians – Human and Chimpanzee: An Anthropological View of Social Organization*. Cambridge University Press; Frans B. M. de Waal 2005 *Nature*, Sept.; Nobuyuki Kutsukake – Takahisa Matsusaka: J. Goodall. *American Journal of Primatology* 58:175-180 (2002); Chimpanzees – Bridging

the Gap. In Cavalieri, Paola – Singers, Peter szerk. *The Great Ape Project*. New York: St. Martin's Griffin, 1993:10-18.

Források: http://www.janegoodall.org/chimp_central/chimpanzees/f_family/flo.asp

Hajdú Gabriella

Gutkind, Peter Claus Wolfgang (1925. szept. 16., Berlin – 2001. febr. 17. Anglia): német születésű brit antropológus, afrikanista. Édesapja berlini építész volt, ~ 1939-től Angliában nevelkedett mint zsidó menekült gyermek egy kvéker családnál, Uttoxeter-ben (Staffordshire) és Cotswolds-ban járt iskolába, majd édesanyja és nagyszülei haláltábori pusztulása miatt dolgoznia kellett a londoni kvéker kórházban. 1946-ban az Egyesült Államokba ment szociológiai tanulmányokat folytatni, közben acélkovácsként dolgozott, később Chicagóban végezte felsőfokú antropológiai tanulmányait. Első kutatóútja a kelet-afrikai társadalomkutató intézetben kezdődött (Makerere, Uganda) 1953-ban. Itt elsősorban Kampala városi térségének migrációs jelenségeivel kezdett foglalkozni, tanulmánya meg is jelent az Aidan Southall-lal társszerzőként kiadott *Townsmen in the Making* kötetben. A banánültetvények „mögött” zajló helyzetek leírása helyi best-seller lett. Ugandai kutatásának anyagából a Kibunga-i (Buganda királyság fővárosa) tapasztalatokkal kiegészített értekezését az Amszterdami Egyetemen védte meg. Majd New York-i, jamaikai és holland időszakát követően, 1963–68 között a montreali McGill University antropológiai tanszékén kapott állást, az African Studies Association of the United States elnökévé választották. Fő témaköre ekkoriban a munkanélküliség antropológiája volt, ezt kiegészítette a munkaerőpolitika történetével. Ghanában végzett kutatómunkája nyomán keletkezett a *Városantropológia* (1974) című műve, amely a Sage kiadó afrikai modernizációs és fejlesztéspolitikai sorozatának sikeres opusza lett. 1986-os nyugdíjba vonulásakor a Warwick Egyetem kutatói ösztöndíjával még dolgozott és tanított, munkatudományi témaköre megannyi hallgatót indított el a kutatás útján. Számos európai körútja során visszalátogatott berlini szülőházába, megírta egykori élethelyzetét és környezetének sorsát. Életútja és tapasztalatai révén a rasszizmus egy sor változatával találkozott, ezért nem ok nélkül támogatta a menedékkérők mozgalmát, s lett az Amnesty International társadalmi munkása is. Következtesen képviselte a holocaust kérdésében és a zsidó menekültek ügyében az internacionalista és humanitárius összefogást, vitatkozva az egykori áldozatok helyzetének tagadóival, hangsúlyozva a történetek nemzetközi megismertetésének fontosságát. A magyar antropológiai gondolkodásban elsősorban a fejlődés-tanulmányok között megjelent afrikai városantropológiai áttekintése lett értékes.

F.m.: *Townsmen in the Making* (Southall, A. W.-al) East African Institute of Social Research, Kampala); *Városantropológia*. In Béládi László szerk. 1985 *Fejlődés-tanulmányok 7., Urbanizáció, marginális rétegek és informális szektor*. ELTE ÁJK – MTA Szociológiai Intézet, Budapest, 1985:234-305. Lásd még: <http://www.lib.berkeley.edu/give/bene57/gutkind.html>.

A. Gergely András

gyakorlati érzék (*sans pratique*): Pierre Bourdieu praxeológiájának alapfogalma, így a szociológiai → *cselekvésméletek* koncepciói közé sorolható, melyet azonban antropológiai megfigyelések is motiváltak és alátámasztanak. A ~ a társadalmi szabályok által korlátozott, de bizonyos szabad mozgástérrel rendelkező cselekvő racionalitása. Norma- és érdekvezérelt egyéni gyakorlat összehangolója, ennyiben Wittgenstein szabályjáték fogalmával mutat hasonlóságokat. A ~ egyszerre társadalmi, normatív és szabálykövető, illetve egyéni, érdekvezérelt és stratégiai. Bourdieu a gyakorlat elméletében kétségbe vonja a normák és szabályok viselkedést meghatározó általános érvényességét, ezeket ugyanis egyéni stratégiák módosíthatják. A stratégiaválasztás és az improvizáció ugyanakkor korlátozott, mivel a benne

megjelenő érdekek és célok társadalmilag konstruáltak: a habitusból származnak, és a megkérdőjelezetlen doxa korlátozza őket. A ~ értelmében a normáktól való eltérések nem minden esetben minősülnek devianciának. Ez ellentmond →*Radcliffe-Brown* vagy →*Durkheim* elképzeléseinek. A gondolat antropológiai előzményei: →*Leach* terepkutatásaiban figyel fel arra, hogy az →*aktorok* miként manipulálják a társadalmi szabályokat. →*Fredrik Barth* hasonlóképpen értelmezte az egyéni viselkedést az etnikus határok átlépésénél. Bourdieu többek között házassági stratégiákat vizsgált Algériában és Béarnban, mindkét terepen megfigyelhető néhány százaléknyi, a normák szerint nem preferált házasságtípus, e jelenség magyarázatára alkotta meg a ~ fogalmát. A szabályok nem mindenhatóak – miért kerüli el ez a tény olyan gyakran a kutató figyelmét? Bourdieu kritikája szerint az etnográfusok hajlamosak objektivizálni és privilegizálni a szabályokat a cselekvési stratégiák ellenében. A normáknak ez a túlzott absztrakciója (a „szinoptikus illúzió”) részben a társadalomkutató helyzetéből, értelmiségi szerepéből, görcsösen hurcolt megfigyelési érdekéből következik. Az interpretáció célja nem ritkán a viselkedést irányító szabályok felfedése, az antropológus lencsáját rájuk élesíti, a „szabályozott szabálytalanságokat” ezért nem képes meglátni és elfogadni.

Ir.: Bourdieu, Pierre 2002 *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Napvilág Kiadó, Budapest; Barley, Nigel 2006 *Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkunyhóból*. Typotex, Budapest.

Kolozsi Ádám

haftárak: a szó jelentése kétséges, egyesek szerint az istentisztelet alól való felszabadítást, mások szerint konklúziót jelent. A zsidó liturgiában a szombati, ünnepnap és a böjtnapi Tóraolvasást követő *prófétai olvasmány felolvasása*, amelyet egy külön felhívott, a máftir olvas. Témája a tórai szidrára (a hetiszakaszra) rímel. Eredetét Antiochus Ephiphanes-féle valláskényszerre szokták visszavezetni, amikor a Tóra-olvasás tilos volt és ehelyett olvastak fel a Próféták könyvéből egy olyan szakaszt, amely az adott heti Tóra-szakasznak tematikailag megfelelt volna, azt helyettesítendő. Más feltételezés szerint a ~ későbbi eredetűek, és nem egyszerre állapították meg az egész évre szóló rendjét. Az első említés a haftára-olvasásról Jézusról szól, aki a zsinagógában a Próféták Könyvéből olvas fel Názáretben (Lukács 4: 17). Az első rabbinikus forrás a →*Talmudban* a Toseftában van, (Megillah 4:3:1), ahol a négy különleges szombati ~-at említik. A Talmud viszont nem említi a hétről hétre olvasható ~-at, emiatt feltételezhető, hogy a Misna lezárásáig (kb. 200-ig) még nem volt kialakulva a heti haftára-olvasás rendje. A ~-at is a Tórához hasonlóan dallamosan szokták olvasni, azonban itt ugyanazon hangjegyek értéke más, mint a Tórában.

Ir.: Mózes öt könyve és a haftárak 1996 (Joseph Hertz kommentálta.) Eredeti héber szöveg és a magyar fordítás, ill. kommentár, Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület.

www.escuchaisrael.com/hafteru.htm; www.ucalgary.ca; www.aarons-advocates.org.

Vincze Kata Zsófia

hantik: a mintegy 23.000 fős hanti népesség Oroszországban, ezen belül Nyugat-Szibériában, az Ob folyó középső és alsó folyásánál, illetve az Ob mellékfolyóinál (Kazim, Pim, Tremjungan, Agan, Vah, Vaszjungan, Jugan, Szalim, Irtis, Demjanka, Konda) él. Közigazgatásilag lakóhelyük Oroszország Tyumenyi és Tomszki Területe. A Tyumenyi Területen belül 1931-ben alakult meg az 558.000 km² területű Hanti-Manysi Autonóm Körzet. Mint a körzetet magát, a körzet fővárosát is (Hanti-Manszijszk) az itt élő két őshonos népről nevezték el, a folyamatos orosz betelepülés miatt azonban a ~ és a →*manysik* ma már csupán 1,5%-át képezik a körzet népességének. (Csak az összevetés kedvéért: a negyvenes években meg a lakosság 40%-át tették ki). Élnek még ~ az észak felől szomszédos Jamal-

Nyenyec Autonóm Körzet délnyugati csücskében, egyes településeik pedig már a keletről határos Tomszki Területhez tartoznak.

A Hanti–Manysi Nemzetiségi Körzet javarészt a tajga övezetbe tartozik, északi részei pedig átmenetet képeznek a tundra felé. A területet javarészt tűlevelű erdők borítják, valamint sűrűn szabdaltják folyók, közöttük nagy kiterjedésű mocsarakkal, lápokkal. Az éghajlati viszonyok magyar szemmel igen mostohák, az uralkodó évszak a tél, mely hosszú és igen hideg, a januári átlaghőmérséklet mínusz 20-22 fok. A tavasz és az ősz rövid, egy-két hónapra korlátozódik, és ezek is hideg hónapok, még júniusban is vannak éjszakai fagyok. A nyár sem hosszabb egy hónapnál, s ilyenkor (azaz júliusban) 15-17 fokos középhőmérsékletre lehet számítani.

A ~ külső elnevezése, az *osztják* szó tatár eredetű, onnan került az oroszba a 16. században, jelentése feltételezhetőleg 'nem mohamedán nép' volt. Épp az általánosabb jelentés miatt más népeket is neveztek osztjáknak: a *jenyiszeji osztják* név a nem finnugor nyelvet beszélő *ketekre* vonatkozik, a *narimi osztják*, avagy *osztják-szamojéd* megnevezés az uráli nyelvcsaládhoz tartozó *szölkupokat* jelölte, s a tulajdonképpeni osztjakok neve *obi*, illetve *jugriai osztják* volt.

Belső elnevezésük, a *hanti* (amely nyelvjárásonként egy kicsit más és más hangalakú: *kanteg*, *hante*, *hanti*) ősi örökség, az uráli alapnyelvből eredeztethető. Alapnyelvi alakja *kunta*, jelentése pedig 'nemzetség' lehetett. A magyarban ebből származik a *had* szó, a finnben is található megfelelő *kunta* 'közösség' jelentéssel.

A két obi-ugor nép, a →*manysik* és a ~ történelme igen szorosan összefügg. Ők egy népnek is tartják magukat, bár a nyelvi különbségek miatt nem értik egymást (igaz, egy nyelvnek két, egymástól távoli nyelvjárását beszélő emberek között is felléphetnek megértési nehézségek). Anyagi és szellemi kultúrájuk hasonlósága alapján a történeti források is általában együtt említik őket. Az obi-ugorok története különösen érdekes a magyarság etnogenezise szempontjából.

Az obi-ugor népek társadalmában és folklórájában felfedezhető az *exogám* frátriákra jellemző kettősség: mindkét nép két, több nemzetséget magába foglaló csoportra, *frátriára* oszlik. Minden fiatal a másik frátiából választ magának párt. E frátriák neve *mós* és *por*. A *mós* frátria tagjai lenéznek a *porokat*, önmagukat a legfelsőbb isten leszármazottjainak tartják, míg a *porok* ősének a buta, gonosz emberevő óriást tekintik. A *mósok* kultúrájukban a lókultuszt őrzik, a *porok* viszont a medvekultusz hagyományozói. Kettősség jellemzi az íjtartó tegez használatát is: az egyik az erdei vadász népekre jellemzően hátra akasztható, a másik a lovas sztyeppe népeknél ismert övre szerelhető típus. Ez utóbbit csak lovas népek körében használják, a gyalogos vadászat során szinte zavaró.

A ~ és a manysik körében többféle életmóddal lehet találkozni. Legészakibb csoportjaik, a tundrán élő ~ szamojéd típusú nomád réntartással foglalkoznak: egy-egy család hatalmas, akár ezernél is több állatból álló nyáját terel. Ezek a nyájak és az őket hajtó családok folyamatos vándorlásban vannak, télen három-hatnaponta, nyáron kétnaponta változtatják szálláshelyüket, egy év alatt így több száz kilométert tesznek meg. E vándorlásra télen a gyér táplálékot biztosító mezők, nyáron pedig a szúnyogok kényszerítik őket.

Délebbre, a tajga-övezetben szintén jellemző a réntartás, de itt kisebbek a nyájak. Ennek az az oka, hogy északon a létfenntartás a réntartáson alapul: a család táplálékát, öltözkését a nyáj biztosítja, s emellett a közlekedést is a rének szállítóereje segíti. Az erdős tundrán azonban halászzattal és vadászzattal is foglalkoznak, itt a réntartás kiegészítő szerepet játszik. Az utóbbi típusú, félnomád rénszarvastartást folytató gazdák évszakonként vándorolnak 20-40 km-es körzetben. A legdélebbi csoportok letelepedett életmódot folytatnak, földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak.

A vándorló családok kúp alakú sátrakban laknak, ezeket régebben nyáron nyírkéreggel, télen rénszarvasbőrrel borították, ma már ugyanezre a célra gyári sátorponyvát használnak. Akik hosszabb időt töltenek letelepedve, gerendakunyhókat építenek maguknak, melyeket helyenként

– a jobb hőszigetelés érdekében – a földbe mélyítenek. Ugyanezt a célt szolgálja az is, hogy a gerendák között gondosan kitömik mohával. A rések eltömítésére nyaranta is nagy szükség van a szúnyoginvázió miatt. A kunyhók és a sátrak berendezése hasonló, ezekben csak a legszükségesebb holmikat tartják. Az élelmiszerek és minden egyéb a lábaskamrába kerül, mely furfangosan faragott lábai segítségével védi az ennivalót az egerek támadásától.

Közlekedésre nyáron a folyókat használják. Az úgynevezett kiscsónakot egyetlen fa törzséből faragják, s első ránézésre meglehetősen ingatag lélekvesztő benyomását kelti, de az obi-ugorok tökéletesen bánnak az evezőkkel. Emellett vannak nagyobb csónakjaik, egyes vidékeken pedig kajütös bárkát használnak, amely nyári szállásul is szolgál. A motorcsónak is igen népszerű közlekedési eszköz. Télen különféle, rénnel vagy lóval vontatott szánokat használnak, de a motoros szán is egyre terjed. Emellett természetesen a vadászok sítalpon is hosszú utat tudnak megtenni.

Az élelem megszerzése a családfő feladata, bár a vadászat egyre nehezebb feladat, hiszen a vadállomány egyre apad a környezetszennyezés és a túlzott irtás miatt. (A coboly például már a 17. században kihalt, mert az orosz hatóságok az adót prémben vetették ki, és a mértéktelen adó a vadállomány kiirtására kényszerítette az őslakosokat). A hal szintén igen kedvelt élelem, ehhez részben hálós, részben rekesztékes halászat útján jutnak. A vadak elejtésének is gyakori módja a vadászat mellett a csapdaállítás. Úgyszintén a férfiak feladata a boronaház felépítése, s a háztartásban nélkülözhetetlen faeszközöket is ők faragják (bölcső, szán, síléc, csónak). Az asszonyok feldolgozzák az élelmiszereket, kikészítik a bőrt, ruhát varrnak, fát vágnak, vizet hordanak, edényeket készítenek, nyáron és koraősszel bogyókat gyűjtenek, és természetesen a gyerekekkel foglalatostkodnak.

Táplálkozásukban igen nagy szerepe van a hálnak, ezt füstölik, sütik, főzik, és még számtalan egyéb módon hasznosítják. Azok, akik elutasítják a finnugor rokonságot, sokszor emlegetik megvetően a „halzsíros atyafiság” szókapcsolatot – a halzsír azonban nagyon finom dolog, íze hasonlít a libazsírhoz. Régebben a kenyeret is hallisztból sütötték, ma búzalisztet vásárolnak hozzá, vagy már magát a kenyeret vásárolják meg. Az otthon sült kenyér tésztáját többféle anyag hozzáadásával gazdagíthatják: készítenek például ikrás kenyeret, különféle bogyókat tartalmazó kenyeret, hús vagy hal levével megdagasztott kenyeret, vérrel táplálóbba tett kenyeret. Emellett fogyasztanak sokféle vadhúst, s táplálkozásukat nyáron – ősszel többféle bogyó is kiegészíti (fekete- és vörösfőnya, mocsári hamvas szeder, tőzegafőnya). Mindazonáltal egyre nagyobb szerepet kapnak a falusi boltokban beszerezhető pékárúk, tejtermékek, konzervek és zöldségek is.

Alapvetően természeti népről lévén szó, tárgyaik, ruháik igen praktikusak, tükrözik alkotóik évezredek alkalmazkodását környezetükhöz. Ez azonban nem jelenti azt, hogy használati eszközeikből hiányozna a szépség. Díszítőművészetükre a stilizált állat- és növényábrázolás, illetve egyéb változatos geometrikus motívumok jellemzőek. A bőrből készített női csizmákra és bundákra ezeket úgy teszik fel, hogy kétféle színű szőrből kivágják a mintákat, majd az apró darabkákat összevarrják. Ünnepi öltözeteiket igen dekoratívvá teszik az üveggyöngyből fűzött, hasonló geometrikus motívumokat tartalmazó mellédszek, ruhaszegélyek. Nyírkéregből készített edényeikbe, hordtáskaikba is ilyen típusú mintákat karcolnak úgy, hogy magát a mintát a kikarcolt, ezáltal más árnyalatú részek és az eredeti színű részek ellentéte adja ki.

Az obi-ugorok hitvilága olyan gazdag, szellemeik száma olyan nagy, hogy lehetetlen pontos számukat és nevüket megállapítani. Ez azért is ütközik nehézségekbe, mert az egyes istenségek sorsa nem egyforma: a legfőbb istenek állandóak, de a személyes vagy a házi bálványokat, ha nem vagyunk velük megelégedve, bármikor lecserélhetjük. Arra is van példa, hogy valaki kölcsönadja a bálványát, mert az mindig segít. Ráadásul vannak olyan bálványok, amelyeket csak bizonyos területeken tisztelnek, ugyanakkor olyan is van, aki széles körű kultusznak örvend, de területenként más-más neve van. Gyakran nem lehet azonosítani, hogy

ugyanannak az istenségnek más megnevezéseivel találkozunk, vagy több, egymástól különböző szellemmel van dolgunk.

A ~ és manysik hite szerint a világ három nagy szférára tagolódik: felső világ (ég), középső világ (föld), és alsó világ (a föld alatt). A legfőbb isten *Numi-Tórum*, azaz Felső-ég Atya. Ő határozza meg születéskor a sorsot. Szeretetből irányít, ő a „jó” atyja. Az égben lakik, szent színe a fehér, tehát fehér állatot, fehér textiliát kell áldozni számára. Színe elé csak a leghatalmasabb sámánok juthatnak, és csak nagy kéréssel fordulnak hozzá, vagy még azzal sem, hisz úgymint minden eldőlt születéskor. *Meh anki*, Föld Anya *Numi-Tórum* felesége vagy anyja, ez helyenként különböző. A földben lakik, neki sötét színű állatot áldoznak, és az áldozat tárgyát nem fára akasztják, hanem a földre teszik.

A két főisten nászából hét fiú és hét leány született, az ő nevüket és hatáskörüket már csak kevesen és pontatlanul tudják felidézni. Legfontosabb közülük *Tyoresz naj imi*, a Tűz istennője, *Kaltes imi*, aki születést segíti és az élettartamot határozza meg, *Szornyi kan iki*, aki a legtöbb mitológiában meglévő Világügyelő férfiú alakjával azonos, *Asz iki*, az Ob istene és a halak ura, valamint *Kiny iki*, az alvilág ura, a betegségek istene.

Rajtuk kívül rengeteg helyhez (pl. folyóhoz, folyóághoz, erdőhöz, stb.) kötött szellem van, kik az adott hely legfőbb urai, szent ligetükben áldoznak nekik; valamint az egyes emberek is rendelkeznek védőszellemmel, aki az ő sorsukért felel. Hatókörük tehát kisebb, de annál nagyobb az igénybevételük. Gyakran előfordul, hogy a halottak szelleme is helyhez kötött bálvánnyá válik. Ezek a szellemek kendőkbe, rénszarvasprémbe burkolt fa- vagy rongybábuk formájában fizikailag is megjelennek. Emberszerűek, bár arcuk nem túl kidolgozott. Viszont lehet szárnyuk, több fejük, vagy egyéb nem emberre jellemző testrészek. Az egyéni védőszellemeket szimbolizáló bábukat a vándorló életmódot folytató obi-ugorok a szent szánon őrzik, míg a letelepült családok a ház közelében álló egy lábú lábasházban.

A XVIII. században kezdődött erőszakos térítések nem nagyon hatottak az obi-ugorok hitvilágára. Sokan megkeresztelkedtek, de továbbra is saját vallásukat folytatták, áldozatokat mutattak be, bálványokat készítettek. A kereszténység csak formaság volt számukra. Sok házában ma is látható ortodox ikon, amit különös tisztelet övez, hiszen más, mint egy obi-ugor bálvány, ráadásul aranyszínű, ezért úgy gondolják, hogy ez a leghatalmasabb háziszellem.

Az obi-ugor hitvilágban a fiktív szellemek mellett egy valódi állat is igen fontos szerepet játszik: a medve. A legfőbb istenség földre szállt gyermekének tartják, vadászatához szigorú rítusok kötődnek. Leölése esetén többnapos *medveünnepet* tartanak, hogy kiengeszteljék az állat szellemét, különben bajt hozna rájuk. A medve lelke, csakúgy, mint az emberé, halála után is mindent lát és hall, ezért megpróbálják megtéveszteni, hogy ne jöjjön rá, hol van. Például ha oroszul beszélnek előtte, azt hiszi, oroszok ölték meg. De az oroszul még nem tudó ~ és manysik is megoldották a problémát: egész műnyelvet fejlesztettek ki, amely segítségével a medvéről tudnak beszélni, anélkül, hogy rájönne, hogy róla van szó. Például, ha csillagokról beszélnek, csak a medve nem tudja, hogy épp a szeme a téma. A medveünnepnek szigorú koreográfiája van. Meg van szabva, hogyan kell bevinni a medvét a házba, hol kell elhelyezni, minden a legapróbb részletekig. A csúcspont a medveünnepi színjáték, amellyel a medvét szórakoztatják. Ilyenkor fejük tetejére nyírkéreg álarcot húznak, nehogy a föntről lenéző istenek felismerjék őket, és a világ teremtéséről, a medve földre ereszkedéséről szóló jeleneteket adnak elő.

Az a csapás, ami a ~at és a manysikat a 20. században érte, a hatvanas években kezdődött, amikor felfedezték a nagy szibériai kőolaj- és földgázmezőket. A Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzet lakóinak száma 1959 és 1982 között meghatszorozódott, a bevándorlókhoz képest az őslakosok elenyésző kisebbséget alkotnak. A kitermelők pedig egyáltalán nem figyeltek oda az őslakosok érdekeire. Gátlátalanul irtottak ki hatalmas erdőket, a környezetvédelem nem volt szempont, a rosszul épített kutakból és csövekből szivárgott (és szivárog) az olaj, melynek következtében rengeteg tó és folyó élővilága pusztul

ki. Az erdőket egyrészt rohasztja a szivárgó olaj, másrészt óriási területek esnek áldozatul erdőtüzeknek (1989-ben csak a Nyizsnyevartovszki Területen 2600 négyzetkilométernyi erdő lett a tűz martaléka). Így folyamatosan pusztul az élővilág, s az őslakosoknak sem marad élettere. Elvett földjeikért vagy nem kapnak semmit, vagy nevetséges kompenzációt biztosítanak számukra. A betelepített orosz munkások barbárok módjára kezelik az őslakosokat: kirabolják a lábasházaikat, feldúlják temetőiket, szórakozásból lövöldöznek kutyáikra és rénjeikre. Az olajosok természetrombolása következtében az őslakosok nem tudják eltartani magukat, ugyanakkor munkát sem kapnak a telepesektől. Társadalmi presztízsük alacsony. Várható élettartamuk 18 évvel alacsonyabb, mint az orosz betelepülőké (férfiaknál 45, nőknél 55 év). A csecsemőhalandóság aránya duplája az orosz átlagnak. A kiüttlanság következtében gyakori az öngyilkosság, szintén ez magyarázza a nagyarányú alkoholizmust.

A ~ 22.000-en vannak, közülük 60,8% vallja a hantit anyanyelvének. A 8500 manysi közül csupán 37.1% beszéli a manysit anyanyelvként. Az adatok alapján sajnos elképzelhető, hogy csak a ~nak van esélyük a túlélésre, a manysik között a nyelvet már szinte kizárólag az idősek őrzik. De a ~nál is perdöntő lehet ebben a kérdésben az orosz kormányzat kisebbségpolitikája.

A hanti (és kisebb mértékben a manysi) kultúra megmentésére irányuló törekvések között feltétlenül meg kell említenünk a magyar Schmidt Éva tevékenységét. Belojarszkijban működő folklór-archívumában a hagyományos kultúrában jártas ~ és manysik bevonásával hatalmas mennyiségű anyagot gyűjtött össze. Váratlan halála jó esetben továbblépésre ösztönözi majd az obi-ugor hagyományok őrzőit.

Forrás: <http://fu.nyttud.hu>; Ir.: Hajdú Péter – Domokos Péter 1978 *Uráli nyelvrokonaink*. Tankönyvkiadó, Budapest; Hajdú Péter szerk. 1975 *Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai*. Corvina, Budapest; Csepregi Márta szerk. 1998 *Finnugor kalauz*. Panoráma, Budapest; Nanovfszky György szerk. 2000 *Nyelvrokonaink*. Teleki László Alapítvány, Budapest; Domokos Péter szerk. 1984 *Finnugor-szamojéd (uráli) regék és mondák. I-II*. Móra Kiadó, Budapest; Hajdú Péter 1968 *The Samoyed Peoples and Languages*. Indiana University, Bloomington; Hajdú Péter válog. 1975 *Tundraföldi öreg. Szamojéd mesék*. Európa, Budapest; Domokos Péter szerk. 1975 *Medvének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre*. Európa, Budapest; Nagy Katalin 1994 *„Hét határon hallik híros daru hangja”*. Faunus, Budapest; Hoppál Mihály szerk. 1980 *A tejút fiai. Tanulmányok a finnugor népek hitvilágáról*. Európa, Budapest; Bella István ford. 1996 *Hú-Péri-Hú öreg. Vogul és osztják teremtésének, sorsének és medvének*. Littera Nova, Budapest; Vértés Edit 1990 *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága*. Tankönyvkiadó, Budapest; Lázár Katalin szerk. 1997 *Tanulmányok a szurguti osztják kultúráról*. Néprajzi Múzeum, Budapest; Kerecsi Ágnes és mtsai 1995 *Szibériai rokonaink. Vízio Művészeti Alkotóközösség*, Budapest; Vértés Edit szerk. 1975 *Hadmenet, nászmenet. Irtisi osztják mesék és mondák*. (Népek meséi). Európa, Budapest; Gulya János szerk. 1960 *Tórem-isten népe. Északi osztják mesék*. (Népek meséi). Európa, Budapest; Ajpin, Jeremey 1998 *A hamvadó tűznél*. Ford.: Nagy Katalin. Laurus Kft, Budapest; Vagatova, Maria 1998 *A kis tundrai ember*. Ford.: Nagy Katalin. Larus, Budapest; Moldanova, Tatjana 2000 *A malangi Anna Középső Világ-beli élete. A civilizáció érintései*. Ford.: Nagy Katalin. Balu-Typo Med. Bt., Budapest; Nagy Zoltán 2007 *Az őseink még hittek az ördögökben. Vallási változások a vaszjugani hantiknál*. L'Harmattan, Budapest.

Jacsev Nikolaj

haszidok (*chaszidok, cáddikok*): a szó zsidó vallásos „jámbor” embereket jelöl, akik valamilyen értelemben a haszidizmus irányzatához tartoznak. A haszidizmus az ukrain zsidók között alakult ki a 18. század második felében, megalapítója Báál Sém Tov (nevének jelentése: Az Isteni Név Tudója). Tanításait a középkori zsidó misztikából és a kabbalisztikus irodalomból merítette. Bejárta a keleti zsidóság által lakott vidékeket, tanított, gyógyított és ~-at gyűjtött maga köré. A vallásos élet alapját a Tóra gondolatainak megélésében és az öröm, a vallásos extázis által való megtisztulásban látta. Kabbalista felfogásból ered az a gondolata is, miszerint minden létezőben Isten elszórt szikrái működnek, a haszid életcélja pedig ezeket egyesíteni és ezáltal cáddikká válni. Báál Sém Tov nevéhez fűződik az akkori lengyel nemesi

és török elemekből összetevődő új zsidó öltözet: a strájmli és a kaftán, amely máig a ~ jellegzetes öltözete. A cáddikdinasztiáról és csodarabbikról szóló történetek nyomán alakult ki a cáddik-kultusz, amely voltaképpen egy-egy cáddik köré csoportosuló elkülönülő közösséget formált, amelynek gyakran Lengyelországban, Ukrajnában külön-külön metszőhelye, temetője volt. A haszidizmus a cáddikkultusz (illetve a szefárd liturgia) alkalmazása miatt, sokáig éles ellentétben volt a rabbinikus irányzatokkal. Ezt a konfliktust először Sneúr Zálmán próbálta kibékíteni, aki megalapította a haszidizmus *chábád* ágát. (→*lubavicsiek*).

Ir. Buber Martin 1995 *Haszid történetek*. Atlantisz, Budapest; Buber Martin 1999 *Góg és Magóg haszid krónika*. Babel, Budapest; Jólesz Károly 1996 *Kincstári talmudi legendák, haszid bölcsék és bölcsességek*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Naftali Krausz 1994 *Zsidó ünnepek a haszid legenda tükrében*. Chábád Lubavics Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest; Naftali Krausz 1995 *Mózes öt könyve a haszid folklór tükrében*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Naftali Krausz 1991 *A rabbit hazaárulással vádolták: a chábád chaszidizmus megalapítójának története*. Chábád Lubavics Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest; Posner Zalman I. 1994 *A zsidó gondolkodásmód: hogyan látja ma a chaszidizmus világát?* Chábád Lubavics Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest; Rékai Miklós 1997 *A munkácsi zsidók „terített asztala”*. Osiris, Budapest; Zalman Sney'ur 2001 *Zsidó Kabbala és misztika: a Közepesek könyve, a chábád chaszidizmus alapjai*. Filum, Budapest.

www.ucalgary.ca, www.us-israel.org/source/Judaism/Hasidism, www.chabad.org;

Vincze Kata Zsófia

Heckewelder, John Gottlieb E. (1783–1823): egyike azon misszionáriusoknak, akik a lelkipásztori munka részeként antropológiai megfigyeléseket végeztek és ezeket szöveges formában rögzítették. Angliában született, de szülei feltehetően morvaországi menekültekként érkeztek a királyságba, majd John gyermekkorában kivándoroltak Quebecbe, ahol egy emigráns morva közösséghez csatlakoztak. Első találkozása a *delevár* indiánokkal egy megkeresztelkedett bennszülött közösség Ohióba tervezett áttelepítésének programja alkalmával történt. A terv megvalósítását az 1763-ban az egész nyugati határövezetet felkavaró „Pontiac-háború” ideiglenesen megszakította. (Pontiac, az *ottawa* indiánok főnöke, kísérletet tett a Mississippi és az Ohio völgyének, valamint a Nagy-Tavak indiánjainak szövetségbe tömörítésére, hogy együtt akadályozzák a fehérek folyamatos előrenyomulását. A brit helyőrségek elleni támadások 1765-ben szüntek meg.) Heckewelder néhány évvel később misszionáriusként tért vissza a *delevárokhöz* és nyomon követte őket vándorlásaikban, melyek során a törzs elszigetelt csoportokra tagolódott szét. 1771-re elismert misszionárius lett. Személyes hangvételű beszámolóiban írt az indiánokkal kötött barátságairól és az indián ügy iránti elkötelezettségéről. Rá is hatott az indián törzsek között az időszakban az egész nyugati határvidéken végigsöprő szellemi újjáébredés mozgalma. 1786-ban visszavonult Betlehembe, de többször is közreműködött a bennszülött amerikaiakkal kötött szerződések előkészítésében. Az amerikai forradalmat követően Kanadába is elkísérte az ott menedéket kereső indiánokat. Életének utolsó éveiben figyelemre méltó beszámolókat írt az indiánok életéről, melyek közül kiemelkedik a *Beszámoló az egykor Pennsylvaniában élt indián nemzetek történelméről, szokásairól és viseletéről* (1819).

F.m.: Heckewelder 1819 *An Account of the History, Manners, and Customs of the Indian Nations, Who Once Inhabited Pennsylvania and the Neighboring States*. (Printed and published by) Abraham Small, Philadelphia; *A Narrative of the Mission of the United Brethren Among the Delaware and Mohegan Indians*. McCarty & Davis, Philadelphia

Ir. Wallace, Paul A.W. 1958 *Thirty Thousand Miles with John Heckewelder*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh (reprinted by Wennawoods Publishing, Pennsylvania)

Biczó Gábor

hiedelem: egy rítus vagy rituális cselekedet érvényesítése és racionálisnak tekintése. A kifejezés az érzékelt világ, a cselekvések és tevékenységi szükséglet szimbolikus tartalmaira érvényes, amelyek meghatározzák vagy irányítják a hitek módját és tartalmait. Így lehet a ~ alapja pl. a varázslásnak vagy →*mágiának*, de tárgyakhoz, megszemélyesített lényekhez, feltételes eseményekhez fűződő viszonyként is megjelenik, vagy nemegyszer előítélet, boszorkányság vádja vagy varázslás, szemmelverés, szemfényvesztés alapjaként is szolgálhat. Lényegi mechanizmusa az a képzet, hogy adott döntési helyzetekben vagy véletlen szituációkban az ember kiszolgáltatottá válik, s olyan spirituális hatások foglyává lehet, amelyek elismerését vagy elfogadását nem vállalhatja, ezért küzdeni próbál ellene. E küzdés eredményessége vagy esélye lesz a ~ kerete, formája, tartalmát pedig szituációtól függő képzetek adják. Része a ~-nek az a tapasztalat, remény vagy meggyőződés is, hogy a helyesnek tetsző emberi döntés megvalósulásához az istenek, emberfölötti hatalmak segítsége vagy jóindulata szükséges, melynek kieszközléséhez maga az ember lehet a legfőbb eszköz, amennyben hite és cselekvései révén erre rászolgál. Tárgya lehet az emberi élet célja, vitelének módja, a követhető normák elsajátításának mikéntje, a betegség, halál vagy a test és a szellem sérülésének valamely formája, s ennek ellenében ható túlvilági befolyás, stb. A hiedelemrendszerek leírásának (mint Durkheim esetében a kollektív reprezentációknak vagy bizonyos pszichológiai interpretációknak) lényegéhez tartozik, hogy az egyént alaposan elválasztja a társadalomtól, szemben pl. a kognitív felfogásokkal, amelyek az emberi szellem minden társadalmi reprezentációját éppen a kollektív élményre, a társas lények kölcsönhatásaira vezetnek vissza.

Ir.: Durkheim, Émile 1912 *Les formes élémentaires de la vie religieuse: le système totémique en Australie*. Alcan, Paris (m. *A vallási élet elemi formái*. L'Harmattan, Budapest, 2003); Firth, Raymond 1973 *Symbols: Public and Private*. Allen & Unwin, London; Geertz, Clifford 1983 *Local Knowledge*. Basic Books, New York; Lévi-Strauss, Claude 1962 *La pensée sauvage*. Plon, Paris; Császi Lajos 2001 A rituális kommunikáció neodurkheimi elmélete és a média. *Szociológiai Szemle*, 2:3-15; Percheron, Annick: Durkheim és a kultúrantropológia öröksége. In Szabó Ildikó – Csákó Mihály szerk. *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából*. Új Mandátum, Budapest, 1999:44-57.

A. Gergely András

Hojjer, Harry (1904-1976): amerikai antropológus és nyelvész, mint →*Edward Sapir* tanítványa és munkatársa az atapaszki indiánok nyelvét és kultúráját tanulmányozta, továbbá gyűjtőútjain kiterjedt dokumentációt készített és tárgyi anyagot halmozott föl a megszűnőfélben talált tonkawa indián nyelvről és tárgyi-szimbolikus kultúráról.

F.m.: Beals, R. L.-vel – Hoijer, Harry 1965 *An introduction to anthropology*. New York: The Macmillan Co; Hoijer, Harry 1946 *Linguistic Structure of Native America*. Publications in Anthropology, Viking Fund Publications 6: 9-29.

A. Gergely András

holizmus, holisztikus szemlélet: a kultúra kutatására és egyes jelenségeinek összefüggéseire vonatkozó antropológiai törekvés, mely szerint a kiragadott esetek, formák, folyamatok vagy történések nem ruházhatók fel jelentéssel, vagyis lényegüket nem érthetjük meg anélkül, hogy lehető legteljesebb összefüggéseikkel együtt elemeznénk vagy tárgyalnánk. Az ekként kutatók elé ajánlott (vagy olykor szemléleti alapként megfogalmazott) perspektíva szükségképpen kell tartalmazza az idői (történeti) és téri (hatókör, kiterjedés, megjelenésmód), valamint átalakulási folyamatok (változások) együttes számbavételét, az integráló hatások és a strukturális feltételek összességét, valamint a jelenség belső dimenzióinak és környezetének összefüggéseit, beleértve a kölcsönhatásokat, átvételeket, módosító körülményeket is. A holisztikus megközelítés „mint alapszemléletre való törekvés figyelmeztet minket arra, hogy

egy szocio-kulturális rendszer részei egymással olyannyira összefüggnek, hogy az egyikben létrejött változás valószínűleg a rendszer más részeire is hatással lehet. A holisztikus megközelítés arra is bátorít, hogy a problémákat ne csak rövid, hanem hosszú távon is vizsgáljuk” (Boglár Lajos). Ilyesfajta komplexitás feltárása és megnevezése rendszerint más tudományterületek részbeni vállalása is, de annak bevallása, hogy ez mi minden miatt nem sikerülhet, s mennyi a kutató felkészültségének, időráfordításának, érzékenységének, tapasztalatainak korlátozó hatása a legteljesebb megismerésben, jószerivel csak az antropológusok vállalása és vallomása körében fogalmazódik meg, kiegészülve az interpretáció, a bemutatás és leírás stiláris sajátosságaival, amelyek nemegyszer inkább a művészi-irodalmi alkotómunka, mint a természettudományos →objektivitás felé terelik az antropológust.

Ir.: Allwood, Jens 1973 *The Concepts of Holism and Reductionism in Sociological Theory*. Universitet, Sociologiska institutionen, Göteborg; Caruana, Louis 2000 *Holism and the Understanding of Science: Integrating the Analytical, Historical and Sociological*. Ashgate, Burlington, Aldershot; Craige, Betty Jean 1992 *Laying the Ladder Down: the Emergence of Cultural Holism*. University of Massachusetts Press, Amherst; Kaldis, Byron 1993 *Holism, Language, and Persons: an Essay on the Ontology of the Social World*. Brookfield, Avebury, Aldershot; White, Morton 2002 *A philosophy of Culture: the Case for Holistic Pragmatism*. Princeton University Press; Witherspoon, Gary – Peterson, Glen 1995 *Dynamic Symmetry and Holistic Asymmetry in Navajo and Western Art and Cosmology*. P.Lang, New York; Weil, Pascale 1993 *A quoi rêvent les années 90 : les nouveaux imaginaires consommation et communication*. Seuil, Paris; Smuts, Jan Christian 1973 *Holism and Evolution: the Original Source of the Holistic Approach to Life*. Sierra Sunrise Books, Sherman Oaks; Chattopadhyaya, Debiprasad 1975 *Individuals and Societies: a Methodological Inquiry*. Scientific Book Agency, Calcutta; Coyne, Richard 1999 *Technoromanticism: Digital Narrative, Holism, and the Romance of the Real*. MIT Press, Cambridge; Devitt, Michael 1966 *Coming to our Senses: a Naturalistic Program for Semantic Localism*. Cambridge University Press New York; Edge, Hoyt L. 1994 *A Constructive Postmodern Perspective on Self and Community: From Atomism to Holism*. E. Mellen Press, Lewiston; Moore, Douglas Joseph Huntington 1992 *A Metaphysics of the Computer: the Reality Machine and a New Science for the Holistic Age*. Mellen Research University Press, San Francisco; Peacocke, Christopher 1979 *Holistic Explanation: Action, Space, Interpretation*. Oxford University Press, New York; Boglár Lajos és mtsai 2005 *A tükör két oldala*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest.

A.Gergely András

hopi indiánok: amerikai indián (pueblo) népcsoport. Lakóterületük egykor szinte teljes észak-Arizonát magába foglalta, Kaliforniától Dél-Nevada egyes részeig. Most a hopik a hopi rezervátumban élnek Black Mesa-ban, Arizonában a Painted Desert (dél-keleti sivatag) közelében, lélekszámuk kb. ötezerre tehető. Nyelvük az uto-azték nyelvcsaládba tartozó sosoni nyelvek egyike. Korai történetükről úgy tudják, hogy Mexikóból vándoroltak északra i.e. 500 körül. Vadászó és gyűjtögető népcsoport volt, kisebb csoportokban éltek, gödörházakban laktak. Úgy 1200 évvel később, az apró, kék csövű kukorica lett a fő táplálékuk, aminek termesztéséhez elegendő volt a száraz környezetben a mesákról lezúduló csapadék. A kisebb csoportok egyre nagyobb közös településeket alkottak a mesák tetején. A népesség növekedésével a mezőgazdaság egyre fontosabbá vált, a falukban klánok alakultak, és minden egyes klánnak volt saját földterülete, amelyért felelős volt. A hopi társadalom matrilineális volt, az anyától örökölték a földet és ő határozta meg a társadalmi helyzetet is. A nők tulajdonában volt a földterület, de azt csak a klánjukba tartozó férfiak művelhették meg. Minden klánon belül volt egy társaság, amely a szertartásokat végezte, egyeseket csak a női társaságok végezhettek. A hopi indiánok a békés életének egy csapat spanyol felfedező vetett véget, akik 1540 körül érkeztek a környékre Coronado vezetésével. A spanyol misszionáriusok próbálták megtéríteni a helyieket, közben a katonák és a „felfedezők” igyekeztek megtalálni kizsákmányolásuk összes lehetséges módját. Ugyanekkor a szomszédos navajo törzs is spanyol elnyomás alá került, és elkezdtek támadásokat indítani a spanyolok, valamint a hopik és a többi szomszédos törzs ellen. A hopikat arra kényszerítették, hogy

harcoljanak a túlélésért. A harcok hosszú időszaka 1824-ig tartott, amikor Spanyolország elismerte Mexikót, és a hopik földjeit az új-mexikói kormánynak adta. Bár a spanyolok immár békén hagyták őket, a navajók tovább folytatták támadásaikat a hopik ellen, földszerzés céljából. 1870-ben az amerikai kormány igényt tartott a hopik földjeire, akik megintcsak harcra kényszerültek, míg végül a Black Mesa rezervátumot jelölték ki számukra, ahol mai napig élnek. Ma is folytatják harcukat, hogy megőrizhessék saját saját életmódjukat; harcolnak az Egyesült Államok kormányával és a navajo törzsszel, hogy visszakapják elvett törzsi területeiket. Közben próbálják úgy nevelni gyermekeiket, hogy megőrizzék hagyományos életmódjukat, ugyanakkor a modern korhoz alkalmazkodó nevelésben is részesüljenek. Mint népcsoportot, leginkább mezőgazdasági tudásuk teszi híressé, amellyel teraszos művelést és többféle öntözési rendszert alkalmazva kukoricát, gyapotot, babot, tököt és dohányt termeltek az arizonai sivatag közepén (ún. szárazfarm-gazdaság). Életük, létformáik, vallásuk, nyelvük és társadalmi intézményeik az antropológiai kutatások egyik kiterjedt ágában kerültek leírásra (pl. →*B.L. Whorf* munkáságában). Anyagi kultúrájuk a legfejlettebb az észak-amerikai indiánok között. Vallási ceremóniáik közösek, leglátványosabb maszkos szertartásuk (*katchina*).

Ir.: Clemmer, Richard O. 1995 *Roads in the Sky*. Boulder, Westview Press; James, Harry C. 1979 *Pages from Hopi History*. Tucson, The University of Arizona Press; Whorf, Benjamin Lee 1936 *An American Indian Model of the Universe*. Yale University Press, New Haven; *The Relations of Habitual Thought and Behavior to Language* (m.: A szokáson alapuló gondolkodás és viselkedés viszonya a nyelvhez. In Bohannon, Paul – Glazer, Marc 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem Kft., 143-160); Dozier, Edgar P. 1954 *The Hopi-Tewa of Arizona*. University of California, Berkeley; Eggan, Fred 1936 *The Kinship System of the Hopi Indians*. University of Chicago Libraries, Chicago; Sebag, Lucien 1971 *L'invention du monde chez les Indiens pueblo*. Paris, Maspéro; Talayesva, Don C. 1942 *Sun Chief*. Yale University Press, New Haven (CT); Talayesva, Don C. 1959 *Soleil Hopi*. Paris, Plon; Thomson, Laura Maud 1950 *Culture in Crisis: a Study of the Hopi Indians*. New York, Harper and Brothers.

Hajdú Gabriella

horda (nyelvészek szerint tatár vagy török eredetű szó, jelentése = *táborlakó*): társadalmi együttélési forma, mely az antropológiai kutatások alapján rendszerint korlátozottan kis létszámúnak mondható (a nagycsaládtól a többszáz főig terjedő csoportozat). Vélhetően a legeslegkorábbi adaptációs életforma megtestesítői, szinte mindannyian nomádok. Mint a legegyszerűbb politikai egység, már szerveződési szintje alapján is közös gazdasági tevékenység és együttélés jellemzi, egyszerűbb változatában a vezetési funkció informális, a döntéshozási folyamat nem ritkán közös és nyilvános; mint gazdasági egység pedig ugyanúgy a legkezdetlegesebb formációkhoz, a zsákmányoló-gyűjtögetőkhöz tartozik, közös vadászat, halászat és gyűjtögetés jellemzi tagjait, szükségleti gazdálkodásában a környezet kiélése, a tartalékolásra csak ritkán módot adó élelemkeresés és szűkösség játszik főszerepet, így területi elhelyezkedés szempontjából is mobilak (talán csak az eszkimók kivételével). →*Julian Stewart* földrajzi régiók és megélhetési övezetek alapján készített tipológiát a technológiai →*alkalmazkodás* (adaptáció) és környezeti beilleszkedés eltérő modelljeiről, megkülönböztetve →*patrilokális* (avagy →*patrilinéáris*) egyszerűbb hordákat és vegyes hordákat, utóbbiak körében a házasság utáni helyválasztás szabályozott szokását nem követő, adott esetben több hordát is lazán egybefogó, vagy városszéli félperiférián meghúzódó csoportokról szólva). Közösségeik rendszerint nem tartósak, lazán integrált rendszerükben a házassági szövetségek révén kiterjesztett rokonsági kapcsolatok a fő biztosítékok. A hordák leggyakoribb előfordulási területei Afrika szavannái és sivatagos térségei, Ausztrália hasonló vidékei, valamint Ázsia és Észak-Amerika tundrái. Inuitokról és más eszkimó csoportokról éppúgy készültek leírások, mint a Kalahári-sivatagot vagy egyes óceániai szigeteket lakókról (pl. Balikci, Birket-Smith, Lee), kiszolgáltatott életű →*zsákmányolókról* csakúgy, mint a

modern nagyvárosok gyűjtögető hordáiról – így a fogalom éppoly rugalmasnak tűnik, mint amilyen homályosak a határai tárgyalt népcsoportok körének szakirodalmi jellemzése. Komplexebb szerveződésformaként megnevezhető az →*összetett horda*, Ausztrália, Óceánia, Új-Guinea vidékein, ahol már nem a rokonsági kapcsolatrendszer a legfőbb domináns elem, hanem a szövetségi szervezet, amely lehet egyszerre több (vagy több rétegű) politikai egység, jobbra helyi csoportok tagjaiból kialakult, szezonálisan összetartó laza forma. Kapcsolathálójuk nemcsak megfogalmazott és képviselt érdekeik, hanem választott vezető (→*Big Man*) szerepe révén is komplexebb, bár ennek funkciója úgyszintén informális, nem is okvetlenül imperatív, tehát döntései vitathatók, de kiemelkedő képességei alapján tekintélye, presztízse van a befolyás gyakorlásához. E nagyobb és gyakorta szervezettebb alakzat többnyire nagyobb és szezonálisan vadászható, csapatokban élő állatok sikeres elejtése érdekében jön létre (pl. rénszarvasok, bölények, elefántok), ám az együttműködés feltételeitől függően sok esetben ennél nem is maradandóbb, hiszen a kötelezettségek, ellenőrzés és rokonsági szabályrendszer egymástól függetlenül korlátozza őket, érdekeik pedig nem kívánják meg a még komplexebb, kevésbé rugalmas →*törzsi* vagy →*törzsszövetségi* politikai egységek létrehozását. A hordaszintű társadalmak a családias-szociális szolidaritás és együttműködési komplexitás jeles példái a maguk szervezetségi szintjén (→*arapaho*), de a nemzeti vagy térségi szemlélet alapján „primitívnek” tekintett formáció jobbra csak fölbomlás és térbeli dezintegrálódás után válik alkalmassá „magasabb komplexitású” politikai egységgé átalakulni vagy ahhoz csatlakozni – nem érvényes tehát az a teória, mely a szétszórtság felől a magasabb integrációs szintek felé mozgást feltételezi a csoportszintű szerveződések változási folyamatában. Vannak néhány tízezer éves hordák is, lényegileg változatlan életformában, s évente tűnnek el más csoportok, főként ha területük fölötti ellenőrzésük már reménytelenné vagy érdektelenné válik, de a külső kényszerek ellen képesek a legkevésbé védekezni... – ami éppúgy vonatkozik szavanna-lakókra, mint modern nagyvárosi hontalanokra. Sajátságos, és mégis az idézőjelesen „kisebbségi” szakirodalomba sorolható néhány olyan megközelítés, amely pl. az ázsiai sztyeppelakó népeket, a magyar alföldi banditákat, vagy épp a városi marginalizáltakat veszi fókuszpontba, mint olyan „mikro-minoritásokat”, akiknek kisebbségi jogait éppúgy nem védik nemzetközi jogszabályok, mint életmódjuk esetlegességét a környezetükben élők „szervezettebb” társadalmainak ügyessége vagy erőszakossága.

Ir.: Meggitt, Mervyn J. 1962 *Desert People*. Angus & Robertson, Sidney; Hiatt, Lester Richard 1966 *The Lost Horde. Oceania*, vol. 37:81-92; Sahlins, Marshall D. 1958 *Social Stratification in Polynesia*. Seattle; Service, Elman R. – Sahlins, Marshall D. – Wolf, Eric R. 1973 *Vadászok, törzsek, parasztok*. Gondolat, Budapest, 9-133; Schire, Carmel ed. 1984 *Past and Present in Hunter-Gatherer Studies*. Academic Press, Orlando; Lustig-Arecco, Vera 1975 *Technology: Strategies for Survival*. Holt, Rinehart and Winston, New York; Hoebel, E. Adamson 1974 *The Law of Primitive Man*. Henry Holt, New York; Birket-Smith, Kaj 1959 *The Eskimos*. Meuthen, London; Lee, Richard B. 1984 *The Dobe !Kung*. Holt, Rinehart and Winston, New York; Lee, Richard B. – DeVore, Irven eds. 1968 *Man and Hunter*. Aldine, New York; Stewart, Julian H. 1955 *Theory of Culture Change*. University of Illinois Press, Urbana; Turnbull, Colin 1961 *The Forest People*. Simon and Schuster, New York; Knauf, Bruce 1987 *Reconsidering Violence in Simple Human Societies*. *Current Anthropology* 28, 457-482.; Balikci, Asen 1970 *The Netsilik Eskimo*. Prospekt Heights, Waveland; Day, John 1979 *Banditisme social et société pastorale en Sardaigne*. In *Les marginaux et les exclus dans l'histoire*. Cahier Jusieux No. 5., – Union Générale Éditions, 148-214.; Schweitzer, Peter P. – Biese, Megan – Hitchcock, Robert K. ed. 2000 *Hunters and Gatherers in the Modern World: Conflict, Resistance, and Self-determination*. Berghahn Books, New York; Hobsbawm, Eric 1972 *Primitív lázadók*. Kossuth, Budapest; Kmoskó Mihály 2000 *Mohamedán írók a steppe népeiről*, 2. Szerk. Zimonyi István. Balassi, Budapest; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1948 *The Andaman Islanders*. Free Press, Glencoe; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1952 *Structure and Function in Primitive Society*. Free Press, Glencoe (m. *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai, Debrecen, 2004); Biczó Gábor 2009 *Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram, Pozsony-Budapest; Régi Tamás 2005 *Yanomamö.com* (Patrick Tierney: The Darkness in Eldorado). *Anthropolis*, 2/1-2/2.

A. Gergely András

HRAF – Human Relations Area Files: 330 társadalomról kialakított tanulmány-együttes, amely adatbázisként szolgál a kultúrák közti összehasonlításokhoz. Alapvetően térségeket (areas) és interetnikus kapcsolatokat tár föl tanulmányok, forrásanyagok, mikrofilmek, kutatási beszámolók formájában. Központja New Havenben (USA) van.

Ir.: Lagacé, Robert O. 1974 *Nature and Use of the HRAF Files: A Research and Teaching Guide*. Human Relations Area Files, Inc.: New Haven, CT; Murdock, George Peter 1982 *Outline of Cultural Materials*. New Haven, CT: Human Relations Area Files, Inc.; Murdock, George Peter 1983 *Outline of World Cultures*. New Haven, CT: Human Relations Area Files, Inc.; Lagacé, Robert O. ed. 1977 *Sixty Cultures: a guide to the HRAF probability sample files*. Human Relations Area Files, New Haven.

A. Gergely András

idegengyűlölet (rasszizmus): hamis okfejtés alapján, öröklött (genetikai-biológiai) személyiségjegyek vagy viselkedési jellegzetességek tulajdonítása egy bizonyos fizikai külsővel rendelkező embercsoportnak, illetve az emberi faj felosztása ennek alapján intellektuális és morális minőségekre. A csoport-szintű társadalomszervezettől (horda, klán, törzsszövetség) a modern nemzetállami politikáig mindenütt előforduló „idegen”-képek és -fogalmak rendszerint táptalajt biztosítanak az idegengyűlölet számos formájának. A rasszizmus megjelenésformái között a történeti, érdekmotivációs, vallási, pszichológiai mögöttesek funkcióját mutatják ki különböző elemzők, gyakorta jelezve, hogy igen komplex jelenségről van szó, amelyben a kivételesség és kivételezettség jogosultságaira hivatkozás épp olyan kitartó szerepet kap, mint a sematikus kezelt másságok nyílt vagy rejtett elnyomása. A másság nem tűrése, a sajátos biológiai jegyek szerint kinyilvánított felsőbb- vagy alacsonyabbrendűség megfogalmazása akként is a rasszista felfogás alapja, hogy az előítéletes attitűdöt okozza és hivatkozási alapja az elkülönítésnek, alávetésnek és faji megkülönböztetésnek. Ellentétes fogalma és egyik spontán társadalmi kezelésmódja az *antirasszizmus* politikai programja, amely gyakorta etnocentrikusan (más irányban) elfogult vagy éppoly erőszakos megnyilvánulások által kísért, mint a rasszizmus agresszivitása. Az idegenellenesség tendenciáinak növekedésében nem csupán a közkedvelt hivatkozási alap, a „fajok egyenlőtlensége” szolgál ürügyként, hanem a világ java részén a megnövekedett társadalmi tömegmozgások, migrációk, betelepülések, menekülések, otthonkeresések és beilleszkedési kísérletek sokasága is. Az idegen-felfogásban mindenkor az ismeretlen, a jövevény, a „betolakodó” kap ellenséges (vagy legalább ellenfél-) szerepet, ő lesz hivatkozási alapja pogromnak és értékpusztításnak, üldözésnek és uszításnak. A modern törvénykezés a 20. század végi nemzetközi politika segítségével érvényt próbál szerezni a kisebbségjogok és emberi jogok révén védhető másságnak, de számos országban, földrészén és a mindennapi kommunikáció szintjén a világ java részén végtelen számban történik meg a hátrányos helyzetbe hozás pusztán az idegen alacsonyabb jogképessége ürügyén. A kisebbségkutatások csupán csekély hányada szól a rasszizmus megnyilvánulásairól, de a kisebbségjog, az esélyegyenlőségi normák és a menekültvédelmi intézkedések tömege veszi körül immár a belpolitikai szinten szétterjedt idegenellenességeket. Az antropológiai kutatások a kulturális másság alapján állva szinte evidenciaként találkoznak a fajspecifikus beállítódással, de talán éppen emiatt tekintik feladatuknak az akcióantropológia, a politikai antropológia, a fejlesztéskutatások és az interkulturális vagy multikulturális megközelítések képviselői, hogy kimunkált programkészlettel próbálják a faji-kulturális téveszmék terjedését korlátozni.

Ir.: Benedict, Ruth Fulton 1942 *Race and Racism*. Routledge, London; Taguieff, Pierre-André 1991 *Face au racisme, I-II*. La Découverte, Paris; Harris, Leonard ed. 1999 *Racism*. Amherst, New York; Taguieff, Pierre-André 1995 *Les fins de l'antiracisme*. Michalon, Paris; Bulmer, Martin – Solomos, John eds. 1999 *Racism*. Oxford University Press, New York; Taguieff, Pierre-André 1998 *La couleur du sang. Doctrines racistes à la française*. Mille et une nuit, Paris; Lévi-Strauss, Claude 1999 *Faj és történelem*. Napvilág, Budapest; Heller Ágnes 1997 *Az idegen*. Múlt és Jövő, New York – Budapest – Jeruzsálem; A. Gergely András – Papp Richárd

2004 *Kisebbség és kultúra*. MTA KI, Budapest; Cooper, Adrian 2003 *Racism*. Raintree, Chicago; Mayer, Nonna 2002 *Ces Français qui votent Le Pen*. Flammarion. Paris; Taguieff, Pierre-André 2002 *L'illusion populiste. De l'archaïque au médiatique*. Berg International, Paris; Capotorti, Francesco 1979, 1997 *Sous-commission de la lutte contre les mesures discriminatoires et de la protection des minorités. Etude des droits des personnes appartenant aux minorités ethniques, religieuses et linguistiques*. Nations Unies, New York; Rivière, Claude 2000 *Anthropologie politique*. Armand Colin, Paris; Régi Tamás 2005 *Yanomamö.com* (Patrick Tierney: *The Darkness in Eldorado*). *Anthropolis*, 2/1-2/2; Biczó Gábor 2009 *Hasonló a hasonlónak...* *Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram, Pozsony-Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

A. Gergely András

időiség: elvont képzet, ugyanakkor percepciós (átélési, megismerési) gyakorlat is a folyamatok végességének, szakaszainak, olykor „céljainak” egyéni vagy közös meghatározásához. Eltérő módjai, értelmezései és főként élményei az időtartamban (durée) végbemenő események, benyomások, történések átélését ill. meghatározását segítik. A fölismerés vagy definíció leggyakrabban a „jelen” állapotából a múltba (olykor a jövőbe) vetített folyamatot nevezi meg, az időben való elhelyezés, a „lefolyás” vagy elmúlás fikciója a társadalmi gyakorlat egynémely részére, szeletére érvényes. A két fiktív pont közötti „áthidalás” vagy kapcsolat teszi tehát az időt, nem a megfoghatatlan mulandóság. Az antropológiai kutatások ezt az időbeliséget a kivetülések, mutatkozások folyamatának kontextusában tárgyalják, rendszerint az „eltűnés”, a megszűnés, a múltban még volt jelenség lassú érzékelhetetlenné vagy hiánnyá válásának fikciójával kezelik, jobbra „az utolsó 24 órában vagy pillanatban” még megragadható jelenségek, értékek pozitív képzete révén, melynek megfogalmazására a történeti elvű közgondolkodás szorítja őket. A kutatások során ugyan rendszerint kiderül: mindig minden változik, ami volt, az lehet, már csak a múlt, de lehetséges megváltozott formáját is értéknek tekinteni, hisz minden pillanatot megelőz és követ egy másik, a jelenségek megmaradása vagy átalakulása csak a teljes folyamatban (legrégebbi múlttól a lehetséges jövőig) fogható át. A „végtelen idő” ugyan éppúgy fikció, mint az „örök változás”, és maga a változás is éppúgy érték az antropológusok számára, akik a kutatott közösség szempontjából veszik számításba az időfogalmak használatát (pl. mítikus idő, a mítoszok ideje, az évszakok vagy emberi életutak szakaszai és korszakai, a „biológiai idő”, tárgyak „élete és halála”, természeti változások időszakai, történelmi korok képzete, stb.). Az időiség ezzel két alapvető dimenzióba illeszthető, leggyakrabban a folyamatos-folytonos és a ciklikus-visszatérő alakzat jellemzi, valamint ezek kombinációi. Az emberi életciklusok szocializációs mintákra épülnek, az egyén élete a végtelen időhöz képesti rövid egységben sejlik föl. Számos fekete-afrikai nép körében az „ősök ideje” a végtelen messzi múltba vész, de egészen a jelenig tart, jövőkép pedig nem szükségszerűen van a jelen állapotához képest. A jelent múlttal kiegészítő vagy teljessé tevő egység az egyén számára a leszármazási rendben elfoglalt hely szerint válik fontossá, megjelenítői a korosztályok és a rokonsági kapcsolatrend, vagyis a vérségi rokonság horizontján helyezhető el a felmenők és leszármazottak rendszere, térben kivetítődve (ezt pl. a korosztályok társas és politikai szerveződése, vének tanácsa, férfiak háza, beavatásra várók csoportja, házasulók köre, foglalkozási csoportok, ranghelyzetek, stb. is kifejezi), vagyis egy időben folyamatos ciklikusság alakját ölti. Ugyanakkor nincs elkülönült időfogalom az embernek a természeti környezettel ill. a társas csoportokkal való viszonyában abban az értelemben, ahogyan a modernitás kezeli az idegen kultúrák, másságok, egyének közti függésviszonyok okait (ilyenek pl. a gazdasági, technológiai, „fejlettségkülönbségi”, származási, strukturális hovatartozási körülmények), ezzel szemben megvan az idő-elkülönítés számos módja a genealógiák, mítoszok, rítusok, történetek, természeti szakaszok, tapasztalati tudások szintjén,

melyek éppúgy szabályozó elvek, mint az óra vagy a naptár. Az eszkimó időkép (Mauss 1904), a dogon csillaghit (Griaule 1938), a nuer ökológiai időhasználat (Evans-Pritchard 1939), a mexikói kozmológia (Soustelle 1940) vagy a balinéz létritmus (Geertz 1966) egyformán hozzájárul az időhasználat mindennapi és ciklikus szabályozásához, így a globális időképek nagy rendszerén belül a rész-idők alrendszere(i) határoz(nak) meg folyamat-átélési élményt és kezelési eljárásokat. Ezek tükre, kivetítődése az időiség, melynek alapvető tagolása tartamra és tartalomra esetenként összeecsúszik (pl. az „ősök szellemének megjelenése” mint ciklikus képzet), más időkben pedig épp az elválás/elválasztódás fejezi ki (halál, létezés, túlélés, álom, stb.).

F.m.: Gellériné Lázár Márta szerk. *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Akadémiai, Budapest; Evans-Pritchard, Edward Evan 1940 *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*. University Press, Oxford; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest; Szépirodalom és antropológia. Esettanulmány a zsidó idő létformái irodalmi példák tükrében. In A.Gergely András szerk. *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*. Új Mandátum, Budapest, 2003:215-237. (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_rovat=9); Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos szerk. 2008 *Az eltűnt katona*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyvei, 16. Kolozsvár; A.Gergely András 2000 Időiség és emberélmény. *Kultúra és Közösség*, II-III:5-18; Biernaczky Szilárd ed. 2002 *Frobenius-kommentárok*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest; Griaule, Marcel 1965 *Le renard pâle*. Paris; Griaule, Marcel 1948 *Dieux d'eau*. Paris; Griaule, Marcel 1938 *Masques dogons*. Paris; Fabian, Johannes (1979) 2000 Az Idő és a Másik. *Kultúra és Közösség*, II-III:19-23; Leach, Edmund R. (1979) 2000 Két esszé az idő szimbolikus megjelenítéséről. *Kultúra és Közösség*, II-III:25-32; Lessa, A. – Vogt, E. ed. 1979 *Reader in Comparative Religion*. Harper & Row, New York; Bachelard, Gaston 1950 *La dialectique de la durée*. P.U.F., Paris; Geertz, Clifford 1966 *Person, time and conduct in Bali – an essay in cultural analysis*. Yale University Press; Geertz a színházi államról: <http://nitrodownloads.net/signup/Negara:-The-Theatre-State-In-Nineteenth-Century-Bali.rar>; Hubert, Henry – Mauss, Marcel 1909 Étude sommaire de la representation du temps dans la religion et la magie. In *Mélange d'histoire des religions*. Alcan, Paris; Guman István 2006 *Dogon mitológia és csillagászat*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest; Lévi-Strauss, Claude 1962 *La pensée sauvage*. Plon, Paris; Soustelle, J. 1940 *La pensée cosmologique des anciens Mexicains*. Hermann, Paris; Mauss, Marcel – Beuchat, H. 1904 *Essai sur les variations saisonnières des sociétés eskimo* (1950, m. Társadalommorfológia. In *Szociológia és antropológia*. Osiris, Budapest, 2000:449-535); Kárpát Ágnes: *A gyász szociológiája*. On-line: <http://mek.oszk.hu/02000/02010/index.phtml>

A.Gergely András

igazgatás: intézményesített szerep, amelyet a hatalomgyakorlás során a társadalmi tevékenységek, konfliktusmegoldások és szervezett együttműködés felügyelete vagy koordinációja érdekében egy összehangolt csoport ölt magára (Service). Az elkülönült szervezési feladatot ellátó társas csoport kialakulása főként a közös feladatokon túli közös tulajdon keletkezésének alapján alakul ki, feladataként a belső összhang biztosítása és a külső behatások elleni védelemre irányuló gondoskodás kötelezettsége fogalmazódik meg; mivel azonban a társadalmi szervezettség sokkal több szinten megvolt már korábban is (miként Birket-Smith fogalmaz: „a társadalom régiebb, mint az állam”), az egyenlők közötti elsőség kiválasztásának technikái is csak lassan alakultak ki, s kellett hozzá a térségi fennhatóság vagy megélhetési terület feletti (vadászati, gyűjtögetési, halászati, ültetvényesi) jogosultság kifejeződése is. A térségi uralom nem egyszerűen biológiai-etológiai jelenségei, hanem ezeknél kifejelettebb formái, mint pl. a területi hatalom, az egyházi (szakrális) tér, az állam, a világkormányzat stb. éppen a megnevezhető közösségre hivatkozva formálják önnön létüket és intézményeiket, nemegyszer ama társadalmi csoportok ellenében is, melyektől felhatalmazásukat, legitim jogaikat kapták. Az antropológiai, különösen a *→politikai antropológiai* analízisek az ~ jelképes beszédmódját, retorikáját és argumentációját kutatják a nyelvi közlések szintjén, a legitimitás vagy fölkentség, „megbízhatóság” és attitűdök konkrét jellemvonásokhoz köthető komplexitását vizsgálják a pszichológiai és közviselkedési

nézőpontok alapján, a szerveződések sajátlagos vonásait elemzik az intézményesülés folyamatában, ill. a társas kapcsolati szembesülések rendszerét taglalják a konfliktus-teóriák alakjában. Az ~ mint fölérendelt vagy önállósult és hatalmi funkciót betöltő intézmény ezeken a szinteken találkozhat a más típusú intézményekkel, amilyenek pl. a rokonsági rendszer, a rítusok, a szabályozott társas kapcsolatok, a tradíciók, a vallások vagy a kultúra, s ezekkel, továbbá társadalmi csoporttörékvésekkel kapcsolatos magatartása alkotja a döntéshozatali rendszer (adminisztráció, állami irányítás, jogszolgáltatás, törvények, pártok stb.) funkcionálási módjait, konfliktusait. Az antropológiai kutatásokban az ~ nem csupán állami intézmény, hanem ide sorolható a helyi-települési döntéshozók számos csoport-formája is (pl. az öregek tanácsa Ausztráliában, a titkos társaságok Afrikában, az ajatollah Iránban, az indiánvédelmi rezervátumok vezetése Dél-Amerikában, a nagycsaládfő Szerbiában, a sámán Vietnamban, a rabbinátus Izraelben, a maffia Szicíliában, a pártvezetők köre a szocialista pártállamban vagy a tűzvédelmi felelősök Kaliforniában). A kisebbségkutatások számára az igazgatási rendszer részint az anyaállam intézményének része, részint a többségi állam (lakóhely) politikai képviselője, részint pedig a kisebbségi intézmények megtestesítője is lehet.

Ir.: Service, Elman Rogers – Sahlins, Marshall D. – Wolf, Eric R. 1973 *Vadászok, törzsek, parasztok*. Gondolat, Budapest, 9-133; Sharp, R. L. 1958 *People without Politics*. In Ray, Verne E. ed. *Systems of Political Control and Bureaucracy in Human Societies*. American Ethnological Society, Seattle, valamint AMS Press, New York, 1986; Pálné Kovács Ilona szerk. 2004 *Versenyképesség és igazgatás*. MTA RKK, Pécs; Gombár Csaba 1998 *Államok könyve*. Helikon, Budapest; Meier, Gerald M. ed. *Politics and Policy Making in Developing Countries*. International Center for Economic Growth, San Francisco; Bárdi Nándor szerk. *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. TLA, Budapest; Rosanvallon, Pierre 1976 *L'âge de l'autogestion*. Seuil, Paris; Simon, Herbert Alexander 1947 *Administrative Behavior*. Macmillan, London; Boltanski, Luc 1982 *Les cadres. La formation d'un groupe social*. Minuit, Paris; Crozier, Michel – Friedberg, Erhard 1977 *L'acteur et le système*. Seuil, Paris; Crozier, Michel 1981 *A bürokrácia jelensége*. KJK, Budapest; Rattray, Robert Sutherland 1923 *Ashanti Law and Constitution*. Clarendon Press, Oxford; Banton, Michael ed. 1965 *Political Systems and the Distribution of Power*. Tavistock, London; Augé, Marc 1994 *Pour une anthropologie des mondes contemporains*. Aubier, Paris; Foucault, Michel 1980 *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. The Harvester Press, Brighton; Leach, Edmund 1954 *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure*. Bell & Sons, London; McPherson, Naomi M. 2001 *In colonial New Guinea: Anthropological Perspectives*. University of Pittsburgh Press; Csizmadia Sándor – Tarrósy István szerk. 2009 *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Publikon, Pécs; Kiss Gy. Csaba 2005 *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

A. Gergely András

ikonografikus: (görög „képben megjelenő” tartalom) Edvin Panofsky kulcskifejezése a szimbólumok rendszerének értelmezésében. Háromlépcsős műelemzési hipotézise szerint a *preikonografikus* (formai elemzést tartalmazó, stílári konvenciókat fölismerő, „olvasatot” kínáló) formai összetevők érzékelése és megértése feltételezi a mű vagy tárgy „stílári kontextusát”, vagyis azt, egyáltalán mihez képest értelmezhető; az *ikonografikus* (a néző számára képi jelentéstartalmakkal összekapcsolódó, viszonyítottan érzékelt, referenciákra támaszkodó) szintet vagy réteget a megértéshez szükséges adott kulturális témák vagy eszmék ismerete veszi körül, ezenfelül speciális ismeretekre is szükség lehet, s minden ismeretanyag magában véve is rétegzett; a harmadik szint az ikonográfiai elemzést követi, ez az *intuitív ikonológiai* réteg: ebben figyelhető meg a befogadó nyitottsága és rugalmassága a lehető legtágabb kontextusban kínálgató ígért formájában. A látható szimbólum a kulcs, amely feltárja a titkot, amely különböző történelmi feltételek között kifejlődött és kifejeződő lényegi és általános tendenciákat tartalmaz. A megfigyelő ugyanakkor a lehető legteljesebben egészítheti ki ezt a befogadási helyzetet, ha megismer és fölidéz világképeket, filozófiákat, vallási vagy politikai ismereteket, amelyek egy korszakban összességükben kialakulnak.

integráció (latin „egységesülés”): egymáshoz illeszkedni képes elemek magasabb szintű szervezettsége politikai, gazdasági, kulturális értelemben. Része lehet az adaptáció, az asszimiláció, a formalizált beilleszkedés számos módja (pl. szerződés, partnerkapcsolat, alárendelődés, partnerviszony stb.). Az antropológiai kutatásokban a hordák szintjétől a nemzetállami vagy szupranacionális diplomáciáig (pl. Európai Unió, katonai tömbök, ENSZ stb.) számos alakzat lehet integrált forma. A kisebbségekre vonatkozó kutatások úgyszintén gyakorta találkoznak az integrálódásra készítő külső hatóerők szövevényével, ennek jogi, politikai, gazdasági, intézményi, kulturális vagy más aspektusával. Az antropológiai felfogásokban az integrált rendszer egy kultúra sajátos jegyeihez tartozik, az integráló hatások célja és értelme a különálló elemek egységesként, teljessé vált egészként működése. Az integráció (például a kisebbségi és etnikai kutatások szempontjából) a többségi erőhatások szervezett folyamata, amely nem az asszimiláció vagy a kényszerített beolvadás, hanem az egymáshoz illeszkedés értelmében szervezi meg a közösségek kölcsönkapcsolatait. Nem kizárható azonban, hogy az asszimiláló vagy integráló rendszer csak részben van tekintettel a rendszerelemek, szereplők, kulturális csoportok és gyakorlatok, kiterjedések és konfliktusok toleráns kezelésére, de végső soron (rejtetten is akár) a kultúraváltást, a domináns kultúra túlsúlyos jelenlétét testesíti meg, vagyis akár akarata ellenére is elnyomja az érdekelt részkultúrákat, nehezíti vagy lehetetlenné teszi azok megmaradását vagy fejlődését. Nagy 20. századi társadalomelméletek (Spencer, Durkheim, Parsons) a társadalom mint totalitás, mint egyes apróbb elemekből (össze)álló egység belső ellentmondásossága dacára is megvalósuló kulturális egység tételezésével hozzájárultak ahhoz, hogy a közös értékrendszerekbe illeszkedő másságok ne csupán ellentmondások kifejezői legyenek, hanem egyúttal egymásra-találások lehetőségei is. Angolszász antropológiai értelmezésben gyakran használják az integrációs folyamatra az akkulturáció vagy kultúraváltás fogalmát (Lockwood 1956), ugyanakkor a népességmozgások és kulturális enklávék (zárványok) nemegyszer annyira megváltoztatják az integráltság fokát, hogy csupán a harmadik generáció lesz majd képes esetleg a rendszer-egészhez alkalmazkodni, az előtte lévő nemzedékek részint görcsösen őrzik, részint beilleszkedéskényszer miatt esetleg el is vetik a maguk számára átélhető integritás-helyzetet.

Ir.: Galló Béla et al. 1998 *Az integráció: történelmi kihívások és válaszkísérletek*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Európa-Tanulmányok 2., Budapest; A. Gergely András 1998 „Kisebbségek és az integráció”. In: A. Gergely A. – Galló Béla – Hülvely István szerk. 1995 *Szuverenitás – nemzetállam – integráció*. MTA PTI Integrációs Tanulmányok 1., Budapest; Brelet, Claudine 1995 *Anthropologie de l'ONU. Utopie et Fondation*. L'Harmattan, Paris; Lockwood, David 1956 Some Remarks on „The Social System”. *British Journal of Sociology*, No. 7; Gellner, Ernest 1995 *Anthropology and Europe*. In *Anthropology and Politics. Revolution in the Sacred Grove*. Blackwell, Oxford, 229-240; Kiss Gy. Csaba 2005 *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest; Kovács János Mátyás szerk. 2004 *A zárva várt Nyugat*. 2000 könyvek, Budapest; Bíró Gáspár 1993 *Autonómia és integráció*. Magyar Szemle Alapítvány, Budapest; Borsányi László 2003 *Hontalanok a hazájukban. (Az első amerikaiak történelme Észak-Amerika történetében – XVII-XIX. század)*. Helikon Kiadó, Budapest; Hofer Tamás 2009 *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. L'Harmattan, Budapest; Borgos Anna: A megtestesült trauma. Hisztériás betegek huszadik század eleji korrajzok tükrében. In Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia szerk. 2008 *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Nyitott Könyvműhely, Budapest; Feischmidt Margit – Nyíri Pál szerk. 2006 *Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban*. MTA PTI – TÁRKI, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

interakció (latin = *kölcsönös viszony, kölcsönhatás*): emberek közötti (és részben technológiai, pl. távközlési) kapcsolatokban jellemző kölcsönös vagy együttes hatás, rendszerint jel és válasz, vagy kérdés és felelet, közlés és megértés értelemben használatos szakkifejezés. Gyakran használják a $\rightarrow$ *kommunikáció* céljaként értelmezve, de a társadalomtudományi kutatásokban és szakterminológiában az érintkezésnél többet, mélyebbet jelent: kölcsönös hatást, változásra vagy (re)akcióra készítő eredményt tételeznek. A hatás és visszahatás lehet alkalmi, folytonos, közeli, távolsági, mentális, inspiratív és még számos más is. Az antropológiai kutatásokban az amerikai „human behavior” korszaka, a viselkedéstudomány és a csoportlélektan fejlődése nyomán a francia tömeglélektani elemzések, valamint a térségi $\rightarrow$ *fejlődés-tanulmányok* amerikai-brit törekvései gazdagították az interperszonális és csoportközi viszonyok ismeretét. A társas viselkedés kutatása és a köztes hatások megnevezése csakis konkrét közösségek közti viszonyban érvényes, így az interaktív kölcsönhatások együttesét előszeretettel alkalmazták a városi kutatásokban, jelesül a $\rightarrow$ *Chicagói Iskola* topológiai képleteivel szembeni válaszként pl. Erving Goffman a mikrotanulmányokra és az „én”-reprezentációkra koncentrált a $\rightarrow$ *mindennapi élet* helyzeteiben, amelyekben folyamatos dramaturgia és szerepjátszás „mikroszínpadán” folynak a kapcsolat-alakító kölcsönhatások.

Ir.: Gouldner, Alvin W. – Gouldner, Helen P. – Gusfield, Joseph R. – Archibald, Kathleen 1963 *Modern sociology; an introduction to the study of human interaction*. Harcourt, Brace & World, New York; Moscovici, Serge ed. 1984 *Psychologie sociale*. PUF, Paris; Herskovits, Melville Jean – Campbell, Donald T. – Segall, Marshall H. ed. 1969 *A cross-cultural study of perception*. Bobbs-Merrill, Indianapolis; Goffman, Erving 2001 *Interaktion und Geschlecht*. Campus, Frankfurt – New York; Goffman, Erving 2000 *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, Budapest; Goffman, Erving 1988 *Exploring the interaction order*. Polity Press, Cambridge; Hofer Tamás 2009 *Egy falu az országban. Képek Atányból 1953 és hozzávetőleg 1962 között*. Néprajzi Múzeum, Budapest, Képtár 2.; Appadurai, Arjun *The Capacity to Aspire: Culture and the Terms of Recognition*. In Rao, V. – Watson, M. ed. 2004 *Culture and Public Action: A Cross-Disciplinary Dialogue on Development Policy*. Stanford University Press, Stanford, 59-84.

A. Gergely András

interkulturális: a latin szó-eredet mellett új jelentéstartalomra szert tevő fogalom, mely a kultúrák egymás közti áthatását, kölcsönkapcsolatát, a kultúrák közti érintkezés eredményének új komplexumát jelzi. Több teória szerint a multikulturális szinthez képest perszonalisabb, személyközi vagy csoportok közötti átadásról/átvételtől, s ezáltal új minőségről van szó, mely részben a köztesség bizonytalanságát is magába foglalja, részint az el nem döntött, ki nem teljesedett tartalom időbeliségének perspektíváját.

Ir.: Kiss Gy. Csaba 2005 *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest; Udvarhelyi Éva Tessa 2007 *Vándorok kultúrák között*. Artemisszió, Budapest; Feischmidt Margit – Nyíri Pál szerk. 2006 *Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban*. MTA PTI – TÁRKI, Budapest; Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. 2008 *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László szerk. 2005 *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk. 2005 *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Budapest-Beregszász; Seewann, Gerhard 2000 *Ungarndeutsche und Ethnopolitik – A magyarországi németek és az etnopolitika. Ausgewählte Aufsätze – Válogatott tanulmányok*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely – Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, Budapest. /Kisebbségek Közép-Kelet-Európában sorozat, IV/. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/seewann_ungarndeutsche_m.html; Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László szerk. 2007 *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. (Tér és terep 5). Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve, Balassi Kiadó, Budapest; Kovács Nóra – Osvát Anna

– Szarka László szerk. 2005 *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések.* (Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4.) Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_04_main.html; Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán szerk. 2007 *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás.* Lucidus Kiadó, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

A. Gergely András

internacionalizmus (latin): nemzet(ek)köz(ött)iség, nemzeti hovatartozástól független közösség- és eszmeképzet, amely politikai irányzatok, pártok, nemzetközi szervezetek, nemzetfölötti kezdeményezések tételezett megtestesítője. Mint politikai programot a nemzetközi munkásmozgalom és a kommunista pártok közös érdekképviselője vállalta („proletár internacionalizmus” formájában), vélt tartalmaival az osztályoktól független (vagy fölöttük álló), nemzeti határokon átívelő, képzelt közösség megvalósulásának valóságaként ill. céljaként. A globalizáció folyamatában a nemzetek önállósága gyengülvén, egyre több nemzetközi kezdeményezés kap szerepet a világpolitikában, a földrészek és a régiók saját terében, ezért időszakonként megerősödik az a politikai reménysugár, hogy a nemzetekfölötti érdektérben nem csupán a multinacionális cégek, földrészfüggetlen piacok, munkaerőfüggetlen haszonvétel kap szerepet, hanem a mindezen javaknak jogos köztulajdonában is érdekelt társadalmi tömegek is. Egyes politikai „jóslatok” szerint az ~ a jövő politikai szervezeti formája, a kisebbségkutatások és az összehasonlító kultúrakutatások szerint pedig egyik esélye a multikulturális világegész létrejövetelének – amit azonban számos antropológus vagy kultúrakutató éppen a helyi közösségek kutatásának tapasztalatai alapján erősen vitat. A nemzetközi és nemzetekfölötti képzett univerzumban az antropológiai kutatások történetében is főként a marxizmus gazdasági-politikai logikája által megérintett tudósok vélték valós tartalmakat látni. Előfordul a kisebbség- és nemzetkutatások szakirodalmában, hogy a globalizációs és nemzetleépítő politikák révén kialakuló új integrációs képleteket (pl. az ENSZ-tagállamok vagy az Európai Unió rendszerét) internacionális képletként fogják föl, minthogy a korábbi nemzetpolitikai és nemzeti kulturális keretek idejét múlták – ez azonban inkább gondolat kísérlet, mint empirikus valóság. Az antropológiai kutatások, tekintettel arra, hogy nem szoktak globális léptékű általánosításra törekedni, kevésbé tudnak mit kezdeni a ~ fogalmával, de kétségtelen, hogy elméleti áttekintések és nemzet- vagy térségfeltárási kísérletek velejáróiként olykor számolnak ez ideológiai törekvés jelenlétével vagy csoportthatásaival (pl. „világkormány”, migráció-politikák, nemzetfeletti mozgalmak, erőszakellenes hálózatok, ökológiai akciók eseteiben).

Ir.: Fanon, Frantz 1985 *A föld rabjai.* Gondolat, Budapest; Finkielkraut, Alain 1987 *La défaite de la pensée.* Gallimard, Paris (m. *A gondolkodás veresége.* Osiris, Budapest, 1996); Lévi-Strauss, Claude 1983 *Le regard éloigné.* Plon, Paris; Gombár Csaba 2002 *A globalizáció politikai kereteiről.* 2000, december:13-21; Dye, Thomas R. 1986 *Power & Society. An Introduction to the Social Sciences.* Books/Cole Publishing Co., Monterey, California, 353-373; Hartman, Frederick H. 1973 *The Relations of Nations.* Macmillan, New York; Morgenthau, Hans 1960 *Politics among Nations.* Knopf, New York; Grossberg, Lawrence – Nelson, Cary – Treichler, Paula eds. 1992 *Cultural Studies.* Routledge, New York; Paganini, Gloria ed. 2001 *Différences et proximités culturelles: l'Europe. Espaces de recherches.* L'Harmattan, Paris; Gouldner, Alvin W. 1979 *The future of intellectuals and the rise of the new class.* Seabury Press, New York; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban.* L'Harmattan, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban.* L'Harmattan, Budapest.

A. Gergely András

interjúkészítés: a közvetlen megismerés és kommunikáció eszköze, mely az etnográfusok/antropológusok/szociológusok megfigyeléseinek alátámasztására szolgál azáltal, hogy szóra bírnak embereket, akik segíthetnek nekik a kutatott téma, hely vagy csoport, probléma vagy értelmezésmód megértésében. A gyakorlati kutatásban célszerűnek bizonyul az egymástól különböző helyeken együtt élő, de eltérő személyes sajátosságokkal rendelkező, vagy helyzetük szerint különböző emberekkel interjút készíteni (pl. az interjú segíthetnek helyszín, főbb kérdések kiválasztásában, ezek érvényességének tesztelésében, vagy annak megállapításában, hogy a válaszadók mikor mennek keresztül olyan változásokon, amelyek érdekelnek bennünket), stb. Míg a megfigyelés a cselekvés közbeni viselkedésről nyújt információt, *az interjúk lehetőséget adnak annak megismerésére, hogy az emberek közvetlenül miképp reagálnak a viselkedésre, körülményekre, azonosságra, eseményekre és egyéb számukra releváns, általuk értelmezett vagy érzékelt dolgokra.* Ezért a közvetlen tájékozódás kiterjesztett fókusza értékes lehet a kutatási-megismerési célok elérésében: abban, hogy betekintést nyerjünk egyes személyek, csoportok, helybéliek nézőpontjába, felfogásmódjába, életvilágába, értékrendszerébe és ezekről alkotott értelmezéseibe.

Az interjú fontos része a kapcsolat megteremtése az alannal („adatközlő”). Ennek a legjobb módja, ha *jó hallgatók* vagyunk. Érdemes jóval többet hallgatni, mint beszélni, kérdezni vagy „okoskodni” az interjú során. Főként nem célszerű túlértelmezett kérdéseket föltenni, vagy „könnyítésképpen” előre válaszokkal ellátni azokat. (Ez is lehet módszer, de csak specális helyzetekben-esetekben javallott, pl. adatszerű, kérdőív-típusú véleményeszték esetében, telefoninterjúban, nagyszámú kérdezett kevés kérdéssel megközelítésekor, stb.). Roppant fontos valódi érdeklődést mutatni, nyitottságot közvetíteni az interjúalany irányába, ezzel elősegíteni, hogy a válaszadó kényelmesen érezhesse magát, mellesleg megteremteni a nyugodt környezetet, ahol az alany nyíltan és „saját hangján” beszélhet. A helyszínen a körülményektől és az alany abban elfoglalt helyétől függően fontos lehet, hogy az interjú privát helyen vagy közvetlen szituációban történjen. Lényeges, hogy az alany tudjon róla: az interjú a kutatáshoz szükséges adatok gyűjtése vagy eljárásmodja, a megismerés eszköze, és megértse ennek eredményességét, tájtát, súlyát, tartalmi vonatkozásait (egyúttal az etikai oldal sem elhanyagolandó: tájékoztatást kell kapnia arról, mi lesz azzal, amit elmond, miként használják föl, kik számára lesz elérhető, s milyen garanciája van, hogy nem hat rá vissza károsan az elmondottak valamely része).

Interjú előtt kérdezzük meg magunktól, hogy mit akarunk megtudni az interjúból. Ezzel nemcsak operacionalizáljuk teendőinket, hanem kellően megbízható benyomást is nyújtunk, továbbá lehetővé tesszük, hogy azon a módon, ahogy mi, a kérdezett is átláthassa a válasz kontextusát, szöveggörnyezetét. Jó megoldás listát készíteni azokról a részkérdésekről vagy kiegészítő momentumokról is, amelyek segíthetnek a fő kérdés több irányból lehetséges megközelítésében. (A kérdések ne legyenek titkosak vagy „sifírozottak”, esetleg nyújtsanak áttekinthető vázlatot a kérdezett számára is, ha erre igényt tart). A direkt kérdés-válasz formájú, rövidre zárt reflexiót próbájuk kerülni, vagy tervezzünk előre olyan kiegészítő kérdéseket, amelyek hosszabb, kifejtő, elbeszélő jellegű válaszokat, személyesebb megnyilatkozásokat igényelnek. Ha az alany elkalandozik egy irányba a kérdés megválaszolása közben, hallgassuk egy ideig, mielőtt azonnal visszaterelnénk a tervezett irányba. Ez a látszólag „fölsleges kitérő” gyakran igen hasznos információhoz juttathat, olyanhoz, amiről esetleg nem is tudtuk, hogy szükséges lehet, jelentőségét előzetesen nem láthattuk be. Ha úgy látszik, hogy semmi hasznos nem hangzik el az elkalandozás során, találjunk módot arra, hogy nagyon tapintatosan visszatereljük a beszélgetést, de ne süssünk ezt, ne maradjon a „nem hagyták elmondani” élménye a kérdezettben. Ne aggódjunk, ha a listán szereplő kérdésekből nem mindegyik tehető fel vagy nyer választ; sokkal fontosabb, hogy olyan információhoz jussunk, amely a fő kérdéshez kapcsolódik, és abban az

összefüggés(-rendszer)ben, amelyet az illető át tud tekinteni. Ne felejtjük el rögzíteni a fontos adatokat (ha egy mód van rá, akkor ne épp a jelenlétében, vagy akkor csupán igen formálisan, beleegyezését kérve), mint pl. az interjú dátuma és helye, esetleg körülményei, menetének alakulásának módja, sikere, vagy a kudarcosan válasz nélkül maradt kérdések, és hogy az illető alany miért volt jó választás a projekt szempontjából, mennyiben várható válaszainak érvényessége vagy relatív „igazsága”.

Fontos, hogy magnóra rögzítsük az interjút, az alany, a kérdezendő személy beleegyezésével. Még azok számára is, akik nagyon jól jegyzetelnek, rendkívül hasznos lehet, ha rögzítve van, hogy pontosan mi az, ami elhangzott, és hogyan hangzott el, továbbá utóbb többször is meghallgatható. Sőt: a hangfelvétel „kényelmes” volta ellenére a biztonság kedvéért a fontosabb kijelentéseket, tételes állításokat írásban is rögzítsük, egyfelől emlékeztetőként (pl. esetleges technikai malőr esetében vezérfonalként az újrakérdezés vagy leírás céljából), másfelől mert eszünkbe juttat még az interjúzás közben újabb, addig nem látott összefüggéseket, harmadrészt például azért is, mert a kérdezett szavainak fontosságát húzza alá az írásbeli rögzítés, egyben sugallja azt is, hogy a lejegyzett anyagból később más, nyomtatott, dokumentált forrás lesz – ezzel részint kijelentéseinek súlyára, felelősségére is figyelmeztetjük indirekten, ugyanakkor kevésbé figyel arra, hogy a magnófelvételt folyamatosan kontroll alatt tartsa. Kétségtelen, jobban lehet figyelni a kommunikáció, a kérdezett/kérdező kapcsolat kialakítására, a non verbális jelek és egyebek megértésére, mintha a jegyzetelésre kellene koncentrálni, de a vázlatos feljegyzések talán nem kötik le teljes figyelmünket. A hangfelvétel azt a lehetőséget is megadja, hogy későbbi alaposabb vizsgálat céljából átírassuk az interjút, másodlagos jelentésterét is megrajzolhassuk, rejtett tartalmait is fölfedezhessük (ez a vizsgálati metódus, az ún. diskurzuselemzés további módja annak, hogy többet, részletesebbet tudhassunk meg arról, mit mondanak az alanyaink. Amennyiben mégsem akarja a hangfelvételt, az interjúból akkor is lehet tanulni, ez ne legyen kizáró oka a beszélgetésnek. De az interjút, ha elkészült, minél hamarabb írjuk le, s mindazt, amit megtudtunk, a helyszíni jegyzetelés főbb kulcsszempontjait követve próbáljuk részletesen fölidézni a nonverbális, hangulati, indulati, szituációs tartalmakat, melyeket a lejegyzett szöveg kiegészítéseként kell rögzítenünk – ugyanis a későbbiekben nem bizonyosan emlékszünk már egy válasz tónusára, nagyszámú interjúnál ennek csökken is az esélye, viszont a lejegyzett szövegből sokszor „kipereg” a hangulati, indulati és más jelentéstartalom (pl. egy „nem”-válaszról utóbb leírt formájában már nehéz eldönteni a határozottságot, erőt, vagy éppen félszet, bizonytalanságot, tépelődő kijelentés-tónust).

Gyakorlatias szempont az interjú előtt a masinériák kipróbálása, a magnó hangerejének beállítása, a kazetták előkészítése, az elemek (tartalék is!) vagy telep biztosítása, vagy menet közben a kazetta időtartamának, telítődésének figyelése, időben megfordítása, első ráindítás után a visszahallgatás próbája (s ugyanez a befejezést követően, még a helyszínen, a kérdezett jelenlétében). Mindig legyen szempont, hogy a későbbi, nem föltétlenül csupán személyes és saját felhasználás (hisz az „utókor” is hozzájuthat később az anyagainkhoz, amikor már a közvetlen interjúkészítési emlékek elhalványodnak vagy megsemmisülnek) a lehető legkomplexebb értelmezési körben juthasson érvényre. Az interjúszövegek leírásával kivételes lehetőség nyílik meg azok mélyreható és részletes elemzésére – ennek ellenére, vagy épp ezért nem könnyű az élő beszélgetést pontosan visszaadni írásban, mivel az olyan kulcsfontosságú elemeket, mint a hanglejtés, arckifejezések, szünetek, bizonytalanságok, határozottságok, és más szituatív feltételek (pl. zavaró környezeti hatások, háttérzaj, más személyek jelenléte, félelmek, óvatosságok, bizonytalanságok, vagy épp sarkított kijelentések harsánysága) nehezen ábrázolhatók papíron. Illusztrációként az alábbiakban részleteket idézünk valódi, tanulók által készített interjúkból – megfigyelhető, miként foglaltatnak bele (és különülnek is el) egymástól a szóbeliség megnyilvánulási jelei. *Az elhangzottak pontos átírása, beleértve a szokatlan nyelvtant, a hosszú mondatokat, a*

„hmmmm”-eket, szüneteket, hezitációkat, a csak részben kimondott szavakat és az élő beszéd egyéb „összevissza” jellemzőit, mind fontosak lehetnek az értelmező(k) számára, ezért lényegesek lehetnek a *zárójeles megjegyzések* a hanglejtésről, arckifejezésekről, háttérben történő eseményekről vagy a beszélő általános stílusáról, továbbá lehetőségként kínálkozik a kapott információ többretegű, összefüggések közötti *elemzése* is (v.ö. Hall).

Első példa: városi idősothton néprajzi kutatása alkalmával, ahol a haldokló emberekkel és családjukkal foglalkoznak (Annie Farmer). Az alábbi szöveg egy lelkésszel folytatott interjú részlete, aki lelki támogatást nyújt az otthonban élőknek.

„*K(érdező)*: Nos, pontosan hogyan látja a (szünet), sokat beszélünk a képzésben az otthon különböző részeiről. Hogy látja, az ápolás spirituális része hogyan kerül összhangba a többivel?

Lelkész: Igen, nos úgy látom, hogy a spirituális rész alapvető fontosságú a családnak és a betegnek ahhoz, hogy egyensúlyt találjon, és békét ahhoz, hogy keresztül tudjon menni azon, amin keresztülmegy. Mert mindannyian spirituális lények vagyunk, nem szükséges, hogy a vallásról szóljon, itt a spiritualitásról van szó, és mi mind szellemi lények vagyunk, és az, hogy szellemi lények vagyunk, az egyik olyan területe az életnek, amelyben némi békét kell találnunk. Ahogy megvan a fizikai világunk, megvan a béke érzése a testünkkel kapcsolatban, és a fájdalom, amin esetleg keresztülmegyünk. Amiről sokat beszélek, az az, hogy az emberek igenis éreznek spirituális fájdalmat ugyanúgy, ahogy fizikai fájdalmat is. ...

K.: A legtöbb beteg, akiket látogat, ők így nyitottak az otthon spirituális részére, vagy látott olyanokat, akik egyszerűen nem is akarnak tudni erről?

Lelkész: Nos, alapvetően a betegek sok tekintetben olyanok, mint a mindennapi életben.

K.: (beleegyezően hümmög)

Elemzés: Egy dolog, amiről nem esett annyi szó (az interjúban), mint vártam, a vallás. A képzésen Isten témája gyakran említésre került, általában nem a tanároktól, inkább önkéntesektől. Mivel a lelkész vezeti a lelki gondozást az otthonban, úgy gondoltam, hogy ez a téma gyakrabban előkerül. Ehelyett a vallást eléggé kerülték, és a spiritualitás gondolata kapott hangsúlyt. A vallás gyakran igen érzékeny téma, és tekintetbe véve az otthon elfogadásra és befogadásra való összpontosítását, biztos vagyok benne, hogy próbálnak mindent kerülni, ami elidegenedéshez vezethet”.

Második példa: éjjel-nappal nyitva tartó étterem pincérnőinek általános etnográfiaja (Reah Johnson). Az alábbi egy nappali és éjszakai műszakban is dolgozó pincérnővel folytatott interjú részlete.

„*Patty a bár hátsó sarkában ült, egy érintőképernyős videojátékon pasziánszozott, és Marlboro Mediumot szívott. A műszakja este 9-kor végződött, és a 2. órája pihent. Erőteltjes felépítésű, ötvenes nő, zilált, vállig érő hajjal. Fekete ruhát viselt, amit kiegészített a fekete szemkihúzása, amely a felső szemhéjánál el volt kenve. Nem akar eljönni a helyéről, mert fáradt, és folytatni akarja a játékot, miközben válaszol a kérdéseimre. Bepréselem magam mellé, miközben a tőlem jobbra levő férfi a székevel odébb kénytelen húzódn. A TV-n baseball meccs megy, ami fel van hangosítva, hogy az egész bár hallja. Patty hangja mély és rekedt; az első szava árulkodik a legalább 30 évnyi dohányzásról.*

P.: Minden OK? Kér 1 kólát vagy valamit?

K(érdező): Mmm, minden rendben, köszönöm.

P.: Biztos? ... *a csaposhoz* Johnny, hoznál egy kólát a csajnak? Kérdezni fog tőlem, iskolai dologhoz kell.

K.: Az első kérdésem... szeretted ezt a temetői műszakot, amikor abban dolgozott?

P.: *hirtelen* Imádtam.

K.: Mi volt... miért szeretted?

P.: Senki nem piszkálja az embert. A nappali és az éjszakai emberek különböznek.

K.: Ahha... *az ölében jegyzetel, kényelmetlenül*

P.: Sok a különbség.

K.: Ahha... *jegyzetel*

P.: Kérdezzem.

K.: Ööö... milyenek az éjszakai emberek?

P.: Barátságosabbak.

K.: Ahha.... vannak törzsvendégek?

P.: Ja, szoktak lenni, egyszer volt az Inquirer.

K.: Volt mi? *magasabb hangon*

P.: Az Inquirer vezetőik. *jóval hangosabban*

K.: Ja, OK.

P.: Tudja, ezek egész éjjel maradnának, 11-től reggelig.

A csapos kólát és szívószálat tesz elém.

Elemzés: Amikor szerda éjjel megjelentem, Bernie azt mondta, hogy túl rossz hangulatban van az interjúhoz, és visszavezetett Pattyhoz. ... Patty jól szórakozott, hogy kutatásra érdemes, de még inkább úgy látszott, hogy Bernie-nek tesz szívességet. Az interjú készítése közben szerzett tapasztalat bepillantást engedett abba, hogy az apró szívességek hogyan történnek a Holy Joe-ban, legalábbis a pincérnők részéről. Általában mindkét nő szívesen tett szívességeket. ... Úgy tűnik, hogy az apróbb szívességekre rendszeresen megkérlik egymást a dolgozók, és ezek a szívességek szükségesek a St. George's-ben". (Hall, i.m.)

Ir.: Kovács Éva szerk. 2007 *Közösségtanulmányok: módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum, Budapest; Hajnal Jenő – Papp Richárd szerk. 2007 *Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi Tanulmányok*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta; Briggs, Charles L. 1986 *Learning How to Ask: A Sociolinguistic Appraisal of the Role of the Interview in Social Science Research*. New York: Cambridge University Press; Hall, Barbara L. Interviews. On-line: [What is Ethnography.htm](http://www.english.utoronto.ca/~ethnography/What_is_Ethnography.htm); Tánczos Vilmos 2003 Csángó reneszánsz? Szabó Géza interjúja. *Korunk*, 11; Handó Péter 2008 *Alvó konfliktusok mezején. Interkulturális kapcsolatok Sós-hartyánban*. Balassi Bálint Megyei Könyvtár és Közművelődési Intézet – Palócföld Könyvek; Betsy Udink 2008 *Allah és Éva. Az Iszlám és a nők*. Nyitott Könyvműhely, Budapest; Eröss Gábor – Kende Anna szerk. 2008 *Túl a szegregáción. Kategóriák burjánzása a magyar közoktatásban*. L'Harmattan, Budapest; Holló Imola Dalma – Komjáthy Zsuzsa szerk. 2001 *Jelen lenni és antropológiát írni: a kutatás és a szöveg talányos viszonya*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, Munkafüzetek No. 82; Zerilli, Filippo M. 2001 Az antropológia története írások, életek és kontextusok tükrében. In Holló – Komjáthy szerk. 2001 *Jelen lenni...*, 78-85; A. Gergely András 2001 A helyi társadalmak antropológiai kutatása. In Holló – Komjáthy szerk. 2001 *Jelen lenni...*, 88-93; Fejős Zoltán 1994 Esélyekről – elmélettel vagy anélkül. *Replika*, 13-14:135-140; Boglár Lajos 1993 Akcióantropológia, avagy hol húzódnak a tolerancia határai? In Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa szerk. *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon*. Miskolc, KVAT Füzetek 1:99-105; Geertz, Clifford 1994, 2001 *Mély játék: Jegyzetek a bali kakasviadalról; Sűrű leírás; A bennszülöttek szemszögéből* in *Az értelmezés hatalma*. Osiris-Századvég, Budapest, 126-217; Geertz a színházi államról: <http://nitrodownloads.net/signup/Negara:-The-Theatre-State-In-Nineteenth-Century-Bali.rar>; Sütze, Fritz 2002 *A narratív interjú technikája az interakciómező kutatásokban – a helyi hatalmi struktúrák vizsgálatának példáján* (fordítás kéziratban, 54 old., Oktatókutató Intézet, Budapest); Griaule, Marcel 1957 *Méthode de l'ethnographie*. Paris, Presses universitaires de France; Crapanzano, Vincent 1986 'Hermes' Dilemma: The Masking of Subversion in Ethnographic Description". In James Clifford – George Marcus eds. *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, University of California Press; Boon, James A. 1982 *Other Tribes Other Scribes*. Cambridge, Cambridge University Press; Stocking, George ed. *Observers Observed: Essays on Ethnographic Fieldwork*. Madison, University of Wisconsin Press; Hastrup, Kirsten 1986 „Veracity and Visibility. The Problem of Authenticity in Anthropology”. *Folk*, vol. 26:5-18; Hastrup, Kirsten 1987a „Fieldwork Among Friends”. In Anthony Jackson ed. *Anthropology at Home*. London, Routledge (ASA Monographs 25.); Hastrup, Kirsten 1987b The Reality of Anthropology. *Ethnos*, vol. 52:287-300; Hastrup, Kirsten 1990 The Ethnographic Present: A reinvention. *Cultural Anthropology*, vol. 5:45-61; Jay Ruby ed. 1982 *A Crack in the Mirror. Reflexive Perspectives in Anthropology*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press; bevezető fejezet: <http://astro.temple.edu/~ruby/ruby/crack.html>; Berreman, Gerald D. 1962 Behind many masks. *Society for Applied Anthropology*, Monograph no. 4; Bateson, Gregory 1936 *Naven: A survey of the problems suggested by a composite picture of the culture of a New Guinea tribe drawn from three points of view*. Cambridge: Cambridge University Press; Chilungu, Simeon W. 1976 Issues in the ethics of research methods: an interpretation of the Anglo-American perspective. *Current Anthropology* 17(3):457-67.

Okváth Anna

intézmény: általánosabb értelemben szabályok, érdekek képviselője céljából kialakított szervezet, melynek egy adott társadalomban elvileg közakaratot megtestesítő funkciója van (pl. döntéshozatal, döntésvégrehajtás, szankciórendszer, büntetés, jutalmazás stb.), s amelynek léte és támogatottsága (legitimáltsága) a hasznos vagy érvényesnek tekintett működése alapján formálódik vagy változik. Központi szerepe van az antropológiai gondolkodásban is, minthogy szükségképpen szokások, normák, szabályok vagy sztereotípiák érvényesítését és érvényesülését garantálja. B.Malinowski taglalja kimerítőbben, Durkheim és Mauss másképpen ruházzák fel szerepköri sajátosságokkal, jószerivel az incesztus-, tabu-, mítosz-, fétis-, szokás-, szimbólum-, rokonság-, rítus-elemzések többsége érinti valamiképpen; továbbá számosan elemzik a modern társadalmak alapvető formációjaként, mint amely gyakran, bár nem szükségszerűen éppen cselekvő egyének (pl. adminisztráció, képviselői szervek, ügyviteli csoportok, büntetőrendszer, társadalmi ellenőrzés stb.) közös szervezeteként épül fel, saját érdekkörrel és jogkörrel (ld. pl. Brelet 1995). Utóbbi értelmezésben az ~ pozitív vagy negatív szerepet is betölthet (szankciók), de lehet módja a társas cselekvés átmeneti szakaszainak segítése, formálása is (v.ö. társadalmi tények, átmeneti rítusok). Egyes felfogások szerint az ~ szükségleteket teremtő és kielégítő gyakorlat (Perry 1935:124-136), más képletek a jog és a tradíció érvényesítésének módjaként taglalják (Hobsbawm – Ranger 1983; Pouillon 1975), de van elemzési szempont, mely szerint a cselekvők, szabályozott kódokat alkalmazók és termelők közötti közvetítés a legfőbb funkciója (pl. az esküvő mint jogi és egyezményes gyakorlat a házasság létrejöttében), melyet nem más, mint épp a használat, az igénybe vétel, a megtörténés gyakorlata tesz elfogadottá és kód-értelmezési szándékoktól független jelenséggé. Minden ritualizálódott cselekvéssor (pl. szertartás, vallás, alkukötés, imádkozás, ünneplés, állatáldozat, potlecs stb.) magában rejti vagy megtestesíti az intézményesülés lehetőségét, egyúttal kijelöli azokat a határokat is, amelyek között mindez érvényesnek tekintett. Olyan (látszólag „természetesnek” tetsző) jelenségek, mint az anya szerepe a gyermek nevelésében, a környezethez való alkalmazkodás esetei és módjai, az istenképzetek és vallási csoportok, vagy a közös cselekvések rendszere ünneplés, védekezés ill. munka során, korántsem biztosítottak „természettől fogva”, csakis az emberi szerveződésformák és folyamatok révén, melyeket a közösségi értékrend tesz eleve meghatározottá, intézményesültté, legitimmé. Különösen hangsúlyossá vált az ~ek fontosságának belátása a funkcionalista felfogásokban (lásd Radcliff-Brown 1952), majd vitatottá a strukturalizmusban (ld. Lévi-Strauss), illetőleg még árnyaltabban elemzett a szimbolikus, interpret(at)ív és posztmoden antropológiában, továbbá a kollektív cselekvések logikáit belátni próbáló társadalomelméletekben (ld. pl. E.Canetti tömegfelfogását, B.Bettelheim meseértelmezését, H.Medick boszorkányság-interpretációját vagy V.Turner rítuselemzését). Jon Elster például figyelmeztet arra, hogy a társadalmi normák, kollektív cselekvések és alkuk rendszerében a koordinációs szerepkörök mennyire fontosak és állandósultak, ugyanakkor például az intézményi önérdet mindig befolyásolja a kényszerek is, a kísértések korlátozásai pedig (így a munkakerülés büntetése, az alkoholfogyasztás tilalma, vagy a házasságra vonatkozó szabályok kötelezettségei) olyan akaratú bázisra épülnek, amelyekben „az intézményeket felnagyított egyénekként fogjuk fel”, domináns stratégiává téve a kooperációt – holott mindez képtelenség, akkor is, ha ugyancsak feltételeződik, hogy „a rendszer” a társadalmi kollektívumot testesíti meg, vagyis maga a végrehajtó akarat is intézménnyé lesz. A „népakarat” intézménye így a végrehajtó szervezet egyéni és mechanikus érdekeltiségére épül, de mint „az agy és a kéz közötti kapcsolatban”, ebben is önálló erőként jelenik meg a képviselői elv mögötti kollektívum narratívája. Sokszor ezért az intézményes viselkedésmódok némelyikére jellemző konokság olyan genetikus és társadalmi eseményekre hivatkozásként érvényesül, amelyek a tényekkel szemben elsődlegességet tulajdonítanak a történéseknek, ami az oksági magyarázatok igényét tükrözi, bár nem tükrözi a szükségszerűségek belátását, sem pedig a szabatosnak tetsző történetek

elbeszéléseit, melyeket az egyénektől nyerhetünk (Elster 1995:13-15, 150-171). Emlékeztetni lehet itt a kisebbségi képviselő intézményére, amely egyszerre jogszerű, ellenérdekelt, akaratérvényesítő, de függetlenedni is hajlamos cselekvés, amely egyensúlyra hivatkozik, elemi ereje az ellenállóképességében rejlik, de nemegyszer a résztvevő aktorok szereptudatától és narratív struktúrájától is éppúgy függ, így maga a képviselő megjelenítése, kommunikációja lesz önálló akaratú intézménnyé és szervezőerővé. A posztmodern (pl. feminista) antropológiában a minden általánosító felfogást vitató szemléletmód lehetővé teszi pl. a nemi szerepek felülvizsgálatát is, amely az tradicionális „alapintézmények” és intézményesült funkciók egyike volt (ld. pl. Llewelyn-Davies 1981). A kisebbségkutatások szempontjából intézmény pl. a jogvédelem vagy a kisebbségi önkormányzat és szervezete, de intézmény maga a kisebbségiség, az identitás is, hisz éppoly szervezőerővel, normarenddel, értékrenddel bír, mint képviselője.

Ir.: Brelet, Claudine 1995 *Anthropologie de l'ONU. Utopie et Fondation*. L'Harmattan, Paris; Elster, Jon 1995 *A társadalom fogaskerekei*. Osiris-Századvég, Budapest; Perry, William James 1935 *The Primordial Ocean: an Introductory Contribution to Social Psychology*. Methuen & Co., London, 124-137; Olivier de Sardan, Jean-Pierre 1995 *Anthropologie et développement. Essai en socio-anthropologie du changement social*. Karthala, Paris; Grillo, Ralph David – Rew, Alan ed. 1984 *Social Anthropology and Development Policy*. Tavistock, London; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1952 *Structure and Function in Primitive Society*. The Free Press, New York (magyarul részlet In Bohannan, Paul – Glazer, Mark szerk. 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest: 409-435); Malinowski, Bronislaw 1939 *Argonauts of the Western Pacific*. Dutton, 1961 (magyarul részlet In Bohannan, Paul – Glazer, Mark szerk. 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest: 379-405); Malinowski, Bronislaw 1921 *The Primitive Economics of the Trobriand Islanders*. *Economic Journal*, volume 31:1-16, On-line: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/malinowski/prim>; Butler, Christopher S. 2003 *Structure and Function: a Guide to Three Major-Structural-functional Theories*. J.Benamins Pub. Co., Philadelphia; Pouillon, Jean 1975 *Fétiches sans fétichisme*. Maspéro, Paris; Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence 1983 *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press; Llewelyn-Davies, Melissa 1981 *Nők, harcosok, pátriárkák*. (Magyarul In Biczó Gábor szerk. *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Csokonai, Debrecen, 2003:213-324.); Descombes, Vincent 1996 *Les institutions du sens*. Minuit, Paris; Turner, Jonathan H. 1972 *Patterns of Social Organisation. A Survey of Social Institutions*. McGraw-Hill, New York; Harris, Abram L. 1932 *Types of Institutionalism*. *Journal of Political Economy*, Vol. XL:721-749; Csizmadia Sándor – Tarrósy István szerk. 2009 *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Publikon, Pécs; A.Gergely András 2005 *Az ember mint nemformális intézmény*, http://www.antroport.hu/lapoza.php?akt_cim=84; Hofstede, Geert – Hofstede, Gert Jan 2008 *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere. Az interkulturális együttműködés és szerepe a túlélésben*. McGraw-Hill 2005 – VHE Kft, Pécs 2008; Hofer Tamás 2009 *Egy falu az országban. Képek Atányból 1953 és hozzávetőleg 1962 között*. Néprajzi Múzeum, Budapest, Képtár 2; Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos szerk. 2008 *Az eltűnt katona*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyvei, 16. Kolozsvár; Latour, Bruno 1999 *Sohasem voltunk modernnek. Szimmetrikus antropológiai tanulmány*. Osiris, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; Turner, Victor 1997 *Átmenetek, hatások és szegénység: a communitas vallási szimbólumai*. In Bohannan – Glazer szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest; http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm

A.Gergely András

intuitív antropológia (*intuitio* a latin „megérzés”, „belátás”, „felismerés”, „a dolgok mélyére látás” képessége): olyan módszertani, technikai megközelítés, amely az antropológiai megismerésben a kutatási terület (terep) teljes „szöveggörnyezetének” ismeretében vállalkozik megismerésre, vagyis a „sűrű leírás” folyamatában, az értelmezések kísérleteiben és a jelentésrendszerek válogatásában egyaránt él a kérdésfeltevések, válaszok és interpretációk folyamatos viszonyításával, az önreflexióval, így a „fordítás” és interpretáció során a kutató tudatában van a maga „nyelvtudásának” és korlátainak, illetve kutatását nem tekinti időleges és egyoldalú kapcsolatnak, hanem folytonos és interaktív viszonyként értelmezi. A megismerési út az egyesből az általános felé visz, de a megérzések lényegét keresve visszanyúl mintegy az élményalapú valóságképig és kerülni igyekszik az univerzális

képletek megfogalmazását, a hamis általánosítást. A hazai kutatások között legfőképpen Papp Richárd és tanítványai követik mint megismerési útírányt.

Irodalom: Papp Richárd 1999 Intuitív antropológia. In Kézdi Nagy Géza szerk. *Menyeruwa*. Budapest, Szimbíózis, 251-261; Papp Richárd 2006 Intuitív antropológia 2. In A.Gergely András – Papp Richárd – Prónai Csaba szerk. *Kultúrák között. Hommage à Boglár Lajos*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 47-70; Papp Richárd 2009 *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? Élő humor egy budapesti zsidó közösségben*. Nyitott Könyvműhely, Budapest; Papp Richárd – Szarka László szerk. 2008 *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.

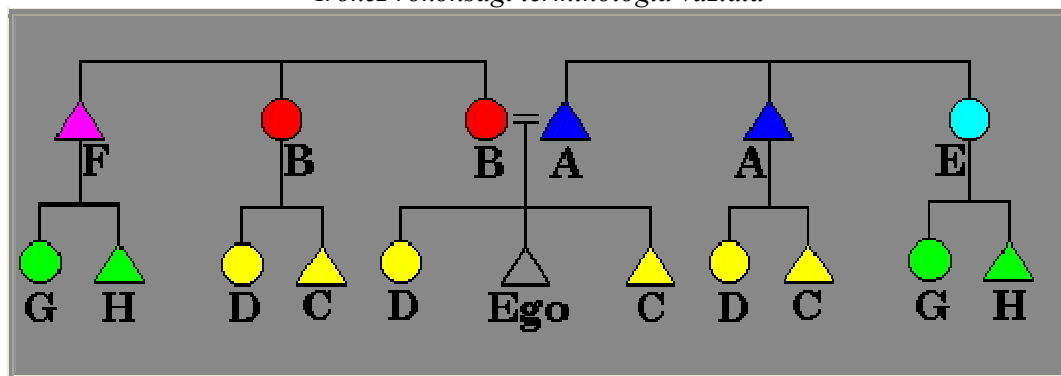
Boglár Lajos – A.Gergely András

irokéz rokonsági rendszer: az irokéz (vagy más néven *seneka*) rokonsági rendszer a George Peter Murdock által leírt hat rokonsági terminológia-típus egyike. Ebben a rendszerben ugyanazt a terminust használják például az anyára és az anya nővéreire, vagy az apára és a fivéreire, de más terminust alkalmaznak az anya fivéreire, vagy az apa nővéreire. Ez a megkülönböztetés érvényes az azonos generációjú rokonokra is: a fiú- és lánytestvéreket ugyanúgy nevezik, mint a párhuzamos unokatestvéreket (vagyis például ilyen az apa fivérének a gyereke), de más terminust használnak a kereszt-unokatestvérek (például az apa nővérének a gyermeke) esetében.

Ir.: Barnard, Alan – Spencer, Jonathan ed. 1998 *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* Routledge, London and New York; Bodrogi Tibor 1997 *Mesterségek, társadalmak születése*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Murdock, George Peter 1949 *Social Structure*. Macmillan, New York; Dumont, Louis 1966 *Homo hierarchicus. Essai sur le système des castes*. Gallimard, Paris (m. *Bevezetés két szociálandropológiai elméletbe*. L'Harmattan, Budapest, 2003); Morgan, Lewis Henry (1851) 1962 *The League of the Iroquois*. Corinth Books, New York. Internet-forrás: <http://www.ucs.mun.ca/Eculture/links.htm>
Inuit and Englishmen: <http://www.civilization.ca/hist/frobisher/frint01e.html>

Vanicsek Réka

Irokéz rokonsági terminológia vázlata

Az irokéz rokonsági rendszer alapja az unilineáris leszármazás, amelyben az elágazás (bifurkáció) alapján megkülönböztetik az apai és anyai vérségi kapcsolatokat. A-val jelölve az Apát és az apa testvére, B-vel az anyai vonal. Az apa férfitestvéreinek gyerekei és az anya nőtestvéreinek gyerekei párhuzamos (kereszt)unokatestvérek, ők egyazon terminussal jelölhetők (C és D). Az egyén (Ego) generációjában hasonlóak a terminusok. Akiket Anyának és Apának szólít az egyén, azok gyermekei idősebb és fiatalabb fivérei és nővérei, de a kereszt-rokonok gyermekei külön terminust kapnak (Bodrogi 1962:185)

Ishi (1860? – 1916.03.25.): kaliforniai bennszülött, kinek sajátos sorsa fogalommá lett az amerikai antropológia történetében. Neve „ember”-t jelent, pontos születési évszáma ismeretlen. Mint az észak-kaliforniai *yana* vagy *yahi* indián törzs utolsó hírmondója, (fehérek által) félig eltemetett és félholt állapotában került az antropológus → *Alfred Louis Kroeber* pártfogásába (Oroville mellett, 1911.08.29-én), aki adatközlőjeként bevitte a San Francisco-i múzeumba, ahol interjúkat készített vele és állást szerzett neki, mint „élő kiállítási tárgynak”, később múzeumi alkalmazottnak. Négy évet töltött itt, körülbelül negyven éves korában halt meg tüdőbajban. Egész életét az „euro-amerikai kultúrán” kívül töltötte, ezért kivételes „attrakciónak” és kiváló összehasonlítási „alapnak” volt tekinthető. Aktív éveit kihasználva Kroeber felesége készített vele terjedelmes életút-interjút, és férje jegyzeteit fölhasználva szakmai bestsellert formált belőle (csak Kroeber halála után jelentette meg). Ishi együtt dolgozott a nyelvész → *Edward Sapir*-ral és Thomas Talbot Watermannal is számos etnolingvisztikai anyag pontosításán. Származási csoportja, a Yahi indiánok, mintegy háromezren voltak, mikor 1865-ben lemészárolták őket, Ishi családja is ott pusztult, mindössze harmincan éltek túl a gyilkosságokat. Kroeber megpróbálta rávenni, hogy segítsen használati tárgyak meghatározásában, illetve maga is készítsen olyanokat, amelyeket ismert, továbbá működjön közre szótár összeállításában. Ezt a nyelvi anyagot később Clifton Kroeber és Karl Kroeber antropológusok (Alfred Louis Kroeber fiai) felhasználták egy kötet kiadásához (*Ishi in Three Centuries*, 2003), amely a teljes „Ishi-esetet” földolgozza, s egyedül ebben szerepel a főszereplő néhány saját története is. Valódi neve sosem derült ki, mert saját társadalmában a saját név használatát → *tabu* tiltotta, s népe utolsó képviselőjeként ez már örök titok marad. Hátrahagyta viszont írászati tudományát, az egyetem egyik professzora tanulta el tőle és örizte meg Ishi halála után is.

Ir.: Kroeber, Theodora 1961 *Ishi in Two Worlds: a Biography of the Last Wild Indian in North America*. University of California Press, Berkeley (m. *Ishi. Az utolsó vadember*. Kossuth, Budapest, 1981); Heizer, Robert F. – Kroeber, Theodora eds. 1979 *Ishi, the last Yahi: a documentary history*. University of California Press, Berkeley; Kroeber, Theodora – Heizer, Robert F. 1968 *Almost ancestors; the first Californians*. Sierra Club, San Francisco; Szász Antónia 2011 *Ishi, az utolsó yahi indián „felfedezése” (1911)*. *Antroport*, on-line: http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=211

A. Gergely András

item: műveleti egység a szociológiai adatkezelésben, mely egy zárt kérdésekből formált kérdőív egyik eleme. Jellemzője, hogy a válaszadó számára előzetesen kimódolt választási lehetőséget kínál néhány lehetséges vagy „tipikus” válasz közül kijelölni a számára legmegfelelebbet. Esetenként a kérdőív más elemeivel is kapcsolata van, „teszteli” a kapott válaszok fogalmi határait, esetleg ismétlődik is, számítva a kérdések szigorúan meghatározott sorrendje alapján várható válaszrutinra és adandó válasz-változásra. A kérdőívek földolgozása során egyes itemek több másikkal is összevethetők, így alkotnak lehetséges összefüggéseket. A tartalomelemzések módszertárában az item inkább egy szövegtöredék vagy tematikus nézőpont kifejezésére szolgáló egység. Az antropológiai kutatások sokféle módszertanában szélsőséges a megítélése a zárt kérdésekkel folytatott operációknak és az erre mint módszerre épülő jelentéstulajdonításnak, hol zordan elvetik, hol szükséges kiegészítésnek, hol pedig alapvető fontosságú elemnek tekintik a különböző kutatók, műhelyek és módszertani iskolák. A kisebbségkutatások, illetve a nagyobb lélekszámra fókuszált adatfelvételek megbízhatósági küszöb meghatározásával, de végső soron alaptájékoztatóra alkalmas eszköznek ítélik és következetesen használják a nagy elemszámú vizsgálatokban. Etnológiai, antropológiai, etnográfiai kutatások ritkán építenek erre a forrástípusra és a kvantitatív feldolgozás „elegendő” voltára.

Ir.: Szabó Ildikó – Örkény Antal 1998 *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány, Budapest; Kozma István – Papp Richárd szerk. 2003 *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*.

Gondolat Kiadó – MTA KI, Budapest (ld. Csepeli-Örkény-Székelyi, Molnár-Molnár tanulmányait); Bodó Julianna szerk. 2004 *Székelyföldi mozaik. Térségi szociológiai tanulmányok*. Pro-Print, Csíkszereda; Leiris, Michel 2005 Etnográfia és gyarmatosítás. *Anthropolis*, 2/1-2/2; Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária szerk. 1997 *Kisebbségsszociológia. Szöveggyűjtemény. Minoritás Alapítvány – ELTE Kisebbségsszociológiai Tanszék, Budapest*; Babbie, Earl 1995 *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi, Budapest; Borsos Balázs 1995 A kérdőívtől a clusteranalízisig. Természettudományos módszerek alkalmazása a néprajzban. *Ethnographia*, 106 (1):16-25.

A. Gergely András

jarawaiak: a Középső- és Déli-Andamán sziget nyugati partjain élő kisebb népcsoport, létszámuk hozzávetőlegesen 260 fő. Hagyományosan ellenségesek minden külső kapcsolatfelvétellel szemben.

Ir.: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=8963>

A. Gergely András

jel: a legkisebb kommunikációs egység, amely az információt felfogó rendszer számára jelent valamit, és annak működését adekvát módon változtatja meg. Tényleges minőségét a felfogó rendszer határozza meg. A jelek tudománya, a szemiotika (szemion = jel gör.) Mivel minden érzékszervünk képes információkat venni a világról, minden érzékszervünk számára vannak kódok. A kód: jelrendszer. A jelnek általában három fő tulajdonságát különböztetjük meg: **1.** rendszert alkot, **2.** mindig társadalmi jellegű, **3.** mindig van jelentése. E három tulajdonság a szemiotika tudományának három ágát jelöli ki, ezek: **1. Szintaktika:** afféle ~nyelvtan, a ~ek rendszerével, kapcsolatrendszerével, egymáshoz való viszonyával foglalkozik, a konvenciókkal és szabályokkal, azzal, hogyan szokás, ill. hogyan kell a ~eket együvé rendezni, kombinálni ahhoz, hogy üzenet jöjjön létre. **2. Pragmatika:** a ~használat gyakorlatával foglalkozik, a ~ek és emberek, a ~ek és az azokat használó emberek viszonyával, a ~használat társadalmi gyakorlatával és annak történetével. **3. Szemantika:** jelentéstan, a ~eknek az általuk jelzett dolgokhoz való jelentéses viszonyával, a ~ek és a jelezni való valóság viszonyával foglalkozik. A szemiotika szemantikai szempontból – hogy ti. a jelentő és a jelentett között milyen viszony van – három ~típus különböztethető meg: **1.** Az *index típusú* ~ és jelentette között oksági viszony van: a grafikon vonala – mint index – a tengelyek által helyettesített okok időbeli változásainak mértéke szerint változik, s ez az indexből visszaolvasható. **2.** Az *ikon típusú* ~ és jelzettje között hasonlóság van. Az ikon alakilag utal a jelzetre, emiatt rendkívüli változatosságban használatos. A számítógép nyelvi terminológiája (piktogramjainak elnevezése: ikon) a szót már be is vezette a köznyelvbe. Ikon tehát a piktogram, minden ábra, s tulajdonképpen az volna minden kép, sőt a művészeti alkotások is, ha ábrázolnak. A műalkotás azonban bonyolult, több ~ből, ráadásul többféle ~ből sokszorososan összetett információ, ezért minél összetettebb ~anyagból áll egy mesterséges látvány, annál kevésbé ikon, inkább ~struktúra. **3.** A *szimbólum típusú* ~ és jelentette között megállapodásszerű a viszony. A konvenció születhet spontán használat útján vagy akár tényleges megegyezésekben, de közös jellemzője, hogy nincs kötelme. Ilyen minden köznapi értelemben vett vizuális szimbólum, ~kép, ~vény, embléma, vagy pl. a nem ábrázoló közlekedési ~ek.

Ir.: Horányi Özséb – Szépe György szerk. 1975 *A jel tudománya*. Gondolat, Budapest; Szépe György – Szerdahelyi István – Voigt Vilmos szerk. 1975 *Jel és közösség*. Gondolat, Budapest; Voigt Vilmos 1990 *Szemiotikai kultúra – A kultúra szemiotikája*. KLTE, Debrecen; Hoppál Mihály 1992 *Etnoszemiotika*. KLTE, Debrecen; Ehmann Bea 2002 *A szöveg mélyén. A pszichológiai tartalomelemzés*. Új Mandátum, Budapest; Derrida, Jacques 1992 A struktúra, a jel és a játék a humán tudományok diskurzusában. In *A posztmodern*. Gondolat, Budapest; *A társadalom jelei. (Szemiotikai tanulmányok)*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest;

Horváth Réka

jiddis: az *askenázi* zsidóság anyanyelve, német származéknyelvként alakult ki a középkori Németországban. Zsidónémetnek, félnémetnek, középfélnémetnek (Mittelhochdeutsch) nevezik. Arámiul *mamlosh*nak mondják, amely anyanyelvet jelöl. A jiddis Németországból került Lengyelországba, Litvániába, Dél-Oroszországba, majd az innen menekülő zsidók révén jutott Magyarországra. Német, szláv, héber, ófrancia elemekből tevők össze, héber betűs írás, grammatikája héber és szláv alapokon áll. Az első jiddis kézirat 1396-ból való. Jiddis nyelven írtak: Ansky, Holder József, R. Mendele Mocher Szeform, Percz, Rabinovicz, Reisin, Solem Aléchem, Dümov. A két világháború között 11 millióan beszélték a jiddist, a legnagyobb jiddis könyvtár Litvániában működött. Ma általában második nyelvként 2 millióan beszélnek, többségük Izraelben és az Egyesült Államokban.

Ir.: *Az askenázi kultúra ezer éve*. Kaligram, Pozsony, 2003; Borsányi Ferenc 1995 A régi zsidóság nyelvei. In Blau Henrik – Láng Károly szerk. *Magyar jiddis szógyűjtemény*. Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület; Hollander György 1995 A jiddis nyelvről. In Blau Henrik – Láng Károly szerk. *Magyar jiddis szógyűjtemény*. Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület; Kerler, Dov-Ber 1999 *The origins of modern literary Yiddish*. Clarendon Press, Oxford; Raj Tamás 1990 */Száz plussz egy/ 100+1 jiddis szó*, Makkabi Budapest.

www.or-zse.hu, www.zsido.com, www.zsido.hu, www.yiddish.net

Vincze Kata Zsófia

kariera: hordatársadalom Nyugat-Ausztráliában. Radcliffe-Brown terepkutatása idején azt a megkülönböztető felfedezést tette, hogy a leszármazás rendjét két patrilineáris csoport (moiety), nyolc szekció (vagy osztály) határozza meg náluk, szemben az aranda rendszerrel, amely négy ágról való származást tart nyilván, s mindez kihat a rokonsági és házassági rendszer egészére, de nem tesz lehetővé valamely könnyed besorolást, mivel még az is lehetséges, hogy pusztán képzelt rokonsági hálót tükröz.

Ir.: Andor Csaba 1977 A karierák rokonsági rendszere. In *A társadalom jelei. (Szemiotikai tanulmányok)*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 9-20; Barnes, John Arundel 1967 *Inquest on the Murngin*. RAI Occidental Papers, London; Murdock, George Peter 1949 *Social Structure*. Macmillan, New York; Needham, Rodney 1974 *Remarks and Inventions*. Tavistock, London; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1913 Three tribes of Western Australia. *Journal of the RAI*, vol. 43:143-194; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1971 *A rokonsági rendszerek vizsgálata*. MM, Budapest, Szociológiai Füzetek 1:45-89.

A. Gergely András

karizma: kivételes kegyelmi adomány, a dicsőséggel körülvett személyiség adottsága, pl. egy hős jellemvonásainak, egy próféta vagy bölcs sugárzásának, a hadvezér kiválasztottságának vagy a népszavazással uralomra került politikai vezető iránti elköteleződésnek tartalma. Előfordulása nincs formákhoz vagy társadalmakhoz kötve, tehát „egyetemesen” érvényes, ezáltal olyan értékrendi kategória, mely lehetővé teszi, hogy egy vezető szellemmel rendelkező egyén kiérdemelje környezete elfogadó, kiemelő, követő magatartását, a titkolt elismeréstől a nyílt és tömeges hódolatig számos formában. A kivételesség jegyeivel felruházott egyén hatásának megszűnése (pl. halála esetén) bármely követője már csak kevesebb lehet, adott esetben csupán rutin-értékű követő magatartást ölthet fel, ezért rendszerint a hagyományra és az értelemre, jogosultságra és követési kötelezettségre hivatkozó utód már csupán „intézményesítheti” az egykori karizmatikus dicsőségét.

Előfordulása meglehetősen gyakori a politikai és vallási iránymutatók körében, esetenként persze csupán „túlélő” magatartásban vagy közvetítő hatásmezőben jelentkezik. A 20. századi társadalomtudományi gondolkodásban nagy hatású elméletként van jelen Max Weber karizma-elmélete, melyet a legitim uralom szokáserkölcson nyugvó engedelmisségi köre, illetve a mágus, próféta, hivatásos népvezér mintáját elemezve rajzolt meg. A kisebbségkutatások rendre találkoznak olyan politikussal, akinek szava, tekintélye, rutinja vagy emberi kvalitásai szolgálnak karizmatikus példával (Garibaldi, Ghandi, Tőkés László esete hivatkozható itt), de az antropológiai kutatások számára még több eset kínálkozik megannyi öregek tanácsa, →*Big Man*, →*sámán* vagy →*orvosságos ember*, →*millenáris mozgalmi vezető* esetében.

Ir.: Lang, Doe 1999 *The new secrets of charisma: how to discover and unleash your hidden powers*. Contemporary Books, Chicago; Csordas, Thomas J. 1997 *Language, charisma, and creativity: the ritual life of a religious movement*. University of California Press, Berkeley; Oakes, Len 1997 *Prophetic charisma: the psychology of revolutionary religious personalities*. Syracuse University Press, Syracuse; Aberbach, David 1996. *Charisma in politics, religion, and the media: private trauma, public ideals*. New York University Press; Seligman, Adam B. 1994 *Innerworldly individualism: charismatic community and its institutionalization*. Transaction Publishers, New Brunswick; Bryman, Alan 1992 *Charisma and leadership in organizations*. Sage, London; Madsen, Douglas 1991 *The charismatic bond: political behavior in time of crisis*. Harvard University Press; Wilson, Bryan R. 1975 *The noble savages: the primitive origins of charisma and its contemporary survival*. University of California Press, Berkeley; Willis, John Ralph 1989 *In the Path of Allah: the Passion of al-Hajj Umar: an Essay into the Nature of Charisma in Islam*. Savage, London; Cruise O'Brien – Donal, Brian 1994 *Charisma and brotherhood in African Islam*. Clarendon Press, Oxford; Weber, Max 1919 *Politik als Beruf*. Verlag von Duncker und Humboldt, München-Leipzig (m. A politika mint hivatás. In Tanulmányok. Osiris, Budapest, 1998:156-209); Schiffer, Irvine 1973 *Charisma; a psychoanalytic look at mass society*. University of Toronto Press; Nyomarkay, Joseph 1967 *Charisma and factionalism in the Nazi Party*. University of Minnesota Press; Shils, Edward 1982 *The constitution of society*. University of Chicago Press; Rosa, Vilma Guimarães 1978 *Carisma*. Livraria J. Olympio Editora, Rio de Janeiro.

A. Gergely András

kaszt: társadalmi rétegződési rendszer, alapesete Indiában található. Fő jellemzői között a kutatók leírják az egyes rétegekhez tartozás örökletes, endogám sajátosságait, valamint a rendszer egészét és a kapcsolatokat törvényerővel szabályozó ill. fenntartó normákat, tiltásokat, a kaszthatárok átlépési lehetetlenségét, gyakorlati változtathatatlanságát, a kasztok közötti kommunikációk módjait és törvényeit. Általánosabb (pl. publicisztikai, retorikai) értelemben a zárt rendszerű, csoporthatárait zárt formában fenntartó társadalmi szervezetre, a merev besorolási viszonyokra alkalmazzák jelzőként (pl. „politikusok kasztja”, „menedzserek kasztja”, „érintheetlenek kasztja”, foglalkozási kasztok). Eltérően pl. az osztálytársadalmi rétegződéstől, amelyben az osztályok nem teljesen átjárhatatlanok, a kasztrendszerben csakis a kaszton belüliekkel lehetséges házassági kapcsolat, a hovatartozás nem mobilitás kérdése, hanem örökletes, és jobbra →*endogám* is, a kaszt-rangsor a legritkább esetben átléphető, hiszen alapja a születés és határa a társadalmi távolságok szigorú rendje. A leggyakoribb felfogás szerint a kaszt speciálisan indiai jelenség, alapja a hindu vallás, analógiája az elvitathatatlan elválasztottság. Más kutatói nézőpontok szerint a kaszt-jellegű zártság éppúgy jelen van a tradicionális Japánban vagy Afrika egyes vidékein, mint az USA fekete lakosságát megkülönböztető, születési és foglalkoztatási hátrányokat konzerváló, kulturálisan alárendelő rendszerben. A köznyelvben a zárt érdekkörök sikeres funkcionálását minősítik „kasztosodásnak” a kívülmaradók.

Ir.: Lévi-Strauss, Claude 1975 *Szomorú trópusok*. Gondolat, Budapest; Dumont, Louis 1966 *Homo hierarchicus. Essai sur le système des castes*. Gallimard, Paris (m. Bevezetés két szociálanropológiai elméletbe. L'Harmattan, Budapest, 2003); Bailey, Frederick George 1960 *Tribe, Caste and Nation*. University Press, Manchester; Leach, Edmund R. 1960 ed. *Aspects of Caste in South India, Ceylan and North-West Pakistan*. Cambridge University Press; Bouglé, Célestin 1908 *Essais sur le régime des castes*. P.U.F., Paris; Dumézil, George 1956 *Aspects des*

fonctions guerrières chez les Indo-Européens. P.U.F., Paris; Cox, Oliver Cromwell 1948 *Caste, Class and Race. A Study of Social Dynamics*. Monthly Review Press, New York; Dumont, Louis 1966 *Homo hierarchicus. Essai sur le système des castes*. Gallimard, Paris (m. *Bevezetés két szociálanropológiai elméletbe*. L'Harmattan, Budapest, 2003); Baechler, Jean 1988 *La solution indienne. Essai sur l'origine du régime des castes*. P.U.F., Paris.

A. Gergely András

kawelka: Pápua Új-Guinea felföljén élő törzs, antropológusok kutatták ajándékozási szokásaik és a →*Big Man*-nek járó többletajándék funkcióját, valamint az átadási ceremóniát, a Moká-t. Andrew Strathern antropológus 1976-ban 60 perces filmet készített *The Kawelka: Ongka's Big Moka* címmel.

Ir.: Stewart, Pamela J. 1998 Ritual Trackways and Sacred Paths of Fertility. In Jelle Miedema – Cecilia Ode – Rien Dam eds. *Proceedings of the first international interdisciplinary conference, Perspectives on the Bird's Head of Irian Jaya, Indonesia*. Amsterdam, Rodopi; Stewart, Pamela J. – A. Strathern 1997 *Millennial Markers*. Townsville: JCU, Centre for Pacific Studies; Stewart, Pamela J. – A. Strathern 1998a Money, Politics, and Persons in Papua New Guinea. *Social Analysis*, July; Stewart, Pamela J. – A. Strathern 1998b Life at the End: Voices and Visions from Mt. Hagen, Papua New Guinea. *Zeitschrift für Missions- und Religionswissenschaft*; Strathern, A. 1998 Sacrifice and sociality. A Duna ritual track. In Chris Ballard – Laurence Goldman eds. *Fluid Ontologies*. Greenwood Press; Strathern, A. – Pamela J. Stewart 1998 Embodiment and Communication: Two frames for the Analysis of Ritual. *Social Anthropology*, 6 (2):1-15.

A. Gergely András

Kemény István (1925. augusztus 14., Kaposvár – 2008. ápr. 15., Budapest): 1947–1948-ig a Teleki Pál Tudományos Intézet munkatársa volt, 1948–1957 középiskolai tanárként dolgozott, 1957-ben két évre bebörtönözték, majd 1959–1961 között fordítóként tevékenykedett. 1970–1973 az MTA Szociológiai Kutatóintézet munkatársa. 1973-ban publikációs tilalom alá helyezték, 1973–1976 szabadfoglalkozású szociológus, 1977-ben Párizsba emigrál, 1978–1981-ig a Maison des Sciences de l'Homme, 1983–90 az École des Hautes Études en Sciences Sociales munkatársa, a Magyar Füzetek szerkesztője. 1980–1990-ig a Szabad Európa Rádió külső munkatársa. 1990-ben hazatér, 1993-tól a Magyar Szociológiai Társaság alelnöke, 1992– elnöke. 1990–1992 az MTA Szociológiai Intézetének tudományos tanácsadója, egy éven át igazgatója. 1990-től a budapesti főpolgármester főtanácsadója volt. Széchenyi-díjat kapott munkásságáért, 1994-ben megkapta a szociológiai tudományok doktora címet és a Nagy Imre-emléklapoktetet. 83 éves korában hunyt el.

F.m.: *Parasztágunk útja* (1947), *Társadalmi rétegződés Magyarországon* (Mód Aladárnéval, Ferge Sándornéval és Láng Györgynéval, 1966), *Elméletek a társadalmi rétegződésről* (1969), *A gazdasági vezetők magatartása* (1970), *A szexuális élet szociológiája* (szerk. 1972), *Az alacsony jövedelmű népesség életkörülményei Magyarországon* (1972), *A magyarországi cigány lakosság* (1976), *Ouvriers Hongrois* (1985), *Magyar munkástanácsok 1956-ban* (1986), *Velük nevelkedett a gép. Magyar munkások a hetvenes évek elején*. Művelődéskutató Intézet, Budapest (1990), *Közelről s távolból* (1991), *Vagyongazdálkodás, városrehabilitáció és lakáspolitiká* (1991), *Szociológiai írások* (1992), *Cigányok Magyarországon* (szerk. 1999), *A magyarországi romák* (szerk. 2000), *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság* (szerk. 2000), *Cigány gyerekek az általános iskolában* (társszerző, 2002), *A magyarországi cigányság 1971–2003* (társszerző, 2004).

MTA SZKI/Tibori Tímea

keresztény antropológia: a teológiai tanulmányok egy ága, amely az emberek eredetét, a természet és a végzet viszonyát vizsgálja az emberi univerzumban, bízván abban, hogy az emberek eredetéről és végzetéről szóló reflexió hozzáad a teremtés és az eszkatológia doktrínájához. A konkrét emberi létezést különböző kontextusokban és rendszerekben

tanulmányozza – személyre szabottan és társadalmi összefüggésekben, kibővítve a történelemmel, gyökereztetve közösségek hálózatába és hagyományokba, elhelyezve politikai, gazdasági, technológiai és kulturális rendszerekben, beleágazva a Föld és a világegyetem anyagi ökológiájába. A ~ perspektívákat ajánl fel az alkotóelemek leírásából és a személyiségre vonatkozó tapasztalatokból: testiség és lélek, szabadság és korlátozás, magány és társaság, munka és játék, szenvedés és halál, valamint mindezek speciális teológiai kifejtésekben, a bűn és a kegyelem kontextusában. Mindez magába foglalja az áttekintést az emberi szükségletek szituációiról, az emberi nem mint egész létéről, a keresztény tradíciókban megelevenedő léhelyzetek és létkérdések szituációiról, voltaképpen a létezés, azaz Isten által alkotott világ emberi szabadság-feltételeiről, a megváltás állapotáról és a jövő eszkatológiai értelmű bekövetkezéséről is, melyek az emberiség reményeit éltetik. Felfogásában az emberi létezés a maga állapotában mint eredetileg megalkotott átmenetek, az eltorzulás, megváltás és a tökéletességbe vetett remény szintjein keresztül él. Hasonlóképpen az individuumok felfedezik magukban a lényükből fakadó elesettség, megtörtség és reményteliesség dimenzióját, melyek egyszerre alkotják emberségüket a keresztény perspektívából. Az egész pályáiv, mely a teremtés révén a végekkel kezdődik, éppen az ígélet révén a keresztény tradíciókra hivatkozik, mint a lélek gazdaságára, amely a tervként és vagy konstrukcióként az isteni irányítás és gondoskodás teremtett ökológiájában leli meg helyét.

A ~ különbözik a világi diszciplínák antropológia-fogalmától, így a kulturális antropológiától is, amennyiben a leírótól és az empirikustól az előíró és normatív felé mozog. Ugyanis a keresztény eszme nemcsak egyszerűen figyelembe veszi, hogyan élnek az emberek, hanem igényt tart arra is, hogy az emberek lehetőségei mellett arra is figyelmet fordítson, hogyan tudnak és hogyan kellene élniük. A nem teológiai tanulmányok hatalmasat adnak az ember megértéséhez, és a keresztény antropológia erre építi fel a kutatásait, kiegészítve azt egy ívelt vízióval, amely az antropológia – mint világi diszciplína – metodológiai határvonala felett húzódik.

További párhuzamok és tükröződések találhatók az emberi személyiség mint teoretikus lény „kiterjedését”, normatív szerepét illetően. A javak és az emberek kölcsönös elosztása hozza létre a *communio* lehetőségeit, amin belül az Egyház, mint a *communio* reflektója lesz az intézményesülés útja és hatásegysége. Ezek a kölcsönhatások és az „ajándék-cserék” az emberek között bármely adott helyi templomban közös jellegűek, sőt a világ különböző kultúráinak templomai között is, ennyiben az egység és az univerzális egyház hasonlatos különbözőségéről tanúskodnak. Ha az emberi személyiség az adakozás és elfogadás eseményében gyökerezik, akkor egyedül a kölcsönös kapcsolatokon alapuló hálózatokban lesznek az egyének személyiséggé, a fogalom teljes értelmében. Továbbá, az Egyház személyisége precízen a *missio*-ban található meg, mégpedig világi missziójában, amely révén végül a *communio* köreit kiszélesíti, a leginkább fokig, átölelve az egész „emberi családot”.

A ~ szerint a személyiség alapelemei az elfogadás és adakozás, erre azonban ténylegesen csak egy autentikus lelki közösség tagjai képesek. Az elfogadás utal a nyitottság képességére, hogy el tudja fogadni másoktól az ajándékot, amit neki ajánlottak fel, mint spirituális és anyagi születés gesztusát, így az adakozás vagy létrehozás a megfelelő és kölcsönös képesség arra, hogy adjanak egymásnak és hogy ajándékot formáljanak egymásnak. Csak az adakozás és elfogadás motívumában és ritmusában van jelen mindaz, ami az őszinte személyiség megnyilatkozása. E képességek elrendeződése döntő eleme a ~ érdeklődésének, mely az emberi lények tapasztalati valóságát elsőként az élet elfogadásában látja, áttételesen az elsődleges befogadás képességéből, karizmatikájából, röviden a kegyből, amely a keresztény tradíciók legféltettebb öröksége.

A kísérlet, hogy definiálják az emberi természetet, gyakran azokra a karakterjegyekre fókuszált, amelyek fajspecifikusak, mint pl. a racionalitás, a szabadság-képzetek, a

szimbólumok vagy nyelvek használata, valamint az ember megkülönböztetése az összes többi élőlénytől, mindez valamely „antropológiai konstansok” sorrendjére épül, amelyek mint univerzális kategóriák megtestesülnek minden egyes emberi lényben egy páratlan konstellációban – ilyen példaképpen az „elhelyezkedés” a történelemben és a kultúrában, etnikumban, és testiségben, valamint a tapasztalatok univerzális kategóriái, mint a szenvedés, véletlen, és a morális felelősség. Az adakozás és elfogadás kategóriái (mint legfőképpen vitatottak) nem helyettesítik szélesebbre nyitott érdeklődéssel az emberiség összetételét, de lényegüket tekintve a fontosabb állítások a speciális teológiai antropológiában.

Ir.: Lubac, H. de 1984 *A Brief Catechesis on Nature and Grace*. San Francisco; Graff, A.O. ed. 1995 *In the Embrace of God: Feminist Approaches to Theological Anthropology*. Maryknoll, N.Y.; Pope John Paul II 1997 *The Theology of the Body According to John Paul II: Human Love in the Divine Plan*. Boston; Laporte, J. M. 1988 *Patience and Power: Grace for the First World*. Mahwah, N.J.; Lobergan, B. 1985 „Healing and Creating in History”. *A Third Collection*, ed. F. E. Crowe, Mahwah, N.J.; Rahner, K. 1963 „The Order of Redemption within the Order of Creation”. *The Christian Commitment*. New York. Lásd még: http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm

Ivány Lilla

kimbangizmus: a →*messianisztikus mozgalmak* harciasabb és hatékonyabb formáját kialakító Simon Kibangu, keresztény katekista formálta változata Alsó-Kongóban. A névadó látomása szerint őt Isten küldte az afrikai népnek szóló különleges kinyilatkoztatással, prédikátornak hivatott el, illetve megkapta a kézrátétellel való gyógyítás képességét. 1921-ben letartóztatták és belga területekre száműzték, de az az elképzelés, hogy vissza fog térni mint „a feketék megváltója és királya” és felszabadítja őket a gyarmati iga alól, még sokáig életben maradt és a szinkretikus kultuszok meglehetősen bonyolult rendszerét eredményezte. A ~ és más, belőle elszármazott dogmák alapja az volt, hogy más népek jelentősebb vallásaival összehasonlítva bizonyos szellemi teljesítményt fejezett ki az afrikaiak részéről. A kultusz által felvázolt kecsegtető kép egy új rendről szólt, amely nem más, mint az afrikai egyház, amely egy politikai és vallási rendszer kétarcú megnyilvánulása. A ~ Kongó gyarmati helyzetéből fakadó, meglehetősen tipikus választ képvisel, amelyben a keresztényi felebaráti szeretet eszménye része volt a rendszernek, hatékony eszköz az ősi törzsi ellenségeskedés ellen és a klánok okozta konfliktusok csitításában. A mozgalmi célok érdekében a hagyományos mágikus-vallásos szokásokat (az ősök kultuszát kivéve) elítélték. Kísérletet tettek arra is, hogy az új körülményeknek megfeleljenek azáltal, hogy a poligüniát két vagy három feleségre korlátozzák; megtiltották a házasságtörést, az alkoholfogyasztást és a lopást. A vasárnapot és számos más megkülönböztetett napot megtartották szertartásaik részére; a megtérteknek nyilvánosan gyónniuk kellett; a hívőket nemek szerint szétválasztották a szertartások alatt; és mindenekelőtt az egyházon kívüliekkel kötött házasságokat tiltották meg. A ~ vallási mozgalmát alapító Simon Kimbangu az Angol Baptista Misszió Gyülekezet tagja volt. A szektát hamar betiltották, Simont bebörtönözték, itt is halt meg 1950-ben. Azonban 1959-ben államilag elismert vallássá vált, sőt igen elterjedt vallás Kongóban, a hívők 10%-a ehhez a felekezethez sorolja magát; a lakosság 80%-a keresztény. A keresztény vallások közül a Római Katolikus a legelterjedtebb vallás, az emberek 50%-a katolikus templomba jár. A protestáns vallások is előtérben vannak, a hívők 20%-a református, presbiter, metodista, baptista vagy adventista. A hívők 5%-a valamilyen törzsi vallást gyakorló felekezethez tartozik. Érdekes, hogy egyes gyülekezetek az éjszaka közepén is képesek tagokat toborozni és istentiszteletre hívni a népet. Hangszóróval járják az utcákat, és hajnali négykor invitálnak mindenkit prédikációra. Az istentiszteletek a legtöbb gyülekezetben nem meghitt csendben telnek, hanem hangos éneklés, tánc és taps kíséri a prédikációt.

Ir.: Balandier, Georges 1953 *Messianismes et nationalismes en Afrique noire*. *Cahiers Internationaux de Sociologie*, vol. XIV.; Comhaire, Jean 1955 *Sociétés secrètes et mouvements prophétiques au Congo Belge*.

Africa, vol. XXV, No. 1.; Little, Kenneth 1965 Nyugat-afrikai urbanizáció. Tanulmány az önkéntes társulások társadalmi átalakulásban játszott szerepéről. In A.Gergely András szerk. *Városnarratívák. (Városantropológiai mintázatok Terézváros példáján II.)*. MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Munkafüzetek 106., Budapest. On-line: <http://www.mtapti.hu/?page=kiadvanyok&mid=4>

France Mutombo – A.Gergely András

kisebbség: a kulturális antropológiai gondolkodásban és kutatásban a leggyakoribb esetben ~i csoportról van szó, melyhez képest mindig a környezet, a számbelileg vagy arányosan nagyobb többségről kell beszélni. Az antropológiai ~kutatások egyik (az utóbbi időben, és főként Kelet- vagy Közép-Európában) legnépszerűbb eszköztárat jelentik a szocializmus korszakát követő nemzetállami visszarendeződés idején identitásukat kereső csoportok megismerésénél, de ennek metodikája (résztevő jelenlét, hosszabb terepkutatás, énikus szempontú feldolgozás, együttélő kutatás, életút-interjúk, intuitív megközelítés, interkulturális kölcsönhatások elemzése, kultúraközi helyzetek regisztrálása, etnospecifikus vonások feltérképezése, változó identitás-struktúrák követése, önreflexív kutatói attitűd, holisztikus felfogás, „sűrű leírást” követő interpretáció, narratívák között feltárható strukturális és funkcionális jegyek keresése, stb.) nemegyszer hozzájárul a szociológiai, politikatudományi, történeti vagy pszichológiai kutatások kiegészítéséhez, az egyes tudományterületek módszertanának és forrásainak átvételéhez. E tekintetben kisebbség lehet egy történetileg létező közösség a környezet többségi viszonylatában (pl. magyarországi szerbek, németek, örmények, görögök a társadalmi környezetükkel kölcsönhatásban, erdélyi szászok vagy evangélikus németek a növekvő román túlsúly szorításában, gasconok a polgárosodó francia államban, vándorcigányok Brüsszelben vagy Párizs külvárosában, maghrebi bevándorlók a francia nagyvárosokban, kurd vagy török menekültek német településeken, orosz emigránsok Nyugat-Európában, zsidó kivándorlók Berlinben vagy alijázó bevándorlóként Jeruzsálemben, fekete-afrikai rabszolgák utódai az Egyesült Államokban, dél-amerikai és mexikói menekültek az USA nagyvárosaiban, stb.), kisebbség lehet vallási közösség is az eltérő felekezeti térségben (örmény katolikusok Csíkbán, messiáshitű zsidó közösség Budapesten, sámánkövető felekezeti csoport a Pilisben, afro-brazil szinkretikus vallás hívei Párizs külvárosában, Gadulaya Lohar-ok Indiában, a Buddhista Misszió vagy a mormonok kisegyháza Magyarországon, stb.), vagy életforma-modell képviselői eltérő környezetben (pl. zapoték vagy totonák parasztok Mexikó nagyvárosaiban, utcazenészek Madridban vagy New York Cityben, afrikai fafaragványok árusai Tunézia vagy Törökország tengerparti nyaralóhelyein, underground lemezlovasok Szegeden vagy Kolozsvárott, házaló zokniárusok budai mellékutcákban, kamionsofőrök Európa útjain, stb.), de megannyi életviteli csoport és szubkultúra is érdemi kutatás tárgya lehet (pedagógusok rejtett tanterve, vakok zenei életet szervező közössége, falfirkászok csoportjai, számítógépes játékok betegei, drogfogyasztók, kukabúvárok, menedzsernők, tűzoltócsoporthoz vagy didgeridoo-tanulók akár). A kontraszt a másságban van, a másik, az eltérő, az egyedi jelenségben, amely akár unikum-jellegében, akár divatosává vált mivoltában, akár hangsúlyos sajátlagosságában megragadhatóan, és a ~ek esetén ezek akár többszörös jelenléte is fennállhat (pl. drogfüggő sátánista ifjúsági szubkultúra falusi-tanyai környezetben, vagy munkanélküli szabadkeresztény cigány leányanyák, vagy moldvai csángó fiatalok budapesti munkaerő-piaci közössége, stb.). E témakörökből a hazai kulturális antropológiai, városnéprajzi, kommunikációs, ~tudományi kutatások is jelentős ismeretanyagot felvonultattak a közelmúlt években.

Ir.: Balázs Balogh – Zoltán Ilyés szerk. 2006 *Perspectives of Diaspora Existence*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Bartha Csilla 1999 *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest; Udvarhelyi Éva Tessa 2007 *Vándorok kultúrák között*. Artemisszió, Budapest; Papp Richárd 2003 *Etnikus vallások a Vajdaságban?* Gondolat Kiadói Kör, Budapest; Bindorffer Györgyi 1991 *Néprajz és/vagy antropológia. Beszélő II.* (5):2; Alain Battagay – András A.Gergely – Jacques Barou ed. 2005 *La ville, ses*

cultures, ses frontières. L'Harmattan, Paris; Kovács Nóra szerk. *Tanulmányok a diaszpóráról*. Gondolat – MTA ENKI, Budapest; Hofer Tamás 1980a. The Creation of Ethnic Symbols from the Elements of the Peasant Culture. In P. Sugar szerk. *Ethnic Diversity in Eastern Europe*. Santa Barbara: ABC Clio. 101-145; Hofer Tamás 1989. Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok. Adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben. *Janus* VI.(1):59-74; Niedermüller Péter 1989 National Culture: Symbols and Reality. The Hungarian Case. *Ethnologia Europaea* XIX:47-56; Niedermüller Péter 1991 Die Volkskultur und die Symbolisierung der Gesellschaft: Der Mythos der Nationalkultur in Mitteleuropa. *Tübinger Korrespondenzblatt*. 40(8):27-43; A.Gergely András szerk. 2004 *A nemzet antropológiája*. Új Mandátum Kiadó, Budapest. (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_rovat=9); Boglár Lajos szerk. 2004 „Így kutatunk mi...” – az antropológiai terepmunka módszereihez II.–III. Szimbiozis, Budapest; A.Gergely András – Papp Richárd szerk. 2007 *A szakralitás arcai – vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest; Ries, Julien szerk. 2003 *A szent antropológiája*. Typotex Kft, Budapest; Ilyés Zoltán – Papp Richárd szerk. 2005 *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Kovács Éva szerk. 2008 *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet – 1956-os Intézet, Budapest; Nagy Terézia 2002 Az underground zenei szubkultúra a mai nagyvárosokban. *Tabula* 5. (2):254-272; Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos 2007 *Csoportok és kultúrák. Tanulmányok szubkultúrákról*. Kriza könyvek 29. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár; A.Gergely András – Papp Richárd szerk. 2004 *Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok I*. MTA Kisebbségkutató Intézet – MTA PTI – ELTE BTK, Budapest; Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. 2004 *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Bakó Boglárka szerk. 2003 *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest; Kovács Éva 2003 Etnicitás vagy etnopolitika? Bizonytalanságok az etnikai identitás értelmezései körül. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla szerk. *Etnopolitika*. TLA, Budapest, 43-56; Bodó, Julianna – Biró A. Zoltán 1993 Szimbolikus térfoglalási eljárások. *Antropológiai Műhely* 1/2. Csíkszereda, 57-86; Attali, Jacques 2003 *L'Homme nomade*. Fayard, Paris (m.: *A nomád ember*. AllPrint, Budapest, 2004); A.Gergely András – Bali János – Papp Richárd – Hajnal Virág szerk. 2005 *Kultúrák között (Hommage à Boglár Lajos)*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest; Brubaker, Rogers 1992 *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge, MA: Harvard University Press; Foster, George M. – Kemper, Robert V. eds. 1974 *Anthropologists in cities*. Boston: Little Brown; Keményfi Róbert 2004 *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen; Gagy József szerk. 1996 *Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról*. Csíkszereda, KAM – Pro-Print Könyvkiadó; Kotics József 2001 *Mások tekintetében. A Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék könyvei* 4. Miskolc; Bindorffer Györgyi szerk. 2007 *Változatok a kettős identitásra*. Gondolat – MTA NKI, Budapest; Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán szerk. 2007 *Regonális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Lucidus Kiadó, Budapest; Kovács Éva szerk. 2007 *Közösségstudomány. Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs; Bali János – Fiáth Titanilla – Nikitscher Péter – Szász Antónia szerk. 2008 *A kultúra kódjai*. MOME, Budapest; Horváth István – Tótor Erika Mária szerk. 2009 *Nemzetállamok, globalizációs és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Prónai Csaba 2002 Az olaszországi kulturális antropológiai cigánykutatások története. In Prónai Csaba szerk. *Cigányok Európában 2. Olaszország*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 9-25; Bodó Barna – Tonk Márton eds. 2009 *Nations and National Minorities in the European Union*. Scientia Publishing House, Cluj-Napoca; Papp Richárd – Szarka László szerk. 2008 *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta; Kiss Gy. Csaba 2005 *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest; Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos szerk. 2008 *Az eltűnt katona*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyvei, 16. Kolozsvár; Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter szerk. 2010 *Kép-Keret. Az identitás konstrukciói*. Nyitott Könyvműhely – ELTE BTK Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktzónáiban. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.*

Elektronikus források:

Bindorffer Györgyi: A trobriandi krikettől az etnicitás társadalmi konfigurációjáig – kisebbségi identitások, adaptációs mechanizmusok Melanéziától a magyarországi németekig. Tanulmányok. Elektronikus forrás: <http://mek.oszk.hu/03700/03739/index.phtml>
 Siikala, Anna-Leena 2004 *Etnikus hagyományok és átalakuló társadalmak (Az identitás keresése)*. Elektronikus forrás: <http://www.folkline.hu/kiadvanyok/siikala.html>
 Az Embertani Tanszék története: <http://ludens.elte.hu/~anthrop/tortenet.htm>
Nemzeti és etnikai kisebbségek (A.Gergely András – Gelsei Gergő – Gergely Vera – Horváth Vera). In Gelsei Gergő – Gergely Vera – Horváth Vera – Rácz Márton szerk. 2004 *A láthatatlanság vége – társadalomismereti olvasókönyv*. Budapest: Alapítvány a Társadalomelméleti Kollégiumért. Forrás: <http://www.tek.bke.hu/multi/>;

<http://mek.oszk.hu/03400/03477/index.phtml#>; Geertz, Clifford 1998 Az identitás politikájáról. *Magyar Lettre Internationale*, 31. Elektronikus forrás: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre31/geert.htm>

Barth, Fredrik 1996 Elhatárol(ód)ások. Régi és új problémák az etnicitás értelmezésében. *Regio*, 1:3-25. Elektronikus forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00024/pdf/01.pdf>

Boglár Lajos 1992 Tolerancia és intolerancia. Civilizációk találkozása. *Rubicon*, 5. szám. Elektronikus forrás. Forrás: <http://www.rubicon.hu/assign.php3?ID=1992050506>

Bazin, Jean 2001 Antropológia: másság vagy különbség? *Magyar Lettre Internationale*, 42. szám. Elektronikus forrás: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre42/bazin.htm>

Szuhay Péter 2005 *Amit a cigányokról tudni kell. A cigányok etnográfiaja*. Elektronikus forrás: <http://www.romapage.hu/tudomany/hircentrum/article/7840/74/>

Bakó Boglárka 1997 *Egy más mellett élés*. Elektronikus forrás: http://www.regiofolyoirat.hu/newspaper/1997/3-4/11KONYVBEMUTATOBAKO_BOGLARK.DOC

Udvarhelyi Éva Tessza – Török Ágnes: *Egy tiszta város piszkos lakói*. Elektronikus forrás: <http://www.azutcaembere.net/allaspont/egyztisztavaros.pdf>

Bindorffer Györgyi: Double identity: being Hungarian and German at the same time. *New Community* 1997. 23(3):399–411. Elektronikus forrás: <http://www.mtaki.hu/Bindorffer>

Prónai Csaba 2004 *A kulturális antropológia jelentősége a cigánykutatásban*. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, Budapest, 253-273.

Hajnal László Endre 2004 Nagyvárosi cigányok a változó gazdasági környezetben. In Szakál Gyula – Udvarhelyi Éva Tessza – A.Gergely András szerk. *Elitek és piaci kultúraváltások*. MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont, Munkafüzetek 89. Budapest. Elektronikus forrás: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/szocio/elitek/elitek.htm>

Simpson, Robert – Coleman, Simon M. 2003 *Az antropológia felfedezése: Mi az antropológia?* Elektronikus forrás: <http://mek.oszk.hu/01600/01668/01668.htm>

Bán András – Tucszai Rita: *Üdvözlét Homrogról*. Elektronikus forrás: <http://inka.kvat.uni-miskolc.hu/doku/irasok/banandras/homrogd.doc>

Kunt Ernő 2003 *Az antropológia keresése. A komplex kultúrakutatás és az identitás között. Feljegyzések a kultúra kutatásáról és oktatásáról*. Elektronikus forrás: <http://inka.kvat.uni-miskolc.hu/doku/irasok/kunterno/antropologia/kunt01.htm>

A.Gergely András

kisebbségpolitológia: a társadalom számbeli, s javarészt etnikusan is eltérő csoportkultúráira (kisebbségi közösségeire) vonatkozó tudományterület, melynek fontos alkotórésze a *politológia*, vagyis *politikáról*, a *politikai rendszerről*, és a *politikumról* alkotott tudásterületek átfogó szempontrendszere. Labilis kettősség áll fenn a két fogalom között: a politika tudománya az egyik legősibb társadalomtudomány (hiszen foglalkozott politikával már Platon és Arisztotelész is, sőt Komoróczy Géza az i.e. 2. évezredi sumér nyelvpolitikát elemzi, Jan Assmann az egyiptomi kivonulástörténet politikai emlékezetközösségéről értekezik...), de társtudományi területei között (pl. államtudományok, filozófia, politikai földrajz, választáskutatás stb.) inkább csak a 19. század végén, a 20. sz.-ban különült el a kisebbségekkel foglalkozó aldiszciplína. A ~ a politikai jelenségek és a rendszeregész empirikus módszerrel való tanulmányozása, tapasztalati és elméleti (analitikus, összehasonlító, modellező), valamint pragmatikus (szolgáló, tanácsadó, fejlesztő, ellenőrző) eszközként használata mellett a kisebbségi társadalmak irányításának, rendszerszerű működtetésének, struktúráinak és funkcióinak áttekintésére is alkalmas. A definíciók egy része az *államelmélet* (G. Jellinek, W.Kymlicka, S.N.Eisenstadt, M.Gluckman, F.Ewald, Tóth Judit, Sik Endre), vagy a *kormányzati intézmények és az igazgatási gyakorlat* (M.J.Crozier, T.R.Gurr, M.Izard, L.Mair, M.Banton, E.Leach, R.Lowie, N.Glazer, Bíró Béla, Bíró Gáspár, Csepeli György, Örkény Antal) felől közelíti meg a ~ érdeklődési körét, mások a *politikai elméletek* (R.C.F.Aron, G.Almond, W.Connor, Bodó Barna, Bakk Miklós, Salat Levente) és a *társadalomfilozófia* (K.W.Deutsch, A.F.Bentley, J.Habermas, N.Luhman, Gombár Csaba, Tamás Gáspár Miklós) több ponton közös területeként írják le, megint mások a *kisebbségek* nézőpontját képviselő vagy értelmező tudományterületként (B.Voutat, M.Walzer, Szabó

Ildikó, Balogh Artúr, Mirnics Károly, Szarka László, Rékai Mikós, Feischmidt Margit, Kovács Éva, Kovács András, Karády Viktor, Papp Richárd, Kemény István, Hajnal Virág, Kovai Cecília, Horváth Kata, Bárdi Nándor, Ilyés Zoltán stb.). A pragmatikus és institucionalista megközelítés a *politikai intézményrendszer* vagy a *kormányzat* (R.Dahl, R.Sennett, S.Rokkan, S.M. Lipset, Gombár Csaba, Grünwald Béla, Kiss Gy. Csaba, Várady Tibor, H.Szilágyi István), a parlamenti *kisebbségi képviselő* és az etnikai motivációjú *pártrendszer* (S.N.Eisenstadt, G.Sartori, S.Erich-G.Wootton, M.Swartz, Joó Rudolf, Kende Péter, Schlett István) leírását tekinti a ~ feladatának, olykor (*állam*)jogi háttérrel értékelhető gyakorlatként, de nem „policy”-ként. Szélesebb értelemben a *hatalomgyakorlás és az uralomformák* megnevezése (E.E.Evans-Pritchard, Ph.E.Converse, R.Miliband, Heller Ágnes, Bíró Gáspár, Molnár Gusztáv, Ecsedy Csaba), a *politikai társadalom* és a *civil kezdeményezések* egyensúlya (S.M.Lipset, A.Touraine, D.Easton, Gáll Ernő, Donceev Toso, Szeli István, V.Mihailescu, Bíró A. Zoltán, Bindorffer Györgyi), az *érdeklődések és konszenzuskeresések* tudományos igényű elemzése (P.Bourdieu, C.Offe, R.A.Dahl, Demeter Zayzon Mária, Mikó Imre, Neményi Mária, Keményfi Róbert, Pomogáts Béla) szolgál a ~ terepeként. Mivel az emberi társadalom valamiképpen mindig politikailag szervezett társadalom, a ~ egykönnyen tűnhet a történelmi időben és a társadalmi térben elvileg lehatárolhatatlan területnek; így a kisebbségekkel kapcsolatos társadalomtudományok a törzsi társadalmakkal foglalkozó *politikai antropológiától* a geopolitikán, etnoföldrajzon és politikai etnográfian át a komplex „*kultúratársadalom*”-nak minősített rendszerek elemzéséig terjedhet, hisz a társadalmak nagyságrendjétől függően is számos belső kisebbségi térségre, *etnoszférára* oszlik a legkompaktabbnak tetsző politikai társadalom is. Ezért olyan részterületek, mint a *politikai filozófia* (D.Easton, N.Poulantzas, K. von Beyme, M.Duverger, Kiss Endre, Ágh Attila, Láncki András, Salat Levente, Molnár Gusztáv, Losoncz Alpár), a *nemzetközi kapcsolatok* tana és a *geopolitika* (F.Capotorti, M.Abélès, J.Lévy, S.Huntington, Galló Béla, Szénási Éva, Kántor Zoltán, Kocsis Károly), az *összehasonlító politológia* (M.Dogan, A.Southall, R.Cohen, J.Middleton, Y.Mény, G.Almond, G.Balandier, Bárdi Nándor, Bodó Barna), a *politikai szociológia* (Th.Skocpol, Bozóki András, Bruszt László, Kovács Éva, Veres Valér, Karácsony András), a *politikai szocializációkutatás* (S.Moscovici, A.Percheron, Erős Ferenc, Szabó Ildikó, Csepeli György, Murányi István), a *politikátörténet és politikai kultúra* (E.Hobsbawm–T.Ranger, E.Terray, R.Koselleck, G.Bourdeau, Simon János, Kéri László, Papp Z. Attila, Gyurgyik László, Csámpai Ottó), *szimbolikus politika* (L.Sfez, M.Edelman, M.Maffesoli, C.Geertz, A.Appadurai, R.Rothman, Szabó Márton, Bartha Csilla, Keményfi Róbert), *politikai kommunikáció* (Cl.Rivière, P.Bourdieu, Csapody Tamás, Terestyéni Tamás, Kapitány Ágnes és Gábor, Kiss Balázs, Császi Lajos, Gereben Ferenc), *politikai pszichológia* (G.LeBon, H.D.Lasswell, P.Manent, Hódi Sándor, Lányi Gusztáv, Hunyady György) és még jónéhány „politikai”-val kezdődő jelzős tudományterület van azon a határon, ahol a kisebbségkutatásoknak vagy közvetlen, vagy inkább áttételes értelemben forrását, hivatkozási bázisát, támaszlopát képezik. A társadalomtudományok tapasztalatait felhasználó és interdiszciplináris tartományban kutató ~ a 20. sz. második felétől (főként Európában, kevésbé az USA-ban) kiterjed a *politikai földrajz*, a *mentáliskutatás*, a *politikai tér-kutatás*, a társadalmi eszmék és hitek (nyelvi, vizuális és szimbolikus jelenségeinek) *fenomenológiai*, *narratológiai*, *morálfilozófiai és interkulturális* területeire is (pl. az etnoföldrajzi, nyelvelméleti, történeti antropológiai, szervezetszociológiai, tömeglélektani, kritikai kultúrakutatói, vagy éppen a →*kollektív emlékezetre* vonatkozó ismeretek és tapasztalatok vidékére), amelyek nincsenek közvetlen kapcsolatban a kisebbségpolitika, az etnikai alapú hatalomgyakorlás vagy a kisebbségi képviselői intézményrendszer és az *etnopártok* vizsgálatával, mégis közrehatnak ezek erőviszonyainak váltoásaiban.

Ir.: Almond, Gabriel Abraham – Powell, G. Bigham 1996 *Összehasonlító politológia*. Osiris, Budapest; A.Gergely András 1997 *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. MTA PTI, Budapest; Brubaker, Rogers 1992

Citizenship and Nationhood in France and Germany. Harvard University Press, Cambridge; A. Gergely András – Bayer József – Kulcsár Kálmán szerk. 2000) *A politikatudomány arcai*. Akadémiai – MTA PTI, Budapest; Kovács Nóra – Szarka László szerk. 2003 *Tér és terep*. MTA KI, Budapest; Bakó Boglárka szerk. 2003 *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest; Keményfi Róbert 2003 *A kisebbségi tér változatai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest; Bárdi Nándor – Fedinec Csilla szerk. 2003 *Etnopolitika*. TLA, Budapest; Schlett István 1993 *Kisebbségnézőben*. Kossuth, Budapest; Beszteri Béla – Mikolasek Sándor szerk. 1997 *A kisebbségek helyzete Közép-Kelet-Európában és Magyarországon*. VEAB, Veszprém – Komárom; Brunner, Georg 1995 *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. TLA, Budapest; Kozma István – Papp Richárd 2003 *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Gondolat – MTA KI, Budapest; Capotorti, Francesco 1979, 1997 *Sous-commission de la lutte contre les mesures discriminatoires et de la protection des minorités. Etude des droits des personnes appartenant aux minorités ethniques, religieuses et linguistiques*. Nations Unies, New York; Bíró Gáspár 2003 *Demokrácia és önrendelkezés a 21. század elején*. Rejtjel, Budapest; Bíró Gáspár 1991 *Az etnikai és nyelvi kisebbségek kulturális jogai a nemzetközi jogi dokumentumokban*. Vita, Budapest; Kántor Zoltán szerk. 2004 *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel Kiadó, Budapest; Bodó Barna – Tonk Márton eds. 2009 *Nations and National Minorities in the European Union*. Scientia Publishing House, Cluj-Napoca; Szabó Ildikó – Csákó Mihály szerk. 1999 *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából*. Új Mandátum, Budapest; Gyivicsán Anna – Krupa András 1997 *A magyarországi szlovákok*. Útmutató, Budapest; Kiss Gy. Csaba 2005 *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest; Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos szerk. 2008 *Az eltűnt katona*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyvei, 16. Kolozsvár; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László szerk. 2005 *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Glatz Ferenc – Szarka László szerk. 2002 *Magyarország és a magyar kisebbségek. Történeti és mai tendenciák*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest; Ilyés Zoltán 2008 *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*. Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest; Ilyés Zoltán – Papp Richárd szerk. 2005 *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, on-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ilyes_zoltan_papp_richard_tanulmanyok_a_szorvanyrol_main.html; Vincze Gábor szerk. *Források a magyar kisebbség és a magyar-román államközi kapcsolatok történetének tanulmányozásához 1944–1978*. On-line: <http://www.adatbank.ro/belso.php?alk=39&k=5>; Feischmidt Margit – Nyíri Pál szerk. 2006 *Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban*. MTA PTI – TÁRKI, Budapest; Glatz Ferenc – Szarka László szerk. 2002 *Magyarország és a magyar kisebbségek. Történeti és mai tendenciák*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest; Kieniewicz, Jan ed. 2009 *Silent Intelligentsia. A Study of Civilizational Oppression*. University of Warsaw, Institute for Interdisciplinary Studies; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

A. Gergely András

klán: nemzetség, közös őstől származó egyágú (unilineáris) leszármazási csoport. Olykor nincs genealógiailag bizonyítható felmenője, és számos esetben csak feltételezett a közös ős (esetleg csak képzelt vagy titkolt, de gyakorta mitológiai vagy mitikus figura), ugyanakkor a nemzetség neve, →*totemje* olyan identifikáció alapja lehet, amivel kapcsolatosan a klán tagjainak előírásos módon kell viselkednie. Több klánból álló leszármazási csoport is alkothat egységet (→*frátria*), közöttük vállalt rokonság van. A felmenő ágazatok és klánok funkciói igen sokszor az együttélés és közös családi kötelékek alapján határozódnak meg (példaként a házasságok szabályozásában az ágazaton kívülről kell párt hozni, →*exogámia* uralkodik, a lakóhelyen egymás közelében kell települni), de több településre is kiterjedhet a nem elsődlegesen háztartási funkciójú klán-szervezet, a házasságok révén pedig →*házassági szövetségek* keletkeznek.

Ir.: Dumont, Louis 2002 *Bevezetés két szociálanropológiai elméletbe: leszármazási csoportok és házassági szövetség*. L'Harmattan, Budapest; Freud, Sigmund 1913 *Totem und Tabu*. H. Heller, Leipzig (m. *Totem és tabu*. Dick Manó kiadása, Pest, 1918, reprint: Göncöl, Budapest, 1990); Vanhanen, Tatu 1999 *Ethnic Conflicts Explained by Ethnic Nepotism*. Jai Press, Stamford, Connecticut; Parman, Susan Morrissett 1972 *Sociocultural change in a Scottish crofting township*. Ann Arbor, University Microfilms; Fortes, Meyer 1945 *The dynamics of*

clanship among the Tallensi. Oxford University Press, London; Fried, Morton Herbert 1957 *The Classification of Corporate Unilineal Descent Groups*. Columbia University Press; Eriksen, Thomas Hylland 2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Gondolat, Társadalomtudományi könyvtár, Budapest; Karádi Éva szerk. 2003 *Szociálanropológia. Elmélettörténeti szöveggyűjtemény*. Kézirat, ELTE ÁJK Filozófia tanszék, Budapest.

A. Gergely András

kogníció: (latin „megismerés”) a →*kognitív antropológia* a tudományterület egyik ága, amely a társadalmi és természeti világ egészére vonatkozó ismereteket, megismerési folyamatot és osztályozási sémákat vizsgálja, rendszerint összehasonlítási alapon, de sokszor akár egyetlen személy vagy csoport egyéni gondolkodási és cselekvési jellemzőire koncentrálva. Ekként a jelek és jelentések, emlékezeti hatások és értelmezések, szimbólumok és azok cseréje, megismerési módok és ezek elterjedése, vagy ismeretek közvetítése és feltárási-tárolási módjai egyaránt tárgyat képezik. Eredetileg lélektani és logikai mechanizmusok voltak tárgyai, majd a nyelv mint az analógiás gondolkodás, nem utolsósorban a művészetek, mint a reprezentációk (megjelenésmódok és megjelenítések) jellegzetesen nehezen kategorizálható tünetényei váltak elemzés és gyűjtés vagy megfigyelés témáivá (lásd bővebben →*Dan Sperber*, →*Jack Goody* vagy →*Benjamin Whorf* elméleteit).

Irodalom: Sperber, Dan 2001 *A kultúra magyarázata. Naturalista megközelítés*. Budapest, Osiris; Somlai Péter – Sárkány Mihály – Gedeon Péter – Pál Eszter 2004 *Az evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban*. Budapest, Napvilág; Kézdi Nagy Géza szerk. *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008; Hofer Tamás 2009 *Egy falu az országban. Képek Atányból 1953 és hozzávetőleg 1962 között*. Néprajzi Múzeum, Budapest, Képtár 2; Eriksen, Thomas Hylland 2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Gondolat, Társadalomtudományi könyvtár, Budapest; Karádi Éva szerk. 2003 *Szociálanropológia. Elmélettörténeti szöveggyűjtemény*. Kézirat, ELTE ÁJK Filozófia tanszék, Budapest; Mester Tibor 2002 *Sémaelmélet az antropológiában*. Kommunikáció és kultúra, Disszertációk 2. Pécsi Tudományegyetem Kommunikációs Tanszék, Pécs.

Boglár Lajos – A. Gergely András

kognitív antropológia: megismerő és osztályozó ágazat, lassan önálló tudományterületté váló antropológiai irányzat, mely a személyiség gondolkodásának, cselekvésmódjainak, önreprezentációjának, hiteinek, szimbólumainak és az „én”-jét megosztó erőhatásoknak rendszerével, hatásmechanizmusaival, illetőleg a →*kultúraátadási* és →*átvételi* folyamatok, döntéshozatali eljárások módjaival és eredményeivel, kölcsönhatásaival foglalkozik. Tudománytörténeti értelemben ide sorolható a primitív mentalitást kutatók (1870-től →*Tylor*, →*Lévy-Bruhl*, →*Jung*, →*Boas* vagy →*Lévi-Strauss*) munkássága, a fejlődéselvű gondolkodást elemzők köre (kb. 1920-tól Piaget, Cole, Prince-Williams, Witkin), valamint az etnpszemantikus felfogást követők (1960-tól Conkin, Frake, Kay, Berlin, Hunn) szemléletmódja. A kognitivisták irányzatok egy része a pszichológiai alapszempontot követi (→*pszichológiai antropológia*), egy sor kutató számára mindennemű *elemzés* a kognitív-megismerő *kutatói attitűdön* múlik (→*interpre/ta/tív antropológia*), és szélesebb értelmezési körben találhatók kutatók, akik szerint az *antropológiai megismerés mint cselekvés* is eleve a kutatói nyitottság által meghatározott természetű. A legátfogóbb értelmezésben a kultúra mindig kognitív *rendszer*. Egyik legfőbb specifikus megnyilvánulása a nyelv, amely kizárólag az emberre jellemző kulturális tevékenység, a legmagasabb fokú *absztrakció* terméke. A kognitív struktúra a nem-nyelvi elemekkel kifejeződő gondolatvilág megfejtésében is segít (pl. gesztusok, metakommunikáció, térhasználat, stb.). A ~ a nyelvet olyan mintának tekinti, amely alapján ma kulturális tevékenységek is tanulmányozhatók. A ~ a viselkedés számára előírt „nyelvtant” tanulmányozza, míg az antropológia inkább kikövetkezteti az adott kultúrát

a viselkedésből. A ~ azokat az elveket vizsgálja, amelyeken keresztül az emberek a társadalmi és természeti világot osztályozzák. Közele, de nem azonos terület a →*pszichológiai antropológia*, melynek a megismerő folyamatokra, a megismerés belső emberi szükségleteire és mentális hatásaira, valamint az érzékelési viszonylatokra fókuszálódik figyelme, kiemelve, miként alkotja meg az értelmező ember az őt körülvevő világ rendjének képét. A ~ ugyanakkor az 1950-es évek közepétől új értelmezést kapott, mint az antropológiai terepkutatás egyik fő eszköze (ez volt az „ethnoscience studies” megjelenésének korszaka a Yale Egyetemen, körülvéve az etnográfiai módszertan érvényességét övező vitákkal, amelyek nem voltak elnézőek a laboratóriumi körülmények között végzett természettudományi és más társadalomtudományi módszertantól eltérő ágazattal, avagy legalább is vitatták az antropológusok tudományos rangját). Főként azonban a →*Robert Redfield* és →*Oscar Lewis* kezdeményezte eljárásmodok megmutatták, hogy az egyazon terepen végzett vizsgálódások is járhatnak eltérő adatokkal vagy következtetésekkel, különösen akkor, ha a „terep” maga is intenzíven változik, a kutató sem maradhat ugyanaz, az „élet laboratóriumában” a változás a kultúra lényegi velejárója, amihez az antropológusok kutatói közösségeinek is elfogadón kell viszonyulnia, újragondolva és átértelmezve a megismerés kutatómódszertani lehetőségeit.

Ir.: Dougherty, Janet W. D. ed. 1985 *Directions in Cognitive Anthropology*. Illinois University Press; Niedermüller, Péter 1995 *A „szimbolikus” és a kulturális elemzés: megjegyzések a szimbolikus antropológiáról*. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor szerk. *„Jelbeszéd az életünk”*. Osiris-Századvég, Budapest; Tyler, Stephen A. 1969 *Cognitive Anthropology*. Holt, Rinehart and Winston, New York; Colby, Benjamin 1996 *Cognitive Anthropology*. In *Encyclopedia of Cultural Anthropology*, vol 1, 209-214. David Levinson – Ember, Melvin eds. Henry Holt & Company, New York; D’Andrade, Roy 1995 *The Development of Cognitive Anthropology*. Cambridge University Press; D’Andrade, Roy – Romney, A. Kimball eds. 1964 *Transcultural Studies in Cognition*. *American Anthropologist* 18, special publication; Fernandez, James ed. 1991 *Beyond Metaphor: The Theory of Tropes in Anthropology*. Stanford University Press; Goodenough, Ward 1956 *Componential Analysis and the Study of Meaning*. *Language* 32:195-216; Kronenfeld, David 1996 *Plastic Glasses and Church Fathers: Semantic Extension from the Ethnoscience Tradition*. Oxford University Press; Levinson, Stephen 1996 *Language and Space*. *Annual Review of Anthropology*. William Durham ed. *Annual Reviews*, Palo Alto; Lounsbury, Floyd 1956 *A Semantic Analysis of Pawnee Kinship Usage*. *Language* 32:158-194; Lucy, John 1997 *Linguistic Relativity*. *Annual Review of Anthropology*. William Durham ed. *Annual Reviews*, Palo Alto; Metzger, Duane – Williams, Gerald 1963 *A Formal Ethnographic Analysis of Tenejapa Ladino Weddings*. *American Anthropologist* 65:1076-1101; Ochs, Elinor – Capps, Lisa 1996 *Narrating the Self*. *Annual Review of Anthropology*. William Durham ed. *Annual Reviews*, Palo Alto; Sperber, Dan 1985 *On Anthropological Knowledge*. Cambridge University Press; Berlin, Brent – Kay, Paul 1969 *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. University of California Press, Berkeley; Lakoff, George – Johnson, Mark 1980 *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press; Barley, Nigel 2006 *Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkányhóból*. Typotex, Budapest; Spradley, James ed. 1972 *Culture and Cognition: Rules, Maps, and Plans*. San Francisco: Freeman; Bock, Philip K. 1980, 1988 *Rethinking Psychological Anthropology: Continuity and Change in the Study of Human Action*. W.H. Freeman and Company, New York; <http://www.indiana.edu/~wanthro/cog.htm>; Eriksen, Thomas Hylland 2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Gondolat, Társadalomtudományi könyvtár, Budapest; Karádi Éva szerk. 2003 *Szociálanropológia. Elméleti történeti szöveggyűjtemény*. Kézirat, ELTE ÁJK Filozófia tanszék, Budapest; Papp Richárd – Szarka László szerk. 2008 *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta; Lammel Annamária 2004 *A kogníció, a kultúra és az evolúció*. In Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor szerk. 2004 *Fehéren, feketén: Varsánytól Rititig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére I-II*. L’Harmattan, Budapest, 181-202.

Boglár Lajos – A. Gergely András

kollaterális rokonság: oldalági rokonok, akik nem a közvetlen leszármazási vonalban állnak; ellentéte: lineáris rokonok. Ténylegesen azok tartoznak ebbe a csoportozatba, akik valamely közvetítő személy (leggyakrabban, konkrétan: a házastárs) rokoni körébe tartoznak. Különösen jelentős kapcsolati kör olyan népek esetében (pl. az eszkimóknál), ahol a nukleáris család a térbeli szétszórtság miatt igen kicsiny, oldalágai viszont igen kiterjedtek. Az eszkimó rendszer terminológiájában elkülöníti a nukleáris családon belül található rokonokat a

távolabbi rokonoktól: a nukleáris család tagjaira olyan terminusokat használ, amit más rokonokra nem, viszont a távolabbi rokonokat tipológiailag többé-kevésbé egységesen kezel (például nem tesz különbséget a párhuzamos és a kereszt-unokatestvérek között).

Ir.: Briggs, Jean 1970 *Never in Anger: Portrait of an Eskimo Family*. Harvard University Press, Cambridge; Bodrogi Tibor 1997 *Mesterségek, társadalmak születése*. Fekete Sas Kiadó, Budapest (On-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/html/mestersegek0002.html>); Boas, Franz et al. 1915 *Anthropology in North America*. Stechert & Co., New York; Boas, Franz 1975 *The Eskimo of Baffin Land and Hudson Bay*. AMS Press, New York; Birket-Smith, Kai 1936 *The Eskimos*; 1937 *Moeurs et coutumes des Eskimo*. Payot, Paris; Murdock, George Peter 1949 *Social Structure*. Macmillan, New York.

Boglár Lajos

kollektív cselekvés: társadalmi egyedek megmozdulása valamely cél elérése érdekében (lásd még →*cselekvés*). Az együttes megnyilvánulás(ok) nem csupán a kölcsönösen megerősítő célok, értékrend és eredményesség szempontjából fontosak, hanem mert nem az egyénekre, hanem a csoportokra épülnek; így például olyan tevékenységek, mint a termelés, a migráció, a társadalmi tiltakozás vagy a háború kialakítják azt a küzdőteret, ahol a változások és kihívások a szervezetekkel, komplexebb entitásokkal interakcióba lépnek. Ez részint a spontán tevékenységekre is kihat (pl. összegyűlt tömeg hatása a szemben álló felekre, tüntetőkre a rendőrökre, munkásoké a munkaadókra), részint a tömegcselekvésben az egyéni tettek áttételesebb hatásai is együtt érvényesülnek (pl. a szokatlan körülmények között az egyedek is másképpen nyilvánulnak meg, „többet engednek meg maguknak”, illetve tömeghatásuk késztetően hat a szembenállókra). A közös célok érdekében alkalmi-időleges egységbe szerveződés nemcsak a térben széttagolt társas csoportokra (hordákra, törzsekre, törzsfőiségekre) lehet jellemző, hanem a fennálló uralmi renddel, a gyarmatosítókkal, a helyi közösségeket külső nyomásnak kitevő hatalmi szereplőkkel szembeforduló csoportviselkedés jellemzője is (lásd P.Clastres, A.Touraine, A.Wipper). A ~ csoport- vagy tömeglélektani értelmezése (G.Le Bon, M.Olson, J.Ortega y Gasset, H.Broch, E.Canetti) a 20. század végi társadalmi cselekvéstudományokban gyakran megjelenik, mint a tömeges mobilitás, a migrációk, a demográfiai hullámzások, nemzedéki és etnikai szubkultúrák, helyi közösségek és civil önszerveződések, vallási csoportok vagy mozgalmak, mentalitáscsoportok és regionális vagy térségi érdekreprezentációk számtalan formájának kisebbségpolitikai vagy antropológiai problematikája (a témakörök árnyalt kibontását lásd Pataki 1998).

Ir.: Amit, Vered – Rapport, Nigel 2002 *The Trouble with Community: Anthropological Reflections on Movement, Identity and Collectivity*. Pluto, London; Eisenstadt, Shmuel N. – Schluchter, Wolfgang – Wittrock, Björn eds. 2001 *Public Spheres & Collective Identities*. Transaction Publishers, New Brunswick; Domenach, Jean-Marie et al. (szerk) 1990 *La violence et ses causes*. Unesco, Paris; Le Bon, Gustave 1920 *Múlt és jövő. Gondolatok a világháborúról, békéről, s a népek és a kultúra sorsáról*. Franklin Társulat, Budapest; Le Bon, Gustave 1926 *Új idők pszichológiája*. Révai Kiadás, Budapest; Le Bon, Gustave 1913 *A tömegek lélektana*. Franklin Társulat, Budapest. (Reprint kiadás: Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 1993); Ortega y Gasset, José 1930 (1995) *A tömegek lázadása*. Pont Könyvkereskedés, Budapest; Pataki Ferenc 1982 *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth, Budapest; Taylor, Ph. 1984 *Nonstate Actors in International Politics: From Transregional to Substate Organizations*. Westview Press, Boulder; Vajda Zsuzsanna 1996 Az identitás külső és belső forrásai. In: *Azonosság és különbözőség*. Scientia Humana, Budapest; Kardiner, Abram – Linton, Ralph 1939 *The Individual and his Society: the Psychodynamics of Primitive Social Organization*, Greenwood Press, Westport; Krockow, Christian Graf von 1990 Adalékok az azonosságtudat antropológiájához és szociológiájához. *Szociológiai Figyelő*, 2:63-74; Sumner, William Graham 1911 *Folkways*. Ginn & Co, Boston (m. Kollektív viselkedési módok. In *Népszokások*. Gondolat, Budapest, 1978:123-224.; Sillitoe, Paul – Bicker, Alan – Pottier, Johan 2002 *Participating in Development: Approaches to Indigenous Knowledge*. Routledge, London; Wipper, A. 1977 *The Rural Rebel: A study of the protest movement in Kenya*. Nairobi: Oxford University Press; Olson, Mancur 1963 *The Logic of Collective Action* (m. *A kollektív cselekvés logikája*. Osiris, Budapest, 1996); Pataki Ferenc 1998 *A tömegek évszázada*. Osiris, Budapest; Clastres, Pierre 1994 *La société contre l'État*. Minuit, Paris; Touraine, Alain 1965 *Sociologie de l'action*. Seuil, Paris; Hofer Tamás 2009 *Egy falu az országban. Képek Átányból 1953 és hozzávetőleg 1962 között*. Néprajzi Múzeum, Budapest, Képtár 2;

Eriksen, Thomas Hylland 2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Gondolat, Társadalomtudományi könyvtár, Budapest; Hofstede, Geert – Hofstede, Gert Jan 2008 *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere. Az interkulturális együttműködés és szerepe a túlélésben*. McGraw-Hill 2005 – VHE Kft, Pécs 2008; Karádi Éva szerk. 2003 *Szociálanropológia. Elmélettörténeti szöveggyűjtemény*. Kézirat, ELTE ÁJK Filozófia tanszék, Budapest; Dudás Katalin – Lágler Péter szerk. 2007 *Helyi érték. Fejlesztéskutatói esettanulmányok*. Magyar Művelődési Intézet, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktójában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Laki Ildikó 2008 *Százhalombatta a fenntarthatóság jegyében*. Dunamenti iparvárosok, Pallas Kiadó, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest.

A. Gergely András

kollektív emlékezet: a történettudomány, az irodalom- és szociológia-tudomány területén forgalomba került komplex fogalom, mely a személyes, átélt, szelektív memória által értéként megőrzött ismeretanyagot tekinti releváns megismerés forrásának. A történeti tudat egyénített változata, az identitás múltbéli elemeinek kontinuitására épülő gyakorlat, földidézhető értelme és társas szinten megosztható tartalma valamely szuverén élménykészletnek. Minden korszak intézményesedett tudása tartalmazza a múltat, a régen történetekre való reflexiót, a körülmények és feltételek megváltozását a szokásokhoz viszonyítva, ebből pedig a közös, örökölt értéknek tekintett emeleket kiemelve. A kollektivitás valójában az egyének saját, vagy monologikus formában a többiekével közös tartalmakat jelenti, melyek felgyűlnek és a személyiség históriáját alkotják, ettől azután értékeik kommunikálhatóvá, dialogikussá, narratívává válhatnak. Ettől kezdve megkülönböztethetetlen és másokéval azonosulónak tetsző lesz a személyes (kommunikatív emlékezeti) forma is, mely mintegy „visszaállítja”, közössé teszi a kulturális emlékezet kívülről-fölről irányított alakzatait és a saját életeseményeket. Maurice Halbwachs munkáinak egy részét a ~ kutatására és értelmezésére szánta (1925, 1941), kimutatva, hogy társadalmi összefüggésrendszerbe illeszkedő, generációkon keresztül hagyományozott, térbeliségtől meghatározott és olykor mitizáló jellegű tüneményről van szó. Egyes értelmezések szerint számos társadalomnak (s javarészt az írásbeliséget nélkülöző népeknek és koroknak) sajátlagos képessége az „emlékeztetművészeti”, mnemotechnikai produkció (Yates 1966), ilyenek például a görögök vagy az afrikaiak, akik körében a történetmondók szerepe a társadalmilag megbecsült funkcióviselőké, hisz a közös múlt-tudat formálójaként az emlékezet tartósításában, tudatosításában járnak élen (pl. az afrikai griot-k, vagy Llosa „Beszélője”). A kortárs etnológia és antropológia, újabban a történettudomány és a szociológia is kitüntetett figyelmet szentel az emlékezeti elbeszélésekre épülő narratíváknak, melyek pszichés mögöttéseiben a kollektív tudattalanban megrekedt, interpretációknak ki nem tett textualitásra kíváncsi. Minthogy az interpre(ta)tív antropológia erre helyezte a fő hangsúlyt, a nagy adatbázisokra épülő társadalokutatói gyakorlat pedig a személytelen objektivitás felől a személyes jelentések felé fordult, a kutatók számára új, felderítetlen értelmezési tartományok nyíltak akár egyetlen adatközlőre fókuszálva is, akinek emlékezeti anyagát nem mint elvont-személytelen „objektivitást” fogadták el, hanem mint objektíve létező szubjektív magyarázatot, a verbalizált kollektív emlékezet megnyilvánítását. A hermeneutikai fordulat mind a kutatástechnikák, mind az értelmezési tartományok, mind a korszakos beszédmódok területén roppant relativizáló eredménnyel járt, visszahatással lévén a történettudományra, személyiséglélektanra, néprajzi muzeológiára, oral history gyűjtésre és a legkülönbözőbb dokumentatív műfajok irányváltására is. Az emlékezés kultúrájára épülő episztemológiai kérdésfeltevések gyakorta olyan jelenségek konzerválódott szféráit segítenek belátni, melyek révén a történő történelem jelentésrétegei szubjektív olvasatban kapnak formát, de épp ez

teszi őket jelentőségükben és értékükben egyedivé, ugyanakkor (pl. fotóanyagok, lokális emlékek, helyi tradíciók jelentésrétegei, közös értékelvek, hagyományos iskolai és szocializációs tudásátadástól elkülönült ismeretek, esemény-olvasatok, stb.) a közösség és az egyén helyének, szerepének mélyebb belátására kínálnak módot. Jelentőségét Maurice Halbwach ismerte értelmezte az intenzív megismerés, a társadalmi keretek árnyaltabb belátása egyik fő aspektusaként. A társadalmi fókuszcsoporthoz sajátlagos történés-megértési rendszere, narratívái sokoldalúan főláthatónak bizonyultak az élettörténeti interjúk rögzítésére, a családi fotóanyagok feltárására, a történeti tapasztalatok aktualizálása, képekhez vagy eseményekhez, elbeszélésekhez vagy emlékekhez kötődő személyes és nyilvános kommunikáció alapú megjelenítések révén, ezáltal a személyes és helyi értékek érvényre juttatására, a lokális kapcsolatháló formálódására és átalakulására összpontosított feltárás is elmélyültebb eredményekre vezet. Alkalmazása mind a közösségkutatások, mind az antropológiai, narratív történettudományi, etnohistóriai, pszichológiai és élettörténeti kutatómódszertanokba eredményesen beépült.

Ir.: Kotics József 1998 Magyar–román–cigány együttélés Zabolán. *Néprajzi Látóhatár*, (VII.) 3–4:134–138.; Kotics József 2001 Mások tekintetében. Miskolc, KVAT; Gyáni Gábor 2008 Identitás, emlékezés, lokalitás. 2000, június. On-line: http://www.ketezer.hu/menu4/2008_06/gyani.html; Fulbrook, Mary 2001 *Német nemzeti identitás a holokauszt után*. Helikon, Budapest; Gyáni Gábor 2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Budapest; Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos szerk. 2008 *Az eltűnt katona*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyvei, 16. Kolozsvár; Hartog, François – Revel, Jacques 2006 *A múlt politikai felhasználásai*. L'Harmattan, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; Bögre Zsuzsanna 2006 *Asszonyországok. Ötvenhatos élettörténetek elemzése*. Ráció Kiadó, Budapest; Halbwachs, Maurice 1925 *Les cadres sociaux de la mémoire*. Librairie Félix Alcan, Paris. Elektronikus forrás: http://classiques.ugac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/cadres_soc_memoire/cadres_sociaux_memoire.pdf; Nora, Pierre ed. 1984 *Entre mémoire et histoire. La problématique des lieux*. In *Les lieux de mémoire. I. La République*. Paris, Gallimard (m. *Emlékezet és történelem között: a helyek problematikája*, on-line: http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/1999_3/99-3-10.htm; Foucault, Michel 2001 *A tudás archeológiája*. Atlantisz, Budapest; Molnár Imre – Szarka László 2007 *Othontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Budapest – Komárom. On-line: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/othontalan_emlekezet.html; Losoncz Alpár 1998 *Az emlékezés hermeneutikája*. Forum, Ujvidék; Bayer József – Boda Zsolt szerk. 2009 *A rendszerváltás húsz éve. Változások és válaszok*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest; Kriza Ildikó 1998 *Történelem és emlékezet*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest; László János 1998 *Szerep, forgatókönyv, narratívum*. Scientia Humana, Budapest; Kovács Nóra 2009 *Szállítható örökség. Magyar identitásteremtés Argentínában (1999–2001)*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest; Kovács Nóra szerk. 2004 *Tanulmányok a diaszpóráról*. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/kovacs_nora_diaszpóra_tanulmányok_main.html; Ilyés Zoltán 2008 *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*. Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest; Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia szerk. 2008 *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/bibliografiai_ujdonsagok/bibliografiai_ujdonsagok_20080513_1.html; S. Nagy Katalin – Orbán Annamária szerk. *Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben*. Gondolat Kiadó, Budapest; Szász Antónia 2006 „A nők kezében tönkremegy az arany”. Módszertani töprengések egy üzbég esettanulmány kapcsán. In A. Gergely András – Papp Richárd – Prónai Csaba szerk. *Kultúrák között. Hommage à Boglár Lajos*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest; Halbwachs, Maurice 1925 *Les cadres sociaux de la mémoire*. PUF, Paris; Halbwachs, Maurice 1941 *La topographie légendaire des Évangiles en Terre sainte*. PUF, Paris; S. Nagy Katalin 1999 *Asszonyországok a 20. században*. Szociális és Családvédelmi Minisztérium, Budapest; Yates, Frances A. 1966 *The Art of Memory*. (fr. *L'art de la mémoire*. Gallimard, Paris, 1975); Westermann, Dietrich 1912 *The Shilluk People. Their Language and Folklore*. D. Reimer, Berlin; Bodó Julianna szerk. 1998 *Fényes tegnapunk: tanulmányok a szocializmus korszakáról*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda; Bodó Julianna 2004 *A formális és informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években*. Scientia Humana, Budapest; Llosa, Mario Vargas 1987 *El hablador* (m. *A beszélő*. Európa Kiadó, 1993, 2007); Görög-Karády Veronika 1974 *Préférence parentale et inégalité raciale: étude d'un thème idéologique*. (m.: Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete. L'Harmattan, Budapest, 2006); Assmann, Jan 1999 *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Budapest; Assmann Jan 2003 *Mózes, az egyiptomi, egy nyom megfektetése*. Osiris, Budapest; Clifford, James – Marcus, Gerige E. szerk. 1986 *Writing Culture*. University of California; Losonczy Annamária 2001 *A szentek és az erdő*. Helikon, Budapest; Huseby-Darvas Éva Veronika 1983 *Fogalmak és élettörténetek az*

identitás vizsgálatához *Cserépfaluban*. KLTE, Debrecen; Mohay Tamás 2000 Egyének és életutak. In Főszerk. Paládi-Kovács Attila, szerk. Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai, Budapest, 760-790; Becskeházy Attila 1991 Valóságfelépítés az élettörténetekben. *Valóság*, 7:65-73; Levi, Giovanni 2000 Az életrajz használatáról. Ford. Czoch Gábor. *Korall*, 81-92; Lackó Mihály 1999 Individuális és kollektív biográfia. *Századvég*, 97-102; Fejős Zoltán 1996 Kollektív emlékezet és az etnikai identitás megszerkesztése. In *Magyarságkutatás, 1995-96*:125-142; Fejős Zoltán 1998 A nemzeti hős három „arca”. In Kríza Ildikó szerk. *Történelem és emlékezet*. Néprajzi Társaság. Budapest, 45-60; Baumgartner, Gerhard – Kovács Éva – Vári Attila 2002 *Távoli szomszédok. Andau és Jánossomorja 1990-2002*. Regio könyvek, TLA, Budapest; Halbwachs, Maurice 2000 „A kollektív emlékezet és az idő”. In Felkai Gábor – Némédi Dénes – Somlai Péter *Olvasókönyv a szociológia történetéhez, I. Új Mandátum Könyvkiadó*, Budapest, 403-432; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter szerk. 2010 *Kép-Keret. Az identitás konstrukciói*. Nyitott Könyvműhely – ELTE BTK Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport, Budapest.

A.Gergely András – Varga Andrea

komik: a komik (kb. 450.000 fő) Európa északkeleti sarkában, az Uráltól nyugatra élnek, a valamikori arhangelszki és vologdai kormányzóságok nyugati felében, ill. a permi kormányzóság északi peremén, elsősorban a folyók mentén. A terület legfontosabb folyói a Pecsora (legjelentősebb mellékfolyói az Usza és az Izma), Udorában (a komi nyelvterület nyugati felén) a Mezeny és a Vaska, a Vücsesda (mellékfolyói: Vüm, Szüszola), a Luza, a Letka, a Kobra, illetve a Káma (legfontosabb mellékfolyói a Kosza, az Inyva és az Obva). Kisebb komi csoportok laknak Nyugat-Szibériában, de a Kola-félszigeten is. A komik két nagyobb közigazgatási egységben élnek: a Komi Köztársaságban és a Komi-Permjak Autonóm Körzetben. Délen és nyugaton az oroszokkal, északon a →nyenyecekkel, keleten pedig a →vogulokkal érintkeznek. A középkorban kapcsolatba kerültek a →karjalaiakkal és a →vepszékkal is. Erős kapcsolat fűzte őket az →obi-ugorokhoz, különösen azokban az időkben, amikor a →vogulok még nagy számban éltek az Urál nyugati oldalán. A komik fokozatosan északra húzódva egyre szorosabb kapcsolatba kerültek a nyenyecekkel.

A komik az →udmurtokkal együtt a →finnugor népek permi csoportjába tartoznak. A Perm (korai forrásokban Prem) név eredete tisztázatlan. Eredetileg a komik és udmurtok által lakott vidéket jelölte, de több Perm nevű városról is tudunk. Ezzel a szóval függ össze a déli komik permjak elnevezése is: a permjak orosz képzés, permi lakost jelent. Kétséges azonban, hogy összefügg-e ez az elnevezés a skandináv sagákban és útleírásokban szereplő *bjarma* népnévvel.

A komi népnév a komik önelnevezése. A szó eredetileg 'ember, férfi' jelentésű volt. Ez a szó egyébként uráli eredetű, mely megürződött a magyarban is *hím* formában. A komik másik elnevezése a *zürjén*. Ez a népnév az oroszból terjedt el más nyelvekbe, és a nyugati tudományos szakirodalomban a mai napig ezt szokás használni. Eredeti formája *zürjanyin*, ill. *zürjan*-. A legvalószínűbb, hogy az oroszok a vogul *saran*, *saren* elnevezést vették át. Ma a komik 60%-a a Komi Köztársaságban, 40%-a jóval kisebb területű, de sűrűbben lakott Komi-Permjak autonóm körzetben él. A komik sajátos csoportját alkotják a Cserdün környékén (a Komi-Permjak Autonóm Körzettől kb. 100 kilométerre keletre) élő jazvai komik. A század első felében még négyezren voltak, újabban nem hallani róluk, könnyen elképzelhető, hogy eloroszosodtak vagy kihaltak.

Mint érdekesség megemlítenő, hogy a magyarok után a komiknak volt legelőször írásbelisége a finnugor népek körében. A komi ábécé, az *abur* (az *a* és a *bur* az ábécé első két betűjének a neve) megalkotója Permi Szent István volt (1372-ben). István kiváló hittérítő és ügyes politikus volt. Élettörténetét szerzetestársa, Bölcs Epifanij írta meg. István, bár

valószínűleg orosz származású volt, gyermekkorától kezdve érintkezett a helyi komikkal, jól ismerte nyelvüket és életüket; a rosztovi kolostorban tanult, mely korának egyik művelődési központja volt, könyvtára igen gazdag, itt tanult meg görögül, és nagy műveltségre tett szert. Térítő munkáját 1379-ben kezdte meg, 1383-tól Perm (ma: Uszty-Vüm) püspöke. A hittérítés során keményen, fegyverrel is fellépett, de a komikkal anyanyelvükön érintkezett, s a komitette a liturgia nyelvén. Permben papokat képzett, írni tanította őket; könyveket másoltak, kolostorokat és templomokat építettek, melyekben komi nyelven mondták a misét. Új komi szavakat, elsősorban teológiai kifejezéseket alkottak. Amikor 1472-ben a Káma medencéje is moszkvai fennhatóság alá került, a helyi komi lakosságot István utóda, Jon keresztelte meg. Így a komi írásbeliség a teljes komi nyelvterületre kiterjedt. Mivel az ópermi (ókom) irodalmi nyelvnek egységes normái alakultak ki, feltételezhetjük, hogy az ókom irodalom számottevő mennyiségű és jelentőségű volt.

Hagyományosan a komik többsége földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik. Legfőbb terményük a rozs és az árpa, délen a búza, kender és komló is megtermett. Elsősorban szarvasmarhát, juhot és sertést tenyésztnek. A Vücsagdától északra elsődleges szerepet játszott a halászat és a vadászat, bár mezőgazdasági tevékenységet itt is folytattak. A tundravidéken élők komik a nyenyecektől eltanulták a rénszarvastenyésztést, sőt: állategészségügyi intézkedésekkel, a bőr és a hús szakszerű feldolgozásával, az értékesítés megszervezésével sokkal jövedelmezőbbé tették.

A komi konyha fontos ételei a rozskenyér és a különféle levesek. Nagy karriert futott be egy jellegzetes (az udmurtoknál is ismert) ételük, a *pelnyany*, azaz a 'fülkenyér'. Ez nem más, mint hagymával és darált hússal töltött derelye. A komi konyha másik figyelemreméltó specialitása a *cserinyany*, a hallal töltött kenyér.

Forrás: <http://fu.nyttud.hu>; Ir.: Hajdú Péter – Domokos Péter 1978 *Uráli nyelvrokainak*. Tankönyvkiadó, Budapest; Hajdú Péter szerk. 1975 *Uráli népek. Nyelvrokainak kultúrája és hagyományai*. Corvina, Budapest; Csepregi Márta szerk. 1998 *Finnugor kalauz*. Panoráma, Budapest; Nanovszky György szerk. 2000 *Nyelvrokainak*. Teleki László Alapítvány, Budapest; Santini, Alceste 1988 *Ezeréves az orosz egyház. Beszélgetés Pimennel, Minden Oroszok Pátriárkájával*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest; Domokos Péter szerk. 1984 *Finnugor-szamojéd (uráli) regék és mondák. I–II*. Móra Kiadó, Budapest; Hajdú Péter 1968 *The Samoyed Peoples and Languages*. Indiana University, Bloomington; Domokos Péter szerk. 1975 *Medvének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre*. Európa, Budapest; Vászolyi Erik szerk. 1964 *A pórul járt víziszellem. Zürjén népmesék*. Európa, Budapest.

Jacsev Nikolaj

kommunikáció (lat. *communication* = „közlés”, „híradás”, „közlemény”): a közlésmódok, verbális és nyelvhasználati pragmatikai szabályszerűségek azon formája, amely nemcsak az információátvitelt, hanem a cselekvések, aktusok, konvenciók, kifejezési képességek, nyelvtudások és grammatikai-logikai összefüggések együttes használatát teljesíti be. Nem csupán formai, hanem többek között tartalmi, jelentéstulajdonítási, affektív és ábrázolási, valamint nagymértékben vagy alapvetően szimbolikus közlési gyakorlatot jelent. A művészetek, esztétikai hatások, műalkotás-lélektani, vizuális kommunikációs elemzések nyomán (némiképp elnagyolva) lehet mondani, hogy a műalkotásokban megjelenő kommunikatív tartalom nemcsak az emberi faj környezetéből kiemelkedett, és nyelvhasználati, szimbolikus közlési szintje révén „felemelkedett” univerzumát szolgálja és gazdagítja, hanem a közléstartományok folyamatos bővítésével (pl. a beszéden túl írott, technikai, sokszorosítási, narratív, művészi stb. szintekkel) az egyén visszavonhatatlanul sajátta vált önkifejezési horizontját is befolyásolja. Ennek megjelenése a műalkotásokban, a „primitív művészetben” az etno-esztétika kiemelt tárgya és tudásterülete. Kiterjesztett értelemben minden közlési folyamat, amelynek során egy kódnak megfelelően jelzéseket továbbítanak egy csatornán. Az emberi társadalomban a ~ három alapvető formáját különböztetik meg: 1. az *intrapersonális*

~ részben az individuumon belül lezajló folyamatokat, ill. a környezeti adatok felvételét jelenti; **2.** az *interperszonális* ~ legalább két individuum (dialóguspartner) közötti információcserét jelent; **3.** a médiához kapcsolódó közlésmódok (a tömeg-~) leginkább a média által termelt és nagyobb embercsoportok által befogadott, valamint a média mögötti feltételezett tömegek által termelt és szintén nagyobb embercsoportok által „fogyasztott” (többnyire egyirányú) információcsere megnevezése. Van verbális és számos nemverbális csatorna (gesztus, mimika stb.). A könyvnyomtatás megjelenése óta a ~ közvetett formái egyre nagyobb szerepet kaptak: ezek révén vált a modern világ olyan kommunikatív társadalommá, melyet elsősorban a közvetett ~ jellemez, miközben a személyes, közvetlen ~ jelentősége nem csökkent (de nagymértékű csökkenésben van). Ez utóbbi alakíthatja ki, és tartja fenn a közvetlen személyi azonosságérzetet. A ~s folyamatban négy faktort különböztetnek meg: **1.** a kommunikátort vagy feladót (információforrás); **2.** az információt, tehát a közvetítendő üzenetet; **3.** a ~ hordozóját (nyelv, újság, tv stb.); **4.** az információ recipiensét vagy befogadóját. A ~ folyamata minimum három fázisban zajlik, s mindegyikben felléphetnek az információt eltorzító zavarok. Az információt először a feladónak kell előkészítenie (pl. nyelvileg megformálni, „becsomagolni”). Ezt a folyamatot *kódolás*nak nevezik. A következő fázis a kódok jelrendszerre formálása – *szignalizálás*. Végül a befogadó *dekódolja* az információt. Ahhoz, hogy a befogadó dekódolni tudja a feladó által elküldött információt, szükséges, hogy mindketten ismerjék az adott jelrendszert. A XX. századi filozófiai irodalomban *K. Jaspers* vezette be a fogalmat, később *J. Habermas*, ill. *K.-O. Apel* vizsgálták a ~ elméleti kérdéseit. A ~ pszichológiai kutatásnak központi kérdése a jelek és használók kapcsolatának, *kontaktusának* elemzése. A klasszikus retorikától napjaink ~ kutatásaiig alapvető kérdés, hogy milyen szerkesztési elvek befolyásolják a közlés hatékonyságát: milyen szerepe van, pl. az első benyomásnak, az első közlésnek, az érvek és ellenérvek szembeállításának a benyomáskeltésben, vagy pl. a közvetett ~n alapuló modern politikában. Ezeket a távolsági hatásokat is alapvetően meghatározza a közlő hitelessége, amelyben nagy szerepe van a nyelvi közlésnek és a nem verbális jelzések közti összhangnak, a sugallt kezdeményező erőnek. A ~ vizsgálható a küldő felől is: a közlések a világra és ismeretekre vonatkozásuk mellett kifejezik a személy aktuális állapotát, ill. a személyiségtípusokat. A ~ számos csatornáját az állatok is használják (→*állati*~). Aszerint, hogy melyik érzékszervre hat a küldött üzenet, megkülönböztetik az akusztikus (pl. madárének), vizuális (pl. valamilyen mintázat, pozitúra, a méhek tánca), kémiai (pl. feromonok, a bűzmirigy váladéka) és tapintási ~t (pl. kurkászás, tolláskodás). – Az emberi ~ szabályszerűségeivel a nyelvészeti pragmatika foglalkozik. Önálló tudományterület lett a →*nyelvészeti antropológia*, melynek alapja a valóság szimbolikusan létrehozott egyezményes rendszere és ennek örökíthetősége, az időbeli és térbeli eltérések fogalmi kezelése, elvont kategóriák használata (pl. vallás, fogalom stb.), a fonémák és kiejtési gyakorlatok kulturálisan kondicionált módjai, a grammatikai tagoltság, A „valóságos világ” nyelvi-szintaktikai konstrukciója (→Edward *Sapir* és Benjamin *Whorf* *hipotézise*), a „népi taxonómia” és a több ezer nyelv(járás) elemeinek szociolongvisztikai analízise lehetővé tették annak kimondását, hogy a különböző beszélőközösségek beszédeseményei kultúránként és korszakonként is eltérő hatásúak, megértésük nemcsak a nyelvi univerzumok, hanem a lokális jelentések szerint is változó. A nyelvek közé sorolva a ~ más formáit is (pl. →*ikonikus* ábrázolások, film, számítógépes nyelv, mesterséges nyelvek, zenei hangok, testnyelvek, mozgási kultúrák stb.) a közlésmódok olyan változatosságával járnak, amelyet egyetlen tudományterület határain belül lehetetlen átfogóan értelmezni, de a →*vizuális antropológia*, a →*szimbolikus antropológia*, az →*Internet antropológiája* és más ágazati tudományterületek éppen ezek kutatására vállalkoznak. Az antropológiai nyelv kutatás korai időszakában (1970-es évek) a kutatókat élenként foglalkoztatta a „primitív nyelvek” és a „civilizáltak” közötti különbségtétel elve és gyakorlata, napjaink kultúratörténeti és kultúraelméleti kutatásai azonban ezt a szétválasztást

idejétmúltnak minősítik, melyben a népcsoportközi és kultúraközi érintkezések feltárásának is jelentős szerepe van (lásd Th.Roszak, D.Bell, J.W.Carey, in Kondor – Fábri 2003). A kisebbségtudomány nyelvészeti kutatásaiban (v.ö. Bartha, Borbély, Kontra) a nyelvi kommunikációs átmeneteknek számtalan formája került föltárássra, különösen az enteretnikus kommunikációk gazdagsága kínál új „textuális terepeket”. A kommunikált tartalom, a közlés módja, ideje és helyszíne részint befolyásol (→*manipuláció*), részint olyan állandósult rituális formahordozóvá, sőt elementáris-vitális szükségletté válik, amely nélkül az ember éppoly hiányérzetet szenvedhet el, mint az élelem, a pihenés vagy a társas kapcsolatok nélkül. Korszakunk elektronikus közléshálózata, mobiltelefon-vonalai, internetes levelezési rendszerei, sőt a tömegközlés valóságkonstruáló szerepe (Virilio) a kortárs kultúrakutatás újabb témaköreit kínálják...

Ir.: Sapir, Edward 1971 *Az ember és a nyelv*. Gondolat, Budapest; Sapir, Edward 1949 *Selected Writings in Language, Culture and Personality*. California University Press, Berkeley; Bourdieu, Pierre 2001 *Előadások a televízióról*. Osiris, Budapest; Buda Béla 2003 *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Animula, Budapest; Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás szerk. 1997 *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris, Budapest; Béres István – Horányi Özséb szerk. 1999 *Társadalmi kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest; Borbély Anna 2001 *Nyelvcseré*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest; Gráfik Imre – Voigt Vilmos 1981 *Kultúra és szemiotika*. Akadémiai, Budapest; Voigt Vilmos 1990 *Szemiotikai kultúra – a kultúra szemiotikája*. KLTE, Debrecen; Turner, Victor W. 1972 *Les tambours d'affliction*. Gallimard, Paris; Voigt Vilmos – Szépe György – Szerdahelyi István szerk. 1975 *Jel és közösség. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény*. Akadémiai, Budapest; Hoppál Mihály 1983 *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest; Kontra Miklós szerk. 1991 *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest; Virilio, Paul 1998 *La bombe informatique*. Galilée, Paris (m. *Az információs bomba*. Magus Design-Stúdió, Budapest, 2002); Ehmann Bea 2002 *A szöveg mélyén. A pszichológiai tartalomelemzés*. Új Mandátum, Budapest; Horváth István – Tótor Erika Mária szerk. 2009 *Nemzetállamok, globalizációs és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Sapir, Edward 1953 *Le language*. PUF, Paris; Whorf, Benjamin 1956 *Linguistique et anthropologie*. Denoël-Gonthier, Paris; Bourdieu, Pierre 1994 *Language and Symbolic Power*. Harvard University Press, Cambridge; Wolton, Dominique 1999 *L'Internet et après? Une théorie critique des nouveaux médias*. Flammarion, Paris; Bartha Csilla 1999 *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest; Sfez, Lucien 1991 *La communication I-II*. PUF, Paris; Breton, Philippe 1997 *La parole manipulée*. La Découverte, Paris, (m. *A manipulált beszéd*. Osiris, Budapest, 2000); Kondor Zsuzsanna – Fábri György 2003 *Az információs társadalom és a kommunikáció-technológia elméleti és kulcsfogalmai*. Budapesti Kommunikációs Főiskola, Budapest; Leach, Edmund 1978. *Kultur und Kommunikation. Zur Logik symbolischer Zusammenhänge*. Frankfurt am Main; Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1997 *A tömegkommunikáció szimbolikus üzenetei. Kommunikáció, demokrácia, média*. Sajtóház Kiadó, Budapest; Horányi Özséb szerk. 1977 *Kommunikáció 1-2. Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi, Budapest; T.Kiss Tamás 1999 *A szemtől-szembe formációk kommunikációs viszonyai*. Új Mandátum, Budapest; Bugovics Zoltán 2004 *A torz(ító)szülött. Médiakritikai megközelítés*. Gondolat, Budapest; Császai Lajos 2003 *Tévéerőszak és morális pánik*. Új Mandátum, Budapest; Kiss Gy. Csaba 2005 *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest; Turner, Victor 1997 *Átmenetek, hatások és szegénység: a communitas vallási szimbólumai*. In Bohannan – Glazer szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest; Sapir, Edward 1997 *A nyelvészet mint tudomány*. In Bohannan – Glazer szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest; Latour, Bruno 1999 *Sohasem voltunk modernek. Szimmetrikus antropológiai tanulmány*. Osiris, Budapest; Gerbner, Georg 2002 *A média rejtett üzenete*. Osiris, Budapest; Terestyéni Tamás 1998 *Manipuláció az érzelmekkel és az értékekkel*. In Argejő Éva szerk. *Jelentések könyve*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 27-32; Messing Vera 1998 *Romák szegregációjában, sajtó az előítéletek gettójában*. In Argejő Éva szerk. *Jelentések könyve*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 205-210; Habermas, Jürgen 1971, 1999 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Századvég, Budapest; Sebők Marcell szerk. 2000 *Történeti antropológia*. Replika könyvek, Budapest; Hofer Tamás 2009 *Egy falu az országban. Képek Átányból 1953 és hozzávetőleg 1962 között*. Néprajzi Múzeum, Budapest, Képtár 2; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest.

Boglár Lajos – Horváth Réka

konvergencia: (latin = *egyemás felé közelítés*) az antropológiai gondolkodásban a paralellizmus és a diffuzionizmus közti közvetítő fogalom valamely heterogén (köztes, kompromisszumos) megegyezés jelölésére.

Boglár Lajos

kor- és tér-hipotézis: Clark Wissler felfogása szerint a kultúra térbeli kiterjedései centrumokra és perifériákra oszthatók, ezek időbeli változásai azonban cserélődésre adnak módot, sőt ugyanazon kultúra-típusok (pl. mezőgazdasági termelési kultúrák, etnikumok, vallások stb.) ősbibek a perifériákon, mint ugyanazok a centrumokban (pl. az iszlám vagy az ókeresztény kezdemények nem a nagy birodalmi központokban formálódtak, hanem jóval korábban a „végeken”).

Ir.: Wissler, Clark 1946 *Rice as a World Food*. American Museum of Natural History, New York; Wissler, Clark 1929 *An Introduction to Social Anthropology*. H. Holt and Company, New York; Wissler, Clark 1917 *The American Indian; an introduction to the anthropology of the New World*. D.C. McMurtrie, New York; Baxter, Paul Trevor William – Almagor, Uri eds. 1978 *Age, Generation and Time: Some Features of East-African Age Organisation*. C.Hurst, London; Spencer, Paul ed. 1990 *Anthropology and the Riddle of the Sphinx: Paradox and Change in the Life Course*. Routledge, London.

A. Gergely András

korcsoport: emberek azon együttese, amely hozzávetőlegesen azonos korú többségből áll, s ezzel megkülönböztethetők (vagy magukat is megkülönböztetik) a más korúak csoportjaitól. Számos társadalomban az időskorúak, vagy olykor a fiatalok és gyermekek is sajátlagos csoportozatot alkotnak korosztályi azonosság alapján, helyenként kiváltságokat, előnyöket vagy hátrányokat is társítanak ezekhez. A ~ tagjait számszerűsítve kisebb, mint a →*korosztály(i csoport)*, s némelykor elválnak a férfiak és nők együttese annak alapján, hogy korukhoz képest milyen ranggal, szereppel, társadalmi funkcióval vannak jelen az adott társadalom struktúrájában.

Ir.: Murdock, George Peter 1949 *Social Structure*. Macmillan, New York; Angelusz Róbert 2004 *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest; Dumont, Louis 2003 *Bevezetés két szociálatropológiai elméletbe*. L'Harmattan, Budapest; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1952 *Structure and Function in the Primitive Society*. Free Press, Glencoe (m. *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004:35-84).

A. Gergely András

korosztályi rendszer: a társadalomszerkezet leghagyományosabb eleme. A korösszetétel és a korfa különösen Afrikában fontos eleme a társadalmi összetételnek, az előbbi révén kap hangsúlyt az egyéni előmenetel (minél idősebb, annál magasabb szinten áll az egyén); a korösszetétel ugyanazon korosztályi csoportban való elhelyezkedést határozza meg egyazon időparaméterek mentén, rendszerint pedig az egyes átmeneti rítusok szakaszaihoz kötődő ceremónia veszi körül. A társadalmak ama szokásnormája, hogy a nemek és korosztályok szerinti különválasztást intézményesíti, különösen fontosnak bizonyul ott, ahol a korosztályi vagy korcsoport-helyzetén kívüli rangsorok nem jelentenek egyenlőtlenséget vagy társadalmi hierarchiát. A korhoz és korosztályhoz tartozás nemcsak összefügg a rokonsági rendszerrel, hanem fontos megtestesítője (pl. az afrikai →*titkos társaságok* tagsága szempontjából) az egyén hovátartozási rendszerének, beilleszkedettségének is.

Ir.: Baxter, Paul Trevor William – Almagor, Uri eds. 1978 *Age, Generation and Time: Some Features of East-African Age Organisation*. C.Hurst, London; Stewart, Frank Henderson 1977 *Foundamentals of Age-Group*

Systems. Academic Press, New York; Spencer, Paul ed. 1990 *Anthropology and the Riddle of the Sphinx: Paradox and Change in the Life Course*. Routledge, London; Spencer, Paul 1997 *The Pastoral Continuum*. Oxford University Press; Kertzer, David I. – Keith, Jennie eds. 1984 *Age and Anthropological Theory*. Cornell University Press; Bernardi, Bernardo 1985 *Age Class Systems: Social Institutions and Politics Based on Age*. Cambridge University Press; Ritter, Madeline Lattman 1980 The Conditions Favoring Age-Set Organization. *Journal of Anthropological Research*, 36:87-104.; Galaty, John G. 1986 Introduction. In *Tepilit Ole Saitoi, The Worlds of a Maasai Warrior*. Random House, New York; Fortes, Meyer 1984 Age, Generation and Social Structure. In Kertzer, David I. – Keith, Jennie eds. 1984 *Age and Anthropological Theory*. Cornell University Press, London.

Elektronikus forrás: <http://web.uvic.ca/econ/ddp0401.pdf>.

A. Gergely András

korosztályiség: az egyes társadalmak (vagy társas csoportok) belső megosztásának mértékadó eleme; az eltérő fokozatoknak rendszerint más-más nevük van (gyermek, kamasz, felnőtt, családós, idős, öreg), ami alapján el is különülnek a csoport tagjai a többségtől vagy a többi csoporttól. Ugyanazon csoport tagjai is föloszthatók és megosztanak nőkre ill. férfiakra.

A. Gergely András

körülmetelés (lat. *circumcisio*, gör. *peritome*, héber *milah*): a testcsonkítások igen változatos formáinak világszerte legelterjedtebb módozata, az →*orvosi antropológia* egyik szakkifejezése, köznéven körülmetelés. Általánosságban *férfi* formáját értjük alatta, melynek során a férfi nemző szervének (penis) előbőrét (praeputium) nagyrészt lemetszik, ezáltal a hímvessző makkja (glans penis) szabadon marad. Eredete ismeretlen. Bizonyos szerzők 8.000 évvel ezelőttre teszik kialakulását, gyakorlatára vonatkozó egyértelmű bizonyítékok azonban csak Kr. e. 2300-ból állnak rendelkezésünkre egyiptomi domborműveken, melyek serdülőkori beavatási szertartásokat ábrázolnak. A neolitikum idején a beavatkozást kőkésekkel (kovakő) végezték. Noha az egyiptomi gyakorlat megelőzte a zsidóság körében való megjelenését, Istennek Ábrahámmal való szövetségekötése (cca Kr. e. 1800) jeleként a zsidóság körében gyökerezett meg és vált általánossá. Nagyon elterjedt szokás már az őskorban. Az egyiptomiak gyakorlatát (a filiszteusok kivételével) az izraeliakon kívül az összes környező népek átvették: az edomiták, moabiták, ammoniták, föníciaiak, arabok, kolchisziak körében is dívott, ezáltal elképzelhető, hogy a legősibb sebészeti beavatkozás. Az a tény, hogy az ókori nagy népek közül sem a babilóniaiak, sem az asszírok nem vették át, azt erősíti, hogy a szokás nem közös szemita-hamita örökség.

Ma az emberiség kb. egyhatoda-egyötöde gyakorolja, így a zsidókon kívül elterjedt a muszlimok, Afrika bizonyos (főleg a Szaharától délre fekvő) törzsei, Ausztrália őslakos törzsei nagy része, Indonézia, Melanézia, Mikronézia lakossága, valamint Kanada, az Amerikai Egyesült Államok, és a brit királyi család stb. körében. Gyakorlásának időpontja nem egységes. Az utóbbi három példánk és a zsidóság, valamint az iszlám kivételével többnyire serdülőkorban végzik beavatási rítusként, a nemi érettség jeleként és a házasságra való felkészítésként. Serdülőkori formájában gyakran jelenik meg követelményként a fájdalom szenvtelen tűrése mint a férfiasság próbája. A zsidóság körében 8 napos korban, a muszlimok között régebben 13 éves korban, mára 7 napos korban vagy 7-10 éves kor között végzik általában. (A zsidóság körében csecsemőkori gyakorlata az egyiptomi fogságtól válik általános gyakorlattá, korábban a pubertáskori változat egyaránt előfordult.) Az USA-ban, Kanadában és egyéb „nyugati”, többnyire angol anyanyelvű országokban, ahol az újszülötteket kórházi keretek között rutinszerűen metélik körül, elvégzésének időpontja rendszerint 1-3 napos korra esik. Sokan úgy vélik, hogy egészségügyi szempontból előnyös hatásai vannak.

A körülmetélés fogalom kiterjesztésével a férfi nemi szervek területére eső testcsonkítások változatos formáit találhatjuk meg világszerte. A műtét típusától és a csonkítás súlyossági fokától függően a „körülmetélés-spektrum” alábbi négy változatát különböztetjük meg:

1. *Incízió* („bemetszés”): a legkevésbé drasztikus beavatkozás, melynek során vagy egyszerűen vágást ejtenek a fitymán véreztetés céljából, vagy át is vágják az előbőrt annyira, hogy a makk láthatóvá váljék.

2. *Cirkumcízió*: a köztudatban általánosan élő, a fentiekben részletesen leírt forma, melynek során a fitymát vagy lemetszik, vagy leszakítják.

3. *Salkh* (skinstripping, „lennyúzás”): a legsúlyosabb körülmetélés-spektrumba tartozó testcsonkítási forma, melynek során a hímvessző egész hosszáról letépik(ték) a bőrt, némelykor a herezacskóról és a szeméremdombról is.

4. *Szubincízió*: szintén drasztikus beavatkozás, melynek során a hímvessző alsó felszínén ejtenek vágást, ezáltal megnyitva a húgycsövet. A vágás hossza különböző lehet, egészen addig, hogy a húgycsövet teljes hosszában, a herezacskó környékéig megnyitják. Az így keletkező nyílás a női vaginára emlékeztet.

A női körülmetélés eufemisztikus, ámde széleskörűen használt fogalma alatt a külső női nemi szervek egy részének műtéti eltávolítását értjük. A női körülmetélés kb. csak 30-éve került az érdeklődés homlokterébe, mivel hagyományosan érvényes volt az a gyakorlat, hogy a férfi körülmetélés nyilvánossá tehető, a női pedig titkolandó. Történetileg gyakorlata a férfi körülmetélés megjelenését követi, kiindulópontja pedig Kelet-Afrika és Arábia térsége. Becslések szerint a ma élő lányok és nők közül mintegy 80 millióan estek át körülmetélésen (ez a szám a körülmetélt férfiak egyhatod részének felel meg), különösen Afrika Szaharától délre eső részein, az arab világban, Malajziában, Indonéziában és a nyugati országok néhány bevándorlócsoportjában. A testcsonkítások elvégzésének időpontja egy hónapos kortól serdülőkorig változhat. A női körülmetéléseket legtöbbször a hagyományos bábák (daya), vagy felcserek végzik. 1982-ben az Egészségügyi Világszervezet felhívta az egészségügyi szakemberek figyelmét, hogy semmilyen körülmények között ne hajtsák végre a lányok körülmetélését.

A női körülmetélés egyes módzatait súlyosság szerint csoportosítva a következő műtéttípusokat különböztetjük meg:

1. Legkevésbé ártalmas a csiklófityma eltávolítása a csikló megtartásával vagy részleges eltávolításával. Ez a beavatkozás hasonlítható leginkább a klasszikus értelemben vett férfi *cirkumcízió* aktusához.

2. *Excízió* (kimetszés): a csikló kimetszése mellett részben vagy egészben eltávolítják a kisajkakat is.

3. *Infibuláció* v. *fáraó-típusú körülmetélés*: a legsúlyosabb forma (nevében a Nílus-völgyi kulturális eredetre utalva) magában foglalja a csikló és a kisajkak egészének, valamint a nagyajkak egy részének kimetszését, ezen kívül a nagyajkak maradékának összevarrását vagy összekapcsolását a hüvelybemenet beszűkítése érdekében.

Földrajzi eloszlás: a nemi szerveket érintő testcsonkítások földrajzi megoszlását tekintve Murdock és DeMeo adatai történeti és régészeti forrásokkal kiegészítve arra engednek következtetni, hogy a nemi testcsonkítások eredete Északkelet-Afrika sivatagos vidékein és a Közel-Keleten keresendő. Ezen kulturális praxisok azután diffúzióval terjedtek el Afrika Szaharától délre fekvő térségeibe, illetve Ázsia egyes területein keresztül Óceániáig, továbbá egészen az Újvilág egyes területeiig. Fenti diffúziós elméletet a következő antropológiai adatok támasztják alá:

1. Északkelet-Afrika és Arábia térségétől távolodva a nemi szerveket érintő testcsonkítások egyre ritkábban fordulnak elő;

2. Észak-Afrikától és a Közel-Kelettől távolodva a távolsággal arányos mértékben későbbi életkorra helyeződnek a férfi testcsonkítások különféle változatai;

3. A feltételezett forrásvidéktől távolodva ezen praxisok dilúción mennek keresztül, azaz a távolsággal arányos módon legyengült, megszelídült formában jelennek meg.

Összehasonlító etnográfiai kutatások adatai azt mutatják, hogy a férfi körülmetélés különböző formái világszerte szélesebb körben elterjedtek és számarányukat tekintve is gyakoribbak (becslések szerint kb. hatszor), mint a női körülmetélési formák, ugyanakkor a női körülmetélés elvégzése potenciális egészségkárosító hatásai, súlyosabb testi-lelki egészségügyi rizikófaktorai miatt az elmúlt 20 évben a WHO tiltása alá esik. Szimbolikus tartalmairól és ezek rituális összefüggéseiről az utóbbi időszak nemzetközi szakirodalmában is egyre több szó esik.

Ir.: Eliade, Mircea 1999 *Misztikus születések*. Európa, Budapest, 51-60; Abu-Sahlieh, Sami A. Aldeeb 2003 *Circumcision masculine, circumcision feminine. Débat religieux, médical, social et juridique*. L'Harmattan, Paris; Róheim Géza 1932 *A csurunga népe*. (Reprint) Leblang Könyvkiadó, Budapest; <http://velvet.hu/v-onleany/v-esely/fgm/>; Collier, Mary Jane ed. 2003 *Intercultural alliances: critical transformation*. Sage, Thousand Oaks; Egan, Fred 1975 *Essays in social anthropology and ethnology*. University of Chicago; Heller, Dana ed. 1997 *Cross-purpose: lesbians, feminists, and the limits of alliance*. Indiana University Press, Bloomington; Schweizer, Thomas – White, Douglas R. ed. 1998 *Kinship, networks, and exchange*. Cambridge University Press; Pasternak, Burton – Ember, Carol R. – Ember, Melvin 1997 *Sex, gender, and kinship: a cross-cultural perspective*. Prentice Hall, Upper Saddle River; Strathern, Marilyn 1992 *After nature: English kinship in the late twentieth century*. Cambridge University Press; Aldeeb Abu-Sahlieh, Sami A. 2001 *Male & Female Circumcision, Among Jews, Christians and Muslims, Religious, medical, social and legal debate*. Marco Polo Monographs, Shangri-La Publications, Pennsylvania; Bettelheim, Bruno 1954 *Symbolic wounds, Puberty Rites and the Envious male*. The Free Press, Glencoe; Brown, M. S. – Brown, C. A. 1987 Circumcision decision: prominence of social concerns. *Pediatrics* 80 (2): 215-219; Cardin, Nina *Out of the depths / Older traditions / Brit Milah Ceremony*. www.virginia.edu/jewish_studies; Cohen, Eugene J. 1984 *Guide to Ritual Circumcision and Redemption of the First-Born Son*. Ktav Publishing House, New York; Crowley, I. P. – Kesner, K. M. 1990 Ritual Circumcision (Umkhwetha) among the Xhosa of the Ciskei. *British Journal of Urology*, 66:318-321; DeMeo, James 1989 The Geography of Genital Mutilations. *The Truth Seeker*, 9-13; Feld, Jody Rosenblatt *Akit csak becsukott szemmel lehet látni. Amit a brisről tudni kell...*: www.zsido.com; Kaweblum, Y. A. – Press, S. – Kogan, L. et al. 1984 Circumcision using the Mogen clamp. *Clinical Pediatrics* 23 (12): 679-682; Kovács Éva, Vajda Júlia 2003 Circumcision in Hungary after the Shoah. In Elizabeth Wyner Mark. *The Covenant of Circumcision*. London: Brandeis University Press; Krohn, Paysach J. 1985 *Bris Milah / Circumcision – The Covenant of Abraham*. New York: Mesorah Publications, Ltd.; Lázár Imre 1993 Előadásvázlatok az orvosi antropológia köréből. *Orvosi Emberkép* 3. Budapest: SOTE Magatartástudományi Intézet; Nasio, J. M. – Nagelkerke, N. J. – Mwatha, A. et al. 1995 Genital ulcer disease among STD clinic attenders in Nairobi: association with HIV-1 and circumcision status. *International Journal of Sexually Transmitted Diseases and AIDS*, 7 (6) 410-414; Pélei Bernadette 1994 Serdülőkori beavatási rítusok szerepe az identitás alakulásban. *Pszichológia* (14) 4: 429-471; Reynolds, R. D. 1996 Use of the Mogen clamp for neonatal circumcision. *American Family Physician*, 54 (1): 177-182.; Richards, David 1996 Male circumcision: Medical or Ritual? *Journal of Law and Medicine*, 3(4); Róheim Géza 1932 *A csurunga népe*. Budapest: Leblang Könyvkiadóvállalat; Schoen, Edgar J. 1997 *The circumcision decision. On The Cutting Edge*. www.moheljoel.com; Szasz, Thomas 1997 Az újszülöttek rutin körülmetélése. A terapeuta állam születésének szimbóluma. 2000, június, 55-61; Wallerstein, E. 1985 Circumcision. The uniquely American medical enigma. *Urologic Clinics of North America*. 12 (1), pp. 123-132; Wiswell, T. E. – Enzenauer, R. W. – Holton, M. E. 1987 Declining frequency of circumcision: implications for changes in the absolute incidence and male to female sex ratio of urinary tract infections in early infancy. *Pediatrics* 79 (3): 338-342; Roszak, Betty – Roszak, Theodore eds. 1969 *Masculine/Feminine. Readings in Sexual Mythology and Liberation of Women*. Harper, Colophon Books, New York – Easton – London; Ruth Goldstein 2010 Talking drums and ethical conundrums. *Anthropology Matters*, Vol 12, No 1, on-line: http://www.anthropologymatters.com/index.php?journal=anth_matters&page=article&op=view&path%5B%5D=189&path%5B%5D=310

Zsinkó-Szabó Zoltán

kóserolás: a zsidó *halachá* (életviteli szabályok) szerint a konyhai eszközöknek, illetve egyes élelmiszereknek (Peszách ünnepe előtt pedig a helységeknek is) a *kasrut* (tisztasági) törvényei szerint való megtisztítását jelöli. A kóser kifejezés *rituálisan tisztát* jelent. A kasrut törvényei a Tórából származnak, és alapjuk a tiszta és tisztátalan élelmiszerek elkülönítése, illetve az élelmiszerek rituális megtisztítása. E szerint megkülönböztetnek fogyasztható tiszta állatokat (hasított patájú és kérődző négylábúakat, pikkelyes vízi állatokat, és egyes nem-ragadozó madarakat), illetve tisztátalan állatokat, amelyeket tilos fogyasztani. A rituális szempontból megfelelő állatot (amelynek a törvény szerint épnek kell lennie) rabbi által felhatalmazott okleveles mészárosnak kell levágni (egyetlen vágással, hogy az állat ne szenvedjen), majd a húst ki kell kóserolni, amely sózás-öblítés és tűz általi perzselés révén történhet. A hús kóserolásának célja a vértől való megtisztítás. A kósersági szabályok kiterjednek a bor elkészítésének módjára is, vallásos zsidó kizárólag zsidók által készített, nem zsidó által nem érintett, ellenőrzött és rabbi által jóváhagyott kóser bort fogyaszthat. Kósersági szabályok vonatkoznak a húsos és tejes élelmiszerek teljes elkülönítésére. Ezeket nem szabad együtt fogyasztani, nem szabad ugyanazon a helyen tárolni, mindig erre külön tartott edényben kell tartani, és ezeket az edényeket külön tejes és húsos mosogatóban kell elmosni. A kasrut voltaképpen minden élelmiszere vonatkozik. Az az élelmiszer, amely nem rendelkezik kósersági pecséttel, egy rabbi aláírásával, *tréflinek*, azaz tisztátalannak számít. Rituális kóserolásról általában Peszách (a kovásztalan kenyér) ünnepe előtt beszélünk, amikor is áldások kíséretében minden konyhai eszközt, tárgyat tűz, vagy forrásban lévő víz által ki kell kóserolni, illetve az egész lakást teljesen meg kell tisztítani minden *chóméctól* azaz, mindentől, ami nem kóser.

Ir.: Donin Hayim Halévi 2003 *Zsidónak lenni*. Göncöl. Budapest; Hahn István 1957 *Zsidó szellemi életünk néhány kérdéséről*. In Scheiber Sándor szerk. *Szolgaságból szolgaságban*. MIOK, Budapest; Jólesz Károly 1993 *Zsidó hitéleti kislexikon*. Akadémiai, Budapest; Lau Rabbi Israel Méir 2000 *A zsidó élet törvényei*. Tel-Aviv; Sulchan Aruch 1988 *A Sabbosz és ünnepek szabályai*. Ford. Singer Leo. Budapest, MIOK; Oberlander Baruch szerk. 1999 *Peszách Hágádá*. Magyar Könyvklub és a Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Központ; www.zsido.com, www.zsido.hu, www.zsidohitkozseg.hu, www.or-zse.hu, www.mazsihisz.hu, www.jewfaq.org/kashrut.htm, www.kashrut.com, www.kosherquest.org, www.koshertoday.com

Vincze Kata Zsófia

Krisna-hitűek: a számos hindu vallás egyik, nyugaton ismertté vált ága. Nevét Visnu (a fenntartó legfőbb hindu isten) egyik ötezer évvel ezelőtti földi megjelenéséről, Krisnáról kapta. A *Krisna-tudat* a 16. századból ered, amikor a hívők által Krisna-megtestesülésként tisztelt Caitanya Maháprabhu „vallásreformjával” alacsonyabb kasztbeliek és kaszton kívüliek számára is elérhető vallásgyakorlási módszert (a „Hare Krisna...” mantra állandó ismételtetését és éneklését) terjesztett el, egyben térítő, missziós vallássá téve mozgalmát. Caitanya követői Krisnát tekintik az elsődleges, teremtmény Legfelsőbb Személyiségnek.

A Krisna-tudat mozgalmat Nyugatra Abhay C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada tanítómester juttatta el, aki 1966-ban megalapította New Yorkban az ISKCON-t, a Krisna-tudat nemzetközi szervezetét. A vallás követői mindennapi életükben is teljesen a „szent” felé fordult világban léteznek, az élet teljességét átszövő szigorú előírások irányítják őket, a vallással a hindu kultúra számos elemét is átveszik. Forrásaik az ókori India szent iratai, a *kinyilatkoztatásnak* tekintett *Védák*, valamint a szent hagyomány könyvei, közöttük epikus szövegek, például a *Mahábhárata*, benne a védikus szellemet visszatükröző *Bhagavad Gítá*. A krisnások *Védák*on alapuló, ciklikus idő-tér felfogása hatalmas távlatokat fog át. Az időegységek a tízezred másodpercnyi atomidőtől az év-százmilliókig tartó világkorszakokig terjednek, a tér (azaz anyag) objektumai a legkisebb egésként felismert atomtól a galaktika-

rendszerekig. Az anyag az ismétlődő kialakulás, fejlődés és pusztulás különböző fázisaiban létezik az idő teremtető, formáló, pusztító hatására. Az idő révén érvényesülnek az élők világát átható legfőbb törvények, az erkölcsiség és a mindig új testekben megszülető lelkek létforgataga is.

A hinduizmusban gyökerező vallások életcélja a megszabadulás a folytonos újjászületésektől, melynek módja az erkölcsi törvények követése és áldozatok hozatala. A krisnás felfogásban a megszabaduláshoz vezető idő lerövidül: az isten-szeretet elérésével, azaz vallásgyakorlásuk elveinek betartásával jelen életük végére megszabadulhatnak, nem szükséges előbb magasabb kasztban és férfiként újjászületni. Krisnának felajánlva, a Krisna-hívőknél a mindennapi élet profán cselekményei – tisztálkodás, főzés, étkezés – és az egyébként „rekreáció”, „szórakozás” szerepét betöltő ének, zene, tánc is a rítus és az imádati forma szintjére emelkednek. Így a rítusok a napi és ünnepi vallási rítusokkal együtt folyamatosan átszövik mindennapjaikat. Az ismétlődő rítusok és a tartós mantrázás az isteni jelenlétet jelentő *szent időt* számukra folyamatossá teszik.

A Krisna-tudat követői Magyarországon: Magyarországon a Krisna-tudat mozgalom az 1970-es években indította meg a prédikálást. A misszió magánlakásokban néhány követővel indult, akikhez a nyugaton élő tanítómesterek „inkognitóban”, álöltözetekben látogattak el. A fiatal közösség a hetvenes évek második felében a Szeged-környéki tanyavilágban hoz létre lelki központot. Az 1980-as évek elején, *Prabhupáda* halála után az ISKCON-ban kialakult válság egyházszakadáshoz vezetett, így pl. a 100-150 magyarországi hívőből egyetlen házaspár maradt az ISKCON-ban. E missziót még mindig illegalitásban 1987 körül indítja újra a magyarországi missziós tevékenység mostani, magyar származású vezetője. A rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakban már lehetővé vált újabb egyházak bejegyzése: 1989 óta bejegyzett egyház a Magyarországi Krisna-Tudatú Hívők Közössége (MKTHK), és 1990 óta a Magyar Vaisnava Hindu Misszió, az ISKCON-ból kivált hívők közössége. Az MKTHK taglétszáma és ismertsége bejegyzése óta rohamosan növekszik. Az 1990-es évek elején Somogyvámos határában vásároltak egy 150 hektáros földterületet, ahol templom épült, kulturális központ és biofarm is létrejött. Az MKTHK hitéleti tevékenysége mellett jelentékeny karitatív tevékenységet folytat: ingyenkonyhákat működtet, szociális munkát végez, adományokat juttat az éppen bajba kerülőknek. Az ország nagyobb városaiban templomokat, prédikáló központokat, vegetáriánus éttermeket hozott létre. A somogyvámosi központban a közösség a templomon kívül saját óvodát, iskolát működtet és a község idegenforgalmába is bekapcsolódik. A Magyar Vaisnavák az ország nagyobb városaiban és a határon túli magyar területeken tartanak fenn missziós központokat. Programokkal, előadásokkal látogatnak művelődési házakba, szociális otthonok lakóihoz. Központjuk Balástyán van, ahol 1999-ben épült fel a közösség hindu temploma. Az itteni közösség szintén saját óvodát és iskolát tart fenn gyermekei számára.

Ir.: Kamarás István 1996 Krisna-tudat Magyarországon. *Replika*, 21-22; Kamarás István 1997 Vallási trendek. In *Kultúra és Társadalom Füzetek*. MTA Szociológiai Kutatóintézet Budapest; Kamarás István 1998 *Krisnások Magyarországon*. Iskolakultúra, Budapest; Lux Éva 2000 *A vallás kommunikációja, a kommunikáció vallása – Krisna-vallás: egy komplex szakrális kommunikációs rendszer*. MTA PTI, Etnoregionális Munkafüzetek, No. 70.; Lux Éva 2000 Krisnás szakrális tárgyak a Néprajzi Múzeum Egyházi Gyűjteményében. *Ethnica*, II/3: 71-74. Debrecen, KLTE, Néprajz Tanszék; Lux Éva 2000 „Beágyazott idő”. Krisnás szentidő a keresztény profánidőben. In Fejős Zoltán, Granasztói Péter, Szeljak György, Tasnádi Zsuzsanna szerk. *„A megfoghatatlan idő” – Tabula könyvek 2*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 218-243; Tasi István 1997 *A vaisnavizmus múltja és jelene*. MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, Munkafüzetek, No. 47.; Tasi István 1999 *Ahol megáll a tudomány*. Lál Kiadó, Somogyvámos; Tóth-Soma László 1997 *Veda-rahasya. Bevezetés a hinduizmus vallásfilozófiájába*. Bába és Társa, Szeged; Vityi Dorottya 2008 *Családos szerzetesek – avagy párválasztás és családos élet a Kr̥ṣṇa-tudaton belül*. http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=27; Farkas Judit 2009 *Ardzsuna dilemmája. Reszocializáció és legitimáció egy magyar Krisna-hitű közösségben*. L'Harmattan, Budapest.

Honlap: <http://www.krisna.hu>

kultúratudomány, kultúrakutatás: interdiszciplináris tudáságazat, melynek fő témaköre a kultúra, jelesen annak fogalma, rendszere, értéktartalmai, intézményei, felfogás- és megértésmódjai. Filozófiai és történeti, földrajzi és szemiotikai, narratív és média-központú, pszichológiai és szociológiai megközelítéseknek, értelmezéseknek egyaránt helyet ad, de csupán kevés helyen intézményesült önálló tudományágként, inkább részterületként van jelen a bölcséleti vagy társadalomtudományi horizonton. Részterületei a társadalmi létmódok megannyi kérdéskörét átfogják, kezdve a kultúra fogalmától, fogalomtörténetétől a szemiotika-szemiológia, a nyelvészet, az archeológia, a diskurzuselemzés, a kulturális antropológia, a szociológia, a médiaelmélet, a művészetek és a szimbolizáció területe, a létmódok és értékrendek, kapcsolathálók és intézmények témaköreire vagy a posztkoloniális és ideológiai rendszerkritikákig, mozgalmi kultúrákig, az írásbeliségtől a városokig és egyéb, rendszerszervező elvekig vagy gyakorlatokig, piacokig és áramlásokig. Témaköreiben az etnicitás, a kultúráköziség, a multikulturalitás, az ideológia-kritika mellett olyan közkedvelt problematikák kapnak elemzést, mint a posztmodern, a tradicionalitás, a kommunikáció, a turizmus, a narratívák, a popularitás, az urbanitás, a vizualitás, a performativitás, a teatralitás, a látványművészetek vagy az élménytársadalom ideológiája). Módszertana témaválasztásaihoz szabottan is roppant árnyalt, természetes módon más közelítési mód és mélység jellemzi a saját társadalmát kutató filmet, mint az írásbeliség előtti népek kommunikációjának kutatására vállalkozó régészt vagy vallásfilozófust, a mentális hadviselét vizsgáló hadi-antropológust és a rádiós zenei műsorvezetőt vagy politikatörténész levéltárost. Miként a példák is mutatják, maga a kutatás, a megismerés és megértés, továbbá az interpretáció és a kontextuális jelentések feltárása már magában véve a tudásterületnek is rendkívül tág teret ad.

Ir.: Geertz, Clifford 1994, 2001 *Az értelmezés hatalma*. Századvég, Osiris, Budapest; N. Kovács Tímea szerk. Kulturális antropológia és irodalomtudomány. *Helikon*, 4; Boas, Franz: Culture. In Franz Boas, *Race, Language and Culture*. New York, Macmillan Company, 1948. On-line : *Socio-anthropologie*, N°8 | 2000: <http://socio-anthropologie.revues.org/index117.html>; Thomka Beáta szerk. 1999 *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat, Budapest; Fejős Zoltán – Sziujártó Zsolt szerk. 2003 *Helyeink, tárgyaink, képeink*. Néprajzi Múzeum, Budapest; Biczó Gábor – Kiss Noémi szerk. 2003 *Antropológia és irodalom*. Debrecen, Csokonai Kiadó; Wilhelm Gábor szerk. 2007 *Hagyomány és eredetiség*. Néprajzi Múzeum /Tabula könyvek, 8./, Budapest; N. Kovács Tímea – Böhm Gábor – Mester Tibor szerk. 2005 *Terek és szövegek (Újabb perspektívák a városkutatásban)*. Kijárat, Budapest; Latour, Bruno 1999 *Sohasem voltunk modernek. Szimmetrikus antropológiai tanulmány*. Osiris, Budapest; Bhabha, Homi K. 1994 *The Location of Culture*. Routledge, London – New York; Clifford, James – Marcus, Gerige E. szerk. 1986 *Writing Culture*. University of California, Berkeley; Neumann, Gerhard – Weigel, Sigrid szerk. 2000 *Lesbarkeit der Kultur*. Wilhelm Fink, München; Wessely Anna 1998 szerk. *A kultúra szociológiája*. Osiris, Budapest; Niedermüller Péter 1993 *Empirikus kultúrakutatás, avagy az antropológia esélyei Kelet-Európában*. In Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa szerk. A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon. KVAT, Miskolc, 27-84; Éber Márk Áron 2007 *Élménytársadalom*. ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest; Geert Hofstede – Gert Jan Hofstede 2008 *Kultúrák és szervezetek. Az elme szöfvere*. McGraw-Hill – VHE, Budapest; Brassai László – Victor Sibianu szerk. 2007 *Valorile multiculturalității*. Alteris – Státusz Kiadó, Arcus-Csíkszereda; *Társadalmi Tanulmányok 2009*. ELTE Társadalomtudományi Kar Hallgatói Önkormányzat évkönyve. Szerk. Szabó Fanni. Budapest; Gerbner, Georg 2002 *A média rejtett üzenete*. Osiris, Budapest; Habermas, Jürgen 1971, 1999 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Századvég, Budapest; Kádár Anna 2010 „Körberajzolni a tűz árnyékát”. *Újrafelhasznált felvételek a Balázs Béla Stúdió 1968–1979 között készült filmjeiben*. PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Diplomamunkák 6., Pécs, 62 oldal; Mester Tibor 2002 *Sémaelmélet az antropológiában*. PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Disszertációk 2., Pécs, 58 oldal.

A. Gergely András

kulturális adaptáció: kultúraátvételi és -átadási folyamat, melynek során valamely *kulturális elemet* átadnak és átvétel során ($\rightarrow$ átvétel) befogadnak ($\rightarrow$ átadás, $\rightarrow$ befogadás), vagyis a saját és az idegen $\rightarrow$ kulturális elemet összhangba állítják. Maga az $\rightarrow$ adaptáció még nem (vagy nem szükségképpen) jelent pozitív $\rightarrow$ akkulturációt, hiszen a sikeres átvétel nem csupán a részvevő kultúrák érintkezési felületétől, találkozási gyakoriságától vagy az átvehető elemek minőségétől függ, hanem attól is, végül sikeres lesz-e a saját kultúrába beillesztés, kizárja-e egyik kulturális elem a másikat, konfliktus alakul ki közöttük, vagy szintézis. A $\rightarrow$ kulturális *kontaktusok*, vagyis a kultúrák kölcsönhatásai ezért olyan komplex alkalmazkodási folyamatot feltételeznek, amelyben a részkultúrák elemei akár rövidebb, akár hosszabb ideig is lehetnek egymással ellentétes hatást kiváltóak, körülöttük kialakulhatnak adaptációs krízisek vagy konfliktusos magatartások is. A ~ lényege (bővebben $\rightarrow$ adaptáció) szerint nemcsak a javak cseréjét vagy minta utáni másolását tükrözi, hanem a környezethez való alkalmazkodás analógiájával olyan teljesebb folyamatot is, amelyben az átvételek lehetnek időlegesek is, szűkebb körűek is, szociokulturálisan meghatározottak is. Ebben a differenciált illeszkedési rendszerben az elfogadó magatartásnak is meg kell legyenek feltételei, módjai, szabályai, de az átadásnak is értelmezhető módon kell végbemennie. A folyamat egyik állomása az átvevő részéről tanúsított ellenállás, amely a hatások távolításában, válogatásában ($\rightarrow$ rostálásában – Mühlmann kifejezése) vagy szűrésében nyilvánul meg (a *kulturális szűrő* fogalmát Walter Scheidt alkalmazta, elsősorban biológiai átvétel analógiájával). Effajta kölcsönhatások, részbeni átvételek különösen jellemzőek pl. a használati tárgyak, szertartások, szokások, művészeti elemek, magatartásminták, vallási tartalmak követésében is, melyek együttese szintén a komplex adaptációs jelenség érvényesülésében nyilvánul meg.

Ir.: Scheidt, Walter 1930 *Kulturbiologie. Vorlesungen für Studierende aller Wissensgebiete*. G.Fischer, Jena; Mühlmann, Wilhelm Emil 1938 *Methodik der Völkerkunde*. Stuttgart; Herskovits, Melville Jean 1949 *Man and His Work: The Science of Cultural Anthropology*. Knopf, New York; Tax, Sol 1952 *Acculturation in the Americas*. Chicago University Press; Mühlmann, Wilhelm Emil – Müller, Ernst W. 1966 *Kulturanthropologie*. Kiepenheuer & Witsch, Köln; McGrath, Anne ed. 1995 *Contested Ground: Australian Aborigines Under the British Crown*. Allen and Unwin, London; Ellis, Catherine J. 1985 *Aboriginal Music, Education for Living: Cross Cultural Experiences from South Australia*. University of Queensland Press, St. Lucia, Qld; Hofer Tamás 2009 *Egy falu az országban. Képek Átányból 1953 és hozzávetőleg 1962 között*. Néprajzi Múzeum, Budapest, Képtár 2; Kézdi Nagy Géza szerk. *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008; Sebők Marcell szerk. 2000 *Történeti antropológia*. Replika könyvek, Budapest

A.Gergely András

kulturális antropológia: lexikonunk java része e fogalom körülírására vállalkozik, ezért árnyaltabb kifejtésére itt nem bátoríthatunk. A *kultúra* mint az antropológiai kutatás és megfigyelés kiemelt területe az emberek által létrehozott jelentésrendszerek, gyakorlatok, interpretációk folyamataként, komplexumaként kerül a vizsgálódás fókuszába, részterületei, ágazatai pedig lassanként önállósulnak (pl. vizuális antropológia, pedagógiai antropológia, etnoesztétika, stb.) vagy beolvadnak más, nagyobb kiterjedésű tudásterületbe, rokon diszciplínába (fejlődés- és fejlesztéstanulmányok, multikulturalizmus, gender studies, romológia, stb.). A legtöbb szaklexikon a ~ definíciók sokaságából kiválaszt egyet, vagy általánosít többet, ezzel körvonalazza a tudásterületet, de valójában minden szűkítő meghatározás valahol ellenállásba ütközik az értelmezések széles tartományán belül. Többek szerint csupán eltérő kontextus jellemzi az antropológiai vizsgálódást a szélesebb körű társadalomtudományi (szociológiai, kultúratudományi, kommunikációtudományi, stb.) érdeklődéshez képest, mások a módszertan egyediségére voksolnak, további mások pedig ezek valamely kombinációját használják önmeghatározás alapjaként. A tudományterület fő ismérvei közül kiemelhető a kultúrára fókuszált érdeklődés, a kultúra mint a kutatás tárgya és központi eleme, az összehasonlító módszer, a térségi (gyarmati vagy volt gyarmati, ill.

modern) továbbá ágazati specifikumok jelenléte, a teljességelvű (holisztikus) szemléletmód, a kulturális relativizmus értéktete, valamint a résztvevő megfigyelés, hosszabb időszakon át tartó állomásozó terepkutatás, végül az émikus és étikus belátások egysége.

A. Gergely András

kulturális areák: elméleti térségek (övezetek), amelyeknek ugyan „térképre rajzolhatóan” megvannak határaik és központjuk, földrajzi értelemben ennek elkülönült szerepe is van, sőt több nép és különböző szubkultúrák lakják, de valamilyen jellegzetessége önállóan értékelhető térséggé teszi. E régiók megnevezése (pl. dél-amerikai példával, Steward felosztása szerint elkülöníthető az Andok-térség, a karibi központ, a trópusi esőerdők övezete és a szélsőséges zónák) esetenként önkényes, mert nem következetesen épül a méretek, határok és kölcsönhatások elfogadására, valamint időbeli eltéréseket is csak adandó esetben vesz figyelembe, amikor a kulturális átvételeket szemléli. A kulturális areákra felosztás nem a teljes világot fogja át, tényleges földrajzi központot nevez meg a kulturális kisugárzás bázisaként, de szemben a diffuzionista elméletekkel és a kultúrkörök bécsi teoretikusaival, leginkább a muzeológiai alapú etnográfiai anyag felosztására épül, s olykor még magát a „civilizáció” fogalmát is körök és korok leválasztott dimenziói mentén fogalmazza meg (bővebben lásd → Alfred Kroeber amerikai és afrikai kultúrterületekről készített térképeit diagram formában, vagy → Ortiz kubai áttekintését, továbbá → Leo Frobenius vagy → Clark Wissler munkáit). Az „areák tana” bizonyos elméleti pontokon (és a modernitás teóriáihoz kapcsolódva) hidat alkot a kulturális minták, kultúrák közti kapcsolatok és kulturális terek felé is.

Ir.: Graebner, Fritz 1911 *Die Methode der Ethnologie*. Heidelberg; Kroeber, Alfred 1939 *Cultural and natural areas of North America*. American Archeological and Ethnological Publications, University of California Press; Stewart, Julien H. 1955 *Theory of culture change*. Urbana, University of Illinois Press; Herskovits, Melville Jean 1928 *The American Negro: a Study in Racial Crossing*. New York; illetve *The Social History of the Negro*; Herskovits, Melville Jean A Preliminary Consideration of the Culture Areas of Africa. *American Anthropologist*, XXVI.; Ortiz, Fernando 1982 *Havannai karnevál. Írások a kubai kultúráról*. Gondolat, Budapest; Braudel, Fernand 1996. *A Földközi-tenger II. Fülöp korában. I-III. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Rivers, W. H. R. ed. 1968 *Social organization*. Dawsons, London; Vajda László 1949 A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a „bécsi iskola”. *Ethnographia* 60 (1-4):45-71; Descola, Philippe – Lenclud, Gérard – Severi, Carlo – Taylor, Anne-Christine 1988 *Les idées de l'anthropologie*. A. Colin, Paris (m. In *A kulturális antropológia eszméi*. Századvég, Budapest, 215-221); Gunda Béla 1980 A kulturális areák néhány kérdése. In Paládi-Kovács Attila szerk. *Előmunkálatok a magyarság néprajzához*, 7. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 9-23; Bodrogi Tibor 1972 Bronislaw Malinowski. In Malinowski, Bronislaw *Baloma*. Gondolat, Budapest, 441-462; Murdock, George Peter 1982 *Outline of Cultural Materials*. New Haven, CT: Human Relations Area Files, Inc.; Murdock, George Peter 1983 *Outline of World Cultures*. New Haven, CT: Human Relations Area Files, Inc.; Sárkány Mihály 2000 Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 89-99; Faeta, Francesco 2008 *Az olasz kérdés. Demonológia, antropológia és kultúrkritika*. L'Harmattan, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; Kézdi Nagy Géza szerk. 2008 *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest; Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk. 2005 *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Budapest-Beregszász; Seewann, Gerhard 2000 *Ungarndeutsche und Ethnopolitik – A magyarországi németek és az etnopolitika. Ausgewählte Aufsätze – Válogatott tanulmányok*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely – Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, Budapest. /Kisebbségek Közép-Kelet-Európában sorozat, IV/. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/seewann_ungarndeutsche_m.html; Leiris, Michel 2005 Etnográfia és gyarmatosítás. *Anthropolis*, 2/1-2/2; Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László szerk. 2007 *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. (Tér és terep 5). Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve, Balassi Kiadó, Budapest; Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. 2005 *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. (Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4.) Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_04_main.html; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár;

Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktzónáiban. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László szerk. 2005 *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

Boglár Lajos – A. Gergely András

kulturális bróker: egyfajta „művelődésszervező”, aki leginkább az →*alkalmazott antropológia* területén közvetít a tervezők, ügykezelők és a helyi kulturális vagy etnikai közösségek között.

A. Gergely András

kulturális ciklus: fejlődési fázisok sorozatában ismétlődő időszak, melynek elméleti alapozása olyan cikluselmélet, miszerint a kultúra természetéhez tartozóan körforgásban áll fejlődési és hanyatlási szakaszait tekintve. Ebből következett, hogy a kulturális javak (értékek, eszmék, hősök stb.) minden kultúrában hasonlóképpen változnak, mindegyik átéli, megismétli ugyanazon fázisokat, amelyek olykor kiegyenlítik, máskor visszafogják az emberiség kulturális egészének teljes kibontakozását. A kulturális cikluselmélet alapozását Giambattista Vico végezte el (1725) azzal, hogy az emberi élet egy-egy szakaszának feleltette meg (vagyis gyermek-, ifjú- és érett korhoz hasonlította) a kultúrák és mitológiák (héroszok, istenek) változási időszakait. Vico teóriáját a filozófiai, politikatörténeti, államelméleti és kultúra-felfogások is elfogadták, a felvilágosodás, majd Hegel és Marx nyomán az egyes korszakoknak sajátos racionalitási szakaszt tulajdonítottak, ezt azonban a 20. század számos teoretikusa Vicohoz visszanyúlva már úgy fogalmazta át, mint körforgáselméletet, amely fejlődési szakaszokat és hanyatlási görbéket tartalmaz, de csupán a megismerés révén válik mindez értelmezhetővé. A kortárs marxista gondolat (főként a lenini dialektikus és történelmi materializmus) ezt a megismerési spirált csupán egyes teoretikusok attrakciójaként értelmezte, mondván: eltorzítja a történelmi fejlődés egészét és értelmét, más elméletek viszont (pl. a bécsi →*Kulturkreis*, vagy a Tylor által definiált progresszió-teória a vadság-barbárság-civilizáció folyamatában) az egy- vagy többvonalú fejlődés mellett érveltek, kimutatva, hogy egy-egy nép saját kultúrája összefüggések és kölcsönhatások révén gazdagodott, azt sem ciklusokba, sem feltételezett kiindulóponthoz kötve nem lehet abszolutizálni. A kultúrák közötti kölcsönhatások, párhuzamok és átvételek sorozata az antropológia művelői számára mindinkább elvitathatatlaná tette, hogy nem a ciklusok vagy fejlődésvonalak, hanem az egymáshoz is, önmagukhoz is mérhető kulturális tartalmak határozzák meg az „egyetemes” kultúra logikáját, s ezzel hozzájárultak a →*kulturális relativizmus* kialakulásához, amely szerint az egyes kultúrák csakis önnön értékrendjük alapján mérlegelhetők.

Ir.: Toynbee, Arnold Joseph 1955-61 *The Study of History, I-XII*. London – New York – Toronto; Lenin, Vlagyimir Iljics 1958 *A dialektika kérdéséhez. Lenin Művei*, 36. Kossuth, Budapest; Vico, Gianbattista 1963 *Az új tudomány*. Gondolat, Budapest; Toynbee, Arnold Joseph 1971 *Válogatott tanulmányok*. Akadémiai, Budapest; Sárkány Mihály 2000 Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 89-99; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest.

A. Gergely András

kulturális jegyek: olyan szociálisan elfogadott szokás, tevékenységek együttese, amely környezetéből kiemelve még önállóan értelmezhető. Ezekből a legkisebb egységekből

épülnek fel a különböző kulturális aktusok, komplexumok, amelyekben az alkotóelemek, az egyes „kulturális jegyek” szervesen kapcsolódnak össze. Bármilyen fajta kulturális struktúráról, tárgyról, szociális kapcsolatról, elképzelésről legyen is szó, az mindig visszavezethető az egyes emberek idegrendszerének anyagi tényezőire.

Boglár Lajos

kulturális relativizmus: a kultúrát mint viszonyfogalmat kezelő felfogásmód, mely minden kulturális viszonyt, összefüggést, jelenséget vagy „tényt” a maga eredeti, bár kitágítottan szemlélt gazdagságában és bonyolultságában fog fel, a szereplők és környezetük, történések és kapcsolatrendszerek összességét igyekszik figyelembe venni a látszólag elkülönült tünemények megismerésében is. Jellemzője, hogy nem törekszik hierarchiát fölláltítani, gyakorta inkább párhuzamosságokban vagy mellérendelődésekben határozza meg a tárgyalt jelenséget. Szemléletrendszerében minden emberi termék, kreálmány, kulturális javak széles köre összefügg a kialakulását előidéző további körülményekkel, melyek egymáshoz képest nem érték- vagy minőség-dimenzióban jellemezhetők, hanem összefüggéseik alapján. Ezzel mintegy választ is ad a →*kulturális univerzálék* létére, melyek nem ismerhetők meg elvont mivoltukban, csakis a gondolkodás, a megjelen(it)ésmódok, a keletkezés és átalakulás folyamatában. Ezért egyes felfogásokban mindez csupán a tények vagy jelenségek interpretációjából következik, nem pedig azok saját természetéből. →*Whorf* például az érzékelést magát is már a nyelv és beszéd termékének, meg a kultúra önmagát reprezentáló kifejezésmódjainak függvényeként értelmezi, amit a →*hopi indiánok* elemzésénél tapasztalt (→*Sapir-Whorf hipotézis*). Az etnikai kultúrák kutatói (ethnoscience) racionálisnak nevezett teóriával kívánják bizonyítani, hogy példaképpen a színérzékelés (noha nyelvenként eltérő szisztéma veszi körül, mégis) mindenütt elnyeri a maga ésszerű szabályozó szerepét a fogalmi leírásokban és helyét a színek viszonyrendszerében. A kultúrák diverzitása, eltérő mivolta egyetemlegesen fölismeret érték, ám számos ellenzője is van az antropológusok ilyen értelmezési és következtetési gyakorlatának: a „raconalisták” szerint csupán a magunk kultúrájának relatív ismeretlensége és megismerhetetlensége kívánja meg mások kultúrájának fölismerését, tehát az értékelés maga is kivetítés, így mások mássága valójában a magunk azonosságára mutat rá. Jellemző szerintük, hogy minden kultúra sajátossága az érdekek, értékek fölismerése, megnevezése és a jellemzők megtartására törekvés, vagyis minden kultúra valamiféle világkép, sajátosságai a hasonló ésszerűséggel használt-alkalmazott technikai, társadalmi rendet tükrözik, és épp ezáltal határozhatók meg a jelenségek univerzumában, tehát a kulturális sokféleség ekként egyfajta univerzalitás-értékké válik. A másik, a *kulturális relativista* felfogásban viszont elvetik az univerzalitást mint főfogalmat, mondván: minden kifejeződés, minden hiedelem alapvetően nem másból áll, mint a benne megmutatkozó használatból, felfogásmódból; ilyen az „életforma” Wittgensteinnél, a „tudományos paradigma” Kuhn teóriájában és ilyen a kultúra a kutatói számára. Ahhoz, hogy egy kifejezést elmagyarázzunk vagy egy cselekvést leírjunk, mindig szükség van arra, hogy saját kontextusából, összefüggésrendszeréből kiemelve nevezzük meg, s ezzel feltételezzük, hogy „objektíve” megismerhető, megnevezhető. Viszont már maga a megnevezés is, a nyelvi összefüggésrendszer megléte bizonyítja, hogy nem tudjuk nyelvünk, képzeink tartalmait megjeleníteni, ha nincs mögöttük egész kultúránk egyezményes jelrendszere, kifejezésára, relatíve zárt megjelenítési eszköztárunk érvényesnek tekintett állománya. Ezért hát minden kifejezés éppúgy érvénytelen saját jelentésrendszerén kívül, mint a jelentéstartalma más kultúráktól mereven elválasztva; a megoldás ezért a folytonos kontextualizáció, a „mindig minden lehetséges összefüggéssel egybevetni” feladatának komolyan vétele. Ez a „valóság-viszony” részben a kulturális konvenciókra, hagyomány-örökségre támaszkodik, s ebben meghatározó funkciójú a nyelv, a beszéd és a jelképek tárháza, melyeket néhány teoretikus

leírásban (ilyen példaképpen Kuhn vagy Feyerabend nézőpontja) valójában nem a folytonos hasonlításként teszik feltétellé, hanem az inkommensurabilitást (az eredendő összevethetetlenséget) hangsúlyozva, melyet a megismerés ellentmondásai maguk hoznak létre és tartanak fenn. Annyi mindeme teóriából bizonyosnak tetszik, hogy a tény, miszerint a képzetet minduntalan áthatja az interpretációk milyensége, ami visszahat magára a képzetre is, még nem teszi szükségképpen érvényessé, hogy mindez a kulturális kategóriáktól függ, hisz megannyi pszichológus és episztemológus szerint éppen a képzetek hozzák létre az elsődleges kategóriák sémáit, melyek univerzálisak, s ezek alapján a másodlagosakat, melyek viszont kultúrafüggőek.

A ~ gyakorta olyan értelmezési keretet, tudományos pozíciót jelöl, melyet morális tartalom tölt meg, leginkább az amerikai etnológiában, ahol a „relativizálás” hangsúlyosan jelenti más kultúrák elfogadottságát, szemben az etnocentrikus szemlélettel vagy a gyarmatosító törekvésekkel. Hozzá tartozik ugyanakkor a relativizálás gyakorlatához, hogy a „mindig minden valami ugyancsak minden mástól függ” éppen az empirikus, élet- és élményközeli tényeket, benyomásokat segíti érvényre jutni, így azok, akik az antropológiai terep kutatáskor az élményközvetlen tájékozódásban járatosak, ezeket az elvontabb kategorizálásokat csak kutatási tapasztalataik keretbe foglalása, vitatása, eredményeik viszonylagossá és összehasonlíthatóvá tétele alkalmával látják esetlegesen érvényesnek, de védeni kényszerülnek az egymás közti vitáikban. Durván egyszerűsítve: az összehasonlíthatatlan is összehasonlítható egy másik összehasonlíthatatlannal, hisz ennek is van környezete, múltja, mozgása, rendszere, szerepe, tartalma, értéke, stb., s ezek mind-mind esélyt kínálnak a mélyebb megértés és elfogadás gesztusára.

Ir.: Boglár Lajos et al. 2005 *A tükör két oldala*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest; Herskovits, Melville Jean 1972 *Cultural Relativism; Perspectives in Cultural Pluralism*. Random House, New York; Kuhn, Thomas 2000 *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris, Budapest; Herskovits, Melville J. 1958 Some Further Comments on Cultural Relativism. *American Anthropologist* 60(2):266-273; Kuper, Adam 1988 *The Invention of Primitive Society: Transformations of an Illusion*. Routledge, London, New York; Stocking, George W. Jr. 1968 *Race, Culture, and Evolution: Essays in the History of Anthropology*. Free Press, New York; Stocking, George W. Jr. ed. 1996 *Volksgeist as Method and Ethic: Essays on Boasian Ethnography and the German Anthropological Tradition*. The University of Wisconsin Press, Madison; Herskovits, Melville Jean 1964 *Cultural Dynamics*. Knopf, New York; Steward, Julian Haynes 1955 *Theory of Culture Change; the Methodology of Multilinear Evolution*. University of Illinois Press, Urbana; Elliot Smith, Grafton 1927 *Culture: the Diffusion Controversy*. Kegan Paul, London; Wagner, M.F. 1889 *Die Entstehung der Arten durch räumliche Sondenung*. Bâle; Kroeber, Alfred L. 1963 *Anthropology: Cultural Process and Patterns*. Harcourt, New York; Schmidt, Wilhelm 1939 *The culture historical method of ethnology; the scientific approach to the racial question*. Fortuny's, Westport; Kézdi Nagy Géza szerk. 2008 *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest; Sapir, Edward 1971 *Az ember és a nyelv*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó; Whorf, Benjamin Lee 1956 *Language, Thought and Reality – Selected Writings*. J. B. Carroll, ed. MIT Press: Cambridge; Whorf, Benjamin Lee 1952 *Collected Papers on Metalinguistics*. Department of State, Foreign Service Institute, Washington; Whorf, Benjamin Lee 1936 *An American Indian Model of the Universe*. Yale University Press, New Haven; Whorf, Benjamin Lee 1939 *The Relations of Habitual Thought and Behavior to Language*. Yale University Press, New Haven (m. *A szokáson alapuló gondolkodás és viselkedés viszonya a nyelvhez*. In Bohannon Paul – Glazer, Marc 1997:143-160).

A. Gergely András

kulturhérosz: az emberi kultúra mitikus alapítója. Ilyen személyiség például Wahari, a *piaroák* legfőbb kulturhérosza.

Ir.: Chambert-Loir, Henri 2002 *The potent dead: ancestors, saints and heroes in contemporary Indonesia*. University of Hawaii Press, Honolulu; Ernest Becker 1971 „Self-Esteem: The Dominant Motive of Man”, „Culture: The Relativity of Hero Systems”. In *The Birth and Death of Meaning*. The Free Press, New York, 65-74, 112-129; Boglár Lajos 1978 Wahari. Az őserdei kultúra. Gondolat, Budapest.

Kulturkreis (német = *kulturkörök*): a →*diffuzionizmus* német és osztrák kultúraelméleti irányzata a 19. század végén, mely a történeti értelemben vett állandó ismétlődés, körforgás igazolására törekedett, kifejtve, hogy a kulturális hatások mindig funkcionáisan függenek össze a történeti idővel és a földrajzi tájékkal. Az irányzat, mely a német történeti iskola nyomán (főképpen Frobeniusnál) ama felfogás hatását tükrözte, mely szerint az egyes kulturális minták, lenyomatok, előzmények a világ minden táján megtalálhatók, és térségi keretben megfigyelhető a szétterjedések számos bizonyossága. Midőn a kultúraelmélet e korszakos interpretációja osztrák területen is megjelent, →*Oscar Spengler* és →*Arnold Joseph Toynbee* műveikben már a kulturális fejlődés elkerülhetetlen ismétlődéseire hoztak bizonyosságokat, az összehasonlító történeti módszer alapján kimutatva, hogy a történelmi folyamatok „általános kultúrástílusban” szerveződnek, s erre bizonyosság minden lételméletileg föltesztelt kérdés, amelyre intuitív válasz adható. A kultúrkörök létének vitájában a bécsiek következetesen képviselték, hogy az egyidejűség, a ciklikusság vagy a folyamatosság ezért nem lehet kizáró oka a különböző kultúrák köreinek, de nem lehet ürügy sem amellett, hogy miért kell tudatosan utánózni a múltat (Spengler), vagy bezárni ezzel olyan ablakokat is, amelyek a kultúrák közötti kölcsönhatásokra nyílnának.

Ir.: Spengler, Oswald [1918-22] 1995 *A Nyugat alkonya: a világtörténelem morfológiájának körvonalai. I-II.* Európa, Budapest.

Boglár Lajos

kulturtörténeti iskola (Kulturkreis): a kulturális antropológia elmélettörténetének egyik kiemelkedő korszaka a 19.-20. század fordulóján, melynek szemléletmódját a kultúrák történeti értelmezése, az egyes népek és saját kultúrájuk közötti kölcsönkapcsolat összefüggéseinek keresése jellemezte. Képviselői Európában (Bécsi Kulturtörténeti Iskola, brit →*diffuzionisták*) és Amerikában (lásd →*kulturális áréák*) alkották meg elméleteiket; a bécsi műhely Friedrich Ratzel „emberföldrajzi” szemléletére épített, amely a dolgok, „elemek” és jelenségek keletkezését, majd terjedését környezeti feltételek alapján feltételezte, egyben úgy látta: nagy mennyiségű ismeretanyag birtokában lehetséges kimutatni, hogy az akár csoportos, akár egyedi úton elterjedt-terjesztett (diffúzió) kulturális jelenségek kirajzolnak olyan földrajzi meghatározókat (→*Kulturkreis* = *kulturkör*), amelyek alapján valószínűsíthető a kiterjedésük és cserélődésük számos oka vagy módja is. Előbb F.Graebner, utóbb Wilhelm Schmidt az Anthropos Institut keretében vizsgálták az „urwölker” (az etnológiai értelemben legősibb) népeket, amelyeket a „legprimitívebbnek” is neveztek (ilyenek pl. a →*vadász-gyűjtögetők* köre), továbbá besorolták az életmód és családrendszer alapján kategorizálható nomád állattartókat, majd az „anyajogi” értelemben vett matrilineáris szintet, harmadikként pedig a korai civilizációkat (Ázsiában, Európában és Amerikában). Szemléletmódjukat a jelenségek közti hasonlóság keresése, az elemek átvételével kapcsolatos meggyőződés, valamint a párhuzamok keresése jellemezte, bárha a kulturális eltérések okaira és az átvételek módjaira nem tudtak „végső” magyarázatot találni, így teóriájuk pl. a →*művészeti antropológia* vagy az →*etnokulturális típusalkotás* területén csak felszínes és korszakos átvételt mutat.

Boglár Lajos – A.Gergely András

kultusz: a természetfölötti hatalmakkal kapcsolatos képzeteket, szertartásokat, hatásokat és ellenőrzési-felügyeleti törekvéseket szabályozó vagy szervező cselekvések együttese. Kialakítója és fenntartója olyan csoportosulás, amelyet a rendszeresen végzett rituális cselekmény a transzcendens világgal úgy köt össze, hogy az térben és időben is szabályozott módon menjen végbe. Kísérő jelenségei az imák, áldozatok, a csoport fennmaradását és szertartásainak vitelét kiválasztott személy (vallási specialista vagy specialisták) biztosítja, akinek célja egy holisztikus vagy inkább kozmikus univerzum megidézése, ennek révén bizonyos tanítások és rejtett tudások megosztása a hívőkkel vagy a szertartások résztvevőivel. Kutatók jellemzése szerint nemegyszer kislétszámú kör tart fenn kultuszt, így jó eséllyel el is különül a környező társadalomtól, alkalomadtán feszültségben is áll vele (pl. sátánisták, Holdnapisten hívei, Ku-Klux-Klan tagok, →*Cargo-kultuszok* résztvevői, a →*Candomblé* hívei stb.).

Ir.: Boglár Lajos 1996 *Mítosz és kultúra – két eset*. Szimbiózis, Budapest; Turner, Victor W. 1969 *The Ritual Process*. Gruyter, New York (m. *A rituális folyamat*. Osiris, Budapest, 2002); Boglár Lajos – Holló Imola Dalma szerk. 2000 *Vallásantológia I-II*. Szimbiózis, Budapest; Boglár Lajos 1995 A rítusok általános vonásai. In *Vallás és antropológia*. Szimbiózis, Budapest, 40-48.; Gasper/Müller/Valentin Hrsg. 1994 *Lexikon der Sekten, Sondergruppen und Weltanschauungen*. Herder Spektrum, Freiburg-Basel-Wien; Barrett, David B. 1968 *Schism and renewal in Africa; an analysis of six thousand contemporary religion movement*. Oxford University Press, Nairobi; Kehrer/Günter/Kirchen 1981 *Sekten und der Staat*. Zum Problem der religiösen Toleranz, In Gladigow, Burkhard szerk. 1981 *Saat und Religion*. Düsseldorf, 142-158; Kamarás István 1994 *Bensőséges bázisok. Katolikus kisközösségek Magyarországon*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest; Horváth Zsuzsa 1995 *Hitek és emberek*. Szerk. Csákö Mihály, ELTE Szociológiai-Szociálpolitikai Intézete, Budapest; Csengey és mások 1979 Jézus királysága. Jehovisták Magyarországon. *Valóság* 22:7; Balducci, Corrado 1992 *Sátánizmus és rockzene*. Bencés Kiadó, Pannonhalma; Kardos László – Szigeti Jenő 1988 *Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok*, Budapest; Máté-Tóth András 2003 A szekták vallásszociológiai megközelítésben. In *Liminalitás*, vallástudományi periodika; Jacobs, Janet Liebman 1989 *Divine Disenchantment: Deconverting from New Religions*. Indiana University Press, Bloomington.

Elektronikus forrás: <http://www.vallastudomany.hu/liminalitas/m-ta/szektak.htm> ;
<http://www.lawrenceesullivan.com/Articles/Finished%20Articles/Culture-Religion.rtf> ;
http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0SOR/is_1_61/ai_61908751/pg_4.

A. Gergely András

kultuszközösség (vagy szertartásközösség): vallási performance, melyet nem vallási vagy egyházi specialista vezet, hanem valamely „megszállott ember”, „elhivatott” személyiség, aki képesnek mutatja magát valamely természetfölöttivel kapcsolatot kialakítani, s híveinek táborából hívó közösségi csoportot tud formálni. Átvitt értelemben érvényes számos szakrális csoportra is, amely magát nem egyházként definiálja.

Ir.: Veres Emese-Gyöngyvér szerk. 2005 *Vallási néprajz, 12*. Tanulmánykötet. ELTE Folklore Tanszék – Magyarországi Evangélikus Egyház Néprajzi Munkacsoportja, Budapest; Kardos László – Szigeti Jenő 1988 *Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok*. Budapest; Máté-Tóth András 2003 A szekták vallásszociológiai megközelítésben. In *Liminalitás*, vallástudományi periodika; Nagy Zoltán 2007 Az őseink még hittek az ördögökben. Vallási változások a vaszjugani hantiknál. L'Harmattan, Budapest; Durkheim, Emile (1912) 2003 *A vallási élet elemi formái*. L'Harmattan, Budapest; Papp Richárd 2009 *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? Élő humor egy budapesti zsidó közösségben*. Nyitott Könyvműhely, Budapest; Turner, Victor 1997 *Átmenetek, hatások és szegénység: a communitas vallási szimbólumai*. In Bohannon – Glazer szerk. *Mérőkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest; Vargyas Gábor 2008 *Dacolva az elkerülhetetlennel. Egy közép-vietnami hegyi törzs, a brúk kultúrája és vallása*. L'Harmattan, Budapest.

A. Gergely András

Kunt Ernő (1948. ápr. 17. Budapest – 1994. okt. 10. Miskolc) a hazai kulturális antropológia egyik első, meghatározó képviselője. 1960-ig Ózdon, majd Miskolcon élt. Egyetemi tanulmányait Debrecenben, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen végezte. 1974-ben magyar

nyelv és irodalom szakos tanári, valamint néprajzos-muzeológus diplomát szerzett. Két évvel később (1976-77) Finnországban végzett tízhónapos posztgraduális iskolát, érdeklődése a →*vizuális antropológia*, a *kultúraközi pszichológia* és a →*thanatológia* tudományterületek felé vezetett, melyek kutatómunkájának a fényképezés mellett fő irányává is lettek. 1977-től több saját önálló fotókiállítást rendezett Magyarországon, és Finnországban, Németországban is. Egyetemi doktorátusi fokozatot 1979-ben szerzett, *Temetők az Aggteleki karszt falvaiban* címmel, majd 1985-ben kandidátusi értekezését védte meg (*Az utolsó átváltozás, a magyar parasztság halálképe* – publikálva 1987). A halál elfogadását, a mulandóság személyes és közösségi megélését taglaló etnográfiai és kiterjedt filozófiai tudásanyagot felölelő, témában és megfogalmazásmódban egyaránt a korabeli érdeklődést messze megelőző könyvei (*A halál tükrében* 1981, a *Temetők népművészete*, 1983, *Az utolsó átváltozás*) a nyolcvanas évek első felében feltűnő befogadásra találtak a tudományos körökön túl is. *A mulandóság szobrai* című fotósorozatát 1985-86-ban Budapesten és az ország több nagyvárosában is bemutatta, tíz esztendővel később a *Kő és víz* sorozat, valamint az utolsó években készített természet- és tárgyfotók már a vizuális meditáció és interpretáció határain bókászhatnak. A nyolcvanas évek végét tudományos tevékenységében egyre inkább vizuális antropológia kutatása, ezen belül is a paraszti fotóhasználat kérdései kerültek előtérbe. Gyűjtőmunkát számos helyen végzett (mint hosszabb ideig a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársa), kiállításokat rendezett, előadásokat tartott nemzetközi konferenciákon (Zürich, Bergen, Göttingen) s maga is kezdeményezett Miskolcon nemzetközi konferenciát (*Bild-Kunde, Volks-Kunde*, 1988.) Vendégtanárként a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen vizuális és kognitív antropológiát tanított, továbbá Svájcban a Jung Intézetben, valamint a marburgi Philips Egyetemen is tartott előadásokat. A kilencvenes évek fordulóján, a Magyarországon is szerveződő kulturális antropológia oktatás egyik kezdeményező, s egyben kiemelkedő személyisége volt. Az 1992-es év nagy fordulópont volt az életében: a Miskolci Egyetemen megalapította a Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszéket, megszervezte a *Komplex kultúrakutatás...* („helykereső”) konferenciát és a következő évtől Miskolcon is megindulhatott a tudományág egyetemi szintű oktatása. Intézményformálási és kutatói elképzeléseinek megvalósítását korán bekövetkezett halála (1994) megakadályozta. Szakmai hatását nemcsak egykori tanszékének hagyománykövetése, hanem a vizuális antropológia és fotóantropológia terén megtett első lépései is tükrözik, nem utolsósorban a nemzetközi együttműködések során összeállt tanulmánykötet, melyet Szarvas Zsuzsa tett teljessé életút vázlatlaltal, tudományos műveinek lajstromával és a kötet szerkesztésével, melyet Kunt Ernő emlékére ajánlottak (*Traum vom Denken*, 1996). Tanszékén, mint életműve rendkívül fontos eredményének intézményében szellemisége követésre, folytatásra talált, írásműveinek javát oktatják, terepkutatásainak olvasatait a szakterület számos tekintélye sokra tartja. Népszerűségének nemcsak emberi erényei, de a magyar parasztság halálképének, halálhoz való viszonyának (vagyis részint életfelfogásának is), továbbá a hétköznapi tárgyhasználat, szimbólumkezelés, kultuszépítés, szerepviselkedés és esztétikai értékrend megjelentésformáinak leírása szempontjából volt alapja, speciális érdeklődését a fotóhistoria, a folklóresztétika, a hegyaljai (mezőkövesdi) paraszti hagyománykutatás, a vizuális antropológia és a narratív életútelelmzések ágazati tudományterületei is kiváltképp jól hasznosíthatják.

F.m.: *Temetők az Aggteleki karszt falvaiban*. Studia Folkloristica et Ethnographica, Debrecen, 1978; *A halál tükrében*. Magvető, Budapest, 1981; *Temetők népművészete*. Corvina, Budapest, 1983; *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Gondolat, Budapest, 1987; *Foto-Anthropologie. Bild und Mensch im ländlichen Ungarn der ersten Hälfte unseres Jahrhunderts*, Würzburg, 1990; *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon* (szerk. Szarvas Zsuzsával), Miskolc, 1993; *Veröffentlichungen zur Volkskunde und Kulturgeschichte*, 43.; *Vizuális kultúra és vizuális művészetek. (Vizuális antropológiai jegyzetek I.)* In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 27. Miskolc, 1989. *Fotoantropológia. (Fényképezés és kultúrakutatás)*. Miskolc-Budapest, 1995; *Bild-Kunde – Volks-Kunde*, Miskolc, SIEF-UNESCO, 1990; *Az antropológia keresése*. 2003,

Horváth Réka

Kuper, Hilda Beemer (1911. aug. 23., Bulawayo, Rhodézia, ma Zimbabwe – 1992. ápr. 23. Los Angeles): afrikanista antropológus. Szinte egész életét és tudományos pályáját afrikai kultúrák tanulmányozásának szentelte, legjelentősebbnek a dél-afrikai swazi népcsoport körében végzett kutatásait tartják. Sok könyvet és cikket írt a környezetében látott szokásokról, ezek keltették fel Afrika kultúrái iránti érdeklődését. Gyermekkorát olvasással töltötte, tizenéves korában pedig kiváló diák volt. 1930-ban beiratkozott a Witwatersrand-i Egyetemre, itt ismerkedett meg Leo Kuperrel, akiért megszállottan lelkesedett. 1935-ben házasodtak össze, ugyanabban az évben befejezte egyetemi tanulmányait, ezt követően hét év afrikai kutatómunka után szerezte meg tudományos fokozatát a London School of Economics-en 1942-ben, ahol Bronislaw Malinowski kutatási asszisztenseként dolgozott. A Witwatersrand Egyetemen (1940–45), a Natal Egyetemen (1959–62) és a California Egyetemen, Los Angelesben (1963–78) tanított.

1934-ben a Nemzetközi Afrikanisztikai Intézet kutatói ösztöndíjával Swaziföldre ment terepmunkára, melynek során megismerkedett Sobhuza királlyal és az anyakirálynőnél szállt meg. Negyven éven keresztül tartott fenn kapcsolatot a királlyal – 1972-ben kinevezték Sobhuza király hivatalos életrajzírójává.

Egyetemi évei alatt Winifred Hoerne és Isaac Schapera hatása alatt tanult antropológiát. Még hallgatóként kezdett első kutatása a dél-afrikai Johannesburg nyomornegyedeiben élők tanulmányozása volt. Később kutatási asszisztensként dolgozott a South African Institute of Race Relations megbízásából, itt kezdett kutatást az alkoholtörvények gazdaságsszociológiai hatásáról a nők körében, amely nagyban hozzájárult ahhoz, ahogy Kuper egész későbbi élete során a dél-afrikai rasszizmussal foglalkozott. Egész életében meghatározó volt a pszichológia és a marxizmus tanulmányozása.

Swáziföldi kutatásairól írott disszertációja élethosszig tartó kutatás kezdete volt, melynek elismeréseként Rivers-émlékérmeket kapott; két kötetben adták ki: elsőként *The Uniform of Colour* (A színek egyenruhája) és *An African Aristocracy* (Egy afrikai arisztokrácia). Ezek együttesen bemutatják a swazi életmódot egy adott történelmi időszakban, és egyúttal tükrözik a swazi világban rejlő kettősséget is. Az *afrikai arisztokrácia*-ban a hagyományos swazi társadalmi kapcsolatokat elemzi. *A színek egyenruhája* a swazik és fehérek közti kapcsolatok (interakciók) alakulását mutatja be egy gyorsan változó környezetben. *Az éhség harapása* (Bite of Hunger) egyik legszebben megírt regénye, egy törzsfőnök lányáról szól, akinek konfliktusai vannak családjá hitével (értékrendjével) és hagyományaival.

A swazi társadalom megértéséhez vizsgálta a rétegződés, a rang, a hatalom és különböző fajok közötti kapcsolatok kérdéseit. Elméletei elrugaszkodást jelentettek az akkoriban elfogadott funkcionális szociálintropológiai elméletektől. Első kutatása során megbizonyosodott arról, hogy az antropológiai adatok nem lehetnek objektívek. Az antropológiai adatgyűjtésben is igyekezett a humanizmusra helyezni a hangsúlyt. Helyi kiadványokban terepmunkáján alapuló novellákat és elgondolkasztató cikkeket publikált a dél-afrikai apartheidről. Írt egy színdarabot is, „*A Witch in My Heart*” (Egy boszorkány a szívemben) címen. A *Sobhuza II.* összefoglalása egy élet kutatásának a swazik között,

melyben a történelem, interjúk és etnográfia összekapcsolásával mutatja be Sobhuza király szerepét saját társadalmi és kulturális környezetében.

F.m.: *An African Aristocracy: rank among the Swazi* (Oxford Press, London, 1947); *The Uniform of Colour* (1947); *The Swazi* (London, International African Institute, 1952); *Indian People of Natal* (University of Natal Press, 1960); *Bite of Hunger: a novel of Africa* (1965); *A Witch in My Heart* (London, Oxford University Press, 1970); *Sobhuza II.* (London, Duckworth, 1978); *The Swazi: a South African Kingdom* (New York, Holt, Rinehart and Winston, 1963).

Ir.: *Africa: Journal of the International African Institute*, Vol. 64, No. 1 (1994):145-149; Winters, Christopher 1991 *International Dictionary of Anthropologists*. New York: Garland Publishing. Elektronikus forrás:

http://www.oac.cdlib.org/dynaweb/ead/ucla/mss/hkuper/@Generic_BookView.cs=default;ts=default, Hilda Kuper papers, <http://www.oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/tf1b69n737/>.

Hajdú Gabriella

kutatásszervező: adminisztrációs vagy irányító szerepű munkatárs, beosztott vagy önálló kutató, akinek szerepe pl. az alkalmazott antropológiai kutatásokban a kutatási projekt sikerének elősegítése, részfeladatainak irányítása, időbeli szervezése, beszámolók vagy segédesszközök biztosítása, menedzseri funkciók ellátása, stb.

A. GERGELY ANDRÁS

ladinok: ma Észak-Olaszországban, Bolzano, Trentino és Belluno megyékben élnek, öt folyóvölgy mentén, átlagosan 1200 méteres magasságban. Lakóterületüket maguk közt Ladiniának nevezik. Létszámukat összesen 30-35 ezerre teszik. Korábban mezőgazdálkodásból, ma már gyakorlatilag teljes egészében a turizmusból élnek; a turistáknak építenek szállodákat, sífelvonókat, nekik adják el faszobraikat, stb. A gyönyörű folyóvölgyekbe egyre több idegen költözik a világ minden tájáról, ami megbontja a ~ utolsó központjainak etnikai egységét is. Egyébként is szétagolják őket a hegyek és a közigazgatási határok. Ennek ellensúlyozására egyre tudatosabban igyekeznek földrajzi és politikai határokon átívelő kapcsolatokat fenntartani egymással. Egyetlen hetilapjuk például, *La Usc di Ladins* a Gardena völgyében jelentetik meg, de cikkei három nyelvjárásban íródnak, és az újságot mind az öt völgyben, sőt, a távolabb élő diaszpórában is terjesztik.

Mindhárom megyében más-más módon kezelik a ~ ügyét. Általánosságban elmondható, hogy a Dél-Tirol–Trentino autonóm körzethez tartozóknak van a legjobb dolguk: csak itt ismerik el őket önálló népcsoportként. A Bolzano megyei két folyóvölgyben (Gadertal/Val Badia és Grödnertal/Val Gardena) él az el nem vándorolt ~nak több, mint a fele, 18 ezer fő, akiket partnernek tekint mind a politikai, mind a kulturális vezetés. Ha például az oktatáson keresztül nézzük, akkor itt a következők jellemzőek: a ladin gyerekek csak óvodáskorukban használják teljes joggal anyanyelvüket, de már itt is tanulnak olasz és német dalokat, játékokat. Iskolába kerülve fokozatosan (egy-két év alatt) áttérnek a németre és az olaszra (Dél-Tirol két hivatalos nyelve). A ladint csak akkor használja tanítójuk, ha valamit el akar nekik magyarázni, amit se olaszul, se németül nem értenek meg. Ráadásul egyik héten olaszul, a másik héten németül tanulnak minden tantárgyat, s a ladinnak csak heti két szakóra jut. A Trentino megyéhez tartozó Fassa völgyében hasonló a helyzet, kétnyelvűek az iskolák (olasz-ladin), itt nem kell németül tanulniuk. Belluno megyében (Ampezzo és Buchenstein/Livinallong völgyében) azonban legfeljebb mint idegennyelv-óra kerül elő a ladin. Ebben a megyében gyakorlatilag semmilyen kollektív joguk sincs a ~nak. Az olaszok máig csak nyelvjárásuknak tekintik a ladint, akárcsak a →*friulit*.

Miután Dél-Tirol az első világháború után az Olaszországhoz került (1919), az új vezetés egyik első dolga az volt, hogy a közigazgatási határok meghúzásával megszüntette a ~

egységét (1923). Ezt a lépést csak az anyanyelv oktatásának betiltása előzte meg (1921), holott korábban ladin nyelvű iskolák működtek. A fasizmus az elnyomás és a hallgatás időszaka volt. 1939-ben mintegy 2000 fő ladin kényszerült áttelepülni Dél-Tirolból Ausztriába. 1948-tól fokozatosan egyre nagyobb védelmet kaptak, s csak az 1972-es autonómiarendelet stabilizálta helyzetüket. Mondhatjuk tehát, hogy Bolzano-Trentinóban is későbbi fejlemény az anyanyelv-használati jog. Mindenesetre a ~ szerint az ő ügyük egyben Dél-Tirol német nyelvű lakosságának ügye is, s a *Dél-Tirol Néppárt* hagyományos politikáját támogatják. A politikában egyébként még az oktatásnál is hátrányosabb helyzetben vannak: csupán Bolzanóban van egy képviselőjük a megyei és a körzeti tanácsban.

Szerencsére nagyon fejlett körökben a civil szerveződés hagyománya, ez a legnehezebb időszakban is erőt adott a túléléshez. Az első, minden ladin völgyet tömörítő egyesületet 1905-ben hozták létre (még az egységes Tirol polgáraiként) Innsbruckban *Uniuin Ladina* néven. Azóta sok esetben adtak hangot jogaiknak, például 1946-ban egy hegycsúcs alatt összegyűlve követelték Fassa, Buchenstein és Ampezzo újraegyesítését Bolzanóval. Mindhiába.

A második világháború után újra indult könyvkiadásuk, számos folyóiratuk, hetilapjuk jelent meg egységesített írásmóddal, vannak kultúrházaik, s megalkották saját zászlójukat is (vízszintes kék-fehér-zöld csíkokkal). Mindez nagy előrelépés, identitásuk megerősödésének jele. A dolgok azonban nem csak rajtuk múlnak, hanem többségi társadalom „zöldjelzésein” is. Ladinul naponta összesen egy óra rádió- és öt perc tévéműsort sugároznak Bolzanóból.

Ir.: Jacsev Nikolai 2000 A Dolomitok ladinjai. *Barátság*, 5:2997; *Das neue Autonomiestatut*. Südtiroler Landesregierung, Bozen, 1997.

Jacsev Nikolaj

Latour, Bruno (1947, Beaune, Côte d’Or –): francia filozófus, antropológus, technika- és tudománytörténész. Filozófiai tanulmányait követően Elefántcsontparton tanul antropológiát, majd egy kaliforniai laboratóriumban tanulmányozza az antropológiai metodikák használatát, könyvet ír a 19. századi Franciaországban Pasteur által megvívott technikai forradalomról, a szociológia, gazdaságelmélet és történetfelfogás szintéziséről, az innovációs technikákról és a technika filozófiájáról, tudásszociológiáról, Párizs láthatatlan látványosságairól, környezeti logikákról és felfogásmódokról, az Államtanács antropológiai kutatásáról, a fordítás szociológiájáról, korszakos kiállítást rendez Karlsruheban; mindeközben a CNAM mérnök-akadémia és az École des Mines tanára húsz éven át, doktoriskolát vezet az innováció társadalomgazdaságtanáról, oktat Londonban az LSI-ben és a Harvard egyetem tudománytörténeti tanszékén, 2005-től az Amszterdami Egyetem Spinoza-tanszékén is.

F.m.: *La vie de laboratoire* (1979); *Les microbes: guerre et paix* (1984); *La science en action*. Poche, Folio, Paris (1987); *Aramis ou l’amour des techniques* (1992); *Nous n’avons jamais été modernes* (1991, m. *Sohasem voltunk modernek*. XXXXXX, Budapest, 19XX); *Petites leçons de sociologie des sciences* (Point Poche, Paris); *Paris ville invisible* (fotókkal); *Politique de la nature – comment faire entrer les sciences en démocratie* (La Découverte, Paris, Harvard University Press); *La fabrique de droit. L’espoir de Pandore* (La Découverte, Paris, Harvard University Press); *La chose politique – atmosphère de la démocratie* (MIT Press, Cambridge); *Making Things Public – Atmospheres of Democracy* (Peter Weibel-lal, MIT Press – ZKM Karlsruhe, 2005); *XII Reassembling the Social – an Introduction to Actor-Network-Theory* (Oxford University Press, 2005; La Découverte, Paris); *La Fabrique du droit. Une ethnographie du Conseil d’Etat* (Paris, La Découverte, 2002); *Jubiler ou les tourments de la parole religieuse, Les Empêcheurs*. Le Seuil, Paris, 2002); *Politiques de la nature. Comment faire entrer les sciences en démocratie*. Paris, La Découverte, 1999, 2004; 2004 : « The Social as Association » in Nicholas Gane ed. *The Future of Social Theory*. Continuum, London, 2004:77-90; « Interview with Bruno Latour: Debriefing the Collective Experiment » 16-17 April 2004 By Maria J. Prieto – Elise S. Youn (on-line: <http://agglutinations.com/archives/000040.html>); saját weboldalán további tudnivalók: <http://www.ensmp.fr/~latour/livres/index.html>

A. Gergely András

Lewellen, Ted Charles (1940. június 26, Redding, California, USA –): amerikai szociológus, politikai antropológus. A San Jose State College (1959–60), majd az Alaska Methodist University (1963) a New York University (1973) és a University of Colorado (Ph.D. 1977) elvégzése mellett az U.S. Forest Service alkalmazottja (1963–65), majd a Ford Motor Co. kaliforniai ügyvivője, vadőr Alaszkában, építkezési munkás, több new yorki kiadó reklámügynöke, regény- és novellaíró (1964–68), a Texasi Tech University oktatója (Lubbock-ban); jelenleg a Richmondi Egyetem szociológia tanszékének tanára, az Amnesty International helyi szervezetének ügyvezetője. Antropológiai kutatásait kevesebben ismerik és ritkán hivatkozzák, de tudományos bevezető tankönyve szinte mindenütt kötelező olvasmány. Megtestesíti azt az amerikai tudóstípust, aki oktatási tevékenysége mellett az Emberi Jogok Bizottsága és az USA latin-amerikai szerepét vizsgáló szolgálat aktivistája is. Szakmai pályáivét és munkásságának horizontját egyaránt a helyitől az egyetemesig, a lokálistól a morálisig, a csoportszintűtől a globalizáltig lehet megrajzolni. Politikai antropológiai szakkönyve (1983) tematikus bontásban veszi sorra a politikával összefüggő jogi, gazdasági, rétegződési, gender, nemzetközi kapcsolati és industrializációs témaköröket. F.m.: *The Ruthless Gun*, Fawcett Publications, Inc., Greenwich, Conn (1964); *The Billikin Courier*, Random House, New York, 1968; *Peasants in Transition: The Changing Economy of the Peruvian Aymara: a General Systems Approach*, Westview Press, Boulder, Colorado (1978); *The Handbook of Political Behavior* (Samuel L. Long-gal), Plenum Press, New York (1981); *Political Anthropology: an Introduction*, South Hadley, MA: Bergin and Garvey (1983) (további kiadások: 1992, 2003 – magyar fordítása kiadás alatt); *Dependency and Development: An Introduction to the Third World*, Bergin & Garvey, London (1995); *The High Plain* (2002); *Anthropology of Globalization: Cultural Anthropology enters the 21st Century*, Bergin and Garvey, Westport, London (2002).

A.Gergely András

levirátus (latin *levir*, „a férj fivére”): házassági gyakorlat, amelyben az adott társadalom elvárja, vagy kötelezővé teszi, hogy a férj halála után az özvegy az elhunyt férj fivéréhez, vagy ritkábban más férfirokonához menjen feleségül. *Junior levirátus*ról beszélünk, ha az özvegyet csak a legfiatalabb fiútestvér veheti el. Ld. még →*szororátus*. A szó etimológiai eredetét a mózesi törvényekre vezetik vissza, egyfajta „életbiztosítást” szimbolizál, lévén általa garantálva az özvegy biztos megélhetése, esetleg újabb utódok esélye, mégpedig meghatározott csoportokra korlátozott körben. Lényeges tehát, hogy a férfi halála esetén családjára hagyományoz minden jogot özvegye fölött. Számos változata él, a dél-afrikai bantuknál pl. a fiúgyermek örökli apja feleségeit, anyját leszámítva, eközben anyja egykori férjének öccséhez megy újra férjhez.

Ir.: Barnard, Alan – Spencer, Jonathan ed. 1998 *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* Routledge, London and New York; Bodrogi Tibor 1997 *Mesterségek, társadalmak születése*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Hollós Marida 1995 *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Szimbiózis, Budapest.

Boglár Lajos – A.Gergely András

Lewis, Oscar (szül. Lefkowitz, New York City, 1914. dec. 25. – 1970. dec. 16. New York City): amerikai antropológus. Történésznek készült, majd a Columbia Egyetemen szerzett antropológiai doktorátust 1940-ben, a Brooklyn College-ban és a Washington Egyetemen tanított, majd az USA Agrárgazdasági Minisztériumának társadalomtudósként dolgozott, utóbb az Illinois Egyetem antropológiai tanszékének oktatója. 1942-től a Yale (New Haven)

Human Relations Area Files kutatóközpontjának munkatársa, és Connecticut-ben kommunikációkutató, propaganda-elemző. 1943-tól a mexikói Interamerican Indian Institute térségfejlesztő munkatársa. Ekkor végzi meghatározó jelentőségű terepkutatását *Tepoztlan* faluban, később Észak-Indiában is kutat. Számos sikeres könyv szerzője, s noha elsősorban falusi közösségkutatás fűződik nevéhez, népszerűséget igazán a *Sanchez-család* (Children of Sanchez, 1961) megírásával szerez, amely családregegy ugyan a mexikói kormányzat ellenkezését és tiltakozását is kivívta (mondván felháborítóan szókimondó és „obszcén”), de a megapoliszokba sodródott családok roppant szorult élethelyzetét bemutatva Lewis a városantropológia egy sajátos irányzatát teremtette meg: egyszerre irodalmi igényű interjúregény, társadalmi monológ, valamint olyan „sűrű leírás”, amely magának a kérdezett-megfigyelt-jellemzett társadalomnak önképét is teljességgel tükrözi. Lewis élete utolsó húsz esztendejét a városi szegény → *szubkultúra* kutatására szentelte, e téren és ilyen közelségben kevesen alkottak korszakos művet (*A szegénység kultúrája*, 1966). Szemléletében az a terepkutatói attitűd tükröződik, amely nem szegmensekre osztja a városi teret, hanem annak komplex kulturális közösségek általi használatát, „beélését” tárja föl.

F.m.: *The Effects of White Contact upon Blackfoot Culture*. J.J. Augustin, New York, 1942; *On the Edge of the Black Waxy, a Cultural Survey of Bell County*, Saint Louis, Texas, 1948; *Life in a Mexican Village: Tepoztlan Restudied*, Illinois University Press, Urbana, 1951; Harvant Singh Dhillon-al *Group dynamics in a north-Indian village, a study of factions*. Programme Evaluation Organisation, Planning Commission New Delhi, 1954; Barnouw, Victor-al *Village life in northern India; studies in a Delhi village*. University of Illinois Press, Urbana, 1958; *Five families; Mexican case studies in the culture of poverty*. Basic Books, New York, 1959; *Tepoztlan. Village in Mexico*. Holt, Rinehart and Winston, New York, 1960; *The Children of Sanchez: Autobiography of a Mexican Family*. Penguin, Harmondsworth, 1961 (m. Sanchez gyermekei. Európa, Budapest, 1968); *This was San Francisco, being first-hand accounts of the evolution of one of America's favorite cities*. D. McKay Co., New York, 1962; *Pedro Martínez; a Mexican peasant and his family*. Random House, New York, 1964; *La Vida: a Puerto-rican Family in the Culture of Poverty*. San Juan and New York, Random House, New York, 1966; *The Culture of Poverty*. In G. Gmelch – W. Zenner, eds. *Urban Life*. Waveland Press, 1966; Butterworth, Douglas-al *A study of slum culture; backgrounds for La vida*. Random House, New York, 1968; *A Death in the Sánchez family*. Random House, New York, 1969 (m. *Halál a Sánchez családban*. Európa, Budapest, 1972); *Anthropological essays*. Random House, New York, 1970; Karol, K. S.-el és Fuentes, Carlos-szal *La cultura de la pobreza. Pobreza, burguesía y revolución*. Anagrama, Barcelona, 1972; Rigdon, Susan M.-el és Lewis, Ruth M.-el *Four Women. Living the Revolution: An Oral History of Contemporary Cuba*. University of Illinois Press, Urbana, 1977–1978.

Ir.: Butterworth, Douglas 1972 Oscar Lewis. *American Anthropologist*, Vol. 74:747-749; Rigdon, Susan M. *The culture facade: art, science, and politics in the work of Oscar Lewis*. University of Illinois Press, Urbana, 1988.

Elektronikus források: www.biography.com ; <http://www.liceus.com/cgi-bin/aco/ant/lewis.asp>; http://www.mnsu.edu/emuseum/information/biography/klmno/lewis_oscar.html; *Cuba and Oscar Lewis: An Exchange* The New York Review of Books, 1977. nov. 10. Volume 24, Number 18; *Permettre aux ruraux pauvre d'échapper à la pauvreté*. FIDA, Roma. <http://www.ifad.org/>

A. Gergely András

Lévi-Strauss, Claude (1908. nov. 28. Brüsszel – 2009. nov. 1. Paris): francia antropológus, akit leginkább strukturális antropológia területe tett ismertté. Belgiumban, francia zsidó családban, egy művész fiaként született, Párizsban járt egyetemre, 1935–39-ig a Sao Paulo-i Egyetem professzora, számos expedíciót vezetett Közép-Brazíliába. 1942–45 között a New School for Social Research oktatója, 1950-ben a párizsi Ecole Pratique des Hautes Etudes tanszékvezetője lett. 1952-től a szociálandropológia tanszék vezetője a College de France-on. Legjelentősebb művei *The Raw and the Cooked* (A nyers és a főtt), *The Savage Mind* (A vad gondolkodás), *Structural anthropology* (Strukturális antropológia), *Totemism* (Totemizmus). Hatalmas népszerűségének okait abban láthatjuk, ahogy elvetette a történelem és a humanizmus konvencionális felfogását, elutasította a nyugati civilizáció kiváltságos és egyedülálló voltának gondolatát, a tartalom helyett a formára helyezte a hangsúlyt, és meggyőződésesen ragaszkodott hozzá, hogy a bennszülött gondolkodás egyenértékű a

civilizált gondolkodással. Kora társadalmainak elidegenedett értelmiségijéhez címezte üzenetét, mindenekelőtt a vallásos gondolkodás és a mélyén rejlő emberi gondolkodás szerkezetének alakulásáról, főképpen a primitív népek, az írás előtti kultúrák világára jellemző tanulságok alapján.

Temérdek különböző dologgal foglalkozott élete során, tanult jogot és filozófiát is, ezek azonban untatták. Jól ismerte a klasszikus és kortárs irodalmi és zenei alkotásokat. Úgy tartják, élete során három „múzsája” a marxizmus, a pszichoanalízis és a geológia volt, de az antropológia volt az tudományterület, amely lehetőséget nyújtott kutató énjének, hogy megismerhesse a nyugati civilizáción kívüli különböző kultúrák tagjainak életét. Megannyi brazil útja, valamint észak- és dél-amerikai törzsek körében tett látogatásai során kristályosodott ki az a meggyőződése, hogy az emberek jellemvonásai a világon mindenütt egyformák. Életútja mintegy felét észak- és dél-amerikai indián törzsek viselkedésének tanulmányozására fordította; a szemléletmódot, amelyet e társadalmi szerveződések vizsgálatára alkalmazott, *→strukturáliszmusnak* nevezik. Lévi-Strauss szavaival „a strukturáliszmus nem is gyanított harmóniák keresése”.

Braziliai anyaga alapján tudattalan logikai struktúrák nyomait vélte felfedezni a rokonsági struktúrák által tagolt archaikus társadalom nyelvi és kommunikációs rendszerében. A strukturális elgondolást attól a nyelvészeti iskolától kölcsönözte, amely nem a szó jelentésére, hanem a szavak által létrehozott mintázatra helyezte a hangsúlyt. Elmélete az emberi elme működését próbálja megvilágítani a nyelvi-kommunikációs reprezentációk alapján, e szerkezeti képletből konstruálta a *vad gondolkodás (le pensée sauvage)* fogalmát, amely a „régiek” gondolkodását egy asszociációs és metaforikus logikára, továbbá az arra épülő mágikus-totemisztikus magatartásra vezette vissza. Az archaikus gondolkodásról, mint az ősi vallás formájáról, továbbá a vallási valóság őstörténetéről vallott nézeteinek összefoglalása a *→mitológiákról* írott munkáiban jelenik meg: az ember a természeti lény állapotból kulturális lénnyé a nyelvhasználat, főzés, stb. során válik. A strukturáliszmus elmélete szerint a természeti állapotból a kulturálisba való átmenet során az emberek nem saját maguk kitalálta törvényeknek engedelmeskednek, hanem ez az emberi agy működése révén alakul így. Szerinte az ember nem az univerzum egy kivételezett lakója, hanem egy mulandó faj, amelyre kihalása után csak néhány halvány nyom emlékeztet majd.

Lévi-Strauss a mitológia strukturális elemzéséről is ismert. Azt szerette volna megmagyarázni, hogy a különböző kultúrák mítoszai miért tűnnek olyan hasonlóknak szerte a földön. Ezt a kérdést nem a mítoszok tartalmával, hanem szerkezetükkel magyarázza. Hogy ezt az elgondolását alátámassza, azzal érvel: a mítosz is nyelv, mert a mítoszok létrehozásához elengedhetetlen, hogy elmondják. A mítosz ideje szinte mindig hosszú idővel ezelőtti korokba vezet vissza, egy időtlen történettel van összefüggésben. Az amerikai indián anyagot feldolgozó könyvsorozatában azt a tézist támasztja alá, hogy a mítoszok nyelve olyan „ősvallás” kommunikációs valóságára utal, amelyben a valóság és annak grammatikai interpretációja sajátos logikán kívüli kapcsolatban vannak egymással, ezáltal a mítosz egy összetettebb szinten van, mint a nyelv. Közös jellemzőik, hogy bizonyos meghatározott szabályok szerint összerakott részek egysége alkotja őket, ezek kapcsolata pedig az ellentétek szembenállásán alapul, ez adja a mítosz alapvető szerkezetét.

Lévi-Strauss szerint a strukturális mítoszelemzés képes arra, hogy rendet teremtsen a rendetlenségből. E módszer segítségével találhatunk logikus és tudományos magyarázatot az alapvető mítosz-szerkezet széles körben elterjedt variációira. Azt állítja, hogy az ismétlés a mítoszon (mint orális irodalmi műfajon) belül nélkülözhetetlen a mítosz szerkezetének megismeréséhez, ám az ismétlések miatt a mítoszt rétegenként halljuk, s ezek a rétegek nem egybevághóak a mítosz elmondása során, a mítosz szerkezete nem terjed túl ezen, hanem változatlan marad.

F.m.: *The Elementary Structures of Kinship* (1949, 1969); *Race and History* (1952); *Tristes tropiques*, Paris: 1955 (m.: *Szomorú trópusok*. Budapest, 1979); *Anthropologie structurale*, Paris: 1958; *La pensée sauvage*. Paris,

Plon, 1962; *Le totemism aujourd'hui*, Presses Universitaires de France, Paris, 1962; *Le cru et le cuit*. Paris, 1964; *Mythologiques 1-4*. Paris, 1964-75; *The Raw and the Cooked* (1969); *From Honey to Ashes* (1973); *The Origin of Table Manners* (1978); *Les structures élémentaires de la parenté*. Paris, 1967; *L'Homme nu*. Paris, 1971; *The Naked Man* (1981); *Anthropologie structurale II*. Paris, 1973 (m.: *Strukturális antropológia 1-2*. Budapest, Osiris, 2001); *La voie des masques*. Paris, Plon, 1979; *Le regard éloigné*. *Anthropologie structurale III*. Paris, 1983; *The View from Afar* (1985); *The Jealous Potter* (1988); *The Story of Lynx* (1995).
 Ir.: Kurzweil, E. 1980 *The Age of Structuralism*. New York; Nannini, S. 1981 *Il pensiero simbolico*. Milano; Józsa Péter 1980 *Lévi-Strauss, strukturalizmus, szemiotika*. Budapest, KJK.
 Elektronikus források: Structuralism www.fl.fju.edu.tw/LitCrit2006S/Class_1.ppt; opposzió <http://www-as.phy.ohiou.edu/~rouzie/307j/binary.html>; Encyclopedia of World Biography <http://www.bookrags.com/biography/claude-gustave-levi-strauss/>; http://www.mnsu.edu/emuseum/information/biography/klmno/levi-strauss_claude.html

Hajdú Gabriella

Linton, Ralph (1893. febr. 27, Philadelphia – 1953. dec. 24. New Haven): amerikai antropológus. Szülei kvékerek lévén, egyházi középiskolába jár, majd 1911–15 a Swarthmore College-ba, közben saját kezdeményezésű régészeti kutatásban vesz részt Guatemalában és Északnyugat-Amerikában, Haddonfield-ben. 1920-tól két évig a polinéziai Marquesas-szigeteken kutat, ahol a bennszülöttek a legjobb fafaragónak ismerték el, számos apróbb publikációt ír óceániai és indián anyagi kultúrákról. 1925-ben védi meg doktorátusát a Harvardon, először a Chicagói Egyetem Természettörténeti Gyűjteményének Hawai részlegénél kap állást (1922–28), majd Magadaszkárra megy (Kelet-Afrika), itt kezdi cikkeit írni az *Atlantic Monthly*-ba, továbbá kutatásainak összefoglalásaként publikálja *The Tanala: a Hill Tribe of Madagascar* című munkáját. 1928-tól a Wisconsin Egyetemen oktat (1937-ig); 1934 nyarán expedíciót vezet az oklahomai komancs indiánokhoz, ahol orvosságos embernek is elfogadják. A chicagói időszaka alatt megismert Radcliff-Brown-féle specializált szociálandropológiai tematizálással vitába kerül egy történeti bázisú és pszichológiailag is rugalmasabb-nyitottabb szemléletmód képviselőjében. 1936-ban adja ki főművének tekintett *The Study of Man* c. kötetét, 1937–46 a Columbián tanít, elsősorban a személyiség és a kultúra viszonyának kérdése foglalkoztatja, vezeti a *Culture and Normality* kutatást a Wenner-Gren Antropológiai Alapítvány támogatásával, mely kérdéskört a második világháború alatt a katonai kormányzás és adminisztráció kiképzésében szerzett megfigyeléseire építve kötetbe is formál *The Cultural Background of Personality* címen. Ezzel kihívja Abram Kardiner szakmai elutasítását és otthagyja a Columbiát, a Yale-en lesz az antropológia professzora (1946–53), évekig (1939–1944) az *American Anthropological Association* elnöke, az *American Anthropologist* szerkesztője, elsősorban afrikai művészettel foglalkozik, gyűjteménye az egyetem díszévé válik. Haláláig (1953. karácsonyán szívroham végez vele) kitartóan dolgozik egyetemi előadásainak lejegyzésén és tankönyvvé formálásán, utolsó nagy munkáját (*The Tree of Culture*) már felesége teszi befejezetté. Alapműve, a *Státus és szerep* nem osztályrétegződési modell, hanem a társadalmi minták alapján tulajdonított szerep-attitűdök fontosságát emeli ki kötelezettségek és jogok dinamikus folyamataiból. Felfogásában a kultúra tartalma és szervezete a társadalmak tagjainak elgondolásaiból és viselkedésmódjaiból áll, de „emberi teljesítmények összességeként” nem határozható meg az antropológus számára, mert csak kultúrákról lehet beszélni, felkészítésen, tanuláson, viselkedésminták konstrukción, érzelmi reakciók alkotta egyéni univerzumokon keresztül bennsővé tett releváns szegmensekké tenni, főként a kori gyermekkor hatásaira alapozódó személyiségformálódás révén.

F.m.: *The Totemism and the American Expeditionary Force*, 1915; *The Sacrifice to the Morning Star by the Skidi Pawnee*, Field Museum of Natural History, Chicago, 1922; *Purification of the Sacred Bundles, a Ceremony of the Pawnee*, Field Museum of Natural History, Chicago, 1923; *The Material Culture of the Marquesas Islands*,

Bishop Museum Press, Honolulu, 1923; *Annual Ceremony of the Pawnee Medicine Men*, Field Museum of Natural History, Chicago, 1923; *The Study of Man*, Englewood Cliffs, New Jersey, 1936 (magyarul részlet In Bohannon, Paul – Glazer, Mark 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*, Panem Kft, Budapest, 267-283); Abram Kardiner-rel *The Individual and his Society: the Psychodynamics of Primitive Social Organization*, Greenwood Press, Westport, 1939, 1974; Linton szerk. *Acculturation in Seven American Tribes*, Appleton-Century Comp., New York, 1940; Abram Kardiner-rel, Cora Du Bois-val és James West-el *The Psychological Frontiers of Society*, Columbia University Press, New York, 1945. (magyarul részlet In *Mérföldkövek...* 284-292); *The Science of Man in the World Crisis*, 1945, 1980; Paul S. Wingert-tel és René d'Harnoncourt-al *Arts of the South Seas*, The Museum of Modern Art, New York, 1946; *The Cultural Background of Personality*, Appleton-Century Company, New York, 1947; *Most of the World; the Peoples of Africa, Latin America, and the East Today*, Greenwood Press, Westport, 1949, 1970; *The Tree of Culture*, Knopf, New York, 1955; Adelin Lintonnal *We Gather Together: the Story of Thanksgiving*, Omnigraphics, Detroit, 1990; Ir.: John, Garraty 1999 *American National Biography*. New York: Oxford University Press; Mosca, Liliana 1994 *Ralph Linton nel Madagascar (1925-1927): una fonte per la conoscenza della grande isola dell'oceano Indiano*. Luciano, Napoli; Winters, Christopher 1991 *International Dictionary of Anthropologists*. Garland Publishing; New York; Elektronikus forrás: „Linton, Ralph” <http://www.infoplease.com/>.

A. Gergely András

Lowie, Robert Harry (Bécs, 1883. jún. 12. – Berkeley, 1957. szept. 21.): amerikai antropológus. Magyar felmenőkkel, tízéves koráig Ausztriában, majd 1893-ban New Yorkba emigráló családban kezdi életét, a N.Y.City német hagyományú közösségében, ahol a „Melting Pot” idején sem keveredett össze minden, de a német és zsidó származású népesség egymásnak szerves környezetét alkotta és áthatotta egy ésszerű szabadgondolkodói kultúrában. A City College után 1904-től a Columbiára iratkozik, ahol Franz Boas, majd később Alfred Kroeber hallgatója, Clark Wissler hatása pedig (akkortájt az American Museum of Natural History elnöke) konkrét készítményt is jelentett a terepmunka-tanulmányokhoz: a *Shoeshoni*-tanulmány (1906) bevezető volt a síksági indiánok kutatásához, akikről a múzeum számára monográfiákat és osztályozó rokonsági esettanulmányokat írt. A Wundt-i néplélektan és a kultúra, a totemizmus és a környezettel való viszony kérdései érdekelték, egyúttal az 1910–16 közötti számos időszakban a crow indiánok csoportjainál kezdett, hosszú időtartamú, nem elméleti és nem spekulatív, hanem leíró kultúra-tanulmányokhoz. Ugyanakkor nem szabadul kora szemléletmódjától: híve az „értékmentő etnográfiának”, amely az amerikai indiánokat a végső elmerülés előtti utolsó pillanatban látta megmenhetőnek, vagy legalább hagyományos kultúrájukat a környezet hatásától mentesíthetőnek vélte. Ezzel a szemléletmóddal együtt járt az adatok kiterjedt gyűjtése, a szabotosságra törekvés, és a lehető legnagyobb számú adatközlő meghallgatása. Nem hitte, hogy a kutatói feladat vállalásával mindenhez közelebb kerül, vallotta, hogy a vizsgált kultúrában való legteljesebb megmerítkezés az alap, amelyet az interjúk csupán kiegészíthetnek. 1908-ban védi meg Ph.D.-fokozatát, ettől kezdve témavezetőjével, Wisslerrel folytatódik pályája. 1921-től elfogadja Berkeley-ben a Kaliforniai Egyetem oktatói státusát, ahol Kroeberrel alakítják ki az Antropológia Tanszék profilját. Villódzó és karizmatikus előadó hírében állt húszéves otléte alatt, noha tárgya, az adatgyűjtés és adatelemzés módszertana nem volt a legkelendőbb tudásterület. Hallgatóit a régészeti anyagok és problémák révén vezette be az etnológiai kérdésekbe, s ezt tükrözik vonatkozó könyvei is: az antropológia mint önálló tudomány kérdését taglalja *An Introduction to Cultural Anthropology, Culture and Ethnology* (1917) című munkájában, ahol a kulturális evolúció morgani sémáját elutasítva a kultúrák diffúziója mellett érvelt. Az etnológia mint tudomány számára nem a rekonstrukció eszköze volt, hanem a tényszerű adatközlés és érvelés: a *Primitive Society* (1920), valamint a *Primitive Religion* (1924) lapjain is főként a társadalomszervezet mint rendszer érdekelte, tudatosan vezetve diákjait a kulturális antropológián belüli specializálódás felé. Részint mint az *American Anthropologist*

szerkesztője (1924–33), valamint az állam eredetéről szóló, a politikai antropológia szempontjából is hosszú időszakra meghatározó munka szerzője (*The Origin of the State*, 1927) egyszerre látta fontosnak a földrajzi determináltságot és a lélektan érveit az attitűdök és a kulturális kontaktusok folyamatában. Nem volt követője a német-osztrák →*Kulturkreis* iskolának, sem Radcliff-Brown „általános törvényeinek”, nem vette át kritika nélkül az evolucionista magyarázatokat és a pszichológiai redukcionista érveket sem (*History of Ethnological Theory*, 1937). A kultúra rendszerét csak saját jelenségeinek összefüggései között látta elemezhetőnek, ide számítva e kultúra történetét és élő kontextusait is, amelyek a társadalmak közti érintkezésben lehetőséget kínálnak az átadásra és a *survival*-ra, a továbbélés formáira, idegen népek közötti *átvételre* és változásra. A lehetséges váltást maga is megkísérelte: felesége a háború utáni Németország változásainak pszichológiai megfigyelésére vállalkozott, s az 1950-ben nyugdíjba vonult Lowie vele tartott ebben, miközben az amerikai társadalomismeret problematikáihoz képest egészen mást talált jellemzőnek a legkülönbözőbb népcsoportok európai együttélésében (*The German People: a Social Potrait to 1914*, 1945; *Toward Understanding Germany*, 1954). Munkásságát számos tudományos társaságban való tagság egészítette ki, szerepei között azt is eljátszotta, hogy ő az „első német” Amerikában, majd fordítva, „amerikai Németországban”. Az európai kulturális hozományával és a német kultúrával együtt is élt, szívinfarktusban halt meg a Faust olvasása közben.

F.m.: *The Test Theme in North American Mythology*, 1907; *Social Organisation*. Holt, Rinehart and Winston, New York, 1948; *Primitive society*. Harper Torchbooks, New York, 1961; *The History of Ethnological Theory*. Farrar & Rinehart, New York, 1937; *Hopi kinship*. American Museum of Natural History, New York, 1929; *Indians of the Plains*. Published for the American Museum of Natural History, New York, 1954; *An introduction to cultural anthropology*. Farrar & Rinehart, New York, 1934; *The material culture of the Crow Indians*. AMS Press, New York, 1975; *The matrilineal complex*. University of California Press, Berkeley, 1919; *Myths and traditions of the Crow Indians*. AMS Press, New York, 1975. (A Library of Congress 76 művét tartja számon, ezért a továbbiakat itt nem hivatkozzuk!).

Önéletrajza: Robert H. Lowie, *Ethnologist, A Personal Record*. University of California Press (1959).

Ir.: Murphy, Robert F. 1972 *Robert H. Lowie*. Columbia University Press.

A. Gergely András

lubavicsiek: a zsidó vallás egyik irányzatának, a haszidizmusnak egyik ágazata (→*haszidok*). Az Ukrajnából eredő lubavicsi haszidizmus kezdete Rabbi Schneur Zalman (1745-1812) nevéhez kötődik, aki a *cachmah-binah-da'at*, bölcsesség-értelem-tudás fogalmakból alkotott *chábád* szóval megalapította a haszidizmus chábád ágát. Célja a rabbinikus és a haszid irányzatok kibékítése volt, amely a 20. században főként a hatodik lubavicsi rebbe (csodarabbi) Yosef Yitzhak Schneerson, és veje, a hetedik lubavicsi rebbe, Menachem Mendel Schneerson (1902-1994) tanítása és szervezőmunkája révén bontakozott ki. A mozgalom a lubavicsi rebbe küldöttei (sáliáchok) révén rendkívül gyorsan terjedt, ma több mint 1700 lubavicsi képviselő működik az egész világon, iskolákat, oktatási intézményeket, könyvkiadókat, ifjúsági szervezeteket hoztak létre. Céljuk a Tóra tanításainak népszerűsítése, a zsidó vallásos kultúra „visszatartása” a zsidóságnak. A ~ tanítása a haszidizmus megalapítójának, Báál Sém Tovnak *Tóra*-értelmezéseire az Isten-Tóra-Izrael hármas szerkezetű szeretet-elveire és a vallás örömteli megélésére alapszik. Magyarországon a Chábád-Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület (www.zsido.com) 1989 óta működik, kiadót, jesivát, női klubbot működtet.

Ir.: Buber Martin 1995 *Haszid történetek*. Atlantisz, Budapest; Buber Martin 1999 *Góg és Magóg, haszid krónika*. Babel, Budapest; Grünwald Lipót *A chaszidizmus Magyarországon*. Chábád-Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület; Jólesz Károly 1996 *Kincstári talmudi legendák, haszid bölcsék és bölcsességek*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Naftali Krausz 1994 *Zsidó ünnepek a haszid legenda tükrében*. Chábád Lubavics Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest; Naftali Krausz 1995 *Mózes öt könyve a haszid folklór tükrében*.

Akadémiai Kiadó, Budapest; Naftali Krausz 1991 *A rabbit hazaárulással vádolták: a chábád chaszidizmus megalapítójának története*. Chábád Lubavics Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest; Posner Zalman I. 1994 *A zsidó gondolkodásmód: hogyan látja ma a chaszidizmus világát?* Chábád Lubavics Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest; Rékai Miklós 1997 *A munkácsi zsidók „terített asztala”*. Osiris, Budapest; Zalman Sney'u r 2001 *Zsidó Kabbala és misztika: a Közepesek könyve, a chábád chaszidizmus alapjai*. Filum, Budapest.
www.ucalgary.ca, www.us-israel.org/source/Judaism/Hasidism, www.chabad.org; www.zsido.com,
www.lubavich.com, www.moshiac.com.

Vincze Kata Zsófia

Malinowski, Bronislaw (1884. április 7., Krakkó – 1942. máj. 14., New Haven): lengyel származású brit antropológus, a *→funkcionalizmus* megalapítója. Arisztokrata családból származik, szülei érdeklődtek a kultúra és a tudomány iránt, a Sobieski János iskolába járt, majd a Krakkói Egyetemen folytatta tanulmányait, ahol 1908-ban szerzett Ph.D. fokozatot filozófiából, fizikából és matematikából. 1913-ban a London School of Economics tanára lett, ahol 1916-ban természettudományi Ph.D. fokozatot szerzett. Itt olvasta el Sir James Frazer *Az Aranyág* c. művét, amely felkeltette az antropológia iránti érdeklődését.

Malinowski funkcionálisizmusa szerint a társadalom minden egyes eleme összefonódik, egymásba kapcsolódik, hogy egy kiegyensúlyozott rendszert alkosson. Hangsúlyt helyezett a különféle hiedelmek, szertartások, szokások, intézmények, vallás, rituális és szexuális tabuk jellemzőire. Halálakor a New York Times-ben megjelent nekrológ „tízezer kulturális jellemvonás integrálójaként” emlékezik meg Malinowskiról (Parker, 118. p.).

Első terepmunkájaként 1915–18-ig tanulmányozta az új-guineai Trobriand-szigetek lakóit. A holisztikus megközelítést alkalmazta a szigetek lakóinak társadalmi interakcióit tanulmányozva, ide értve az évenkénti csereakciókat (*Kula kör*), amelyről úgy találta, hogy kapcsolatban áll a mágiával, vallással, rokonsággal és kereskedelemmel egyaránt. A kultúrközi pszichológia fejlődéséhez is hozzájárult a rokonsági kapcsolatok megfigyelésével. A trobriand-szigetiek életéből merített bizonyítékok alapján kétségbe vonta Sigmund Freud elméletét az Oedipus-komplexusról, bizonyítva, hogy az individuálpaszichológia kulturális kontextuson alapul. Terepmunkájáról és tapasztalatairól írott könyve *Argonauts of the Western Pacific* címen jelent meg 1922-ben. Több egyetemi posztra nyert kinevezést, ezek közt a University of London antropológia docense 1924-ben, az első tanszékvezető 1927-ben és ugyanabban az évben professzori kinevezést is kapott. Előadásokat tartott a Cornell Egyetemen 1933-ban, három évvel később a Harvard Egyetemen, ahol díszdoktorrá avatták. 1939-ben a Yale Egyetemen volt vendégprofesszor. Bár a terepmunka és egyéb feladatai sok idejét elfoglalták, világszerte sok városban tartott előadásokat (Genf, Oslo, Bécs és Róma).

Másik jelentős terepmunkája során 1934-ben Radcliffe-Brown-nal hoztak össze egy antropológus-generációt, akik Afrika törzsi társadalmairól készítettek kiváló dokumentációkat. 1941–42-ben a mexikói Oaxaca-völgyben végzett terepmunkát. Malinowski egyik legnagyobb eredménye az volt, hogy a kultúraelméletet ötvözte a pszichológiatudománnyal. A kultúrát nem pusztán kollektív szokások rendszerének tekintette, mindig hangsúlyozta a kultúra instrumentális voltát is. „A kultúra funkcionális megközelítése fektette le azt az alapelvet, mely szerint minden egyes civilizációban minden szokás, tárgy, elgondolás vagy hiedelem valamilyen létfontosságú feladatot lát el, van valamilyen célja, és az egész egy nélkülözhetetlen részét képezi” (Kardiner 1961)

Malinowski előadásai és nagy hatású tudományos munkái miatt vált híressé. Számos nyelven beszélt, köztük lengyelül, oroszul, németül, franciául, angolul, olaszul és spanyolul. A tanulmányozott törzsek nyelvét is elsajátította, és folyékonyan tudott beszélni. Egyénisége sok tanítványát arra indította, hogy a szociálintropológia területén tevékenykedjenek.

F.m.: *The Trobriand Islands* (1915); *The Natives of Mailu Preliminary results of the Robert Mond research work in British New Guinea. Transactions of the Royal Society of South Australia* 39: 494-706, Adelaide (1915); *Argonauts of the Western Pacific* (E.P. Dutton & Co. Inc., New York, 1922. (m. részlet In Bohannon, Paul –

Glazer, Mark szerk. 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest: 379-405); *The Scientific Theory of Culture*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill; (1922); *Coral gardens and their magic* (A. B. C., New York, 1935); *Crime and Custom in Savage Society* (1926, 4th ed. 1947, Routledge, London); *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia*, Routledge & Kegan Paul Ltd., London (1929, 3d ed. 1948); The group and the individual in functional analysis. *American Journal of Sociology* 44., 1939; The problem of meaning in primitive languages. Suppl. *The meaning of meaning* (Ogden, C. K. – Richards, I. A. szerk. Harcourt, Brace and World, New York, 1945); *The Dynamics of Culture Change*, Yale University Press, New Haven (1945, 1961); *Magic, science and religion and other essays* (Doubleday – Anchor Books, New York, 1948, 1954); *Sex, Culture and Myth* Harcourt, Brace and World, New York (1962); Bodrogi Tibor szerk. *Baloma. Válogatott írások* (Budapest, Gondolat, 1972); A nyugat-csendes-óceáni térség argonautái. *Café Babel*, 2000, 36: 43-57; Malinowski, Bronislaw 1921 The Primitive Economics of the Trobriand Islanders. *Economic Journal*, volume 31:1-16, On-line: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/malinowski/prim>. Ir. Kardiner, Abraham – Preble, Edward 1961 *They Studied Man*. World, New York; Kottak, Conrad Phillip 1997 *Anthropology The Exploration of Human Diversity*, Seventh Edition. The McGraw Hill Companies; Parker – Franklin *The McGraw Hill Encyclopedia of World Biography*. The McGraw Hill Company Inc., United States, 1973, Vol 7:117-118; Young, Michael W. (ed.) 1979 *The Ethnography of Malinowski: The Trobriand Islands, 1915-1918*. Routledge & Kegan Paul, London; Sárkány Mihály 2000 Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 89-99; Bindorffer Györgyi 2006 *A trobriandi krikettől az etnicitás társadalmi konfigurációjáig – kisebbségi identitások, adaptációs mechanizmusok Melanéziától a magyarországi németekig*. Elektronikus forrás: <http://mek.oszk.hu/03700/03739>

Hajdú Gabriella

mana: természetfeletti, misztikus erő, szokatlan kifejeződésű, mágikus hatású jelenség, amely a törzsi közösségek embereit a természetfölötti hatalom, vagy a jelenségek mögötti titokzatos képességben való hit megfogalmazására készítette. Az elnevezés Melanéziából származik (ahol a „ráhatni” igével azonos jelentésű), s az etnológiai irodalom átvette ugyan, de más-más névvel illetik mindazt, amit a képzet vagy hit szerint áthat. Leginkább valamely cselekvést átható mozgató hatás ez, továbbá maga a „menés-haladás”, így maga a mágikus erő vagy szimbolikus hatás is eltérő szerte Óceániában, vagy az amerikai indiánok körében (az irokézknél *orenda*, a dakotáknál *wakonda*, a szíúknál *wakan*, az algonkinoknál *manitu*, a jivaróknál *tsza*, a nambikuaráknál *nandé*). Lényeges tartalma, hogy nem perszonifikált, vagyis személytelen erő, megjelenhet azonban emberben (mint képesség pl. az íj megfeszítésére vagy törzsfőnöki döntés elfogadtatására), tárgyokban (pl. nyílban, amelyet méreggel kentek be), vagy állatokban és növényekben is. Mindenkor a megmagyarázhatatlanság erejével hat, viszont a benne rejlő erőt lehet gyűjteni, birtokolni, tartalmát rituálisan kihasználni is. Lehet jó erő (ez céltudatos gyarapítható) és rossz ugyancsak (ezt viszont háritani kell, mert kárt okozhat tulajdonosának is), s mindenképpen megismerésre szorul, hiszen fölhasználása attól függ, kinek kezében van, ki ismeri és ki tud vele bánni. Jelen van a mágikus hatásának tekintett jelenségekben, de a mágikus cselekvésben is: hatását az tudja kézben tartani, aki a megfelelő cselekvést és hívószót ismeri, ezáltal fokozni képes a hatást és akarátát érvényesítheti. Ezáltal része annak a hitnek vagy képzetnek, hogy a természet erőit a természetfölötti hatás révén befolyásolni lehet. A fogalom tartalma először a misszionárius-nyelvész Codringtonnál jelent meg, majd Marett, Mauss és Durkheim is használták illetve kiegészítették a korábbi tételezéseket melyek a lélekben és tárgyokban lakó, eltérő eredetű jelenségeket nehezen definiálható hatóerőknek vélték, vagy leginkább álmok és képzetek formájában mutatkozó létminőségnek. Néhányan ez elektromossághoz hasonló, térben és időben, szavakban és fizikailag mérhető hatások egyvelegében nevezték meg, mások a →*tabu*hoz kapcsolták kivételességét. →*Lévi-Strauss* azonban egy Mauss-kiadáshoz írott előszóban (1951) „üres jelképnek” minősítette, illetve „általános és folytonos gondolati tartalomnak”, mely inkább valami „izé...”, mintsem tényleges jellemzője valaminek... – mígnem Keesing egész Óceániára vonatkozó összehasonlító kutatásban fel nem tárta sokféle megjelenését és szimbolikus tartalmait; eszerint a Salomon- és a Fidji-szigetek példái,

korakeresztény hatások és biblikus forráselemzések egyaránt arra mutatnak, hogy a „hatékonnyá tétel”, a megvalósítás vágya hatja át a manát, hasonlóképp, mint az imát záró „Ámen”, s ez a fohász indítja útjára a jelenséget... A mintegy százéves talány ma már kezd kikopni a szakszókinszből, de megmaradt alapvető tartalmaként az isteni akarat és a főnöki hatalom jelentésháttérében.

Ir.: Codrington, Robert Henry 1881 Religious Beliefs and Practice. *Journal of the RAI*, X., London; Codrington, Robert Henry 1891 *The Melanesians: Studies in their Anthropology and Folklore*. The Clarendon Press, Oxford; Marett, Robert Ranulph 1900 *The Threshold of Religion*. AMS Press, New York; Firth, Raymond 1940 The Analysis of the Mana: an Empirical Approach. *Journal of the Polynesian Society*, 49; Hubert, Henri – Mauss, Marcel 1904 *Esquisse d'une théorie générale de la Magie*. Alcan, Paris; Durkheim, Émile – Mauss, Marcel 1903 De quelques formes primitives de classification. *L'Année Sociologique*, VII:1-146; Hogbin, Herbert Ian 1936 Mana. *Oceania*, VI. (3):241-274; Keesing, R. M. 1984 Rethinking Mana. *Journal of Anthropological Research*, 40, 1; Lévi-Strauss, Claude 1951 Introduction à l'oeuvre de Marcel Mauss. In *Sociologie et anthropologie*. PUF, Paris (m. Bevezető. In *Szociológia és antropológia*. Osiris, Budapest, 2000); Pitt-Rivers, Julian Alfred 1974 *Mana: an inaugural lecture*. London School of Economics and Political Science; Birket-Smith, Kaj 1969 *A kultúra ösvényei*. Gondolat, Budapest; Métraux, Alfred 1951 *L'Île de Paques*. Gallimard, Paris (m. *A Húsvét-sziget. Kőkori kultúra a Csendes-óceánon*. Gondolat, Budapest, 1962).

A. Gergely András

manipuláció: olyan kommunikációs helyzet, állapot létrehozását jelenti, amelyben a manipuláló fél „többlettudással” látja el a manipulált felet, azzal a céllal, hogy ezáltal bizonyos előnyökhöz kapcsolódó érdekeket érvényesítsen. A kommunikációban résztvevő felek pozíciói, szerepei nem felcserélhetők, hiszen a ~ egyes előfeltevéseit, megfontolásait, igényeit kivonja a manipulált fél látóköréből, ezek kommunikatívvá tétele éppen a ~ sikerét kockáztatná. Az „ideális beszédhelyzet elmélete”, a „konszenzus-elmélet” emiatt a ~t eltorzított kommunikációnak látja, sokan pedig az erőszakos beavatkozás egyik formájának. Mások már az érvelést mint közlésmódot is egyfajta hatalomgyakorlásnak tartják, ahol a másik fél meggyőzése lenne a cél. Elvben azonban meghúzható az a határ, ahol még átláthatók a kommunikációs helyzetre vonatkozó elvárások és az ezeknek megfelelő eljárások, eszközök, azaz a meggyőzendő fél nincs megfosztva a részvétel és beleszólás szabadságától. A ~ elsődleges hatása az, hogy olyan valóság-képet teremtsen, amelyet a manipulált fél többlettudásként „a valósággal”, a „tényekkel” azonosít. A jelzett többlettudás sokféle lehet: ezek a dolgok igazság- és/vagy hitelesség- és/vagy helyességigényünknek megfelelő tudásunkat látszanak gyarapítani, eszerint a ~ kognitív és/vagy érzelmekre ható és/vagy viselkedésszabályozó. A ~ hosszabb távú hatásában már nem az e kritériumoknak megfelelő valóság-kép elfogadtatását éri el, hanem a valóságra vonatkozó kritériumok, elvárások módosulását is elérheti. Ezáltal az „életvilágban” végbemenő szocializációs folyamatokat formálhatja át, illetve károsíthatja. Habermas szerint korunk fő döntéshozói nem a hatalmi erőszakkal bánnak, hanem megszerzik a jogot ahhoz, hogy definiálják a definíciókat..., de ezzel éppoly erőhatást gyakorolnak, mintha hadseregük lenne. A ~, mint a társadalom szabályozásának eszköze, voltaképp egyidős a demokrácia kialakulásával. A görög polis agorá-ja az első olyan nyilvános tér, ahova már a belépés jogosultsága alapján a résztvevők mint egyenlőt határozták meg magukat, a cselekvés kitüntetett formája pedig a beszéd, a szónoklás, a meggyőzés volt. Az ékesszólás művészetének technikai alapjait a retorika fekteti le, ez olyan recepteket és módszereket kínál, amelyek igénybevételével kikényszeríthető a polgárok egyetértése. A szó növekvő hatalmát korlátozandó vezetik be a népszavazással elérhető száműzés intézményét, amely a városállamot védte a túl hatalomra szert tevő személyekkel szemben. Később filozófusok egész sora dolgozza ki a szónoklás etikáját. A mai nyugati típusú demokráciák a média szabadságában, illetve a politikai pluralizmusban vélik megtalálni a polgár védelmét a ~ lehetőségeivel szemben. Egyes eljárások, mint a tudatküszöb alatt ható mozgóképi technikák, a félretájékoztatás, a tények meghamisítása, a

pszichoterápiai módszerekkel való visszaélés stb. jogi szabályozás alá esnek. Jelenleg azonban nincsen kidolgozva átfogó törvényi rendszer a ~s eszközök használatára vonatkozóan. A meggyőzésnek, mint a szóértés célját és presztízst egyaránt értékelő partnerkapcsolati aktusnak továbbá az a tartalma is megnevezhető, hogy mintegy érdekeltté tesz az együttműködésben, azonban rögvést az alárendelt pozíciót kínálja, nem lévén a meggyőzendőnek teljes átlátása a témakör fölött. Már maga az értesültség („jól”) tájékozottság is rangot ad („a tudás hatalom” értelmében), nem véletlen, hogy a modern közléstechnikai eszközök (Internet, mobiltelefon, televíziós hírcsatornák) a tájékozódni, értesülni lenni vágyókat célozzák meg kereskedelmi szándékokkal, mintegy a modernitás netovábbjaként értékelve az információ(s) hatalom) birtoklását. A társadalomkutatások, s köztük a →kommunikáció antropológiai kutatásában nemcsak a cyber-tér fölötti uralom, ennek kézbe tartása, befolyásolása, szerepjátékok (~k) celebrálása vált témájává, hanem az a földrajzi, politikai, gazdasági hatáseggyüttes is, amelyben pl. a CNN hírtelevízió által is pénzelt Öböl-háború egyenes közvetítésének kizárólagossági jogával tett szert irányító szerepre, s ezáltal immár a képvalóság befolyásolja, manipulálja a társadalmi és katonai, világpolitikai és fogyasztási valóságot, mintegy valóságkonstruáló funkcióhoz jutva. A ~nak ez a rendszerek, földrészek, kultúrák fölötti (szuperhatalmi) rangja természetesen nincs közvetlen kapcsolatban a kezdetleges tárgyhasználat olyan módjaival, melyeket az etológusok figyeltek meg csimpánzoknál, szárnyasoknál vagy hangyáknál, de épp a *komplex kultúrakutatás* analogikus megismerő módja kínálja a lehetőséget az eszközfunkciójú bánásmódok és a rétegzett kommunikációs sémák reflektív használatára, a lehetséges analógiák keresésére és föltárására.

Ir.: Breton, Philippe 1997 *La parole manipulée*. La Découverte, Paris (m. *A manipulált beszéd*. Osiris, Budapest, 2000); Habermas, Jürgen 1971 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Gondolat, Budapest; Szakál Gyula 1997 *Túlélési stratégiák, hatalmi manipulációk a szlovákiai magyarság körében*. Műhely-NDGP-MTA PTI, Győr/Pozsony/Budapest; Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1999 *Magyarságszimbolumok*. Európai Folklor Központ – TLA, Budapest; Kraus, Wolfgang 1993 *Kultúra és hatalom*. Európa, Budapest; Cray, Jonathan 1990 *Techniques of the Observation*. (m. *A megfigyelő módszerei*. Osiris, Budapest, 1999); Moore, Jerry D. 1997 *Visions of Culture: an Introduction to Anthropological Theories and Theorists*. AltaMira Press, Walnut Creek, California; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest.

Szabó Levente

manu: a nyugati Pacifikum madárembere (Tangata Manu), a fregattmadár és a „nagy szemű isten” egymásra vetített „portréja” a Húsvét-szigetek tufaszobrászati, fafaragási és kőkarcolási technikáival megjelenítve.

Ir.: Métraux, Alfred 1951 *L'Île de Paques*. Gallimard, Paris (m. *A Húsvét-sziget. Kőkori kultúra a Csendes-óceánon*. Gondolat, Budapest, 1962). További információk: <http://users.belgacom.net/renebec/pagehis7.html>; <http://secretebase.free.fr/civilisations/ruines/paques/paques.htm>; <http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/3732999>; <http://www.tangatamanu.net/>; <http://www.easterislandquest.com/history-of-rapa-nui.htm>.

A. Gergely András

manysik (vogulok): legközelebbi nyelvrokonaink, Nyugat-Szibériában, a Tyumenyi Területhez tartozó Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzet nyugati részén élnek. Földrajzilag az Urál-hegység keleti lejtőin, az Ob alsó folyásának baloldali mellékfolyói – Szigva, Szoszva, Lozva, Pelimka, Konda, Tavda – mentén találjuk őket.

A ~ élőhelye a tajga övezetébe tartozik. A területet javarészt tűlevelű erdők borítják, ezenkívül sűrűn szabdaltják folyók, körülöttük nagy kiterjedésű mocsarakkal, lápokkal. Az éghajlati viszonyok magyar szemmel igen mostohák, az uralkodó évszak a tél, mely hosszú és igen hideg. A tavasz és az ősz rövid, egy-két hónapra korlátozódik, és ezek is hideg hónapok, még júniusban is vannak éjszakai fagyok. A nyár sem hosszabb egy hónapnál.

Az erdők legjellemzőbb elemei a különféle fenyők, a nyír, valamint az aljnövényzet: a rének csemegéjeként ismert zuzmó, mely a nyári hónapokban szürkészöld szőnyegként borítja az erdő talaját, a moha és a különböző bogysó növények.

Az állatvilág legjelentősebb ragadozója a medve, de él itt farkas, róka, sokféle kisebb prémes állat, pl. csíkos evet, nyuszt, nyúl; fajdfélék, hattyú és számos egyéb vízimadár, valamint rengeteg halfajta. Különös fontosságú állat a rénszarvas, melyet „félleg házasítottak”: a nyájak szabadon kószálnak, de azért az ember közelében maradnak.

A ~ keleti szomszédai a →*hantik*, nyugatra és északnyugatra a →*komik*, északra a →*nyenyec*ek, délre pedig szibériai tatárok élnek. Az utóbbi évszázadokban viszont az oroszokkal való kapcsolat vált egyre meghatározóbbá a vogulok életében.

A legutóbbi, 1989-es népszámlálás szerint a ~ lélekszáma 8474 volt, 37%-uk vallotta anyanyelvének a manysit.

A *vogul* elnevezés, melyet maguk a vogulok nem használnak, valószínűleg az Ob egyik mellékfolyója, a *Vogulka* nevével hozható összefüggésbe. Ezt a szót kezdetben az oroszok használták, innen terjedt át más nyelvekbe. Mára ennek az elnevezésnek pejoratív értelme lett, ezért lassan kiszorítja a használatból a *manysi* név, amivel a ~ önmagukat és a hantikot nevezik meg (nyelvjárásonként eltérő hangalakkal: *manysi*, *mencsi*). Ez történetileg azonos a magyar népnév *magy*- előtagjával, eredeti jelentése 'ember, nemzetség'. Mind a hantik, mind a ~ két nagy csoportba, úgynevezett frátriába tömörülnek. Ezek neve *mós* és *por*, ebből a *mós* egy korábbi *manys* alakra vezethető vissza, és összefügg a *manysi*, illetve a *magy(ar)* népnevekkel.

Mivel nem egy összefüggő tömbben laknak, hanem több kisebb, elszigetelt csoportban, nyelvük egymástól jelentősen eltérő nyelvjárásokra tagozódik, és ennek megfelelően néprajzi különbségek is akadnak. Így a ~at négy csoportra oszthatjuk, melyeket földrajzi elhelyezkedésük alapján északi, déli, keleti és nyugati manysinak hívunk. Mára azonban már csak az északiak maradtak meg, a többi csoport eloroszosodott vagy eltatárosodott.

A két obi-ugor nép, a ~ és a hantik történelme igen szorosan összefügg. Ők egy népnek is tartják magukat, bár a nyelvi különbségek miatt nem értik egymást (ez egyazon nyelvnek két távoli nyelvjárását beszélő emberek között is előfordul). Anyagi és szellemi kultúrájuk hasonlósága alapján a történeti források is általában együtt említik őket. Az obi-ugorok története különösen érdekes a magyarság etnogenezise szempontjából, hiszen amikor a finnugor egység felbomlott, az ugor ág még több mint ezer évig együtt maradt, majd később kettéváltak magyarok, ill. az obi-ugorok elődeire.

A manysi és a hanti nyelvű kultúra napjainkban sajnos erősen veszélyeztetett. A nyelvek presztízse igencsak alacsony. Bár a probléma alapvetően ugyanaz, a hantik helyzete egy fokkal jobb. Az egyik nyelvjárásban újság jelenik meg, a többiben ábécéskönyvek, tankönyvek, és igen ritkán más is. A rádióban hetente fél órát szentelnek a hanti nyelvű műsornak. A ~nál a helyzet még aggasztóbb. A csekély létszámú hanti vagy manysi értelmiségi többféle módon próbál segíteni népén: társadalmi szervezetekbe tömörülnek, és szervezésükben egyre-másra nyílnak meg a skanzenek, múzeumok, egyre több tábor szerveződik, ahol a gyerekek megismerkedhetnek őseik életmódjával. Mások egyéni munkájukkal – jogászként, tisztviselőként, esetleg valamilyen művészi tevékenységgel – próbálják meg felhívni a figyelmet népükre. De sajnos mindezek a nagyszerű törekvések nem bizonyulnak elegendőnek. A táborokban a gyerekek inkább kuriózumnak látják a hagyományokat, nem követendő példának. A gyerekek nagy része a hanti vagy manysi nyelvet egyáltalán nem, vagy nagyon hibásan beszéli. Ezt meg is érthetjük: a faluban járnak

iskolába, ott pedig a *kommunikáció* nyelve az orosz. Az iskolában legfeljebb heti egy-két hanti vagy manysi nyelvóra van. Lásd még: →*hantik*.

Forrás: <http://fu.nytud.hu>; Ir.: Zsirai Miklós 1936, 1994 *Finnugor rokonságunk*. Trezor, Budapest; Hajdú Péter – Domokos Péter 1978 *Uráli nyelvrokonaink*. Tankönyvkiadó, Budapest; Hajdú Péter szerk. 1975 *Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai*. Corvina, Budapest; Csepregi Márta szerk. 1978 *Finnugor kalauz. Panoráma*, Budapest; Nanovszky György szerk. 2000 *Nyelvrokonaink*. Teleki László Alapítvány, Budapest; Domokos Péter szerk. 1975 *Medveének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre*. Európa, Budapest; Domokos Péter szerk. 1984 *Finnugor-szamojéd (uráli) regék és mondák I.*, Móra, Budapest; Nagy Katalin 1994 „Hét határon hallik húros daru hangja”. Faunus, Budapest; Hoppál Mihály szerk. 1980 *A tejút fiai: Tanulmányok a finnugor népek hitvilágáról*. Európa, Budapest; Bella István ford. 1996 *Hú-Péri-Hú öreg. Vogul és osztják teremtésének, sorsének és medvének*. Littera Nova, Budapest; Vértess Edit 1990 *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága*. Tankönyvkiadó, Budapest; Kálmán Béla szerk. 1980 *Leszállt a medve az égből. Vogul népköltészet*. Európa, Budapest; Gulya János szerk. 1959 *Asszony unokája. Vogul népmesék*. Európa, (Népek meséi), Budapest; Sesztalov, Juvan 1969 *Kék vándorutak*. Európa, Budapest; Sesztalov, Juvan 1975 *Amikor a nap ringatott*. Magvető, Budapest; Sesztalov, Juvan 1986 *Medveünnep közeledik. Vogul regék*. Móra – Kárpáti – Madách, Budapest – Uzsgorod – Bratislava; Sesztalov, Juvan 1985 *Julianus rám talált*. Móra, Budapest; Tarhanov, Andrej 2000 *A pogány gyalogút*. Ethnica, Debrecen.

Jacsev Nikolaj

maori kultúra: Új-Zéland egyik évszázadok óta helyben élő népcsoportja a maori. A szakértők véleménye szerint a földrészt a 13. században, vagy talán egy kicsit korábban foglalták el, legkorábbi bevándorlói középső-Polinéziából érkeztek. Eredeti hazájukat *Hawaii*-nek nevezték. Első „felfedezők” a 18. század végén érkezett európaiak voltak. Létfenntartási módjuk a földművelés és a halászat volt, utóbbi a fontosabb. Ehhez eszközeiket kőből készítették, és a halászat háromféle módját alkalmazták: hálóval, csapdával és zsineggel (line fishing). A hálós halászathoz hatalmas, néha egy mér föld hosszú hálókat használtak, amelyek bevetéséhez ötszáz ember együttes munkájára volt szükség. A hálókat általában tapuból készítették. Az első hálóra került halat mindig visszadobták a vízbe *Tangaroa*, a tenger és a halak istene tiszteletére. A zsineggel történő horgászathoz csontból, fából, kőből vagy kagylóból készült horgokat használtak, a csonthorgok voltak a legáltalánosabbak, néha emberi csontból készültek. Egy másik halászati módszer, a koko egy kb. három méter hosszú bot használatán alapult, amellyel a halakat kikergették a búvóhelyeikről és felriasztva könnyebb volt őket elkapni.

A ~ban a főnöki rang öröklődött. Időnként a háztartás feje egy képzett vallási vezető (trained priest) volt. A főnökök vagyona és rangja mellett elképzelhetetlen hatalmuk volt. „A bölcs főnök a nép akarata szerint kormányoz” (Metge, 32) A maori társadalmi rendet az életkor határozta meg. Az idősebbek a hierarchikusan a fiatalabbak felett voltak. Az arisztokratáknak több felesége, földje, rabszolgája volt, mivel általánosságban ők voltak a vagyonosabbak. A maorik életében a házasságnak nagy jelentősége volt, főleg a nők számára. Azokat a nőket, akik nem kötöttek házasságot valakivel, bolondnak tartották, vagy olyanak, aki elhanyagolja a kötelességét. Egykor az idősek szervezték a házasságot, de gyakoribb eset volt, hogy a fiatalok szerezték meg szüleik beleegyezését. A házasságok felbomlása gyakori jelenség a maoriknál. Mint őseik esetében, ha egy házasság nem működött, véget vetettek neki.

A maori gyerekek iskoláztatása fontos volt, kétharmaduk magániskolába járt, de választhattak a maori iskolák és az állami iskolák között, az előbbiek több időt szenteltek olyan tárgyak oktatására, mint maori nyelv, történelem, művészet és kézművesség. Ma már valószínűbb, hogy mind több maori gyerek az állami iskolát választja.

„A maorik kb. 200 felmenőjüket tudják azonosítani vagy név szerint, vagy hogy egy megnevezett rokonuk leszármazottja. Más szóval: hatalmas kiterjedt rokoni univerzumban

élnék” (Metge, 111). A legtöbb maorinak egész Új-Zéland szerte vannak rokonai, egymás megszólítására gyakran a „maori unokatestvér” kifejezést használják.

Halál esetén három napig tart a gyász, amely mindenkit érint, közről és távolról érkeznek a látogatók, hogy csatlakozzanak a gyászszertartáshoz, a rokonságot mint értékes vagyontárgyakat kezelik. Ha egy nagy főnök hal meg, státuszának megfelelően fegyvereket és vagyontárgyakat helyeznek a sírjára.

Szokásaik lassan eltűnőben vannak, szertartásaik, zenéjük, művészetük, építészetük és kulturális történetük a 21. századi változások (elvándorlás, gazdasági kényszerek, látványosan sikeres életutak) hatására már másként formálódik, intenzíven átalakul.

Ir.: Metge, Joan 1967 *The Maoris of New Zealand*. London, Broadway House; Phillipps, William John 1966 *Maori Life and Custom*. Sydney, A.H. & A.W. Reed.

Hajdú Gabriella

mata: törzs, ill. rokonsági kapcsolatháló a Húsvét-szigetek lakossága körében, tagjai névadó ősük leszármazottainak tekintik magukat, legrégibb múltjukban pedig az első király, *Hotu-matu'a* utódainak. Rokonsági hálójuk a nagycsalád-típusú kapcsolatrend (*ivi*) polinéziai mintáját követi, eltért egymástól a tíz törzsből álló *mata-nui* (nagy törzs) és a kis törzs, akik között ellenséges szövetség (egyfajta kiegyensúlyozott oppozíciós viszony állt fenn) és a földterület birtoklása alapján alcsoportokba (*mata-iti*) tagolódik, a sziget partjaihoz közelebbi értékesebb és a központi (*uta*) területeken eltérő nagyságú (a centrumban a legyőzöttek, számkivetettek és a szellemek birodalma volt honos, ezért a perifériákra szorult a lakosság java része) birtokokon gazdálkodva, melyek birtokjegyeiként álltak az *ahu*-k, szentélyek és mauzóleumok kőből faragott építményei. A rokonsági rendszer feje, képviselője a *tangata-honui* (tiszteltre méltó, fontos ember), a politikai berendezkedés feje a király, az *ariki*-k (a hatalomgyakorló nagyfőnökök), továbbá a papok (*ivi-atua*) és a nagy harcosok (*matao'a*-k) alkották az elitet, melyet a nemesség (*ariki-paka*) vett körül, végül a „kio”-k, a legyőzött ellenségek és szolgák, hűbéri helyzetűek álltak (bővebben lásd Métraux 1962:79-99).

Ir.: Métraux, Alfred 1951 *L'Île de Paques*. Gallimard, Paris (m. *A Húsvét-sziget. Kőkori kultúra a Csendes-óceánon*. Gondolat, Budapest, 1962). Lásd még: <http://www.easterislandquest.com/history-of-rapa-nui.htm>; <http://www.tangatamanu.net/>.

A. Gergely András

matrilinéaris leszármazás: rokonsági rendszerek egyik alaptípusa, amelyben minden egyén belső viszonyát és kapcsolathálóját az anya révén vezetik le. (Másik alaptípus a →*patrilineáris* leszármazás, mely az apa elsődlegességét és a hozzá fűződő viszonyt hangsúlyozza). Ez jobbra kihat a letelepedés helyszínére és az ennek nyomán megerősödő rokonsági kötelékek rendszerére is (→*matrilokális letelepedés*).

Ir.: Fortes, Meyer 1953 The Structure of Unilineal Descent Groups. *American Anthropologist*, LV.; Smith, Michael Garfield 1956 Segmentary Lineage Systems. *Journal of Royal Anthropological Institute*, LXXXVI.; Barnes, John Arundel 1964 Kinship. In *Encyclopaedia Britannica*; Lévi-Strauss, Claude 1949 *Les structure élémentaires de la parenté*. PUF, Paris; Fried, Morton H. 1957 The Classification of Unilineal Descent Groups. *Journal of Royal Anthropological Institute*, LXXXVII.; Goody, Jack ed. 1958 *The Developmental Cycle in Domestic Groups*. Cambridge University Press; Needham, Rodney 1971 *Rethinking Kinship and Marriage*. Tavistock, London; Sárkány Mihály 2000 Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 89-99; Bodrogi Tibor Társadalmak születése, On-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/html/mestersegek0002.html>.

A. Gergely András

matrilokális letelepedés: új házaspár a feleség szüleivel vagy azok közelében él. Mivel a leánygyermek viszi férjét szülei háztartásába, a letelepedést a későbbiekben a családi kapcsolathálót belülről meghatározó erőviszonyok formálják, pl. a fiatal férj, mint aki idegenek között él, s mert a felesége rokonsága veszi körül, (feleségét viszont a sajátja), ezért a férj kénytelen apósa vagy anyósa elvárásainak megfelelni, gyermekeinek családon belüli helyét és sokszor örökségi esélyeit is befolyásolja ez a látszatra pusztán „lokális döntés”. Ahol pedig a leány testvéreivel és szüleivel együtt él, ott a nagycsalád formációja matrilokális nagycsalád lesz.

Ir.: Bodrogi Tibor 1962 *Társadalmak születése*. Gondolat, Budapest, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Goody, Jack ed. 1958 *The Developmental Cycle in Domestic Groups*. Cambridge University Press; Needham, Rodney 1971 *Rethinking Kinship and Marriage*. Tavistock, London.

A. Gergely András

Márkus István (1920. szept. 9. Budapest – 1996. okt. 21. Budapest), szociográfus, szociológus, falukutató: nem volt sem kisebbségkutató, sem kulturális antropológus, sem a fogalom szigorú értelmében vett etnográfus. Mégis mindhárom tudásterület rendkívül sokat köszönhet a magát „szociográfusnak” nevező társadalomkutató életművének, a húsz-harmincas évek táj- és népkutató mozgalmából, valamint a népi írók falukutató hevületéből (főként Erdei Ferenc munkásságából és barátságából eredő inspirációja nyomán) egészen a nyolcvanas évek végéig szellemi hidat építő kutatónak. 1939–43 a Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatója, 1945-től a *Valóság* és a *Szabad Szó* szerkesztő-újságírója. Szüleit deportálják a háború éveiben, NÉKOSZ-osként tudományos pályára kerülhet mégis 1946 után, 1953-tól szabadúszó társadalomkutató, agrárszociológus; politikai nézetei miatt 1957–61 bebörtönzik. Kutatási tárgykörei, érdeklődési köre a magyar falu, a tanyai és falusi gazdaság, az európai etnológia horizontján „rurálisnak” vagy „vidéki” társadalomnak nevezett univerzum, olykor annak is valamely perifériája (parasztvállalkozók, falusi proletariátus, az „utóparaszttság” a kései szocializmusban, az iparosítás kisvárosi-falusi kihatásai, a mezővárosi parasztpolgári indetítástudat stb.). Munkássága nem állt össze európai rangú etnológiai vagy szociológiai oeuvre-é, de életművének publikált kötetei révén és kutatók több generációjára gyakorolt személyes hatása kiemelkedett a hazai társadalomkutatói mélyáramból. Folyamatosan valamely „terepen” létezett, könyvtári és adattári bűvárlatait szinte láthatatlanul végezte, így rang és biztos pozíció nélkül egyensúlyozó énje mindig valamely kutatótáborban, konferencián, falusi vagy mezővárosi közegben volt otthonos, riportjai és szociográfiai kötetei ma már nemcsak tudományos kordokumentumok, hanem a ritka forrásgyűjtemények rangjára is emelkedtek. 1983-ban a szociológiatudomány kandidátusa lett. Kutatási témaköreit utolsó éveiben a magyar paraszttársadalom modernizációja, az „utórendiség” kialakulása és a paraszti autonómia-igény mélyebb feltárása jellemezte; bevallottan törekedett Hajnal István és Erdei Ferenc (részben Bibó István) polgárosodási teóriáját követve a rendi társadalom osztálytársadalmi formációvá alakulását levezetni. Elfogadta a *longue duree*, a hosszú időtartamú átalakulásokra jellemző elméletet, ezzel a paraszttság kategóriáját a jelenkutatásokhoz közelítette, de elválasztotta ettől a kollektív mobilitás 1960–70-es évekbeli státuszfeltételeit, melynek keretében a rendi paraszttság maradék (és egyben legszámkivetettebb) rétegének, a szegényparasztságnak is módja nyílt a (szocialista típusú) polgárosodásra, amelyet követően (elmélete szerint) a paraszttság kora véget is ért. Nem volt kulturális antropológus, de a hazai falukutatók etnográfiai és folklorisztikai vonulatához rendkívül sok szociokulturális és tradíció-megvilágító adalékkal járult hozzá, szinte megalapozva a faluantropológia lehetséges új irányát, és megerősítve a faluszociológia intézményesülését.

F.m.: (Majlát Jolánnal 1943) Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba. *Századok*, 307-370; *Mit láttam falun? 1945-1966*. Magvető, 1967; *Egy parasztváros beidomulása*. Nagykőrös 1971; *Kifelé a feudalizmusból*. Szépirodalmi, Budapest, 1971; *Nagykőrös*, Szépirodalmi, Budapest, 1979; *Forradalom és szabadságharc*. Móra Kiadó, Budapest, 1969; *Az ismeretlen főszereplő*. Szépirodalmi, Budapest, 1991; *Települések és válsághelyzetek*. In Kovács Teréz szerk. Válság és kiút. Falukonferencia. RKK, Pécs, 1991; *Polgárosodó paraszttság*, Szépirodalmi, Budapest, 1996; A régi falukutató és mai tanulságai. *Új Auróra*, 1989, 2:44-58.; *Látóhatár*, 1989, 8:161-192; *Életút-interjú Kardos Lászlóval*. Oral History Archivum, 56-os Intézet kéziratban 600 oldal; Utórendiségünk. Gyökerek és gyümölcsök. *Valóság*, 5:1-23; A hazai mezőgazdasági kisárutermelés az 1960–70-es években. *Századvég*, 1991, 2-3:193-201; *Polgárosodó paraszttság. A magyar társadalomfejlődés egy faluszociológus szemével*. Szerk. Benda Gyula. Dinasztia, Budapest, 1996; Polgárosodás-vita, *Replika*, (1993):11-12; *Balástya, első áttekintés*. Népművelési Intézet, Budapest, 1983; A hierarchizált ember és a többé-kevésbé autonóm ember. *Valóság*, 1989, 5:17-31; *Európa élre tör: Európa fejlődése a XV-XVII. században*. Móra, Budapest, 1986; A. Gergely András 2005 Faluszociológia – faluantropológia. In Bognár László – Csizmady Adrienne – Tamás Pál – Tibori Tímea szerk. *Nemzetfelfogások / Falupolitikák*. Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 108-117; Valuch Tibor 2006 Agrárkérdések és a magyar falu 1956–57-ben; A gulyáskommunizmus. In *Metszetek. Válogatott tanulmányok*. Argumentum – 1956-os Intézet, Budapest, 114-130; 202-221.

Mead, Margaret (1901. dec. 16. Philadelphia, Pennsylvania – 1978. nov. 15. New York): amerikai (USA) kulturális antropológus. A DePauw Egyetemen és a Barnard College-ban tanult 1923-ig, majd a New York-i Columbia Egyetemre ment, ahol Franz Boas és Ruth Benedict tanítványa volt. Az foglalkoztatta, hogy nyugati világ társadalmi jelenségei másutt is így vannak-e. Különösen a kamaszkor, a nemi és szociális érés folyamata érdekelte. Olyan alapvető kérdéseket vetett fel, mint hogy a szocializáció periódusa vajon mindenütt ekkora konfliktus-e, ilyen radikális-e? mikor kezdjük el a kamaszkorhoz tartozó dolgokat „produkálni”? miért leszünk olyan felnőttek, amilyenekké válunk végül? a férfi/nő kép igen változatos a különféle kultúrákban – miért lesznek az adott kultúrában épp ilyen férfiak/nők a kamaszkor végére? Boas, látva ez irányú szenvedélyes érdeklődését, 1925-ben felkérte, hogy a serdülő lányok nemi életét tanulmányozza az Amerikai Szamoához tartozó Tau-sziget falvaiban. Kilenc hónapos terepmunkája alapján Mead azt a következtetést vont le, hogy a serdülőkor viselkedést nem biológiai tényezők, hanem a kultúra határozza meg. Szamoán a kamaszkor a legboldogabb, legfelhőtlenebb életszakasz. Szerinte ennek oka, hogy a fiatalok nyugodtan fordulhatnak a szülőkhöz; elfogadott a házasság előtti szexuális kapcsolat, ám mivel jelen van a katolikus egyház, nem szabadosak. Úgy találta, hogy a legtöbb esetben a mélyre ható érzelmek és a nagy családokban sokféle megosztó tekintély, az egyik családtól a másikhoz való költözés viszonylagos egyszerűsége, a nemi felvilágosultság és az érintkezés szabadsága a szamoai lányokat a társadalmi normákhoz alkalmazkodóvá teszi. Meglepően egy színvonalon állnak tudásban, ügyességben és felfogásban, teljesen egyformán fejlődnek és nőnek fel egy rugalmas, de szigorúan körülhatárolt környezetben. Tapasztalatait első, 1928-ban napvilágot látott, *Coming of Age in Samoa* című, szépirodalmi stílusban megírt könyvében foglalta össze. Szakmai körökben ugyan sokan bírálták, és →*kulturális determinizmussal* vádolták, mégis hírnevet szerzett neki. Mead 1926-tól muzeológusként tevékenykedett New Yorkban, az Amerikai Természettudományi Múzeumban. 1928-ban újabb terepmunkára indult, hogy a „veleszületettség vagy belenevelődés” kérdését tanulmányozza, immáron az Új-Guinea északi partjainál fekvő, az Admirális-szigetekhez tartozó Nagy Admirális-sziget déli partjainál élő *manusz* nép egyik, Peri nevű falujában. Rokoni kapcsolatokra felépülő kereskedelmi értékrendszerüket a mentalitásra és a nemi szerepekre vonatkozóan is meghatározónak érezte. A kutatás eredményeit az 1930-ban megjelent, *Growing Up in New Guinea* című könyvében összegezte – amely szintén a szakmai viták keresztjébe került. Lényegi mondanivalója, hogy a gyermekek normáit, értékeit, prioritásait, életminőségét, s ennek folytán felnőtt életüket is az határozza meg, mit látnak, tanulnak a felnőttektől. Viselkedésük, életvitelük, felfogásuk tehát a „belenevelődés” eredménye. Mead 1930-ban egy észak-amerikai indián törzsnél végzett terepmunkát, majd 1931 és 1933 között tovább folytatta kutatásait Új-Guineában, hogy a Sepik folyó mentén élő három törzsnél tanulmányozza a nemi szerepek alakulását az ún. →*primitív társadalmakban*. Míg az *arapese*ket békés, társadalmukat személyes kapcsolatokra felépítő népek látta, ahol gondoskodó anyák és apák nevelik a gyermekeket, addig a – hasonló környezetben élő és ugyancsak kőkori jellegzetességeket mutató – *mundugumorok*at épp ellenkezőleg: barátságtalan, →*fejvadász*, örökösen harcban álló népek tartotta, ahol erőszakos nők és férfiak alkotják a társadalmat, akik meglehetősen ridegséggel viszonyulnak gyermekeikhez. Úgy találta, hogy a mundugumoroknál az apa-fia, anya-lánya ellenségeskedés nem genetikai vagy környezeti, hanem egyedülálló társadalomszervezeti sajátosságukból adódik: a nem szerinti rokonsági organizáció speciális válfaja, az apa-lánya, ill. anya-fia vonalat követő, →*rope*-nak nevezett rendszer ugyanis örökös bizonytalanságra és agresszív önérdék-érvényesítésre készíteti őket. A *csambuli* nemi szerepek éppen a saját társadalmában megszokottal

ellentétesek voltak: náluk a nők a közösség irányítói, bátrak, aktívak, s a férfiak végzik a házi munkát, gondoskodnak a gyerekekről. Ezek a megfigyelések Mead azon elképzelését támasztották alá, miszerint a nemi szerepeket a kultúra, a társadalom kényszeríti ránk, kulturális minták alakítják ki a nemi jellegnek megfelelő viselkedésünket. Ezt a gondolatot fejti ki a *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* című, 1935-ös tanulmányában. A csambuliknál találkozott Gregory Bateson antropológussal, leendő harmadik férjével. Vele 1936–1938-ban Balin és a Sepik folyó menti, „gazdag” iatmul törzsnél dolgozott. A hindujávai kultúrát őrző, kifinomult bali-szigetekiek körében →*karaktervizsgálatot* végzett, valamint rengeteg fotót és egy filmet készített, *Tavaszi és tánc* címmel. 1939-ben leánya született. A gyermeknevelés, az anya-gyerek kapcsolat olyannyira izgatta, hogy leánya életének minden szakaszát dokumentálta. A *Male and Female: A Study of the Sexes in a Changing World* (1949) című könyvében terepmunkáinak tanulságai alapján próbál magyarázatot adni az amerikai társadalom férfi és nő viszonyt illető problémáira. Részletesen ír a téma etnológiai megközelítési módjairól, a két nem eltérő fiziológiai adottságaiból eredő különbségekről, illetve a nemek magatartását alakító és szabályozó társadalmi mechanizmusokról, továbbá igyekszik választ keresni arra a kérdésre, milyen változások szükségeltetnek ahhoz, hogy a két nem kapcsolata harmonikus legyen. A második világháború okozta kulturális hatásokat megvizsgálandó, a háború után visszatért előző kutatásainak színtereire: 1953-ban, 1964 és 1965-ben az Admirális-szigeteken, 1957–1958-ban Balin, 1967-ben az iatmul törzsnél kutatott.

Mead-et – Kardinerrel és Lintonnal együtt – a →*„kultúra és személyiség”* irányzathoz sorolják. Könnyed hangvételű írásai hozzájárultak a kulturális antropológia, valamint a pszichológiai kultúraelemzés szakmai berkeken kívüli megismertetéséhez, népszerűsítéséhez. Az antropológusnő közéleti személyiségként a nők jogaiért és az emberiséget fenyegető veszélyek (pl. az atomháború, a környezetszennyezés, az éhínség, a kábítószer-fogyasztás terjedése) ellen emelte fel a szavát.

Mead szamoai megfigyeléseinek és következtetéseinek legélesebb hangú kritikusa Derek Freeman (ld. Freeman 1983, 1999), aki 1940–1943 között iskolai tanárként élt Nyugat-Szamoán. Miután beleásta magát Szamoa korai történetébe, saját tapasztalatai és kutatásai eredményei alapján Meadet nemcsak a samoai kultúra – túlzottan determinisztikus és szabados – jellemzése miatt kritizálta, melyet „alapvetően hibásnak” vélt, hanem azért is, mert elmulasztotta Szamoát – az 1920-as évek előtti és alatti – történelmi kontextusba ágyazni, ahogy elmulasztotta használni olyan jelentős XIX. századi szerzők írásait, mint Turner, Krämer és Pritchard, akiknek beszámolóí szemmel láthatóan ellentétben állnak Meadével. Példaként említve a szűz menyasszony intézményét: Szamoán a szűz menyasszony – mint sokhelyütt a világban – emeli a család tekintélyét, ezért féltve őrzik, és intézményesült formája is kialakult: az ún. taupo-rendszer. Mead szerint a fiatalok többsége ezt megpróbálja kijátszani – a látszat fenntartása mellett: ha kell, a nyilvános defloráció alkalmával csirkevérral bizonyítva a taupo szüzességét. Freeman ezt keményen elutasítja. Meaddal kizárólag abban ért egyet, hogy a szüzesség fontos a taupóra nézve. A szüzesség megőrzésének érvényességi körét, a kereszténység szerepét és a szamoai fiatal lányok tényleges viselkedését illetően viszont egészen eltérő a véleményük. Freeman azt állítja, hogy nagy változások a korlátozó samoaiak szexuális viselkedésében az 1950-es évek előtt nem történtek.

F.m.: *Coming of Age in Samoa: A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization* (New York: William Morrow, 1928); *Growing Up in New Guinea* (New York: William Morrow, 1930); *Kinship in the Admiralty Islands* (New York: H. Fertig, 1931); *The Changing Culture of an Indian Tribe* (New York: Columbia University Press, 1932); *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (London: George Routledge and Sons Ltd., 1935; magyarul részlet Nem és temperamentum (in: *A szexuális élet szociológiája*, vál. Kemény István, Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972); *Cooperation and Competition among Primitive Peoples* (New York–London: McGraw Hill, 1937); *Balinese Character: A Photographic Analysis* (szerzőtárs: Gregory Bateson, New York Academy of Sciences, 1942); *Male and Female: A Study of the Sexes in a Changing World* (New York: William Morrow, 1949), m.: *Férfi és nő* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1970; Budapest: Osiris Kiadó,

2003); *People and Places* (New York: World Publishing, 1959); *An Anthropologist at Work: Writings of Ruth Benedict* (Boston: Houghton Mifflin, 1959); *Anthropology: A Human Science* (Princeton: Van Nostrand, 1964); *Culture and Commitment: The New Relations Between the Generations in the 1970s* (New York: Columbia University Press, 1970); *Rap on Race* (szerzőtárs: James Baldwin, Philadelphia & New York: Lippincott, 1971). Ir.: Bodrogi Tibor 1970 Utószó. In: *Férfi és nő*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1970; Vörös Miklós 2003 Utószó az ezredfordulóról. In: *Férfi és nő*. Budapest, Gondolat Kiadó; Howard, Jane 1984 *Margaret Mead: A Life*. Simon and Schuster, New York; Freeman, Derek 1983 *Margaret Mead and Samoa: The Making and Unmaking of an Anthropological Myth*. Cambridge, London: Harvard University Press; Freeman, Derek 1999 *The Fateful Hoaxing of Margaret Mead: A Historical Analysis of Her Samoan Research*. Boulder, Colorado: Westview Press. További tudnivalók: http://bibleocean.com/OmniDefinition/Margaret_Mead, <http://www.kirjasto.sci.fi/mmead.htm>. Önéletrajz: Mead, Margaret: *Blackberry Winter: My Earlier Years* (New York: William Morrow, 1972). Bővebben: <http://www.interculturalstudies.org/Mead/bibliography.html>; <http://www.loc.gov/exhibits/mead/>; http://en.wikipedia.org/wiki/Margaret_Mead.

Szász Antónia

megújulási mozgalmak: olyan társadalmi csoportok életreform-törekvése, melynek ideológiájához valamely vallási alapú értékrend tartozik. A mozgalmak megjelenési módjai sokfélék (*millenarizmus, eszkatologizmus, szinkretizmusok, →Cargo-kultusz, →chiliasmus, Szellemtánc-mozgalom, mau-mau, nativizmus, Fekete Muzulmánok, iráni ayatollah-mozgalom, nicaraguai szandinizmus*), de talán alapjegyük, hogy megváltást ígérnek, várható világvgát jósolnak, messianisztikus jövőképet alkotnak, alapvetően és sürgető jelleggel kívánják megreformálni a társadalom fennálló rendjét vagy minden társadalom értékrendjét, kivételezett szerencsések és balvégzetre ítélték kettősségére osztják a fennálló társadalmi tömegeket, előszeretettel hivatkoznak valamely mártírjellegű ösre, akinek a hívők mindannyian lekötöleztetjéi, a hitetlenek pedig méltatlan utódai. A mozgalom-jelleg egyúttal időlegeségre is utal, olykor hamar véget érő vallásos fellángolásokról van csak szó, de némelykor ciklikus mechanizmusról, visszatérő elemekről is. Számos kutató kimutathatónak véli a gyarmati elnyomás alól felszabaduló országok és népek között mind jobban terjedő mozgalmak ama sajátosságát, hogy elorzott hitek, ellehetetlenített intézmények, eltörölt szokásrendek nyomán támadt hiányérzetet pótolnak, bizalmat kérve a „kiválasztottak” körének, és megújíthatónak mutatják a régi alapokon álló új hit intézményét.

Ir.: Burrige, Kenelm 1960 *Mambu: a Melanesian Millenium*. Methuen, London; Cohn, Norman 1983 *Les fanatiques de l'Apocalypse*. Payot, Paris; Lanternari Vittorio 1960 *Movimenti religiosi di libertà e di salvezza dei popoli oppressi*. Milano; Lantenari, Vittorio 1959 *The Religions of the Oppressed*. Knopf, New York; Mühlmann, Wilhelm E. et al. 1961 *Chiliasmus und Nativismus: Studien zur Psychologie, Soziologie und historischen Kasuistik der Umsturbewegungen*. Dieter Reimer, Berlin; Worsley, Peter 1957 *The Trumpet Shall Sound: a Study of Cargo Cults in Melanesia*. Schocken, New York; Dubois, C. 1939 *The 1870 Ghost Dance*. California University Press, Berkeley; La Barre, Weston 1970 *The Ghost Dance*. Allen & Unwin, London; Borsányi László 1990 A sioux naptánc: identitásválság vagy identitástudat. In *Történelem és kultúra 5.*, MTA Orientalisztikai Munkaközösség, Budapest, 136-139; Van Hutten, Ulrich 1874 *A review of the modern Tunker; or, Trine immersion, feet washing, the Passover, or Last Supper, and chiliasm or the millenium; the thousand year reign in the light of divine revelation*. Henkel, Calvert, New Market; Graebner, Theodore 1941 *War in the light of prophecy; „was it foretold?”. A reply to modern chiliasm*. Concordia Publishing House, St.Louis; Spier, Leslie 1979 *The Prophet Dance of the Northwest and its Derivatives: the Source of the Ghost Dance*. AMS Press, New York; Thornton, Russell 1986 *We shall Live again: the 1870 and 1890 Ghost Dance Movements as Demographic Revitalization*. Cambridge University Press, New York. http://anthropolis.ngo.hu/tanulmanyok/doc/tarr_daniel-apokaliptikus_aramlatok.pdf

A. Gergely András

melanéziai Cargo-kultusz: vallási és mágikus mozgalom, bővebben lásd →*megújulási mozgalmak*, →*Cargo-kultusz*

Mendel, Gregor Johann (1822. júl. 22., Heizendorf, Ausztria – 1884. jan. 6., Brünn): osztrák genetikus, biológus, az öröklélmélet kialakítója. Paraszti családban született, 1843-ban az Ágoston-rendi Szent Tamás Kolostorban kezdett el tanulni Brünnben, 1847 augusztusában szentelték pappá. Ezután lekipásztori teendőket kellett ellátnia, de hamar kiderült, hogy a tanítás sokkal inkább neki való feladat. 1849-ben kinevezték a Znaim-i középiskola tanárává. Itt próbálta letenni a tanári képesítő vizsgát, sikertelenül. 1851-ben beiratkozott a bécsi egyetem matematika és biológia tanári szakára, ahol kifejlesztette kutatói képességeit. 1854-ben tért vissza Brünnbe tanítani, két évvel később megint megpróbálkozott a képesítő vizsgával, de megbetegedett, valószínűleg a vizsgadrukk miatt, és visszalépett a vizsgától. Szeretett volna levizsgázni, de visszatért Brünnbe 1856-ban, ahol folytatta a tanítást részmunkaidőben. Élete vége felé, 1868-ban apáttá nevezték ki a kolostorban. Kutatásaival úttörő munkát végzett az öröklélmélettel kapcsolatban. Egyszerű borsó-palántákon tanulmányozta a növények alapvető tulajdonságait, majd ezeket nyomon követve felfedezte az öröklődés három alaptörvényét, amely meghatározza a jellemvonások átadódását a faj egyik egyedétől a másinak. Az első törvény szerint a növény örökítőanyaga tartalmazhat két jellemvonást, de nem mindkettőt. A második törvény szerint a tulajdonságok egymástól függetlenül öröklődnek (ez képezi alapját a recesszív-domináns gén összeállításnak). A harmadik elmélet szerint minden öröklött tulajdonságot két öröklődési tényező határoz meg (újában géneknek nevezik), mindkét szülőtől egy-egy, ami meghatározza, hogy melyik gén domináns és recesszív. Más szóval: ha egy mag génje recesszív, ez nem jelentkezik majd a növényben, a domináns tulajdonság viszont igen. Mendel munkái és elméletei képezik a modern genetika alapjait, ma is elismerik és használják. Munkássága vezetett el a független öröklődés, a domináns és recesszív tulajdonságok, a genotípus és fenotípus, a heterozigóták és homozigóták fogalmának felfedezéséhez. Sajnos tudóstársai nem ismerték el Mendel teljesítményét. Konkrét bizonyítékot talált a gének létezésére és a genetika atyjának tekintik, bár munkáit az 1900-as évek elejéig nem igazán értékelték.

F.m.: Zdenek Landa ed. 1966 *Mechanism of mutation and inducing factors; proceedings*. Academia, Prague; *Versuche über Pflanzenhybriden. Zwei abhandlungen (1865 und 1869)*. Leipzig, W. Engelmann, 1901; (ed. Paul C. Mangelsdorf) *Experiments in plant hybridisation*. Cambridge, Harvard University Press, 1965.

Ir.: Olby, Robert Cecil 1966 *The Origins of Mendelism*. Schocken Books, New York, 1966; Vitezslav, Orel 1965 *Gregor Mendel, zakladatel genetiky*. Blok, Brno; Vitezslav, Orel – Wood, Roger J. 2001 *Genetic prehistory in selective breeding: a prelude to Mendel*. Oxford University Press, New York.

Hajdú Gabriella

menyasszonypénz: a várható házasság előzetes garanciájaképpen a menyasszony családjának (vagy rokonainak) a vőlegény által adományozott javak (nem mindig pénz). A legtöbb kultúrában a nő és férfi közötti házassági szándék kifejezése bizonyos kölcsönösséget és viszonyosságot feltételez, ezért a *házassági cserék* egész rendszere alakult ki. Egyes helyeken jegyajándékként értelmezik, másutt a férj bármikori halála esetén a felesége tulajdonában maradó „életjáradékként”, megint másutt csupán szimbolikus aktus formáját ölti. Leginkább úgy ismeretes, mint „a menyasszony ára”, melyet a vőlegény vagy rokonai adományoznak a menyasszony rokonainak, hogy a házassági szándék érvényességét ezzel is mintegy „megpecsételjék”. Lehet pénz, árucikk vagy szolgáltatás is, formája és mennyisége a föld társadalmainak több mint felében meghatározott, de rendkívül változatos tartalmú, leginkább ahhoz a helyi kultúrához kötődik, amelyben a helyi jólét és biztonság

szimbólumaként szolgál. A jogszokás egyben arra is szolgál, hogy a férfi és rokonai ezt követően rendelkezhessenek a feleség majdan születendő gyermekei fölött, s ő maga is ezáltal vállal kötelezettséget jövőendő férjével szemben a gyermekek születésének ígéretével.

Ir.: Bodrogi Tibor 1997 *Mesterségek, társadalmak születése*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Bodrogi Tibor 1987 Morgan-tól Godelier-ig. A rokonság kutatása. *Népi Kultúra – Népi Társadalom XIV*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 7-48; Hollós Marida 1993 *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Szimbiózis könyvek, Budapest; Faragó Tamás 1983 Háztartás, család, rokonság. Jegyzetek a legújabb család- és rokonságkutatási eredmények kapcsán. *Ethnographia*, 216-254; Schweitzer, Peter P. (ed.) 2000 *Dividends of Kinship. Meanings and Uses of Social Relatedness*. Routledge, London/New York; Carsten, Janet (ed.) 2000 *Cultures of Relatedness. New Approaches to the Study of Kinship*. Cambridge University Press, Cambridge; Feinberg R. – Ottenheimer, M. (eds.) 2001 *The Cultural Analysis of Kinship. The Legacy of David M. Schneider*. University of Illinois Press, Urbana/Chicago; Gould, Sydney H. 2000 *A New System for the Formal Analysis of Kinship*. University Press of America, New York/Oxford; Fox, Robin 1972 *Anthropologie de la parenté: Une analyse de la consanguinité et de l'alliance*. Gallimard, Paris; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 2004 *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Debrecen, Csokonai Kiadó (1952 The Free Press, Glencoe); Tárkány Szűcs Ernő 1981 *Magyar jogi népszokások*. Gondolat, Budapest, 405-504.

A. Gergely András

menyasszonyszolgálat: konvenció, amely hagyomány vagy megállapodás alapján biztosítja a férfi munkavégzését felesége családjánál, mintegy bizonyosságul szándéka komolyságát illetően, egyúttal próbaképpen is, el tudja-e majd tartani saját új családját. Alapja nemcsak a képességek próbája, hanem a gazdasági racionalitása is, mely szerint parasztember nem végez munkát viszonzás nélkül, így „befektetése” a kapcsolatba mindenképpen komoly szándékot feltételez. Más felfogások szerint, „a házassági cseréknek ez a második leggyakoribb formája, a világ népeinek 1/8-nál ilyen módon kárpótolják a menyasszony családját. Ez a szokás azonban, sokszor a cserék más formájával együtt jelentkezik, ilyenkor természetesen csökken a menyasszonypénz összege” (Hollós Marida: *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Szimbiózis, Budapest, 1993).

Ir.: lásd a →menyasszonypénz szócikknél.

A. Gergely András

meridionalizmus: a földrajzi Dél kulturális sajátosságaival foglalkozó antropológiai, néprajzi, hagyománykutató szemléletmód összefoglaló neve Itáliában, szinonimaként a *Sud* (Dél) és a *Mezzogiorno* (Délvidék) szolgál, melyek jelentése mind a Nápolytól délre húzódó félszigeti és szigeti (Calabria, Szicília, Szardínia) kulturális tájat jelölik (analógiaként a francia *Midi* szolgál). A mintegy másfél évszázados olasz nemzeti-nemzetépítési felfogás sajátos, eltérő politikai, történelmi és gazdasági-társadalmi jellegzetességeinek összessége, amely egyúttal az északitól eltérő, igazgatási értelemben is másképpen szerveződő, de kulturálisan öntörvényű entitást jelent. A „*questione meridionale*” (déli problematika) a fogalom szintjére emelkedő másság fogalmát egyszerűsítve, és mint témakört vagy kutatási területet jelölve lesz ~, röviden olyan eszmék, vélemények, társadalmi problémák, kulturális örökség, mentalitásbeli sajátosság etnográfiai, antropológiai, etnológiai tárgyalás alapjává, mely karakteresen eltér a Nord és a Centro (Észak-Olaszország, Közép-Olaszország) viszonyítási pontjától és kulturálisan szintén sajátos profiljától. Az olasz folklór, anyagi kultúra kutatása, etnográfiai leírása, néphagyományi kutatások módjai a *demológia* (népi kultúra) megjelenítésének történetébe ágyazódik mint olyan folklór-vizsgálat, mely a vallási, társadalmi, gazdasági, kulturális jellegű témakörök esetében nem valamely néphagyományi együtttest tekint témakörének, hanem kifejezetten az alárendelt/alávetett társadalmi rétegek megismerését. Ezzel szemben áll az olasz *etnografia* fogalma, amely a néprajzi gyűjtést a legtágabban értelmezi, de nem kerülnek bele szerves egységként az antropológiai megismerés

módszerei, technikái, interpretációs szintjei, hanem megmaradnak a *tradizioni popolari* feltárási szintjén. A „déli kérdések” ekként értelmezve az itáliai kulturális másságok kutatási és tematikai másságává is válnak. Faeta egyéni értelmezése és összegző áttekintése „az olasz kérdésről” a kultúrkritika szemléletmódját követi, s még inkább C.Geertz álláspontja szerint érvel: „mások feladata az, hogy a bizonyosságot keressék, a miénk az, hogy elbizonytalanítsunk”. Az olasz „belföld” (tehát nem az egész mediterránium!) ekkénti szemlélete a legkevésbé csupán „orientációs” kihívás, inkább a korszak kihívásait és problematikusságát felmutató tudománytörténeti álláspont, vagy talán legkivált az a fajta belátásmód, amely a lokális világok saját önképére, identifikációs stratégiáira van figyelemmel, s nem a tőlük távoli tudományos idegenség gyakorlatát követi. Ebben Ernesto de Martino 1970-es években kifejtett „etnológiai másságfogalmára” épít, de már mint megújított hagyományra, melyben a nápolyi kutató kritikai etnocentrizmusa nem elfogódott szemmel szemléli a hagyományos paraszti világot, ám nem is igyekszik az európai típusú vagy racionálisan nyugati elméleti értelmező kategóriák honosítására; helyette magasan elkötelezett etikai normák menti, elhivatottan emberléptékű szemléletet képvisel, melyhez kapcsolható annak belátása is, hogy a miénktől eltérő világok feltárása már magában véve is kritikai megismerő attitűdöt igényel. Ennek alapján nem egzotikumként vagy maradványként kezeli a calabriai parasztságot, hanem egyfajta határterületről, a kulturális érintkezés és peremlét dialektikája felől fogalmaz kritikát a „másság-elítélő” szemléletmódokkal, tudományos és értelmiségi felfogásokkal, *demológiai toposzokkal* vagy egzotizáló megközelítésekkel szemben.

Ir.: Faeta, Francesco 2008 *Az olasz kérdés. Demológia, antropológia és kultúrkritika*. L'Harmattan, Budapest.

A. Gergely András

mező (champs sociaux, social fields): társadalmi erőter, speciális célokért zajló versengés többé-kevésbé önálló társadalmi szegmense, meghatározott szerkezeti sajátosságokkal. Pierre Bourdieu innovációja, a ~n belüli konfliktusok, pozicionális különbségek és a tőkestruktúra jelentőségének hangsúlyozásával alternatíváját nyújtja a funkcionalista szociológiaelméletek bizonyos szempontokból egyoldalú alrendszer terminusának. Számos szakma nagyjából megfeleltethető egy-egy mezőnek, de az utóbbiak lágyabb vonalai nem teljesen egyeznek az előbbieket jogilag kodifikált határaival. A ~fogalom legjelentősebb előnye a sokszor burkolt formában jelentkező belső konfliktusok előtérbe állítása. E konfliktusok oka a ~k struktúrájában rejlik. Minden ~n belül létezik egy vagy több olyan tőketípus (képesség, vagyontárgy, kompetencia, hatalmi helyzet, stb.), amely birtoklóinak elitpozíciót biztosít, ahogyan az alávetett pozíciók léte is szükségszerű. A ~n belüli pozíciók tulajdonképpen automatikusan jelölik ki betöltőik stratégiáit: a kedvezményezettek érdeke a status quo újratermelése, a depriváltaké az erőviszonyok megfordítása. Ebből következően a cselekvők habitusa a mező(kö)n belüli pozíció(k) eredménye, vagyis társadalmi termék. A külső meghatározottságok érvényesülésének azonban a ~elméletben komoly gátja van: a differenciált társadalmakban számos ~ ugyanis nagyfokú autonómiával rendelkezik (pl. gazdasági, tudományos, oktatási, irodalmi és vallási ~). Az autonóm ~ képes saját logikája szerint szerveződni, nem igényli a külső igazolást (l'art pour l'art elv a művészeti mezőben, „üzlet az üzlet” a gazdaságban); önálló konstitutív elve van (pl. a művészeti ~é: benne visszautasításra találnak a közvetlen anyagi nyereség törvényei); speciális tőkéért, tétért zajlik a benne résztvevők versengése. Az egyes ~k ugyanakkor sohasem teljesen önállóak: egyrészt közöttük strukturális és funkcionális homológiák vannak (minden ~ben vannak uralkodó és alávetett pozíciók, konfliktus és újratermelés), másrészt nem elhanyagolható a ~k egymáshoz való viszonya és az egyes ~k távolsága a domináns hatalmi ~tól.

Ir.: Bourdieu, Pierre 1978 *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest; Wacquant, Lois 1990 *A reflexív szociológia felé. Műhelybeszélgetés Pierre Bourdieu-vel. Replika* 1990/1.

Kolozsi Ádám

micva: héber szó, eredetileg isteni parancsolatot, törvényt jelentett; ma a $\rightarrow$ *Talmud* által 613-nak számlált, a $\rightarrow$ *Tórá*ból származó rendelkező és tiltó törvényeket, parancsokat, előírásokat értjük ide. A köznyelvben jócselekedetnek is fordítják. Szűkebben megkülönböztethetők: a *mi deorajszo*, tórai törvények és a rabbinikus eredetű *miderabonon* talmudi törvények. A 613 parancsolatot időre és nem időre vonatkozó előírásokra szokták felosztani, az előbbi kategóriába 365 előírás tartozik, amely az év napjainak felel meg, ezek a nőkre nem kötelező érvényűek, a nem időre vonatkozó törvények száma (248) pedig, a hagyomány szerint az emberi csontok számának felel meg. 1564-ben József Káro Velencében megjelentetett törvénygyűjteménye (Jakob bén Ásér 1340-ben megjelent munkája nyomán) a *Sulhán Árúch* számít a micvák a zsidó élet törvényei legnépszerűbb gyűjteményének, amelyet azóta többször átdolgoztak, kiegészítettek. A ma használt változat Ganzfried Slomó 1870-ben Krakkóban megjelent *Sulhán Árúch Kivonata* című könyv, a zsidó *halacha* (életvitel) alapműve. Magyarországon magyar fordítással és kiegészítéssel 1934-ben Singer Leo jelentette meg Várpalotán.

Ir.: Donin Hayim Halévi 2003 *Zsidónak lenni*. Budapest. Göncöl; Jólesz Károly 1993 *Zsidó hitéleti kislexikon*. Budapest, Akadémiai; Lau Rabbi Israel Méir 2000 *A zsidó élet törvényei*. Tel-Aviv; Sulchan Aruch 1988 *A Sabbosz és ünnepek szabályai*. Ford. Singer Leo. Budapest, MIOK. Elektronikus források: www.zsido.com, www.zsido.hu, www.zsidohitkozseg.hu, www.or-zse.hu, www.mazsihisz.hu, www.us-israel.org, www.ucalgary.ca

Vincze Kata Zsófia

mitológiai forgatókönyv: a mítoszok „szerzőnélküli” elbeszélések, melyek az egyes társadalmak és kultúrák előtörténetét, kezdeteit, alapítóit adják tovább (rendszerint) szóbeliség útján. Tárgyuk nemcsak eseménytörténet, elődök és ősök élete, de sokszor inkább a messzi múltba vesző eredettudat „leírása”, megkülönböztetési eljárás, amely másoktól és a természeti környezettől való elhatárolás révén intellektuális összefüggésrendszerbe ágyazza a társadalom értékeit, normáit, céljait, származási képzeiteit. Ekként különböző kutatók és elméletírók ($\rightarrow$ *Tylor*tól $\rightarrow$ *Lévy-Bruhl*-ön át $\rightarrow$ *Malinowski*ig vagy $\rightarrow$ *Eliadé*ig, $\rightarrow$ *Freud*tól $\rightarrow$ *Lévi-Strauss*ig) különféle „prelogikus”, „ciklikus”, „strukturált” vagy „performatív” értelmezési kategóriák mentén próbálták elrendezni a mítikus gondolkodás módjait és jellemzőit. $\rightarrow$ *Dumézil* a lehetséges struktúrák rendszerébe illesztett mítoszokat geográfiai nagytérségekre osztotta föl, „etnopoétikai” alapon Hames és Tedlock stiláris és narratív megjelenítéseket osztályozott, Lévi-Strauss pedig kimutatta (1950), hogy a legtöbb mítosz vezérmotívumokra (mythèmes) épül, valamilyen kategorizációval él, továbbá tükröz különböző kódhasználatot, melyek (pl. társadalmi, szexuális, meteorológiai, életviteli stb.) tartalmi belső összefüggésrendszerbe és értékstruktúrába rendező célzatúak. Ekként gondolkodási struktúrákat testesítenek meg, eltérő narratívákat tesznek lehetővé, mitológéimákból (mítoszmotívumokból) formálódnak (pl. a Nap és a Hold utazása), és a lényegében végtelen számú variáció mentén az egyes „mitémák” tudományosan ($\rightarrow$ *strukturálisan*) elrendezhetőek és értelmezhetővé válnak.

Ir.: Girardet, Raoul é.n. [2004] *Mituri și mitologii politice*. București, Institutul European (Eredeti kiad.: *Mythes et mythologies politiques*. Paris, Edition du Seuil, 1986.); Barthes, Roland 1957 *Mythologies*. Paris, Le Seuil (Magyarul részletek: *Uő: Mitológiák*. Budapest, 1983); Fraser, James George 1925 *The Golden Bough*. London, Macmillan and Co. Limited (m. 1995 *Az Aranyág*. Válogatta és az utószót írta Bodrogi Tibor. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1965; Budapest, Századvég, 1995); Eliade, Mircea 2002 *Az eredet bűvöletében*. Budapest,

Cartaphilus Kiadó; Lévi-Strauss, Claude 1971 *Mythologiques*. Paris, Plon; Lévi-Strauss, Claude 1973, 1999 Asdiwal története. In Bohannan, Paul – Glazer, Mark szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem Kft, 623-672. Dumézil, George 1956 *Aspects des fonctions guerrières chez les Indo-Européens*. P.U.F., Paris; Métraux, Alfred 1951 *L'Île de Paques*. Gallimard, Paris (m. *A Húsvét-sziget. Kőkori kultúra a Csendes-óceánon*. Gondolat, Budapest, 1962).

Boglár Lajos – A. Gergely András

mítosz (görög *müthosz*): a természetfeletti hatalmak (lények és erők) létében való hit a vallásnak csak egy része. A vallásokban vannak ~ok is, melyek legtöbbször kulturális hősök és természetfeletti hatalmak régi, múltban történt cselekedeteiről, tetteiről szóló elbeszélte vagy írott történetek. Néha tartalmazzák a teljes univerzum keletkezésének történetét („előidő”, „álomidő”), elbeszéltek, hogyan és miért teremtődtek az emberek, állatok, égitestek és természeti jelenségek (eredetmagyarázat). Sokszor (fikcióként is) elbeszéltek, hogyan tettek szert az emberek eszközeikre, szokásaikra és hogyan kerültek oda, ahol most élnek (mondai tartozékokkal). A klasszikus történeti-mitológiai (rendszerint isteni eredetű) hőstörténetek főként a természetfölötti képességű lényekről, a klasszikus ókortól napjaink felé közeledve egyre inkább a vallási-művészeti-filozófiai egységben szemlélhető cselekvőkről, nem pedig a tételes vallások dogmáihoz kötődő szerepükről szólnak. Az elbeszélés ideje is meghatározó (maitól eltérő vagy egyező állapotok rajza), a narratíva részben költött/költői elemekkel bővített, jelképrendszerbe fordított módon tükrözi/strukturálja a társadalmi vagy természeti tüneményeket (Lévi-Strauss). Lehet „normatív” vagy apologetikus (Malinowski), értelmezik rituális folyamatot kísérő vagy kiegészítő „szövegként”, „(el)mondott rítusként” is (Marót Károly). Szélesebb v. felszínebb értelemben a köznapi felfogás kitermel ~ értékű hőstörténeteket vagy isteni példázatokot, amelyek ettől még nem valódi ~ok. Ez európai ~ formálás a felvilágosodásig az antik mitológiát tekintette irányadó példatárnak, ez a 19–20. sz.-ban kiegészült keleti elemekkel és tradicionális közösségek „primitív kultúrájával”, de egyszerűbb változatokban motívumaik mesei v. mondai tartalmakká válhatnak, visszatükrözhetnek epikus/drámai/szimbolikus/vizuális mintázatokot is (misztériumjátékok, hősénekek, maszkos szertartások, természetfeletti lények kultuszai, modern tematikus mítoszok: pl. Internet, utazás, keleti kultuszok, neo-sámánizmus, stb.), új/alternatív válaszokat kínálhatnak természeti jelenségekre („földönkívüli lények”, kultúrhéroszok, stb.), vagy struktúrák, funkcionális elemek, nyelvi jelölők révén kulturális javak (társadalmi normák/szokások/intézmények, teremtéstörténetek, nemzetszimbolikák, stb.), vagy univerzális ~-okban eredettudatok, származásközösségek, rokonságok, tilalmak és törvények (pl. incesztus, tabuk, állat-elődök, presztízsjavak birtoklása, elosztási normák, stb.) alapszabályainak rögzítődési folyamatait is tükrözhetik. A vallás-, az irodalomelmélet és a folklór-elbeszélések rögzített mintázatai is sokféle ~ kialakulására és nyelvi-kulturális lenyomatainak változataira utalnak.

Ir.: Hollós Marida 1995 *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Szimbiózis, 5. Budapest; Kiss Gy. Csaba 2005 *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest; Bachelard, Gaston 1949 *La psychanalyse du feu*. Gallimard, Paris; Boglár Lajos 1996 *Mítosz és kultúra. Két eset*. Szimbiózis, Budapest; Andróczky Csaba 1988 *A mítosz fenomenológiai ártérítelődése*. On-line: <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/88/androczy.html>; Loszev, Alekszej 2000 *A mítosz dialektológiája*. Európa, Budapest; Meletyinszkij, Jeleazar 1985 *A mítosz poétikája*. Gondolat, Budapest; Krasztev Péter 1997 *Mítosz, semmi más*. Seneca Kiadó, Boglár Lajos 1995 *Az őskultusz*. In *Vallás és antropológia*. Szimbiózis, Budapest; Frida Balázs *A vallás és a szupernaturális – Valláskutatás és antropológia: meghatározások és alapfogalmak*. On-line: http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=15; Marót Károly 1936 *Faj és fejlődés az etnológiában*. *Ethnologia*, 1936; Kerényi Károly 1939 *Homerosi himnuszok* (Budapest); Trencsényi-Waldapfel Imre 1960 *Mitológia*. Gondolat, Budapest; Lukács György 1965 *Az esztétikum sajátossága I–II*. Magvető, Budapest; Fontenrose, Joseph 1966 *The Ritual Theory of Myth*. Berkeley, Los Angeles; Lévi-Strauss, Claude 1964–68 *Les Mythologiques I–III.*, Paris; Magyar Néprajzi Lexikon (on-line): <http://www.mek.ro/02100/02115/html/3-1852.html>

moitié/moiety (francia, angol „fele” része): szakkifejezés, mely az unilineáris (egyvonalú) leszármazás rendjét a korporatív csoportok szerinti társadalomszervezet egyik fő változatával (dualista csoportok) egyesíti; a csoportok nagyságrendjében (család-ág-ágazat-nemzetség-klán-frátria-moitié) a legutolsó, legszélesebb forma; a „házassági szövetség” elméletének → Lévi-Strauss lefektette keretein belül az egyik elemi szisztéma, amelyben a házastárs kiválasztását negatív (tiltó) és pozitív (előnyösnek tekintett) szabályok segítik elő; jellemzi például a leszármazási csoport kizárólagossága (exogámiája), a korlátozott (kiegyenlített, szimmetrikus) csere, a rokoni csoportba szerveződés ceremonialis módja, a jogok és státusok öröklésének szabott módja, stb. Boglár Lajos meghatározása szerint: egy törzs vagy egy falu egyik *fele* különleges szimbólumokkal és feladatokkal rendelkezik a kultuszban és a házassági szabályozásban.

Ir.: Dumont, Louis 2002 *Bevezetés két szociálintropológiai elméletbe*. L'Harmattan, Budapest; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1971 A rokonsági rendszerek vizsgálata. In Somlai Péter szerk: *Tanulmányok és műhelymunkák*. MM – Szociológiai füzetek 1, Budapest; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 2004 *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai Kiadó, Debrecen.

A. Gergely András

moka: impozáns szertartás, melyben a Pápua Új-Guinea hegyvidékén élő Kawelka törzs vezetője a szövetségesek és ellenfelek közötti kapcsolatokat egy rendkívüli szertartással körülvett galamb-ajándékkal (600 galambbal) próbálja kiegyensúlyozni. Jelképévé vált a „beavatási” és „lekenyerezési” eljárásoknak, különösen Amerikában és Ausztráliában. (→Kawelka).

A. GERGELY ANDRÁS

Molnár Tamás (1921, Budapest – 2010. július 20., Richmond, Virginia, USA): filozófus, történész, politológus, valláskutató. Brüsszeli tanulmányai után a New York-i Columbia Egyetemen szerzett filozófiai doktorátust, majd a Brooklyn College-ban francia és világirodalmat tanított 1957–1967 között, ezután a Long Island-i Egyetem európai szellemtörténet professzora. Dolgozott a michigani Hillsdale Főiskolán, vendégprofesszor volt a Yale Egyetemen, tanított Budapesten is tanított vallásfilozófiát az ELTE-n, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen a filozófia professzora volt. Több mint harminc vallási, politikai, oktatásméleti, filozófiai és szellemtörténeti mű szerzője, írásai más nyelvek mellett javarészt angolul és franciául jelentek meg, a 90-es évek óta Magyarországon is. Morális és vallási távolságtartást tükröző megismeréstudományi írásai, egész szellemisége rendkívül közel állt az amerikai típusú filozófiai és kulturális antropológiai közelítésmódokhoz.

F.m.: (m) *Az értelmiség alkonya* (1961. m.: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996), *Utópia* (1967), *Az autoritás és ellenségei* (1976), *Keresztény humanizmus* (1978); *Twin powers: Politics and the Sacred*. (m.: *A hatalom két arca: politikum és szentség*. Kairosz Kiadó, Budapest, 1992; *L'Hégémonie libérale*. L'Age d'Homme, Lausanne. 1992 (m. *Liberális hegemonia*. Gondolat, Budapest, 1993; Kairosz Kiadó, Budapest, 2001); *Utopia. The Perennial Heresy*. University of America. Lanham – New York – London (m.: *Utópia – örök eretnokség*. Szent István Társulat, Budapest, 1993); *The Church, Pilgrim of Centuries*. Grand Rapids, Michigan, 1990 (m. *Az egyház, évszázadok zarándoka*. Szent István Társulat, Budapest, 1997); *God and the Knowledge of Reality*. 1993, m.: *Filozófusok istene*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996; *A modernség politikai elvei*. Európa, Budapest, 1998; *Archetypes of Thought*. (m.: *A gondolkodás archetípusai*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001); *Századvégi mérleg. Válogatott írások*. Kairosz Kiadó, Budapest, 1999; *A pogány kísértés*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2000.

A. Gergely András

Moreno, Jacob Levy (1889/1892. 05. 18/20 Bukarest – 1974. 05. 14. Beacon, New York): román-olasz származású amerikai pszichiáter, a bécsi pszichoanalitikus iskola serkentő hatására csoportlélektani kutatásokba kezdő szakember, akinek nevéhez kapcsolódik az interperszonális, csoportok belüli és egyének közötti kapcsolatok mérésének technikája (szociometria), valamint olyan kérdőíves eljárás alkalmazása, mely lehetővé teszi a csoportmeghatározó egyéniségek, az elszigetelt vagy marginalizált egyedek, az egyenrangúan kölcsönös választások és rokonszenvek, az érdekkapcsolati klikkek, többes-kapcsolati és alcsoportképző függések meghatározását. A szociometriai eljárás a belső konfigurációk, játszmák, kölcsönhatások, csoportkohéziós hatások és bomlási folyamatok belátásához alkalmazott eljárás, mely a kifelé elutasító vagy elfogadó, kooperatív vagy imperatív viszonylatokat is segít felmérni. Megfigyelési technikáit elsősorban a szerepelmélet megformálására alkalmazta, fölfedezve és megfogalmazva, hogy hétköznapi életében minden egyén szerepek sorát formálja meg és ezekben játszani is képes, létének egésze megsokszorozódott, többé-kevésbé kívülről ráerőltetett, de önként is vállalt szerepek értelmezése és megjelenítési folyamata. A szerepkészletek „kezelése” az 1960-as években az etnometodológia területén folyó kutatásokban ismét korszakos kérdésként merült föl, Moreno csoportdinamikai kutatásai pedig a tömeglélektani, városantropológiai, szociálpszichológiai és interetnikus kutatásokban folytatódtak. A kulturális antropológia horizontján ezek a tapasztalatok ugyancsak segítenek átlátni a kutatott csoportok belső összefüggéseit, de a →*kutatásmódszertan* számára csak nehezebben alkalmazható tudáskészletet kínálnak; ugyanis épp azért, mert az antropológia előnyben részesíti a holisztikus vizsgálódást, ennek szemhatárán ugyan ott vannak a szerephordozók vagy szereplők a maguk relatív teljességében, de a →*társadalmi tények* komplexitása nem csupán meghaladja a csoportokon belüli viszonyok áttekintését, hanem az individuum mentális, biológiai, kulturális, történeti és funkcionális tartalmait is éppoly fontosnak tartja. Moreno életműve áttételesen azonban közrejátszik a kultúrák közti és csoportközi kapcsolatok értelmezésében, nem különben a kisebbségkutatások tudástárának gyarapodásában is.

F.m.: *Who shall survive? A new approach to the problem of human interrelations*. Nervous and mental disease publishing Co., Washington, D.C., 1934; *Die Grundlagen der Soziometrie: Wege zur Neuordnung der Gesellschaft*, Leske und Budrich, Opladen, 1996. Életművéből és Róla bővebben: <http://www.morenoinstituteeast.org/index.htm>

Ir.: Mérei Ferenc 2004 *Közösségek rejtett hálózata. Szociometriai értelmezés*. Osiris, Budapest; Zeintlinger, Karoline Erika 1991 *A pszichodráma-terápia tételeinek elemzése, pontosítása és újrafogalmazása J. L. Moreno után*. Híd Családsegítő Központ, Budapest; Petrusek, Miloslav 1972 *Szociometria: elméletek, módszer és technikák*. KJK, Budapest; Marineau, R.F. 1989 *Jacob Levi Moreno. Fater of Psychodrama, Sociometry and Group psychotherapy* Tavistock/Routledge, London/ New York; Mérei Ferenc 1991 *Moreno Magyarországon. Pszichodráma, 1.*

A. Gergely András

morfológia (társadalmi): fölépítettség és összetétel, amely a térben és időben valósul meg. A társadalmi ~ elemzését Émile Durkheim kezdeményezte, aki az együtt élő embereket motiváló egyes jelenségek, ezek megjelenési formái és működési elvei szerint megkülönböztette a társadalom fiziológiáját és mechanizmusait, mindezt beágyazva a →*társadalmi stuktúrába*, a rendszer és a szerkezet egészébe. A ~ ebben a kontextusban környezeti feltételeket, materiális állandókat, anyagi vagy mentális együttthatókat is jelent, melyekből a társadalmi viselkedés- és összefüggés-együttes részben/egészben magyarázható (pl. a *megemlékező rítusok* esetében). Téziseit →*Marcel Mauss* és →*Maurice Halbwachs* fejlesztette tovább (→*kollektív emlékezet*). A francia és német gondolkodási hagyománytól

eltérő angolszász-amerikai felfogásokban, továbbá a szociológiai, politikatudományi, társaslélektani és etnológiai gondolkodásban a társadalmi ~ a →*humánökológia* elméleteiben teljesedett ki, majd az →*ökológiai antropológia* területének önállósodásával más típusú interpretációkhoz vezetett. A kortárs francia társadalomtudományban és etnológiában/antropológiában azonban még napjainkban is (a strukturalizmustól függetlenül) karakteres hatásként van jelen a szerveződésmódok és belső összefüggések feltárásának, felmutatásának igénye.

Ir.: Durkheim, Émile 1897-98 *Morphologie sociale. L'Année sociologique*; Mauss, Marcel 1950 *Essai sur les variations saisonnières des sociétés eskimo*. In *Anthropologie et sociologie*. Paris (m.: Társadalommorfológia. In *Szociológia és antropológia*. Osiris, Budapest, 2000:449-535); Durkheim, Émile 1889 *Communauté et société selon Tönnies*. *Revue philosophique*, 27:416-422; újrakiadva 1975 *Textes. 1. Éléments d'une théorie sociale*. Éditions de Minuit, Paris, 383-390; elektronikus forrás: http://www.ugac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html; Durkheim, Émile [1915] 1961 *The Elementary Forms of the Religious Life*. Collier Books, New York. (m.: A vallási jelenségek meghatározottságáról. In *A társadalmi tények magyarázatához*. Budapest: KJK, 1978:219-253; Durkheim, Émile 1906 *Organisation sociale Masai*. *Année sociologique*, no. 9:331-337; újrakiadva 1975 *Textes. 3. Fonctions sociales et institutions*. Les Éditions de Minuit, Paris, 276-282. Elektronikus forrás: http://www.ugac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html; Halbwachs, Maurice 1925 *Les cadres sociaux de la mémoire*. Alcan, Paris (m.: A kollektív emlékezet. In Felkai Gábor et al. szerk. *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Új Mandátum, Budapest, 2000:303-433; Halbwachs, Maurice 1971 *Az emlékezet társadalmi keretei*. In Ferge Zsuzsa szerk. *Francia szociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 124-132; Propp, Alekszander 1924/1995 *A mese morfológiája*. Osiris, Budapest; Weber, Max 1998 *A tudomány mint hivatás*. In *Tanulmányok*. Osiris, Budapest; Spengler, Oswald [1918-22] 1995 *A Nyugat alkonya: a világtörténelem morfológiájának körvonalai. I-II*. Európa, Budapest; Sárkány Mihály 2000 *Kultúra, etnikum, etnikai csoport*. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 89-99; Ökológia, mozgalom – Lányi András – ifj. Bárdy Péter szerk. *Élőlánc Magyarorszáért! Politikai vitairat 2010*. Élőlánc, Budapest; Felföldi Barnabás 2006 *A diskurzus fogalma a szervezetkutatásokban*. In Földi Éva szerk. *Társadalom és kultúra*. A Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet tanulmánykötete. Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 35-45; Sebők Marcell szerk. 2000 *Történeti antropológia*. Replika könyvek, Budapest.

A. Gergely András

multikulturalizmus: a XX–XXI. század fordulójának gyakran alkalmazott (és több tudományterületen sajátos tartalommal felruházott) szakkifejezése, magyar megfelelőjét még nem sikerült kialakítani, a „sok-kultúrájúság” fordítás zavaróan hangzik, a „kultúrák sokfélesége” pedig rejtélyesen ködös tartalmú. *A különbözőség és a sokféleség sajátos egységét, ezek értelmezési és értékelési lehetőségeit jelenti*, beleértve azt is, hogy a társadalom hétköznapi életében a legkülönbözőbb kultúrák keverednek, hatnak egymásra és állnak szemben egymással, ami eltérő egyéni és csoportos hovatartozás-tudatot (identitást), helyválasztást és kulturális mintakövetést eredményez. *A kulturális sokféleséget egyetlen szóval, a „multikultúrával” kifejezve persze máris latin és angol jelentésháttér tolakszik előre, s jelzi, hogy ez a kifejezés sincs történeti és nyelvi jelentéstartalmak nélkül... – nem is beszélve az egyre divatosabbá váló „játékos” vagy ironikus szóhasználatról, amely „multikulti-ra” egyszerűsíti az uralkodó kultúrák különbségének és sokarcúságának tanulmányozását. A ~ nem egyik „izmus” a sok közül, nem politikai filozófiát takar (mint a liberalizmus, a marxizmus vagy a konzervativizmus), és nem is művészetit (mint a manierizmus, a szürrealizmus vagy a dadaizmus), hanem az emberi társadalmak létmódjának, az összehasonlító kultúrakutatásnak és a társas viselkedés megértését szolgáló társadalomismeretnek sajátosan bonyolult eszköze*. Korántsem „izmus” abban az értelemben sem, hogy szűkkörű iskola, néhány érintett vagy avatott kutató érdeklődési köre vagy tudásterülete lenne. Mégis olyan felfogásmódot tükröz, amely a kultúrák együttes jelenlétét, „párbeszédét”, egymásrahatását segíti feltárni, mégpedig különféle jelentésrétegekben, és nem egykönnyen fölismerhető változataikban. Ezért a multikulturális gondolkodásnak nem az a

lényege, hogy megszabott tárgyi tudást és előre adagolt ismeretmennyiséget közvetítsen, sőt nem is „mérhető” mennyiségi paraméterekkel tanítható vagy befogadható. Fő tartalma tehát inkább az a *mód*, ahogyan mások kultúráját megértheti, átélheti, elfogadhatja és átértékelheti minden érdeklődő, aki már megpróbálta megismerni egyes történelmi korok atmoszféráját, esetleg sikerült már elsajátítania az eltérő kultúrák egyik-másikának nyelvét, jeleit, célját és tartalmait. Természetesen a ~nak nemcsak köznap „haszna” van, hanem tudományos irányzatai is kialakultak már (így pl. a pedagógiai, kritikai, ideológiai, demográfiai és normatív jogi felfogásmódok, a politikai és közléseleméleti alkalmazások szakirodalma kezd könyvtárnyi méretűvé dagadni). Mindez azonban a *társadalmi kultúra új felfogásmódjának*, az emberi tevékenységek minden területén megtalálható *kölcsönhatásoknak* „tudományszintűvé egyszerűsített” alkalmazása inkább, mintsem a megértés, a türelem, a különbözőség és a „mások” kultúrájának jóindulatú kezelésében megfigyelhető *gyakorlat*. A társadalmi életvilág pedig egyszerre tartalmazza a csoportos hagyománykövetést és a kultúrateremtő megújulást, az egyéni függést és a kölcsönös támogatást, a megkülönböztetést és az önmegvalósítást is. Vagyis minden személyes tartalmú dolog egyben (mások számára) „más” is, a „miénk” fogalma kialakítja az „övék” határait, s a társadalmi egyenlőtlenségek folyamatos konfliktusa szabja át a közös kultúra sokszintű és bonyolult rendszerét. Saját kultúránk ugyanakkor éppen a többiekével együtt, azokkal szembesülve vagy velük harmóniában maradhat fenn. Ennek belátása – bármennyire is késlekedik egy-egy rész-kultúrában, amely a lehet a fiataloké, a kisebbségieké vagy valamely más társadalmi csoporté –, a kultúrák közötti kapcsolatok egyensúlya előbb-utóbb világszemléletünk alapja kell legyen, mert mint az ember és társadalom sokarcúságának, a világ kulturális sokszínűségének és a kultúrákat külön-külön is jellemző változásoknak értelmezési kerete, egyúttal *lehetősége* és *feltétele* is a társadalmi együttlétnek, sőt az emberiség fennmaradását biztosító eszközzé válik napjaink és holnapjaink történetében. Érdemes kiemelni, hogy nemegyszer az amerikai kulturális antropológia egészét nagyvonalúan összenyalábolva annak a *Kultúra és Személyiség Iskolának* „nyakába varrják”, amely a kultúra minták révén terjedő és megőrizhető voltát „kulturalizmusnak” nevezi, amit a sokkultúrájú Egyesült Államokra utaló szóval multikulturális egységnek vélnek. A doktrína érvénytelenségét már alapító atyái és anyái (Linton, Kardiner, Mead, Benedict) is élénken cáfolták (Benedict például eleve megkülönbözteti az apollói és a dionüszoszi kultúrákat), a strukturalista franciákat és az etnopszichiátria híveit már nem is említve, akik révén némileg pejoratív hangsúlyt is kapott a kulturalizmus mint fogalom.

Ir.: Appadurai, Arjun 1996 *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globality*. Minneapolis University Press; Feischmidt Margit szerk. 1997 *Multikulturalizmus*. Osiris, Láthatatlan Kollégium, Budapest; Rózsavölgyi Adél 1995 *Multikultúra*. (Középiskolai munkafüzet, 1-6.). Másképp Alapítvány, Budapest; Bernheimer, Charles ed. 1993 *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. John Hopkins University Press, Baltimore; Turgeon, Laurier dir. 1998 *Les entre-lieux de la culture*. L'Harmattan, Paris; Kiss, Adam dir. 2001 *L'empathie et la rencontre interculturelle*. L'Harmattan, Paris; Labat, Claudine – Vermès, Geneviève ed. 1994 *Cultures ouvertes – Sociétés interculturelles*. Éditions Fontenay/St-Cloud – Éditions L'Harmattan, Paris; Taylor, Charles 1992 *The Politics of Recognition*. In Gutmann, Amy ed. *Multiculturalism and the Politics of Recognition*. Princeton University Press, New Jersey; Kulcsár, Kálmán – Szabó, Dénes eds. 1996 *Dual Images. Multiculturalism on Two Sides of the Atlantic*. The Royal Society of Canada, Institute for Political Science, Hungarian Academy of Sciences, Budapest; Cheater, Angela ed. 1999 *The anthropology of power: empowerment and disempowerment in changing structures*. Routledge, ASA Monographie 36, London – New York; Kaës, René – Correa, Ruiz – Douville, Olivier eds. 1998 *Différence culturelle et souffrances de l'identité*. Dunod, Paris; Taylor, Charles 1994 *Multiculturalisme: différence et démocratie*. Aubier, Paris; Grillo, Ralph – Pratt, Jeff ed. 2002 *The Politics of Recognizing Difference: Multiculturalism Italian-style*. Aldershot, Hampshire, England; Grillo, Ralph – Stirrat, R.L. ed. 1997 *Discourses of Development: Anthropological Perspectives*. Berg, Oxford – New York; Gráfik Imre 1997–98 *Multikulturális közösségek lehetséges kapcsolatrendszere*. Magyar Pszichológiai Szemle, LIII (37) 5-6:605-618; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Gombos József – Kiss Mária Rita

szerk. 1998 *A kisebbségekből álló társadalom. Multikulturális oktatási program.* Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged; Sárkány Mihály 2000 Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában.* L'Harmattan, Budapest, 89-99; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban.* L'Harmattan, Budapest.

A. Gergely András

Murdock, George Peter (1897. május 11., Meriden, USA – 1985. március 29., Devon, PA, USA): amerikai antropológus, a világ nagy kulturális térképének egyik megalapozója, egyetemi tanár. Életművének legfontosabb eredménye az egyik legsikeresebb alapkönyv: *The Outline of World Cultures* megalkotása, valamint az afrikai kultúrák és népek atlaszának elkészítése, összesen 564 társadalom tanulmányozása alapján. A Yale-en végzett történettudományból, a Harvardon jogi tanulmányokat folytatott, doktorátusát már szociológiai és antropológiai tanulmányokkal fejezte be. Elsősorban a kultúrák közötti kölcsönhatások érdekelték, terepmunkáját az északnyugati parti *haidáknál* végezte (1932), majd az oregoni Tenino-ban (1934–35). A marylandi egyetem oktatója lett, majd a világháború alatt egy kézikönyvet állított össze Mikronéziáról, melyet egy 1910-es német expedíció és egy japán kutatóút anyagának fordításai alapján készített el, s tartalmazza nemcsak Mikronézia, hanem a Bikini-szigetektől Yap-ig, Okinavától Taivanig a térség aprólékos leírását (*Civil Affairs Handbooks*).

F.m.: *Social Structure*. Macmillan, New York, 1949; *Azande*. In *his African Cultural Summaries*. New Haven, Human Relations Area Files, 1958; *Libyan Bedouin*. In *his African Cultural Summaries*. New Haven, HRAF, 1958; *Culture and society, twenty-four essays*. University of Pittsburgh Press, 1965; *Ethnographic atlas*. University of Pittsburgh Press, 1967; *Atlas of world cultures*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1981; *Outline of Cultural Materials*. New Haven, CT: Human Relations Area Files, Inc., 1982; *Outline of World Cultures*. New Haven, CT: Human Relations Area Files, Inc., 1983.

A. Gergely András

muszlim kendőviselet: az Iszlám közösségének tagjai számára a kendő kulcs-szimbólum; Isten parancsának megtestesüléseként értelmezik, a vallás egyik jelképének, valamint a kendő a muszlimok és a nem-muszlimok felé egyaránt egyfajta kommunikáció; kifejezi az Iszlám értékrendszerét, tanításait. A muszlimok szerint a kendő és a vallás által előírt öltözék nem csupán „vallási perspektíván” (vö. Geertz 1997:100) keresztül értelmezhető, hanem számos gyakorlati haszna van; a muszlimok a „szemérmesség”, „védelem” és „tisztelet” fogalmaival kapcsolják össze, melyek által a „társadalom, és a családok egységét védelmezik”. Az Iszlám nagy jelentőséget tulajdonít az öltözet pszichológiai és társadalmi hatásának. Az egyént az Iszlám-erkölcsiségre neveli; a muszlim nő azonosul a kendő által megtestesített fogalmakkal, vagy legalábbis törekszik arra; a társadalmat pedig „megóvjá” a kendő, mivel a vallás által „bűnösnek” tartott dolgokra negatív hatással van. A szimbólumrendszerek mindegyike, akár a nyelv, tanult ismeretek, közösen alkotják a kultúrát. Amikor egy nem-muszlim nő felveszi az Iszlámot, egy számára új kultúrába és közösségbe kell beilleszkednie. A kendő felvétele segíti a muszlim közösségbe való integrálódást, és egyértelműen jelzi viselője valamint környezete számára az elszakadást „*muszlimsága előtti*” életétől, értékrendjétől; viselete tehát kifejezi az Iszlám közösséghez, az *ummához* való tartozást. Meslin szerint (Meslin 1988:135) szoros kötelék van a hívő egyén és közössége között, vagyis mindazon személyek között, akik ugyanazt a hitet vallják. Az Iszlám szerint a közösség fogalma szorosan kapcsolódik a valláshoz; a Szunna szerint például minden közösségben elvégzett imáért többszörös jutalmazás jár (Allahtól), mintha az illető egyedül végezné el az imát, ezzel ösztönözve a hívőket arra, hogy minél több imát végezzenek közösen. A kendő tehát szimbolikusan

összeköti a muszlim közösséget, és egyúttal megkülönbözteti a muszlim nőt a nem-muszlimoktól. Ha egy „*hitetlen*” muszlim lesz, a vallási perspektíva szerint olyan, mintha „*a halottból élő lenne*”, ha valaki pedig elhagyja az Iszlámot az olyan, „*mintha előből halottá válna*”. A vallás felvétele az egyén számára transzformáció, és egy tanulási és adaptációs folyamat kezdete. A kendőhöz társuló fogalmak, mint az „*erkölcsösség*”, „*tisztaság*”, „*vallásosság*”, egyfajta ideális modell részei, a kendő felvétele pedig nem más, mint azonosulás eme modellel. A muszlim nők a vallás teljes erkölcsi rendszerével azonosulnak, amikor a kendőt elfogadják, és viselni kezdik. Értelmezésük szerint hasonlatossá válnak Mohamed Próféta feleségeihez, ezáltal pedig a vallási tradíció követőivé válnak. A Szunna az Iszlám tanítása szerint összeköti a Próféta korát azzal, amelyben a Szunnát követő egyén vagy közösség él. Magyarországon egy nem-muszlim többségű társadalomban a muszlimok számára a hasonlatosság evidencia, helyzetüket számos esetben állítják párhuzamba Mohamed Próféta mekkai időszakával, amikor a nem-muszlim arabok között élt és prófétált, és emiatt számos támadás és nehézség érte. Az a magyar nő, aki muszlim lesz, önként vállalja hogy egy vallási kisebbség tagja lesz, amikor felveszi a kendőt. A kisebbségtudatot elmélyíti az Iszlám közösséghez való tartozástudat, és a nem muszlim értékektől való eltávolodás. Amikor egy magyar nő muszlim lesz, elindul a megismerés, megértés, elfogadás, gyakorlatbeli alkalmazás és azonosulás folyamata. A kendő felvétele folyamatként írható le, melynek hossza egyénenként változó, állomásai pedig a következők: 1. csak az imához viseli; 2. az imához és a mecsetbe is felveszi; 3. imához, mecsetbe, vallási rendezvényekre, muszlim társaságba; 4. szülei jelenlétében és munkahely vagy oktatási intézmény kivételével minden kötelező helyen és időben viseli; 5. mindenhová felveszi, ahová a vallási előírások megkövetelik. A fiatal muszlim nők elmondása szerint: családjuk véleményétől tartanak a legjobban, az ő elutasításuktól való félelem legtöbbjükénél visszatartó tényező a kendőviselés folyamatának szempontjából. A család elfogadása számukra meghatározó, az erre való törekvés nyilvánvaló, ám csak a kezdeti szakaszban van hatással az öltözködésre; ahogyan egy muszlim nő egyre többet jár muszlim közösségbe, integrálódik, és megtanulja a vallás alapjait, annál többet viseli a kendőt, és előbb-utóbb konfrontálódik családjával, ez azonban nem vezet hosszú távú családi konfliktushoz. A mecsetbe járó nők a kendőviselés folyamatainak különböző lépcsőin állnak, ez számukra evidens. Amikor „újnak” számítanak a közösségben, szabadabb a mozgásterük a mecset területén, és kevesebbet érintkeznek a közösséghez tartozó nőkkel, mint a férfakkal, ez azonban a vallás felvételét követően megváltozik, és a férfaitól (valamint az általuk használt terektől) való eltávolodás fokozatos; egy idő után pedig már csak a nők által használt tereken tartózkodnak. Azok között, akik különböző szinteken állnak a kendőviselés folyamatában, meglehetősen ritka a konfliktus, ennek oka, hogy amikor találkoznak (mecsetben, utcán), általában mindegyikük viseli a kendőt. A kendőviselés hiányából eredeztethető konfliktus akkor alakulhat ki, ha a muszlimok privát szférájába lép be valaki „*nem megfelelő*” öltözetben. Ezek azonban ritka, elszigetelt és egyedi esetek, melyek kialakulását egyértelműen a vallással kapcsolatos „*tudás*” hiányával magyarázzák. A muszlim nők öltözetük miatt számos esetben kerülnek konfliktusba privát szférájukon kívül, főleg munkahelyükön – amennyiben dolgoznak – és a köztereken, ahol rendszeresek a megjegyzések, az öltözetükön való tréfálkozások, és a viseletük félreértelmezéséből adódó helyzetek; munkahelyükön pedig többen nem viselnek kendőt, mivel félnek az esetleges következményektől. Egyik beszélgetőtársam szerint kendője miatt vesztette el az állását. A negatív élmények közül meglehetősen ritkák a fizikai jellegű támadások, a közösséghez tartozó muszlim nők viszont tartanak az ilyen jellegű inzultusoktól. A negatív élmények mellett számos pozitív interakció veszi körül mindezt a kendőviselés nem-muszlimok általi elfogadása, öltözetükre vonatkozó dicséret, vagy vallásuk iránti érdeklődés alapján. A kendő emellett a muszlimok számára dáwa, vagyis a vallás nem-muszlimokkal való megismertetés egyik eszköze, mely lehet csupán vizuális: hitük szerint a

kendőt viselő nő látványa „*erkölcsösségre*” sarkallja a nem-muszlim és muszlim embereket egyaránt, valamint felhívja figyelmüket az Iszlámra, mint „*az egyetlen igaz vallásra*”. A dáwa másik megnyilvánulása a kendő által a nem-muszlimokkal való interakciók: érdeklődés, ismerkedés, és vallásismertetés kapcsolata fontos a közösség értékrendszere és tagjai számára, akik rendszeresen hivatkoznak Mohamed Próféta mondásaira, tetteire, életvitelére, melynek követése számukra evidencia, a Szunnát a Korán mellett a legfőbb életvezetéshez szükséges zsinórmértéknek tekintik. A mecset számos fórumon igyekszik buzdítani a muszlim nőket a kendőviselésre: kiadványok, előadások és az ünnepi beszédek mind tartalmaznak erre vonatkozó utalásokat. A mecsetben azonban nincs meghatározott kötelező viselet, minden nő úgy öltözik – a vallás előírásait betartva –, ahogy szeretne. Azonban számos a muszlim nők öltözködését befolyásoló tényező is közrejátszik, mint a családi állapot, ill. a függetlenség megléte vagy hiánya. Azok például, akik hajadonok és családjukkal élnek, nem mindig tudnak úgy öltözni, ahogyan szeretnének, mivel anyagilag nem függetlenek szüleiktől, ők pedig nem engedélyezik az Iszlám által előírt öltözködés viselését. Más befolyásoló tényező a munkahely, vagy – ha férjezett muszlim nőről van szó – a férj származása, mivel gyakran a férj hazájába tett látogatások alkalmával szerzik be a muszlim nők ruhatáruk fontos darabjait. Az, hogy a kendő a muszlim nők saját választása és nem kényszer, a közösséghez tartozó nők számára evidenciának számít, azt azonban ők is és a közösséghez tartozó férfiak is megerősítik, hogy a kendő a férfiak részéről elvárás, és feltétele is lehet a házasságnak. Ennek alapja, hogy a kendő a vallásosságot jelképezi és juttatja kifejezésre, a külvilág felé kommunikálja, hogy viselője betartja a vallás előírásait. Ez a muszlim férfiak számára – akiknek a vallás megengedi hogy keresztény vagy zsidó nővel is házasságra lépjenek – fontos szempont, mivel így érzik biztosítottak gyermekeik Iszlámra-nevelését. A kendőviselés a közösséghez tartozó nők körében elterjedt, fokozatai azonban különbözőek, a muszlimok pedig ezeket a vallási tudás különböző szintjeivel kapcsolják össze. A *nikáb* azonban – mely a teljes testet eltakarja az arcot is beleértve – bár jelen van a közösségben, viselése nem elterjedt, és a közösség tagjainak körében a róla kialakult kép sem egységes és nem egységesen pozitív, ez viszont nem nyilvánul meg konfliktus formájában; akik nem szimpatizálnak a nikábbal, olyanok társaságát keresik, akik hasonlóan vélekednek róla. A muszlim nők közül akik nikábot viselnek, alkalmanként vagy rendszeresen kerülnek konfliktusba viseletükből adódóan, ezért nem viselik állandó jelleggel. A kendős nők konfliktusai jóval ritkábbak, és a közösség tagjainak elmondásai szerint a pozitív és negatív tapasztalatok kiegyenlítik egymást, az ő interpretációjuk szerint pedig ezek mint „*Isten által küldött próbatételek*”, melyeket ha türelemmel viselnek túlvilági jutalmazásban részesülnek. Tudatában vannak annak, hogy egy nem-muszlim társadalomban kisebbséget képviselnek, és viseletükkel gyakran vonják magukra az emberek figyelmét. A vallás tanítása szerint a kendő és a testet takaró öltözet a figyelemfelkeltés elkerülésére irányul, így ebben az esetben pont ellentétes hatást vált ki, mivel azonban a muszlimok a vallás előírásait megváltoztathatatlanak, isteni eredetűnek, és örök-érvényűnek tartják, ragaszkodnak hozzá és helyességében nem kételkednek.

Ir.: Bruhn, Wolfgang – Tilke, Max 1973 *A Pictorial History of Costume*. Hastings House, London; Cahen, Claude 1989 *Az Iszlám*. Gondolat, Budapest; Eliade, Mircea 1999 *A szent és a profán*. Európa Kiadó, Budapest; El-Guindi, Fadwa 1999 *History of the hijab, Veil: Modesty, Privacy, and Resistance*. Berg; Geertz, Clifford 1994, 2001 *Az értelmezés hatalma*. Osiris, Budapest; *Korán* [Qur’ān], Mad’na [KSA]: King Fahd Complex for the printing of the holy Qur’ān, 1999; Meslin, Michel 1988 *Expérience humaine du divin*. Cerf, Paris; Plutarkhosz 1936 *Plutarch’s Moralia in Fifteen Volumes with an English Translation by Cole Babbitt*, Classical Library Series, Loeb Cambridge; Tamimi, Muhammad bin Sulaiman 1998 *The Fundamentals of Islam*. The ministry of Da’wah and Islamic affairs, Riyadh; Zinserling, Verena 1972 *Women in ancient Greece and Rome*. Aber Schram, New York.

Szentágotay Rita

műrokonság: olyan egyének közötti rokonsági viszony, akik nem vérrokonok, csupán önszántukból vállalják a kapcsolat formáját, szabályait, nyilvános jellegét, közösség előtti megerősítését. Eltér a házasság révén rokoni kapcsolatba kerülő emberek helyzetétől abban, hogy a házassági rokonok önnön elhatározásuktól függetlenül, a közülük származók házassága révén kerülnek rokoni viszonyba. A ~ a rokoni kapcsolatok típusai között a fiktív ill. rituális csoportba tartozik; számos formája ismert, pl. a tejtestvériség, a komaság, a keresztszülői kapcsolat, a vérszerződés („vértestvériség”), hittestvériség. Gyakorta ide számítják az anyós, após személyét is, akiket ez a szakszó csupán leír, megnevez, de nem megszólításra alkalmas kifejezés, helyette „apa”, „anya” és változatai használatosabbak.

Ir.: Földessy Edina 1996 *Le lait de l'homme, de la femme et de l'ogresse. Néprajzi Értesítő* 78:59-74; Stewart, Michael 1994 *Daltestvérek*. T-Twins – Max Weber Alapítvány, Budapest; Tomka Ferenc 1991 *Nagykorúság Krisztusban*. Szent István Társulat, Budapest; Williams, Patrick 2005 *Cigány házasság*. Új Mandátum, Budapest; Hajnal Virág – Papp Richárd 2004 *Mint leveleket a vihar...* Fórum, Újvidék; Sárkány Mihály 2000 Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 89-99.

A. Gergely András

nacionalizmus: a *nemzeti eszme* vírusa. Etimológiailag a *nemzet* (*natio, nasci* – latin „születni, származni”) jelentésből formálódott. Mint politikai ideológia éppúgy szerves része a nemzetállami gondolkodásnak, a nemzetek születésének, mint a nemzeti kultúra és a nyelvrendszer, illetve ezek által formált politikai bázis. Mint ideológia és politikai gyakorlat romboló hatású, más népeket kizáró, menekültjeiket lealázó és magára a nemzeti tudatra is leépítően vagy megsemmisítően visszaható magatartás. Eszmetörténete egykorú a nemzeti nyelvek, a nemzeti államok és a nemzetideológiák történetével.

A legszűkebb *szótári értelemben* politikai program és értékrendszer, amely a nemzet kialakulását, tiszteletét és védelmét az elkötelezett állampolgárok fő feladatának tekinti, esetenként más nemzetek rovására is, vállalva az elfogultság vádját, a konfrontációt, s akár a háborút is. A fogalom kialakulásában eredetileg az emberi társadalmak lakta tér kapott fő szerepet, mégpedig két felfogás alapján: az egyik a Teremtő útmutatását vélte látni (és a Szentírásban szövegszerűen is kimutatni), e felfogás szerint az emberek tömegei azért keveredtek össze, mert elbizonytalanodott a társadalom legfőbb alapja, a család, vagyis elhagyták nemzetségüket, rokonsági rendjüket, „kis közösségük” helyét, s ismételt egymásratalálásukhoz megint az Úr szavára, megengedő jóságára van szükség, amely majd kijelöli a népek új letelepedési helyét vagy visszavezeti őket igazi honjukba. Kiemelendő itt, hogy *egy népről* van szó. A másik, immáron modernebb nemzetfelfogás az újkor és a francia polgári forradalom eszméihez áll közelebb, eszerint a nemzet a törvény előtt jogegyenlő állampolgárok „teste”, az ő politikai akaratukat testesíti meg, s az általuk megőrzött anyagi javakat (földet, természeti kincseket) illetve szellemi örökséget (történeti múltat, emlékezetet, hősöket, kultúrát) birtokukká teszi. Ez utóbbi nézőpont szerint mindez önértékű egységet alkot, amely eltulajdoníthatatlan (szuverén tulajdon), mégpedig abban az értelemben, ahogyan egy nemzet meghatároz egy népet, amelynek szerves tartozéka a politikai értelmű együvértartozás.

A ~ról nincs társadalom- vagy politikatudományi értelemben egyértelmű jelentéstartalommal elfogadott értelmezés. Minthogy a társadalmi fejlődésben Európában is, de kívülé éppúgy, igen ellentmondásos szerepet játszott, a fogalomhoz kapcsolódó érzelmek, sérelmek, emlékek és indulatok egyformán tehetik „neutrális” fogalommá (miként a nép fogalmát vagy a társadalomét), változtathatják kihívóvá, ellentétek és ellenségeskedések alapjává (mint pl. Erdélyben, Észak-Írországbán, Indonéziában vagy Korzikán), s avathatják történetivé is, mintha eltűnő, funkcióját veszítő tartalmú, elavult nézet lenne csupán.

A legtöbb alapértelmezésben tehát a ~ elsősorban *területi hovatartozás* kifejeződése, amelybe beleértődik a polgári gazdaság és a nyelvi-területi-kulturális határok védelme, a

nemzet iránt való áldozatvállalás osztályhatárokat is elmosó szenvedélyes követelése, a nemzeti fejlődést akadályozó külső korlátok ledöntése (akár tartós ellenségeskedés, viszály, területi konfliktus vagy háború vállalása árán is). Mindezek lehetnek olyan eszközök, amelyek a nemzeti *szuverenitást* (vagy ennek vélt formáját) *politikai egység* megszilárdítására használják, számítva az állam lakosainak identitástudatára és szuverén közösségére. Érdemes megkülönböztetni sajátos formájától, a *patriotizmustól*, amely a nemzeti identitástudat fennmaradását és értékének védelmét történeti feladatként képviseli, valamint a *sovinizmustól*, amely minden más politikai nemzet fölébe helyezi a saját nemzet értékeit, továbbá az *internacionalizmustól*, amely részint a szocialista államok „nemzetpolitikája” volt, részint az államok közötti együttműködést (pl. az Európai Közösséget) szorgalmazó törekvés.

A komplexebb értelmezések alapján főként abban mutathatók ki különbségek, hogy a ~ ereje, kiterjedése versengő és együttműködő (kiegyező, kooperáló), vagy kizáró, ellenséges, győzni akaró (kompetitív, integráló). Mindezek nem minősítések, csupán típusok, amelyek egy nemzet önértelmezésének, megjelenítésének alakzatai. Történeti és politikai értelemben nagyon sokféle ~-forma létezik, több alaptípus is megnevezhető, de „tisztá” típus ritkán akad (vagy ha létezik is, leírása és értelmezése igen sokszínű lehet).

Mint a legtöbb politikai irányzat és programideológia, a ~ a korai középkor apró állami egységeinek kialakulása óta számos értelmezést kapott, s a XX. század végi etnikai vagy politikai elméletek alapján eszmei tartalma (illetve ennek megjelenési formája) ismételtelen változik, olykor egyetlen ország történetén belül is más és más tartalommal jelenik meg. Mindazonáltal a XVIII–XIX. század folyamán még nem vált „izmussá”, hanem egyszerűen egy emberi közösség számára „természetes” közeg eszmei megtestesülése volt. A francia forradalom idején inkább lelkes és haza-párti követelésnek tetszett, amelyhez kellő ideológiai vagy filozófiai alapot nem kínált a kort megelőző társadalom- és térfelfogás. A 19. században (s különösen Franciaországban) előbb a baloldali (jakobinus) eszmék nemzeti hívei, főként jurátusok formálták a citoyen, az állampolgár jogi háttérévé az *állam etnikai és nyelvi egységévé*. (Ennek áttételes hatása volt az is, hogy az Ancien Regime-re utaló, vagy idegen neveket, nyelveket, nyelvjárásokat, feliratokat, településneveket vagy megye-elnevezéseket sürgősen és rendeletileg eltörölték, használatukat betiltották). A nemzeti értékek kinyilvánítása, a nemzeti egységet megbontó politikai szándék büntetése is hozzátartozott a nemzetfogalom tartalmassá tételéhez, s ez különös hangsúlyt kapott 1870 után, Elzász német megszállását követően. A mintegy évtizedes politikai kampányban erős érzelmi érvekkel emlékeztek a franciák az Ile-de-France eszményére, valamint az olasz egység létrejöttére és hősi történetére, a romantikus nemzettörténeti interpretációk (Michelet, Péguy) pedig nemcsak a forradalmas eszmék, hanem a humanitárius értékek megőrzésére szólítottak fel. A 19. század vége felé a nemzeti jobboldal (Barrés, Maurras) tisztázó törekvései alakították új formára a ~-képet, amelyben már megjelent a változások (sőt a kompromisszumok) ellenzése, a liberalizmus- és parlamentarizmus-ellenesség is, végül pedig az antiszemitizmus (amely a Dreyfus-ügybe torkollott). Ugyancsak erős nemzettudat és térségi identitás formálódott egyes német vidékeken, továbbá olasz földön is. Hasonlóan alakult a magyar nemzettudat története is, a testőr-iróktól a reformnemzedéken és a kiegyezésen át Jászi Oszkár Monarchia-elemzéseiig, a Horthy-korszak nemzetideológiáig vagy Bibó István kelet-európai kisállami nyomorúságainkat részletező értelmezéséig és az Antall-kormányzat nemzetpolitikai értékrendszeréig hosszan sorolható változatokban.

Az elméletek többségében a nemzetből formált *nemzetállam* olyan modern államtípus, amelyben egy határok által meghatározott terület fölött a kormányzat mindenre kiterjedő (szuverén) főhatalommal bír, a nép pedig az állam tagjaként e határolt térség (és eszmei formája: a nemzet) önkéntesen vállalt *állampolgáraként* minősíti magát. A nemzetállami lét tehát szoros kapcsolatban áll a ~-sal, még akkor is, ha a földrajzi térhez (országhoz) kötődés nem minden esetben egyezik meg az állam határai közötti területtel. (Egyszerű példával

szólva: egy felvidéki, erdélyi, ausztráliai vagy burgenlandi is érezheti magát magyarnak, táplálhat nemzeti tartalmú hovatartozás-érzést, noha a határokon túl lakik). A nemzeti államok tehát a nemzeti szervezetű államiság révén legitimálják magukat, s ez a modell már régóta kiterjed az Európán kívüli térségekre és népcsoportokra is. Kissé leegyszerűsítve: a ~ legfőképpen az adott (vagy valamely) nemzeti közösséggel azonosuló eszmerendszer vagy meggyőződés, amely ezt leggyakrabban szimbólumok formájában fejezi ki. S mert ezáltal is számos politikai vagy ideológiai eszmerendszer része, illetve többféle felfogásmódhoz is kapcsolódik, a *nemzeti lét* és a *nemzetiségi státus*, mint állampolgári alapjog, voltaképpen akkor kapott erős társadalmi töltetet, amikor az európai újkor nagy államai és gyarmatbirodalmai egymásközti konfliktusokban meggyöngültek vagy széteső-félben voltak, a földrész pedig bár megszabadult az oszmán veszedelemtől, vallásilag és társadalmi tagoltság tekintetében is egyre megosztottabb térségi egységekből állt. Az „olasz egység” és Garibaldi, a magyar forradalmi egység és Kossuth, az orosz egység és a cár, a német egység és Hitler, a francia nemzeti ellenállás és de Gaulle hasonlóképpen (de hozhatnánk közép-afrikai, haitii, koreai példát is) mind a széttagoltság elleni eszmét követelték-hirdették, s ebben rendszerint az ellenfél, az ellenség vagy a szövetséges nép is meghatározó szerepet kapott.

A 19. század folyamán az állam és a haza fogalmának összevonásával, az etnikai és/vagy nyelvi-kulturális térség körülhatárolásával a (francia mintájú *államnemzet* és a német eredetű *kultúrnemzet*) intézménye alakult ki szinte egész Európában, „közös sors” élménye és fontosságának meggyőződése hatotta át a társadalmak egyes csoportjait. A kialakuló kapitalizmus a tartós gazdasági, területi és államszervezeti egységet tekintette a biztos fejlődési alapnak, vagyis államokat, nemzeteket igényelt ahhoz, hogy a nemzetek közötti gazdaság, piac és uralmi együttműködés (pl. Szent Szövetség) fennmaradjon. Általános európai gondolat, hogy a nemzetek létét és tartósságát az állam által biztosítandónak, az azonos kultúrát öröklő és gazdagító emberek egységét területileg is szavatoltnak illetve védendőnek kell nyilvánítani. Az európai reformkor történetfelfogásában a múlt mint a jelenben megvalósuló közös lét-keretek alapja jelent meg, a nemzet ösisége egyúttal tartósságának bizonyosságaként is szolgált, nyelvének egyedisége pedig megszabta helyét azon államok sorában, amelyek nemzeti nyelven szólni, írni, kommunikálni voltak képesek. A reformkori nemzeti irodalmak tele vannak nemzeti eszményekkel, hősökkel, sokszor olyanokkal is, akik korábban nem okvetlenül voltak részei egy írásos és emlékezeti kultúrának.

Mindehhez hozzájárult a romantika új hulláma, nemcsak az európai kultúra örökségének átértékelése, hanem a nemzetivé avatott új értékek népszerűsítése révén is. A „náció” iránt érzett elkötelezettség kap hangot a nemzeti költészet, a zene, a festészet, a mesegyűjtés, a balladák, a folklórtudomány, a történetírás vagy akár a technikai felfedezések történetének ekkori fejezetében. Nemzetivé lesz ugyanakkor a politika is, számos helyen a még a vallás, a pénz, a mértékrendszer, az építészet, a térfelfogás is éppúgy nemzeterősítő eszközzé válik, mint a népesség etnikai karakterét vagy foglalkozási csoportjait olykor átfestő nemzetideológia. Nemzeti elkötelezettség kérdése lesz a nyelvismeret és nyelvhasználat, az öltözködési stílus, a hétköznapi élet tárgyainak hosszú sora, az utazási és kereskedelmi célok éppúgy, mint az étkezés, a földtulajdon, a cselédség megválasztása, a dalkörhöz vagy szalonhoz tartozás. Mindezek látszólag érdektelen apróságok, ám a 19. század sajtója, politikai- és pamflet-irodalma, színházművészete, köztéri szobrászata, hangversenyvilága, vasútépítési programjai, folyószabályozásai vagy épp hadüzenetei és háborúi nagymértékben függték a nemzetépítési törekvésektől, elkötelezettségektől és föderális vagy függetlenségi stratégiáktól. Az öntudatát építő nemzet a legkülönbözőbb kommunikációs felületeken hangsúlyozta feladatának, sőt küldetésének fontosságát, s a közlésmódok nyilvános változatai nemritkán ma is továbbélnek (nemzeti szimbólumokban, zászlóban, címerekben, ünnepségekben, himnusz alatti vigyázállásban, szózat-értékű politikai nyilatkozatok formáiban, lásd Kapitány – Kapitány 1999; Béres – Horányi 1999).

A kelet- vagy közép-európai nemzetté válásban társadalmi konfliktusok, etnikai-nemzetiségi ellentétek és eltérő magatartási, gondolkodási modellek vagy eszmények nehezítették az „egységes nemzetek” kialakulását (pl. az Osztrák-Magyar Monarchiában, Oroszországban, Svédországban is); de nem volt különbség a helyzet a forradalmak és szabadságharcok szabdalta Itáliában, sőt Nagy-Britanniában sem, ahol a brit nemzeti közösség kialakítását az uralmi akaratnak ellenszegülő skótok, írek, walesiek identitása tette lehetetlenné vagy konfliktusossá. Az első világháborúig lényegében párhuzamosan fennállt a *nemzetépítés* (helyenként nemesi, másutt polgári) nacionalista programja és az új társadalmi osztályok (pl. a munkások, számkivetettek, menekült tömegek, vallási üldözöttek) nemzeti státustól független mozgalmainak *internacionalista* kapcsolathálója. Az újkor társadalomtudománya nem nevezte meg idejekorán és nem is értelmezte elég sokoldalúan a ~ jelenségét; sőt, Marx teóriája szerint a ~ meg kell szűnjön egyfelől a társadalmi fejlődés során, minthogy nem más, csupán az uralkodó osztályok egyik eszköze a nemzetközi elégedetlenség ellenében, s mint ilyet a világforradalom el fogja törölni. Ez eszmét a marxizmus elméleti követői utóbb vissza is fordították: mint *retrográd* nézet, a nemzeti öntudat csak arra jó, hogy a modern munkást visszavesse a feudális kötöttségek rendszerébe... Ennél távolságtartóbb nézetek szerint (pl. A.D.Smith, E.Gellner vagy B.Anderson könyveiben) a ~ mindenesetre korántsem hanyatlott le a századfordulón, hanem végig a 20. század során szinte valamennyi nagy társadalmi átalakulás, rendszerváltás vagy kultúraváltás, forradalom vagy elnyomás időszakában fontos szerepet kapott, vagy hivatkozási alapként szolgált a tömegbefolyásolási eszközök számára (Kubától Kínáig, a fasizmustól az iszlám fundamentalizmusig, az 1989-es kelet-európai rendszerváltozásoktól a balkáni háborúig, az ETA robbantásaitól az angolai mérszárlásig mindenhol előtérbe kerül a nemzethez-tartozás. De hogy ne csak negatív példákra hivatkozzunk: örmény költők párizsi sikerei, magyar olimpiások győzelmei, maghrebi vagy kubai zenészek világhódító útjai, török édességek és görög saláták térfoglalása a világ konyháiban, spanyol vagy ír táncosok és dél-afrikai politikusok, kenyai közgazdászok és indiai írók jelenléte a világ *multikulturális* forgatagában éppúgy szól a nemzeti értékek bizonyításáról, mint relativizálásáról).

A nacionalizmus három típusa: a huszadik század elején a társadalomkutatók – kortársaikhoz hasonlóan – úgy vélték: a ~ idejét múlta felfogás, a romantikus múltba révedés élménye vagy igénye csupán, s nem a jövő kérdése immár. Ehhez képest a világháborúk alatt és közben is a világ megannyi pontján hangosan tülekedett a nemzeti elfogultság, szinte függetlenül attól, milyen politikai-társadalmi keretek között jelentkezett. Három alaptípusa (a szociológus Anthony Giddens felosztása szerint, lásd Giddens 1995:335-336) egy-egy nagyobb térségében volt jelen, s változataik adják a mai képleteket.

Az első, a *klasszikus* ~ mint ideológia az európai újkor nemzetállami korszakára volt jellemző Nagy-Britanniában, Francia- és Németországban, valamint Itáliában. Egyes teóriák szerint (így pl. Marx megvilágításában) ezt részben a politikai hatalmak kényszerítették a tömegekre, részben azok öntevékeny mozgalmai segítették koreshmévé válni. Az egységes állam képzete, egy ország történelmének meghatározott interpretációja és ennek közössé általi elfogadása (Renan szerint „naponta végrehajtott népszavazás”) lehetővé teszi a nemzet mint „képzelt közösség” (Anderson 1983) értékének megfogalmazását, reprezentálását, illetve oktatását. A nemzeti történelem átélése, és a szocializáció vagy egyes jelképek révén mentális elsajátítása is azt a társadalmi akaratot kelti életre, amely a társadalmi önmeghatározást mint nemzeti közösséghez tartozást teszi „normálissá” és normává. A himnuszok, a nemzeti jelképek, a történelmi múlt győzelmei és vereségei, illetve a nyelv, mely gazdagon hordozza mindezeket, olyan eszközöknek bizonyultak, amelyek közös és ellentmondások nélküli vállalása a polgári államok nemzettudatát kovácsolta össze, mintegy melleleg jóváhagyva, támogatva a politikai elitek törekvéseit. Ahol a nemzet állami érdekű építése összekapcsolódott a térség más identitású népeinek céljaival, ott konfliktusokat eredményezett

a politikai fennhatóság, a történetileg hitelesített joggyakorlat, a „régiség nevében” megfogalmazott térségi „jogosultság”. Így történet ez például az angol, az olasz, a német, a magyar, a francia, a lengyel vagy a román nemzetépítés korszakában, a kisebbségek elleni megkülönböztetésektől kísérvé. A nemzet tagjává lenni tehát korántsem volt könnyű próbatétel, a nacionalista érzületek pedig mindig és mindenhol a kisebbségek elleni megkülönböztetés gyakorlata szerint próbálták önmagukat meghatározni, vagyis saját eszmei-kulturális, etnikai-politikai határaikat úgy rótták a térképre, hogy abból mind több és több előnyük származzon, nagyobb területük és mindegyre növekvő lakosságuk legyen, amellyel elfogadtatható a területi igény jogossága, és háborús vagy etnikai konfliktus időszakában a nacionalista uszítás is jogosnak tűnhet. A nemzet-meghatározások rendszerint a területi, nyelvi, gazdasági és kulturális egységet hangsúlyozták, a nemzeti társadalom érdekeit határozták meg, nemzetek közötti különbségekre építettek olyan értékrendet, amely rangsorolta a saját és az idegen, a szövetséges és az ellenérdekelt államok politikai egységét (ezen belül a kisebbségpolitikát, külpolitikát, szövetségi politikát, nemzetvédelmi stratégiát stb.). A klasszikus ~ tehát elkülönítette a monarchikus főhatalomtól a társadalomszervezet egészét, zárttá és elvitathatatlanná tette az állam irányadó szerepét, egységes tömeggé formálta a társadalmat és ellenségévé nevezett ki mindenki mást, akinek eltérő nemzeti érdekei voltak. A XIX–XX. század folyamán közel egész Európában a nemzeti állam e típusa erősödött meg. Annál is inkább, mert ez országokban a nép („peuple”) a társadalmi fejlődés dinamikáját képviselte, szemben a német típusú kultúrnemzeti modellel, amely szerint a nemzet tagjának lenni kötelesség, a nemzetkarakter megóvása életfontosságú program, az idegenekkel szembeni fellépés pedig jogos minden olyan etnikai problematika esetében, amelyben az asszimiláció nem oldhatja meg a másikat, a mások beolvasztását (lásd még Bibó 1986; Csepeli 1984).

A második alapvető nemzeti eszme-ébredés a gyarmatosított állapotból ébredő, önnön felszabadításuk eredményességére ráismerő országok ún. *posztkoloniális* ~a, amely a függetlenségi mozgalmakkal karöltve a nemzeti ellenállás felől érvényesült, de a gyarmati értelmiség is nem ritkán kezdeményezője volt. Ellentmondásos helyzet volt ez, amelyben sok ország még alig létezett „nemzeti” politikai államként, amikor népe közös belső erővel kelt fel a leigázó hatalom ellen, s csak ezen az úton, egy gyarmati nemzet mintájának követése-keresése közben talált rá államiságának igényére és intézményeit kialakító politikai arculatára.

A harmadik típust Giddens →*szubkulturális*~nak nevezi, elsősorban is nemzetállami érdekek nevében megszólaló, ellenzéki beállítottságú mozgalmakra utalva (közelebbi hivatkozásaiban a skót, spanyol, poszt-szovjet, quebeci példákat sorolja), jelezve, hogy a globalizációra adott válaszok egyikeként formálódik a regionális identitás védekező mechanizmusa, miközben a nemzetállamok meggyengülnek és saját területük védelmére sem marad energiájuk, hátmég a szubkultúrákéra.

A ~ mint ideológia, közérzet vagy mozgalom tehát korántsem egyenű, térségi eltérései is összefüggenek a nemzetfogalmakkal, népfogalmakkal, önrendelkezési eszmékkel, emberi és kisebbségi jogokkal. E változataiban pedig annyi féle, amennyit egy lexikon-szócikkben föltárni lehetetlen. További vizsgálódásra ajánlható azonban néhány alapvető szakirodalmi forrásmű, köztük is elsősorban a legfrissebb szöveggyűjtemény:

Ir.: Kántor Zoltán szerk. 2004 *Nacionalizmuselméletek*. Rejtjel Kiadó, Budapest; Rónay Jácint – Münsterberg, Hugo – Lewin, Kurt 2003 *Nemzetkarakterológiák*. Osiris, Budapest; Bibó István 1986 *Válogatott tanulmányok*. Magvető, Budapest; Van Gennep, Arnold 1921, 1995 *Traité comparatif des nationalités*. Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, Paris; Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1999 *Magyarságszimbólumok – egy értelmiségi minta tükrében*. In A. Gergely András szerk. *A nemzet antropológiája*. Új Mandátum, Budapest; Béres István – Horányi Özséb szerk. 1999 *Társadalmi kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest; Csepeli György 1984 *Nemzeti tudat és érzésvilág*. Századvég, Budapest; Anderson, Benedict (1983, 1991) *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London; A. Gergely András 1997 *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. MTA PTI, Budapest; Gellner, Ernest 1983 *Nations and Nationalism*. Blackwell, Oxford; Hobsbawm, Eric J. 1992 *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge. (m. A

nacionalizmus kétszáz éve. Maecanas, Budapest 1997); Hofer Tamás – Niedermüller Péter szerk. 1988 *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. MTA Néprajzi Kutató Csoportja – OSZK Magyarorsággutató Csoportja, Budapest; Plamenatz, John 1976 Two types of Nationalism. In Kamenka, Eugene ed. *Nationalism. The Nature and Evolution of an Idea*. Edward Arnold Ltd., London; Smith, Anthony David 1986 *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell, London; Horváth István – Tódor Erika Mária szerk. 2009 *Nemzetállamok, globalizációs és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Hódi Sándor 2003 *Nemzeti önkép. Régiókutatás*. Logos, Tótfalu; Delannoi, Gil – Taguieff, Pierre-André dir. 2001 *Nationalismes en perspective*. Berg International, Paris; Santini, Alceste 1988 *Ezeréves az orosz egyház. Beszélgetés Pimennel, Minden Oroszok Pátriárkájával*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest; Borsi-Kálmán Béla 1995 *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer*. Kriterion – Balassi, Bukarest – Budapest; Berlin, Isaiah 1992 *Nacionalizmus: egy rég eltemetett, mégis eleven erő*. 2000:5-13; Gábrityné Molnár Irén – Mirmics Zsuzsa szerk. 1998 *Vajdasági útkereső*. Magyarorsággutató Tudományos Társaság, Szabadka; Fulbrook, Mary 2001 *A német nemzeti identitás a holokauszt után*. Helikon, Budapest; Sárkány Mihály 2000 *Kultúra, etnikum, etnikai csoport*. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 89-99; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Dranik Réka 2008 *Sztereotípiák és előítéletek*. BBTE – Presa Universitara Clujeana, Kolozsvári Egyetemi Kiadó. Cluj-Napoca; Kiss Gy. Csaba 2005 *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; A.Gergely András – Varga Andrea 2010 *Politikai-kulturális blokkok és kommunikációs jelentések (1989–2009). Antropológiai és historikus közelítések az éppen 30 éve elhunyt Józsa Péter emlékével*. Antroport, on-line: http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=183

Internetes tájékozódáshoz ajánlott forrás: <http://www.h-net.org/> (ez a kereső 13166 referenciát talált a nacionalizmus keresőszóra, ami alaptájékozódáshoz bőven elegendő). Internetes forrás (magyar nyelven): <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/politika/theory/nemzet/>

A.Gergely András

Nadel, Siegfried Friedrich (1903. ápr. 24 – 1956. jan. 14.): a bécsi egyetemen doktorált pszichológus és filozófus (1925), aki antropológiai tanulmányait a London School of Economics antropológiai szakán folytatta, Malinowski és Charles B. Seligman irányításával, majd Radcliffe-Brown munkatársa lett. 1934-36 között Észak-Nigériában a Nupe és más csoportok körében végzett terepkutatásokat, 1941-46 a szudáni védelmi erőknél szolgált, majd az LSE oktatója lett, antropológiai szöveggyűjteményt szerkesztett, a King's College antropológiai tanszékvezetője lett, 1950-től a Canberra-i Egyetemen (Australian National University) az antropológia professzora és tanszékvezetője, egészen haláláig. Írásműveiben nemcsak magabiztos szaktudományi választékosság, hanem a társadalomtudományok közötti új szintézisek kimunkálásának szándéka is érvényesült.

F.m.: Nupe State and Community. *Africa*, vol. 8 (1935); Gunnu: a Fertility Cult of the Nupe in Northern Nigeria. *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 67 (1937); *A Black Byzantium: the Kingdom of Nupe in Nigeria* (1942); *The Nuba: an Anthropological Study of the Hill Tribes in Kordofan* (1947); *Foundation of Social Anthropology* (1951); *The Theory of Social Structure* (1957); *Witchcraft in Four African Societies: an Essay in Comparison*. *American Anthropologist*, (N.S.). Vol. 54 (1952):18-29. (Magyarul A.Gergely András szerk. 2001 „Primitív” kultúrák, ősi hitek, modern genocídium. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont – ELTE BTK – Szimbiozis. Budapest, 71-79. on-line: <http://www.mek.oszk.hu/01600/01675/>); további jelentősebb írásai: *Study of Man with the whole universe of scientific knowledge*; Nupe Religion; *The Theory of Social Structure*. (Magyarul lásd még: A kedék: egy folyóparti állam Észak-Nigériában. In Fortes, Meyer – Evans-Pritchard, Edward Evan szerk. 1940 *African Political Systems*. Oxford University Press. (Magyarul A.Gergely András – Holló Imola Dalma szerk. 2000 *Politikai antropológiai források*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont – ELTE BTK – Szimbiozis. Budapest, 70-88. On-line: <http://mek.oszk.hu/01600/01674/>).

Ir.: (ENKE) Internationale Soziologische Lexikon I. 1980.

A.Gergely András

Nagy-Andamániak: a tengerszint fölött élő, de korunk szökőárjainak kitett, ma már csak 40 főt számláló, de egykor a térségben legnépesebb törzs (az 1860-as években a britek behurcolta járványok tizedelték meg őket), a hatvanas években már fől számolódnak hitték őket, de a megmenekülteket 1968-ban megtalálták a Strait-szigeten.

nagy ember (*Big Man*): olyan törzsi társadalmi vagy politikai vezető (Melanéziában és a Malaysiától Új-Guineáig terjedő földrajzi körben), akinek nincs hivatalos vagy öröklődő tisztsége, hozott tekintélye, hanem vezető pozíciója befolyásoláson és személyes eredményességen nyugszik. Rendszerint önmagát nevezi ki, hatalmát csakis helyi szinten gyakorolja, s ahhoz, hogy uralmi hatékonysága állandósulhasson, folytonosan bizonyítgatnia kell jogosultságát és alkalmasságát. A kifejezés a melanéziai pidgin nyelvi közegből származik, de az új-guineai térség minden nyelvén van hasonló jelentésű fogalom, mely ugyanerre a közössége iránt kötelezettséget vállaló és rá hatni képes egyénre vonatkozik. Jobbára a gazdasági javakkal váltja meg „hívei” támogatását, fölhalmoznia és a „közjó” javára biztosítania éppúgy kell, mint az amerikai elnöknek, személyes „hatalmi haszonvétele” nem a vagyongyarapítás, hanem a helyi harmónia biztosítása és az ebből fakadó elfogadottság. Nem „törzsfőnök”, de rokonsági körét előnybe hozhatja a hatalmi szerepkörnek megfelelés szempontjából, vagy bizalmi körének kiépítése esetében. Ceremóniák szervezése, erőforrások elosztása, rítusok alkalmával irányító szerep és konfliktusok esetében nyomásgyakorlás is szerepköréhez tartozik. Uralomviselési helyzetéből akár el is mozdíthatják, rangja pedig nem közvetlenül örökíthető vagy átadható.

Ir.: Berger, Thomas, 1999 *The return of little big man*. Little Brown, Boston; Brown, Paula 1995 *Beyond a mountain valley: the Simbu of Papua New Guinea*. University of Hawaii Press, Honolulu; Brison, Karen 1992 *Just talk: gossip, meetings, and power in a Papua New Guinea village*. University of California Press; Berkeley; Binnema, Theodore 2002 Old Swan, Big Man, and the Siksika Bands, 1794–1815. Blackfoot [electronic resource]: *Human Relations Area Files*, New Haven, inc. NF06; Stewart, Pamela J. – A. Strathern 1998a Money, Politics, and Persons in Papua New Guinea. *Social Analysis*, July; Stewart, Pamela J. – A. Strathern 1998b Life at the End: Voices and Visions from Mt. Hagen, Papua New Guinea. *Zeitschrift für Missions- und Religionswissenschaft*; Strathern, A. 1998 Sacrifice and sociality. A Duna ritual track. In Chris Ballard – Laurence Goldman eds. *Fluid Ontologies*. Greenwood Press.

A. Gergely András

„Nanook, az eszkimó”: az néprajzi-antropológiai filmezés első, sokáig hitelesnek tekintett „dokumentumfilmjének” magyarázott címe (*Nanook of the North*, 1922). Hőseinek, egy Hudson-öböl mellett élő eszkimó családnak hétköznapi életét leíró-elbeszélő bemutatásban láthatjuk, nemegyszer az utókor által erősen elvitatott hitelességgel. A némafilm egésze feliratozott, részint ismeretközlő, részint szituatív szövegeket tartalmaz. A film célja a rendező, Robert Flaherty törekvése szerint az eszkimó életmód bemutatása volt, ennek néprajzi hitelessége a filmes szakma és az etnológusok kritikáját is nehezen állta ki. A Nanook mint első „dokumentumfilm” ennek ellenére példaértékű kísérlet maradt, noha a későbbi filmnyelvi kódok és kommunikációs szándékok jócskán megváltoztak.

Ir.: Heusch, Luc de 1962 *Cinéma et sciences sociales: panorama du film ethnographique et sociologique*. UNESCO, Paris; Rouch, Jean 1968 A néprajzi film. In *A népszerű-tudományos film*. Magyar Filmtudományi Intézet, Budapest; A. Gergely András 1996 *Közelítések az etnofilmhez. Retusált ősiség, rendezett hitelesség, etnikai valóság*. MTA PTI Etnoregionális Munkafüzetek, No. 15., Budapest. On-line: <http://mek.oszk.hu/01600/01663/index.phtml>; Horányi Özséb szerk. 1977 *Montázs*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest; Crawford, Peter – Simonsen, Jan eds. 1992 *Ethnographic Film, Aesthetics and Narrative Traditions*. Intervention Press, Aarhus; Hocking, Paul ed. 1975 *Principles of Visual Anthropology*. Mouton, The Hague – Paris; Brigand, Emile de 1975 *Anthropological Cinema*. Museum of Modern Art, New

York; *A valóság filmjei. Tanulmányok az antropológiai filmről és filmkatalógus.* Palantír Film, Budapest, Dialéktus fesztivál 2004., Budapest.
Hálózati kereséshez: <http://bdf-help.tvn.hu/feljegyzkulturakutat.doc>;

A. Gergely András

nemek közötti munkamegosztás: hagyomány vagy megállapodás szerint kialakított viszony férfi és nő között, elsődlegesen a munkavégzés típusára, ill. módjára vonatkozóan. Elemi biológiai különbség okán a szülés és gyermeknevelés eredendően női feladat, (kivételek a gyermekágy és a gyermekgondozás idején is vannak, ill. a *→couvade* még sajátosabb eltérés ettől), rendszerint a háborúzás, családvédelem, vadászat, házépítés viszont inkább a férfiaké. Különböző kultúrákban más és más a munkamegosztás, gyakran koronként is eltérő, így a nemek közötti szerepek, a szimbolikus tőkék, a szertartások és értékrendek gyakorta komolyabb szerepet játszanak a tevékenységi körök szabályozásában, mint a munka nehézsége vagy veszélyessége szerinti tagolás azt (egy másfajta, leginkább európai típusú gondolkodásban) „ésszerűnek” mondhatná. A társadalmak történeti fejlődésében feltételeződik egy szükségszerű munkamegosztás eredendő megléte (legkezdetibb formájában a nemek között), azonban a termelési rendszerek mindegyike részben-egészben épít a specializált feladatokból álló munkafolyamat(ok) megoszthatóságára és a tevékenységi körök arányos vagy ellensúlyos megoszlására. E téren a rendszerjellegűvé és főként immár nemzetközivé vált munkamegosztás átrendezi a hagyományos munkavégzési rutinokat és szerepeket is. A ~ változásai szintúgy szembeszökőek például emigráns csoportok körében (Franciaországban a maghrebi nők válnak egyre inkább munkavállalóvá és családfenntartóvá, mivel a férfi munkaerőre egyre kisebb a kereslet), továbbá az amerikai nők egyre növekvő számban állnak munkába, korántsem pusztán anyagi okok miatt, ugyanakkor például számos kultúrában a nők-feleségek munkavállalása a férfiak fölöslegessé válását jelképezi és szigorú tiltásnak van kitéve. A kortárs antropológiai kutatások részint a „hagyományos világok” megváltozása miatt is, részint a mindegyre növekvő számú „gender-tanulmányok” alapján, végül a női munkák ragjának, minőségének időbeli (történeti) változása kapcsán, továbbá az otthon végezhető (bedolgozói, kiskonfekciós, számítógépes, ügyvitelszervezési stb.) munkák súlyarányának növekedése miatt is egyre több példáját mutatják a hagyományosnak tekintett ~ megváltozásának, egy újonnan kialakuló vagy változó „biopolitika” érvényesülésének.

Ir.: Sullerot, Evelyn 1974 *A női munka szociológiája.* Gondolat, Budapest; Cherfas, Jeremy – Lewin, Roger 1986 *Nem csak munkával él az ember.* Gondolat, Budapest; Mead, Margaret 1972 *Nem és temperamentum.* In Kemény István szerk. *A szexuális élet szociológiája.* KJK, Budapest, 53-148.; Sullerot, Evelyn szerk. 1983 *A női nem.* Gondolat, Budapest; Mead, Margaret 1970 *Férfi és nő a változó világban.* Gondolat, Budapest; Magyarai Vincze Enikő et al. 1997 *Women and Men in East European Transition.* EFES, Cluj; Emigh, Rebecca Jean – Szelényi Iván eds. 2001 *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition.* Praeger, New York; Ariès, Philippe 1987 *Gyermek, család, halál.* Gondolat, Budapest; Berne, Eric 1987 *Emberi játszmák.* Gondolat, Budapest; Benedict, Ruth Fulton 1934 *Patterns of Culture.* Houghton Mifflin, Boston; Gehlen, Arnold 1976 *Az ember.* Gondolat, Budapest; Lévai Katalin 2001 *A nő szerint a világ.* Osiris, Budapest; Bourdieu, Pierre 1998 *La domination masculine.* Seuil, Paris (m. *Férfiuralom.* Napvilág, Budapest, 2000); Tomka Béla 2000 *Családfejlődés a 20. századi Magyarországon és Nyugat-Európában: konvergencia vagy divergencia?* Osiris, Budapest; Hadas Miklós szerk. 1994 *Férfiuralom.* Replika Kör, Replika könyvek 2., Budapest; Bodrogi Tibor 1962 *Társadalmak születése.* Gondolat, Budapest, 9-19, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Roszak, Betty – Roszak, Theodore eds. 1969 *Masculine/Feminine. Readings in Sexual Mythology and Liberation of Women.* Harper, Colophon Books, New York – Easton – London; Moi, Toril 1995 *Feminista irodalomkritika.* In Jefferson, Ann – Robey, David *Bevezetés a modern irodalomelméletbe.* Osiris, Budapest, 233-253; Freud levele Kosztolányinéhoz. <http://www.hunbook.hu/index.php?op=news&id=147>; Franz, Marie-Louise von 1995 *A női mesealakok lényegéről; illetve Csipkerózsika.* In uő. *Női mesealakok.* Európa, Budapest, Mérleg sorozat, 7-25, illetve 25-71.

A. Gergely András

nemzet: szuverén, elkülönült politikai-szervezeti egység, amely a társadalmak térbeli településének és territoriális felosztási elveknek-politikáknak megfelelően olyan embercsoportot jelöl, amelynek feltételezett múltja, származási folytonossága és jelenkori politikai akarata egységként mutatkozik meg. Korai (az államok keletkezése előtti, bibliai időket megelőző) legszűkebb jelentésében a természeti és a társadalmi tér közötti elválasztás révén a család, a származási közösség legitim létezési kerete. A francia forradalom óta az állampolgárok kollektív egyenlőségét biztosító térbeli univerzum, gyakran értelmezik a szűkebb haza vagy a közös ösre és térbeli lakófolytonosságra hivatkozó jogosultságként, avagy (Benedict Anderson fogalmával) „virtuális közösségként”. Része vagy fölöttes intézménye az állam (lásd *nemzetállam-elméletek, nacionalizmus*) de elfogadott jelképes fogalomként a „nemzetség”, nemzetiség kiteljesedett formájaként is (Szűcs Jenő elméletében). Erőteljes megjelenési formája a *nacionalizmus* programjában és magatartás- vagy felfogás-módjában ölt alakot. Az antropológiai gondolkodásban mint kategória elsősorban a fejlődéstanulmányokban, harmadik világbeli országok kutatásában jelent meg, a politikai antropológia kiemelt területeként gyakorta elemzett témakör. A kisebbségkutatások elsősorban a nemzeti többséghez viszonyított létszamarányok alapján kezelik kutatott vagy elemzett társadalmi csoportjaikat, így a résztanulmányok is szükségképpen érintik a nemzetegész kérdését (→*nacionalizmus*).

Ir.: Komoróczy Géza 1992 *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Századvég, Budapest; Anderson, Benedict (1983, 1991) *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London; Bailey, Frederick George 1960 *Tribe, Caste and Nation*. Manchester University Press; Szilágyi István 2000 *A portugál modell*. Osiris, Budapest; Delannoi, Gil 1999 *Sociologie de la nation*. Armand Colin, Paris; Lendvai L. Ferenc 1997 *Közép-Európa koncepciók*. Áron Kiadó, Budapest; A.Gergely András 1997 *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. MTA PTI, Budapest; Gellner, Ernest 1983 *Nations and Nationalism*. Blackwell, Oxford; Gombár Csaba 1996 *Magammal vitázom. Nemzetről, etnikumról, az egyes emberről*. Korridor, Budapest; Hobsbawm, Eric J. 1992 *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge University Press (m. *A nacionalizmus kétszáz éve*. Maecanas, Budapest 1997; Hofer Tamás – Niedermüller Péter szerk. 1988 *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. MTA Néprajzi Kutató Csoportja – OSZK Magyarságkutató Csoportja, Budapest; Plamenatz, John 1976 Two types of Nationalism. In Eugene Kamenka ed. *Nationalism. The nature and evolution of an idea*. Edward Arnold Ltd., London; Romsics Ignác 1998 *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest; Smith, Anthony David 1986 *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell, London; Szűcs Jenő 1984 *Nemzet és történelem*. Gondolat, Budapest; Mair, Lucy 1963 *New Nations*. Weidenfeld & Nicholson, London; Rónay Jácint – Münsterberg, Hugo – Lewin, Kurt 2003 *Nemzetkarakterológiák*. Osiris, Budapest; Kiss Gy. Csaba 2005 *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest. Internetes forrás, magyar nyelven: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/politika/theory/nemzet/>

A.Gergely András

nemzetállam (olykor „nemzeti állam” értelemben): olyan történeti államtípus, amely a nemzeti térségként definiált terület és annak polgárai fölött kormányzati-uralkodó fennhatósággal bír. A modern újkori állam egyik formája, elsődlegesen az jellemzi, hogy a kormányzat az állampolgárok vállalt-vallott közösségének szuverén képviselőjeként működik; szinonimaként használják a nemzet, a nemzeti állam és az államnemzet mint területi-politikai-nyelvi-kulturális egység jelentéssel; eredetileg francia mintára alkotott fogalom, kialakulása a 18. századi polgári és gazdasági fejlődés időszakára tehető, szemben a német *kultúrállam* fogalmával. A középkori tartományi nemzet (térbeli-tartományi egység) fogalmához és a politikai vezető elit (nemesi-rendi nemzet) tételezett egységéhez illeszkedő újkori fogalomban az iparosodás korszakától már rögzített határok közötti politikai közösségek, tételesen lefektetett jogi és uralkodó egységek teljessége fogalmazódik meg, ezek alkotnak ~okat. Lényegében főhatalmi fennhatóság geográfiailag körülhatárolt területét mások is elismerik. Bennefoglaltatják az államtagok (polgárok) vélt vagy valódi érdekegysége a terület védelme

jogán, valamint kulturális autonómiája is, amely elhatárolható szomszédainak nemzeti másságától (v.ö. nemzetkarakter). A ~i közösség karakterét rendszerint a kialakult →*nacionalizmus* jellemzi, amely belső összhangot és külső feszültséget tart fenn az államok közötti kapcsolatokban. Antropológiai kutatása főként a gyarmatbirodalmak megrendülése és fölbomlása, új államok szerepkeresése és öndefiníciója, valamint a nemzetek fölötti uralomra törekvő nációk (német, orosz, amerikai, kínai, portugál, spanyol, francia külpolitikák) újragyarmatosítási kísérleteit követően került sor. Történeti antropológiai kutatások ugyanakkor a →*nemzetfogalom* és a lokális közösségek viszonyának elemzésében, politikai antropológiai feltárások ugyanakkor a nemzetek alatti társadalmi szerveződések feltárásában hoztak részletesebb és mélyebben árnyalt példatárat a nem-állami szintű nemzetkezdeményekről, →*birodalmakról* vagy nagytérségi →*szubkultúrákról*.

Ir.: Braudel, Fernand 1982 *On history*. Chicago University Press; Braudel, Fernand 1996 *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. Akadémiai – Osiris, Budapest; Coakley, John 1992 *The Social Origins of Nationalist Movements: The Contemporary West European Experience*. Sage, London; Geertz, Clifford ed. 1963 *Old societies and new states*. Free Press, Glencoe; Featherstone, Mike ed. 1995 *Global Culture: Nationalism, Globalization, and Modernity. The Theory, Culture and Society Special Issue*. Sage, London; Fehér Ferenc – Heller Ágnes 1992 *Kelet-Európa „dicsőséges forradalmi”*. T-Twins, Budapest; Teló, Mario – Magnette, Paul ed. 1996 *Repenser L'Europe*. Editions de l'Université de Bruxelles; Huntington, Samuel P. 1998 *A civilizációk összeapása és a világrend átalakulása*. Európa, Budapest; Richardson, Jeremy J. ed. 1996 *European Union. Power and policy-making*. Routledge, London; Kennedy, Paul 1992 *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Akadémiai, Budapest; Hofer Tamás – Niedermüller Péter szerk. *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. MTA Néprajzi Kutató Csoport és OSZK Magyarországtudató Csoport, Budapest, 145-179; Pye, Lucian W. 1962 *Politics, Personality and National Building: Burma's Search for Identity*. Yale University Press, New Haven; Pye, Lucian W. – Pye, Mary W. 1985 *Asian Power and Politics: The Cultural Dimensions of Authority*. The Belknap Press, Cambridge; Róheim Géza 1988 A modern nemzetek. *Kultúra és Közösség*, 4:78-93., és In *Psychanalyse et anthropologie*. Gallimard, Paris; Sugar, F. Peter 1973 External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism. In *Nationalism in Eastern Europe*. Seattle, London; Szabó Máté 1983 A Birodalomtól a nemzetállamig. A német nemzetfelfogásokról (1767-1815). *Világosság*, 8-9:494-502; Szabó Miklós 1989 *Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986*. Medvetánc Könyvek. ELTE-MKKE, Budapest; Tamás Gáspár Miklós 1999 *Törzsi fogalmak, I-II*. Atlantisz, Budapest; Verdery, Katherine 1993 Whither „Nation” and „Nationalism”? *Daedalus*, 122, 3. Summer; Mair, Lucy 1963 *New Nations*. Weidenfeld & Nicholson, London; Cholnoky Győző 1996 *Allam és nemzet*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest; Voutat, Bernard 1992 *Espace national et identité collective*. Institut de Science Politique, Lausanne; Sebők Marcell szerk. 2000 *Történeti antropológia*. Replika könyvek, Budapest; Kieniewicz, Jan ed. 2009 *Silent Intelligentsia. A Study of Civilizational Oppression*. University of Warsaw, Institute for Interdisciplinary Studies; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

A. Gergely András

neolokális letelepedés: ifjú házaspár saját rendelkezési jogú, önálló, sőt különálló háztartást alapít, lehetőleg mind a férj, mind a feleség szüleitől távol. Ténylegesen nem köthető sem kultúrák, sem népek vagy földrészek sajátos gyakorlatahoz, elterjedtsége általános, de sehol sem kizárólagos megoldás.

Ir.: Bodrogi Tibor 1962 *Társadalmak születése*. Gondolat, Budapest, 44-97, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Bohannon, Paul – Middleton, John ed. 1968 *Kinship and Social Organisation*. Natural History Press, Garden City; Dumont, Louis 2002 *Bevezetés két szociálandropológiai elméletbe: leszármazási csoportok és házassági szövetség*. L'Harmattan, Budapest; Needham, Rodney 1971 *Rethinking Kinship and Marriage*. Tavistock, London; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1971 *A rokonsági rendszerek vizsgálata*. MM, Budapest, Szociológiai Füzetek 1:45-89.

A. Gergely András

nevelés-antropológia: alapjai az ember mint természeti lény ember organikus, pszichés sajátosságaival, az ember természetének lényegével, és az ebben kialakulását segítő vagy akadályozó tényezők hatásával foglalkozó tudásterület. Az ember természeti értelemben nem kialakult entitás csupán, hanem a változó környezetben, a történelemben és a társadalmi kölcsönhatások révén is változik, állapota tehát nem egyféle, hanem sokfajta, kitüntetett helye az élők világában nem eleve adottság, hanem kimunkált összhatások (időleges) eredménye, és nem általános, hanem a történelem sodrában elfoglalt helye és túlélési esélyei alapján meghatározott állapot inkább. A pszichológiai alaklélektan képviselői (jelesül Köhler, Koffka, Lewin) mind az észlelésben, mind a tanulásban, továbbá más, magasabb pszichikus funkciók elemzésében a komplex struktúrát tekintik meghatározónak, ezért a megértéséhez vezető tanulás mint az egész elsajátításának eszköze csak a megismerés módszertanával, a kognitív tudományok révén válhat esélyessé. Az ehhez csatlakozó, ezzel vitában álló szociobiológiai irányzatok, továbbá a modern viselkedéskutatás képviselői számos veleszületett, öröklött magatartásmódot mutattak ki, melyek a nevelés célját, tartalmát az *→enkulturáció* folyamatában tartják lényegesnek. A nevelés alapcéljai: célirányos, célracionális jellege, a személyközi ráhatás és a tevékenység társadalmi jelentéstartalmai, az átélés és lelki diszpozíciók mellett tartóssá vált viselkedési stratégiák, a magatartás-megtartás és megváltoztatás értéksúlyai, az esetlegességeken túli sikeres és sikertelen viselkedések stabilizálási esélyei, a nevelő és a befogadó dinamikusabb kölcsönkapcsolata, stb. mind-mind az ember és környezete harmonikus viszonyára fókuszáltak, de értelmezésük és a változások iránti érzékenység koronként más és más. Az egyedi, csoportos vagy szélesebb körű tranzíciós helyzet egyúttal meghatározza a pedagógiai antropológia szerepét is. A nevelést „nélkülöző” gyermek csak akkor lesz reflexív emberré, ha a sorsában őt érő kihívásokra választ keres és talán, nem fixált lény mivolta a nevelés révén tehát befolyásolható. A változás iránti nyitottság egyúttal „túlélő készlet” is, a környezeti hatások hiányában nincs vagy nem lehet „emberi” mivolta, csupán fixálódott reflexei érvényesülhetnek. Max Scheler épp a világ felé nyitott és bármilyen változásra válaszképes lényt tartotta az emberlét lényegének – de feltételként a felvilágosodott pedagógia elvét, a példa, tanítás, környezeti befolyásolás hatását látta megtestesülni, ezt tekintette elsődleges feltételnek (utóbb effélét neveznek szocializációnak). Voltaire, Rousseau hasonlóképpen a nyitott és befogadókész értelem esélyét tekintették meghatározónak, Herder, Kant és Hegel mindemögött még a társadalmi ésszerűség, oksági viszonyrendszer és kulturális lenyomatok stabil hatását emelték ki. A nyugati felvilágosodás óta az ember excentrikus helyzetében többrétegűen épül föl az individualitás, részint hangsúlyosan az önértelmezés révén, részint saját élete egészét tudatosan befolyásolni képes, önnön elhatározásával végrehajtandó „programként” is tekintve. E belső meghatározottság kiegészítője és elnyomója a modernitásban a külső hatásoknak kitett függésrend, a kívülről való függés eluralkodása (E.Guthrie), mely visszahat a saját kultúra és adaptáció tudatos programozottságára. Az utóbbi mintegy másfél-két évszázad során az ember egészlegességének, totális mivoltának kérdése maradt a nevelés- és lélektudomány kulcskérdése, melyet a biológiai meghatározottság kezdett eluralni; e tekintetben viszont az ember hiánylény (A.Gehlen), nem rendelkezvén elegendő védő, támadó és menekülő képességgel. S noha ezt a kiszolgáltatottságát főlegyenenedett járással, kimunkált kézhasználat, tanulási képességekkel, alkotói aktivitással és kultúrateremtéssel ellensúlyozza, kultúrlény volta csak a tehermentesítő társadalmi intézmények révén teljesebbé válhat. Ezért kap kiemelt szerepet a hagyományba és kultúrába ágyazódás biztosítottága, mely a nevelés révén az átadás és rögzülés közvetlen, roppant módon komplex megoldásával járul(hat) hozzá az adaptáció folytonos és sikeres voltához, az ember természeti helyének stabilizálásához. Részint a környezettel összefüggő viselkedésmódok, tovább vitt családi minták, konstans környezeti modellek személyiségfejlődésre és csoportkapcsolatokra vonatkozó tartalmi foglalkoztatták az amerikai kulturalista iskola képviselőit (a *→Kultúra és*

Személyiség Iskola, →Margaret Mead, →Ruth Benedict, →Abram Kardiner, Cora DuBois és munkatársaik foglalkoztak a viselkedésmoделlek rendszerezésével). Az antropológiai emberfelfogás a túlélést akadályozó betegségek megnevezése és orvoslása (szomatológia, a 18. század antropológiai alapvetése) felől indult az ember mint komplex társadalmi lény megismerése felé, s jutott a „tény mögött” (C.Geertz) felsejlő okságok (Ph.Descola), megerősítések (Skinner) és a felszínen megjelenő szimbolikus jegyek (E.Leach) „olvasásának” eszköztárához (Geertz), melynek a folytonos megismerés és újraértelmezés (kogníció és interpretáció) vált szükséges feltételévé. Lásd még →*pszichológiai antropológia*, →*behaviorizmus*.

Ir.: Guthrie, Edwin Ray 1935 *The Psychology of Learning*. Harper, New York; Guthrie, Edwin Ray 1938 *The psychology of human conflict: the clash of motives within the individual*. Harper & Brothers, New York, London; Mead, Margaret 1928 *Coming of Age in Samoa*. Morrow, New York; Barnouw, Victor 1985 *Culture and Personality*. Dorsey Press, Homewood; Hunt, Robert ed. 1967 *Personalities and Cultures: Readings in Psychological Anthropology*. Natural History Press, Garden City, New York; Norbeck, Edward – William, Douglas Price – McCord, William eds. 1968 *The Study of Personality: an Interdisciplinary Appraisal*. Holt, Rinehart and Winston, New York; Wallace, Anthony 1970 *Culture and Personality*. Random House, New York; DuBois, Cora 1944 *The People of Alor*. University of Minnesota Press; Leach, Edmund 1982 *Social Anthropology*. Fontana Paperbacks, Glasgow (m. *Szociálanropológia*. Osiris, Budapest, 1996); Dubois, Cora 1939 *The 1870 Ghost Dance*. California University Press, Berkeley; Hollós Marida 1997 *Pszichológiai antropológia*. MTA Etnoregionális Kutatóközpont, Munkafüzetek No. 26, Budapest; Kardos László szerk. 1970 *Behaviorizmus*. Gondolat, Budapest; Pléh Csaba 1994 *Pszichológiatörténet*. Osiris, Budapest; Serpell, Robert 1981 *Kultúra és viselkedés*. Gondolat, Budapest; Loflin, Marvin D. – Silverberg, James eds. 1978 *Discourse and Inference in Cognitive Anthropology: an Approach to Psychic Unity and Enculturation*. Aldine, The Hague-Paris-Chicago; Muensterberger, Werner 1970 *Man and His Culture: Psychoanalytic Anthropology After „Totem and Taboo”*. Taplinger Pub. Co, New York; Fél Edit 1991 A saját kultúrájában kutató etnológus. *Ethnographia* 102 (1-2): 1-8; Geertz, Clifford 1994, 2001 *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég, Budapest; Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa szerk. *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon*. Miskolci Egyetem, KVAT, Miskolc; Karádi Éva szerk. 2003 *Szociálanropológia. Elmélettörténeti szöveggyűjtemény*. Kézirat, ELTE ÁJK Filozófia tanszék, Budapest; Gehlen, Arnold 1976 *Az ember*. Gondolat, Budapest; Benedict, Ruth Fulton 1934 *Patterns of Culture*. Houghton Mifflin, Boston; Descola, Philippe – Lenclud, Gérard – Severi, Carlo – Taylor, Anne-Christine 1988 *Les idées de l'anthropologie*. A.Colin, Paris (m. In *A kulturális antropológia eszméi*. Századvég, Budapest, 215-221; Tomory Ibolya 2004 *Enkultúráció-szocializáció-nevelés elméleti és gyakorlati oldalról*. In A.Gergely András – Kemény Márton szerk. *Motogoria*. MTA – Könyv Kiadó – ELTE, Budapest, 256-276. (http://www.antroport.hu/lapoza.php?akt_cim=144).

A.Gergely András

négerkérdés: politikai tartalmú fogalom, főképpen az Egyesült Államok belpolitikájának 1950-70-es évekbeli konfliktusait idézi, ezeken belül a „feketék” vagy „afrikai amerikaiak” beilleszkedési, szerepkeresési és politikai szabadságmozgalmi vitáit, ezeken túl pedig az ellenük egyre határozottabban felszabaduló rasszista közhangulat lenyomatait. A Ku-Klux-Klan hidegháborús terrornak megfelelő fellépése, szervezetének megtűrése és fokozódó aktivitása a társadalomkutatókat is a néger gettók, lázadások, bűnözés megértése, kutatása felé vezette. A témakör mint az emberi jogok elleni nemdemokratikus politikai türelem problematikája került be az afrikai, kelet-európai, közép-amerikai politikai sajtóba, etnikum-kutatásba és közbeszédbe is. Megjelenik továbbá az európai nagyvárosokba bevándorolt afrikaiak problematikájaként is (v.ö. a francia etnicitás-kutatásokban a „négritude”, „indianité” fogalmköreit), de helyet kapott az afrikai afrikaiak (*africando*) identitáskereső programjában is (→*afrikai amerikaiak*).

Ir.: Amselle, Jean-Loup – M'Bokolo, Elikia ed. 1985 *Au coeur de l'ethnie: ethnies, tribalisme et état en Afrique*. La Découverte, Paris; *African-American/Native American interaction in the Southeast*. American state papers: documents, legislative and executive, of the Congress of the United States. Gales and Seaton, Washington, 1832; Steinberg, Stephen 1994 *Az etnikum mítosza*. Cserépfalvi Alapítvány, Budapest; Wiener, Leo 1970 *Africa and the discovery of America*. African Publication Society, London; Femi Ojo-Ade 2004 *Being black, being human: more essays on black culture*. Africa World Press, Trenton, New Jersey; King, Richard H. 2004 *Race, culture,*

and the intellectuals: 1940-1970. Woodrow Wilson Center Press, Washington; Cilas Kemedjio 1999 *De la négritude à la créolité: Edouard Glissant, Maryse Condé et la malédiction de la théorie*. Lit, Hamburg; Rauville, Camille de 1967 *Indianocéanisme; humanisme et négritude*. Le Livre mauricien, Port Louis, Ile Maurice; Kalmár György 1967 *A Niger partján*. Gondolat, Budapest; Emanoel Araújo – Eduardo de Oliveira ed. 1998 *Quem é quem na negritude brasileira*. São Paulo; Brasília; Stack Carol 1974 *All our kin. Strategies for survival in a Black community*. Harper and Row, New York; Whitten, Norman E. Jr. – Torres, Arlene 1998 *Blackness in Latin America and the Caribbean: social dynamics and cultural transformations*. Indiana University Press, Bloomington; Jones, LeRoi 1963 *Blues People. Negro Music in White America*. William Morrow and Co, New York (m.: *A blues népe. Néger zene a fehér Amerikában*. Európa, Modern könyvtár 185., Budapest). Internetes kereséshez: <http://www.h-net.org/logsearch/index>

A. Gergely András

nép: viszonyfogalom, amely legáltalánosabb tartalmát tekintve meghatározatlan embertömeget jelent, utalószóként vagy hivatkozásként ismeretlen, de létező tömeget, köznapi értelemben egyjelentésű a népességgel, annak egészével, politikai szereplőként viszonyítási csoport (a hatalmon lévőkkel összefüggésben), intézményként értelmezve és jogi személyként kezelve a választópolgárok ill. állampolgárok összességét, a választásra jogosultak egész körét jelenti. A rousseau-i népfelség elve alapján történeti és filozófiai kontextusban a szuverenitás biztosítékaként értelmezik, vagyis a hatalom működését segítő, elfogadó, vagy eltűrő társadalmi tömeg értelemben, amelynek feltételes viszonya adott egy országhoz, lakott területhez. A nemzetközi jog (Egyesült Nemzetek Alapokmánya, 1, 55. cikkely) szerint ugyanakkor a politikai kötelezettségek felismerése is a ~fogalomhoz tartozik. A gyarmati felszabadítási időszak nyomán a fogalom a ~ek önrendelkezési jogát is egyetemes elvként tartalmazza, melynek hiánya esetén a függetlenség megszerzése és az önálló államalakulathoz tartozás ugyancsak jogosultsággént, vagy elérendő célként tételeződik. Politikatudományi és antropológiai értelemben önálló nyelvvel, kultúrával és fizikai-lelki jegyekkel rendelkező embercsoport; ez a meghatározás azonban számos ponton vitatható, mert nem tartalmazza, mennyiben társadalmi, politikai, kulturális vagy éppen szociálstatisztikai meghatározottságú a fogalomhasználat, kikre terjeszthető ki és kik a „kizártak”.

Történetileg a görög ~fogalom már a szavazásra épülő, teljes jogú állampolgári státusú városlakosság döntéshozó egységét („testületét”) tekintette a politikai hatalmat megalapozó erőnek. A demokrácia ilyenén felfogása a nagyobb népességszám esetén szükségképpen választásra, képviseleti elvre és decentralizált vagy központosított végrehajtási rendszerre épül, ebben pedig már a társadalom egyedei korántsem egyenlő adottsággal vagy esélyekkel vesznek részt. A latin ~felfogás ugyancsak az állampolgárok közösségére vonatkozott, de a XII Táblás Törvények szerint kiegészült a hódított területek népességének befogadását előíró normával. A keleti típusú (perzsa, török, mongol, kínai stb.) ~fogalom az uralkodónak alárendelt társadalmi tömeget alattvalónak, „tárgyi” tulajdonnak, avagy „jószágnak” tekintette, a vele való önhatalmú rendelkezés előjogával élve. A feudális korszak a ~felfogások sokszínűségét mutatja, „az uraság jobbágynak” éppúgy tekintve a ~et, mint saját tömegével jelenlévő, teljes jogú választó- vagy adózó polgárok egységének. A felvilágosodás és a „harmadik rend” érdekében fogant polgári jogreform kezdeteitől az uralkodó és a társadalom között kialakított „szerződéses” viszony (Rousseau) eszméje vált népszerűvé, bár igen jelentős eltérések voltak az angol, a francia, a német vagy itáliai ~fogalmak között. Az újkor proletár tömegei még sokáig nem számítottak a ~ körébe (nyelvi jeleként mindmáig megmaradt a nép=vidéki lakosság fogalom), ahogy az arisztokrácia és a vezető papság „már nem” sorolódott a ~ körébe. Az ipari tömegtermelés nyomán és a 19. századi nemzetformálódás folyamatában ismét alapjaiban változott a ~ fogalma, már inkább foglalta magába a nemzet egészét, melyhez a német romantikus ~fogalom adott mintát. A polgári korszakot váltó szocialista felfogásban a ~ részint a „retrográd, tudatlan parasztság”

volt, a szocialista forradalmak győzelme után azonban a ~fogalom a munkástömegeket is magába fogadta, így „a nép atyjaként” Sztálin vagy Rákosi Mátyás a proletárdiktatúra „népképviselői” rendszerének sikerképes ügyvivőjeként járult hozzá az eredeti fogalom átértelmezési gyakorlatához. A rendszerváltások éveiben szerte Kelet-Európában a ~ ismét a hatalmat „visszavevő”, de immár választópolgári öntudattal egy többpárti parlamentáris rendszert fenntartó, illetve a nemzeti ideológia maradványait életre keltő, „megmentő” fenoménként jelent meg. A plurális pártpolitikában és a →*populáris* ideológiákban napjainkban számos ~fogalom kap főszerepet, függetlenül attól, hogy a jogi státuson túl a társadalom „érzelmi támogatottságát” is biztosít-e a hatalom számára. Antropológiai kutatásokban a ~fogalom részint a kutatott közösség szélesebb (pl. földrajzi) egységét, olykor egy-egy társadalmi nagycsoportot, lexikai értelemben etnikai vagy országalkotó tömeget testesít meg, de a közösségtanulmányok során találkozhatni azzal a jelenséggel is, hogy a ~ fogalmába mindig az tartozik, amit „ő maga” bennefoglaltatnak minősít. Kisebbségi vagy etnokulturális közösségekben a ~fogalom számos árnyalatát tárják föl a kutatók, de a közösségek valódi határait szimbolizáló eltérő jegyek éppen az összehasonlítást nem teszik lehetővé az adott nyelvi-kulturális-teritoriális értelmezéstől függetlenné tett „népleírást”. A „néplelektan”, tömeglélektan, csoportpszichológia antropológiáitól eltérő ~fogalma a romantikus és naturalisztikus karakterológiák felé nyúlik vissza, általános alanyként „Európa népe”, „Amerikai népei”, „óceániai népek” formában pedig csupán inkább statisztikai mennyiséget, súlyarányt képvisel, nem pedig konkrét embereket vagy csoportokat.

Ir.: Bailey, Frederick George 1960 *Tribe, Caste and Nation*. Manchester; Bendix, Raymond 1969. *Nation-building and Citizenship*. Action Books, New York; Dahl, Robert A. 1995 *Forradalom után*. Osiris, Budapest; Dumont, Louis 1997 *Tanulmányok az individualizmusról. A modern ideológia antropológiai megközelítése*. Tanulmány Kiadó, Pécs; Easton, David – Hess, Rémi 1961 *Youth and the Political System*. In Lipset, Martin – Loewenthal, Leo eds. *Cultural and Social Character*. Free Press, New York; Eisenstadt, Samuel Noah et al. 1974 *Post-traditional Societies*. Norton, New York; Erős Ferenc szerk. 1996 *Azonosság és különbözőség. Tanulmányok az identitásról és az előítéletről*. Scientia Humana, Budapest; Heller Ágnes 1997 *Az idegen*. Múlt és Jövő, Budapest; Knutson, Jeanne Nickell 1972 *The Human Basis of the Polity. A Psychological Study of Political Men*. Aldin-Atherton, Chicago; Koselleck, Reinhart 1997 *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. József, Budapest; Le Bon, Gustave [1913] 1993 *A tömegek lélektana*. Franklin, Budapest. [Reprint kiadás: Hatágú Síp Alapítvány]; Lipset, Seymour Martin 1995 *Homo Politicus. A politika társadalmi alapjai*. Osiris, Budapest; Meinecke, Friedrich [1924] 1986 *Die Idee der Staatsraison*. Oldenburg Verlag, München; Ortega y Gasset [1930] 1995 *A tömegek lázadása*. Pont, Budapest; Pataki Ferenc 1982 *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth, Budapest; Taylor, Philipp 1984 *Nonstate Actors in International Politics: From Transregional to Substate Organizations*. Westview Press, Boulder; Wundt, Wilhelm 1912 *Elemente der Völkerpsychologie*. Kröner, Leipzig; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest.

A. Gergely András

népszuverenitás (*souveraineté* – francia *főség, önállóság, függetlenség*): politikaelméleti fogalom, amely (Jean Bodin szerint) az abszolút hatalom állampolgárok (illetve külső hatalom) által nem korlátozható tartalmát tekinti (monarchikus) uralmi alapelvnek; a felvilágosodás idejéből (Rousseau-tól, 1793-ból) származó eszme szerint a főhatalom birtokosa a nép, vagyis a polgárok egyetemessége, amely az állam területén döntéshozó önállósággal (képviseléssel) rendelkezik. Az önrendelkezés elve a politikai föderációk, uniók esetén rendszerint már az államot – mint nemzeti képviselői egységet – illeti meg, mely viszonyt a nemzetközi jog szavatolja és a választójog testesít meg. A népszuverenitás modern formájában a közvetlen demokrácia gyakorlásának módjaitól függ (pl. civil kezdeményezések, vétőjog vagy népszavazás). Politikai antropológia elmélettörténete szempontjából a bennszülött népek csoporttörténete, új nemzeti államok (pl. gyarmati sorból felszabadult afrikaiak) és modern nemzet-részek (kisebbségek, szubkultúrák, etnokultúrák,

stb.) tematikaiban is megjelenő, de tudománytörténeti szempontból az európai felvilágosodás óta jelen lévő kérdéskör (lásd még →*politikai antropológia*, ajánlott szakirodalmával együtt).

Ir.: Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László – Várnai Györgyi szerk. 1996 *A szuverenitás káprázata*. Helikon, Budapest; A. Gergely András – Galló Béla – Hülvely István szerk. 1995 *Szuverenitás – nemzetállam – integráció*. MTA PTI, Budapest; Ludassy Mária 1999 *Elhiszem, mert ésszerű*. Osiris, Budapest; Pierré-Caps, Stéphane 1995 *La multination. L'avenir des minorités en Europe centrale et orientale*. Odile Jacob, Paris. (m.: *Soknemzetiségű világunk*. Kossuth, 1997, Budapest; Pierré-Caps, Stéphane 1987 *Nation et peuples dans les constitutions modernes*. Presses Universitaires, Nancy; Dumont, Louis 1997 *Tanulmányok az individualizmusról. A modern ideológia antropológiai megközelítése*. Tanulmány Kiadó, Pécs; Lazarsfeld, Paul Felix – Berelson, Bernard – Gaudet, Hazel 1968 *People's Choice*. Columbia University Press, New York; Le Bon, Gustave 1920 *Múlt és jövő. Gondolatok a világháborúról, békéről, s a népek és a kultúra sorsáról*. Franklin Társulat, Budapest; Löfgren, Orvar 1988 „Gondolatok a nemzeti érzés kulturális szerveződéséről”. In Hofer Tamás – Niedermüller Péter szerk. *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. MTA-OSZK Magyarországi Kutató Csoport, Budapest, 145-179; McGee, Jon R. – Warms, Richard L. 2003 *Anthropological Theory: An Introductory History*. McGraw-Hill, Boston.

Az interneten elérhető néhány forráshelyhez lásd: <http://www.hss.cmu.edu/>

A. Gergely András

nganaszanok (tavgi-szamojédok): az északi szamojédok csoportjához tartozó népcsoport. *Őnelnevezésük nyá* 'társhoz tartozó'. Lélekszámuk ezer körülire tehető, melynek mintegy fele beszéli a nyelvet. Mai lakóhelyük csak néhány falura korlátozódik, amelyek a Tajmir-félszigeti Dolgan–Nyenyec Autonóm Körzetben találhatók. A Tajmir-félsziget nyugati felén két faluban élnek ~, mégpedig Uszty-Avamban és Volocsánkában. A félsziget keleti részén Novaja faluban számolhatunk nagyobb nganaszan népességgel. E fent megnevezett három faluban a ~ 90%-a él. Ezek a falvak ún. „dolgán” falvak, azaz a 60-as évek letelepítési hullámában először a *dolgánokat* telepítették ezekbe a falvakba, csak utána költöztették be a ~at. Ez azt eredményezte, hogy nincsen tisztán nganaszan etnikumú falu. Jelentősebb számú nganaszan diaszpóra él a Tajmir-félsziget kulturális központjában, Dugyinkában is. Hagyományos életmódjuk a halászat és a rénvadászat, valamint a prémes állatok vadászata, emellett – másodlagos szereppel – kisebb réncsordát is tartottak.

A nganaszan folklórkincs igen gazdag. Fennmaradtak epikus hőségeket, lírai dalok és mesék, elbeszélések. Vallásuk természetvallás (samanizmus).

Ugyan a Tajmiri (Dolgán–Nyenyec) Nemzetiségi Körzetet 1930-ban hozták létre, a ~ életében mégis az 50-es évek hoztak változást, mivel a Tajmir-félszigetre a kolhozosítás a 40-es évek végén, az 50-es évek elején érkezett el. Jelentősebben befolyásolta az életüket a Norilszk környékén kiépített sztálini GULAG-világ is, mely egyben azt is jelentette, hogy a területet a 80-as évek végéig zárttá nyilvánították.

A kolhozosítás egyik következménye lett, hogy a 70-es években egy járvány miatt a ~ háziasított rénjei mind elpusztultak. Így a hagyományos módon való közlekedés (rénszánnal) lehetetlenné vált. Ennek következményeként a fiatalabb nemzedék a hagyományos életmódot már nem ismeri. Így tehát esetlegesen az ehhez való visszatérés sem nyújt alternatívát számukra. A lakosság nagy része kilátástalannak tartja a helyzetét. A ~ 60 %-a véli úgy, hogy népe 2-3 nemzedék múlva eltűnik.

Forrás: <http://fu.nytud.hu>; Ir.: Hajdú Péter – Domokos Péter 1978 *Uráli nyelvrokonaink*. Tankönyvkiadó, Budapest; Hajdú Péter szerk. 1975 *Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai*. Corvina, Budapest; Csepregi Márta szerk. 1998 *Finnugor kalauz*. Panoráma, Budapest; Nanovszky György szerk. 2000 *Nyelvrokonaink*. Teleki László Alapítvány, Budapest; Domokos Péter szerk. 1984 *Finnugor-szamojéd (uráli) regék és mondák, I–II*. Móra, Budapest; Hajdú Péter 1968 *The Samoyed Peoples and Languages*. Bloomington; Hajdú Péter válog. 1975 *Tundraföldi öreg. Szamojéd mesék*. Európa, Budapest.

Jacsev Nikolaj

nikobáriak: a Nikobár-szigetek tucatnyi településének lakói, körülbelül 25.000-en vannak, a végleges eltűnéssel veszélyeztetettek, a legutóbbi tengerár hozzávetőlegesen a népesség felét elsodorta.

Ir.: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=8963>

A. GERGELY ANDRÁS

nunamiut eszkimók: Lewis Binford és tanítványai etnoarcheológiai tanulmányokba kezdtek, hogy segítsenek az alaskai középső-térség elméletének megalkotásában. Binford úgy döntött, hogy az alaskai Nunamiut eszkimóit fogja tanulmányozni, kiknek megélhetése 80%-ban a rénszarvas vadászatából ered. Célja elsősorban az volt, hogy a lehető legtöbbet tudjon meg a nunamiut eszkimók „beszerzési, feldolgozási és fogyasztási módjáról, és ezekben a viselkedésmódokban kapcsolatot fedezzen fel arra vonatkozólag, hogy ezek milyen következményekkel járnak az őket körülvevő állatvilágra” (Binford 1978). Vizsgálódásainak tárgya az állatsontokra esett, mint a tárgyi műalkotásokra, s bár igaz, hogy a csontok nem emberi termékek, használatuk mégis jellegzetességei egy kulturális cselekménynek. A nunamiutok ugyanis jobban függenek a hústól, mint bármely más ismert vadászó-gyűjtögető népcsoport. Binford úgy becsli, hogy minden felnőtt ember körülbelül egy-másfél csészényi vegetáriánus ételt eszik meg évente, melyet a részben megemésztett rénszarvas gyomrának tartalma egészít ki – egy olyan környezetben, melynek csak 22 napnyi termékeny időszaka van (a nunamiut földek csak ekkor termékenyek). Az eszkimók az év nyolc és fél hónapjában kizárólag az elrakott, tartósított ételekre számíthatnak, s csak másfél hónapig van más ételbeszerzési lehetőségük, a későbbiekben pedig kénytelenek ebből a tartalékból élni. Friss hús csak az év két hónapjában férhető hozzá. Binford hamar rájött, hogy azokat a stratégiákat, melyeket táplálkozás kapcsán használnak, gyakran nemcsak a vadászati elosztások jelentik, hanem más technikák is. Mivel ennyire erősen függnék a tárolt étel mennyiségétől és minőségétől, a hús mennyiségének problémája mindig is jelentős, központi szerepet töltött be a náluk. Fő kérdésük közé tartozott, hogy könnyebb-e az embereket arra a helyre vinni, ahol megtalálható a friss hús, vagy inkább az tűnik a praktikusabbnak, hogy vissza szállítsák a húst az alaptáborba, ahol a kincset érő ételt tárolják. Nem véletlen, hogy a nunamiutok a legtöbbet a nyár végén és az őszi évszak elején mozognak, amikor is a tartalék étel a legminimálisabb szintet éri el. Életmódjuk összetett és egymásból szorosan következő, logikus döntésekből áll, melynek célja, hogy a hús elosztását szabályozzák az év különböző évszakaiban, s az is, hogy a különböző állatok testrészeinek raktárhelyét meghatározzák. Ezen túl a beszerzés, a szállítás és a raktározás megszervezése a hús sorsának a kulcskérdése. Ez és hasonló kérdések képezik a nunamiutok kulturális rendszerét. Binford kiemeli, hogy az összekötő szál az állat anatómiájának ismerete. A nunamiutok életmód-stratégiájának megértéséhez vezető út ezért egy tapasztalatokra épülő analízist elvégzése az ott élő és levadászott állatok csontjairól.

A részletes tanulmányok, melyek nemcsak a nunamiutok ciklikus cselekvéseinek tanulmányozásából álltak, hanem a nunamiutok mészárlási és tárolási stratégiáinak megfigyeléséből is, Binfordnak sikerültek, mikor kialakított egy rendszert megfigyelései alapján, melyet kimerítő részletességgel tárgyalt. Ez alaposan feltárta a rénszarvas különböző testrészei felhasználásának kérdését, a vágástechnikákat, a testrészek elosztását és az étel elkészítésének módszereit. Kimutatta, milyen közeli, alapos tudásuk van a rénszarvas anatómiájáról, amelyen a beszerezhető hús mennyisége, s annak raktározási lehetőségei és a felhasználási szükségletek múlnak, ami pedig a pillanat logisztikai, elraktározási és társadalmi szükségleteitől függ. A terepmunka ezenkívül tartalmazta 42 régészeti jól ismert terület elemzését, leletei ősi időkhez nyúlnak vissza.

A nunamiut alkalmazkodás a hosszútávú raktározási stratégiáktól függött, amely két erős periódus köré szerveződik. E két időszak a rénszarvas vadászidényt jelenti: a tavaszt és az őszt. Hogy képesek legyenek rénszarvast vadászni kétszer egy évben, annak egy topográfiai tényezője volt a tájék, mégpedig az, hogy a vadászmező közel feküdt mind a nyári, és mind a téli rénszarvas-ételezési térséghez. Az emberek mozgása az évszakok vadászati időnyeire, a raktározáshoz és más szükségletekhez kapcsolódik. Az őszi vadászat főszereplői a rénszarvas borjak, melyeknek bőrét arra használják, hogy téli ruhát készítsenek belőle. A kevés létszámú, mozgékony nunamiut csoportok felkutatják őket, tudván, hogy áldozatuk nemcsak bőrt szolgáltat majd nekik, hanem az állat feje és nyelve étket nyújt majd a bőrt feldolgozó vadászoknak is. Anélkül, hogy figyelembe vennénk ezt a tényt, a nunamiutok képtelenek voltak fenntartani életképes kulturális rendszerüket.

Mi a jelentősége a nunamiutok kutatásának? Először is igen jelentős közvetlen adatot nyújt az állati hús, bőr stb. emberi feldolgozásáról és hasznosításáról, ami nemcsak a nunamiutokra és más rénszarvast vadászó közösségekre jellemző, hanem hozzásegít a különböző típusú régészeti területek értelmezéséhez is a világ más részein. Binford megmutatta, hogy mennyire térségfüggő minden kultúrával foglalkozó írás, s hogy a nunamiutok a topográfiai, időjárási, logisztikai és más őket körülvevő tényezőktől függenek, s mennyire kénytelenek ezekkel „jóviszonyban” élni le az életüket. Ezek a tanulmányok egy hely specialitásait tükrözik, s Binford számos fontos következtetést fogalmazott meg kutatásai elvégzése után (egyébiránt mint az →*újrégészet* megteremtője is jelentős hatása):

1. A térségfüggő írások folyamatos változása a térség számottevő változásokat hozhat létre a régészeti területeken.
2. Számottevő interregionális változások léphetnek fel egy kultúrán belül, amelyek a különböző régészeti leletekben tükröződnek. Ettől függetlenül egy térség lakói igencsak tisztában voltak azokkal az általános kulturális változatokkal, amelyek a hozzájuk közel eső területeken mentek végbe.
3. Azok az alkalmazkodó stratégiák és a tényezők, amelyek meghatározzák az emberek döntéshozását, állandóak maradnak, még ha a régészeti leletek több fajta változást mutatnak is ki.
4. Talán a legfontosabb, hogy a változások a kőszerszámok gyakoriságában vagy az agyagformákban nem feltétlen tükröznék jelentős átalakulást. Lehetetlen meghatározni ezt anélkül, hogy meg ne értenénk a stratégiákat, amelyek a térségfüggő írások mögött rejlenek, illetve rejtettek az idők folyamán. Effajta ismereteket csak terepen lehet szerezni, ahol az ételmaradékokból, és más típusú leletekből különféle szokásokra következtethetünk.

„Van egy olyan megdönthetetlen elmélet, miszerint a nunamiutok racionálisan viselkednek az állati eredetű ételek feldolgozásában” – mondja Binford. „E racionalitás mögött igazán figyelemreméltó tudás és tapasztalat rejlik az állatok anatómiájáról. Ez a megállapítás pedig hatással van a jövőre nézve is. Az eszkimók pragmatikusak, empiristák és nagyon szkeptikusak minden olyan kijelentésre válaszolva, hogy mi a „helyes” módja annak, amit csinálnak. Ilyen szerintük nincs. A nunamiutok – és feltételezhetjük, hogy más prehistorikus közösségek életének a központjában is – a jelenlegi helyzetükről szóló megállapításaik állnak, melyeket kapcsolatba hoznak valamely elképzelt vagy vágyott jövőképpel.

A nunamiutok tanulmányozása és más etnoarcheológiai tanulmányok is azt mutatják, hogy a régészek már nem feltételezhetik, hogy minden régészeti lejegyzés egyenesen viszonyul a kulturális hasonlósághoz, illetve különbözőséghez. Binford etnoarcheológiai munkája – és más kutatók ezen területen végzett munkája is – erőteljesen funkcionális, viselkedéstani és ökológiai szempontú az általános megközelítéshez képest. Binford mély hatást tett a prehistorikus vadászó-gyűjtögető közösségek régészeti tanulmányozására – nemcsak a legkorábbi kutatókra, hanem a Great Basin területek tanulmányozására is

(O'Connell 1975). Alapvető kultúrákőzi állításokhoz jutott, melyeknek lehetséges jővőbe mutató értéke az „Optimális Takarmányozási Stratégia” kifejtése volt. Egyelőre a közép-térsegi teóriának és az etnoarcheológiának befolyása elsősorban a vadászó-gyűjtőgetők régészeti tanulmányozásában mutatkozott meg (ld. Kramer 1982).

Ian Hodder (1982b) valamelyest más strukturális és szimbolikus taktikát követ az etnoarcheológiai viszonyok tanulmányozásában, melyeket a farmer és a vadászó-gyűjtőgető társadalmak közt végzett a trópusi Afrikában. A *nuba* farmereket tanulmányozta Szudánban, és többek között a *lozikat* Nyugat-Zambiában. „A szimbólumok aktívan részt vesznek a társadalmi stratégiákban” – írja. Minden társadalomnak, ő úgy hiszi, több fő vezérvonala van, amelyek egy „strukturát” alkotnak, s ez követhető végig az adott társadalmon. A strukturalizmus tanaival sokan szálltak már szembe az antropológiában, de a régészetben még igen új megközelítési formát jelent. E megközelítés nevében Hodder régészeket kért fel, hogy keressék meg azon elveket és foglamakat, amelyek jelentős szereppel bírtak az ősi társadalmak egyéni, társadalmi és ökológiai cselekedeteiben, s azt a strukturát, amely nagy hatással volt a tárgyi kultúra megmintázására, amit a régészeti leletek mutatnak. Még mindig túl korai vállalkozni arra, hogy megmondhassuk, milyen hatással lesznek majd a strukturális és a szimbolikus megközelítések a régészeti kutatásokra, illetve a közép-térsegi teóriájának keresésére (ld. kísérleti példák: Hodder 1982), de mindenképpen egészséges reakció az ezt megelőző funkcionális megközelítés után, ami a késő 70-es évek gondolkozását jellemezte.

Ir.: Binford, Lewis Robert 1978 *Nunamiut Ethnoarchaeology*. New York: Academic Press; Binford, Lewis R. 1968 Post-Pleistocene adaptations. In L. R. Binford – S. Binford eds.: *New Perspectives in Archaeology*. Aldine, Chicago; Hodder, Ian 1982a *Symbols in action: ethnoarchaeological studies of material culture*. New York, Cambridge University Press; Hodder, Ian ed. 1982b *Symbolic and structural archaeology*. (Cambridge seminar on symbolic and structural archaeology). New York, Cambridge University Press; Kramer, Carol 1982 *Village ethnoarchaeology: rural Iran in archaeological perspective*. New York, Academic Press; O'Connell, James F. 1975 *The prehistory of Surprise Valley*. Ramona, Ballena Press; Hodder, Ian ed. 1987 *Archaeology as long-term history*. New York, Cambridge University Press; David, Nicholas – Kramer, Carol 2001 *Ethnoarchaeology in action*. New York, Cambridge University Press.

A. Gergely András

nyenyecsek: A nyenyecsek a szamojédok északi ágához tartoznak. Lélekszámuk 35 ezerre tehető, melynek több mint háromnegyede beszéli anyanyelvét Pontosabb lakóhelyüket nem olyan egyszerű meghatározni. A ~ a Kanyin-félszigettől a Tajmir-félszigetig három nemzetiségi körzetben élnek. Ez a terület Észak-Európán és Szibéria északi részén végig húzódva több ezer km-t tesz ki. A legnagyobb lélekszámú közösség a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzetben lakik, amelynek központja Szalehard. Itt többnyire erdei ~ élnek, de az északi részeken tundrai ~et is találhatunk. A Nyenyec Autonóm Körzetben, amelynek fővárosa Narjan-Mar, kevesebb, de még mindig jelentős számú nyenyec él. Az itt lakó népcsoportot szokás európai ~nek hívni, hiszen a nyenyec lakóhelyei közül ez a terület esik egyedül Európába. Legkevesebben, mintegy kétezren, a Tajmiri Dolgan-Nyenyec Autonóm Körzet lakói. Természetesen a környező területeken is számolhatunk ~kel, így pl. a Komi Köztársaságnak és a Hanti-Manysi Autonóm Körzetnek is van nyenyec nemzetiségű lakossága. Sajnálatos módon saját nemzetiségi körzeteikben is kisebbségbe szorultak. A Nyenyec Autonóm Körzetben a lakosság 11,9%-át, a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzetben 4,2%-át, a Tajmir Autonóm Körzetben pedig 4,4%-át teszik ki. A ~ mind nyelvileg, mind kulturálisan két egymástól jól elkülöníthető csoportba sorolhatók. Az erdei ~ (a népesség 5%-a) fás területeken élnek, míg a tundrai ~ a tundrával borított területek lakói. A két csoport között nyelvjárásbeli eltérések tapasztalhatók. Ezek kiterjednek mind a szókészletre, mind pedig egyes nyelvtani jelenségekre. A nyelvtani eltérések általában egy-egy hang eltérő fejlődésének köszönhetők. E két nagyobb nyelvjárás a következőképpen osztható kisebb

aldialektusokra: tundrai ~: nyugati tundrai, középső tundrai (Bolsaja Zemlja), keleti tundrai erdei ~: keleti és nyugati.

Egy harmadik, ma már kihalt nyelvjárásnak tekinthető a jurác vagy más néven ókeleti nyelvjárás (oroszul: jurackij), mely igen közel állt az enyec nyelvhez. Ez a nyelvjárás csoport a XIX. századra beolvadt a többi nyenyec nyelvjárásba.

A ~ külső elnevezése jurák-szamojéd vagy egyszerűen csak szamojéd. A *szamojéd* szó az arktikus tundra elnevezésével van összefüggésben. A jurák szó valószínűleg egy erdei nyenyec nemzetségnévre (*jar*) vezethető vissza. A ~ magukat *nyenec*nek, azaz 'ember'-nek, vagy *nyenej nyenec*nek, azaz 'igazi ember'-nek nevezik. A keleti népcsoport önelnevezésként a *haszava* 'férfi' vagy *nyenej haszava* 'igazi férfi' megnevezést használja. Az erdei körében használatos még a *nyescsang* 'ember' elnevezés is.

A ~ élete hagyományosan a réntartás köré épül. A tundrai ~ körében a nagycsordás réntartás alakult ki. Egy-egy csordába korábban akár több ezer rén is tartozhatott. A nyenyec családok a réncsordával együtt vándoroltak. Szállítóeszközként szánt használtak, ami elé réneket fogtak, egy szán elé általában kettő és hét rént. A szánhajtó balról ült a szánra, lábát félig lelógatva. A vezérrent egy hosszú bottal irányította. Többféle szánt használtak, különbözően építették meg a női szánt, a férfi szánt, a teherhordószánt stb. A különféle szánoknak a karavánban meghatározott sorrendjük volt. Első helyre kerültek az utazószánok, majd ezt követték az öltözetet szállító szánok és az egyéb teherszánok. Közlekedési eszközként használtak még különféle hótalpakot, valamint csónakot is.

Az erdei ~ réncsordái kisebb számúak. Számukra a halászat és a vadászat fontosabb gazdasági tevékenység volt, mint a réntartás. Ők a 20-30 rénből álló csordát csak ősszel terelik össze, nyáron hagyják szabadon legelni.

Lakóhelyül a kúpsátor szolgált, melyet nyáron nyírkéreggel, télen pedig prémmel borítottak. A sátor felépítése és az a körüli munka mindig a nők feladata volt. Egy-egy szálláshelyen 3-10 sátrat vertek. Itt lakott a gazda és ezekben kaptak szállást a pásztorok is.

A 30-as években szovhozosították a halászatot, a vadászatot és a réntenyésztést is. A kollektivizálás nem került el a nyenyec területeket, ugyanakkor ez mégsem jelentette a hagyományos életmód teljes mértékű lerombolását. A pásztorok általában családi alapokon szerveződtek. Jelentősebb változásokat hozott a 60-as, 70-es évek iparosítási hulláma. Egyrészt ez nagy számú orosz lakosság betelepülését jelentette, másrészt jelentős környezeti rombolással járt együtt. Az építkezések teljesen figyelmen kívül hagyták az itt élő őslakosság érdekeit. Gáz- és olajvezetékeket vezettek át a hagyományos vándorlási útvonalakon, lehetetlenné téve így az állatok legeltetését. Ez különösen a Pecsora vidékét és Északnyugat-Szibériát érintette. Talán az egyik legnagyobb pusztítást a Novaja Zemlján végzett atomkísérletek, valamint a tengerekbe lerakott atomhulladék okozták – és okozzák ma is. A Tajmir-félsziget természeti környezetét (különösen a levegő minőségét) a Norilszkban működő Norilszknikel nevű cég szennyezi.

A nyenyec lakta területeken végighúzódt az orosz lágervilág. Leginkább emiatt ezek a vidékek zárt területnek számítottak. Vorkuta környékén kb. 130 ezer száműzött élt. Ezekben a táborokban az 50-es években többször tört ki lázadás (pl. Vorkutában 1953-ban és 1956-ban, Norilszkban 1953-ban). A foglyokat ugyan 1956-ban amnesztiában részesítették, de jó részük nem költözhetett vissza eredeti lakhelyére, hanem ezeken a területeken telepedett le.

A 80-as évek végén megindult a kis népek önszerveződése Szibériában. A ~ 1989-ben alakították meg a *Jamal az utódoknak* elnevezésű szervezetet, melynek legfőbb célja a hagyományos kultúra felélesztése és átörökítése, valamint a kis népek érdekeinek képviselete. Ugyanakkor a jelenlegi oroszországi gazdasági helyzet tovább rontja az őslakosok esélyeit. Jelentős a munkanélküliség (a ~ körében 59%) és ennek következtében általános, hogy ezek a népek kilátástalannak látják a helyzetüket. Egyre növekvő problémákat okoz a fertőző betegségek, mint pl. a TBC, diftéria stb. terjedése.

Forrás: <http://fu.nytud.hu>; Ir.: Hajdú Péter-Domokos Péter 1978 *Uráli nyelvrokaink*. Tankönyvkiadó, Budapest; Hajdú Péter szerk. 1975 *Uráli népek. Nyelvrokaink kultúrája és hagyományai*. Corvina, Budapest; Csepregi Márta szerk. 1998 *Finnugor kalauz*. Panoráma, Budapest; Nanovfszky György szerk. 2000 *Nyelvrokaink*. Teleki László Alapítvány, Budapest; Domokos Péter szerk. 1984 *Finnugor-szamojéd (uráli) regék és mondák. I–II*. Móra, Budapest; Hajdú Péter 1968 *The Samoyed Peoples and Languages*. Bloomington; Hajdú Péter válog. 1975 *Tundraföldi öreg. Szamojéd mesék*. Európa, Budapest.

Jacsev Nikolaj

objektivitás: tudományos kutatások belső elvárásrendszeréhez tartozó norma, amely a valóságleírás, helyzetmegértés elfogulatlan voltát teszi meg eszköznek, célnak és módszertani alapnak. Az eredendően természettudományos elvárás azonban az egymással mindig különböző relációkban lévő emberekre nem terjeszthető ki mereven, ugyanakkor a kutató saját normarendjében helye és szerepe van: eredményeit, tudását, tapasztalatait ütköztetheti másokéval, figyelembe vehet korábbi leírásokat, forrásanyagokat, saját korábbi kérdéseit és interjú-alanyainak korábbi válaszait, eltérő szituációkban megnyilatkozó más véleményét, avagy kutatótársai különböző értelmezéseit. Ettől azonban még nem okvetlenül válik „objektívvé”, csupán sokszínűvé és árnyalttá. De az antropológiai (olykor kisebbségtudományi, történettudományi, szociálpszichológiai) megközelítések gyakorta abból indulnak ki, hogy törekvésük leginkább értelmezési kísérlet, melynek esélye van ugyan „tényfüggő” megállapításokra, de nem estésítik meg a „valóság” pártatlan és pontos „leírását”. Már a kutatás, kérdezés, helyszíni jelenlét önmagában is egy viszonyrendszert teremt kérdező és kérdezett között, a kutató kérdései aligha múlhatják felül a helyzetben kínálkozó (tétélezhetően vagy esetlegesen) őszinte, adott esetekben érdek diktálta válaszokat, a tudományos közösség számára készített beszámoló pedig ugyanúgy „fordítás” csupán, ahogyan a kutatott téma megértése is az. A feltáró munka eredménye ráadásul visszahat a kutatott közegre, ott társadalmi (pontosabban egyéni és csoportos) válaszokat indukál. A kutató helyzete, ideje, értékrendszere, ismeretanyaga, életrajza, egész nyitottsága vagy beállítódása belekerül abba a szituációba, amelyben „objektíven” próbál viselkedni, ezáltal mintegy határolja is a lehetséges válaszokat, reakciókat, a hozzá mint emberhez való viszonyt. Saját szeléletmódját, „szemüvegét” látszólag leveheti, hogy elfogulatlanságáról tanúbizonyságot adjon, de minden esetben inkább a kölcsönhatás, a kultúrák és személyiségek „találkozása”, párbeszéde érvényesül inkább, mint a szavatolt mércével megmérhető tudás. Nem is minden helyszínen viselkedik egyazon módon a kutató sem: saját társadalmában otthonosabban, beavatottabban mozog, ezt kevésbé teheti, ha idegen kultúrában kutat (ráadásul saját életvilágában sem lehet kimondottan objektív). Idegenként egy másik miliőben tehát esetleges, amit „földeríthet”, ugyanakkor szakmai-tudományos érdeke kívánja, hogy ezt „objektív”, elvitathatatlan tudásként mutassa föl, mert ettől függ szakmai előmenetele, kutatásainak támogatottsága, intézményes presztízse, egész „érvényessége”. Kutatási helyszínén viszont érdemes feltételeznie, hogy aligha van felület, amelyen egyenrangúként találkozhat a helyiekkel, megőrizheti „hitelességét”, elfogadtathatja magát mint olyasvalakit, akit nem motivál ártó szándék, nem „kémje” idegen nagyhatalmaknak vagy a kormánynak, esetleg az adóhatóságnak vagy a helyi ellenségeknek. Figyelembe kell vennie azt is, hogy az antropológiai kutatás nem megismételhető természetű (ennyiben éppen az ellentéte a természettudományos, laboratóriumi kísérletezésnek, melynek ez kritériuma), sőt: nemcsak más kutató egy másik helyszínen, de egy másik kutató ugyanezen a helyszínen sem tudna ugyanolyan következtetésekre jutni, mi több, ha ő maga kezdi újra kutatását egy évtized, egy év vagy tíz perc múlva újra, akkor sem okvetlenül „ugyanazokat” a válaszokat kapja, más reakciók is érhetik, más konzekvenciákat is fölismerhet. Még kevésbé lehetősége a kutatónak, hogy a nagy számok törvénye alapján gondolkodjon, általánosítsa, tömegjelenségként kezeljen egyes elemeket vagy véleményeket, vagyis „objektív adatot” kreáljon a szubjektív

véleményből. A mennyiségi arányokban biztosítékot, „igazságot” remélő kutató már nem antropológiát művel, hanem szociológiát, statisztikát, elvont elméletet érvényesít. A →*kvantitatív* jellegű (nagyszámú elemet, adatot feldolgozó) kutatási technika lehet része, sőt fontos háttértényezője az etnológiai kutatásoknak, de csupán információs értékkel bírhat, az antropológus a kvalitatív, bensőséges megismerésre kell törekedjen. Tudomásul kell vennie, hogy munkája nem „mélyebb”, mint a színészé, a fotósé, a karmesteré vagy a poétáé, akiket nem okvetlenül a nézőszám, produkció-mennyiség vagy szótagszám alapján tartanak többre, rangjuk a mennyiségtől csak piaci értelemben növekszik, tartalmi értelemben nem.

Az ~ „hiányából” vagy esélytelenségéből fakadó presztízsveszteség azonban megtérül a minőség oldalán, ha a kutató túl tud lépni azon a kérdésen, mennyit ér a tekintélye, ha ennyire „labilis” vagy „szubjektív” az, amit elérhet. Maguknak az antropológusoknak is jó ideje korszakos kérdése már, hogy milyen „autoritással”, döntéshelyzetekben értékelési jogosultsággal rendelkező emberek művelik ezt a szakterületet. A válaszok neméppen kárvallott csoportjához e kérdés részbeni módosítása kapcsolódik: a konvencionálisnak tekintett természettudományos ~ is folytonosan elvitatja magát az eredmények időnkénti pontosításával és szakmai disputákkal (ez magához a tudományos folyamathoz tartozik), de ezenfelül van az „autoritás” fogalmának még két aspektusa: a hitelesség, amely morális tartásból (is) áll, valamint az „auktor” szerepe, vagyis a szerzőé, a közlendő megformálójáé. Ez ugyan fölveti azt a kérdést is: ki a szerzője egy megfogalmazásnak, leírásnak, az-e, aki „adatközlőként” közreműködött, vagy az-e, aki mindezt tolmácsolta széles e világnak... – de ennek megválaszolása már nem az ~ tudomány területe, hanem az irodalomé, művészeteké, alkotó műfajoké. Átmeneti megoldásként a kutató megteheti, hogy ún. „tényeket” közöl ismeretátadás céljából és a majdan elkövetkező kutatók informálása szándékával (v.ö. adattár, muzeológiai gyűjtemény, dokumentációs tár, adatbázis, forrásközlés stb.), továbbá közli egyéni értelmezéseit is. Másik megoldásként az „objektivitás-határok” relativizálását is elvégezheti, jelezve, mennyiben láthatott tisztán, miben tévedhetett, mi maradt nyitott kérdés, miképpen lehet változásokkal számolni, vagyis hol van ~-ának belső határzónája, amin túl már az „ellenoldal”, a személyes érintettséggel, belátási korlátokkal terhelt saját énje következik. Az antropológus gyakorlathoz és tudáshátteréhez tartozik továbbá, hogy elfogadja, kimondja és tudományos érvekkel is alá tudja támasztani, mennyiben érvényes az a nézőpont, amely alapján egy jelenséget szemlélt, leírt, megnevezett, elfogadott és közvetített. Ez a kulturális relativizmus azt is jelzi, hogy nincs közmegegyezéssel látószög „a dolgok” szemléléséhez, nincs közösen kialakított fókusz távolság a főtéma és a részletek élesség-életlenségi dimenzióiban, s nincs mindenkire nézve kötelező képkivágási-komponálási elvárás, hanem minden „pillanatképet” maga az alkotó készít, akár életlen, akár éles, akár belefért az egész világ, akár csak egy hangya orra hegye a témája. Ahogyan a szakma egyik meghatározó személyisége bevallja: „részleges igazságokat” fejez ki az antropológus, mint ahogy nincs „egyetlen igazság” egy újságíró, jazzdobos vagy könyvtáros számára sem. A lehetséges igazságok megismerése érdekében persze a kutató önreflexív is kell legyen, vagyis folyamatosan visszautal-visszakérdez önmagára, a „tisztánlátás” esélyére (miként a fotós vagy filmes a kamerán keresztül látható jelenség élességére-életlenségére, a képkivágás-kompozíció lehetőségeire és korrekciós formáira is minduntalan tekintettel van). Ismét egy további lehetőség bármely megnyilatkozás alkalmával mindegyre tisztázni próbálni, miképpen változott a feltáró szándék, a meglévő ismeret és megértési cél magában a megismerési folyamatban, hogyan „tisztult” a kép, vagy éppen hogyan homályosodott el és alakult át az érvényesnek tartott kérdésfeltevés a körülmények szorításában. Olvasó, néző, hallgató és kutató egyaránt respektálhatja, ha a „mi változott és mihez képest” élményét kapja, s inkább, mintha a „minden úgy van, ahogy én mondom, mert én voltam ott, csakis én tudhatom...!”. Az objektivitáslátszat fenntartása tehát csak akkor lehet cél, ha a megértést az jobban segíti, de a háttér, a „lehetséges jelentések” megfogalmazása elemi feltétele az

antropológiai szemléletmódnak. Ismét egy belső szűrő, szakmai norma, hogy ötperces élményanyagot ne akarjon kitartó kutatási tudásanyagként közvetíteni senki: az antropológiai kutatások gyakorta évekig tartanak, ezalatt mind az ismeretek, mind a résztvevő személyiségek, mind a kérdések, mind a válaszok árnyaltsága sokat tud változni. Az „etnográfia érvényessége ezért csak részben az adatok kérdése, éppen az a társadalomtudományi kutatás-típus az, amely (jórészt a többivel ellentétben!) megengedi a változások nyomonkövetését, a megismerő szubjektivitást, s ettől az „objektív” tudás nem kevesebb lesz, hanem pontosabb, időtállóbb, érvényesebb, tisztább. Lásd még →*etnográfiai kutatás, autoritás*.

Ir.: Abu-Lughod, Lila 1991 „Writing Against Culture”. In Fox, Richard G. ed. *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. School of American Research Press, Santa Fé, 137-162; Clifford, James 1986 „Introduction: Partial Truths”. In Clifford, James – Marcus, George E. eds. *Writing Culture: the Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press, Berkeley, 1-26. (m.: Bevezetés: Részleges igazságok. *Helikon*, 1999, 4:494-513.); Sanjek, Roger 1990 On Ethnographic Validity. In *Fieldnotes: The Making of Anthropology*. Cornell University Press, Ithaca, 385-418; Gupta, Ahil – Ferguson, James ed. 1997 *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. University of California Press, Berkeley; Moore, Jerry D. 1997 *Visions of Culture: an Introduction to Anthropological Theories and Theorists*. AltaMira Press, Walnut Creek, California; Schilling, Heinz von Hrsg. 1994. *Fieldwork: kulturanthropologische Recherchen in Europa*. Instituts für Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main; Whyte, William Foote 1994 *Participant Observer. An Autobiography*. ILR Press, Ithaca, New York; Cresswell, Robert – Godelier, Maurice 1976 *Outils d'enquête de d'analyse anthropologiques*. Maspero, Paris; Gouldner, Alvin W. 1975 *The dark side of the dialectic: toward a new objectivity*. Economic and Social Research Institute, Dublin; Leiris, Michel 2005 Etnográfia és gyarmatosítás. *Anthropolis*, 2/1-2/2; Crary, Jonathan 1990 *Techniques of the Observation*. (m. A megfigyelő módszerei. Osiris, Budapest, 1999); Moore, Jerry D. 1997 *Visions of Culture: an Introduction to Anthropological Theories and Theorists*. AltaMira Press, Walnut Creek, California; Sebők Marcell szerk. 2000 *Történeti antropológia*. Replika könyvek, Budapest; Hofer Tamás 2009 *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. L'Harmattan, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; Kádár Anna 2010 „Körberajzolni a tűz árnyékát”. *Újrafelhasznált felvételek a Balázs Béla Stúdió 1968–1979 között készült filmjeiben*. PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Diplomamunkák 6., Pécs, 62 oldal.

A. Gergely András

Ogburn, William Fielding (1886. jún. 29. Butler, Georgia, USA – 1959. ápr. 27. Tallahassee, Florida): amerikai társadalomkutató, a Columbia Egyetem (1919-1927) és a Chicagói Egyetem (1927–1951) oktatója. Nevéhez fűződik az első világháború utáni fejlődési különbségek stratégiai tanulmányozásának programja közben kialakított „kulturális lemaradás” (→*cultural lag*) fogalmkörének megalkotása, melyet történeti dimenziók között és a társadalmi változások (social change) dinamikájának függvényében értelmezett statisztikai és összehasonlító módszerek segítségével.

F.m.: *Progress and uniformity in child-labor legislation; a study in statistical measurement*. AMS, New York, 1912; *Recent social changes in the United States since the war*. University of Chicago Press, 1929; *War, babies, and the future*. Public Affairs Committee, New York, 1943; *You and machines*. National Capital Press, Washington, D.C., 1934; *Social characteristics of cities*. Arno Press, New York, 1937; *Technological trends and national policy, including the social implications of new inventions*. Report of the subcommittee on technology to the National resources committee. Washington, U.S. Govt. 1937; *Machines and tomorrow's world*. Public Affairs Committee, New York, 1938; *American society in wartime*. (ed.) Da Capo Press, New York, 1943; *Man and his machines; teaching American youth how invention changes the modern world*. National Council for the Social Studies, Washington D.C., 1942; *Sociology* (Nimkoff, Meyer F.-al) Houghton Mifflin Company Boston, New York, 1940; *Technology and international relations*. (szerzőtársakkal) University of Chicago Press, 1949; *Technology and the changing family*. (Nimkoff, Meyer F.-al), Houghton Mifflin Company, Boston, 1955; *American marriage and family relationships* (Groves, Ernest Rutherford-al. Arno Press, New York, 1928; *The family*. (Nimkoff, Meyer F.-al), Houghton Mifflin Company, Boston, New York, 1934; *A study of rural society, its organization and changes*. (Kolb, J.H. – Brunner, Edmund de S.-al), Houghton Mifflin Company, Boston,

New York, 1934; *Marriage and the family*. Houghton Mifflin Co., Boston, 1947; *The economic development of post-war France; a survey of production*. (Jaffé, William-el), Columbia University Press, New York, 1929; *A handbook of sociology*. (Nimkoff, Meyer F.-al), Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd. London, 1947; *On culture and social change; selected papers*. University of Chicago Press, 1964; *Social change with respect to cultural and original nature*. Dell Pub. Co., New York, 1966; *Social change with respect to culture and original nature*. B.W. Huebsch, Inc., New York, 1922; *The social effects of aviation*. Houghton Mifflin Company, Boston, New York, 1946; *The social sciences and their interrelations*. (szerk. Alexander Goldenweiser-rel) Houghton Mifflin Company, Boston, New York, 1927.

A. Gergely András

onges-törzs: a Kis-Andamán szigeten élő apró törzs, jelenleg két településük van, félnomád életmódot folytatnak, gyűjtögetésből tartják fenn magukat. Minden barátkozási kísérletnek ellenálltak, becsült létszámuk nem éri el a két tucatot sem.

Ir.: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=8963>

A. GERGELY ANDRÁS

operacionális jelentés: Turner hármasszimbólumelemzési sémája szerint az a kategória, amelyet egy tárgy vagy szimbólum nem „önmagában” hordoz jelentéstartalmat, hanem éppen használata során válik jelentéssel telítetté. A szimbólumokhoz kapcsolódó egyedi és közösen birtokolt tartalmak elkülöníthetők terminusaik (elnevezéseik, meghatározásaik) alapján, ez esetben a megnevezés szolgál azonosításul, de a saját név mellett a behatárolás részben elvégezhető a már megismert szimbólumok összevetésével, „operacionalizálás” során. Ez az eljárás akkor érvényesíthető, ha ténylegesen mérhető (s nem csupán „ráolvasható”, „belemagyarázható”) a jelentés az azt használó emberek reakciói alapján.

Ir.: Turner, Victor W. 1967 *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*. Ithaca, Cornell University Press.

A. Gergely András

osztályozás (classification): környező világ kultúránként különböző módon megvalósított logikai elrendezése. Emberek, dolgok, élőlények, fogalmak, erők osztályokba sorolása, a rend és jelentés kategorizációk segítségével történő megalkotása. Az ~i séma elkerülhetetlenül meghatározza az érzékelést, gondolkodást, asszociációalkotást. Az ~i rendszerek részben önkényesek, az interkulturális félreértések sok esetben ezek eltéréseire vezethetők vissza. Durkheim és Mauss klasszikus, 1903-as könyve irányítja az etnológia figyelmét az ~ra, és azt mint alapvetően társadalmi tevékenységet értelmezi. Eszerint az ~i rendszerek a kollektív tudat részei, vagyis társadalmi eredetűek. A mű az egyik korai megfogalmazása a „szociális episztemológia” gondolatának. Harmadik utat keresve a kanti *a priori tan* és az empirista ismeretelmélet között gondolkodási osztályaink társadalmi-kulturális eredetét állítja: a társadalom a logikai ~ modellje, vagyis a világról alkotott logikai osztályok saját társadalmunk külső valóságra való kivetítésének eredményei. Később az ~ vallási gyökereit hangsúlyozva Durkheim vallás és a logikus gondolkodás közötti párhuzamokra világít rá. A hatvanas évek Durkheim-renaisszája után remek, az ~t központi témává emelő antropológiai kutatások folytak (pl. Mary Douglas /1966/ *Purity and danger*; Edmund Leach /1968/ *Animal names*). A durkheimi elmélet ugyanakkor nem maradt érintetlen: megerősítések és bírálatok egyaránt érték. Az osztályozási rendszerek sokszínűsége B. Lee Whorf szerint a nyelvek különbözőségén alapul. A gondolkodás nyelvi kategóriákon keresztül megy végbe, a nyelvek pedig különböző módon hoznak létre diszkrét csoportokat a kontinuos valóságban. A mérsékelt kritikusok között →Victor Turner arra hívja fel a figyelmet, hogy a kultúra nem

írható le kizárólag osztályozó funkciója alapján, hiszen a kultúra egyszerre megosztás és homogenitás, struktúra és antistruktúra. Needham a durkheimi elmélet átfogó bírálatát nyújtja: eszerint egyrészt az osztályok lehetnek → *kulturális univerzálék* is (ahogyan azt Lévi-Strauss is valószínűsítette), másrészt hiba eltekinteni a kultúra nem verbalizált részétől, nincs mindenre kategória, ami az adott kultúrában releváns (à la Mauss), és végül: az ~ nem kizárólag a társadalomból ered, közös eredménye az egyéni tapasztalatnak, a nyelvi formának és a kulturális kontextusnak. Ezt támasztják alá Rapport kutatásai is: a nyelv a → *Sapir-Whorf hipotézis* feltevéséhez képest kevésbé determinál, a jelentéseket a nyelvhasználat során folyamatosan hozzuk létre.

Ir.: Durkheim, Émile – Mauss, Marcel 1978 Az osztályozás néhány elemi formája. In *A társadalmi tények magyarázatához*. KJK. Budapest; Némethi Dénes 1996 *Durkheim. Tudás és társadalom*. Áron Kiadó, Budapest; Douglas, Mary 2003 *Rejtett jelentések. Antropológiai tanulmányok*. Osiris, Budapest; Rapport, Samuel – Wright Helen eds. 1967 *Anthropology*. New York University Press; Udvarhelyi Éva Tessa 2007 *Vándorok kultúrák között. Az interkulturális tanulásról külföldre készülő fiataloknak*. (Artemisszió Alapítvány – szerzői kiadás, Budapest).; Szász Antónia 2005 Szimbólumok természete (Mary Douglas: *Natural Symbols. Explorations in cosmology*). *Anthropolis*, 2/1-2/2; Régi Tamás 2005 Rituális folyamatok rejtett jelentései. Mary Douglas: *Rejtett jelentések és Victor Turner: A rituális folyamat*). *Anthropolis*, 2/1-2/2; Mester Tibor 2002 *Sémaelmélet az antropológiában*. PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Disszertációk 2., Pécs, 58 oldal.

Kolozsi Ádám

ősök kultusza: olyan közösségi egységet erősítő tudástartalom, amely a rokonsági csoport felmenő ágától várható segítséget vagy befolyást idéz elő szertartásos-rituális kérés következtében. Az ősök megidézésének kultusza (*ancestral cults*) a csoportidentitás-elemeinek és összetartó anyagának egyik legfontosabb alapja, az erre kialakított befolyásolási eszközök nem mindenki tulajdonát képezik, hanem a médium képessége és a közösség akarata, jelenléte szükséges hozzá.

Boglár Lajos szerint „Az emberhez talán egyetlen szellem sem áll olyan közel, mint a holtak-szellem: az ősök bennük élnek tovább és így – számos nép elképzelése szerint – fenntartják a kapcsolatot az utódokkal. A halottakról való gondoskodás már őstörténeti rétegekben is megjelenik (gondoljunk a sírokban talált ételekre, eszközökre), azonban bonyolultabb – az egész vallási világgal összefonódó – halott-kultusz általában a földműves-kultúrákban dominál, ahol az ősök szelleme valamilyen formában a termékenységgel is kapcsolatban áll, így számos ázsiai, afrikai, amerikai és óceániai embercsoport vallásában központi helyet foglal el. Gyökerét többek között abban kell keresnünk, hogy az ősökkel való érintkezés része a termékenység növelésével, biztosításával kapcsolatos mágikus-vallásos cselekedeteknek és képzeteknek. A termékenységi rítusok alkalmával is látható, hogy az ősök milyen tevékenyen részt vesznek az egyes szertartásokon. Ezek a szellemek azonban igen változatos funkciókat látnak el, nemcsak hasznát, de kárt is okozhatnak. Az ősök szellemeivel sokféle módon lehet érintkezni. A melanéziai Salamon-szigeteken a természetfeletti lénynek tekintett halottak koponyáit megőrzik, azok jelképezik a halottak szellemét. Amikor egy település lakói rituális táncot járnak, a koponyákat előveszik, hogy részt vegyenek a rítusban. A koponyák orrába illatos füveket dugnak, amelyekkel asszonyok szokták magukat illatosítani. Az élő vendégnek kijáró szeretettel bánnak a holtak szellemeivel is. A rétegzett társadalmakban az ősök kultusza bonyolultabb összefüggéseket mutat. Az indokínai lamet-népnél az ősök szellemének évente egyszer áldozatot mutatnak be, a jobbmódúak egy bivalyt, a szegényebbek egy disznót ajánlanak fel. A bivaly koponya az ősök oltárára kerül, mert benne lakik az ősök szelleme. A szertartás tíz napig tart: az ősöknek tetsző cselekedet ez, s a szertartás fejében az áldozatot bemutató egyénnek gazdag lesz az aratása, családja pedig egészségnek fog örvendezni. A nagy vendégsereg részvételével lezajló

szertartásnak az is szerepe, hogy növelje a rítus szervezőjének a tekintélyét. A régi Dahomey-fejedelemségben pl. az őskultusz az „istenkirályok” intézményével fonódott össze, a kultusz során bemutatott áldozat főfunkciója az volt, hogy a túlvilágon tudósítsa, milyen mértékben tartotta tiszteletben a fejedelem az ősök emlékét. A mítikus ős néha az istenség vonásait viseli magán, így pl. a Csád-tó vidékén élő félnomádok elképzelése szerint ők a „nagy őstől” származtak, akiknek áldozatot is bemutatnak, ha kértek tőle valamit. A dél-afrikai állattartó hereroknál az ős-szellem teremtette az első embereket, a szarvasmarhákat és a szent tüzet – mindezt egy szent fából. Ezért az új tűz gerjesztése (fadarabokkal) az ősszellem továbbélését is biztosítja: a szent fából vágott botok a nemzetségi őseket szimbolizálják. Az ős-szellemnek néha áldozatot is bemutatnak.

Ir.: Torres, Eliseo „Cheo” – Sawyer, Timothy L. Jr. 2004 *Curandero: a life in mexican folk healing*. University of New Mexico Press, Albuquerque; Lister, Florence C. – Ninnemann, John – Lekson, Stephen – Malville, J. McKim 2004 *Canyon spirits: beauty and power in the ancestral Puebloan world*. University of New Mexico Press, Albuquerque; Andrews, E. Wyllys – Fash, William L. ed. 2004 *Copán: the history of an ancient Maya kingdom*. School of American Research, Santa Fe; Arellano, Jorge – María, Aguilera V. – Carrera, Juan – Mateus, Paúl Tufiño – Bolaños, Mónica editores 2003 *Cuyabeno ancestral = Ancestral cuyabeno*. Simbioe, Ecuador. 2003; Beall, William R. – Beall, Kaleen E. 2004 *Ancestral roots of certain American colonists*. Genealogical Pub. Co., Baltimore; Szász Antónia 2005 Szimbólumok természete (Mary Douglas: Natural Symbols. Explorations in cosmology). *Anthropolis*, 2/1-2/2; Starn, Orin 2004 *Ishi's brain: in search of America's last „wild” Indian*. Norton, New York; Cobos, Ulpiano García 2002 *Inti raymi: danza ancestral de su liturgia heliolátrica*. Cachipugro Danzas, Cotacachi, Ecuador; *Who owns the past?: the American Indian struggle for control of their ancestral remains*. Turing Studio, Inc. Began, Berkeley; Quirós, Ana Cecilia Arias et al. compiladoras y editoras 2003 *Del conocimiento ancestral al conocimiento actual: visión de lo indígena en el umbral del siglo XXI / II Congreso sobre Pueblos Indígenas*. Universidad de Costa Rica, San José, Costa Rica; Boglár Lajos 1995 Az őskultusz. In *Vallás és antropológia*. Szimbiozis, Budapest.

A. Gergely András – Boglár Lajos

összetett horda: az →egyszerű hordánál komplexebb közösség és politikai egység, jobbára kettőnél nagyobb számú (akár száz) család térbeli együttlétére utal. Ausztrália, Óceánia, Új-Guinea vidékein a leggyakoribb, ahol már nem a rokonsági kapcsolatrendszer a legfőbb domináns elem, hanem a szövetségi szervezet, amely lehet egyszerre több (vagy több rétegű) politikai egység, jobbára helyi csoportok tagjaiból kialakult, szezonálisan összetartó laza forma. Szemben az egyszerű hordákkal, itt már nem szükségszerű a nagycsaládok rokoni kapcsolatrendje. Az együttélő közösség kapcsolathálójában nemcsak megfogalmazott és képviselt érdekek jelennek meg, hanem választott vezető (→*Big Man*) szerepe révén is komplexebb irányítási-döntéshozatali eljárás intézményesül, bár a Nagy Ember funkciója úgyszintén informális, nem hivatalos, nem is okvetlenül imperatív, tehát döntései vitathatók, viszont a befolyás gyakorlásához kiemelkedő képességei alapján komoly tekintélye és presztízse van. E nagyobb és gyakorta szervezettebb alakzat többnyire szezonálisan vadászható, ill. csapatokban élő, testesebb állatok sikeres elejtése érdekében jön létre (pl. rénszarvasok, bölények, elefántok), ám az együttműködés sok esetben ennél nem is maradandóbb, hiszen a vándorló csoportok nemcsak függetlenebbek, de ingatagabbak is, viszont éppen ezért kevésbé kötelezhetők szabályok megtartására. A gazdasági kényszer és az egyes családok szabad csatlakozási lehetőségei szerint változékony az egybetartozó csoportok köre, a kötelezettségek, ellenőrzés és rokonsági szabályrendszer egymástól függetlenül korlátozza őket, érdekeik pedig nem kívánják meg okvetlenül a még komplexebb, kevésbé rugalmas →*törzsi* vagy →*törzsszövetségi* politikai egységek létrehozását. Mint politikai szervezet, az ~ megannyi autonóm politikai egységből áll, melyek legfőképpen a lokális csoporthoz tartozás közösségi és kulturális identitás-formáját vállalják, ameddig az konfliktusmentes vagy kiegyezéssel alapú. Nincs igényük fölérendelt hatalomra, kapcsolatuk harmóniáját a feladatok (vadászat, terelés, védekező háború) formálja politikai szerkezeté.

Egymásközi háborúk nemegyszer csak kibeszélés, dalverseny, csúfolódás, kiközösítés vagy szimbolikus viadal formájában folynak, a közös rend és egyezményesség feltételeit nem veszélyeztetve. Szélsőséges vita esetén a közös rend fenntartása érdekében egyszerűen kiválik a konfliktuscsoport és új területre vonul.

Ir.: Service, Elman R. 1979 *The Hunters*. (2. kiadás) Englewood Cliffs, New Jersey (magyarul In Service, Elman R. – Sahlins, Marshall D. – Wolf, Eric R. 1973 *Vadászok, törzsek, parasztok*. Gondolat, Budapest, 9-133.); Service, Elman R. 1962 *Primitive Social Organisation*. Random House, New York; Sororate – *Chipevyan* (electronic resource): ND07 in Human Relations Area Files, New Haven: 2001; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1952 *Structure and Function in Primitive Society*. Free Press, Glencoe (m. *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai, Debrecen, 2004:49-84.).

A. Gergely András

övezet (area, régió, zóna): térségi szegmens, amely a természeti adottságok, térbeli elrendeződés, társadalmi tagoltság vagy nyelvi-kulturális kölcsönhatások által meghatározottan a környezetében található más tér-tartománytól eltér, megkülönböztetődik valamiképpen. Ilyen például Közép-Európa talajszintjeinek tagoltsága (zonalitás), ilyen a szőlő- és borvidék határa északon és délen (fölötte sarki övezet, alatta sivatag), a datolyapálmák és oliva-termelés övezete, vagy a búza-, kukorica-, banán- és más mezőgazdasági termékek övezete, a flóra- és faunaövezetek (pl. moha és páfrány, „fahéj” vagy kaucsuk, fenyvesek, pineák, foka és rozmár, teve vagy láma) megélhetési zónája, vagyis az éghajlati övek széles köre. A zonális felosztás számos összefüggésben van az →*etnokulturális típusok* térbeli elhelyezkedésével (felosztásukkal), továbbá az antropológiai kutatásterületek és felfogásmódok korszakaival: a →*kultúrkörök* elmélete (*Kulturkreis*), az →*area-studies* amerikai szemléletmódja (Wissler, stb.), a →*diffuzionizmus* kulturális fejlődéscentrumokat kereső szempontjai (Egyiptom, azték-maja civilizáció, kínai-indiai centrum, →*archaikus „magaskultúrák”*), a törzsfelődés *homo sapiens*-re vonatkozó teóriái stb. számos övezetes szemléletmódot tükröznek.

Ir.: Braudel, Fernand 1996. *A Földközi-tenger II. Fülöp korában. I-III. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Rivers, W. H. R. ed. 1968 *Social organization*. Dawsons, London; Vajda László 1949 A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a „bécsi iskola”. *Ethnographia* 60 (1-4):45-71; Descola, Philippe – Lenclud, Gérard – Severi, Carlo – Taylor, Anne-Christine 1988 *Les idées de l’anthropologie*. A. Colin, Paris (m. In *A kulturális antropológia eszméi*. Századvég, Budapest, 215-221; Gunda Béla 1980 A kulturális areák néhány kérdése. In Paládi-Kovács Attila szerk. *Előmunkálatok a magyarság néprajzához*, 7. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 9-23; Bodrogi Tibor 1972 Bronislaw Malinowski. In Malinowski, Bronislaw: *Baloma*. Gondolat, Budapest, 441-462.

A. Gergely András

paradigma (szó szerint ragozási táblázat, átvitt értelemben): megközelítésmód. A fogalmat a tudományelméletben Thomas Kuhn ruházza fel sajátos jelentéstöbblettel. Eszerint olyan alapvető értelmezési keret, magyarázati séma, amely különböző területeken folyó kutatásokat egyaránt meghatározhat. Magában foglalja a tudósközösség által közösen vallott filozófiai és módszertani elveket, fogalmakat és instrumentális segédeszközöket, a „tudományos rejtvényfejtés” hagyománnyá vált technikáit és beidegződéseit. Ebben az értelemben konkrét problémamegoldások és javaslatok halmaza. Newton *Principia*-ja vagy Dalton kémiája tudósgenerációk számára ~tikus művé vált. A közös ~ elősegíti a →*kommunikációt*, tudományos közösségeket hoz létre, illetőleg a ~tikus határok mentén válnak szét az egyes tudományos iskolák és korszakok. A ~fogalom mindenekelőtt az érett tudományok, elsősorban a természettudományok esetén plauzibilis, a társadalomtudományok Kuhn szerint nem rendelkeznek egységes ~val, egyelőre preparadigmatikus korszakukat élik. A ~fogalom

segítségével Kuhn megkérdőjelezi a globális elméletek meghatározó jellegét és szakít az egyszerűsített, kumulatív fejlődést tételező tudományfelfogással. A tudományos racionalitás és objektivitás standardjai kulturálisan rögzítettek. A problémamegoldás és kérdésfeltevés kulturálisan kondicionált és intézményesített, vagyis seholy sem – még a tudományban sem – teljesen nyitott. (Az antropológiai irodalomban pl. Robin Horton képviseli azt a nézetet, mely szerint a gondolkodás nyitottsága és zártsága az egyik fő különbség tudomány és vallás között). A különböző racionalitások egyidejű érvényességigénye egyaránt elismerhető. A miénkétől eltérő kultúrák elméletei és kvázi-elméletei is tudások, melyek éppenséggel idegen metódusokkal és metodológiával kívánják igazolni saját igazságukat. Mivel az egyes ~ák racionalitási kritériumai különbözőek, transzparadigmatikus normákkal pedig nem rendelkezünk, a racionalitások végső soron összemérhetetlenek (inkommenzurábilisak).

Ir.: Kuhn, Thomas 2000 *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris, Budapest; Fehér Márta 1983 *A tudományfejlődés kérdőjelei*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Laki János szerk. 1998 *Tudományfilozófia*. Osiris, Budapest; Horton, Robin 1993 African traditional thought and Western science. In *Patterns of thought in Africa and the West*. Cambridge University Press, New York; Barlow, Kathleen 1999 An American Anthropologist in Melanesia: A. B. Lewis and the Joseph N. Field South Pacific Expedition, 1909–1913. *American Anthropologist*, September, Vol. 101, No. 3:628-629; Sperry, Roger W. – Henninger, Polly 1994 Consciousness and the Cognitive Revolution: A True Worldview Paradigm Shift. *Anthropology of Consciousness*, Sept, Vol. 5, No. 3:3-7; Appell, G. N. 1991 Another Opening, Another Paradigm. *Anthropology & Humanism Quarterly*, Sep, Vol. 16, No. 3:110-110; Fry, Gerald – Chantavanich, Supang – Chantavanich, Amrung 1981 Merging Quantitative and Qualitative Research Techniques: Toward a New Research Paradigm. *Anthropology & Education Quarterly*, Jul., Vol. 12, No. 2: 145-158; Csordas, Thomas J. 1990 Embodiment as a Paradigm for Anthropology. *Ethos*, Mar., Vol. 18, No. 1:5-47; Merry, Sally Engle 1999 Pluralizing Paradigms: From Gluckman to Foucault. *PoLAR: Political and Legal Anthropology Review*, May, Vol. 22, No. 1:115-122; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; Biczó Gábor 2009 *Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram, Pozsony-Budapest.

Kolozi Ádám

partikuláris stílusok: (latin *particularis* „részleges”, „nem az összességet érintő”) olyan kulturális felfogás, amely az egyes kulturális jelenségeket saját társadalmi kontextusában (összefüggésrendszerében) tanulmányozza (pl. →*Boas* felfogásában). Műalkotásokban, művészeti törekvésben és az alkotás-változatok helyi sokaságában jelenik meg, viszont nem okvetlenül alkalmazkodik a központi jelentőségű hatásokhoz, azoktól sajátlagosan (stílusosan) is eltér, vagy olykor szembesül is velük. Megjelenik művészeti kifejezésformákban, motívumokban, esetleg életviteli vagy értékrendi sajátosságokban, számos esetben tudatosan vállalt eltérésekben is.

Boglár Lajos – A. Gergely András

patrilineáris leszármazás: (másként: *apaági leszármazás*) rokonsági rendszerek egyik alaptípusa, amelyben minden egyén belső viszonyát és kapcsolathálóját az apa révén vezetik le. (Másik alaptípus a →*matrilineáris* leszármazás, mely az anya elsődlegességét és a hozzá fűződő viszonyt hangsúlyozza). Ez jobbra kihat a letelepedés helyszínére és az ennek nyomán megerősödő rokonsági kötelékek rendszerére is (→*patrilokális letelepedés*). Lényeges sajátossága, hogy minden egyén rokoni kapcsolatai saját apja, ősei és még élő rokonai szerint kap helyet, nevet és örökséget is a társadalomban (így apján kívül annak fivérei, továbbá az apai ágon vele rokonságban állók számítanak örökhagyónak, leszármazottaik pedig a *lemenők* ágának, lásd még →*rokonsági rendszer*).

Ir.: Fortes, Meyer 1953 The Structure of Unilineal Descent Groups. *American Anthropologist*, LV.; Smith, Michael Garfield 1956 Segmentary Lineage Systems. *Journal of Royal Anthropological Institute*, LXXXVI.;

Barnes, John Arundel 1964 *Kinship*. Encyclopaedia Britannica; Lévi-Strauss, Claude 1949 *Les structures élémentaires de la parenté*. PUF, Paris; Fried, Morton H. 1957 The Classification of Unilineal Descent Groups. *Journal of Royal Anthropological Institute*, LXXXVII.; Goody, Jack ed. 1958 *The Developmental Cycle in Domestic Groups*. Cambridge University Press; Bodrogi Tibor *Társadalmak születése*, On-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/html/mestersegek0002.html>.

Vanicsek Réka

patrilokális letelepedés: rokonsági kapcsolatrendszerhez igazodó létforma, amelyben a házasságot követően az új pár a férj családjával vagy annak közelében keres életkezdési lehetőséget. Gyakori eset az ún. patrilokális hordaszervezetnél, melynek életmódjában két (egymással összefüggő) szabály formálta ezt a módot: a hordák → *exogámiára* törekvése, vagyis a csoporton belüli házasság kényszere vagy szem előtt tartása), a másik a *virilokális* lakóhelyválasztás (a férfi hordájához csatlakozva, ennek ellentéte az *uxorilokális*, vagyis a nő hordájához kötődés). Okát abban lelik, hogy a horda így lesz férfiágon áttekinthető, s valamennyi gyermek apja hordájában nőhet fel – ez azonban inkább a kutatók értelmezése, Service megjegyzi, hogy „a vadászó-gyűjtögető népek viszont rendszeresen nem ezt teszik, a horda összetételét úgy fogják fel, hogy azt a lakóhelyválasztás szabálya alakította ki” – ezért alkalmazható inkább a *patrilineáris* jelző helyett a *patrilokális*. Minthogy azonban az ausztrál bennszülöttek számára az „igazi apaságnak” nincs jelentősége a társadalom elrendeződése szempontjából, egy személy annak a hordának tagja, amelybe született.

Ir.: Service, Elman R. – Sahlins, Marshall D. – Wolf, Eric R. 1973 *Vadászok, törzsek, parasztok*. Gondolat, Budapest, 44-49; Bodrogi Tibor 1962 *Társadalmak születése*. Gondolat, Budapest, 44-85, On-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/html/mestersegek0002.html>; Hofer Tamás 2009 *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. L'Harmattan, Budapest.

Boglár Lajos – A. Gergely András

performance (angol „szerepjáték”, „eljátszás”, „teljesítmény”, „előadás”): artisztikus cselekvés, amely tervezett vagy spontán attrakció során egy célzott közö(n)ségnek szánt üzenet átadására vállalkozik. Művészeti produkcióként lehet vizuális alkotás, zene vagy színpadi produkció is, az etno-esztétika értelmében pedig olyan komplex közlésforma, amely része lehet pl. egy rítusnak, eszköze vagy előjátszása valamely tartalomnak, megjelenítése valamely szimbolikus jelzésnek-jelentésnek.

Ir.: Sherrick, Carl E. – Cholewiak, R.W. 1986 Cutaneous Sensitivity. In Boff, Kenneth R. et al. eds. *Handbook of Perception and Human Performance*, Wiley, New York; Turner, Victor Witter 1967 *The Forest of Symbols*. Cornell University Press, Ithaca; Turner, Victor Witter 1969 *The Ritual Process*. Penguin Books, Bungay (m. *A rituális folyamat*. Osiris, Budapest, 2002); Zolnay Vilmos 1983 *A művészetek eredete*. Magvető, Budapest; Kroeber, Theodora 1970 *Alfred Kroeber: A Personal Configuration*. Berkeley University Press.

Boglár Lajos

peyote: latin nevén *Lophophora williamsii* Lemaire, egy gerinctelen, változatos alakú kaktuszfajta, mely a Rio Grande völgyében és attól délre terem. A kaktusz föld feletti részét levágva, korong alakúra szárítva nevezik ~ gombnak (*peyote button*). A ~-ot, mely elsősorban hallucinogén hatású, mexikói és az Egyesült Államok síksági indián csoportjai használják rituális és nem-rituális célzattal egyaránt. A ~ fogyasztása nem jár kellemetlen mellékhatásokkal, nem addiktív és hatása huszonnégy órán át tart. A nem-rituális felhasználási módok között megtalálható a ~ segítségével történő jövőmondás, elveszett tárgyak megtalálása, sebek és mindenfajta betegség gyógyítása, és a boszorkányság elhárítása

is. Széleskörű rituális használatát ~ kultusznak (*peyote cult*) vagy ~ vallásnak (*peyote religion*) nevezi a szakirodalom.

A ~ vallásos használata már a Kolumbusz előtti időkben is jellemző volt, többek között, az aztékokra és a huicsolokra. Mexikóból az 1870-es években terjedt át a kultusz az Egyesült Államokba a meszkalero apacsok közvetítésével. Több egyesült államokbeli törzs csak az 1920-as években ismerkedett meg a kultusszal. Az 1910-es években, Amerikában megalakult egy néger ~ egyház is, a *Negro Church of the First-born* [Elsőszülöttek Néger Egyháza].

A ~-hoz kötődő rítusokban és elképzelésekben nagy különbség mutatkozik a mexikói és az egyesült államokbeli törzsek között. Mexikóban a rítus jellemzően szezonális és törzsi jellegű, amely a mezőgazdasághoz és a vadászathoz kötődik. A meszkalero apacsok körében a rítus gyógyító jellegét hangsúlyozták, míg a síksági indiánoknál erősen kötődött az idegen törzsek elleni háborúkhoz és a sámánok közötti rivalizáláshoz. A ~ Egyesült államokbeli elterjedését és népszerűségét megelőlegezte az amerikai kormányzat indiánellenes politikája. Az új kultusz lehetőséget adott a fehér elnyomás elleni ellenállásra és a kihalófélben levő indián rítusok új köntösben való felelevenítésére. Itt a ~ megjelenését más növények és narkotikumok kultuszai is megelőzték.

A síksági ~ kultusz egyik legjelentősebb alakja John Wilson, a szellemtánc (*Ghost Dance*) mozgalom egyik jelentős alakja. Többek között az ő hatásának tudható be a kultusz keresztény (protestáns) jellege. Mexikóban a kultusz gyenge katolikus hatást mutat. Ma a rítusokban megtalálható keresztény utalások és szimbólumok (pl. Biblia használata, keresztény szimbolizmus) ellenére a kultusz mindkét országban alapvetően megtartotta az eredeti indián kultúra jellemzőit. A leglátványosabb keresztény hatást a *Native American Church* mutatja, mely 1918-ban alakult az USA-ban azzal a céllal, hogy megvédje az indiánok vallási szabadságát az egyre erősödő ~-ellenes törvényekkel szemben. Mára az egyháznak több, mint 250 000 tagja van.

Az 1960-as években Amerikában az ellenkultúra résztvevői között vált népszerűvé a ~. Ekkor írta nagyhatású, de tudományosan csak vitatva elfogadott műveit Carlos Castaneda is (pl. *Don Juan tanításai*, 1968). 1970-ben Texas állam engedélyezte a ~ rituális használatát, melyet egy szövetségi törvény is megerősített 1995-ben. Ezen kívül azonban a ~ illegális az Egyesült Államokban.

Ir.: La Barre, Weston 1989 *The Peyote Cult*. University of Oklahoma Press, Norman; Myerhoff, Barbara 1976 *Peyote Hunt: The Sacred Journey of the Huichol Indians*. Cornell University Press, Ithaca, New York; Stewart, Omer Call 1987 *Peyote Religion: A History*. University of Oklahoma Press, Norman; Hultkrantz, Ake 1997 *The Attraction of Peyote: An Inquiry into the Basic Conditions for the Diffusion of the Peyote Religion in North America*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm; Castaneda, Carlos 1994 *Másik világ kapujában: további beszélgetések Don Juannal*. Édesvíz Kiadó, Budapest; Carlos Castaneda 2003 *Ixtláni utazás: Don Juan újabb tanításai*. Édesvíz, Budapest; Carlos Castaneda 2002 *Mágikus gyakorlatok*. Magyar Könyvklub, Budapest; Carlos Castaneda 1999 *Belülről izzó tűz: az indián varázsló beavat a látás rejtelseibe*. Édesvíz Kiadó, Budapest; Coulter, John Merle 1894 *Preliminary revision of the North American species of Cactus, Anhalonium, and Lophophora*. Gov't print. off., Washington; Coulter, John Merle 1894 *Preliminary revision of the North American species of Cactus, Anhalonium, and Lophophora*. Gov't print. off., Washington.

Elektronikus forrás: www.encyclopedia.com; www.psychedellic-library.org

Udvarhelyi Éva TESSZA

piaroa gyűjtemény: a piaroa törzs Venezuelában, az Orinoco mentén élő, az amazóniai kultúra jellegzetességeit magán viselő indián népcsoport, az 1960-as évek végéig hagyományos életmódot folytattak őserdei településeiken. Ebben az időszakban, 1967-68-ban végzett terepmunkát körükben Boglár Lajos, a Néprajzi Múzeum Amerika gyűjteményének muzeológusa. Útjának eredményeképpen a tradicionális piaroa kultúra nagyjából teljes tárgyi anyagát sikerült begyűjtenie, e tárgyak készítését, használatát pedig fotókon és filmekben is megörökítette; útítársa, Halmos István népzene kutató pedig gazdag hanganyagot rögzített.

Amikor Boglár 1974-ben visszatért a helyszínre, az indiánok életkörülményei már teljesen megváltoztak. A kormányzat bíztatására a közlekedési útvonalakhoz közelebb eső állami telepekre költöztek, és megkezdődött kulturális asszimilációjuk. Habár Boglár Lajos gyűjteménye – amelyet két, Venezuelában élő magyar orvos tárgyai egészítenek ki – nemzetközi viszonylatban is figyelemre méltó mennyiségű és minőségű, a gyűjtemény nem csupán a szakmai közönség számára lehet vonzó. A Néprajzi Múzeum Tárgykatalógusainak 15. kötetében (Budapest, 2010, 224 oldal) feldolgozott anyag egyben az első, amely a Regionális Gyűjtemények (volt Nemzetközi gyűjtemények) anyagát dolgozza föl, magyar és angol nyelvű bevezető tanulmánya tájékoztat a piaroák kultúrájáról, a körükben végzett eddigi kutatásokról és mai helyzetükről. A katalógus tárgyairól szóló alapvető információk angolul is olvashatók a kötetben. A katalógus mintegy 460 tárgy színes fotóját és leírását tartalmazza. Az élelemszerzés- és készítés, a mindennapi élet kellékei mellett ékszereket, kiemelkedő szépségű tolldíszeket is találunk az anyagban. Különösen értékesek azok a varázsláshoz használt tárgyak és rítusokban szereplő maszkok, amelyeknek utolsó példányai kerültek a múzeumba. A tárgyfotókat 77 fekete-fehér, a helyszínen készült archív fotó egészíti ki, amely a katalógusban szereplő tárgyak készítését, használatát mutatja be.

Főzy Vilma

Pitt-Rivers, Augustus Henry Lane-Fox (1827. április 14. Hope Hall, Wetherby, G.-B. – 1900. május 4. Rushmore, G.-B.): a „brit régészet atyjaként” tisztelt kultúrakutató Yorkshire-ben született. A Sandhurst Katonai Főiskolán végzett tábornok a Pitt-Rivers nevet 53 éves korában vette fel nagybátyja, George Pitt tiszteletére, akitől több mint 11 ezer hektáros, ősi temetkezési helyeket és földterületeket rejtő birtokot örökölt.

Pitt-Rivers katonatiszti pályája lehetőséget adott távoli utazásokra, melyek során már fiatal korában jelentős régészeti gyűjteményre tett szert. A modern tudományos régészet történetében mérföldkőnek számító tipológiai módszerét azonban csak érettebb éveiben a saját birtokán, anyagi és időbeli korlátok nélkül végzett ásatások során dolgozta ki és alkalmazta először. Forradalmi újításnak számított, hogy a lelőhely teljes, rétegenkénti feltárását propagálta, rögzítette a lelőhelyre vonatkozó összes adatot és fontosnak tartotta ezek nagyközönség elé tárását is. Az akkori tudományos életet átható evolúcióelmélet Pitt-Rivers szemléletében is megjelenik, aki a szerves evolúciót a tárgyi kultúra fejlődésével összehasonlítva úgy találta, hogy az anyagi kultúra is a gének változásához hasonlóan formálódik generációról generációra.

A tárgyak kronológiai, fejlődési sorba rendezésén alapuló kutatási módszerét alkalmazta a leletek precíz rendszerezésére, fegyverektől ruhákon át a dísz tárgyakig. A tipológiában látta az emberi kultúra megértésének kulcsát, a gyűjtött tárgyakat rendszerbe foglalva próbálta nyomon követni az emberi történelem evolúciós lépcsőfokait. Ezt a célt szolgálta az egyik legegységesebb etnográfiai múzeum megalapítása. A gazdag gyűjtemény ma Oxfordban tekinthető meg.

Pitt-Rivers 73 éves korában halt meg 1900-ban. Végakarata szerint testét elhamvasztották, fejét a Királyi Sebészeti Főiskola múzeumára hagyta.

Kora tudományos életében betöltött fontos szerepét mutatja, hogy a Királyi Természettudományos Akadémia (Royal Society) tagja, a Londoni Archeológiai Társaság (Society of Antiquaries of London) alelnöke, és az Antropológiai Intézet elnöke volt, emellett Nagy-Britannia ősi emlékeinek főfelügyelője az 1882-es, műemlékek megóvásáról szóló törvény hatályba lépésétől kezdve.

F.m.: *Primitive Warfare* (1868); *Excavations in Cranborne Chase* (1887–1889, 4 kötet), *The Evolution of Culture and Other Essays* (1906); *The clash of culture and the contact of races*. London, G. Routledge, 1927; *Weeds in the garden of marriage*. London, N. Douglas, 1931; *Problems of population...* London, G. Allen &

Unwin Ltd., 1932; (ed.) *The Czech conspiracy; a phase in the world-war plot*. London, Boswell Pub. Co., 1938; *The riddle of the 'Labarum' and the origin of Christian symbols*. London, Allen & Unwin, 1966; *The clash of culture and the contact of races*. New York, Negro Universities Press, 1969; *Problems of population; being the report of the proceedings*. Port Washington, N.Y., Kennikat Press, 1971.

Források: *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Volume 12. 1968:100-101; *The New Encyclopedia Britannica*. Volume 9. 1991:480; Barnard A. – Spencer, J. ed. 1996 *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Routledge, New York. On-line: <http://web.prm.ox.ac.uk/rpr/index.php/pitt-rivers-life>; <http://www.utexas.edu/courses/wilson/ant304/biography/arybios98/stephensbio.html>

Hajdú Gabriella

poligámia: rokonsági-párkapcsolati szerveződés, amelyben egy egyénnek egyidőben több házastársa is van, vagyis azonos időben több házastárssal jogszerűen fennálló viszony. Köznapi módon kifejezve: többférjűség vagy többnejűség. Belső, szereptagoltsági tradíciók szerint számos típusa és változata van.

Ir.: Bailey, Paul Dayton 1972 *Polygamy was better than monotony*. Westernlore Press, Los Angeles; Reimann, Paul E. 1974 *Plural marriage, limited*. Utah Print. Co., Salt Lake City; Majeed, D. Hadayai S. 1997 *Emerging victorious: a dialogue on polygamy/polygyny in America*. Merchandising Group, Eastpoint; Lancaster, Malcolm 1996 *Plural marriages are coming to this country*. Earth Publications, Dickinson.

A. Gergely András

politikai antropológia: viszonylag fiatal életkorú résztudomány (ágazat) a kulturális és a szociálintropológián belül, amely a családtól az egyházakon át a gazdasági és politikai hatalom szereplőig a legkonkrétabb és egyúttal a legszélesebb értelemben felfogott erőhatások keresése alapján jelöli ki kutatási területét. A hatalom érvényesítéséről, megosztásáról, átadásáról, örökléséről vagy megszerzéséről szóló kutatásokat az 1920–1940-es évek gyarmati politizálása ráerőltette az antropológusokra, elvárva az államérdekek tudományos szolgálatát. →R.H.Lowie 1920-ban írott „primitívek szociológiája” című kötetében tizennégy fejezetből kettő foglalkozott az állam eredetével, a kormányzással és a bíraskodással, ami kevésbé specializálódott ~i ráközelítésre vall, de már önálló területként jelentkezik. A második világháború utáni új, vagy az átmenet útjára tért (nemzet-)társadalmak történeti kontextusú megértését, rendszereik belső kánonját és változási programját a politikai antropológusok egy kivételesen összetartó generációja 1940 és 1960 között kezdte rendszerezettebben és összehasonlító módon megismerni. A tudományág kutatói számára a hatalom mint intézményes erőhatás nem szimplán az állam vagy az erőszakszervezetek kérdése volt, hanem a kölcsönhatásoké, ráhatásoké, kiváltásoké, jogosultságoké, befolyásoké és alkalmazkodásoké épp annyira. A politológus →David Easton (aki maga is biztosan közeledett az antropológiához) ugyan 1950-ben már azért kritizálta a politikai antropológusokat, mert azok a politikát „egyszerűen hatalmi kapcsolatoknak és egyenlőtlenségeknek tekintették”, de ebben már jelen volt az antropológiai strukturalizmus és funkcionalizmus hatása is. Manapság a politikai antropológiai felfogásmód az antropológia egyik erősségének számít, s míg a legkorábbi felfogások javarészt inkább a jogrendszerre összpontosítottak, addig korunk kutatói a politikai szegmensek feltárása vállalkoznak, beleértve szimbólumokat, érdekfolyamatokat, térbeli kiterjedéseket, idői játszmákat, kommunikációt és manipulációt, kisebbségi vagy etnikai alárendeltséget, nemi vagy argumentációs szerepeket, szertartásos küzdelmeket vagy időátélési játszmákat. A 20. század folyamán számos tekintetben megnőtt az antropológia tudományterületi érzékenysége is a kultúra különböző aspektusait átható hatalommal és politikával szemben: ha kihat a vallásra, ha nyelvi kontextusokban vagy időfelfogásban vagy „téri beszédmodokban”, nemi szerepek vagy testfelfogás játszmáiban jelenik is meg, éppúgy „politikaként” (policy) képes

jelentkezni, mint korábban a kormányzati, vagy törzsfőnöki döntések, →*kasztok* vagy konfliktusos szerepek esetében.

Az antropológiai gondolkodás saját definíciója a politikára, valamint az antropológia politikai tartalma változatlanul olyan széles skálán határozódik meg, hogy a politika mindenütt megtalálható, és a szakmának tekintett antropológia majd százéves történetében közel minden probléma alapját képezi. A tudományterület egyik jeles kutatója jellemzi így:

„... Úgy látom, hogy a politikai antropológia számára az elvégzett munka alapján már lehetséges, hogy elkezdjen olyan kérdésekben nyomozni, mint: hogyan fejezik ki a szimbólumok a politikai csoportok különböző szerveződési funkcióit? Mi az a változás mennyiség a szimbolikus formákban, amely még ugyanazt a szimbolikus funkciót látja el politikai kontextusban más kulturális hagyományok alapján? Mi közös és mi a különbség ezek között a szimbolikus formák között? Vajon ezek a különböző formák különböznek-e hatékonyságukat és hatásosságukat illetően a különleges hatalmi viszonyok felépítésében és megtartásában? Milyen politikai lehetőségek rejlenek a különféle interszónális kapcsolatokkal összefüggő szimbolikus viselkedésmintákban? A politikai és szimbolikus tevékenységek hogyan hatnak kölcsönösen egymásra az egyéni életrajz szerveződésén belül? Melyek azok a fontos folyamatok, amelyek közrejátszanak a fejlődésében és fenntartásában? Az ideológiák életben tartására szolgáló szimbolikus technika milyen típusait találjuk meg a különböző kulturális hagyományok mentén? A szimbolikus és politikai folyamatok hogyan hatnak egymásra hirtelen változások állapotában? Milyen hatással van a művészet politikai kapcsolatokra és azok milyen hatással vannak a művészetre? Számos szociálintropológus foglalkozott olyan kérdésekkel, mint ezek, bár nem mindig közvetlenül és szisztematikusan. Amire szükség van, az az eddigi felfedezések szintézise, és egy szisztematikusabb irányultság a szimbolikus cselekvés politikai kontextusban való részvételének elemzésére. A politikai antropológia tulajdonképpen nem más, mint szociálintropológia az elvonatkoztatás egy magas fokára hozva, még precízebb még szisztematikusabb analízis által”. (Cohen, Abner 1969 *Politikai antropológia: a hatalmi relációk szimbolizmusának elemzése*. MAN, 4:215-235.)

A politikai antropológiáról (talán egyszerűsítve) úgy lehetne beszélni, mint egy intellektuális történelemről, melyet egyfelől a gyarmatain uralkodó brit (vagy ritkábban francia, német, holland) kulturális hegemonia keretezett, másfelől pedig az Egyesült Államok kulturális onnipotenciájaként (mindenre kihatóként) egy olyan világrendszer fölött, melyben a hidegháborús érdekeltségek, globális érdekek, bolygószintű kölcsönhatások dominálnak. Jellemző módon – bárha gyarmati területe volt épp elegendő – a németországi társadalomtudományi gondolkodásban a ~ fogalma szinte alig létezik, 1964-ben a nyolckötetes társadalomtudományi kézikönyv (*Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, Stuttgart) a politikai szabadságra és a kisebbségekre telepedő hódítók politikai közösségére vonatkozó ismeretanyagként írja körül, a hatvanas-nyolcvanas évek legnagyobb német lexikonjainak tucatjaiban sincs nyoma, majd 1994-ben még egy szociológiai lexikon „a primitív társadalmak politikai szerveződését vizsgáló és összehasonlító etnológiai ágazatként” definiálja (*Lexikon zur Soziologie*, Opladen). Ennél többet a német felfogásban (bárha az afrikanista és oceanista Richard Thurnwald törzsek életét követte nyomon, Wilhelm Emil Mühlman pedig az etnikum-fogalom tisztázásához járult hozzá) valahogy nem érdemelt ez a terület – a franciákra még alább kitérek. A kritikus fordulóponthoz a politikai antropológiában egy szélesebb kör által vallott felfogásban a brit birodalom hanyatlását és Amerika vietnami vereségét jelzi. A kutatók saját hazájukba szorultak vissza, vagy több kockázatot vállaltak a terepeiken, de az elmélet számára e két esemény a modernitásból a posztmodernbe való átmenet kényszerét jelentette, vagy legalább azt, hogy nem lehet a korábbi tónusban művelni ezt a területet, sem kutatásokat, sem elméleti bázisokat tekintve, és nem lehet történettudomány, filozófia, geográfia, szociálpszichológia, nyelvészet és művészet ismerete nélkül sem teoretizálni, sem konkrét kutatásokat kezdeményezni a politikai antropológián belül.

Gyakorlati szempontból három fázis különíthető el az antropológia és politika viszonyában. Az első kutatási időszakban (1879–1939), az antropológusok szinte mellékesen, egyéb érdeklődési körük mellett érintették a politikát, ezért itt csak egy jellegzetes „politikai antropológiájáról” beszélhetünk, helyesebben a kulturális antropológia politikai fejezetéről. A második fázisban (1940–1966) egy módszeresen strukturált tudás és egy öntörvényű nyelvi rendszer fejlődött ki, amelyek nemcsak a terepkutatások alapján, hanem a tapasztalatok kontextusba helyezése révén (pl. összehasonlításokkal, folyamatelemzéssel, konfliktuskezelő modellekkel, nyelvezeti különbségekkel) kínáltak nívót. A harmadik fázis a 60-as évek közepén kezdődött, amikor minden ehhez hasonló belső osztódást komolyan megkérdőjeleztek, s ma már a politika antropológiai értelmezésén van a hangsúly, minthogy időközben az új paradigmák kétségbe vonták a régen domináló, korlátozó tudásrendszereket, leíró képleteket. A földrajzban, társadalomtörténetben, irodalomkritikában, filmnyelvben,

szimbolikus kutatásokban és kívülük még a feminizmusban vagy fejlődéstanulmányi kérdésekben létrejövő fordulat újjáélesztette az antropológia érdeklődését a hatalom és hatalomnélküliség kérdéseit illetően. A politikai témákban érdekelt antropológusok éppoly lelkesen kezdtek Edward Said, Michel Foucault, *Paul Virilio*, mint →*Evans-Pritchard* vagy →*Lévi-Strauss* munkákat olvasni és nem kevésbé találták kihívónak →*Edmund Leach* írásait, mint →*Victor Turner* vagy *Mary Douglas* könyveit.

A szaktudomány legkorábbi korszakában az (1879-ben alapított) *Smithsonian Institution's Bureau of American Ethnology* elsőként végzett bennszülött amerikai törzsek rezervátumumainak környezetében politikai tárgyú tanulmányokat a törvény és rend problémáiról, a törzsfők és törzs-szövetségek szerepéről, a bennszülöttek egymás közti harcairól, valamint az indiánok mozgalmairól és politikai szerveződéséről. Az intézményes szemlélet képviselői akkor háromféle politikai etnográfiát műveltek: (1) a rezervátumokba kényszerítés előtti indián („politikai”) társadalom részben idealizált rekonstrukciójával kísérleteztek; (2) a megfigyelt törzsi szervezkedésről és törvénykezéséről szóló megfigyeléseket gyűjtögették, továbbá (3) az amerikai kormány és az indiánok közti egyezmények dokumentatív összegzéseivel foglalkoztak. A korabeli felfogás számára ehhez *Herbert Spencer* és *Lewis Henry Morgan* művei elméleti háttérrel biztosítottak, továbbá hosszú ideig tartó terepmunkák adták az etnográfiai töltetet (ilyen volt pl. James Mooney leírása az amerikai hadsereg elfojtotta 1890-es szellemtánc-mozgalomról). Az antropológusok számára az első munka, amelyet politikai etnográfiának nyilvánítottak, Morgan *The League of the Ho-de-ne-sau-nee, or Iroquois* (1851) című műve volt, ebben mértékadó módon leírta az irokéz szövetség politikai szervezetét szociális, rituális és gazdasági összetevőit. Későbbi munkája, az *Ancient Society* (1877) az →*evolucionista* teóriát a politikai tanulmányok alapjaként határozta meg, tükrözve vonzódását →*Sir Henry Maine* 1861-ben kiadott *Ancient Law* című könyvéhez, amely főképp a törvények fejlődését taglalta, bár nézőpontját a klasszikus római jogról, valamint a keleti és nyugati falusi közösségekről inkább filológiai, mintsem szociológiai vagy terepkutató módszer szerint alakította ki, teóriája inkább összehasonlító értelmezésekre, mint szerves társadalmi fejlődésre épült, bár ebben vitathatatlanul korszakosnak alkotott. Morgan viszont *Montesquieu*-t követte abban, hogy a társadalmak fejlődését a vad, barbár és civilizált társadalmak stációiban megnevezhetőnek látta, meg lévén győződve arról, hogy a törzsi szervezet és a politikai társadalom létrehozása közötti átmenet alapját a terület és a tulajdon közös nevezői táján kell keresni, miként az a hódítások történetében és az indiánok térhasználatára alapján feltehető volt. Szemléletmódja nem került el az amerikai és európai antropológiában máig megfigyelhető *civilizáció-* és *államfejlődés-teóriát*, mely gyakran régészeti érdeklődéshez, valamint fejlődéseméleti háttéranyaghoz és múzeumi kutatásokhoz kapcsolódik. A vadság, barbárság és civilizáció (némiképpen marxistának bizonyuló) terminológiájának elfogadása egalitáriánus törzsekre, valamint rangsorolt rokonsági rendszere és rétegződött társadalmakra felosztást eredményezett, amely az amerikai egyetemi tankönyvekben mindmáig az igen elterjedt neo-evolucionista taxonómiának felelt meg. A brit és francia kutatók körében az evolucionista terminológiát a primitív (vagy egyszerű, kisméretű) és fejlett (vagy komplex) társadalmak párhuzamos elismerése és megnevezése váltotta fel. A 20. század elején evolúciós sémákat használtak az ún. egyszerűbb emberek köréből gyűjtött etnográfiai adatok rendszerezésére. A *Notes and Queries on Anthropology* 1874-es megjelenésétől fogva ebben a témakörben etnológusok, misszionáriusok, utazók és boltosok nyilatkoztak... Mint „representatív minta” azonban korántsem tükrözheték a századfordulós társadalmi folyamatokat, még kevésbé az intenzív terepkutatásokat. Az evolúciós sémák legambiciózusabb alkalmazását L.T. Hobhouse, G.C. Wheeler és M. Ginsberg tudhatják magukénak a *The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples* című művükben (1915). A 18. századi skót közgazdászok felhasznált négylépcsős elmélete azonban egy jóval részletesebb osztályozási

módot jelentett, mint a Morgan-féle háromlépcsős elmélet. A szerzők (két szociológus és egy antropológus) a világ kb. 600 népénél próbáltak statisztikai módszerekkel összefüggéseket felfedezni a közigazgatás, gazdaság, igazságszolgáltatás, háborús és szociális struktúrák között. E munkának számos jellemzője vált mértékadóvá a politikai antropológiában a tudományág fejlődése során: (1) a szociológiai komparativizmus; amely (2) zárt elemzési egységeket igényel („társadalmak” vagy „törzsek” formájában); és (3) bátorítja a primitív társadalmak vizsgálatát (kevesebb figyelmet szentelve olyan „ősi” társadalmaknak vagy civilizációknak, mint pl. az →*Iszlám* vagy a kortárs brit politikai élet); (4) a vadászgyűjtögető, valamint az állattenyésztéssel és mezőgazdasággal foglalkozó népek tárgyi kultúrája közti különbségek biztosítják azt a gazdasági alapot, amelyen egyéb társadalmi, politikai és vallási közegek nyugszanak. A funkcionista holizmus (úgy mint homogén, integrált társadalmak konceptualizálása) így zárt elemzési egységekbe ágyazta bele a politikai intézményeket, nem igazán érdeklődve az iránt, mit tesz, miben nyilvánul meg, milyen fogadtatásra talál és milyen társadalmi körben hat az intézményes irányítás helyben meglévő rendszere. Hatszáz nép eleve fölmérhetetlen, vagy csak úgy lehet róluk beszélni, mint egy kilátóból szemlélt zöld gyep takaróról, amely nézőpontból érdektelen egy-egy fűszál, s vele együtt minden helyi függés, reláció, történés és historikum.

A 19. század végén a legtöbb európai etnológus birodalmi és kvázi-birodalmi közegekben végzett terepmunkát (afrikai, közel-keleti és óceániai gyarmati területeken). Az Egyesült Államok a Karib-térségben, a Hawaii- és Fülöp-szigeteken szerzett területeket egy legyőzött birodalmi Spanyolországtól, továbbá érdeklődést tanúsított a kínai, nyugat-afrikai és latin-amerikai területekkel kapcsolatban is. Míg a 20. század során a nemzeti és nemzetközi kapcsolatok biztosították a helyszíneket az antropológia számára, kevés etnográfus vette kifejezetten figyelembe a gyarmati rendszert. A későbbiekben, főként a világháborúk közben és után belépett a politikai antropológiába a gyarmati „másik” fogalma, először a gyarmati tapasztalataikat leíró észak-afrikai szerzők munkáiban, majd, jóval általánosabban, az antropológiai írásokban és az imperializmus kritikáiban. Roy Franklin Barton *ifugao* törvénykezéssel, társadalommal, gazdasággal és vallással kapcsolatos, a témát több oldalról körüljáró monográfiái, melyeket 1919 és 1930 között adott ki (*Ifugao Law* című művét 1919-ben az amerikai kormány felhívására írta), a modern etnográfusnak azt a célját fejezik ki, hogy „bennszülöttek” adott időpontbeli életmódjáról adjon sokoldalú leírást – valakiknek, akiket ez valami miatt éppen érdekelt. Sokak számára akkoriban értelmetlen volt társadalom és politika között különbséget tenni. Az Észak-Fülöp-szigetek hegyvidékein élő népcsoport egyedeit, akik között Barton terepmunkát végzett, egymásra kölcsönös befolyással bíró egyénként kezelte, esettanulmányai a politikai etnográfia gazdag forrásanyagává váltak. Barton klasszikus monográfiája úttörő tanulmánynak számított a törvénykezés antropológiájában, de méltatlanul mellőzték, mivel időközben a funkcionális antropológia keretein belül a jog iránt tanúsított érdeklődést felváltotta a társadalmi uralom tanulmányozásának előtérbe tolódása. De azok számára, akik →Malinowski *Crime and Custom in Savage Society* (1926) című művét mérföldkőnek tekintik, vagy azoknak, akik etnográfiaikban szeretnének egy csipetnyit nyújtani a nyelvből, a nemi szerepekből, a normákból és a formális befolyások rendszeréből, és emellett kellő mértékű közgazdaságtant is fölvonultatnak igazolásként, Barton a ~ egyik legalapvetőbb képviselője.

Ebben az időben a politika antropológiájában a legjelentősebb munkássággal →*Franz Boas* tanítványai bírtak, akik észak-amerikai indiánok körében folytattak kutatásokat, részben rezervátumokban, részben pedig a nyugati államok kisebb lakott térségein, szétszórva az európai származású telepesek területei között. Ekkor a törzsi politikai szerveződés rekonstruálása volt napirenden, a diffúzió és az osztályozás területein folytatott tanulmányokkal egyetemben. Az 1920-as évekre ezért egy jellegzetesen amerikai tudományág fejlődött ki, amely megosztotta azokat, akik az európai történelemmel való folytonosságot

keresték, és azokat, akik valószínűtlennek tartották, hogy az amerikai társadalom az európai vonalak mentén bontakozzék ki. (1981-ben pl. John McIver Weatherford a Potomac-parti indián törzsek döntéshozási rendszerét és a Capitolium döntéshozási rituáléit állítja párhuzamba, lásd *Törzsek a Dombon*, 2005). Az indián őslakosság jelenléte és a határszerepe olyan fogalmakat hozott felszínre, melyek végül az „American exceptionalism” néven váltak ismertté. A szétválás az antropológián belül két csoportot eredményezett: azokat, akik *sajátos törzsi közösségeket* vettek bonckés alá (mint a *krow*, *hidatsa*, *zuni* és más törzseket, mindegyikük a saját egyetemi antropológusával), és azokat, akik az *indián őslakosság egészét* mint meghódított népet vizsgálták, bővebb történelmi keretekben elfoglalt helyükre koncentrálni, mint William Christie MacLeod, akinek *The American Indian frontier* című könyve nem talált kedvező fogadtatásra az időszak társadalomtudomány-orientált antropológusainak körében, sem Angliában, sem pedig Amerikában. (Az indián őslakosság valamint az európaiak közötti találkozásokkal, és a két fél politikai érdekeivel foglalkozó tanulmányt csak később, az 1950-es években vették elő újra, amikor az egyesült államokbeli ~ újra egy karakteresebbé váló történelmi beállítottságot képviselt.)

A gyarmati és kvázi-gyarmati időszak alatt a „bennszülött” lakosság felügyelete, ellenőrzés alatt tartása és adminisztrációja során felbukkanó gyakorlati különbségek, valamint a népek egymástól igen különböző történelme elősegítette a határozott regionalizációt az antropológiában és a partikularista keretek használatát a politikai vizsgálódásokban (pl. Frantz Fanon vagy Jean Copans munkáiban). Így lehetővé válhatott pl. az új-guineai Nagy Emberek (→*Big Man*), az afrikai leszármazási rendszerek és az észak-amerikai háborúk kiemelt figyelemmel kísérése. A tengerentúli üzleti érdekeltségek figyelme körében a politikai változások és a potenciális problémaforrások álltak. A politika antropológiája az Atlanti-óceán mindkét oldalán a pénzügypolitika és a gazdasági befolyás érékvonalait követte. →*Robert Redfield* tepoztlani (Mexikó) terepmunkáját pl. a Social Science Research Council támogatta, és Malinowski diákjainak, akik afrikai kulturális érintkezéseket tanulmányoztak, a Rockefeller Foundation biztosította a pénzügyi kereteket. A támogató szervezetek, valamint az akadémiai közönség számára a kutatások során felmutatott eredmények nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Habár Mexikó Spanyolország gyarmatosítása alatt állt és Redfield ottléte alatt bolsevikok harcoltak Tepoztlan utcáin, a kutató mégis egy, az időtlen népi társadalmak tanulmányozásával kapcsolatos paradigmával tért vissza. Kritikai nézőpontja a feudális kiszolgáltatottság, a „maradék” parasztság és az átmeneti státusú rurális proletariátus fogalmait vezették be az antropológiába. A ~ fejlődését tekintve a kulturális érintkezésekről szóló tanulmányok nagy része ekkor haszontalannak bizonyult. A kivételek közé tartozott Monica Hunter *Reaction to Conquest: Effects of Contact with Europeans on the Pondo of South Africa* (1936) című műve, de, ahogyan MacLeod korábbi történelmi beszámolója az észak-amerikai kultúraközi érintkezésekről, ez sem talált kedvező fogadtatásra az magas Akadémia keretein belül. A politikai változások tanulmányozásához a legtöbb lehetőség a kulturális kölcsönhatások paradigmájában rejtett, de a →*funkcionalista* vizsgálódás szinkronista és →*holista* alapelvei annyira mélyen gyökereztek, hogy a politikai relációk és változások tanulmányozása helyett az értekezések a →*metodológia* fontosságára koncentráltak. A háború után (1936–46) egy igen különböző, ortodoxabb jellegű ~ bontakozott ki és hódított teret, amely nem a politikai érintkezésekre és változásokra fordított figyelmet, hanem a kormányzás struktúrájára és a politikai szerveződés rendszerszerű természetére.

A brit →*strukturális funkcionalizmus* olyan nagy afrikai centralizált államokkal találta szemben magát, amelyek közvetett uralmi egységekként működtek. Ezek jóval több rokonságot mutattak az európai monarchiákkal és köztársaságokkal, mint azok a kisméretű közösségek vagy bennszülött társadalmak, melyekkel a politikai antropológusok addig foglalkoztak. A strukturális funkcionalizmus hívei addig egy leegyszerűsített kettős felosztással dolgoztak, megkülönböztetve államokat és államnélküli (→*főség* vagy vezetés

nélküli) társadalmakat, egy felületes kitérővel a hordák irányába. A főmű, amely ebben a korszakban létrejött, az *African Political Systems* (1940), egy nyolc tanulmányból álló válogatás volt. Ez a munka →Meyer Fortes és →Edward Evan Evans-Pritchard nevéhez fűződik, akik →tallensi és →nuer közösségekkel végzett strukturalista elemzéseikkel ma már klasszikusnak számítanak. A könyvet éles bírálat fogadta néhány afrikanista és sok amerikai antropológus részéről, mivel kutatási területeit szükségtelenül behatároltnak tartották, mondván: túl nagy hangsúlyt fektetett a leszármazási rendszerekre és rokonsági kapcsolatokra, de túl kicsit a történelmi tényekre, a primitívséget a komplex rováására hangsúlyozta, a gyarmati irányítás érdekeit képviselte, nem alapozott kellő igénnyel az elődök munkáira és a rokon társadalomtudományok eredményeire, továbbá indoktalanul erős kritikával viseltetett a politikatudománnyal szemben, amelyet kiszolgáló szerepűnek állított be. A →strukturalista funkcionalizmus ugyanakkor az antropológia számára egy modellt biztosított a politikai rendszerek összehasonlító vizsgálatához, melynek egyes fogalmait fel is használták – jóllehet kritikusan – a Melanéziában élő, újonnan megbékített új-guineai hegyvidéki emberek kutatásaiban. Akkoriban ez egy új alternatívát is jelentett az amerikai indiánok politikai szerveződéseinek vizsgálatában, a történelmi beállítottságú politikai gazdaságtan megközelítésmódjával szemben. Az afrikai politikai etnográfia következő két évtizedében az *African Political Systems* taxonómiáját tovább finomították, hogy az a falutanácsok, generációs osztályok, titkos társaságok és hasonló vizsgálatára is kitérhessen.

A strukturalista funkcionalizmus alkotmányos megközelítésmódja elsősorban a politikai intézményekkel, hivatalokkal, jogokkal, kötelességekkel és törvényekkel foglalkozott. Kevés figyelmet (esetenként semennyit sem) fektettek az egyéni kezdeményezésekre, stratégiákra, folyamatokra, hatalmi harcokra vagy politikai változásra. Edmund Leach *Political Systems of Highland Burma* (1954) című műve belülről bírálta a rendszerparadigmát; új szemléletmódja szerint politikai alternatívák léteznek olyan változásokkal, melyeket az egyéni és csoportos döntések szülnek. Leach döntő fontosságú felvetése az volt, hogy az egyéni döntések a hatalom tudatos vagy tudatalatti hajszájának eredményei, így a szereplőkre és a viselkedésmódok, kooperációk, manipulációk és stratégiák rejtelmeire koncentrált a totális leírást kiegészítve.

Amikor más társadalomtudományok a frissen önállósult harmadik világbeli nemzetekben terepmunkákba kezdtek, a ~ jórészt ennek válaszreakciójaként visszautasította az alkotmányos rekonstrukciót és a korábbi tipológiai irányzatokat, valamint a politikatudomány kutatóinak megállapítását, miszerint az antropológusok szerepe a tradicionális és lokális felvázolására korlátozódik. Ehelyett az ötvenes-hatvanas évtizedfordulón tanulmányozni kezdték a közbeeső, kiegészítő és párhuzamos politikai struktúrákat és azok a formális hatalomhoz fűződő viszonyait (erre épül pl. Balandier közép-afrikai kutatása és alapműve az ötvenes évek végéről). Az új nemzetek nemzetiségi stratégiája, valamint elitjeinek politikája erősebb összpontosításra ösztönzött a közösségi mozgalmak, domináns csoportok, vezetőségek és vetélkedések vizsgálatában. Miközben a terepen a különféle intézmények gyors változásainak lehettek szemtanúi, politikai vizsgálódásukat az ellentmondások, verseny és konfliktus fogalmai köré építették fel. Ehhez az →akcióelmélet szolgáltatta az új paradigmát (később működés- vagy alkalmazáselméletnek is nevezték). Olyan (korabeli szóhasználat) „politikai etnográfusok”, mint Bailey vagy Boissevain, politikai színtereken egyéni szereplőket, stratégiákat és eseti döntéshozatalokat tanulmányoztak. A rokon paradigmák, mint a tranzakcionalizmus, játékelmélet és a szimbolikus interakcionizmus szintén kapcsolatba hozhatók voltak a politikai jelenségekkel. A rendszer szóképzésében újfajta tereket és folyamatokat leíró szavak szorították ki a régieket: olyan kifejezések, mint terület, kontextus, színtér, küszöb, fázis és mozgás váltak kulcskifejezésekkel. Ezt a paradigmátikus eltolódást bírálta →Victor Turner részletgazdag etnográfiája az észak-rhodéziai (ma Zambia) ndembu egyházszakadásról, és az ő nevéhez

fűződik egy hosszas, ismertető jellegű bevezető is egy új kihívásokat felvillantó tanulmánygyűjteményhez (*Political Anthropology*). Ez a kötet úgy definiálja a politikát, mint „azon folyamatok összességét, melyek egyfelől nyilvános célok meghatározásában és megvalósításában játszanak szerepet, másfelől pedig az e célokban érdekelt csoport tagjainak differenciált teljesítményeire és erőfelhasználására irányulnak” (Swartz – Turner – Tuden 1966:7). Ugyancsak az újfajta politikai analízis jeles képviselője volt →*Max Gluckman*, valamint munkatársai és hallgatói (köztük Barnes, Mitchell, Epstein, Bailey és Frankenberg), először a közép-afrikai Rhodes-Livingstone Intézetben, majd később a Manchesteri Egyetemen. Bailey 1957 és 1963 között az indiai politikáról publikált trilógiája fordulópontot jelentett a műfajon belül: az ő politikai etnográfája a falvak szintjétől (*Caste and the Economic Frontier*, 1957) a körzeteken át a nemzeti választási politikáig követte a politikai folyamatokat.

A politikai antropológiában a hatvanas évek végére hat új paradigma bontakozott ki és létezett egyidejűleg a tudomány részterületén belül: →*neoevolucionizmus*, kultúratörténeti elmélet, politikai gazdaságtan, →*strukturizmus*, →*akcióelmélet* és →*fejlődéselmélet*.

A harmadik világbeli politikai harcok kontextusában, a dekolonizáció és az új államok elismerése, az imperializmus és neoimperializmus (vagy gazdasági imperializmus) új formáinak kibontakozó kritikája kerültek összeütközésbe a tudományterületen belül. A vietnámi háború (1965–73) játszott katalizátor-szerepet Kathleen Gough számára, aki egy kaliforniai rádióközvetítésben követelte az imperializmus, valamint a forradalmak és ellenforradalmak antropológiai vizsgálatát. Kritikai analízist indított az antropológia és a brit kolonializmus problematikus kapcsolatáról Talal Asad *Anthropology and the Colonial Encounter* (1973) című műve. →*Pierre Bourdieu* a francia gyarmati kutatások gazdag hagyatékára alapozva vizsgált meg rendszerezett összefüggésekről szóló beszámolókat, megfigyelve, hogy mi az, ami a jóval ortodoxabb algériai etnográfákból kimaradt – élénken élesztve ezzel a relacionista gondolkodásmódot, melyet *A gyakorlati észjárás*-ban részletesen indokol is. A politikai gazdaságtan újra előtört egy radikálisabb formájában, a marxizmusban, a →*Harmadik Világ* politikájának analízisében hódítva teret – párhuzamosan egy antimarxista irány is erősödni látszik (Fanon 1968; Copans 1975). Egy új revizionista strukturalista marxizmus irányította rá a figyelmet azokra a politikai formákra, melyek a háztartástól és leszármazástól a gyarmati és poszt-gyarmati világok egyenlőtlen elosztási rendszeréig, függőségi viszonyaiig és gazdasági elmaradottságáig, vagy akár a futball-politikák kialakulásáig húzódtak. Ez a vizsgálódás nagyrészt olyan kutatóknak volt tulajdonítható, akik a francia gyarmati múlttal rendelkező észak és nyugat-afrikai területeken dolgoztak, de széles kutatási felülete miatt a paradigma gyorsan terjedt, emiatt különböző reakciók is felbukkantak, melyek az antropológiát egy újabb történelmi visszautalásra serkentették. A brit történetírói marxizmus újbóli intellektuális megközelítése, és különösen E.P. Thompson munkája megerősítette a ~ elkötelezettségét a tevékenységek és folyamatok vizsgálatában. Ezzel párhuzamosan érdeklődés kísérte a parasztlázadásokat, munkásmegmozdulásokat és a kapitalizmus kríziseit Afrikában és Latin-Amerikában (Cooper et al. 1993). Az egyik legizgalmasabb irányzat dél-ázsiai történészekhez fűződik és „Subaltern Studies” (alárendeltségi tanulmányok) néven vált ismertté: alárendelt csoportok politikai tevékenységét kutatva a történészek antropológusokkal és irodalomkritikusokkal karöltve kezdték bonckés alá venni a szubkontinens birodalmi történetírását. A legfőbb antropológiai hangadójuk Bernand Cohn volt, akinek a gyarmati Indiában végzett, erőviszonyokkal kapcsolatos kutatásai a politikai antropológiát az imperializmus, nacionalizmus, parasztfelkelés, osztály és nem fogalmainak újragondolására ösztönözték. Egy időre a „tradíció feltalálása” vált visszhangokat keltő témává a gyarmati uralom kihatásaival és a politikai gazdaságtan átalakításával egyetemben, s közben a politika új antropológiájában a szociológiai és gazdaságtani magyarázatokat történelmi értelmezések váltották fel. A globális és lokális politika viszonylag szembeötlő volta határvonalat húzott a politikai gazdaságtan és az

értelmező elmélet között. Az előzőt eurocentrikusnak, míg az utóbbit apolitikusnak tartották, ezeket a vádak az azonban mindkét fél képviselői elutasították. A globális, történelmi politikai gazdaságtanban →Eric Wolf: *Europe and the people without history* (1982) című műve vált kulcsfontosságú szöveggé; →Clifford Geertz *Local Knowledge* (1983) című kötetében az értelmező paradigma hangsúlyozásának egy különösen erős (és hosszú) fejezetet szentelt a tényekről és törvényről egy összehasonlító perspektívában. Próbálkoztak az alkalmazáselmélet visszaállításával is, de ennek a társadalomtudományi módszertanba visszaépítését mindkét táborban azonnal megakadályozta a kortárs historikus irányultság. Viszont számos kutatási terepen mind nehezebbé vagy kínosabbá vált kutatómunkát végezni olyan államokban, ahol a pártos kiszolgáltatottság, a polgárháború, a politikai bizonytalanság, az erőszak és a terror mindennapossá váltak, ezért is egyre inkább hajlott a ~ a múltbeli gyarmatosítások tanulmányozására. Az államhatalom és az azzal való visszaélés specifikus kritikáival egyetemben a kortárs erőszak eseményeiről ugyan jelentek meg tanulmányok, de a politikai antropológusok gyakrabban szolgáltak az ellenállás és alkalmazkodás, kihívás és visszavágás lokalizált és partikuláris történeteivel. Az államhatalommal szembeni mikropolitikai ellenszegülés jeleit az uralomellenes szóbeli krónikákban, népmesékben, cargo-kultuszokban, dobfesztiválokon keresték, hogy csak pár etnográfiai esettanulmányt említsünk. Kulcsfogalomként vált az *ellenállás*, melynek használatát – valószínűleg Antonio Gramsci és Raymond Williams *hegemónia*-fogalmainak kritikátlan alkalmazási eredményeként – túlzásba vitték, a fogalmat magát pedig elromantizálták. Nemegyszer a hegemonia etnográfiai meghatározására a kiállításokon, megemlékezéseken és az emlékműállításokon végzett megfigyelések alapján került sor, szerencsés módon visszahozva a tulajdonjogi fogalmakat és a materiális kultúrát a politikai antropológiába, vagyis az elméleti játéknak sikeresen mélyére hatolt a *renddel* kapcsolatos régóta fennálló (→Durkheim-től és →Radcliffe-Brown-tól származtatott) problémának, mivel a rendért folyó voltaképpen *küzdelmet* ragadta meg. Ez már mintegy előlegzi azt, hogy a posztmodern antropológiában a rendfogalmak sokaságán túl az egyik fő kritikai vonulat a tudományág intellektuális felszerelésének és moralitásának felülvizsgálata lett. Az etnográfiai vizsgálódás kritikai területeinek tekintett *imperializmus* és a *gyarmati rendszer* felszámolódása, az időt és a teret a politikai etnográfia bevezető körülményeiként és befejező *kereteiként* kínáló sémái elavulttá váltak, a kutatók a politikai minták felépített, szabályozott és átalakított jellemzőiként újra felülvizsgálták. Mark Münzel és Pierre Clastres dél-amerikai indiánkutatásai, továbbá Edward Said orientalisztikával kapcsolatos fejtegetése kitágította az antropológia addig meghatározott érdeklődési körét a politikára és a képviselői etikára és kutatói bátorságra is érvényesítve, különösen az alárendelt emberek képviselőit tekintve (→*akcióantropológia*). A társadalomkutatók és politológusok fenntartásokkal fogadták Münzel segítségnyújtási felszólításait, az antropológusok pedig kritikusan fogadták Said munkáját: meglátásuk szerint sem a nyugati imperializmus diskurzusai, sem pedig az illető emberek véleményei nem voltak olyan egyöntetűek, lokalizáltak és változatlanok, mint azt Said sejtette. A morális fordulat, amely Münzelt követte, valamint az irodalmi fordulat az antropológiában, melyet a Said téziseire irányult figyelem tükrözött, mégis jónéhány pozitív kihatással szolgált, mely sikerrel ötvözte az értelmező antropológiát a beavatkozóval, a spirituális megközelítést a politikai gazdaságtannal. A Fiji-Samoa-Hawaii-ról szóló összehasonlító vizsgálatok, melyeket →Marshall D. Sahlins kritikusan szemlélt munkája ösztönzött, megmutatták, hogy pl. hogyan lehet a „szimbolikus tőke” egy államhatalmi és hatósági mechanizmus, vagy a fegyelemsértés és irredentizmus mechanizmusa. Tetemrehívták a történelmet, politikai gazdaságtant és gazdasági gyakorlatot, így mérlegelve, hogy adott helyen és időben a nemzeti politikai napirend gyarapodott-e, „soron van-e”, vagy éppen időlegesen kútba ejtették. A költői és politikai szókép, a publicisztikai és retorikai gazdagodás így egy új analitikus teret nyitott meg a szimbolikus cselekvés politikai antropológiájának (→Comaroff és Comaroff

1993). Mindez kiegészült →*Pierre Nora*, →*Michel Foucault*, →*Marc Abélès*, →*George Balandier*, →*Pierre Bourdieu* révén egy új szemléletmóddal: az emlékezet, a helyek, terek jelentéssége, a relacionista felfogás szerinti értékelés, az időről szóló képzetek, a rendszerek és szereplők reflexív viszonya, a jelképhasználat, a szimbolikus erőszak és a politikai rituálék tárgyköre lett az az új terület, amelynek gazdagításához nemcsak a →*kritikai kultúrakutatás* amerikai irányzata (Marcus, →*Geertz*, →*Clifford*) járult hozzá érdemben, hanem egy tradicionálisabb politikai kultúra új értelmezői köre, a francia antropológia új nemzedéke is bekapcsolódott a tudományterület élvonalába.

Az erő szerkezetére, valamint az erő és ismeretek viszonyára irányuló figyelem (amely elsősorban →*Michel Foucault* írásaiból bontakozott ki, de Bourdieu, Derrida, Habermas is áthatotta) megállította a tudományterületi és aldiszciplináris szakosodás összekuszálódását. A politika antropológiáján belül egy új poszt-foucault-i mikropolitikai paradigma tört felszínre (Ferguson 1990), ugyanabban az időszakban, amikor a globális transzdiszciplináris mozgalmak – alárendeltségi, fekete, rendszerellenes és feminista tanulmányok – megkérdőjelezték az erő, történelem, kultúra és osztály addig jól behatárolt fogalmait. Ez a tematikai fordulat mindmáig folytonos a „harmadik világ”-tanulmányok, a „fejlődéstanulmányok” témakörében, valamint az akcionalista értékmentő mozgalmak és szervezetek (FAO, UNESCO) fejlesztési terveiben, továbbá a pedagógiai és területfejlesztési politikák (policy) is élnek az erő(szak) és intézményeinek összehasonlító vizsgálati tematikájával.

Az a politikai kontextus, amelyben a terepmunkákat végzik, valamint a ~ kánonjának felépítésében és reprodukálásában részt vevő politikai tényezők, továbbá a tudományág politikai napirendjének kritikai becslései mind-mind a posztmodern napirend sajátosságait képviselik. A Foucault által felállított összefüggésrendszer a diszciplínák, ismeretek és a hatósági kapcsolatok között, még a Foucault-ellenes irányzatok köreiből is újra a tudományos viták középpontjába helyezi a politikát. Egy olyan évszázad után, melyben a társadalom és kultúra fogalmai még a ~ alterületén belül is túlsúlyban maradtak, ez egy valódi változást képvisel, a politikai pszichológia és politikai ontológia tárgyköreivel kiegészülve még ennél is határozottabban. A politikai rituálék, a →*manipuláció*, a →*kommunikáció*, a helyi döntések kihatásai, a politikusok támogatottsága és a politikai magatartások társadalomtörténeti gyökerei nemcsak az európai politikai filozófiákat, →*regionális* önszerveződéseket, mozgalmi attitűdöket és társadalmi-etnikai marginalizációt tettek kontextuálisan értelmezhetőbbé, hanem „a politika” kereteit kiterjesztették a kisebbségi, mikrokulturális, humánföldrajzi, történetiszociológiai, vallás- és filozófiatörténeti dimenziókra is. Számos, korábban „politikai” témának nem tekintett kérdéskört vontak be ezáltal a tematikai gazdagságba – példaként a modern rítusok, az értékrendszer-változások, az időhasználat, a testszimbolikák, az identitás-felépítmények, a közbeszéd és nyilvánosság, a habitusok, a finom megkülönböztetések megannyi új problematikáját –, melyek újraértelmezése immár nemcsak messzi tájak „primitív” társadalmainak vizsgálatára ösztönzött, hanem magát a politika határaitól szóló diskurzust változtatta meg. S miközben a ~ tudománytörténete szinte úgy kezdődött, hogy „minden politikai volt”, amit csak kutató érinthetett, ma már a tudományági szemlélet el sem kerülheti, hogy ezt „megnevezni sem érdemes evidenciának” tekintse a saját társadalmak vizsgálatában éppúgy, mint társadalmi közlésmódok újdonság új formáiban.

Ir.: Asad, Talal szerk. 1973 *Anthropology and the Colonial Encounter*. Ithaca Press, London; Bailey, Frederick George 1980 *Stratagems and Spoils: A Social Anthropology of Politics*. Basil Blackwell, Oxford; Balandier, Georges 1959 *Anthropologie politique*. P.U.F., Paris; Cohen, Abner 1969 *Politikai antropológia: a hatalmi relációk szimbolizmusának elemzése*. MAN, 4:215-235; Comaroff, Jean – Comaroff, John szerk. 1993 *Modernity and its Malcontents: Ritual and Power in Postcolonial Africa*. University of Chicago Press; Cooper, Frederick – Isaacman, A. – Mallon, F. – Roseberry, W. – Stern, S. 1993 *Confronting Historical Paradigms: Peasants, Labor, and the Capitalist World System in Africa and Latin America*. University of Wisconsin Press, Madison; Dirks, Nicholas B. – Eley, Geoff – Ortner, Sherry B. szerk. 1993 *Culture/Power/History*. Princeton University Press; Ferguson, J. 1990 *The Anti-Politics Machine: 'Development', Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho*. Cambridge University Press; Fortes, Meyer – Evans-Pritchard, Edward Evan szerk. 1940 *African*

Political Systems. Oxford University Press; Copans, Jean 1971 *Anthropologie politique*. In Copans – Godelier – Tornay – Backès-Clément dir. *L'anthropologie. Sciences des sociétés primitives?* Editions E.P., Paris, 112-173; Foucault, Michel 1980 *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. The Harvester Press, Brighton; Leiris, Michel 2005 *Etnográfia és gyarmatosítás. Anthropolis*, 2/1-2/2; Leach, Edmund 1954 *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure*. Bell & Sons, London; Swartz, Marc – Turner, Victor – Tuden, Arthur eds. 1966 *Political Anthropology*. Aldine, Chicago; Vincent, Joan 1990 *Anthropology and Politics: Visions, Traditions and Trends*. University of Arizona Press, Tucson; Mair, Lucy 1962, 1977 *Primitive government: a study of traditional political systems in Eastern Africa*. Scolar Press, London; Mair, Lucy 1967 *New Nations*. Weidenfeld & Nicolson, London; Mair, Lucy 1977 *African Kingdoms*. Clarendon Press, Oxford; Rivière, Claude 2000 *Anthropologie politique*. A. Colin, Paris; Mair, Lucy Philip 1975 *Colonialism and Change*. Mouton, The Hague; Kiss Tamás 2010 *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzése. Az erdélyi magyar népesség statisztika konstrukciójáról*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Borneman, John 1998 *Subversions of International Order: Studies in the Political Anthropology of Culture*. State University of New York Press, Albany; Weatherford, John McIver 1981 *Tribes on the Hill. The U.S. Congress – rituals and Realities*. Birgin & Garvey, New York (m. *Törzsek a dombon*. Századvég, Budapest, 2005); Clastres, Pierre 1974 *La société contre l'État*. Minuit, Paris; A. Gergely András 1996 *Politikai antropológia*. MTA PTI, Budapest; Almond, G. A. – Coleman, J. S. eds. 1960 *The politics of developing areas*. University Press, Princeton; Nadel, Siegfried Frederick 1942 *The Black Byzantium*. London; Bailey, Frederick George 1960 *Tribe, Caste and Nation*. University Press, Manchester; Bailey, Frederick George 1963 *Politics and Social Change*. University Press, Berkeley; Lowie, Robert Harry 1927 *The Origin of the State*. Russell, New York; Easton, David 1959 *Political anthropology*. In Siegel, B. J. ed. *Biennial Review of Anthropology*. Stanford University Press; Geertz, Clifford ed. 1963 *Old Societies and New States*. Free Press, Glencoe; Fanon, Frantz 1968 *Sociologie d'une révolution*. Maspero, Paris; Copans, Jean 1975 *Une nouvelle politique néo-coloniale*. In *Qui est responsable du sous-développement?* Maspero, Paris, 27-34; Gluckman, Max 1965 *Politics, Law and Ritual in Tribal Society*. Blackwell, Oxford; Abélès, Marc – Jeudy, Henry-Pierre eds. 1997 *Anthropologie du politique*. A. Colin, Paris; Balandier, Georges 1980 *Le pouvoir sur scènes*. Balland, Paris; Rivière, Claude 1988 *Les liturgies politiques*. PUF, Paris; Felföldi Barnabás 2006 *A diskurzus fogalma a szervezetkutatásokban*. In Földi Éva szerk. *Társadalom és kultúra*. A Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet tanulmánykötete. Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 35-45; Abélès, Marc 1990 *Anthropologie de l'État*. Paris, Armand Colin (m. 2007 *Az állam antropológiája*. Századvég Kiadó, Budapest); Csizmadia Sándor – Tarrósy István szerk. 2009 *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Publikon, Pécs; Rivière, Claude 2000 *Anthropologie politique*. Armand Colin, Paris; Weatherford, Jack McIver 1981 *Tribes on the Hill*. Rawson, New York. (m.: *Törzsek a dombon. Az Egyesült Államok Kongresszusa: rítus és valóság*. Századvég, Budapest, 2005); Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; Vidacs Bea 2009 *Egy szebb jövő felé. A futball a kameruni közgondolkodásban*. L'Harmattan, Budapest; Turner, Victor 1997 *Átmenetek, hatások és szegénység: a kommunis vallási szimbólumai*. In Bohannon – Glazer szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest; Sapir, Edward 1997 *A nyelvészet mint tudomány*. In Bohannon – Glazer szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest; Régi Tamás 2005 *Yanomamö.com* (Patrick Tierney: The Darkness in Eldorado). *Anthropolis*, 2/1-2/2; Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter szerk. 2010 *Kép-Keret. Az identitás konstrukciói*. Nyitott Könyvműhely – ELTE BTK Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport, Budapest; Feischmidt Margit 2010 *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Unigwe, Chika 2007 *Fata Morgana*. Meulenhoff-Manteau, Antwerpen. (m.: *Fekete pillangók*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010); Tarrósy István 2011 *Kelet-Afrika a fejlődés útján. A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebbről*. IDResearch Kft – Pécs, Afrikai-Magyar Egyesület (AHU) Budapest – Publikon Kiadó, Pécs; Fiona, Oroma – Schumiczky Lilla – Szilasi Ildikó 2008 *A háború gyermekei. Gyermekanyák és gyermekkatona a Nagy Tavak vidékén*. Afribook Kiadó, AHU, Budapest; Beah, Ishmael 2008 *Gyerekkatona voltam Afrikában – amíg ti játszottatok*. Nyitott Könyvműhely, Budapest; Mandela, Nelson 2008 *A szabadság útján*. Anthropolis Egyesület – Nyitott Könyvműhely, Budapest.

Elektronikus források: <http://arjournals.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.an.17.100188.001113>,
<http://www.ethnographic-solutions.com/>, <http://www.archanth.cam.ac.uk/ps/handbook.doc>,
<http://www.encyclopedia.com/doc/1O88-primitivecommunism.html>,
http://www.anthropology.emory.edu/FACULTY/ANTBK/files/AnthropologyInTheMiddle_references.pdf

A. Gergely András

populizmus: politikai beállítódás; számos nézet szerint a politikai retorika egyik formája, valamint olyan politizálási gyakorlat, amely a népre, a nép érdekeire és a nép akaratára hivatkozik. Történeti előzményei ellenére modern fogalom: néppárti szónoklatok a görög és római várospolitikából ismertek, térítő egyházak is előszeretettel követték és követik hagyományait, a parasztnépességnek szóló változatait ill. a gazdasági modernizáció- (és iparosítás-)kori megjelenésformáit a polgári társadalomváltozás segítette életre, újkori politikai formáit a tömegek politikai mobilizációja hozta létre. Ismeretes volt a távoli gyarmatok hódításának kísérőjelenségeként, jobbára a helyi vagy térségi hatalmi állapotok megváltoztatását szorgalmazó programbeszédek formájában, esetleg egyházi intézményi beavatkozás, de rabszolgalázadások és parasztforradalmak előzményeként is vélhető szerepe volt. A ~ mint mozgalom először az agrárpopulista törekvések keretében jelentkezett a 19. század utolsó harmadában: az orosz parasztságra támaszkodó, az agrárkommunizmus létrehozását célul tűző populistá mozgalomban a narodnyik ideológia terjedt el; hasonló hatással élt a német völkisch-mozgalom is, továbbá formát öltött az 1890-es években az USA-ban a Néppárt programjában, amely a kormányzást az egyszerű emberek, a farmerek kezébe kívánta adni. A 20. századi populistá politika nem kapcsolható konkrét ideológiához (jelen volt a fasiszta ideológiában, ill. a szocializmus szélsőséges irányzataiban is), elemei, módszerei megtalálhatók demokratikus és diktatorikus politikai berendezkedésű államok, ill. mind a jobboldali, mind a baloldali pártok politikájában. Nem hozható tisztán egyértelmű összefüggésbe konkrét társadalmi csoportokkal, gazdasági feltételrendszerrel sem. Többnyire a hatalmat birtokló elittel szembenálló magatartást tükröz, piedesztálra emelve a nép fontosságát és akaratának érvényesülési kényszerét. Kritizálja a politizálás hagyományos intézményeit, idealizálja a népet, antikapitalista, nagyítókeellenes programja elutasítja a modernizációt (iparosítást), a városiasodást (különösen a parasztságra építő agrárpopulisták), ugyanakkor megtalálható a gazdasági modernizáció érdekében való politizálásban is (pl. J.D.Perón programjában). A népakarat érvényesítése érdekében a népképviselőt közvetett formáival (parlament) szemben a közvetlen formákat (pl. népszavazás) szorgalmazza, amely városállami vagy kisebb csoportszintű (törzs, nemzetség, horda, korcsoport) politikai részvételt, az agóra-típusú nyilvánosságot és a közfelkiáltással megnyilatkozó közvéleményt tekinti politikai legitimitással bíró intézménynek. Nemegyszer ösztönözhet a nép szélesebb körű politikai részvételére, az elittel való párbeszédre, de alapozhat népszerű előítéletekre, elmozdulhat a demagógia, a bűnbakkeresés felé is, a „népakarat” követeléseként. Az általában értelmiségiek által vezetett forradalmi populizmus a nép egységes voltát feltételezi, idealizálja a szegénységet, elveti a parlamentáris és jogiasított, intézményes politikai formákat, hajlik a karizmatikus vezető elfogadására a spontán népi hatalomkorlátozás érdekében. A politikai antropológia kutatási területein az afrikai törzsi rendszerek (1940-es évekbeli) rendszerleírások mutatták föl először a kiegészítő (vagy kiegyensúlyozott) opposíció szerepét, a későbbi kutatásokban a fejlődés-elvű programosság, aktív kutatói beavatkozás és vallási vagy gazdasági érdekek menti politikai érvelésmód tükrözte a helyi lakosság számára a néprokonszenv elnyerésére törekvő befolyásolást, nem utolsósorban a kutatók → „*etnocentrizmusában*” megnyilvánuló „jobbító” igyekezet megjelenését. A kulturális antropológiával összefüggő internetes szógyűjtemény definíciója szerint (www.anth.ucsb.edu/glossary/index2.html) az egyének csupán illúziók rabjai, így nincs két egyeztethető vélekedés, tehát a nép nézőpontját csak a közösség egésze képviselheti, akármilyen változó is ez – aminek kiváló példáját adja már egy 1300 éves egyiptomi álomfejtő könyv is (Hahn István elemzésében). A diktatorikus típusú populizmusok egyes változatai a 20. századi latin-amerikai, csendes-óceáni, délkelet-ázsiai országokban már nemcsak a politikai vagy gazdasági antropológia művelői számára voltak kihívó képletek, hanem a vallásantropológus, szociálandropológus, szimbolikus kutatásokat kezdeményezők számára is kultúraváltási problémakörként jelentek meg. F.G.Bailey a döntéshozatali és

egyezkedési mechanizmusok olyan példáit kutatta, mint a maffia vagy De Gaulle elnök algériai politikája, Marc Abélès a néppárti szerepkörben önérvényesítő megyei politikusok világát fedezte fel olvasóinak, Pierre Bourdieu előadásai a televízióról ugyanezt a „néppárti kompromisszumot” tükrözik, Luc Boltanski a napisajtó levelezési rovatainak hatásmechanizmusáról értekezett kiadós műben; más kutatók a morális válság-állapotok, a tranzakcionális csoportok vagy a rend és rendetlenség kérdéskörében tárgyalják a populáris politikákat, további elemzési felületet kínálnak a hatalom-, állam, rendszer- vagy etnikai csoportellenességet hirdető populista nézetek.

Ir.: Worsley, Peter 1964 *The Third World*. University of Chicago Press; Ionescu, Ghita – Gellner, Ernest ed. 1969 *Populism; its meaning and national characteristics*. Macmillan, New York; Canovan, Margaret 1981 *Populism*. Harcourt Brace Jovanovich, New York; Zimmerman, Joseph Francis 1986 *Participatory Democracy: Populism Revived*. Praeger, New York; Gerlich, P. – Glass, K. – Krzysztófek, K. Hrsg. 1997 *Kulturelle Wandlungen*. Humaniora – ÖGMS, Poznan – Wien; Hahn István 1985 *Álomfejtés és társadalmi valóság*. Akadémiai, Budapest; Geertz, Clifford 1970 *Agricultural Involution: the Process of Ecological Change in Indonesia*. University of California Press; Bailey, Frederick George 1969 *Stratagems and Spoils. A Social Anthropology of Politics*. Blackwell, Oxford; Bailey, Frederick George 1988 *Humbuggery and manipulation: the art of leadership*. Cornell University Press, Ithaca, New York; Santini, Alceste 1988 *Ezeréves az orosz egyház. Beszélgetés Pimennel, Minden Oroszok Pátriárkájával*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest; Felföldi Barnabás 2006 A diskurzus fogalma a szervezatkutatásokban. In Földi Éva szerk. *Társadalom és kultúra*. A Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet tanulmánykötete. Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 35-45.

A. Gergely András

pozicionális jelentés: Turner szimbólumértelmezési eljárása szerint pozicionális jelentést abból olvashatunk ki, ahogyan egy szimbólum viszonyát meghatározzuk más szimbólumokhoz képest, vagy egy tárgy ill. cselekmény teljes struktúráját áttekintjük. A látható szimbólum függhet más vizuális motívumokhoz fűződő viszonyától, vagy a cselekvések együttesétől is, amelyben megjelenik. Ez különösen igaz a törzsi művészet tárgyaira, mivel többnyire nem statikusak, hanem dinamikus funkciójuk van. A jelentés következőleg a szimbólumok pszichológiai hatásával is társul, amely ideológiai és érzéki pólusokhoz kapcsolódik, vagyis normákat és értékeket szabályoz, amelyek irányítják az egyén közösségi viselkedését is, érzelmileg motiválják a cselekvést és elfogadást. Az etno-esztétika rendszerében alapvetően összefonódik az eszmei funkció és a dramatikus megjelenítés, a tartalom és a forma mellett a művek jelentéstartalma és motiváltsága is. A strukturális elemzés ezért tűnik meghatározónak és hatékonynak, amennyiben összekapcsolja a művészi termék, produkció vagy performance belső logikáját az adott társadalom más mintáival.

Ir.: Turner, Victor W. 1967 *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*. Ithaca, Cornell University Press.

Boglár Lajos – A. Gergely András

pozitivizmus: az empirizmus és verifikacionizmus metszéspontjában álló, bírálói szerint jellegzetesen XIX. századi és nem ritkán naiv filozófiai irányzat. Rendkívül erősen meghatározta több diszciplína (köztük a társadalomtudományok) és a nagybetűs Tudomány énképét, legitim metodológiáját is, továbbá hozzájárult társadalmi elfogadottságához, miközben némileg ideologikus és leegyszerűsített modelljét nyújtotta a megfigyeléstől a tudományos elméletig vezető folyamatnak. A ~ szerint minden tudás a tapasztalatból ered, csak a tapasztalati tudás az igaz tudás, és mivel a tudomány az egyetlen olyan tudásforma, amely tapasztalati állításokat igazol, ezért más tudásformáknál magasabb rendű és kumulatív. Elutasítja a metafizikai spekulációkat, ahogyan a vallásról és mítoszokról is megvan a véleménye: ezek pusztán rendszerbe foglalt babonák vagy jelentés nélküli szövegek (látszatállítások). Az irányzat előhírnöke lehet többek között Hume és Mill, a pozitív filozófia

terminus megalkotója azonban Auguste Comte, aki nagyívű történetfilozófiai keretbe illesztette megismerési elvét: a teológiai és metafizikai stádium után a felvilágosodással elérkező pozitív vagy tudományos stádium az emberiség megdicsőülésének ideje: a rejtett lényegiség keresése helyett tudománya végre leíró jellegű törvényeket alkot. Munkásságában kiütözik a ~ önellentmondása: a tapasztalati ismeretek kizárólagosságát és történelmi győzelmét egyetlen tapasztalat sem támasztja alá. Az 1920-as években jelentkező neo~ nyelvi fordulatával új problémák irányába, az analitikus filozófia felé terelte a ~ által felvetett kérdéseket (lásd: →*Bécsi kör*).

Ir.: Benyovszky, L. et al. 1998 *Filosofická propedeutika. 1-2.* SOFIS a PASTELKA, Praha; Falk, Rafael – Adeline, R. 1997 Advocacy Oral History: A Research Methodology for Social Activism in Nursing. *Advances in Nursing Science*, 20(2):32-44, December; Adams, William Yewdale 1998 *The Philosophical Roots of Anthropology*. CSLI Publication, Stanford; Geffray, Christian 1997 *Le nom du maître. Contribution à l'anthropologie analytique*. Arcanes, Strasbourg; Gintautas, Mazeikis 2005 The Pragmatics and Analitics of Philosophical Anthropology. In Baranova, Jurate ed. *Contemporary Philosophical Discourse in Lithuania*. Series IVA, Vol. 26. http://www.crvp.org/book/Series04/IVA-26/chapter_xix.htm ; Gordeziani Rismag Veniaminovich 2002 *Ways of Human Philosophical-Anthropologic Search in K. Jaspers' existence philosophy*. Matsne. Tbilisi, N1 Bibl. 4:63-71; Gordeziani R. 2002 *Philosophical-Anthropologic Investigations in German Existentialism and Oriental Philosophy (Dzen-Buddhism, Yoga)*. Matsne. Tbilisi, N1-2, Bibl. 7:19-28; Felföldi Barnabás 2006 A diskurzus fogalma a szervezetkutatásokban. In Földi Éva szerk. *Társadalom és kultúra*. A Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet tanulmánykötete. Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 35-45.

Kolozsi Ádám

promiszkuitás: teljes nemi közösség. Először Bachofen foglalkozott vele, szembeszállva a monogám teóriával. Morgan szerint a családfejlődés kezdete.

Ir. Bachofen, Johann Jacob 1861 *Das Mutterrecht* (Az anyajog). Kraus & Hoffmann, Stuttgart; Morgan, Lewis H. 1961 *Az ősi társadalom*, Gondolat Kiadó, Budapest

Boglár Lajos

pszichikai univerzum: feltételezés, mely szerint az emberiségre jellemző, hogy minden egyede egyetlen átfogó lelki egységhez tartozik, mely átfogja és áthatja az élőket, amiből egyben az is következik, hogy (bár eltérő fejlettségi fokon állnak) a világ népeiben egyformán kialakulnak ugyanazok a fogalmak, gondolatok, logikák és érzelmek. Az →*evolucionizmus* alapján ez eredményezi azt is, hogy minden társadalomnak ugyanazon a fejlődési folyamaton kell végigmennie, akárhol is tart most; az antropológia pszichológiai ága (→*pszichológiai antropológia*) az emberi társadalmak pszichikai egységének feltételezésével operál, Freud munkássága alapján megkísérli a lelki karakterjegyek jellemzőit minden nép esetében megtalálni, vagy fejlődési fokait megnevezni. Az elméletileg elgondolt „lelki egység” talán nem kizárt jelenség, de számos népcsoport esetében a freudi alaptételek nemegyszer hiányoznak vagy más okokra vezethetők vissza. A feltételezett lelki birodalmi közösség számos változatban megjelenik, a közös őstől származtatott közösség „primitív” világában ugyanúgy, mint a modern nemzetek „képzelt közössége” (Benedict Anderson) formájában, megannyi vallás összes (valódi és tételezett) híveinek egységként, vagy akár az emberre jellemző, őt mint lényt az állatoktól megkülönböztető evolúciós felfogás részeként. Az antropológiai kutatások ezt a képzelt univerzumot egészében nem, de konkrét előfordulási módjaiban elfogadják és tanulmányozzák (főként mint a lelki folyamatok és a kulturális gyakorlat kölcsönhatásából származó jelenséget), a kisebbségkutatások pedig az etnicitás, a nemzeti (többségi) szereptudat részeként vagy egyes etnikai csoporttudatok kivetítődéseként találkoznak vele.

Ir.: Freud, Sigmund 1913 *Totem und Tabu*. H.Heller, Leipzig (m. *Totem és tabu*. Dick Manó kiadása, Pest, 1918, reprint: Göncöl, Budapest, 1990); Róheim Géza 1925 *Australian Totemism; a Psycho-analytic Study in Anthropology*. Allen & Unwin, London; Hollós Marida 1997 *Pszichológiai antropológia*. MTA PTI

Etnoregionális Kutatóközpont, No. 26, Budapest; Loflin, Marvin D. – Silverberg, James eds. 1978 *Discourse and Inference in Cognitive Anthropology: an Approach to Psychic Unity and Enculturation*. Aldine, The Hague-Paris-Chicago; Muensterberger, Werner 1970 *Man and His Culture: Psychoanalytic Anthropology After „Totem and Taboo”*. Taplinger Pub. Co, New York.

A. Gergely András

Radcliffe-Brown, Alfred Reginald (1881. január 17. Birmingham – 1955. október 24. London): brit szociálandropológus, nevéhez fűződik a →*strukturális funkcionalizmus* elméleti kereteinek kidolgozása. A →*szociálandropológiát* az emberi társadalom teoretikus természettudományának tartotta, a társadalmi jelenségek vizsgálatát a biológia és a fizika tudományos módszereihez hasonló módszerekkel vélte megvalósíthatónak.

Birminghamban született, cambridge-i tanulmányai után az →*Andaman-szigeteken* (1906-08), majd Nyugat-Ausztráliában (1910-12) tanulmányozta a *rokonsági rendszereket* és a társadalmak működését. Érdeklődése terepmunkái során is elméleti maradt, a társadalmi jelenségekből levonható általánosítások megfogalmazását tekintette a szociálandropológia igazi feladatának, vizsgálódási tárgyának pedig a társadalmi viszonyok hálózatát. A tényleges személyek és konkrét csoportok közti kapcsolatok (a megfigyelhető realitás, vagyis a *tényleges struktúra*) csak annyiban érdekesek számára, amennyiben az adott viszonyrendszer szabályszerű formáját (az általános strukturális formát) megvilágítják. A társadalmi és a szerves élet közti analógiából kiindulva úgy tartja, a társadalmi élet is állandóan megújítja a társadalmi struktúrát, ahogyan egy *organizmus* is állandóan megújul élete folyamán. Funkciófogalmát a fiziológiából vette, meghatározása szerint a „funkció” a résztvevőenység hozzájárulása a teljes tevékenységhez, amelynek részét képezi. Egy konkrét, szokványos cselekedet társadalmi funkciója az, amivel hozzájárul a társadalmi élet egészéhez. Fontosnak tartotta, hogy egy nép társadalmi életét a maga egészében, funkcionális egységként szemléljük. A társadalmi funkciók tanulmányozása során azt vizsgálta, hogyan járulnak hozzá az intézmények és a szokások a társadalom stabilitásának fennmaradásához.

Terepkutatásait összegző munkái, *The Andaman Islanders (Az Andaman-szigetiek)* (1922) és *The Social Organization of Australian Tribes (Az ausztráliai törzsek társadalomszervezete)* (1931) az általa nagyrabecsült francia szociológusok (Durkheim, Mauss) hatását tükrözik.

Sokat utazott, tudományos pályája is több helyszínhez kötődik. Az első világháború kitörésekor Tonga-sziget oktatási igazgatója, 1920 és 1925 között Fokvárosban vezette a szociálandropológia tanszéket, megszervezte a School of African Life and Language-et (Az afrikai élet és nyelvek iskolája). 1925-től 31-ig Sydneyben működött közre az antropológia tanszék létrehozásában, majd a Chicagói Egyetemen tanított (1931-37), ahol nagy hatással volt a →*chicagói iskola* második generációjának társadalomkutatóira (pl. Redfield, Goffman), akiket megismertetett az európai szociológiával. (Franz Boas nem kis bosszúságára, aki az empirikus módszer és a kulturális relativizmus elkötelezettjeként elutasította az ilyen átfogó spekulatív megközelítéseket). 1937-ben tért vissza Angliába, az újonnan alakult oxfordi szociálandropológia tanszék vezetője lett, egyben az Antropológiai Társaság első elnöke. Nyugdíjazása után Alexandriában professzor (1947-49), majd a dél-afrikai Rhodes Egyetem tanára. 1950-ben jelent meg a Daryll Forde-dal közösen szerkesztett *African Systems of Kinship and Marriage (Afrikai rokonsági és házassági rendszerek)*, 1952-ben pedig *Structure and Function in Primitive Society (Struktúra és funkció a primitív társadalomban)* című tanulmánykötete.

Londonban halt meg 1955-ben. Tanítványai halála után adták ki *Natural Science of Society (A társadalom természettudománya)* című kötetét.

Források: Bohannon, Paul – Glazer, Marc 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft, Budapest, 406-435; Barnard A. – Spencer, J. (ed.) 1996 *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*.

Routledge, New York; www.anthrobase.com ; http://en.wikipedia.org/wiki/Alfred_Reginald_Radcliffe-Brown ; Eriksen, Thomas Hylland 2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Gondolat, Társadalomtudományi könyvtár, Budapest; Karádi Éva szerk. 2003 *Szociálanropológia. Elmélettörténeti szöveggyűjtemény*. Kézirat, ELTE ÁJK Filozófia tanszék, Budapest.

Hajdú Gabriella

Redfield, Robert (1897. december 4. Chicago – 1958. október 16. Chicago): amerikai antropológus, Mexikó és Guatemala átalakulóban lévő közösségeiről készített tanulmányai példaértékűek a paraszti társadalom és a falusi kultúra kutatásában.

Redfield Chicagóban született, itt végezte tanulmányait és tudományos pályája is szülővárosában teljesedett ki. Híres ügyvéd fiaként először a jogi karon szerzett diplomát, majd a családi hagyományoktól eltávolodva az Antropológia és Szociológia Tanszéken is *cum laude* minősítést kapott 1920-ban, később (1927-től) itt az antropológia oktatójaként dolgozott, 1928-ban Ph.D. fokozatot szerzett.

Tanulmányainak kezdete egybeesik az antropológia átalakulásának időszakával, amikor a társas viselkedésformák szisztematikus tanulmányozása vált az egykor múzeum-orientált tudományág központi kutatási területévé. Redfield is ennek szellemében kezdte tanulmányozni a modernizáció folyamatát természeti népek körében. Az 1926-tól kezdődő mexikói terepmunkája során négy, a modern társadalommal való szembesülés különböző fokán álló közösség összehasonlító vizsgálatát végezte el. A népi kultúra és társadalom fogalmi meghatározásának és a hagyományos paraszti életmód szociológiai módszerekkel feltárt változásainak több könyvet szentelt: *Tepoztlan: A Mexican Village (Tepoztlan: egy mexikói falu)* (1930), *The Folk Culture of Yucatan (Yucatan népi kultúrája)* (1941) és *A Village that Chose Progress (A falu, amely a fejlődést választotta)* (1950). A Carnegie Intézet tudományos munkatársaként (1934–47) antropológiai kutatásokat irányított a Yucatan-félszigeten és Guatemalában.

Kutatói és oktatói feladatai mellett a Társadalomtudományi Kar dékánja volt 1934-46-ig, majd lemondott a dékánságról, hogy az Antropológia Tanszék vezetője lehessen. 1944-ben az Amerikai Antropológiai Társaság elnöke volt, több tudományos testület is tagjává választotta. 1945–47-ben részt vett a világalkotmány kidolgozására alakult bizottság (Committee to frame a World Constitution) munkájában.

Redfield a társadalom- és bölcsészettudományok szorosabb integrációját igyekezett megvalósítani. Későbbi éveiben a népi és paraszti kultúra szűkebb területe helyett a kulturális változások tágabb értelmezése foglalkoztatta. Milton Singer műveinek hatására az antropológiai tanulmányokat a civilizáció történetének átfogóbb tanulmányozására igyekezett rendszerbe foglalni. Az összehasonlító civilizációkutatás jegyében születtek az 50-es években írott könyvei, *The Primitive World and Its Transformations (A primitív világ és átalakulásai)* (1953, University of Chicago Press: Chicago), *The Little Community: Viewpoints for the Study of a Human Whole (A kis közösség)* (1955, University of Chicago Press: Chicago) és *Peasant Culture and Society (Paraszti kultúra és társadalom)* (1956, University of Chicago Press: Chicago).

Pályafutása során az antropológiai módszerek változatosságát és az emberi kultúrák megközelítésének hasonlóságát hangsúlyozta. Chicagóban halt meg 1958-ban.

Források: American Anthropologist vol. 61. 1959 American Anthropological Association; www.biography.com ; <http://reference.allrefer.com/encyclopedia/R/Redfield.html> ; http://www.lib.uchicago.edu/projects/centcat/centcats/fac/facch24_01.html

Hajdú Gabriella

régió: térfogalom, amely a 20. századi társadalom-, gazdaság- és politikai földrajzkutatásokban egyre nagyobb szerepet kap. Az antropológiai kutatásokban főként a fejlesztési övezetek, a „harmadik világ” sorsfordító felszabadulási küzdelmei, valamint a fejlődéstanulmányok szempontjából vált kiemelt témává, de szemléletének elemei közt megtalálni az → area studies szemléletmódját, amely a glóbusz kulturális egységének és/vagy térségenkénti, földrészenkénti eltérő fejlődéstörténetének felfogása helyett az egy-egy nagytájra, olykor földrészre kiterjedő kulturális örökség felfogása mellett érvelt.

A ~-fogalmak nem tekinthetők egyezményesnek és egységesnek. Négy keretfogalom szerint taglalhatók a vonatkozó kutatások: a régió körülírható, mint 1) adminisztratív egység, 2) földrajzi és jogi egység, 3) decentralizált (helyi társadalmi) közösség széleskörű autonómiával; 4) történeti-kulturális vagy civilizatorikus entitás szimbolikus térfogalma. Az általánosító, konkrét helyi kutatásoktól elemelkedett felfogásmód rendszerint nagyobb térségi elemekre koncentrál, ezek úgymond „általános” régiók (pl. olyan nagytájak, mint Frízföld, Németalföld, magyar Alföld, balti államok, Szibéria, Mikronézia, Óceánia, Kanada) – ezek sem „ország”-mivoltukban, sem kistáji egységességükben nem azonos minőségeket fednek le, de látszólag kezelhető, a nemzeti, gazdasági, kulturális határoktól függetleníthető léptékűek; valamint vannak *specifikus* régiók (ilyen számos funkcionális központ, vallási, üdülési, gazdasági tájegység, közigazgatási centrum) – de ezek sem kezelhetők az antropológia kisebb életmódközösségekre és mikrokultúrákra fókuszált kutatási aspektusából, inkább látszanak határolt fogalommal válni a kisebbségkutatásokban, térségkutatásokban, vagy olyan helyi kezdeményezésű állampolgári mozgalmak és kiterjedt csoporttörekvések szempontjából, amelyek önérvényesítési programként egy, az állami közigazgatási vagy statisztikai területfelosztástól eltérő egység reprezentálásával forgalmazzák önmagukat. E spektrumban is megkülönböztetnek *makro*- (pl. Budapest és Pest megye a Pilisig, a Felső-Kiskunságig a Jászságig és az Északi-Középhegységig; vagy Szeged és térsége, Szekszárd és vidéke, Kecskemét és tanyavilága stb.); *mezo*- (avagy a jelenlegi megyéknek megfelelő térségeket); továbbá *mikro*-régiókat (utóbbiak a volt járások, városkörnyékek, falutérsegek méretét követi, lásd kistérségi társulások, Káli-medencei turizmus, Dunakanyar-környék, zalai dombság stb.). Említendő még a regionális politikák által sem szabályozott mérték-eltérések között az „eurorégiók” köre, melyek az uniós politikai előirányzatok és támogatások alapján jöttek létre (Kárpát-Európa régió, benne lengyel, szlovák, ukrán, román, szerb, magyar területek laza hálózataival; Interreg, Barrents-régió, Balti régió stb.); továbbá az a nyelvi-politikai-üzleti megoldás, amelyben a Rocquefort-sajt, a villányi borok vagy a Santiago de la Compostella-környék minősül gasztronómiai, turisztikai vagy épp szakrális régióknak. A régió-mérték természetesen eltérő egyes történeti korok pl. uralmi-fennhatósági területei, gyáripari övezetei, tengeri kereskedelmi, termelési zónái alapján is, és térbeli különbségei ugyancsak szembeötlőek, ha India, Latin-Amerika vagy Dánia egyes „körzeteit” nézzük. A regionális politikák (→ *regionalizmus*, *regionalizálás*, *regionalizáció*) különböznek abban is, mely kulturális, etnikai, gazdasági, politikai vagy természeti övezet képezi tárgyát, ill. kik tudják és akarják érvényesíteni a regionalitás szempontjait (pl. fókamentő vagy tűzokmentő ökológiai akció térsége jelentősen eltér a kajmánvédelmi vagy pekari-megóvási zöldmozgalom szempontjából, az indián rezervátumok tájvédelmi szempontjai is mások, mint mondjuk a Balaton-környéki települések törekvése egy önálló megyealakítás céljával, a felvidéki tömbmagyarság térségi érdekérvényesítési módjai is eltérnek a Temesvár-vidéki szórványok német, olasz vagy magyar kisebbségeinek helyi politikájától), pedig mindegyik regionális méreteken gondolkodik, regionális szakirodalom érveit használja autonómiája védelmében.

Ir.: Bourdieu, Pierre 1985. Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának értelmezéséhez. *Szociológiai Figyelő*, 1:7-22; Auslander, Leora 1997 *Bavarian Crucifixes and French Headscarves: Religious Practices and the Postmodern European State*. Anthropology of Europe Workshop, University of Chicago; Beer, William R. 1980 *The Unexpected Rebellion: Ethnic Activism in Contemporary France*. New York University Press; Bourdieu, Pierre – Abdelmalek Sayad 1964 *Le déracinement*. Minuit, Paris; Brubaker, Rogers 1992 *Citizenship*

and Nationhood in France and Germany. Harvard University Press, Cambridge; Lafont, Robert 1967 *La révolution régionaliste*. Gallimard, Paris; Le Goffic, Charles 1902 *L'âme bretonne*. Honoré Champion, Paris; Meier, Gerald M. ed. 1991 *Politics and Policy Making in Developing Countries*. International Center for Economic Growth Publishing, San Francisco; Nagy Zoltán 2007 *Az őseink még hittek az ördögökben. Vallási változások a vaszjugani hantiknál*. L'Harmattan, Budapest; Sárkány Mihály 2000 Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 89-99; Gulyás László – Szávai Ferenc – Keczer Gabriella szerk. *A II. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia tanulmányai*. Virtuális Intézet Közép-Európa kutatására (VIKEK) évkönyv 2009. Szeged–Kaposvár; Bodó Barna 2009 *Szórvány és nyelvhatár. Tanulmányok*. Kisebbségkutatás könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktzónában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Kiss Gy. Csaba 2005 *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest; Kieniewicz, Jan ed. 2009 *Silent Intelligentsia. A Study of Civilizational Oppression*. University of Warsaw, Institute for Interdisciplinary Studies.

A. Gergely András

regionalizáció: gazdasági-társadalmi-politikai térkezelési eljárás, amely közigazgatási és intézményes direktívákra alapuló összekapcsolódásokat kezdeményez a helyi társadalmak kulturális-gazdasági-életszervezési szintjein; másképpen nézve: globális és lokális kölcsönhatások kumulálódásának szintjén a „járás”/megyei/térségi/területi intézményrendszerek felülről való irányítása, adott esetben átrendezése, ellenőrzése, felülbírálata érdekében. Rendkívül komoly szerepe van a *harmadik világ* térségeinek kutatása, fejlesztése, gyarmatosítása és a gyarmati önfelszabadítás mozgalmi szempontjából, de nem kevésbé lényegtelen kontextusát képezi az ezredforduló európai egységpolitikájának. Lényegében horizontális térfelosztás, mely reálfolyamatokat és intézményesülési folyamatokat köt össze (így pl. települést és lokalitást; térséget és régiót; országot és nemzetet; a Földet és a globalitást). Utóbbi fogalomkör is mutatja, hogy nagyobb, kezelhetőnek tetsző térségekre osztani elvileg mindent lehet, ami persze nem okvetlenül tükrözi az ott élők egyetértését is, de a regionalizálási törekvések nem kizárólag az együttműködés elvén alapulnak, hanem egy nemzetközi, „egyetemes” trendet tükröznek; ebben a lokalizálódás, vagyis a helyivé válás törekvésként fér össze a lokalizmus, ahogyan a globalizálódás eredménye lesz a globalizmus mint szemléletmód... Kérdés, hogy a kutatók szerint is így van-e, de a teóriák szerint igen. Fontos tartozéka a ~-nak, hogy állami, strukturális, intézményi beavatkozás egy működő életvilágba. Lehet decentralizáló szándékú is, tehát a térbeli tagoltságot valamely alapelven megoldó, annak túlközpontosítottságát decentralizálni próbáló (pl. nyelvi egység, életmód-modellek, kulturális térségi jellemzők alapján, mint pl. Palócföld, Tisza-tó üdültérség, pannonhalmi szakrális központ, hollókői kulturális örökség-központ); de lehet centralizáló hatású is (pl. ipari parkok, határövezetek, mobilitás-irányok, piaci kapcsolatok, innovációs struktúrák trendszerűen kialakított formáiban) is. A régiós törekvések nemegyszer kisebbségi közösségek ellen valósulnak meg (pl. magyarellenes politika formájában Kolozsvárott, vagy a Vajdaságban, Szlovákiában), máskor regionális önreprezentáció formájában jelentkeznek (mint pl. a nyelvmegőrzési törekvések a szlovákiai tömbmagyar vidéken, magyar egyetempolitika Erdélyben, templomfelújítási gyakorlat a Vend-vidéken, vagy hivatalosnyelv-befolyásolási kezdeményezések Kárpátalján). A ~ sajátos alapvonása a felülről irányítottság, a „statisztikai régiók” létrehozása képzel horizonon vagy országtérképen – ez hátránya is, de nemegyszer a helyben élő népcsoportok számára jobbik megoldás, mintha aprólékos szétmorzsolódás áldozatai lennének. A kutatás lokális helyszínein érdekelt antropológiai megismerés ugyanakkor ilyen léptékű ügyviteli megoldást inkább csak mint körülményt, háttérrel, feltételt tud figyelembe venni, térképek fölötti esettanulmányozás nem tartozik legszűkebb eszköztárához.

Ir.: Nemes Nagy József 1996. *Társadalmi térkategóriák a regionális tudományban*. MTA PTI Etnoregionális Munkafüzetek, No. 17.; A.Gergely András 1997 *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. MTA PTI, Budapest; Bartley, Richard – Stoker, Gerry ed. 1991 *Local Government in Europe*. Macmillan, London; Beszteri Béla – Lévai Imre szerk. 2002 *Régiók Európája*. Budapest Fórum – Kodolányi János Főiskola, Budapest – Székesfehérvár; Quéméré, Jean-Marc 1986 *Les interventions des Fonds européens de développement régional en Bretagne*. Plabennec, Fañch Elegeot ed., Tud Ha Bro, 61-74; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Blaas, W. 1995 *Regionalisation Processes in EU Europe*. Federal Minister of Science and Research, Vienna. Vonatkozó on-line irodalom: <http://www.psa.ac.uk/>; <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/>; Kieniewicz, Jan 2008 *Ekspansja, kolonializm, cywilizacja*. Warszawa, Wydawnictwo DIG.

A.Gergely András

regionalizmus: térbeli társadalmi törekvés, lényege a régiók közötti, alatti és fölötti dinamikus változások, kapcsolatok, hálózatok működtetésének, a nem-állami szintű önszerveződéseknek, térségi koalícióknak rugalmas egysége. Izmus-jellegéből fakadóan politikai (és gazdasági, földrajzi és biztonságpolitikai) megnyilvánulásai minden térbeli társadalmi önszervező folyamatnak vannak, de a ~ igen erőteljesen az 1960-as években jelentkezett a nemzeti és nemzetközi politikák platformján, elsősorban is Franciaország, Quebec, Katalónia, a Maghreb-országok, kisebb részben egyes afrikai államszövetségek és közép-amerikai külpolitikák voltak hangos megfogalmazói. A frankofón kultúra olyan marginalizált területei, mint Baszkföld, Korzika, Provence, Nyugat-Svájc és az Alpok-környék, Bretagne „szakadár” mozgalmi már egy évszázaddal korábbra mennek vissza, miként Skócia, Írország, Szicília szigetjellegű függetlenségi törekvései, vagy a portugál „utógyarmati” folyamatok is. A francia (és részben kanadai) ~ hatvanas-nyolcvanas évekbeli identifikációs törekvéseihez tartozik az etnikai és kulturális alapú regionalizálás (→*etnoregionalizmus*) ill. kulturális régiók önállósági (autonómia-) igényének megfogalmazódása más, a környezetükben hasonló adottságokkal, de kulturális hivatkozási alappal kevésbé rendelkező térségekhez képest (pl. Dél-Tirol, Provence, Elzász, Feröer-szigetek –, hogy csak európai példákat említsünk). A ~ mozgalom-jellegéből adódóan felívelő és leszálló szakasza is megkülönböztethető, a saját lokális célokért küzdő érdekcsoportok azonban időről-időre fölelevenítik egykori céljaikat és követeléseiket, vagy ráépülnek más efféle törekvésekre. Ezek egy része a →*regionalizálódás* autonóm útjaira tér, mások a →*regionalizáció* állami vagy globális gazdasági, statisztikai, kereskedelmi programjainak rendelődik alá, vagyis kiengedi kezei közül az öntevékeny kezdeményezés eszközét, betagolódva a regionalitás elvontabb eszmekörébe vagy pusztán mennyiségileg osztályozó hatásrendszerébe.

Ir.: Csejtei Dezső – Laczkó Sándor szerk. *Európai integráció – európai filozófia*. Pro Philosophia Segediensis Alapítvány, Szeged; Dénes Iván Zoltán 2001 *Európai mintakövetés – nemzeti öncélúság*. Új Mandátum, Budapest; Grüber Károly 2004 *Regionalism, Nation-states, European Integration*. In ISES Discussion Papers No. 4.; Revel, Jacques 2002 A département-ok kialakulása. In Benda Gyula – Szekeres András szerk. *Tér és történelem*. L'Harmattan, Atelier füzetek, Budapest; Tamási Péter szerk. *Regionalizmus. Info-Társadalomtudomány*, tematikus szám, Budapest; Smith, Anthony D. 1981 *The Ethnic Revival*. Cambridge University Press, Cambridge; Bodó Julianna szerk. 2004 *Székegyföldi mozaik*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print, Csíkszereda; Kiss Gy. Csaba 2005 *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest; Pomázi István – Szabó Elemér 2006 *A társadalmi metabolizmus. A fejlett gazdaságok anyagáramlása*. L'Harmattan, Budapest; Pomázi István – Szabó Elemér 2006 *A társadalmi metabolizmus. A fejlett gazdaságok anyagáramlása*. L'Harmattan, Budapest; Faeta, Francesco 2008 *Az olasz kérdés. Demológia, antropológia és kultúrkritika*. L'Harmattan, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest.

A.Gergely András

regionalizálódás: autonóm térszervező és reprezentációs eszköz, amely a régiók kialakításának állami és civil programjai közötti alku-mezőben teszi lehetővé az érdekek térbeli kifejeződését. Folyamata részben spontán, történeti, részben irányított, kereteit az autonómiák és alkuk adott viszonyrendszere alakítja ki és át (pl. a Duna-Körös-Maros-Tisza Régió esetében). Fontos tartalmi jegye, hogy a régió-koncepciókat forgalmazó hivatalos, intézményi struktúrával szemben több eleme épül az autonómia meglévő vagy tételezett maradékaira, mint a hivatalos jóváhagyásra, vagyis több társadalmi közviselkedési szándék, erő, támogatás, megerősítő tartalom és érdekfelmutatás kíséri, mint a makropolitikai elgondolások menti → *regionalizációs* mechanizmusokat. Ha lehetne struktúra és funkció közötti különbséget megfogalmazni, a ~ inkább a funkció alapján érvényesnek tekintett célprogramok területe, kevésbé a struktúraformáló hatalmi érdekeké. Ez nem jelenti azt, hogy a kettő összhangja lehetetlen, sem azt, hogy ne lenne olykor egyik vagy másik erősebb, sikeresebb, a másikat saját érdekköreinek és érdektörekvéseinek alárendelő. További lényeges tartozéka a ~-nak, hogy még nem szükségképpen → *intézmény*, de intézménnyé válni próbáló elvek, normák, célok együttese. Intézményi mivoltában pedig nem a székház, a hatósági pecsét vagy a hatalmi szervezet a fontos, hanem a társas kapcsolatok, az értékek és elvek konszenzusa, a funkciót megannyi tartalommal megtölteni képes irányultság, és még ennél is előbb a kooperációs szándék, amely a hatalommal való együttműködésre oly ritkán jellemző tömeges méretekben. Ez a többlet-tartalom jelenik meg pl. a kisebbségi-régiós törekvésekben a Felvidéken, Csíkbán és Temesvár-vidéken, a Vajdaságban és a Szerémségben, részben az Őrvidéken is, de a példák a világ etnikus és térségi kultúráiból a végtelenségig sorolhatók.

Ir.: Albert, Ferenc – Bakk, Miklós – Bodó, Barna 1988 Factors and Mechanisms of Regionalization. In *Local Identity and Regionalism*. Diaspora, Timisoara; Andics Petra 2004 *A férfi identitás*. MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest; Paris; Biró A. Zoltán 1992 A regionális identitás kialakításának néhány vonásáról. *Regio*, 3:61-71; Grisell de León, M. 1996 *Impacto de la acción gubernamental...* ELTE, K.A. – MTA PTI, Budapest; Karikó Sándor szerk. 2001 *Európaiság. Politikai és morális kultúra*. Áron Kiadó, Budapest; Hummer, Waldemar – Bohr, Sebastian 1994 *A régiók szerepe a jövő Európájában*. RKK, Pécs; Mathieu, Jacques dir. 1991 *Les dynamismes de la recherche au Québec*. Les Presses de l'Université Laval, Canada; Lévy, Jacques 1991 *Géographies du politique*. Fondation National de Sciences Politiques; Szakál Gyula 1997 *Túlélési stratégiák, hatalmi manipulációk a szlovákiai magyarság körében*. Műhely – NDCP – MTA PTI, Győr – Pozsony – Budapest; Hajnal Virág – Papp Richárd 2004 *Mint leveleket a vihar...* Forum, Újvidék; Alcouffe, Alain – Lagarde, Pierre – Lafont, Robert 1979 *Pour l'Occitanie*. Domaine Occitan Privat, Toulouse; Szász Alpár Zoltán – Varga Zoltán szerk. 2001 *Régiófejlesztés és regionális kutatás*. Gewalt, Kolozsvár; Horváth Gyula szerk. 2000 *A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs; Papp Richárd – Szarka László szerk. 2008 *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta; Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. 2007 *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/karpat_panel_2007.html.

A. Gergely András

reszlovakizálás: (szlovák értelmezésben: visszaszlovákosítás), az eredetükben szláv, de neveltetésük, meggyőződésük alapján magukat már más nemzetiségűeknek – esetünkben magyaroknak – vallók, visszatérését jelenti „őseik nemzetéhez”. A folyamat kezdete még az első Csehszlovák Köztársaság megalakulásához kapcsolódik, az 1918–1938 közötti évekre datálódik. A Csehszlovák Köztársaság megalakulása után a csehszlovák kormány kiemelten fontos feladatai között szerepelt a cseh és morva történelmi országrészekben az azt megelőző évszázadok során elnémetesedett, valamint a mai Szlovákia területén a múlt század utolsó harmadától 1918-ig a magyarságba asszimilálódott szláv eredetű személyek „visszaszerzése”. A ~ 1918 utáni első szakasza az ország egész területét érintette, mert a magyar és a német

etnikai területeken kívül eső városokban, sőt a kisebb-nagyobb falvak egy részében is jelentős volt a nem szlovák lakosság számaránya. A folyamat második világháború befejezése utáni második szakaszában továbbra is visszaszlovákosítást, az elmúlt évtizedek folyamán elvesztett honfiktársak visszaszerzését, „visszaterelését” tartották politikai programnak – ám a szlovákok és csehek számára még az 1918 utáni időszaknál is kedvezőbb politikai helyzetben. A győztes Szovjetunió elfogadta a moszkvai csehszlovák kommunista vezetés és a londoni emigráns csehszlovák kormány közös programját, a Kassai Kormányprogramot (1945. április 5.), ebben a csehszlovák nemzetállam megteremtésének elvét. E szláv nemzetállam-konstruálási mámorban úgy vélték, elérkezett a szlovákiai „magyarkérdés végleges megoldásának” ideje, s Csehszlovákia is bekapcsolódhat a szovjet vezetés alatt zajló hatalmas etnikai tisztogatásokba. Két év leforgása alatt 46 ezer magyart toloncoltak ki, további ötven ezret széttelepítettek a határmenti térségből, majd 1948 decemberéig további 68.407 lakost toloncoltak át Magyarországra (Kocsis 1990:18-19). Tehették ezt annál is inkább, mivel a második világháborúban győztes nagyhatalmak a térségi hatalmi osztozkodásban teljesen megfélemeztek az új európai határok közé szorult nemzeti kisebbségek jogainak nemzetközi biztosításáról, és azok ellenőrzéséről. Ezek problémáinak orvoslását az illető ország belügyének tekintették. Csehszlovákia esetében a németkérdést nemzetközileg engedélyezett egyoldalú kitoloncolással oldották meg; ezt a magyarok esetében a nagyhatalmak – a Szovjetunió kezdeti pártfogása ellenére – elutasították, s azt javasolták, hogy a két érintett ország, Csehszlovákia és Magyarország államközi szerződés keretében oldja meg a problémát.

A csehszlovák kormány, valamint a prágai székhelyű főhivatalok vezető beosztású politikusai és munkatársai a ~t politikai-nemzetvédelmi folyamatnak tartották. A csehszlovák kormány megfogalmazásában a ~,„erőszaktól mentes, ettől távol álló mozgalom”. A csehszlovák belügyminiszter, Václav Nosek, és a külügyi államtitkár, Vladimír Clementis egybehangzó véleménye szerint a csehszlovák-magyar lakosságcserével mellett is kiemelten szükséges a magyarok – esetleges – egyoldalú kitelepítése előtti „kiválasztása, amely elősegíti, hogy a magyarok tömegeiből kiemeljük a szláv származásúakat”, s ezeket itthon tartsuk; ezzel szemben az át nem igazolható „igazi magyarok közül ki kell jelölnünk azokat, akik majd kötelezően elhagyják az országot”. Clementis következtetéseiben még továbbmegy, s a ~t a nemzeti állam megteremtését elősegítő belső szlovák migráció talán legjelentősebb pillérének tartja, mert annak befejezése után feltérképezhető, hogy az illetékes hivataloknak hová, mennyi szlovák kolonistát kell telepíteniük ahhoz, hogy biztosítva legyen a szlovákok számbeli fölénye, s erősödjön az ott élő szlovákság öntudata. Daniel Okáli véleménye szerint a magyarkérdés rendezése kiemelten „összállami” érdek, mert meghatározza s előrevetíti az ország fél évszázaddal, két generációval későbbi nemzetiségi állapotát. A ~ tehát mindenképpen a szlovákiai „magyartalanítási folyamat” egyik alapformája. Összességében az 1941-hez viszonyított lakosságszám alapján az 1950-es népszámlálás 407 ezer fős létszámcsökkenést mutatott, a maradék lakosság körébe pedig a kitelepítettek arányával egyező mértékben volt jogosult a csehszlovák állam saját polgárait telepíteni (példaként Kassán ez a 76 %-os magyarság 4 százalékra csökkenését eredményezte).

Ir.: Chmel, Rudolf 1996 *A szlovákkérdés a XX. században*. Kalligram, Pozsony; Kiss Gy. Csaba 2000 *Nyugaton innen, keleten túl*. Felső-Magyarországi Kiadó, Miskolc; Kusý, Miroslav 1993 *Szlovák vagyok, szlovák leszek*. Kalligram, Pozsony; Vadkerty Katalin 1993 *A reszlovakizáció*. Kalligram, Pozsony; Szarka László 1994 *A szlovákok története*. Bereményi Könyvkiadó, Budapest; Kocsis Károly 1990 *Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban*. TIT, Budapest; Szarka László szerk. 2003 *A szlovákiai magyarok kényszerkitelepítésének emlékezete, 1945-1948*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest – Kecskés László Társaság, Komárom; Kiss Gy. Csaba 2005 *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest; Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László 2007 *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés, 1945-1948. Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok*. Attraktor Kiadó, Budapest. On-line:

http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/benes_dekretumok_es_a_magyar_kerdes.html.html; Szarka László szerk. 2003 *A szlovákiai magyarok kényszerkitelepítésének emlékezete, 1945-1948*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Komárom, (CD melléklet); Sikos T. Tamás – Szarka László

szerk. 2008 Menšiny a Kultúrne spoločenstvá v Euregióne Ister-Granum / Kisebbségek és kulturális közösségek az Ister-Granum Eurorégióban. Komárno-Komárom. On-line: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/granum_ister.html; Šutaj, Štefan – Szarka László szerk. 2007 *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 17.–20. storočia / Regionális és nemzeti identitásformák a 17–20. századi magyar és szlovák történelemben*. Universum, Prešov. On-line: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/uj_intezeti_kiadvanyok_20071126_1.html; Szarka László szerk. 2005 *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában, 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Komárom. /Források a Kelet-közép-európai kisebbségek 20. századi történetéhez 2. Sorozatszerkesztő: Szarka László és Tóth Ágnes/. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/jogfosztó_jogszabalyok_main.html; Molnár Imre – Szarka László 2007 *Otthonatlan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Budapest – Komárom. On-line: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/otthonatlan_emlekezet.html; Szarka László: A csehszlovák-magyar lakosságcsere helye a magyar kisebbség tervezett felszámolásában 1945–1948 között. *Kisebbségkutatás*, 2007/3:415–430; Szarka László: A szórványhelyzet identitásszerkezeti sajátosságairól. Megközelítések, beszédmódok a Kárpát-medencei magyar szórványokról. *Pro Minoritate*, 2007. Tavasz, 10–19; Szarka László: „Nádi élet, eltűnt gondolatok”, Szlovákiai magyar önértelmezések az első bécsi döntés idején. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2007/3:51–63; Szarka László: Modernizáció és magyarosítás. A lex Apponyi oktatás- és nemzetiségpolitikai olvasatai. *Korunk* (3. folyam, 18. évfolyam) 2007/ 12:25–35, on-line: <http://www.korunk.org/oldal.php?ev=2007&honap=12&cikk=4302>; Szarka László: A magyarok jogfosztásának szlovákiai különbszabályozása 1944–1948 között. *História*, 2007/ 8:14–17:19; Szarka László: A 21. század eleji magyar nemzetfogalom értelmezési keretei. *Magyar Kisebbség*, XI. évfolyam 2006/3–4. (41–42. sz.):11–38, on-line: http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/2006_X_3-4_3_Szarka.pdf; Szarka László szerk. 2003 *A szlovákiai magyarok kényszerkitelepítésének emlékezete, 1945–1948*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Komárom, (CD melléklet); Tóth Ágnes 2008 *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*. Gondolat Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/toth_agnes_hazatertek.html; Molnár Imre – Szarka László 2007 *Otthonatlan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Budapest – Komárom. On-line: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/otthonatlan_emlekezet.html.

Horváth Réka

résztevő megfigyelés: a társadalomtudományi kutatástechnikák közül a legfontosabb, amely az etnológiai-antropológiai terepmunkát megkülönbözteti a többi (pl. kérdőíves, adatbázis-alapú, levéltári dokumentum-elemző, survey, filmriport, pszichológiai teszt stb.) feltérési módtól. Célja és eszköze az, hogy a kutatott társadalmi közegben hosszabb időt eltöltve, tevékenységeit megfigyelve és a rejtett jelentések tartalmára folytonosan rákérdezve komplexebb és dinamikusabb megismerési módot, mélységet alakítson ki. Az antropológusok sem voltak mindig tudatában, de egy részük úgy véli: maga a megfigyelő is megfigyelt ebben az esetben, része és részese a kutatott kultúra, „a terep” életének, egyúttal tárgya kíváncsiságának, befogadója hatásainak és újra-értelmezője számos, az adott kultúra egyedei számára nem tudományos kontextusban megjelenő létezésnek vagy jelenségnek. Ez a reflexív, önmagára és szerepére, kutatási előzményeire és ismereteire, értelmezésmódjaira és kérdéseire folytonosan rákérdező szemléletmód teszi nem csupán kutatási eszközzé, hanem szinte világnézetté azt, ahogyan az antropológus mindehhez viszonyul. Jellemzi „a közvetlen terepmunka, amely a szociokulturális valóságok megértését jobban lehetővé teszi, mint a másodlagos információkra való hagyatkozás. A bensőséges kapcsolat, amely létrejön a részttevő-megfigyelő munka során, kihathat az adott alkalmazott program kiteljesítésére is” (Boglár Lajos).

Ir.: Cray, Jonathan 1990 *Techniques of the Observation*. (m. *A megfigyelő módszerei*. Osiris, Budapest, 1999); Moore, Jerry D. 1997 *Visions of Culture: an Introduction to Anthropological Theories and Theorists*. AltaMira Press, Walnut Creek, California; Schilling, Heinz von Hrsg. 1994. *Fieldwork: kulturanthropologische Recherchen in Europa*. Institut für Kulturanthropologie, Goethe-Universität, Frankfurt am Main; Whyte, William Foote 1994 *Participant Observer. An Autobiography*. ILR Press, Ithaca, New York; Cresswell, Robert – Godelier, Maurice 1976 *Outils d'enquête de l'analyse anthropologiques*. Maspero, Paris; Boglár Lajos szerk.

2004 *Így kutatunk mi I-II-III. Az antropológiai terepmunka módszereihez.* Szimbiózis Kötetek 10-11-12. Budapest; Borsányi László 1988 A megfigyelési technikák az etnológiai terepmunkában. *Ethnographia* 99 (1): 53-82.; Whyte, William Foote 1999 *Utcasarki társadalom.* Új Mandátum, Budapest; Kovács Nóra – Szarka László szerk. 2003-2004 *Tér és terep (I., II.).* MTA KI, Budapest; Holló Imola Dalma – Komjáthy Zsuzsa szerk. 2001 *Jelen lenni és antropológiát írni: a kutatás és a szöveg talányos viszonya.* MTA PTI, Budapest; Crary, Jonathan 1990 *Techniques of the Observer: on Vision and Modernity in the Nineteenth Century.* MIT Press, Cambridge; Borsányi László 2000-2001 A megfigyelés az antropológiai terepmunkában. *Kultúra és Közösség*, 2000/IV. –2001/I:77-83; Boross Balázs 2004 Antropológiai módszerek, terepmunka és a „bevezető fejezetek”. Kisebbségkutatás, 3, on-line: http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2004_03/cikk.php?id=7; Barley, Nigel 2006 *Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkunyhóból.* Typotex, Budapest; Kádár Anna 2010 „Körberajzolni a tűz árnyékát”. Újrafelhasznált felvételek a Balázs Béla Stúdió 1968–1979 között készült filmjeiben. PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Diplomamunkák 6., Pécs, 62 oldal..

A. Gergely András

revitalizációs mozgalom: megújulási mozgalom, vallási törekvés, amely egy hitegység, vallás vagy világkép teljesülésének (olykor ígéretének) reményével újra életrehívja azt a működési képességet, amely a hit vagy a törekvés életben maradásához szükséges. Lásd még →*millenarizmus*, →*messianizmus*, →*chiliazmus*, →*revival*.

A. Gergely András

revival (angol „feléleszt, megújul, magához tér”): történetileg a →*R. Linton* által népszerűsített →*„nativizmus”*-hoz hasonlóan egy válsághelyzetben túljutott társadalmi közösség újramegerősödése, amely a kortárs kultúrakutatási, művelődéstörténeti vagy etnikumhistóriai értelmezésekben roppant sokféle reprezentálódás mentén kap hangsúlyt. (lásd közelebről Papp 2000; Feischmidt szerk 2010; Boglár 1995).

Ir.: Feischmidt Margit 2010 *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Papp Richárd 2000 *Magyar zsidó revival? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy zsidó közösség életének tükrében.* Budapest, MTA Kisebbségkutató Műhely, www.mtaki.hu; Kézdi Nagy Géza szerk. 2008 *A magyar kulturális antropológia története.* Nyitott Könyvműhely, Budapest; Ilyés Zoltán 2008 *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében.* Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest; Vidacs Bea 2009 *Egy szebb jövő felé. A futball a kameruni közgondolkodásban.* L'Harmattan, Budapest; Smith, Anthony D. 1981 *The Ethnic Revival.* Cambridge University Press, Cambridge; Faeta, Francesco 2008 *Az olasz kérdés. Demológia, antropológia és kultúrkritika.* L'Harmattan, Budapest; Boglár Lajos 1995 *Vallás és antropológia.* Szimbiózis, Budapest (on-line: <http://netem.hu/szimbiózis/>); Marót Károly 1940 Rítus és ünnep. *Ethnographia* LI. 143-187; Marót Károly 1949 A szimbólum fogalom fejlődésének állomásai. *Magyar Nyelvőr* LXXIII. 72-78.

A. Gergely András

rítus: társadalmilag szabályozott szakrális cselekvésmód, melyben tevékenységek, szóbeliség, tárgyhasználat és közös megnyilvánulás révén szimbolikus, érzelmi-pszichikai és kapcsolatrendszeri tartalmak fogalmazódnak meg, vagy kapnak konvencionális értelmezést. Értelmezik szokáscselekedetként, a természetfelettiakkal összekötő aktusként, a szakrális és profán elválasztó ceremóniájaként, mágikus folyamatként is, melynek fő tartalma nem szükségképpen, de leggyakrabban valamely célképzet elérése jelképek és társas kapcsolatok fennálló rendjének viszonyítása révén. A rituális cselekvés célja így lehet *alkalmi* (mint pl. betegség, rontás elhárítása, közös emlékezés fontosságának megerősítése, váratlan külső erőhatás elleni védekezés, csoporttagok viselkedésének megerősítése vagy büntetése stb.), illetve *visszatérő* (szezonális, mint pl. a névadás, születés, halálozás, közösségi beavatás, isteneknek való áldozás, mitikus kapcsolat megidézése stb.), *átmeneti* (életszakaszok,

státuszváltozás, →*communitas* kialakítása, →*liminalitás* állapotának előidézése stb.), valamint *állandósult*, *permanens* (kommunikációs, szokásintézményesítő, magatartás-szabályozó hatások, tiszta és tisztátalan elválasztása, nemzedéki tudástartalmak átadása, vallásos eljárásmodok elfogadtatása, kialakult és egyezményes társadalmi konstrukciók megjelenítése stb.). Több szakember elkülöníthetőnek tartja a ritualizálódott cselekvési folyamatot a ceremóniális eljárásmodoktól, vagyis nem okvetlenül a kivitelezési technológiája a meghatározó, sokkal inkább a vallással, mágiával való kapcsolata. →*M.D.Sahlins* például az istenekhez forduló és rendjüket emberi dimenziókba leképező cselekvést emeli ki, mely rész és teljesség, komplexum és szegmentum viszonyában formálódik ki (pl. a →*Naptánc*, a központosított törzsi szerkezet isteni eredete, a termények istenektől valósága, személyek és egész csoport viszonyának szimbolikus megerősítése); →*C.Geertz* számára a rituális konstrukció a státuszkapcsolatok dramatikus rendjét tükröző, a feszültségek vagy érzelmek felismerhetőségét szimbolizáló, a presztízrendszerért értelmezni segítő kollektív eljárásmod, mégpedig összefogó, summázatként megjelenített alakban; G.Bateson ugyancsak bali kutatásai alapján úgy véli: a ~ érzelmi és tudattalan megnyilvánulások logikáját követő, azokat levezetni hivatott „metanyelv”; →*Frazer* és →*Lévy-Bruhl* számára is inkább a mítosz és a ~ közös megjelenésmódjáról van szó, a cselekvéssor mintegy imitálja, kommentálja a mítoszt, továbbá reflektál rá, gyakorta célzatos cselekményként, ám nem racionálisan, hanem főként mechanikusan; →*Tylor* a természetfeletti befolyásolását, a ráhatást, és a rituális tárgyak segítségével történő kapcsolattartást hangsúlyozza; Boglár Lajos hasonlóképpen illusztrálja a kollektív ismeretek és társadalmi képzetek mitologikus alapú, szimbolikus azonosulást kínáló jellegét (kukorica-rítus); →*B.Malinowski* a halotti rítusokban a családi-rokonsági elválasztó vonalak, a szerelmiben az intézményesített kapcsolat, az ajándékozásiban a rokonsági- és presztíz-viszonyok megerősítését exponálja; Losonczy Anna a negro-kolumbiai istenségek és az erdő közötti térbeli viszonyt, a „fent és az itt” világát, a szimbolikus ellenpontok kijelölését és invokációk, sámánisztikus ráhatások közös nyelvezetét, ill. katolikus/negroid eltéréseit emeli ki a kollektív ~ok ciklikus rendszeréből, egyfajta „rituális partnerkeresés” gesztikuláris és nyelvi megjelenésformáját aláhúзва; →*C.Lévi-Strauss* a mítosz és a ~ síkja közötti megerősítő hatást inkább különböző transzformációkként mutatja be, ugyanakkor a ~ számára „paranyelv”, amelyen az emberek kommunikálnak az istenekkel, a mítosz pedig metanyelv, mely az istenek üzenete, de egyoldalú közlés inkább, mint „párbeszéd” része; →*M.Mauss* és H.Hubert rítustipológiájukban a pozitív és negatív, vallási és mágikus, kötelező és önkéntes, ünnepélyes és nyilvános, kollektív és egyéni, emlékező és szimbolikus, orális és manuális formációkat különítenek el, „hatásos hagyományos cselekedetként” definiálva a ~t; →*A.R.Radcliff-Brown* a veszély és a bizonytalanság érzetének felkeltését szolgáló eszközről beszél, →*Róheim Géza* a nemzedékek közötti és egyéni viszonylatok problematikáját föloldani képes szabályozásnak mondja, →*M.Gluckman* a természetfölöttiekkel kialakítható kapcsolat tévképzeteinek (pl. az emberi és isteni szférák határolhatóságának) föloldását látja egyik funkciójának; *F.Barth* a politikai rendszer érdekeit szolgáló alávetettség és konformizmus biztosítására kialakított eszközként beszél a ~ról, megint mások (főként a városiasodott, modernitás útjára lépett társadalmak esetében) e határoltság és határok ismétlések általi fellazítását sugallják, ismét újabb felfogások alapján a ~ nem más, mint a cselekvések és stratégiák ellentétfogalma; →*V.Turner* ebbe még azt is beleérti, hogy az egyén elhelyezkedése a társas szimbólumrendszerben egyszerre kívülálló és belülről, strukturális és ellenkulturális is, a rituális átmenet így az „utazó” időleges állapota, hisz sem múltja nem érvényes már, sem jövője még.

Ir.: Eliade, Mircea 1958 *Rites and Symbols of Initiation (Birth and Rebirth)*. Harvill Press, London; Comaroff, Jean – Comaroff, John szerk. 1993 *Modernity and its Malcontents: Ritual and Power in Postcolonial Africa*. University of Chicago Press; Boglár Lajos 1996 *Mítosz és kultúra – két eset*. Szimbiózis, Budapest; Turner, Victor W. 1969 *The Ritual Process*. Gruyter, New York (m. 2002 *A rituális folyamat*. Osiris, Budapest); Boglár

Lajos – Holló Imola Dalma szerk. 2000 *Vallásantológia I-II*. Szimbíózis, Budapest; Boglár Lajos 1995 A rítusok általános vonásai. In *Vallás és antropológia*. Szimbíózis, Budapest, 40-48. (on-line: <http://netem.hu/szimbiozis/>); Lammel Annamária 2004 A kogníció, a kultúra és az evolúció. In Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor szerk. 2004 *Fehéren, feketén: Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére I-II*. L'Harmattan, Budapest, 181-202; Lammel Annamária – Nemes Csaba 1998 *Az istenanyák indiánjai. Egy szubtrópusi indián kultúra*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; Turner, Victor 1997 *Átmenetek, hatások és szegénység: a communitas vallási szimbólumai*. In Bohannon – Glazer szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest; Kézdi Nagy Géza szerk. *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008; Komáromi Tünde 2009 *Rontás és társadalom Aranyosszéken*. Kriza Könyvek 34. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár; Császi Lajos 2002 *A média rítusai*. Osiris, Budapest; Frida Balázs 2005 *A vallás és a szupernaturális – Valláskutatás és antropológia: meghatározások és alapfogalmak*. On-line: http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=15; Marót Károly 1940 Ritus és ünnep. *Ethnographia* LI. 143-187; Marót Károly 1949 A szimbólum fogalom fejlődésének állomásai. *Magyar Nyelvőr* LXXIII. 72-78; Felföldi Barnabás 2006 A diskurzus fogalma a szervezetkutatásokban. In Földi Éva szerk. *Társadalom és kultúra. A Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet tanulmánykötete*. Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 35-45. Lásd még: http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm

A. Gergely András

roma-kutatás: a (nemcsak) hazai cigánykutatások szinonimája, formális szóhasználatban lefedi a cigánysággal kapcsolatos vizsgálódásokat, melyek részint demográfiaiak, szociológiaiak, szociálpolitikaiak, migrációs helyzetre vagy gazdasági szerepkörre fókuszáltak, részint a kisebbségkutatások egyik nagy, kitüntetett területét is adják (már csak a hazai cigányság létszáma, belső tagoltsága, nemzetközi kapcsolatrendszere, gazdasági térnyerése vagy háttérbe szorulása, iskolázottsága okán is). A távolnézeti vagy „magaslesről” formált cigánykutatások számos tudományterületen (romológia, népzenetörténet, pedagógia, nyelvtudomány, stb.) egyre növekvő súlyú ismeretanyaggal rendelkeznek immár, ezekről azonban eltérnek a kulturális antropológiai, nyelvi vagy zenei antropológiai vizsgálódások, melyek a közelnézeti attitűd, a résztvevő megfigyelés révén más eredményeket is kínálnak. A két aspektus alkalmi keveréséből és a roma/gázsó diskurzusról folyó elméleti viták slapján maguk a cigány csoportok is sokszor az önmeghatározás eszközeként kezelik a kölcsönös definíciót: a cigány/nemcigány narratíva ugyanakkor már mintha eleve tükrözné a vizsgálódás alapjául szolgáló értékszempontokat, kontextusokat, melyek jogosságát és érvényességét a kutatók egy része élénk kritikával tudatosítja. Hazai szakirodalmi téren Michael Stewart, Prónai Csaba, Bakó Boglárka, Horváth Kata, Kovai Cecília, Varga Blanka, Szuhay Péter, Ladányi János, Réger Zita, Kovalcsik Katalin és Forrai R. Katalin, Tesfay Sába kutatásai révén a szegénységre fókuszált vagy szociálpolitikai, szegregációs, nyelvi nevelési kérdések árnyaltabb dimenziókba kerültek mint sajátlagos „cigány világok”. A cigányság kutatása a honosított, nyugati kutatásokra épülő kulturális antropológiai szemléletmód az 1990-es években talán első térségi „próbája” lett a Kemény István, Havas Gábor, Daróczy Ágnes, Neményi Mária vizsgálatait, valamint a cigány tematikájú dokumentumfilmek, szociográfiai művek hetvenes-nyolcvanas évekbeli korszakát követően.

Ir.: Williams, Patrick 2004 *Cigány házasság*. Új Mandátum Könyvkiadó – L'Harmattan Könyvkiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. /Cigányok Európában 3. Franciaország/. A kötetet szerkesztette Prónai Csaba. Bővebben: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/patrick_williams_cigany_hazassag_main.html; Salo, Sheila – Csaba Prónai eds. 2003 *Ethnic identities in Dynamic Perspective. Proceedings of the 2002 Annual Meeting of the Gypsy Lore Society*. Gondolat Könyvkiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Majtényi Balázs – Vizi Balázs szerk. 2005 *Európa Kisebbsége. A roma kisebbség a nemzetközi dokumentumokban*. Gondolat Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/europa_kisebbsége_main.html; Prónai Csaba szerk. 2006 *Cigány világok Európában*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest. Bővebben: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/pronai_csaba_szerk_cigany_vilagok_europaban_main.html; Ilyés Sándor –

Keszeg Vilmos szerk. 2008 *Az eltűnt katona*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyvei, 16. Kolozsvár; Prónai Csaba szerk. 2005 *Lokális cigány közösségek Gömörben. Identitásváltozások marginalitásban*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/pronai_csaba_lokalis_cigany_kozossegek_gomorben_main.html; Varga Blanka 2009 *Ne haragudj, te cigány vagy vagy paraszt?* In Szabó Fanni szerk. Társadalmi Tanulmányok 2009. ELTE TáTK Hallgatói Önkormányzat évkönyve, Budapest, 47-80; Stewart, Michael 1994 *Daltestvérek. Az oláh-cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. T-Twins Kiadó – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány, Budapest; Kováts András ed. 2002 *Roma Migration*. HAS Institute of Minority Research – Centre for International Migration and Refugee Studies; Majtényi Balázs – Vizi Balázs szerk. 2005 *Európa Kisebbsége. A roma kisebbség a nemzetközi dokumentumokban*. Gondolat Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/europa_kisebbsége_main.html; Horváth Kata 2005 *Sose voltak modernek? (A „cigányok” és a kulturális antropológia)*. *Anthropolis*, 2.1:94-104; Kováts András szerk. 2002 *Roma migráció*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest.

Részletesebben lásd még: www.mtaki.hu

A. Gergely András

rokonsági terminológia: az a mód, ahogy az emberek osztályozzák rokonaikat „címkevel” ellátott kategóriákba vagy „bizonyos fajta rokonok” kategóriájába. George Peter Murdock hat rokonsági terminológia-típust írt le (1949), ezek azóta számos pontosítással, eltérő elnevezéssel vagy rendszerezéssel egészültek ki. Maga a rokonság-fogalom a vér szerinti és a házasságkötéssel kialakult kapcsolatokat tartalmazza, mindenkor tükrözve a viselkedés elvárt szabályait, valamint a jogok és a társas kötelezések összefüggésrendszerét is. A tudományos elnevezések nem szükségképpen értelmezhetőek a rokoni kapcsolatok fenntartói számára, hiszen saját csoportjaikra a saját elgondolásaik és elnevezéseik szerint utalnak. Ezt veszi figyelembe a rokonsági terminológia, függetlenül attól, hogy a tudományos értelmezés miként nevezné meg a biológiai, etnikai, kulturális, vagy szokásjogi összefüggéseket. Lehetséges például, hogy egy rokoni viszonyban „apá”-nak nevezik nemcsak a biológiai (nemző) férfit, hanem a nagybácsit, a férfi nőági rokonait vagy egész korosztályát is (ez utóbbiak a társadalmi szempontból, a gyermek fölnevelésének gondját vállalva elismert „atyák”). A vér szerinti és az affinális rokonok osztályozásának (minthogy alapvetően kulturális jellegű megkülönböztetés) számtalan módja van a különböző társadalmakban, s épp ennyi módja van a megkívánt viselkedési formáknak, kommunikációs tartalmaknak is, melyek a generációk közötti folytonosság, nevelési és gondoskodási rendszer, szocializációs módok, és a társadalmi-tulajdoni szerepek (pl. öröklés, tulajdon-átruházás, utódlás, pozíciók öröklése, stb.) biztosításában kapnak főszerepet. A rokoni kapcsolatok jelölik ki a segítségnyújtók körét, a kölcsönkapcsolatok, ismerkedési és házasodási körök, a csoport-egész alkalmazkodási viszonylatainak körét is. Ebből fakad, hogy a legtöbb társadalomban nem csupán a nukleáris család (anya, apa, gyermek), hanem a kiterjedt rokonsági kapcsolatok köre biztosítja a könnyebb túlélési és reprodukciós (újratermelődési) esélyeket.

Ir.: Bohannon, Paul – Middleton, John ed. 1968 *Kinship and Social Organisation*. Natural History Press, Garden City; Dumont, Louis 2002 *Bevezetés két szociálanropológiai elméletbe: leszármazási csoportok és házassági szövetség*. L'Harmattan, Budapest; Mendras, Henry 1973 *Módszer a nyugati parasztság elemzésére*. *Szociológia*, 1:1-22; Morgan, Lewis Henry 1870 *System of Consanguinity and Affinity of the Human Family*. Smithsonian Institution; Nadel, Siegfried F. 1951 *The Foundations of Social Anthropology*. Cohen & West, London, 56-190; Needham, Rodney 1971 *Rethinking Kinship and Marriage*. Tavistock, London; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1971 *A rokonsági rendszerek vizsgálata*. MM, Budapest, Szociológiai Füzetek 1:45-89; Andor Csaba 1977 *A karrierák rokonsági rendszere*. In A társadalom jelei. (Szemiotikai tanulmányok). Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 9-20.; Murdock, George Peter 1949 *Social Structure*. Macmillan, New York; Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 2004 *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai, Debrecen; Sárkány Mihály 2000 *Kultúra, etnikum, etnikai csoport*. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 89-99.

Elektronikus forrás: <http://www.anthrobase.com/Dic/eng/def/lineage.htm>

rope: rokonsági csoport Észak-Új-Guineában. Sajátossága, hogy a nem szerinti leszármazási rend érvényesül, amelyben a férfiak a patrilineáris, a nők a matrilineáris vonalhoz tartoznak, olykor pedig a lányokat apjuk, a fiúkat anyjuk csoportjához sorolják be. Ilyen rendben élnek az Észak-Új-Guineában élő *mundugumorok*, akik úgy vélik: azonos neműek között csak a másik nem közvetítésével lehet bármilyen kapcsolat, ezért a rope egy férfiból, ennek lányából, lánya fiából, a fiú lányából stb. áll, cserélgetve a nemeket, sőt a tulajdon öröklési vonalát is, mert fivérek és nővérek nem tartozhatnak ugyanahhoz a ropéhoz, csak az ellenkező nemű szülőéhez. Ir.: Strathern, Andrew 1971 *The Rope of Moka. Big Man and Ceremonial Exchange in Mount Hagen New Guinea*. Cambridge University Press; Bodrogi Tibor 1962 *Társadalmak születése*. Gondolat, Budapest, 56-60, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Drezner, Daniel W. 2003 *Locating the proper authorities: the interaction of domestic and international institutions*. The University of Michigan Press, Ann Arbor; Lamont, Peter 2005 *The rise of the Indian rope trick: how a spectacular hoax became history*. Thunder's Mouth Press; New York; Steedly, Mary Margaret 1993 *Hanging without a rope: narrative experience in Colonial and postcolonial Karoland*. Princeton University Press.

Boglár Lajos

rostálás: tehetségek társadalmi kiválasztása; megkülönböztetendő a biológiai szelekciótól. Jelentősége a kulturális adaptáció, az átvétel (akceptáció) és a kulturális ismeretek, javak, normák és formák terjedése szempontjából is lényeges, melyeket a folklór-felfogásokban korábban mechanikus átvételként jelenítettek meg, a 20. században azonban már számos etnológiai részkutatás irányul rejtettebb mechanizmusaik (variálás, módosítás, kreatív átvétel) átlátására. Ir.: Hultkrantz Åke ed. 1960 *International dictionary of regional European ethnology and folklore*. Rosenkilde and Bagger, Copenhagen; Barabás Jenő 1963 *Kartográfiai módszer a néprajzban*. Akadémiai, Budapest, 86-124; Boglár Lajos 1995 Szimbolizáció és akkulturáció. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor szerk. *„Jelbeszéd az életünk”*. Osiris-Századvég Kiadó, Budapest, 389-394; Boglár Lajos 1976 Creative process in ritual art: Piaroa Indians, Vanezuela. In *The realm of the extra-human. World Anthropology*, The Hague, Mouton, 347-353.

Boglár Lajos

sabbath (héber *szombat*): a zsidó vallás egyik legfontosabb ünnepe, mely tórai kinyilatkoztatásban gyökerezik: „Hat napon át dolgozzál, és végezd minden munkádat, a hetedik nap azonban a szombat az Örökkévalónak, a te istenednek, ne végezz semmiféle munkát... ezért áldotta meg az Örökkévaló a szombat napját és megszentelte azt” (2Móz. 20: 9-11.). A ~ *jom kádos*, azaz szent nap. A szombati időt mint tartamot két rítus keretezi, megjelölve ezzel szombat „bejövételének” és „kimenetelének” pontos pillanatát: a nők számára a péntek esti *gyertyagyújtás* (naplemente előtt, pontosan meghatározott percben), a férfiak számára pedig a péntek esti *ima*, a *Mizmor sir l'jom* zsoltár jelenti az ünnep idejének beálltát. Az ünnep kezdetekor azonban egy sor olyan rituális tevékenység előzi meg a szombatot, amelyet már az ünnepen tilos végezni: rituális tisztálkodás, az ünnepi vacsora beszerzése, elkészítése, kegytárgyak előkészítése. A szombat szellemi tartalma a tereméstörténetre és az egyiptomi kivonulásra való emlékezés. A zsidó életviteli szabályokat összefoglaló könyv, a *Sulchán Áruch* számos parancsoló és tiltó előírást tartalmaz a szombatra vonatkozóan: szombaton a tiltott tevékenységeknek 39 olyan alapkategóriája létezik, amelyet adaptálni lehet a későbbi korok feltételei között megváltozott körülményekre, például a tűzgyújtás tilalmából következik a cigarettára való rágyújtás, gáztűzhely begyújtása, elektronikus berendezések bekapcsolásának tilalma. Ám ugyanígy tilos szombaton bármilyen közlekedési eszközt használni, főzni, mosni, varrni, levelet olvasni, írni, telefont felvenni,

vagy nem vallásos tárgyú könyvet olvasni, sietni az utcán, elhaladni egy automata villanykapcsoló mellett, amely esetleg kigyulladhat stb. A héber szövegben a *mélachá* szó jelöli azt, amit a magyar fordítások a *munka* szóval fordítanak „ne végezz semmiféle mélachát” (2 Móz. 20:10), a szó azonban nemcsak munkát jelent, hanem olyan tevékenységeket, amelyeknek nincs közvetlenül köze Istenhez; ez a nap ugyanis a Tóra és a szent iratok tanulmányozásának, rituális cselekedetek, a vallásos elmélkedés és a közösségi, családi vagy egyéni ima ideje. A péntek esti vacsora a szombat bejövetelét köszönti, lefolyása ceremoniális, ételei szimbolikus jelentéstartalommal rendelkeznek, rítusa pedig feleleveníti a fentebb említett két emlékezői alakzatot: a teremtéstörténetet és az egyiptomi kivonulástörténetet. Az előbbire utal például a két bárcsesz, a szentelt kalács, mely a sivatagban pénteken kapott dupla adag mannát idézi, a két gyertya fénnyel pedig a fény teremtését, a só a szövetség örökkévalóságát jelzi. A férfiak számára kötelező liturgiai imádságok után a *Kiddus* (a borra mondott áldás) megnyitja és megszenteli a liturgia után következő közösségi rítusokat, az olyan tevékenységeket, mint a közösségi éneklés, a vacsora, a gyerekek tanítása, a másnap reggeli zsinagógai Tóra-olvasáson való részvétel. A szombat a *Hávdálá* rítussal zárul, másnap napnyugtakor mondják; a hávdálá elválasztást jelent, a borra, a fűszerre és a fényre mondott három áldásból áll.

Ir.: Andrews, John N. 2000 *A szombat története*. Bibliaiskolák Közössége, Nágocs; Donin, Hayim Halévi 2003 *Zsidónak lenni*. Göncöl, Budapest; Hahn István 1957 *Zsidó szellemi életünk néhány kérdéséről*. In Scheiber Sándor szerk. *Szolgásgból szolgásgban*. MIOK, Budapest; Jólesz Károly 1993 *Zsidó hitéleti kislexikon*. Akadémiai, Budapest; Lau Rabbi Israel Méir 2000 *A zsidó élet törvényei*. Tel-Aviv; Sulchan Aruch 1988 *A Sabbosz és ünnepek szabályai*. Ford. Singer Leo. Budapest, MIOK.
www.zsido.com, www.zsido.hu, www.zsidohitkozseg.hu, www.or-zse.hu, www.mazsihisz.hu, www.us-israel.org, www.ucalgary.ca

Vincze Kata Zsófia

Sahlins, Marshall David (1930. december 27., Chicago, Illinois, USA –): korunk egyik legjelentősebb amerikai antropológusa. Chicagóban nőtt föl, egyetemi tanulmányait a Michigani Egyetemen végezte, doktori fokozatát is egyrészt itt, másrészt a Columbia Egyetemen nyerte el (1954). Mindkét helyen tanított antropológiát, mielőtt hazatért és a Chicagói Egyetem antropológia tanszékén helyezkedett el, ahol mai napig (immár nyugdíjasan) tanít.

Először mint Polinézia etnográfusa és történetírója hívta fel magára a figyelmet. Az első európai-polinéziai érintkezésekkel kapcsolatos elméletei alapvető antropológiai vitákat robbantottak ki. Korai munkáin, mint a *Social Stratification in Polinesia (Társadalmi rétegződés Polinéziában, 1958)* című kötetén Leslie White materialista evolucionizmusának hatása tükröződik, majd a 60-as években közelebb került a brit és francia hagyományokhoz. A 60-as évek végén Párizsban töltött két évet, hogy Lévi-Strauss-tól tanulhasson. A francia intellektuális élet mellett a 68-as diáktüntetésekbe is bekapcsolódott.

Terepmunkáit Törökországban, Fijin, Új-Guineában és Havaii szigetén végezte. 1976 óta tagja az Amerikai Tudományos Akadémiának. Ekkor jelent meg *Culture and Practical Reason (Kultúra és józan ész)* c. nagy hatású munkája, melyben a történelem és az antropológia kapcsolatával, különböző kultúrák történelemszemléletével foglalkozott.

Sahlins a kultúra emberi percepciót, motivációkat és cselekedeteket formáló erejét igyekezett bemutatni, amelyet hangsúlyozottan nem biológiailag meghatározottnak tart. A specifikus és általános evolúció hipotézisével az evolúció fejlődési fokozatait általános szemszögből hozza összefüggésbe az emberi kultúrával. Átfogó előadás-sorozatában („*Sentimental Pessimism and Ethnographic Experience: Why Culture Is Not A Disappearing Object* / „Szentimentális pesszimizmus és az etnográfiai tapasztalat: miért nem egy eltűnő tárgy a kultúra”) a kultúra fenyegetettségének gondolatát járja körül. Téveszmének tartja azt

a közkeletű elképzelést, mely szerint a különböző kultúrákat elnyeli majd egy új, globális rendszer. Sahlins szerint az a nézet, mely szerint a nyugati civilizáció megfosztotta a kultúrákat eredeti népeiségüktől, nem veszi figyelembe a kultúrák ellenállóképességét. Szerinte a kulturális újjáépülés folyamatát figyelhetjük majd meg, a kultúra mindig is létezni fog, még ha egész más, új formában is. „A homogenitás és heterogenitás, a modernség és a hagyomány már nem szemben álló fogalmak” – mondja.

1995-ben megjelent *How 'Natives' Think: About Captain Cook, For Example* (Hogyan gondolkodnak a bennszülöttek: pl Cook kapitányról) c. munkája betetőzése Sahlins mindenre kiterjedő Havaii etnohistóriai kutatásainak. A kötet jelentős vitát inspirált Sahlins és Gananath Obeyesekere között az őslakosok racionalitásának értelmezéséről.

F.M.: Historical Metaphors and Mythical Realities (1981) (Történelmi metaforák és mitikus valóságok) University of Michigan Press, Ann Arbor; /Kirch, Patrick V.-el/ *Anahulu: The Anthropology of History in the Kingdom of Hawaii Vol. 1-2.* (1992) (*Anahulu: A történelem antropológiája a Havaii királyságban*), University of Chicago Press, Chicago; *The Use and Abuse of Biology: An Anthropological Critique of Sociobiology* (Visszaélés a biológiával: a szociobiológia antropológiai kritikája) University of Michigan Press, Ann Arbor; *Stone Age Economics* /1972/ (Kőkorszaki gazdaság) Aldine-Atherton: Chicago; *Tribesmen* /1968/ (Törzsek) Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall; *Culture and Practical Reason* (1976) University of Chicago Press: Chicago; *The segmentary lineage: an organization of predatory expansion* (1961) *American Anthropologist* No. 63; *Good-bye Tristes Tropes: Ethnography in the Context of Modern World History.* *Journal of Modern History*, 1993:65:1-25; *How "Natives" Think: About Captain Cook, For Example* (1995) University of Chicago Press, Chicago; *The Sadness of Sweetness: The Native Anthropology of Western Cosmology.* *Current Anthropology*, 1996/37:395-415; *What is Anthropological Enlightenment? Some Lessons of the Twentieth Century.* *Annual Review of Anthropology*, 1999:28:i-xxiii; *Two or Three Things That I Know About Culture.* *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1999/5:399-422; *Waiting for Foucault* (2000) Prickly Pear Press (3rd ed.); *Ethnographic Experience and Sentimental Pessimism: Why Culture is Not a Disappearing Object* (2000) In L. Daston, ed., *Biographies of Scientific Objects.* University of Chicago Press, 158-293; *Culture in Practice: Selected Essays* (2000) Zone Press; *Apologies to Thucydides: Understanding History as Culture and Vice Versa* (2004) University of Chicago Press.

Források: Bohannon, Paul – Glazer, Marc 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában.* Panem Kft., 317-328; Service, E. R. – M. D. Sahlins – E. R. Wolf. 1973 *Vadászok, törzsek, parasztok.* Budapest: Gondolat; *Elektronikus források:* http://en.wikipedia.org/wiki/Marshall_Sahlins ; http://www.mnsu.edu/emuseum/information/biography/pqrst/sahlins_marshall.html ; [http://64.233.183.104/search?q=cache:-uhcn2wi2WkJ:www.getcited.org/mbrx/PT/99/MBR/10201056+Sahlins,+Marshall+D.+\(b.&hl=hu](http://64.233.183.104/search?q=cache:-uhcn2wi2WkJ:www.getcited.org/mbrx/PT/99/MBR/10201056+Sahlins,+Marshall+D.+(b.&hl=hu)

Hajdú Gabriella

saját társadalom, saját kultúra kutatása: az antropológia történetében az újabb időkben népszerű tárgykör, indokolt kérdésfelvetésnek és könnyű eredménnyel kecsegtető vállalkozásnak tűnő témaválasztás, hiszen saját közegünkben, vagy legalábbis rengeteg háttérismerettel (például nyelvtudás, normák, intézmények ismerete, stb.) felvértezve tudunk a kutatáshoz látni és nem kell mindazon kellemetlenségekkel szembenézni, amelyek a kulturális másságból fakadnak. Leach úgy látja: „Bármilyen meglepő, az olyan kulturális kontextusban végzett terepmunka, amelyről már bensőséges, közvetlen tapasztalatokat szereztünk, sokkal nehezebbnek tűnik, mint az, amelyet a vadidegen végez a maga naiv szempontjaival. Amikor az antropológusok a saját társadalmukat tanulmányozzák, eredményeiket gyakran olyan előítéletek torzítják el, amelyek többnyire privát és nem közösségi tapasztalataikból fakadnak” (Leach 1996:107). Ezek az előítéletek mélyen gyökereznek a kutató személyiségi rendszerében és olyan mértékben befolyásolhatják a kutatást, amely idegen terepen való munka során nem fordulhat elő. Rendkívül nehéz úgy tekinteni egy ismerős társadalmi környezetre, hogy azt önértékében tudjuk szemlélni és konvencióink fellazításával eljussunk a jelenségek mélyén rejlő jelentések megértéséhez.

Egy sokat emlegetett példával az antropológusnak olyanná kell válnia munkája során, mint amikor egy marslakó a Földre érkezik és a teljesen ismeretlen környezet megpróbálja

feltérképezni, megérteni az itt élők motivációit, egyáltalán mit tesznek, miért, ezekhez milyen szubjektív és kollektív értelmezések kapcsolódnak – ugyanakkor külön kell választania a lényegeset a lényegtelenről. A kulturális különbségek megfigyelése során az antropológus sok esetben kis léptékű, mikroszintű jelenségekre koncentrál, hogy ezek alapján érvényes általánosításokra tegyen szert (ld. Geertz, Leach). A saját kultúra kutatásának egyik kerékkötője pont az, hogy ezek az apró jelenségek a maguk társadalmát tanulmányozók számára sok esetben olyan egyértelműek, hogy fel sem tűnnek és elsiklik felettük a figyelem, míg egy idegen számára nem biztos, hogy rejtve maradnak. „A kutatók kezdetben idegenek a közösségben; remélhetőleg még elutazásuk előtt sikerül az ellenkezőivé lenniük. A közösség tagjaivá kell válniuk, legalább annyira, hogy befogadják őket. Belülről kell megérteniük annak társadalmi és kulturális rendszerét, közvetlenül részt vállalva a tanulmányozott személyek mindennapi életét alkotó tranzakciók hálójában” (Leach u.o. 111). A saját kultúra és saját társadalom vizsgálata nemcsak népszerű tehát, hanem a kutatások elméleti és történeti kontextusaiban is változó fogalmi kör, a legtöbb társadalomtudományi határterületen az áthallások, kölcsönös szemléleti hatások szférája. Elméleti előzményei magyar területen is megvannak (Fél Edit, Kunt Ernő, Boglár Lajos, Hofer Tamás, Ecsedy Csaba, Niedermüller Péter) vagy követők a fiatalabb generációk terén (Letenyei László, Frida Balázs, Horváth Kata, Papp Richárd, N.Kovács Tímea, Gönczö Viktor, Udvarhelyi Éva Tessa, Vityi Dorottya, Tesfay Sába, továbbá a fiatal erdélyi kutatók, stb.), akik számos példát hoznak, akcióantropológiai és pszichológiai antropológiai területeken pedig egy sor más tudásterülethez kapcsolódás figyelhető meg.

Lásd még → *etnocentrizmus, terep(munka)napló, akcióantropológia*.

Ir.: Fél Edit 1948 *A magyar népi társadalom életének kutatása*. Budapest; Fél Edit 1991 *A saját kultúrájában kutató etnológus*. *Ethnographia* 102 (1-2): 1-8; Foster, George M. – Kemper, Robert V. ed. 1974 Introduction: a perspective on anthropological fieldwork in cities. In *Anthropologists in cities*. Little, Brown and Company, 7-17, Boston; Geertz, Clifford 1994, 2001 *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég, Budapest; Leach, Edmund 1996 *Szociálanropológia*. Osiris, Budapest; Sanjek, Roger, ed. 1990 *Fieldnotes: The Makings of Anthropology*. Cornell University Press, Ithaca; A.Gergely András – Papp Richárd 2004 *Kisebbség és kultúra*. MTA PTI – MTA KI; Haraszi Anna 2005 Alkalmazott és akcióantropológia. Elméleti és etikai alapkérdések. *Világosság*, 8-9. (Elektronikus forrás: <http://www.vilagossag.hu/pdf/20051101085327.pdf>); Frida Balázs 2005 Civil – társadalom – tudomány. Alkalmazható-e a kultúra tudománya? *Anthropolis* 2.; Udvarhelyi Éva Tessa 2007 *Vándorok kultúrák között*. Artemisszió, Budapest; Kovács Éva szerk. 2008 *Tükörszilánkok. Kádárkorszakok a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet – 1956-os Intézet, Budapest; Boglár Lajos 1992 Akcióantropológia, avagy hol húzódnak a tolerancia határai. In Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa szerk. *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon*. Miskolci Egyetem, KVAT, Miskolc, 107-109; Hofer Tamás 2009 *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. L'Harmattan, Budapest; Eriksen, Thomas Hylland 2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Gondolat, Társadalomtudományi könyvtár, Budapest; Karádi Éva szerk. 2003 *Szociálanropológia. Elméleti-történeti szöveggyűjtemény*. Kézirat, ELTE ÁJK Filozófia tanszék, Budapest; Papp Richárd – Szarka László szerk. 2008 *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest.

Ladányi Norbert

Sapir, Edward (1884. január 26., Laurenburg, Pomeránia, Németország – 1939. február 4., New Haven, Connecticut, USA): amerikai nyelvész és antropológus, terepmunkája és elméleti tevékenysége egyaránt gazdagította a nyelvészetet és az általános kultúraelméletet. Németországban született, ortodox zsidó családban, szülei New York-ba emigráltak 1889-ben. A Columbia Egyetemen folytatott nyelvészeti tanulmányokat (germanisztika, sémi

filológia), majd Franz Boas hatására az írásbeliség nélküli nyelvek felé fordult az érdeklődése. Értékes etnográfiai és nyelvészeti vizsgálatokat végzett észak-amerikai indián csoportok körében, lejegyzett az utókor számára 39 észak-amerikai indián nyelvet, több esetben a nyelv utolsó élő beszélőjével dolgozott együtt. A takelma indiánok nyelvét tanít nyújtotta be doktori disszertációját 1907-ben. A *pajút* nyelvre vonatkozó kutatásai igazolták az uto-azték nyelvcsalád létének elméletét. Az elsők között vizsgálta a nyelvészet és az antropológia kapcsolatát, megkülönböztette a nyelv speciális és általános aspektusait, hangsúlyozta a nyelv mély struktúráit. A nyelv és kultúra analógiájából kiindulva érvelt kora fontos polémiájában amellyel, hogy nincsenek primitív nyelvek, saját kulturális keretein belül minden nyelv tökéletesen fejlett.

Rövid ideig tanított a Kaliforniai és a Pennsylvániai Egyetemeken, majd 1910-től 1925-ig a Kanadai Nemzeti Múzeum antropológiai részlegének igazgatója volt. 1925-31-ig a Chicagói Egyetemen, 1931-39-ig a Yale-n tanított, ahol az Antropológia Tanszék egyik alapítója és vezetője volt. A zeneszerzőként, költőként és irodalomkritikusként is elismert antropológus leginkább nyelvészeti tanulmányai miatt vált híressé, legismertebb *→Benjamin Lee Whorf*-fal közösen végzett kutatása (*→Sapir-Whorf hipotézis*). Technikai jellegű nyelvészeti eredményei is jelentősek: Leonard Bloomfielddel együtt Sapirt tekintik a formális leíró nyelvészet és a disztribúciós elemzés megalapítójának. Sapir írja le a „nyelvsodródás” (Language Drift) jelenségét, mely a nyelvi elemek változásának szabályszerűségeire mutat rá a nyelv állandó változása során.

A nyelvet a társadalom által kialakított másodlagos szimbólumok bonyolult szövevényének tekinti, az emberi kapcsolatok verbális szimbólumát látja benne, amely kalauzként szolgálhat a kultúra megismeréséhez. Sapir szerint a nyelv formálja a percepciót, a ezáltal sokkal több, mint a kommunikáció esetleges eszköze: a megismerhető „valóságot” részben öntudatlanul építik fel az adott csoport nyelvi szokásai. Az érzékelés folyamatát eleve meghatározzák számunkra az anyanyelvünk kifejezési formáin keresztül közvetített, kulturálisan meghatározott interpretációk.

Az évek során egyre inkább a kultúra pszichológiai kérdései kerültek érdeklődésének fókuszába, a személyiség, verbális kifejezés és szociálisan meghatározott viselkedés közti absztrakt kapcsolatok vizsgálata foglalkoztatta. Az egyén fontosságát hangsúlyozta a kultúra megismerésében, kutatásaiban alkalmazta az individuálpaszichológia eszközeit. A kultúra személyiségre gyakorolt hatásának tanulmányozására egyéves szemináriumot szervezett a Yale Egyetemen. Lebilincselő előadó volt, széles körű érdeklődése és rendkívüli memóriája miatt már diákkorában zseninek tartották társai, professzorként szó szerint diákok ezreit inspirálta rövid pályafutása során. Mára híressé vált egykori tanítványai Sapir tanulmányain alapuló saját kutatásait *Language, Culture, and Personality (Nyelv, Kultúra és Személyiség)* címen kötetbe rendezték és neki ajánlották.

F.m.: Language, culture, and personality: essays in memory of Edward Sapir /Eds. Leslie Spier, A. – Irving Hallowell – Stanley S. Newman/. Greenwood Press, Westport, 1983; *Culture, genuine and spurious* (1924) In *Selected Writings in Language, Culture, and Personality* /Mandelbaum, D.G. ed./, University of California Press: Berkeley, 1985; *The emergence of the concept of personality in a study of culture* (1934) In Mandelbaum D.G. ed. 1985; *Why cultural anthropology needs the psychiatrist* (1938) In Mandelbaum D.G. ed. 1985; *International communication; a symposium on the language problem* (1931) Herbert N. Shenton-nal és Otto Jespersen-nel. London, K. Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.; *Religious life* (1929) Shailer Mathews-zal és Ernest F. Tittle-lal. New York, D. Van Nostrand Company, Inc.; *Navaho phonology* (1945) The University of New Mexico press, Albuquerque; *Abnormal types of speech in Nootka* (1915) Government Printing Bureau, Ottawa; *The Algonkin affinity of Yurok and Wiyot kinship terms* (1923) Au siège de la Société, Paris; *American Indian languages* (1990-91) Mouton de Gruyter, Berlin – New York; *Culture* (ed. Regna Darnell) (1999) Mouton de Gruyter, Berlin – New York; *Dreams and gibes* (1917) The Poet Lore Company, Boston; *The fundamental elements of Northern Yana* (1922) University of California press, Berkeley; *Herder's "Ursprung der Sprache"* (1907) University of Chicago Press, Chicago; *Language, an introduction to the study of speech* (1921) Harcourt, Brace and company, New York; *Native accounts of Nootka ethnography* (1955) Research Center in Anthropology,

Folklore, and Linguistics, Indiana University, Bloomington; További mintegy harminc műve: <http://catalog.loc.gov/cgi-bin/Pwebrecon.cgi?PAGE=sbSearch&SEQ=20051222190119&PID=18229>
 Források: Barnard A. – Spencer, J. (ed.) 1996 *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Routledge, New York; Bohannon, Paul – Glazer, Marc 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., 133-139; American Anthropologist, Vol 41, 1939:467-77; *Edward Sapir's correspondence: an alphabetical and chronological inventory, 1910-1925*. (ed. Louise Dallaire), National Museums of Canada, Ottawa, 1984; Sapir, Edward 1971 *Az ember és a nyelv*. Gondolat, Budapest; Sapir, Edward 1997 *A nyelvészet mint tudomány*. In Bohannon, Paul – Glazer, Mark szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft, Budapest, 210-217; Sapir, Edward 1971 *Az ember és a nyelv*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó. Eredeti közlés: *Language* 5 (1929), 207-214. Elektronikus források: http://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Sapir ; <http://stills.nap.edu/readingroom/books/biomems/esapir.html>

Hajdú Gabriella

Sapir-Whorf hipotézis: a nyelvészeti relativizmus elmélete, mely szerint a nyelv elsődlegesen meghatározza, ahogyan az adott személy viselkedik és gondolkodik. Mint tézis már létezett az 1900-as évek elején, mikor Sapir először tudományosan megfogalmazta az elméletet. Úgy gondolta, a nyelv és a gondolataink valamiképpen összefonódnak (átszövik egymást) és az emberek gondolkodását és viselkedését a világon mindenütt befolyásolják saját nyelvük korlátai. Így képletesen – és mentálisan – mindenkit börtönbe zártunk; az emberek képtelenek szabadon gondolkodni saját szókincsük korlátozottsága miatt.

Ennek az elgondolásnak egy példáját találjuk George Orwell 1984 című könyvében, mikor az „újbeszéd” használatát tárgyalja, amit arra találtak ki, hogy megváltoztassák az emberek gondolkodását a hatalmon lévőről. Az emberek azért kapták az új szókincsset, hogy uralkodjon a gondolkodásukon. Mivel nem tudtak olyan dolgokra gondolni, amelyek nem szerepeltek a szótárban, saját nyelvükbe zombiként bezárva kellett létezniük. Hamarosan Sapir egyik tanítványa, Benjamin Whorf is érdeklődni kezdett a nyelvi determinizmus elgondolása iránt, és sajátjának tekintette. Whorf fogalmazta meg, amit egy időben Sapir-Whorf hipotézisként ismertek, de helyesebb Whorf-hipotézisként emlegetni. A hipotézis szerint a nyelv nem pusztán az elgondolások megjelenítésének eszköze, hanem az a dolog, ami az elgondolásokat formálja, kialakítja. Senki nem függetlenítheti gondolkodását az adott nyelvi keretektől. E folyamat eredménye a sok különféle világszemlélet a különböző nyelveket beszélők között.

Whorf a nyelvi determinizmus elkötelezett híve volt; szerinte a beszélő nyelve teljes mértékben meghatározza, amit valaki gondol. Emellett Whorf a nyelvi relativizmus elgondolását is támogatta, mely szerint a nyelvi eltérések az emberek közti nézetkülönbségeket tükrözik. Ennek egy példája Whorf hopi nyelvekről készített tanulmánya. Egy hopi adatközlőt tanulmányozott, aki a közelében lakott New Yorkban. A hopi nyelvben nem jelölik az időt a mondatokban, ebből Whorf azt szűrte le, minden bizonnyal másképpen érzékelik az időt, mint más csoportok tagjai. Azonban mostanában további nyelvészeti kutatásokat folytattak a hopik körében e kérdés jobb megértése érdekében, és azt találták, hogy a hopi nyelvi rendszer valóban nem tartalmaz a jelenre, múltra és jövőre utalásokat, de két más igeidőt használnak, a „látható(megjelent)” és a „később majd láthatóvá váló(megjelenő)” formát. A már megtestesült kategóriába tartozik minden, ami van vagy valaha fizikailag létezett. Ez magába foglalja az érzékelést és a konkrét tárgyakat. A később megtestesülő dolgok közé tartozik minden, ami nem fizikai, nincs meghatározható eredete és nem felfogható az érzékszervekkel. Az igeik mindig ezen két igeidő valamelyikében vannak. Ily módon a hopiknál is létezik az idő aspektusa, de olyan eltérő módon, melyet nem biztos, hogy egy angol anyanyelvű személy is felismer. Valószínűleg Whorf adataiból pontosabb következtetéseket lehetne levonni, ha több hopi anyanyelvű személyt vizsgált volna eredeti lakóhelyükön, s nem csak egy embert, akinek a lakóhelyét csak egyszer látta. Lehetséges az

is, hogy a Whorf által feljegyzettek csak egy adott beszélő ideolektusának részét képezik, de nem tükrözik a hopi társadalom egészére jellemző nyelvhasználatot.

Hogyha az emberek világézetét, és viselkedését ilyen szigorúan meghatározza az adott nyelv, és a nyelvek szerkezete ennyire eltérő, akkor kérdés: realisztikus célnak (elérhető célnak) tekinthetjük-e a modern világban a kultúrközi kommunikációt és eltérő kultúrák tagjai közti megértést? Whorf írásai azt sugallják, hogy ez a gát-nélküli kommunikáció szinte lehetetlen, vélhetően a különböző nyelvi közösségek tagjai közt nem jut kifejezésre minden egyes szó. Ennek ellenére az üzenet lényege átjuthat. A jog és a tudomány nemzetközi nyelvét használva az emberek világszerte képesek együttműködni anélkül, hogy anyanyelvük különösebb akadályt képezne a megértésben, bár a nemzetközi szerződések nyelve szüntelen fejlesztés állapotában van.

Talán nem kérdéses, hogy egy nyelv szókészlete tükrözi azt, ami az adott kultúra nem-verbális aspektusaiból hangsúlyos. Például olyan társadalmi tevékenységek, amelyek talán nincsenek közvetlen kapcsolatban a nyelvvel, úgy tűnik, hogy a nyelv formálódására mégis hatással vannak. Egy olyan társadalomban, ahol a lovakat tisztelik, sok szó lesz a lovakra és a lovakkal kapcsolatos dolgok kifejezésére – egyszerűen mert az emberek sokat beszélnek a lovakról. A társadalmi cselekvések hangsúlyos területeit természetesen tükrözi a nyelv szókészlete: például az eszkimóknak sok szavuk van a hóra, az amerikaiaknak a kocsikra, a norvégeknek pedig a halra. De levonhatjuk-e mindebből azt a következtetést, hogy más kultúrák tagjai számára érthetetlenek azok a dolgok, amelyekről ilyen speciális szókinccsel beszélnek? Nem valószínű. Többféle hófajtát tudunk azonosítani vagy körülírni eltérő kifejezésekkel (ha nem is egy szóval), és bizonyos, hogy a legtöbb esetben, a legtöbb nyelven ilyen fordítások lehetségesek. Így talán túlzó az az elgondolás, mely szerint ha egy adott nyelven nem léteznek a megfelelő kifejezések, a szókinccsbeli eltéréseket mindig a kognitív világfelfogás eltéréseivel kell magyaráznunk.

A rokonsági terminusok példája különböző kultúráknál jó példája annak, hogyan *nem* határozza meg a szókinccs a gondolkodásunkat. Például az *→arapahó*knál csak egy szó van a vérszerinti, idősebb férfi rokon kifejezésére. Amikor egy angol beszélő vagy azt a szót használná, hogy apa, vagy azt, hogy nagybácsi, az arapahók ugyanazt a szót használják. Vajon ez azt sugallja-e, hogy nincsenek tudatában és nem is tudnak különbséget tenni a kétféle kapcsolat között? Kulturális antropológusok évtizedek során bizonyították, hogy az emberek értik a különbséget, annak ellenére, hogy ugyanazt a kifejezést használják a két különféle rokonsági fok megnevezésére. Lehet, hogy a két rokon ugyanabba a rokonsági kategóriába kerül az elvárt feladatok szempontjából, de egy gyerek mindig tudja, hogy az egyik férfi az apja, a másik pedig annak testvére.

Alighanem alkalmasabb módja a nyelvi és kulturális különbségek megközelítésének, ha a szókinccs meghatározására használt kategóriákat vizsgáljuk meg, amint azt Romaine ajánlja. A nyelv használói a nyelv által biztosított kategóriák szerint csoportosítják és különböztetik meg tapasztalataikat, élményeiket. Egy adott kultúra számára a fa lehet élettelen dolog; egy másik kultúra tekintheti az emberekhez hasonló élőlénynek... Minden egyes nyelv nyelvtana visszatükrözi ezt a különbséget, és az elgondolás, mit is jelent a fa, a két csoport számára lehet fizikai szempontból (külsőleg) nagyon hasonló, de hordozhat eltérő (mellékjelentéseket) konnotációkat és érzelmi válaszokat is. Egyes nyelvi közösségekben ugyanazt a dolgot tekinthetik nyelvtanilag semleges neműnek, ami egy más kultúrában hímnemű vagy nőnemű. Német nyelvben a határozott névelők a *der*, *die* vagy *das* – ezek a nyelvtani megkülönböztetések hatással vannak arra, hogyan gondolnak a névelőt követő főnévre. Ez olyan aspektusa a nyelvnek, amely közvetlen hatással van a kifejezés másodlagos jelentéstartalmaira. Hasonlóképpen, fizikailag ugyanaz a személyes tapasztalat is megjelenhet eltérően, a nyelvi kereteknek megfelelően egy más nyelvi csoport tagjai körében, és annak ellenére, hogy mindkét beszélő ugyanúgy tudatában van annak, ami történik, az esemény

interpretációja és értékelése teljesen eltérő lehet a nyelv által meghatározott kulturális irányvonalaknak megfelelően. Ez az elv nemcsak különböző kultúrák tagjaira vonatkozik, hanem ugyanazon nyelvi közösség tagjaira is: a szavak meghatározását tartalmazzák a szótárak, de az egyéni szóhasználat és megértés eltérő is lehet. /.../ Az egyes szavak megértésében (mit értünk az egyes szavak tartalmán) még testvérek közt is lehetnek eltérések a környezeti tényezők, személyes érdeklődési terület, barátok, tanárok és korkülönbség miatt. Két ember, aki ugyanabban a házban lakik, ugyanolyan genetikai állománnyal és ugyanazt a nyelvet beszélik, ugyanannak a kognitív folyamatnak a részesei kellene hogy legyenek, ha mindannyian saját nyelvünk foglyai vagyunk. Szemmel láthatólag nem ez a helyzet. Whorf hipotézise talán több területen kívánnivalót hagy maga után, de napjaink globalizációjának és kulturális nevelésének fontos részét tartalmát adja. Az ilyen elméleteken keresztül megismerhetünk olyan módokat, amelyek minden nyelvben azonosak, és azt is, miért hasznos számunkra a nyelvek ilyen egyetemessége. Minden ember felismerheti, hogy bármilyen nyelvet is beszél és bármilyen kulturális normákhoz is szokott hozzá valaki, mindenki képes intellektuális gondolatokra, költői látomásokra, szaknyelv használatára és személyes tapasztalatainak megfelelő érzelmeik kifejezésére (Amy Stafford nyomán).

Ir.: Whorf, Benjamin Lee 1956 *Language, Thought, and Reality*. John Wiley & Sons, and The Technology Press of M.I.T., New York; Mannhardt András 2002 A nyelv formálja a gondolkodást? Lélektani lelemények. *Élet és Tudomány*, 2002/10; Felföldi Barnabás 2006 A diskurzus fogalma a szervezetkutatásokban. In Földi Éva szerk. *Társadalom és kultúra*. A Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet tanulmánykötete. Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 35-45.

Hajdú Gabriella

Seligman, Charles Gabriel (1873. dec. 24., London – 1940. szept. 19. Oxford): brit etnológus. Tanulmányait orvostudományi területen kezdte a St. Thomas Kórházban, miután 1896-ban megkapta orvosi képesítését és egyúttal a Bristowe kitüntetést patológiából (kórtan). 1898-ban fizikusként csatlakozott a Cambridge-i Egyetem Torres-szorosi expedíciójához, s az út tapasztalatai, élményei hatására kezdett el antropológiával foglalkozni. További expedíciókon vett részt 1904-ben Új-Guineában, 1906–1908 között Ceylonban, 1909–1912 valamint 1921–22 között Szudánban. 1913 és 1934 között a University of London Etnológia Tanszékének vezetője. 1923-tól 1925-ig a Royal Anthropological Institute igazgatója és 1938-ban a Yale Egyetemen vendégprofesszor.

Seligman 1905-ben feleségül vette Brenda Z. Salaman-t, aki minden későbbi útjára elkísérte férjét, és sokban hozzájárult Seligman munkáinak dokumentációjához és irodalmi értékéhez. Seligman számos díjat és elismerést kapott pályafutása során, ezek közül a legnagyobb megtiszteltetés valószínűleg a *Races of Africa* kiadójának előszavában található: „Tudományos szakértelmét és az antropológia minden területén való jártasságát mutatja, hogy az a munka, amit ő szinte egyedül elvégzett, most csupán sokak együttműködésével lehetséges”. Alábbi munkáit a szakértők alapvető forrásmunkáknak tartják:

F.m.: *Melanesians of British new Guinea* (1910); *The Veddas* (1911); *Races of Africa* (1930, 1966, London: Oxford University Press); *The Pagan Tribes of Nilotic Sudan* (1932).

Ir.: Legg, L. G. Wickham ed. 1950 *Dictionary of National Biography 1931–1940*. London, Oxford University Press.

Elektronikus források: [Seligman biography at Minnesota Sate University EMuseum](#) ; [Catalogue of the Seligman papers at the Archives Division of the London School of Economics](#) ; <http://www.britannica.com/eb/article?eu=68403&tocid=0&query=charles%20seligman> 21 June 2000.

Hajdú Gabriella

sentinelik: antropológusok szerint végső kihalásra jutó elszigetelt törzs, leginkább a Sentinel és Nikobár szigetek lakói, vadászó-gyűjtögető, félnomád életmódú, a szigetcsoporton indiai katonai támaszpont miatt is elzárt csoport, mely a legutóbbi szökőárban szinte teljesen eltűnt az Észak-Sentinel szigeten. Hozzávetőleges létszámukat korábban is száz főnél kisebbre becsülték, létmódjuk szerint.

Ir.: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=8963>

A. GERGELY ANDRÁS

shompenek: a Nagy-Nikobar szigeteken élnek, félnomádok, vadászatból és halászatból tartják fenn magukat, a térség egyetlen mongoloid törzse, létszámuk mindösze 250 lehet.

Ir.: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?article=8963>

A. GERGELY ANDRÁS

státustörvény: a szomszédos országokban élő magyarokkal összefüggő jogelvek és szabályozási feltételek alkotmányos eszköze (a Magyar Köztársaság 2001. évi LXII. törvénye), valamint a státuszjogok hagyományaira, jogi konvencióira épülő menekült-kezelési eljárásrendszer. Formáljogi szempontból a nemzeti (avagy belső), a nemzetközi és az európai közösségi normákat együttesen figyelembe vevő státusok esetében nincs állandó, időtálló állapot, csak hagyomány, konvenció és állandósult változás, így a statikus megközelítésben csak a viszonylagosság lehet alap, amelyből a közjogi, nemzetállami jogintézményeket szolgáló felfogásmódok juthatnak érvényre (pl. menekültek, visszatelepülők, menedékesek, hontalanok fő státuskérdései). Az elmúlt évtizedben vitatott álláspontok uniós szinten tükrözik a bizonytalanságokat, de a státuszjogok alapja még mindig a nemzeti állampolgárság, amely meghatározza az egyén jogállását és biztosítékokat kínál polgári, politikai és szociális jogokhoz, továbbá az egyén ebből következő politikai státusa, valamint a nemzeti hovatartozást, identitást konstruáló jegyek (bővebben Tóth 1994) Mint alkotmányos eszköz számos előzetes példára, megoldási és szabályozási jogelvre támaszkodik, funkcióját azonban sokan egyedül a Trianon révén kialakult történelmi és politikai állapot revíziójának tekintik. A népszavazási döntések (a „magyarigazolvány”, a kettős állampolgárság, a nyelvvoktatás, stb.) révén máig vitatottan befolyásolta az „anyaország”, az „elszakított nemzetrészek”, a szimbolikusan kiterjesztett hatalom és az „összmagyarság” témakörében megfogalmazódó vitás nemzetközi kérdések alakulását. Kisebbségjogi értelemben a szolidáris, összetartó/összetartozó, identitást szabadon vagy korlátozottan vállaló, alárendelt vagy egyenlő állampolgári státusban állók kulcskérdése, melyet a nemzetközi döntéshozatali rendszer és a belső érdekkörök megosztottsága tett bizonytalanná, sőt tesz lehetetlenné, ha nem csupán magyar/magyar, kisebbségi/nemzetállami, hanem menekült-segítő programként is funkcionáló voltát tekintjük.

Ir.: Kántor Zoltán szerk. 2002 *A státustörvény: dokumentumok, tanulmányok, publicisztika*. Teleki László Alapítvány, Budapest <http://mek.oszk.hu/05900/05987/>; Kántor Zoltán szerk. 2004 *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel, Budapest; Zoltán Kántor – Balázs Majtényi – Osamu Ieda – Balázs Vizi – Iván Halász szerk. 2004 *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Hokkaido University, Sapporo; Kántor Zoltán – Majtényi Balázs szerk. 2005 *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel, Budapest; Bauer Tamás 2002 A státustörvény: kisebbségvédelem helyett „nemzetpolitika”. *Magyar Kisebbség*, 1. [0201/m020103.html](http://mek.oszk.hu/0201/m020103.html); Borbély Imre 1999 Külhoni állampolgárság vagy státustörvény? Az elszakított nemzetrészek magyarországi jogállásának rendezési lehetőségei. *Magyar Kisebbség*, 4. [9904/m990431.html](http://mek.oszk.hu/0904/m990431.html); Kántor Zoltán 2002 A státustörvény: nemzetpolitika vagy a kisebbségvédelem új megközelítése? *Magyar Kisebbség*, 1. [0201/m020101.html](http://mek.oszk.hu/0201/m020101.html); Öllös László 2008 *Az egyetértés konfliktusa. A Magyar Köztársaság alkotmánya és a határon túli magyarok*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Kántor Zoltán szerk. 2002 *A státustörvény: előzmények és*

következmények. Teleki László Alapítvány, Budapest, <http://mek.oszk.hu/05900/05986/>; Szarka László 2003 A magyar kedvezménytörvény identitáspolitikai céljai. In Halász Iván – Majtényi Balázs szerk. *Regisztrálható-e az identitás?* Gondolat – MTA Jogtudományi Intézet, Budapest, 235-251; Szarka László 2005 Alternatívák és irányzatok a magyar kisebbségpolitikában – közösségépítés, konszociáció, nemzeti integráció. *Magyar Tudomány*, 2; Bodó Barna – Bakk Miklós – Veress Károly szerk. *Kisebbségben, közösségben*. Politeia Egyesület – Bolyai Társaság – Communitas Alapítvány, Kolozsvár, 2008; Bárdi Nándor – Kovács Éva – Misovicz Tibor (1997) 2002 Politikai attitűdök, nemzeti önképek az erdélyi magyarság körében. *Magyar Kisebbség*, 1. 0201/m020117.html; Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária 2002 *Nemzetek egymás tükrében – interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi, Budapest; Halász Iván – Majtényi Balázs – Szarka László szerk. 2004 *Ami összeköt? Státustörvények közel s távol*. Gondolat, Budapest; Szarka László 2009 Közös múlt – megosztott történelem. A szembenállás mítosza és tradíciója a kisebbségi identitásban. *Limes*, 4. sz.; *Háttéranyagok a magyar-szlovák konfliktushoz* <http://www.hiia.hu/index.php?menu=41&proj=hatteranyagokszlovakmagyar>; Kardos Gábor 2007 Az anyaállam és a nemzeti kisebbségek védelme. In Kardos Gábor: *Kisebbségek: konfliktusok és garanciák*. Gondolat, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Tóth Judit 2004 *Státuszjogok*. Lucidus Kiadó, Budapest; *A szlovákiai nyelvtörvény módosításáról készült elemzések áttekintése* http://www.mtaki.hu/kisebbssegpolitika/szlovakiai_nyelvtorveny_modositas_elemzesek_osszefoglalo.html; Hamberger Judit *A feszült szlovák-magyar viszony okairól* <http://www.hiia.hu/letoltes.php?letolt=8001>; Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária 1999 Konfliktusok Erdélyben és Dél-Szlovákiában. *Szociológiai Szemle*, 4. sz.; Feischmidt Margit szerk. 2005 *Erdély-(de)konstrukciók. Tanulmányok*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs; Veres Valér 2005 Az erdélyi magyarok nemzeti identitása a társadalmi és az etnikai struktúra összefüggésrendszerében (2000). *Erdélyi Társadalom*, 1. sz.; Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária 2005 Az együttélés reprezentációi Erdélyben. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs szerk. *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel, Budapest; Bakk Miklós – Bodó Barna et al. 2003 *Státusdiskurzus*. Editura Marineasa, Diaszpóra Könyvek, 2. Szórvány alapítvány, Temesvár. További források: <http://www.adatbank.ro/belso.php?alk=10&k=5>

A. Gergely András

Steward, Julian Haynes (1902. január 31., Washington D. C. – 1972. február 6. Urbana): amerikai antropológus, az ökológiai antropológia és a többvonalú evolúciós változások elméleti megalapozója. Pályakezdő éveiben, 16 éves korában egy jövőbeni politikai vezetőket előkészítő iskolába küldték (Deep Springs Előkészítő Iskola), itt kezdett el a természettudományok iránt érdeklődni, majd a *soson* (Shoshoni) és az északi *pajut* (Paiute) indiánokkal találkozva kezdődött életreszóló kutatói elkötelezettsége az indián kultúra iránt. Steward előbb a Cornell Egyetemen folytatott tanulmányokat, ahol zoológiát és biológiát tanult (1925), majd antropológus doktori fokozatáért a Kalifornia Egyetemre járt (1929), ahol már elsőévesként találkozott →*Alfred Kroeber* és →*Robert Lowie* írásaival, amelyek meghatározónak bizonyultak egész későbbi életében. Terepmunkája nyomán keletkezett *The Ceremonial Buffoon of the American Indian* (Szertartásos bohóc az amerikai indiánok körében, a rituális komédia és szerepcserék tanulmánya) c. szakdolgozata. E korszakban az antropológia fiatal tudományág volt, Steward oktatóként egy tanszékre került az Alfred Kroeber és Robert Lowie „párossal”, akik mindketten →*Franz Boas* tanítványai voltak. Steward első tudományos pozíciójaként a Michigani Egyetemen (Ann Arbor, 1929–30) tanított két évig, majd az Utah Egyetem oktatási és kutatási programot alapított (1930). Később (1933–34) visszatért a Berkeley-re mint előadó, ahol Kroeber hatására a holisztikus megközelítés hívévé vált. Kutatói munkájában a soson indiánok gazdasági, társadalmi és ökológiai rendszerének teljes elemzését végezte el (1934–35). Elkötelezettségét jelzi, hogy ezt követően 11 évig a Smithsonian Intézetben belüli Amerikai Etnológiai Kormányhivatal munkatársa volt, ugyanitt megalapította a Szociálintropológiai Intézetet is (1943), amelynek ő volt az első igazgatója, és megírta a *Handbook of South American Indians* (Dél-Amerikai

indiánok kézikönyve) hat kötetét (1946). Ezt követően visszatért az egyetemi élethez amikor elfogadott egy tanári állást a Columbia Egyetemen (1946), s végül elfogadta az Illinois Egyetem (Urbana) professzori állását (1952). Tanárként empirikus adatokkal zsúfolta tele előadásait. Összeszedett, céltudatos és következetes oktató volt; filozófiája abból az idézetből származott, mely szerint „Nincs elmélet, amely ne tényeken alapulna, de a tények csak az elmélet kontextusában léteznek”. Az antropológia tudománya számára meghatározó hatással volt nézete, mely szerint az emberiséget biológiai, kulturális, történeti és nyelvészeti nézőpontok szerint kell vizsgálni. Steward elgondolása abban gyökerezett, hogy az emberi élet összes lehetséges aspektusát együtt kell értelmezni a megértés érdekében.

Steward egyik legfontosabb kutatását a Columbia Egyetemi éve alatt végezte a Puerto Rico-i Egyetemmel közösen (1948–49). Ez volt az első kísérlet az antropológián belül arra, hogy egy adott terület kultúráját a politikai, gazdasági és ökológiai kapcsolatokra kiterjedően vizsgáljanak. Steward fedezte fel a vadon élő ehető növények öntözésének első ismert módját. Fő érdeklődési területét képezte az interakciók és a munka viszonyának elemzése a társadalom mindennapi társadalmi életében. A legismertebb művét a kulturális ökológia és az érvényes kultúrközi jog témaköréről írta. Egész életében mélyen kötődött a sosoni és az északi pajút indiánokhoz, küldetésének érezte, hogy minél több információt megmentsen és megőrizzen az észak-amerikai indiánokról, mielőtt az összes információ és kultúra menthetetlenül elvész a kutatás számára.

F.m.: The Economic and Social Basis of Primitive Bands. In *Essays in Anthropology in Honor of A. L. Kroeber*. California University Press (1936); *Basin-Plateau Aboriginal Sociopolitical Groups*. Bureau of American Ethnology, Washington (1936); *Handbook of South American Indians* Vol. I–VII., Government Printing Office, Washington, DC. (1946–59); Comments on the Statement of Human Rights. *American Anthropologist* 50(2), (1948):351–352; Cultural Causality and Law. *American Anthropologist*, 51. (1949); (Fanon, L.C.-vel) *Native People of South America*. McGraw Hill, New York (1955); *South American Culture* (1949); Area Research, Theory and Practice, *Social Science Research Council Bulletin* 63: 1–164. (1950); *Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution*. University of Illinois Press, Urbana (1955); *Irrigation Civilisations*, Pan American Union, Washington DC, (1955); *The People of Puerto Rico: A Study in Social Anthropology*, University of Illinois Press, Urbana (1956); *Alfred Kroeber*. Columbia, (1973); Alfred Louis Kroeber, 1876–1960. *American Anthropologist* 63 (5/1), (1961):1038–1060; *Evolution and Ecology. Essays on Social Transformation*. University of Illinois Press (1977); A kulturális ökológia fogalma és módszere. In Bohannan, Paul – Glazer, Mark szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest: 442–456; Sárkány Mihály 2000 Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 89–99.

Hajdú Gabriella

strukturalista, strukturalizmus: az antropológia történetében az a jellegzetesen interdiszciplináris irányzat, amely a társadalom kultúrájának és léhelyzetének egyes jelenségeit főként struktúraszerűségükben, szerkezeti sajátosságai alapján vizsgálja. Előzménye volt a természet-, majd a társadalomtudományok objektivitásra irányuló törekvése (pl. demográfia, kvantitatív néprajz, rétegződés- vagy osztályelméleti kutatás), valamint a megismeréstudomány (fenomenologikus) szemlélete, amelyek a szerkezet (struktúra) és a használat (funkció) elkülönítése alakult ki fő szemléletmóddjaként. A struktúra átlátásának igénye talán először a nyelvészetben formálódik önálló érdeklődési ággá (Ferdinand de Saussure műveiben, az orosz formalista iskolában, a magyar konstruktivizmusban, a prágai strukturalizmusban, részben a koppenhágai iskola, ill. az amerikai deskriptív strukturalizmus és más irányzatok révén), de a húszas éveket követően az esztétikában és az irodalomelméletben, filozófiában és az esztétikában is több fenomenológiai iskola kapcsolódik ide. A strukturalista etnológia mint néprajzi gondolat a II. világháború után, Claude Lévi-Strauss kezdeményezésére jelent meg, aki főként a társadalmi tudat különböző formáinak, megjelenítődésének szerkezeti vonásait kutatta, párhuzamosan a

társadalomszerkezet, ill. a társadalmi kommunikáció számos megnyilvánulásával. Az elméleti strukturalizmus kiterjedt a társadalomelmélet, gazdaságtörténet, egy sor művészeti ág, a lélektan, a világképek, vallások és mitológiák (át- vagy újra-)értelmezésére, továbbá a társadalmi lét tényeinek legalább rendszerező magyarázatára. A 60-as évek elejétől újjáéledt az orosz formalizmus, szellemi és ábrázolási öröksége (melyet a morfológiai folklorisztika és az irodalmi narratológia tanulmányoz), ez pedig kiegészült az összehasonlító („tipológiai”) aspektussal. Az új, „strukturális-tipológiai”-nak nevezett módszer abban áll, hogy a jelenségeket nem csupán genetikus összefüggéseikben, hanem egyetemesnek felfogott tipológiai variációikat illetően vetik össze egymással. Különösen az elbeszélő epikai alkotások tartalomelemzésében, s ugyanígy az egyes népek mitológiáiban meglévő struktúraelemek kutathatók ekképpen. Az európai etnológia tudásterületén eltérő intenzitással és más-más gyakorisággal jelenik meg a strukturalizmus módszertana, később a *posztstrukturalista* áramlatok (szemiotika, ikonológia, generatív grammatika, formációtan, információelmélet és kultúraközi kommunikációelmélet, illetőleg a komparatív szemiotika) is. A kutatásokban a társadalmi struktúrák a művészi struktúrák ugyancsak közeli kapcsolatrendszerre fogalmazódott meg (a képzőművészetben, zenében, a népköltészetben és az epikus) műalkotások formatanának alakjában. A művészi kifejezőerő, a zene és a tánc rendszerező leírásában a többszörösen rétegzett struktúrák feltárása is megtörtént. Mindezen okok miatt korántsem furcsállható, hogy az antropológiai gondolkodást szintúgy áthatotta a formalizmus, de ellenoldalán a mentális struktúrák mögötti pszichés védekezésmód is elemzésre került (miként a népművészet területén a motívumok kapcsolódása és csoportosulása került az érdeklődés előterébe). Kiegészítette ezt a közlés általános modelljeiről, valamint az interaktivitásról és interszubjektivitásról vallott kortárs nézetek sora, az antropológiai terepkutatások sokféle formája, amelyeket megpróbáltak a kultúra struktúrájával, történeti (dinamikus és diakron) jegyei alapján, valamint konstans és szinkron folyamatai szerint leírni. A művészet-antropológia, a vizuális antropológia, s mellettük a narratív vagy elbeszélő műfajokat kiegészítő filmes, fotó- és emlékezet-értelmezések immár a struktúrákról vallott korábbi nézetek részbeni-egészbeni reformjára vallanak.

Irodalom: Bertalan László 1997 *Leíró típusú strukturalizmus; Magyarázó típusú strukturalizmus*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Szociológia Tanszék, Szociológiatörténeti szöveggyűjtemény. Elektronikus forrás: http://www.bkae.hu/szoc/letolt/bertalan/bertalan_szocelm1.pdf; Lévi-Strauss, Claude 1958, 1999 A struktúrafogalom az etnológiában. In Bohannan, Paul – Glazer, Mark szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem Kft, 578-622.; Voigt Vilmos 1968 *A folklorisztikai strukturalizmus mérlege és távlatai*. (MTA I. Oszt. Közl. 25: 169-183.); Kelemen János 1969 *Mi a strukturalizmus?* Budapest, Kossuth; Hoppál Mihály – Voigt Vilmos 1971–72 *Strukturális folklorisztika*. Budapest–Szolnok; Sárkány Mihály 2000 Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 89-99; Józsa Péter 1980 *Lévi-Strauss, strukturalizmus, szemiotika*. Akadémiai Kiadó, Budapest; Crary, Jonathan 1990 *Techniques of the Observation*. (m. *A megfigyelő módszerei*. Osiris, Budapest, 1999); Turner, Victor W. 1969 *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Routledge & Kegan Paul, London (m. *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*. Osiris, Budapest); Felföldi Barnabás 2006 A diskurzus fogalma a szervezetkutatásokban. In Földi Éva szerk. *Társadalom és kultúra*. A Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet tanulmánykötete. Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 35-45; Kiss Tamás 2010 *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzése. Az erdélyi magyar népesség statisztika konstrukciójáról*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

Boglár Lajos – A. Gergely András

számik (lappok): Európa legészakibb csücskében, a Skandináv-félsziget középső és a sarkkörön túlra eső részén, illetve a Kola-félszigeten élnek, négy ország (Norvégia, Svédország, Finnország, Oroszország) területén, önálló államiság nélkül. Lélekszámukat illetően elég nagy a bizonytalanság, kb. 60-80 ezerre becsülik (országankénti bontásban: kb. 40 ezer Norvégiában, 20 ezer Svédországban, 6 ezer Finnországban, 2 ezer Oroszországban),

melynek mintegy fele beszéli valamelyik számi nyelvet anyanyelvét. Ugyanis mára már elfogadottá vált, hogy több számi nyelvről beszélünk, nem pedig egy számi nyelv nyelvjárásairól. A számi nyelveket két nagy csoportba soroljuk: nyugati (ezek: Déli, Umei, Pitei, Lulei, Északi vagy Norvég) és keleti (ezek: Inari, Koltta, Akkalai, Kildini és Ter-számi).

A ~ által lakott mintegy 400 ezer km²-es terület déli határa a Stjordan (N) - Roros (N) - Idre (S) települések által alkotott képzeletbeli vonallal határozható meg. A nyugati, északnyugati határ maga a Norvég-tenger, az északi a Barents-tenger. Északkeleten a Kola-félsziget legkeletibb sarkáig megtalálhatjuk a lappokat. A délebbre eső területektől a Kola-félszigetig húzódó, DNy-ÉK irányú keleti határvonal Svédország belsejében, az Oviken - Asele - Lycksele - Risappi - Flakaberg - Parkalompolo vonallal esik egybe, majd a finnországi Muoniótól tart Kelet felé, Finnországon (Kittilä - Sodankylä) és a Kola-félsziget déli részén át (Akkala - Imandra) egészen Sosnovkaig, a Barents-tengerig.

A ~ önelnevezése *sápmi*, vagy *sápmelaš*, az általuk lakott terület *Sápmi* (Lappföld). A magyarban és a világ nyelveiben is oly elterjedt *lapp* megnevezés skandináv eredetű, de ez az elnevezés a ~ számára erősen pejoratív értelmű, ezért kerülendő. Maga a *sápmi* elnevezés az ősi finn *håme* törzsnévvvel hozható összefüggésbe.

A kutatók számára nagy fejtörést okoz a ~ eredete, mert nyelvük a többi finnségi nyelvvel rokon, de embertanilag speciális csoportot képeznek (uráli típus, lapponoid csoport). Ennek az ellentmondásnak a feloldására számos hipotézis született.

A ~ hagyományos életformája a félnomád rénszarvastartás és a halászat, mely életforma megőrzésében az állam is támogatja őket. Nyelvi és kulturális identitásuk megőrzése érdekében számos szervezetet hoztak létre: A harmincas évek óta működik a finnországi a Lapp Művelődési Társaság (*Lapin Sivistysseura*), a svédországi Same-Ätnam valamint a norvégiai Sami Searvi. 1945-ben létrehozták saját országos egyesületüket Finnországban (*Saamii Litto*, azaz a Számik Egyesülete); Osloban 1948-ban létrehozták a Számi Tanácsot. A Norvég Rénartó Számik Nemzeti Egyesülete (NRL) szintén 1948-ban alakult, de érdeklődését hosszú ideig csak a réntartás kérdései és a réntartók jogainak védelme kötötte le. A leghathatósabb politikai fórumnak mindazonáltal az 1968-ban alakult Norvég Számik Nemzeti Egyesülete (NSR) bizonyult. Ekkorra a számi mozgalom aktivistái már egyre világosabban látták s egyértelműen hangsúlyozták, hogy a ~ mint etnikai csoport csak akkor jut egyenlő esélyekhez a többségi társadalomban, ha bizonyos privilégiumokat biztosít számukra a törvény, többek között az ősi földjeikhez és vizeikhez való jogot.

Az első Számi Konferencia a svédországi Jokkmokkban került megrendezésre 1953-ban. A konferencia legfontosabb folyománya az 1956-ban megalapított Számi Tanács, melyben helyet foglalnak az északi országok számi küldöttei (mellettük 1992 óta az oroszországi számik küldöttei is). A háromévente összehívott Számi Konferenciák jelentősen hozzájárultak a ~ etnopolitikai egységbe való tömörülésükhöz. A ~ kinyilvánították összetartozásukat, amely a továbbiakban megalapozta a különböző számi nyelvek, csoportok, szervezetek és egyének együttműködését: „*Mi, számik, egységes nép vagyunk, és az államhatárok sem szakíthatják szét összetartozásunk erős kötelékét. Birjuk saját történelmünket, hagyományainkat, kultúránkat és nyelvünket. Földünkhöz, vizeinkhez, valamint a foglalkozásunkhoz való jogunkat őseinktől örököltük. Visszavonhatatlan jogunk van ápolni és fejleszteni foglalkozásunkat és közösségünket, közösen meghatározott feltételeinknek megfelelően. Közös szándékunkban áll megóvni földünket, természeti kincseinket és népi hagyományainkat az utánuk következő nemzedék számára is*”.

Politikai önkormányzatuk érdekében a három skandináv országban működik Számi Parlament is, melyek 1997 óta folytatott együttműködésük révén erősítik az egységes politikai akaratot. A ~ 1976-tól tagjai az Őshonos Népek Világtanácsának (WCIP).

Forrás: <http://fu.nytud.hu>; Ir.: Zsirai Miklós 1936, 1994 *Finnugor rokonságunk*. Trezor, Budapest; Hajdú Péter – Domokos Péter 1978 *Uráli nyelvrokonaink*. Tankönyvkiadó, Budapest; Gulya János szerk. 1975 *A vízimadarak népe*. Európa, Budapest; Hajdú Péter szerk. 1975 *Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és*

hagyományai. Corvina, Budapest; Csepregi Márta szerk. 1998 *Finnugor kalauz.* Panoráma, Budapest; Nanovfszky György szerk. 2000 *Nyelvrokonaink.* Teleki László Alapítvány, Budapest; Kerezi Ágnes 1999 *Az udmurtok* (Minoritates Mundi sor.) Savaria University Press, Szombathely; Domokos Péter szerk. 1974 *Vatka meg Kalmez. Votják mondák és mesék.* Európa, Budapest; Domokos Péter 1975 *Az udmurt irodalom története.* Akadémiai, Budapest; Domokos Péter szerk. 1975 *Medveének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre.* Európa, Budapest; Jokipii, Mauno szerk. 1995 *Itämerensuomalaise. Heimokansojen historiaa ja kohtaloita.* Jyväskylä: Atena; Öispuu, Jaan – Joalaid, Marje szerk. 1998 *Kaheksa keelt, kaheksa rahvast.* TPÜ Kirjastus, Tallinn; Helander, Elina szerk. 1996 *Awaked vioce. The Return of Sami Knowledge.* Kautokeino: Sámi Instituut: Diedut 4; Lehtola, Veli-Pekka 1997 *Saamelaiset. Historia, yhteiskunta, taide.* Kustannus-Puntsi, Jyväskylä; Peltó, Pertti 1973 *The snowmobile revolution: technology and social change in the Arctic.* Cummings Publishing, USA; Pentikäinen, Juha 1995 *Saamelaiset. Pohjoisen kansan mytologia.* Helsinki; Pentikäinen, Juha – Hiltunen, Marja 1995 *Cultural minorities in Finland. An Overview towards Cultural Policy.* Publications of the National Commission for Unesco 66, Helsinki; *Polar Peoples. Self-Determination and Development.* London: Minority Rights Group Publications, 1994; Saarinen, Tuija – Suhonen, Seppo eds. 1995 *Koltat, karjalaiset ja setukaiset. Pienet kansat maailmojen rajoilla.* Snellman Instituuti, Kuopio, A-Sarja 19; *Sámiráđđi. Sámedolihklalaš prográmma.* Ohcejohka, 1980; Sammallahiti, Pekka 1998 *The Saami Languages. An Introduction.* Davvi Girji, Kárášjoka.

Jacsev Nikolaj

Szamoá kultúrája: a Szamoá-szigetek a Csendes-óceán déli részén, kb. 1800 mérföldre keletre Új-Zélandtól és 2400 mérföldre délnyugatra Hawaiitól. A szigetek egy keleti és egy nyugati szigetcsoportot alkotnak: előbbieket az Egyesült Államokhoz tartoznak, utóbbiak független államot alkotnak. A helyiek úgy tartják, hogy a szigetek első lakói más polinéziai szigetekről vándoroltak ide mintegy 3500 évvel ezelőtt, itt elszigeteltségben éltek 1600-ig, mikor misszionáriusok érkeztek a szigetre, akik a kereszténységet hozták és segítették a szigetlakókat saját ABC-jük kialakításában. Ettől eltekintve nem sok betolakodástól kellett szenvedniük az 1800-as évek végéig, mikor Németország és az Egyesült Államok vetélkedni kezdett a szigetek fennhatóságáért, és egyezményük alapján a két ország megosztotta a térséget; később Németország elvesztette fennhatóságát a nyugati szigetek felett Új Zéland javára, majd 1962-ben Nyugat-Szamoá független ország lett, szemben Kelet-Szamoával, amely most is amerikai irányítás alatt áll. Nyugat-Szamoá sokban visszatért a hagyományos életvitelhez, míg Kelet- (vagy Amerikai-Szamoá) sokkal iparosodottabb terület lett. A szigetlakók nagy része kis tengerparti falvakban lakik, nádtetős kunyhókban, rendszerint nagycsaládi kötelékben. A falufőnök az időssekkel együtt irányítja a közösség életét, de minden család saját magáról gondoskodik. A legfontosabb termények: a kókuszdió, a banán és a tárógyökér. Az étrendben helyet kap a hal és a disznóhús is. A mindennapi élet során az emberek a szamoai nyelvet beszélik, az üzleti és hivatalos ügyek nyelve az angol. A szamoaiak csaknem 100%-a katolikus, a vallásnak kiemelt szerepe van az életükben, vasárnaponként templomba mennek, időnként még éjjel is kivonulnak egy 10-20 perces ima erejéig.

A szamoai kultúra legismertebb jellegzetessége a *rituális tetoválás*. Deréktól térdig borítják a testet különféle kifinomult és bonyolult mintákkal. A tetoválást kezdetleges eszközökkel készítik, ezért ez hosszú és fájdalmas eljárás, három hónapig is eltarthat, míg elkészül. A férfiak és a nők testét is boríthatják a tetoválások, de a férfiaknak szánt minták részletesebbek, és ezt a fajta tetoválást végzik gyakrabban.

Ir.: Mead, Margaret 1928 *Coming of Age in Samoa.* Morrow, New York; Mead, Margaret 1930 *Growing Up in New Guinea* (1930); Freeman, Derek 1983 *Margaret Mead in Samoa: The Making and Unmaking of an Anthropological Myth.* Harvard University Press, Cambridge; Ember, Melvin – Ember, Carol R. 1993 *Cultural Anthropology.* Englewood Cliffs: Prentice Hall; Freeman, Derek 1999 *The Fateful Hoaxing of Margaret Mead: A Historical Analysis of Her Samoan Research.* Boulder, Colorado: Westview Press.

Elwtrónikus forrás: <http://www.prenhall.com/ember/> ; Samoan Community Development Center, www.samoancenter.org ; The People of Samoa, www.inmotionmagazine.com ; <http://www.mnsu.edu/emuseum/cultural/oldworld/pacific/samoanculture.html>

szemantikai és szintetizációs funkció: (görög *semaino* = jelentés) a szemantika *jelentés*tan, a gondolkodás tanulmányozási módszere és rendszere, amely főként a nyelvészeti és jelentéseméleti megközelítésekben különböző értelmezési utakat kínál. Megkülönböztetik a jelentéseken belül a *jelentő* (tartalomhordozó) és *jelentett* (jelentéssel fölrüházott), valamint a *szemiotikai* (jelelméleti, jeltudományi) értelmű kifejezéseket, ezek szintéziséből vezethető le az az egység, amely a kifejezni vélt tartalom *formai* jegyei (signs) révén segít a közlendő megformálásában. Az interpretációk kutatása a nyelv szerkezetét, a kifejezés strukturális jegyeit, a szimbólumhasználat módját követi (mondattani és szimbolizációs megközelítések), a generatív értelmezésen túl azonban a kutatók számára a pszichológiai háttér válik elemzésre érdemessé, mivel a gondolkodás tükröként rejtett összefüggésekre utal. Méginkább érvényes ez a művészetekre, amelyekben a kifejezési eszközök és a közölt „üzenet” az alkotó és a befogadó (tételezett) érzékelési és értelmezési-megértési egyezségeire is épít. Ez az egység a *szintézis*, a jelenségek leíró számbavétele és felismeréseinek összegzése, amelyet a legáltalánosabban „tartalom és forma” egymásra hangoltságaként értelmeznek, különösen a műalkotások, esztétikai megnyilvánulások terén, ahol a jelentéshordozó a közlendő legteljesebb (és lehetségesen azon túli) egységét hivatott megteremteni.

Ir.: Gadamer, Hans-Georg *Szöveg és interpretáció*. In Bacsó Béla összeáll. *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi Könyvkiadó, 1995:17-43; Horváth István – Tódor Erika Mária szerk. 2009 *Nemzetállamok, globalizációs és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

Boglár Lajos – A. Gergely András

szerbek: szerbül (vagy „szerbhorvátul”) beszélő népcsoport, nyelve az indoeurópai nyelvcsalád szláv ágához tartozik. Lakóhelye Szerbia a /volt/ modern Jugoszlávia hat köztársasága közül a legnagyobb, az egykori szövetségi köztársaság keleti területének nagy része; Északon Magyarország, keleten Románia és Bulgária, délen a Macedón /jugoszláv/ köztársaság, nyugaton Albánia, valamint Montenegró, Bosznia-Hercegovina és Horvátország határolja. A fekvése körülbelül az északi szélesség 42-45 foka, és keleti hosszúság 19°30-23 foka közé esik. Szerbia etnikailag homogénnek tekintett, bár két autonóm terület is tartozik hozzá: Északon a Vajdaság, ahol Szerbia leggazdagabb mezőgazdasági területei vannak, főként szerb népességű, de jelentős román és magyar kisebbségek is élnek itt; Délen Kosmet (Kosovo-Metohija) egy nagy muzulmán albán kisebbség központja. A szerb nyelv legközelebbi rokon nyelvei a szlovén, a macedón és a bolgár (Voegelin and Voegelin 1965: 100), a cirill írást használják, ami megkülönbözteti őket a horvátoktól, akik latin betűkkel írják lényegében ugyanezt a nyelvet. A szerbek szinte kivétel nélkül a Szerb Ortodox Egyház tagjai – ez egy másik jelentős tényező, ami megkülönbözteti őket a római katolikus horvátoktól és szlovénektől. A szerbek, horvátok és szlovének i.e. 500-600 körül érkeztek a Balkánra, a Kárpátok tájékáról dél felé mozogva nyájaikkal és csordáikkal. A kilencedik század közepére megalakult az első szerb állam. A tizennegyedik század végétől a tizenötödik század közepéig tartó belső háborúskodás a szerb feudális államban elősegítette az oszmán hódítást, és Szerbia a tizenkilencedik század elejéig az Oszmán Birodalom része maradt. 1830-ra, számos forradalom után Törökország rákényszerült, hogy Szerbiát autonóm fejedelemséggé ismerje el a szultán fennhatósága alatt. 1882-ben kikiáltották a független szerb államot, viszont a szerbek, horvátok és szlovének egyesült királysága, Jugoszlávia néven csak 1918-ban jött létre („Déli Szlávok”). Az ENSZ 1974-ben 21.120.000-re becsülte az akkori Jugoszlávia lakosságát, ennek 1953-ban a szerbek 41.7 százalékát tették ki. A

második legnagyobb csoport a horvát volt, 23.5 százalékkal (Golenpaul szerk. 1974:292). Földrajzilag Szerbia kétharmada hegyvidék, egyharmada dombos síkság. A Šumadija régió, Szerbia centrális területe a Morava folyó széles völgyétől nyugatra, Belgrádtól délre fekszik. Šumadija éghajlatát száraz, meleg nyarak jellemzik; hosszú, párás ősök, ami jót tesz a mezőgazdaságnak; és hideg, száraz telek hideg szelekkel, ami viszont árt: a növénytermesztés időszaka március közepén kezdődik és novemberig tart. A gazdaság elsősorban az önellátó mezőgazdaságon alapul, a legfontosabb termény a búza és a kukorica, mivel ez adja a lisztet a kenyérhez. Zabot és árpát piacra termesztnek. Az állattenyésztés elterjedt, főként birkát, sertést, marhát és lovat tenyésztnek (Halpern 1958:52-53). A földművelést legnagyobbbrészt még mindig kézzel végzik; a gépi felszerelés ritka. Szerbia túlnyomóan paraszti társadalom: 1953-ban a lakosság 61 százaléka élt mezőgazdaságból (öt évvel korábban a lakosság háromnegyede!). A paraszti létformában a nemek szerinti munkamegosztás nincs mereven elkülönítve, a legtöbb tevékenységet minden családtag végzi, bár a sütés, sajtkészítés, szövés és fonás, takarítás és mosás szinte kizárólag női munkák. Az állatok itatása, a favágás, és a legtöbb mezőgazdasági munka a férfiaké. A paraszti étrend nagyrészt búzakenyérből, paszujból (sűrű babkása) és zöldségekből (krumpli és paprika) áll, időszakosan eltérő változatossággal és mennyiségben pl. júliustól októberig, aratás után. A bárányt az ünnepi étkekhez tartogatják. Alkalmanként esznek csirkét és pulykát. Sajtot tehéntejből készítenek, de a tejet ritkán isszák meg, és vaját nem készítenek. Házasságot általában tizenéves koruk végén, húszas éveik elején kötnek. Néhány forrás szerint (French 1942:40; Erlich 1966:222) a fiúk fiatalabb korban házasodnak (18-20 évük között), mint a lányok (akik 20-22 évesen). Mások ezt éppen ellenkezőleg mutatják ki (Halpern 1959:189). Az első világháború előtt a legtöbb házasságot kommandáltak, manapság elég a szülői hozzájárulás is. Halpern arról számol be, hogy Orasac faluban (2182 lakos) minden házasságban a partnerek nem egészen 20 mérföldnyire laktak eredetileg egymástól; 30 százalék ugyanabból a faluból, egy másik 30 százalék a szomszédos falvakból való. A házasság utáni lakóhelyválasztás szinte kizárólag *patrilokális*, a legtöbb esetben a menyasszony a férje családjához megy lakni (Hammel 1957:63; Pavlovic 1973:86). Matrilokális lakóhelyválasztás csak akkor fordulhat elő, ha egy családban nincsenek fiúk, de jelentős a vagyon. Egy falun belüli szomszédságok vagy falvacskák általában közeli rokonokból állnak, ezek gyakran nemzetségi egységek is. A tizenkilencedik században a *zadruga* (nagy család) egyetlen háztartásban vagy birtokon élt, és egyetlen gazdasági egységként művelte a földet. Ma a zadrugák sokkal kisebbek, gyakran csak két fivérből és a családjukból állnak, de még mindig elterjedtek, a legtöbbnek 6-10 tagja van. A *vamilija*, a leszármazási vagy nemzetségi csoport a zadruga utáni legfontosabb társadalmi egység: több háztartásból áll, akik *patrilinéárisan* egy közös őstől származnak, közös a nevük, és ugyanaz a védőszentjük. E csoportok mérete csupán néhány háztartástól akár félszázig is terjedhet, több mint 300 taggal (a legnagyobb Orasacban található). A leszármazás mindig férfi ágon történik, egységeik rendszerint ugyanazon a környéken laknak. Szintén fontos két *fiktív rokoni kapcsolat* a keresztapaság, ami férfi ágon öröklődik, és a vértestvérség, ami nem öröklődik. A keresztapa elnököl a keresztelőkön, első születésnapokon és házassági szertartásokon. A *vamilija* után következő legfontosabb társadalmi egység a falu. Egy falutanács vezeti, amit az emberek választanak, és ez dönt a helyi ügyeket érintő kérdésekben; az oktatás és a mezőgazdaság például a szövetségi kormány hatásköre. Szerbia túlnyomórészt még mindig paraszti jellegű, bár van néhány kereskedelmi és ipari központ, mint például Belgrád. Šumadijában a paraszti falvak általában szétszórta; minden házat a saját gyümölcsösei és gazdasági épületei vesznek körül. Három másik fajta falusi jellegű településtípus is található azonban Szerbiában: *falu-közösségek*, amelyekben a házak keskeny, kanyargós utcák mentén zsúfolódnak össze; ilyenek nagyrészt Kelet- és Dél-Szerbiában találhatók. Egy másik fajta az *út- vagy keresztút falu*, amelyben a házak és földek egyenlő távolságra vannak, és jól megtervezettnak látszanak. Ilyen falvak főleg Belgrád mellett és az

alsó Morava-völgyben találhatók. A harmadik típus a *ciflik*, egy olyan fajta település, amit a török földesurak hoztak létre, ez fallal körülvett, sűrűn lakott falu, ahol eredetileg a földesúr és a parasztjai laktak, ilyenek Dél-Szerbiában találhatók (Thurnher 1956:79-80). A mai Szerbiában az osztályszerkezet egyszerű, és foglalkozás szerinti: mezőgazdasági vidékeken ezek a tisztán földművesek, vegyes földművesek (sokszor kétlakiak), bér munkások és föld nélküli mezőgazdasági munkások. A török uralom több száz éve felszámolta a feudális nemességet, a modern államot a parasztok alapították. Egy család boldogulásához egy nagy darab föld, elegendő ember a megművelésére, szorgalom és jó öröklés elegendő volt – de ez a jó mód ritkán maradt fenn két generációnál tovább. Ma a jó módú parasztok a földjük nagy részét elveszítették, keményen adóztatják őket, és már nincs meg a régi társadalmi és politikai státuszuk, bár a sikeres gazdát még mindig megbecsülik. A városi felső osztály, amely a török uralom vége felé kezdett kialakulni, ma a parasztokból kialakult uralkodó és kereskedő osztálynak adta át a helyét. A részletkérdésekben eligazító főbb antropológiai forrásmunkák Szerbiáról: Halpern (1958), Lodge (1942), Drobnjakovic (1973), Pavlovic (1973), utóbbi kettőt kimondottan a HRAF számára fordították le. Együttesen már kitűnő áttekintést nyújtanak a tradicionális szerb parasztságról és a nyelvi-kulturális közösségekről.

Ir.: Drobnjakovic, Martin J. Malone – Jasenica, Borivoje M. 1973 *antropogeográfiai* kutatás, 376 lap, kézirat. Human Relations Area Files, New Haven; Erlich, Vera 1966 *St. Family in transition: a study of 300 Yugoslav villages*. Princeton University Press; French, Reginald Michael 1942 *Serbian church life*. Society for Promoting Christian Knowledge, London; Golenpaul, Ann szerk. 1975 *Information Please Almanac*. Dan Golenpaul Associates, New York; Halpern, Joel Martin 1958 *A Serbian village*. Columbia University Press, New York; Hammel, Eugene A. 1957 *Serbo-Croatian kinship terminology*. Kroeber Anthropological Society Papers, 16: 45-75; Lodge, Olive 1942 *Peasant Life in Yugoslavia*. Seeley, Service, London; Pavlovic, Jeremija M. 1973 *Folk life and customs in the Kragujevac region of the Jasenica in Sumadija*. 316 lap, kézirat. Human Relations Area Files, New Haven; Thurnher, Majda 1956 *A survey of Balkan houses and farm buildings*. Kroeber Anthropological Society Papers, 14: 19-92; Voegelin, Carl F. 1965 *Languages of the world: Indo-European fascicle one*. In Voegelin, Carl F. – Voegelin, Florence M. 1965 *Anthropological Linguistics*, vol. 7, no. 8; Hajnal Virág – Papp Richárd 2004 *Mint leveleket a vihar...* Fórum, Újvidék; Papp Richárd 2003 *Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, Budapest; Papp Richárd – Szarka László szerk. 2008 *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.

A. Gergely András

Székelyföld: 1. (*tört.*) Eredetileg közigazgatás- és jogtörténeti fogalom, azoknak az erdélyi, történeti területi közigazgatási egységeknek az összessége, ahol a székely jog volt az irányadó (székely székek). 2. (*földr.-népr.*) Közelítőleg ennek megfelelő tájegység, a történeti Erdély legmagyarabb vidéke. 3. (*pol.*) A legnagyobb kisebbségi magyar tömbterület, illetve különböző (községi, nagyközségi, megyei) szinten különböző magyar többségű közigazgatási egységek összefüggő tömbje (tkp. a kisebbségi, keleti magyar etnikai tömb tükröződésének változatai a közigazgatásban és regionális politikai érdekek artikulációjában). Az 1. csak pontos határainak ismeretében magyarázható, a 3. a magyar többségű kelet-erdélyi tömbterület valóságából és a magyar többségű jelenlegi közigazgatási egységek tényéből kiindulva tárgyalható. 1992-ben összlakossága, illetve a magát magyarnak/románnak valló lakosság számbeli és százalékos aránya a következő:

1. Magyar többségű települések összefüggő tömbje:

L. 812 460 M. 648 794 (79,86%) R. 142 758 (17,57%)

2. Magyar többségű (nagy)községek és városok (tehát jelenlegi területi közigazgatási alapegységek) összefüggő tömbje:

L. 842 761 M. 657 532 (77,93%) R. 161 408 (19,13%)

3. Magyar többségű megyék (és megyei jogú városok) összefüggő tömbje:

L. 581 591 M. 470 606 (80,92%) R. 103 534 (17,80%)

4. A három „székely” megye (és itteni megyei jogú városok) összesen:

L. 1191000 M. 723 257 (60,69%) R. 421 075 (35,34%)

5. A történeti Székelyföld Aranyosszék nélkül:

L. 837 410 M. 626 278 (74,79%) R. 191 935 (22,92%)

6. A történeti Székelyföld (Aranyosszékkal):

L. 860 650 M. 633 900 (73,6%) R. 206 650 (24%)

Vö. térkép: A történeti erdélyi–moldvai magyar településterület (kis)községsoros felbontásban és a történeti Székelyföld, 1992. Forrás: Varga E. Árpád – Sebők László *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. ProPrint, Csíkszereda, 1998. Web: <http://searchworks.stanford.edu/view/4813068>

Boér Hunor

szimbólum: tárgyak és/vagy jelek együttesének az a funkciója, hogy figyelmet irányítsanak néhány személyre, tárgyra, eszmére, eseményre vagy tevékenységre, amelyek csak bizonytalanul vagy egyáltalán nem asszociálhatók a szimbólummal bármiféle valódi értelemben. A szimbólum és a szimbolizmus a kifejezések jelentésének fokozatos kiterjesztésével nemcsak triviális tárgyakat és jeleket kezdett magába foglalni, hanem olyanokat, mint pl. zászlók és jelzőfények, melyek önmagukban általában nem tekinthetők fontosnak, mégis a társadalom számára nagy jelentőségű eszmék és cselekedetek lehetnek. Olyan komplex összefüggési rendszereknek, mint a beszéd, írás és matematikai jelölések szintén a *→szimbolizáció* fogalomkörébe kellene tartozniuk; az itt használatos hangoknak és jeleknek nyilvánvalóan nincs önmagukban jelentésük és csak azok számára bírhatnak jelentőséggel, akik tudják, hogyan értelmezzék őket aszerint, amire vonatkoznak. Bizonyos költészetet is szimbolikusnak vagy szimbolisztikusnak neveznek, mivel látszólagos tartalma csak sugallja a tágabb jelentéseket. Maga a szimbolizációs közlésmód nemegyszer az „igazság” és a „törvény(szerűség)” megfogalmazódása megannyi tudás- vagy megismerési területen (így pl. a vallásokban, vizuális művészetekben, népművészeti eljárásokban, építészeti formákban, zenében, színpadi műfajokban, filozófiában, stb.). Személyes kapcsolatokban is sokkal inkább a viselkedés az, amit szimbolikusnak lehet hívni: egy szertartásos főhajtás nem annyira egy konkrét személynek, hanem az általa betöltött pozíciónak szól. A pszichoanalitikusok szinte bármely érzelmi töltésű viselkedési mintára alkalmazzák, melynek az a funkciója, hogy egy elfojtott tendenciát tudat alatt beteljesítsen, pl. amikor egy személy emelt hangon tiltakozik egy teljesen indifferens idegen ellen, aki tudat alatt az apjára emlékezteti és felébreszti benne az apjával szembeni elfojtott ellenséges magatartást. A szó használatának széles jelentésbeli skáláját tekintve, két állandó jellemző bukkan fel: a szimbólum mindig kissé közvetett viselkedéstípust helyettesít, minden szimbolizmus magában foglal olyan jelentéseket, amelyek nem származtathatók közvetlenül a gyakorlati összefüggésekből. A szimbólum másik jellemzője az, hogy energiatömörítést fejez ki, lévén, hogy valódi jelentése teljes mértékben túlmutat a pusztá formája által sugallt jelentés látszólagos köznapiságán (pl. dekoratív funkciók a műalkotások esetében, vagy az önkéntelen szemhunyorítás és a modortalan, hasonló szemvillantás közötti kontrasztban, lásd pl. a pillantás Geertz-nél). Minél kevésbé közvetlen és asszociáción alapuló a szimbolizáció, annál jobban eltér eredeti összefüggésétől, és minél kevésbé emocionális, annál többet tart meg a valódi hivatkozás jellegéből. A szimbolizmus gazdag fejlődésének egyik további feltétele a szimbolikus anyag megnövekedett komplexitása és homogenitása. Ez rendkívüli mértékben érvényesül a nyelv esetében, ahol minden jelentés következetesen olyan szabályszerű mintákban kerül kifejezésre, melyek egységes hangok látszólag önkényes sorozatából keletkeznek. Ha a szimbolikus rendszer anyagát kellőképpen változtatjuk, de jellegében homogén marad, a szimbolizmus egyre gazdagabban díszítetté, kreatívabbá és saját értelmezésében jelentőségteljesebbé válik, így a jelzett témákat egyre inkább helyettesíti egy retrospektív racionalizálási szerep. Olyan komplex jelentésrendszerek, mint egy mondatforma vagy egy zenei forma, jóval többet jelentenek, mint amit valaha el lehetne mondani a rájuk való utalással. Magas fejlettségű hivatkozási rendszerekben (pl. a

művészetekben) a szimbólum és a jelzett dolog kapcsolata mindinkább variálhatóvá vagy teljesebbé válik. A szimbolikus jelentések gyakran akkor ismerhetők fel először világosan, amikor az általában tudatalatti vagy csak marginális értelemben tudatos szimbolikus érték kimarad egy szocializált viselkedésmintából, és a feltételezett szerep, amely ezidáig több mint elégnék tűnt a megmagyarázásához és működéséhez, elveszti jelentőségét és alig látszik többnek értéktelen racionalizálásnál. Fontos kutatási terület a személyes szimbólumhasználat kulturális mintakövetésben; ezek gyakran a legértékesebbek, mivel rejtve maradnak a tudatosságtól és a tényleges viselkedés forrásául, mintájául is szolgálnak (pl. a nem tudatos emocionális kötődések, visszafojtott gyűlölet vagy szeretet szimbólumai).

Irodalom: Edward Sapir 1934 Szimbolizmus. *Encyclopaedia of the Social Sciences*. New York, 14:492-495; Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor szerk. 1995 „Jelbeszéd az életünk”. *A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Osiris-Századvég, Budapest; Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor szerk. 2002 „Jelbeszéd az életünk” 2. Osiris, Budapest; Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1999 *Magyarságszimbólumok*. Európai Folklór Központ – TLA, Budapest; A.Gergely András 2002 *A nemzet antropológiája*. Új Mandátum, Budapest, web: (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_rovat=9); Ehmann Bea 2002 *A szöveg mélyén. A pszichológiai tartalomelemzés*. Új Mandátum, Budapest; Münzel, Mark – Schmidt, Bettina 1998 *Ethnologie und Inszenierung: Ansätze zur Theaterethnologie*. Curupira, Marburg; Barth, Fredrik 1989 *Cosmologies in the making: A generative approach to cultural variation in inner New Guinea*. University Press, Cambridge; Horányi Özséb szerk. 1977 *Kommunikáció 1-2. Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi, Budapest; T.Kiss Tamás 1999 *A szemtől-szembe formációk kommunikációs viszonyai*. Új Mandátum, Budapest; Freyre, Gilberto 1981 *Casa-grande e senzala*. Livraria José Olympio Editora (m. *Udvarház és szolgaszállás*. Gondolat, Budapest, 1985); Cohen, Abner 1974 *Two-Dimensional Man. An essay on the Anthropology of Power and Symbolism in complex Society*. Berkeley, Los Angeles, University of California Press; Marót Károly 1940 Rítus és ünnep. *Ethnographia* LI. 143-187; Marót Károly 1949 A szimbólum fogalom fejlődésének állomásai. *Magyar Nyelvőr* LXXIII. 72-78; Ivanov, Vjacseszlav V. 1983 A karnevál szimbolikus funkciói. In: Hoppál Mihály–Niedermüller Péter szerk. *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat*. Budapest, 199-226; Ivanov, Vjacseszlav V. 1984 *Nyelv, mítosz, kultúra*. Budapest, Gondolat Kiadó; Jung, Carl Gustav 1993 *Az ember és szimbólumai*. Budapest (Eredeti kiad.: *Man and his symbols*. Ferguson, 1964.); lásd még: http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm

Boglár Lajos – A.Gergely András

szimbolikus antropológia: megismerés- és viselkedéstudományi terület, tudományág, amely a társas cselekvés sajátos, szimbólumhasználaton és szimbólumteremtő képességen alapuló jelenségeire koncentrálna. Alapja az a megismerő és osztályozó ágazat, szinte önálló tudományterületté váló antropológiai irányzat (→*kognitív antropológia*), mely a személyiség gondolkodásának, cselekvésmódjainak, önreprezentációjának, hiteinek, szimbólumainak és az „én”-jét megosztó erőhatásoknak rendszerével, hatásmechanizmusával foglalkozik. A szakterület legjelesebb kutatói Mary Douglas, Victor Turner, David Schneider, Clifford Geertz és Claude Lévi-Strauss voltak. Utóbbi szerint a szimbolikus kutatásokra a strukturalista nyelvészet ún. Prágai Iskolája volt legfőbb hatással, továbbá a képzeletkutatás és a szimbolizációs eljárások elemzése (Dan Sperber), illetőleg a ritualizáció és a szimbólumhasználat vallási összefüggésrendszere (Mircea Eliade és Victor Turner).

Irodalom: Niedermüller, Péter 1995 *A „szimbolikus” és a kulturális elemzés: megjegyzések a szimbolikus antropológiáról*. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor szerk. „Jelbeszéd az életünk”. Osiris-Századvég, Budapest; Tyler, Stephen A. 1969 *Cognitive Anthropology*. Holt, Rinehart and Winston, New York; Turner, Victor 1957 *Schism and continuity in an African society: A study of Ndembu village life*. Manchester, University Press; Turner, Victor 1967 *The forest of symbols: Aspects of Ndembu ritual*. Ithaca, Cornell University Press; Turner, Victor 1974 *Dramas, fields and metaphors: Symbolic action in human society*. Ithaca, Cornell University Press; D’Andrade, Roy 1995 *The Development of Cognitive Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press; Douglas, Mary 1970 *Natural symbols*. Harmondsworth: Penguin Books; Geertz, Clifford 1994, 2001 *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Századvég; Régi Tamás 2005 Rituális folyamatok rejtett jelentései. Mary Douglas: Rejtett jelentések és Victor Turner: A rituális folyamat. *Anthropolis*, 2/1-2/2; Sperber, Dan 1985 *On Anthropological Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press; Spradley, James 1972 ed, *Culture and Cognition: Rules, Maps, and Plans*. San Francisco: Freeman; Szász Antónia 2005 Szimbólumok természete

(Mary Douglas: Natural Symbols. Explorations in cosmology). *Anthropolis*, 2/1-2/2; Turner, Victor 1997 *Átmenetek, hatások és szegénység: a communitas vallási szimbólumai*. In Bohannan – Glazer szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest. Társudományi területek közül lásd: <http://e3.hu/pdk/hun/konyvek.php>

A. Gergely András

szimbolizáció (görög *symballein* = összekapcsolni, egyesíteni, egésszé formálni, *symbolon* = „kettőből egyet képezni”): a társadalmi kommunikációs (kapcsolati, viselkedési, közlési, jelformálási, értelmezési, stb.) gyakorlatban azonosság-keresési és kifejezési eszközök alkalmazása, egyik oldalán a kreatív, másikon a rejtett üzenetközlés szolgálatában; vagyis folyamat, amely az alaklélektan, a pszichoanalízis (Freud, Jung, Szondi, Ferenczy) elemzése, továbbá a kultúraelméleti megközelítések közötti helyet nyeri el. „Híd”-szerepe dolgokat, képzeteket, fikciókat, emléknymokat, indulati elemeket, határfunkciójú jelenségeket (pl. pszichés elfojtás, indulatlevezetés, művészi kreáció, tudattalanná tett jegyek, neurózisok, mitologikus elemek, vallási elemek, nyelvi mintázatok, stb.) segít összekapcsolódni. A különállással együtt is összetartozás teszi lehetségessé a megjelenítés igényét és eszköztárát, az emlékeztetést, ráutalást, fölismertetést, alakmegtartást (Gestalt) és a bármely két különálló rész egymáshoz illesztését mint alkotó folyamatot. Az eltérő, de illeszthető bármely és bármilyen két elem összeillesztése mint azonosítási eljárás a ~ lényegi eleme. Bachofen szerint a „szimbólumok a sírból erednek”, ezt igazolandó a temetési szertartásokat hozza példának, melyek a halál és a jelen világon túli létezés közti éles határvonalat jelképezik kommunikálható és ritualizált formában. A halottkultuszok (Galamb Anett, Hermann Imre, André Haynal) a jelentésadó szerep és az elfojtás különös formájában is megfogalmazhatók, éppúgy, ahogyan az indulatok levezetéseként és a kreatív személy önkifejezésekként is. Átmeneti teret alkotnak, hidat formálnak a szimbólumok a ~ folyamatában, mintegy a közvetlenül nem azonosítható vagy el nem érhető felé másik mezőt kialakítva. Ezáltal a kommunikációt segítik, kapcsolatteremtés a funkciójuk, látható vagy vélhető rendet visznek a káoszba vagy alakzatot adnak a formátlannak, így segítik a jelentésadás révén a megértést, az interpretációt is. A freudi pszichoanalízis szerinti elfojtás a patológiás és neurotikus tünetekre, a tudattalanba száműzött lelki tartalmak tudatosítására épül, e tekintetben a „gyermek, a vademberek és az örültek primitív elméjének törekvéseit reprezentálja”, Ferenczi viszont tudatosítja az elemzőkben (*Szimbólumok ontogenezise*), hogy az indulati túlsúlyokat levezető szimbólumformálás csak az arra érdemes képzetekre vonatkozhat, ezáltal az elfojtódás révén a szimbolizált veszi át az azonosságkereséskor kialakult jelentésbeli túlsúlyt (feltételezve egy korlát, *repressziós barrier* létét is). A humánspecifikus lelki működés Freud szerint „a fejlődés, a kultúra és a civilizáció egyik hajtóereje”, ezért jelen van a művészetekben, a mitológiákban és a vallásokban éppúgy, mint a percepcióban, a gondolkodásban és a nyelvben, vagy a külvilághoz alkalmazkodás során a kommunikáció legtöbb formájában, nélkülözhetetlen feladata az egyén és környezetének külső/belső egyensúlyt szolgáló dialógusának lehetővé tétele, vagyis az emberközi (intrapaszichés és interperszonális) kommunikáció.

Ludwig von Bertalanffy szerint a létet szimbólumok uralják, melyek meghatározott tartalmat képviselnek, ezáltal maguk is tradíciók és ezeket közvetítik. Maguk a szimbólumok is rendszerbe illeszkednek, melynek létcélja a kompatibilitás és a harmónia. Megkülönböztet *diszkurzív szimbolizmust*, mely a felismerésszerű információk csoportja, ezek közül a legfontosabb a nyelv, ill. *experimentális szimbólumokat*, melyek valamely közvetlen élményhez vagy élmény-együtteshez kapcsolódnak, ilyenek a társadalmi státusszimbólumok vagy az állam szimbólumai. Felfogásában a szimbolizációs folyamatban jelen van, hogy a szimbólum révén a törzsfelföldést történelem helyettesíti; a testi próbálkozást felváltja a

gondolkodási szimbólumokat használó szellemi próbálkozás; a céltudatosság a cél előzetes képzetének megfogalmazásában ölt testet; a szimbolikus világok autonómiát nyernek (ez lesz a szimbólumok értelmezhető, rendszerbe szedhető és konvencionális világa); a szimbólumok algoritmikus tulajdonságokkal rendelkező rendszerbe rendeződnek (így pl. meghatározott szabályok szerint kapcsolódnak össze); a jövő gondolati létezése és a haláltól való félelem levezetése megoldódik, mert a szimbolikus rendszerek az embert és viselkedését erősebben uralják, mint a biológiai realitás vagy az organisztikus ösztönök (ennyiben „antifreudista” egész álláspontja); a szimbolikus aktivitás teremti meg a az emberi ént és a világot.

A szimbólumformálás társadalmi cselekvéssora a rítusokon túl az ideológia fogalmának bevett értelmezéseivel is kiegészül: definíciók, tipológiák, funkciók épülnek a geertz-i koncepció szerint minden társas tevékenységre. Geertz az evaluatív felfogás híve, az érdek- és feszültségelméletek kritikája szerinte az ideológia mint „egymásra ható szimbólumok rendszere”, „egymásba fonódó jelentések mintázata” kíván értelmezést. Hasonló kontextusban értelmezhetők a politikai színpad és annak dramaturgiai mechanizmusai is Murray Edelman értelmezésében, a politikai nyelv funkciómódosulásaiban (Sapir), az egyes szimbólumtipológiákban (Rothman), a szimbolikus konfliktusok és diskurzusok metanyelvében (Harrison), a „szimbolikus” és „valóságos” dichotómiára osztás érvénytelenségében (Szabó Márton); a politikai jelenségek kettős karaktere és jelképtára (Kapitány) ill. a szimbolikus tőkehasználat és tőkefelhalmozás mechanizmusában (Bourdieu).

Ir.: Bertalanffy, Ludwig von 1979 Adalékok egy általános rendszertanhoz. In Knut Bleicher szerk. *A szervezet mint rendszer*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest; Boglár Lajos 1995 Szimbolizáció és akkulturáció. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor szerk. *„Jelbeszéd az életünk”*. Osiris-Századvég Kiadó, Budapest, 389-394; Bourdieu, Pierre 1978 A szimbolikus tőke. In *A társadalmi egyenlőtlenségek újratemlése*. Gondolat Kiadó, Budapest, 379-400; Edelman, Murray 2005 [1985] A politikai nyelv formája és jelentése. In *A politika szimbolikus valósága*. L'Harmattan, Budapest, 102-116; Edelman, Murray 2005 [1985] A politikai színtér mint szimbólum. In *A politika szimbolikus valósága*. L'Harmattan, Budapest, 75-87; Ferenczi, Sándor 1914 A szimbólumok ontogenezise. In Bókay, Antal – Erős, Ferenc szerk. 1998 *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Filum, Budapest; Freud, Sigmund 1996 *Álomfejtés*. Helikon, Budapest; Geertz, Clifford 2001 [1994] Az ideológia mint kulturális rendszer. In *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Osiris Kiadó, Budapest, 26-71; Guénou, René 1999 Szimbolika és antropomorfizmus. In *Általános bevezetés a hindu doktrínák tanulmányozásához*. Kvintesszencia Kiadó, Debrecen; <http://oikumene.meot.hu/szoal.html>; Hargitai Rita (é.n.) Szimbolizáció és kreativitás Susan K. Déri elméletének fényében. Pécs, PTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar. Forrás: <http://feek.pte.hu/feek/feek/index.php?ulink=640>; Harrison, Simon 2000 [1995] A szimbolikus konfliktus négy típusa. In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt szerk. *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Budapest, 193-211; Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2000 *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest; Kárpát Ágnes: *A gyász szociológiája*. On-line <http://mek.oszk.hu/02000/02010/index.phtml>; Lasswell, Harold D. 2000 A hatalom nyelve. In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt szerk. *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Budapest, 11-27; Lewin, Kurt 1951 *Field Theory in Social Sciences*. Harper, New York; Niedermüller, Péter 1995 *A „szimbolikus” és a kulturális elemzés: megjegyzések a szimbolikus antropológiáról*. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor szerk. *„Jelbeszéd az életünk”*. Osiris-Századvég, Budapest; Papp Richárd 2010 „Itt a szimbólum egy az egyben megy...” In A. Gergely András főszerk. *Városnarratívák*. MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Munkafüzetek 106:117-124; Rothman, Rozann 2000 [1981] Politikai szimbolizmus. In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt szerk. *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Budapest, 133-174; Sapir, Edward 1971 A szimbólumok. In *Az ember és a nyelv*. Gondolat, Budapest, 140-147; Szász Antónia 2005 Szimbólumok természete (Mary Douglas: Natural Symbols. Explorations in cosmology). *Anthropolis*, 2/1-2/2; Szabó Márton 1998 Politikai szimbolizmus. In *Politikai tudáselméletek*. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Budapest, 93-98; Szabó Márton szerk. *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diskurzív politikáról*. Scientia Humana Kiadó, Budapest; Gantner B. *Eszter Zsidoniland – A zsidó kulturális tér Közép-Európa városaiban. Egy új értelmezési lehetőség*. http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=93; Régi Tamás 2005 Rituális folyamatok rejtett jelentései. Mary Douglas: Rejtett jelentések és Victor Turner: A rituális folyamat). *Anthropolis*, 2/1-2/2; Vajda László 1948 *Kövek a síron*. In IMIT Évkönyv, Budapest, IMIT, 209-241; Kapitány Ideologikus jelek és kulturális modellek egy intézménykutatás tükrében. On-line: http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=70; Schoblocher Judit szerk. 2007 *Cool-túra képekben*. A Kárpát-medence néprajz és kulturális antropológia szakos hallgatóinak konferenciája. Fiatal Kultúrakutatók Szervezete,

Szolnok; Bachofen, Johann Jacob 1978 A sírszimbolika. In: *A mítosz és az ősi társadalom*. Budapest, 23-96; lásd még: http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm

A. Gergely András

szociáldarwinizmus: társadalom-elmélet, amely a 19. század végén az angolszász gondolkodásban formálódott meg, Darwin elméletére csekély mértékben támaszkodva, de annál több doktrinális elemből konstruálva. Alapvetése szerint a társadalmi egyenlőtlenségek ugyan természeti-biológiai adottságok által meghatározottak, ezáltal és ennek alapján a társadalmi viszonyok le is írhatóak, de (mint azt Herbert Spencer hatása tükrözi) az élőlények közötti viszonyok az életért (a túlélésért) folyó harcban mutatkoznak meg, a kialakuló kooperációk pedig (mind az állatvilágban, mind az emberek köreiben) a társadalmi egyének szokásainak leírható rendszerévé állnak össze. E társadalomlélektani megközelítés a hozott-örökölt karakter, a csoport- vagy nagycsoport-jegyek, továbbá a társadalmi fejlődés nemzeti(es) programja visszatér a pszichológiai interakcionizmusban, valamint némely marxista teóriában is. Vitatói szerint a társadalmi változás, a „fejlődés” nem célja, hanem inkább „eredménye”, sőt még inkább állapota csupán kollektív létmódoknak, vagyis szociokulturális folyamatok, átalakulások alapja, de nem a természeti „örökség” valamely „eredendően” meghatározott formája.

A. Gergely András

szociogramma: Jacob L. → *Moreno* (1892–1974) szerint kis csoportokban a személyek közti viszonyok grafikus ábrázolása (mikroszociológia, szociometria), amely a szerepek sokszínűségében (szerep-elméletek), a mindennapi élet játszmaiban (pl. pszichodramákban) formálódó viselkedésmódok leírásának lehet eszköze – kiteljesedettebb formában az etnometodológia folytatta ábrázolások része, de használatos a rokonsági rendszerek vizuális megjelenítésénél is.

Ir.: Anzieu, D. – Martin, J.-Y. 1969 *La dynamique des groupes restreints*. PUF, Paris; Maisonneuve, J. 1968 *La dynamique des groupes*. PUF, Paris; Moreno, Jacob 1934, 1943 *Who shall survive? A new approach to the problem of human interrelations*. Nervous and mental disease publishing Co., Washington, D.C.; Moreno, Jacob 1996 *Die Grundlagen der Soziometrie: Wege zur Neuordnung der Gesellschaft*. Leske und Budrich, Opladen; Moreno, Jacob L. 1934, 1954 *Fondements de la sociométrie*. PUF, Paris; Mérei Ferenc 2004 *Közösségek rejtett hálózata. Szociometriai értelmezés*. Osiris, Budapest; Zeintlinger, Karoline Erika 1991 *A pszichodráma-terápia tételeinek elemzése, pontosítása és újrafogalmazása J. L. Moreno után*. Híd Családsegítő Központ, Budapest; Petrusek, Miloslav 1972 *Szociometria: elméletek, módszer és technikák*. KJK, Budapest; Tibori Tímea – T. Kiss Tamás 2000 *Közösségi formációk. (Szöveg- és szemelvénygyűjtemény)*. Új Mandátum – SZIE JFK, Budapest.

Boglár Lajos – A. Gergely András

szociokulturális tartalom: az antropológia tudományterületén gyakorta használt fogalom, amely némiképpen tautologikusnak tűnik, hiszen a kultúrafelfogás lényege, hogy mindig társadalmi. A szóhasználat többféle eredetre tekint vissza: részint akkorra, midőn a társadalmi evidensen a nem-természeti volt, vagyis a társadalom mint a természettel folytatott küzdelem szereplője vált értelmezhető fogalom; részint arra a kultúrafelfogásra, amely megkülönbözteti a „magas” kultúrákat és a „primitív” kultúrákat, feltételezve, hogy a „magasak írásbeliséggel, fejlettebb intézményrendszerrel rendelkeztek, a „természeti” népek pedig „kulturálatlanok” voltak; végül arra az evidenciára is, mely szerint minden társadalomnak van kultúrája, hiszen a társadalmi szervezettség magában is kulturális elem, másként szólva: nem minden társadalmi megnyilvánulás kulturális, de minden kulturális

eredmény szükségképpen társadalmi. Művészi alkotásoknál leginkább azokat a tartalmakat tekintik „szociokulturálisnak”, amelyek az illető népre, hagyományaira, képzeteire, vallására, szokásaira, értékeire, mítoszaira utalnak, s ez sajátos szimbolizációs folyamatban kap értelmezést vagy értékelést.

Ir.: Biczó Gábor 2009 *Hasonló a hasonlónak...Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram, Pozsony-Budapest; Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2011 Verseny. A verseny néhány szociokulturális aspektusáról. *Kultúra és Közösség* 2011/1: 5-12.

A.Gergely András

szororátus (latin *soror*, „nővér”): a házasodási szokásrendszer egyik formája, amelyben felesége halála esetén a férfi jogosult felesége családjából választani egy női rokont, többnyire húgát vagy nővérét, s rendszerint azt köteles is feleségül venni (Birket-Smith „sógornő-házasság”-nak nevezi). Ez az előnyben részesítés (preferencia) kötelezettsége, melynek hagyományát számos kutató arra a jogelvre vezeti vissza, mely bármely várható házasságot egy bizonyos megelőző egyezményben (többnyire írásos vagy megállapodásos formában) tesz előre láthatóvá vagy kötelezővé.

Ir.: Birket-Smith, Kaj 1969 *A kultúra ösvényei*. Gondolat, Budapest; *Chipewyan 2001* (elektronikus forrás): ND07 in Human Relations Area Files, New Haven.

Boglár Lajos – A.Gergely András

szórvány: az etnikai és kisebbségkutatások egyik kiemelt tematikája, a térben és időben szétszóródott, korábbi (valós vagy látszat-) egységüket fenntartani már nem képes népcsoportok megnevezése. Eltérően a diaszpórától, amely gyakrabban képez új életterében is identikus egységet, sokszor jellemzi a szórványosodást a külső etnikai vagy igazgatási presszió okán előálló megosztottság, kultúraváltás, identitás-krízis. Ez máskor önkreatív, dekonstrukciós folyamatoknak is helyet ad, a hovatartozás megújult keresése vezet érdeklődéshez vagy értékek újrafogalmazásához, burkolt vagy nyíltabb önreprezentáció kialakításához. A hazai és határon túli kisebbségkutatások egy jellegzetes témaköre, különösen a ritkuló populáció, nyelvvesztés vagy kulturális átrétegződés, vegyesházasságok vagy születésszabályozási megoldások miatt korábbi profilját veszítő térségekben (ld. Délvidék, Partium, Temes megye, Kárpátalja, Órvidék, egyes felvidéki térségek átalakulási folyamatait).

F.m.: Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán szerk. 2007 *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Lucidus Kiadó, Budapest; Bodó Barna 2003 *Talpalatnyi régióink*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár; Bodó Barna 2003 *Politică regională*. Szórvány Alapítvány, Temesvár; Bodó Barna 2004 *Az identitás egyetemesége*. KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár; Bodó Barna 2009 *Szórvány és nyelvhatár. Tanulmányok*. Lucidus Kiadó, Budapest; Kovács Nóra szerk. *Tanulmányok a diaszpóráról*. Gondolat – MTA ENKI, Budapest; Papp Richárd – Szarka László szerk. 2008 *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta; Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. 2008 *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Biczó Gábor 2004 *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont; Ilyés Zoltán – Papp Richárd szerk. 2005 *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, on-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ilyes_zoltan_papp_richard_tanulmanyok_a_szorvanyrol_main.html; Kotics József 2001 *Mások tekintetében*. KVAT, Miskolc; Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk. 2005 *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Budapest – Beregszász; Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. 2008 *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Ilyés Zoltán 2008 *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*. Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet –

Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Biczó Gábor 2009 *Hasonló a hasonlónak...Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram, Pozsony-Budapest..

A. Gergely András

szövetség-elmélet (*alliance theory*): míg a rokonsági rendszer-elemzések a házassági kapcsolatok révén kialakuló társadalmi összefüggéseket, ágazati viszonyokat tárgyalják, addig a társas csoportok eltérő, ill. többféle hálózatát is meg szokták különböztetni, s ennek viszonyait taglalja a szövetségekre, titkos társaságokra, férfiházakra, korosztályi kapcsolatrendre, foglalkozási ágazatokra koncentráló ~. Leglényegesebb eleme, hogy nem rokoni szervezet, nem örökölt és nem ágazati elven hierarchizált társas viszony, számos esetben az emberek nem is csupán egynek lehetnek részesei, hanem egyidejűleg többnek is. Ekként a leszármazási teóriák és a szövetségek a politikai, gazdasági és szociálintropológia két eltérő irányban érvényesülő kutatásait serkentik (lásd pl. az egyenjogú tagokból álló kapcsolatrend, a gazdasági közösség, az önerős – önkormányzati – irányítás, a katonai csoportozatok, a vallási közösségek, kereskedelmi hálózatok, szolidaritás-hálózatok, közös gazdálkodási csoportok, korcsoportok, szakmacsoportok vonatkozó szakirodalmát). Rivers, majd Lévi-Strauss, később Leach, Needham és Schneider tárgyalja egy sor elemzésben és vitacikkben, végül Dumont kísérli meg a rendszer egészének legteljesebb interpretációját.

Ir.: Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1952 *Structure and Function in the Primitive Society*. Free Press, Glencoe (m. *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004:35-84); Dumont, Louis 1966 *Homo hierarchicus. Essai sur le système des castes*. Gallimard, Paris (m. *Bevezetés két szociálintropológiai elméletbe. Leszármazási csoportok és házassági szövetség*. L'Harmattan, Budapest, 2003); Rivers, William Halse 1924 *Social Organisation*. Kegan Paul, London; Lévi-Strauss, Claude 1949 *Les structures élémentaires de la parenté*. Mouton, Paris; Needham, Rodney 1971 *Rethinking Kinship and Marriage*. Tavistock, London; Wake, C. Staniland 1967 *The Development of Marriage and Kinship*. University of Chicago Press; Leach, Edmund Ronald 1950 *Social Science Research in Sarawak*. HMS, London; Needham, Rodney 1962 *Structure and Sentiment*. University of Chicago Press; Collier, Mary Jane ed. 2003 *Intercultural alliances: critical transformation*. Sage, Thousand Oaks; Eggan, Fred 1975 *Essays in social anthropology and ethnology*. University of Chicago; Heller, Dana ed. 1997 *Cross-purpose: lesbians, feminists, and the limits of alliance*. Indiana University Press, Bloomington; Schweizer, Thomas – White, Douglas R. ed. 1998 *Kinship, networks, and exchange*. Cambridge University Press; Pasternak, Burton – Ember, Carol R. – Ember, Melvin 1997 *Sex, gender, and kinship: a cross-cultural perspective*. Prentice Hall, Upper Saddle River; Strathern, Marilyn 1992 *After nature: English kinship in the late twentieth century*. Cambridge University Press.

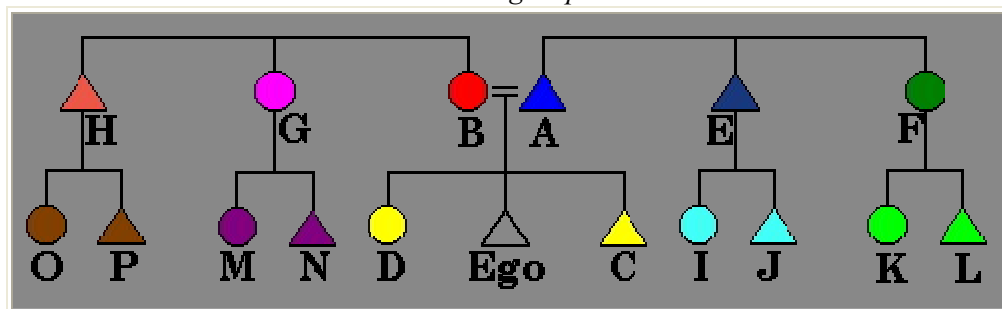
Boglár Lajos – A. Gergely András

szudáni rokonsági rendszer: a George Peter Murdock által leírt hat rokonsági terminológia-típus egyike. Az ilyenben élő csoportok főleg patrilineáris, esetenként ambilineáris leszármazásúak. A szudáni rendszer majdnem minden rokonra más terminust használ: például megkülönbözteti a testvértől az unokatestvért, és az unokatestvérek között is különbséget tesz a párhuzamos és a kereszt-unokatestvérek között.

Ir.: Barnard, Alan – Spencer, Jonathan ed. 1998 *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Routledge, London – New York; Murdock, George Peter 1949 *Social Structure*. Macmillan, New York; Bodrogi Tibor 1997 *Mesterségek, társadalmak születése*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Dumont, Louis 1966 *Homo hierarchicus. Essai sur le système des castes*. Gallimard, Paris (m. *Bevezetés két szociálintropológiai elméletbe*. L'Harmattan, Budapest, 2003); Hollós Marida 1995 *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Szimbiózis, Budapest.

Ábrázolását lásd: http://www.umanitoba.ca/faculties/arts/anthropology/tutor/image_list/index.html

Szudáni rokonsági kapcsolatrend

A rendszer leírásában és az értelmezést segítő, a diagram eltérő színnel és formával jelzi az Egyénhez (Ego) kapcsolódó rokonsági fokokat. Az Egyént középpontba helyezve, felmenőinek legfontosabb viszonylata: Apja (A), apai nagybátyja (E) és anyai nagybátyja (H). Ezek leszármazottaival számos különböző, ill. eltérő rokoni kapcsolata alakul ki. A rendszer egésze sajátos társadalmi intézményrendszert testesít meg, melynek számos összefüggése a társadalmi osztályok megoszlásával csak nehezen átlátható.

Vanicsek Réka

Talmud (héber = *tanulás*): a zsidóság szóbeli módon hagyományozott tanát jelöli. Törvénymagyarázatokon kívül találunk benne mondákat, földrajzi, orvostudományi, asztronómiai feljegyzéseket, de voltaképpen a Talmud a *halachikus* (életviteli) *törvények* értelmezése, ezekről való vitáknak és döntéseknek gyűjteménye. Két talmudot tartanak számon: a Babilóniait és a Jeruzsálemit. A Talmud két egymást értelmező részből épül fel: 1. a *Misnából* (+az ezt kiegészítő adalékból a *Toszeftából*) és 2. a *Gemarából*. A hagyomány szerint a szóbeli tant, a Misna alapját (voltaképpen a Tóra törvényeinek értelmezését) Mózes kapta a Sínai hegyen, majd megtanította rá Áront és fiait, illetve Izrael bölceit. A szóbeli tan leírása a 3. századig tilalom alatt állt, ezért mnemonikai eljárásokkal (emlékezetben) őrizték, először Jehuda HÁNÁSZI rabbi kb. i.sz. 200-ban írta le és szerkesztette egybe az így létrejött, hat rendre oszló Misnát. A Gemará pedig a Misnára épülő további kommentárok, értelmezések viták és okfejtések. Mivel a Gemará különböző iskolák vitáit rögzíti, héber illetve arámi nyelven íródott, és számos perzsa, görög, latin kifejezést használ. A Talmud a Misna hat rendjére épül: 1. Zráim, Magvetés; 2. Moéd, Ünnepek, 3. Násim, Nők, 4. Nezikin, Károkozók, 5. Kodásim, Szentségek, 6. Tohárot, Tisztulás. Talmud-kommentátorok: Rási, Álfászi, Rábénu Ásér, Edels.

Első Talmud-kiadások: a babilóniai Talmudot 1488-tól adták ki Soncinóban, Pesaróban, majd Bornbergben 1531-ben, Velencében 1546-51 között, Konstantinápolyban 1583-ban, Bázelen 1578-81 között, Krakkóban 1602-1605 között, Amsterdamban 1644-48, Frankfurtban 1697-99; a jeruzsálemi Talmud először Velencében 1523 jelent meg, majd Krakkóban 1609-ben.

Ir.: Frankel, Zacharias 1859 *Hodegetica in Mishnam*. Leipzig; Frankel, Zacharias 1870 *Introductio in Talmud Hyerosolitanum*. Breslau; Domán István (vál., ford.) 1994 *A Babilóniai Talmud*. Origo, Budapest; Domán István 2001 *A Talmudiskolák titkai*. Ulpus Ház Könyvkiadó, Budapest; Levinas Emmanuel 1994 *Beyond the Verse Talmudic Readings and Lectures*. Athlone Press, London; Molnár Ernő (1923 repr. 1997) *A Talmud könyvei az eredeti Talmud szöveg alapján*. Saxum Kiadó, Budapest; Naftali Krausz 1993 *A Talmud bölcei*. Pesti Szalon Kiadó, Budapest. További on-line források: www.sacredtexts.com, www.ucalgary.ca, www.hebrewworld.com; www.stormfront.org/jewish/talmud.html.

Vincze Kata Zsófia

tapa: polinéziai lehántolt háncs.

Ir.: Bell, Lilian A. 1983 *Papyrus, tapa, amate & rice paper: papermaking in Africa, the Pacific, Latin America & Southeast Asia*. Liliaceae Press, McMinnville; Neich, Roger – Pendergrast, Mick 1997 *Pacific tapa*. Auckland Museum, New Zealand; Kooijman, Simon 1972 *Tapa in Polynesia*. Bishop Museum Press, Honolulu, Hawaii; Kooijman, Simon 1988 *Polynesian barkcloth*. Shire Publications, Aylesbury, Bucks; Mosuwadoga, G. N. 1977 *Traditional techniques and values in the lower Musa River*. Trustees of the National Museum and Art Gallery, Waigani; Anati, Emmanuel – Eulisse, Eriberto 1997 *Tapa tapa: stoffe di corteccia d'albero macerata e battuta di Papua Nuova Guinea e dintorni*. Edizioni del CIPSH, Capo di Ponte, Valcamonica.

Boglár Lajos

társadalmi mozgalom (mozgalmak): a kollektív megmozdulások egy fajtája. Fő célkitűzése különböző kulturális, politikai és társadalmi változások kezdeményezése. Főbb jellemzői: minimális szervezettség, időbeli folytonosság, folyamatos érintkezés hatóságokkal és ellenfelekkel, meghatározott értékrendszer és közös cél. A ~ mozgásterét a rendelkezésre álló erőforrások mértéke, a politikai, társadalmi és gazdasági rendszer biztosította strukturális lehetőségek határozzák meg. Követeléseiket és érdekeiket leggyakrabban tiltakozó akciókon keresztül artikulálják, mint például tömegtüntetések és polgári engedetlenség, bár az utóbbi időben az internet új mozgásteret biztosít a ~-nak. Több változta ismert, mint például feminista, környezetvédő, vallási, etnikai, béke-, nacionalista, vagy szeparatista mozgalmak. A ~at megközelítő elméletek radikális változáson mentek keresztül az utóbbi évtizedekben. Az 50-es években a szociálpszichológiai megközelítések voltak népszerűek, melyek a tömegek irracionálisát és devianciáját hangsúlyozták. Egy évtizeddel később a nemzetközi szervezettségű ~-ak voltak soron (békepárti, fegyverkezés-ellenes, gyarmati felszabadító, antitotalitárius, nőmozgalmak, stb.). A 70-es években bontakozott ki az „erőforrás-mobilizációs” elmélet (Tilly 1978), mely a résztvevők racionalitására, a mozgalom szervezésére, az elérhető forrásokra és a résztvevők által alkalmazott stratégiákra összpontosít. A 80-as évektől az „alternatív társadalmi mozgalmak elméle” (Touraine 1985; Melucci 1989) kutatásának középpontja a kollektív cselekvők identitásának kialakulása, illetve ez identitás kapcsolata a társadalom strukturális és kulturális viszonyaival. Az új ~ teóriái között a politikatudományi, politikai szociológiai, kommunikáció- vagy fogyasztás-elméleti nézőpontok mellett jelennek meg a kulturális antropológiai vagy politikai antropológiai szempontok, amelyek a jelenségek vizsgálatát nem pusztán szociológiai, demográfiai, gazdasági vagy foglalkoztatás-politikai aspektusból tekintik, hanem társas vagy társadalmi csoportok, tömegek, szubkultúrák nézőpontjából (pl. squat, házfoglaló, ellenkultúrák, globalizmus-ellenes, antinukleáris, gender, ökológiai, biopolitikai vagy más), inherens nézőpontok kiemelésével.

Ir.: Melucci, Alberto 1989 *Nomads of the present: social movements and individual needs in contemporary society*. Temple University Press, Philadelphia; Frida Balázs 2005 Civil – társadalom – tudomány. Alkalmazható-e a kultúra tudománya? *Anthropolis* 2.; Tilly, Charles 1978 *From Mobilization to Revolution*. Addison-Wesley Pub. Co., Reading; Tilly, Charles 2004 *Social Movements, 1768-2004*. Paradigm Publishers, Boulder; Touraine, Alain 1978 *La voix et le regard*. Seuil, Paris; Touraine, Alain 1984 *Le retour de l'acteur*. Fayard, Paris; Abélès, Marc 1988 Modern Political Ritual. *Current Anthropology*, 29, 3, 391-404; Bourdieu, Pierre 1981. La représentation politique. Eléments pour une théorie du champ politique. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 36-37:3-24; Crozier, Michel – Friedberg, Erhard 1977. *L'acteur et le système*. Seuil, Paris; Tax, Sol ed. 1968 *The People vs The System: a Dialogue in Urban Conflict Proceedings*. Acme Press, Chicago; Touraine, Alain 1965 *Sociologie de l'action*. Seuil, Paris; Asad, Talal szerk. 1973 *Anthropology and the Colonial Encounter*. Ithaca Press, London; Bailey, Frederick George 1980 *Stratagens and Spoils: A Social Anthropology of Politics*. Basil Blackwell, Oxford; Alexander, Jeffrey C. 1995 *Neofunctionalism and After*. Blackwell, New York and Oxford; Alexander, Jeffrey C. 1993 *Soziale Differenzierung und kultureller Wandel. Studien zur neofunktionalistischen Gesellschaftstheorie*. Campus Verlag, Frankfurt; Ahluwalia, Pal 2001 *Politics and Post-colonial Theory: African Inflections*. Routledge, London; Borsos Balázs 2004 *Elefánt a hidon. Gondolatok az ökológiai antropológiáról*. L'Harmattan, Budapest; Appadurai, Arjun 2004 *The Capacity to Aspire: Culture and the Terms of Recognition*. In Rao, V. – Watson, M. ed. *Culture and Public Action: A Cross-*

Disciplinary Dialogue on Development Policy. Stanford University Press, Stanford, 59-84; Santini, Alceste 1988 *Ezeréves az orosz egyház. Beszélgetés Pimennel, Minden Oroszok Pátriárkájával*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest; Ökológiai mozgalom: Lányi András – ifj. Bárdy Péter szerk. *Élőlánc Magyarorszáért! Politikai vitáikat 2010*. Élőlánc, Budapest; Roszak, Betty – Roszak, Theodore eds. 1969 *Masculine/Feminine. Readings in Sexual Mythology and Liberation of Women*. Harper, Colophon Books, New York – Easton – London; Eriksen, Thomas Hylland 2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Gondolat, Társadalomtudományi könyvtár, Budapest; Karádi Éva szerk. 2003 *Szociálanropológia. Elmélettörténeti szöveggyűjtemény*. Kézirat, ELTE ÁJK Filozófia tanszék, Budapest; Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter szerk. 2010 *Kép-Keret. Az identitás konstrukciói*. Nyitott Könyvműhely – ELTE BTK Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport, Budapest; Kiss Tamás 2010 *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzése. Az erdélyi magyar népesség statisztika konstrukciójáról*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár.

Andits Petra

társadalmi tér: földrajzi-területi egység, amelyet valamely társadalom formál gazdasági, letelepedési, életvezetési, politikai, kulturális, mozgási és egyéb mindennapi tevékenységei révén. A tértudományok elsősorban a földrajzi szemléletet követik, a társadalmak térbeli megnyilvánulásait, lakóterét, távolságformálási szokásait, természeti környezettel és igazgatási területekkel kialakult viszonyát elemzik (pl. közlekedés, falu-város kapcsolatok, funkcionális mozgások, lakósűrűség, szakmai-foglalkozási sajátosságok, megélhetési feltételek, települési és térségfejlesztési gyakorlat, stb.). Ebben a funkcionális szemléletmódban a társadalom főként mint bizonyos adottságok között létező, élő, és környezete által meghatározott struktúrákat fenntartó együttes fogalmazódik meg, a közvetlen vagy közvetett hatások együttese tanulmányozható a befolyás és a kölcsönhatás dimenziói között. Ezt a nézőpontot választotta a *szociálökológia* szemléletmódja is, amely a vizsgált társadalmi közeget területi értelemben vett kölcsönhatások együttesének láttatta, egyúttal a megnevezett időbeli folyamatokat, társas jelenségeket mint földrajzi értelemben határolható dinamizmust tárgyalta (erőforrásokat kutató, amilyen pl. a termőtalaj, a vízhozam, az energiaháztartás, vagy az ipari létesítmények és műszaki-technikai feltételek együttese). Az antropológia későbbi komplex felfogásmódja már számol e feltételek jelenlétével vagy részleges hiányával, de a térbeli kötöttséget, előnyöket és hátrányokat, megélhetési feltételeket inkább hosszú lefolyású összhatások trendjeivel mérte, nem csupán módszertani szűkítéssel, hanem interpretációs korlátozással is élve. A gazdaságtörténeti szemlélet ugyancsak hosszú távú folyamatok és trendek okait, következményeit taglalta (pl. →*evolúció*, régészeti leletek vallomása az életmód és technika összefüggéseiről, létformát meghatározó természeti körülmények, stb.), a technika- vagy civilizációtörténet pedig ezek részletekbe menő kiegészítésével járult hozzá a komplexitások belátásához. A térhez nem függő körülményként kötődő (pl. nomád vándorló, →*zsákmányoló*, technikai civilizációt kialakító, eszközhasználatban gazdag) társadalmi alakulatok ugyanakkor már a falu- vagy városkutatásokba is bekerültek, mint a tér szabta életviteli körülmények válaszadói, akik számára a körülményekhez való adaptálódás már nem nehézséget jelentett, hanem leleményes gazdasági-cserekapcsolati rendszerbe illeszkedett. Mind az igazgatástudomány térfogalmi, mind az urbanisztika, közlekedéstudomány, döntéelmélet, fejlődés-tanulmányok szemlélete, mind pedig a migrációkutatás, agglomeráció-kutatás, szinkron vizsgálatok térfogalmi azt a mind komplexebbé váló szemléletet erősítették, amelyben az antropológia által tanulmányozott térhasználati módok (pl. gazdasági csere, párválasztás, életmód-szocializáció, vallási térségek, nyelvi változatok, szokások, rítusok, eszközhasználati módok és szimbolikus univerzumok) már mint interkulturális kölcsönhatások jelenhettek meg – tehát a hangsúly a kutatások tartalmában és eredményeiben is inkább a diakron („idői”) jelentéssel kiegészített értelmezésekre tevődött át. A szociológiai, politikatudományi vagy szociálpszichológiai szemléletmódokban ugyancsak megjelent e komplexitás némely eleme (például az

urbanizáció hatása a családokra, az oktatás eredményessége és célrendszere, a nemzetközi kapcsolatok jellege, a döntéshozatali módok optimalizálása stb.), de a kortárs társadalmak megfigyelésében éppúgy, mint a harmadik világ népeinél, a társadalmi folyamatok tünete sorozatokká vált egysége került a fókuszba. Ezért az utóbbi évtizedek antropológiai témakörei között egyre népszerűbb a migrációk, vándorló típusú népek és mobil szakmák, térfüggetlen kommunikációk (pl. Internet, televízió, mobiltelefon) és a hozzájuk kapcsolódó magatartások, értékek, normák megfogalmazásai (pl. MacDolnaldizálódás, Internet-függés, hálózati szerepjátékok, chat-kultúrák, e-learning, nyelvi univerzumok, szimbólumvándorlás, jelképhasználat, szociális téralakítási vagy proxemikai módok, stb.).

Ir.: Bateson, Gregory 1972 *Steps to an Ecology of Mind*. Ballantine Books, New York; Bourdieu, Pierre 1985 *The Social Space and the Genesis of Groups*. *Theory and Society*, 14, no. 6 (November), 723-744; Casson, Ronald W. ed. 1981 *Language, Culture, and Cognition: Anthropological Perspectives*. Macmillan, New York; Chattopadhyaya, Debiprasad 1975 *Individuals and societies: a methodological inquiry*. Calcutta, Scientific Book Agency; Curry, J. 1996 Gender and Livestock in African Production Systems: An Introduction. *Human Ecology*, 24/2:149-160; D'Andrade, Roy 1995 *The Development of Cognitive Anthropology*. University Press, Cambridge; Dogan, Mattei – Rokkan, Stein (eds) 1974 *Social ecology*. University Press, Cambridge; Elsasser, Walter M. 1998 *Reflections on a theory of organisms: holism in biology*. Johns Hopkins University Press, Baltimore; Forray R. Katalin – Kozma Tamás 1992 *Társadalmi tér és oktatási rendszer*. Akadémiai, Budapest; Lévy, Pierre 1997 *Cyberculture*. Paris, Odile Jacob; Looijen, Rick C. 2000 *Holism and reductionism in biology and ecology: the mutual dependence of higher and lower level research programmes*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston; Nemes Nagy József 1996 *Társadalmi térkategóriák a regionális tudományban*. MTA PTI Etnoregionális Munkafüzetek, No. 17, Budapest; Neveu, Catherine 2003 *Citoyenneté et espace public: habitants, jeunes et citoyens dans une ville du Nord*. Presses universitaires du Septentrion, Villeneuve-d'Ascq; Peacocke, Christopher 1979 *Holistic explanation: action, space, interpretation*. Oxford University Press, New York; Smuts, Jan Christiaan 1973 *Holism and evolution: the original source of the holistic approach to life*. Sierra Sunrise Books, Sherman Oaks; Stewart, Julian H. 1955 *Theory of Culture Change*. University of Illinois Press, Urbana; Tóth József szerk. 1990 *Tér, idő, társadalom*. MTA RKK, Pécs–Budapest; Utopian Space in the Work of Rétif de la Bretonne 1998 *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, 362. Voltaire Foundation, Oxford; Verma, Krishna Kumar 1977 *Culture, ecology, and population: an anthropo-demographic study*. National Pub. House, New Delhi; Verma, Krishna Kumar 2000 *Man in biological Perspective*. Himanshu Publications, Udaipur; Virilio, Paul – Lotringer, Sylvère 1993 *Tiszta háború*. Balassi, Budapest; Voutat, Bernard 1992 *Espace national et identité collective*. Université de Lausanne, ISP No. 19, Lausanne; Witherspoon, Gary – Peterson, Glen 1995 *Dynamic symmetry and holistic asymmetry in Navajo and Western art and cosmology*. Peter Lang, New York; Sárkány Mihály 2000 Kultúra, etnikum, etnikai csoport. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 89-99; Udvarhelyi Éva Tessa 2007 *Vándorok kultúrák között. Az interkulturális tanulásról külföldre készülő fiataloknak*. (Artemisszió Alapítvány – szerzői kiadás, Budapest); Eriksen, Thomas Hylland 2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálandropológiába*. Gondolat, Társadalomtudományi könyvtár, Budapest; Karádi Éva szerk. 2003 *Szociálandropológia. Elmélettörténeti szöveggyűjtemény*. Kézirat, ELTE ÁJK Filozófia tanszék, Budapest; Pomázi István – Szabó Elemér 2006 *A társadalmi metabolizmus. A fejlett gazdaságok anyagáramlása*. L'Harmattan, Budapest; Kiss Gy. Csaba 2005 *A haza mint kert*. Nap Kiadó, Budapest; Kiss Tamás 2010 *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzése. Az erdélyi magyar népesség statisztika konstrukciójáról*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Biczó Gábor 2009 *Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram, Pozsony-Budapest; Felföldi Barnabás 2006 A diskurzus fogalma a szervezetkutatásokban. In Földi Éva szerk. *Társadalom és kultúra*. A Kommunikáció- és Médiatudományi Intézet tanulmánykötete. Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 35-45; Santini, Alceste 1988 *Ezeréves az orosz egyház. Beszélgetés Pimennel, Minden Oroszok Pátriárkájával*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2009 *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel szerk. 2010 *Kisebbségek interetnikus kontaktusában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; Gantner B. Eszter Zsidniland – A zsidó kulturális tér Közép-Európa városaiban. Egy új értelmezési lehetőség. http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=93

A. Gergely András

Tax, Sol (1907. okt. 30. Milwaukee – 1995. jan. 4. Chicago): amerikai kulturális antropológus, leginkább a *Current Anthropology* c. folyóirat megalapítása és a Fox Project-

ben végzett munkája miatt vált híressé. A Chicagói Egyetemen szerzett tudományos (Ph.D.) fokozatot 1935-ben, majd az *omaha rokonsági rendszereket* kezdte tanulmányozni a *fox indiánok* körében. Kutatásainak helyszíne Tama volt, Iowa államban, a *fox* és a *sauk* indiánok közt. 1948-tól 62-ig dolgozott itt, munkája eredményeként jött létre egy pán-indián szervezet, amely segítette az észak-amerikai indián törzseket kulturális identitásuk megőrzésében. 1961-ben Sol Tax szervezte az Amerikai Indián Konferenciát, mikor megszövegezték az „Indián Szándéknyilatkozatot” (Year in Review). Tax bekapcsolódott több antropológiai társaság munkájába, 1959-ben megválasztották az *Amerikai Antropológiai Társaság* (→AAA) elnökévé, később pedig alapítója és általános szerkesztője lett a *Current Anthropology: A World Journal of the Sciences of Man* folyóiratnak. Tax az antropológia professzora volt 1948-tól 1974-es nyugdíjazásáig, ezalatt 1955-től 1958-ig tanszékvezető, 1963-68-ig pedig az Extension Egyetem dékánja.

Antropológiai tanulmányokat folytatott Guatemalában és Mexicóban, majd az Egyesült Államokban is. 1962-ben a Viking Alapítvány érmét és díját kapta kiemelkedő antropológiai eredményeiért. Írásai, tanítása és munkája sokak életét befolyásolták. Küzdelme az antropológiai kutatás és gondolkodás morális alapjainak védelméért, a kutatók és a kutatóttak viszonyának tisztaságáért, illetve a „beavatkozás”, az akció szükségességéért korszakos jelentőségű. Az Iowában végzett rezervátum-kutatás során alakította ki a nevéhez fűződő akció-antropológia módszerét, mely nemcsak abból állt, hogy az indiánokat „munkatársainak” tekintette, hanem felelősen próbált tenni értük, sőt velük együtt. A Fox rezervátumban kialakított oktatási programokat, kézműves műhelyeket szervezett, hogy megélhetésükért és kultúrájuk fennmaradásáért dolgozhassanak, s elhitette az indiánokkal, hogy a megváltozott társadalmi és gazdasági környezet ellenére képesek önellátók és túlélők lenni, valamint hogy a régi értékek őrzésén túl újakat is föl tudnak fedezni. Tax nem fogadta el a kutatók „feltáró” és „regisztráló” magatartásából hiányzó gesztust, hogy kollégáit mintha nem érdekelné a „tanulmányozott ember” célja, jövőképe, bizonytalanságának legyőzésére szolgáló eszközkészlete, vagyis a túlélés programja, melyet az antropológus felelősséggel kell segítsen. A gyakorlati alkalmazás („practising anthropology”) híveként bevallotta, hogy ez már aligha csupán tudomány, inkább a szituatív cselekvés művészete, s az eredmény nemcsak az érintettek körétől függ, hanem magától a feltáró, megnevező és leleményes kutatótól is. Ekként Tax a pszichológiai, a jogi, a fejlesztési, a →*nevelési antropológia* megalapozója is annyiban, hogy nem pusztán „alkalmazott” szakemberként, hanem érdeklődő, önkéntesen beavatkozó, fejlesztően közreműködő, sőt segélyakciókat kezdeményező partnerként működött társadalmi terepén, elkülönítve az egyetemeken átadható elméleti tudást a konkrét gyakorlati szakmától, a „dokumentált leírást” a megoldáskereséstől, a kutatóttak saját igényei szerinti lokális/regionális/nemzeti kivitelezéstől. Úgy gondolta: legyen övék nemcsak a gond, hanem a megoldás felelős keresése, terhe és öröme is. Tax példája az antropológiai társaságok erkölcsi alapszabályaiba is bekerült, korszakosan befolyásolva nemcsak kutatási szemléletmódok, de irányok, iskolák, példák sokaságát.

F.m.: Tax, Sol 1964 *Horizons of anthropology: the uses of anthropology*. Chicago: Aldine; Tax, Sol 1975 *Action anthropology*. *Current Anthropology*, 16.; Tax, Sol (ed.) 1978 *A community of anthropologists*. In *Practicing anthropology*. I-I AW; The anthropological tradition. In Sol Tax – Leslie G. Freeman ed. 1977 *Horizons of anthropology*. Aldine, Chicago, 1-20; „Obituary” *Encyclopedia Britannica Online*, Year in Review (1995); Tax, Sol 1952 *Acculturation in the Americas*. Chicago University Press;

Ir.: Haraszi Anna 2005 *Alkalmazott és akcióantropológia. Elméleti és etikai alapkérdések*. *Világosság*, 8-9.

<http://www.vilagossag.hu/pdf/20051101085327.pdf> Web: <http://chronicle.uchicago.edu/950119/tax.shtml>; http://en.wikipedia.org/wiki/Sol_Tax; <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/584550/Sol-Tax>.

Hajdú Gabriella – A. Gergely András

terep(munka)napló (ang.: *fieldnotes*): az antropológusok, etnológusok társadalmi terepkutatás közben résztvevő megfigyelést végeznek, hogy betekintést nyerjenek a kulturális szokásokba és gyakorlatokba. Az így nyert tudás az idő függvényében és a terep több aspektusból megismételt vizsgálata során fejlődik ki. E folyamat elősegítéséhez meg kell tanulnia a kutatónak, hogyan készíthet a kutatási területen zajló életről hasznos és megbízható helyszíni jegyzeteket, melyek a későbbi következtetések alapját képező adatok, információk nagy többségét alkotják. Ezeket a terepről távozás után a lehető legrövidebb időn belül meg kell írni, ha lehet, azonnal. Bár nem így gondolnánk, miközben részt veszünk egy folyamatban, és megfigyelünk, de hajlamosak vagyunk fontos részleteket elfelejteni, ha nem írjuk le őket azonnal. Mivel ez nagyon időigényes lehet, a kezdőknek a kutatási helyszín elhagyása utánra be kell terveznie egy időszakot a jegyzeteléshez.

Chiseri-Strater és Sunstein (1997) kidolgozták azon elemek listáját, amelyeket minden helyszíni jegyzetnek tartalmaznia kell: 1) megfigyelés helye, ideje és dátuma; 2) lényeges tények, számok és részletek a helyszínen történekről; 3) érzékszervi benyomások: látvány, hangok, anyagok, szagok, ízek; 4) reakciók a jegyzetelés tényére (a fentiekben leírtak szerint); 5) bizonyos szavak, kifejezések, párbeszédtek összefoglalása és helyi sajátos nyelvi elemek; 6) kérdések, értelmezésre váró jelenségek a helyszínen levő emberekre vagy viselkedésformákra jövőbeni vizsgálat céljából; 7) lapszámozás, hogy a megfigyelések sorrendje követhető legyen.

A helyszíni jegyzeteknek 4 fő része van, amelyeket valamilyen módon külön kell választani egymástól, amikor leírjuk: *a) kulcsszavak*: azok a szavak vagy rövid kifejezések, amelyet a helyszínen vagy az adott szituációban írunk le, és amelyek kapcsán később készítenek részletesebb leírást. A kulcsszavakat rendszerint kis jegyzetfüzetbe írjuk, arra való, hogy emlékeztessenek azokra a dolgokra, amelyeket a teljes jegyzetnek tartalmaznia kell. Mivel nem minden helyzet alkalmas folyamatos jegyzetelésre, a kulcsszavak nagy segítséget jelentenek az utólagos jegyzetíráshoz. *b) leírás* mindenről, amire vissza tudunk emlékezni a megfigyelt helyzetről – étkezés, szertartás, találkozás, eseménysorozat..., stb. Míg hasznos elsődlegesen a fő kérdéssel kapcsolatosan megfigyelt vagy tett dolgokra való koncentráció, addig valamennyi általános információ is hasznos lehet, mert segíthet később a helyszín általános jellemzésének leírásában, de abban is, hogy egyes megfigyelt jelenségeket összekapcsolhassunk, vagy a későbbi kutatáshoz irányt kapjunk; *c) elemzés* a helyszínről megtudottak alapján a fő kérdés és az egyéb kapcsolódó szempontok tekintetében (pl. összefüggések a b. részben leírtak és a nagyobb léptékű dolgok között, amiket megtudtunk arról, hogyan működik a kultúra az adott kontextusban). A fő kérdés tekintetében milyen témákat tudunk elkezdni beazonosítani? Milyen kérdéseink vannak, amelyek segítenek a megfigyelésre összpontosítani a további látogatások alkalmával? El tudunk-e kezdeni alapvető összefüggéseket vagy potenciális következtetéseket felvázolni a megtudottak alapján? *d) reflexiók* a megtudottakról, személyes benyomások alapján: milyen érzés volt a kutatás végzése? Mi volt kellemes a helyszínen tartózkodásban, és mi volt kellemetlen? Milyen módokon érintkeztünk a válaszadókkal, és milyen módokon nem? S mert ez rendkívül fontos információ, különösen ügyeljünk ennek az elemzésből való elkülönítésére.

A jegyzetelési módszerek erősen egyéniek, és mindannyian valószínűleg kialakítunk módszereket a fenti 4 rész elkülönítésére, amelyek számunkra használhatók, de mások számára talán nem. Mindazonáltal, hogy képet kapjunk arról, mások miként csinálják, kutatásaiknak és terepmunka-naplóiknak értékelése is tanulságos, sőt szükséges, de elkülönítve a leírástól és az elemzéstől.

Ir.: Chiseri-Strater, Elizabeth – Sunstein, Bonnie Stone 1997 *FieldWorking: Reading and Writing Research*. Blair Press. Upper Saddle River, NJ., 73.; Emerson, Robert M. – Fretz, Rachel I. – Shaw, Linda L. 1995 *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago, University of Chicago Press; Sanjek, Roger, ed. 1990 *Fieldnotes: The Makings of Anthropology*. Ithaca, Cornell University Press; Crary, Jonathan 1999 *A megfigyelő módszerei*. Osiris, Budapest; Barley, Nigel 2006 *Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkunyhóból*. Typotex, Budapest; Eriksen, Thomas Hylland 2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálandropológiába*.

természetes főség: a hordák (mint politikai egységek) irányításának és autonóm együttműködési stratégiájának (szövetségek), nemegyszer pedig vadászatok, csoportmozgások szervezésének feladatát vállaló férfi személy, akinek e rangja nem öröklődik, hanem alapja a tekintély, képesség, tapasztalat, testi erő vagy ügyesség. Ezt elősegíti, hogy a horda (pl. Ausztráliában) az apaági vonalon a rokonsághoz tartozó férfiakból áll, közülük spontán módon kiválasztódhat a legalkalmasabb vezető. Lehet olykor egyúttal politikai vezető vagy vallási specialista is, a főség elnyerésének vagy kialakulásának mögötteseként amúgy is fennáll az a hit, hogy kiválóságát vagy gazdasági eredményességét természetfölötti hatalmaktól kapott adottságainak köszönheti.

Bővebben lásd Bodrogi Tibor: *Társadalmak születése*. On-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/html/mestersegek0002.html>

Boglár Lajos – A. Gergely András

télé: szemiotikai fogalom, megalkotója → Jacob Lévy *Moreno* (1892–1974) európai származású amerikai pszichoanalitikus, aki a csoportterápia (pszichodráma, szociometria, szerepkészletek) területén az 1930-as években figyelte meg a vizsgálódó számára is alig érzékelhető érzelmek legkisebb egységét, amely az egyént a többiekhez kapcsolja. Alapvetően nem-racionális folyamat része, így egy csoport résztvevői tagjai között mennyiségileg aligha megragadható egység, de hangsúlyos szerepe van a napjainkban növekvő kapcsolathálózati elemzések elméletének fogalomtárában (→ *szociometria*, → *szociogramma*). A fogalom antropológiai használata viszonylag ritka, de csoportközi, vagy interkulturális viszonyok, a kisebbségkutatási technikák „puhább” tartományában, a rokonszenvi választás, a bizalom-szintek és egyenrangúságok vagy hierarchiák belső törvényszerűségei szempontjából különösen fontos a fogalom tartalmi mögöttese; kutatási technológiák szempontjából a szociometrikus viszonyok és a kutató távolsága a megfigyelt egyéntől vagy csoporttól (proxemika) jelentőséget kapnak a legtöbb társadalomtudományi kutatás eredményességét tekintve is.

Ir.: Moreno, Jacob Levy 1934 *Who Shall Survive? A new Approach to the Problem of Human Interrelations*. Nervous and mental disease publishing Co., Washington, D.C., 1934; Petrusek, Miloslav 1972 *Szociometria: elméletek, módszer és technikák*. KJK, Budapest; Tibori Tímea – T. Kiss Tamás 2000 *Közösségi formációk. (Szöveg- és szemelvénygyűjtemény)*. Új Mandátum – SZIE JFK, Budapest; Biczó Gábor 2009 *Hasonló a hasonlónak...* Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról. Kalligram, Pozsony-Budapest.

A. Gergely András

territorialitás (francia = *területiség*): valamely földrajzi (és társadalmi, továbbá ökológiai, kulturális, szimbolikus, stb.) térségre vonatkoztatottság. Alapja lehet gazdasági ésszerűség, politikai határ, életmód-jellegű közösségi együttlét, települési népesség, megélhetési módok együttese, identitástudat, szimbolikus tartalom vagy értékegység is. Rendszerint valamely térségi-területi érdek mentén, vagy térbeli jelenlét alapján, kollektív igényként fogalmazódik meg, célja sokszor a saját térség védelme vagy szimbolikus reprezentációja (→ *regionalizmus*), gyakorta azzal a nem titkolt szándékkal, hogy egy kisebb csoport vagy települési közösség térbeli képzeteit, igényeit, törekvéseit mint univerzális értékszempontot hangsúlyozzon vagy juttasson érvényre. Ilyen térbeliség, térségiség, téridentitás számos

formában lehetséges, alapja nemegyszer a lokalitás, helyben lakás fontossága, kulturális örökség, helyek emlékezete, vallási kohézió, stb.

Ir.: Bartha Elek 2006 *Vallási terek szellemi öröksége*. Debrecen, Bölcsész Konzorcium, web: <http://mek.oszk.hu/05100/05164/index.phtml>; A.Gergely András 2001 *Tér, idő, határ és átmenet*. MTA PTI Etnoregionális Munkafüzetek, web: <http://mek.oszk.hu/01600/01678/index.phtml>; Oláh Sándor 2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949-1962)*. TLA Közép-Európa Intézet, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001., web: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=33>; Biczó Gábor 2009 *Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram, Pozsony-Budapest; Gantner B. Eszter *Zsidóvilág – A zsidó kulturális tér Közép-Európa városaiban. Egy új értelmezési lehetőség*. http://www.antropo.hu/lapozo.php?akt_cim=93; Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter szerk. 2010 *Kép-Keret. Az identitás konstrukciói*. Nyitott Könyvműhely – ELTE BTK Közép-európai Nyelvtudományi Intézet Zsidó Kultúra Kutatócsoport, Budapest; Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tótszegi Tekla szerk. 2009 *A fiatalok vasárnapja Európában*. Kriza könyvek 35. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár; Lajos Katalin – Tapodi Zsuzsanna Mónika szerk. 2007 *A hagyomány burkai. Tanulmányok Balázs Lajos 70. születésnapjára*. Kriza könyvek 33. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár; Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt szerk. 2007 *Lenyomatok 6. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza könyvek 28. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár; Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Tőhötöm szerk. 2008 *Lenyomatok 7. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza könyvek 31. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár; Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc szerk. 2008 *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár; Komáromi Tünde 2009 *Rontás és társadalom Aranyosszéken*. Kriza Könyvek 34. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár; Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc szerk. 2007 *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár; Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos 2007 *Ember, élet, kultúra, történelem*. Kriza könyvek 30. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár; Gyulavári Tamás – Kállai Ernő 2010 *A jövőtől az államalkotó tényezőig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest; Kovács András szerk. 2011 *Magyarrá válni. Bevándorlók honosítási és integrációs stratégiái*. MTA Kisebbségkutató Intézete, Budapest.

A.Gergely András

Tóra: a zsidóság bibliájának első része, szent könyv (vö. *Tanach*). Héber szó, jelentése a *tan*, ill. *útmutatás*, amelyet a hagyomány szerint Mózes vett át Istentől a Sínai-hegyen. Mózes öt könyvét (*Pentateuchos*) foglalja magába: 1. a Genesist, amely a világ teremtését írja a le József haláláig; 2. az Exodust, amely az egyiptomi kivonulás-történetet, a Tízparancsolatot, a Szövetségszöveget tartalmazza; 3. Leviticust, amely a törvényekről szól; 4. a Numerit, a vándorlásokról és törvényekről; 5. és a Deuteronomiumot, amely az előző könyvekben már említett törvények átfutása, ezért ezt a részt misné Torának, azaz törvényismétlésnek neveznek. A Tórákészítés és másolás rituális cselekedet, noha ma már nyomtatásban, illetve az Interneten teljes egészében olvasható eredeti nyelven vagy fordításokban, viszont a zsinagógai liturgikus alkalmakkor használható Tóra csakis keláfra, tiszta állat (vö. →*kóserolás*) kettéhasított bőrének külsejére, pergamenre, olajkoromból készített fekete tintával, kézzel írható. A Tóra-másolónak (szófárnak) számos tisztasági rítust kell elvégeznie a másolás előtt és közben, ugyanakkor rengeteg írásszabályt kell betartania ahhoz, hogy az így létrejövő írás szentnek számíthasson. Például, ha a bőr megkarcolódik, vagy tinta cseppen rá írás közben, a tekercs már nem használható nyilvános Istentiszteleten; külön szabály-sorozat vonatkozik az Isten-név leírások módjára, ha valaki ezt elhibázta, sem törölni, sem javítani nem lehet, a hiba mértékétől függően a Tóratekercs használhatatlanná válik. Az zsinagógai szertartás egyik része a Tóraolvasás hétfőn, csütörtökön, szombaton böjtnapokkor, ünnepek alkalmával (voltaképpen sacharisz után, muszaf előtt és minchó előtt) történik. A Tórából a Tórához felhívottak (alijó) olvasnak egy-egy részt, szidrát, úgy, hogy egy év alatt az 54 hetiszakaszra osztott Tórát végigolvassák a közösség előtt. A Talmud szerint a Tóra nem nemzeti jellegű, hanem az egész világnak szól, mivel a zsidóság ezt nem a saját országában, hanem nyilvános helyen, senki földjén, a pusztában vette át, úton az Ígéret földje felé. Jan

Assmann szerint a második szentély elpusztulása után, a saját országából elűldözött zsidóság számára a Tóra olyan bensővé tett, interiorizált szellemi hazát jelent, mely elválaszthatóvá teszi a kollektív identitást a fizikai tértől (Assmann 1999: 214). Így a Tóra vált a történelem során az identitás és a közösség megszervezésének vándorló intézményévé.

Ir.: Alexandriai Philon 1994 *Mózes élete*. Atlantisz, Budapest; Assmann, Jan 1999 *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Budapest; Assmann Jan 2003 *Mózes, az egyiptomi, egy nyom megfejtése*. Osiris, Budapest; *Biblia 1997 Teljes kétnyelvű*. Budapest. IMIT-Makkabi; Blau Lajos 1996 *Óhéber könyv*. Logosz Kiadó, Budapest; Gruen, Erich 2002 *S. Diaspora: Jews amidst Greeks and Romans*. Harvard University Press, Cambridge, London; Naftali Krausz 1998 *Az öt Tekercs; Énekek éneke; Rút könyve; Jeremiás siralmai; A Prédikátor könyve; Eszter könyve*. Az ősi forrás sorozat 6. kötete, Göncöl Kiadó, Budapest.

www.torah.org; www.torah.net; www.613.org; www.torahscribe.com; www.vbm-torah.org

Vincze Kata Zsófia

totem, totemizmus (algonkin *ototeman*, *nindotem* = rokonsági függés, viszony): olyan növény vagy állat, amely egy társas csoporttal, nemzetséggel sajátos viszonyban áll, nemegyszer az ősök jelenlétét szimbolizálja. A totemhez tartozás a természeti népeknél mindenki számára hovátartozási kötelezettséget jelenít meg, ezzel részint átmetszi a törzshöz tartozás kereteit, részint korlátozza a vérrokonság kiterjedéseit is. Frazer szerint erősebb kötelék, mint a vérségi vagy családi. Előfordulása a leggyakoribb az ausztrál bennszülötteknél, az óceániai szigetvilág népeinél, Kelet-Indiában, Afrika számos térségében, valamint az észak-amerikai indiánoknál. Freud feltételezi, hogy „egykor Európa árja és semita ősnépeinél is fennállott, úgyhogy sok kutató az emberi fejlődés szükségképpen s valamikor mindenütt megvolt fázisa gyanánt hajlandó elismerni. /.../ Azonban a totemizmusnak nemcsak elmélete vitás, tényei is alig fejezhetők ki általános tételekben... Így ma a totemizmust azon népeknél, amelyeknél még szerepel, a hanyatlás, a szétesés, más szociális és vallási intézményekbe való átmenet legkülönbözőbb állapotaiban találjuk, avagy pedig állandósult kialakulásokban, amelyek az eredeti lényegétől eléggé eltávolodhattak. A nehézséget ezek szerint az okozza, hogy nem nagyon könnyű eldönteni, a jelenlegi viszonyok közül mit szabad az érdemdús múlt hű képének, és mit másodlagos torzulásnak tekinteni” (Freud 1990:10-11).

Ir.: Lang, Andrew 1911 *Totemism*. Encyclopedia Britannica, 11. ed.; Freud, Sigmund 1913 *Totem und Tabu*. H.Heller, Leipzig (m. *Totem és tabu*. Dick Manó kiadása, Pest, 1918, reprint: Göncöl, Budapest, 1990); Frazer, James George 1910 *Totemism and Exogamy I-VI*. McMillan, London; Lang, Andrew 1905 *The Secret of the Totem*. Longmans, Green and Co., London; Tylor, Edward Burnett 1898 *Totem-post from the Haida village of Masset*. Harrison and Sons, London; Wake, C. Staniland 1967 *The Development of Marriage and Kinship*. University of Chicago Press; Róheim Géza 1945 *The Eternal Ones of the Dream, a Psychoanalytic Interpretation of Australian myth and ritual*. International Universities Press, New York; Lévi-Strauss, Claude 1962 *La pensée sauvage*. Plon, Paris; Chulliat, Christian 1936 *Bibliographie critique du totémisme*. Les Presses Universitaires de France, Paris; Pikler Gyula 1900 *Der ursprung des totemismus. Ein beitrag zur materialistischen geschichtstheorie*. Hoffmann, Berlin; Róheim Géza 1925 *Australian Totemism; a Psycho-analytic Study in Anthropology*. Allen & Unwin, London. Bővebben lásd még Bodrogi Tibor: *Társadalmak születése*. On-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/html/mestersegek0002.html>

Boglár Lajos

totonákok (spanyolul: *los totonaca*, *los totonacos*) Mexikó keleti részén, Puebla és Veracruz államok Totonacapan nevű területén, Huasteca régióban élő indián népcsoport. A népcsoport neve a *tutu-nacu* szókapcsolatból származik, amelynek jelentése vitatott. Egyesek az „akik melegebb vidékről jöttek” jelentést tartják megfelelőnek, mások a „kevésbé ügyes, kevésbé szorgalmas” kifejezéseket. Maguk a ~ a „három szív népe” elnevezést fogadják el. A népcsoport eredete is vitatott: vannak, akik a *teotihuacáni* kultúra leszármazottainak tekintik

őket, mások szerint kelet felől jöttek. Ami biztosnak látszik, hogy az első városokat az i.sz. III–IV. században alapították, és hogy kulturális központjuk, *El Tajín* 800 körül virágzott. Hogy a város alapítói is ők voltak-e vagy sem, arról nincsenek hiteles adataink. Totonacapánt az aztékok 1440 körül hódították meg, és tartották uralmuk alatt egészen Hernán Cortés és a spanyolok érkezéséig, 1519-ig. Cortés megérkezésekor elsőként a ~-kal találkozott, akik őt az akkori fővárosban *Cempoalában* fogadták. A ~ a gyarmati státus előtt és alatt földműveléssel foglalkoztak, falvakban éltek. A föld közösségi földtulajdon volt, a falué, amelyet a férfi lakosság körében egyenlő parcellákra osztanak szét. A parcellákat a férfi és családja művelte, ők azonban, nem tulajdonosai voltak a földnek, hanem csak használói, melyre a jogot viszont a család fiúgyermekei egyenlő részben örökölték. A legkisebb fiú örökölte a család házáat és a hozzátartozó telket is. A lányok azért nem örökölték semmit, mert a házasság patrilokális volt, vagyis az esküvőt követően a feleség a férj családjához költözött, és a férj családjának részévé vált. A földtulajdon-viszonyok, valamint a patrilokális házasság a ~-nál, csakúgy, mint más mexikói földműves népeknél, a mai napig megmaradt. Ugyanakkor Veracruz állam számos helyén, a függetlenség után megjelent a magántulajdon, amely véget vetett a közösségi földtulajdonnak, a hozzákapcsolódó intézményrendszernek, valamint megváltoztatta a falu, a faluközösség szerveződését, szervezetét. A napjainkban termesztett fő terményeik (területtől függően) a kukorica mellett a narancs, a banán, a vanília, a kávé. A közösségi földtulajdonlás, a magántulajdon és a pénzgazdálkodás megjelenése, valamint az örökösödési szokások miatt mára a földek elaprózódtak, és nem elegendőek egy család fenntartására, így a totonák fiatalok kénytelenek más megélhetési forrásokat keresni. Az 1980-as években indult meg ezen a területen és az 1990-es évekbe lett tömeges arányú az elvándorlás, a migráció. A fiatalok nagy iparvárosokba mennek szerencsét próbálni és új életet kezdeni. A föld elaprózódásához a lakosság növekedése is hozzájárult. Míg a hódítás és a gyarmatok kialakulása idején a totonák népesség rohamosan csökkent, addig a XX. században lassú, majd az 1950-es évektől kezdve erős növekedésnek indult. Ma kb. 140.000 totonák nyelvet beszélő embert tartanak számon. Emellett Mexikóban az 1990-es években megkezdett oktatási program miatt egyre többen végeznek iskolákat, általános iskolát ma már szinte minden totonák gyerek, és egyre többen járnak középiskolába, szereznek érettségit is. A ~ többsége katolikusok, azonban egyre nagyobb teret hódítanak az új protestáns egyházak is. Míg ez utóbbiak csak a Bibliát és az abban leírtakat fogadják el, addig a katolikusok több olyan szokást és rítust gyakorolnak, amelyek mögött gyakran megtalálhatók az ősi rítuselemek és az ősi hitrendszer is.

Ir.: Chenaut, Victoria 1995 *Aquellos que vuelan. Los totonacos en el siglo XIX*. CIESAS, México Kelly, Isabel – Palerm, Angel; uő: 1952 *THE TAJIN TOTONAC. Part I.: History, Subsistence, Shelter and Technology*. Publication 13., Smithsonian Institution, Washington; Krickeberg, Walter 1933 *Los totonacas: contribución a la etnografía histórica de la América Central*. Secretaria de Educación Pública, México; Melgarejo Vivanco, José Luis 1985 *Los totonaca y su cultura*. Universidad Veracruzana, Xalapa; Sahagún, Fray Bernardino de 1969 *Historia general de las cosas de Nueva España*. Tomo III., libro X., Editorial Porrúa, México; Salas García, Luis 1979 „Juu Papantlán”. *Apuntes para la historia de Papantla*. Industria Gráfica Editorial Mexicana, México; Lammel Annamária – Nemes Csaba: *Istenanyák indiánjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988; Web: <http://www.e-indigenas.gob.mx>; <http://www.mexicodesconocido.com.mx>

Schiller Katalin

tömegkultúra (Mass culture, popular culture): viszonylag nagy kiterjedésű, alsóbb helyzetű társadalmi csoportok kultúrája. Hierarchikus fogalom, a hegemon kultúra, a kánon, az elitkultúra ellenpólusa. Politikai, kulturális és tudományos diskurzusok tárgya, értelmiségi stratégiák célterülete és hivatkozási pontja. Tartalma, kiterjedése, funkciója, jelentése, esztétikai és morális értéke, fogyasztóinak magatartása szenvedélyesen vitatott. Egy-egy műalkotás, kulturális forma, műfaj vagy stílus esetleges ~-ba tartozását nem esztétikai belső

értéke, hanem fogyasztóinak társadalmi helyzete határozza meg. A tipikus befogadó társadalmi státusza determinálja a műalkotás presztízshelyzetét is. A kulturális rétegződés tehát a társadalmi rétegződéshez és a hatalmi helyzethez kapcsolható, a kultúra nem mellékesen hatalmi kérdés is. A ~ iránt viszonylag korán megjelent Braudel révén a történettudományi, illetve marxista oldalról a szociológiai, valamint irodalomtudományi érdeklődés („alantas” nyelvi elemek bekerülése az irodalmi szövegbe). A Frankfurter iskola ~-kritikája szerint a kommercializált ~, a „kultúripar” (húszas évekbeli példák szerint ide tartozik pl. a jazz és a rádióban sugárzott operaközvetítések is) a politikai konformizmust biztosító ideológiai eszköz. Áldozatainak célja katarzis helyett a kikapcsolódás (*rekreáció*) és a jólinformáltság. A ~ instrumentumjellegének hangsúlyozásával elvitatják esztétikai értékét, a benne résztvevőknek a műalkotás már nem érdek nélkül tetszik. Különös veszélyt jelent szemükben a ~ iránti attitűd fertőző volta. A frankfurtiakkal szembeni kritikák szerint ~felfogásuk egyoldalú és jellegzetesen elitértelmiségi. Szemléletbeli áttörést a brit munkásosztály hetvenes évekbeli marxista és etnográfiai jellegű vizsgálata hozott: a ~ fogyasztója immár aktív és kreatív közreműködő, nem pusztán a →*manipuláció* passzív áldozata. Az újabb felfogás szerint a ~ a kulturális identitásért és elismerésért vívott harci terep. A – részben életkori jellegű – kulturális ellenállás nyelvét gyakran marginalizált (etnikai, szexuális vagy osztályjellegű) csoportoktól kölcsönzi. Pl. a modern női identitás kialakítása is a ~-án keresztül történik – többek között a XIX. század végi női regényekben. A lehetséges olvasatok sokfélesége miatt a ~ felszabadító hatásúként is szemlélhető.

Ir.: Boglár Lajos 2005 Mitől „magas” a kultúra? In Boglár Lajos et al. *A tükrök két oldala*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 115-121; Wessely Anna 1998 szerk. *A kultúra szociológiája*. Osiris, Láthatatlan Kollégium, Budapest; Horkheimer, Max – Adorno, Theodor 1990 *A felvilágosodás dialektikája*. Gondolat – Atlantisz, Budapest; Roland Barthes 1983 *Mitológiák*. Európa, Mérleg, Budapest; Bourdieu, Pierre 1979 *La distinction: critique sociale du jugement*. Minuit, Paris; Gans, Herbert 1974 *Popular Culture and High Culture*. Basic, New York; Hebdige, Dick 1979 *Subculture: The Meaning of Style*. Methuen, New York; Thompson, Edward Palmer 1963 *The Making of the English Working Class*. Vintage, New York; Bugovics Zoltán 2004 *A torz(ító)szülött. Médiakritikai megközelítés*. Gondolat, Budapest; Császi Lajos 2003 *Tévéerőszak és morális pánik*. Új Mandátum, Budapest; Myers, Ben 2009 *Green Day. Amerikai idióták és az új punkrobbanás*. Silenos, Budapest; Robecchi, Alessandro 2009 *Manu Chao. Zene és szabadság*. Silenos, Budapest; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest; Császi Lajos 2002 *A morál kulturális szociológiája és a média*. In Császi Lajos *A média rítusai*. Budapest, Osiris – MTA ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 20-60; Gerbner, Georg 2002 *A média rejtett üzenete*. Osiris, Budapest; Habermas, Jürgen 1971, 1999 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Századvég, Budapest; Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter szerk. 2010 *Kép-Keret. Az identitás konstrukciói*. Nyitott Könyvműhely – ELTE BTK Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport, Budapest.

Kolozsi Ádám

történeti antropológia: a hetvenes évektől megjelenő újfajta történetírás egyik első reprezentánsa, a kultúrtörténetiként jellemezhető történetírói megközelítések egyike a mentalitástörténet, az *Alltagsgeschichte*, a mikrotörténelem és az új kultúrtörténet társaságában. Ezek közös jellemzője, hogy szembefordultak a korábbi struktúrákra összpontosító makroszemléletű társadalomtudományos történelemmel. A történész figyelme a társadalmi struktúrákról és folyamatokról a mindennapi élet kultúrájára irányult, a makroszintű folyamatok helyett egyének és kis közösségek mikrotörténelmére, az emberi élet sokféle aspektusára, ismét az egyénekre, mint korábban is, de immár nem a kiemelkedő egyéniségekre, királyokra, hadvezérekre, hanem a mindennapi emberekre, az ő tapasztalataikra, „megélt életükre”. Mivel általában igaz, hogy az ezen megközelítéseket alkalmazó történészek érdeklődésének homlokterébe a kultúra fogalma került, és mindent, amit korábban társadalminak láttak, kulturálisként kezdtek átértelmezni, magától értetődő volt, hogy közülük sokan az antropológia hatása alá kerültek. Az antropológia a hetvenes

évektől vált fokozatosan a történetírást meghihető legfontosabb társadalomtudománnyá. Másfelől pedig a korábban a történetiséget kevésbé vagy egyáltalán nem hangsúlyozó antropológia a hatvanas-hetvenes években nyitott a történeti dimenzió felé. A történeti fordulatot az antropológiában elsősorban Edward E. Evans-Pritchard szorgalmazta.

Ha a történeti antropológiát a legegyszerűbben közelítjük meg, és az antropológia által meghihető történelmet tekintjük ennek, akkor a *par excellence* történeti antropológia az, amikor maguk az antropológusok maguk fordulnak kérdéseikkel történeti források felé. Andrejs Plakans a rokonsági rendszerek feltárása kapcsán alkalmazott antropológiai módszereket történeti anyagra. Greg Denning a Bounty híres zendüléséről írt könyvet (*Mr. Bligh's Bad Language*), majd William Gooch cambridge-i csillagásznak egy óceániai expedíción történt halálát vizsgálta (*The Death of William Gooch*). Marshall Sahlins pedig egyik híres esszéjében Cook kapitánynak 1779-ben Hawaii szigetén történt meggyilkolását értelmezte, tette érthetővé a helyi mitológia bemutatásával. Alan Macfarlane angol antropológus Ralph Josselin, egy 17. századi angol puritán lelkész naplóját dolgozta fel (*The Family Life of Ralph Josselin*). Ugyanakkor egyre több történész alkalmazott antropológiai módszereket. Peter Burke szerint a kulturális antropológia hatása mindenekelőtt három minta követésében nyilvánult meg, és ezek pedig a Robert Redfield nyomdokain haladó közösség-tanulmányok (*community studies*), Victor Turner koncepciója a társadalmi drámáról (*social drama*), s különösen Clifford Geertz szimbolikus antropológiája.

Ami pedig a közösség-tanulmányok mintájának követését illeti, az antropológia legjobb munkái egyes kis közösségek elemzését jelentik, és történeti antropológia néhány alapműve ugyanezt kísérli meg, csak épp a régmúltra vonatkozóan. Margaret Spufford *Contrasting Communities (Közösségek összevetése)* című könyve három angol falu 16–17. századi parasztársadalmát hasonlítja össze. Az Amerikai Történelmi Társulat díját nyerte el Paul Boyer és Stephen Nissenbaum az Arthur Miller által világhírűvé tett salemi boszorkánysesetről szóló könyve (*Boszorkányok Salembe*). A leghíresebb azonban Emmanuel Le Roy Ladurie *Montaillouja*, amely Jacques Fournier, Pamiers püspöke 1318-tól 1326-ig működött inkvizíciós törvényszékének jegyzőkönyveit használta fel. A Pireneusok egy kis hegyi falvából, Montaillouból nem kevesebb, mint 25 vádlott került az inkvizíciós törvényszék elé. Könyvében Le Roy Ladurie e falucskának és lakóinak mindennapi életet és mentalitását mutatja be, melyet kivételes részletességgel tükröznek a jegyzőkönyvek adatai.

A társadalmi dráma koncepciójáról így ír Turner: „egy hosszabb esettanulmány” létrehoz „egy korlátozott átlátszó felületet a szabályos, eseménytelen társadalmi lét egyébként homályos felszínén. Ezen keresztül a társadalmi szerkezet létfontosságú elveit működésükben láthatjuk”. Történeti antropológiai alkalmazására példa lehet Le Roy Ladurie *Le Carnaval de Romans (Romans-i karnevál)* című könyve vagy Bertram Wyatt-Brown *Southern Honor (Déli becsület)* című könyve.

Az antropológiai elméletek közül a kora újkori Európával foglalkozó történészekre a legnagyobb befolyást talán Clifford Geertz szimbolikus antropológiája gyakorolt. Ez a hermeneutikai ihletettségű megközelítés Paul Ricoeur nyomán a szövegfogalom kiterjesztésével a kultúrát is szöveggként kezeli. Geertz antropológiájának nyomdokain jár például a *Power in the Blood (Erő a vérben)* című kötet esettanulmányaiban Sabeian amerikai történész. Ezt a megközelítést talán Robert Darnton alkalmazta a legtisztább formában történeti forrásokra *A nagy macskamészárlás* című esszéjében. Darnton kimutatja, hogyan jelentek meg a kóbor macskák párizsi nyomdászsegédek általi kivégzésében a boszorkányság, a női szexualitás, a macskazene és a karnevál motívumai. (Megközelítésmódját komoly kritika érte Roger Chartier részéről).

A történeti antropológia első példái a hetvenes években jelentek meg, és a nyolcvanas években nagyobb számban születtek ilyen munkák, a kilencvenes évektől azonban ezek a

történészek inkább az újabb kultúrtörténeti felfogások felé fordultak, a mikrotörténelem vagy az új kultúrtörténet felé.

Ir.: Redfield, Rober 1948 *The folk culture of Yucatan*. University of Chicago Press, Chicago; Sebők Marcell szerk. 2000 *Történeti antropológia*. Replika könyvek, Budapest; Burke, Peter 1991 *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Századvég, Budapest; Burke, Peter ed. 1992 *New Perspectives on Historical Writing*. Pennsylvania State University Press; Cohn, Bernard S. 1971 *India: the Social Anthropology of a Civilisation*. Englewood Cliffs, New Jersey; Cohn, Bernard S. 1987 *An Athropologist Among the Historians and other Essays*. Oxford University Press; Darnton, Robert 1987 *Lúdanyó meséi. / A nagy macskamészárlás*. Akadémiai, Budapest; Davis, Natalie Zemon 2001 *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban*. Balassi, Budapest; Geertz, Clifford 1995 *After the Fact: Two Countries, Four Decades, One Anthropologist*. Harvard University Press, Cambridge; Ginzburg, Carlo 1976 *Il Formaggio e i vermi: Il Cosmo di un mugnaio del '500*. Turin (m. *A sajt és a kukacok. Egy 16. századi molnár világképe*. Európa, Budapest, 1991); Le Roy Ladurie, Emmanuel 1997 *L'historien, le chiffre et le texte*. Fayard, Paris; Gyáni Gábor 2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Budapest; Davies, Natalie Zemon (1982) *Le retour de Martin Guerre*. (m. *Martin Guerre visszatérése*. Osiris, Budapest, 1999); Davies, Natalie Zemon (1981) *Antropológia és történettudomány a nyolcvanas években. Világtörténet, 1984:17-27*; Le Roy Ladurie, Emmanuel 1975 *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*. Gallimard, Paris (m.: *Montaillou, egy okszitán falu életrajza (1294–1324)*. Osiris, Budapest, 1997); Szijártó István 2000 *Történeti antropológia és mikrotörténelem: az új társadalomtörténet*. *Budapesti Könyvszemle* 12:151-159.

SZIJÁRTÓ ISTVÁN

törzsi vallások: a vallások „nagy családjának” része; a velük való foglalatosság közelebb vihet minket a vallás lényegének megismeréséhez. A tételes vagy történelmi vallásokkal ellentétben, amelyek egymással genetikailag rokonok (zsidó, keresztény, iszlám, hinduizmus), az elszigetelt törzsi vallások a világnak egymástól távol eső tájain független fejlődés eredményei történelmi kölcsönhatások nélkül. Ezért szolgálhatnak értékes adatokkal egy összehasonlító elemzés számára, amely a vallási jelenségek legfontosabb tulajdonságait hivatott feltárni, „meghatározni”. Ahhoz, hogy megértsük a „magasabb” vallásokat, először meg kell értenünk a természeti vallásokat. A „magasabb” vallások kutatói gyakran lenézően kezelik az antropológusokat és ezzel együtt a „primitív” vallásokat, holott ők gyűjtötték össze azt az óriási anyagot, amelyre ma az összehasonlító vallástudomány épít.

Ir.: Evans-Pritchard, Edward Evan 1966 *The „soul” of the primitive*. Praeger, New York; Lévy-Bruhl, Lucien 1928 *The „soul” of the primitive*. The Macmillan Company, New York; Bastide, Roger 1967 *Les Amériques Noires. Les civilisations africaines dans le Nouveau Monde*. Payot, Paris; Boglár Lajos 1995 *Vallás és antropológia. Bevezetés. Szimbiózis (4)*. Budapest.

Boglár Lajos

transznacionalizmus (latin „*nemzetekfölöttiség*”): határokon átívelő kapcsolatra és közösségre utaló politikai szakkifejezés, amely elsősorban az anyaországi lakosok, intézmények, kormányok, valamint a kivándoroltak között létrehozott és fenntartott sokrétű viszonyrendszerre utal. A jelenség alapja vagy mögöttese lehet politikai, gazdasági, vallási, családi, vagy szociokulturális természetű. Mint egy folyamat (a nemzetfejlődés, illetve a nemzetközi kapcsolatok) terméke egyértelműen kapcsolódik a globalizációhoz, de ellentétben más globális jelenségekkel, melyek tipikusan az egyes nemzetállamoktól függetlenül zajlanak, a transznacionális folyamatok nemzetállamokban gyökerezve hidalják át az országhatárokat. Számos kutató úgy érvel, hogy a transznacionális intézmények szaporodása és erősödése veszélyezteti a szuverén nemzetállam hegemoniáját; mások azonban úgy vélekednek, hogy a transznacionális kapcsolatok és közösségek újratertemlik a nemzetállamokat. A ~ kifejezés egy, az 1990-es évek elején az Egyesült Államokban kialakított új társadalomelméleti megközelítést is takar, ami – ellentétben a korábbi migrációs elméletekkel, mint pl.

asszimiláció- vagy kulturális pluralizmus elmélet –, a kivándorlók és az anyaország közötti kapcsolatra helyezi a hangsúlyt. Amerikai gyökereiről a Chicagói Iskola és az amerikai kulturális antropológia megannyi értelmezést produkált (a részleteket lásd Biczó 2009).

Ir.: Basch, Linda – Glick-Schiller, Nina – Szanton-Blanc, Christina 1994 *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. Gordon and Breach, Amsterdam; Faist, Thomas 2000 *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Oxford University Press; Glick Schiller, Nina – Basch, Linda – Szanton Blanc, Christina eds. 1992 *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*. New York Academy of Sciences; Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc szerk. 2008 *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár; Ong, Aihwa – Nonini, Donald eds. 1997 *Ungrounded Empires, The Cultural Politics of Modern Chinese Transnationalism*. Routledge, New York, London; Eriksen, Thomas Hylland 2009 *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban*. L'Harmattan, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; Biczó Gábor 2009 *Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram, Pozsony-Budapest.

Andits Petra

trickster (ugrató, trükkösködő, megtévesztő, hantázó): Paul Radin az észak-amerikai Coyote és Varjú indián csoportoknál gyűjtött megfigyelése alapján a személyiség ön-mitologizáló megjelenítésmódja, amely szereptulajdonítások során egy „jópofa”, szimpatikus, de cselesen hamiskodó figurában testesül meg. Mary Douglas értelmezésében ez a típusú kivetítés egyfajta természeti tudatból az öntudat, s az amorf léttapasztalatból a tudományos objektivitás felé vezető evolutív folyamat során a gondolkodás analitikus hajlamaként projektálódott, diszkurzivitásban teljesedett ki. Ezt az életút-elbeszélések egy típusaként bemutatva Douglas idézi a jungiánus és Kerényi-követő Radint, miszerint a winnebago indiánok *trickster* mítosza éppen e differenciálódási folyamat visszatükrözése, miszerint az ember saját árnyéklétéből hogyan éri el az önmegismerés, az identitás-tudat lényegét, kiszakítva magát abból a spontán természeti létből, melyben azonosságát nem tulajdon nemében, hanem sokkal inkább az őt körülvevő valamennyi létezőben élte meg. Tehát egyfelől végtelen a különböző egymástól elkülönített objektumok száma, hiszen a *trickster* még saját testrészeit is önálló lényekként kezeli, másrészt viszont mégis a differenciáló képességeket kérjük számon a mitikus primitív kultúráktól. Magyarázatként látja erre Douglas, hogy a „természeti” ember minden általa érzékelhető önálló szellemi lénynek tart, azaz →*antropomorf* szemléleténél fogva saját szubjektumát terjeszti ki és osztja meg az empirikus világgal. Ennyiben tehát azonos minden létező egymással. Az elkülönöződés lényege a dezantropomorfizálás folyamatában manifesztálódik, amennyiben az ember rádöbben arra, hogy a szellemi létsík nem terjeszthető ki a tetszőlegesen elkülönített érzéki világra, hanem olyan sajátosság, mely éppen a differenciáció mibenlétét tárja fel, ezáltal kiválasztva önmagát a létezők sokaságából, megvonva a határt anyagi és szellemi szféra között. A primitív kultúrák tehát egyfajta „emberi univerzum” szemléletében léteznek, s Douglas szerint ez Levy-Bruhl, Tylor, vagy Frazer álláspontja is. Ugyanakkor pedig nem pusztán arról van szó a primitív kultúrák világszemléletében, hogy szellemmel átítattak minden létezőt, s ekképpen egyfajta közösség állt fenn ember és természeti környezet között; hanem arról is, hogy amiként a modern világban a személy, ha nem is volt tisztában saját lényének határaival, azért még egyedi, individuális szubjektumnak tudja magát, akiért és aki körül az a bizonyos (akár személyes, akár személytelen erejű) univerzum forog. A szubjektív, egyéni önkiválasztó és önmagára vonatkoztatott tudat tehát nem egyfajta kultúratermék, hanem létezett már a kezdeteket illetően és mindezek centrumában tudta magát annak ellenére is, hogy esetlegesen más létezőket is egyfajta átlétkesített lényként tételezett. Centrálisnak hitt szerepét azonban ez korántsem ingatta meg, s ennyiben legsajátosabb rokona az új világ hasonlóan énközpontú individuumának.

Ir.: Douglas, Mary 1989 *Purity and danger. An analysis of the concepts of pollution and taboo*. Ark Paperbacks, London – New York; Evans-Pritchard, Edward Evan 1967 *The Zande Trickster*. Clarendon Press, Oxford; Douglas, Mary 1981 *Edward Evans-Pritchard*. Penguin Books, Kingsport. Davis, Nathalie Zemon 2006 *Trickster Travels: A Muslim between Worlds in Early Modern Times*. Hill and Wang, New York.

Kovács Katalin

tudásszociológia (német: *Wissensoziologie*, angol: *sociology of knowledge*): a tudás (tudástermelés, -szentesítés, -igazolás és -fogyasztás) valamint a társadalom kapcsolatait, kölcsönös meghatározottságát vizsgáló diszciplína. Markánsan szociológiai megközelítésmódja ellenére valójában határtudomány: valahol a leíró társadalomtudomány és a filozófia (különösen a történet- és tudatfilozófia, valamint az ismeretelmélet) köztes zónájában helyezkedik el. A ~ sajátos episztemológiai talajon áll, következtetései pedig episztemológiai relevanciával is bírnak. Két közép-európai megalapozója, Mannheim Károly és Max Scheler számára a ~ az ismeretelmélet helyébe lépő megalapozó tudomány, ígéretes módszer a kibékíthetetlen ideológiák megértésében és igazságtartalmuk tisztázásában. A ~ radikalizmusát annak köszönheti, hogy nézete szerint az igazságtartalom a történeti folyamatoktól nem függetlenül létezik. Minden ~ a tudásfajták (hétköznapi tudás, politikai ideológiák, kozmológiák, tudományos tudás, művészet), ideák, mentalitások társadalmi meghatározottságának hipotéziséből indul ki, de különbséget tehetünk e társadalmi meghatározottság két eltérő, egy tágabb és egy szűkebb értelme és értelmezési hagyománya között. Amíg az előbbi (pl. a durkheimi és a francia ~) általában foglalkozik a tudat és az ideák társadalmi természetével, akár egész társadalmak kollektív ideáival, az ezeket fenntartó intézményekkel, addig az utóbbi (elsősorban a Marxra és Mannheimre visszavezethető közép-európai ~, avagy ideológiaelmélet) konkrétan teszi ezt egyes társadalmi csoportok – érdekhelyzetekből következő – világlátásával, ideológiájával. A ~ sokszínűségét és átalakulását szemléltetendő két, a mannheimitől eltávolodó irányzatra érdemes utalni. Amíg a hagyományos ideológiaelmélet és -kritika jellemzően a tévedésekre, a hamis tudat jelenségére koncentrált, addig a nyolcvanas években jelentkező radikálisabb „erős program” minden tudás társadalmi meghatározottságából indult ki, így már nem illette kivételezett hely a nyugati világ olyan szakralizált tudásszféráit sem, mint a jelenkori tudomány. Ha nem tartja igazság és a tudás társadalmi jellegét eleve összeférhetetlennek, a ~-nak nem kell pusztán „tévedésszociológiának” maradnia. A fenomenológiai irányzatok a valóság társadalmilag konstruált jellegének aláhúzásával a jelentés problémáit emelik a középpontba: a szemiotikus fordulat után a hangsúly a manipulatív érdekek helyett a jelentésadó tevékenységen van – közel kerülve ezzel a geertzi → *interpret(at)ív antropológia* kultúrafelfogásához.

Ir.: Mannheim Károly 1996 *Ideológia és utópia*. Atlantisz, Budapest; Mannheim, Karl 1970 *Wissensoziologie*. Luchterhand Verlag, Neuwied am Rhein–Belin (m.: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2000; Karácsony András 1995 *Bevezetés a tudásszociológiába*. Osiris, Budapest; Marx, Karl 1977 Német ideológia. In *Marx-Engels válogatott művei*, I. Kossuth, Budapest; Geertz, Clifford 2001 Az ideológia mint kulturális rendszer. In *Az értelmezés hatalma*. Osiris, Budapest; Berger, Peter – Luckman, Thomas 1998 *A valóság társadalmi felépítése*. Jászóveg Kiadó, Budapest; Bindorffer Györgyi Mannheim Károly és a kulturális antropológiai gondolkodás. In A.Gergely András – Kemény Márton szerk. 2004 *Motogoria. Tanulmányok Sárkány Mihály 60. születésnapjára*. MTA PTI – Könyv Kiadó – ELTE, Budapest (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=144); Geertz, Clifford 1988 *Works and Lives*. Stanford University Press, Stanford; Geertz, Clifford 1994 *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég Kiadó, Budapest; Geertz, Clifford 1983 *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. Basic Books, New York; Mannheim Károly 1995 *A gondolkodás struktúrái. Kultúraszociológiai tanulmányok*. Atlantisz, Budapest; Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest.

Kolozsi Ádám

Turner, Victor Witter (Glasgow, 1920. máj. 28 – 1983. dec., Charlottesville, Virginia, USA): skót származású brit antropológus, afrikanista, a szimbolikus, politikai és vallásantropológia jeles művelője. Apja elektromérnök, anyja színésznő, utóbbi hatása élethosszan megmutatkozik Turner irodalmi-színházi érdeklődésében. Londonban 29 évesen fejezi be egyetemi antropológiai tanulmányait, ekkor mint frontszolgálatától mentes is öt évre kénytelen tanulmányait megszakítani a II. világháború alatt, közben megnősül és két gyermekével együtt családostul egy cigánykaravánban él. Később visszatér egyetemi tanulmányaihoz, doktorátusát a Manchesteri Iskolában, →*Max Gluckman* tanítványaként védi meg, csatlakozva a Gluckman vezette Rhodes-Livingstone Institute zambiai kutatásához, ahol a *ndembu* törzs demográfiai és gazdasági viszonyait kutatja, valamint rítusait, amelyek egész életútját befolyásolják. Doktori disszertációját követően, 1955-től hosszabb ideig tudományos munkatárs és egyetemi oktató lesz Manchesterben, két monográfiát publikál disszertációja (*Schism and Continuity in an African Society: A Study of Ndembu Village Life*, 1957) mellett, melyben a falusi társadalomszervezetten belüli konfliktusok és ezek értelmezése foglalkoztatja. A Stanford Egyetem Magatartástudományi Kutatóközpontjának ösztöndíjasaként tovább kutat Rhodéziában (1961), megírja *The Drums of Affliction: A Study of Religious Processes among the Ndembu* (1968) című munkáját, és a multidiszciplináris légkörű amerikai kutatói légkörben újabb terepkutatást készít elő, melyet a Cornell Egyetem finanszíroz 1964-től Ugandában (*gisu*-król). Elfogadja a Chicagói Egyetem professzori státusát (1968) az antropológiai tanszéken, ahol az író Saul Bellow, a filozófus Hannah Arendt és a művészetkritikus Harold Rosenberg társaságában valláselméleti munkákba fog, elő kívánja készíteni a törzsi vallásoktól a világvallásokig ívelő tudat kutatási programot. Mintegy tíz esztendeig a legkisebb gyülekezettől a tömeghatású vallásokig számos témakört kutat, köztük a jelenkori katolikus zárandoklatokat. Akadémiai pozícióját is az antropológia és a vallás területén szerezte, mint a Virginia Egyetem professzora és a Dél-Ázsia Program Akadémiai Kutatóközpontjának munkatársa.

Mukásságának kezdeteinél a brit szociálintropológiai iskola strukturalista-funkcionalista hagyományai (Alfred Reginald Radcliffe-Brown, Darryl Forde, Meyer Fortes, Raymond Firth és Edmund Leach) hatása éri (erről maga is ír a *Schism and Continuity in an African Society*, 1957 kötetében), gondolkodásában a „társadalmi dráma” kap főszerepet, ebben a társadalmi folyamatok és a rendszerjellegű folyamatok funkcionalista megközelítése mint egy meghaladott statikus modell formálódik ki válságok és újraintegrálódás során. E felfogásban már jelen van Max Gluckman konfliktuselmélete és politikai antropológiája, melynek szövegválogatásában Turner is közreműködött. A *„Ritual Aspects of Conflict Control in African Micropolitics”* című tanulmányában, mely ugyancsak a Manchesteri Iskola és Gluckman hatását mutatja, Turner világosan feltárja a társadalmi átalakulás ritualizálódott folyamatait: maguk a társadalmi kapcsolatok fejlődni látszanak a konfliktusokból eredő nyomás és a meglévő értékrendi alapelvek eltérései nyomán, éppúgy, ahogy egy-egy nemzedék – ha hosszú idő alatt is, de – megváltoztatja a belső érdekviszonyokat, midőn megtanulja, miként befolyásolja és alakítsa át a naponta ismétlődő társadalmi történések dinamikáját. Ennek hatására elősegíti egy új csoportozat kialakulását és kapcsolatrendszerének megerősödését is. Az alapkérdésekről Turner a Marc J. Swartz-cal és Arthur Tuden-nel közösen szerkesztett politikai antropológiai kötetben ír bővebben (*Political Anthropology*, 1966). Mentorát azonban nem pusztán követi a megállapodott strukturalista-funkcionalista szempontrendszer elfogadásában, hanem a Durkheim hatását is tükröző ritualizálódott folyamatokra összpontosít, amelyek végső soron a társadalmi rend egészét formálják meg. A ceremóniák hatására változó entitások, paradigmatis hatások, axiomatikus keretek vagy alapmítoszok hatnak az emberek és csoportok módosulására. E téren Turner elfogadta Freud téziseit is a „normál társadalmi állapot” megfigyelése során

keletkező mintákról, valamint Kurt Lewin társadalmi *mezőelméletét* is, melyeket kiegészített Alfred Schütz *femomenológiai* átmenet-modelljével, kimutatva, hogy a kultúra az értelemadás és jelentéstulajdonítás folytonos egyeztetési folyamatát jelenti. A nyolcvanas évek közepén Turnernél meghatározó módon jelentkezik Wilhelm Dilthey szelleme abban, hogy az átmeneti (processzurális) hatások „élmény-antropológiáját” kezdi megfogalmazni, módosítva az addigi felfogásokat és elősegítve a kortárs antropológiai kutatások „kulturális attrakció” és „szimbolikus cselekvés” iránti érzékenységét. E folyamatban nem utolsósorban hatott Turnerre a *van Gennep*-féle elmélet (*Rites of Passage*, 1909) az átmenet rítusairól, amelyben a jeles folklorista három főbb fázisra osztja e transzformációkat: az elválás-elválasztódás (*rites of separation*), küszöbhelyzet (*margin or limen*), valamint visszailleszkedés (*reaggregation*) szakaszára. Turner – Henri Junod hatására, aki a tonga rítus elemzésénél alkalmazta – úgy módosította Gennep teóriáját, hogy az átmeneti állapot (*liminal stage*) vált nála meghatározóvá, mert alapvetően módosítja a visszailleszkedés során átélhető megújuláshatást. Mindez csírájában már jelen van Turner disszertációjában (*Schism and Continuity...*), amelyben a „társadalmi drámák” minden társadalomban meglévő konfliktus-állapotok velejárói, „nyilvános események időszakos felfakadásai”, a „nemharmonikus és diszharmonikus folyamatok egységei, melyek a konfliktusos helyzetekből erednek” (*Drama, Fields, Metaphors*, 1974: 33-37).

A *ndembu*-k között végzett terepmunka alapján Turner kifejti, hogy a társadalmi drámák megfigyelhető változatai a nyilvános cselekvésformákkal függenek össze. Ezek fő típusa a leválás vagy kiszakadás (amelyet a maga normái szerint a társadalmi környezet formál), a krízisállapot (amely a köztesség és kívülállóság csúcsát jelöli, de ez a liminális, a köztes szakasz a régi és az új között a legbizonytalanabb fázis, mert sem a múltbélire, sem a várhatóra nem utal), majd a legalacsonyabb státuscselekvés és a visszailleszkedés szakasza követi, amely voltaképpen a társadalom általi visszafogadás aktusát is magában foglalja. Mindezek a résztvevők számára nemcsak jogi-igazságossági értelemben legitimáló mechanizmusok, hanem nyilvános színjátékok is, amelyek épp a határjelleg, a válság és megoldás közötti átmenet szempontjából kényszerítik ki az elfogadást és a visszailleszkedést. A reintegráció és a liminalitás fokozatának külön jelentőségét aláhúzza Turner valamelyet átformálja van Gennep háromfázisú modelljét, amelyben az átmeneti rítus során a leválasztódás és a válsághelyzet összefügg az elkülönüléssel, az átmeneti szakaszt követő visszailleszkedés pedig a befogadástól válik függővé – Turnernél a befogadó oldal tartalmazza a társadalmi dramaturgia nyilvános konfliktus-jellegét is, melyben az „időben és időn kívül” pillanatát mint olyat írja le, amely nem rendelkezik a társadalmi struktúrához fogható konzisztenciával. S bár minden társadalomnak van „valamilyen” struktúrája, a szakrális pillanatban azonban „az átmeneti alázatosságnak és a modellnélküliségnek olyan szentsége uralkodik el”, amely megszelidíti a magasabb pozícióba kerülő egyén büszkeségét azáltal, hogy „időleges státusnélküliségen kell átjutnia, ahol az ellentétek mintegy konstituálják egymást, és kölcsönösen nélkülözhetetlenek... Más szóval, minden egyén élettapasztalataiban egymást váltva jelentkezik a struktúra és a *communitas*, illetve az állapotok és az átmenetek élménye”.

Módszertani értelemben Turner a strukturalista-funkcionalista antropológia útján elindulva, de azt meghaladva ama folyamatjelleget világítja meg, amely a társadalmi folytonosság és változás együttes jelenlétét mutatja. Ezáltal a rituális szimbólumhasználat sokszínűségét is kiemeli, beleértve hogy egyetlen szimbólum is számos jelentést hordozhat a rítus során, amikor a bináris ellentétpárok (férfi-nő, piros-fehér, élet-halál stb.) gazdagabb árnyalatai is megközelíthetővé válnak a függőleges/vízszintes/keresztirányú tagolásban, vagyis éppen bonyolultságuk közös vonása teszi lehetővé egyszintre kerülésüket és az élet teljességét átható mivoltukat, helyzeti és alkalmazási eltéréseiket, alaki és lényegi összefüggéseiket. A rendszer mint olyan ekképpen elemzése az összehasonlító

szimbólumkutatás felismeréseihez is hozzá tudott járulni akképpen, hogy a rítus egészét mint társadalmi színjátékot tekintette át, annak mélyreható jelképi tartalmait újragondolva. Hasonlóan nagyívű, bár nem előzmények nélküli Turner hozzájárulása a közösségelméletek korabeli leírásaihoz, midőn egyik (magyarul is olvasható) témakörét, a *→liminalitás* és *→communitas* kategóriáját taglalja; ez napjainkban is legtöbbet idézett és felhasznált okfejtése, mely (méltatlan mód leegyszerűsítve) abban ragadható meg, hogy a *communitas* azt takarja, aminek biztosítására a társadalmi struktúra már nem alkalmas, vagyis nem pusztán közösség, hanem minden más is, amit a struktúra nem tud biztosítani, például a számkivetettek csoportozata, a betegek és marginalizálódottak univerzuma, vagyis többé-kevésbé olyan hely is, ahol a nem-állapotok is egyfajta állapotjellegget kapnak, mindig kölcsönös összefüggésben a társadalmi színjátékok gyakorlataival. Ennek jelentésterét az antropológiai gondolkodás nemcsak abban nyugtázta, hogy jog és szokás, konvenció és szertartás esetén értelmezési sémát nevez meg a liminális szakasz megfigyelése révén, hanem hogy a modern ipari társadalmak korosztályi, csoportkapcsolati, hatalomgyakorlási sémái mellett éppúgy átláthatóvá tudja tenni az archaikus mítoszoktól a törzsi szertartásokon át a mai kortársközösségek közötti belterjes kölcsönhatások rendszerét is. A „nemstrukturált struktúrák”, a nemközösségi köz-szféra, pszeudo-hierarchiák és titkos társaságok (szabadkőművesektől a ku-klux-klánosokig, „Pokol Angyalaitól” a kínai maffiáig) oly módon lesznek leírhatóvá Turner teóriája alapján, hogy az általa „anti-struktúrának” nevezett fogalom is bekerül ezután a szakma szótárába, utalva a *communitas* és a struktúra másságára, egymást kizáró, de egyúttal egymást felváltó-feltételező módon tartalmazó karakterére.

Turner hatása nemcsak a strukturalista-funkcionalista iskola rangját emelte, hanem a dinamikus folyamatok (Gluckman által kimunkált) eszméjét még komplexebb szintézissé formálta, érdemben hozzájárulva ahhoz, hogy az antropológia (s azon belül a szimbolikus folyamatelmzés) mint tudományterület önálló úton is közelebb kerüljön a tudománnyá válás lehetőségéhez. Ennek – ha más alapja nem is volna, mint a nemzetközi hivatkozási jegyzékekben folyamatosan kiemelkedő helye, de az sem volna csekély bizonyysága – egyik figyelemreméltó mutatója, hogy *A rituális folyamat* magyar kiadása óta a legkülönbözőbb témakörök kutatói találnak rá életművének fontosságára és analógiás értelmezési lehetőségére.

F.m.: *Lunda rites and ceremonies*. Rhodes-Livingstone Museum, Livingstone, 1953; *Schism and continuity in an African society: a study of Ndembu village life*. Manchester University Press, Washington, D.C., 1957, 1996; *Ndembu divination: its symbolism & techniques*. Manchester University Press, Humanities Press, New York 1961; *Chihamba, the white spirit: a ritual drama of the Ndembu*. Manchester University Press, Humanities Press, New York, 1962; *Lunda medicine and the treatment of disease*. Rhodes-Livingstone Museum, Livingstone, 1963; Swartz, Marc. J.-vel és Tuden, Arthur-ral eds. *Political anthropology*. Aldine Pub. Co., Chicago, 1966; *The forest of symbols; aspects of Ndembu ritual*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1967; *The drums of affliction: a study of religious processes among the Ndembu of Zambia*. Clarendon Press, Oxford, International African Institute, London, 1968; *The ritual process: structure and anti-structure*. Aldine Pub. Co., Chicago, 1969; *Dramas, fields, and metaphors; symbolic action in human society*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1974; *Revelation and divination in Ndembu ritual*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1975; *Variations of the theme of liminality*. In *Secular ritual*. Ed. S. Moore & B. Myerhoff. Assen: Van Gorcum, 1977:36-52; Edith Turner-rel *Image and pilgrimage in Christian culture: anthropological perspectives*. Columbia University Press, New York, 1978; *Process, performance, and pilgrimage: a study in comparative symbology*. Concept, New Delhi, 1979; *From ritual to theatre: the human seriousness of play*. Performing Arts Journal Publications, New York City, 1982; (ed.) *Celebration, studies in festivity and ritual*. Smithsonian Institution Press, Washington, D.C., 1982; *On the edge of the bush: anthropology as experience*. University of Arizona Press, Tucson, 1985; Bruner, Edward M.-el eds. (Clifford Geertz utószavával) *The Anthropology of Experience*. University of Illinois Press, Urbana, 1986; *The anthropology of Performance*. PAJ Publications, New York, 1986; Edith Turner-rel *Blazing the Trail: Way Marks in the Exploration of Symbols*. University of Arizona Press, Tucson, 1992; Turner, Victor 1997 *Átmenetek, hatások és szegénység: a communitas vallási szimbólumai*. In Bohannan – Glazer szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest.

Ir.: Barnard, H.G. 1985 Victor Witter Turner: A bibliography (1952-1975). *Anthropologica*, 27 (1-2), 207-233; Lett, J. 1987 *The Human Enterprise: A Critical Introduction to Anthropological Theory*. Westview Press, Boulder, Co; Lewis, L.M. 1986 *Social Anthropology in Perspective: The Relevance of Social Anthropology*.

Cambridge University Press; Manning, F.E. 1990 Victor Turner's career and publications. In K.M. Ashley ed. 1990 *Victor Turner and the Construction of Cultural Criticism: Between Literature and Anthropology*. Indiana University Press, Bloomington; McLaren, P.L. 1985 A tribute to Victor Turner. *Anthropologica*, 27 (1-2), 17-22; Ray, B.C. 1987 Victor Turner. In Eliade, Mircea ed. *Encyclopedia of Religion*. Macmillan, New York; Régi Tamás 2005 Rituális folyamatok rejtett jelentései. Mary Douglas: Rejtett jelentések és Victor Turner: A rituális folyamat). *Anthropolis*, 2/1-2/2.

Internetes tájékozódáshoz lásd: „Victor Turner” (1998) <http://www.indiana.edu/~wanthro/turner.htm>

„A Maelstrom of Symbols” (1997) <http://members.tripod.com/~shadowdrake/turner.html>

„Freedom, Liminality, and Social Change” (20 Jan. 1998) <http://ftp.iafrica.com/s/so/solar/Liminal.html>

A. Gergely András

Tylor, Edward Burnett, Sir (1832. október 2. London – 1917. január 2. Wellington): brit antropológus. Egy kvéker családba született, szülei a Society of Friends (Baráti Társaság) tagjai voltak. Edwardot érdekelte a technológia, s bátyjával 16 éves korukban mindketten abbahagyták tanulmányaikat, hogy a családi vállalkozásban dolgozzanak. J.Tylor és Fiai Rézműves Üzlet volt a család főhadiszállás és az otthon is. Miután hét évet töltött íróasztala mögött a családi cégnél, Edward egészsége meggyengült, és a tüdeje érdekében utazást javasoltak az orvosok. 1955-ben, mivel a pénz nem okozott problémát, kényelmes tempóban útra kelhetett, és utazásai során eljutott Mexikóba. 1858 elején feleségül vette Anna Fox-ot, akivel (bár gyermektelenül, de) közel hatvan évig éltek boldog házasságban.

Edward B. Tylornak tulajdonítják, hogy kiterjedt kutatásaival felébresztette Angliában az antropológia iránti érdeklődést. 1871-től, 40 éves kora előtt a Royal Society tagja lehetett, 1875-ben az Oxfordi Egyetemen polgárjogi doktori fokozatot szerzett, 1883-ban lett az Oxfordi Egyetemi Múzeum igazgatója, 1884-től a Brit Tudományos Társaság újonnan alakult Antropológiai Szekciójának elnöke, ugyanakkor egyetemi tanár is az antropológia tudományterületén, s tíz év múlva a szaktudomány professzora, majd egészen 1909-ig az antropológia egyetemi tanára. Tanári munkája során elkészítette híres kurzusainak tervezetét, amelyeket ahhoz kell elvégeznie valakinek, hogy az Oxfordi Egyetemen antropológia szakon diplomát szerezzen. Ez szolgált modellül a későbbiek során más egyetemek számára is. 1909-ben nyugdíjba vonult Oxfordból, kiérdemesült professzorként, és visszatért Wellingtonba. 1912-ben munkásságáért lovagi kitüntetésben részesült.

Tylor és számos kortársa számára az etnológia az ún. *primitív* népeket vizsgáló, összehasonlító és történeti tudománnyá lett. Feltételezte, hogy az egyes kultúrák statisztikai és mennyiségi módszerrel leírhatók, sőt összevethetők, mivel legkisebb elemeik (→*kultúrelem*) a fejlődést az emberi kultúra egészére érvényesnek mutatják. A 19. sz. második felének etnológiai evolucionizmus vezető irányzattá lett (Tyloron kívül L. H. Morgan, H. Spencer, J. J. Bachofen, J. F. McLennan és J. G. Frazer elméletei hatására), amit a kultúra sajátos elemeinek kiválasztásában és definíciójában rejlő szubjektív nézőpont lehetősége, valamint a kultúra atomisztikus szemléletének veszélyei miatt később főként a funkcionalisták (→*funkcionalizmus*) bíráltak, de ma már kétségtelen Tylor alapvető hatása, akár a kultúra mennyiségi vizsgálata, akár az angolszász antropológiában elterjedt *kulturális vonások* vagy *kognitív sajátosságok* miatt. S bár a korszak gondolkodói, kutatói az →*emberiség pszichikai egységén* alapuló szemlélet híveként a kultúra fejlődését nagyjából azonos, általánosan jellemző vonalak mentén, egyező fokozatokon át vélték követhetőnek, addig Tylor és Morgan tekintettel volt a speciális →*evolúcióra*, →*primitív mentalitásra* és a →*diffúzióra* is. Teóriáikban az →*összehasonlító módszert* alkalmazták, amelynek azonban részletesebb kidolgozására ekkor még volt mód, de egyes →*társadalmi intézmények* vagy kulturális vonások szempontjából az egyszerű formáktól az összetettek felé való fejlődés elvét tartották általában helyesnek. Egy példa:

„Tylor a kényszerítő imát *varázsigének* nevezte és úgy vélte: ebből fejlődött ki az ima. Azt hitte, hogy előbbi önző érdekeket, egyéni vágyakat szolgál, míg az ima az istenekhez szóló kérés, hogy segítséget vagy áldást adjanak. Sem az evolúciós sémát, sem a megkülönböztetést nem fogadhatjuk el. Még a legegyszerűbb társadalmakban sincsen teljes ráhagyatkozás a varázsigére. /.../ a hopik kis csomagba kukoricalisztet tesznek, rákötik a szobrokra, hogy a természetfeletti üzenetátvevők örüljenek” (Boglár)

A természeti népek gondolkodásával kapcsolatos munkái közelebb visznek a vallási rendszerek megértéséhez. Az animizmus aprólékos leírása (mint olyan elgondolásé, mely szerint minden élőlényt egy szellemi erő hozott létre, s ezért lélekkel rendelkeznek, így szellemek és démonok is léteznek) Tylor nevéhez fűződik. 1881-ben jelent meg első könyve *Anthropology* címen, amely ma is modernnek tekinthető a kultúrára vonatkozó elgondolásai és elméletei miatt. Későbbi eredményeit a *Researches into the Early History of Mankind* (1865), *Primitive Culture* (1871) és az *Anahuac* (1861) című korai munkák már tartalmazzák.

F.m.: *Anahuac or Mexico and the Mexican, Ancient and Modern*. London, Longman, Green Longman and Roberts (1861); *Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilisation*. London, Adamant Media Corporation (1865); *Primitive culture. Research into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom. I. kötet*. London: John Murray (1871); *La civilisation primitive*. Paris, C. Reinwald (1876–78); *Anthropology. Introduction to the study of man and civilization*. New York: Appleton (1881); *On a Method of Instigation of the Development of Institutions, Applied to the Law of Marriage and Descent. Journal of the RAI, vol. 18*; A kultúra tudománya. In Maróti Andor szerk. *Forrásmunkák a kultúra elméletéből I*. Budapest: Tankönyvkiadó (1988):167-178.

Ir.: Leopold, Joan 1980 *Culture is Comparative and Evolutionary perspective: E. B. Tylor and the Making of Primitive Culture*. Berlin, Dietrich Reimer Verlag; Marett, Robert R. 1936 *Modern Sociologists – Tylor*. New York John Wiley and Sons, Inc.; „Tylor, Sir Edward Burnett” – New Illustrated Columbia Encyclopedia. 1979 ed.; Stocking George W. Jr. ed. 1983 *The ethnographer's magic. Fieldwork in British anthropology from Tylor to Malinowski*. In *Observers observed. Essays on ethnographic fieldwork*. Madison/London: University of Wisconsin Press, 70-120; Boglár Lajos 1995 *Vallás és antropológia. Bevezetés. Szimbiózis (4)*. Budapest.

Hajdú Gabriella

udmurtok (votjakok): a Vjatka és a Káma alsó folyása között élnek, de szórványosan a Kámától keletre és délre, ill. a Vjatkától nyugatra is találhatók udmurt települések.

Az ~ lélekszáma körülbelül 750 000 fő, kétharmaduk él az Udmurt Köztársaságban (*Udmurt Elykun*, oroszul *Udmurtszkaja Reszpublika*), harmaduk pedig főleg a szomszédos köztársaságokban (Tatarsztanban, Baskortosztanban) illetve a jekatyerinburgi és a kirovi területeken. Udmurtia területe 42 000 km² lakosságának jelenleg 31%-a udmurt, 58%-a orosz és 7%-a tatár. A fővárosban, Izsevszkben a lakoságnak csupán 17%-a udmurt, s 70%-a orosz.

Az ~ embertanilag a tőlük délebbre élő népekkel (törökökkel, tatárokkal) mutatnak hasonlóságot: a sötétebb haj és a sötétebb szem az uralkodó közöttük. Legerősebben a szublapponid típus jegyei (alacsony homlok, rövid fej) figyelhetők meg rajtuk. Érdekesség, hogy igen gyakori köztük a vörös hajú.

Az ~ mai szomszédai szinte kizárólag oroszok, akik ráadásul közéjük is ékelődtek. Délen és délkeleten azonban a tatárokkal, délkeleten a baskírokkal is érintkeznek. Egyes nyugati nyelvszigeteik marik által lakott területekbe ékelődnek. Régebben azonban sokkal szorosabb kapcsolatuk volt mind a *marikkal*, mind a két törökségi néppel, sőt, a *csuvasok* elődei, a volgai bolgárok is fontos szerepet játszottak az udmurt nép és kultúra alakulásában.

Az ~at a *komikkal* együtt a finnugor népek permi csoportjához szokás sorolni. Többségük egyetlen, zárt tömbben él, nyelvjárási különbségek kicsik. Mindazonáltal északon komi, délen törökös (csuvas, tatár) kulturális hatással számolhatunk. Sajátos csoportot képeznek a *beszermánok*, akik a köztársaság északi részén élnek. Ma udmurtul beszélnek, de valószínűleg népcsoport volgai bolgárok, tatárok és ~ keveredéséből alakult ki.

A beszermán szó eredeti jelentése 'muzulmán', és eredete is ezzel a szóval függ össze (hasonlóan a magyar *böszörmény* szóhoz).

A keresztény (pravoszlav) térítés felemás hatással járt, hiszen a többség felvette a kereszténységet, de valójában századunkig megőrizték pogány hiedelmeiket: ezek gyakran pravoszláv vallási elemekkel keveredtek. A pogány hit elsősorban a különböző szellemek iránti tiszteletben és a halottkultuszban nyilvánult meg. Akik nem akartak megkeresztelkedni, azok a muzulmán baskírok és tatárok közé menekültek: ekkor jöttek létre a mai Baskortosztan és Tatársztan területén fekvő udmurt települések.

Az udmurt falvak mindig folyó vagy patak partjára épültek. A folyón általában kis tavat duzzasztottak, ez biztosította a halellátást és kellemes környezetet nyújtott a libáknak, kacsáknak, melyek áldozati állatként is igen fontosak voltak. Az ~ földje mezőgazdasági művelésre alkalmas terület, a múlt században szinte kizárólag a mezőgazdaságból éltek. Ősi mesterségük a méhészkedés és a háziipar is.

Forrás: <http://fu.nytud.hu>; Ir.: Zsirai Miklós 1936, 1994 *Finnugor rokonságunk*. Trezor, Budapest; Hajdú Péter – Domokos Péter 1978 *Uráli nyelvrokonaink*. Tankönyvkiadó, Budapest; Gulya János szerk. 1975 *A vízimadarak népe*. Európa, Budapest; Hajdú Péter szerk. 1975 *Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai*. Corvina, Budapest; Csepregi Márta szerk. 1998 *Finnugor kalauz*. Panoráma, Budapest; Nanovfszky György szerk. 2000 *Nyelvrokonaink*. Teleki László Alapítvány, Budapest; Kerecsi Ágnes 1999 *Az udmurtok* (Minoritates Mundi sor.) Savaria University Press, Szombathely; Domokos Péter szerk. 1974 *Vatka meg Kalmez. Votják mondák és mesék*. Európa, Budapest; Domokos Péter 1975 *Az udmurt irodalom története*. Akadémiai, Budapest; Domokos Péter szerk. 1975 *Medveének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre*. Európa, Budapest.

Jacsev Nikolaj

univerzálialk: (latin universalial = *egyetemeség*) a világegyetem, avagy (világ)mindenség egyetemleges összefüggését elfogadó tételezés tárgya. Lényege az emberi cselekvés, a kultúra (vagy inkább kultúrák) nagy rendszereinek együttes felfoghatóságán alapuló, megismerhetőségükben reménykedő állásfoglalás. A filozófiai, teológiai, kultúratudományi értelmezések, s nem különben a művészeti és esztétikaiak is, tételezik e roppant össz-tudás „tagolhatóságát” vagy átfoghatóságát, egyúttal törekszenek az egyedi-csoportos megnyilvánulások, rítusok, hitek, mítoszok, alkotásmódok és művek háttérében felfogható tartalmak regisztrálására. Az általános és a konkrét, mint filozófiai, pszichológiai, esztétikai vagy világképi tagolás része, mint a hasonlatosság és különbségtétel „módszere” magában foglalja a művészi „mondanivalót”, technikai kifejezőmódok, normatív képzetek igen komplex rendszerét, egyszerűbben szólva: a dolgok hierarchiáját és az ismeretek ehhez igazodó építményét, normáit, értéktartalmait is. Mindezt javarészt a kultúra determinálja, akár a „primitív művészet”, akár a „magasművészetek” körében, de különösen az ezekről való gondolkodás rendszereiben. Egyedi az általánosban, emberi az univerzálisban, hasonló a különbözőben, vagy különbségek az azonosnak tetszőben... – nemcsak a kultúrák által hordozott tartalom, s nem csupán az esztétikai kánonok, rendszerek vagy szimbolikus közlések szempontjából ígérnek a teljesség valamelyest átfoghatóságát, de mindez magában rejti az egyidejűleg vagy különidejűleg létező kultúrák azonos rangjának, komplexitásuk elfogadásának meggyőződését is, amit az antropológiai gondolkodás magáénak vall.

Ir.: Niedermüller Péter – Horváth Kata – Oblath Márton – Zombory Máté szerk. 2008 *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiái és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest; Boglár Lajos Etno-esztétika. In Boglár Lajos et al. *A tükör két oldala*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2005, 2007).

Boglár Lajos – A. Gergely András

utópia: (görög: *u* fosztóképző + *toposz* 'hely' szóból alakult ki; kb. *seholsincs, nem létező hely*): filozófiai-irodalmi fogalom; eredetileg eszményi társadalomelméleti elképzelés, amely a jelen korban megvalósíthatatlan társadalmi rendszert ír le. Az elnevezés Morus Tamás angol humanista 1516-ban született „*Utópia*” című államregényének nyomán terjedt el, azonban előzményei már az ókori görögöknél is voltak. Ilyen Platón „*Az állam*” című műve, amely a társadalmi széthullás időszakában keletkezett, a peloponnészoszi háborút követően. „Minden utópia: a csalódás s a hiány műfaja. Minden utópia szerzőjét – a műfajnak nevet adó Platónról, Morus Tamáson és Campanellán át Swiftig – az készlet írásra, hogy rosszul érzi magát a jelenvalóság keretei között. Amikor pedig elemezni és általánosítani kezdi rossz közérzetének összetevőit, az adott részletekből a jelen egységes bírálata fogalmazódik meg” (Sükösd 1990:82). Az utópikus társadalom összetevői szinte a laboratóriumi asztalon jönnek létre, nélkülözve minden reális alapot. Az utópia tágabb értelemben valamilyen a valóságtól elrugaszkodott eszme vagy elgondolás, amelynek kivitelezése lehetetlen, s melyet a jelen elviselhetetlensége vált ki. Egykoron eszményi, tökéletes állapotokat jelképezett, az újkorban, az angol és francia polgári forradalmak után azonban megjelentek az ellenutópiák is. Ezek az adott korhoz képest irreálisan negatív jövőképet festenek. Ilyen negatív utópia például Orwell regénye, az *Állatfarm*, vagy az *1984*. „A negatív utópia az eszményt teszi kritika tárgyává, az eszményt mint egy zárt, abszolút tökéletes társadalom tervét tagadja, megvalósulását a történelem végeként, a személyiség szabadságának végeként, az ember végeként értékeli, s a jelenben rejlő fenyegetésként ábrázolja” (Szilágyi 1988:29). Jelentős utópikus művek: Szent Ágoston: *Isten városa*, Tomaso Campanella: *Napállam*, F. Bacon: *Új Atlantisz*, C. F. M. Fourier: *Az új ipari és közösségi világ*, J. Swift: *Gulliver utazásai*, Jókai M.: *A jövő század regénye*, A. Huxley: *Szép új világ*, H. G. Wells: *Az időgép*. Az irodalmi, képzőművészeti utópiák éppúgy az antropológiai elemzésre érdemes kérdéseket kínálják, mint a kozmológiák, univerzálák, politikai rendszerelméletek, sámánutazások, modern mítoszok vagy a cyberspace lényei.

Ir.: Eurich, Nell 1967 *Science in Utopia*. Harvard University Press; Sükösd Mihály 1990 *Utópia lovagjai*. Szépirodalmi, Budapest; Szilágyi Ákos 1988 *Ezerkilencszáznál negyvenen innen és túl. A negatív utópiák társadalomképe*. Magvető Kiadó, Budapest; Molnár Tamás 1993 *Utópia – örök eretnokség*. Szent István Társulat, Budapest; Varga Zoltán 1984 *Búcsú az utópiától*. Forum, Újvidék; Bacsko, Bronislaw 1978 *Lumières de l'utopie*. Payot, Paris; Mumford, Lewis 1922 *The Story of Utopias: Ideal Commonwealths and Social Mythes*. Bony and Liverigh, London; Tuveson, Ernest Lee 1949 *Millenium and Utopia: a Study in the Background of the Idea of Progress*. University of California Press, Berkeley; Taguieff, Pierre-André 2001 *Du progrès. Biographie d'une utopie moderne*. Libro, Paris; Morton, Arthur Leslie 1969 *The English Utopia*. Lawrence and Wishart, London (m. *Angol utópia*. Kossuth, Budapest, 1974); Brelet, Claudine 1995 *Anthropologie de l'ONU. Utopie et Fondation*. L'Harmattan, Paris; Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor szerk. 1995 „*Jelbeszéd az életünk*”. Osiris-Századvég, Budapest; Goodman, Nelson 1969 *Languages of art. An approach to the theory of symbols*. London, Oxford University Press; http://anthropolis.ngo.hu/tanulmanyok/doc/tarr_daniel-apokaliptikus_aramlatok.pdf

Láng Zsófia

városantropológia: a várost mint jelenséget érdeklődése középpontjába helyező tudásterület, amely saját tudománytörténeti előzményei között a régészetet és a civilizációs fejlődés városokra vonatkozó kutatási ágait tartja számon. Mint „tematikus antropológia” a gazdasági növekedésen és térbirtokláson alapuló civilizációs fejlődés eredményeit vizsgálja – vélekedik róla „névadója”, Gordon Childe, brit marxista történész, aki a „városi forradalom” kifejezést formálta meg a komplex civilizációk kialakulási trendjét jellemezve, s kifejtve, hogy a világ számtalan pontján hasonlóképpen lezajló folyamatban elkülönültek iparosok, kialakultak írásrendszerek, létrejöttek középületek és csoporttá szerveződött az elit, amelynek az adók és a többletmunka elsajátítása kedvezett (1950). Egészen az 1960-as évekig alig került a város mint témakör a („primitív” kultúrát és a paraszti világot tanulmányozó) kulturális

antropológia figyelmébe, s ennek nyomán vált kérdéssé, hogy a zárt közösségeket kutatók miként lennének képesek leírni a komplexebb városlakói életmódot, s nyomon követni az addig még sohasem látott mérvű (lakosság-szám és városformálódási) változásokat. Mi több, éppen a lassan felszámolódó „rurális társadalmak”, a mozgásba lendült „harmadik világ” hívta föl a figyelmet a városi miliőben kavargó, tömeges változásokra. A városkutatások első hullámai inkább az ipari társadalmak változásainak elemzéseéhez tartoznak (pl. Tönnies és Max Weber tipológiája vagy a →*chicagói iskola* kutatásai), úgy vélve, hogy a szociológiai nézőpont eltér a „primitívek” antropológiai kutatásától, de amennyiben a gyarmatosítással egyre több ember kerül a városokba, sőt (pl. az afrikai városok gyors növekedése esetében) jelenlétük teljességgel megváltoztatja az addigi városképet és városfogalmat is, annyiban a bevándorlók körei egyre inkább éppen abban a közegben kutathatók, amelyet immár a városok (is) biztosítanak. Ezért az első fontos kutatások nemcsak a városi térhasználat, térfelosztás, munkásnépesség, falusi beköltözők köreit, a bűnözőket és a városkörnyéki bejáró dolgozókat (vagy kiköltöző elitet) írták le, hanem a bevándorló csoportokat, kisebbségeket, kisebb (pl. vallási) csoportosulásokat is, továbbá a falu és város közötti kapcsolatok formálódását.

Az antropológiai és néprajzi közösségleírások bevált módszerei és megfigyelési eljárási azonban ebben a megváltozott közegben már nem voltak teljességgel alkalmazhatók, így átvették a szociológiai kérdőíveket, történeti elemzéseket, elbeszéléseket, esetleírásokat, munkakutatásokat, üzempszichológiai tesztek is. A rokonsági kapcsolatok, családleírások, szociálandropológiai metszetek kiegészültek a társadalmi rétegződés más komponenseivel, s újraértelmezték a munkához való viszony, az élettörténetek, a városi piacok és üzletek helyzete, a megváltozó tevékenységi körök, új szakmák, oktatás és karrier, speciálisan városi tevékenységek (utcaseprő, villamoskalauz, takarítónő, sportcsapatok, hivatalnokok, stb.) és integrációs mechanizmusok (politikai pártok hatása, térségelemzések, multifunkcionális közösségek, szekták, lakótelepek, ipari munkahelyek) hatásegészét. A korábbi elemzések között (az 1930-as évektől az 50-es évekig) számosan a paraszti városba-áramlást kutatták (ebben jeleskedett →*Robert Redfield* is, meghatározva a városi falusiak „kis közösségét” és „kis hagyományát”, szemben a városlakók nemzeti mintát követő „nagy tradíciójával”, 1947). Az 1950-es évektől már több kitűnő szociológus és kulturális antropológus foglalkozott egyes városi jelenségekkel (Childe 1950; Bott 1957; Sjöberg 1960). Új, a nagytömegű mozgást új integrációs hatások szempontjából vizsgáló jelenségeket fogalmaztak meg (pl. falusi-városi migráció, városi adaptáció, etnicitás, szegénység, lásd Lewis 1968; Hannerz 1969). Az 1970-es években a ~ már önálló tudásterületnek számított az antropológián belül (Fox 1977; Chrisman és Friedl 1974; Gulick 1973; Southall 1973; Collins 1980; Gmelch és Zenner 1980; Hannerz 1981; Press és Smith 1980), közben pedig – saját „hagyományaikat” keresve – többen elkerülték (vagy vitatták is) *Ferdinand Tönnies* első elemzéseit, melyekben még különbséget tett *társadalom és közösség* között (1887), főként a kapitalista társadalomra jellemző személytelen, szerződéses viszonyra, illetve a feudális közösségekre jellemző, szoros kapcsolatra és a kollektív tevékenységre építve. Mások →*Durkheim* „öngyilkosság”-fogalmát (1897) használták ahhoz, hogy a várost mint erkölcsi hanyatlást elősegítő, elkülönült, személytelen világot ábrázolják. Mindkét szociológiai „előkép” vitatható, merőben teoretikus volt a téren, mi alkotja a városi és nem-városi élet alapját. A szociológiai nézőponttal szemben kiemelt szerepe maradt Louis Wirth „*A város mint életmód*” (1938) tanulmányának, amely a szociális szerveződések és magatartásokat a városi élet jellemzően személytelen, mesterséges kapcsolatokból álló természetével magyarázta, amelyek feloldják az egyént az elsődleges csoportok (elsősorban a →*nagycsalád*) irányítása alól, ugyanakkor ez a szabadság a kollektív biztonság elvesztésével fenyegeti a kis, homogén, elszigetelt, önálló és a munkát csak kezdetlegesen szétosztó közösségeket. A várossal és a komplex társadalmak antropológiai megközelítéséről fogant korai művek ugyanakkor a „városfogalmat” tipikusan

nyugati, a „vidéki” fogalmat azonban nem nyugati ideáltípusként kezelik. Ehhez hozzájárult a →*chicagói iskola* szemléletmódja (elsősorban is →*Robert Ezra Park* és környezete hatása), amelyben a demográfiai és népszámlálási adatok, interjúk és történelmi események szerepeltek az absztrakt elméletek nélkül, és áttekinthető nagy egységek helyett a városok szociális problémáit, az iskolarendszert, a városok ökológiai természetét körvonalazták, ezen belül pedig a strukturális fennmaradás feltételeit, a lakóövezetek (pl. nyomornegyedek, bevándorló állomáshelyek, áruházi vagy kertvárosi körzetek) sajátosságait emelték ki. Ez a chicagói hatás tért vissza az ötvenes-hetvenes években, amikor (pl. az →*afro-amerikaiak* gettóinak kialakulása esetében, lásd Duncan és Duncan 1957) az kvantitatív és népszámlálási adatokon alapuló empirikus iskola erősödött meg. Párhuzamosan alakult az etnográfiai kutatást szigorúbban követő trend is: főként a →*közösség-tanulmányok* területén megmaradt a tömeges hatásokat fenntartásokkal kezelő, szűkebb miliőre koncentráló kutatások példája is: egykor Carolyn Ware a new yorki *Greenwich-village* beolvadási folyamatát vizsgálta a világvárosiasodás folyamatában (1920–30), W. Lloyd Warner „*Yankee City*” című kötete ausztráliai etnográfiai perspektívára és interjúkra épül, William Foote Whyte „*Utcasarki társadalom*” című műve pedig (a beköltöző, együtt élő kutató tanúbizonyosságával) több évig követi egy olasz szegénynegyed életét. Ehhez a bensőséges antropológiai eszköztárhoz kapcsolódik a (szimbolikus) interakcionalizmus nézőpontja Erving Goffman mikroközösségi tanulmánya az emberi kapcsolatokról, „*Az Én megmutatása a mindennapokban*” címmel (1959), amely dramaturgiai szakkifejezésekkel úgy írja le az emberi kapcsolatokat, hogy az emberi viselkedést szerepek előadás-sorozatának tekinti, a közösségek kölcsönhatásait pedig szerepjátszás következményeinek, amely láthatóvá teszi, hogy a városlakók miként mutatják be Énjük különböző oldalait bemutassák másoknak, idegeneknek, vagy olyanoknak, akiket a naponta sokasodó találkozások és szerepjátszmák miatt csak lakóhely vagy etnikai kategória alapján tudnak valahová besorolni. Az eltérő szerepek és az Én mutatkozásai különösen erősen érvényesülnek ott, ahol a kutató nem egy egész városra, városrészre, hanem annak kisebb egységeire koncentrál – ezt bizonyította egy kiterjedt családdal készült „interjúregény” vagy „családregény” segítségével →*Oscar Lewis*, aki a megapolisszá vált Mexico City egyetlen házába vette be magát, s évekig követte a Sanchez-család mindennapi históriáját. Ő vezette be a „szegénység kultúrája” terminust, amely alatt egy gazdasági és politikai helyzettől független életformát értett, és amelyért rengeteg kritikát kapott (ld. Valentine 1968; Goode és Eames 1996). Ugyanígy kapott nemcsak „megbízói” kritikát, hanem kiemelt (kormányzati-önkormányzati) támogatást is a gettókutatás, a szociális háló, a családok és a bevándorló populációk, kollektív identitások elemzése nemcsak az Egyesült Államokban, de Közép-Afrika növekvő nagyvárosaiban, a volt holland-francia gyarmati területeken és Franciaországban is, vállalva, hogy a nagy tömegekre érvényesnek mondott és statisztikai bázisú összkép helyett egy-egy kis részletet vizsgál csupán, elveszítve ezzel az egészre való rálátást, a politikai döntéshozók támogatását, de megnyerve a belterjesség révén kapott részletgazdagságot (Gans 1974; Castells 1972, 1974; Battegay 2004; Barou 2004; Hannerz 1980; Abu-Lughod 1962).

Az ekképpen kialakult, mesterséges és látszat-konfliktusossá vált „módszertani” vita, mely a hetvenes évektől (szinte napjainkig) húzódik, egyaránt fókuszált bizonyos célcsoportokra és a városi élet egész struktúrájára. Vagyis abban a (számos antropológiai tudásterületet ugyancsak megosztó) elvi vitában csúcsosodott ki: mi a különbség az „antropológia a városokban” és „a városok antropológiája” szemléletmód között. Mivel a városantropológusok, akik a városban kutatnak, nemegyszer oly szűk miliőben vizsgálódnak, hogy szinte figyelmen kívül hagyják a város mint környezet egészét, velük szemben ez mindig kézfekvő érv. A városok antropológiájáról viszont többen csak akkor beszélnek, ha a kutatás tárgya a városi élet struktúrája, s akkor érdekes lehet annak hatása az egyén lokális vagy interkulturális viselkedésére, valamint kulcskérdéssé válik a nemzetközi városrendszerek

kialakulása mint léptékbeli kihívás is (Kemper 1991:374). Persze, nagyléptékű szociális folyamatok és változások erősebben megnyilvánulhatnak a városokban, de nem csak ebben a környezetben tárgyalhatóak, így a szociális tömegprobléma nem marad szűken véve antropológiai témakör. Párhuzamosan sok olyan tanulmány készül, amelyet a ~-ához sorolhatunk, és komoly ráhatásuk van a helyi vagy fejlesztési döntésekre, hisz komoly jelentőségűek a városi környezet egésze szempontjából is, de olykor éppen a kontextus egészére tekintettel lévén halványodik el a város egyedi jellemzőinek számító néhány karakteres vonás. A léptékek és összefüggések annál is inkább kihívó kérdések, mert a városlakók száma világszerte egyre növeli a városok számát, ezért várhatóan a kultúrakutatás és a városkutatás közös sikerterülete nemsokára a ~ lesz, annak ellenére, hogy a kutatások vagy a kisváros/nagyváros dichotómiát, vagy a vidék/város dualitást emelik ki témakutatásaik eredményei közül.

Maguk a kutatók elkülönítik magukat a városszociológiától, az urbanisztikától és a területi tervezéstől (vagy település-menedzsmenttől), főként annak alapján, hogy a szociológiai tanulmányok rendszerint a részekre koncentrálnak, a ~ pedig az egészet kívánja átlátni a részek kapcsolatai alapján (Ansari és Nas 1983:2). Tematikus gazdagodás is tapasztalható a legtöbb kutatási területen: a szaktudomány az 1960–70-es években jelesül a sürgető kérdésekkel, eseményekkel foglalkozott (pl. munkásvilág, bevándorlás, gettőlázadások, analfabétizmus, újraformálódott rokoni kapcsolatok, szegénység és betegség, stb.), a 80-as években pedig már a városi társas élet ezernyi szegmensével (pl. divatok, fogyasztás, ideálok, mozgalmak, zenei szubkultúrák, társadalmi ellenállás, stb.). Ebből fakadóan egyre több olyan határterületre „tévedt”, ahol más társadalomtudományok időztek addig, pl. közös felületeket talált a humángéografiával, a mentális térfelfogások kutatóival, az új városi vallási mozgalmak elemzőivel, a marginalizáltak, nők, homoszexuálisok, ultrakisebbségek, vagy a hibridizáció provokatív kérdéseit kutatókkal. Pragmatikusabb oldalon pedig közös területekre talált az ökológiával, a várostervezőkkel, a mentális környezet kutatóival, a térhasználat elemzőivel (pl. sport és rekreáció, városi turizmus témakörében), valamint az egyes kor- vagy tevékenységi csoportok helyzetével (testépítés, maszkulin társadalom feninin vonásokkal, drogfüggők ellátása, party-kultúra, szabadidő-használati változások, keleti életmód-divatok, börtönkultúra, graffitisek, stb.).

A ~ kutatóinak első szervezete 1979-ben alakult meg az Amerikai Antropológusok Egyesületén belül, ahol a tagok közel kétharmada szociálanropológiával foglalkozott, egyre gyarapodott a régészek és az alkalmazott antropológusok számaránya, s ők is mind határozottabban fordultak a ~ felé, de a kutatók körén belül végzett felmérés szerint csak alig több mint 55% használta a „városi” terminust szakterülete leírásakor, noha épp az amerikai specializálási szándékok a leghatározottabbak. Térségi eloszlásban az USA vezet 45%-kal, Mexikó és Közép-Amerika 14%, Európa 12%, Észak- és Dél-Amerika kutatása egyenként 10% volt a városantropológusok körében – vagyis jóval több városi témakutató található az USA-ban, Kanadában és Mexikóban, mint korábban, nem függetlenül az alkalmazott projektekre vonatkozó támogatások, kutatási ösztöndíjak hatásától. Különösen sürgető a kutatások helyzete olyan kérdéskörökben, mint a városi erőszak, az etnikai problémák, a kisebbség- és szegénységkutatás, a kulturális ökológia, az interetnikus kommunikáció terén. Megmaradt azonban (és a készülő kutatások egynegyedét teszi ki) a társadalmi rétegződés és a család témaköre, cserében viszont a „parasztság” mint célcsoport iránt erősen megcsappant az érdeklődés.

Kemper összehasonlítása egy 1991-es 900 fős és egy 1975-ös 450 fős felmérésen alapult, amely összhangban van az észak-amerikai antropológián belüli változásokkal: mint több női városantropológus van, a doktori disszertációk túlnyomó többsége városantropológia, megnőtt a téma szerinti tagolódás, alterületek jöttek létre, de még mindig nincs egyetértés a terület alapjaiban. 1972 óta önálló folyóirata is van a szakmának (*Urban Antropology*), tanulmányainak elemzése azt mutatja, hogy a munkák 39 amerikai államból és 18 más

országból származnak (Kemper 1991). A hivatalos szervezetek közül 150 működik az USA-ban, 42 pedig kívül. A vezető államok: New York, California, Ohio, Texas, Pennsylvania, Massachusetts, Virginia, és Wisconsin. Kiemelkedő kutatóhelyek: Kanada, Nagy-Britannia, Lengyelország, Franciaország, Ausztrália, Banglades, Izrael és Mexikó. Szinte minden cikkíró valamelyik Akadémia tagja, kevesebb, mint 15% nem akadémiai tag de egyéb szervezethez tartozik (pl. Amerikai Népszámlálási Hivatal, Világbank). Amikor a Society for Urban Anthropology (SUA) úgy döntött, hogy elindítja a saját folyóiratát (*City and Society*), az *Urban Anthropology*-t (UA) átnevezték *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems & World Economic Development*-re (UAS), hogy elkerüljék a széthúzást, és egy szélesebb hallgatóságot célozzanak meg.

Az európai mezőnyből kiemelendő az északi országok kutatóinak vezető szerepe (német, holland, svéd, norvég, brit hatás tapasztalható a várostörténeti kutatásokban bővelkedő francia, olasz és spanyol témakörökkel szemben). A francia kutatások tűnnek a legdinamikusabbnak (Barou, Battegay 2004), de a szaktudomány csupán a nyolcvanas évektől bontogatja szárnyait, az egyetemi oktatásban és a tudomány-népszerűsítésben azonban elől járnak. A magyarországi helyzet mindezeknél szerényebb: a nyolcvanas évek elején Niedermüller Péter és Fejős Zoltán már összegyűjtötték a használható szakirodalmi forrásokat egy önálló kiadványba, Gyáni Gábor kiterjedt társadalomtörténeti kutatásai is forrásul szolgáltak, de néhány szövegválogatáson kívül, továbbá a társtudományok néhol igen közeli szemléletmódjával egyetemben is alig mondható el, hogy a ~ teret hódított volna az elmúlt negyedszázadban. Megannyi kísérlet, s főként elméleti közelítés, továbbá a tudásterület egyetemi oktatása azonban már jelzi, hogy a kutatói érdeklődést kezdi áthatni a lehetséges minták átvétele, kutatási terepek kijelölése és alkalmazott antropológiai közegbe ágyazott kérdésfelvetések végigvitele. Még biztatóbb, hogy a hazai városantropológiai kutatások egy önálló szakfolyóiratban (*Anthropolis*), múzeumi kiállításokon (*Artemisszió*) és fotógalériában (*Etnofoto*) is mind több nyilvánosságot kapnak. Hasonlóképpen indult biztató útjára a csíkszeredai KAM regionális antropológiai műhelye, megannyi városi témakörrel, a *→saját társadalom kutatásának* következetes vállalásával.

Ir.: Abrams, Philip – Wrigley, Edward Anthony 1978 *Towns and societies*. Cambridge University Press; Abu-Lughod, Janet 1962 Migrant adjustment to city life: the Egyptian case. *American Journal of Sociology* 47:22-32; Al-Zubaidi, Layla 2005 Urban Anthropology. An Overview. <http://www.indiana.edu/~wanthro/URBAN.htm>; Ansari, Ghaus – Nas, Peter J. M. eds. 1983 *Town-talk. The dynamics of urban anthropology*. E. J. Brill, Leiden; Bott, Elizabeth 1957 *Family and social network*. London: Tavistock; Childe, V. Gordon 1950 The urban revolution. *Town Planning Review* 23:3-17; Chrisman, Noel J. – Friedl, John eds. 1975 *City ways: a selective reader in urban anthropology*. Thomas Y. Crowell, New York; Collins, Thomas W. ed. 1980 *Cities in a larger context. Southern Anthropological Society Proceedings 14*. The University of Georgia Press, Athens; Duncan, Beverly – Duncan, Otis Dudley 1957 *The Negro population of Chicago: A study of residential succession*. University of Chicago Press; Durkheim, Emile 1951 [1897] *Suicide*. Free Press, Glencoe (m.: *Az öngyilkosság*. Osiris, Budapest, 2000; Foster, George M. – Kemper, Robert V. eds. 1974 *Anthropologists in cities*. Little Brown, Boston; Fox, Richard G. 1977 *Urban anthropology. Cities in their cultural settings*. Prentice-Hall, New Jersey; Gans, Herbert 1974 *Popular Culture and High Culture*. Basic, New York; Goffman, Erving 1959 *The presentation of self in everyday life*. Doubleday Anchor, New York (m. *Az Én bemutatása a mindennapi életben*. Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, 2000); Goode, Judith – Eames, Edwin 1996 An anthropological critique of the culture of poverty. In Gmelch, George – Zenner, Walter P. eds. *Urban life. Readings in urban anthropology*. Waveland Press, Prospect Heights; Gutkind, Peter, C. W. 1973 Bibliography on urban anthropology. In Southall, Aidan ed. *Urban anthropology. Cross-cultural studies of urbanization*. Oxford University Press, London and New York, 425-489; Gulick, John 1973 Urban anthropology. In Honigman, John J. ed. *Handbook of Social and Cultural Anthropology*. Rand McNally and Company, Chicago; Hannerz, Ulf 1969 *Soulside: Inquiries into ghetto culture and community*. Columbia University Press, New York; Kemper, Robert V. 1975 Directory of urban anthropologists. *Urban Anthropology* 4: 73-106; Kemper, Robert V. 1991 Trends in urban anthropology research: an analysis of the journal Urban Anthropology, 1972-91. *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development* 20: 373-84; Leiris, Michel 2005 Etnográfia és gyarmatosítás. *Anthropolis*, 2/1-2/2; Kiss Tamás 2010 *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzése. Az erdélyi magyar népesség statisztika konstrukciójáról*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár; King, Anthony 1990 *Urbanism, colonialism and the world-economy*. Routledge,

New York and London; Knox, Paul L. – Taylor, Peter J. 1995 *World cities in a world system*. Cambridge University Press; Lewis, Oscar 1968 *La Vida: a Puerto Rican family in the culture of poverty - San Juan and New York*. Vintage books, New York; Lewis, Oscar 1961 *The Children of Sanchez: Autobiography of a Mexican Family*. Penguin, Harmondsworth (m. *Sanchez gyermekei*. Európa, Budapest, 1968); Marks, Carol 1991 The urban underclass. *Annual Review of Sociology* 17: 445-66; Lal, Barbara Ballis 1986 'The „Chicago School” of American sociology, symbolic interactionism, and race relations theory'. In David Mason – Rex, John eds., *Theories of Race and Ethnic Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 280-99; Mayer, Philip 1961 *Townsmen or tribesmen. Conservatism and the process of urbanization in a South African City*. Cape Town: Oxford University Press; Merry, Sally Engle 1981 *Urban danger: life in a neighbourhood of strangers*. Philadelphia: Temple University Press; Mitchell, Clyde 1969 *Social networks in urban situations*. Manchester University Press; Nas, Peter J. M., ed. 1993 *Urban symbolism*. Brill, Leiden – New York; Park, Robert E. – Burgess, E.W. eds. 1925 *The city*. University of Chicago Press; Park, Robert Ezra 1921, 1955 (ed.) *Society, Collective Behaviour, News and Opinion, Sociology and Modern Society*. Free Press, Glencoe; Press, Erwin, M. – Smith, Estelle eds. 1980 *Urban place and process: readings in the anthropology of cities*. New York: McMillan; Redfield, Robert 1947 The folk society. *American Journal of Sociology* 52:293-308; Sjöberg, Gideon 1960 *The preindustrial city*. Free Press, New York; Southall, Aidan, ed. 1973 *Urban anthropology: cross-cultural studies of urbanization*. Oxford University Press, New York; Tönnies, Ferdinand 1963 [1887] *Community and society*. Harper and Row, New York; Valentine, Charles A. 1968 *Culture and poverty: critique and counter-proposals*. University of Chicago Press; Ware, Carolyn 1935 *Greenwich Village, 1920-1930*. Harper and Row, New York; Warner, W. Lloyd 1963 *Yankee City*. Yale University Press, New Haven; Whyte, William Foote 1943 *Street corner society*. University of Chicago Press (m. *Utcasarki társadalom*. Új Mandátum, Budapest); Wirth, Louis 1928 *The Ghetto*. Chicago University Press, Chicago; Wirth, Louis 1938 Urbanism as a way of life. *American Journal of Sociology* 44: 1-24; Young M. – Willmott P. 1957 *Family and Kinship in East London*. London, Routledge and Kegan Paul; Althabe, Gérard et al 1986 *Urbanisation et enjeux quotidiens. Terrains ethnologiques dans la France actuelle*. Anthropos, Paris; A.Gergely András 2004 Az eltűnt idő (és a Terézváros) nyomában. *Kultúra és Közösség*, 3:5-40; Barou, Jacques – Battegay, Alain – András A.Gergely eds. *La ville, ses cultures, ses frontières: Démarches d'anthropologues dans des villes d'Europe*. L'Harmattan, Paris; Bán Dávid 2003 *Városantropológiai tankönyv, tömören*. <http://www.anthropolis.hu>; Bulmer, Martin 1988 A chicagói szociológiai iskola: mi tette „iskolává”? *Szociológiai Figyelő*, 1:5-17; Castells Manuel 1972 *La question urbaine*. Maspero, Paris; Castells, Manuel – Godard, Francis – Balanowski, Vivian 1974 *Monopolville: l'entreprise, l'État, l'urbain*. Mouton, Paris. Monopolville, Paris, Mouton; Chombart de Lauwe, Paul-Henry 1956 *La vie quotidienne des familles ouvrières*. CNRS, Paris; Dubois, Taine Geneviève – Chalas, Yves 1999 *La ville émergente*. L'aube, Paris; Green, Nancy 1998 *Du Sentier à la 7e Avenue. La confection et les immigrés Paris New York 1880-1980*. Seuil, Paris; Gyáni Gábor 1994 A nagyvárosi ember. Idegen az idegenek között. *Rubikon*, 2; Hovanessian, Martine 1992 *Le lien communautaire, trois générations d'arméniens*. A. Colin, Paris; Joseph, Isaac – Grafmeyer, Yves 1980 *L'Ecole de Chicago, naissance de l'écologie urbaine. Champ urbain, choix de textes*; Lepoutre, David 1997 *Cœur de banlieue. Codes, rites et langages*. Odile Jacob, Paris; Niedermüller Péter 1994 A város: kultúra, mítosz, imagináció. *Mozgó Világ*, 5; Niedermüller Péter – Fejős Zoltán 1982 *A városok antropológiai-néprajzi kutatása. Bibliográfia*. NI, Budapest; Fejős Zoltán – Niedermüller Péter 1983 Témák és irányzatok a városok antropológiai-néprajzi kutatásában. *Valóság*, 2:48-59; Grafmeyer, Yves – Joseph, Isaac 1984 *L'Ecole de Chicago. Naissance de l'écologie urbaine*. Aubier, Paris; Raulin, Anne 2002 *Anthropologie urbaine*. Armand Colin, Paris; Segalen Martine 1990 *Les Nanterriens: les familles dans la ville*. Toulouse, Presses de l'Université du Mirail; Tarrius, Alain 1990 *Anthropologie du mouvement*. Paradigme, Paris; Biró A. Zoltán – Bodó Julianna 2004 Une brève esquisse des recherches d'anthropologie urbaine en Roumanie. In Barou, Jacques – Battegay, Alain – András A.Gergely eds. *La ville, ses cultures, ses frontières: Démarches d'anthropologues dans des villes d'Europe*. L'Harmattan, Paris, 67-72; Hajnal László Endre – Gasarian, Michel 2003 *Un air de famille. Berriat (Grenoble), Terézváros (Budapest). Deux quartiers de ville en changement*. Libris, Grenoble; A.Gergely András – Bali János szerk. 2007 *Város-képzetek. Az antropológiai megismerés árnyalatai*. ELTE BTK Néprajzi Intézet – Könyv Kiadó – MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest. Elektronikus forrás: <http://mek.oszk.hu/08100/08152/>; Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter szerk. 2010 *Kép-Keret. Az identitás konstrukciói*. Nyitott Könyvműhely – ELTE BTK Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport, Budapest; A.Gergely András szerk. 2010 *Városnarratívák. (Városantropológiai mintázatok Terézváros példáján II.)*. MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Munkafüzetek 106. 351 oldal. On-line: <http://www.mtapti.hu/?page=kiadvanyok&mid=4> Szaksajtó: *Urban Anthropology* (UA) New York: Plenum Publishing Corporation 1972–85, folytatva: *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems & World Economic Development* (UAS), New York: Plenum Publishing Corporation 1985–maig; *Urban Anthropology Newsletter* (UAN), New York: Plenum Publishing Corporation, 1972–85; *Urban Studies*, Edinburgh: Oliver & Boyd. 1964–maig.

Web-lapok: Society for Urban Anthropology (SUA) of the American Anthropological Association: <http://www.ameranthassn.org/sua.htm>; City and Society (semiannual review of the SUA): <http://www.ameranthassn.org/suapubs.htm>; SUA publications, film & video reviews: <http://www.ameranthassn.org/suabook.htm>; Academic term papers urban studies section: <http://www.academietermpapers.com/catpages/cat122e>; Up-to-date overview of issues of contemporary urban sociology: <http://www.cup.org/Titles/36/0521365198.html>; Course-syllabus and bibliography on „Cities of the Near East”: <http://www.nyu.edu/gsas/dept./mideast/courses/citiesyl.htm>; <http://www.indiana.edu/~wanthro/URBAN.htm>.
Magyar honlapok: www.antroport.hu; www.etnofoto.hu; www.anthropolis.hu; www.artemisszio.hu; <http://www.kam-wac.ro/>; www.szocrealnet.hu

A. Gergely András

vendek: a Mura-vidék szlovén lakosságának térségi népcsoportja. A jelenleg Magyarország és Szlovénia határvidékén található terület lakosságát a 19. században még inkább szerbnek tartották, az 1920-as években erőteljes szlovén hatásnak és asszimilációnak volt kitéve, az 1990-es évektől azonban megerősödő etnikus tudat jellemzi. A vend nyelv valójában nyelvjárás, melyet a 20. század második fele számottevő mértékben elmagyarosított. A vend-vidék egyike a határaink körül kialakult etnikai-kulturális kontakt-zónáknak, melyekben két nemzeti identitás, nyelvi-kulturális autonomizálódás és számos más elem (pl. osztrák és olasz hatások, európai uniós csatlakozás, a több évtizedes merev határövezet föloldása, új etnikai identitáskeresés, kisebbségi csoportok közötti kommunikációs kapcsolatok) tranzitforgalma egy sor multietnikus és interkulturális kölcsönhatást eredményeztek.

A. Gergely András

vepszek: finnugor nyelvű népcsoport Oroszországban, amely a Ladoga-tó délkeleti, az Onyega délnyugati partvidéke és a Fehér-tó által körülzárt háromszögben él. Legközelebbi nyelvrokonaik a karélok. Hagyományosan földművelésből, erdészetből és halászatból élnek. Vallásuk ortodox. Lélekszámuk 12 ezerre tehető, melynek mintegy fele beszéli anyanyelveként a vepszt. A *vepsze* elnevezést a ~ használják saját magukra (egyes nyelvjárásokban *vepsán*, *bepсэн*, *vepslahe*, *bepslahe* alakban), és innen terjedt el a többi nyelvbe is.

A ~ három fő csoportra oszthatók: az északiak az Onyega mellett élnek, a Karjalai Köztársaság területén. Közéjük és a délebbre élő többi vepsze közé orosz falvak sora ékelődik. A közép-~ az Ojat' folyó felső vidékén, a dél-~ pedig Radogscsa (Arskah't') környékén élnek. Néhány vepsze kolóniát találhatunk Szibériában, az Irkutszki és a Kemerovói Területen is. A karjalai ~ aránya a múlt század végén még elég alacsony volt, ma azonban minden második vepsze Karjalában él. Az arányváltozás a középső és a déli területeken élő ~ erőszakos asszimilációjának köszönhető.

Forrás: <http://fu.nytud.hu>; Ir.: Zsirai Miklós 1936, 1994 *Finnugor rokonságunk*. Trezor, Budapest; Hajdú Péter – Domokos Péter 1978 *Uráli nyelvrokonaik*. Tankönyvkiadó, Budapest; Gulya János szerk. 1975 *A vízimadarak népe*. Európa, Budapest; Hajdú Péter szerk. 1975 *Uráli népek. Nyelvrokonaik kultúrája és hagyományai*. Corvina, Budapest; Csepregi Márta szerk. 1998 *Finnugor kalauz*. Panoráma, Budapest; Nanovszky György szerk. 2000 *Nyelvrokonaik*. Teleki László Alapítvány, Budapest; Jokipii, Mauno szerk. 1995 *Itämerensuomalaise. Heimokansojen historiaa ja kohtaloita*. Jyväskylä: Atena; Öispuu, Jaan – Joalaid, Marje szerk. 1998 *Kaheksa keelt, kaheksa rahvast*. TPÜ Kirjastus.

Jacsev Nikolaj

votjások → *udmurtok*

Wahari: a piaroák legfőbb →*kultúrhérosa*, minden állat és növény teremője, aki minden anyagban jelen van. Az őserdőben vadállatot űző indián férfi s az ültetvényeken verejtékező indián asszony minduntalan találkozik Wahari teremtményeivel és mitikus ellenfele Kwojmoj, a Mérge Kígyó gonosz alattvalóival, ártó szellemével. →*Boglár Lajos* a dél-amerikai indiánok nemzetközileg is méltán elismert kutatója két ízben töltött hosszú hónapokat az Orinoco őserdejében élő *piaroa* indiánoknál, vagy ahogyan ők nevezik magukat, az „erdei embereknél”. Együtt élt és dolgozott velük, megismerte szokásaikat, hiedelemvilágukat, részt vett titkos, kultikus szertartásaikon. A *Wahari* Boglár Lajos egyik legismertebb műve, egy természeti nép szinte még „érintetlen” állapotában való megismerésének közvetlen krónikája, új kiadásához (Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009) Halmos István írt utószót, aki 1967–68-ban Boglár Lajos kutatótársa volt a piaroák között, visszatekintése egyúttal a kutatói szerepvállalás szépségeinek és nehézségeinek rajza, az eredeti indián környezetbe ágyazott kalauza is (252-268. old.).

A. Gergely András

White, Leslie Alvin (1900. jan. 19., Salida, Colorado, USA – 1975. márc. 31., Lone Pine, California, USA): amerikai antropológus, a kulturológia meghatározó elméletírója, később a neo-evolucionizmus egyik képviselője. Gimnáziumi éveit Louisianában töltötte, ahol az egyetem fizika szakán folytatta volna tanulmányait, ám az Egyesült Államok első világháborús beavatkozásakor a haditengerészethez került. 1919-től háborús élményei okán a társadalomtudományok felé fordult, történelmet és politikatudományt tanult Luisianában, majd 1921-ben átpártolt a Columbiára, pszichológiát, a szociológiát és a filozófiát hallgatott. A szociológiánál kikötve ~ a Chicagói Egyetemre ment, de *Edward Sapirral* és *Fay-Cooper Colel* kapcsolatba került, úgy döntött, hogy a szociológia pusztán elmélet, tények nélkül, ezért váltott át az antropológiára. Végül *Boas* egyik nagytekintélyű tanítványánál, *Alexander Goldenweiser*nél doktorált (1927) a chicagói egyetemen, oktató lett Buffalo egyetemén került a szociológia és az antropológia szakon. Szakmai tájékozódása Franz Boas antievolucionista megközelítését követte, de az evolucionizmusra való áttérése akkor vette kezdetét, amikor diákjai előtt meg kellett védenie Boas tanait. Hatással volt rá továbbá buffalói filozófus kollégája, *Marvin Faber*, aki antropológiát tanult a Harvardon, és az evolúció érdekelt. ~ diákjaival a közeli szeneka rezervátumban végzett terepmunkát, ehhez elolvasta Morgan *The League of the Iroquois*-ját (*Az irokézek szövetsége*), majd sorban Morgan összes művét. Evolúció iránti érdeklődésváltásának előidézője Wilhelm Ostwald energiafilozófiai és ergológiai eszméi lehettek, de a kulturális materializmus elfogadásában egy 1929-ben megtett oroszországi és grúzai utazás volt, amikor Marxot és Engelst olvasott, és elfogadóan állt ahhoz, amit ők mondtak a civilizáció természetéről és fejlődéséről. 1930-ban a Michigani Egyetemre került, Julian Steward helyére. 1931-ben feleségül vette Mary Pattisont, aki Buffalóban diákja volt. Vezetése alatt (1945–57) a michigani antropológiai tanszék az ország egyik legnagyobb és legkiválóbb tanszékei közé került. Vendégprofesszorként előadásokat tartott a Yale, a Columbia és a Harvard egyetemen, valamint Japánban is. 1942-ben jelent meg *The Pueblo of Santa Ana* című új-mexikói kutatási anyaga, mely 1926-tól 1957-ig tartó rendszeres terepkutatási eredményeit is részben tükrözte már (a harmincas években három nagyobb monográfiát publikált délnyugat-amerikai kutatásaiból). A II. világháború után fő célja volt, hogy körülhatárolja a kultúra tudományát, amit ő „kulturológiának” keresztelt. 1949-ben, a *The Science of Culture (A kultúra tudománya, m. 1973 A kultúra fejlődése)* c. munkájában a kulturális evolúcióról vallott felfogásába vezet be. Kitérően kutatta Morgan életét és munkásságát, tanulmányt írt szakirodalmi forrásairól, valamint megpróbálta utazásait is lépésről lépésre nyomon követni. Az ebből született munkái: *Extracts from the European Travel Journal of Lewis H. Morgan*, 1937 (*Kivonatok Lewis H. Morgan európai*

útinaplójából); *Pioneers in American Anthropology: The Bandelier–Morgan Letters 1873–1883*, 1940 (*Az amerikai antropológia úttörői: Bandelier és Morgan levelezése 1873–1883*) c. művek. 1959-ben négykötetes művet tett közzé a kultúra fejlődéséről *The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome (A kultúra evolúciója: a civilizáció fejlődése Róma bukásáig)* címmel. A Michigani Egyetemről ment nyugdíjba 1970-ben, halála napjáig a kultúra és a fejlődési fokozatok problematikái, vitái foglalkoztatták: a *szuperorganikus* emberi viselkedés szimbólumhasználati előzményeit, módjait és a jelentéstulajdonítás pszichológiai hátterét próbálta megérteni és a különböző társadalmak kulturális eredményei alapján magyarázni. Elmélete szerint minden emberi viselkedés szimbolikus, maga az ember adja meg az értelmezés „kulcsát”, illetve kontextusait – e tétellel White a mai kognitív antropológusokhoz is közel került.

F.m. (magyarul): *A kultúra fejlődése* (1973, Szociológiai Füzetek 5., MM, Budapest); *Az energia és a kultúra evolúciója*. In Bohannan, Paul – Glazer, Mark szerk. 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem, Budapest, 459-487.

Ir.: Sárkány Mihály: Kulturális antropológia, Leslie White és „A kultúra fejlődése”. In *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan, Budapest, 17-29; Sárkány Mihály – Somlai Péter 2003 A haladástól a kontingenciáig. Vázlat a szocio-kulturális evolúció változó elméleteiről. *Szociológiai Szemle*, 3:3-26. White, Leslie A. – Britannica Online; Smith, Karen 2007 *Anthropological Theories*. University of Alabama. Internetes tájékoztatóhoz ld.: http://www.mnsu.edu/emuseum/information/biography/uvwxyz/white_leslie.html

Horváth Réka

Whorf, Benjamin Lee (1897. április 24, Winthrop, Massachusetts – 1941. július 26, Wethersfield, Connecticut): amerikai nyelvész, Edward Sapir tanítványa, majd munkatársa a Yale egyetemen. Whorf tudományok és művészetek iránt érdeklődő családban nőtt fel, széles érdeklődési körében helyet kapott a botanika, asztrológia, mexikói történelem, maja archeológia és a fényképészet is. 1913-ban vegyészmérnöki képesítést szerzett a Massachusetts-i Műegyetemen, majd tűzbiztonság-mérnöki szakon volt gyakornok. Hartfordban telepedett le, családot alapított, 1919-ben kapott mérnöki állást a helyi Tűzbiztosítási Társaságnál (Hartford Fire Insurance Company). Több egyetemi állást visszautasítva, egész életében vegyészmérnökként dolgozott, mondván: az üzletemberség magasabb életszínvonalat biztosít számára, és egyben szabadabb lehetőséget nyújt intellektuális érdeklődésének (pl. esszéírásnak: *Why I Have Rejected Evolution*) kibontakoztatására. A nyelvi kategóriák rejtett vonatkozásainak vizsgálatában kiindulópontot jelentettek a tűzbiztosítói munkája során tapasztalt jelentésmódosító nyelvhasználati különbségek, amelyek a különböző anyanyelvű és kulturális hátterű dolgozók közt félreértéseket okoztak, bár a kommunikáció közös nyelve az angol volt.

Benjamin Whorf 1931-ben kezdett nyelvészetet tanulni a Yale egyetemen. A nyelvészetben belül, Sapir munkatársaként észak- és mezoamerikai indián nyelveket tanulmányozott (azték, maja, tekepano, pima, nahuatl), közreműködött a maja hieroglifák megfejtésében és a hopi nyelv szótárának összeállításában, valamint önálló „esettanulmányokat” is írt (*An Aztec Account of the Period of the Toltec Decline* – 1928). Sapirhez hasonlóan Whorf is a nyelvészet antropológiai és pszichológiai vonatkozásai iránt érdeklődött, a nyelv és a gondolkodás közti viszonyt tanulmányozta, kettőjük nevéhez fűződik a nyelvészeti relativizmus elveinek kidolgozása. Az etnolingvisztikában mára általánosan elfogadott nézet szerint a kultúra hatással van a nyelvre, abban a kérdésben azonban már sokkal kisebb az egyetértés, hogy vajon a nyelv befolyásolja-e a kultúrát. Sapir és Whorf szerint a nyelv hatással van arra ahogy az emberek a valóságot érzékelik, tehát a nyelv szerkezete meghatározza a gondolkodást, mindenki a saját nyelvén *gondol* el valamit. A →*Sapir-Whorf hipotézis* szerint a nyelv tartalma közvetlenül kapcsolódik az adott kultúra tartalmához, hasonlóképpen az adott nyelv szerkezete is közvetlen kapcsolatban áll a kultúra

szerkezetével. Whorf meghatározó gondolata – amellyel a nyelvészet mellett az antropológiára is nagy hatást gyakorolt –, hogy a nyelvészeti vizsgáldásban a jelentés az alapvetően lényeges, a jelentéskategóriák kultúrafüggőek.

Whorf 1936-ban tiszteletbeli kutató lett a Yale antropológia tanszékén, 1937-ben pedig elnyerte az egyetem Sterling-ösztöndíját, 1937–39-ig előadó volt. A nyelv és a gondolkodás kapcsolatával foglalkozik 1936-ban írott *An American Indian Model of the Universe* (A világegyetem egy amerikai indián modellje) című jelentős cikke, melyben arról ír, hogyan befolyásolja a hopi igerendszer a hopi idő- és térszemléletet. Legismertebb tanulmánya 1939-ben jelent meg *The Relations of Habitual Thought and Behavior to Language* (A szokáson alapuló gondolkodás és viselkedés viszonya a nyelvhez) címen (magyarul In Bohannon – Glazer 1997:143-160). Whorf 44 éves korában hunyt el, jelentős munkáinak nagy része halála után jelent meg.

F.m.: *Language, Thought and Reality – Selected Writings* (1956) J. B. Carroll, ed. MIT Press: Cambridge; *Collected Papers on Metalinguistics*. Department of State, Foreign Service Institute, Washington D. C. (1952); *Linguistique et anthropologie*. Paris, Denoël/Gonthier (1969); *Language, Culture and Personality*. Spier, Leslie ed. 1941 *Essays in Memory of Edward Sapir*. Menasha, Wisc. Sapir Memorial Publication Fund, 75-93. old.

Ir.: Turner, Roland (ed.) 1987 *Thinkers of the 20th Century*. St. James Press, Chicago; Bohannon, Paul – Glazer, Marc 1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest, 143-160.

<http://mtsu32.mtsu.edu:11072/Whorf/blwbio.htm>

<http://mtsu32.mtsu.edu:11072/Whorf/mindblw.htm>

http://en.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Lee_Whorf

http://www.mnsu.edu/emuseum/information/biography/uvwxyz/whorf_benjamin.html

Hajdú Gabriella

Wolf, Eric R. (1923. febr. 1. Bécs – 1999. márc. 6. Irwington, New York): osztrák születésű amerikai kultúraelméletíró, történész, antropológus. Mindig is a különféle kultúrák iránt érdeklődött, de fiatalkori angliai tanulmányai során a természettudomány iránti elkötelezettséget is fedezte fel magában. Az Egyesült Államokba költözve a Queens College-en tanult (ma ez a New York-i Egyetem része). 1943. szeptember 24-én feleségül vette Kathleen Bakemant, aki szociális munkás volt. Néhány évvel házasságkötése után, Wolf részt vett a második világháborúban, melyet követően szociológiából és antropológiából szerzett tudományos fokozatot. Két gyerekkel elvált a feleségétől 1972-ben, és feleségül vette Sydel Silvermant, aki szintén antropológus volt. Elméleti törekvéseiben a faj, az etnikum és a kultúra kifejezések nyugati kapitalista társadalmakra jellemző felfogását tanulmányozva feltételezte, hogy más társadalmi formák majd más kategóriákat hoznak létre. Így pl. a faji kérdést a 19. században központi diskurzus részének tekintették, a kultúra kérdése pedig leginkább a 20. században került előtérbe. Az *→etnicitás* kérdése Wolf szerint az 1980-as és 1990-es években vált népszerű témává, mikor a világpolitikai események mindenki figyelmét erre irányították. Úgy látta, hogy az etnicitás definíciói eltolódnak a „kulturális különbözőség szabályszerűségei” irányába, mintha a két kifejezés egymással azonos értelmű lenne.

Legjelentősebb munkáiban Wolf a parasztokra koncentrált. Azt a kérdést tekintette korunk fő problémájának, hogyan integrálódott a parasztság és a paraszti társadalmak a modern ipari társadalmakba. Tanulmányozta az európai-amerikai terjeszkedés hatásait az antropológia-elméletre vonatkoztatva, továbbá az euro-amerikai felfogást, amely az Európán kívüli népeket sajátos értékrendben tárgyalja vagy észre sem veszi.

F.m.: *Culture change and culture stability in a Puerto Rican coffee community* (1951, Cambridge); *Anthropology* (1964, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall); *Peasants* (1966, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall); *Peasant Wars of the Twentieth Century* (1969, New York, Harper & Row); *Human Condition in Latin America* (1972, Edward C. Hansen-nel, New York, Oxford University Press); *Europe and the People Without History* (m. *Európa és a történelem nélküli népek*. Akadémiai – Osiris – Századvég, Budapest, 1995); *The hidden frontier: ecology and ethnicity in an Alpine valley* (1974, társszerző: John W. Cole. New York, Academic Press); *The*

Valley of Mexico: studies in pre-Hispanic ecology and society (1976, Albuquerque, University of New Mexico Press); *Religion, power, and protest in local communities: the northern shore of the Mediterranean* (szerk. 1984, Berlin – New York, Mouton); *Religious regimes and state-formation: perspectives from European ethnology* (társzerk., 1991, Albany: State University of New York Press). További írásai: *American Anthropologist*, *Comparative Studies in History and Society*; *Revista Mexicana de Antropologia*.

Hajdú Gabriella

zenei antropológia: mint más ágazati antropológiák, elsősorban tematikus érdeklődést és társtudományok asszociatív eredményeit idéző-fölfedező, viszonylag új tudásterület, magyar szakirodalma még roppant szerény, s mindenekelőtt szubkultúra-elméletekre, csoportszintű társas viselkedésmódokra, etnomuzikológiai és tánctudományi leírásokra épül.

Ir.: Nagy Terézia 2002 Az underground zenei szubkultúra a mai nagyvárosokban. *Tabula* 5. (2):254-272; Patakfalvi Cziráj Ágnes 2007 Going under. A kolozsvári drum and bass színtér bemutatása. In Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos 2007 *Csoportok és kultúrák. Tanulmányok szubkultúrákról*. Kriza könyvek 29. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 75-99; A.Gergely András szerk. 2011 *Zeneantropolízis. Hazai utak a zeneantropológiához*. L'Harmattan Könyvkiadó – Kossuth Klub, Budapest; A.Gergely András szerk. 2010 Zene és/vagy politika. Zeneantropológiai megközelítések. MTA PTI, Budapest, on-line: http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=238

A.Gergely András

zombi: hazajáró lélek Haitin és több nyugat-indiai szigeten vagy afro-amerikai hatás alatt lévő kultúrában.

Hajdú Gabriella

zulu: népcsoportnév; bantu nyelvet beszélő dél-afrikai népcsoport, a 18. század végétől központosított politikai rendszerben él, élén királlyal.

A.Gergely András

zúgattyú („búgófa”): világszerte elterjedt eszköz (zsinórra erősített kis deszka), amely a levegőben forogva félelmetes zajt idéz elő; az ausztráliai arandáknál → *csurunga*; az ókori görögöknél rombusz.

Ir.: Róheim, Róheim Géza 1932 *A csurunga népe*. Leblang Könyvkiadó, Budapest, 28-38.

A.Gergely András

zuni (vagy **zunyi**): népcsoportnév; Új-Mexikó egyik pueblo törzse, letelepedett (szedanterizált) életmódot és mezőgazdasági tevékenységet folytat. A mai zuni indiánok azon 19 törzs valamelyikének leszármazottai, amelyek egykor a ma Új-Mexikónak és Arizonának nevezett területeket benépesítették. Történetük elemzői úgy tartják, hogy a zuni törzs az *anasazik* leszármazottja, akik ugyanezt a területet népesítették be 1000 évvel az európaiak érkezése előtt. Az anasazi törzs hatalmas volt, sok földet, gazdagságot és sok különféle kultúrát és civilizációt egyesített magában. A zunikat egyenesági leszármazottaiknak tekintik, s egyedülállónak abban is, hogy megőrizték a külső hatásoktól való viszonylagos érintetlenségüket. Még mindig követelik ősi földjüket, egy „megyéni” területet. Nagy részük ma is egy városban, Zuniban lakik, Új-Mexikóban, s ha vannak is, akik a városon és a környékén kívül élnek, csak kevesen. A törzs annak is köszönheti érintetlenségét, hogy sosem

foglalkoztak törzsön kívüli kérdésekkel, sosem harcoltak egyik háborúban sem, nem álltak egyik oldalra sem a konfliktusokban, képesek voltak megőrizni autonómiájukat és nem érintették őket a környező változások.

Bár sok antropológus úgy tartja, hogy a zunik rokonságban állnak más pueblo törzsekkel, amelyek délnyugaton többfelé élnek, nyelvük egyedülálló, mai napig csak a zunik beszélik, és semmiben sem hasonlít a közelben élő törzsek egyikének nyelvére sem.

Mindennapi életük ma is sok szempontból hasonlít a múltbelihez, mélyen vallásos és nagyon különböző a többi törzsetől. A zunik hite szerint isteneik Arizona és Új-Mexikó tavaiban élnek. A vezetők és a sámánok két különféle szertartást mutatnak be a vallási ünnepek alkalmával. Ének és tánc kíséri a maszkos előadásokat, amelyekkel a vezetők és a sámánok az istenekhez folyamodnak különféle kérésekkel, termékeny talajtól bőséges esőig. A sámánok fontos szerepet játszanak a közösségben, tisztelik tudásukat, gyógyítói képességüket és követik útmutatásukat. A sámánok különféle szinteket érhetnek el tudásukban, a legmagasabb szinten lévők segíthetik a zuni élet minden aspektusát.

Az, hogy a vallás meghatározó egy indián közösségben, egyáltalán nem szoktalan, azonban a nők ritkán töltenek be fontos szerepet. A nőket a törzs életével azonosítják. A férfiak végzik a vadászat, építés és a szükséges javak beszerzésének munkáját, de amikor ezek megvannak, minden, amit szereztek, összegyűjtöttek vagy építettek, a nőket illeti. A nők feladata a szomszédos törzsekkel való kereskedelem, a pénzügyek és egyéb problémák kezelése. Ez elég nagy eltérést mutat a modern társadalmak legtöbbjéhez képest.

A zunik, bizonyos szempontból, titokzatos törzsnek tűnnek, kultúrájuk nagyon elszigetelt, világtól elzárt, csakúgy mint városuk és nyelvük is. Azon kevesek közül valók, akik képesek voltak megőrizni hagyományos életmódjukat az évszázadok során a nyugatra nyomuló európai telepések, mexikói-amerikai háború és a kegyetlen bánásmód ellenére, amellyel a konfliktusok során szembesültek. Kivételes műalkotásaikról, szobraikról és edényeikről (fazekasság) is híresek.

Ir.: <http://www.knight.org/advent/cathen/15768a.htm>; <http://numa.niti.org/zuni.htm>; <http://www.sedonawolf.com/>

Hajdú Gabriella

zsákmányoló(k): a *hordatársadalmak* egyik alapvető formációja, kis létszámú család laza integrációja, amelynek életmódja a természeti környezet kihasználásán (vadászat, gyűjtögetés, halászat, mézrablás, gombagyűjtés stb.) alapul. Az elnevezést szinonimaként is használják a vadász-gyűjtögetőkre (*hunter-gatherers*, *chasseur-cueilleurs*) és a zsákmányolókra (*foragers*, *predators*, *prédateurs*), ami nem kellőképpen árnyalt megkülönböztetést takar, de tükrözi azt a megállapítást, hogy nincs kizárólag vadászó, kizárólagosan gyűjtögető, halászó, semmiféle növényt nem tartó, semmilyen állatot nem domesztikáló társadalmi csoport, hanem ezek eltérő arányokban vannak jelen életükben, kiegészülve a cserével és újraelosztással (ld. Ingold 1986, Barnard 1992). Annyi kétségtelen, hogy a letelepedettség és az ültetvényes gazdálkodás nem jellemző rájuk, kislétszámú csoportjaik rendszerint (legalább évente) összegyűlnek és újra szétválnak, s ha lehet időbeli analógiát keresni, akkor a paleolit-kori embercsoportok létformáira ők emlékeztetnek leginkább (a 2003-as Baikal Archeology Projekt például „prehistorikus zsákmányolóknak” nevezi a Bajkálon túli szibériai népeket). A ~ a társadalmak többségétől eltérően nem termelnek különböző javakat, kultúrájuk a környezet „adományainak” felhasználására és elosztására épül, nem képesek és nem próbálnak érdemben takarékoskodni, s a választható cselekvésmódok közül saját racionális választásuk alapján nem anyagi jólétük maximalizálására törekszenek, hanem időleges jólétük logikája szerint tevékenykednek, hiszen legtöbbször az éhezést megközelítő körülmények nem is kínálnák az árutermelés, elosztás és fogyasztás (nyugatiak szemében) „racionálisnak” tűnő formáit, így rájuk a rövidtávú önérdek-maximalizálás jellemző. Marshall Sahlins a vadászokat

és gyűjtögetőket „ősi jóléti társadalmaknak” nevezi – nem azért, mert tényleg tehetősek, hanem mert igényeik korlátozottak és technológiájuk több mint elég, hogy kielégítse szükségleteiket. Sahlins szerint az a feltevés, hogy az emberi szükségletek korlátlanok és az erőforrások szűkösek, alapvetően igaz a kapitalizmusban, ahol a termelési egységeket a profit motiválja, de ez semmi esetre sem minden emberi társadalom jellemzője. Hogy önmagában a gazdaságosság mennyire nem egyetemes emberi érték, arra már Morgan is figyelmeztet: „Ha a jövőnek is a haladás lesz a törvénye, amint a múlté volt, a vagyonszerzés nem lehet az emberiség végcélja. (...) Egy olyan pályafutás végén, amelynek a vagyonszerzés a végcélja, a társadalom felbomlással fenyeget, mert egy ilyen pályafutás a saját elpusztításának elemeit hordja magában” (idézi Turner 2002:143). A vadász-gyűjtögetők klasszikus példái, mint *san busmanok* Dél-Afrikában, a *pigmeusok* a közép-afrikai erdőségekben, a *ju-hoansik* a Kalahári-sivatagban, az *inuit* eszkimók Észak-Amerikában, a *yanomamók* a venezuelai és brazil esőerdőkben, a tűzföldi *jahganok*, délkelet-ázsiai dzsungel-lakói vagy az ausztrál bennszülött *pintupik* – a körülöttük végbemenő drámai változások ellenére – mintegy tízezer éves megélhetési gyakorlatukat folytatják szinte háborítatlanul. Körükben az egyenlőségre törekvés nem pusztán osztályideológia vagy politikai manipulációs program, minden elosztási aránytalanság mellett sem, továbbá például az élvezetekre szánt szabadidő is egyike azoknak a céloknak, amelyre az emberi erőfeszítés irányulhat, szemben a fölhalmozó-befektető megélhetési stratégiákkal. Mindez nemcsak azért vitatott témája az antropológusoknak, mert számos eltérő területen kutatták a zsákmányolókat, hanem mert kínálgatik például az analógia a jóléti társadalmak felhalmozási, szabadidő-töltési, egyenlőségi és elosztási viszonyainak összehasonlításával, melynek alapján korunk igencsak a vészjósló morgani jövőkép irányába halad: példaként szolgálhatnak a modern zsákmányolók, mint korunk üzletemberei, sikeres menedzserei, vagy épp mint „városi nomádok”. Iparosodott és városiasított társadalmainkban a legkülönbözőbb társas csoportok vannak jelen – korántsem sivatagi vagy esőerdői körülmények között – ugyanazokkal a szerepekkel és megélhetési stratégiákkal, mint a felhalmozni nem képes prédálók, akik egy természeti környezet lepusztítása után egyszerűen odébb álnak.

A másik figyelemre méltó érték a zsákmányoló népek körében a társadalmi státusz, vagy az elismerés növelése, amely származhat az elosztási- és értékrendszer által szabályozott társadalmi-hatalmi tőkéből, képességekből, bátorságból, vagy az ügyességből, vadászati eredményességből is. A természeti erőforrások köztulajdona és kihasználásuk joga a térben együtt élő, rendszerint a talált környezetet teljesen kifosztó családok, hordák, vagy elemi csoportok körében közös jellegű – kevés kivételt a vadászati eszközök, élelemszerző helyek (pl. termő gyümölcsfák, madárfészkek, szakrális növények és helyek) szokásjogi alapú köztulajdona biztosít. A zsákmány elosztása jog és kötelezettség is, a javak birtoklása és →*ajándékképpen*i szétosztása összefügg a beszerzési források ismeretével, a →*reciprocitás* elvén alapuló →*cserével*, illetve a nemek és kor szerinti munkamegosztással. A zsákmányoló körében a férfiak a táborhelytől akár messze eső területen vadásznak, a nők növényeket, rovarokat, bogyókat, madártojást gyűjtögetnek és az élelem feldolgozásáról gondoskodnak (az élelemszerzés java is a nők eredményes munkájától függ). A vadászati eszközök között az íj és a nyíl (esetenként kőhegygel kiegészítve), a hurok és különböző egyszerű csapdák szerepelnek. Ausztráliában a dárda és dárdahajító, a bumeráng is vadászszerszám, az őserdei szemangok fűvócsövet és mérgezett nyilat is használnak. Az eszkimóknál sokszor a halászat is a nők dolga, jobbára mégis a férfiaké, akik rozmáragyarból faragott vagy halszálkából hajlított horgokat készítenek, esetenként szigonyt és háromágú lándzsát is alkalmaznak.

Mivel egyetlen természetes terület sem kínál az egész év során azonos fajtájú és mennyiségű forrásokat, a legtöbb zsákmányoló az élelemforrások apadásakor (de legalább évszakonként) vándorol, vagyis félig-letelepült. A bizonytalan kimenetelű vadászat miatt

szükség lehet a szárított élelemtartálékra, a tartósítás technikáit azonban csak kevés ~ ismeri (pl. az eszkimók sózott húst fagyasztanak szűkösebb hónapokra). A csapadék mennyisége, a vadászható állatok száma, a gyűjtögetett növények és gyümölcsök készletei és a víz-utánpótlás szintűgy évszakonként változik, legtöbb esetben még a hőmérséklet is mindenütt befolyásolja a zsákmányolás vagy gyűjtögetés eredményességét, s még inkább a tartalékolás lehetőségét. A kényszerű mozgás, időszakonkénti tovavándorlás mellett a ~ színűgy közös jellemzője a csoportok kis létszáma: ritkán élnek együtt 50 főnél többen, ráadásul csak kislétszámú családok maradnak együtt az évszakok szerinti mozgások idején, ami a közösségek időszakos újracsoportosulásával, majd újbóli szétszóródásával jár, függően az állati és növényi táplálék hozzáférhetőségétől és az →*adaptáció* lehetőségeitől. Minél többen vannak, annál hamarabb használják el egy hely vadnövényeit és irtják ki állatait, ezért sűrűbben kell helyet változtatniok, mikor kimerítik az adott területet. Jobbára létszámukat, településük összetételét is rugalmasan alakítják a hozzáférhető forrásokhoz igazítva. Boglár Lajos, Mark Münzel vagy Pierre Clastres híven leírják ezt a szükségszerű mozgást és a vele járó kényszerű hurcolkodást, ami miatt a vándorló csoportok felszerelése minimális lehet csupán. Ideiglenes kunyhókban laknak (lombszárnnyék, børsátor, kéregből font szélfogó kerítés, az eszkimók jégből formált *iglut* építenek), szállítani csupán néhány szerszámot, tároló- és főzőedényt szoktak (kéregkosár, fatál, cserépedény, főzésre-sütésre használt kő, halzsírlámpa). Az élelmet közvetlenül nyersen, tűz paraszán vagy forró köveken sütve, rendszerint azonnali fogyasztásra készítik el. Az *algonkin* indiánok forró kövek vízbe dobásával főznek, az *inuitok* nyersen falják föl a rozmár belsőségeit és vérét is fogyasztják, fagyasztható zsírosabb részeiből tartalékolnak is; az északnyugati indiánok többnyire partközeli szigeteken és folyópartokon telepedtek le (pl. a *kwakiutl*, *lingit*, *haida* törzsek), akik az állati és növényi táplálék széles skáláját fogyasztották, köztük a kiemelkedő fontosságú halat, melyet az őszi ívások idején a folyók mentén vándorolva halásztak halcsapdákkal és hálókka, nagy tömegű gyűjtésük eredményét részben füstölik és szárítják, tartósítva az év hátralevő részére. A halászat és vadászat mintegy melléktermékei a préme, csontok, rénszarvasbőrök, foka- vagy medvebőrök, melyek olykor cseretermékek is, egyébként a ruházat alapanyagai; a trópusokon a ruházat rendszerint csupán ágyékkötő, a tűzföldi indiánok (*yamanák*) pedig mindössze vastag zsírral kenik be testüket és alig védekeznek a szeles, hideg idő, tengeri só ellen.

Még egy oka van a térbeli mozgásnak, azon túl, hogy nem ültetnek növényeket és nem nevelnek helyhez kötődő állatokat: „Az utóbbi évszázadokban, de különösen az utóbbi 2-300 évben a nyugati népek és életmódjuk terjeszkedése óta, a zsákmányolók egyre inkább kiszorultak azokról a területekről, melyeket a növénytermesztő és pásztorkodó, iparosodott népek könnyen kiaknázhatónak találtak. Néhány esetben tervszerűen irtották ki őket. Más esetekben a középük vitt betegségek annyira megtizedelték a zsákmányolókat, hogy az a kevés, ami megmaradt, mostanra már más életmódhoz asszimilálódott. Ezekből a tényekből ne következtessünk arra, hogy a zsákmányoló életforma az →*adaptáció* alacsonyabbrendű módja – jóllehet nem tűnik képesnek arra, hogy olyan hatékony katonai erőt tartson fenn, mint más népek. Valójában szerszámaik, technikájuk és azok a hatékony módszerek, ahogyan a táplálékot megszerezték és a környezetükben lévő más forrásokat kihasználták, megfelelőek voltak mindaddig, amíg nem kellett katonailag versenyezniük más adaptációs rendszerekkel. A 60-as évek óta a kevés túlélő zsákmányolóról szóló etnográfiai munkák általában azt sugallják, hogy életük könnyebb, mint azt az iparosodott népek gondolnák. Azt gondolhatnánk, hogy a zsákmányoló életforma nehéz. Végül is a zsákmányolók olyan természeti erőknek vannak kitéve, amelyek fölött nincs ellenőrzésük. A még ma is élő zsákmányolókról írt etnográfiai tanulmányok jelzik, hogy sok tekintetben életük általános minősége legalább egyenlő azokéval, akik törzsi csoportokban élnek. Sajnálatos, hogy erről csak olyan kevés tanulmány szól. Több tízezer éven keresztül a zsákmányoló életmód

elegendő táplálékkal látta el az emberiséget ahhoz, hogy fajunk a szárazföldek legnagyobb részén elterjedhessen. Annak ellenére, hogy a gyűjtögető-vadászó életmód a Homo sapiensre nézve egy evolúciós siker, van egy nagy hátránya más adaptációkhoz képest: viszonylag kevés ember tudott egységnyi földterületen vadászatból és gyűjtögetésből megélni, így csak ritkán emelkedik a népsűrűség a zsákmányolók közt 1 vagy 2 fő fölé négyzetmérföldenként, sok helyen több négyzetmérföldnyi kizsákmányolható földre van szükség egy személy ellátásához” (Hollós 1995).

A ~ hordáinak társadalomszerkezete teljességgel egalitárius, ami az alá- és fölérendeltség hiányában, illetve az elosztási gyakorlatban figyelhető meg: a csoportok élén mindig a tevékenysége alapján kiemelkedő vadász, halász áll, övé a főség a szertartások vezetésénél is, az ő nagylelkű elosztási döntései határozzák meg a hozzá közelebb állók és a marginalizáltak körét. A főszerep (a főnökség) azonban nem örökölheto, a befolyásosság a zsákmány elosztásánál kap szerepet, de a társadalmi szervezetben a rokoni státusok igen közeliak, vagyis a nem-rokon egyúttal ellenség is, a rokonság szerepének fenntartását pedig a hordák közötti kapcsolat, szövetség erősítése szabályozza. A hordák → *patrilokálisak*, a leszármazás férfiágon nyilvántartott, a belső integrációs erőt a szokások és viselkedési szabályok szavatolják, a munkaerő és a szívességek cseréje, valamint a vendéglátás is ezekre épül. A konfliktusok rendezésében a dalpárbaj, dardahajítás és más versenyek vagy megszegyenítési rituálék kapnak fő szerepet. A vallás a természetfölötti erők varázserejének (mana), mindenhatóságának, a démonok és (jóindulatú) szellemek világának létezését elfogadó szertartások révén alakul ki, a halál utáni lélekvandorlás (valamint az álmokban megjelenő szellemvilág is) a hierarchia nélküli szellemvilágot tételezi, melynek célja a növény- és állatvilág szaporodását biztosítani, a közösség létét garantálni. Az egyéni karakterű szellemvilággal a sámán tart kapcsolatot, sokszor ő a gyógyító ember is egyben, s a mágiával való gyógyítás az „ellopott lélek” visszaszerzésére, vagy rontások elhárítására irányul. A korosztályi csoportok közül a fiatalok az avatási szertartáson, ügyességi próbák kiállása után lesznek teljes jogú hordataggá, s a tapasztalat szerint a zene, a tánc és dal ugyancsak ezt szolgálja a későbbiekben is, ennek próbatételei a beavatási szertartás részei (lásd bővebben Boglár, Turner, Hoppál, és Losonczy munkáit). A közösségi próbák a hitvilág, a kis számú teremtségi mítosz elfogadásáról és elsajátításáról szólnak, tisztelik az embereket vadászatra, tűzhasználatra és művészetek gyakorlására is megtanító → *kulturhőszokat*. Úgy tartják, hogy az emberek haláluk után égre szálló lelkéből lesz a Nap és a Hold, valamint belőlük keletkeznek a növények és állatok is (bővebben Bindorffer Györgyi 1993).

A ~ különböző típusai (pl. az északnyugat-amerikai indián törzsek) képesek voltak körülhatárolható területeken megtelepedni, azokat megvédeni a betolakodókkal szemben és a vadállatok háziásítását kezdeményezve már nem voltak a „hús-ellátmány” vagy a vadállomány-mennyiség természetes ingadozásának kiszolgáltatva. Gondosan *formálták és díszítették* faházaikat, amelyeket hosszú távra építettek. Nem úgy, mint a keleti zsákmányolóknál, az északnyugatiaknál jelentős különbségek alakultak ki a társadalmi rangok között. A rangkülönbségeket bizonyítja a híres → *potlach* intézménye, ami takarók, nagy rézlemezek, csónakok, faragott fadobozok, más vagyontárgyak rokoni csoportok közti nagyarányú → *kompetitív cseréje*. Itt jellemző egy bizonyos mesterségbeli specializáció is – találhatunk egyazon helyen művészeket, kézműveseket, és takácsokat. E felhalmozó „jóléti” forradalmi változás után a népcsoportok letelepedhettek nagy, állandó falvakban, elkezdhettek vagyont felhalmozni, többletet termelhettek, ami lehetővé tette a specializálódást és végül a kultúra fejlesztéséhez szükséges szabadidőt. „A zsákmányolás csak alacsony népsűrűséget tudott eltartani, s addig, amíg az emberek nem tudtak hatást gyakorolni táplálékuk eloszlására és előfordulására, az egyetlen terület által eltartható személyek száma nem emelkedhetett egy meghatározott korlát fölé. Ha egy terület lakosság-aránya e hosszú távú eltartóképesség fölé emelkedett, azt vagy a környezet szenvedte meg – mert a természeti élelemforrások

felhasználása és megújuló képessége nem volt már kellő arányban –, vagy a lakosság egy része hagyta el a területet. A létszámbeli szaporodás és helyi népesség nyomásának köszönhető szétszóródás lehetett az emberiség az egész bolygón való (földrajzi) szétterjedésének elsőrendű oka az őskorban. A növénytermesztés (és kisebb mértékben az állattartás) megnöveli a rendelkezésre álló terület eltartóképességét: nagyobb népesség számára biztosít élelmet. Az állatok háziasítása lecsökkentette és végül néhány területen majdnem teljesen kiszorította a vadászatra fordítható időt. Az eke elé befogott szarvasmarhák, a lovak, bivalyok az emberi munkát is megkönnyítették a gazdálkodásban...” (Hollós 1995:49-54).

Ir.: Hollós Marida 1995 *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Szimbiózis, Budapest, 49-58; Bodrogi Tibor 1997 *Társadalmak születése*. Osiris, Budapest, on-line: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>; Service, Elman R. – Sahlins, Marshall D. – Wolf, Eric R. 1973 *Vadászok. Törzsek. Parasztok*. Kossuth, Budapest; Boglár Lajos 1985 *Prekolumbián amerikai kultúrák*. Folklore Today 5., ELTE, Budapest; Tagányi Zoltán 1990 *A társadalmi intézmények fejlődése és a szokásjog*. MTA, Budapest; Bindorffer Györgyi 1993 *A zsákmányolók*. Laza Lapok, ELTE KA, Budapest; Coon, Carleton Sevens 1976 *The Hunting People*. Penguin, New York; Lee, R. – De Voore, I. 1968 *Man the Hunter*. Aldine, Chicago; Testart, Alain 1982 *Les chasseurs-cueilleurs ou l'origine des inégalités*. Société d'Ethnographie, Paris; Van Stone, James 1974 *Athapaskan Adaptation: Hunters and Fishermens of the Subarctic Forest*. Aldine, Chicago; Schrire, Carmel 1984 *Past and Present in Hunter-Gatherer Studies*. Academic Press, Orlando; Ingold, Tim 1986 *The Appropriation of Nature*. Manchester University Press; Barnard, Alan 1992 *Hunters and Herders of Southern Africa*. Cambridge University Press; Ingold, Tim – Riches, David – Woodburn, James ed. 1988 *Hunters and Gatherers*. Berg, Oxford – New York; Schweitzer, Peter P. – Bieseke, Megan – Hitchcock, Robert K. ed. 2000 *Hunters and Gatherers in the Modern World: Conflict, Resistance, and Self-determination*. Berghahn Books, New York; Münzel, Mark 1974 *The Aché: Genocide Continues in Paraguay*. IWGIA, Copenhagen; Lindig, Wolfgang – Münzel, Mark 1976 *Die Indianer: Kulturen und Geschichte der Indianer Nord-, Mittel- und Südamerikas*. W. Fink, München; Perry, William James 1935 *The Primordial Ocean: an Introductory Contribution to Social Psychology*. Methuen & Co., London; Régi Tamás 2005 Yanomamö.com (Patrick Tierney: The Darkness in Eldorado). *Anthropolis*, 2/1-2/2; Nagy Zoltán 2007 *Az őseink még hittek az ördögökben. Vallási változások a vaszjugani hantiknál*. L'Harmattan, Budapest; Eriksen, Thomas Hylland 2006 *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Gondolat, Társadalomtudományi könyvtár, Budapest; Karádi Éva szerk. 2003 *Szociálanropológia. Elmélettörténeti szöveggyűjtemény*. Kézirat, ELTE ÁJK Filozófia tanszék, Budapest; Métraux, Alfred 1951 *L'Île de Paques*. Gallimard, Paris (m. *A Húsvét-sziget. Kőkori kultúra a Csendes-óceánon*. Gondolat, Budapest, 1962).

Hunter-Gather Bibliography. Internetes forrás: <http://www.ucalgary.ca/~helmer/hgbiblio.html>

A. Gergely András

yana: észak-kaliforniai indián törzs, melynek tagjaként →Ishi „az utolsó bennszülött” hírnevet szerzett az antropológus Kroeber munkássága és főleg Theodore Kroeber leírása nyomán, aki feldolgozta a törzs életét.

Ir.: Kroeber, Theodora 1961 *Ishi in Two Worlds: a Biography of the Last Wild Indian in North America*. University of California Press, Berkeley (m. *Ishi. Az utolsó vadember*. Kossuth, Budapest, 1981).

A. Gergely András

A kortárs hazai kulturális antropológiához kötődő-kapcsolódó szervezetek, projektek és internetes portálok /1992-2008/

ROVATSZERKESZTŐ SZÁSZ ANTÓNIA

Afrika Kutatóközpont: a Pécsi Tudományegyetem keretében kialakított tudományos intézmény, kialakulásában a Budapesten megszűnt afrikanisztikai oktatási program (ELTE BTK) helyettesítésére, fejlesztésére vállalkozó kutatók, oktatók, és nemzetközi partnereik törekvései adnak módot. Háttérben a Publikon kiadó és az IDResearches megkezdte kutatások állnak, /kelet-/afrikai politikai, gazdasági, partnerségi és fejlesztéskutatói programok céljával. A Kutatóközpont már megalakulását megelőzően is afrikanista konferenciák szorgalmazásával vállalta földrajzi és tematikus érdeklődésének felmutatását, könyvek és folyóiratok kiadását.

Ir.: <http://www.politologia.btk.pte.hu/afrika-kutatokoezpont>

A. Gergely András

Alapítvány a kultúra vizuális kutatásáért: 2004-ben alapított, budapesti székhelyű szervezet, elnöke Hajnal László Endre kulturális antropológus, fotográfus. Elsődleges céljaként olyan fotóanyagokat keres és gyűjt, amelyek szerzői különböző társadalmi csoportok és kulturális jelenségek bemutatását fogalmazzák meg céljukként, törekedve az esztétikai igényesség megtartására és a vizuális közlésnyelv szabályainak érvényesítésére. A „társadalmi csoportok” és „kulturális jelenségek” fogalmakat igyekszik a lehető legtágabban értelmezni: etnikai kisebbségeket, városi szubkultúrákat, vallási közösségeket, foglalkozásokat, rítusokat, ünnepeket, települések, településrészek közösségeit és környezetüket bemutató anyagokat egyaránt fontosnak tart. Szívesen veszi és szorgalmazza a fotósorozatokhoz kapcsolódó szöveges megjegyzéseket, tanulmányokat is. A fotóanyagokat az on-line →*Etnofoto Galérián* teszi közzé. Az ~ az →*Etnofoto portál* működtetője.

Szász Antónia

Aldebaran Kutatóműhely: teljes neve Aldebaran Kárpátok Eurorégió Társadalomtudományi Kutatóműhely. 2001-ben alakult Miskolcon. Az egyesület célja a kárpáti-eurorégióban innovatív társadalomtudományi kutatások; kiemelten a kulturális antropológiai projektek szervezése, lebonyolítása, támogatása, illetve a kutatások eredményeinek közzlése. A ~ kiemelt figyelmet fordít pályakezdő kulturális antropológusok támogatására elhelyezkedésben és egyéni kutatómunkákban, pályázatok készítésében. Ennek érdekében célja kapcsolatok kiépítése hasonló célkitűzésű csoportokkal vagy más társadalomtudományokkal rokon kutatási tevékenységet végző magánszemélyekkel, intézményekkel. Az ~ célja továbbá a társadalomtudományi kutatások eredményeinek továbbadása alap- és középfokú, valamint felnőttoktatás keretei között; ezen belül is a kulturális és vizuális antropológia tanítása, módszertani fejlesztése, ezzel kapcsolatos tankönyvek, kiadványok készítése. A célok elérése érdekében az alábbi tevékenységeket végzi: antropológiai (vagy általánosan társadalomtudományi) kutatómunka, a kutatások közzététele könyv, vagy lapkiadás formában. A kutatómunkához kapcsolódó dokumentáció (audio- és vizuális anyagok) rögzítése, archiválása, feldolgozása, közzététele, (fotó, film-, videokészítés, forgalmazás, adatrögzítés, adat-forgalmazás, elektronikus adathordozók előállítása, ismeretterjesztés, kiállítás-szervezés, konferenciaszervezés. Speciális antropológiai szoftverfejlesztés, tartalomszolgáltatás az

Interneten, adatfeldolgozás, adatrögzítés, archiválás. Szakmai szövegek fordítása, lektorálása, szakértői tevékenység, keletkező társadalomtudományi szellemi termékek védelme, tudományos forrásként kezelhető gyűjtemények vásárlása, kezelése, kialakítása, publikálása. Az egyesület pályázik és pályáztat. Az ~ elnöke Dobák Judit, tagjai R. Nagy József (elnökhelyettes), Bócsi Krisztián, Fata Edina, Holló Tamás, Karlaki Orsolya, Kocsis Zoltán, Nagy István, Nagy Károly Zsolt, Nagy Szilvia, Oláh Levente, Osgyáni Gábor, Ruzsai Nóra, Török Zsuzsanna, Tucza Rita, Új-Tóza Zsófia.

Az ~ eddigi tevékenysége során több éven keresztül (2001–2006) szervezte a miskolci *Antropológus Szaknapok* című országos szakmai diákrendezvényt, ahol fotókiállítások, szakmai előadások, viták, beszélgetések, filmvetítések stb. zajlottak. Kiállításaival rendszeresen megjelenik hazai- és a külföldi kiállítóhelyeken (Kolozsvári Képzőművészeti Egyetem, Pécsi Országos Szín-házfesztivál, a „*Mi leszünk a jövő kultúrákutatói*” konferenciasorozat rendezvényei, Miskolci Egyetemi Galéria, Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum, Uránia Nemzeti Filmszínház stb.). Tagsága révén állandó résztvevője a tudományágban rendezett hazai és külföldi konferenciáknak, rendezvényeknek. Működési térségében folyamatosan szervez táborokat, kutatói összejöveteleket. Alapításától kezdve szervez terepkutatásokat, csoportos- és egyéni terepmunkákat (pl. a Fehérgyarmati Kistérségben, a Tornai-medencében, Cserehádi Kistérségben stb.). Kutatásai során együttműködik más társadalomtudományi műhelyekkel, intézetekkel (pl. Alapítvány a Komplex Kultúrákutatásért, MTA Regionális Kutatások Központja Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Intézet Térségfejlesztési Kutatások Osztálya, Pécsi Tudományegyetem, ME Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszékek [ma Intézet] stb.). Rendezvényeinek karakteres részét képezik az antropológiai filmes fesztiválok, film-napok, összejövetelek (közös rendezvények a Makói Videó- és Művészeti Műhellyel, illetve a Kunt Ernő Képző Műhellyel, Képzőművészeti Filmnap a Miskolci Galériában). Az ~ nevéhez köthető a Kunt Ernő Képző Műhely azóta önállósult szakmai civil szervezet megalapítása.

Az ~ jelenti meg a napjainkig hét kötetet tartalmazó Látó Ember könyvsorozatot (Bócsi Krisztián – Török Zsuzsanna: *Birokra kelni a valósággal*; Kocsis Zoltán – Ilyés Zoltán: *Határország a Kárpátokban*; Beregszászi János – Török Zsuzsanna: *Széki lenyomatok* stb.), az ~ készítette az Észak-magyarországi nemzeti kisebbségek „Ötház” Oktató CD-ROM-ot. Cím: Aldebaran Kárpátok Eurorégió Társadalomtudományi Kutatóműhely, H-3515, Miskolc, Egyetemváros, E/3. Tel./Fax: +36/46/565-221. +36/20/9926795

R. Nagy József

Anthropolis: az elnevezés egyaránt vonatkozik az →*Anthropolis Egyesületre*, az →*Anthropolis OnLine* portálra és az →*Anthropolis folyóiratra*.
Honlap: <http://anthropolis.hu>

Szász Antónia

Anthropolis Egyesület: teljes nevén Anthropolis Antropológiai Közhasznú Egyesület. Fiatal kulturális antropológusok autonóm társasága (NGO), akik az anthro/polis elnevezésből fakadó összefüggéseket (ember-környezet-világ-város-embertudomány) szélesen értelmezve korszerű és alkalmazható kulturális antropológiai ismeretek mentén kívánnak közösen gondolkodni, kutatni és tevékenykedni. Az ~et azzal a céllal alapították 2002-ben, hogy a hazai kulturális antropológia virágzó szakmai műhelye legyen, amely elősegíti, lehetővé teszi és támogatja a korszerű és legszélesebb értelemben vett társadalomtudományok, kiváltképpen a kulturális, szociális és vizuális antropológia tárgykörébe tartozó jelenségek népszerűsítését, terjesztését, antropológiai problémák, kérdések megvitatását, kutatását, fejlesztését és a tárgyterülethez

kapcsolódó oktatást, továbbképzést. Legfőbb céljuk tehát egy állami intézményektől független, velük projekt-alapon együttműködő, alulról szerveződő antropológiai műhely és operatív kapcsolathálózat létrehozása, amely szívesen látja köreiben a kreatív, elhivatott fiatal kultúrakutatókat és érdeklődőket. További célkitűzésük társadalomtudományi kutatások végzése, támogatása és eredményeik propagálása, filmkészítés és filmforgalmazás, a nemzetközi és hazai kutatások által meghatározott szakmai és minőségi követelmények kidolgozása, folyamatos fejlesztése és fenntartása, illetve a magyar és közép-európai antropológia számára szélesebb nemzetközi lehetőségek biztosítása, a hazai és nemzetközi antropológiai szervezetek és fórumok közötti nyílt tapasztalat- és eszmecsere, valamint aktív párbeszéd elősegítése. Az antropológiai eszmeiségből és tapasztalatból fakadó univerzális társadalmi értékek (mint pl. antidiszkrimináció, antirasszizmus, kulturális relativizmus, multikulturalitás, tolerancia) ápolása, pártolása és terjesztése, valamint egyéb történelmi, nemzeti, kulturális és művészeti értékek védelme, amelynek humanista képviselte mellett nyilvánosan is kiáll. Az ~ elnöke Frida Balázs (2010-től Lerner Balázs). További alapítótagjai: Bán Dávid, Blahó Györgyi, Bressel Géza, Csajbók Anita, Dobrik Rezső, Kalas Györgyi, Lévy Szilvia, Mihalkó Viktória, Tolvaly Orsolya. Az ~ működteti az →*Anthropolis OnLine Magazint*, valamint 2004 óta kiadja az →*Anthropolis folyóiratot*, és 2006-ban útjára indította a →*GlobEdu* projektet. Megalakulása óta több nivós rendezvényt (konferenciát, kiállítást, filmvetítéseket, vitafórumokat) szervezett, és számos kiadványt adott ki. 2007-ben jelentette meg az „*International Development in Hungary*” című füzetet a nemzetközi fejlesztés magyarországi eseményeiről, szervezeteiről, intézményeiről, legjelentősebb programjairól, továbbá a globális krízispontokról szóló, a 14-18 éves korosztály számára készült „*A Világ 12 problémája és amit te Tehetsz!*” című tájékoztató és szemléletformáló füzetet. A „*Globalizációs túlélőkészlet fiataloknak*” című oktatási segédanyaga hazánkban elsőként foglalkozik átfogóan a globális nevelés témájával: kulturális antropológiai szemlélettel, nyújt módszeres ismereteket a középiskolás korosztály számára a globalizációval összefüggő társadalmi, politikai és gazdasági kihívásokkal kapcsolatban.

Honlap: <http://anthropolis.hu/egyesulet/index.html>

Kiadványok: <http://anthropolis.hu/ajanlo/nyomat.html>

Szász Antónia

Anthropolis folyóirat: az →*Anthropolis Egyesület* által kiadott kulturális antropológiai folyóirat. 2004-ben jelent meg az első ~, amely elnyerte a Magyar Formatervezési Díj vizuális kommunikáció kategóriájának 2005-ös első díját. Azóta hasonló minőségben öt lapszám látott napvilágot. Az ~ felelős szerkesztője kezdettől Frida Balázs kulturális antropológus, az Anthropolis Egyesület elnöke. Szerkesztőbizottsági tagjai többször változtak, kitartóbb jelenléttel: Bán Dávid kulturális antropológus, Kalas Györgyi kulturális antropológus, Biczó Gábor filozófus, kulturális antropológus, Sárkány Mihály etnográfus, antropológus (2004–2005), A.Gergely András kulturális antropológus, politológus (2005–2007), az újjáalakult szerkesztőség tagjai között Pulay Gergő kulturális antropológus, kommunikációkutató, Éber Márk Áron szociológus remél új profilt adni a folyóiratnak. A szerzői gárda számos szakterület kutatói, egyetemi hallgatók, fordítók, szerkesztők, dizájnerek. Aktuális szerkesztői-szerzői csoportok az egyes számokból olvashatók ki.

Honlap: <http://anthropolis.hu/folyoirat.html>

Szász Antónia

Anthropolis OnLine Magazin: az →*Anthropolis Egyesület* által működtetett internetes portál, amelyen naprakész információkat lehet találni az egyesület érdeklődési körébe eső,

kulturális, tudományos, oktatási, fejlesztési, társadalmi és sok egyéb híradással, rendezvénnyel, kiadvánnyal kapcsolatban. Külön felületet biztosít ajánlók, internetes fotógaléria, illetve tanulmányok, recenziók, interjúk, beszámolók számára. Az ~ szerkesztői: Frida Balázs, Bán Dávid, Dénes Zoltán kulturális antropológusok.

Honlap: <http://anthropolis.hu>

Szász Antónia

AntroPort: Antropológiai internetes portál. Készítője és szerkesztője Lakatos Dóra kulturális antropológus, történész, filmkészítő. A portál internetes felületet kíván biztosítani a kulturális antropológia szakos kutatók és hallgatók, valamint az antropológia iránt érdeklődők számára, amelyen a legfrissebb antropológiával kapcsolatos és/vagy kulturális hírekről, eseményekről lehet értesülni, és antropológiai témájú tanulmányokat lehet olvasni. Az ~ portál kialakítása lehetővé teszi, hogy az olvasó egyben szerkesztővé is váljon: a regisztrált felhasználók képeiket feltölthetik az ~ dinamikus Fotógalériájába, a Fórumba híreket és megvitatni kívánt témákat írhatnak, és a bejegyzésekhez hozzá is szólhatnak. Az →AntroPort Lapozó lehetőséget, s így teret ad az antropológus kutatóknak és hallgatóknak, hogy különböző rovataiban tanulmányokat, útleírásokat, recenziókat, fordításokat, szakmai és kulturális rendezvényekről (konferenciákról, kiállításokról sb.) szóló beszámolókat jelentessenek meg és osszanak meg az érdeklődőkkel. A portálon tematikus linkgyűjtemény is található.

Az ~ portál alatt futott →Szimbiózis Napok kulturális antropológiai fesztivál honlapja 2007-ben és 2008-ban, amelyet Lakatos Dóra szerkesztett, adatbázis-struktúráját 2008-ban Lakatos Csaba (GlobulaNet Stúdió) alakította ki.

Honlap: <http://antroport.hu>

Szász Antónia

AntroPort Lapozó: az →AntroPort antropológiai internetes portál magazinja. Rovatai: Figyelő (recenziók, kritikák), Tanulmányok, Fordítások, Beszámolók, Útleírások. Az ~ negyedévente mutatja be a vonatkozó anyagokat. A portálra feltöltött anyagok rovatonkénti bontásban is megtekinthetők, és egy keresőprogram segítségével kulcsszó megadásával böngészni is lehet bennük.

Honlap: <http://antroport.hu/lapozo.php>

Szász Antónia

Artemisszió Alapítvány: fiatal kulturális antropológusok kezdeményezéseként jött létre, akik elméleti tudásukat és tudományos kutatási eredményeiket a társadalmi és egyéni fejlődés, és a nyitott gondolkodás kialakításának szolgálatába kívánták állítani. 1998 óta nonprofit közhasznú szervezetként működik. Elnöke Szántó Diana, titkára Komjáthy Zsuzsanna. Nevét Artemiszről, a mezsgyék, a civilizálatlan, megműveletlen föld, a határok, a városon túli hegyek és ligetek istennőjéről kapta, aki „úrnője a városban és a bennünk lakozó idegennek is, mindannak, ami rajtunk kívül áll, és mégis részét képezi énünknek. Szerepe, hogy beleolvassza a társadalmi tudatba a különbözőt” (Vernan). Az ~ célja a különböző kulturális, etnikai és társadalmi csoportok közötti párbeszéd és közeledés erősítése, a kölcsönös megértés elősegítése, a hátrányos helyzetű csoportok társadalmi integrációjának támogatása, a nemzetközi kulturális és tudományos kapcsolatok erősítése, továbbá interkulturális képzési programok, képzési anyagok és módszertan kifejlesztése és terjesztése. E célokat az interkulturális kommunikáció elméletének és gyakorlati alkalmazásának kutatása, terjesztése és felhasználása révén törekszik megvalósítani. Küldetésének tekinti, hogy a társadalom minél

szélesebb rétegei számára lehetőséget biztosítson olyan tevékenységekben való részvételre, illetve olyan készségek elsajátítására, amelyek erősítik az emberek közötti kapcsolatokat, javítják a kommunikációs és konfliktuskezelési készségeket, hozzájárulnak a tolerancia, a kölcsönös megértés és az együttműködés kialakulásához. Kiemelten fontosnak tartja a szociálisan hátrányos helyzetű csoportok – munkanélküliek, kistelepüléseken élők, romák, bevándorlók – bevonását, esélyegyenlőségük növelését és a kirekesztés elleni küzdelmet. Ennek érdekében célzott programokat dolgoznak ki, változatos eszközökkel próbálják megszólítani és tevékenységeikbe bevonni e társadalmi csoportok képviselőit és a velük kapcsolatban álló szervezeteket, intézményeket, személyeket. Interkulturális képzéseik felölelik az ifjúsági képzéseket, a konfliktus-megelőzést, interkulturális pedagógiát, a diversity management területét, illetve a szociális munkások képzését. Ifjúsági programjaik képzéseket, külföldi szakmai gyakorlatot és külföldi gyakornok fogadását foglalják magukba, valamint a külföldi ifjúsági önkéntes munka ösztönzését, szakmai előkészítését, utánkövetését. A nemzetközi fejlesztés témájában globális nevelési programokat tartanak diákoknak és tanároknak, humanitárius, fejlesztő munkában résztvevő szakemberek és önkéntesek terepmunkára való felkészítésében közreműködnek.

Honlap: <http://www.artemisszio.hu>

Szász Antónia

Comitas Pedagógiai-Antropológiai Közhasznú Egyesület: 2008-ban alakult meg különböző területeken tevékenykedő, különböző érdeklődésű (pedagógia/pszichológia, média, antropológia stb.), de hasonló értékek mentén gondolkodó emberek összefogásával. Szakmai vezetője Tomory Ibolya. A ~ célja az interkulturális kapcsolatok építése, erősítése, a kultúrák közti kommunikáció lehetőségének megteremtése, a másság megismertetése és elfogadtatása a széles társadalommal saját kultúrkörünkön és az európai határokon túllépve. További célja a hátrányos helyzetűek – beleértve a szociális és földrajzi hátránnyal, az etnikai származásuk miatt diszkriminációval szembesülők, illetve a fogyatékkal élők, továbbá az egyéb kirekesztett csoportok – életminőségének javítása a globális nevelés terjesztésével, az élethosszig tartó nevelés és tanulás segítségével. A toleranciára való nyitottságot a különböző népek, kultúrák színes világának, és a saját kultúránkban élő, idegennek vagy másnak érzett csoportok élményszerű bemutatásával, a különös megismerésével és megértésével szeretné kialakítani, fejleszteni. E szemlélet és célokat változatos programokon és fórumokon keresztül valósítja meg.

Honlap: <http://comitas.hu>

Szász Antónia

Délkeleti Intézet: programiroda és kutatóműhelyek Sepsiszentgyörgyön (Sf. Gheorghe, RO-4000, C.p. 24. – „Nemere”, dkintezet@freemail.hu). Működési terület: etnikai térszerkezet, erdélyi magyar tudományosság története és tudásszociológiája, klasszikus magyar szakirodalom közvetítése román irányba, egyéb szervező- és háttér-, illetve kutatási programok természettudományi, régészeti, történettudományi, néprajzi és társadalomtudományi területeken. Célkitűzések: intézményfejlesztés és munkahelyteremtés a Maroson túli régió kutatásában, a magyar kulturális örökség inventarizációja és a honismereti irányultságú alapkutatás szervezése a térségben.

Ir.: *Acta (Siculica) székellyöldi múzeumi évkönyvek és mellékleteik, a DKI-jelentések* (www.haromszek.ro/siculica honlap, illetve a Magyar Elektronikus Könyvtár); Bibó-Szücs: *Între Occident ăi Răsărit*, Cluj, 2000; *Az orbai ref. egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. (1677–1752)*, Sepsiszentgyörgy, 2001.

Dialéktus Fesztivál: A Dialéktus Fesztivált 2001 tavaszán alapította Domokos János filmrendező, néprajzkutató és Füredi Zoltán filmrendező, kulturális antropológus. A rendezvény szervezője a →*Palantír Film Vizuális Antropológiai Alapítvány*. A ~ fesztiváligazgatója Füredi Zoltán, művészeti vezetője Domokos János, a fesztivál koordinátora és állandó szervezője Komlósi Orsolya. Az alapításkor megfogalmazott cél a magyar antropológiai film megteremtése volt, háromféle hagyományt tartva szem előtt: az alapítók egyrészt figyelembe vették a Néprajzi Múzeumban és a Magyar Mozi- és Videofilmgyár, illetve annak utódait képező dokumentumstúdiókban készült néprajzi témájú népszerű-tudományos filmek áramát, másrészt a magyar szociografikus dokumentumfilm kitűnő példáit, harmadrészt hangsúlyt helyeztek arra, hogy a nagy nemzetközi etnográfiai filmfesztiválok mintájára szervezzék meg a rendezvényt. Az első ~ra 2002, a másodikra 2004 áprilisában került sor az Uránia Nemzeti Filmszínházban, ezt követte az immár nemzetközivé kiszélesedő – az Európai Dokumentum- és Antropológiai Filmfesztivál címet viselő – 2007. áprilisi fesztivál a Marczibányi Téri Művelődési Központban. 2008 márciusában a vetítések a Vörösmarty moziban folytak, a szakmai programok és beszélgetések pedig az ekkor megnyíló →*DocuArt* dokumentumfilmes központban. A szervezők a kezdetektől törekedtek arra, hogy különböző programokon keresztül fórumot biztosítsanak a dokumentumfilmesek és társadalomtudósok közötti párbeszédnek, illetve a nézőközönség aktív bekapcsolódásának. A versenyfilmek vetítését 10-15 perces helyszíni vita követi, a filmekkel és az aktuális témával kapcsolatban egy egész napos workshop keretében fejthetik ki az érdeklődők a véleményüket. Honlap: <http://dialektusfesztival.hu>

Szász Antónia

DocuArt: teljes nevén DocuArt Első Magyar Dokumentumfilm-gyűjtemény és Mozi. 2008. március 4-én nyílt meg Budapesten a IX. Ráday utca 18. szám alatt/Erkel utca sarok. Itt régen kocsiszin volt, ezért nevezik a filmes gyűjtemény helyszínét →*DocuArt Kocsiszinnek* is. Dokumentumfilm-gyűjteménye mellett on-line dokumentumfilmes adatbázis-szolgáltatása van. Működtetője a →*Palantír Film Alapítvány*. Szakmai igazgató Füredi Zoltán, projektigazgató Komlósi Orsolya.

A *DocuArt Mozi* a „láthatatlan” filmek mozija. 40 fős teremmel nyitották meg a komplexumon belül. Csak elektronikus hordozón létező, vagyis celluloid kópiával nem rendelkező filmeket vetítenek rendszeresen, kiemelten koncentrálna a hazai (és későbbiekben a külföldi) dokumentumfilmekre. A mozi rendszeresen ad majd otthont bemutatóknak, filmkluboknak, muszter-vetítéseknek. A *DocuArt Filmgyűjtemény* egy nonprofit, alternatív archívum, amelynek célja a magyar dokumentumfilm-termés megőrzése és könyvtár rendszerben való közzététele. A működés feltétele az önkéntesség, vagyis hogy a jogtulajdonos ingyenesen bocsátja a Filmgyűjtemény rendelkezésére a film kópiáját. A DocuArt Filmgyűjtemény a filmeket tárolja, állagát megőrzi, biztonsági kópiát készít róla és biztosítja a film megtekinthetőségét. A szolgáltatással lehetőség nyílik arra, hogy bárki, bármikor megnézze azt a filmet, amelyről hallott, amely érdekli. Különösen kutatóknak, oktatóknak és diákoknak, illetve újságíróknak lesz hasznos. A *DocuArt Internetes Adatbázis* elsősorban a filinterjesztéshez és a filmgyűjteményhez kapcsolódik: filmek részletes adatainak, álló- és mozgókép-részleteinek, kapcsolódó írásos anyagainak egységes rendszerben való tárolására, kezelésére és összetett keresésére van specifikálva. Célja, hogy mind a belső nyilvántartást, mind a külső hozzáférést hatékonyan szolgálja.

Honlap: <http://docuart.hu>

DocuArt Mozi: <http://docuart.hu/docuart/hu/mozi>

DocuArt Filmgyűjtemény: <http://docuart.hu/docuart/hu/filmgyujtemeny>

DocuArt Internetes Adatbázis: <http://docuart.hu/docuart/hu/adatbazis>

Szász Antónia

DocuArt Kocsiszin: A *DocuArt*, az Első Magyar Dokumentumfilm-gyűjtemény és Mozi helyszíne a Ráday u. 18. szám alatt, ahol régen kocsiszin volt. Számos kulturális programot fogad be. 2008. május 16–17-én a harmadik alkalommal (s azóta évente) megrendezésre kerülő →*Szimbiózis Napok* kulturális antropológiai fesztiválnak adott helyet.

Honlap: <http://docuart.hu>

Szász Antónia

EtnoFotó Galéria: Az →*EtnoFoto* portálon található on-line fotógaléria. 2002-ben hozta létre Hajnal László Endre kulturális antropológus, fotográfus, aki azóta is az ~ szerkesztője. A fotótárban téma és szerző szerint lehet keresni. Az ~ fotográfiáinak többsége a Kárpát-medencére fordítja figyelmét, de helyet kapnak más térségekben készített anyagok is, amennyiben különféle társadalmi csoportok sokszínű kulturális jelenségeinek bemutatását, interkulturális kapcsolataik megértését célozzák, törekedve az esztétikai igényesség megtartására és a vizuális közlésnyelv szabályainak érvényesítésére. Számos kulturális antropológus kutató és hallgató képanyag található meg rajta. A kezdeményezés 2004 óta alapítványi formában működik, az →*Alapítvány a kultúra vizuális kutatásáért* égisze alatt. Az ~ képeiből különböző kiállításokon, rendezvényeken látható válogatás, így a →*Szimbiózis Napok* kulturális antropológiai fesztiválon is.

Honlap: <http://www.etnofoto.hu/?a=2>

Szász Antónia

EtnoFoto portál: Hajnal László Endre kulturális antropológus, fotográfus által 2002-ben létrehozott etnológiai-fotográfiai portál, hírekkel és on-line fotógalériával. A weboldalt az „Alapítvány a kultúra vizuális kutatásáért” alapítvány működteti. Az itt található fotógaléria szeretne széleskörű nyilvánosságot teremteni olyan alkotók és fotográfiai alkotások számára, akik és amelyek a Kárpát-medencében élő társadalmi csoportok sokszínű kulturális jelenségeinek bemutatását, interkulturális kapcsolataik megértését, valamint közeledésük elősegítését tűzték ki céljukként. Teszi mindezt a „társadalmi csoportok” fogalmának lehető legszélesebb körű értelmezésével, ide sorolva etnikai csoportokat, városi szubkultúrákat, vallási közösségeket, különböző foglalkozások képviselőit, ünneplésformákat, szokások megjelenítését, közösségi események és értékek vizuális megjelenítését is. Az →*EtnoFotó Galéria* fotográfiáinak zöme tehát a Kárpát-medencére fordítja figyelmét, de helyet biztosít más térségekben, hasonló felfogásban készített anyagok számára is. Lehetővé teszi, hogy a képek szerzői, illetve szerzői jogainak birtokosai elérhetőek legyenek az érdeklődők számára, megteremtve ezzel a szélesebb körű, nyilvános képfelhasználás lehetőségét.

Honlap: <http://www.etnofoto.hu>

Szász Antónia

Gazdaságantropológiai Központ: a Budapesti Corvinus Egyetem (BCE) Társadalomtudományi Karán jött létre 2004-ben kutató és oktató céllal. A ~ot olyan közgazdász, szociológus és antropológus végzettségű kutatók és oktatók hozták létre, akik a

BCE Szociológia és Szociálpolitika tanszékén dolgoznak (Letenyei László, Kuczi Tibor, Juhász Pál, Hadas Miklós), lévén a gazdaságantropológia műveléséhez antropológiai, közgazdasági és gazdaságszociológiai ismeretekre egyaránt szükség van. Vezetője Letenyei László kulturális antropológus, közgazdász. A ~ célja kutatási téren az, hogy koordinálja és továbbfejlessze az egyetemen folyó gazdaságantropológiai kutatásokat, kapcsolatot teremtsen hazai kutatókkal és bekapcsolja a magyarországi kutatásokat a nemzetközi gazdaságantropológiai tudományos közéletbe. Oktatási téren azoknak a hallgatóknak is kiegészítő, szemléletformáló ismereteket kínál, akik más témák (pl. nemzetközi kapcsolatok, gazdaságszociológia, kommunikáció) iránt érdeklődnek. A BCE több tanszékén foglalkoznak érintőlegesen antropológiai jellegű témákkal, például a Nemzetközi kapcsolatok, a Marketing és a Tájépítészet szakokon. Egyben a nemzetközi képzésbeli kompatibilitás és a növekvő hallgatói igények is indokolták az eddig jobbra összehangolatlan, egymás mellett folyó tevékenységek koordinálását és egységesebb szervezeti keretbe illesztését, amelynek eredményeképp remélhetőleg növekszik a kutatások színvonala, és a hallgatók számára is átláthatóbbá válnak a különböző tanszékek által kínált antropológiai jellegű kurzusok. A ~ a gazdaságantropológián kívül az egyetemen folyó vizuális- és kulturális antropológiai kutatásokat is koordinálni igyekszik majd. Levelezőlistát működtet.

Honlap: <http://corvinusegyetem.hu/antropologia/>

Levelezőlista: <http://groups.yahoo.com/group/gazdasaganthropologia/>

Szász Antónia

GlobEdu: Az →*Anthropolis* közhasznú egyesület *Globális Nevelés Tudásközpontja és Adatbázisa*, valamint az ehhez kapcsolódó internetes portál. Az Anthropolis kiemelt céljai a globális egyenlőtlenségek és igazságtalanságok elleni küzdelem, és a kritikus globális állampolgári attitűd elfogadtatása. 2006-ban elindított ~ projektje a korábbi években megkezdett szemléletformáló tevékenységünk (GloBalance) folytatása. A *Globális Nevelés Tudásközpont* célja, hogy elérhetővé tegye a globális nevelésre vonatkozó információkat és dokumentumokat. Gyűjtőkörébe tartoznak a hazai és külföldön megjelent globális nevelés tematikáját követő tankönyvek, oktatási segédanyagok, játékok, vizuális szemléltető eszközök (plakátok, fotók, filmek) és kézikönyvek, amelyek segítségével bárki megismerkedhet a globális témákkal. A Tudásközpont programjai és rendezvényei révén olyan közösségi hely, amely kapcsolatteremtésre és kapcsolattartásra ad alkalmat a téma iránt nyitott közönség, a diákok, a tanárok, a szakértők és egyéb csoportok számára. A *Globális Nevelés Adatbázis* tájékoztatást nyújt a globális nevelési tematikák és módszerek hazai és külföldi irodalmáról. Tartalmazza azokat a dokumentumokat, amelyek a Globális Nevelés Tudásközpontban hozzáférhetők és kölcsönözhetők, illetve tájékoztat a más könyvtárakban és gyűjteményekben fellelhető, továbbá az interneten elérhető hasonló tematikájú kiadványokról és publikációkról. A *GlobEdu portál* tájékoztatást nyújt a globális neveléssel kapcsolatos hazai és nemzetközi hírekről, eseményekről és programokról. Lehetőséget nyújt a Tudásközpont adatbázisában való keresésre, és fórumot működtet a globális nevelés iránt érdeklődők közti információ- és tapasztalatcsere elősegítése érdekében. A ~ a jövőben pedagógusoknak szóló tréningek, továbbképzések és diákoknak szóló tanfolyamok szervezésével szeretné szélesíteni szolgáltatásainak körét.

Honlap: <http://globedu.hu/>

Linkek: GloBalance: <http://www.globalance.hu/>

Globális Nevelés Adatbázis: http://www.globedu.hu/base_sel.aspx

Szász Antónia

KAM (Kulturális Antropológiai Munkacsoport): nem kezelhetjük pusztán egyetlen intézményként, de a kulturális antropológia romániai honosításának tevékeny részesei között (Biró A. Zoltán, Bodó Julianna, Fosztó László, Gagy József, Könczei Csilla, Magyar-Vincze Enikő, Mihail Vintilianu, Oláh Sándor, Túros Endre és mások), valamint a társtudományok vagy rokon területek kutatói között is elszánt vállalat tapasztalható az 1990-es évektől, hogy a nyugati tudományosságban immár rangot nyert diszciplínát oktassák, népszerűsítsék és gazdagítsák. Ezért az „intézmények” felsorolásánál kerítünk alkalmat a jelentősebb tematikák, viták, kérdéskörök és irányzatok jellemzésére néhány mű révén, melyek az európai etnológia vagy kulturális antropológia oktatásában Kolozsvárott, Bukarestben, Sepsiszentgyörgyön vagy Marosvásárhelyen immár tért nyertek. Kiemelésre érdemes a KAM (Kulturális Antropológiai Munkacsoport) tevékenysége a nyolcvanas évek elejétől, mint gyökere a később több helyütt kivirágzó antropológizálásnak, s mely szinte illegális önképzőkör formájában képviselte az antropológiai érdeklődés, elemzés, fordítás egy lehetséges irányát, hogy azután a rendszerváltozást követően térségi-önkormányzati kutató és regionális tanácsadó intézménnyé váljon Csíkszeredában, ma pedig a Sapientia Egyetem egyik bázisa, társadalomtudományi karának oszlopa, mintegy harminc jelentős és korszakos kötet kiadásával példamutató képviselete is (Biró A. Zoltán, Bodó Julianna, Gagy József, Oláh Sándor, Túros Endre); valamint a kolozsvári kutatók európai etnológiát honosító hatása az Európa-tanulmányok képzésének keretében (Magyar-Vincze Enikő, Könczei Csilla); végül a bukaresti egyetemi-akadémiai szférában is alapozó jelentőségű, hagyománykereső és kortárs modernitás-elméleteket népszerűsítő harmadik csoportozat (Rostás Zoltán, Vintila Mihailescu). Nem feledhető a kolozsvári néprajzi és tájtörténeti kutatások érdeklődésének az antropológiai tudáshorizontot is befogó szándéka (Pozsony Ferenc, Fosztó László, Tánzos Vilmos, Peti Lehel), mely könnyíti az erdélyi falu-, értelmiség-, transzilvanizmus-, település- és kultúra-kutatások „áthallásait” belátni az átmeneti társadalmak helyi dimenzióiban. További művek és kutatási monográfiák lexikonunk más, tematikus szócikkeinél, a *Ki kicsodában*, valamint az intézmények weblapjain.

Ir.: Bodó Julianna szerk. 1998 *Fényes tegnapunk: tanulmányok a szocializmus korszakáról*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda; Bodó Julianna 2004 *A formális és informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években*. Scientia Humana, Budapest; Kiadványaik, sorozataik és munkatársaik részletesebben: KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, http://www.kam-wac.ro/index.php?option=com_content&task=view&id=5&Itemid=26; <http://www.csik.sapientia.ro/mttkar/images/stories/dokumentumok/tintezet/munkatarsak/publibirozoltan.doc>

A. Gergely András

KOMP – Kulturális, Oktatási, Multietnikus Program: A ~ az eurorégióban élő nemzetek és kisebbségi közösségek kölcsönös megismeréséhez és együttműködéséhez kíván hozzájárulni. A programban (az Interreg III/A keretében) az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete a komáromi Selye János Egyetem Kutatóintézetével, valamint az Eurohíd Alapítvánnyal együttműködésben, kultúra- és társadalomkutatók, antropológusok részvételével, öt célt valósított meg: 1) A program résztvevői felmérték az Eurorégió magyarországi és szlovákiai településeinek etnikai viszonyait. 2) Kétnyelvű elektronikus tankönyvet állítottak össze az interetnikus kapcsolatok fejlesztése érdekében. 3) Térképi, informatikai szolgáltatásait az Ister-Granum Eurorégió és az Eurohíd Alapítvány portálján működő kétnyelvű honlapon jelenítették meg. 4) A digitális tankönyv és a portál alkalmazási lehetőségeit képzési program keretében megismertették az eurorégióban működő oktatókkal, diákokkal, teleházak, kisebbségi szervezetek érdeklődő képviselőivel. 5) A kutatási eredményeket zárókötetben foglalták össze.

Honlap: <http://www.komp.mtaki.hu>

Kunt Ernő Képiró Műhely Egyesület: 2003-ban alakult. Alapítói a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszékének oktatói, aktív és már végzett hallgatói. Célja kulturális antropológiai kutatásokkal foglalkozó szellemi műhely megteremtése, ezen belül dokumentumfilmek, kiemelten antropológiai filmek gyártása és népszerűsítése. Az egyesület életében a dokumentumfilm társadalomtudományi módszerként és produktumként van jelen. A filmkészítés módszerei a ~ nevét adó, tanszékalapító Kunt Ernő szellemi örökségére, vizuális antropológiai elméleteire, illetve a ~-et életre hívó, Balázs Béla díjas filmrendező, a Tanszéken kezdetek óta oktató Gulyás Gyula tapasztalataira épülnek. Ezt fejlesztik tovább a tagok önálló projektjeiken keresztül, átadva egymásnak az újonnan megszerzett ismereteket. Elnöke Gulyás Gyula filmrendező, alelnökei Osgyáni Gábor gyártásvezető, Ruszkai Nóra rendező, operatőr. Elsősorban antropológiai és történelmi témájú dokumentumfilmek készülnek itt, emellett fontosnak érzik a műfaj népszerűsítését is. Profiljukba tartozik továbbá kísérleti és játékfilmek készítése és forgalmazása. A ~ az MTA Néprajzi Kutatóintézetével együtt és a →*Dialéktus Fesztivál* támogatásával szervezte meg a társadalomtudományi fényképhasználaról szóló ETNO-FOTO-GRÁFIA című konferenciát és kiállítást 2007. áprilisában Budapesten, a Marczibányi Téri Művelődési Központban; majd 2007. áprilisában nagyszabású bemutakozó rendezvényük volt a Miskolci Galéria kamaratermében. Az Egyesület évente ír ki tagfelvételi pályázatot és folyamatosan bővül a tagok létszáma, amely jelenleg 21 fő. A dokumentumfilmek készítése és gyártása mellett az Egyesület szerepet vállal a műfaj népszerűsítésében, tagjai gyakorta jelennek meg fesztiválokon, illetve 2007-ben útjára indult a „*Mentés másként*” Miskolci Dokumentumfilm Napok rendezvény is, amely kétévenként kerül megrendezésre.

Honlap: <http://www.kekim.hu>

Linkek: <http://www.miskolcigaleria.hu/kekim.htm>

ETNO-FOTO-GRÁFIA: <http://www.etnologia.mta.hu/tudastar/EFG/konf01/konf01.html>

Mentés másként: <http://digiteyes.hu/kekim/program.htm>

Osgyáni Gábor

Lord Tylor Társadalomtudományi Társaság: Miskolci székhelyű, fiatal antropológusokból álló kulturális antropológiai egyesület, amely a híres antropológus, →*Lord Burnett Tylor* nevét viseli. 2004-ben alapította a Miskolci Egyetem 12 kulturális antropológus hallgatója. Elnöke Kunt Balázs kulturális antropológus, muzeológus. 2004-ben részt vettek az első Történet- és Társadalomtudományi Napok című rendezvény szervezésében, amely az Őstörténeti Műhely, a Kossuth Kutató Öntevékeny Csoport és a Művelődéstörténeti Diákkör baráti, illetve hallgatói kezdeményezésére indult útjára a szakma iránt különösen érdeklődő, TDK-t is készítő diákok szervezői munkájának eredményeként. 2005-ben csatlakozott hozzájuk a szociológusok Paletta Kulturális Műhelye és a szintén történész hallgatók által létrehozott Miskolci Újkortörténeti Műhely is, akikkel a 2005-ös rendezvényt a határ-téma köré szervezték az egyes diákkörök. A ~ 2006. április 25-26-án „Ember és épített környezet” címmel rendezett interdiszciplináris konferenciát Miskolcon. Olyan témákat jártak körül, mint a települések és a bioszféra átalakítása, a társadalomtudományok helye és szerepe a tájépítészeti tervezésben, az ökológiai lábnyom és a társadalmi részvétel szempontjainak figyelembevétele a településfejlesztésben, a baszk ökológiai mozgalom, stb. A ~ a →*Magyar Kulturális Antropológiai Társaság (MAKAT)* együttműködő partnere (javaslatot adtak a

MAKAT készülő honlapjához, továbbá ötleteket a Hírleveléhez (pl. szemle-írások, referáló rovat, szakmai hírek cseréje stb.)).

Honlap: <http://www.lordtylor.hu>

Szász Antónia

Magyar Kulturális Antropológiai Társaság (röv. MAKAT): 1997-ben alakult meg, alapító elnöke és képviselője Dr. Boglár Lajos kulturális antropológus professzor (1997–2004). A ~ célja az alapítók szellemében: az antropológiai-etnológiai kultúra-kutatás elősegítése, az ilyen irányú hazai tevékenységek ösztönzése, a kulturális antropológia egyetemi-főiskolai és középfokú oktatásának támogatása, a hazai kutatók és a kulturális antropológiai képzésben résztvevő hallgatók számára együttműködési és konzultációs fórumok biztosítása, a fentiekben meghatározott területeken született hazai tudományos eredmények bel- és külföldi népszerűsítése, a nemzetközi szakmai kapcsolatok ápolása és elősegítése, kapcsolatok kiépítése hasonló célú nemzetközi társaságokkal. A ~ programjába illőnek tekinti a kulturális antropológia szakembereinek érdekvédelmét is, továbbá azt a feladatot, amelyet egyes munkacsoportjai, műhelyei révén a szakmai orientáció alakításában vállalhat és megvalósíthat. A ~ támogatni, szolgálni, gazdagítani hivatott az antropológiai hazai meggyökeresedésének folyamatát, s céljai megvalósítása érdekében konferenciákat, vitákat, kiállításokat szervez, közös kutatási tevékenységeket ösztönöz, pályázatokat hirdet, időszakos és állandó kiadványokat ad közre, és támogatja mások ilyen irányú tevékenységét.

2006-tól a ~ elnöke A.Gergely András, tiszteletbeli elnöke Dr. Hofer Tamás, alelnökei Dr. Kotics József, Dr. Sárkány Mihály, Szántó Diána, titkárai Dr. Biczó Gábor, Szász Antónia.

A ~ közgyűléssel egybekötött éves *vándorkonferenciáját* először a Miskolci Egyetemen tartotta meg 2007-ben, témája a kulturális másság reprezentációi volt. 2010-es évi konferenciát ugyancsak Miskolcon tartottak, *A vizualitás antropológiája* címmel. 2007 óta Hírlevelük is van: http://www.mtaki.hu/docs/all_in_one/makat_hirlevel_02.pdf.

Honlap: <http://antropologiai-tarsasag.hu>

E-mail: makat.info@gmail.com

Szász Antónia

MAKAT: →*Magyar Kulturális Antropológiai Társaság*

MAKAT vándorkonferencia: A →*Magyar Kulturális Antropológiai Társaság* 2006-ban megválasztott elnöksége kezdeményezésére elindított konferencia, amelynek évről évre azon városok adnak helyet, ahol hosszú évek óta kulturális antropológia tanszék működik. Az első ~át a Miskolci Egyetemen rendezték meg 2007-ben, a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszékének szervezésében.

Honlap: <http://antropologiai-tarsasag.hu/>

Szász Antónia

MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont: a Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézetén belül működik, alapítója és tudományos igazgatója A.Gergely András kulturális antropológus, politológus, szociológus, az MTA PTI tudományos főmunkatársa. Az 1995-ben alakult kutatóbázis nem kap önálló kutatási támogatást, létét pályázatok révén biztosítja, kiterjedt kapcsolathálózata pedig számos tudás- és tudományterület megannyi kutatójának együttműködésére, egyetemi hallgatók és más intézményekben kutatók

együttműködésére épül. Kiadványsorozatai az MTA PTI Etnoregionális Füzetek (korábbi neve: Munkafüzetek), az Etnoregionális Dokumentum-füzetek, a Multi Languages Papers, az Integration Papers, a Discussion Papers – összességében több mint 155 kiadvány 1996 óta. A kiadványok egy része elérhető az OSZK Magyar Elektronikus Könyvtárban is (<http://mek.oszk.hu/>). A Kutatóközpont alapításának 10. évében interdiszciplináris konferenciát rendezett az antropológiai tudás és gondolkodás hazai helyzetéről, alkalmazásának feltételrendszeréről, ennek keretében részben nevét is módosította, jelenleg tehát *MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont* néven szerepel kiadványokban és pályázatokon. A helyzetértékelő áttekintést lásd itt: <http://mek.oszk.hu/04500/04531/index.phtml>
Honlap: <http://www.mtapti.hu/?page=kutkoz&mid=1>

Szász Antónia

muzbo: a Néprajzi Múzeum boltja. 2008. januárjában nyitott, azzal a szándékkal, hogy felfrissítse a múzeumi boltokról alkotott elképzeléseinket, gyűjteményi ihletésű, az aktuális kiállítási koncepciókhoz illeszkedő, ám a mai igényekhez igazított, funkcionális tárgyi készletet hozzon létre, és reflektív módon építse kiadvány-állományát.

A Néprajzi Múzeum kommunikációs hálózatában olyan élő pontot jelent, amely a hozzáférhetőség, az invenció és a párbeszéd kulcsszavak értékeivel határozható meg. A múzeum az egyedi tervezésű tárgyak mellett saját kiadványait és egyéb, rokon szemléletű kiadók, gyártók szellemi és materiális termékeit kínálja a ~ terében.

A ~ a civil társadalom erejével, széleskörű együttműködés kialakításával kíván fórumot teremteni olyan alkotók és gondolkodók számára, akik a társadalomról és a kultúráról való párbeszédet közösségfejlesztő és társadalomjavító szándékkal folytatják. A művészetek, a tudomány és a hétköznapi élet szintézisét keresve rendez a ~ vitaesteket, bemutatókat, műhelyeket, *muzbo galéria* néven fiatal kutatók és utazók alkotásait bemutató kamarakiállításokat. Hiteles forrásként kíván szolgálni mind a magyar kultúra, mind a világ más kultúrái iránt érdeklődő emberek számára. A ~ élő kommunikációra törekszik, s ezt a célt szolgálja az interaktív hírlevél is, amely a <http://muzbo.blogspot.com> címen ad alkalmat a visszajelzésekre és a szabad ötletelésre. A ~ mögött egy 5-15 fős aktív alkotóműhely áll, amely folyamatosan bővül és minden nap nyitott.

Vörös Júlia

Nyitottkönyv Műhely Kiadó: 2004-ben alakult meg, azóta igyekszik a magyarországi könyvkiadás sokszínű palettáján egyedi arculatát kialakítani. Évente több könyvet jelentet meg kulturális antropológiai témában. Fő célja elsősorban olyan szépirodalmi, társadalomtudományi és művészeti könyvek kiadása, amelyek a társadalom egészét érintő kérdésekkel, problémákkal foglalkoznak. Ezért tartja fontosnak a drogokkal és szenvedélyekkel kapcsolatos sorozatok, a kulturális antropológia tárgykörébe tartozó könyvek, valamint szépirodalmi igényességgel megírt, mégis mély emberi sorskérdéseket feszegető naplóregények, életrajzok megjelentetését. A ~ vezetője Halmos Ádám, egykori kulturális antropológia szakos hallgató.

Honlap: <http://www.nyitottkonyv.hu>

Szász Antónia

Palantír Film Alapítvány: teljes nevén Palantír Film Vizuális Antropológiai Alapítvány. Egy nonprofit, filmszakmai szervezet, amelynek célja a dokumentumfilm népszerűsítése, egy új

dokumentumfilm-fogyasztói attitűd kialakítása és a magyar dokumentumfilm integrálása az európai művészeti, kulturális és szakmai térbe. Az alapítvány elnöke Füredi Zoltán (filmrendező, kulturális antropológus). Az alapítvány munkatársa, projektmenedzsere Komlósi Orsolya (kulturális antropológus, mozivető), aki rendezvényszervezéssel, filmforgalmazással, gyártásvezetéssel foglalkozik. A ~ nevéhez fűződik a →*Dialéktus* fesztivál szervezése és a →*DocuArt* dokumentumfilm-gyűjtemény és mozi működtetése.

Honlap: <http://www.palantirfilm.hu/>

Szász Antónia

ROKKA: Roma Kultúra Kutató Antropológusok csoportja: röviden ROKKA kutatócsoport. 2010 októberében alakult meg két oktató és hét mesterszakos hallgató összefogásával. Szakmai vezetője Bakó Boglárka. A ~ célja a magyarországi, illetve határon túli régiók cigány kultúrájának feltárása, megismerése, elemzése – a kulturális antropológia módszertanán keresztül. Tagjai résztvevő megfigyeléseiket vidéki és városi roma közösségekben végezik. Fontosnak tartják a hátrányos helyzetű és roma gyerekekkel kapcsolatos „jó példák” felkutatását, megismertetését, valamint a művészeti alkotások önreprezentációs szerepének hangsúlyozását, önmegvalósításban játszott szerepét. Továbbá annak előmozdítását, hogy azok az emberek beszélhessenek magukról, akikről általában a „kívülről” érkezők beszélnek, helyettük.

Szász Antónia

Szimbiózis Kulturális Antropológiai Alapítvány: 1992-ben alakult, a Fővárosi Bíróság 1993-ban jegyezte be, elnöke *Boglár Lajos* kulturális antropológus professzor, egészen 2004-ban bekövetkezett haláláig. A ~ alapvető célja a kulturális antropológiai oktatás, kutatás és a tudományos feldolgozás feltételeinek a biztosításához való hozzájárulás, és az eredmények társadalmi hasznosításának előmozdítása – az érdekérvényesítés, a lokális, regionális, nemzetközi szintű fejlesztés (akcióantropológia, alkalmazott antropológia), az oktatás és nevelés, a toleranciára, megértésre, társadalmi-gazdasági-kulturális problémákra való érzékenyítés területén. Céljait változatos tevékenységekkel valósítja meg, mint multikulturális, szélesebb értelemben vett nevelési tevékenységek és ilyen jellegű kulturális rendezvények támogatása, kiadói tevékenységek szponzorálása, illetve saját kiadványainak (→*Szimbiózis folyóirat*) és a közreműködésével létrejött intézmények kiadványainak folyamatos fenntartása, a társadalmi problémák felé fordulás, az erről folyó diskurzusban való részvétel, és a hátrányos helyzetben lévők vagy ilyen helyzetbe kerültek támogatása szakmai tudásunkkal, civil aktivitásunkkal. Erre Boglár Lajos mutatott több szép és követendő példát, aki elsősorban a dél-amerikai indiánok érdekében végzett akcióantropológiai tevékenységet. A ~ első 8 évében – elsősorban Boglár Lajos professzor és Sárkány Mihály tevékenységének köszönhetően – több pályázatot elnyert, s így sokak tevékenységét (kutatását, publikálását, kulturális rendezvények megvalósítását) tudta támogatni: így száznál több egyetemi hallgató kutatómunkáját, több tucat kulturális rendezvény megvalósulását, az etyeki *Multikulturális Pedagógiai Továbbképző Intézet* működését, valamint a *Boglár Lajos Multikulturális Kutatóintézet és Múzeum* fenntartását. A Boglár Lajos halála okozta dermedtségben a működése gyakorlatilag szünetelt, bevételei megcsappantak. Az ügyek rendezését Kézdí Nagy Géza vállalta magára, aki egyben az alapítvány kuratóriumának elnöke lett. A ~ közvetlen kapcsolatban áll a tudományos szférával (MTA, a budapesti, miskolci, pécsi, kolozsvári antropológia tanszékekkel, a →*Magyar Kulturális Antropológiai Társasággal*, továbbá a civil szférával (→*Anthropolis Egyesület*, →*Artemisszió Alapítvány*).

Honlap: <http://www.netem.hu/szimbiozis>

Szimbiózis Napok fesztivál: kulturális antropológiai fesztivál, amelyet 2006-ban az ELTE Kulturális Antropológia Szakcsoportjának jelenlegi és végzett hallgatói, oktatói közösen hívtak életre azzal a céllal, hogy tudományos igényességgel és egyben népszerűsítő szándékkal változatos, élményt adó és elgondolkodtató programokon keresztül vigyék közelebb az emberekhez a kulturális antropológia szemléletét és eredményeit. A ~ immár három alkalommal került megrendezésre Budapesten: 2006-ban a Kultiplex Művelődési Házban, 2007-ben a Kortárs Építészeti Központban, 2008-ban a →*DocuArt Kocsiszin*ben. A rendezvény a szélesebb közönség számára is betekintést enged a kulturális antropológia kortárs kutatási irányainak világába, láttatva annak százféle arculatát, társadalmi hasznát, alkalmazását is. Az antropológusok munkájának sokfélesége láthatóvá válik előadásokon, vitákon, filmvetítéseken, könyvbemutatón, műhelyprogramokon. A ~ témái között szerepel a másság-idegenség, a szomszédság és békesség kérdése, a város, a városi lét, az ökofalvak élete, az iszlám világa, a ghánai divat, a fejlődés fenntarthatóságának kérdése, a keresztesek élete és integrációs nehézségei, az egészség–betegség–gyógyítás a különböző kultúrákban, a szimbólumok arcainak megismerése, a revival és a recycling kérdése, a RE esztétikája és filozófiája, valamint Dél-Amerika mai indián vallásai, az andokbeli utcazenészek kultúrája, Dél-India, Kína és Tibet viszonya, Afrika a változások keresztmetszetében, Indonézia mesés világa. Az érdeklődők megismerkedhetnek távoli népek és közelünkben élő közösségek tárgyi és szellemi kultúrájával: életmódjával, tudáskincsével, meséivel, játékaival. Részt vehetnek mozgásműhelyen, drámafoglalkozáson, haiku workshopon, gyermek és felnőtt alkotóműhelyen. Az Élőkönyvtárban személyes találkozásra is alkalom nyílik. A ~ tudatosan bevonja a határ- és rokon tudományterületek, valamint a civil szféra képviselőit is, hogy találkozási lehetőséget biztosítson számukra, és a különböző megközelítések bemutatásával, az azokra való reflektálással valami több szülessen meg. A szekcióprogramok résztvevői között találjuk az ELTE különböző tanszékeinek, az MTA, a Pécsi Tudományegyetem, a Miskolci Egyetem, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem számos kutatóját, oktatóját és hallgatóját, szociológusokat, filmrendezőket, múzeumi szakembereket, civil szervezeteket és aktivistákat. A ~ főszervezője Melles Éva és Szász Antónia. Honlap-készítő: Lakatos Dóra (→*AntroPort*). Állandó helyszíni főkoordinátor, technikai koordinátor: Gönczö Viktor és Nikitscher Péter. A fotókiállítások szervezője: Hajnal László Endre (→*EtnoFoto*). A filmblokkok összeállításában közreműködik a →*Palantír Film Alapítvány*. A fesztivál megvalósításában számos antropológus kutató és hallgató vesz részt. Rendszeresen képviselteti magát az →*Anthropolis Egyesület* és a →*Nyitottkönyv Műhely Kiadó*.

Honlap: <http://szimbiozisnapok.antroport.hu>

Az eddigi fesztiválokról az alábbi linkeken található információ:

2008: <http://szimbiozisnapok.antroport.hu>

2007: <http://www.antroport.hu/szimbiozisnapok>

2006: <http://szimbiozis.uw.hu>

Szász Antónia

www.vizualisantropologia.lap.hu

A Startlap-család tudomány kategóriába tartozó lapja (adminisztrációs problémák miatt huzamosabb ideje csupán mint „egyéb tudomány” érhető el), mely a neten fellelhető, vizuális antropológiával – a kultúra vizuális eszközökkel történő kutatásával, illetve a vizuális kultúra kutatásával – kapcsolatos alapvető információkat szándékszik egy helyre gyűjteni. Célja tehát nem annyira az, hogy mindig friss információkat szolgáltatson, mint inkább az, hogy a

diszciplína iránt érdeklődők illetve az abban munkálkodók számára az alapvető vonatkozási pontokat tegye elérhetővé. A lapot *Nagy Károly Zsolt* kulturális antropológus, az MTA Néprajzi kutatóintézetének munkatársa szerkeszti. A lap több mint 250 hivatkozást tartalmaz három nagy kategóriában. Az első csoportban olyan fotográfusok, filmesek és kutatók életrajza, bibliográfiája, illetve művei találhatók, akik meghatározóak (voltak) a diszciplína történetében illetve művelésében. A második csoportban a módszertan, a terepmunka illetve web-források hivatkozásain túl alapvetően a tudományág részterületeivel (pl. történeti ikonográfia, foto-etnográfia), illetve művelésével (pl. terepmunka vizuális technikái, módszertanával) kapcsolatos információk érhetők el. A harmadik csoport a praktikumoké: galériák, tudományos társaságok és egyesületek, pályázatok, illetve a kutatók számára hasznos szoftverek, vagy a világ különböző felsőoktatási intézményeiben oktató, vizuális antropológiai tárgyú tárgyak syllabusai alkotják gerincét.

Az oldalhoz tartozik egy archívum is, melyből az időközben elérhetetlenné váló, ám fontos szövegek, tartalmak tölthetők le. Az archívum a MTA Néprajzi Kutatóintézetének tudástárában kapott helyet.

A lap 2005. június 8-óta több mint 54 ezerszer került letöltésre.

Nagy Károly Zsolt

Szaktudományi Ki Kicsoda

/a betűjellel el nem látott szócikkek A.Gergely András kreálmányai/

Andits Petra (1977. Szombathely): általános- és középiskolai tanulmányaimat szülővárosomban végeztem. Érettségi után Norvégiában tanultam egy évig a namdalsi és az elverumi nép főiskolákon Minnefondet norvégiai ösztöndíjjal. 1996-ban kezdtem meg egyetemi tanulmányaimat az ELTE Skandinavisztika és Kulturális Antropológia szakjain. 1998-ban Dániába, Odder-ba kerültem fél évre, úgyszintén egy nép főiskolára, a dániai Demokrati Fondet ösztöndíja segítségével. 1999-ben fél évet töltöttem a Feröer-szigeteken, ahol antropológiai terepmunkát végeztem, ami a diplomamunkám alapját képezte. Az ott tartózkodásomat a Feröi egyetem által biztosított ösztöndíj fedezte. 2000-ben készítettem Béres Dániellel közösen az első etnográfiai filmemet a Feröer-szigeteken a bálnavadászatról, *Észak Atlanti Vacsora* címmel. A film több ízben nyert díjat hazai fesztiválokon. A következő dokumentumfilmünket hátizsakos fiatal utazókról készítettük Európa több országában (*Menjünk!*). Ez a film szintén több díjat nyert különböző magyarországi fesztiválokon. Ugyanabban az évben Firenzében a European Social Forumon forgattuk harmadik dokumentumfilmünket. Skandinavisztika diplomámat 2001-ben szereztem, diplomamunkámat kortárs norvég irodalomból írtam. A Kulturális Antropológia szakot 2002-ben fejeztem be, szakdolgozatom címe: „*Város és Falu*” – *Nemzeti Identitás a Feröer-szigeteken*. 2003-ban elnyertem a International Research Scholarship-et és a Monash Graduate Scholarship-et, így 2003 tavaszától Melbourne-ben a Monash University-n végzem a PhD-met. Disszertációm témája a Melbourne-i magyarok transznacionális kapcsolatai. 2003-ban Perth-ben a ‘The Europeans’ konferencia PhD-szekciójában, illetve 2004-ben az Australian Annual Anthropology Postgraduate Conference-en adtam elő. Legújabb filmünket 2004 nyarán készítettük Franciaországban, a Tour de France-on. Németül, angolul, norvégul és feröiül beszélek. 2007-ben doktoráltam a Monash Egyetemen Ausztráliában, majd a PUCP-n (Peru) vendégkutató voltam. Érdeklődési terület: társadalmi mozgalmak, migráció antropológiája, szervezetszociológia.

A.P.

Andócsi János (Eszék): 2000-ben végzett az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészkarán, történelem szakirányon. Egy évre rá szerzett abszolutóriumot az ELTE ÁJK politológia szakán. 2001-ben a Századvég Politikai Iskola politikai kommunikáció szakán abszolvál. Ugyanezen évben befejezi az egri főiskola felsőfokú újságíró képzését. 2002 óta a Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központban etikát, történelmet és politikát oktat. 2003 óta a Hercegszőlősi Magyar Kisebbségi Önkormányzat elnöke illetve tagja Eszék-Baranya megye Magyar Kisebbségi Önkormányzatának. 2003 óta fő- és felelős szerkesztője a Horvátországi Magyarság című havilapnak.

Andreescu, Gabriel (1952, Bukarest): román kisebbségkutató; eredetileg fizikus, 1976-ban végzett a Bukaresti Egyetem fizika karán, később a *Revista română de drepturile omului* című emberjogi folyóirat ügyvezető igazgatója, a *Studii internationale* című szaklap kiadója, a Nemzetközi Kapcsolatok Központjának igazgatója, valamint a Román Helsinki Bizottság társelnöke. Írásainak és publicisztikai hatásának inspiratív kapcsolata van a romániai magyar kisebbség orgánumaival, intézményeivel, kutatóival.

F.m.: Az „erdélyi kérdéstől” az „európai kérdésig” (1998/1) 9801/m980102.htm; Valentin Stan – Renate Weber mellett 1997 *Tanulmány az RMDSZ felfogásáról a nemzeti kisebbségek jogait illetően* (1997/1) 9701/m970116.htm; Valentin Stan – Renate Weber mellett 1997 *Megjegyzések Bakk Miklós tanulmányához* (1997/1) 9701/m970118.htm; Renate Weber-rel 1996 *Nacionalizmus és jogállami stabilitás Romániában* (1996/3) 9603/m960312.html

Bakk Miklós (1952, Székelyhíd, Bihar megye): romániai magyar politológus, kisebbség- és régiókutató, egyetemi tanár, publicista. Az általános iskolát és a gimnáziumot Kézdivásárhelyen végezte, majd a temesvári Műszaki Egyetemen szerzett számítógépmérnöki diplomát. 1990-ig rendszerelemzőként és programozóként dolgozott, 1991-től 1999-ig *A Hét* szerkesztője, majd 2001 és 2003 között a *Krónika* c. napilap főszerkesztője. 2001-től a BBTE politikatudományi karának oktatója, 2003- adjunktusa, majd docense és a magyar tagozat vezetője. Kutatási területe: politikaelmélet, választási rendszerek, kisebbségpolitika.

F.m.: *The Democratic Alliance of Hungarians in Romania*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1998; *Lassú valóság*. Ambrózia K., Kézdivásárhely, 2002; (Bodó Barnával) *Státusdiskurzus*. Editura Marineasa, Timișoara, 2003; Az autonómia-tervek két szakasza Erdélyben 1989 után (*Magyar Kisebbség*, 2004/1-2. sz.), *Választási rendszerek*. Kolozsvár, 2007; *Politikai közösség és identitás*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2008; (Öllős Lászlóval) *Politikai közösség és kulturális identitás Magyarország és a szomszédos országok magyar kisebbségeinek viszonyában*. In Bitskey Botond ed. Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia-sorozat a Sándor-palotában, 2006–2008. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest; *Comunitate politică, comunitate națională, comunități teritoriale*. In Gabriel Andreescu – Miklós Bakk – Lucian Bojin – Valentin Constantin: *Comentarii la Constituția României*. Ed. Polirom, Iași, 2010.

On-line elérhető publikációi közül a *Magyar Kisebbség* oldalain: A menetközbeni paradigma (2002/1)

0201/m020102.html

0201/m020102.html; Székely Istvánnal: Az RMDSZ és az önkormányzati választások (2000/3)

0003/m000308.html

0003/m000308.html; Modellviták – rejtett stratégiák (2000/1) 0001/m000102.html

0001/m000102.html; Horváth Andor – Salat Leventével: A 2000. év küszöbén. Politika és kisebbségi magyar társadalom Romániában (1999/2) 9902/m990228.htm

9902/m990228.htm; Diskurzus és valóság: a román paradoxon (1999/1) 9901/m990124.htm

9901/m990124.htm; Kisebbségi léthorizont és modernitás (1998/3) 9803/m980301.htm

9803/m980301.htm; Románia és Közép-Európa – két kiegészítés (1998/1) 9801/m980103.htm

9801/m980103.htm; A föderalizmus aktualitása (1998/1) 9801/m980131.htm

9801/m980131.htm; A Romániai Emberi Jogokat Védő Egyesület (APADOR-CH) kisebbségi koncepciója (1997/1) 9701/m970117.htm

9701/m970117.htm; Alapszerződés-paradigmák (1996/3) 9603/m960310.html

9603/m960310.html; A németországi szorb népcsoport jogai (1996/1) 9601/m960122.html

9601/m960122.html

Egyéb, on-line is elérhető publikáció: *Romania and the Szeklerland – Historical claim and modern regionalism*. In: Thomas Benedikter ed. Solving Ethnic Conflict through Self-Government. A Short Guide to Autonomy in Europe and South Asia. EURAC, Bolzano/Bozen, 2009. http://www.eurac.it/en/research/institutes/imr/Documents/Deliverable_No_9_Update_Set_educational_material.pdf?AspxAutoDetectCookieSupport=1

B.M.

Bakó Boglárka (1970): *Tanulmányok*: 2002– ELTE Európai etnológia doktori program; 1992–1996: a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem, magyar-kulturális antropológia szak; 1990–1992: a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, magyar-történelem szak. *Végzettség/diplomák* 1997 ELTE kulturális antropológia diploma; 1996: ELTE magyar nyelv- és irodalom tanárszakos diploma. *Kutatási terület*: interetnikus viszonyok; roma, magyar, román együttélés vizsgálata; a lokális identitás sajátosságai konfliktushelyzetekben és hétköznapiakban; a női szerepek kisközösségi és nemzetiségi viszonyrendszerekben, elsősorban a dél-erdélyi mikrorégió (Apáca, Ürmös, Ágostonfalva) és az Erdővidék (Nagybacon, Bibarcfalva, Felsőrákos, Barót) településein. *Munkahelyek*: 2000– MTA Etnikai-

nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2009– ELTE Társadalomtudományi Kar Kulturális Antropológia Tanszék.

F.m.: Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László szerk. 2007 *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák.* (Tér és terep 5). Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve, Balassi Kiadó, Budapest; Bakó Boglárka – Szoták Szilvia szerk. 2006 *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében.* Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Bakó Boglárka szerk. 2003 *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében.* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest; Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia szerk. 2008 *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban.* Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/bibliografiai_ujdonsagok/bibliografiai_ujdonsagok_20080513_1.html
Részletek, publikációk: http://www.mtaki.hu/munkatarsak/bako_boglarka_cv_main.html

Balázs Sándor (1928, Kolozsvár): filozófiai író, kisebbségtörténész, 1952-ben végzett a Bolyai Tudományegyetem filozófia szakán, 1954-től egyetemi lektor, 1983-tól professzor ugyanitt a Filozófia-Szociológia Tanszéken. Jelenleg a Babes-Bolyai Tudományegyetem tanácsadó-professzora. A *Magyar Kisebbség* folyóirat szerkesztőbizottságának tagja.

E folyóiratban megjelent írásaiból: Hatvanéves a „Huszonkét év” (2002/2) m020214.htmlm020214.html; Tézisek és antitézisek a kisebbségi létről (1998/3) 9803/m980302.htm9803/m980302.htm; A hatalomban vagy a hatalomból (1998/2) 9802/m980201.htm9802/m980201.htm; A Bolyai egyetem... (1997/3) 9703/m970301.htm9703/m970301.htm; Egyéni és kollektív kisebbségi jogok (1996/3) 9603/m960301.html9603/m960301.html; Nemzetközi garanciák – kisebbségi jogok (1995/1) 9501/m950110.html9501/m950110.html

Bancsik György (1964. 12. 27., Kecskemét): gimnáziumot és építőipari technikumot Szolnokon végeztem (1979–1983, 1985–1986), majd kameramannként dolgoztam a Magyar Független Film és Video Szövetségnél, egy évet végeztem a JATE média-szakán, majd még kettőt média-pedagógián Egerben (1997, 1999–2000), azóta a Miskolci Egyetem – Kulturális és Vizuális Antropológia szakára járok. Voltam képesítés nélküli tanító, fényképész, a Magyar Televízió alkalmazottja, 1997 óta pedig filmkészítő egyéni vállalkozó. Televíziós filmkészítésben rendezőasszisztens, kameramann, szerkesztő, rendező és operatőr gyakorlatot szereztem (Natura Szerkesztőség, Közművelődési Főszerkesztőség, Naturfilm Bt.), túlnyomó részben ismeretterjesztő és dokumentumfilmek rendezésében vettem részt.

Dokumentumfilmek: 1998 *A XXI. század városa (városépítészet), Ausztrália*; 1998–1999: *Egy kicsit angyali, egy kicsit démoni – Thaiföld*; 2000: *Ellobbanó mécsvilág*; 2001: *Tanyaálmódok (Sárhalom)*; 2002–2003: *Naivikon*; Rövidfilmek: 1996: *Tudósok-tanítók*; 1997: *Albrecht Dürer arányelmélete*; 1997: *A Szent-István csatahajó elsüllyesztése*; *Nőpolitika a hetvenes években*; *A magyar katonazene történetéből*; *A feltaláló Karinthy Frigyes*; *Távházasságok a II. világháborúban*; 1998: *Orszáczky Miklós és Tina Harrod koncertje, Sydney*; Természet-, és ismeretterjesztő filmek: 1999: *A Gerje-vidék ökológiája*; 1999–2001: *A szalakóta*; 2001: *Zagyva*; 2000–2002: *A kékvércse*. A filmeket a Magyar Televízió valamint a Duna Televízió is bemutatta. Az „*Ellobbanó mécsvilág*” című filmem 2002-ben, a Dialektus (Antropológiai és néprajzi filmek) Fesztiválon, a versenyprogramban szerepelt, valamint a 2002. évi Filmszemlén mutatták be. A „*Gerje-vidék ökológiája*” című filmem pedig a 2002-es Miskolci Ismeretterjesztő Filmek Fesztiválján rendezői különdíjat kapott. A „*Tanyaálmódok*” c. film a 2003-as Magyar Filmszemlén került bemutatásra.

Kutatói terepmunkákat végeztem: 1) Tiszakécske és tanyavidéke (2000–2002) a tanyasi iskolák bezárásának okairól, a szakmával nem rendelkező és leszakadó rétegekről, és ez életmód paraszttársadalomhoz viszonyítható „definiálhatatlanságáról”. *2) Kiskunfélegyháza és tanyavidéke (2000–2002)* városból tanyára költöző családjairól, akik általában gyári munkásokból munkanélkülivé váltak, addigi életmódjuk fenntarthatatlanná vált, ám minden paraszti munka és velejárói tapasztalata nélkül, egy vadidegen közegbe kerültek, ahol

jellemzően gyors a romlás, sikertelen a termelés, sok az alkohol, gyorsan elillan a tőke, kevés a hozzáértés és egyre erőteljesebb az önáltatás, a csodavárás. **3) Sóshartyán (csoporotos terepmunka) (2001–2003)** – öt-hat diákkal közös kutatásban a szöktetés szokásáról vállaltam kutatást, de nem a van Gennep féle rituális folyamatot kerestem, hanem a Victor Turner által leírt communitas-, liminalitás- és státuszkérdésekre találtam a faluban. **4) Bukovina (csoporotos terepmunka) (2003)** – részletei készülnek, feldolgozásra vár. **5) Salgótarján (2002–2004)** – ez jelenleg a szakdolgozatom tárgya. Központjában két naiv, roma festő, egy házaspár áll, Oláh Jolán és Balogh Balázs András, akik közvetlen szomszédja volt az elsőként felfedezett roma festő, Balázs János, s bár követése nyomán az epigonitás bélyegét is el kellett szenvednie Andrásnak, idővel a cigány kulturális, majd politikai szervezetek karolták fel a művészeket. Írók, költők, képzőművészek, értelmiségiek voltak hivatva bizonyítani az etnikus kultúrát, ami visszahatott a művészekre, esetünkben elsősorban Andrásra. Jolán viszont inkább csak berobbant festészete eredetiségével a naiv festészeti köztudatba, számára nem jelentettek identitászavarokat a messziről jött okoskodó gádzsók – ami konfliktusokat eredményezett kettejük magánéletében. **6) Jobbágytelke (Románia, Erdély) (2003–2004)** – a falu egyrészt kalapkötési hagyománya okán híresült el, másrészt népi együttesével hívta fel magára a figyelmet. Létfenntartási módjuk (archaizmus ellenére) eredményesnek tűnik – bár az európai jövő mindezt alaposan megkérdőjelezi. Hagyományosnak mondható paraszti önfenntartási módozataik megmaradását érdekes módon a forradalom előtti rendszer is segítette, mivel a falut nem kolhozosították, így fennmaradhatott az önellátásra alapozott életmód... – ez azonban csak a környék falvaihoz képesti virágzást biztosítja, de a helybelieket már az Eu-csatlakozással járó változások szükségessége, a modernizáció izgatja. Közben erősödik a külső hang, hogy a falu hagyományaira épülve idegenforgalmi nevezetességet, skanzenfalut kellene konzerválni a településből a túlélés érdekében... **7) Városi sámánok, Budapest** – egy antropológus-hallgatóval kezdtünk filmet készíteni azokban a fővárosi közösségekben (pl.: dobolókörök, sámánszínház stb.), ahol megvetették a lábukat a tengeren túlról jövő mozgalmak...

F.m.: 2000 *Fenntartható fogvasztás pedagógiai háttere*. (Konferencia szakanyag). Professzorok Háza és OKI, Budapest; 2004 *Naiv festészeti mikrokozmosz*. (Megjelenés alatt, Miskolc, Új Holnap folyóirat); 2004 *Interaktivitás az antropológiai filmben*. (Vár ucca tizenhét, Veszprém, nyári szám).

B. Gy.

Barabás Máté (1969): néprajz és kulturális antropológia szakon végzett (ELTE), kutatási témaköre a nagyvárosi biciklis futárok, valamint a magyarországi Krisnás mozgalom intézményiségének vizsgálata.

F.m.: *Közösségek találkozása. Krisna-völgy Somogyvámoson*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Munkafüzetek, Budapest, 1997. On-line: <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/barabas.html>; *Biciklis futárvilág a XX. században*. ELTE, 2002. On-line: http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=125

Barou, Jacques (1949. 03. 02., Lyon –): francia etnológus, antropológus, tudományos kutató, egyetemi tanár. 1974–76 a francia kulturális képviselő munkatársa Marokkóban, 1976–1986 a Városfejlesztési Minisztérium alkalmazottja, 1986–1994 a Francia Tudományos Akadémia (CNRS), párizsi Centre d’ethnologie française munkatársa, 1994– a CNRS Pacte Cerat Grenoble-i intézetének kutatója. Az etnológia/antropológia doktora, valamint az urbanisztika doktora, és oktat politikatudományt is. Főbb kutatási témái: a franciaországi és európai bevándorlók, urbanizáció, diszkrimináció, városi szegregáció, afrikai, ázsiai és afrikai közösségek antropológiai és szociológiai vizsgálata, a szub-szaharai térség jelenkori politikai és társadalmi válsághelyzetei, városok történeti és jelenkori építészeti sajátosságai, identitás

és etnicitás-fogalmak Franciaországban. Habilitációját és egyetemi professzori fokozatát 2002-ben védte meg.

F.m.: (a néhány szöveget válogatva) *Travailleurs d'Afrique noire en France, appréhension du monde et rôle des cultures d'origine* (doktori értekezés), Lyon, 1975; *Immigration, ethnicité, territoire, rapport d'habilitation à diriger des recherches* (habilitáció, Université Pierre Mendès-France, Grenoble, 2002; *Travailleurs africains en France: rôle des cultures*. Presses Orientalistes de France, Paris – Presses Universitaires de Grenoble, 1978; *La place du pauvre: histoire et géographie sociale de l'habitat HLM*. L'Harmattan, Paris, 1992; (Prado Patrick-al) *Les Anglais dans nos campagnes*. L'Harmattan, Paris, 1995; Rude-Antoine, Edwige – Gokalp, Altan – Huu, Le Khoa – Multipadan, Joseph (társszerző) *Autorité et immigration: les vecteurs de l'autorité et leurs transformations dans les populations immigrées ou issues de l'immigration*. Institut des Hautes Études de la Sécurité Intérieure, Paris, 2000; *Europe, terre d'immigration. Flux migratoires et intégration*. Presses Universitaires de Grenoble, 2001; Maguer, Annie – Rothberg, Ariella (társszerző) *Services publics et usagers dans les quartiers en difficultés : entre enjeux de régulation et jeux de partenaires, la question du citoyen*. La Documentation Française, Paris, 2001; *L'habitat des immigrés et de leurs familles*. La Documentation française, Paris, 2002; Deroche, Luc – Manguer, Annie – Viprey, Mouna (társszerző) *Les discriminations des jeunes d'origine étrangère dans l'accès à l'emploi et l'accès au logement*. La Documentation française, Paris, 2003; Huu, Le Khoa-val ed. *L'immigration entre loi et vie quotidienne*. L'Harmattan, Paris, 1993; Battegay, Alain – András A. Gergely társszerk. *La ville, ses cultures, ses frontières, démarches d'ethnologues dans des villes d'Europe*, L'Harmattan, Paris, 2004; Introduction, épilogue, *Un air de famille, Berriat, Grenoble, Terézvaros Budapest, deux quartiers de ville en changement*. Editions Libris, Grenoble, 2003.

További részletek és friss publikációk: <http://www.pacte.cnrs.fr/spip.php?article22>

Battegay, Alain: francia szociológus, migrációkutató, kulturális antropológus, egyetemi tanár, az *Université Lyon-II.* városszociológiai tanszékének oktatója, a *Groupe de recherches et d'études sur la Méditerranée et le Moyen-Orient* (GREMMO) akadémiai kutatója, a *Migrations Société* tudományos tanácsadója és szerk.biz. tagja; a *Centre de Recherches sur l'Inadaptation* kutatója; az *Association de recherche et d'intervention ethnologiques et sociologiques* (ARIESE) kutatója; a *Observatoire Urbain d'Istanbul* kutatási munkatársa; a *Revue Européenne des Migrations Internationales* szakírója. Kutatási munkáit a Chicagói Iskola városszociológiájának hatása jellemzi, szűkebb területe azonban a nagyvárosi arab menekült csoportok franciaországi helyzete: családi szocializáció-kutatás, nevelési logikák és kollektív intézmények vizsgálata (1970-es évek); társadalmi ellenállásformák, Maghreb-hullámok Franciaországban (1980-as évek), arab országok politikai elitjének hatása gazdaságra és geopolitikára, háborúra és titkos-illegális világkereskedelemre (1990-es évek), városi kultúrák, etnikai csoportok, nemzetközi migráció és diszkrimináció, új kozmopolitizmus, a bevándorlás mediatisztizációja, a nagyvárosi interetnikus kölcsönhatások, nagytérsegi iszlamizáció (2000-es évek).

F.m.: *Disciplines à Domicile, les dispositifs de normalisation de la famille* (társszerző Isaac Joseph – Philippe Fritsch, 1977); *Etudes sur la socialisation scolaire* (társszerző Jacques Bonnel – Jean Camy – Guy Vincent, 1979); *L'immigration dans les espaces publics* (társszerző Ahmed Boubeker, 1992); *Les images publiques de l'immigration* (társszerző Ahmed Boubeker, 1993, 2000); *Médias et minorités ethniques. Le cas de la guerre du Golfe* (társszerző Ahmed Boubeker – Stefano Allievi – Albert Bastenier, 1992); *Habitants-usagers-services publics : une proximité problématique* (társszerző Ahmed Boubeker, 1995); *Les images publiques de l'immigration: Média, actualité, immigration dans la France des années 80* (1993); *Les raisons de l'action publique. Entre expertise et débat* (társszerző, 1995); *La Gare du Nord et ses environnements urbains: exploration d'anthropologie urbaine* (társszerző Alain Tarrius, 1995); *Réseaux productifs et territoires urbains* (társszerző Michel Peraldi – Evelyne Perrin, 1996); *L'intégration à l'épreuve, stratégies familiales, réseaux et territoires des migrations* (társszerző Claire Autant – Ahmed Benbouzid – Véronique Manry, 1996); *Les aléas du lien social, constructions identitaires et culturelles dans la ville* (társszerző Jean Métal, 1997); *Milieux et liens sociaux* (társszerző Yves Grafmeyer, 1998); *Familles de l'intégration* (társszerző Dominique Baillet – Gaye Petek-Salom – Ahmed Boubeker, 1999); *Chypre et la Méditerranée orientale: formations identitaires – perspectives historiques et enjeux contemporains* (társszerző Ioannou, Yann – Metral, Françoise – Yon Marguerite – Davy, Jim – Dujardin, Philippe, 2000); *La ville, ses cultures, ses frontières* (társszerző Jacques Barou – András A. Gergely, 2004); *Des cultures et des villes. Mémoires au futur* (társszerző André Bruston, 2005); *Városi kapcsolatok és interkulturális határok* (Surányi Anna fordításában http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=97).

Baumann Tímea (1983, Pécs): kulturális antropológus, hungarológus, a PTE Kultúratudományi Doktori Iskola végzős hallgatója. Diplomáját 2007-ben szerezte a PTE-BTK magyar és kommunikáció szakán. 2007-ben az OTDK Társadalomtudományi szekciójában dolgozataival első helyezést, illetve Pro Scientia különdíjat nyert. Tagja a Pro Scientia Aranyérmesek Társaságának. Korábbi antropológiai munkáit Kárpátalján, magyarországi aprófalvakban, illetve a moldvai csángók körében végezte. Doktori disszertációját a horvátországi Kopácson élő magyar közösség délszláv háborúval kapcsolatos emlékezetéről írja.

F.m.: „A könyvbe' van az írásod”. Egy kopácsi napló élete. *Regio* 2009/1:61-84; „Meséld el, hogyan volt, mikor majdnem agyonütöttek a szerbek!”. A délszláv háború diskurzusai és lokális elbeszélései a kopácsi magyaroknál. In Kovács Éva – Orbán Jolán – Kasznár Veronika Katalin szerk. *Látás, tekintet, pillantás. A megfigyelő lehetőségei*. Gondolat Kiadó. PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. Budapest – Pécs. 2009:156-175; Kinek kell ez az iskola? In Váradi Monika Mária szerk. *Kistelepülések lépéskényszerben*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 2008:568-591; Mezővári gyermekek nyelvi szocializációja. Az additív kétnyelvűség esélyei a kárpátaljai magyarok körében. In Medve Anna – B. Nagy Ágnes – Szépe György szerk. *Anyanyelvi nevelési tanulmányok II. Iskolakultúra*. Pécs. 2006:7-27; Web: *Női emlékezet a délszláv háborúról – egy élettörténet tanulságai*. http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=37; Nyelvi szocializáció a kárpátaljai Mezőváriban. Az additív kétnyelvűség esélyei a kárpátaljai magyarok körében. *Hungarológiai Évkönyv*, 2005:87-103. Web: http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=25

B.T.

Baumgartner, Gerhard Mag. Dr. (1957, Wien): történész, újságíró, a „Kanzlei” kutatási közösség tudományos munkatársa, a burgenlandi Kutatási Társaság alapító tagja. A „Holokausztáldozatok az osztrák romák és szintik között” című projekt vezetője, felelős szerkesztője az ORF burgenlandi magyar nyelvű adásának. Lektorként dolgozott salzburgi, klagenfurti, bécsi és a budapesti egyetemeken, Research Fellow volt a tel-aviv-i egyetemen. 1993-ban a Burgenländischen Kulturpreis für Wissenschaft und Forschung kitüntetéssel tüntették ki. 1990 óta szerkesztője az *ÖZG – Österreichischen Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* című folyóiratnak. 1996 óta elnöke a Bécsi Magyar Iskolaegyesület/Wiener Ungarischer Schulvereinnek. Kutatási területei: etnikai és vallási kisebbségek Közép- és Kelet-Európában a 19. és 20. században, a Habsburg Monarchia nemzetiségi problémái, osztrák kisebbségi politika 1945 után, nacionalizmus-elmélet, burgenlandi és nyugat-magyar regionális történelem, roma problémák, történet-elmélet és kisebbségelmélet viszonya.

F.m.: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Web: http://www.nmtt.hu/docs/kisebbségi_magyar_kozossegek.pdf;

További tájékozódás: <http://volksgruppen.orf.at/magyarok/aktualis/stories/92289/>; <http://gerhard.bmgt.at/>

Bán András (1951. 05. 19., Budapest): műkritikus, egyetemi oktató. 1969–1975 ELTE, Budapest: matematika, művészettörténet; 1974–1990 *Élet és Irodalom*, képszerkesztő és tördelőszerkesztő; 1977 *Bartók '32 Galéria* (Budapest) vezetője (politikai indokkal eltávolítva); 1977–1990 *Látóhatár c.* folyóirat képszerkesztője; 1977–1980 kortárs művészeti kiállítások szervezése, művészeti vezető több galériában Budapesten és Egerben (mindegyik galéria-vezetői szerződése rövid időben belül politikai indokkal megszüntetve); 1978–1980 Fiatal Képzőművészek Stúdiója, elnökhelyettes (idő előtt lemondásra kényszerítve, politikai okokból); 1980 Hetvenes évek konferencia, koncepció és szervezés, FMK Budapest (a konferencia-jegyzőkönyv Veres András szerkesztésében jelent meg a Balassi Kiadó

„*Irányított irodalom*” sorozatában, 2002-ben); 1980–1981 Sárospataki Képtár, képtárvezető, avantgárd gyűjtemény (politikai indokkal eltávolítva); 1981–1990 Magyar Nemzet, műkritikus, a kulturális rovat helyettes vezetője; itt rendszeres megjelenési lehetőséget biztosított számos kollégájának, így Gyetvai Ágnesnek, Hajdu Istvánnak, Szegő Györgynek és Vadas Ferencnek; 1982 három hónap tanulmányút és terepmunka, USA, Mexico (önerőből); 1982–1987 vizuális antropológiai kutatás, a Soros Alapítvány támogatásával, Művelődéskutató Intézet Budapest, kutatásvezető; 1984–1994 előadások a vizuális antropológiáról, ELTE, Budapest; 1985–86 hat hónap tanulmányút, Olaszország (MÖB); 1986 két hónapos előadókörút, USA, Kanada, a vizuális antropológia témakörében; 1988–1991 művészetelméleti előadások, JPTE, Pécs; 1991–2000 Magyar Lettre Internationale, arculattervező és művészeti vezető; 1991–1996 a MKM Pécsi József Fotóművészeti Ösztöndíj kuratóriumának tagja; 1992–1995 József Attila Tudományegyetem, Szeged, tanársegéd, művészettörténet; 1993– Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék egyetemi adjunktus (1993–1999: tanszékvezető helyettes), vizuális antropológiai előadások; 1995 A magyar szociofotó száz éve. 14 részes filmsorozat, egyenként 35 perc. Forgatókönyvíró-szerkesztő: Bán András. Operatőr: Kardos Sándor. Rend.: Bán Róbert. MTV-Magister; 1995–1997 Miskolci Multimédia Manufaktúra, koncepció és művésztelep-vezetés (Szakál Lászlóval); 1996–2000 Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, óraadó, művészettörténet; 1997 Germination (fiatal művészek műhelye, az Európa Tanács szervezésében), Miskolc, művészeti titkár; 2001– Magyar Iparművészeti Egyetem, Budapest, meghívott előadó, tervezésmódszertan; 2003– Partium Keresztény Egyetem, Nagyvárad, meghívott előadó, művészetelmélet. Nyelvismeret: angol, francia. Családi állapot: nős (Lantos Edit); Gyermekei: Dávid (1975), Tamás Titusz (1996).

Fontosabb publikációk: 1973 óta számtalan cikk, több tanulmány, kismonográfia a kortárs magyar képző- és fotóművészetről (1982-ig főként a Művészet, a Mozgó Világ, a New Hungarian Quarterly, a Jelenkor, a Fotóművészet, a Fotó, a Filmkultúra című folyóiratban, az Élet és Irodalomban, a Magyar Rádió „Láttuk, hallottuk...” című műsorában, illetve alkalmanként az Arta, Sztuka, Exit, Driadi, Textilkunst című lapban); továbbá katalóguselőszók, kiállításnyitók. 1982 óta egyetemi és konferencia-előadások, tanulmányok, könyvfejezetek a vizuális antropológia témakörében, elsősorban a családi fotográfiáról. 1982–1990 között műkritikák a Magyar Nemzet című lapban, hetente több alkalommal. Ezen kívül indulásától rendszeresen a Magyar Lettre Internationale és a Műértő című folyóiratban, alkalmanként pedig az Új Művészet, Balkon, Magyar Iparművészet, Fotóművészet, Új Magyar Építőművészet, Iskolakultúra, Kritika, Orpheus, Magyar Szemle, Holnap, Új Holnap, Landstrich, European Photography, Grapheion című lapban publikál. Kienelt publikációk: A magyar fotó társadalmi szerepe, *Fotóművészet* 17. 1974 (3): 21-31, 1974 (4): 38-41; A Figyelő című múzeumi szakfolyóirat két, „múzeum és számítógép” témájú különszáma, Budapest: Országos Múzeumi Központ, 1977, 1979 (szerk., a második Bezeczký Tamással közösen); A múzeum memóriája, *Művészet* 21. 1980 (6): 12-13.; *Fényképészeti Lapok* címmel saját kiadású fényképművészeti folyóirat 1981–1982 (szerk. Lugosi Lúgó Lászlóval. Betiltva, a fennmaradt példányok a Magyar Fotográfiai Múzeumban kerültek elhelyezésre); *Fotóelméleti szöveggyűjtemény*, Budapest: Magyar Fotóművészek Szövetsége, 1983, és Enciklopédia Kiadó, 1997 (szerk. Beke Lászlóval); *A videó világa I. Videóművészet*, Budapest: Népművészeti és Közművelődési Információs és Módszertani Központ, 1983 (szerk. Beke Lászlóval); *Vizuális antropológiai kutatás – munkafüzetek I–V.*, (szerk. Forgács Péterrel), Budapest: Művelődéskutató Intézet, 1983–1985; Fotográfózásról. A fotókultúra antológiája. Budapest: Múzsák, 1984 szerk.; *Privát kép és érték*, in Hoppál Mihály–Szecskő Tamás szerk.: *Értékek és változások*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1987. II. 79-88. (Forgács Péterrel); *Lapok a családi albumból*. In Gera Mihály szerk. A fénykép varázsa. Tizenkét kiállítás a magyar fotográfia 150 éves történetéből. Tanulmánykötet. Budapest: Műcsarnok, 1989: 371-382; Szaturnusz lehunyja fél szemét, *Magyar Lettre Internationale* 1995. 16. (tavasz): 37-39; Magyar fotóművészet a XX. Században. In Kollega Tarsoly István szerk.: Magyarország a XX. században III. Szekszárd: Babits, 1998: 53-87; *Fotó Homonnai. Egy makói fényképészcsalád hagyatéka*. Társszerzők: Szabó Magdolna és Szűcs Tibor. Kecskemét: Magyar Fotográfiai Múzeum, 1998 /A magyar fotográfia történetéből 11./; *Körülírt képek. Fényképezés és kultúrakutatás*. Oktatói és hallgatói dolgozatok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszékéről, Miskolc–Budapest: Miskolci Galéria–Magyar Művelődési Intézet, 1999; Kutató tekintet, *Magyar Lettre Internationale* 2000. 38. (ősz): 25-27. (Biczó Gáborral); *A privát fotó keresése*. In Kapitány Gábor–Kapitány Ágnes szerk.: „Jelbeszéd az életünk” 2., Budapest: Osiris, 2002: 69-74.; *Hevesy Iván figyelme a fotográfia felé fordul*. In Szarka Klára szerk.: *Profi vagy amatőr? Tanulmányok, közelítések*. Budapest: Magyar Fotóművészek Szövetsége, 2002: 95-118; *Üdvözlét Homrogról*. In Kapitány

Gábor – Kapitány Ágnes szerk.: *Tárgyak és társadalom I. Tárgykultúra és tárgykultusz*. Budapest: Magyar Iparművészeti Egyetem, 2002: 85-91. (Tuczai Ritával); Jacques Maquet: *Az esztétikai tapasztalat. A vizuális művészetek antropológus szemmel*. Debrecen: Csokonai, 2003 /*Antropos/ szerk.*; Kunt Ernő: *Az antropológia keresése*. Budapest: L'Harmattan, 2003. (szerk.).

Fontosabb kiállítási kurátori tevékenység: Lapok a kortárs szovjet művészetből (magyar magángyűjtemények). Budapest: Bartók '32 Galéria, 1977. (Kat.); *Textil a textil után*. Eger, Galéria Negyven, 1978 (Kat.); *Mail art*. Eger, Galéria Negyven, 1978 (Bak Imrével és Maurer Dórával); *Feszty-körképület*. Eger, Galéria Negyven, 1978 (Janáky Istvánnal. Kat.); *A meg nem épített Amerika*. Eger: Galéria Negyven, 1978 (Rajk Lászlóval. Kat.); Baranyay András: *Önarcképek, 1977–78*, Budapest, Bercsényi Klub, 1978 (Kat.); Ulises Carrión: *From Bookworks to Mailworks*. Budapest, Fiatal Művészek Klubja, 1978 (Kat.); Magyar Avantgarde Művészet Múzeuma. Budapest, Bercsényi Klub, 1979 és Pécs, Ifjúsági Ház, 1980 (utóbbi betiltva) (Kat.); *Rajzolsz? Budapest, Fiatal Művészek Klubja, 1979 (Kat.); Filmvég*. Budapest, Fiatal Művészek Klubja, 1979; *Textil – textil nélkül*. Budapest, Fiatal Művészek Klubja, 1979, Velem, Textiles Alkotótelep, 1979 (Fitz Péterrel. Kat.); *Pszichorealizmus, a Pécsi Elmeklinika rajzai*. Pécs, Ifjúsági Ház, 1980 (Beke Lászlóval és Jádi Ferencsel. Kat.); *Kortárs művészeti állandó kiállítás*. Sárospatak, Sárospataki Képtár, 1980; *FF80, Fiatal fotó 1980 után* (kiállítás, Miskolc, Budapest); Młoda Fotografia Wegierska '80, Walbrzyska Galeria Fotografii, Katowice (Lengyelország), 1982 (Lugosi-Lugo Lászlóval és Szerencsés Jánossal. Kat.); *Helyzet '83. A hetvenes évek művészete a Sárospataki Képtárban*. Budapest, Fővárosi Tanács Kiállítóháza, 1983; Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1984; Sárospatak, Sárospataki Képtár, 1984 (Török Tamással. Kat.); *Stúdió '85*. Budapest, Ernst Múzeum, 1985 (Szegő Györggyel. Kat.); *Lapok a családi albumból. Vizuális antropológiai kiállítás*. Budapest, Tölgyfa Galéria, 1989 (A fénykép varázsa kat. részeként); *Egészen kis tájak*. Fotókiállítás, Budapest, Small Gallery; Pécs, Perem Galéria; Miskolc, MissionArt Galéria, 1992 (Lugosi-Lugo Lászlóval); *FmF '90. Fiatal magyar fotó 1990 után*. Miskolc, Miskolci Galéria; Budapest, Budapest Galéria, Szeged, Képtár, 1994 (Lugosi Lugo Lászlóval. Kat.); *A magyar sokszorosított grafika száz éve*, Miskolc, Miskolci Galéria, 1997-től (sorozatkoncepció Bajkay Évával és Dobrik Istvánnal); *Fotográfia és antropológia* (Fotografia i antropológia). Kiállítás a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék hallgatóinak munkáiból. Katowice, Galeria Pusta, a Magyar Tavasz – Magyar Jelenlét fesztivál keretében, 1998; Budapest, Balassi Könyvesbolt, 1998; Miskolc, Miskolci Galéria, 1999 (Kat.); *Sűrű képek*. Kiállítás a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék hallgatóinak munkáiból. Budapest, Magyar Fotográfusok Háza, 2000; *Az emlékezésről...* Budapest, Vigadó Galéria (Bakonyvári M. Ágnessel és Laczkó Ibolyával. Kat.); Gémes Péter életmű-kiállítása. Budapest, Műcsarnok, 2000 (Kat.); Álmodók, világraszóló magyarok képző- és fotóművészeti szekciója. Budapest, Millenáris Kiállítócsarnok, 2001 (Kat.); *Re-conciliations, kortárs magyar művészek kiállítása*. Párizs, 2001 (Kiállítási előkészítés. Kat.); *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig*. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2002 (Kiállítási előkészítés. Kat.); Gyenis Tibor – Koronczai Endre: *Basic*, Budapest Galéria, 2004.

B.A.

Bán Dávid (1975. július 8., Budapest) kulturális antropológus, filmkészítő: Budapesten érettségizett, majd tanulmányait a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán és az Université Paris 8 Társadalomtudományi Karán végezte. Kulturális antropológus diplomáját, muzeológiai és pedagógiai szakirányú végzettségét 2000-ben szerezte. 2010-ben szerzi meg történettudományi/antropológiai doktori fokozatát az ELTE, Történelemtudományok Doktori Iskola és a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales közös képzésében (*A pályaudvar mint társadalmi városkapu* címmel, témavezetők: Granasztói György, Jean-Pierre Hassoun, summa cum laude minősítéssel). 2005 és 2008 között francia állami ösztöndíjjal és az *Association pour l'histoire des chemins de fer en France* kutatóösztöndíjával Párizsban doktori kutatásokat végez. 2006–2007-ben 10 hónapot tölt Stockholmban, a Paideia – The European Institut for Jewish Studies in Sweden hallgatójaként, a Memorial Foundation for Jewish Culture, New York ösztöndíjával. Korábban szabadúszóként a Magyar Távirati Irodának, a Duna Televíziónak és különböző folyóiratoknak dolgozott. Az *Anthropolis* – Antropológiai Közhasznú Egyesület egyik alapítója, annak honlapjának (www.anthropolis.hu) állandó szerkesztője. Az *Anthropolis*, kulturális antropológiai folyóirat egyik megalapítója. A Magyar Újságíró Szövetség és az Union Internationale de la Presse Francophone tagja. 1999 óta végzi állandó kutatását a nagyvárosi terek társadalmi használatáról, azon belül a

pályaudvar térhasználatának vizsgálatával foglalkozik. Emellett folyamatos dokumentumfilm-készítő tevékenysége.

Fontosabb publikációk: A pályaudvar mint társadalmi reprezentáció. Abraham Lincolntól Vorosilov marsallig. 2000. 2008. 12:73-84; Antropológus az állomáson. Hasznosítható-e a társadalomtudomány a pályaudvaron? In: Czoch Gábor – Klement Judit – Sonkoly Gábor szerk. *Atelier-iskola – Granasztói György tiszteletére*. Atelier, Budapest, 2008:61-71; *Les sciences sociales françaises face à la gare*. Revue d'histoire des chemins de fer 2008; *The railway station in the social sciences*. The Journal of Transport History, Vol. 28, 2007/2:289-293; *The Social Role of the Urban Railway Station*. The Post, 2/2006:13-18; *La gare de l'Est de Budapest. Histoire et usages sociaux d'un espace urbain*. Ethnologie française, 2006/2:311-320; *Az antropológiai film*. Tabula 2003/6(2). Egyéb megjelenések: Magyar Építőművészet, Tudatos Vásárló, Szombat című folyóiratokban. Fontosabb filmrendezések: *Mesterek köszöntése* (dokumentum, 2005); *Harmadik generáció* (dokumentum, 2005); *A vértanúság helye – Apor kiállítás* (állandó videóinstalláció, Győr, 2004); *Budapest Keleti – Paris Nord* (dokumentum, 2002). Nyelvtudás: angol, francia.

B.D.

Bárdi Nándor (1962, Laskod): történész, 1986-ban végzett Szegeden a JATE történelem–Kelet-Európa szakán, majd az OSZK-ban referens, 1991–1996-ig a JATE oktatója, majd a Teleki László Intézet munkatársa. Kutatási és oktatói területei Köztes-Európa két világháború közti története, kisebbségtörténet, a nemzetépítéssel kapcsolatos szövegfeltárás; az erdélyi magyar adatbank tartalomfejlesztését és a romániai magyar kisebbségtörténeti kutatások szervezését is végzi, szakértőként a budapesti kormányzatok és a határon túli magyarok kapcsolatrendszerét mint ágazati politikát (magyarságpolitika) elemzi. Jelenlegi kutatóhelye az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. (Részletesebben itt: www.mtaki.hu,

 valamint <http://www.adatbank.ro/belso.php?k=14>).

F.m.: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla szerk. *Etnopolitika*. TLA, Budapest; *Tény és való*. Kalligram, Pozsony, 2004; *Köztes-Európa 1763-1993*. Osiris-Századvég, Budapest, 1995, 1997 (Pándi Lajossal). További tanulmányok: <http://bardi.tortenelem.mtaki.hu/>, Kovács Évával – Misovicz Tiborral: Politikai attitűdök, nemzeti önképek az erdélyi magyarság körében (1997) (2002/1) 0201/m020117.html0201/m020117.html; Választások a két világháború közti romániai magyar kisebbségpolitikában (2000/4) 0004/m000405.html0004/m000405.html; A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt (1998/3) 9803/m980307.htm9803/m980307.htm; Pártpolitika és kisebbségpolitika. A romániai Országos Magyar Párt javaslata és annak visszhangja 1934–35-ben (1998/3) 9803/m980315.htm9803/m980315.htm; Az erdélyi kérdés mint közigazgatási probléma (1998/1) 9801/m980114.htm9801/m980114.htm; Javaslato, tervek, dokumentumok az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940) (1997/1) 9701/m970124.htm9701/m970124.htm; A kedvezménytörvény mint támogatáspolitikai lehetőség: segélyezés vagy építkezés? <http://mek.niif.hu/05900/05986/05986.pdf>; Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. 2008 *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest; Dippold Péter – Bárdi Nándor szerk. Dokumentumok Románia magyarságpolitikájáról. On-line: <http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=49>

Becze Szabolcs (1977, Salgótarján): a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2005-ben szerzett diplomát kulturális antropológia szakon. PhD-tanulmányait 2006-ban kezdte meg a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Kultúratudományi Doktori Iskolájában. Főbb érdeklődési és kutatási területei közé tartozik egyfelől az európai etnológia hagyományaiból táplálkozó lokális közösségek, másrészt a modern városantropológia, a nacionalizmus, az etnicitás, és a társadalmi mozgalmak vizsgálata. A miskolci Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék kutatócsoportjának tagjaként több évig kutatót egy szlovákiai faluban, 2004 óta Baszkföldön végez terepmunkát a nacionalizmus, a kulturális identitás és a társadalmi mozgalmak kapcsolódásáról, amely doktori disszertációjának is tárgya. Európai mobilitási programok keretében többször szerzett külföldi tanulmányi ösztöndíjat Portugáliába és Spanyolországba, emellett az Anthropolis és a Magyar Kulturális

Antropológiai Társaság tagja. Kutatási eredményeit számos konferencián és folyóiratban folyamatosan publikálja.

F.m.: Az etnikus emlékhelyek mint történelmi aurák. *Világosság*, 2005. 7/8: 145-180; *Nacionalizmus és ökológiai gondolkodás: a baszk új szociális mozgalmak environmentalista akcionalizmusa*. MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Budapest, 2006, on-line: <http://mek.oszk.hu/04500/04554/>; Etnoökológia, ökonacionalizmus vagy lokális mozgalmi environmentalista gondolkodás? A baszk nacionalizmus és az ökológiai akcionalizmus egy esete. *Anthropolis*, 2006, 3/1; Ethnic remembering – collective rites – local identity. The memory and remembering of places in a Slovakian local community, Jablonca (Silická Jablonica). *Anthropolis*, 2007, 3/2; szerk. *Határlét. Antropológiai tanulmányok Jabloncáról*. A Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet Könyvei 7, Miskolc, 2008; Helyek emlékezete – az emlékezet peremére szorult történelem (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=18);

B.Sz.

Biczó Gábor (1968, Budapest): A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán történelem és filozófiai szakokon szerzett diplomát 1993-ban. 1997-ben védte meg *Az ifjú Nietzsche filozófiai perspektivizmusa* című PhD. értekezését, majd 2007-ben habilitált a Debreceni Egyetem Filozófiai Intézetében. Főbb érdeklődési és kutatási területei a filozófiai antropológia, a 19. századi német filozófia, különös tekintettel Nietzsche bölcsesete és a filozófiai hermeneutika, a kulturális és szociálintropológia tudománytörténete. Újabban az asszimilációs folyamatokat és az etnikus együttélési modellek kérdését, az antropológiai portré valamint alkalmazott narratológiai témáját illető kutatásokat végez. Többször volt a Westfälische Wilhelms-Universität (Münster), a University College Cork (Írország), Humboldt-Universität zu Berlin, Yale University (New Haven), State University New York (Stony Brook) valamint az Universität Konstanz tanulmányi valamint kutatói ösztöndíjasa. Terepkutatásait elsősorban Erdélyben, többek között Gyimesben, a Mezőségben (Teke, Magyardéce, Szék), Máramarosban (Domokos), Szilágyságban (Tövishát) és a Partiumban (Hirip, Újpalota) folytatja. A Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézetének docense, valamint meghívott előadóként tanított a Debreceni Egyetem Filozófiai Intézetében, Néprajzi Tanszékén, Pedagógiai Főiskolai Karán és a Konstanzi Egyetemen, valamint számos doktori iskolában (Pécs, Debrecen). Magyar Kulturális Antropológiai Társaság titkára, a Miskolci Antropológiai Intézet és a Csokonai Kiadó Antropos könyvsorozatának szerkesztője. Kutatási eredményeit konferenciákon mutatja be, folyamatosan közli kötetekben és folyóiratokban.

F.m.: *A tragédia délelőttije – Az ifjú Nietzsche filozófiai perspektivizmusa* Budapest, Osiris, 2000; *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. Budapest. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 2004; *Csillagok vándora. Antropológiai portré a domokosi Szász Jánosról*. Miskolc. KVAI. 2008; *Hasonló a hasonlónak. Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Budapest–Pozsony. Kalligram, 2009; *The Transnational-dimension of the Diaspora Issue and Hungarian Diaspora Research*. In Perspectives of Diaspora Existence ed. Balázs Balogh and Zoltán Ilyés. Budapest. Akadémia, 2007:17-44; *Nietzsche Bázelban*. In Friedrich Nietzsche: Platón és elődei: Előadások és jegyzetek a görög filozófia kezdeteiről. Budapest. Gond-Cura Alapítvány Kiadó, 2007:505-534; *Unterwegs in die Heimat. Randbemerkungen zu einer Fundfotografie*. In Kakanien Revisited. <http://www.kakanien.ac.at/beitr/essay/GBiczol/> 2008; Megjegyzések Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia című tanulmányához. *Magyar Kisebbség*, 2000/3, on line: 0003/m000301.html

B.G.

Bindorffer Györgyi (1953. június 2., Budapest): kulturális antropológus. Felsőfokú tanulmányait a Külkereskedelmi Főiskolán, az ELTE BTK kulturális antropológia szakán, és a müncheni Ludwig Maximilians Universität-en végezte. PhD fokozatot *summa cum laude* minősítéssel szociológiából szerzett 2000-ben. Értekezésének címe: *Kettős identitás: etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Felsőfokú nyelvvizsgával rendelkezik angolból; németből elvégezte az ELTE BTK Tolmács és fordítóképző szakát. 1979–1991 között az

Akadémiai Kiadó szerkesztője, 2000-től az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet tudományos főmunkatársa. Kutatási területei közé tartozik: a kisebbségek etnikai és nemzeti identitása, a kettős kötődések kulturális, gazdasági, politikai vonatkozásai, az asszimiláció vs. etnikai túlélés, nyelvhasználat, kisebbségi önkormányzatok. Publikációi is ezekből a témákból jelentek meg. 1995–2003 között kulturális antropológiai elmélettörténetet, vallásantropológiát, politikai antropológiát, antropológiai kutatómódszertant és a kisebbségekkel foglalkozó tárgyakat tanított az ELTE BTK Kulturális antropológia szakán, az ELTE Germanisztikai Intézetében és Szociológiai Intézetében. Vendégtanárként többször tanított a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetemen. Tagja a Magyar Szociológiai Társaságnak és a Magyar Kulturális Antropológiai Társaságnak. Részletek itt: <http://www.mtaki.hu/munkatarsak/index.html>
Munkái itt olvashatók: <http://mek.oszk.hu/03600/03649/>; <http://mek.oszk.hu/03600/03665/>; <http://mek.oszk.hu/03700/03739/html/>; <http://www.mtaki.hu/>

B. Gy.

Birkás Anna (1985, Budapest): az ELTE kulturális antropológia és történelem szakán végzős hallgató. Korábbi antropológiai kutatásai során egy budapesti muszlim közösségben a női szerepek és a térhasználat értelmezésével foglalkozott, majd egy erdélyi falu normarendszerének működését vizsgálta. 2008-ban végzett terepmunkát a jeruzsálemi örmény közösségben.

F.m.: *Egy budapesti muszlim közösség megközelítése a térhasználat értelmezésén keresztül*, on-line: http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=77

Biró A. Zoltán (1955, Székelyudvarhely): társadalomkutató, kulturális antropológus. 1978-ban végzett a Babes-Bolyai Tudományegyetemen, Kolozsváron, magyar-országi szakon, 2004-ben szerezte meg a bölcsészettudományok doktora címet a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen. 1978–1988 között középiskolai és általános iskolai tanár Csíkszeredában és Menaságon. 1989–1993 között a „*Falvak dolgozó népe*”, majd „*A Hét*” munkatársa. Alapító tagja annak az 1980-tól működő informális Munkacsoportnak, amely 1990-ben hivatalosan létrehozta a KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központját (www.kam-wac.ro). Jelenleg az Intézet kutatója és vezetője. 2002-től a csíkszeredai Sapientia EMTE (www.sapientia.siculorum.ro) oktatója is, 2007-től az egyetem Műszaki és Társadalomtudományi Karának dékánja, professzora. Legfontosabb kutatási és oktatási területe: kulturális antropológia, kommunikációs kutatások, térségfejlesztés.

F.m.: (Laki Lászlóval) *A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón*. Európa Tanulmányok 6. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest, 2001; *Vidéki térségek: illúzió vagy esély?* TÉRSÉG könyvek. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006; *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998; *Hétköznapi humorvilág*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1997; *Beszéd és környezet. Tanulmányok az anyanyelvhasználat köréből* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984; (Zsigmond Csillával) *Székelyföld – Számokban*. Alutus Kiadó, Csíkszereda, 2005; szerk. *Székelyföldi jövőképek – térségi fejlesztéspolitika*. Alutus Kiadó, Csíkszereda, 2008; szerk. *Székelyföldi elitek jövőképe*. Alutus Kiadó, Csíkszereda, 2007; (Bodó Juliannával) *Une brève esquisse des recherches d'anthropologie urbaine en Roumanie*. In Alain Bettegay – Jacques Barou – András A. Gergely dir. *La ville, ses cultures, ses frontières. Démarche d'anthropologues dans des villes d'Europe*. L'Harmattan, „Minorités & Sociétés”, Paris 2004:67-71; *Tous ensemble, les uns à côté des autres: les métamorphoses de l'utilisation de l'espace dans une petite ville de Roumanie*. Csíkszereda. In Alain Bettegay – Jacques Barou – András A. Gergely dir. *La ville, ses cultures, ses frontières. Démarche d'anthropologues dans des villes d'Europe*. L'Harmattan, „Minorités & Sociétés”, Paris 2004:199-213; (Bodó Juliannával) *Szimbolikus térfoglalási eljárások*. (szerk. Bodó Julianna). Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000:9-42; *Summits and Everyday Life*. In *Hungary and the hungarian minorities. (Trends in the Past and in Our Time)*. Social Science Monograph, Boulder, Colorado, Atlantic Research and Publications Inc., Highland Lakes, New Jersey. Distributed by Columbia University Press, New York, 2004:180-195; *Images of Europe in Romania: The EU Discourse*. In Pál Tamás, Ulrike Becker eds.

Social Science in Eastern Europe. Newsletter. Special Edition, 2001; (Rostás Zoltánnal) Selected papers: The Countries of Central and Eastern Europe and the EU: Attitudes and Perceptions, 92-102. *Díjak*: 2006. évi Arany János Kiemelkedő Tudományos Teljesítmény Díj; Kriterion Koszorú (a KAM kutatócsoportja számára), Szabad Sajtó Alapítvány Díja (az Antropológiai Műhely szerkesztéséért), Kisebbségekért Díj (a KAM kutatócsoportja számára). *Tagság szakmai szervezetekben*: Magyar Tudományos Akadémia külső köztestületi tag, MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – tag, MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottság – tag, MTA KAB Alkalmazott Társadalomtudományi Szakbizottság – tag, elnök, Magyarországi Filológiai Társaság – tag, Romániai Kulturális Antropológiai Társaság – tag.

B.A.Z.

Bíró Gáspár (1958. június 16, Tenke): jogász, politológus, kisebbségkutató. A kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem jogi karán szerzett diplomát (1982), az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogelmélet tanszékére 1988-ban került; 1989-ben nevelőtanár a Bibó István Szakkollégiumban. Kandidátusi fokozat politikatudományból (1997), habilitáció (2003), egyetemi tanári kinevezés (2005); tanácsos, majd kormányfőtanácsos a Minisztertanács Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkárságán (1989–1990). A választásokat követően a Miniszterelnöki Hivatal Határon Túli Magyarok Titkárságán kormányfőtanácsos (1990–1991), 1998 áprilisáig a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetének tudományos főmunkatársa. 1993–1998 különleges megbízottként (Special Rapporteur) az ENSZ Közgyűlésének, továbbá az Emberi Jogok Bizottságának készített éves jelentést az emberi jogok helyzetéről Szudánban. Viták, konferenciák szereplője, főként az emberi és a kisebbségi jogokkal foglalkozó hazai és külföldi tudományos életben. 1998 márciusában az Európa Tanács (ET) Miniszteri Bizottsága a magyar kormány javaslatára megválasztotta az ET kisebbségvédelmi keretegyezményét felügyelő tanácsadó testületébe, amelyben az egyik alelnök volt 2004-ig, ekkortól az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága négy évre választotta meg az Emberi Jogok Előmozdításáért és Védelméért Albizottságba. A Magyar Köztársaság Kormányának Kisebbségekért Díja (1995), ÁJK Ezüst Ötvös Emlékérem (2003) tulajdonosa. F.m.: *Az identitásválasztása szabadsága* (1995); *Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába* (II. kiadás 2003); *Demokrácia és önrendelkezés a 21. század elején* (2003).

Bisztrai Márton (1981, Budapest): tanulmányait az ELTE-n folytatta, 2010-ben szerzett diplomát Kulturális Antropológia szakon. Kezdeti antropológia kutatásait a budapesti Dara as-Salam mecset muszlim közösségében végezte, elsősorban a muszlimok és a nem muszlim külvilág közötti kapcsolatokat vizsgálta. 2006 óta folytat kutatást (18 hónapnyi állomásozó terepmunka) a Palesztin Hatóság területén Beit Jala város keresztény palesztin közösségében. Kutatásainak két fő iránya a nemi viszonyrendszer vizsgálata, valamint a keresztény-palesztin identitás értelmezése. A 2009-es OTDK Kulturális Antropológia szekciójának első helyezettje, valamint különdíjasa. Versenytanulmányának címe: *Egy keresztény palesztin városi kultúra párkapcsolati normarendszere – nemi viszonyok a változó kultúra kontextusában*. Aktivitásai között első helyen áll, hogy 2006 óta főszervezője a Szimbiózis Klub antropológiai előadás-sorozatnak, az ELTE Kulturális Antropológia Tanszékén 2009 óta közreműködik az oktatásban is (Terepmunka módszerek, Ázsia Antropológiája).

F.m.: *Egy keresztény palesztin városi kultúra párkapcsolati normarendszere...* In Szabó Fanni szerk. Társadalmi tanulmányok 2009. ELTE TáTK, Budapest, 7-46; http://tatk.elte.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=1100&Itemid=894; http://tatk.elte.hu/tarsadalmi_tanulmanyok/2009/TT_2009.pdf; Muszlimok „karácsonyor”. In A. Gergely A. – Papp R. szerk. *A szakralitás arcai – vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Nyitott Könyv, Budapest, 2007:98-109; Egyéb tevékenység: <http://www.nol.hu/kulfold/lap-20081129-20081129-3>; radio.sztaki.hu/node/podcast.php?series=011se170, FILOSZ 2009 [fid_011mf3148_filosz10.mp3](http://www.filosz10.mp3)

B.M.

Bódis Krisztina (1969): kulturális antropológus (ELTE), politológus (Századvég Politikai Iskola), szakfordító (Weatherford, J.: *Törzsek a dombon*. Századvég, 2005).

Bodó Barna (1948. július 29, Sepsiszentgyörgy): politológus, író, egyetemi oktató. Iskoláit a Székely Mikó Kollégiumban (Sepsiszentgyörgy), a Temesvári Tudományegyetem (fizika – 1972), újságírói posztgraduális (1974), közigazgatási jog posztgraduális (2005). A filozófia doktora (2003, Babeş-Bolyai Tudományegyetem). Munkahely: Babeş-Bolyai Egyetem, Politikatudományi Tanszék (Kolozsvár), a Kisebbségi Szórványkutató Központ vezetője (Temesvár), egyetemi docens (Sapientia-EMTE, Tudományos és Művészeti Kar Kolozsvár, Európai Tanulmányok Tanszék), időszakosan a Nyugati Tudományegyetem (Temesvár) oktatója is volt. Életút: 1972–1993 között főfoglalkozású újságíró (*Szabad Szó*, *Ifjúmunkás*, *Előre*, *Romániai Magyar Szó*), mellékállásban középiskolai (1972–1978) és egyetemi oktató (1978–1980). Újságírói területek: riport, szociográfia és tudományos publicisztika. Ezenkívül: oktatói tevékenység líceumban és egyetemen; 1993–95 aktív politikai tevékenység: az RMDSZ országos politikai alelnöke; 1996–2000 között a Kisebbségi Szórványkutató Központ főállású vezetője; 1995– politológiai oktatás (Ady Endre Sajtóképző Intézet, Banatuli Egyetem Temesvár, BBTE Kolozsvár, Temesvári Nyugati Tudományegyetem); 2000– a Babeş-Bolyai TE adjunktusa (Politikatudományi Tanszék), 2002–2005 óraadó tanár (Politikatudományi Tanszék, Nyugati Tudományegyetem, Temesvár), 2007– a Sapientia-EMTE Európai Tanulmányok Tanszékén egyetemi docens. Oktat politikai kommunikációt, nacionalizmuselméleteket és kisebbségpolitikát, közigazgatást és civil politikaszervezési kérdéseket. Kutatási szakterületein a kisebbségi kérdések, identitás, a szórvány lét, a regionalizmus és a politikai-társadalmi közgazdaság problémáival, közpolitika és etno-regionalizmus témakörével foglalkozik. Munkássága során két évtizedes újságírói tevékenység alatt többek között négy gyűjteményes riportkötete, három szociográfiai munkája és számos tudományos publicisztikája jelent meg. Egy fizikai szakkönyv szerzője, két filozófiai, szociológiai munka társszerzője, számos szakmonográfia összeállítója és szerkesztője, politológusként három egyéni kötetet jegyez, további három szerzőtársakkal, illetve mintegy 40 gyűjteményes kötetben szerepel dolgozattal. Fél száz tanulmányt, esszét közölt romániai, magyarországi, nyugati szaklapokban. A temesvári *Diaszpóra Könyvek* sorozat (1996-tól) és a *Romániai Magyar Évkönyv* (2000-től) szerkesztője. Elismerés: 1984 – irodalmi debüt-díj (*Feleuton-útfélen* c. kötetért), 2002 – Csongrád Megye Alkotói Díja, 2004 – a Temesvári Író Társaság díja (*Talpalatnyi régióink* c. kötetért), Wass Albert-díj 2006. Közéleti tevékenység: a temesvári Szórvány Alapítvány alapító elnöke (1992), a Politeia – Romániai Magyar Politikatudományi Egyesület alapító elnöke (2001), a MCSZESZ – Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetségének elnöke (2004), valamint további tíz egyesület, társaság és szövetség alapítója és/vagy tagja.

F.m.: *Talpalatnyi régióink*. 2003; *Politică regională*. 2003; *Az identitás egyetemessége*. 2004; *Szórvány és nyelvhatár*. Tanulmányok 2009. Kisebbségkutatás könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest; Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán szerk. 2007 *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Lucidus Kiadó, Budapest. Bakk Miklós – Bodó Barna et al. 2003 *Státusdiskurzus*. Editura Marineasa, Diaszpóra Könyvek, 2. Szórvány alapítvány, Temesvár. Írásaiból on-line: Bodó Barna 2002 Eseménytörténet és szellemrajz (*Magyar Kisebbség*, 1) 0201/m020105.html0201/m020105.html; Bodó Barna 2000 Választás és váltás (*Magyar Kisebbség*, 4) 0004/m000401.html0004/m000401.html; Bodó Barna 2000 Jövőtervezés és bűnbánat (*Magyar Kisebbség*, 3) 0003/m000302.html0003/m000302.html; Bodó Barna 1999 Sajtó és regionalizmus (*Magyar Kisebbség*, 4) 9904/m990430.html9904/m990430.html; Bodó Barna 1998 Oktatási realpolitika, avagy mennyire beteg az RMDSZ állatorvosi lova? (*Magyar Kisebbség*, 2) 9802/m980202.htm9802/m980202.htm.

B.B.

Bodó Julianna (1954, Csíkszereda): társadalomkutató, kulturális antropológus. 1979-ben végzett a Babes-Bolyai Tudományegyetemen, Kolozsváron, magyar-francia szakon, 2004-ben szerezte meg a bölcsészettudományok doktora címet a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen. 1979–1990 között általános iskolai tanár Csíkszeredában. Alapító tagja annak az 1980-tól működő informális Munkacsoportnak, amely 1990-ben hivatalosan létrehozta a KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központját (www.kam-wac.ro). Azóta az intézet kutatója, 2002-től pedig a csíkszeredai Sapientia EMTE (www.sapientia.siculorum.ro) oktatója is, 2009-től egyetemi professzor. Legfontosabb kutatási és oktatói területe a kulturális és kommunikációs antropológia, ezen belül kiemelt témák: rituálék és ceremóniák, a társadalom nyilvános és privát szférája, média-antropológia, transznacionális migráció. Szerkesztője az *Antropológiai Műhely* folyóiratnak és a *Helyzet* könyvsorozatnak.

F.m.: *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. Scientia Humana, Budapest, 2008; *A terep, ahol élünk. Antropológiai elemzések*. Status Kiadó, Csíkszereda, 2007; *A formális és informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években*. Scientia Humana sorozat, MTA- Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2004; „Így kollektivizáltak minket...”. *Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004; *Persuasion Techniques and Community Reactions in Corund (the Hungarian Autonomous Region)*. In C. Iordachi – D. Dobrinu ed. *Transforming Peasants, Property and Power. The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949-1962*. Central European University Press, Budapest, New York, 2009:355-368; A vendégmunka-típusú migráció magatartásmintái a székelyföldi térségben 1–2. rész. *Fórum. Társadalomtudományi szemle*. Samorin, Slovak Republic. 2009/1:117-135, 2009/2:41-58; Új idők, új terek. A transznacionális tér építésének módozatai a székelyföldi vendégmunkásoknál In Bodó Julianna szerk. *Migrációs folyamatok – közösségi megjelenítések*. Status Kiadó, Csíkszereda, 2008:38-81; (Bíró A. Zoltánnal) Une brève esquisse des recherches d'anthropologie urbaine en Roumanie. In Alain Battegay – Jacques Barou – András A.Gergely dir. *La ville, ses cultures, ses frontières. Démarche d'anthropologues dans des villes d'Europe*. L'Harmattan, „Minorités & Sociétés”, Paris 2004:67-71; (Bíró A. Zoltánnal) Tous ensemble, les uns à coté des autres: les métamorphoses de l'utilisation de l'espace dans une petite ville de Roumanie: Csíkszereda. In Alain Battegay – Jacques Barou – András A.Gergely dir. *La ville, ses cultures, ses frontières. Démarche d'anthropologues dans des villes d'Europe*. L'Harmattan, „Minorités & Sociétés”, Paris 2004:199-213; (Bíró A. Zoltánnal szerk.) *Szimbolikus térfoglalási eljárások*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000:9-42; *The Ceremonies of the Private Sphere in the Socialist Period* In Zoltán A. Bíró, József D. Lőrincz ed. *Szeklerland in Transition. Essays in Cultural Anthropology*. Pro-Print, Csíkszereda, 1999:37-48. (Részletes bibliográfia a fenti két weblapon). Díjak: Kriterion Koszorú (a KAM kutatócsoportja számára), Szabad Sajtó Alapítvány Díja (az Antropológiai Műhely szerkesztéséért), Kisebbségekért Díj (a KAM kutatócsoportja számára). Tagság szakmai szervezetekben: Magyar Tudományos Akadémia külső köztestületi tag, MTA KAB Alkalmazott Társadalomtudományi Szakbizottság, Magyarországi Filológiai Társaság, Romániai Kulturális Antropológiai Társaság.

Boér Hunor (1963, Barót): geológus. Tanulmányait 1988-ban a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen végezte. 1993-tól a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtárosa.

F.m.: *A kisebbségi lét fogalma* (Magyar Kisebbség, 1998/3) 9803/m980303.htm

Bogdán Melinda (1975, Budapest): 1999-ben a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán kulturális antropológia szakos bölcsészként diplomázott. Szakdolgozata címe: *Tabló. Egy képfajta használata*. (Iskolai táblóképek történeti kialakulása és egy esettanulmány a recens használatáról.) Szakirányai: vizuális antropológus kutató és muzeológus. Záródolgozata címe: *Uránia. A vetített képes előadások szerepe a vizuális kultúrában*. 2001-től az ELTE történettudományi doktori iskolájában, az Atelier Magyar-Francia Társadalomtudományi Műhely hallgatója. Doktori munkája témája: *Képzeltbeli utazások. Egzotikus világok megismerése a fotográfia segítségével 1850-1910-ig*. (Hogyan változott a vizuális

ismeretszerzés gyakorlata a fotográfia megjelenésével?) Munkahely: 2000-től az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban muzeológusként dolgozik.

F.m.: Rabosító fénykép. A rendőrségi fényképezés kialakulása. *Budapesti Negyed*. 2004; „Emléklül iskolai tanéveimről”. A mosaiquetól a tablóig. *Fotóművészet*, 2003/3-4. 111-119; Munkácsy Gyula – Bogdán Melinda 2002 *Az Uránia „decorativ” képei*. In: Fényszülte képek. Tudomány – technika – művészet. A fotográfiai innováció és művészet kapcsolata Magyarországon 1839–2001. Magyar Fotográfiai Múzeum – Magyar Szabadalmi Hivatal, Budapest; „Itt küldöm neked egész családunkat...” Egy budapesti polgárcsalád fényképei a századelőn. In *Körülírt képek. Fényképezés és kultúrakutatás*. Miskolc – Budapest, 1999. Miskolci Galéria – Magyar Művelődési Intézet. 89-95.; A Ferenc-csatorna emlékalbum hasonmás kiadásáról. *Tabula*, 2004/1. 145-149; Ma már csak emlék? Budapest 1952-1975. In: *Tabula*; 2003/2. 302-306; *Mitől nemzeti az egzotikus?* Die Entdeckung der Welt. Die Welt der Entdeckungen. Österreichische Forscher, Sammler, Abenteurer c. kiállításról. *Tabula*, 2002/1, 142-146; Óriás logarléc a térben. „Nézleti oktatásmód.” Műértő. Művészeti és műkereskedelmi folyóirat. 2001/1. szám. 10; Lexikoncikkek: *Magyar múzeumi arcképcsarnok. Életrajzok a magyar múzeumügy történetéből*. Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002. Kiállítások: Munkácsy Gyula – Bogdán Melinda: *Külső és belső érzékenységek*. (Dr. Tóth Zoltán és a vakok oktatása). 2004. Orgovány; P. Bálint Márta – Bogdán Melinda: „...színes tintákról álmodom”. *Író- és rajzeszközök*. 2003. OPKM; Munkácsy Gyula – Bogdán Melinda: *Múzsák kertje. A magyar múzeumok születése* c. kiállításban szereplő Országos Pedagógiai Múzeum anyagának rendezése. 2002. OSZK; *Sűrű képek. Antropológia és fotográfia II*. Kurátor Bán András. A kiállított kép és esszé: *Uránia. Földrajzóra a sötétben*. 2000. Magyar Fotográfusok Háza; *Orbis Pictus. Szemléltetés az iskolában*. A kiállítást rendezte Munkácsy Gyula, a rendező munkatársai voltak P. Bálint Márta és Bogdán Melinda. 2000. OPKM; *Ex-librisek egy magángyűjteményéből*. „A könyvek és könyvjegyek történetéből” c. milleniumi kiállítás keretében (kiállítási forgatókönyv és dokumentáció). 2000. Miskolci Városi Könyvtár.

B.M.

Borgos Anna (1973): pszichológus, genderkutató. Az ELTE pszichológia szakán és a CEU Társadalmi Nem és Kultúra szakán szerzett diplomát, a Pécsi Tudományegyetem Elméleti Pszichoanalízis programján doktorált. Az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének munkatársa. Kutatási területe a pszichoanalízis, a társadalmi nemek tudománya és az irodalomtörténet határán helyezkedik el. Huszadik század eleji, elsősorban az irodalomhoz és a pszichoanalízishez kapcsolódó értelmiségi nők élettörténetét és szerepkonstrukcióját kutatja. Érdeklődési területébe tartozik a test és a pszichoszomatikus betegségek kulturális reprezentációja, valamint a szexuális kisebbségek helyzete és története. Részt vesz a magyarországi meleg és leszbikus mozgalomban. A Labrisz Leszbikus Egyesület alapító tagja és az egyesület által kiadott önéletrajzi kötet (*Előhívott önarcképek*) társszerkesztője. A *Café Babel* és a *Thalassa* folyóiratok szerkesztője. *Portrék a Másikról* című könyve 2007-ben jelent meg a Noran Kiadónál.

B.A.

Boros Bianka (1986, Csorna): filozófus és kulturális antropológus. Gimnáziumi tanulmányainak utolsó évében elkészített „Páli község műemlékei” című helytörténeti munkájával a Kisfaludy Napok Honismereti, Helytörténeti és Néprajzi Pályázatán Aranyfokozatot és Ifjúsági Díjat nyert. 2004-ben beiratkozott az ELTE BTK filozófia-kulturális antropológia szakára, ahol 2010-ben diplomázott. A 2008–2009-es tanévet Wuppertalban, a Bergische Universität-en töltötte, ahol a németországi törökök és török Bildungsausländerek körében végzett kutatásokat. Jelenleg doktori tanulmányokat folytat az ELTE BTK Filozófiatudományi Doktori Iskolájának Fenomenológia Programján.

F.m.: „*Sen Türk müstün?*” – „*Bist du ein Türke?*”. *Török „Inländer”- és „Ausländer”-lét Wuppertalban*. ELTE, Budapest, 2009; Szociális túlélés, tudás, adomány. *Iskolakultúra*, 2010/11; *Törökök Wuppertalban*. Budapest, 2010.

B.B.

Boross Balázs (...): kulturális antropológus (ELTE, Budapest), az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének külső munkatársa, jelenleg PHD-hallgató Hollandiában. Kutatási területe a csángó identitás-tudat, munkavállalás és migráció, valamint az empirikus terepkutatás elméleti-módszertani problematikái.

Boross Balázs 2002 „Majd egyszer leszen, de nem most”. Adalékok a moldvai csángók identitásának komplex valóságához egy kulturális antropológiai esettanulmány tükrében. *Pro Minoritate, Tél*, 48-62; Boross Balázs 2003a Hogyan miséznek a csángómagyarok? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek a csángó identitás kérdéséhez. *Szimbiózis*, 2003/1:11-36; Boross Balázs 2003b Csángó identitás(ok) Pusztinán. Vallás és etnicitás összefüggései Moldvában egy antropológiai esettanulmány tükrében. In Kozma István – Papp Richárd szerk. *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 262-279; Boross Balázs 2004 Antropológiai módszerek, terepmunka és a „bevezető fejezetek”. *Kisebbségkutatás*, 3., on-line: http://www.hhrf.org/kisebbssegkutas/kk_2004_03/cikk.php?id=7; Boross Balázs – Domokos Vera 2006 Beköltözés előtt – avagy hol húzódnak a határok? In Prónai Csaba szerk. *Cigány világok Európában*. Nyitott Könyvműhely, Budapest; Első lépések a terepen. Találkozásom a pusztinai csángókkal. In A. Gergely András – Papp Richárd szerk. 2004 *Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok I.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – MTA Politikai Tudományok Intézete – ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoport, Budapest, on-line: http://www.mtaki.hu/docs/kisebbsseg_es_kultura/boross_balazs_elso_lepesek_a_terepen.pdf

Borsi-Kálmán Béla, Kálmán Béla Ferenc (1948. márc. 22. Csengerbagos, Románia): történész, műfordító, diplomata. Áttelepült Mo.-ra (1962), az ELTE BTK-n történelem-román szakos tanári okl. szerzett (1973), egyetemi doktor (1981), a történelemtudomány kandidátusa (1991), az MTA doktora (2006), az ELTE habilitált doktora (2007). Az OSZK szakozó oszt. munkatársa (1973–1974), az Európa Kiadó lektora (1975), az ELTE BTK Rom. Tanszék tanársegéde (1976–1981), a K-Európa Története Tanszék tanársegéde (1981–1985), adjunktusa (1985–1993), egy. docense (1993-tól). A bukaresti nagykövetség kulturális és politikai tanácsosa (1990–1995). A párizsi nagykövetség politikai tanácsosa (1999–2003). M.-rom.-francia kapcsolatok történetével, elsősorban a Kossuth-emigráció rom. kapcsolataival, valamint a magyar és román nemzettudat kérdéseivel fogl. – A *JAK Füzetek* szerkesztőbiz. tagja (1982–1985), a *Nagyvilág* román és délkelet-ázsiai francia irodalmi rovatának vezetője (1985–1988), az Institut Thomas More nevű brüsszeli és párizsi politológiai intézet magyar tagozatának vezetője (2005 óta)

F. m.: *Együtt vagy külön utakon. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez* (Bp. 1984.); *Alexandru Ioan Cuza, Mihail Kogălniceanu és a magyar emigránsok* (Hungaro-Polonica. Tanulmányok a magyar-lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből. Bp., 1986); *Kossuth rendíthetetlen híve: Ihász Dániel*. Bodrogi Rezsővel. (Századok, 1987); *Hungarian Exiles and Romanian National Movement, 1849–1967* (Highland Lakes-New York, 1991); *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez*. Kand. érték. is (Bp., 1993); *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer? Román-magyar nemzetpolitikai elgondolások és megegyezési kísérletek a XIX. században*. Tanulmányok (Bp. – Bukarest, 1995); *Kihívás és eretnekség. Adalékok a román-magyar viszony történetéhez* (Sepsiszentgyörgy, 1996); *Kockázatos viszonyok. Írások a román irodalom, művelődéstörténet és nemzeti önszemlélet tárgyköréből* (Pécs, 1997); *A békétlenség stádiumai. Fejezetek a magyar-román kapcsolatok történetéből* (Bp., 1999); *Liaisons risquées. Hongrois et Roumains aux XIXe et XXe siècles*. Conciences nationales, interférences et relations délicates (Pécs, 1999); *Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgárisodás” témaköréből* (Pécs, 2002); *Pillanatkép. Két írás a geopolitika tárgyköréből* (Bp. 2003; 2. jav. kiad. 2004); *Kérdések és álkérdések. Gondolatok a csoportérdek-érvényesítés, a nemzeti önkép és a globális stratégiák összefüggéseiről* (Bp., 2004); *Öt nemzedék, és ami előtte következett... A temesvári Leventepőr 1919-1920*. Nagydoktori érték. is (Bp., 2006); *Az Aranycsapat és a kapitánya. Sorsvázlatok a magyar futballpályák világából* (Bp., 2008). ford.: Velea, N.: *Mélyrepülés. Elbeszélések* (Többekkel, Bp., 1973); Orka, I.: *Kövek a tengerparton*. Regény (Bp., 1974); Eliade, M.: *Különös kalandok. Kisregények*. (Többekkel, Bp., 1976); Toiu, C.: *Vadszőlőlugas*. Regény (Bp., 1980); Nedelciu, M.: *Jenny, avagy a szépséges irodalány balladája*. Elbeszélések (Szávai Gézával, Bp., 1996); *Szegényeknek palota. XX. századi román esszék*. (Többekkel, Bp. 1998).

Borsos Balázs (1961. márc. 14., Budapest): néprajzkutató, geológus, filmrendező. 1980–1988 ELTE földrajz szak, 1988 néprajz szak, 1993–1996 Színház- és Filmúvészeti Egyetem, 1994 néprajz PhD, 1998–2000 Bolyai Ösztöndíj, 2000–2001, 2004 Humboldt Ösztöndíj Bonnban, 1987-től az MTA Néprajzi Kutatóintézet munkatársa, 1999– főmunkatársa, 2002-től igazgatóhelyettese, 2010-től tudományos tanácsadó beosztásban, az MTA doktora (2010). 1993–2009 közt a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézetének féléllású oktatója. Több szakmai, illetve tudományos-ismeretterjesztő könyv (társ)szerzője, ismeretterjesztő filmek rendezője. Terepmunkái: 1984–1985 Tanzánia, Kenya, Uganda, Ruanda, Burundi, Zaire; 1986 Kanada, USA; 1990–1991 Oroszország, Ukrajna.

Könyvek *Matatuháton Afrikában*. (Riding on Matatu in Africa., with János Móga, 1998); *Safari a pále, pále*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 1998; *Három folyó között*. Budapest, 2000; *Vadészakról Vadnyugatra*. (From Wild North to Wild West. 2000); *Elefánt a hídon*. L'Harmattan, Budapest, 2004; Több mint 50 egyéb tanulmány. Fontosabb filmek: *Fel és le az Egyenlítőn* (Up and Down along the Equator. 1996); *A Nap fiainak földjén 1-2.* (Land of the Sun's Sons. 1996-97). Részletes bibliográfia: <http://etno-joomla.etnologia.mta.hu/index.php/hu/munkatarsak/49-borsos-balazs>

B.B.

Böszörményi Nagy Katalin (1971): kulturális antropológus (1999 ELTE BTK). Kutatásait Délkelet-Ázsiában végezte a turizmus, illetve a mindennapi aszkézisformák témakörében. Jelenleg a yogyakartai (Jáva, Indonézia) Gadjah Madjah Egyetem posztgraduális hallgatója os óraadója, kutatási területe a regionális és nemzeti identitás kapcsolata. Publikációit az MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont közölte.

Burgermeister Ádám (1982, Salgótarján): az ELTE szociológia és kulturális antropológia szakos hallgatója, kutatásaiban a hagyományok, a vallás és a nemzetiség viszonyát vizsgálja, elsősorban a hazai német/sváb kisebbség körében.

Csete Örs (1966, Budapest): magyar szakos tanár, könyvtáros és etnográfus, 1995– budapesti Magyar Nyelvi Intézet magyar mint idegen nyelv tanára, a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet külföldi hallgatók kollégiumának igazgatója, 1999– a szomszédos országok magyar nyelvű szak- és felsőoktatásának támogatására létrehozott Apáczai Közalapítvány igazgatója. Kutatói tevékenységének fő területe a határon túlra irányuló magyarországi oktatásfejlesztési stratégia kidolgozása, megújítása (*Magyariskola Program*), melyről 2006-ban publikált.

Csorba Béla (1950, Temerin, Dél-Bácska): közíró politikai közszereplő, Temerin alpolgármestere. 1975-ben szerzett tanári oklevelet az újvidéki bölcsészkaron, majd magyarkanizsai és temerini középiskolákban tanított. 1982– az újvidéki Magyar Tanszék munkatársa, jelenleg a Bölcsészettudományi Kar magyar nyelvi főlektora. Író, néprajzkutató, eddig több mint húsz könyve jelent meg. 1978–1983 az Új Symposion folyóirat szerkesztőbizottsági tagja a megszüntetéséig. A VMDK (a délvidéki magyarság első demokratikus politikai érdekvédelmi szervezete) egyik alapítója. Háborúellenes tevékenysége miatt 1992-ben letartóztatták. A magyar politikai szervezet képviselőjében kétszer választották meg képviselőnek a jugoszláv szövetségi parlamentbe. Szülővárosában 1992 óta folyamatosan önkormányzati képviselő, Milosevics rendszerének bukását követően két évig

alpolgármester. Több éven át az Illyés Közalapítvány Vajdasági Alkuratóriumának tagja. Megalakulása óta a Vajdasági Magyar Demokrata Párt alelnöke.

Csörgő Zoltán (1967, Budapest): tudományos kutató és kutatósszervező, író, újságíró, szerkesztő. Tanárként és művelődésszervezőként végzett az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskolán (1993), majd mentálhigiénikusként diplomázott a Kossuth Lajos Tudományegyetemen (1998). A Stratégiakutató Intézet Kht. kutatósszervezője, kutatója 1999–2000; programigazgatója 2000–2001; ügyvezetője 2001–2004 között. Jelenleg A Tan Kapuja Buddhista Főiskola tanára, a főiskola Kelet-Nyugat Kutatóintézetének kutatója és folyamatmenedzsere.

Kutatási területek: a szimbólumok és szertartások szerepe a modern kori ember életében (1997-től); összehasonlító szimbólumkutatás (1998-tól); hagyományalapú tudástársadalom-elmélet (2000-től); a tudatkutatás története (2002-től); a buddhizmus, mint a tudatkutatás egyesítő elmélete (2004-től). Fő kutatási területe a tudatkutatás. Ennek egyik részeként vizsgálja a szimbólumok különböző formákban, szent szövegekben, szertartásokban való megjelenését, ezek szakrális tartalmát, valamint tudati hátterét. Számára az összehasonlító vallásbölcselet és hermeneutika nemcsak figyelmét a különböző vallások központi és közös értékeire ráirányító módszert jelent, hanem alkotóerőket felszabadító személyes tapasztalást is. Másfelől foglalkoztatják a nyelvi kifejezőmódban megjelenő kognitív folyamatokra és spirituális élményekre vonatkozó tapasztalatok, a benső folyamatok gondolati, nyelvi megragadására és közvetítésére tett kísérletek, mint metaforikus-szimbolikus képi világ.

A Kelet-Nyugat Kutatóintézet kutatójaként és folyamatmenedzsereként célja, hogy segítsen megteremteni a feltételeit a hazai buddhista tudományos kutatásnak, amely a buddhizmus tanításaiból, értékszemléletéből, etikai elveiből és gyakorlatából fakadó választ és közérdekű megoldást kínálhat a jelenkori és a várható társadalmi, gazdasági, kulturális, ökológiai, és egyéb kihívásokra. Ennek részeként fontos kutatási területe a buddhista tanítások alkalmazása a nyugati pedagógiában, mellyel célja a tudományos, intellektuális képzési ideál meghaladásával a tudatkultúra közvetítése, meghonosítása az iskolákban, a társadalmi, etikai értékek kulturális átsajátításának segítése, az egyéni felelősségre és önmegtapasztalásra, a benső állapotok felismerésére és irányítására való gyakorlatias és racionális ösztönzés.

Nyitott a különböző hagyományok ma is alkalmazható tanításai felé, ugyanakkor a gyakorlatok szempontjából a buddhista meditáció különböző formái és a jóga jelentik számára a megismerés eszközeit és módszereit, amelyek segítségével saját tudatának természetét figyelheti meg „munka közben”.

Fontosabb publikációk: *Helyi fejlesztés I.* MTA RKK, Miskolc, 2000; *A tudás társadalma.* Varga Csaba – Csörgő Zoltán szerk. Stratégiakutató Intézet, Ipargazdasági Kutató és Tanácsadó Kft., Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 2002; *Mirsusnehum – Tanulmányok Hoppál Mihály tiszteletére.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002; *Ehető virágok.* Kútvölgyi Mihály szerk. Timp Kiadó, Budapest, 2004. Újságíróként több mint ezer cikke jelent meg (riportok, interjúk, tudósítások, stb.) napi-, heti- és havi lapokban. Több önálló kötete áll megjelenés előtt (*Hagyományszótár, A gyermek, az aranykori ember, stb.*).

Egyéb személyes tevékenységek: 1990-ben egyike a Tan Kapuja Buddhista Egyház alapítóinak. Indulásától (1997) kezdve a *Javaslap* főszerkesztője. 1998-tól mint az önismeretet ill. vezetői bölcsességet fejlesztő szellemi társasjáték, a *Transzformáció Játék* képzett vezetője önismereti foglalkozásokat és tréningeket szervez és vezet. 1997-től a Tejút Iskola Alapítvány kuratóriumi tagja, 1998-tól elnöke, egy buddhista iskola megteremtését célzó program vezetője. Az INCO rovatvezetője (2001-től), a Stratégiakutató Intézetben információs társadalom fejlesztésekben, intelligens régió projektek kialakításában és szervezésében, tudásközpontú települések tervezésében (1999–2004), a Zselici Édenkert és

Jövőváros tervezésében (2002-től) működik közre; a Tudatkutató Csoport és Hagyományközpont vezetője (2001-től). 2003-tól buddhista nyári gyermektáborokat szervez. A United Nations Development Programme megbízásából 2004-ben fenntartható fejlődési stratégiákat írt Albánia több térsége számára, ebből fakadóan foglalkozik a fenntarthatóság, a fejlődés-fogalmak és a fenntarthatóság gyakorlatrendszerének buddhista szempontú elemzésével, valamint kísérlettel a továbbgondolásra és a gyakorlati konzekvenciák levonására. 2005–2006-ban a Veszprémi Egyetemen elektronikus közigazgatást tanított, s tankönyvet írt „e-Közigazgatás” címmel. A Tan Kapuja Buddhista Főiskolán (2007-től) buddhista pedagógiát tanít. A Mantra Alternatív Természettudományi Szabadegyetemen az *Archetipológia* és *A tudatkutatás története* tantárgyak oktatója (2004-től). A Göncöl Szabadegyetemen a Hagyomány Tanszék vezetője, itt a *Magyar hagyomány vilásképe* címmel tart előadássorozatot.

Születésüktől kezdve naplót vezet gyermekei számára, melyekbe a legfontosabb megvilágosító erejű gondolataikat és párbeszédeiket jegyzi le.

Bővebben weblapján: http://www.goncolszabadegyetem.hu/eletrajz_csorgo.htm

Cs.Z.

Deák Ernő (1940, Pereszteg): történész. 1956. december 9-e óta Ausztriában él. Innsbruckban érettségizett 1961-ben. A Bécsi Tudományegyetemen gazdaság- és társadalomtörténetet ill. kelet-európai történetet hallgatott. 1970. július 9-én promovált. Az egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézetében kutató tanársegédként várostörténettel foglalkozott (1970–1976), azt követően az Osztrák Tudományos Akadémia tudományos munkatársaként dolgozott 2005. december 31-én bekövetkezett nyugdíjazásáig. Fő kutatási területe (magyar) várostörténet, ez irányú munkája két részben jelent meg *Das Städtewesen der Länder der Ungarischen Krone (1780–1918)* címmel. A harmadik részen még dolgozik. Érettségi után Bécsben bekapcsolódott a magyar diákszövetség munkájába, majd titkára, később elnöke lett az „Európa”-Clubnak. 1979-ben egyik szervezője volt az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetségének, melynek 1991-ig főtitkára volt, azóta elnöke. 1985 óta szerkeszti a Bécsi Naplót. A 2001-ben alakult Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetségének elnöke.

Deme János (Budapest, 1975): szociológus, újságíró, médiakutató. A PTE Kultúratudományi Doktori Programjának hallgatója. 2007/2008-ban nevelő a mánfai Collegium Martineumban.

Demetrovics Zsolt (1971. november 14, Budapest): pszichológus, antropológus. PhD minősítést a pszichológiai tudományok területén szerez (2006). Klinikai- és mentálhigiéniai felnőtt szakpszichológus (2005).

Munkahely: 1998-tól dolgozik az *ELTE Személyiség- és Egészségpszichológiai Tanszékén*; 2006-tól az Addiktológiai Tanszéki Szakcsoport vezetője. 1995 és 1999 között kutatási asszisztens a Budapesti Nyílt Társadalom Intézet, Alkotmány és Jogpolitikai Intézetében. 2000 és 2003 között részt vesz a NECC Önismereti Kamasziroda Internetes Mentálhigiénés tanácsadó szolgáltatásának szakmai kialakításában és működtetésében. Egyik alapítója, majd 1999 és 2005 között munkatársa a Gellérthegy Addiktológiai Magánrendelőnek. 2001 óta dolgozik kutatóként, tudományos munkatársként a Nemzeti Drogmegelőzési Intézetben.

Kutatás: első kutatásai a drogfogyasztók szlengje jellemzőinek feltárására irányult. A droghasználat szociálpszichológiai és antropológiai vonatkozásait vizsgálva a 90-es évek közepén különböző típusú droghasználók társas kapcsolatait elemzi, majd a témát

összekapcsolva a fenntartó metadon terápia hatékonyságának kérdésével, hazánkban elsőként közöl empirikus eredményeket e témában (Garajszki Zsuzsannával közösen). 1996 óta végez a droghasználat családi és személyiségpszichológiai hátterének, etiológiájának feltárására irányuló vizsgálatokat. 1997-től több kvantitatív és kvalitatív kutatást végez a táncos szórakozóhelyeket látogató fiatalok legális és illegális szerhasználatának feltérképezésére. Paksi Borbálával közösen, 2001-ben, hazánkban elsőként kezdi meg az iskolai drogprevenciós és egészségfejlesztési programok feltérképezését, leíró adatbázisának elkészítését és hatékonyságának vizsgálatát. 2001-től fokozatosan fordul a figyelme a nem kémiai addikciók, az internethasználat és internetfüggőség, a testedzésfüggőség, az online játékokkal kapcsolatos problémák és a kóros játékszenvedély kutatása irányába. 2008-ban elnyeri a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíját.

Szakmai közéleti tevékenység: 2003 óta elnökségi tagja, 2006-tól főtítkára a *Magyar Addiktológiai Társaságnak*. Alapító tagja és megalakulása, 2003 óta elnökségi tagja a *Magyarországi Ártalomcsökkentők Országos Szakmai Egyesületének*. Elnökségi tagja a *European Society for Social Drug Research*, illetve a *European Association of Substance Abuse Research* tudományos szervezeteknek. Tagja a 2009-ben felálló *Addiktológiai Szakmai Kollégiumnak*. Az *Európa Tanács Pompidou Csoportjának* magyarországi kapcsolattartója. Szerkesztőségi tag a *Magyar Pszichológiai Szemle*, az *Addictologia Hungarica*, a *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, valamint az *Alkalmazott Pszichológia* c. folyóiratokban.

Publikációk: Önállóan, illetve társszerzőkkel 7 monográfiát írt. Összesen 17 kötetet szerkesztett, amelyből 4 angol nyelven jelent meg. Hazai szakfolyóiratokban, illetve tanulmánykötetekben összesen 157 tudományos közleménye jelent meg. A L'Harmattan Kiadóval, az EDGE 2000 Kiadóval, illetve a Nyitott Könyvműhely Kiadóval együttműködésben öt szakmai sorozat elindításában működött közre.

F.m.: *Droghasználat Magyarország táncos szórakozóhelyein* (L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2001.); *A drogprevenciós gyakorlat megismerése. A budapesti drogprevenciós programok felmérése és értékelése* (Paksi Borbálával közösen, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2002.); *A szintetikus drogok világa. Diszkódrogok, drogfogasztók, szubkultúrák*. (szerkesztett kötet, Animula, Budapest, 2000.); *Ultrakisebbségek Magyarországon I.* In A.Gergely András szerk. Etnoregionális Munkafüzetek, No. 27. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 1997).

D.Zs.

Dranik Réka (1970. július 4., Kolozsvár): antropológus, nyelvész, tanumányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem német-japán szakán végezte. Jelenleg doktori tanulmányokat folytat a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Karán. Kutatási témaköre a 19. századi élclapok karikatúráinak zsidó-képe, illetve a dualizmus kori magyar élclapok kép- és szöveganyagában kifejeződő nemzeti-etnikai sztereotípiák és előítéletek vizsgálata. Mindezek mellett a nyelvészet és a művészetelmélet területén is folytat kutatást.

F.m.: *Sztereotípiák és előítéletek*. Presa Universitară Clujeană/Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2008; A két Las Meninas, *Erdélyi Művészet*, 34. X./3. 2009; Székelyudvarhely; Európai festészet – távol-keleti festészet. Összehasonlító tanulmány, *Erdélyi Művészet*, 14. IV/3. 2003, Székelyudvarhely; Pictură europeană – pictură extrem orientală. Scurt studiu comparativ (Európai festészet – távol-keleti festészet. Rövid összehasonlító tanulmány), *Caietele Echinox*, 2/2001, Cluj-Napoca; A zsidókkal kapcsolatos sztereotípiák a román és a magyar proverbiumokban, *Néprajzi Látóhatár*, 3-4./2005, Debrecen; Der Gebrauch der Tempora im Japanischen im Vergleich mit dem Tempusgebrauch im Deutschen. *Studia Asiatica* 2010/1; Stereotypes About the Jews in the Caricatures of the 19th-Century Hungarian and West-European Satirical Papers. In press: *Images of the Other in Ethnic Caricatures*, Varsó 2010; A zsidókkal kapcsolatos sztereotípiák megjelenítésének főbb típusai a 19. századi magyar és román élclapok karikatúráiban. In press MTA Politikai Tudományok Intézete, *Folytonosság, szakadás, reneszánsz?* konferencia-kötet; A *Borsszem Jankó* állandó típus-figurái, avagy egy 19. századi asszimilálódott zsidó élclapja. In press *Erdélyi Művészet*, 2010; A haiku természetrajza, in press *Korunk* 2010; Mishima Yukio »Az aranytemplom« című regénye mint zen-koan, in press *Helikon* 2010; Változó előítéletek, alakuló identitások. *Korunk* 2009/5; recenzió Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm szerk.: *Lenyomatok* 5.

(Kriza Könyvek 27.), in press *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*; recenzió Tánczos Vilmos szerk. *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből* (Kriza Könyvek 22.), *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 2008/1.

D.R.

Drjenovszky Zsófia (1978, Budapest): az ELTE Kulturális Antropológia tanszékének másoddiplomás, valamint a Budapesti Corvinus Egyetem szociológia PhD hallgatója. Elsősorban a vallás-, gazdaság- és szociálintropológia területén folytat kutatásokat. Főbb kutatási témaköréi: arab világ, Dél-Korea, észak-amerikai indián kultúra. Legutóbbi kutatási területe: pueblo indiánok Új-Mexikóban. Tagja a Magyar Kulturális Antropológia Társaságnak és a Magyar Szociológiai Társaságnak.

Főbb publikációi: *Az élet körforgása*. In A.Gergely András – Papp Richárd – Prónai Csaba szerk. 2006 Kultúrák között. Hommage à Boglár Lajos. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 213-220; *A konfuciánus értékek jelenléte a mai Dél-Koreában*. In A.Gergely András – Kemény Márton szerk. 2004 Motogoria. Tanulmányok Sárkány Mihály 60. születésnapjára. MTA – ELTE, Budapest, 34-44. (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=144); *A budapesti muszlimok alkalmazkodási stratégiái*. In A. Gergely András – Papp Richárd szerk. 2004 Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok 1. MTA Kisebbségkutató Intézet – ELTE Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 101-116. (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=24); „Így kutattam én”. In Holló Imola Dalma – Komjáthy Zsuzsa szerk. 2001 *Jelen lenni és antropológiát írni: a kutatás és a szöveg talányos viszonya*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, No. 82:84-92.

D.Zs.

Eröss Gábor: szociológus, tudományos munkatárs, a „KNOWandPOL” kutatócsoport vezetője (EU 6. Keretprogram, 2006–2011), MTA Szociológiai Kutatóintézet. Egyetemi adjunktus (félállásban), Károli Gáspár Református Egyetem, Szociálpszichológiai és Interkulturális tanszék. PhD-értékezését az ELTE – E.H.E.S.S. (Párizs) keretében, 2003-ban védte meg. Kutatási területe az oktatásszociológia és -antropológia, kisebbségkutatás, kultúraszociológia, interkulturális jelenségek. Ösztöndíjas volt a Humboldt Foundation jóvoltából, Berlin (Christoph Wulf antropológus tanszékén, 2008–2009), valamint a Solomon Asch Center for Study of Ethnopolitical Conflict, 2005, Philadelphia (University of Pennsylvania) keretében.

F.m.: *Nemzetfelfogások. Kisebbség-többség*. Ú.M.K. – MTA-SzKI, Budapest, 2005. (Szerk., Tamás Pállal és Tibori Tímeával); *Kategóriák burjánzása – 'jóhiszemű' szegregáció*. L'Harmattan, Budapest, 2008. (szerk. Kende Annával, megjelenés alatt); Comparer les comparatistes au travail. Éléments pour une réflexion anthropologique sur les configurations langagières dans les recherches transnationales, *Revue internationale de politique comparée*, Volume 14, 2007/3:399-407; A habitus színe és visszaja. Az iskolajelentések megalkotásának antropológiája. In Berényi Eszter – Berkovits Balázs – Eröss Gábor 2008 *Az iskolába rendezett gyerek – kiváltság és különbségtétel a közoktatásban*. Gondolat, Budapest; Az előítélet-kutatások bírálatához. *Educatio*, 2007 tavasz, 17-37. (Gárdos Judittal); Iskolaválasztás az óvodában: a korai szelekció gyakorlata. *Educatio*, 2005/3:805-824 (Berényi Eszterrel és Berkovits Balázssal); Az idegen, filmnyelven szólva: külföldiek és kisebbségek a magyar filmekben (1960–2005). *Regio*, 2005/4:77-129; Magyarok, romák, székelyek, kínaiak. In *Nemzetfelfogások. Kisebbség-többség* (szerk., Tamás Pállal és Tibori Tímeával). Ú.M.K.–MTA-SzKI, Budapest, 2005:15-27. Részletek: <http://www.socio.mta.hu/kutatok/index.php?action=details&item=25>

E.G.

Farkas Attila Márton (1965. július 20. Budapest): egyiptológusi és kulturális antropológiai diplomáit 1997-ben szerezte az ELTE-n. Korábban, 1985 és '89 között buddhista filozófiát és szanszkrit nyelvet tanult a Magyarországi Buddhista Misszió Körösi Csoma Sándor Intézetében, majd 1990–93 között őskoros régészhallgató az ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészet szakán. Dolgozott államigazgatási gyakornokként, szociális munkásként, levéltári

kezelőként, könyvtárosként, sőt egy műsorirodánál is, mint ügyintéző. Jelenleg szabadúszó. A szakmai publikációk mellett számos esszé és népszerűsítő cikk szerzője, melyek egy részét feleségével, Mund Katalinnal írta közösen. A Magyar Vallástudományi Társaság és a Magyar Antropológiai Társaság tagja. 1995-ben még hallgatóként részt vesz a Kákosy László vezette thébai magyar ásatásokon. 1998-tól állandó tagja az ELTE Keleti Sivatagi expedíciónak, amelyen főként epigráfiai munkát végez, archaikus és recens sziklarajzokat és feliratokat dokumentál és dolgoz fel. 1997–2000 között doktori ösztöndíjas az ELTE BTK Egyiptológia szakán. Kutatási témája a képi szimbolika és a filozófiai gondolkodás kialakulása közötti kapcsolat az ókori Egyiptomban, minek révén egyre inkább a szimbólumkutatás és a kognitív antropológia irányába mozdult el. Doktori disszertációja mellett több tanulmányt, valamint két könyvet is szentelt a témának. (*Az alkímia eredete és misztériuma*. 2001 Budapest, Balassi Kiadó; *Filozófia előtti filozófia. Szimbolikus gondolkodás az ókori Egyiptomban*. Budapest, Typotex, 2003.) Antropológusként főként a buddhista közösségekben szerzett tapasztalatok hatására kezdett el a magyarországi buddhistákkal, s ennek kapcsán a nem-keresztény (főként ezoterikus) új vallási mozgalmakkal foglalkozni. Ebből pár cikk mellett 1997-ben egy szociografikus jellegű tanulmánykötet született (*Buddhizmus Magyarországon. Az alternatív vallásosság egy típusának anatómiája*. Budapest, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 1998.) Részt vesz több társadalomtudományi és történeti kutatásban ill. műhelymunkában is. Így többek között 1990–92-ben a Történelmi Igazságtétel Bizottság felkérésére az 1956-os forradalom után kivégzett mártírok bírósági anyagainak kutatásában és feldolgozásában. 2002-ben a Fővárosi Levéltár támogatásával saját kutatást végez a Történeti Hivatal anyagában, melynek témája ellenzéki szervezkedés a késő kádári korszakban Gödöllőn és környékén. 2003–2004: A KSH és a Teleki Intézet megbízásából végzett sajtókutatásban, amely a '45 utáni magyar sajtóban megjelenő „idegen”, ill. „idegenség” fogalmát, annak különféle formáit és változásait célozza. Munkatársa az MTA Szociológiai Intézete és az MTA Etnoregionális Kutatóközpontja által kezdeményezett (Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor által vezetett) szimbólumkutató csoportnak.

F.A.M.

Farkas Judit, PhD (1970, Baja): 2003 óta a Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszékének oktatója. Fő kutatási területei: alternatív társadalmi mozgalmak, többségitől eltérő táplálkozás- és életmód-mozgalmak, új vallási mozgalmak. Munkáját többek között a European Institute of Food History (Franciaország, Tours) kutatói ösztöndíja, a The Ryoichi Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund Program kutatói ösztöndíja, és az Erasmus ösztöndíj (Párizs-X, Nanterre) segítette. Legújabbban egy 4 éves futamidejű, önálló OTKA-projekt keretében a magyarországi ökofalvak néprajzi-antropológiai vizsgálatára vállalkozott. Publikációi közül legfontosabbnak a 2009-ban megjelenő „*Ardzsuna dilemmája*”. *Reszocializáció és legitimáció egy magyar Krisna-hitű közösségben* című könyvét tartja (Budapest, L'Harmattan). Néhány további tanulmánya: *The Role of the offered food in the life of the Hungarian Krishna-believers. Food and History* 2004, Vol. 2., n°1, 283-301.; „Létra, ami összeköti az Eget és a Földet”. Elbeszélő gyermekirodalom a magyar Hare Krisna mozgalomban. In Ekler Andrea – Mikos Éva – Vargyas Gábor szerk. *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. Studia Ethnologica Hungarica VIII. Budapest, L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, 2006, 148-166.; 2004 „Az Úr lótuszlábáról lemosott por”. A rítus szerepe a vallási konverzióban. In Pócs Éva szerk. *Rítus és ünnep az ezredfordulón*. Studia Ethnologica Hungarica VI. Budapest, L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, 2004:269-288.; *Kulturális antropológia és oktatás*. In Gocsál Ákos szerk. *Pedagógia és identitás*. Pécs, Children's Identity and Citizenship in Europe, 2002:61-66.

F.J.

Fábián Gyula (1971. szept. 1, Kézdiszázpatak, Románia): jogász. 1990–1994 tanulmányait a kolozsvári „Babeş-Bolyai” Egyetem Jogi karán végzi, 1994–1995 ügyész-gyakornok Kézdivásárhelyen; 1995–1996 Herder-ösztöndíjas a bécsi egyetemen /Európai jog, Emberi jogok, Nemzetközi közjog/; 1995–1998 ügyész Tordán. 1997- a bécsi „Ludwig Boltzmann Institut für Menschenrechte” ösztöndíjasa (kisebbségi jog). 1999-től ügyész a Kolozs megyei ügyészségen. 1999-től vendégtanár a kolozsvári „Babeş-Bolyai” Egyetem Jogi karán (Európai jog és Nemzetközi Közjog). 2001- vendégtanár a „Sapientia” Alapítvány Jogi Szakkolégiumánál (Kisebbségi jog). 2001 decemberétől a nemzetközi jog és az európai jogtudomány doktora (PhD), 2002 októberétől, adjunktus a kolozsvári jogi karon, 2006 februárjától ügyész a Kolozsvári Ítéltábla melletti ügyészségen.

F.m.: Tanulmányok a „Dreptul”, „Studia Universitatis – Iurisprudentia”, „Europa Ethnica”, „Pandectele Române”, „Erdélyi Múzeum”, „Kisebbségkutatás”, „Minorities Research”, „Európai Jog”, „Romániai Magyar Jogtudományi Közlemény” (szerkesztőbizottsági tag) szakfolyóiratokban. Könyv: *Curtea de Justiție Europeană. Instanță de judecată supranațională*. Rosetti Kiadó, Bukarest, 2002.

Feczkó Ágnes (1973, május 7., Sárospatak): antropológus, tanulmányait a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán, Kulturális antropológia szakán, Kulturális antropológus, Vizuális kultúra kutató, Antropológiai film és Vizuális kultúra tanár illetve Muzeológia szakirányokon végezte.

Filmográfia: 2002. *Menza* (15', dokumentumfilm); 2003. „...de majd jövőbe bevetjük!” (45', szociofilm), 2004–2006. *Ablak az örökkévalóságra* (59', képzőművészeti dokumentumfilm); 2004. *Szimpla* (26', dokumentumfilm); 2005. *Lelkes patrióták* (49', szociofilm); 2006. „Várnak bennünket!” (59', történelmi dokumentumfilm); 2009. *Egyszer volt... brigádmozgalom* (dokumentumfilm).

Antropológiai kutatásai: Görögkatolikusok szétszórátása Erdélyben (Gyimes), és Kárpátalján 1949-ben; A klasszikus és a modern arosztochrácia.

Nyertes kutatói pályázatok: A Magyar Történelmi Film Alapítvány (MTFA) kuratóriuma által meghirdetett: „Az 1956-os októberi forradalom és szabadságharc” méltó bemutatására vállalkozó dokumentumfilmek készítését támogató pályázatának elnyerése. 2005 május; Országos Társadalomtudományi Kutatói Alap pályázat („...de majd a jövőbe bevetjük!”, illetve a *Lelkes patrióták* c. filmek); A Magyar Mozgóképek Közalapítvány (MMK) kuratóriuma által meghirdetett filmpályázat elnyerése (*Lelkes patrióták* c. filmhez) 2005 június; *Egyszer volt hol nem volt Acélváros projekt*, Miskolc, Norvég Civil Támogatási Alap.

Tagság: Észak-Keleti Átjáró Kulturális és Tudományos Közhasznú Egyesület, alapító tag, 2006; Miskolci Jelenkor Történelmi műhely tagja, 2005; Kunt Ernő Képző Műhely Miskolc, egyesületi tagság 2004–2007.

F.Á.

Fejős Zoltán (1954, Balassagyarmat): néprajzkutató (Debrecen, 1979), muzeológus, kulturális antropológus, történész. Pályakezdőként az OSZK Magyarorsággkutató Csoportjának tudományos munkatársa lett. 1991–1997 a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet tudományos munkatársa, 1996-tól igazgatója. 1997-től a Néprajzi Múzeum főigazgatója, 1993-ban a néprajztudományok kandidátusa lett. Kutatási területe az etnicitás, a néprajzi muzeológia és a nyugati magyarság. A *Tabula* folyóirat és a *Tabula-könyvek* sorozat főszerkesztője, számos egyéb kiadvány összeállítója, közreadója, szerkesztője.

F.m.: *Hiedelemrendszer, szöveg, közösség I-II*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1985; *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940*. Közép-Európa Intézet, Budapest, 1993; Kollektív emlékezet és az etnikai identitás megszerkesztése. In *Magyarsággutató, 1995-96*:125-142; A nemzeti hős három „arca”. In Kriza Ildikó szerk. 1998 *Történelem és emlékezet*. Néprajzi Társaság. Budapest, 45-60; Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt szerk. 2000 *Turizmus és kommunikáció*. PTE – Néprajzi Múzeum, Tabula-könyvek, Budapest – Pécs; Fejős Zoltán – Pusztai Bertalan szerk. 2008 *Az egzotikum*. SZTE – Néprajzi Múzeum, Szeged – Budapest, Tabula-könyvek 9.; *Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok*. 2003; *Boldog/Képek*. 2005; Az etnikai konfliktusok kulturális magyarázata: mozaikok a „kultúra” viszonytagságos sorsához. In Tuomo Lahdelma – József Jankovics – Judit Nyerges – Petteri Laihonon ed. 2002 *Hatalom és kultúra / Power and Culture*. V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Jyväskylä. Web: <http://mek.oszk.hu/05500/05558/05558.htm>; Fejős Zoltán szerk. *Idő és antropológia*. Osiris Kiadó, Budapest; Fejős Zoltán 1994 *Esélyekről – elmélettel vagy anélkül*. *Replika*, 13-

14:135-140; Fejős Zoltán 1996 Kollektív emlékezet és az etnikai identitás megszerkesztése. In *Magyarságkutatás, 1995-96*:125-142; Fejős Zoltán, Granasztói Péter, Szeljak György, Tasnádi Zsuzsanna szerk. „A megfoghatatlan idő” – Tabula könyvek 2. Néprajzi Múzeum, Budapest; Niedermüller Péter – Fejős Zoltán 1982 *A városok antropológiai-néprajzi kutatása. Bibliográfia*. Népművelési Intézet, Budapest; Fejős Zoltán – Niedermüller Péter 1983 Témák és irányzatok a városok antropológiai-néprajzi kutatásában. *Valóság*, 2:48-59; Cseri M. – Fejős Z. – Szarvas Zs. Eds. *Touristic Construction and Consumption of Culture(s)*. Budapest – Szentendre, 2004. Bővebben lásd a Wikipédiában: http://hu.wikipedia.org/wiki/Fej%C5%91s_Zolt%C3%A1n.

Fiáth Titanilla (1977. július 7., Szekszárd): 1997-ben, elsőéves kulturális antropológia szakos hallgatóként városantropológiával és ifjúsági szubkultúrákkal foglalkoztam. Később egy nyugat-magyarországi faluban kutattam – Antos Balázssal közösen – az őslakosok, betelepülők és turisták közötti kapcsolatokat, a hagyományhoz való eltérő viszonyulásokat, a tradíció folytonosságát, továbbélésének lehetőségeit (a terepmunka alapján készült, *Határsávok* c. írásunk 2003-ban jelent meg az MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont kiadásában). Szakdolgozatomat a magyarországi arisztokrácia identitásproblémáiról – a korábbi kérdésfeltevéseimhez hasonlóan a múlt örökségéhez való viszonyulásról, generációs konfliktusokról, a közösség értékörző erejéről, a hazatelepülők és az itthon maradottak viszonyáról – írtam. Jelenleg börtönpszichológusként dolgozom, illetve húgommal, Fiáth Mariannával és Matits Istvánnal szerkesztem a Tilos Rádió *Terepjáró* című kulturális antropológiai műsorát.

F.m.: *Pletyka a börtönben*. In Szvetelszky Zsuzsa szerk. *Pletyka*. (in press), 2010; *Az antiszociális személyiségzavar kognitív megközelítése és terápiás kezelése*. In Perczel Forintos Dóra – Kiss Zsófia szerk. *Higgyünk a szemünknek! Tanulmányok a kognitív terápia köréből*. Eötvös Kiadó, Budapest, in press; *Jógyerekek a börtönben*. Café Babel, 58. (2009); *Pánik és kultúra*. In Gutman Bea szerk. *Hová tűnt a nyugalom?* Saxum Kiadó, Budapest, 2008; *A csöves meg a fullos zárka. Térhasználat és dekoráció a Budapesti Fegyház és Börtönben*. In Bali János és mtsai szerk. *A kultúra kódjai*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008; *Kié az alsó ágy?* *Tilalmak, szabályok, szimbólumok a börtönben*. In Alibi hat hónapra. Ulpus Ház Kiadó, Budapest, 2006; Antos Balázs – Fiáth Titanilla *Határsávok. Az identitás meghatározói egy nyugat-magyarországi faluban*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Munkafüzetek 90, Budapest, 2003; *A magyarországi romák középiskolai oktatásáról*. In Babusik Ferenc szerk. *A romák esélyei Magyarországon: aluliskolázottság és munkaerőpiac – a cigány népesség esélyei Magyarországon*. Delphoi Consulting, Budapest, 2002.

F.T.

Forray R. Katalin: DSc (nevelésszociológia) egyetemi tanár, a Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszékének vezetője. 1968-ban Szegeden tanári diplomát kapott, 1978-ban egyetemi doktori címet, 1988-ban a neveléstudomány kandidátusa, 1998-ban a Debreceni Egyetemen habilitált, 2003-ban lett az MTA doktora. Kutatási területei a társadalmi-területi különbségek, különös tekintettel a rurális térségekre és a kisiskolákra, illetve a cigány, roma közösségek helyzete Magyarországon és a szomszédos országokban.

Az utóbbi témakörben főbb művei: *The Situation of Roma/Gypsy community in Central and Eastern Europe* (2007), *Sinti and Roma Kinder in den ungarischen Schulen* (2006), *Romológia és nevelésszociológia* (2005), *Results and problems in the education of the Gypsy community* (2002), *Cigányok, iskola, oktatáspolitikai* (Hegedűs T. Andrással, 2003).

Fosztó László (1972, Sepsiszentgyörgy, Románia): szülővárosomban érettségiztem, 1996-ban a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE) Bölcsészkarán végeztem magyar-néprajz szakot. 1997-98-ban a csíkszeredai KAM munkatársa voltam. 2000-ben M.A. diplomát szereztem a Középeurópai Egyetem Nacionalizmus Tanulmányok Programján, majd 2000-2002 közt a Civic Education Project (CEP) ösztöndíjasként antropológiát tanítottam a BBTE Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén, ahol 2001-től Ph.D. hallgató vagyok. 2003-tól a Max Planck Társaság Szociálatropológiai Intézetének (Halle, Németország) vagyok

munkatársa. Alapító tagja vagyok a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen működő Kulturális Antropológia Intézetnek. Terepmunkát Romániában, többnemzetiségű (cigány, magyar és román) közösségekben végeztem, Székelyföldön illetve Kolozsvár környékén. Érdekel a kelet-európai roma közösségek megismerése, a kollektív identitások vizsgálata, az interetnikus viszonyok, etnopolitikák, illetve az informális gazdaság és a társadalmi változás kutatása.

Írásaim a *Korunkban*, az *Antropológiai Műhelyben*, a *Regioban* illetve szerkesztett tanulmánykötetekben jelentek meg (Egy alkalmi együttműködés elemzése, a blattolás példáján, *Korunk* 1995/8.; A formalizáció folyamata az interetnikus kapcsolatban. *A. M.* 1997/1.; Nyomtatott folklór, *A. M.* 1997/3-4.; Cigány-magyar egymás mellett élés Székelyszáldoboson, In Bari Károly szerk. *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról*, Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 1998.; közösen Marian-Viorel Anăstăsoaie-val: Romania: representations, public policies and political projects, In Guy, Will szerk. *Between past and future: the Roma of Central and Eastern Europe*. University of Herfordshire Press. Hatfield, 2001; Van-e cigány nemzettudat? In *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Fedinec Csilla szerk. Teleki László Alapítvány. Budapest, 2002; Szorongás és megbélyegzés: a cigány-magyar kapcsolat gazdasági, demográfiai és szociokulturális dimenziói, In *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*, Bakó Boglárka szerk. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2003; A zsarnok, a terroristák és a rendbontó elemek. Idegenek az 1989. decemberi forradalomban. *Korunk* 2003/4.; Diaspora and Nationalism: an Anthropological Approach to the International Romani Movement, *Regio* 2003 angol szám).

F.L.

Gagyi József (1953, Marosvásárhely): kulturális antropológus, az egykori csíkszeredai KAM kutatója, jelenleg a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Műszaki és Humántudományok Karának docense. Kutatási területei: a népi vallásosság, kelet-európai modernizáció társadalomtörténete, korszakos kollektív emlékezet-tanulmányok, új média-piac jelenségei, a székelyföldi elit viszonyrendszere.

F.m.: *A krízis éve. 1949 a Székelyföldön*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004; *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009; Gagyi József *Fogyasztói magatartás*. Scientia Kiadó, EMTE, Sapientia, Marosvásárhely, 2009; monográfiái közül több is elérhető on-line kereséssel:

Biró A. Zoltán – Bodó Julianna – Gagyi József – Oláh Sándor – Túros Endre 1995 Gazdasági elit a Székelyföldön – 1993. *Szociológiai Szemle*, 1:101-125. Web: <http://www.mtapti.hu/mszt/19951/biro.htm>; Gagyi József szerk. 1996 *Egy más mellett élés (a magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról)*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda. Web: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=477>; Biró A. Zoltán – Bodó Julianna – Gagyi József – Oláh Sándor – Túros Endre 1995 Gazdasági elit a Székelyföldön – 1993. In: *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról* (szerk. Túros Endre). Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1995. Web: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf408.pdf

[Egy más mellett élés : a magyar- román, magyar-cigány kapcsolatokról](#) / szerk. Gagyi József. Csíkszereda : KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja ; Pro-Print, 1996.

[Ismerős terepen : válogatás csíkszeredai antropológiai írásokból](#) / szerk. Gagyi József. Csíkszereda : KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja ; Pro-Print, 1999.

[Jelek égen és földön : hiedelmek és helyi társadalom a Székelyföldön](#) / Gagyi József. Csíkszereda : KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja ; Pro-Print, 1997.

[A krízis éve a Székelyföldön](#) / Gagyi József. Csíkszereda : Pro-Print, 2004.

[Örökített székelykapu : környezet, örökség, örökségesítés egy székelyföldi faluban](#) / Gagyi József. Marosvásárhely : Mentor, 2004.

Galántha Márta (1954, Budapest): régész, történelem-régész szakon végzett a József Attila Tudományegyetemet végezte el (1977), majd ugyanott tanított is a Régészeti és Ókortörténeti Tanszéken (1979–87), azóta férjével, James H. Wade-del Nigériában élt és dolgozott (2005-ig). Közös kutatási témakörük az anyagi kultúra és a rítusok körére terjed ki, társadalmi terepük a Mandara-hegység csádi nyelvet beszélő fali népcsoportja, valamint a szomszédos népek köre.

F.m.: Weaving Symbols – Textiles for the Living and the Dead among the Fali of the Mandara Mountains. (Galántha Mártával) In D. Ibrizimow – E. Rothmaler eds. 2004 *Tesserae of Borno. Frankfurter Afrikanistische*

Blätter, 16:93-131; Placing the Fali Loom. (James H. Wade-del) *Borno Museum Newsletter* 64-65:28-47; Egy kialakulóban lévő komplex társadalom felfedezése. In Sebestyén Éva – Szombathy Zoltán – Tarrósy István szerk. *Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára*. Publikon, Pécs – ELTE BTK Afrikanisztikai Program, Budapest, 2006:160-179.

Gantner B.Eszter (Budapest): történész, jogász. Tanmányait a budapesti ELTE Jogi Karán, majd Németországban a Potsdami Egyetemen Politologie/Jüdisch Studien szakán végezte. Doktori tanulmányait a berlini Humboldt Egyetemen folytatta legújabbkori történelem szakon. Kutatási témaköre: városi kultúra a 18–20. században; német nyelvű zsidó művelődés és kultúra 18–20. század, a magyar zsidóság 1945 után. Jelenleg az ELTE Germanisztikai Intézet Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport kutatója és oktatója. Részletek: www.germanjewish-elte.org.

F.m. válogatva: *Könyvek*: Eszter B.Gantner – Gábor Schweitzer – Péter Varga eds. *Picture Frames: The construction of identity*. Nyitott Könyvműhely, Budapest 2010; Eszter B.Gantner – Péter Réti *In the search of the lost absence*. Nyitott Könyvműhely, Budapest 2009; Eszter B.Gantner – Gábor Schweitzer – József Schweitzer „Új idea, új cél keresésére szorítanak bennünket” – Tanulmányok a zsidó történetírásról. Universitas Kiadó, Budapest 2005; Eszter B. Gantner – Gábor Schweitzer „Szomorú a jövő, mert szomorú a jelen” – Angyal Dávid naplófeljegyzései. *Századok*, Nr. 3. 2001. *Tanulmányok*: Eszter B. Gantner – Mátyás Kovács „Altering Alternatives – Mapping Jewish Subcultures in Budapest”. In *Jewish Topographies*, ed. by Anna Lipphardt – Julia Brauch – Alexandra Nocke. Ashgate, New York, 2008; Eszter B. Gantner „Magyar Zsidó” (Ungarischer Jude). Ein deutsch-und ungarischsprachige Zeitschrift für das orthodoxe Judentum 1867–1870. In *Deutsch-jüdische Presse und jüdische Geschichte*, ed. Eleonore Lappin and Michael Nagel, Edition Lumière Bremen 2008:19-29; Eszter B. Gantner – Mátyás Kovács „The constructed Jew. A pragmatic approach for defining a collective Central European image of Jews”. In *Jewish Space in Central and Eastern Europe: Day-to-Day History*. Edited by Jurgita Šiaučiūnaitė – Verbičienė and Larisa Lempertienė, 2007, Cambridge Scholars Publishing, 211-225; Eszter B. Gantner „Doktorin und Ehefrau in einer Person-das kann ich mir nicht einmal vorstellen. Das Bild der jüdischer Frau in der ungarisch-jüdischen Presse um die Jahrhundertwende. In *Frauen und Frauenbilder in der europäischen-jüdischen Presse von der Aufklärung bis 1945*. ed. Eleonore Lappin and Michael Nagel, Edition Lumière Bremen 2007:55-69.

G.B.E.

Gábrityné Molnár Irén (1954, Lukácsfalva, Nagybecskerek): politológus, kisebbségkutató, közgazdász. Diplomáját a Szabadkai Közgazdaságtudományi Karon szerezte és a belgrádi Politikai Tudományok Karán doktorált (1986), az Újvidéki Egyetemen oktat a Közgazdaságtudományi Karon szociológiát és a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar vendégtanára (oktatásszociológia). A Magyar Tudományos Akadémia Köztisztületének tagja, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának állandó meghívottja, (1995-től) a szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság alapítója és elnöke, a Vajdasági Tudományos Társaság alapító tagja. Számos nemzetközi tudományos projekt és régió kutatás koordinátora, munkatársa. Szerkesztőbizottsági tagja az Új Kép című pedagógiai és az Aracs közéleti folyóiratnak. Hat egyetemi tankönyv szerzője, társszerzője. Két szakmonográfiát és több mint 100 tanulmányt, cikket jelentetett meg.

F.m.: Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa szerk. 2002 *Holnaplátók. Ifjúsági közérzetmérés*. Szabadka, MTT Könyvtár 5; Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa szerk. *Kisebbségi létjelenségek. Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*. Szabadka, 2003, MTT Könyvtár 7.; Gábrityné Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa szerk. 1998 *Vajdasági útkereső*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka; A délvidéki identitástudat nyomában. In Papp Richárd – Szarka László szerk. 2008 *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 307-318.

Geambaşu Réka (1979, Kolozsvár): a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen végzett szociológia szakon, majd egy-egy szociológia és kulturális antropológia mesteri oklevelet szerzett ugyanott. Jelenleg a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológia

Intézete, valamint a kolozsvári egyetem doktori hallgatója. Kutatási témája a falu-város migráció, az elsőgenerációs városlakók. A 2001-es Országos Tudományos Diákköri Konferencián szerzett I. díjának eredményeképpen 2003. novemberében Pro Scientia Aranyéremmel tüntették ki. Egyetemi hallgatóként a társadalmi nem kérdéskörében végzett kutatást, de vizsgálta a politikai kultúra jellegzetességeit középiskolás diákok körében – ez utóbbi mérés alapján a Pásztor Gyöngyivel közösen írt tanulmányával nyert Magyarországon I. díjat. Szakdolgozatának tárgya a kolozsvári roma elit kialakulásának és működésének szociológiai elemzése.

F.m.: A kisebbségi roma elit szerveződéséről írt tanulmánya a kolozsvári Szociológia Tanszék által szerkesztett és kiadott *Erdélyi Társadalom* című szakfolyóirat első számában jelent meg. Szintén a romakérdéshez kapcsolódik – pontosabban a kisebbségi elit kitermelődésének intézményi módozatait vizsgálja – a Sapientia Alapítvány támogatásával megjelent könyvben közölt tanulmánya is: *A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem romákra vonatkozó „pozitív diszkriminációs” oktatáspolitikájának lehetséges értelmezései*.

Doktori disszertációjának témájában írt első könyve három társszerzővel – Csedő Krisztinával, Ercsei Kálmánnal és Pásztor Gyöngyivel – közösen készült, és szintén a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézetének támogatásával jelent meg 2004-ben. Címe: *A rurális bevándorlók*.

Oktatói tevékenységét a 2003/2004-es akadémiai évben kezdte: a kolozsvári egyetemen minőségi módszertant, antropológiatörténetet és antropológiai bevezető tárgyakat szeminarizál.

G.R.

Gereben Ferenc (1942, Szolnok): szociológus, kisebbségtudományi kutató; egyetemi tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karán és az Eötvös Kollégiumban végezte magyar és könyvtár szakon (1967), azóta művelődésszociológiával (főként olvasás- és könyvtárszociológiával) foglalkozik, egyike volt az elsőknek, aki a magyarországi tudatszociológiai (érték- és vallásszociológia, identitástudat stb.) jelenségek kutatását kezdte, a nyolcvanas évektől mindezekről a kisebbségszociológia nézőpontjából foglalkozott. Az ELTE BTK különböző szakjain és doktori iskoláiban 1987–2003-ig művelődés-, művészet-, olvasásszociológiai tárgyakat tanított. 2000–2002 a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem vendégtanára, 1998 óta a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának Szociológiai Intézetében docens. Pályája kezdetétől (1965) mintegy 220 szakközleménye, ebből 17 monográfiája vagy szerkesztett kötete jelent meg.

F.m.: Gereben Ferenc – Stekovics Rita szerk. 2003 *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar; munkásságához lásd még Császár M. – Rosta G. szerk. 2008 *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Loisir, Budapest-Piliscsaba; Gereben Ferenc 1998 *Könyv, könyvtár, közönség*. OSZK, Budapest. <http://mek.oszk.hu/01700/01742/>

Gergely András, A. (1952, Budapest): társadalomkutató. Szociológiai és politikatudományi munkáit követően kezdett a politikai antropológia tudásterületével foglalkozni, majd a városantropológiával is. Az MTA Politikai Tudományok Intézetének tudományos főmunkatársa, az Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont tudományos igazgatója. Tanít a Zsigmond Király Főiskolán, az ELTE Társadalomtudományi Karán, a győri Szent István Egyetemen és a Pécsi Tudományegyetem doktoriskolájában, időnként Kolozsvárott, Miskolcon, Szegeden, Veszprémben is. Mint ebben a kötetben is kissé túlforgalmazott szereplő, óvakodik ennél többet írni önmagáról.

Munkái részben elektronikus formában is megtalálhatók az OSZK Magyar Elektronikus Könyvtárában (pl. <http://mek.oszk.hu/04500/04531/index.phtml>), az Antroport oldalain (www.antroport.hu /Tanulmányok, Beszámolók, Recenziók, stb.), a Publikon Kiadó honlapján (www.publikon.hu), az Anthropolisz (www.anthropolisz.hu), az MTA Kisebbségkutató Intézete (www.mtaki.hu), valamint az MTA PTI honlapján (<http://www.mtapti.hu/pdf/mtaga.pdf>). A részletesebb tájékozódáshoz kéretik, minden szíves érdeklődő forduljon az alábbi forráshelyhez: <http://www.mtapti.hu/CV.pdf/agapubhun.pdf>

AgA

Géczi János (1954): biológus, művelődéstörténész, szerkesztő. Tanulmányait a Szegedi Egyetemen folytatta. PhD-fokozatát Szegeden, irodalomtudományból szerezte. Pécsi egyetemen habilitált. Munkahelyei: Országos Oktatástechnikai Központ, Veszprém, tantárgyi szerkesztő (1978–1989); Oktatókutató Intézet, Budapest, kiadó-vezető (1989–1990); Országos Köznevelési Intézet, Budapest, tudományos munkatárs, főszerkesztő (1990–1995); Pécsi Tudományegyetem, Tanárképző Intézet, Pécs, főszerkesztő, 1995–1999. adjunktus; 1999– docens; 2000–2002. mb. tanszékvezető, Oktatásmódszertani Tanszék; 1991–2005. *Iskolakultúra*, főszerkesztő; Pannon Egyetem /MFTK, Antropológia és Etika Tanszék/ tanszékvezető docens. Az Iskolakultúra c. havonta megjelenő neveléstudományi folyóirat főszerkesztője. Kutatási témaköre: mentalitástörténet, jelképtörténet, gondolkodástörténet, szaklaptörténet.

F.m.: *Alláh rózsái. Tanulmány.* Budapest, 2000. Terebess Kiadó, 111 old.; *Természet – kép. Művelődéstörténeti tanulmányok.* Budapest, 2001. Litera Nova 360, old.; *Muszlim kertek. Művelődéstörténeti tanulmány.* Budapest, 2002. Terebess Kiadó, 90 old.; *Rózsahagyományok. Művelődéstörténeti tanulmányok.* Pécs 2003. Iskolakultúra Könyvek 17. 241 old.; *Pedagógiai tudásátadás.* Pécs, 2005. Iskolakultúra Könyvek, 102 old.; *Nevelés és tudomány: az iskola kultúrája* (monográfia). Pécs, 2006. Iskolakultúra Könyvek 31. 196 old.; *A rózsza kultúrtörténete. Az antik mediterráneum* (monográfia) Budapest, 2006. Gondolat, 340 old.; *A rózsza kultúrtörténete. Keresztény középkor* (monográfia) Budapest, 2007. Gondolat, 286 old.; *A rózsza kultúrtörténete. Reneszánsz* (monográfia) Budapest, 2008. Gondolat, 350 old.; Részlet a *Vadnarancsok* c. szociográfiából. In Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi M. szerk. *Kisebbségsszociológia. Szöveggyűjtemény egyetemi és főiskolai hallgatók számára.* Budapest, 1998. ELTE, Kisebbségsszociológiai Tanszék, 312-327; Utószó. Cholnoky Jenő. *Vár Ucca Tizenhét*, 1998:2; A tudás forrása a kert. In *Régi magyar kertek. Vár Ucca Tizenhét negyedévkönyv*, 1999, 3:4-28; A kékszemű Cholnokyak. Utószó. In Ch. V. Wurmdrucker *Tóbiás és egyéb kísértések.* Budapest, 2000. Ister Kiadó, 209-218; Szépsége révén nincs jelen semmi. Sziveri János lírájának természetképe. In *Barbár imák költője.* Budapest, 2000. Kortárs Könyvkiadó, 68-84; A magyar pedagógiai szaksajtóról. In Csapó B. – Vidákovich T. *Neveléstudomány az ezredfordulón.* Budapest, 2001. Nemzeti Tankönyvkiadó, 392-402; A rózsza mint jel – J. L. Borges értelmezése szerint. In Andor J. – Szűcs T. – Terts I. szerk. *Színes eszmék nem alszanak. Szépe György 70. születésnapjára.* Pécs, 2001. Lingua Franca Csoport, 384-399; Muszlim kertek. In Tüske L. szerk. *Muszlim művelődéstörténeti előadások.* Pécs, 2001. Iskolakultúra könyvek, 97-165; Géczi János – Huszár Zsuzsanna – Mrázik Júlia – Sramó András A romákkal kapcsolatos beállítódás vizsgálata pécsi tanár szakos egyetemi hallgatók körében. In *Romák a XXI. század Magyarországon.* Budapest, 2001. Ars Longa Alapítvány, 204-213; Géczi János – Huszár Zsuzsanna – Mrázik Júlia – Sramó András Romafóbia az egyetemi hallgatók körében. *Gypsy Studies 5. Romológia a felsőoktatásban.* Pécs, 2001. PTE, 58-61; Reneszánsz növényillusztráció. In *Magyar botanikai kutatások az ezredfordulón. Tanulmányok Borhidi Attila 70. születésnapja tiszteletére.* Pécs, 2002. Pécsi Tudományegyetem Növénytan Tanszék, 63-78; Trópusok és hagyományok továbbélése. In *Tokaj a magyar irodalomban.* Miskolc, 2002. Felsőmagyarország Kiadó, 20-33; Utóhang az ÉKP élettudományi oktatásához. In Huszár Ágnes szerk. *Értékközvetítő és képességfejlesztő program. Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program – jubileumi konferencia-előadások.* Pápa, 2002. Veszprémi Egyetem Tanárképző Kar Pedagógiai Kutatóintézete, 181-185; Géczi János – Takács Viola A biológia tesztek megoldásának struktúrája. In Takács Viola *Baranya megyei tanulók tudásstruktúrája.* Pécs, 2003. Iskolakultúra könyvek, 128-133; Művelődés- és/vagy neveléstörténet. In Monok István szerk. *A művelődéstörténet problémái.* Budapest, 2003. MTA Művelődéstörténeti Bizottsága, 7-27; *Kitaibel Pál. Előszó az Icones kiadásához.* Budapest, 2004. Pytheas, 1-8; *Miskolczi Gáspár Egy jeles vad-kert, avagy az oktan állatoknak története. 1702. Amor librorum.* Budapest, 2005. Kossuth Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár 713. forráskiadás és előszó; Reforméletmód – és szimbóluma: Nagy Sándor világképének és művészetpedagógiájának elemei. In Németh András – Mikonya György – Skiera, E. szerk. *Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója.* Budapest, 2005. Gondolat, 136-163; Irodalmi herbárium. *Jelenkor*, 2006, 4:387-390; In Szilágyi Judit – Vajda Ágnes szerk. *Magyar irodalmi herbárium. Előszó.* Budapest, 2006. General Press Kiadó, 7-14; *Fives könyv 1595, Amor Librorum.* Budapest, 2006. Kossuth. Forráskiadás és előszó; A római kertek és rózsáik. In Kiss Éva szerk. *Pedagógián innen és túl. Zsolnai József 70. születésnapjára.* Pécs, PTE FEEK – Pápa, PE BTK ÉKP Központ, 2008:895-909; Nagy Sándor antropológiája. In Garaczi Imre – Szilágyi István szerk. *Társadalmak, nyelvek, civilizációk.* Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2008:201-208; Ikonológia – ikonográfia mint a történeti pedagógia segédtudománya. In Pukánszky Béla szerk. *A neveléstörténet-írás új útjai.* Budapest, Gondolat. 2008:180-193.

G.J.

Göncz László (1960, Muraszombat, Szlovénia): Szombathelyen szerzett oklevelet történelem-művelődésszervező szakon, további tanulmányait a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészkarán végezte, ahol doktorált is. Történészként a modernkori történetkutatással és kisebbségkutatással foglalkozik, 1994-től mint az alsólendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet igazgatója. Költői és prózaírói tevékenysége is ismeretes.

Görömbei Sára (1976, Debrecen): jogász, kisebbségpolitikai szakember. 2000-ben végzett az ELTE Állam- és Jogtudományi karán, 2000–2006 a Határon Túli Magyarok Hivatalának Stratégiai és Elemző Főosztályán dolgozott, 2001-től a Stratégiai Osztály vezetőjeként. 2006 őszétől a Hídvégi Mikó Intézet szakértője, 2007 januárjától az Országgyűlés Hivatalának munkatársa. Érdeklődési és tevékenységi területe a nemzeti kisebbségek és a kisebbségi jogok védelme, főként az Európa Tanács és az Európai Unió kisebbségvédelmi mechanizmusai, valamint a nemzeti kisebbségek autonómiáj. Szakmai írásai is e témakörökben jelentek meg.

Gyurgyik László (1954, Ipolyság): 1985-ben szociológia szakon végzett a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán Pozsonyban. Ezt követően a pozsonyi Agrárgazdasági Kutatóintézet munkatársa, szerkesztő, illetve szabadfoglalkozású kutató. 2002-ben Szociológia PhD fokozatot szerzett a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetemen. Jelenleg a Teleki László Intézet tudományos főmunkatársa, a Selye János Egyetem oktatója, a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport titkára. Kutatási területe a szlovákiai magyar lakosság demográfiai- és társadalomszerkezete. Tanulmányai magyar és szlovákiai folyóiratokban, kötetekben (pl. a Teleki László Alapítvány kiadványaiban sorozatban) jelennek meg.

F.m.: *Magyar mérleg – A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony, Kalligram, 1994; *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony, Kalligram, 2004; *Népszámlálás 2001 – A szlovákiai magyarság demográfiai, település és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Pozsony: Kalligram 2006; *Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből* (szerk. Kocsis Arankával) Kalligram, Pozsony, 2002; *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002* (szerk. Sebők Lászlóval), TLA, Budapest, 2003; Az asszimilációs folyamatokról és nemzetiségváltásról a szlovákiai magyarság körében végzett vizsgálatok alapján. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs szerk. *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel, 2005; A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980–2001 között. In Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla szerk. *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a 20. században*. TLA, Budapest, 2005. Részletek: http://www.eokik.hu/id-15-gyurgyik_laszlo_szociologus.html

Hajdú Gabriella: kulturális antropológus. Az eltérő kulturális hagyományokat hordozó közösségek egymásra hatása és a többszörös identitáskonstrukciók formálódása jelenti fő érdeklődési körét, fókuszban a szimbólumok sokrétű szerepének vizsgálatával. 1997–2002 között a magyarországi görögök etnikai-kulturális helyzetét vizsgáló kulturális és vizuális antropológiai kutatást folytatott elsősorban a budapesti görögség körében (résztevő megfigyelés, életútinterjúk, fotódokumentáció készítése, 2001–2002-ben a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány támogatásával). Az eddigi kutatásokat összegző tanulmány, valamint a vizuális antropológiai anyag nagy része a www.hajdugabriella.fw.hu internetes oldalon megtekinthető, címe: *Keretek és szimbólumok között: A görögség megélésének magyarországi lehetőségei és sajátosságai*.

F.m.: A nemzeti identitás és kultúra továbbélésének egyes szimbolikus megjelenési formái a budapesti görögség körében. In *Kisebbség és kultúra*. Szerk. A.Gergely András–Papp Richárd. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, MTA Politikai Tudományok Intézete, ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoport, 2004. A fenti tanulmány korábbi variációja: In *Idegen az idegenben*. Szerk. Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor. MTA Politikatudományi Intézet, 2000; Helyek és szimbólumok. (Fotósorozat) In *A nemzet antropológiája*.

Szerk. A.Gergely András. Budapest: Új Mandátum, 2002, web: (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_rovat=9). A fenti honlap mellett a görög kisebbséget bemutató fotók láthatók a www.etnofoto.hu honlapon is, valamint a „Magyarországi kisebbségek kultúrája képekben” fotópályázat anyagában (3. helyezés, kiíró: MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003), továbbá a „Nemzetiségeink képekben” című fotóalbumban („Nemzetiségeink múltja és jelene” fotópályázat, 2. helyezés, kiíró: Magyar Művelődési Intézet, 2006).

Egyéb írások: Az utazás mint modern mítosz. In *Turizmus és kommunikáció*. Szerk. Fejős Zoltán–Szíjártó Zsolt. Budapest, Pécs, 2000; Felhőlépcsők és kukoricánégyzetek: természeti szimbólumok egy puebló közösség tárgyi és szellemi kultúrájában. In *A kultúra kódjai*. Szerk. Bali János–Fiáth Titanilla–Nikitscher Péter–Szász Antónia. Budapest, 2008.

H.G.

Hajnal László Endre (1967, Budapest): kulturális antropológus, fotográfus, az Etnofoto Galéria kezdeményezője és irányítója. Fotótémái és terepkutatási tanulmányai között elsősorban a hazai és a határon túli cigányság szerepel túlsúlyban, de városantropológiai fotózásban is több kiállítást, kötetet mondhat magáénak. Régifotók gyűjtése is kiemelt területe.

Főbb művei: Hajnal László Endre – Gasarian, Michel 2003 *Un air de famille. Berriat (Grenoble), Terézváros (Budapest). Deux quartiers de ville en changement*. Libris, Grenoble;

Kiállítások, projektek részletei és fotótár: <http://www.etnofoto.hu/>

Hajnal Virág (1979. szeptember 7., Zombor): egyetemi tanulmányait a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar nyelv és irodalom, valamint kulturális antropológia szakán végezte. Jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karán nyelvészeti antropológiát tanít. Kutatásait tanulmányai alatt is folyamatosan a délvidéki magyarság közösségeinek körében végezte. Szűkebb kutatási területei a lokális identitás, interetnikai kapcsolatok és nyelvészeti antropológiai jelenségek értelmezése három délvidéki magyar közösségben: Zentán, Bácsfeketehegyen és a szerémségi Dobradóban. Az utóbbi közösségben férjével, Papp Richárdal és három gyermekük szerető segítségével végez kulturális antropológiai terepmunkát.

Publikációk: „Zentai foglyok”. *Egy vajdasági magyar ifjúsági közösség kulturális antropológiai vizsgálata*. Budapest, 2000, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont. „Mint leveleket a vihar”. Interetnikus kapcsolatok és helyi identitás egy vajdasági faluban. *Regio*, 2001/3:119-141; „Mint leveleket a vihar”. – Egy kétnyelvű vajdasági falu. In Bakó Boglárka szerk. *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Budapest, 2002, MTA Társadalomkutató Központ Sajtó-háború-értelmezések. *Kultúra és Közösség*, 2002/2; A zentai „foglyok”. In Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa szerk. *Holnaplátók. Ifjúsági közérzetmérés*. Szabadka, 2002, MTT Könyvtár 5:209-241; Nyelv és kultúra egy szerémségi magyar szórványközösség életében. In Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa szerk. *Kisebbségi létjelenségek. Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások*. Szabadka, 2003, MTT Könyvtár 7.; Hajnal Virág – Papp Richárd: „Mint leveleket a vihar...” *Kulturális antropológiai tanulmányok az ezredforduló délvidéki magyarjairól*. Újvidék, 2004, Forum Kiadó.

H.V.

Halmos Károly (Budapest, 1955): közgazdasági tervező-elemző oklevél (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, 1979), gazdaságtörténeti egyetemi doktori cím (uott, 1983), bölcsészdoktori fokozat (Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, történettudomány, 2001). Munkahelyek: Új Magyar Központi Levéltár, MKKE Gazdaságtörténeti Tanszéke mellett működő MTA Közép- és Kelet-európai Kutatási Központ, ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék adjunktus (<http://tortenelemszak.elte.hu/intezet/gazdtars/halmos.html>). Oktat a Történeti Intézet BA képzésében, a tanszék „Európai társadalomtörténet” című mesterképzésében, az ELTE BTK

TDI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Alapprogramjának doktori képzésében. Alapító tagja és tisztviselője a *Hajnal István Körnek*. Érdeklődési kör: gazdaság- és társadalomtörténet, esztétikátörténet, történeti földrajz.

Írásai: <http://www.mtakpa.hu/kpa/search/docres.php>

H.K.

Hargitai Dávid (1976, Budapest): fotóriporter (MOUSZ Bálint György Újságírói Iskola, Fotóriporter Szak, 1995); bolgár szakos filológus (ELTE BTK, 2003); kulturális antropológus (ELTE BTK, 2002). Kutatási területek: vizuális antropológia, roma kisebbségek. Terepkutatások: Cserehát (elsősorban: Lak és Tomor községek).

Fontosabb eredmények: *Fotóantropológia – avagy egy észak-magyarországi település roma lakosságának vizuális kultúrája* (Diplomamunka – Kulturális Antropológia szak, 2002); „Komplex művészeti oktatás módszertana hátrányos helyzetűek részére” (Pedagógus Továbbképzési Módszertani és Információs Központ (PTMIK) – Pilisborosjenő, 2001-2002); *Európai Unió országjelentés a magyarországi Civil szervezetekről* (CivGov) (ELTE TáTK, Szociológiai Intézet – témavezető: Csanádi Gábor, 2003–). Munkahelyek: Esélyegyenlőségi Kormányhivatal, Monitoring Testület; monitoring szakértő; ELTE TáTK, Kulturális Antropológia Tanszék; meghívott előadó (téma: vizuális antropológia kutatás módszertan). Szervezeti tagságok: Magyar Újságírók Szövetsége (1996–); Egalitás Alapítvány (1998–); Magyar Kulturális Antropológiai Társaság (2000–).

H.D.

Handó Péter (1961, Salgótarján): Sósárhányban élő író, kulturális antropológus, kiadói szerkesztő. Kutatási területe a cigány-magyar együtt- és egymás mellett élés.

F.m.: Szégyen a törvényszék előtt (*Palócföld* 2005/4.); A szeretet zsákutcája-e az európai típusú kultúra? (*PoLiSz* 2007 április); Szavak a tények árnyékából – Gondolatok Bíró András Az integráció ára című írása nyomán (*Élet és Irodalom* 2010. március 19., <http://www.es.hu/?view=doc;25463>), Naplózódva (*Irodalmi Centrifuga* 2010. július 15. (http://elofolyoirat.blog.hu/2010/07/15/ica_muhelyeben_hando_peter)). Legutóbbi kötete: *Alvó konfliktusok mezején* (Salgótarján: Balassi Bálint Megyei Könyvtár, 2008), melyről az alábbi kritikák szóltak: A.Gergely András: Kultúráközi kultúrák – gyorsolvasatban. *Kultúra és Közösség*, 2009/2:133-135.; Csongrády Béla: Interkulturális kapcsolatok Sósárhányban. *Nógrád Megyei Hírlap*, 2009. szeptember 5:4; Dobos Marianne: Cigány keresztapák. *PoLiSz*, 2009. március, 84-85; Nákó Zsejke: Vasfüggöny a szívekben. *A Vörös postakocsi*, 2009 ősz, 123-125; Penovác Katalin: A kimondható mint morális probléma. *Híd*, 2009 április, 123-125; Suhai Pál: Handó Péter: Alvó konfliktusok mezején. *Kortárs*, 2009/7-8:189-193; A 2009-es esztendő legemlékezetesebb könyvélménye. *Új Szó*. 2010. január 2., 14. o.

H.P.

Hofer Tamás (1929, Budapest): 1929-ben születtem Budapesten, itt végeztem a gimnáziumot, az egyetemet is, az ELTE Bölcsészkarán (1948–1952/53) és kaptam muzeológus oklevelet néprajz szakon. (Az akkori egyetemi reform szerint a „néprajzon” kötelező volt hallgatni a „világ népei” kurzust is, vagyis „etnológiát”, utóbbiban személyes témául Indiát kaptam, évekig szanszkrutul is tanultam.) Az oktatást lezáró gyakorlóév után kineveztek a Néprajzi Múzeumba. Kutatói munkám történeti témákkal indult: „parasztágtanulmányokkal”, hazai településformák, „anyagi kultúra”, népművészet. Saját forrásokból eljutottam Romániába, Csehszlovákiába, Lengyelországba, Németországba, 1964-ben először nyugatra, északra is, kiállítás-rendezés kapcsán. 1954 februárjában Fél Edittel együtt, egyéb feladataink elé helyezve, monografikus kutatómunkát kezdtünk Átány Heves megyei faluban, azzal a céllal, hogy a paraszti életforma felszámolása előtt próbáljunk átfogó képet adni a paraszti gondolkodásmódról, a társadalmi kapcsolathálóról, az erkölcsökről, értékekről és a tárgyi felszereltségről, ismeretekről stb. (túllépve a néprajz akkori keretein) – legalább egyetlen településről. A kutatás megalapozására egy kis kötetben áttekintettem a múzeum könyvtárában megtalálható község-monográfiákat, talán hivatva, jó részüket a parasztokat

ekkoriban felfedező amerikai és angol antropológusok írták. Közben Átányról elkészült egy terjedelmes kézirat (1956-ban). Kiadására szerződést kötött az Akadémiai Kiadó, ezt a szerződést azonban 1961-ben felbontotta. Az Átány-kéziratot három, még mindig terjedelmes kötetre bontottuk. Kényszerűségből külföldön jelentek meg, a kiadók több mint tízévi keresése után, Chicagóban, Göttingában, Koppenhágában (1969, 1972, 1974), angolul, németül. Közben 1967–68-ban egy éves Ford ösztöndíjat kaptam, amit jórészt a Chicago-i egyetem antropológia-tanszakán töltöttem – ezt Amerikából, Európából vendégtanári, konferencia stb. meghívások követték.

Munkámat és szakmai identitásomat úgy képzeltem el, hogy abban néprajz és antropológia egymás mellett megfér, egymást kiegészíti. A rendszerváltozás után ebben a jegyben próbáltam előmozdítani antropológiai fogalmak, módszerek „honosítását” saját munkánkban, és a hazai néprajzban. A vizsgálat köre is változott: egy-egy falu, „etnikai csoport” után már a „nemzeti kultúra” egészének, jelkép-rendszerének megragadására szerveztünk hazai, sőt nemzetközi konferenciákat, kutató vállalkozásokat. Ez összefüggésekbe beleillett a néprajztudomány története is, mint a „társadalmi tudat”, a „jelképekkel való gazdálkodás” egyik folyamata. Munkámban újabb csomópont lett a tudománytörténet. Közben 1975–1991 közt szerkesztettem az *Ethnographiát*, rövid ideig titkára voltam a Néprajzi Társaságnak. 1980–1992 közt átkerültem a MTA Néprajzi Kutató Intézetébe, mint osztályvezető, ill. igazgató-helyettes. 1992-ben megválasztottak és kinevezeték a Néprajzi Múzeum főigazgatójának. Bekapcsolódtam a tudománytámogatás új pályázati rendszerének bevezetésébe, öt évig elnöke voltam az OTKA Társadalomtudományi Kollégiumának. Alelnökének választott a SIEF, az Európai Etnológiai és Folklór Társaság. A Magyar Államtól Széchenyi-díjat, a bécsi egyetem szenátusától Herder-díjat kaptam, két svéd akadémia is tagjának választott. Korábbi évtizedekben összesen csak két félévben tanítottam a Néprajz Tanszéken, utóbb a Kulturális Antropológia Program megszervezésével az ottani oktatásban való rendszeres részvételre hívott meg Boglár Lajos. Oktatási munkámért a Társadalomtudományi Kar, illetve az ELTE Tanácsa egyetemi tanári címmel tisztelt meg. Előadói munkám még folyik, a Múzeumból azonban 1997-ben nyugdíjba mentem.

F.m. (válogatás): (Fél Edittel) *Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village.* Chicago, Wenner Gren Foundation – Aldine, 1969. 440 p. 36 ábra + 65 fotó; (Fél Edittel); *Bäuerliche Denkweise in Wirtschaft und Haushalt. Eine ethnographische Untersuchung über das ungarische Dorf Átány.* Göttingen, Otto Schwartz & Co. 1972. 551 p. 53 ábra + 139 fotó. (E kötet magyar kiadása, a fotó-illusztrációk nélkül: *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* Budapest, Balassi Kiadó, 1997. XXIII + 528. old.) (Ez volt a magyar kézirat eredeti címe, amit a német fél kérésére változtattunk meg, 25 évvel korábban); (Fél Edittel) *Geräte der Átányer Bauern.* Koppenhagen – Budapest, Gyldendal – Akadémiai Kiadó, 1974. 678 old. (ezen belül: 300 fotó, 519-678. old., 671 eszköz-rajz); szerk. *Történeti antropológia. (Tanulmányok).* Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport. 1983. 360 old.; szerk. *Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1991. 201 + 34 old.; szerk. *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei.* Néprajzi Múzeum – Balassi Kiadó, 1995. 304 old.

A bővebb bibliográfiát lásd (A.Gergely András szerk.) *A nemzet antropológiája. Hofer Tamás köszöntése.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002:438-452. web: (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_rovat=9); Kézdi Nagy Géza szerk. 2008 *A magyar kulturális antropológia története.* Nyitott Könyvműhely, Budapest.

H.T.

Hollós Marida, PhD (1970, Berkeley): a Brown University Antropológia Tanszékének professzora. Jelenleg három országot – Tanzániát, Nigériát és Magyarországot – érintő kutatásai fókuszában a pszichológiai antropológia áll (különös tekintettel az emberi fejlődésre), valamint a demográfiai antropológia. Tanzániai kutatása során a gyermekkor koncepcióját, a termékenységgel kapcsolatos döntéshozást és a terméketlenség következményeit vizsgálta egy városi közösségen belül. Nigériában korai munkája a serdülőkori fejlődésre irányult. Jelenleg két közösségen belül vizsgálja a női terméketlenség jelentését, következményeit és az ezzel való megbirkózás módját. Folyamatban lévő

magyarországi kutatásában az alacsony termékenység meghatározó okait igyekszik megérteni poszt-szocialista kontextusban. Kutatásait Nigériától Magyarorszáig különféle Fulbright ösztöndíjak és tudományos intézmények (National Institutes of Mental Health, National Science Foundation) támogatták.

F.m.: Öt könyvet írt, a legutóbbi ezek közül 2001-ben jelent meg *„Scandal in a Small Town: Understanding Modern Hungary through the Stories of Three Families”* (Botrány egy kisvárosban: modern Magyarország három család történetén keresztül) címen. A magyar nyelven megjelent *„Bevezetés a kulturális antropológiába”* c. tankönyvet az ELTE-n Fulbright professzorként tartott kurzusához írta. Legfrissebb cikkei: „Motherhood in sub-Saharan Africa: The social consequences of infertility in an urban population in Northern Tanzania” (Anyaság Afrikában a Szaharától délre: a terméketlenség társadalmi következményei Észak-Tanzánia egy városi közösségében) (2008, *Culture, Health and Society*); „Social strata differences in mothers' conception of children in post-socialist Hungary” (Gyermekvállalás a különböző társadalmi rétegekhez tartozó anyák körében a rendszerváltás utáni Magyarországon) (2006, *Ethos*); „Which African men promote smaller families and why? Marital relations and fertility in a Pare community in Northern Tanzania” (Mely afrikai férfiak tartanak el kisebb családokat és miért? Családi kapcsolatok és termékenység egy Pare közösségben Észak-Tanzániában) (2004, *Social Science and Medicine*); „Profiles of infertility in Southern Nigeria: Women's voices from Amakiri” (A terméketlenség formái Dél-Nigériában: asszonyok beszámolóai Amakiriből) (2003, *African Journal of Reproductive Health*). Legújabb cikkei: „The problem of infertility in high fertility populations: Meanings, consequences and coping mechanisms in two Nigerian communities” (A terméketlenség problémái magas termékenyséű népeknél: jelentések, következmények és a probléma kezelésének módjai két nigériai közösségben), „Modernity, Christianity and the female life course in Southern Nigeria” (Modernitás, kereszténység és az asszonyi életút Dél-Nigériában) jelenleg megjelenés alatt állnak a *Social Science and Medicine and Ethnology*-ban.

H. M. (az eredeti, angol verziót magyarra fordította: Hajdú Gabriella)

Horváth István (1966, Csíkszentsimon): romániai magyar kisebbségkutató, 1991-ben filozófiából és szociológiából szerez diplomát a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, és azóta ugyanitt, valamint a kolozsvári Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Szociológia Tanszékén tanít. A migráció valamint kisebbségsszociológia és az interetnikus viszonyok (kétnyelvűség, vegyes házasság) témakörében kutat, mindenekelőtt az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontján belül, amelynek 2003-tól az igazgatója. E témakörökben több román, magyar és angol nyelvű tanulmányt, illetve könyvet publikált.

Horváth Kata (Budapest, 1978): kulturális antropológus. A PTE Kultúratudományi Doktori Programjának hallgatója és kutató a Káva Kulturális Műhelyben. Az *AnBlok*k c. kultúraelméleti folyóirat szerkesztője.

Horváth Réka (1975, Esztergom): kulturális antropológus, kiadói olvasószerkesztő. Gimnáziumi évei után egészségügyi szakasszisztensi képzésben részesült (1993–98), gyógyszerértárban dolgozott (1995–2003), közben elvégezte a miskolci kulturális antropológia szakot (1999–2004), azóta a Galenus Lap- és Könyvkiadó olvasószerkesztője. Romániai és szlovákiai településeken, valamint kisvárosokban végzett kutatómunkát életmódváltozás, kollektív emlékezet és mentális reprezentációk témakörében (2000–2003). Kistérségi életmód-átalakulást kutatott Szikszó környékén és a moldvai magyarok körében (2001–2003). Huzamosabb ideig végzett terepmunkát a hortobágyi kitelepítettek körében, kutatása egy középnyemes család életstratégiáinak elemzésére és családi levéltárak emlékezet-reprezentáló funkcióinak áttekintésére irányult (2000–2004). Egyike azoknak, akik az antropológia kérdéskörébe az egzotikus vidékek megismerésén túl a kortárs társadalmi folyamatok elemzését is bevonhatónak tekintik, ez okból vállalkozott a Duna-menti Lábatlan (község, majd város) munkáséletmódjának elemzésére. Érdeklődése az utóbbi időkben az orvosi

antropológia felé fordult, szerkesztői munkája mellett az MTA Etnoregionális Kutatóközpont kiadványainak gondozásában és előkészítésében vállalt szerepet.

Szerkesztői-lektori munkái: Szűcs Balázs: *A jelentése nyomában. Hermeneutika Clifford Geertz kései, teoretikus írásaiban*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 2004; *Antropológiai és kisebbségtudományi glosszárrium* (társszerkesztő, 2004); Vincze Kata Zsófia: *Tradíció, emlékezés, értelmezés. Az egyiptomi kivonulás-történet értelmezése a mai budapesti zsidóság vallásos jelenségeiben*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 2004; Biczó Gábor: *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 2004; *Szoft montázs: elméleti közelítések az antropológiai filmhez* (társszerkesztő). MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 2004.

Konferencia-előadások: *Egy falu – két életforma* (Budapest, 2002); *Az öregek helyzete a moldvai Lábnyik (Vladnic) társadalmában* (2003, Kolozsvár).

Publikációk: *Egy falu két életforma. Paraszti és munkáséletmód Lábatlanon*. In Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter szerk. *Munkástörténet – Munkásantropológia*. Napvilág, Budapest, 2003:153-159; *Az öregek helyzetének változása a moldvai Lábnyik (Vladnic) társadalmában*. (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 2004); *A „valóság” megragadása és a „hiteles ábrázolás” kérdése az antropológiai filmekben*. (Megjelenés alatt, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 2004); továbbá számos apróbb cikk a szenvedélybetegségek, kábítószer-fogyasztás, homeopátia és civilizációs betegségek témakörében (*Gyógyszerészeti Hírlap*, 2003-2004).

H.R.

Ilyés Zoltán: biológia-földrajz szakos tanár (1993), kulturális antropológus, egyetemi és főiskolai docens, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa, PhD (1999); a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszékének oktatója (1993 óta), az Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszékének ugyancsak docense. Főbb kutatási területei: szórványkutatás Kárpátalján és Észak-Erdélyben; egyházi szórványkutatás; határkonstruáló mechanizmusok, vallási identitás Gyimesben és Csíkbán; etnikus tudat, német kisebbségi tradíció a szlovákiai Mecenzen.

F.m.: Ilyés Zoltán 2008 *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*. Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest; Ilyés Zoltán – Papp Richárd szerk. 2005 *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, on-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ilyes_zoltan_papp_richard_tanulmanyok_a_szorvanyrol_main.html; Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán szerk. 2007 *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Lucidus Kiadó, Budapest. Teljesebb publikációs lista: http://www.mtaki.hu/munkatarsak/ilyes_zoltan_publikaciok.html

Jakabffy Tamás (1966, Szatmárnémeti): a kolozsvári egyetem bölcsészettudományi karán 1989-ben végzett, 1990-től a Romániai Írók Szövetségének hetilapja, a Helikon kritika- és esszé- rovatvezetője, 1991-től a négy erdélyi katolikus püspökség Keresztény Szó című közös havilapjának felelős szerkesztője. 2004-től az erdélyi unitárius egyház lapjait (Keresztény Magvető, Unitárius Közlöny) is szerkeszti, illetve médiareferensi munkát lát el. Katolikus teológiát hallgatott 1995 és 1998 között. Több kötet szerzője, társszerzője.

Jacsev Nikolai (1971. november 8., Pomorie): antropológus, nyelvész, tanár. Tanulmányait a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen bolgár–magyar–finnugor–kulturális antropológia és kulturális menedzsment szakokon, valamint az irodalomtudományi doktori iskolában végezte. Kutatási témakörét az európai kisebbségek és a kisebbségi létkérdések jelentették. Jelenleg Ausztriában dolgozik pedagógusként.

F.m.: Peko népe. In A. Gergely András – Papp Richárd szerk. *Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok I.* MTA – ELTE – Könyv Kiadó, Budapest, 2004; Európa felelőssége kisebbségei identitásának megőrzésében. *Kisebbségkutatás* 2002/2; *Trainspotting. Kultúra és Közösség* 2002/II. Web: http://www.hhrf.org/kisebbssegkutataskk_2002_02/cikk.php?id=1137; A Dolomitok ladinjai. *Barátság* 2000/5; „wir gränzgänger” *Barátság* 2000/3; *Nagyszékely. Adalékok a Tolna-megyei magyar-német vegyes ajkú falu néprajzához*. Nagyszékely Alapítvány, 1998.

Jasper Kata (1983. december 12., Budapest): végzős hallgató az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyiptológia és Kulturális Antropológia szakjain. Antropológiai terepmunkát 2006 óta folytat Egyiptomban, az Asszuán melletti Garb Szehel és Geziret Asszuán falvakban, núbiaiak közt. Elsősorban a modernizáció és a turizmus hatására bekövetkezett változásokat és a hozzájuk kapcsolódó adaptációs stratégiákat vizsgálja, köztük a közösség kollektív reprezentációját, azaz a turisták számára közösségi szinten megalkotott núbiai „valóságot” és az ehhez fűződő vélekedéseket, valamint a núbiai identitást, amelyre politikai tényezők mellett a turizmus úgyszintén kihat. Mindezek mellett a párválasztás és a lakodalom témakörei állnak figyelme homlokterében.

F.m.: Núbiaiak közt. In *KisTáska* 36, 2006, ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest (<http://kistaska.tatk.elte.hu/cikk.php?cikkid=545>); Núbiai „valóság” a színpadon. Turizmus autenticitás, sztereotípiák egy Nílus-parti faluban. In Csizmadia Sándor – Tarrósy István szerk. *Afrika ma: Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Pécs, IDRResearch Kft./Publikon Kiadó, 2009:307-326; Núbiaiak Garb Szehelben – terepmunka egy Asszuán melletti núbiai faluban. In Hajnal Virág – Papp Richárd szerk. *„Így kutatunk mi...” V. – az antropológiai terepmunka módszereihez*. Szimbiózis, Budapest, 2009:20-62.

Kamarás István OJD (1941, március 20., Munkács): művészet- és vallásszociológus, szociográfus, író, tanulmányait az ELTE magyar-könyvtár, majd szociológia szakán végezte, habilitált egyetemi docens, akadémiai doktor. Jelenleg a Pannon Egyetem általa alapított Antropológia és Etika Tanszékének oktatója. Kutatási témái: irodalmi művek és más művészi alkotások befogadásának empirikus vizsgálata, az egyházközségi lekipásztorkodás empirikus szociológiai vizsgálata, hazai új vallási jelenségek és fogadtatásuk szociológiai vizsgálata, a vallásosság, az életstílus és az ízlés kapcsolata.

F.m.: *Reformvár* (Varga Csabával). Budapest, Magvető, 1985; *Értéktérkép*. Budapest, Szépirodalmi, 1989; *Lelkierőmű Nagymaroson (religiográfia)*. Budapest, VITA, 1989; *Júdások vagy Péterek?* Budapest, Egyházfórum, 1992; *Bensőséges bázisok (Katolikus kisközösségek Magyarországon)*. Budapest, OKI 1994; *Olvasatok*. Budapest, Osiris, 1996; *Krisnások Magyarországon*. Budapest, Iskolakultúra, 1998; *Olvasó a határon*. Budapest, Pont Kiadó, 2002; *A Trilla szólamai (Egy Örkeny-egyperces olvasatai)*. Budapest, Holnap Kiadó, 2003; *Kis magyar religiográfia*. Budapest, Pro Pannonia, 2003; *Olvasástügy*. Pécs, Iskolakultúra, 2005; *Az irodalmi mű befogadása*. Budapest, Gondolat, 2006; *Jézus-projektum*. Pécs, Pro Pannonia, 2007; *Bevezetés az embertanba*. Budapest, Loisir, 2008; *Vallásosság, habitus, ízlés (kutatási jelentés)*. Budapest, Loisir Kiadó, 2009.

K.I.

Kapitány Ágnes (1953, dec. 20, Szentgotthárd): szociológus, kulturális antropológus, az MTA doktora, az MTA Szociológiai Kutatóintézet tudományos tanácsadója, egyetemi tanár (MOME), a MAKAT alapító tagja, tagja a Magyar Szemiotikai Társaság vezetőségének és az MTA Szemiotikai Munkabizottságának, a Tőkei Ferenc Társaság alelnöke. Kutatási területei: értéksszociológia, a saját társadalom antropológiai kutatása, kulturológia, vizuális antropológia, szocioszemiotika, tárgyszimbolika, lakáskutatás. Kutatásait férjével, Kapitány Gáborral együtt végzi. Kutatásaik tematikus magja a szimbolizáció; a MAKAT keretében működő Szimbolizáció Munkacsoport (Műhely) szervezői és irányítói. Tanítottak – többek között kulturális antropológiát – az ELTE Kulturális Antropológia Tanszékén, a Miskolci Egyetem Vizuális és Kulturális Antropológia Tanszékén, a szombathelyi BDTF Kommunikáció Tanszékén, az ELTE PPK-n; jelenleg a MOME oktatói. Több nemzetközi kutatásban vettek/vesznek részt. Több mint 20 könyvet és kb. másfélszáz tanulmányt, cikket publikáltak.

Néhány ezek közül: *Könyvek: Értékrendszereink*. Kossuth, Budapest, 1983; *Intézménymimika*. VITA, Budapest, 1989; *Rejtjelek*. INTERART-Szoroban, Budapest, 1993; *Rejtjelek – 2*, Kossuth, Budapest, 1995; szerk. „Jelbeszéd az életünk”. (A szimbolizáció története és kutatásának módszerei). Osiris–Századvég, Budapest,

1995; *Kultúrák találkozása – kultúraváltás*. "Átiratok" sor., Savaria University Press, Szombathely, 1996; *Magyarság-szimbólumok*. Európai Folklór Központ, Budapest, 1999, 2002. (3 editions); *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón*. Új Mandátum, Budapest, 2000; *Beszélő házak*. Kossuth, Budapest, 2000; szerk. „Jelbeszéd az életünk” 2., Osiris, Budapest, 2002; *Tárgyak szimbolikája*. Új Mandátum, Budapest, 2005; *Intézménymimika* 2., Új Mandátum, Budapest, 2006; *Túlélési stratégiák*. Kossuth, Budapest, 2007; „Értékválasztás” címmel minden választási évben publikálták/publikálják elemzésüket a kampányok szimbolikus és értéküzeneteiről.

/Cikkek, tanulmányok felsorolását lásd Kapitány Gábornál – *életművük közös*. A teljes bibliográfiát lásd az MTA Szociológiai Kutatóintézet honlapján – a szerk./ Számos írásuk on-line is megtalálható, pl. *Ideologikus jelek és kulturális modellek egy intézménykutatás tükrében* http://www.antropo.hu/lapozo.php?akt_cim=70

K.Á.

Kapitány Gábor (1948, ápr. 14, Budapest): szociológus, kulturális antropológus, az MTA doktora, az MTA Szociológiai Kutatóintézet tudományos tanácsadója, egyetemi magántanár (MOME), a MAKAT alapító tagja, (10 éven át alelnöke), a Magyar Szemiotikai Társaság vezetőségének és az MTA Szemiotikai Munkabizottságának. Kutatási területei: értékszociológia, a saját társadalom antropológiai kutatása, kulturológia, vizuális antropológia, szocioszemiotika, tárgyszimbolika, lakáskutatás. Kutatásait feleségével, Kapitány Ágnessel együtt végzi. Kutatásaik tematikus magja a szimbolizáció; a MAKAT keretében működő Szimbolizáció Munkacsoport (Műhely) szervezői és irányítói. Tanítottak - többek között kulturális antropológiát – az ELTE Kulturális Antropológia Tanszékén, a Miskolci Egyetem Vizuális és Kulturális Antropológia Tanszékén, a szombathelyi BDTF Kommunikáció Tanszékén, az ELTE PPK-n; jelenleg a MOME oktatói. Több nemzetközi kutatásban vettek/vesznek részt. Több mint 20 könyvet és kb. másfélszáz tanulmányt, cikket publikáltak.

Néhány ezek közül: *Cikkek, tanulmányok*: A filozófia kategóriái a mindennapi gondolkodásban. In S. Nagy Katalin szerk. *A viselkedéskultúráról*. Kossuth, Budapest, 1984: 15-39; Changing World-Views in Hungary 1945-1980. *Journal of Popular Culture*, (USA) 1996:33-43; Du mode de production intellectuel, Theses. In *Utopie. Theologie de la liberation. Philosophie de l'émancipation*. Congres Marx International. Presses Universitaires de France, Paris-Nanterre, 1996:101-111; Democratie et/ou humanisme en Europe de l'Est. *Humanisme ou Barbarie /L'Europe face aux integrismes et aux nationalismes/*. Espace de libertes, Édition du Centre d'Action Laïque, Bruxelles, 1997:123-130; Systemwechsel und Symbolwechsel in Ungarn, 1989-1996. In Pribersky, A. – Unfried, B. Hrsg. *Symbole und Rituale des Politischen: Ost- und Westeuropa im Vergleich*. Serie: "Historisch-Antropologische Studien". Peter Lang Verlag, Frankfurt/Main, 1998:159-174; A Céh. *Eszmélet*, 39. (1998):33-68; Az utca beszéde és viszonya a legitimitáshoz. In Balázs G. – Voigt V. eds. *Jeles jogok – jogos jelek /Nyelvi jogok-társadalmi konfliktusok/*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2000:73-118; Wie wir moderne Mythen am Institut für Kulturanthropologie der ELTE Budapest analysieren In Bernard, J. – Withalm, G. eds. "Mythen, Riten, Simulakra. Semiotische Perspektiven – Myths, Rites, Simulacra. Semiotic Viewpoints. I-II." *Angewandte Semiotik* 18/19. ÖGS (Österreichische Gesellschaft für Semiotik), Wien, 2001:299-317; A valóságshow szimbolikus üzenetei (Néhány szempont egy újabb médiajelenség elemzéséhez). *Kultúra és Közösség* 2003/1:17-30; Symbols and communication of values in the accession to the EU (Hungary) *Semiotica* (La sémiotique politique/Political semiotics, Special issue), Mouton de Gruyter, Vol. 159. 2006/1-4, 111-141; Did the gods go crazy? Emergence and Symbols (a Few Laws in the Symbolism of Objects) *Semiotica*. Triple Special Issue (Semiotic Perspectives on Emergence; Semiotic and Narrative Studies in China; La Royaume des Signes ou la Recherche Sémiotique au Maroc). Mouton de Gruyter, Vol. 170, 2008/1/4, 97-123; Cultural Pattern of a Museum Guide (House of Terror, Budapest). In Wachnich, S. – Lašticová, B. – Findor, A. eds. *Politics of Collective Memory (Cultural Patterns of Commemorative Practices in Post-War Europe)*. /Cultural Patterns of Politics, Volume I. / Eds. LIT Verlag, Wien – Berlin, 2008:123-141; Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban – korszakok szimbolikája. In Kézdi Nagy Géza szerk. *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008:369-410; The interiorization of social events and facts by means of symbols. In Tarasti E. Ed. *Communication: Understanding/Misunderstanding*. International Semiotics Institute-Semiotic Society of Finland, Imatra-Helsinki, 2009:686-694; Visual symbols of political system-change in Hungary. In Tarasti E. Ed. *Communication: Understanding/Misunderstanding*. International Semiotics Institute – Semiotic Society of Finland, Imatra-Helsinki, 2009:695-706; A kultúra változása – változások kultúrája. In Antalóczy T. – Füstös L. – Hankiss E. Eds. *(Vész)jelzések a kultúráról. (Jelentés a magyar kultúra állapotáról, No.1)*. MTA – PTI, Budapest, 2009:17-84. A teljes bibliográfiát lásd az MTA

Karádi Éva (1946): filozófiát és 2002 óta szociálintropológiát is tanít az ELTE jogi karán, szervezi az újraindult Társadalomtudományi Társaság vitáit, a *Lettre* c. európai kulturális folyóirat magyar változatának (www.lettre.c3.hu) felelős szerkesztője, melyben az évek során számos antropológiai vonatkozású írást, tanulmányt, fordítást közölt (köztük Clifford Geertz és James Clifford írásait). TEK-es tanítványaival lefordították és a Gondolat kiadónál megjelentették T. H. Eriksen *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálintropológiába* c. könyvét.

K.É.

Karády Viktor Győző (Budapest, 1936. dec. 16. –): társadalomkutató, történész, szociológus, 1993 óta az MTA külső tagja, 1994 óta a CEU Történelmi Intézetének felkért igazgatója, 2003- a WJLF tudományos tanácsadója. Publikációk száma: 231; Független hivatkozások: 230; Nemzetközi konferenciák rendezése: 7; Nemzetközi konferenciákon való részvétel : 83. Monográfiák: 3.

F.m.: *Gewalterfahrung und Utopie. Juden in der europäischen Moderne*. Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1999. (sp.: *Los judíos en la modernidad europea, experiencia de la violencia y utopia*, Madrid, Siglo veintiuno de Espana Editores, 2000); *L'enseignement des élites en Europe Centrale (19-20e siècles)*, ed. Mariusz Kulczykowski-val, Cracovie, Ksiegarnia akademicka, 1999; *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867-1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Replika könyvek, 2000; (Kozma Istvánnal) *Családnév és nemzet. Névpolitika, névváltoztatási mozgalom és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a reformkortól a kommunizmusig*. Budapest, Osiris, 2002; *Jews in Europe the Modern Era. A Socio-Historical Outline*. Budapest, New York, CEU Press, 2004; Naissance de l'ethnologie universitaire. *L'Arc*, n° 48, 1972, (no. spéc. à Marcel Mauss), 33-44; Normaliens et autres enseignants à la Belle Epoque. Note sur l'origine sociale et la réussite dans une profession intellectuelle. *Revue française de sociologie*, 1972, 13:35-58; Note sur les thèses de doctorat consacrées à l'Afrique dans les universités françaises de 1884 à 1961. *Informations sur les sciences sociales – Social Science Informations*, 11/1, 1972:65-80; L'expansion universitaire et l'évolution des inégalités devant la carrière d'enseignant au début de la III. République. *Revue française de sociologie*, 14/4, 1973:443-470; *Stratification intellectuelle, rapports sociaux et institutionnalisation. Enquête socio-historique sur la naissance de la discipline sociologique en France*. Rapport pour CNRS, 1974; Emile Durkheim, les sciences sociales et l'Université: bilan d'un semi-échec. *Revue française de sociologie*, 1976/2:267-311; Recherches sur la morphologie du corps universitaire littéraire sous la III. République, *Le mouvement social*, n° 96, juillet-septembre, 1976:47-79; Das Studium der Geschichte der Erziehung und der Pädagogik in Frankreich (ein Überblick). In *Die historische Pädagogik in Europa und in den USA*, Stuttgart, Klett-Cotta Verlag, 1978:60-81; (Kemény Istvánnal) Antisemitisme universitaire et concurrence de classe: la loi de numerus clausus en Hongrie entre les deux guerres. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 34, sept., 1980:67-96; *Stratégie des familles, carte scolaire et fonctions sociales de l'enseignement secondaire en France. Contribution à une comparaison trans-historique (1860/70–1960/70)*. Rapport scientifique du CNRS, 1980; Stratégies de réussite et modes de faire valoir de la sociologie chez les Durkheimiens. *Revue française de sociologie*, 20/49-82. Traduction allemande in W. Lepenies ed. *Geschichte der Soziologie*. Frankfurt, Suhrkamp, 1981, Band 2:206-262; Prehistory of Present Day French Sociology. In Charles Lemert ed. *French Sociology To-Day*. New York, Columbia U.P., 1981:33-47; French Ethnology and the Durkheimian Breakthrough. *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, 1981, 12/3:165-176; Le problème de la légitimité dans l'organisation historique de l'ethnologie française. *Revue française de sociologie*, 1982, 23:17-35; The Durkheimians in Academe. A Reconsideration. Ph. Besnard ed. *The Sociological Domain. The Durkheimians and the Founding of French Sociology*. Cambridge, Cambridge U.P., Ed. MSH, 1983:71-91; Jewish Enrollment Patterns in Classical Secondary Education in Old Regime and Inter-War Hungary. *Studies in Contemporary Jewry* (Bloomington), 1984, 1:225-252; Szociológiai kísérlet a magyar zsidóság 1945 és 1956 közötti helyzetének elemzésére. In *Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*. Kende Péter bevezetőjével, Paris, Magyar Füzetek, 1984:37-180; Juifs et Luthériens dans le système scolaire hongrois. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 69, sept. 1987:67-85; Durkheim et les débuts des ethnologie universitaire. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 74, sept., 23-32; Ethnicité, scolarisation et assimilation chez les Juifs et les Luthériens en Hongrie pendant la Monarchie Bicéphale. *Hungarian Studies* (Bloomington, Budapest), 2:23-41; Assimilation and Schooling: National and

Denominational Minorities in the Universities of Budapest around 1900. In G. Ránki ed. *Hungary and European Civilisation*. Bloomington, Indiana University Press, 1989:285-319; (Valter Csillával) *Egy országos vonzáskörű szegedi főiskola, a polgári iskolai tanárképző diplomásai (1928–1950)*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1990; Jewish Over-Schooling in Hungary. Its Sociological Dimensions. In V. Karady, W. Mitter eds. *Sozialstruktur und Bildungswesen in Mitteleuropa / Social Structure and Education in Central Europe*, Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1990:209-246; Egyetemi numerus clausus és értelmiségi kényszerpályák. Magyar-zsidó diákság a külföldi egyetemeken a világháborúk között. *Levéltári Szemle*, 1992, n° 3:21-40; A literátus hagyomány és a francia etnológia történelmi kezdetei. *Replika*, 1994, június, 183-201; (Hadas Miklóssal) Les Juifs et la tentation de l'excellence sportive dans les lycées hongrois d'ancien régime. *Cahiers d'Etudes Hongroises* (Paris), n°6, 1994:249-258; A társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon a nők felső iskoláztatásának korai fázisában. In *Férfiuralom*. Budapest, Replika-könyvek, 1994:176-195; Felekezeti és társadalmi egyenlőtlenségek a jászberényi gimnázium diákságában (1911–1945). *Jászberény-évkönyv*, 1995, Jászberény, 41-61; A középiskolai elitképzés első történelmi funkcióváltása Magyarországon (1867–1910), *Educatio*. 4:639-667; Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon. *Évkönyv 1995*, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, Esztergom, 1996:9-36; Social Mobility, Reproduction and Qualitative Schooling Differentials in Old Regime Hungary. In *History Department Yearbook 1994–1995*, CEU, Budapest, 1996:134-156; A zsidó túlsikolozás szociológiai kérdései Magyarországon. *A zsidó iskolaügy története Magyarországon*. Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság, 1996:7-38; *Zsidóság, asszimiláció és polgárosodás*. Budapest, Cserépfalvi, 1997; *Felekezeti egyenlőtlenségek és iskolarendszer. Történeti-szociológiai tanulmányok*, Budapest, Replika-könyvek, 1997; Das Judentum als Bildungsmacht in der Moderne. Forschungsansätze zur relativen Überschulung in Mitteleuropa. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 1997:347-361; Les Juifs et la violence stalinienne. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 120, 1997. décembre, 3-31; *Felekezet, rétegeződés és mobilitás: az egyenlőtlen modernizáció néhány kulcskérdése a magyar társadalomtörténetben. Székfoglaló előadás MTA külső tagja*. Budapest, Akadémiai, 1997; Acculturation nationale et esprit d'entreprise: les Juifs et le marché de l'édition en Hongrie avant 1945. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, n° 130, déc., 1999:66-76; *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Replika könyvek, 2000; *Zsidóság Európában a modern korban. Történelmi-szociológiai vázlat*. Budapest, Új Mandátum; Jewish Over-Schooling Revisited: the Case of Hungarian Secondary Education in the Old Regime (1900–1941), *Yearbook of the Jewish Studies Programme, 1998/1999*, Budapest, CEU, 2000:75-91; Ethnicité et religion dans l'histoire sociale hongroise contemporaine. In *La Hongrie au XX. Siècle: regards sur une civilisation*. Ed. Tamás Szende, L'Harmattan, 2000:49-83; *Túlélők és Újrakezdők. Fejezetek a magyar zsidóság szociológiájából 1945 után*. Budapest, Múlt és Jövő, 2002; Symbolic Nation Building in a Multi-Ethnic Society. The Case of Surname Nationalization in Hungary. *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte*, XXX, (Ethnizität, Moderne und Enttraditionalisierung, ed. Moshe Zuckermann), Wallstein Verlag, 2002:81-103; 'The People of the Book' and Denominational Access Differentials to Hungarian Primary School Libraries in the early 20. century. *Jewish Studies Yearbook 2000/2001*, Budapest, CEU, 193-201; Les sociologues avant 1950. *Regards sociologiques* (Strasbourg), numéro 22, 5-22; Les migrations internationales d'étudiants avant et après la Grande Guerre. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 145, décembre 2002:47-60; Lucian Nastasa-val *The University of Kolozsvár/Cluj/Cluj and the Students of the Medical Faculty (1872-1918)*. Cluj, Ethnocultural Diversity Resource Center, Budapest-New York, CEU Press, 2004; Jewish Identity in Post-Communist East Central Europe. *Monitor, ISH (Revue des sciences humaines et sociales)* (Ljubjana), vol VI, no. 1-2; Les Juifs dans les sciences sociales. Esquisse d'une problématique. In *Hommage à Pierre Bourdieu*. Paris, Seuil, 2004; Zsidó diákok a budapesti középiskolai piacon 1945 előtt és után. Esettanulmány a társadalmi krízis és a trauma szociológiájához. Fővárosi Levéltár, 2004; *The Jews of Europe in the Modern Era. A Socio-historical Outline*. Budapest – New York, CEU Press, 2004; Nagy Péter Tiborral, *Educational Inequalities and Denominations. Database for Western Slovakia, 1910*, Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 2004. Részletek még: http://www.wesley.hu/files/Karady_Viktor-CV-korabbi_honlap.doc.

K. V.

Kardos Tamás (1981, Budapest): 2007-ben végzett az ELTE-TÁTK Kulturális Antropológia szakán, 2008-ban az ELTE-BTK Filozófia szakán. 2006-ban fél éves Erasmus ösztöndíj-programon vett részt Seville-ben. Fő érdeklődési- és kutatási területei: nagyvárosi szubkulturális csoportulások, drogfogyasztó- és virtuális közösségek. Szakdolgozatát a Magyar Pszichedelikus Közösség (Daath) tagjai között végzett terepmunkájából írta, mely online formában a közösség honlapján hozzáférhető: <http://www.daath.hu/showText.php?id=152>. 2007 óta a Társaság a Szabadságjogokért

jogvédő szervezet Drogrporter programjában dolgozik, 2008. februártól a Drogrporter Médiamonitor programjának vezetője.

Publikációk: 2008-ban kerül kiadásra az *Addiktológia* című folyóiratban „A pszichedelikus drogok használatának spirituális vetülete a DAATH közösségben” című tanulmány, illetve szintén ebben az évben jelenik meg a 2007-es „*Civil Religion, Private Spirituality*” című szegedi konferencián tartott előadásának anyaga is.

Károlyi Júlia (1976, Budapest) kulturális antropológia szakon végzett (ELTE, Budapest), elsősorban cigánykutatással foglalkozik, írásait a Regio kisebbségtudományi folyóirat, roma tanulmány-fordításait a Prónai Csaba szerkesztette „Cigányság Európában” c. kiadványsorozat közölte. Eddigi kutatásai a cigány kultúra, a szocializáció és az oktatás területéhez kötődnek.

Keményfi Róbert (1969, Gödöllő) etnográfus, egyetemi docens, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék; Iskolák: Török Ignác Gimnázium (1983–87), Kossuth Lajos Tudományegyetem, földrajz–néprajz szak (1988–93), Würzburgi Egyetem (1993–94); Km.: egyetemi tanársegéd (1994–99), egyetemi adjunktus (1999–2003); K.: Jankó János-díj (1998), Szádeczky-Kardoss Elemér-díj (1998, 2005), Fiatal kutatók díja (1999).

F.m.: *Etno-kultúrgeográfiai vizsgálatok két magyar–román faluban* (1994), *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza* (1998), *A gömöri etnikai térmozaik* (2002), *A kisebbségi tér változatai* (2003), *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban* (2004); *A magyar nemzeti tér megszerkesztése* (2006).

Kutatási terület: etnicitás, térbeliség, tudománytörténet.

K.R.

Kézdi Nagy Géza (Budapest, 1958. február 27.): kulturális antropológus, etnológus, régész. *Tanulmányok:* ELTE BTK, régészet–néprajz, 1979–84; MTA, Posztgraduális ösztöndíjas 1985–89. *Életút:* 1976–80. az MTA. Régészeti Intézet topográfiai technikus, 1985–89. MTA. Tudományos továbbképzési ösztöndíjas az ELTE BTK Folklore Tanszékre kihelyezve, 1989–90. tanársegéd ugyanitt, 1990-től részt vett Boglár Lajossal a kulturális antropológia szak és tanszék megalapításában és oktatóként tagja az új tanszéknek. 1993-ban vendégtanár a London School of Economics-nél. 1996–97-ben megbízott tanszékvezető. 2005-től a Szimbiozis Kulturális antropológiai Alapítvány Kuratóriumi elnöke. Kutatómunkáit Mexikóban (1985–86, 1991, 1993–94, 2001, 2004.), Angliában (1993), Kelet-Afrikában (2000), Indiában (2005), Egyiptomban (2006) és Erdélyben végezte. 1989-től az MDF tagja.

F.m.: 2008 *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest; 2003. *Totonákok. A „három szív” népe*. Rastafari Kiadó. Bp. (Pataky Zsolttal közösen); 2003 *Világ Népei*. Kolumbusz Könyvek, Etyek-Botpuszta; 1996 Évszázadok a Rákosmentén. Bp. XVII. ker. Önkormányzat.

K.N.G.

Kisdiné Neményi Barbara (1973. 02. 17., Budapest): kulturális antropológus, orientalista. Főbb érdeklődési területek: buddhizmus, a tibeti kultúra, tibeti házassági szokások, a tibeti önreprezentáció, a születés és a halál társadalmi-kulturális kérdései, a születés rehumanizációja. Doktori értekezésének témája: az otthonszülés Magyarországon. *Tanulmányok:* 1994–2000: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, kulturális antropológia és tibeti szak.; 2000–2001: ösztöndíj a Pekingi Idegennyelvű Egyetemre (Beijing Foreign Studies University / Beijing Waiguoyu Daxue). Jelenleg doktori disszertációja megvédésére készül a Pécsi Tudományegyetem BTK Néprajz-Kulturális Antropológia Tanulmányok Doktori Programján. *Szakmai tevékenység:* 1998.09.–1998.11.:

antropológiai terepmunka Ladakhban (India) és Nepálban; 2000.12.–2001.02. antropológiai terepmunka Kelet-Tibetben; 2002. őszi és tavaszi félév: megbízott előadó az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kulturális Antropológia szakán; 2002. őszi félév: megbízott előadó a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológia szakán; 2002.09.01. óta egyetemi tanársegéd a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológia szakán. Nyelvtudás: német, angol, tibeti, kínai.

F.m.: 2008 „Ők az ellenségeink, velük házasodunk”. In Császár M. – Rosta G. szerk. *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Loisir, Budapest – Piliscsaba, 321-328; 2008 Az otthon-szülés metamorfózisai. In Bene – Sarlós – Vitári *Kutatási Füzetek 13*. Pécsi Tudományegyetem; 2008 Tibet házhoz jön. In Fejős – Pusztai *Az egzotikum*. Budapest – Szeged, Néprajzi Múzeum – Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék; 2004 Terepmunka Tibetben. In „Így kutatunk mi...” – az antropológia terepmunka módszereihez. Szimbiózis, Budapest, 108-121; 2003 Baloma – a halottak szellemei. A funkcionális elmélet alkalmazása Bronislaw Malinowski munkásságában. *Tanítvány*, 2003/2:49-70; 1999 A hó országának gyermekei. *Magiszter*, 3. évf. 5-6:20-21.

K.N.B.

Kiss Enikő (1978, Székelyudvarhely): egyiptológus és kulturális antropológus (ELTE Bölcsészkar) tanulmányai közepette kutatási eredményei elsősorban az iszlámmal kapcsolatosan jelentek meg, régészeti-egyiptológiai munkáit a Szépművészeti Múzeumban folytatja.

F.m.: <http://terebess.hu/keletkultinfo/muszlimok.html>, http://www.terebess.hu/keletkultinfo/kiss_eniko.doc.

Kiss Tamás (1977, Marosvásárhely): kultúrakutató, 2000-ben végzett a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem szociológia szakán. 2001-től az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet szociológia, 2004-től az PTE-BTK kultúrakutatás doktori program hallgatója. 2002-től az RMDSZ Ügyvezető Elnökség Demográfiai Munkacsoportjában dolgozik. Kutatási területei demográfia, nemzetközi migráció, politikai szociológia, elitkutatás, biográfia-elemzés.

Kolláth Anna (1954, Rum): nyelvész, egyetemi oktató. 1978-ban szerzett magyar–német szakos középiskolai tanári diplomát a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. 1978–1981 a Kanizsai Dorottya Gimnáziumban tanított, 1981–1993 a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének oktatója, az ELTE-n doktorált 1990-ben dialektológiából, 1993 óta Szlovéniában, a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén oktat, 1998-ig magyar lektorként, 1998 óta habilitált egyetemi docensként, 2004–tanszékvezetőként. Elsősorban leíró nyelvtani és dialektológiai kutatásaiban a magyar-szlovén kétnyelvűség a fő témaköre, írásai a nyelvi tervezés, a nyelvművelés-nyelvalakítás és a kétnyelvű oktatás kérdéskörében jelentősek.

Koller Inez (Siklós, 1977): doktorandusz hallgató a PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Politikatudományi Programjában, tudományos munkatárs a PTE BTK Politikai Tanulmányok tanszékén, főbb érdeklődési és kutatási területei a kisebbségek vizsgálata különböző dimenziókban, mint a bevándorlók kérdése a befogadó társadalmak politikai törésvonalaiiban, magyar, közép-európai és balkáni példák a nemzetiségi feszültségek politikai szintű megoldásaira.

F.m.: *Tanulmányai: Bevezetés a társadalomkutatás általános terminológiájába*
<http://www.publikon.hu/htmls/tanulmanyok.html?essayID=408>; *Kisebbségpolitikai jegyzet*

Komáromi Tünde (1970. szeptember 27. Torda, Románia): egyetemi tanulmányaimat a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom, illetve néprajz szakán végeztem 1995-ben. 1996-ban ugyanitt magiszteri diplomát szereztem (etnoszociolingvisztika szakon). 1997–2000 között az ELTE BTK Magyar és Összehasonlító Folklorisztika doktori program hallgatója voltam. Ezekben az években kerültem kapcsolatba az MTA Néprajzi Kutatócsoportjában működő (Pócs Éva által koordinált) boszorkánypereket feltáró és feldolgozó munkacsoporttal. (A munkacsoport Pócs Éva és Klaniczay Gábor kezdeményezésére alakult 1983-ban.) 2000 őszétől a Román Akadémia kolozsvári Folklór Intézetének munkatársa vagyok. Elsősorban azok a hiedelmek érdekelnek, amelyek a betegségek és a társadalmi viszonyok összefüggéseit fejezik ki. Legfontosabb témám a rontás problematikája, amelyet tágabban a boszorkányság témakörébe ágyazva vizsgálók egyrészt jelenkori kutatás (a történeti Aranyosszéken végzett terepmunka), másrészt történeti források (kolozsvári és aranyosszéki boszorkányperek) alapján.

Fontosabb dolgozataim a rontás, igézés, ijedtség jelenségével kapcsolatosak, és a gyógyítás illetve problémamegoldás, konfliktuskezelés egy fontos erdélyi formájával, az ortodox szerzetesek és papok szolgáltatásaival is foglalkoznak. (*Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap*, Néprajzi Látóhatár, 1996 Miskolc; *Igézés az aranyosszéki Szentmihályon*. Acta 1997. A Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 217-228; *Az ijedtség*. In Emberek, szövegek, hiedelmek, szerk. Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2001). A boszorkány figurája mellett a társadalmi megbélyegzés egy másik formája is foglalkoztatott: a farkasember aranyosszéki változata, a prikulics (*Prikulics Aranyosszéken*, In Borbély Éva – Czégényi Dóra szerk. *Változó társadalom*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1999:44-72). A XVI. századi kolozsvári boszorkányperek tanúvallomásai alapján vizsgáltam meg a rontással és a rontással okozott betegségekkel kapcsolatos képzeteket a *Hat boszorkány rontásai. Kolozsvár, 1584.* című dolgozatban (In Szabó Á. Tőhötöm szerk. *Életutak és életmódok*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2002:5-41). Az utóbbi években a gyermeknevelés mellett elsősorban doktori disszertációm (*Rontás és társadalom Aranyosszéken*) előkészítésével és írásával foglalkoztam. Ez a munka egy aranyosszéki faluban végzett kutatás alapján foglalkozik a rontás és társadalom viszonyával. Itt esettanulmányokban vizsgálom, hogyan fogalmazza meg a rontás ideológiájának tükrében az emberek az egészséggel, kapcsolataikkal és a tulajdonnal kapcsolatos problémáikat, illetve, hogy milyen speciális kezelési módjai vannak az így értelmezett problémáknak. (Megjelent: 2009 *Rontás és társadalom Aranyosszéken*. Kriza Könyvek 34. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 348 oldal).

K.T.

Komjáthy Zsuzsa (1970, Budapest): kulturális antropológus, az ELTE Ph.D.-hallgatója, az Artemisszió Alapítvány ügyvezetője. Tanulmányai jelentek meg a Kultúra és Közösség folyóirat hasábjain, valamint a Terézváros kutatását kísérő kiadványokban.

F.m.: *La ville, ses cultures, ses frontières* (Alain Bettegay – Jacques Barou – Andras A. Gergely szerk. 2004, L'Harmattan, Paris); *Város-képzetek – Az antropológiai megismerés árnyalatai*. Szerk. A.Gergely András – Bali János, MTA PTI – Könyv Kiadó – ELTE, Budapest, <http://mek.oszk.hu/08100/08152/index.phtml>.

Koronczai Barbara (1976, Budapest), kulturális antropológus, az ELTE japán és antropológia szakán végzett, egy kutatóévet töltött a Tokyo University of Foreign Studies-on, a japán Ministry of Education ösztöndíjával. Az egyetem mellett idegenvezetőként és (japán) tolmácsként dolgozik. Szakfordításai jelentek meg szerkesztett antropológiai kötetekben, a *Kisebbségkutatás* és a *Kultúra és Közösség* c. folyóiratokban.

Kotics József (Bonyhád, 1960. márc. 8.): kulturális antropológus, néprajztudós, tanszékvezető egyetemi tanár. Egyetemi tanulmányait Debrecenben végezte (1979-ben etnográfusként és történelem szakos középiskolai tanárként), majd a Debreceni Egyetem Néprajzi tanszékén dolgozott tanársegédként, adjunktusként, majd docensként 1999-ig. Ekkor a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai tanszékének tanszékvezetője lett. Azóta is itt dolgozik intézetigazgatóként. Az MTA Köztudományok tagja, a néprajztudományok kandidátusa (1993). Eddig öt könyve jelent meg. Tanulmányai magyarul, angolul, németül és románul jelentek meg különböző kiadványokban, szakfolyóiratokban. Több alkalommal volt hosszabb külföldi ösztöndíjas tanulmányúton német nyelvterületen. Kutatási területe: történeti antropológia, gazdasági antropológia, az empirikus kultúrakutatás módszertanának elmélete, modernizációelméletek, mentalitástörténet, paraszti polgárosodás, történeti életmódtípusok, a nő szerepe a tradicionális és modern társadalmakban, tisztasági arzenál gyilkosságok, multikulturalitás, etnicitás, asszimiláció kutatás.

F.m.: *Ethnographica et Folkloristica Carpathica*. Tom 9-10. Red. Elek Bartha – Róbert Keményfi – József Kotics – Zoltán Ujváry. Debrecen 1998; Magyar–román–cigány együttélés Zabolán. *Néprajzi Látóhatár*, 1998 (VII.) 3–4:134-138.; *Mások tekintetében*. Miskolc, KVAT, 2001; *Integráció vagy szegregáció? Cigányok a háromszéki Zabolán*. Cluj-Napoca, 1999.

Részletesebb adatok: <http://www.mtakpa.hu/koztest/ktag.php?ikt=11251>

Kovács Éva Judit (Pécs, 1964): a szociológiai tudományok kandidátusa (1994), az MTA Szociológiai Kutatóintézetének főmunkatársa, a PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének adjunktusa. Cím: 1014 Budapest, Úri u. 49. kovacseva@chello.at. Kutatási területei: 20. századi társadalomtörténet, közösségtanulmányok, a társadalmi emlékezet elméletei és megjelenési formái, kulturális transzferek és találkozások, kvalitatív módszerek és technikák (élettörténeti elemzés, diskurzus-elemzés, kép-antropológia).

Saját és szerkesztett kötetei: Felemás asszimiláció. Lilium Aurum, Somorja-Dunaszerdahely; *Mutatkozás. Zsidó identitás-történetek* (társszerző: Vajda Júlia). Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2002; *Távoli szomszédok – Entfernte Nachbarn* (társszerzők: Vári András, Gerhard Baumgartner). Regio könyvek, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002; *Tükörszilánkok – Kádár korszakok a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet – 56-os Intézet, Budapest, 2008.; *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Regio Könyvek, Budapest, Néprajzi Múzeum, 2007; *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. Regio könyvek, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004; *Mi újság a kelet-európai szociológiában?* Regio könyvek, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.

Kuratori tevékenység: Jetzt zeigen wir es euch!/Most megmutatjuk! – Kortárs roma művészet. Bécs, Collegium Hungaricum, 2008. szeptember 17. – október 17.; *ROMA&SINTI 'Zigeuner-Darstellungen' der Moderne*. Kunsthalle Krems, 17. Juni – 2. September 2007. www.kunsthalle.at; *Reihe „Politische Ikonographie” Mythen der Nationen – Kampf der Erinnerungen*. Deutsches Historisches Museum, Herbst 2004. <http://www.dhm.de/ausstellungen/mythen-der-nationen/index.html>

Kovalcsik Katalin (1954. augusztus 12., Budapest): etnomuzikológus. 1978-ban kapott a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Zenetanárképző Intézetében hárfa-, szolfézs- és általános iskolai énektanári diplomát. 1979-től az MTA Zenetudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa, 1983-tól tudományos munkatárs, 2006-tól tudományos főmunkatárs. 2004-ben muzikológus, tanári diplomát szerzett, 2006-ban „A ’cigány nótától’ az ’autentikus cigányzenéig’” c. disszertációjával az ELTE-n a néprajz és kulturális antropológia tudományterületén kapott doktori fokozatot. Kutatási területe a magyarországi, emellett elsősorban a dél-európai cigány közösségek zenei kultúrái, valamint azok revival- és populáris zenei jelenségei. Az utóbbi években a magyar falusi társadalom zenei életét is kutatja. 2002-től a Gypsy Lore Society vezetőségi tagja, 2007-től az International Council of Traditional Music Magyar Nemzeti Bizottságának képviselője. Tanulmányai elsősorban hazai és nemzetközi szerkesztett kötetekben jelennek meg. Eddigi nyolc kötete tudományos és

pedagógiai jellegű. Az MTA Zenetudományi Intézet kiadásában szerkesztett Európai Cigány Népzene c. sorozatának 1985 és 2002 között öt kötete jelent meg.

Néhány publikációja: *Könyvek: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Válogatta és szerkesztette: Kovalcsik Katalin (Csongor Anna és Bódi Zsuzsanna közreműködésével) Tanítók Kiskönyvtára 9. Budapest: BTF-IFA-MKM, 1998. 2. javított, bővített kiadás: 2002. Budapest: ELTE-IFA-OM; Kovalcsik Katalin – Konrád Imre – Ignác János *Aminy ku putyere. Bátor emberek*. Beás cigány történetek, szokáselbeszélések és mesék iskolás gyermekek számára. Pécs, Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, 2001; Martin György: *A botoló tánc zenéje*. Szerk.: Kovalcsik Katalin és Kubinyi Zsuzsa. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet – Hagyományok Háza, 2003. (CD melléklettel. „Cigányoknak legbotosabb nótája”. Szerk.: Kubinyi Zsuzsa és Németh István. Kiadó: Ua.) Angol változat, 2005. *The Music of the Stick Dance*. Kiadó: Ua.; *Tanulmányok: „Formális kommunikáció egy dunántúli oláh-cigány báli eseményen”. Zenetudományi dolgozatok* 2003:513-546; „Tristesse patriotique, vertu virile et “parler vérédique”: l’amusement larmoyant dans la société hongroise”. In Michel Demeuldre ed. *Sentiments doux-amers dans les musiques du monde*. Paris: L’Harmattan, 2003:127-133; „The dynamics of the musical identity of the Roma in Hungary”. In Elena Marushiakova ed. *Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2008:67-75; Romani Ballmusik in einem transdanubischen Dorf in Ungarn. In Probst-Effah, Gisela Hrsg. *Regionalität in der musikalischen Popularkultur*. Aachen: Shaker Verlag, 2009:281-298; „A nótában benne van az igazság”. Dal, beszéd, kultúra és érzelmek két falu idős lakói körében. In Szemerényi Ágnes szerk. *Folklór és zene*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Folklór a magyar művelődéstörténetben.), 2009: 312-323; *Hangfelvételek*: Kovalcsik Katalin – Kubinyi Zsuzsa szerk. *Csenyési cigányok. Egy magyarcigány falu zenéje*. Fonó Records FA-909-2. 2002. (CD); *Ajándék. Roma művészek a gyerekekért*. A verseket vál. (Szilvási Istvánnal közösen), szerk. és a bevezető tanulmányt írta: Kovalcsik Katalin. Budapest: sulíNova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht, 2006. (CD)

K.K.

Kovács Nóra: kulturális antropológus, az ELTE BTK antropológiai diplomája (1994) mellett az Angol Nyelvi és Irodalmi Tanszék, valamint a Néprajz Tanszék, továbbá a Közép-európai Egyetem Politikatudományi Tanszékének hallgatója (1996–1997); az ELTE Európai Ethnológia PhD-program (1996–2001) elvégzése közben (1998–) az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos segédmunkatársa, tudományos titkára (2002–), majd főmunkatársa, PhD (2005); kutatási területe a kisebbségiség, migráció, magyar diaszpóra Argentínában.

F.m.: Kovács Nóra 2009 *Szállítható örökség. Magyar identitásteremtés Argentínában (1999–2001)*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest; Kovács Nóra szerk. 2004 *Tanulmányok a diaszpóráról*. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/kovacs_nora_diaszpora_tanulmányok_main.html; Kovács Nóra – Szarka László szerk. *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréről*. /Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve I./ Akadémiai Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_01_main.html; Kovács Nóra – Szarka László szerk. 2003 *Tér és Terep II. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. /Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve/ Akadémiai Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_02_main.html; Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. 2004 *Tér és terep III. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_03_main.html; Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. 2005 *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. (Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4.) Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_04_main.html; Részletes publikációs jegyzék: http://www.mtaki.hu/munkatarsak/kovacs_nora_publ_main.html

Kulcsár Dalma (1970, június 15., Budapest): antropológus, nyelvtanár, tanulmányait az ELTE BTK spanyol-angol-kulturális antropológia szakán végezte. Ösztöndíjasként részt vett a londoni LSE szociálintropológia tanszékének vallásantropológiai kurzusán, és az ott tanultakat megosztotta az ELTE hallgatóságával. Terepmunkát 1996-ban végzett az ormánsági romák értékrendszere témakörében. 2005-ben előadta „Latino kulturális

állampolgárság és identitások” [Latino cultural citizenship and Latino identities in the United States] című szakdolgozatát a cambridge-i „A társadalomtudományok határvonalainak megkérdőjelezése” című diák-konferencián [6th Inter-University Graduate Conference: Challenging the Boundaries in the Social Sciences], majd a budapesti CEU szociológia-szociálintropológia tanszékén szerzett MA diplomát.

F.m.: fordítások; recenzió Sarah Pink: „Home Truths – gender, domestic objects and everyday life”. *Tabula 10* (1), 2007); „La frontera de cristal’ de Carlos Fuentes y los inmigrantes”, *Ventana Abierta* Vol. VI, No 22 (Inmigrantes), Santa Bárbara, California: 2007.; „Roma honfoglalók”. *Regio. Kisebbségi Szemle*, Vol. VIII. 1997. No 3-4., <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00030/pdf/06.pdf>; recenzió Helmut Wautischer szerk. *Törzsi episztemológiák* [Tribal Epistemologies. Essays in the Philosophy of Anthropology], Aldershot/Brookfield/Singapore/Sydney: 1998. <http://www.netem.hu/szimbiozis/SZIMBIOZIS20030903.doc>

K.D.

Lágler Péter (1961): okleveles etnográfus és orientalista (mongol) előadó /ELTE, Budapest/. Munkahely: Magyar Művelődési Intézet, Kutatási és Kutatásszervezési Igazgatóság, kutató; Miskolci Egyetem, Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, félállású adjunktus. Oktatásban töltött idő: 1988-93 ELTE Antropológia Szak; 1993- ME Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék. Oktatott tárgyak: Bevezetés a kulturális antropológiába; Kvalitatív kutatás módszertana; Bevezetés az etnográfiába; Bevezetés a világ népeinek kultúráiba, Ázsia; Gazdasági antropológia; Szociálintropológia; Kognitív antropológia; Szakszövegolvasás (német, angol, orosz). Kutatási területek: Orientalisztika, gazdasági antropológia, menekültek Magyarországon, kultúra szerepe a terület- és vidékfejlesztésben, művészeti antropológia. Terepmunkák: Magyarország, Mongólia, Szerbia, Horvátország. Külföldi tanulmányutak, ösztöndíjak: 1982-1983 Mongol Állami Egyetem, Ulánbátor (szakos ösztöndíj); 1986-1987 Universtät Wien; Völkerkunde, Kunstgeschichte (Herder ösztöndíj); 1993 Postdoctoral Institute of Social Sciences, Amsterdam; 1993 London School of Economics, Department of Anthropology (Tempus ösztöndíj); 1995 Amsterdam School of Social Science Research (PhD program ösztöndíj). Tanulmányok: 1996 Hero- and Victim-Formula in Stories, in Mind and in Behaviour. Paper on the 10th Congress of the International Society for Folk Narrative Research, Innsbruck, 1992. In Petzold. L. ed. Folk Narrative and World View pp. 443-448, Peter Lang, Frankfurt, Berlin New York etc.; 1997 Kórogy - egy kelet-szlavóniai magyar falu és lakói a délszláv háborúban. In Régió 2/1997, pp. 123-149; 1999 Fény és hangképek az antropológia láthatárán. In Bán A. szerk. Körülírt képek. Fényképezés és kultúrakutatás. pp. 43-60. Miskolci Galéria – Magyar Művelődési Intézet, Miskolc-Budapest; 2001 Szerelem vagy szakma? Amatőrök és profik. In Enyedi Nagy M., Farkas Z., Molnár A., Soltészki T. szerk. Média könyv 2000 – 2001, Tények és Tanok. pp. 45-60. ENAMIKÉ, Budapest; 2003 A cél a küzdés maga? Vámbéry Ármán, Goldziher Ignác és a polgárosodás. In Dobrovits M. szerk. A megtalált örökség. I. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. pp. 132-198. Lilium Aurum, Dunaszerdahely; 2004 Rejtékaajtó. In Vagabundus. Tanulmányok Gulyás Gyula 60. születésnapja tiszteletére. pp. 145-151; 2006 A kulturális szegénység, a kreatív gazdaság és „A művelődés hete – A tanulás ünnepe”. Szín 11/2. pp.37-45; 2007 A Nap Klub Alapítvány, Budapest, Józsefváros. In Dudás K. – Lágler P. szerk. Helyi érték; fejlesztéskutatói esettanulmányok. pp. 369-419. Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, Budapest; 2008 A népművészet nemzetközisége és reprezentációi. In Lágler P. szerk. Tér, mező és forrás; Tájékozódás társadalmi térben, kulturális mezőkön, a forrásoknál. pp. 142-171. Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, Budapest. Közös publikációk: 2007 Dudás K. – Lágler P.: Helyi érték (kutatási összefoglaló) in. Dudás K. – Lágler P. szerk. Helyi érték; fejlesztéskutatói esettanulmányok. pp. 5-38. Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus; 2010a Dudás K. – Lágler P.: Helyi érték (kutatási összefoglaló) in. Dudás K. – Lágler P. szerk. Helyi érték; fejlesztéskutatói esettanulmányok. pp. 5-38. Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus; 2010b Lágler Péter – Talata-Dudás Katalin: A mi kis világaink. In Kertész L.– Leposa Zs. szerk.: A mi kis falunk. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus 2009. évi public art programjának katalógusa. pp. 70-77. MMIKL, Budapest; 2010c Lágler Péter – Talata-Dudás Katalin: A mi kis világaink. Kunstwollen és Kunstwerden. Szín 15/2. Filmrendezés: 2004 Gépművészet, 50’ Dokumentumfilm a házilag épített kerti traktorokról mint a népművészet megnyilvánulásáról. Koronczai Endre public art projektje. Benutatva: Mediawave 2005; 2010 A mi kis falunk. Az MMIKL 2009. évi public art programjának keretében kiírt „Az én kis falum” kistelepülési pályázat támogatásával megvalósult projektek: 1.) Szabó Ildikó – Tesch Katalin: Re-habilitáció. 30’ 2.) Takács Szilvia: Marcal. 25’ 3.) Németh Róbert: Csocsó. 13’; Szerkesztés, lektorálás, fordítás: Bishop, Clifford 1997; Szex, szerelem, szentség. Bölcsesség, Hit, Mítosz; Magyar Könyvklub – Helikon Könyvkiadó (szerkesztés); Humphrey, Caroline – Vitebsky, Piers, 1998 Vallás és építészet. Bölcsesség, Hit, Mítosz; Magyar Könyvklub – Helikon Könyvkiadó (fordítás); Szöggjal Rinpoce, 1997; Pillanatról pillanatra. Napi elmélkedések életről és halálról. Magyar Könyvklub (szerkesztés); Lágler P. szerk. 2000 Amator Artium; XVII. Országos Képző- és Iparművészeti Tárlat Eszencia Kiállításának katalógusa.

Magyar Művelődési Intézet, Budapest; Dudás K. – Lágler P. szerk. 2007 Helyi érték; fejlesztéskutatási esettanulmányok. Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus; Laird, Thomas, 2007, Tibet története, Trivium Kiadó (fordítás Kertész Balázssal); Lágler P. szerk. 2008 Tér, mező és forrás; Tájékozódás társadalmi térben, kulturális mezőkön, a forrásoknál. Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, Budapest; Önálló kötetek: 1994 *Qan Qarangyui. Transcriptipon des Textes des Rintchen-Ms.* MTA Altajisztikai Kutatócsoport, Akadémiai Kiadó, Budapest; 1988 *Qan Qarangyui, Facsimile des Rintchen MS.* 113 pp. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest; Fényképképzőművészeti kiállítások: Egyéni: 2001 április – május; *Vasadiék. Nagypám emlékére.* Rét Galéria, Gazdagréti Községi Ház; 2001 december, *Jelentések.* Újpesti Polgár Galéria; 2003 október *A cég mint kulturális rendszer.* Kulturális intézmények arculatát, belső világát bemutató fotókiállítás (A kulturális intézmények arca és arculata c. konferencián), Székesfehérváron; 2004 május *Rejtektáj. Civilizált sámánok.* Fotókiállítás a mediátorokról és a mediációról a Bory várban, Székesfehérvár (Horváth Ernővel). Csoportos: 1998 május – július, *Photography and Anthropology.* Pusta Gallery, Cultural Centre of Upper - Silesia, Katowice; 1999 december, *Körülírt képek.* Miskolci Galéria; 2000 november – december, *Sűrű képek.* Mai Manó Fotógaléria, Budapest; 2003. március 25. – április 30. *Anthropologie Vizuala.* Mátyás-Ház, Kolozsvár.

L.P.

Lelkes Gábor (1973, Dunaszerdahely): kisebbségkutató, közgazdász. A Comenius Egyetemen (Pozsony) 1997-ben geográfusként végzett, ugyanitt a Gazdaságtudományi Doktori Iskolájának település- és területfejlesztési programjában dolgozott. 2002 óta a Fórum Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa, kutatási területei a regionális fejlesztés alakulása Szlovákiában és a Dél-Szlovákiában zajló társadalmi, gazdasági és interetnikus kapcsolatok, szlovákiai, ill. dél-szlovákiai regionális folyamatok. 2002–2006 az Építésügyi és Regionális Fejlesztési Minisztérium tanácsadója dél-szlovákiai regionális fejlesztési kérdésekben, 2000-től tanácsadója szakmai szervezeteknek és településeknek. Részletesebben: a Fórum Intézet oldalain: www.foruminst.sk

Letenyei László (1970, Budapest): 1990-től ELTE kulturális antropológia szakára járt, mellette a Közgázon végzett, majd szociológiából doktorált. 1993-ban Vörös Miklóssal, Gulyás Annával és másokkal Ecuadorban végzett terepmunkát, amiből kiállítást rendeztek a Néprajzi Múzeumban. 2002 óta a Budapesti Corvinus Egyetemen docens, egyebek közt kulturális és gazdasági antropológiát, szociofilmet oktat. Főbb kutatási területei: mentális térképezés, kapcsolatháló elemzés. Alkalmazott kutatásokkal is foglalkozik, önkormányzati tanácsadás területén.

F.m.: (letölthető: www.tettconsult.eu); *Rendszerváltás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében*; 1999; *Településkutatás I-II.* (Tankönyv és tanulmánykötet), 2005; *Az Andok kultúrája* (tanulmánykötet), 2008; Kortárs városfejlesztési modellek (tanulmánykötet), 2010.

Dokumentumfilmjei (letölthető: www.tettstudio.hu): *Észak felől* (Tibet, 1999); *Mama Negra, Danza Yumbo* (Ecuador, 2002); *Samszán család* (Jemen, 2004).

Szoftver: Mental Map Editor 1.0, 2006. (letölthető: www.mentalmap.org)

L.L.

Liszka József (1956. 04. 06., Köbölkút): néprajzkutató. Az érsekújvári gimnáziumban érettségizett (1975), a budapesti ELTE-n néprajz–régészet szakot végzett (1980), majd ugyanott bölcsészdoktorátust (1987), ill. PhD-fokozatot (2003) szerzett. Először mint régész dolgozott az érsekújvári Járási Múzeumban (1980–1991), közben néprajzkutatással és kutatásszervezéssel foglalkozott. 1991–1995-ig a komáromi Duna Menti Múzeum Magyar Nemzetiségi Osztályának néprajzos-muzeológus vezetője. Humboldt-ösztöndíjasként másfél évet töltött a müncheni, ill. a marburgi egyetemen, ahol tudományos kutatómunkát végzett és előadásokat tartott (1996–1997). 1997-től a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központja igazgatója, etnológusa. 2000–2003 között a Passaui Egyetem Néprajzi

Tanszékén töltött Humboldt-ösztöndíjas vendégkutatóként (és részben óraadó tanárként) két részletben hét hónapot. Vendégtanár a budapesti, debreceni és kolozsvári egyetemen. A nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Kultúrák Karának óraadó tanára (2004–2005), a Selye János Egyetem Tanárképző Karának oktatója (2006–). 1976-tól publikál hazai magyar és magyarországi lapokban (Hét, Nő, Új Szó, Irodalmi Szemle, Fórum Társadalomtudományi Szemle, Élet és Tudomány, Honismeret, Műhely stb.), később magyarországi, valamint erdélyi, szlovák, osztrák és német szaklapokban, tanulmánykötetekben is (Néprajzi Látóhatár, Ethnographia, Regio, Slovenský národopis, Etnologické rozpravy, Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, Zeitschrift für Balkanologie, Finnisch-ugrische Forschungen stb.). Egyik alapítója a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaságnak, melynek 1989-es megalakulásától 1997-ig elnöke. Szerk. a Társaság Népmisérleti Könyvtár c. sorozatát és a Hírharang c. negyedévi szervezeti tájékoztatót. Az Acta Ethnologica Danubiana szerk. Tudományos érdeklődése elsősorban a néprajz elméleti problémáira, tudománytörténeti kérdésekre, az interetnikus kapcsolatok vizsgálatára, továbbá a szakrális néprajzra összpontosul. Munkásságából kiemelkedik a Szlovákiai magyarok néprajza c. összegzése, amely a szlovákiai magyarok népi kultúrájáról nyert eddigi ismereteink szintézise, miközben a kutatás jövőbeni irányait is kijelöli. Díjak: a Magyar Néprajzi Társaság Jankó János-díja és a Szlovák Néprajzi Társaság nívódíja (1988), a somorjai Bibliotheca Hungarica Díja (1994), a komáromi Polgármesteri Díj (1995), a Magyar Néprajzi Társaság külföldi tiszteletbeli tagja (1994), a Márai Alapítvány Nyitott Európáért díja (1999), Jedlik-díj (2002), Madách-Posonium-díj (2003), Szlovák Néprajzi Társasága díja a tudományszervezésért (2003), az MTA Arany János-díja (2005). További részletek még: <http://www.foruminst.sk>

F.m.: Ágas-bogas fa. Néprajzi ismeretek alapfokon. (1986, további 3 kiadása is megjelent); A szlovákiai magyar nemzetiség etnográfiai és folklorisztikai bibliográfiája. A 19. sz. elejétől 1986 végéig. (1988); Magyar néprajzi kutatások Szlovákiában. 1918–1938. (1990); Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából. (1992); Népi építkezés az érsekújvári járás területén. (1992, Gudmon Ilonával közösen, szlovákul is); Őrei a múltnak. Vidéki múzeumok, tájházak, néprajzi gyűjtemények Dél-Szlovákiában. (1994); Ne csak szeresd, ismerd is szülőföldedet. Dolgozatok Kürt község néprajzából. (1994); „Szt. képek tisztelete”. Dolgozatok a vallási néprajz köréből. Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából 2. (1995); A szlovákiai Kisalföld néprajzának válogatott bibliográfiája. (1995); „Tudománynak kezdetéről”. Magyar néprajzkutatóként Szlovákiában 1979–1998. (1998); Állítatott keresztényi buzgóságból. Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisemlékeiről. (2000); Národopis Maďarov na Slovensku. Komárno (2003); Zwischen den Karpaten und der Ungarischen Tiefebene. Volkskunde der Ungarn in der Slowakei. (Passau 2003). Két Duna keríti. Tanulmányok a Csallóköz néprajzához. (2005); Szakrális kisemlékeink. Malé sakralne pamiatky. Sakrale Kleindenkmäler. (2006, L. Juhász Ilonával); Termékeny homályban. Egy néprajzkutató töprengései. Napló-jegyzetek: 1976–1995. (2006); Bevezetés a néprajzba. A magyar néprajz/európai etnológia alapjai. (2006); És az ige testté lőn... Karácsonyi motívumok kis szentképeken. Szerk. és a kísérő tanulmányt írta Liszka József. (2007); Úton lenni. Egy néprajzkutató töprengései. Napló-jegyzetek: 1996–2000. (2007).

Forrás: http://www.foruminst.sk/index.php?p=lexikon&t=a&xp=&Data_Id=&From=50&Col=2&Mid=&Lev=&Ind=9&sword=&skat=&stitle=l&sgroup=title_hu_tr&sfilt=t&SearchLex=&P=index,hu,#top

Losonc Alpár (1958, júli 7., Temerin): egyetemi rendes tanár az Újvidéki Egyetemen, filozófiát és szociológiát ad elő. 1991-óta a szegedi JATE oktatója ahol többek között etnopolitikai kurzusokat vezet, és meghívott előadója a belgrádi Politikatudományok karán. Több évig az újvidéki Multikulturális Központ igazgatója, majd szakmai tanácsadója. 2002-ben rész vett a jelenleg érvényben levő szerb/montenegrói kisebbségi törvény szakmai előkészítésében. Modernitás-elméleti és kisebbségpolitológiai nézőpontja ritka konzisztenciájú, seregnyi vonatkozásban a filozófiai antropológia álláspontját képviseli.

F.m.: *Hiányvonalakozások*. Forum, Újvidék, 1988; *Az emlékezés hermeneutikája*. Forum, Újvidék, 1998; Szempontok a nemzeti kisebbség értelmezéséhez. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs szerk. *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel, 2005. További részletek: http://hu.wikipedia.org/wiki/Losonc_Alpa%C3%A1r

Magyari-Vincze Enikő: szociológus és kisebbségkutató, jelenleg egyetemi docens a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, ahol 1996 és 1999 között az első kulturális antropológia mesterképző programot irányította. Az egyetemen működő Kulturális Antropológia Intézet, és a „Gender Studies” Interdiszciplináris Csoport kezdeményező tagja és vezetője, valamint a Desire Alapítvány elnöke, mely kutatásokat végez, könyveket ad ki és különféle, főként a nők társadalmi helyzetével kapcsolatos eseményeket szervez. Egyetemi előadásai a *politikai antropológia*, a *nacionalizmus*, valamint az *antropológia és feminizmus* kérdéskörét érintik. Kutatási témái az etnikai, nemzeti és nemi identitáspolitika a poszt-szocialista Romániában, az etnicitás és nemiség kapcsolata, valamint a „Mexikói-Amerikai (Chicano/Chicana) Studies” etnográfia (ez utóbbit a University of California Los Angeles kampuszán, 1998 augusztusa és 1999 júniusa között végzett terepmunka tette lehetővé).

Szerzője a Kísérletek kulturális elemzésre. Experimente în analiza culturală. Experiments in Cultural Analysis (Cluj: EFES, 1997) és az Antropologia politicii identitare naționaliste (A nacionalista identitáspolitika antropológiája, Cluj: EFES, 1997) című köteteknek, és számos kötetben és szakfolyóiratban megjelent tanulmánynak (például: „Questioning the ‘Feminization’ of Poverty in Romania”, egy Magyari N.-al, L. Popescuval és T. Rotariuval együtt írt cikk része, a Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition című, R.J. Emigh és Szelényi I. szerkesztette kötetben, Praeger, 2001; „A kolozsvári egyetem és a romániai magyar identitás politikája” Replika, 1999/4; „Ethnography of Chicano Studies. Report on a Research in Progress”, in Caietele Tranziției, 2-3/1998-1999; „Entitled to Rights and Claiming Rights. Changing Positions of Feminism in Romania”. In Regulski, J. – Fuszara, M. szerk. Women’s Rights within the Context of European Integration. Társ szerzője és társ szerkesztője a Women and Men in East European Transition (Cluj: EFES, 1997), a Transition in Central and Eastern Europe (Cluj: EFES, 1998), az Întâlniri multiple. Antropologi Occidentali în Europa de Est (Cluj: EFES, 2000), a Prezențe feminine. Studii despre femei în România (Női jelenlétek. Tanulmányok a nőkről Romániában, Cluj: Desire, 2001), Femei și bărbați în Clujul multiethnic. Nők és férfiak a multiethnikus Kolozsváron (Cluj: Desire, 2001), valamint a szerkesztés alatt álló Representing Anthropology and Anthropological Representations of Eastern Europe című kötetnek. További részletek: <http://www.edumigrom.eu/magyarivincze>

M.V.E.

Marton Klára (1973. Kecskemét): első diplomáját az ELTE Angol nyelv és irodalom szakán szerezte. Ezzel párhuzamosan kezdte el tanulmányait az ELTE Kulturális antropológia szakán, ahol 2002-ben szerzett diplomát. Kutatását a Budapesten élő afgán menekültek és bevándorlók körében végezte, erről írta szigorlati dolgozatát, majd a szakdolgozatát is. A dolgozat az afgánok társadalmi beilleszkedésének nehézségeit, és csoporttá formálódásának sajátosságait mutatja be, akikkel még a közel 4 éves kutatás megkezdése előtt kapcsolatba került, mikor egy nemzetközi szervezet önkénteseként nemzetközi táborokat szervezett a Bicskei Befogadó Állomáson élő gyermekek számára, valamint regionális konferenciákat és tréningeket vezetett a szervezet menekültügyi munkacsoportja számára. Később egy hazai szervezetnél helyezkedett el másfél évre, mint menekültekkel dolgozó szociális munkás. Szakmai tapasztalatának köszönhetően az Orvosok Határok Nélkül Nobel-díjas humanitárius nemzetközi szervezet felvette tagjai közé. 2002 január és 2003 február között Dél-Szerbia és Koszovó határán dolgozott egy menekültügyi projektben, ahol mint szociális koordinátor felelt a projekt irányvonalainak megfogalmazásáért, a projekt határidejének és céljainak megvalósításáért, valamint a régióban dolgozó többi nemzetközi humanitárius szervezettel való kapcsolattartásért. Jelenleg az ELTE TÁTK Szociális Munka – Szociálpolitika Doktori Iskola ösztöndíjas harmadéves hallgatója. Disszertációját Magyarország menekült- és integrációs politikájából írja.

F.m.: A különbség a szokásokban és a gondolkozásban rejlik http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=131;

M.K.

Menyhárt Krisztina (1973, Szófia): nyelvész és kulturális antropológus, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa (1998 óta), kutatási területe a beszéd kutatása, azon belül a kétnyelvűség produkciós és percepció vizsgálat, a beszéd változásai időben és térben, a különböző műfajú szövegek (mesék, ráolvasások, spontán beszéd) fonetikai sajátosságai. Emellett érdeklődik a vallás- és a történeti antropológia iránt is. Több mint egy évtizede foglalkozik a magyarországi bolgár közösség nyelvének és kultúrájának kutatásával, PhD-disszertációját is ebből a témából írta.

F.m.: *A magyarországi bolgár közösség nyelvi helyzete*, http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=128; Gósy Máriával szerk. *Szöveggyűjtemény a fonetika tanulmányozásához*. Nikol. Budapest 2003; *A beszédprodukció és a beszédpercepció sajátosságai magyar-bolgár kétnyelvű gyermekeknél*. Budapest 2002; további részletek és publikációs lista: http://fonetika.nytud.hu/mk/publist_hu.htm

Mészárosné Lampl Zsuzsanna (1959, Pozsony): szociológiát végzett a pozsonyi Komensky Egyetemen, majd ugyanott újságírói képzést is szerzett. Jelenleg főállásban a Komensky Egyetem szociológia tanszékén tanít módszertant és kommunikációt, emellett a nyitrai Konstantin Egyetem zurnalisztika tanszékének adjunktusa. 1995 óta számos szociológiai kutatást végzett a szlovákiai magyarok körében. Három önálló kötete jelent meg, rendszeresen publikál hazai és külföldi szakmai folyóiratokban, valamint a hazai sajtóban. Főbb kutatási területei: munkaerőpiac, vállalkozás, nemzeti identitás és értékrend. A Fórum Kisebbségkutató Intézet állandó külső munkatársa. Részletek itt: <http://www.foruminst.sk>

Molnár József (1966, Nagydobronyban, Kárpátalja): geográfus–földrajztanár szakon végzett a Lembergi (Lvovi) Ivan Franko Állami Egyetemen (1990), majd 1995–1998 között a Debreceni Egyetem doktori iskolájának hallgatója, itt szerzett PhD fokozatot a földtudományokban (2003), azóta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Matematikai és Természettudományi Tanszékének docense, ahol földtudományi tárgyakat, népességföldrajzot, Kárpátalja földrajzát és politikai földrajzot oktat. Fő kutatási területe: Kárpátalja népességének és magyarságának demográfiai feltételei, formálódása.

Murányi István (1959. 08. 20., Ózd): szociológus, kisebbségkutató, egyetemi tanársegéd (Debreceni Egyetem, Szociológiai és Politológiai Intézet). Önéletrajzként: a szociológiához vezető utam meglehetősen kacskaringós, de nem bánom, mert nagyon sokat tanultam az iskolapadokon kívül is. A manapság „rozsdáövezetnek” nevezett Ózd környékén (némi közigazgatási tévedéssel ma már várossá nyilvánított Borsodnádásdon) töltött gyermekkor követő egri gimnáziumi évekről csak kellemes és tartalmas emlékek maradtak. A már akkor is értelmetlen egy éves katonásdit követően a debreceni egyetem matematika és fizika szakán kezdtem el tanulni, de még idejében rájöttem, hogy ez a terület életpályaként nem érdekel. (A matematika iránti tiszteletem viszont a mai napig megmaradt). Ezt követően egy éven át voltam bútorszállító, ami egyúttal igazi társadalomismereti kurzusnak bizonyult. A jelentéktelen intellektuális élményt nyújtó főiskolát népművelés szakon végeztem el, majd a késő kádár-korszak helyi politikai és társadalmi folyamatait a gyakorlatban ismerhettem meg a Hegyalján töltött három év alatt. A sárospataki Makovecz-házban talk-show-kat vezettem (igaz, évekkel később tudtam meg, hogy így hívják), jazz- és film klubbot szerveztem, majd egy igen jól hangzó beosztásban (közművelődési felügyelő) koordináltam a sátorlajújhelyi kultúrát. A film iránti szerelem Nyíregyházán a mozi-üzemeltetés paradox világában folytatódott, több izgalmas filmklub vezetésével kiegészítve. Az 1987-ben kötött házasság türelmes és inspiráló társat jelent (a mai napig) egy magyar-orosz-angol szakos leány személyében. Bár saját volt, de neki is köszönhettem a gondolatot: még valamit kellene

tanulnom. Három-négy napig meditáltam, hogy a művészettörténetet vagy a szociológiát válasszam. Végül ez utóbbi mellett döntöttem. Az ELTE másoddiplomás képzésének végére már kikristályosodott az irány, hogy mi az, ami érdekel, hiszen a szakdolgozatomat már Szabó Ildikónál írtam politikai szocializáció témakörében és ekkorra már survey-vizsgálatokat is készítettem. Egyre inkább az ifjúságszociológia, ezen belül a politikai szocializáció és később az előítélet, az identitás problematikája, valamint az empirikus szociológia módszertana kezdett foglalkoztatni (DOTE Egészségügyi Főiskola, Nyíregyháza, tanársegéd, 1991–93). A kilencvenes évek elején, vállalkozóként elkezdett közvélemény-kutatásokat a mai napig végzem. A gyakorlati tapasztalatokat a debreceni egyetem szociológus képzésében már tíz éve (1993 óta) próbálom hasznosítani az oktatásban és tudományos kommunikációban (1991–1992 JUSS – Szociológiai és Kulturális Szemle, szerkesztő). Sokféle kutatásnak voltam és vagyok résztvevője, de nem bánom a sokszínűséget, mivel meggyőződésem, hogy a politikai magatartás, vallásosság, anorexia vagy a drogfogyasztás ugyanarról szól, csak más oldalról. Nem nagy felfedezés, de igaz: a társadalom és annak gondjai, problémái nemcsak sokszínűek, hanem összefüggnek. Az ELTE PhD-programját elvégezve, hosszú szülés után 2004 őszén védem meg az elmúlt tíz év munkájára támaszkodó disszertációm (*Tizenévesek nemzeti identitása és előítéletessége a kilencvenes években*. Témavezető Prof. Csepeli György, ELTE). Közben lassan Fanni lányom is felnőtt, most kezdte a gimnáziumot...

Nyelvtudás: angol. Tanulmányutak: 1996 október-december, Belfast, Észak-Írország (The Queen's University of Belfast, Institute of European Studies) – Soros rövid tanulmányút ösztöndíj. Tudományos társasági tagság: 1989– Magyar Szociológiai Társaság; 1990– Magyar Politikatudományi Társaság; 1992– MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete; 1993– Minoritás Alapítvány, Kisebbségkutató Intézet; 2004– International Political Science Association, Research Committee for Political Socialization and Education. Főbb kutatási területek: ifjúságszociológia, nemzeti identitás és előítélet, politikai szocializáció, társadalomkutatás módszertana.

Fontosabb kutatási programok: 2003-2004 (programvezető): *Drogfogyasztók felsőfokon*. KAB KT. 2003. GYISM; 2003-2004 (programvezető): „*Kábítószerfogyasztás megelőzéséhez kapcsolódó társadalomtudományi vizsgálatok*”; 2001-2004. (résztvevő) 'PARADYS' – *Participation and the Dynamics of Social Positioning – the Case of Biotechnology. Images of the Self and Others in Decision-making Procedures*. EU 5th Framework Programme; 1994–96 (résztvevő) CEU – RSS (Research Support Scheme) *Conversion to democratic thinking in Central and Eastern Europe* project.

Publikációk: Könyv Murányi István szerk. *Drogfogyasztók felsőfokon*. Debreceni Egyetem, Mentálhigiénés Program, Debrecen, 2004. 219; Murányi István, Pénzes Marian, Barát Katalin: *Drog-érték-család. Nevelőotthonban élő fiatalok drogfogyasztása és értékrendje*. Észak-Kelet magyarországi Szenvédélybetegségeket Megelőző Egyesület, Nyíregyháza, 2000. 97; Murányi István, Seres Ildikó: *A lebegéshez nem kell pótszer. Drogfogyasztás a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei középiskolások körében*. Sz-Sz-B. Megyei Pedagógiai Intézet, Nyíregyháza, 1994. 110.; Önálló kiadvány Murányi István, Péter Judit, Szarvák Tibor, Szoboszlai Zsolt: *Civil Organisations and Regional Identity in the South Hungarian Great Plain*. Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences. Discussion Papers, No. 33. Pécs, 2000. 102.; *Drogfogyasztás a Hajdú-Bihar megyei fiatalok körében*. ÁNTSZ Hajdú-Bihar megyei Intézet-KLTE Szociológia Tanszék. Debrecen, 1997. 57.

M.I.

Öllös László (1957. július 14., Pozsony): filozófus, kisebbségkutató, politikai szakíró. A Comenius Egyetem magyar nyelv és irodalom – történelem szakán végzett Pozsonyban (1983), majd a budapesti CEU (Közép-Európai Egyetem) Politikatudományi Tanszékén szerzett újabb diplomát (1995), 2004-ben az ELTE-n politikai filozófiából védte meg doktori disszertációját. A „bársonyos forradalmat” követően alapításától tagja a fasiszta szlovák állam és a kommunista titkosszolgálat tevékenységét dokumentáló Nemzeti Emlékezet Intézete elnökségének. Az 1996-ban alakult somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet elnöke. A nyitrai Konstantín Egyetem Politológia és Európai Tanulmányok Tanszékén oktat. A szlovákiai

magyarok 1945 után elsőként megjelenő társadalomtudományi folyóirata, a Fórum Társadalomtudományi Szemle szerkesztőbizottságának elnöke. Főbb kutatási területei: a magyar kisebbségek alkotmányos helyzete, a nemzeti jogok és az emberi jogok viszonyrendszere, a szlovákiai magyar kisebbség megélhetési és politikai feltételei. Részletek és publikációk a Fórum Intézet oldalain: www.foruminst.sk

F.m.: Emberi jogok – nemzeti jogok. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs szerk. *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel, Budapest, 2005; *Az egyetértés konfliktusa. A Magyar Köztársaság alkotmánya és a határon túli magyarok*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008.

Nagy Károly Zsolt (1973. nov. 7., Miskolc): fotográfus, református teológus, kulturális antropológus. Felsőfokú tanulmányait a Sárospataki Református Teológiai Akadémián és a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia szakán végezte, jelenleg az MTA Néprajzi Kutatóintézetének és a Sárospataki Református Teológiai Akadémiájának munkatársa, valamint rendszeres óraadó a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Intézetén. Fő kutatási területei: 1) etnográfiai módszerek – közelebbről az interaktív etnográfia módszerének fejlesztése, vagyis az interaktív és kollaboratív személet és technológiák (együttes) alkalmazása az etnográfiai kutatásban. E kutatás keretei között folyik a „Homrogd vizuális atlasza” címet viselő kísérleti projekt, mely megtekinthető a www.etnologia.mta.hu/tudastar/hva1 címen; 2) etno-fotográfia – a fényképek szerepe az etnográfiai tudás konstrukciójában és továbbadásában; 3) vallásantropológia – a magyar református identitás kutatása.

N.K.Zs.

Nagy Krisztina (1974. Budapest): újjörög szakos bölcsészegyetemi hallgató (ELTE, Budapest), kulturális antropológus. Érdeklődési területe a magyarországi görög kisebbség, kutatási témaköre a magyarországi görögök kultúrája, annak is főként táncnyelvi hagyományait tanulmányozza.

Németh Ildikó (1979. Kaposvár): Jelenleg a Miniszterelnöki Hivatal Elektronikus Kormányzat Központjában vagyok nemzetközi referens; ezt megelőzően a BME-UNESCO-Infomációs Társadalom- és Trendkutató Központ kutatópartnere voltam. Tagja vagyok a Bolyai Műhely Alapítványnak, a Magyar Szociológiai Társaságnak, valamint instruktora a Magyar Gordon Iskola Egyesületnek. A debreceni Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskolán végeztem 2002-ben. Tanultam ösztöndíjjal Hollandiában, ill. tanítói gyakorlat és munka révén 3 nyarat töltöttem Angliában és Franciaországban. Több ösztöndíjat nyertem, számos különböző személyiségfejlesztő tanfolyam résztvevője voltam/vagyok. Angolul felsőfokon, franciául közel középfokon, németül és hollandul alapfokon írok és beszélek.

Tudományos érdeklődésem középpontjában a személyiségfejlődés / fejlesztés – ill. más oldalról: a pedagógiai pszichológia áll. Mind a személyiségközpontú fejlesztő tevékenységet multikulturális környezetben vizsgáló (1998), mind a Gordon-modell és az akkori magyar közoktatási rendszer viszonyát taglaló (2000) Országos Tudományos Diákköri dolgozatom különdíjat nyert. Az elsőt megjelentette a Magyar Tudományos Akadémia, s a pályaműm révén előadást tartottam az ELTE egy multikulturális pedagógiával foglalkozó szemináriumán. Hosszú távú terveim között szerepel egy személyiségfejlesztő tréningek kompetenciaközpontjaként funkcionáló európai intézet életre hívása.

Kulcsszavak: pedagógiai pszichológia, személyiségfejlődés/fejlesztés, személyiségfejlesztő tréning, konfliktuskezelés, emberi játszmák, multikulturalizmus.

Publikációk: eKormányzati értelmező kiadvány az eKormányzat 2005 stratégia és akciótervében (1126/2003 (XII.12) Korm. határozat; 2003); *A sulinet felhasználási és fejlesztési lehetőségei – nemzetközi dimenziók tükrében* (MTA, ITTK Szakmai Napok, Budapest; 2003 és INFO ÉRA konferencia, Békéscsaba; 2002); *Az internethasználat fő fejlődési irányai* – Beszámoló az Internetkutatók 3. nemzetközi konferenciájáról (BME-UNESCO-ITTK, *INFINIT* hírlevél; 2002); Sulinet-jelentés; Internet RESEARCH 3:0 NET / WORK / THEORY konferencia (Oktatási Minisztérium Sulinet Programiroda; 2002); „Amitől döglök a légy...” – avagy passzivitás a mai magyar közoktatásban, 2000. (XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia (OTDK), különdíj; 2001); *A multikulturális nevelés és gyakorlatának elmélete – a magyarországi cigányság tükrében* (MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 69. Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE), XXIV. OTDK (2000).

Kutatók: *eKormányzat célcsoport-bővítése* (MeH és BME-UNESCO-ITTK; 2002); *Nemzetközi önkormányzati portálok összehasonlító elemzése* (Trinity és BME-UNESCO-ITTK; 2002); *Mobilkommunikációs hírlevél* (Westel Mobil Távközlési Rt., MTA Filozófiai Kutatóintézet és BME-UNESCO-ITTK; 2002); *OM Távközlési Kompetenciaközpontjának előkészítése* (OM és BME-UNESCO-ITTK; 2002); *Sulinet-programok nemzetközi összehasonlító vizsgálata* (BME-UNESCO-ITTK; 2002); *A „multikulturalizmus” tantárgy bevezetése a közoktatási rendszerbe* (ELTE, Soros Alapítvány; 1998).

N.I.

Papp Richárd (1973. december 17. Budapest): egyetemi tanulmányait a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kulturális antropológia szakán végezte. Jelenleg a debreceni egyetem néprajzi szakán végzi doktori tanulmányait. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem kulturális antropológia szakán tanársegéd. Korábbi terepmunkáit a magyarországi szerbek körében, budapesti, kárpátaljai és izraeli zsidó közösségekben, Erdélyben és – három éve – a Délvidéken végezte. Jelenleg mint a Magyar Tudományos Akadémia Nemzeti-etnikai Kisebbségkutató Intézetének munkatársa a délvidéki magyarság körében végzett kutatások elsősorban Zentán, Bácsfeketehegyen és Dobradóban. Érdeklődési területei vallás és etnicitás, nemzettudat és tradíció, etnikus-kisebbségi identitás és rítus összefüggésrendszereit ölelik fel. 2000 óta megjelent publikációi:

Magyar zsidó revival? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy zsidó közösség életének tükrében. Budapest, 2000, MTA Kisebbségkutató Műhely, www.mtaki.hu; Vakuvillanás a zsinagógában. *Ethnica* 2000/1:4-6; Tér és idő a zsidó kultúra rituális életében. *Kultúra és Közösség* 2000/II-III/55-71; Boglár Lajos – Papp Richárd 2001 *A tükör másik oldala*. ELTE BTK, kézirat; Kultúra és személyiség. *Kultúra és Közösség* 2000/2-3:39-49; Papp Richárd 1999 *Intuitív antropológia*. In Kézdi Nagy Géza szerk. Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára. Budapest: ELTE Kulturális Antropológia Tanszék Évkönyve; A jugoszláviai zsidóság zentai kutatója. *Remény* 2000/5:53-57; Fonott kalács. Egy zsinagógai beszélgetés értelmező leírása. *Kultúra és Közösség* 2001/1:91-99; Vallásosság és nemzettudat empirikus kutatási lehetőségei a határon túli magyar társadalmakban. *Regio* 2001/1:213-232; Vallás és tradíció a Vajdaságban: avagy nyugdíjba ment-e a télapó? *Ethnica* 2001/3:106-108; Vallásosság és nemzettudat empirikus kutatási lehetőségei a határon túli magyar társadalmakban. *Regio* 2001/1:213-223; Vallás és identitás a Vajdaságban: egy társadalomtudományi kísérletről. In Tóth Károly szerk. Ezredforduló. A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2001:143-171; Etnikus vallások a Vajdaságban? *Kisebbségkutató* 2001/3:415-437; Szakrális és etnikai tartalmak a Vajdaság felekezeti életében. *Ethnica* 2002/1:31-33; Kisebbség, kultúra, tradíció városban és falun: életképek a Vajdaságból. *Kisebbségkutató* 2002/2:505-515; Egy milleniumi emlékkút jelentései a Vajdaságban. *Kultúra és Közösség* 2002/2:7-13; Történelmi egyházak a Vajdaságban: szakrális-etnikus stratégiák? In Kovács Nóra – Szarka László szerk. Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002:163-195; Rítus és nemzet. A vajdasági magyar kisebbségi kultúra tükrében. *Létiünk* 2002/1-2:37-51; (valamint www.mtaki.hu); A beregszászi zsidók kincse. *Remény* 2002/3:52-57; A „zsidó mentalitás” terei. *Kisebbségkutató* 2002/3:711-728; *Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései*. Budapest, 2003, Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet; „Rolls of Bread”. Interpretation of a conversation in a synagogue. *Acta Ethnographica Hungarica* 48, 2003/1-2:21-34; *Kisebbségi léthelyzetek és jövőképek a Vajdaságban*. 2003, www.mtaki.hu; Közép-Európa világa. In Kézdi Nagy Géza szerk. *A világ népei*. Budapest, Kolumbusz Könyvek, 2003:34-83; Szépirodalom és antropológia. Esettanulmány a zsidó idő létformái irodalmi példák tükrében. In A. Gergely András szerk. *A nemzet antropológiája* (Hofer Tamás közönteje). Új Mandátum, Budapest, 2003:215-237. (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_rovat=9); „Járható ösvény”. Magyar zsidó fiatalok az izraeli ortodox társadalomban. *Remény* 2003/2:100-105; Vallási tradíció és kisebbségi kultúra a Kárpát-medencében. *Tabula* 2003/1:59-93; „Úgy a földön is”. Zsidó és keresztény kultúrák vallásantropológiai

nézőpontból. Egyetemi jegyzet. Budapest, 2003, Szimbiozis – www.netem.hu/szimbiozis; Balkán és nemzet. A vajdasági magyarok „mentalitásáról”. *Pro Minoritate* 2003/ őszi, 37-66; Hajnal Virág – Papp Richárd: „Mint leveleket a vihar...” *Kulturális antropológiai tanulmányok az ezredforduló délvidéki magyarjairól*. 2004, Szerbia/Montenegró, Újvidék, Forum Könyvkiadó; A.Gergely András – Papp Richárd szerk. *Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok* 1. 2004, Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – MTA Politikai Tudományok Intézete – ELTE Kulturális Antropológia Szakcsoport; Kozma István – Papp Richárd szerk. *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. 2003, Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet; „Mindennapi kenyerünk”. A millennium és a „megszentelt hagyományok” jelentései a Vajdaságban. *Létiink* 2004/1:49-60; Ritus és nemzet a vajdasági magyar kisebbségi kultúra tükrében. In Kovács Nóra – Szarka László szerk. *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II*. Budapest, Akadémiai Kiadó: 7-23; Történelmi egyházak és kisebbségek a Vajdaságban: eltérő etnikus stratégiák? In A.Gergely András – Papp Richárd szerk. 2004 *Kisebbség és kultúra*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – MTA Politikai Tudományok Intézete – ELTE Kulturális Antropológia Szakcsoport, Budapest, 212-249; Kézdi Nagy Géza szerk. 2008 *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest; Papp Richárd 2003 *Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései*. Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. /Kisebbségi monográfiák, II./; Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk. 2005 *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Budapest-Beregszász; Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László szerk. 2007 *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. (Tér és terep 5). Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve, Balassi Kiadó, Budapest; Papp Richárd szerk. 2007 *Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi tanulmányok*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta. On-line: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/papp_richard_szerk_delvidek_vajdasag.html; Papp Richárd – Szarka László szerk. *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Zenta, 2008, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Részletek: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/papp_szarka_bennunk_ello_multjaink.html; Papp Richárd 1999 *Intuitív antropológia*. In Kézdi Nagy Géza szerk. *Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE Kulturális Antropológia Tanszék Évkönyve.

P.R.

Pálkás János (1974, Szerencs): az Külkereskedelmi Főiskolán közgazdászként végzett (1995), majd az ELTE szociológia (2000) és kulturális antropológia szakjain (2002) diplomázott, később a szociológia doktori iskola hallgatója volt. Tanulmányai után a marketingkutatóban, majd az online médiában kezdett el dolgozni. Szakmai érdeklődés: gazdaságantropológia, szociálintropológia, romakutatás, szimbólumkutatás, városi szubkultúrák, street art, online kommunikáció. E témakörökben tudományos konferenciákon, főiskolákon, egyetemeken és workshopokon számos előadást tartott.

Publikációk: *Androgénia, a nemek cseréje és a harmadik nem a hinduizmusban*. In A.Gergely András – Kemény Márton szerk. *Motogoria. Tanulmányok Sárkány Mihály 60. születésnapjára*. Budapest, 2004, MTA – ELTE, 210-220. (http://www.antropoport.hu/lapozo.php?akt_cim=144); *Az ajándék problémája a francia strukturalista etnológiában*. In A.Gergely András szerk. *A nemzet antropológiája*. Hofer Tamás köszöntése. Budapest 2002, Új Mandátum (http://www.antropoport.hu/lapozo.php?akt_rovat=9); *A csere nem-piaci formái a gazdaságantropológiában*. *Kultúra és Közösség*. 2000.IV.–2001.I:69-76; *Stex Alfréd és a szerencsejáték*. *Kultúra és Közösség*. 2000.IV.–2001.I:147-154; *Reciprocitás és redistribúció*. In Benda Klára – Hack József – Pintér Róbert szerk. *Így írtunk mi*. Budapest 1999: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 301-334; *Barlang-rajzok*. *Kultúra és Közösség*. 1998. 2:43-52. és In MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpontjának Dokumentum-füzetei, Budapest, 1999. 10. szám: *Barlanglakók – honfoglalók – térhasználók*. 3-20.

P.J.

Pásztor Zoltán (1968. 08. 23. Budapest): televíziós-rádiós szerkesztő, tanulmányait az ELTE francia-arab-kulturális antropológia szakán végezte. Jelenleg a Magyar Rádió és a Duna Televízió szerkesztő-műsorvezetője, valamint 1996 óta a Magyarországi Cigányokért Alapítvány monitora. Kutatási területe: asszimiláció, integráció, magyarországi kisebbségek, muzulmánok Európában. Ösztöndíjak: 1993 Nizza, 1995 Brüsszel, 1999 Damaszkusz. 2007-ben a Magyar Tudományos Akadémia tudományos újságírói díját nyerte, a Magyar Rádió

nívó díjasa valamint a Horvát Idegenforgalmi Minisztériumának Arany Toll díjasa. A Magyar Rádió riportereként számtalan helyszínről készít tudósításokat (Irán, Szíria, Libanon stb.). 1996 és 2006 között a Gordiusz Tudományos szerkesztőség munkatársa. Seregyi antropológiai témájú műsort készített a Kossuth, Petőfi illetve Bartók Rádióban.

P.Z.

Peti Lehel (1981. dec. 30., Héderfája): a Kis-Küküllő mentén született, 2000-ben érettségizett a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnáziumban, 2004-ben végzett néprajz-magyar szakon a Babes-Bolyai Tudományegyetemen Kolozsvárott, mester fokozatot és doktori tanulmányokat ugyanitt szerzett a Néprajz – Kulturális antropológia szakon, 2004–2006 a Korunk társadalomtudományi folyóirat szerkesztő munkatársa, 2006–2008 a Szegedi Tudományegyetem tanársegédjeként vallásantropológiát oktat, majd a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatója. Fő témaköre az erdélyi és moldvai vallásosság kutatása, a falvak társadalmi problémáinak, szokásrendjének, mindennapi életének, közösségeinek megismerése a néprajz, szociológia és antropológia kérdésfeltevései révén.

F.m.: Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc szerk. 2008 *Local and Transnational Csángó Lifeworlds*. Kriza János Ethnographical Society, Cluj-Napoca; Peti Lehel 2008 *A moldvai csángók vallásossága. Hagyományos világkép és modernizáció*. Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest; A csángómentés szervezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. (on-line: adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf442.pdf); A Korunk és a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet lapszáma a romániai nemzeti kisebbségekről, online: http://www.mta.hu/fileadmin/szervezetek/hatarontuli/korunk_bemutato.doc; további források: <http://www.adatbank.ro/belso.php?alk=44&k=5>; <http://ispmn.gov.ro/hu/peti-lehel/>

Pethő László (1945. máj. 7. Sátoraljaújhely): szociológus, kulturális antropológus. – Testvére Pethő Attila (1950) matematikus és Pethő Éva (1958) dipl. kereskedő. – Az ELTE BTK-n történelem szakos tanári–etnográfus okl. (1968), szociológus okl. szerzett (1986), doktorált (1988), a szociológiai tudomány kandidátusa (1992), Debreceni Egyetemen habilitált (2001). – A Déryné Műv. Közp. népművelője, majd ig.-ja (1968–1976), a Jászberényi Tanítóképző Főisk. Közműv. Tanszék főisk. adjunktusa (1976–1992), főisk. docense (1992–1994), főisk. tanára (1994. júl. 1.–1999. aug. 1.), egyúttal a Miskolci Egyetem Dunaújvárosi Főisk. Kar főisk. Tanára (1994. júl. 1-jétől) és a Miskolci Egyetem Kulturális Antropológia Tanszék egy. docense is (1994–95). Az ELTE Tanárképző Főisk. Kar Művelődésszervezés Tanszék (1999. júl. 1-jétől), majd az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Andragógiai Tanszékén (2003. szept. 1-jétől) főisk. tanár. Az ELTE Neveléstudományi Doktori Iskolája andragógiai alprogramjának vezetője, konzulense és disszertációk opponense. A berlini Humboldt Egyetem (1990), a bécsi Collegium Hungaricum (1991), a svájci Schweizerischer Nationalfond (1995) és a német Deutsche Akademische Austauschdienst (DAAD) ösztöndíjasa (1999–2000). 1997 és 2004 között többször tartott előadásokat a Vechtai Egyetemen, ahol 2003-ban vendégprofesszorként dolgozott. – Falu-, család- és oktatásszociológiai kutatásokkal, elsősorban a tanítói foglalkozás átalakulási folyamatának vizsgálatával és az arra ható politikai tényezők elemzésével fogl. Vizsgálta még a falusi családok életmódjának átalakulását és a Jászság mikrorégió szociológiai és szociálpolitikai problémáit. Újabb kutatásai a felnőttképzés valamint a munkás- és városantropológia területére irányulnak. Számos nemzetközi szociológiai, felnőttoktatási és antropológiai konferencia előadója. – Az MTA Szociológiai Biz. tagja. A M. Szociológiai Társaság (1982-től), a M. Néprajzi Társaság tagja (1984-től). – Déryné-émlékplakett (1975), a Jászságért Alapítvány díja (1997), Jász-Nagykun-Szolnok megye Tudományáért Díj (1998), Széchenyi István Ösztöndíj (2001). – A Jászsági Évkönyv, www.jaszszag.uw.hu alapító szerkesztője.

F.m.: *A tanítók és a társadalom. Történeti-szociológiai megközelítések*. Kand. érték. is. Budapest, 1992; *Az osztrák és a svájci felsőoktatás*. Budapest, 1996; *Egy mikrorégió az ezredfordulón. Tanulmányok, szociográfiák*,

publicisztikák. Budapest, 1999; *Araszolók. A Jászság az átalakulás éveiben. 1986–2000.* Budapest, 2000; *Racionalizáció és társadalmisítás. Tanulmányok.* Jászberény, 2002; A rendszerváltás óta folyó munkáskutatások néhány eredményéről. In *Munkástörténet – Munkásantropológia.* Budapest, 2003. szerk. is); The Possibility of the Formation of Non-Profit Adult Education in Hungary: considering the development before and after the political change. *Journal of Adult and Continuing Education Vol. 6.* 2004. Japan; A városkutatás antropológiai lehetőségei és dilemmái. In *Fehéren feketén Varsánytól Rititiig Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére I.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004:231-244.

Honlap: www.petholaszlo@eoldal.hu

P.L.

Péntek János (1941, Körösfő, Kolozs megye): nyelvész, a Babeş-Bolyai Egyetemen végzett magyar nyelv és irodalom szakon, ugyancsak Kolozsvárott szerzett filológiai tudományok doktora fokozatot; 1964 óta oktatója a magyar nyelvészeti tanszéknek, 1990–2006. közt tanszékvezető, kiemelkedő szerepe van a magyarságtudományi tárgyak intézményesítésében, a kolozsvári nyelvészeti, irodalomtudományi és néprajzi tanszékek kialakításában. Egyetemi tanár, a magiszteri és a doktori képzésnek felelőse a magyar és általános nyelvészeti tanszéken. 2004 óta az MTA külső tagja. Kutatási területei: magyar dialektológia, etnolingvisztika (nyelv és kultúra határterületeinek vizsgálata), nyelvi kontaktológia (nyelvi kölcsönhatás, kétnyelvűség, nyelvcseré). Könyvei, publikációi is e témakörökben jelentek meg.

Pozsony Ferenc (1955. ápr. 16. Zabola, Háromszék, Erdély, Románia –): néprajztudós, egyetemi tanár, Kolozsvár, BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.

F.m.: **Önálló kötet**

Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1984. p. 304.

Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet. A klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Lucától gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Pozsony Ferenc. Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára 2. Kolozsvár 1995. p. 287.

Az erdélyi szászok jeles napi szokásai. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 1997. p. 332.

Szól a kakas már. Szász hatás az erdélyi magyar jeles napi szokásokban. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 1998. 327.

Festbrauche der siebenbürger Sachsen. Pro-Print Verlag. Miercurea Ciuc, 1999. p.255.

„Adok nektek aranyvesszőt...” Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2000. p. 200.

Ceangăii din Moldova. Asociația Etnografică Kriza János. Cluj, 2002. p. 207

Zabola. Száz Magyar Falu Könyvesháza. Budapest, 2002. p. 187.

A moldvai csángó magyarok. Európai Folklor Intézet – Gondolat Kiadó. Budapest, 2005. p. 263.

The Hungarian Csángó of Moldova. Corvinus Publishing. Buffalo – Toronto, 2006.

Erdélyi népszokások. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2006. p. 407.

Önálló kötet (társszerkesztés)

Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala. (Együttélési modellek Erdélyben). Kolozsvár, 1999.

Magyar népi kultúra. Alapfogalmak. Folklor. Anyagi kultúra. Tankönyv. Kolozsvár, 2000.

Magyarok a világban. Kárpát-medence. Főszerk. Bihari Zoltán. Ceba Kiadó. Budapest

Magyar népi kultúra. Szöveggyűjtemény. Kolozsvár, 2001.

Vecini și vecinătăți în Transilvania. (Szomszédok és szomszédóságok Erdélyben). Paideia. București, 2002.

Magyar népi kultúra. Alapfogalmak. Folklor. Anyagi kultúra. Tankönyv. 2. javított kiadás. Szerkesztette: Keszeg Vilmos. Ábel Kiadó. Kolozsvár, 2008.

Magyar népi kultúra. Szöveggyűjtemény a Magyar népi kultúra című tankönyvhöz. Felelős szerkesztő: Keszeg Vilmos. Ábel Kiadó. Kolozsvár, 2008.

Szerkesztés

Erdélyi és partiumi farsangok. Kriza János Néprajzi Társaság 4. Évkönyve. Kolozsvár 1996. p. 280.

Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kriza János Néprajzi Társaság 5. Évkönyve. Kolozsvár 1997. p. 343

Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 6. Kolozsvár, 1998. p. 288.

Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala. Colecția Kriza 2. Cluj, 1999. p. 168.

Népzenei tanulmányok. A Torockón 1997. október 25-én szervezett népzenei találkozó előadásai. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 1999. p. 179.

Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben. A Magyarságkutatás Könyvtára XXIII. Teleki László Alapítvány. Budapest 1999. p. 297.

Vámszer Géza: Helytörténeti adatok a hajdani Csík vármegye (Csík, Gyergyó és Kászon) településtörténetéhez. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2000. p. 192.

Magyar népi kultúra. Szöveggyűjtemény. Erdélyi Tankönyvtanács. Kolozsvár 2001.p. 350.

Nagy István: Hopp Istók, jó estét.... Szatmári betlehemesek. KJNT. Kolozsvár, 2001.p. 146.

Kalotaszeg bibliográfiája. KJNT. Kolozsvár, 2001. p. 80.

Háromszék néprajzi és honismereti bibliográfiája (1844-2002). KJNT Értesítője, XIII.1-2.p. 188.

Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 12. Anyakönyves vizsgálatok erdélyi településeken. Kolozsvár, 2004. (szerk. Szabó Árpád Tőhötömmel). p. 248.

Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2005. (szerk. Kinda Istvánnal) p. 356.

A moldvai csángók bibliográfiája. Összeállította: Ilyés Sándor. Szerkesztette: Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc – Tanczos Vilmos. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2006. p. 376.

Lokálisok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Kolozsvár, 2007. (szerk. Ilyés Sándorral) p. 258

Orbaiszék változó társadalma és kultúrája. Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1. Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület – Kovászna Megyei Kulturális Központ. Sepsiszentgyörgy, 2007. (szerk. Kinda Istvánnal) p. 364.

Lokális és transznacionális csángó életvilágok. Szerkesztette: Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc. Kriza János néprajzi Társaság. Kolozsvár 2008. p. 444.

Local and Transnational Csángó Lifeworlds. Kriza János Ethnographical Society. Cluj-Napoca 2008. p. 354.

Részletesebb életrajz és bibliográfia: <http://www.mtakpa.hu/kpa/search/slist.php?lang=0&AuthorID=10002636>; <http://www.neprajztanszek.ro/magyar/munkatarsak/foallasu-tanarok/pozsony-ferenc>

Prónai Csaba (1966, Budapest): kulturális antropológus, egyetemi oktató, cigánykutató. Tanulmányait esztétika szakon (1987-1996), magyar nyelv és irodalom tanári (1985-96), történelem (1985-92) és kulturális antropológia szakon (1990-94) végezte, doktori fokozatot 2001-ben szerzett (ELTE Szociológia PhD-program). 1996-tól az ELTE BTK oktatója, 2006-tól tanszékvezetője, egyetemi docens; 2000-től az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének munkatársa. Kutatásai között a cigány/magyar együttélés a szlovákiai Gömörben, a cigány és nem cigány kultúrák interetnikus kapcsolatai a Kárpát-medencében, valamint a kulturális antropológiai cigánykutatások története (Franciaország, Spanyolországban, USA) emelkedik ki. Számos szakmai szervezet tagja: Gypsy Lore Society (1994-); Magyar Kulturális Antropológiai Társaság (1996-); Magyar Szociológiai Társaság (1995-); American Anthropological Association (1996-); European Association of Social Anthropologists (2002-); Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland (2002-).

F.m.: *Lokális cigány közösségek Gömörben. Identitásváltozások marginalitásban.* Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005; sorozatszerk.: *Cigányok Európában 3. Franciaország.* Patrick Williams: *Cigány házasság.* Új Mandátum Könyvkiadó – L'Harmattan Könyvkiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004; *Kulturális antropológia és cigánykutatás.* ELTE BTK Budapest/Kaposvár, CSVMTKF; szerk. *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa. Válogatás Bernard Formoso, Patrick Williams, Leonardo Piasere tanulmányaiból.* Budapest: Új Mandátum, 2000; Kézdi Nagy Géza szerk. 2008 *A magyar kulturális antropológia története.* Nyitott Könyvműhely, Budapest; további részletek és publikációs lista: http://www.mtaki.hu/munkatarsak/pronai_csaba_publ_main.html; http://tat.k.elte.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=345&Itemid=690.

Pusztai Bertalan (PhD): a Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének docense. Oktatási területei: kulturális antropológia (SzTE társadalomtudományi képzések), interkulturális kommunikáció, kultúraelmélet, turizmus és kultúrakutatás, kvalitatív módszertan (SzTE kommunikáció szak). Fő kutatási területei: turizmusantropológia (vallás és turizmus; fesztiválok, helyi identitás és hagyományalkotás a turizmusban); identitás-kutatás (szimbolikus identitásalkotás, diszkurzív identitás-formálás, a vallási, kulturális és etnikai identitás kérdései); interkulturális kommunikáció (kultúraelmélet illetve

identitáselmélet az interkulturális kommunikációban); elmélet és módszertan a kultúratudományokban. A vallási turizmus és a későmodernitás összefüggéseiről írt angol nyelvű PhD-dolgozatát a finnországi University of Jyväskylä-n védte meg. Hazai és magyar vonatkozású kutatások mellett többször dolgozott nemzetközi kutatócsoportokban, illetve vezetett nemzetközi kutatásokat. *Feasts, invented traditions, tourism* című, több évig tartó kutatása Neill Martin skót etnológussal 2008-ban egy magyar–angol kétnyelvű kötet publikálásával zárult. A Debreceni Egyetem Interdiszciplináris Társadalom- és Bölcsészettudományi Doktori Iskolájának külső alapító tagja. (Személyes honlap: <http://www.media.u-szeged.hu/oktatok/pusztai.html>)

Publikációk: *Religious Tourists. Constructing Authentic Experiences in Late Modern Hungarian Catholicism* Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2004, Jyväskylä Studies in Humanities 27., 256 pp.); *Fesztiválok, turizmus és helyi identitás. Halászlé-főzés Baján – Feasts, Tourism and Local Identity. Fish Soup Cooking in Baja, Hungary.* Szerk./Ed. Bertalan Pusztai – Neill Martin, Edinburgh – Szeged, Univ. of Edinburgh – SzTE Néprajzi és Antropológiai Tanszék, 2007. 186. pp.; *Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. A pusztamérgesi eset – Invented Traditions and Village Tourism. The Pusztamérges Case.* Szerk./Ed. Bertalan Pusztai, Szeged, Dept. of Ethnology, 2003. 232. pp.; *Discoursing Boundaries: Hungarian Greek Catholic Identity Creation in the Inter-war Period.* In Marko Lamberg ed. *Shaping Ethnic Identities. Ethnic Minorities in Northern and East Central European States and Communities*, c. 1450–2000. East-West Books, Helsinki, 2007:35-69; *Discursive Tactics and Political Identity. Shaping Hungarian Greek Catholic Identity at the Turn of the Nineteenth and Twentieth Centuries.* National Identities (London, Routledge) VII/2 (2005):117-131; *Authenticity, Rivalry and Branding. Using Invented Traditions in Tourism.* In Cseri M. – Fejős Z. – Szarvas Zs. Eds. *Touristic Construction and Consumption of Culture(s).* Budapest – Szentendre, 2004:121-135; *Discourses from the Banat. Lives, Remembrance, Communication* In P. Hannonen – B. Lönnqvist – G. Barna ed. *Ethnic minorities and power.* Helsinki, Fonda, 2001:186-195. [társszerző Hega Jaksal]; *Collision of identities. Acta Ethnographica 1997/1-2:149-163.*

P.B.

Rab Árpád Szörény (1977. 01. 30, Gyergyószentmiklós): antropológus és etnográfus vagyok, az Információs Társadalom- és Trendkutató Központ tudományos munkatársa. Társadalomtudományi kutató munkám mellett hardveres, szoftveres rendszergazdaként és web-programozóként dolgozom. Az információs társadalomról szóló cikkeimben és tanulmányaimban egyrészt elméleti oldalról, másrészt az informatikai gyakorlat felől közelítem meg a problémákat. *Kutatási témáim:* a kulturális örökség digitalizálása, a magyar kulturális örökség jelenléte az interneten, a magyar agrárnépesség és a digitális kultúra, kiemelten érdekel az információs írástudás problémaköre, az egyház és az információs társadalom viszonya, tartalomszolgáltatás az általános és középiskolásoknak, a diákok részvétele az információs társadalomban. A Sulinet kutatócsoport tagja vagyok, nemzetközi Sulinet programszakértő, az elektronikus kormányzattal kapcsolatos kutatásokban pedig a kormányzati honlapok szakértője. Szakdolgozatom vallásetnológiából írtam. Jelenleg egy antropológiai-néprajzi kutatócsoport felállításán fáradozom, melynek kutatási területe a digitális kultúra – a digitalizált kultúra és a digitális úton létrejövő kulturális elemek egyaránt. Az elméleti munkák mellett több konkrét digitalizálási munkában is részt veszek. Rendszeres szerző vagyok az INFINIT (Információs társadalom – internet – információtechnika, www.infinit.hu) hírlevélben, illetve ugyanitt havi gyakorisággal *Digitális kultúra* hírlevelet szerkesztek.

Fontosabb tanulmányok, szakmunkák: *Magyar Információs Társadalom Stratégia információs írástudás (A 21. század írástudása) programfüzet* Információs Társadalom Koordinációs Tárcaközi Bizottság, 2003; *Magyar Információs Társadalom Stratégia NDA (Nemzeti Digitális Adattár) programfüzet* Információs Társadalom Koordinációs Tárcaközi Bizottság, 2003; *Az elektronikus kormányzatok webes tevékenysége* In: Kutatási Jelentés 22, ITTK-Infinet Műhely, 2003; *Online vallásosság – NKFP (Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Pályázat) zárótanulmány*, 2003; *Szent, profán, internet* In: Korunk július 2003; *Néprajz az információs társadalomban. Információs Társadalom*, 2004/1. INTERNET tematikus szám; *Kultúra és média: oktatás és kultúrapolitika az Európai Unióban* In: Európa: Út az információs társadalomba. A Kormányzati Kommunikációs Központ EU

Kommunikációs Főosztálya által kiadott könyv fejezete. 2004 Ugyanitt társszerző a „Fogyatékosok az Európai Unióban” fejezetben; *Néprajz és digitális kultúra* – In Artes Populares (megjelenés alatt); *Online vallásosság – a párbeszéd komolyra fordult?* – (megjelenés alatt).

R.Á.

Régi Tamás (Paks, 1975. január 25.): kulturális antropológus, Miskolci Egyetem, Btk., Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék (2003); Afrikanisztika Oktatási Program, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Btk., Budapest (2002); Érettségi: Garay János Gimnázium, Szekszárd (1997). *Munkahelyek*: 2004: óraadó tanár, ELTE Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Afrikanisztika, 2003: óraadó tanár, Miskolci Egyetem, Btk., Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék; 2002-től operatőr-szerkesztő, Magyar Televízió, Natura Szerkesztőség; 2000–2002: rendezőasszisztens, Magyar Televízió, Natura Szerkesztőség. *Résztétel társadalmi szervezetekben*: 2004: tagság a Magyar Afrika Társaságban; 2003: Alkalmazott antropológia programvezető az Anthropolis Antropológiai Közhasznú Egyesületben; 2003: tudományos vezető, „Eltűnő-félben” Lévo Kultúrák Egyesület. *Kutatási témák*: az antropológia lehetőségei és korlátai a nemzetközi fejlesztési programokban. / A modern Afrika kultúrája, gazdasága. / Törzsi népek gazdasági átalakulása a XX. század végén. / Az antropológia módszertanának sokszínűsége, a szubjektív és objektív kapcsolata a terepkutatásban. / A brit szociálintropológia és öröksége. *Terepmunkák, tereptapasztalat, kutatóutak*: 2003. decembertől 2004 januárig: Dél-Afrika-Botswana-Zambia (a „Livingstone nyomában” expedíció vezetője, antropológusa); 2003 július-augusztus: Tanzánia (a „Livingstone nyomában” expedíció vezetője, antropológusa); 2002 szeptember: filmes expedíció az Észak-amerikai Sziklás hegységben; 2001 április-május: terepmunka Dél-Etiópiában, borana nép; 1999 szeptembertől 1999 decemberig: terepmunka Észak-Kenya és Dél-Etiópia, nagyállattartó nomádjai között; 1998 augusztus: tanulmányi út az Irán és Törökország határvidékén élő kurdoknál; 1996 július-augusztus: tanulmányi út Marokkó berber népeinél.

Fotókiállítások: 2003. március 4-20: *Anthropolis Antropológiai Közhasznú Egyesület fotó-kiállítása*, Fonó Budai Zeneház, Budapest (másokkal közösen); 2000. január: *Kelet-Afrika*, Paksi Művelődési Ház (önálló); 2000. március 17-31: *Antropológiai Expedíció Észak-Kenyában és Dél-Etiópiában* Fonó Budai Zeneház, Budapest (önálló); 2001. január: *Irán*, Paksi Művelődési Ház (önálló); 2001. március: *Antropológiai fotókiállítás*, Szinvapark Galéria, Miskolc (másokkal közösen).

Filmek: Szerkesztő, rendezőasszisztens többek között: „Az ördög szántotta hegy”, „Madárvédők”, „A kerecsensólyom”, „Angkor unokái”, „Tokaj-Bodrogzug halászlé”, „Rockenbauer Pál (Roki)” című filmekben.

Publikációk: 2004: *A hajó neve: Titanic*. A Földgömb – A Magyar Földrajzi Társaság Folyóirata. Szeptember; 2004: *A sivatag szellemei*. HVG 35 hét; 2004: *Terítéken Afrika*. Magyar Hírlap, 07/23; 2004: *Fél élet*. Magyar Hírlap, 07/03; 2003: (szakmai lektor) Lóránt Attila: *Kelet-Afrika, több mint szafari*. Alexandra Könyvkiadó; 2003: „A többiek mind a városban laknak” *Észak-kenyai nomadizmus a XXI. században*. Szakdolgozat, Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék könyvtára, Miskolci Egyetem; 2001: „Nem felejtettük el Afrikát” Interjú Nagy Tiborral, az USA etiópiai nagykövetével. Népszabadság, július 24.; 2001: *Kenyérharc*. HVG, XXIII. évf. 3.; 2001: *Nomád Gazdaság Kelet-Afrikában*. Korunk, harmadik folyam XII/4 április; 2001: *A kő, a krokodil és az antropológus*: Kutatóúton Kelet-Afrika nomádjai között. A Földgömb – A Magyar Földrajzi Társaság Folyóirata XIX. 4.; 2001: *A Lélekrabló*. Fotóművészet, XLIV. 1-2.; 1999: *Irán I; Irán II; Irán III*. M. B. VII. évfolyam 1; 2; 3; 4 szám; 1997: *Marokkó más szemmel*. Képes Európa, VI. évfolyam 6. szám.

R.T.

Sándor Gabriella: a kulturális antropológia iránt 2003-ban kezdett el érdeklődni, egy kenyai út és egy Boglár Lajosról szóló újságcikk olvasása után. Addig kommunikációs managerként dolgozott különböző nemzetközi vállalatoknál, eredetileg humán erőforrás menedzsmentet és kommunikációt tanult. Antropológus hallgatóként Ghánában kutatja a nyugat-afrikai textilek szimbolikáját, melyet kiegészít a gyöngykultúra és a színek szimbolikájának megismertetésével is.

Sántha István (1968), szociálintropológus, PhD. Középiskolai tanulmányaimat 1982 és 1986 között a székesfehérvári József Attila Gimnáziumban végeztem. Egy évig Lentiben katonáskodtam, majd az ELTE TTK Földtudomány szakán kezdtem el egyetemi tanulmányaimat. 1989-ben jártam először Bajkál-tó vidékén (és Közép-Ázsiában), amely meghatározta egész későbbi pályafutásomat. Majd' minden évben hosszabb rövidebb ideig néprajzi kutatásokat végeztem Dél-Szibériában és Közép-Ázsiában: nyugati burjátoknál 1990-ben (45 nap) 1991-ben (30 nap) 1992-ben (45 nap) 1993-ban (90 nap), 1995-ben (15 nap), 1997-ben (60 nap), 1998-ban (60 nap), 2000-ben (9 hónap), 2005-ben (3 hét); evenkiknél: 1995-ben az Észak-csitai orocsonok (30 nap), 1999-ben a Közép-csitai orocsonoknál (45 nap), 2000-ben az Irkutszki Terület Középső részén élő tunguzoknál (látogatás), 2003-ban az Irkutszki Terület Középső részén élő tunguzoknál (49 nap), 2004-ben a Kelet-Burjátiai orocsonoknál (70 nap), 2006-ban a kurumkáni tunguzoknál (5 hónap); a tofáknál 1998-ban (30 nap); Tuvában 1993-ban (látogatás); Közép-Ázsiában: az Iszik-köli kirgizek 1994-ben (60 nap). Térképészeti diplomamunkámat a *Mongol népek etnikai térképe* címmel védtem meg 1996-ban, egyidejűleg földrajz tanári diplomát és hidrológusi szakirányú képesítést is szereztem. 1998-ban védtem meg az *evenki társadalomról és hitvilágról* írt kulturális antropológiai szakdolgozatomat Dr. Sárkány Mihály témavezetése mellett. 1996-tól a Belső-Ázsiai Tanszék előbb *Mongol filológiai* később *Mongol nyelvészeti* doktori programjának voltam hallgatója, 1997-től ösztöndíjasa. 1995–1999 a Városmajori Gimnáziumban tanítottam előbb földrajzot, majd antropológiát. 1996–1999 a Belső-Ázsiai Tanszéken és a Kulturális antropológiai Tanszéken tartottam szibériai népekre vonatkozó és térképészeti kurzusokat. 1999–2002 a MTA Néprajzi Intézete Etnológiai Osztályának fiatal kutatói ösztöndíjas kutatója voltam. 2000-ben kilenc hónapig Szibériában végeztem állomásozó terepmunkát a Bajkál nyugati partján élő füvespusztai és tajgai burjátok körében. Az elsősorban az ezen a terepmunkán alapuló *A nyugati burjátok társadalom szerkezete* című PhD értekezésemet 2004-ben védtem meg. 2003 januárjától júliusáig az Európai Unió ECHO-NECEP projekt keretében a MTA Néprajzi Kutatóintézete részéről készítettem egy központi kérdőív alapján leírást az evenki társadalomról és kultúráról egy számítógépes adatbázis részére. 2003 júliusától 2004 decemberéig a Max Planck Institute for Social Anthropology Siberian Studies Centre-nek postdoc kutatója lettem, ahol Bajkál környéki népek társadalmi kapcsolatrendszerét kutattam (Ethnicity, land and hunting: Social ties in different ecozones of the Baikal region), 2005-től associated státusban folytatom a Max Planck Intézetben kutatásaimat. 2005 elejétől újra az MTA Néprajzi Kutatóintézete Etnológiai Osztályának tudományos munkatársa vagyok, ahol megkezdett kutatásaimat folytatom. A magyar nyelv mellett angolul és oroszul publikálok, míg terepkutatásaim során evenki, burját és orosz nyelven értekezem.

Kutatásaim a Bajkál-tó környékén élő burjátokra és evenkikre irányulnak, de végeztem előzetes kutatásokat a kirgizek és a Szaján-hegységben élő tofák körében is. Kezdeti antropológiai kutatásaim során a terepen szerzett elsődleges benyomásai mellett, népzenét gyűjtöttem, melyeket publikáltam is. A népzenegyűjtés során szerzett közös élmények jelentették más irányú gyűjtéseim alapját. Ezen ismeretanyagok a sámánizmus, valamint a tajga és a füvespuszták határvidékére vonatkoztak. Később a burját társadalomszerkezet antropológiai és emikus értelmezésében rejlő lehetőségeket mérlegeltem. Az utóbbi időben, a szentpétervári szociológus-antropológus Tatjana Szafonovával közösen végzett kutatásokkal a különböző vadászállattartó és hierarchikus-egyenlőségi alapon szerveződő társadalmak kulturális kontaktusai során használt kommunikációs stratégiák megismerésére és leírására törekszem. Tudományos érdeklődésem a narratív jellegű tudás felől egyre inkább a

mindennapi élet gyakorlata során magatartásban megmutatkozó készségek-képességek irányába tolódott el.

Ir.: További adatok, kutatási és publikációs lista: <http://www.etnologia.mta.hu/index.php/hu/munkatarsak>

S.I.

Sárkány Mihály (1944): néprajzkutató, kulturális antropológus, akadémiai kutató és egyetemi oktató. Saját magáról aligha írna szócikket, de kötetünk szaktudományi kérdései között alighanem mindenkinél (!) jobban eligazodó, végtelen (!) tájékozottsággal bíró, markáns értékrendszeréről közismert személyiség, akinek főszerep kellene jusson a hazai néprajz-antropológia elismert művelői között, de erre valójában nem hajt. Az MTA Néprajztudományi Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa, etnológiai osztályának vezetője, az ELTE folklóre és kulturális antropológia tanszékeinek tanára évtizedek óta. Szakmai tekintélyéről talán nem kell több bizonyosság, mint hogy 60. születésnapja tiszteletére három kötetben jelentek meg tisztelőinek és munkatársainak, hallgatóinak és pályatársainak írásai, egy kétkötetes válogatás Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor szerkesztésében (*Fehéren, feketén: Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére I-II.* L'Harmattan, Budapest, 2004.) és egy „alternatív” köszöntő kötet jelen sorok írója és Kemény Márton néprajz-antropológia szakos hallgató szerkesztésében (*Motogoria.* MTA PTI – Könyv Kiadó – ELTE Kulturális Antropológia Szakcsoport, Budapest). Az előbbi kötetben Vargyas Gábor érzékeny, fölöttébb elismerő és árnyalt előszava/köszöntője szinte mindent tartalmaz, ami egy szócikkbe nem férhet bele, így ezt mellőzöm (utalt forrásmű 7-15. old.), továbbá ugyanitt szerepel Angyal Katalin összeállítása S.M. műveiből húsz oldalon át (17-37. old.), vagyis igen számos írás fűződik életútjához. Önálló kötete eddig kevés van, ugyanakkor tanulmányai, fordításai, lektori munkái, szerkesztései, opponensi véleményei, előszavai, konferencia-előadásai, szakmai vitairatai alapján nem kétséges, hogy a hazai gazdasági antropológia megalapozójáról, a szociálandropológia honosítójáról, a falukutatás és a gazdaságökológiai kérdések elismert tekintélyéről, nemzetközi tudományos kapcsolatrend formálójáról, egy oszlopos értékrend fundálójáról és komoly presztízssú képviselőjéről van szó, akinek írásai megannyi vonatkozásban összefüggenek a kisebbségi, etnikai, szociokulturális, társadalomszerkezeti, antropológiai elmélettörténeti, kultúrakutatói részkérdésekkel, a tradicionális kultúrák megértésének elméleti körvonalazásával, a legutóbbi években még a globalizációs tematikákkal és modernizációs problematikákkal is. A többszáz írásból csupán jelzésértékűen emeljük ki az alábbiakat:

F.m.: *A közösségek közti csere.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Magyar Etnológia 2., Budapest, 1998; *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában.* L'Harmattan, Budapest.

Ir.: Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor szerkesztésében (*Fehéren, feketén: Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére I-II.* L'Harmattan, Budapest, 2004; A.Gergely András – Kemény Márton szerk. 2004 *Motogoria. Tanulmányok Sárkány Mihály 60. születésnapjára.* MTA PTI – Könyv Kiadó – ELTE, Budapest (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=144); Kézdi Nagy Géza szerk. 2008 *A magyar kulturális antropológia története.* Nyitott Könyvműhely, Budapest. További részletek az MTA Néprajzi Kutatóintézetének honlapján: <http://etno-joomla.etnologia.mta.hu/index.php/hu/tudmunk/120-sarkany-mihaly>

A.Gergely András

Schiller Katalin (1975. szeptember 13., Budapest): antropológus, spanyol nyelvtanár. Tanulmányait a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte Spanyol szakon, valamint a Társadalomtudományi Karon Kulturális Antropológia szakon. Fő kutatási területe: Mexikó, kutatási témája: dolgozó indián nők helyzete, munka- és családszervezete. Emellett korábbi kutatásokat végzett Peruban, ahol vallási rítusokat, konkrétan zárándoklatokat és helyi szentek ünnepeit tanulmányozta.

F.m.: *A Qollyur R'ity ünnepe*. In A.Gergely András – Papp Richárd – Prónai Csaba szerk. *Kultúrák között. Hommage à Boglár Lajos*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2006:271-285; *Vallási szinkretizmus egy indián zárándoklaton* In Schoblocher Judit szerk. *Cool-túra képekben*. A Kárpát-medence néprajz és kulturális antropológia szakos hallgatóinak konferenciája. Fialat Kultúrakutatók Szervezete, Szolnok, 2007:245-268; *Halottak Napja. Egy katolikus (?) ünnep a totonákoknál*. Nyelvvilág, 6. Mexikó: indiánok. Budapest, 2007:11-20; *A vanília, a fekete virág*. Nyelvvilág, 5. 2007:26-30; *El bablé. El dialecto de Asturias*. Nyelvvilág, 3. Budapest, 2007:24-30; *Fordítás: Jesús Martín Barbero: A kultúra városi dinamikája. (La dinámica urbana). Kultúra és Közösség, 2007/2; Fordítás: Andrés Guerrero: Indián alanyoktól... (De sujetos indígenas...).* *Replika* 29:97-105. Budapest, 1998.

S.K.

Schlett István (1939. jan. 2., Szilágynagyfalu): történész (1966), politológus, egyetemi tanár (ELTE ÁJK, 1994 óta), főbb kutatási területei: a reformkor, a magyar zsidóság története, Eötvös József, az agrármozgalmak és a szociáldemokrácia, a szocializmus és a politikai szocializáció témakörei; a kilencvenes évektől kisebbségi problematikákkal is foglalkozik, melyek kutatásában nem csupán a historikum szakirodalmi háttére, hanem a személyes és közvetlen megismerés dominál. A nemzeti-etnikai keret, a kisebbségi pártpolitizálás és az alternatív gondolkodás fölismerése készíti interjúkra, terepkutatásokra, konzultációkra, tanácsadásra a Kárpát-medence kisebbségi identitásának és intézményeinek kapcsán. Részletesebben: <http://www.ajk.elte.hu/DoktoriIskola/Pol/index.html>;

F.m.: *Az opportunizmus dicsérete*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990; *Kisebbségnézőben*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1993; *Színjáték vagy háború?* Cserépfalvi, Budapest, 1995; *A magyar politikai gondolkodás története I.* Korona Kiadó, Budapest, 1996; *Lú-e vagy szobor?* (G.Fodor Gáborral). Századvég, Budapest, 2006. Publikációs jegyzék: <http://www.ajk.elte.hu/DoktoriIskola/Pol/index.html>

Sibianu Victor (1964. október 4., Bölön): Erdélyben, székelyföldi faluban született. Nemzeti identitása: magyar-román. Életút: 1991–1996 között végezte az egyetemet Nagyszebenben, a *Lucian Blaga* Egyetem Történelem–Antropológia karán, 1997-ben magisteri diplomát szerzett. 1996-tól az oktatásban tevékenykedik, mint történelem-társadalomtudományok tanár (1996-2005 a *Mihai Viteazul Kollégiumban*; 2005–2008 a Kovászna Megyei Tanfelügyelőségen mint tanfelügyelő/mentor, tanítók és tanárok továbbképzéséért felelős munkatárs). 2001–2007 között végezte doktori tanulmányait. Szakmai területe: Történelem (Ókor – Római gazdaság kelet Erdélyben – doktori dolgozat); Mitológia (*A Teremtés-mítosz antropológiája* – egyetemi szakdolgozat); Imagológia (*Imagológiai értelmezések a középkor-újkor közötti román társadalomra* – szaktanulmány). Megjelent munkái: 4 könyv szerzőtársa, 8 tanulmány (történelem, imagológia, interkulturális tanulmányok) szerzője. Társadalmi tevékenység: az *Alteris Multikulturális Egyesület* elnöke, az iskolák közötti partnerkapcsolatok formálójá, multikulturális pályázatok levezetője, táborok, kisebbségtudományi szakmai konferenciák szervezője.

Simon Zoltán (1975. 03. 30., Marosvásárhely): kulturális antropológus, középiskolai tanár. *Egyetemi tanulmányok*: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék. *Ph.D. tanulmányok*: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola néprajz és kulturális antropológiai tudományok doktori iskolája. Abszolutórium megszerzésének éve (2008), fokozatszerzésre jelentkező (2010). *Kutatási téma*: vallás és etnikai identitás kapcsolatának kutatása, népi vallásosság (kisebbség, új vallási mozgalmak) kutatása, interetnikus viszonyok (magyar-roma, magyar-roma-román) együttélési stratégiák elemzése, illetve a lokális identitás sajátosságainak kutatása elsősorban a Nyárádmentén (Románia, Maros megye) és Erdélyben.

F.m.: *Egyháztörténeti Szemle*: Identitás-vizsgálat Nyárádkarácson község egykori görög katolikus közösségében, 2003. IV. évf. 2. szám, 100-131; *Kultúrák Között – Az I. és II. Interkulturális Diákkonferencia válogatott előadásai: Objektív vizsgálat a nyárádkarácsonfalvi cigányság gazdasági élethelyzetének függvényében, és az ebből adódó elhatárolódási aspektusok a cigány-magyar együttélésben*, Miskolc, 2004:70-83; „Magyar világ” – rekonstrukció egy erdélyi régió 1940-44 között megélt katonai-polgári közigazgatásából. *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények*, 9. évfolyam 1. szám 2004:74-81; *Narratív képletek a bálintfalvi görög katolikus rendszerváltás utáni visszaemlékezéseiben*. In Keményfi Róbert szerk. *Néprajzi Látóhatár XV. Évf.* 2006. 1-2:39-53; „Szappan és víz” A karácsonfalvi cigányság vallásos életének vizsgálata a Hetedik Napot Ünneplő Adventista Egyház térnyerésének vonzatában. In Daniel Heinz – Fazekas Csaba – Rajki Zoltán szerk. *Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára*, Miskolc, 2006:278-299; *Kisegyházak és más vallásfelekezetek szerepe Nyárádkarácson községben a rendszerváltást követően*. In A. Gergely András – Papp Richárd szerk. *A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007:361-383; „Erdélyiség” napjainkban a kulturális antropológiai érdeklődés vonzatában. „Being Transylvanian” in our days, in the view of the cultural anthropology’s field of interest. In Alteris Anuar de Studii si Comunicari Multiculturale, The International Symposium Multicultural Values, 2007, Volumul I. Asociatia Multiculturala Alteris, Editura Status, 130-143; „Erdélyiség” napjainkban a kulturális antropológiai érdeklődés vonzatában. In Új Hegyvidék, 2007. 1-2. Tavasz-Nyár, 126-135; *Responsibility for Each-Other. Cross-Border Discourses on National Constellation (Transylvanian-Hungarian, Hungarian-Transylvanian)*. In Barna Bodó – Márton Tonk eds. *Nations and National Minorities in the European Union*. Scientia Publishing House, Cluj-Napoca, 2009:217-225; *Vallásosság, hiedelemformák az Alsó-Nyárádmentén – Néprajzi Látóhatár XVIII. évf.* 2009. 1:73-93; „Karácsonfalvi Gáborok”: recens társadalmi-szociális határok, etnikus sztereotípiák egy erdélyi gábor közösségben. In Keményfi Róbert szerk. *Cigány közösségek hagyományos kultúrája, kulturális öröksége a Kárpát-medencében*. Néprajzi Látóhatár 2009/3:38-66.

S.Z.

Szarka László (1953, Klobusice, Szlovákia): történész, kisebbségi szakértő, az MTA Nemzeti-etnikai Kisebbségkutató Intézetének létrehozója és igazgatója. Egyetemi diplomáját a Pozsonyi Comenius Egyetem történelem-magyar szakán szerezte 1976, ezt követően 2000-ig az MTA Történettudományi Intézetében dolgozott, 2001 óta az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet igazgatója. Kutatási területei: a szlovákok 19-20. századi története, Csehszlovákia és a csehszlovákiai kisebbségpolitika, a nemzetiségi politika és a nemzetiségi mozgalmak története a Habsburg-monarchiában 1867–1918 között, a történeti magyar állam felbomlása, a Duna-medencei kisebbségek helyzete, a csehszlovákiai magyar kisebbség története, a magyar kormányok határon túli magyar politikája, a magyar kisebbségek kulturális és politikai önszerveződési törekvései.

F.m.: Szarka László 1994 *A szlovákok története*. Bereményi Könyvkiadó, Budapest; Szarka László – Filep Tamás Gusztáv – Tóth László szerk. 1998 *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Ister, Budapest; Szarka László szerk. 2003 *A szlovákiai magyarok kényszerkitépítésének emlékezete, 1945–1948*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest – Kecskés László Társaság, Komárom; Kovács Nóra – Szarka László szerk. 2003 *Tér és terep I.* Akadémiai Könyvkiadó, Budapest; Kovács Nóra – Szarka László szerk. 2004 *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II.* Budapest, Akadémiai Kiadó; Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. [Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve III.](#) Akadémiai Kiadó, Budapest. További adatok: www.mtaki.hu; Papp Richárd – Szarka László szerk. 2008 *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta; Molnár Imre – Szarka László 2007 *Otthonatlan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, Budapest – Komárom. On-line: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/otthonatlan_emlekezet.html; Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. 2005 *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. (Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4.) Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/ter_es_terep_04_main.html; Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László szerk. 2007 *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. (Tér és terep 5). Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve, Balassi Kiadó, Budapest; Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk. 2008 *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest; további részletek itt: www.mtaki.hu/munkatarsak/index.html

Szántó Diana (1963, Budapest): kulturális antropológus, a Sorbonne Nanterre-i egyetemének PhD-hallgatója, a PTE Modernitás Doktori Iskolájának hallgatója, a francia-magyar interkulturális Artemisszió Alapítvány vezetője. Bővebben: www.artemisszio.hu

Szász Alpár Zoltán (Kolozsvár 1966): politológus, kisebbségkutató 1990-ben végzett a Kolozsvári Műszaki Egyetem Villamosmérnöki karán, majd Budapesten, a Közép-Európai Egyetemen tanult politikatudományt és társadalomelméletet. 1996-ban szerzett magiszteri oklevelet politikai tudományokból. Jelenleg doktori disszertációját írja (CEU), s egyúttal a Babeş-Bolyai tudományegyetem adjunktusa. A POLITEIA Romániai Magyar Politikatudományi Társaság ügyvezető igazgatója és az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog-, Közgazdaságtudomány és Társadalomtudományok szakosztályának elnöke, több nemzetközi kutatócsoport tagja. Főbb érdeklődési területei: a pártok és pártrendszerek, valamint a politikai viselkedés kutatása, ahol elsősorban az etnikai és nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos jelenségeket, folyamatokat vizsgálja. Több szaktanulmány és kötet szerzője vagy szerkesztője.

Publikációk *Kötetek*: Szász Alpár Zoltán 2001a *Politika és társadalom. Jegyzetek a politikai szociológia tárgyköréből*. Kolozsvár, Egyetemi Könyvkiadó; 2001b *Sociologie politică. Note de curs, exerciții și întrebări*. Cluj, Universitatea Babeş-Bolyai, Centrul de Formare Continuă și Învățămînt la Distanță; Fazakas Emese – Szász Alpár Zoltán – Szász Lőrinc – Vremir Márta 2000 *Román–magyar közigazgatási szójegyzék*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. Kolozsvár. /AESZ-füzetek, no. 8./; 2002 *Román–magyar közigazgatási szótár*. Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége – T3 Kiadó; Szász Alpár Zoltán – Varga Zoltán szerk. 2001a *Dezvoltare și cercetare regională*. Cluj, Editura Gewalt; Szász Alpár Zoltán – Varga Zoltán szerk. 2001b *Regiófejlesztés és regionális kutatás*. Kolozsvár, Gewalt Kiadó. *Tanulmányok*. Bakk Miklós – Bodó Barna – D. Lőrincz József – Kántor Zoltán – Salat Levente – Szász Alpár Zoltán 2002 Az erdélyi magyar politikatudomány a második évezred utolsó évtizedében. In Tanczos Vilmos – Tökés Gyöngyvér szerk. *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. I. kötet. Kolozsvár, 2002, Scientia Kiadó, Sapientia könyvek, 397-467; Bakk Miklós – Szász Alpár Zoltán 2003 Vázlat Románia 1989 utáni választási földrajzáról. In Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita szerk. *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Piliscsaba, 2003, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészstudományi Kar, 486-498; Szász Alpár Zoltán 1995 Lagebericht: Rumaenien. In *Europabegegnung. Tagungsberichte – Fragen der Nationalitäten und Menschenrechte und Entwicklung in den Ländern Ost- und Mitteleuropas*. Bolzano; 2000a Constitutional Legitimacy in Eastern Europe: A Four Country Study. *East* [http://www.polito.ubbcluj.ro/east] 2. 6.; 2000b Ideology in the Post-Communist Era. Theoretical Aspects. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*. Anul XLIV–LV, 1999–2000. Politica, 1:25-38; 2000c Politikai rendszer és legitimitás. *Korunk* 3/11. 8:98-105; 2001 Etnoregionalista pártok és választók Nyugat-Európa hat országában. In Veres Valér – Gyarmati Zsolt szerk. *RODOSZ–Tanulmányok III. Társadalom- és humán tudományok*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 135-157; 2002 A demokrácia modelljei Romániában: a valóság számokban kifejezve. *Magyar Kisebbség*. Új folyam, VII. kötet, 3:237-256; 2003a A romániai magyar kisebbség részvétele a hatalomgyakorlásban: 1990–2001. In Veres Valér – Gyarmati Zsolt szerk. *RODOSZ–Tanulmányok III. Társadalom- és humán tudományok*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 11-31; 2003b Discourses on the Status Law. In Bodó Barna – Bakk Miklós. *Státusdiskurzus*. Timișoara: Editura Marineasa, 187-200; 2003c Recent Developments in Romanian Political Life. In Monica Robotin – Levente Salat eds. *A New Balance. Democracy and Minorities in Post-Communist Europe*. Budapest, Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute, 99-112; 2003d The Electoral Success of Dominant Parties Representing the Hungarian Minority in Romania and Slovakia'. *REGIO. A Review of Ethnic and Minority Studies*. 2003:139-153.

Sz.A.Z.

Szász Antónia (1975, Budapest): kulturális antropológus, szociológia Ph.D. hallgatóként kutatási témája a progresszív judaizmus és a zsidó identitás-(re)konstrukció. 2001-től meghívott előadó az ELTE Kulturális Antropológia Tanszékén (kurzusai: terepmunka-felkészítés, etnokulturális típusok, a kulturális antropológia oktatása). 2006 óta a Szimbiozisz Napok elnevezésű kulturális antropológiai fesztivál egyik főszervezője. Főiskolai adjunktus

aGábor Dénes Főiskolán, ahol statisztikát tanít. Az ILIAS keretrendszer fejlesztőcsapatának tagja, e-learning módszertani szakértő, mentor. 2000-től a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság tagja, 2006-tól titkára. 2003-tól a Magyar Szociológiai Társaság tagja. Érdekl a kisebbség-, vallás-, szimbólum-, város-, konfliktuskutatás, az alternatív pedagógiák és az információs társadalom.

F.m.: *Parázs. A magyar asszimilált zsidóság útkeresése. I. Szim Salom Progresszív Zsidó Közösség.* Etnoregionális Munkafüzetek 87. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 2002; A skót nacionalizmus és az Európai Unió. *Kisebbségkutatás* 2002/2:556-569. (szerzőtárs: Melles Éva); Klánok Skóciában. In A.Gergely András – Kemény Márton szerk. *Motogoria*. MTA PTI – Könyv Kiadó – ELTE Kulturális Antropológia Szakcsoport, Budapest, 2004:161-170. (szerzőtárs: Melles Éva); Web: (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=144); „A nők kezében tönkremegy az arany”. Módszertani töprengések egy üzbég esettanulmány kapcsán. In A.Gergely András – Papp Richárd – Prónai Csaba szerk. *Kultúrák között. Hommage à Boglár Lajos*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2006:172-176; Interkulturális konfliktus a zsidó vallási mezőben. In Brassai László – Victor Sibianu szerk. *Valorile Multiculturalitii – Multicultural Values*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2007:270-279; A progresszív judaista mozgalom és a tradicionális zsidó értékek és normák. In S. Nagy Katalin – Orbán Annamária szerk. *Értékek és normák interdiszciplináris megközelítésben*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2008:97-107; *Economic analysis of blended learning from the students' point of view*. In EDEN Conference Volume, Lisbon, 2008 (szerzőtárs: Varga Zoltán); Kultúrák diverzitása, modernitások pluralitása. *Kultúra és Közösség*, III. folyam, XII. évf. 2008/IV. szám. Új Mandátum Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 5-13; Az „üde tisztaság” mítosza. In Bali János – Fiáth Titanilla – Nikitscher Péter – Szász Antónia szerk. *A kultúra kódjai*. Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Budapest, 2008:93-106.

Sz.A.

Szász Orsolya (1981, április 10, Budapest): kulturális antropológus, 2007-ben fejezte be tanulmányait Budapesten, az ELTE kulturális antropológia szakán. Kutatási területe a modern hinduizmus témakörébe tartozik, egyrészt egy indiai hindu irányzat, másrészt egy magyar Krisna hívő csoport körében végzett terepmunka alapján. Jelenleg doktori kutatási tervén dolgozik a Delhi Egyetem antropológia doktori programja részére, melynek témája az említett indiai hindu irányzat példáján keresztül a „modern stílusú” hindu tanítások alkalmazása társadalmi változások ösztönzésére, különös tekintettel az adott csoport által propagált és működtetett társadalmi-jóléti önkéntes szervezet tevékenységére és az azt népszerűsítő, társadalom felé történő kommunikáció formáira.

F.m.: Prém Nagar, a Szeretet Városa. A guru jelentősége egy indiai ászram életén keresztül. In A.Gergely A. – Papp R. szerk. *A szakralitás arcai – vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Nyitott Könyv, Budapest, 2007; Prém Nagar, a Szeretet Városa. ELTE, *Kis Táská*, 2008:55-56; Isten üzenete. A guru tanításának reprezentációja az indiai Prém Nagar ászramban. In *Társadalmi Tanulmányok 1978*. ELTE TáTK HÖK évkönyve, 45-72.

Szentágotay Rita (Ajka, 1985): az ELTE Társadalomtudományi Karának kulturális antropológia szakos, valamint Bölcsészettudományi Karának arab szakos hallgatója. Kutatási területe az Iszlám antropológiája. Írásaiból több on-line is megtalálható:

Muszlim Budapest – Szunnita muszlim terek a magyar fővárosban (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=100); Tíz perc a kairói Al-Azhar parkban (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=107); Kultúrák találkozása egy kairói bevásárló és szórakoztató központban (http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_rovat=4).

Sz.R.

Székely István (1962, Nagyszentmiklós): politológus, középiskoláit Nagyenyeden, majd egyetemi tanulmányait a budapesti ÁJTK politológia szakán végezte 1995-ben. 1997-től az RMDSZ önkormányzatokért és területi szervezetekért felelős ügyvezető alelnöke. 1999–2022 között a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem beindítását segítő programirodát

vezeti, majd 2002-től a kedvezménytörvény romániai végrehajtását koordinálja. A Kolozsváron megjelenő *Magyar Kisebbség* társadalomtudományi folyóirat főszerkesztője. Tanulmányai romániai és magyarországi folyóiratokban jelennek meg.

Szijártó István (1965, Kaposvár): történész, az ELTE BTK-n 1991 és 2010 közt működő Történeti Antropológia Program programgazdája Gerő András és Klaniczay Gábor mellett 1998-tól a program bezárásáig. A 18. századi politika társadalom- és kultúrtörténetére vonatkozó kutatásai mellett történetelméleti és historiográfiai kérdésekkel is foglalkozott, elsősorban a mikrotörténelem és a történeti antropológia kapcsán. E témakörökben rendszeresen oktat az ELTE BTK-n mind a graduális képzésben, mind a Történelemtudományi Doktori Iskola Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Programja keretében. Részletes életrajz és teljes publikációs jegyzék: <http://ludens.elte.hu/~szijarto/>
Vonatkozó publikáció: Történeti antropológia és mikrotörténelem: az új társadalomtörténet. *Budapesti Könyvszemle* 12 (2000) 151-159.

Sz.I.

Szilasi Ildikó Hermina (1983. május 9., Budapest): antropológus, afrikanista, közgazdász. Kulturális Antropológia szakot valamint Afrikanisztika programot végzett az ELTE-n. Kommunikáció szakirányon közgazdászként végzett a Modern Üzleti Tudományok Főiskoláján, Tatabányán. Jelenleg doktori tanulmányokat folytat a Pécsi Tudományegyetemen, az Interdiszciplináris Doktori Iskola Néprajz- és Kulturális Antropológia Doktori Programjának keretében. Kutatási témaköre a tárgyi kultúra és társadalmi változás a Kongói Demokratikus Köztársaságban. Afrikában közel két évet töltött el, ebből másfél évet a Kongói Demokratikus Köztársaságban. Kongói kutatási témái közül: fiatalok életrajzát érintő társadalmi problémák; gyermekkatona; tárgyi kultúra és társadalmi változás. Afrika 15 országában járt és dolgozott, többek között Angolában, Kenyában, Maliban és Namíbiában. Az Afrikai–Magyar Egyesület szakmai koordinátora és nemzetközi kapcsolatokért felelős munkatársa, a brüsszeli székhelyű Cotonou Aid Munkacsoport tagja, a londoni Royal Anthropological Institute és a Royal African Society tagja. Beszélt nyelvek: angol felsőfok; francia és spanyol középfok; lingala és szuahéli alacsony szintű.

F.m.: *100 év azonosság, 100 év változás. Torday Emil nyomában Kongóban.* (Megjelenés alatt) 2010; Látható és láthatatlan világ Kinshasában. *Afrika tanulmányok III/1.* 2009; *A háború gyermekei. Gyermekkatona és gyermekanyák a Nagy-tavak vidékén.* Afribook Kiadó, Budapest, 2008; A tárgyi kultúra változásának néhány példája a kongói Demokratikus Köztársaságban. *Afrika tanulmányok II/4.* 2008; Kitaláltott gyermekek. *Afrika tanulmányok II/4.* 2008. december; A Mogadishu–Budapest–Nairobi háromszög. *Afrika tanulmányok II/3.* 2008; Magyar szervezetek szerepe az afrikai fejlesztésben, segélyezésben. *Africana Hungarica*, 2007. (2.) 1-2. *Kiállításai: 100 év azonosság, 100 év változás. Torday Emil nyomában Kongóban.* Néprajzi Múzeum, aula, 2010. február 4.-március 5.; *Kinshasa, egy modernizálódó afrikai nagyváros; Akilafote? Kinek a hibája? Kongói gyermekkatona rajzok.*

Web: www.kongoexpedicio.hu; <http://www.kongoexpedicio.hu/torday/index.php/hu/resztvevok>

Részletek: <http://kongoexpedicio.hu/doc/szilasiildikocv.doc>

Sz.I.

Szücs Balázs (1976. 02. 18. Budapest): kulturális antropológus. A Miskolci Egyetem BTK Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszékén végzett, ugyanott oktat is. Jelenleg Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola *A politika és irodalom történeti és elméleti kapcsolatai* doktori program hallgatója.

F.m.: Clifford Geertz: Available Light. *Tabula* 2003/6(2):290-294; Bővülő könyvtár. *Tabula* 2004/7(1):140-144; *A jelentések nyomában. Hermeneutika Clifford Geertz kései, teoretikus írásai.* MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 2004, on-line: <http://mek.oszk.hu/01700/01709>; Ikon és látomás a keresztény Keleten.

Várucca tizenhét, 2004. nyári szám, 59-61; Ikon és látomás a keresztény Keleten. *Iskolakultúra* 2004/6-7:296-298; A kultúra körvonalai. Marc Manganaro: Culture 1922. *Tabula* 8(1):113-117; Marc Manganaro: Culture 1922. The Emergence of a Concept. *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 1-2:219-220; Szili József: Irodalomtudat-hasadás. Az irodalom interkulturális elmélete. *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 3:273-275.

Sz.B.

Tarr Dániel (1974. október 26. Budapest): angol nyelv és irodalom szakos előadó – ELTE BTK (2000); kulturális antropológus – ELTE BTK [Kitüntetéses Oklevél] (1999); Buddhista Vallásbölcsező – TKBF (1999); Középfokú könyvtárosi végzettség – Táncsics Mihály Gimnázium (1993); Central European University, Budapest, filozófia szak – Ph.D. program (2001); Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest; angol nyelv és irodalom szak (1993–2000); kulturális antropológia szak (1995–1999); a Tan Kapuja Buddhista Főiskola, Budapest; főiskolai adjunktusi kinevezés (2000); általános vallásbölcseleti szakirány (1993–1997). Kutatási területe Közép- és Dél-Ázsia, elsősorban a himalájai régió. Vizsgálódási területe középpontjában a hindu és buddhista vallások interkulturális viszonyai állnak, elsősorban a tantrizmus tibeti buddhizmushoz és indiai aszketizmushoz kapcsolódó formái. Kétszer végzett kutatómunkát az adott terepen, először 1995-ben Tibet észak-nyugati királyságában, Ladakh-ban, illetve Észak-Indiában, majd 1998-ban ismét Ladakhban és Zanskarban, illetve Nepálban. Diplomamunkáit a Hindu Tantráról és Siva Kultuszáról írta, mindkettő az indiai tantrikus irányzatokkal foglalkozik.

F.m.: *Siva kultusza* (ELTE, 1999); *A Hindu Tantra képviselői és gyakorlata* (TKBF 1997); *Indiai Aszkéták* (ELTE, 1998); *Az indiai kasztrendszer* (ELTE, 1997); *Az aghori aszkéták* (ELTE, 1996); *Hinayāna Buddhizmus* (TKBF, 1997); *Mahāyāna Buddhizmus – A Mahāyāna iskolák történeti áttekintése* (TKBF, 1995, 2001); *Csenrézi* (MTA Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 10., Budapest, 1996).

T.D.

Tarrósy István (1973. július 27., Budapest): egyetemi tanulmányait a Pécsi Tudományegyetem (PTE) Természettudományi Karán és Bölcsészettudományi Karán, valamint az angliai University of Leicester-en végezte. 2002-től a PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Politikatudományi Programjának Ph.D.-hallgatója, 2009-ben doktorál. 2003 óta óraadóként tanít a pécsi egyetem Politikai Tanulmányok Tanszékén és a Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetben. Kutatási területe: a Tanzániai Egyesült Köztársaság politikai-társadalmi átmenetei az 1964-es megalakulás óta, a kelet-afrikai demokratizálódás és a globalizáció, a civil társadalom kiépülésének lehetőségei. További érdeklődési területei: politikai kultúrák, politikai kommunikáció, politikai antropológia. 2001–2004 a PTE külügyi igazgatója, 2004. március 1-től a pécsi International House (volt Európa Ház) igazgatója.

Fontosabb publikációk: Local Society and Democratization in Modern Tanzania. *Ibadan Journal of the Social Sciences*. Ibadan, Nigeria. Vol. 2. Nr. 1. September 2004:107-117; Előre vagy hátra? A 21. századi Tanzánia a politikai és gazdasági reformok útján. In S. Szabó, Péter szerk. *Pécsi politikai tanulmányok I.* Pécsi Tudományegyetem. Politikai Tanulmányok Tanszék, 156-172; Politikai kommunikáció Tanzániában. In Szabó Lóránd et al. szerk. *Anyországok és (volt) gyarmataik I.* Pécsi Tudományegyetem, Afrika-Amerika-Ázsia Universitas Munkacsoport, 93-102; A Tanzániai Szövetségi Köztársaság politikai rendszerének és politikai kultúrájának fejlődése a XX. század második felében. *Köz-Politika*. 2002. november, 25-29; Tradíciók, törzsek, modern nemzetállam. In A.Gergely András – Kemény Márton szerk. 2004 *Motogoria. Tanulmányok Sárkány Mihály 60. születésnapjára*. MTA PTI – ELTE TáTK – Könyv Kiadó, Budapest, 243-255. (http://www.antroport.hu/lapoza.php?akt_cim=144).

T.I.

Tasi István (1970, Eger): az Eötvös Lóránt Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végzett kulturális antropológusként 1997-ben. Vaisnava teológus diplomáját 2005-ben kapta. Jelenleg a Bhaktivedanta Hittudományi Főiskola tanára. Vezetésével működik a [Védikus Tudományok Kutatóközpontja](#), amely különféle tudományterületeken vizsgálja a modern tudomány és a vaisnava filozófia közötti összefüggéseket. Emellett az [Értelmes Tervezettség Mozgalom](#) (Értem) egyesület elnökségi tagja. Fő érdeklődési területei: a hinduizmus kortárs megjelenési formái; összehasonlító vallástudomány; a természettudományos világkép kulturális hatásai.

Tanulmányok: [Az intelligens tervezés elméletéről](#). *Világosság* 2006/4. ; [Tudomány a bíróságon](#); Könyvek: *A vaisnavizmus múltja és jelene*. Budapest: MTA PTI. Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 47. 1997; *Ahol megáll a tudomány*. Lál Kiadó, 1999; [A természet IQ-ja](#). Kornétás Kiadó, 2002. / [Nature's IQ](#). Torchlight Publishing 2009; *Kereszténység és Krisna-hit. Párhuzamok és eltérések*. Lál Kiadó, 2003; [Mi van, ha nincs evolúció?](#) *Intelligens tervezés: egy életrevaló elmélet*. Kornétás Kiadó, 2007; Szerkesztett kötetek: *Kérdések és válaszok a Krisna-tudatról*. Lál Kiadó, Somogyvámos. 2003; *A tudomány felfedezi Istent*. Aeternitas Kiadó, 2004; *Van-e természetfeletti?* Lál Kiadó, Somogyvámos 2005; *Az intelligens válasz*. Kornétás Kiadó, Budapest 2009.

T.I.

Tesfay Sába (1978. 09. 12., Budapest): kulturális antropológus. Tanulmányait az ELTE angol, illetve kulturális antropológia szakán végezte. Jelenleg az ELTE Történelem Tanszék Európai Etnológia Doktori Programjának hallgatója. Kutatási témája Eritrea, szűkebben a tigrinya népcsoport földhasználati szokásai és rokonsági rendszere. Tágabb érdeklődési körébe tartozik Eritrea etnológiája, szokásjog rendszerei, hagyományos megélhetési módjai.

F.m.: A kalap, az ezüstgombos lájbi és az ezüst zsebóra. *Világosság*, Kulturális Antropológia tematikus szám, 2005/7-8; Halottak napja és vallási tér egy gábor cigány közösségben. In Prónai Csaba szerk. *Cigány világok Európában*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2006; Gábor gazdasági tevékenységek. In A.Gergely András – Papp Richárd – Prónai Csaba szerk. *Kultúrák között*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2006; Adventista gáborok. In A.Gergely András – Papp Richárd szerk. *A szakralitás arcai – Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007; Kávézni Eritreában. *Africana Hungarica*, 2007/II/1–2; Megélhetési stratégiák és a földreform Eritreában. In Bodnár Ákos – Kispál Tibor – Pekli József – Sebestyén Éva szerk. 2007 *Szegénységcsökkentési programok Afrikában – Az európai fejlesztési alap forrásainak hasznosítása*. Gödöllő; Land tenure in Eritrea. Siegbert Uhlig szerk. *Encyclopaedia Aethiopica* 3. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden; Eritreai nők a fronton. In Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia szerk. 2008 *Határtalan nők*. Nyitott Könyvműhely, Budapest; Wearing Gypsy identity in a Gábor Gypsy community in Tîrgu Mureş. *Romani Studies*, 2009/1/19; Hagyomány és modernizáció az eritreai földhasználatban. In Csizmadia Sándor – Tarrósy István szerk. 2009 *Afrika ma*. IDResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs.

T.S.

Tézer Zita (1974, Budapest): az ELTE BTK-n végzett Kulturális Antropológia, valamint Régészet szakon. Érdeklődési területe a szkíta kor, az őskori rítusok világa. Munkahelye a Budapesti Történeti Múzeum Ős- és Népvándorlás kori Osztály, ahol gyűjteményvezető régész. Tanulmányai jelentek meg a régészeti tárgykörben, előadást tartott a Budapesti Történeti Múzeumban *Titkos rítusok és lakomák az őskorban* címen, ásatási jelentéseket készített az Aquincumi Füzetekben.

F.m.: Szkíta kori tükrök a Kárpát-medencében /Scythian-period mirrors in the Carpathian Basin/. In *Budapest Régiségei* 39. (2005): 13-38.

T.Z.

Tomory Ibolya (1964. 03. 23., Kemece): kulturális antropológus és pedagógia szakos bölcsész és tanár, tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi, illetve Társadalomtudományi

karán végezte. Ph.D.-tanulmányok az ELTE pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Doktori Iskolájában.

Igen szegény családban nőtt fel, érettségi után dolgozni kényszerült, tanulásról nem is álmodhatott. Így nem a legrövidebb úton (a szokásos érettségi-továbbtanulás-egyetem-doktori iskola), hanem hosszú évek és nehéz küzdelem után került az egyetem világába. Volt csecsemőgondozó, gyermekotthoni nevelő, és évekig foglalkozott fiatalok bűnözőkkel. Közben autodidakta módon képezte magát, és foglalkozott különböző kultúrákkal és szokásokkal, elsősorban Fekete-Afrikával.

1992-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Teológiai Karának hallgatója volt, mert érdekelte a vallás mélyebb megismerése. Eközben az ELTE Afrikanisztikai Programját is látogatta. Előbbi helyen sajnos nem szerzett végül diplomát két ok miatt: közben felvették az ELTE pedagógia szakára, és nem tudta volna kifizetni a másoddiplomás képzést. Másfelől szakdolgozatának témájául „Az afrikai missziós tevékenységet” választotta, ami – megfelelő konzulens hiányában – nem örvendett túl nagy sikernek, illetve túl „világiasnak” tartották megközelítéseit, reális értelmezésre hajló szemléletét. Az ELTE tudatos döntés, választás volt, a cél pedig a kulturális antropológia, ami akkor még B szakként működött. A két szak azóta is összekapcsolva, egyfajta etno-pedagógiai gondolkodásmódban nyilvánul meg tevékenységében.

Terepmunkák, tanulmányutak: 1997-től folyamatosan – antropológiai terepmunka itthon: afrikai-magyar vegyes házaspárok, és más itt élő afrikaiak között – az eltérő kulturális determinánsok okozta konfliktusok és az identitás problémája; 2000 – antropológiai terepmunka, Kenya, Tanzánia. Kutatási terület: afrikai-magyar vegyes házasságok/etno-pedagógia és enkulturáció, nevelés, iskolák, tanársorsok és missziós munka Afrikában. 2002 – antropológiai-pedagógiai terepmunka, Kenya, Uganda. Kutatási téma: az afrikai tanárképzés alapvető tendenciái – ehhez:

- egy katolikus misszió oktató-nevelő tevékenysége a gishuknál és a kikuyuknál, White Fathers White Sisters katolikus mozgalom Afrikáért (Missionaries of Our Lady);
- adatgyűjtés, interjúk tanárokkal főiskolákon, egyetemeken, konferencián;
- módszertani megfigyelés: kérdőív és résztvevő megfigyelés együttes módszertani alkalmazásának tapasztalatai.

Pedagógiai szakdolgozatát „Az afrikai pedagógusképzés alapvető tendenciái” témában antropológiai megközelítésben írta, a terepmunkák személyes tapasztalatait felhasználva, és az antropológiai megfigyelés jelentőségét hangsúlyozva. A kvalitatív módszereket a pedagógia figyelmébe ajánlotta OTDK dolgozatában is. Elismerést vívott ki „A kulturális antropológia szemléletmódjának és módszereinek alkalmazhatósága a pedagógiában” című munkájával, mely tanulmány formájában fog megjelenni az Iskolakultúra folyóiratban. Hasonló felvetésekkel számol be afrikai tapasztalatairól az Acta Paedagogica szaklapban „Tanársors Afrikában, Esettanulmányok Tanzániából” című írásában (2002). Pedagógiai-antropológiai témájú a *Kultúra és Közösségben* megjelent cikke 2002-ben, „Afrikai oktatásfejlesztés. A kenyai kísérlet”, amely saját fordítása a kenyai Daniel N. Sifuna könyvéből.

Kulturális antropológiai felvételi dolgozatának témája: „Kecskevágás Bodroghözben, ugyanaz a rítus két földrészén” volt a bevezetője az interkulturális kapcsolatok körében végzett későbbi kutatásai, a már említett írásainak, és még továbbiaknak. Az „Afrikai-magyar vegyes házasságok” témában jelenleg is folytatja a kutatást, újabb beszámolók, dolgozatok megjelentetését tervezve. Szigorlati dolgozatában az enkulturáció-szocializáció-nevelés hármasságát értelmezi, dolgozza fel, a magyar antropológiában eddig hiányzó bővebb értelmezést, fogalmak körbejárását pótolva, saját terepmunkáiról hozott példákkal is szemléltetve az elméletet. Újszerű elgondolása, hogy az enkulturáció már az anyaméhben

elkezdődik, és végigkíséri az ember életét. Címe: „Enkultúráció-szocializáció-nevelés, Családi és társadalmi formációk”.

Szakdolgozatában kapcsolódik ehhez, de tágítja a kört, és összegzi, összekapcsolja tapasztalatait, érdeklődési, kutatási területeit „*BOZÓTISKOLÁTÓL AZ EGYETEMIG, Az UNICEF, mint fejlesztési szervezet és az alkalmazott antropológia dilemmái*” címmel.

2000-ben cikket írt Dr. Boglár Lajossal együtt „*Bozótiskolától az egyetemig – beavatás és modern életforma*” címmel, a Magiszterben való megjelentetésre.

„*A kultúra földrajza*”, *Középiskolai tankönyv* írásában való részvételének – project a Soros Alapítvány támogatásával – eredménye a tankönyv Afrika-fejezete.

„*A szülést övező szokások és hiedelmekről*” sajtóanyagot készített az UNICEF tetanusz elleni kampányához, 2003 júliusában, az alkalmazott antropológiát valóban a gyakorlatba ültetve. Jelenleg is az alkalmazott antropológiát szorgalmazza az UNICEF Magyar Bizottság munkatársaként. Következő terepmunkáját ennek jegyében Etiópiába tervezi, ahol iskolai projekteket, fejlesztési programokat látogat meg, különösen a lányok oktatására fókuszálva. Az ebben a témában írt újabb sajtóanyag a *Köznevelésben* kerül megjelentetésre, mintegy az UNICEF éves felhívásaként.

Még egy fontos munkája egy felsőoktatási tantervjavaslat, amelyben a kulturális antropológia tanárképzésbe való beépítését ajánlja, és jelen pillanatban több szakmai fórum elé is eljuttatta.

A kulturális antropológia tanszéken több előadást, terepmunka felkészítést tartott alapozós hallgatóknak, és Afrika-műhely vezetőjeként tevékenykedett 2004-ben. Oktatási tevékenységet folytat egyéb módon is, elsősorban előadások, foglalkozások keretében középiskolákban, könyvtárakban, táborokban, gyerek és felnőttképzési programokban stb.

A Magyar Kulturális Antropológiai Társaság tagja.

T.I.

Tóth Károly (1959, Vághosszúfalu): iskoláit Vágsellyén, illetve Galántán végezte, egyetemi tanulmányait a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara magyar nyelv és irodalom, illetve történelem szakán fejezte be (1983), ezután 4 évig segédmunkásként dolgozott, majd a Madách Lap- és Könyvkiadó szakszerkesztője lett. Irodalomkritikusként alapító tagja az IRÓDIÁNAK és a Magyar PEN Club Pozsonynak. 1989 után alapítója, elnöke, majd alelnöke a Magyar Polgári Pártnak (Független Magyar Kezdeményezés). Aktívan részt vesz a civil szektor munkájában, több alapítvány alapító tagja és kurátora, valamint civil szektort segítő trénerként több szervezetben dolgozik. 1996-óta a Fórum Kisebbségkutató Intézet igazgatója. Publikációi különböző szakmai folyóiratokban, akadémiai kötetekben jelennek meg, a Fórum intézetben több könyvsorozat szerkesztője is. Részletek itt: <http://www.foruminst.sk>

Törzsök Kata (1976. 06. 13. Budapest): ELTE-BTK és TáTK tibeti és kulturális antropológia szak; Centrum für Integrale Tanz- und Ausdruckstherapie-Ausbildung (CITA) tánc- és kifejezésterápiás diploma. *Kutatási terület:* szülési rítusok, hagyományok felkutatása tradicionális kultúrákban. A kultúrák közötti hasonlóság és különbség kimutatása a témában; a szülés körüli élmények szokások, hiedelmek, rítusok továbbélésének jelenségei; tibeti és nepáli beszélt nyelv tanulmányozása, összehasonlítása. Magamról röviden: édesanyám nem olyan nagyon nehéz szülés közepette világra hozott, majd ezt követően elmondása szerint egy órát „beszélgettünk”. Gondolom, akkor kezdtem neki elmondani, hogy szerintem ez a szülés, születés-történet milyen érdekes. Elsősorban azzal szeretek foglalkozni, hogy várandósokkal kapcsolatos hagyományokat, szokásokat kutassak, gyűjtsek. Szerintem a

szülés, bár biológiailag mindenképpen a világon mindenütt ugyanúgy működő folyamat, de az ezt övező szokások, hagyományok, rítusok különbözőek. Számomra a legizgalmasabb, hogy hogyan illeszkedik egy kultúra, vallási, szociális – és különösen zord természeti – környezetébe egy várandós asszony, hogyan hagyják egyedül, vagy éppen kísérik együtt a szülését, utána mit, hogyan tehet, vagy nem tehet. A téma jellegénél fogva publikációim inkább kevésbé tudományos (www.szuleteshete.hu, Kismama újság, rádió, TV interjúk) formában jelentek meg. Öt éve tartok tánc- és mozgásterápiát várandós pároknak. Követem a szülések megélését, alakulását, kulturális betagozódását, mind ezt az Aktív Szülés Program keretében. Hasonló céllal voltam Nepálban is, ahol pedig az ország jellegzetessége, a masszázs, valamint a férfivé avatás is kutatási témává nőtte ki magát. Ezért úgy gondoltam visszamegyek és még jobban részt veszek és megfigyelek. Aztán majd publikálok igazit is!

T.K.

Tuczai Rita Éva (1968, Rochester): kulturális antropológus, médiapedagógus, vizuális kultúra tanár, a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Intézet meghívott előadója, a Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum munkatársa. *Tanulmányok*: 2004–2007 Pécsi Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Modernitás Kultúratudományi Doktori Program. Kutatói program munkacíme: *Bricolage – a mindennapi élet tárgykészítő tevékenysége*. 2003–2006 Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Vizuális és környezetkultúra – tanári szak, Vizuális és környezetkultúra szakos tanári diploma, Médiapedagógia szakirány; 1996–2001 Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, kulturális antropológia szak – kulturális antropológia szakos bölcsész diploma, vizuális kultúrakutató szakirányú diploma; 1986–1990 Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza matematika-rajz szak – általános iskolai tanári diploma. *Szakmai tevékenység*: 2008 – *AnBlok* társadalomtudományi folyóirat – képszerkesztő; 2004 – Iránypont Rajztanárok Információs Lapja – szerkesztőségi tag; 2004 – Miskolci Galéria múzeumpedagógus; 2004–2007 Pécsi Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Modernitás Kultúratudományi Doktori Program ösztöndíjasa; 2003–2004 Miskolci Egyetem KVAT tanársegéd, 2001 – Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék – óraadó egyetemi oktató; 1992–1994 Nagyváthy János Általános Iskola, Miskolc, matematika – rajz szakos tanár; 1991–1992 Pattantyús Ábrahám Géza Általános Iskola, Miskolc – képesítés nélküli angol tanár. *Nyelvismeret*: angol középfok C-típusú nyelvvizsga. *Egyéb szakmai ismeret*: Alapvető irodai, képrekezelő és videóeditáló programok gyakorlott felhasználói kezelése. *Önálló kutatások, kutatásokban való részvétel*: 2002 Új életmódminták és építészeti örökség Tállyán – vizuális antropológiai kutatás; 2002 Roma gyerekek vizualitása – módszertani program kidolgozása; 2000 – A mindennapi élet tárgykészítő tevékenysége – antropológiai kutatómunka; 2000–2005 Lakóterhasználat a modernitás tükrében – vizuális antropológiai kutatás; 1998 – 2000 Kézműves tábor – antropológiai kutatómunka. *Konferencián tartott előadás*: 2008 *Közelítések – múzeumpedagógiai és a kortárs művészet kapcsolata*. Múzeumkommunikációs szimpózium, a Múcsarnok és a Miskolci Galéria közös konferenciája, Budapest-Miskolc; 2007 *A nő mint idegen – egy kortárs művészeti project. A kulturális másság reprezentációi* – A Magyar Kulturális Antropológiai Társaság vándorkonferenciája I., Miskolc-Egyetemváros; 2007 *A Basic project és a performatív működés*. Performance – performáció – performativitás – workshop. Modernitás Kultúratudományi PhD Program Műhelye, Pécs; 2007 *Mesterkedő a Miskolci Múzeumpedagógiai Műhelyben*. VIII. Múzeumpedagógiai évnnyitó. Szépművészeti Múzeum, Budapest; 2006 *A Basic Project mint emlékezet-konstrukció. Exponált emlék. Családi képek a magán és közösségi emlékezetben*. Műkritikusok Nemzetközi Szövetsége Magyar Tagozata szervezésében, Goethe Intézet, Budapest; 2003 *Testélmény. Rajzóra roma gyerekekkel – egy*

interdiszciplináris project. A Komplex Kultúrakutatás Dilemmái a Mai Magyarországon II. – konferencia, Miskolc-Egyetemváros; 2003 *Roma gyerekek vizuális nevelése*. III. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest; 2003 *Giccs mint morális kategória – esettanulmány*. III. Antropológus szaknapok, Miskolci Egyetem BTK Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék; 2001 *A fotóantropológia lehetőségei a terepmunka során*. A jövő társadalomkutatói konferencia, Domaszék; 2001 *Amatőr tárgykészítők mentalitása*. Terepkonferencia, Miskolci Egyetem BTK. *Díjak, ösztöndíjak*: 2004 PhD ösztöndíj – Pécsi Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Modernitás Kultúratudományi Doktori Program; 2004 EMERGANDSE Nemzetközi Diák Animációs Fesztiválra beválogatva: Itt repül a kismadár! című kísérleti vizuális antropológiai animációs film; 2003 Faludi Ferenc Akadémia Magvető filmszemle dokumentumfilm kategória II. díj – Tűzmanók című film; 2001 Terepkonferencia II. díj – Miskolci Egyetem BTK.

F.m.: 2008 Lakóterhasználat a modernitás tárgyi rendszereinek tükrében. *Kultúra és Közösség* (3); 2008 *Nagyvárad Partiumi Keresztény Egyetem grafika szak*. In: Dobrik István szerk.: XXIV. Miskolci Grafikai Triennále, Miskolci Galéria, Miskolc 2008; 2008 Mesterkedő – A Miskolci Múzeumpedagógiai Műhelyben (Éliás Istvánnal közösen) In *VIII. Múzeumpedagógiai évnvtó. Előadások és műhelygyakorlatok*. Miskolc, 68-70; 2007 A Basic projekt mint emlékezetkonstrukció. *Magyar Lettre Internationale* (1): 69-70; 2007 Nagytás. Csontó Lajos és Gerhes Gábor a Miskolci Galériában *Műút* (1): 44-45; 2007 Sűrű helyen. Szent Erzsébet-ház, Sárospatak. *Régi-Új Magyar Építőművészet* (6): 48-49; 2007 Múzeumpedagógia szabadidőben (Éliás Istvánnal közösen) *Fordulópont* (37): 75-82.; 2007 Egy előzmények nélküli tér *Régi-Új Magyar Építőművészet* (1): 33-34; 2006 Hórusz-fotók: a gellert kapott reprezentáció *Tabula*, 9 (1): 135-141; 2006 Basic projekt mint emlékezetkonstrukció – szakdolgozat, MOME; 2004 Folytatható múlt. *Régi-Új Magyar Építőművészet* (3): 30-31; 2003 Gaia ölen *Régi-Új Magyar Építőművészet* (3): 33-34; 2003 Egy település változásai – Tállya *Régi-Új Magyar Építőművészet* (2): 25-27; 2002 Üdvözlét Homrogról (Bán Andrásal közösen). In: Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor szerk. *Tárgyak és társdalom I. Tárgykultúra és tárgykultusz*. Magyar Iparművészeti Egyetem, Budapest, 85-91; 2001 Műkedvelő mesterek – amatőr tárgykészítők – szakdolgozat, Miskolci Egyetem KVAT; 2001 Miskolci képek. Közös publikáció *Régi-Új Magyar Építőművészet* (1): 33-35; 1999 Arcok Arlórlól. In Bán András szerk. *Körülírt Képek, Fényképezés és Kultúrakutatás*. Miskolc – Budapest, Miskolci Galéria – Magyar Művelődési Intézet, tanulmánykötet, 39-42; 1994 A szemét mint vizuális problémakör általános iskolai feldolgozása – szakdolgozat, Magyar Iparművészeti Egyetem: intenzív pedagógus továbbképzés; 1990 A kor építészete és a népi építészet kapcsolata – szakdolgozat, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Nyíregyháza. *Kiállítások, filmek*: 2008 Nagyvárad Partiumi Keresztény Egyetem grafika szakának bemutatkozása a XXIV. Miskolci Grafikai Triennále alkalmából (kurátor); 2004 *Itt repül a kismadár!* (rendező, forgatókönyvíró) – kísérleti vizuális antropológiai animációs film, MOME; 2003 *Tűzmanók* (rendező) – dokumentumfilm; 2003 *Mocorka projekt – Roma gyerekek vizuális nevelése* – poszter. III. Országos Neveléstudományi Konferencia – Budapest; 2003 *Új Életmódminták és Örökség Tállyán – csoportos kiállítás*; 2002 *Városépítészet – Tájépítészet*. Magyar Építészakamara Terület- és Településszervezői Tagozatának vándorkiállítása; 2000 *Sűrű Képek – csoportos kiállítás*. Budapest, Mai Manó Ház; 1999 *Körülírt Képek* – csoportos fotókiállítás. Miskolci Galéria.

Udvarhelyi Éva Tessza (1980. július 10. Budapest): kulturális antropológus, tanulmányait az ELTE kulturális antropológia szakán végezte. Jelenleg a City University of New York környezetpszichológia tanszékén végez doktori tanulmányokat. Kutatási témakörei: városi köztérek, társadalmi és térbeli kirekesztés, nagyvárosi hajléktalanság, városi társadalmi mozgalmak. 1999 óta ifjúsági munkásként a budapesti Artemisszió Alapítvány munkatársa, 2008 óta pedig a New York-i Hunter College-ban tanít urbanisztikát. Elméleti munkája mellett nagyon fontos számára a társadalmi igazságosságért folytatott küzdelem. 2005 és 2008 között az *Utca Embere* önkéntes hálózat aktivista tagja volt. 2009-ben többekkel együtt megalapította a hajléktalan és nem hajléktalan emberek önszerveződésén alapuló *A Város Mindenkié* csoportot, amelynek célja a hajléktalan emberek érdekvédelme és a küzdelem a lakhatáshoz való jogért.

F.m.: Reflections on a Politics of Research for the Right to the City. *International Review Of Qualitative Research* 2011, 4 (1); Spoiled Places: Cleanliness, Order and the Stigmatization of Urban Space. *Space and Culture* (in press, 2011); Reclaiming the Streets – Redefining Democracy. The Politics of the Critical Mass Bicycle Movement in Budapest. *Hungarian Studies* (in press, 2010); Man on the Street: Anthropology,

citizenship and the fight for housing rights in Hungary. *Practicing Anthropology*, 2010 (32)2:18-20; Globalizációkritikus mozgalmak. In *A világ az iskolában – a globalizációról tanároknak*. Budapest: Artemisszió Alapítvány, 2009; Éva Tessza Udvarhelyi – Nikolett Nagy 2008 „Man on the Street” Reflections on the Role of Activist Anthropology in Urban Grassroots Politics. *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development*, 37(2):139-174; Vándorok kultúrák között – az interkulturális tanulásról külföldre készülő fiataloknak. Budapest: Artemisszió Alapítvány, 2007; Török, Ágnes – Éva Tessza Udvarhelyi 2006 Egy tiszta város piszkos lakói avagy „aluljáró-takarítási szertartások” Budapesten. In *Kultúrák között – Hommage à Boglár Lajos*. Budapest: Nyitott Könyvműhely; Plazavilág – plazakultúra. In *Az érték*. Szeged: Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ, 2004:112-124; Kulturális változás, szimbolikus politika és a Westend City Center. In *MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 89. Elitek és piaci kultúraváltások*. Szakál Gyula – Udvarhelyi Éva Tessza – A.Gergely András, szerk. Budapest: MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont. 2002:142-160; A bevásárlóközpont mint kulturális tér. *Kultúra és Közösség – művelődéstudományi folyóirat*. 2000, II.-III:101-107.

Vajda Júlia (1960, szeptember 17., Budapest): Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végzett matematikusként és angol szakfordítóként (1984), szociológusként (1986) és pszichológusként (1995), PhD fokozatot szociológiából (1996) ugyanitt szerzett., klinikai szakpszichológusként (1999) szintén Budapesten a Haynal Imre Egészségtudományi Egyetemen végzett. Emellett a Magyar Pszichoanalitikus Egyesületben pszichoanalitikus kandidátus. Jelenleg szociológusként az ELTE TáTK-n tanít Budapesten és kutat az MTA Szociológiai Kutató Intézetében, pszichológusként pedig magánpraxist folytat. Kutatásait kvalitatív módszerekkel, főként narratív interjúkkal folytatja, különböző kisebbségi csoportok tagjainak identitásproblémáit vizsgálja, különös tekintettel a Holokausztot túlélő zsidóság különböző nemzedékeire.

F.m.: *Mutatkozás – Zsidó Identitás Történetek* (Kovács Évával). Múlt és Jövő, Budapest, 2002, Die Jugend und der rechte Radikalismus. Lebensgeschichten aus dem Umfeld der MIÉP (Kovács Évával és Kriza Borival). *Ost-West informationen*, 2/2001, I-VI.; Miépes fiatalok (Kriza Borbálával és Kovács Évával) In: Csepeli György – Örkény Antal szerk. *Gyűlölet és politika*. Budapest, FES 2002; Political transition, search for identity and historical knowledge in post-communist Hungary. In Минц, С.С., Еремеева А.Н. Психологические свойства современного исторического знания, Краснодарск 2003; Az élettörténet szövegének szövete. *Jel-Kép*, 2003/1; Sterilizált élet. *Múlt és Jövő*, Budapest, 2004/2:75-81; Abused Past – Forced Future (Kovács Évával). *International Journal – Cahier International, Studies on the audio-visual testimony of victims of Nazi crimes and genocides*, 2004:81-89; Magunkra hagyva – egy interjú története. *Ex-Symposion* 2004/3-4:28-32, és Pécsi Katalin szerk. „Sós kávé – Elmeséletlen női történet”. Novella Kiadó, 2007, angolul in *Salted Coffe*, Novella kiadó 2007; „Zsidóként antiszemita voltam” – egy történet a soá jelenvalóságáról. In Molnár Judit szerk./ed. *A Holokauszt Magyarországon 60 év után európai perspektívában*. Balassi Kiadó, 2005, angolul is, „Ne ölj” – egy elbeszélhetetlen történet a Soáról (Szegő Dórával). *Múlt és Jövő*, 2006/1:24-32; A terápiás hatás, mint melléktermék. *Thalassa*, 2006/1, angolul *Newsletter of Biography and Society Research Committee* 38 of the, December, 2007; 1956 – ahogy azt a soá túlélői elbeszéli. In Gyáni Gábor – Rainer M. János szerk. *Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban*. 1956-os Intézet, 2007, Budapest, 371-387., csehül: Biograf, Praha, 42/2007:89-106; Two survivor cases: therapeutic effect as a side-product of the biographical narrative interview. *Journal of Social Work Practice*, Vol. 21. No. 1, March 2007:89-102, Routledge, part of the Taylor & Francis Group; „...onnan kezdve ilyen hivatásos zsidóként működöm” (Neumann Eszterrel). In *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutató Intézete – 1956-os Intézet, Budapest, 2008; „Láger-frász” – avagy amikor a zsidó valláshoz való visszatérés a soában gyökerezik. In Kupa László szerk. *Vallás és etnikum Közép-Európában*, 135-146; Anger and Remembrance. *Journal Cahier International – Studies on the Audio-Visual Testimony of Victims of Nazi Crimes and Genocides*, 2008; „I have to survive this horror so that the survivor could tell about this living hell” – thoughts about Europeanism in connection with a survivor of the Shoah, who became its „professional story teller”, in print; „És akkor jött az úgynevezett SAS-behívó” – az apavesztés holokauszt-traumája. *Múlt és Jövő*, 2009; Egy szegény ellenzéki gyermek panaszai, megjelenés alatt. *Ex-Symposion*.

V.J.

Vajda Róza: az ELTE Kulturális Antropológia tanszékén és a New York-i New School for Social Research egyetem szociológia szakán tanult. Az etnicitással, a társadalmi nemmel és a

rasszizmussal kapcsolatos jelenségekkel foglalkozik, ezen belül a diszkriminációval, előítéletekkel és az ezekre adott válaszokkal az „elismerés politikája” elméleti keretein belül. Számos nemzetközi és magyarországi kutatásban vett részt a nők, romák és menedékkérők jogaival kapcsolatban. A tudományos publikációkon felül (pl. in: Neményi M. – Szalai J. szerk. *Kisebbségek kisebbsége: a magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005) társszerzőként Halász Péterrel filmsorozatot készített a nemzeti esélyegyenlőség támogatásáért („*Veled is megtörténhet: a nők jogai az új Európában*”. MONA, 2006), valamint közreműködött egy újságírók számára készült képzési kézikönyv összeállításában („*A romák megjelenítése a médiában*”. Sulinova Kht., 2005).

V.R.

Varga Andrea (1969, Csongrád): történész, filmrendező, levéltári kutató. 1995 óta Bukarestben él és kutat, elsősorban levéltári, titkosszolgálati, diplomácia-történeti anyagok között. Filmet forgatott egyebek mellett a Nagy Imre csoport romániai életéről 1997–1998-ban (*Ma két hete vagyunk Romániában*, 1997), társszerzője volt Ember Judittal közösen *A misszió* című dokumentumfilmnek, experimentális dokumentumfilmet készített 1995–1996-ban a Transznisztriaba deportált romániai zsidók és romák holocaust-traumájáról (*Ros Hasana 5072, Poraimos* címmel), a romániai utcagyerekekről (1997), a román-magyar focirangadó diplomáciai titkairól. 2006–2008 között kiállításokat készített illetve kezdeményezett a román kormánnyal vagy más román közintézményekkel közösen az 1956-os magyar forradalmat példaként értékelő románokról és romániai magyarokról (*Sor/s/ok között*), valamint az európai bizottság romániai kirendeltségének megbízásából 2009-ben a rendszerváltások 1945 és 1991 közötti időszakáról hat kelet-európai ország történetében, levéltári és fotótörténeti források alapján (www.freedomstory.eu, *A Story of Freedom*). Kutatási eredményeit a romániai cigányok, zsidók, a magyar kisebbség, a csángók, az egyházak üldözöttei és megannyi további „titok-övezte” történelmi kérdéskörben publikálta, publicisztikai és forrásközlései a napi- és hetilapokban, folyóiratokban, konferenciakiadványokban látnak napvilágot. 2004-ben a Román Tudományos Akadémia Eudoxiu Hurmuzachi díját, 1956-os román levéltári kutatásaiért 2008-ban Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjét kapta. Doktori értekezése a jelenkortörténeti társadalom- és forrásismeret kollektív emlékezeti motívumairól készül a Bukaresti Egyetemen.

F.m.: *Etnokulturális kisebbségek. Dokumentumok. Romániai Cigányok (1919–1944)*, szerk. Lucian Nastasă-val. EDRC, Kolozsvár, 2001; *Etnokulturális kisebbségek. Dokumentumok. Magyarok Romániában (1945–1955)*, szerk. Andreea Andreescu – Lucian Nastasă – Varga Andrea. EDRC, Kolozsvár, 2002; *Etnokulturális kisebbségek. Dokumentumok. A romániai zsidók (1945–1965)*, szerk. Andreea Andreescu – Lucian Nastasă – Varga Andrea (koord. Lucian Nastasă) EDRC, Kolozsvár, 2003; *Etnokulturális kisebbségek. Dokumentumok. A romániai zsidók (1945–1965)*, szerk. Andreea Andreescu – Lucian Nastasă – Varga Andrea (koord. Lucian Nastasă) EDRC, Kolozsvár, 2003; *Minorități etnocolturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956–1968)*, szerk. Andreea Andreescu – Lucian Nastasă – Varga Andrea. EDRC, Kolozsvár, 2003. További munkák pl. *Dokumentumok a csángók helyzetéről* http://umsz.manna.ro/index.php?menu_id=2105&cikk=54912; *Moldvai katolikusok a Vatikán és a Szekuritáté között*. In *A moldvai csángók. Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kultúrák*. TLA, Budapest, 2006:157–161; Gazda Árpád 2006 *Moldvai összefonódások? Interjú Varga Andrea történésszel*. www.erdely.ma/moldvaimagarsag.php?id=58&what=archivum#7; *Cigánysors: rabság a felszabadítás után*. <http://www.kronika.ro/nd.php?name=Sh&what=575>; *Iratok a román állam és a kisebbségek viszonyáról*. *Korunk*, 2002/3:114–121; *Történészek kutatnak a szalontai múltban* /Michael Stewart és Varga Andrea/ http://www.salonta.net/hun_f.htm; *O poveste despre libertate*, <http://www.freedomstory.eu/proiecte/expozitie-o-poveste-despre-libertate.html>.

Varga (Ernszt) Árpád (Budapest, 1952. ápr. 11. – Budapest, 2011. május): könyvtáros, népességkutató. Életpályája: 1966–70 Landler J. Gimn., 1970–73 Szombathelyi Tanítóképző

Intézet, Népművelés–könyvtár szak, 1979 Egri Tanárképző Főisk. bp-i tagoz., 1972–73 Szombathelyi Tanítóképző Int. Könyvtára, 1973 Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Mester utcai fiókkönyvtár, 1973–75 katonai, 1975–78 Kaposvár, Tanítóképző Főisk. Könyvtára, 1978–85 Bp. Népművelési Int. Könyvtára, 1985– Közművelődési Információs Int. Könyvtára, 1993– Kulturális Innovációs Alapítvány Könyvtára, vezető, 1985 pár száz kötetet indítja a könyvtár munkáját, 1990-től tevékenységük a környezeti nevelés felé fordul, Zöld könyvtári állományt hoznak létre, 1997-től a könyvtár az interneten is elérhető. 1985-től foglalkozott a hivatalos nemzetiségi statisztikák vizsgálatával a mai Erdély területén. Etnikai és felekezeti idősorokat hozott létre hat kötetben, vizsgálódásai eredményeit több tanulmányban összegzi, melyeket idegen nyelvre is lefordítanak. A Központi Statisztikai Hivatal kitüntetését, a Fényes Elek emlékérmét, egyedüli kívülállóként kapta meg Erdély népesedéstörténetének statisztikai feldolgozásáért.

F.m.: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén* (1992), *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850-1992 között. 1-6. kötet* (1998–2002) ua. *1850–2002. Bővített, javított elektronikus változat* (2007), *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből* (1998), Nyárády R. Károly: *Erdély népesedéstörténete (szerk.)* (2003). Website: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/nepes.htm>

(Bárdi Nándor)

Vargyas Gábor (1952. 05. 22., Budapest): az MTA Néprajzi Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa, a Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális antropológia Tanszékének egyetemi docense, évekig vezetője, 1985–89 között másfél évet töltött Vietnam középső hegyvidéki tájának népei körében, akiket a 19. század végi „felfedezésük” óta először Ő kutatott érdemi mélységben, a vietnami háború óta az egyetlen is, aki teljesebb etnológiai összegzésre jutott. Ethnohistóriai és vallásantropológiai anyaggyűjtését (egyebek közt fotókkal és filmben) számos elismerés érte, mintegy tizenöt publikációban adott teljes, monografikus képet a brú falu népéről (előtte 1962-ben járt ott fotókat készített naplójegyzeteket faragva Molnár Benő, Vargyas szerint azonban erősen vietnami hatás alatt állt, így eredményei nem kerültek a nemzetközi tudományosságba). Vargyas viszont feldolgozza a korábbi óceániai törzsi (Pápua Új-Guinea) és távol-keleti (Kína, Laosz, Indonézia, Korea) kultúrák kutatása körében megtanult komplex módszerrel a politikai, kisebbségi, identikus, termelési, életviteli, építkezési és szellemi örökség, temetés és jelképvilág témaköreit, továbbá a brú sámánizmus gyakorlatát és ábrázolási, kezelési, interpretációs módjait is. Hasonló komplexitásra törekvés látszik a háromkötetes Vargyas-gyűjtemény kiadási anyagán, és a Sárkány Mihály születésnapjára szerkesztett kétkötetes tanulmány-válogatáson is. Talán e szócikket azért is nem írta meg Ő maga, mert nem volna elégedett az elmondható tartalmak teljességével... Részletesebb életrajz és publikációs jegyzék: <http://etno-joomla.etnologia.mta.hu/index.php/hu/tudmunk/130-vargyas-gabor>

F.m.: *A la recherche des Brou perdus, population montagnarde du Centre Indochinois*. Les Cahiers de Peninsule, No. 5., Etudes Orientales / Olizane, Genève / Paris, 2000; *Dacolva az elkerülhetetlennel. Egy közép-vietnami hegyi törzs, a brúk kultúrája és vallása*. L'Harmattan, Budapest, 2008; *Field Notes from the Astrolabe Bay* (Madang Province, Papua New Guinea). (Occasional Papers in Anthropology 2.) Ethnographical Institute of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1987; *A tuói főnök. Mítoszok és mesék Uj-Kaledóniából*. Budapest: Európa Kiadó /Népek meséi/, 1979; *E. Durkheim és A vallási élet elemi formái. Előszó*. In E. Durkheim: *A vallási élet elemi formái*. (Kultúrák keresztútján, 4.) Budapest, L'Harmattan, 2003: I–XXXI.; Sárkány Mihály 60 éves. In Borsos B., Szarvas Zs., Vargyas G. szerk. *Fehéren, feketén. Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére, I-II*. Budapest, L'Harmattan, 2004:7–15; *Vargyas Lajos munkáinak jegyzéke*. Vargyas Lajos jegyzetei alapján összeállította és kiegészítette Vargyas Gábor és Szalay Olga. In: Andrásfalvy B., Domokos M., Nagy I. szerk. *Az idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. I-III*. Budapest, L'Harmattan, 2004/I: 13–42.

Filmek: *Sámánszertartás Szöulban*. (52 perc, 1993. Angol változata: *A kut in Seoul*); Yao prong. *Ünnep a segítőszellem tiszteletére*. 52 perc, 2001. (Angol változata: *Yao prong. Fesat for the helping spirit*. Francia változata: *Yao prong. Fête pour l'esprit auxiliaire*.) További publikációk: <http://www.etnologia.mta.hu/index.php/hu/munkatarsak>

Vetési László (1953. 12. 26., Székelyudvarhely): a kolozsvári Protestáns Teológia elvégzése után előbb szórványlelkész a Szeben megyei Bürkösen, majd rövid kolozsvári lelkészség után az erdélyi református egyházkerület kiadói szerkesztője. 1990-től az erdélyi és királyhágómelléki egyházkerület szórványügyi előadója és a Szórványgondozó Szolgálat vezetője, a Diaszpóra Alapítvány elnöke. A kolozsvári teológusok révén szórványgondozást végez Erdély és a Kárpátokon kívüli Havaselve magyarsága körében, ahol felzárkóztatási terv alapján végzik a maradékfalvak és nagyvárosok lakótelepeinek felmérését. Munkatárásaival több jelentős szórványstratégia és munkaterv kezdeményezése: „Mit cselekedjünk, hogy megmaradjunk” általános szórványstratégia, „Lámpás program” – értelmiségtelepítési terv veszélyeztetett nyelvi környezetbe, „Menni vagy nem lenni” munkaterv a Magyarország fele irányuló erdélyi migrációs népesség felmérésére, lelkigondozására, „Holttenger program” a veszendő területek értékeinek nyilvántartására, Szórványnagyok lexikona, stb. Több kuratórium tagja, intézmények tanácsadója, írásai magyarországi folyóiratokban és kötetekben is olvashatók.

Végl László (1941, Szenttamás /Srbobra/): kisebbségpolitikai szereplő, regény- és drámaíró, esszéista. Az újvidéki Magyar Tanszék és a belgrádi Filozófiai Tanszék hallgatója volt. A hatvanas évektől irodalomkritikával, a nyolcvanas években színházkritikával foglalkozott. 1970 óta tagja a Jugoszláv Írószövetségnek, 1986–1988 a Vajdasági Íróegyesület elnökségi tagja. 1984–1987 a belgrádi *Politika* című napilap állandó színházi kritikusa. 1965–1967 és 1968–1971 az *Új Symposion*, az újvidéki *Polja*, 1987–1989 a zágrábi *Prolog* szerkesztőbizottsági tagja, a Magyar Szó *Kilátó* című mellékletének volt szerkesztője. 1980 óta az Újvidéki Televízió dramaturgja. Belgrádi és Zágrábi lapok munkatársa. 1984-től a szerb PEN tagja, 1985–89 elnökségi tagja. 1994–2002 a Jugoszláviai Soros Alapítvány újvidéki irodavezetője. 2002 óta szabadfoglalkozású író. Jelenleg a berlini DAAD ösztöndíjasa Berlinben. Írásai angol, szerb, szlovén, német, holland és albán fordításban jelentek meg.

F.m.: Modernitás és kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1996/3 [9603/m960317.html](http://www.m960317.html) [9603/m960317.html](http://www.m960317.html) ;

Vidacs Bea (PhD): kulturális antropológus, egyetemi tanulmányait az ELTE néprajz és angol szakán végezte (1975–1981), majd az Egyesült Államokban szerzett doktori fokozatot (City University, New York, 2002). Terepkutatásait Magyarországon és (Fullbright ösztöndíjasként) Kamerunban végezte, oktatóként hazai és amerikai egyetemeken töltött éveket. Kiemelkedő érdeklődési területe a futball antropológiája, melynek terepéül a kameruni „Legyőzhetetlen Oroszlánok” nemzeti csapat sikerét, a sportot körülvevő nemzeti identitást, a politikai rendszerváltozást és a gyarmatosításhoz való viszonyt választotta.

F.m.: Komaság és kölcsönösség Szentpéterszegen. *Ethnographia* 96. (1985):509-529; Olympic Mvolyé: The Cameroonian Team that Could not Win. In Armstrong, G. – Giulianotti, R. eds. 2001 *Fear and Loathing in World Football*. Berg, Oxford, 223-235; Through the prism of sports: why should Africanists study sports? *Africa Spectrum* 41. (3):331-349; Vidacs Bea 2009 *Egy szebb jövő felé. A futball a kameruni közgondolkodásban*. L'Harmattan, Budapest; *Football and anti-colonial sentiment in Cameroon*. Mots Pluriels, 1998/6. On-line: <http://www.arts.uwa.edu.au/MotsPluriels/MP698bv.html>; Paul N. Nkwi et Bea Vidacs. Football: Politics and power in Cameroon. In Gary Armstrong and Richard Giulianotti eds. *Entering the field: New perspectives on world football*. Oxford: Berg, 1997; Vidacs Bea 1999 Futball és gyarmatosításellenesség Kamerunban. *Tabula*, 2 (1); France in the Cameroonian Football Imagination. In Gary Armstrong – Richard Giulianotti eds. *Football in*

Africa: Conflict, Conciliation, and Community. London: Palgrave Macmillan, 2004; Football in Cameroon: A vehicle for the expansion and contraction of identity. In *Sport in Society*, Volume 2, Issue 3, Autumn 1999:100-117. On-line: <http://www.informaworld.com/smpp/content~db=all~content=a777435597>; Clifford Geertz: Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. BUKSZ, 8. évf. 3. sz. 1996 ősz, on-line: <http://epa.oszk.hu/00000/00015/00003/bea.htm>; Through the prism of sports: why should Africanists study sports? *Afrika Spectrum*, Vol. 41 (2006) 3. GIGA, Hamburg, Special Issue: The other game: the politics of football in Africa, 331-349; „Football and Identity in Cameroon”. In Jean-Germain Gros ed. *Cameroon: Politics and Society in Critical Perspectives*. Lanham: University Press of America, 2003; „Postcolonialism and the Level Playing Field in the 1998 World Cup”. In John Bale – Mike Cronin eds. *Postcolonialism and Sport*. Oxford: Berg, 2003; „EASA Conference, Krakow, July 2000”, conference account, *Anthropology Today*, 2000/16(6):24-25; „Football: Politics and Power in Cameroon”; (Társszerző Paul Nchoji Nkwi) In Gary Armstrong – Richard Giulianotti eds. *Entering the Field: New Perspectives on World Football*. Oxford: Berg; Ed. (1986), catalog of over 2,500 objects collected in *East Africa by Baron Paul Bornemisza in 1902–1903*, appeared as separate volume of *Néprajzi Értesítő*, LXII (Yearbook of the Museum of Ethnography, Budapest), 1980. (Publication 1986); További információk: <http://www.ceskasociologicka.org/index.php/cs/socialni-antropologie/archiv/97-vidacs-beata-art-vs-science--the-battle-of-playing-styles-in-cameroonian-discourses-about-soccer>

Vincze Kata Zsófia (1979, Kolozsvár): 2002-ben fejezte be a Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen a magyar néprajz szakot. Szakdolgozata: *A héber istennévre való emlékezés mint a zsidó identitás építő stratégiája*. 1998-ig rádióműsorokat, kulturális mellékleteket szerkeszt a kolozsvári rádióban és a kolozsvári Szabadság című napilapban. TDK dolgozatok: 1999-ben irodalomelmélet szekció I díj: *Pápai Páriz és Nagy Zoltán versének összehasonlító hermeneutikai elemzése*, 2001. Társadalomtudományi szekció I. díj: *Megjegyzések a leszbikus nemi viselkedésről egy kolozsvári csoport kapcsán*, 2002. Néprajz szekció I díj: *Zsidó identitásvizsgálat a budapesti diaszpórában*; 1999-től a Láthatatlan Kollégium tagja, 2000–2002 a kolozsvári LKKT című irodalmi folyóirat szerkesztője. 2002-ben a Sapientia Alapítvány támogatta kutatómunka eredményeként megjelent könyv társszerzője: *Beszélgetőkönyv a megértő irodalomoktatásról*. 2000-től Budapesten folytatja a zsidó diaszpóra kutatását a Magyar és a Román Állam minisztériumi ösztöndíja révén. 2002-től az ELTE Magyar és Összehasonlító Folklorisztika doktori iskolájában doktorandusz, itt védte meg PhD-disszertációját, azóta ugyanitt adjunktus és egy bostoni kutatócsoportban dolgozik. Publikációi irodalomelmélet, középkori egyháztörténet, irodalomoktatás-elmélet, néprajztudomány, kulturális antropológia és zsidó tudományok témakörben jelentek meg. Jelentősebb kötete *Tradíció, emlékezés, értelmezés* (MTA PTI, Budapest, 2002), *Visszatérők a zsidó valláshoz* (L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008) és társszerzőkkel közösen *Beszélgetőkönyv az irodalomoktatásról* (Pro Print, Csikszereda, 2004).

V.K.Zs.

Vitos Botond (1982, Kézdivásárhely): az ELTE-TÁTK-n szerzett kulturális antropológusi diplomát, szakdolgozatában a csehországi psytrance színtér sajátosságait tárgyalta. Érdeklődési területei elsősorban az elektronikus tánczenei kultúra vizsgálata, a drogfogyasztás kulturális és rituális kontextusai, valamint a zene és technológia összefüggései. Tanulmányait 2010-től a Melbourne-i Monash egyetem doktori iskoláján folytatja.

F.m.: DemeCZe: Psychedelic Madhouse in the Czech Republic. In Graham St John szerk. *The Local Scenes and Global Culture of Psytrance*. New York: Routledge 2010. (megjelenés alatt); DemeCZia. Rituális bolondokháza a csehországi psytrance partikon. In *Zenei hálózatok. Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában* (szerk. Kacsuk Zoltán, Tófalvy Tamás, Vályi Gábor), 2010 (megjelenés alatt); The Inverted Sublimity of the Dark Psytrance Dance Floor. In *Dancecult Journal* 2009/I. Web: <http://dj.dancecult.net/index.php/journal/article/view/35/33>; Technotudomány a kortárs elektronikus zenében. In *Kultúra és Közösség*, 2006/II, 93-100.

V.B.

Vizi Balázs (1974, Kaposvár): kisebbségkutató, egyetemi oktató. 1999-ben jogászként végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, 1999–2003 között ösztöndíjas kutató, 2001-től PhD hallgató Belgiumban, a Leuveni Katolikus Egyetemen, politikatudományi doktori fokozatát itt szerezte (2006). 2002-től az MTA Nemzeti és Etnikai Kisebbségkutató Intézetének munkatársa, 2004-től a Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Karának oktatója (Nemzetközi Jogi Tanszék). Főbb kutatási területei: az emberi és kisebbségi jogok nemzetközi és közösségi jogi védelme, az európai integráció politikai története. Tanulmányi, szerkesztett és monografikus kötetei magyar és idegen nyelveken jelennek meg. Részletesebben: www.mtaki.hu/munkatarsak/index.html

F.m.: Majtényi Balázs – Vizi Balázs szerk. 2005 *Európa Kisebbsége. A roma kisebbség a nemzetközi dokumentumokban*. Gondolat Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/europa_kisebbsége_main.html; Szarka László – Vizi Balázs – Majtényi Balázs – Kántor Zoltán 2007 *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Gondolat Kiadó, Budapest. On-line: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/uj_intezeti_kiadvanyok_20080521_1.html; Szarka László – Vizi Balázs – Tóth Norbert – Kántor Zoltán – Majtényi Balázs 2009 *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*. Gondolat Kiadó, Budapest. /Tér és Terep. VII./ On-line: http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/etnopolitikai_modellek_a_gyakorlatban.html; Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László szerk. 2007 *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. (Tér és terep 5). Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve, Balassi Kiadó, Budapest.

Wade, James H. (1938, St.Albans, GB): brit antropológus, egyetemi oktató, művészettörténeti területen, Maiduguri Egyetem (Nigéria). Kutatási területe az anyagi kultúra és a rítusok összefüggései a Mandara-hegység csádi nyelvet beszélő fali népcsoportja, valamint a szomszédos népek körében. Feleségével, Galántha Mártával közös kutatásaik és filmfelvételeik mind a szimbolikus, mind a politikai antropológia szempontjából, mintegy „mellékesen” szociálandropológiai és művészetantropológiai tekintetben is jelentősek.

F.m.: Reappraisal of Brass Casting in Northeastern Nigeria. In *Seventh Triennial Symposium on African Art, Museum of Cultural History*, 1986, University of California, Los Angeles; The context of adoption of brass technology in north-eastern Nigeria and its effects on the elaboration of culture. In S. E. van der Leeuw – R. Torrence eds. 1989 *What's News? A closer look at the process of innovation*. Unwin Hyman, London, 225-244; Rainmakers and the Problematics of Power in Fali Society. In H. Jungraithmayr – D. Barreteau – U. Seibert ed. 1997 *L'homme et l'eau dans le bassin du lac Tschad*. ORSTOM, Paris, 271-284; Weaving Symbols – Textiles for the Living and the Dead among the Fali of the Mandara Mountains. (Galántha Mártával) In D. Ibrizimow – E. Rothmaler eds. 2004 *Tesserae of Borno. Frankfurter Afrikanistische Blätter*, 16:93-131; Placing the Fali Loom. (Galántha Mártával) *Borno Museum Newsletter* 64-65:28-47; Caste, Gender and Chieftaincy: a view from the southern Mandaras. In C. Baroin – G. Seidensticker-Brikay. – K. Tijani eds. *Man and the Lake*. Maiduguri, 279-303; The wife of the village: understanding caste in the Mandara mountains. In Shirley Ardener – Ian Fowler eds. *Transformations, technology and gender in African metallurgy*. Berg, Oxford, 2000; Egy kialakulóban lévő komplex társadalom felfedezése. In Sebestyén Éva – Szombathy Zoltán – Tarrósy István szerk. *Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára*. Publikon, Pécs – ELTE BTK Afrikanisztikai Program, Budapest, 2006:160-179.

Wilhelm Gábor (1962. január 6., Budapest): etnológus, nyelvész, tanulmányait a Kölni Egyetemen és az ELTE BTK-n végezte. Jelenleg a Néprajzi Múzeumban dolgozik. Korábbi kutatási területe a sámánizmus, etnicitás, kognitív és városantropológia, újabban a hétköznapi tárgyak kulturális szerepe és a tudásreprezentáció. Földrajzi érdeklődése elsősorban Délkelet- és Kelet-Ázsiát, valamint Európát fedi le. Számos kiállítást rendezett. Doktori tanulmányait a Kommunikáció Doktori Program keretében végezte.

F.m.: Die Ainu und der Schamanismus. *Specimina Sibirica* 1., Pusztay János, szerk., Universitätsdruckerei Pécs, 1988:251-270; Bevezetés a nahszi kultúrába és sámánizmusba. In Ecsedy Ildikó szerk. *Uray Géza emlékére: tanulmányok*. Budapest, MTA Orientalisztikai Munkaközösség, 1992:157-170; Kultúra, társadalom, etnicitás az

oláh cigányoknál. In Barna Gábor szerk. *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*, Salgótarján, Magyar Néprajzi Társaság, 1993:29-37; A megismerés néprajza: a kognitív antropológia. *Néprajzi Értesítő* 76, 1994:47-62; Privatisierung und Lebensstrategien. In Udo Gößwald – Rita Klages, Hg., *Ein Haus in Europa. Amsterdam, Berlin, Budapest. Stadtkultur im Museum*, Hg. Berlin, Leske+Budrich, 1996:94-102; eds. Kohara Toshihiro – Wilhelm Gábor *Baráthosi Balogh Collection Catalogue*. Sapporo – Budapest, Hokkaido Ainu Culture Research Center – Museum of Ethnography, Budapest, 1999; Living in a flat. A house in Europe and Budapest. *Pro Ethnologia* 9. On Urban and Rural Areas (Tartu), 2000:9-19; Gypsy culture and identity in Hungary. Strategies of ethnicity. In Ton Dekker – John Helsloot – Carla Wijers eds. *Roots and rituals. The construction of ethnic identities*. Amsterdam, Het Spinhuis, 2000:449-462; A jelenkorkutatás dilemmái a néprajzi múzeumokban. *Tabula* 5(2), 2002:323-334; Ázsiai időképek – birodalmak peremén. In: Árva Judit – Gyarmati János szerk. *Közelítések az időhöz*. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Tabula könyvek, 3./, 2002:95-118; Egy európai ház. In A. Gergely András szerk. *A nemzet antropológiája. (Hofer Tamás köszöntése)*. Budapest, Új Mandátum, 2002:126-136; Az ősök földjén: japán etnoturizmus és az ajnu mozgalom. In Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt szerk. *Helyeink, tárgyaink, képeink*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2003:152-179; Egzotikus szövegek értelmezhetősége. In Biczó Gábor – Kiss Noémi szerk. *Antropológia és irodalom*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2003:53-70; Diószegi Vilmos munkássága és az összehasonlító etnológiai módszertan. *Néprajzi Értesítő* 86, 2004:49-68; Kognitív térképek és városreprezentáció. In N. Kovács Tímea – Böhm Gábor – Mester Tibor szerk. *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2005:29-46; The Japanese collection of the Museum of Ethnography of Budapest. In Josef Kreiner ed. *Japanese collections in European Museum*. Reports from the Toyota-Foundation-Symposium Königswinter 2003. II: Regional studies. Bonn: Bier'sche Verlagsanstalt. /Japan Archiv, 5./, 2005:243-250; Az üveg, meg a sör. A dolgok hétköznapi fenomenológiájához. In Fejős Zoltán – Frazon Zsófia szerk. *Jelentéstele tárgyak*. Budapest, Néprajzi Múzeum. /MaDok-füzetek, 3./, 2005:18-27; Jimmie Durham a múzeumban. In Wilhelm Gábor szerk. *Hagyomány és eredetiség*. Budapest, Néprajzi Múzeum /Tabula könyvek, 8./, 2007:173-184; szerkesztés: *Hagyomány és eredetiség*. Budapest, Néprajzi Múzeum /Tabula könyvek, 8./, 2007; Theories of things: everyday objects, material identity and social practice. In Pirjo Korkiakangas – Tiina-Riitta Lappi – Heli Niskanen eds. *Touching things. Ethnological aspects of modern material culture*. Helsinki, Finnish Literature Society. /Studia Fennica Ethnologica, 11./ 2008:209-216.

W.G.

Zörgő Szilvia (1982, Budapest): az ELTE kulturális antropológia szakán abszolvált; kutatási témaköre a pünkösdi-karizmatikus kereszténység. 2002–2006-ig a Hit Gyülekezetében végzett terepmunkát, 2006 óta több budapesti gyülekezetben kutatott, folytatott terepszemlét. 2007-ben egy spanyolországi karizmatikus gyülekezetben kutatott. Jelenleg középiskolában tanít kulturális antropológiát.

F.m.: Szakrális múlt és deszakralizált tradíció a Hit Gyülekezetében. In A.Gergely András – Papp Richárd szerk. *A szakralitás arcai*. Nyitott Könyv, Budapest 2007. On-line: http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=80; Tér és idő a Hit Gyülekezetében. In A.Gergely András – Papp Richárd – Prónai Csaba szerk. *Kultúrák között. Hommage à Boglár Lajos*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2006.

Z.Sz.

Zsoldos Ferenc (1973, Zenta): 1992–2002 között Budapesten az ELTE-n jogból és történelemből szerzett diplomát, a Századvég Politikai Iskolában pedig politikai szakértő szakon abszolvált. Az Eötvös József Collegium tagja volt. 2002-ben visszatért Zentára, s a helyi általános iskola után 2003-tól a frissen létrehozott Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium jogásza. 2005-től az Adaptatio-D pályázatíró cég igazgatója. Közéleti tevékenységét tekintve 1999 óta a Délvidéki Magyarok Ifjúsági Szervezetének alelnöke, 2005-től pedig a Civil Mozgalom egyik alapító tagja. A Délvidék első turisztikai kézikönyvének szerkesztője.

További, még szerkesztés alatt álló szócikkek

Bachofen, Frederick G. Bailey, Kaj Birket-Smith, Pierre Clastres, F.Engels, L.Frobenius, hagyomány, Thor Heyerdahl, identitás, kritikai kultúrakutatás, Alfred Kroeber, marxizmus antropológiája, módszertani individualizmus, négritűde, nuerek, Ortiz, relativizálás/relativizmus, sámánizmus, F.Schleiermacher, szociobiológia, szubkultúra, titkos társaságok, Toynbee, tradíció, Clark Wissler.

Megírandó személyi szócikkek

Gál Zsuzsa /Susanne Gal/, Görög-Karády Veronika, Huseby-Darvas Éva, Niedermüller Péter, Oláh Sándor, Östör Ákos, Rostás Zoltán, Tari János, Túros Endre, Zempléni András.